

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI**

**TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ:
NORMATİF BÜTÜNLEŞME ARAYIŞININ
YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ**

Bilal YILDIRIM

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ

TEMMUZ - 2022

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU ÜLKELERİYLE
İLİŞKİLERİ: NORMATİF BÜTÜNLEŞME ARAYIŞININ
YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

DOKTORA TEZİ

Bilal YILDIRIM

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

“Bu tez 29/07/2022 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulanan jüri üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ	Başarılı
Prof. Dr. Nurullah ARDIÇ	Başarılı
Prof. Dr. Ali BALCI	Başarılı
Prof. Dr. Ramazan ERDAĞ	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Kadir TEMİZ	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,

Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Bilal YILDIRIM

29/07/2022

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın tamamlanmasında büyük katkıları olan başta danışmanım ve hocam Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ olmak üzere tez izleme jürisinde yer alan hocalarım Prof. Dr. Nurullah ARDIÇ ve Prof. Dr. Ali BALCI'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsünde ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde görev yapan arkadaşlarım ve meslektaşlarımın da tek tek her birine bu tezin yazımı sırasında bana verdikleri destekten ve sağladıkları katkılardan dolayı teşekkür ederim. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde görevli, kadim dostum Osman Safa BURSALI'ya da bu teze gösterdiği emekleri dolayısıyla minnettarım. Çalışmanın tüm kusur ve hatalarının bana ait olduğunu belirtmek isterim.

Çalışmanın hazırlık sürecinde dualarını benden eksik etmeyen Anneme, Babama ve Kız Kardeşlerime çok şey borçluyum.

Çalışmamı, ortaya çıkış sürecinin tüm meşakkatlerine benimle birlikte katlanan ve kendilerine ayırmam gereken vakitten feragat ederek bana sabır gösteren eşim Esra'ya ve kızlarım Derda, Asude ve Umame'ye ithaf ediyorum.

Bilal YILDIRIM

29/07/2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE	19
1.1. Hangi Teori ve Niçin?	20
1.1.1. Neorealizm ve Neoliberalizm	20
1.1.2. Sosyal İnşacılık.....	24
1.2. Düşünceler ve Kimlik, Güç, Çıkar	26
1.3. Aktör–Yapı İlişkisi.....	29
1.3.1. Yapılaşma Teorisi.....	29
1.3.2. Mikro ve Makro Yapılar.....	33
1.4. Devlet, Kimlik ve Çıkar	35
1.5. Uluslararası Yapı, Anarşi ve Rol	39
1.6. Süreç, Yapısal Dönüşüm ve Kolektif Kimlik	43
1.7. Değerlendirme	48
2. BÖLÜM: TÜRKİYE’NİN KİMLİĞİ	51
2.1. Türk Dış Politikası Literatürü	55
2.2. Ortadoğu Ülkeleriyle Tarihi Etkileşimler	62
2.2.1. Batılı Kimlik ve Ötekileştirilen Ortadoğu	63
2.2.2. Dış Politika İlkeleri ve Batılı Kimliğin (Yeniden) Üretimi.....	66
2.3. “Düzen” Aranan Ortadoğu	81
2.4. Türkiye’nin Yeni Kimlik Atfı	87
2.4.1. Dış Politika İlkelerinden Medeniyet Düşüncesine Kuşatıcı Bir Kimlik... 88	
2.4.2. Normatif Model ve Yumuşak Güç	96
2.4.3. Ortadoğu’yu Kuşatan Çıkar Tanımı	109
2.4.4. Düzen Kurucu Etkileşim Biçimi Olarak Ekonomi Tasavvuru	115
2.5. AB’nin Ortadoğu Siyasetine Etkisi.....	119
2.5.1. Mühim Öteki Olarak AB’ye Bakış	119
2.5.2. Medeniyetler Arası Etkileşim ve Eşitlik.....	125

2.6. Değerlendirme.....	130
3. BÖLÜM: ORTADOĞU ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERDE	
LOCKEÇU KÜLTÜR (2002-2007).....	133
3.1. Irak	136
3.1.1. Türkiye–Irak Güvenlik Dengesi İlişkileri.....	137
3.1.2. Irak'ta İşgal, Bölgede İstikrar ve Güvenlik Kaygıları	139
3.1.3. Irak'a Komşu Ülkeler Toplantıları	144
3.1.4. Irak'ta Seçim ve Iraklı Gruplarla Yakınlaşma.....	147
3.1.5. Meşruiyet Aracı Olarak Ekonomik Etkileşimler	154
3.2. Suriye	156
3.2.1. Türkiye–Suriye Tehdit Dengesi İlişkileri	156
3.2.2. Irak'ın İşgali ve Ardından Gelişen İlişkiler	160
3.2.3. Suriye–İsrail Barış Görüşmelerinde Arabuluculuk	167
3.2.4. İkili İlişkilerde Lübnan Etkisi	169
3.3. Lübnan.....	171
3.3.1. Minyatür Bir Ortadoğu Olarak Lübnan	171
3.3.2. Bölgede İstikrar Arayışından Lübnan'da İstikrarın Muhafazasına	173
3.3.3. 2006 Lübnan–İsrail Savaşı ve Türkiye'nin Artan Rolü.....	176
3.4. Mısır	182
3.4.1. Bölgesel Bir Aktör Olarak Mısır	182
3.4.2. Bölgesel Meseleler ve Gelişen İlişkiler	185
3.4.3. Mısır'da Seçimler ve Demokrasi	188
3.4.4. Bölgesel Meselelerin Gölgesinde Artan İş Birliği.....	190
3.5. KİK Ülkeleri.....	193
3.5.1. KİK Ülkelerinin Ekonomik ve Siyasi Yükselişi.....	194
3.5.2. Demokratikleşme ve Reform Baskıları	196
3.5.3. Irak'ta Müşterek İstikrar ve Güvenlik Arayışı	199
3.5.4. İran'ın Gölgesinde Yakınlaşma	202
3.5.5. KİK Ülkeleriyle Ekonomik ve Siyasi İlişkiler	206
3.6. Değerlendirme.....	211
4. BÖLÜM: ORTADOĞU ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERDE	
KANTÇI KÜLTÜR (2008-2010)	215

4.1. Irak	218
4.1.1. Güvenlik Kaygılarından Güvenlik İş Birliğine	218
4.1.2. Irak'la Stratejik İş Birliği ve Entegrasyon	222
4.1.3. Yenilenen Seçimler ve Devam Eden İstikrar Arayışı.....	228
4.1.4. Gelişen Ekonomik İlişkiler ve Artan Kültürel Etkileşimler	230
4.2. Suriye	233
4.2.1. Bölgesel İstikrarın Peşinde Arabuluculuk Girişimleri.....	233
4.2.2. Gelişen Siyasi ve Ekonomik İlişkiler	241
4.2.3. İkili İlişkilerden Bölgesel Entegrasyona Stratejik İş Birliği.....	245
4.3. Lübnan.....	250
4.3.1. İç Savaş İhtimali ve Doha Mutabakatı	250
4.3.2. Siyasi İstikrar ve Ekonomik Entegrasyon	253
4.4. Mısır	258
4.4.1. Siyasi ve Ekonomik Etkileşimlerden Stratejik Diyaloga	259
4.4.2. Stratejik Diyalogdan Ortak Bölge Siyasetine	265
4.4.3. Çekincelerin Gölgesinde Bölgesel İş Birliği	272
4.5. KİK Ülkeleri.....	275
4.5.1. KİK Ülkeleriyle Gelişen Ekonomik ve Siyasi İş Birlikleri	275
4.5.2. KİK Bünyesinde Stratejik Diyalog	289
4.6. Değerlendirme	294
5. BÖLÜM: ORTADOĞU ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERDE	
KANTÇI KÜLTÜRDEN LOCKEÇU KÜLTÜRE DÜŞÜŞ (2011-2014).....	
5.1. Irak	300
5.1.1. Halk Hareketlerinin Gölgesinde	
İlişkilerdeki Gelişimi Sürdürme Çabası	300
5.1.2. Demokratik Kuşatıcılık Otoriter Dışlayıcılığa Karşı:	
İlişkilerde Gerginlik.....	304
5.1.3. Merkezi Yönetime Alternatif Bölgesel Yönetim mi?.....	309
5.1.4. İlişkilerde (Yeniden) Normalleşme Arayışı	312
5.1.5. Bölgesel Yönetimle İş Birliği, Merkezi Yönetimle (Yeniden) İhtilaf....	317
5.2. Suriye	322
5.2.1. Halk Hareketleri ve Reform için İkna Çabaları.....	323

5.2.2. Esad Yönetimine Karşı Yaptırım Suriye Halkı için Demokratik Dönüşüm	328
5.2.3. Bölgesel ve Uluslararası Adımlar-1: Yaptırımlar ve Muhaliflerin Örgütlenmesi	331
5.2.4. Bölgesel ve Uluslararası Adımlar-2: Muhaliflerin Desteklenmesi ve Geçiş Süreci	335
5.2.5. Geçiş Sürecinde Başarısızlık	349
5.3. Lübnan.....	352
5.3.1. Lübnan'da Hükümet Krizi ve İstikrarı Koruma Çabaları.....	352
5.3.2. Pilotların Kaçırılması ve İlişkilerin Kopuşu.....	360
5.4. Mısır	362
5.4.1. Halk Hareketleri ve Siyasi Dönüşüm Çabaları.....	362
5.4.2. Mısır'da Seçimler ve Demokrasiye Geçiş Sancıları.....	368
5.4.3. Seçim Sonrası Mısır'la İlişkiler ve Bölgesel İş birliği	370
5.4.4. Askeri Müdahale ve İlişkilerde Kopuş	373
5.5. KİK Ülkeleri.....	382
5.5.1. KİK Ülkeleriyle Gelişen İkili İlişkiler.....	382
5.5.2. Stratejik Diyalog.....	405
5.5.3. Arap Baharı ve Bölgesel İş Birliği	409
5.5.4. Mısır'daki Askeri Müdahalenin KİK Ülkeleriyle İlişkilere Yansımaları	416
5.6. Değerlendirme.....	423
SONUÇ	429
KAYNAKÇA.....	445
ÖZGEÇMİŞ	547

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
EU	: European Union
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GODKA	: Geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika
İKBY	: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi
İİG	: İstanbul İşbirliği Girişimi
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
İŞİD	: Irak-Şam İslam Devleti
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
SMDK	: Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği
SUK	: Suriye Ulusal Konseyi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ofisi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
YDDK	: Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi
YDSK	: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

ÖZET

Başlık: Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleriyle İlişkileri: Normatif Bütünleşme Arayışının Yükselişi ve Düşüşü

Yazar: Bilal YILDIRIM

Danışman: Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ

Kabul Tarihi: 29/07/2022

Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 547 (ana kısım)

Bu tez, 2002-2014 yıllarını kapsayan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) hükümetleri döneminde Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini incelemektedir. Bu doğrultuda ilişkilerin bir süre gelişim seyri izlediğini, daha sonra bu gelişim seyrini ilişkilerde kopuşun takip ettiğini tespit etmektedir. Bunun da AK Partili karar alıcılar tarafından ortaya konan ve Türkiye ile bölge ülkeleri arasında kolektif kimlik inşası hedefiyle normatif bütünleşme arayışında olan kimlik atfının bölgedeki muhatapları tarafından kabul veya reddedilmesi durumunun ve bu sırada kurulan etkileşimlerin bir sonucu olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Bunun için de uluslararası ilişkiler kuramlarından bilimsel realist Sosyal İnşacılık teorisinden, süreç ve içerik analizi tekniklerinden ve örnek olay çalışmasından yararlanmaktadır. Bu tez ilk olarak Türkiye'nin, Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilere dair geçmiş tecrübeler doğrultusunda, kendine bölge ülkelerini mühim ötekiler olarak gördüğü ve kendine dair kanaatlerini dikkate alıp onlara yönelik davranışlarını buna göre belirlediği yeni bir kimlik atfında bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ardından bu kimlik atfı bölgedeki muhatapları tarafından kabul gördüğü sürece de normatif bütünleşmeye yönelik, kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarını harekete geçiren etkileşimler kurduğu aktif bir bölge politikası yürütebildiğini ortaya çıkarmaktadır. Ancak Türkiye'nin, yeni kimlik atfının gördüğü kabulü yitirmesi sonucunda normatif bütünleşme imkanını kaybettiğini göstermektedir. Tüm bu kimlik atfı ve etkileşimlere dair sürecin, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinin kültürel niteliği üzerinde de etkiler doğurduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Etkileşim, Kültür, Normatif Bütünleşme, Nedensel Mekanizma

ABSTRACT	
Title of Thesis: Turkey's Relations with the Middle East Countries: The Rise and Fall of the Search for Normative Integration	
Author of Thesis: Bilal YILDIRIM	
Supervisor: Prof. Tuncay KARDAŞ	
Acceptance Date: 29/07/2022	Number of Pages: vii (front part) + 547 (main part)
<p>This thesis examines Turkey's relations with the Middle East countries during the Justice and Development Party (AK Party) governments covering the years 2002-2014. Accordingly, it detects first a developmental progress in the course of relations, and second a failure in the progress. It aims to prove that both progress and failure were the results of acceptance or rejection of the new identity that was attributed to Turkey by the AK Party decision makers, searching for normative integration between Turkey and the countries of the region with the intention of constructing a collective identity, and the interactions established meanwhile. It draws on scientific realist Social Constructivism among international relations theories, process and content analysis techniques, and case study. The thesis firstly reveals that Turkey, in line with its past experiences with Middle East countries, attributed to itself a new identity that recognized the countries of the region as essential others that took into account their opinions on itself and determined its behavior towards them appropriately. Then, the thesis shows that as long as the attribution of identity was accepted by its interlocutors in the region Turkey could carry out an active regional policy towards normative integration, through which it established interactions that activated the causal mechanisms of collective identity construction. However, it demonstrates that Turkey lost the opportunity of normative integration because of failing to keep the acceptance of the new identity. In addition, it brings to light that the process of attribution of a new identity and interactions also affected the culture of Turkey's relations with the regional countries.</p>	
Keywords: Identity, Interaction, Culture, Normative Integration, Causal Mechanism	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Bireyler gibi devletler de belirli davranışlarda bulunurlar ve böylece kendilerini “ötekilerle” ilişkileri içerisinde sergileyerek davranışları ile kimlikleri arasındaki alakayı ortaya koyarlar. Belirli davranış biçimleri “uygun” bulunup benimsenirken, “uygunsuz” bulunanlar terk edilir. Benimsenen ve/veya terk edilen tüm davranışlar da o devletin sahip olduğu kimliği yansıtır. Kimlik ile bölgesel düzen arasında da bir alaka söz konusudur zira kimlik, bölgesel bir düzenin nasıl işlemesi gerektiğine dair normları içerir. Bir aktörün belirli bir düzeni savunması kendisini belirli bir tarzda tanımlayıp sergilemesi anlamına gelir. Bu da aslında kimliğe içkin normların öne sürülmesi demektir ve bu bakımdan söz konusu normların kurucu etkileri olduğunu savunmak mümkündür. Kurucu etkileri itibarıyla normlar, bir devletin sahip olduğu kimliği ne şekilde sergileyip sergileyemeyeceğini belirler. Bölgesel düzen söz konusu olduğundaysa devletler açısından birbirlerinin davranışlarına dair istikrar kazanmış beklentilerin ve aralarındaki ilişkileri yönlendirecek paylaşılan normların ortaya çıkarılmasıyla ilişkilidir. Dolayısıyla buradan hareketle şu çıkarımı yapmak mümkündür: güvenlik üreten bir bölgesel düzenin tesisi için devletlerin ortak bir kimliği paylaşmaları ve kurucu normlar üzerinde uzlaşmaları gereklidir (Barnett, 1996: 598-99). Kurucu normlar üzerinde uzlaşmak birbirleriyle etkileşime girip sosyalleşmelerini gerektirir. Etkileşimlerse rutin bir hal aldıkça kimlik, rol ve çıkarların kaynağını oluşturan ve düzeni teşvik eden kurumları ortaya çıkarır. Belirli bir kurumsal çerçevede belirli roller üstlenerek etkileşime giren aktörler de birbirleriyle norm alışverişinde bulunurlar. Bu sayede yeni kimlikler ve inançlar ortaya çıkarırlar. Ayrıca davranışlarını rolleriyle uyumlu hale getirirler. Ancak etkileşim sürecinde üzerinde uzlaşılan normlarla ortaya çıkan bölgesel düzen, normların yanı sıra zorla(n)mayı da içerir (Barnett, 1995: 491-92).

Bu tezin konusunun genel hatlarını oluşturan Türkiye ile Ortadoğu'nun Arap devletleri arasındaki ilişkilerde bölgesel düzene dair sosyal etkileşim zeminini şekillendiren de büyük ölçüde egemenlik kurumuydu. Zira her iki taraf da birbirinin egemenliklerini karşılıklı olarak tanıdı (Barnett, 1998). Yine de oyunun kuralları iş birliğinden daha çok anlaşmazlıklar ve çatışmalar etrafında şekillendi. Diğer bir ifadeyle egemenlik hakları tarafların davranışlarını belirli ölçüde sınırlandırmakla birlikte şiddet kullanımının meşru görüldüğü, dolayısıyla gerektiğinde başvurulduğu ve/veya başvurulmasının örtülü ya da açık biçimde desteklediği bir bölgesel düzen hakim oldu. Ancak etkileşim sürecindeki devamlılık bunun ötesine geçmeyi mümkün kıldı

ve geçici bir süreliğine de olsa taraflar arasında anlaşmazlıkların müzakereyle çözümünü ve kolektif güvenliği öngören bir düzene kapı araladı. Türkiye ile bölge ülkeleri arasında şiddet kullanımının meşru görüldüğü bölgesel düzenden kolektif güvenliği öngören anlayışa geçişse Türkiye'nin "Soğuk Savaş sonrasının savaşçısı" (Kirişçi, 2009) olarak nitelendirildiği 1990'ların sonundan "yumuşak bir güç" (Altunışık, 2005) olarak görüldüğü 2000'lere doğru yaşandı.

Bu süreçte Türkiye, terör örgütü PKK'dan kaynaklanan güvenlik kaygılarını gidermek üzere Suriye'yle görüşmeler gerçekleştirip çeşitli anlaşmalar imzalamış ve ortak tehdit algısına sahip olduğu dönemlerde bu ülkeyle iş birliği yapmıştı. Ancak Eylül 1998'de, Suriye'nin varılan uzlaşmaların gereğini tam olarak yerine getirip güvenlik kaygılarını gidermemesi sebebiyle güç kullanma tehdidinde bulundu ve Suriye'yi "düşman" olarak nitelendirdi. Öyle ki "ilan edilmemiş bir savaş" olarak adlandırılan bu gerginlik, sınırın her iki tarafındaki askeri hareketlilik ve diplomatik temasların kesilmesiyle daha da sert bir hal aldı. Ancak Ekim'de diplomasinin yeniden devreye girmesiyle Adana Mutabakatı imzalandı ve kriz sona erdi. Böylece ilişkilerde bir yumuşama yaşanmakla birlikte bu daha ziyade ekonomik etkileşimlere olumlu yansdı. Siyasi iş birliği konusundaysa Türkiye, geçmiş tecrübeler dolayısıyla ihtiyatı elden bırakmadı (Aykan, 1999). Diğer bir ifadeyle oyunun kuralları egemenliği muhafaza etmenin ötesine geç(e)medi.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) iktidara geldiği Kasım 2002 sonrasındaysa Türkiye'nin güvenlik kaygılarını gidermek için aldığı tedbirleri Suriye'nin meşruiyet atfedip desteklediği, Türkiye'nin de tüm bölgesel konuları Suriye'yle istişare etmeye önem verdiği bir süreç ortaya çıktı. Barış ve istikrara katkıda bulunmak üzere bölgesel politikada yakaladıkları uyum, her iki ülkede de memnuniyet uyandırdı (Atlıoğlu, 2007). Suriye'nin İsrail'le ilişkilerinin normalleşmesi için 2008'de Türkiye'nin arabuluculuğunda yürütülen dolaylı görüşmeler bu sürecin önemli sonuçlarından bir tanesiyken bir diğeri de 2009'da ortak bakanlar kurulu olarak nitelendirilen ve bölgesel iş birliğinin yanı sıra ikili ilişkileri her alanda geliştirerek bölgeye örnek olması hedeflenen Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyinin tesisi oldu. Bu sırada bölge ülkeleriyle sorunların barışçıl çözümüne ve herkes için güvenlik üretecek bölgesel bir düzenin tesisine dayalı aktif bir politika benimseyen Türkiye (Erdağ ve Kardaş, 2014), 1998'deki güvenlik krizi sırasında Suriye'ye destek veren diğer Arap ülkeleriyle ilişkilerinde de gelişim kaydetti. Bu sayede tüm bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerdeki sorunları giderip bölgesel meselelerin çözümü için istişarelerde bulunarak ikili ve bölgesel düzeyde iş birliğini artırdı. İş birliğine dair siyasi ve güvenlikle ilgili etkileşimler kadar ekonomik, ticari, kültürel ve diğer pek çok alandaki etkileşimler de bu sürece eşlik etti. Ancak bu tavır bir süre sonra rahatsızlık doğurdu ve ardından

iş birliğindeki gelişim kesintiye uğradı. Bu doğrultuda bu tezin konusu, 2002-2014 yılları arasında Türkiye'nin yaptığı yeni "kimlik atfının" Ortadoğu'ya yönelik bölgesel politikası ile bölgedeki Arap ülkelerinin kendisine bakışına etkileridir. Bu bağlamda tezin ana varsayımı, Türkiye'nin bu yeni kimlik atfının (Wendt, 1999) ve bu atfın bölgesel muhataplarınca kabul görmesinin bu dönemdeki aktif Ortadoğu politikasının kurucu unsurları olduğudur. Birtakım küresel ve bölgesel gelişmeler arasında ortaya konan bu kimlik atfının unsurlarıysa şunlardır: Ortadoğu ile kurulan aidiyet; bölge ülkeleriyle siyasetten kültüre dek her alanda etkileşimleri geliştirme isteği; ikili ve bölgesel sorunlara çözüm üretmeye dönük proaktif tavır; yeni bir bölgesel düzen tesisi (ve küresel düzenin revizyonu) hedefi; kendi medeniyet geçmişiyle barış ve günümüz evrensel değerleriyle uyum içerisinde olma. Ancak bu kimlik atfı ve kabulü çerçevesinde gerçekleşen yoğun ilişkilerin ivmesi, Arap Baharının başladığı 2011 itibariyle azalmaya başladı. Peki, söz konusu kimlik atfının ardından Türkiye'nin bölge ülkeleriyle belirli bir süre gelişimin sonrasında düşüş seyrini izleyen ilişkileri tam olarak nasıl mümkün oldu?

Bunu ortaya çıkarmak üzere bu tez, Soğuk Savaş sonrası bölge ülkeleri üzerindeki demokratikleşmeyi de içeren reform baskılarının, 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin 2003'te Irak'ı işgaliyle birlikte bölgeyi istikrarsızlaştırıcı bir hal almasıyla başlayan bir dönemi inceleyecektir. Türkiye'nin bu dönemde bölge ülkeleriyle karşılıklı tehdit olma durumlarını ortadan kaldırarak kalıcı biçimde iyi ilişkilere dayanan, böylece güvenliğin yanı sıra istikrar ve refah üreten bir bölgesel düzen için uygun zemini oluşturma çabası bağlamında normatif bütünleşme arayışına girdiğini savunacaktır. Bu sürecin de kendine ve (örtülü veya açık bir biçimde) bölgedeki muhataplarına yeni kimlik atıflarında bulunmasının ve bu atıfların kabul görmesinin ürünü olan, ayrıca kolektif kimlik inşasını mümkün kılan etkileşimlerle başlayıp sürdürdüğünü gösterecektir. Yine bu etkileşimlerin, şiddet kullanımının sınırlandırılmakla birlikte meşru görüldüğü "Lockeçu kültürden" anlaşmazlıkların barışçıl çözümünü ve kolektif güvenliği öngören "Kantçı kültüre" geçişi mümkün kıldığını ve ilişkilerin kültürel yapısını dönüştürdüğünü ortaya koyacaktır. Bunu da kimliklerin öğrenildiği süreçler olan normatif bütünleşmenin nedensel mekanizmalarını harekete geçirerek (Wendt, 1999) yaptığını ileri sürecektir. Yine kimlik atıfları ve etkileşimler çerçevesinde, Türkiye'nin ilgili taraflarla normatif bütünleşmeye dönük etkileşim imkanını kaybettiği ölçüde, Kantçı kültürden tekrar Lockeçu kültüre düşüşle bu arayışın başarısızlığa uğradığını gösterecektir. Bunun da 2011'den itibaren, Arap Baharının ardından bölge halklarının siyasi ve ekonomik dönüşüm talepleri doğrultusunda artan demokratik reform

vurgusunun Türkiye'nin kimlik atfında bölge ülkeleri tarafından tehdit algılanmasına sebep olan bir farklılaşmaya yol açmasının sonucu olduğunu savunacaktır.

Bu çerçevede çalışma, şu iki ana sorunun cevabını arayacaktır:

Soru 1: AK Parti hükümetleri döneminde Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerindeki gelişim nasıl mümkün oldu ve normatif bütünleşme imkanı doğurdu?

Soru 2: Bölge ülkeleriyle gelişen ilişkiler, neden yine AK Parti iktidarı döneminde canlılığını yitirdi ve normatif bütünleşme imkanını kaybetti?

Ayrıca aşağıdaki spesifik sorulara da cevap verecektir:

- Türkiye, bölge ülkeleriyle neden iş birliği yapmak istedi? Ortadoğu söz konusu olduğunda iş birliği Türkiye için bir zorunluluk mu yoksa sadece bir seçenek midir?
- Türkiye bu dönemde bölge ülkeleriyle iyi ilişkilerini sürekli hale getirmek için ne gibi enstrümanlara başvurdu? Bu ilişkilerin kimlikler üzerinde nasıl bir etkisi oldu?
- Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde norm önerme kapasitesi nedir?
- Ulusal çıkarlar bu ilişkileri ne şekilde ve ne kadar etkiledi? Türkiye'nin ulusal çıkarları ile bölge ülkelerinin çıkarları arasında nasıl bir etkileşim oluşturuldu?
- Bölgesel düzeyde materyal yapıların dağılımı, bu ilişkileri ne şekilde etkiledi?

Araştırma tasarımı konusunda Creswell'den (2014) yararlanan bu tez, araştırma stratejisi olarak örnek olay çalışmasından istifade edecektir. Bu doğrultuda bölge ülkeleriyle normatif bütünleşmeye yönelik etkileşimlerin seyrini anlamak için de Türkiye'nin Irak, Suriye, Lübnan, Mısır ve Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkeleriyle ilişkilerini inceleyecektir. Zira aidiyet kurulan bölge içerisinde yakın coğrafyada yer alan bu ülkeler hem bu yakınlık hem de ikili ve bölgesel iş birliğine dair ilişkilerin stratejik ortaklık seviyesine ulaşan yoğunluğu itibarıyla etkileşimlerin sonuçlarının en hızlı gözlemleneceği örneklerdir (Hammerstad, 2005). Diğer bir ifadeyle Kantçı kültürü mümkün kılan özellikle kolektif güvenlik ilkesi, hedeflenen bölgesel düzen açısından bölgesel sorunların çözüme kavuşturulmasıyla en çabuk bu ülkelerle ilişkilerde netice verecektir. Ayrıca yine bu ülkeler, Türkiye'nin kimlik atfı bakımından kendisiyle ilgili görüşlerini dikkate aldığı, kendisine onların gözünden baktığı mühim ötekilerdir. Nitekim genel dış politika ilkelerinin yanı sıra sadece Ortadoğu bölgesine yönelik spesifik ilkeler belirlenmiştir (Davutoğlu, 2008). Öyle ki tüm komşu bölgelere karşı aktif bir dış politika yaklaşımı söz konusu olsa da bu

bölgenin ağırlığı diğerlerinden daha fazladır. Öte yandan bölge ülkeleri de AK Parti hükümetleri döneminde model ülke olarak öne çıkmasını sağlayan nitelikleri itibarıyla Türkiye'yle ilişkileri geliştirmeye istekliyidiler (Öniş, 2011). Böylece bu tez, nedenleri ve etkileri itibarıyla bölge ülkeleriyle etkileşimlerdeki canlanma ve durağanlaşmayı açıklayacaktır. Tüm bu sürecin merkezine ise Türkiye'nin kolektif kimlik inşasını hedefleyen kimlik atfını yerleştirecektir. Bunun için de özellikle Alexander Wendt (1999) tarafından ortaya konan ve anarşik uluslararası sistemde bir güvenlik sağlama biçimi olarak kolektif kimlik inşasına odaklanan haliyle bilimsel realist Sosyal İnşacılık (*Social Constructivism*) kuramından yararlanacaktır. Bilimsel realizmin önemi, ele alınacak süreçteki olguları mümkün kılan nedensel mekanizmaların bilimsel meşruiyetini ortaya çıkarmak için gereken yöntem-bilimsel çerçeveyi oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca nitel araştırma tasarımı ve örnek olay stratejisinin yanı sıra veri toplamak için başvurulacak olan ve olguların ontolojik zeminini araştıran süreç analizi ile doküman analizi teknikleriyle bu çerçeveyi tamamlamaktadır.

Wendt, güvenlik ikilemlerini aşan uluslararası kültürel yapıları ortaya koyar ve bu husus, güvenlik üzerine çalışan Sosyal İnşacıların belirli ölçüde ortak paydasını teşkil eder. Zira kolektif bir kimlik etrafında bir araya gelen ve belirli normları paylaşan devletler, aralarındaki sorunları askeri güç kullanmadan çözebilir ve güvenlik politikalarını müşterek hale getirebilir (Küçük, 2009: 775). Wendt'e göre kolektif kimlik, bir aktörün ötekini esenliğini kendi esenliği olarak gördüğü pozitif özdeşleşmenin gerçekleşmesi durumudur. Böylece öteki, benliğin bilişsel bir parçası olur ve artık farklı bir varlık gibi düşünülmez. Böyle bir özdeşleşmenin tam anlamıyla gerçekleşmesi nadir olsa da kolektif kimlikler için farklılıkların tamamen yok edilmesi gerekmez; lakin gerçekleştiği ölçüde taraflar arasında araçsal veya durumsal değil, empatik bir karşılıklı bağımlılık doğar. Dayanışma, sadakat ve toplum olma, dolayısıyla kolektif çıkarlar edinmenin temelinde bu vardır. Kolektif kimlikler; zamana, mekana ve konuya göre veya iki taraflı, bölgesel ya da küresel olmalarına göre farklılık gösterebilir (1996: 52-54). Sosyal İnşacılıkta yapı ise düşünceler, materyal unsurlar ve çıkarların dağılımından oluşur ve belirli bir kimliğe sahip aktörler arasındaki etkileşimlerle (yeniden) üretilir. Bu nedenle yapı ile aktörler arasında hem ontolojik hem de epistemolojik bir karşılıklı bağımlılık bulunur. Nedensel mekanizmalar ise aktörlerin kolektif kimlikleri zaman içerisinde farklılaşan içselleştirme seviyelerinde öğrendikleri etkileşim süreçleridir ve bu sebeple yapı düzeyinde yer alır. Nitekim tezin önemini de devletler arasındaki etkileşimlere odaklanması oluşturur.

Araştırmanın Önemi

Bu tezin önemi, Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin yapısını tarafların gerçekleştirdikleri kimlik atıflarının ve bu doğrultuda birbirleriyle kurdukları etkileşimlerin bir ürünü olarak görmenin, ilişkilerin analizinde meydana getireceği farktan kaynaklanır. Bu ilişkileri, yapısal koşullar içerisinde tarafların kendi yapıp etmelerinin bir ürünü olarak görmek, aynı zamanda birer öğrenme süreci olarak kimliklerini (ve ayrıca çıkarları ile davranışlarını) etkileyen nedensel mekanizmaları anlamak için de önem arz eder (Wendt, 1992, 1999). Türkiye'nin bölge ülkeleriyle bu dönemdeki ilişkilerine dair literatürdeki hakim yaklaşım, dış politika ilkelerinden bölgeye bakışa veya ekonomik kapasiteye dek sadece Türkiye'deki değişime odaklanma yönündedir. Bu yüzden de ilişkilerdeki gelişim aslında bu değişime indirgenir. Buna karşın tüm unsurlarıyla Türkiye'nin sahip olduğu özellikleri, etkileşime girmek üzere yapılan ve etkileşim sırasında onay alan veya almayan kimlik atfının unsurları olarak kabul etmek, etkileşim kurulan diğer aktörleri ve bu sırada (yeniden) üretilen veya dönüştürülen yapıyı fark etmeyi de beraberinde getirir. Böylece hem gelişimin nasıl mümkün olduğu daha iyi anlaşılır hem de değişimin sadece Türkiye'nin özelliklerinden ibaret olmadığı fark edilir. Üstelik Sosyal İnşacılık, bu sayede sadece bir aktörün kimlik atfındaki değişimle, ancak bunun diğerleri tarafından kabul edilmesi koşuluyla, dönüşmeye başlayan bir bölgesel düzen fikrini de mümkün kılar. Böyle bir yaklaşım, Türkiye'nin değişen özelliklerinin artık değişmeden sürdüğü, dolayısıyla kimlik atfının aynı şekilde devam ettiği bir bağlamda, diğerlerinin kimlik atflarıyla ilgili konularına ve onlarla kurulan etkileşimlere odaklanarak tüm yönleriyle ilişkilerdeki gelişimin duraksamasını da açıklar.

Araştırmanın Yöntemi

Bu tez, iki nedenle bilimsel realizmden yararlanacaktır. Bunlardan ilki, düşüncelerden müteşekkil sosyal olgulara dair bilim yapmanın zeminini meşru bir biçimde tesis etmesidir. Bu sayede ele alınan sosyal olgulara dair bilginin bilimselliği sağlanmış olur. İkincisi ise düşüncelerin nedensel ve kurucu etkileri arasında ayırım yapabilmektir. Bu da metodolojiyi ve onu içkin soruları öne çıkarır. Asıl önemi ise ele alınan olguları meydana getiren mekanizmalar olarak süreçleri ortaya çıkarmasından ve anlaşılır kılmasından kaynaklanır. Ayrıca tüm olup bitenin aktörlerin kendi yapıp etmelerinin bir ürünü olduğunu gösterir. Bu sayede değişen ilişkilerin nedenselliğinin dönüşen kimlik atflarında aranması meşru hale gelir.

Nitekim bilimsel realizm, sosyal türler olarak devletlere ve onlar arasındaki ilişkilere gerçeklik atfını ve bu olguların bilim aracılığıyla ele alınmasını mümkün kılar. Zira bu olgular, ontolojiyi

epistemolojinin önüne koyan bilimsel realizm için, gözlemlenemez ve düşüncelerden müteşekkil olsalar da onları ele alan bireylerden bağımsız, kolektivitelere dayalı bir varlığa sahiptir (Wendt, 1999: 47, 49-50). Bu gerçeklik atfı sırasında akıl yürütme biçimi olarak da “en iyi açıklamaya göre çıkarım” (*inference to the best explanation*) yöntemine başvurulur. Bilimsel realistlere göre bir tümevarım çeşidi olarak bu yöntem tündengelim keskinliğine sahip olmasa da önemli bir bilimsel metod olduğu ve günlük hayatta sıkça kullanıldığı için meşru bir yöntemdir. Bu yöntem, “bilgiye giden sahip olduğumuz en emin yoldur” (63). Bu sayede var olanı gözlemlenebilir olana indirgeyen deneyci yaklaşımdan da kaçınır (52). Zihin ve dilin bu dünya ile irtibatı nasıl sağladığına dair epistemoloji sorununu çözmek üzere de nedensel atf teorisini benimser (53).

Bilimsel realizm, özelliklerini tasvir ederek ve bunların gözlemlenebilir etkilerle ilişkilerine dair hipotezler önererek, gözlemlenemez bir olguyu isimlendirir. Bu tür olguların ele alınması hem nedensel hem de gözlemcilerin algılarına dayanan tasvirici atf teorisine aynı anda başvurmayı gerektirir. Bu sayede farklı yaklaşımlar arasında tasvire dair farklılık olsa da aynı olguya atf yapmak mümkün olur; zira bilimsel realizme göre, örneğin devletler sisteminin varlığı sosyal bilimcilerden bağımsızdır ve teorileştirilmesi de bu gerçeklikle etkileşime uygun olmalıdır. Gözlemlerimiz teori yüklü olsa dahi, onun tarafından belirlenmez veya en azından belirlenmemelidir (Wendt, 1999: 63). Diğer bir ifadeyle sosyal türlere dair teoriler, kolektif düşünce ve pratiklerden kaynaklanan sosyal ontolojiyi kuşatmalıdır (69-76).

Bilimsel realizme göre iki çeşit teorileştirme söz konusudur ve her ikisini de hem sosyal bilimlerde hem de doğa bilimlerinde kullanmak mümkündür. Bunlardan ilki, sosyal bilimlerde daha çok pozitivistler tarafından kullanılan nedensel teori (*causal theory*) ve ikincisi de daha çok post-pozitivistler tarafından kullanılan kurucu teoridir (*constitutive theory*). Nedensel teorileştirme, “niçin?” ve belirli ölçüde de “nasıl?” sorularının cevabını arar. Kurucu teorileştirme ise “nasıl mümkün olur?” ve “nedir?” sorularını cevaplandırır. Bilimsel realizme göre ikisi arasındaki fark, epistemolojik değil, aksine metodolojiktir. Wendt, bu teorilerin ve soruların, nedensel ve kurucu etkileri ortaya çıkarıp açıklamak bakımından önemli olduğunu belirtir. Örneğin düşüncelerin de uluslararası sistemin de hem kurucu hem de nedensel etkileri söz konusudur. Bunların nedensel etkilerini ortaya çıkarmak, doğrudukları farkı tespit etmeyi gerektirir. Kurucu etkiler ise o olguyu kendisi yapan etkilerdir. Nedensel teori, maddi/gözlemlenebilir olana vurgu yapan bireyciler (*individualist*) tarafından, kurucu teorileştirmeyse düşüncelerin kurucu etkisine vurgu yapan bütünselciler (*holist*) tarafından tercih edilir (Wendt, 1998: 104; 1999: 77-78).

Wendt, nedensel teorileştirmenin kullanımındaki bazı zaafı gösterip kurucu teoriyi gerektirmesi sebebiyle bunları gidermeye çalışır. X, Y'ye neden olur dendiğinde şu üç durum varsayılır: 1- X ve Y birbirlerinden bağımsız bir şekilde vardır, 2- X, Y'den daha önce vardır ve 3- X olmasa Y de var olmayacaktır. Nedensel teori için asıl zorluk, üçüncü karşı-olgusal (*counterfactual*) koşulu sağlamaktır. Deneyci metod, X'in Y'ye neden olduğu mekanizma gözlemlenemez ise en iyi açıklamaya çıkarsama yöntemine başvurarak bu nedensel mekanizmayı ortaya koymayı epistemik olarak meşru bulmaz. Bu nedenle de mantıksal gerekliliği doğal gereklilik yerine ikame eder. Böylece doğadaki neden ile etki arasındaki ilişki, önerme ile sonuç arasındaki mantıksal tündengelim ilişkisi olarak yeniden inşa edilir. Burada davranışsal kanunlar önermeleri ve açıklanacak olaylar da sonuçları teşkil eder. Oysa nedenselliği korelasyondan ayıran, ilişkideki gerekliliktir (1999: 79). Üstelik bir kanun altında toplama, bir olayın niçin gerçekleştiği sorusu açısından bir açıklama biçimi değildir. Sadece bu olayın bir düzenliliğin örneği olduğunu söyleyebilir. Niçin sorusuna cevabı, nedensel bir sürecin işleyişini ortaya koymayı gerektirir. Bu da nedensel mekanizmayı bilmeyi gerektirir ve en iyi açıklamaya çıkarsama yöntemine başvurmak bu açıdan meşru ve gereklidir (1998: 105; 1999: 81).

Ayrıca mekanik bir tarzda topluma neden olan birçok yol vardır ve sosyal bilimlerin bir görevi de bu ilişkileri anlamaktır. Örneğin sosyal etkileşim, genellikle kasıtlı olmayan sonuçlar da doğuran, karşılıklı uyumu sağlayan nedensel bir süreçtir. Kimliklerimizi öğrenmemizi sağlayan nedensel süreç, sosyalleşmedir. Normlar da davranışları düzenlediği sürece nedenseldir. Akıl yürütmeler, eylemin motivasyonu olduğu sürece birer nedendir. Tüm bu olgularda düşüncelerin varlığı söz konusudur ve nedensel etkiler üretmelerine de mani değildir. Kanunvari genellemelerin mümkün olmadığı durumlarda, nedensel teorileştirme için bilimsel realizm önem arz eder; zira nedensel açıklama imkanı sürer çünkü önemli olan, kanunvari genellemelerden ziyade mekanizmaların ortaya çıkarılmasıdır. Bunun temelinde de süreç analizi yer alır ve sosyal bilimler için örnek olay çalışmaları yapmayı ve tarih bilmeyi gerektirir (Wendt, 1999: 81-82).

Kurucu teori, “nasıl mümkün olur?” ve “nedir?” sorularını sorarak X'in ve Y'nin var olmasını mümkün kılan yapılarına atıfla onların özelliklerini açıklar. Nedensel teori süreç içerisindeki geçişleri açıklarken kurucu teori durağan özellikleri ortaya koyar. Bu yüzden kurucu özellikler değiştiğinde onların kurucu etkileri de farklılaşır. Doğal türler iç yapıları tarafından kurulurken, sosyal türler belirli derecelerde dış/söylemsel yapılarla kurulurlar. Bazı örneklerde bu dış yapılar, sosyal türlerin bir kısmını diğerleriyle kavramsal bir gereklilik ilişkisine sokar. Örneğin hocalar ile öğrenciler arasındaki ilişkiler böyledir; birbirilerini inşa ederler. Diğer örneklerde ise tamamen

dış yapılar sosyal türlerin ne olduğunu tayin eder. Örneğin intihalin ne olduğunu, bilimsel etik kurallarına dair söylem inşa eder. Burada sosyal türlerin özelliklerinin dış yapılardan bağımsız bir şekilde var olamayacağı öne çıkar. Ancak her iki teorileştirme arasında epistemolojik bir farklılık söz konusu değildir (Wendt, 1998: 105; 1999: 84).

Kurucu teoriyi gerektiren kimi hususlar vardır. Bazen nedensel açıklamalar kurucu açıklamaları gerektirir; zira bir şeylerin nasıl meydana geldiğini tasvir edemeyen bir açıklama yanlış çıkabilir. Özellikle sosyal türler söz konusu olduğunda, duyularımıza hitap etmedikleri için, zannettiğimizden daha fazla kavramsal incelemeye ihtiyaç duyabiliriz. Ayrıca bir olguyu meydana getiren birden fazla yol olduğunu da yine kurucu teori gösterebilir. Bunların yanı sıra, kurucu teoriler de gözlemlenebilir olaylardan daha geniş örüntülere doğru çıkarımlar ihtiva eden teorilerdir ve çıkarımlarda her daim teorik bir sıçrayış bulunur. Bu durum, örnek olaylardan genellemelere ulaşan tümevarım çıkarımları için de bu olayları açıklayacak temel yapıları ortaya koyan en iyi açıklamaya göre çıkarım için de geçerlidir. Kurucu teoriler de test edilebilir hipotezler ortaya koyabilirler; lakin ilgileri bağımlı ve bağımsız değişken ilişkisinden ziyade, sosyal türlerin nasıl oluşturulduğudur. Son olarak uluslararası siyasette düşüncelerin ve sosyal yapıların ortaya koyduğu farkı anlamak, kurucu etkilerin varlığını bilmeyi gerektirir (Wendt, 1998: 106; 1999: 86-87). “Düşünceler ve sosyal yapılar, kavramsal ve mantıksal olarak bu düşüncelere veya sosyal yapılara bağımlı, sadece kendileri ‘sayesinde’ var olan olgular – özellikler, güçler, eğilimler, anlamlar vs.- meydana getirdiklerinde kurucu etkilere sahip olurlar” (Wendt, 1999: 87). Nedensel açıklamanın karşı-olgusal gerekliliğini karşılayan da bu etkilerdir. Kendileri ise neden-sonuç ilişkisi içerisinde ortaya çıkmış değildir; çünkü meydana getirdikleri olgulardan bağımsız ve farklı zamanlarda var olamazlar.

Sosyal bilimler söz konusu olduğunda kurucu teori ile nedensel teori arasındaki fark önem arz eder. Nitekim yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere, sosyal türleri mümkün kılan, aktörlerin onlara dair sahip olduğu düşünceler ve bu düşünceler doğrultusunda gerçekleşen eylemler, diğer bir ifadeyle sosyal ilişkilerdir. Bu aynı zamanda sosyal türlere sahip oldukları nedensel kapasiteleri de kazandıran bir süreçtir. Bunun farkında olmak, aktörlere söz konusu sosyal olguların aslında kendi düşünce ve eylemlerinin bir ürünü olduğunu görme yeteneği kazandırır. Böylece, sosyal türlerin kendiliğinden ya da doğal bir şey olmadığı bilinciyle birlikte, örneğin uluslararası siyasette var olandan farklı bir yönde değişiklikler yapmak da mümkün olur (Wendt, 1998). Bunun olup olmadığını ve neden ve niçin böyle olduğunu anlamak ise nedensellikleri ortaya çıkaran süreç analizini gerektirir.

Bilimsel realistler, süreçlerin kurucu ve nedensel özelliklerini sürekli bir şekilde vurgularlar (Manicas, 2006). Bu nedenle de süreç analizi, İnşacıların çokça kullandığı analiz biçimleri arasında yer alır (Finnemore ve Sikkink, 2001: 395; Küçük, 2009: 781). Süreç analizi, bir sürecin aşamalarını inceleyerek bu sürecin nasıl ortaya çıktığına, ele alınan sonucu üretip üretmediğine ve ürettiyse nasıl ürettiğine dair çıkarımlarda bulunmayı sağlar (Bennett ve Checkel, 2015: 6). Yani süreçlere, aşamalara veya olayların bağlamlarına dair kanıtların analiz edilerek bir örnek olay üzerinden, o olayı açıklayan nedensel mekanizmalara dair hipotezler geliştirmek veya test etmek anlamına gelir. Analiz edilecek kanıtlar bu olayın kendi içinden ve bağlama, sürece veya mekanizmaya dair nedensel süreç gözlemleriyle elde edilir (7-8). Bu tezde benimsenen nedensel süreç biçimi, birbirine bağımlı bir şekilde etkileşen nedensel değişkenleri içermektedir. Örnek olay çalışmaları, böylesi girift etkileşimlerin etkilerini ortaya çıkarmak için belirgin imkanlar barındırır. Süreç analizinin, bireysel düzeydeki analizlere inmesi gerekmez. Makro düzeyde varsayılan nedensel mekanizmalara dair de süreç analizi yapılabilir. Üstelik açıklamalar inşa edip test etmeye dair nerede ve ne zaman başlayıp bitireceğine araştırmacının kendisi karar verebilir (George ve Bennett, 2005: 212-213).

Bilimsel realizm nedensel mekanizmaları ontolojik düzeye yerleştirir. Buna göre, teoriler ve açıklamalar, temelde yer alan mekanizmaların nasıl işlediklerine dair varsayılan modellerdir. Bu yüzden asıl sonuç üreten, teoriler veya açıklamalarımız değil, nedensel mekanizmaların bizatihi kendisidir. George ve Bennett, şu tanıımı yapar: Nedensel mekanizmalar, nedensel kapasite sahibi aktörlerin sadece belirli koşullarda ve diğer birimlere enerji, bilgi vs. aktarmak için kendileri sayesinde etkinlik gösterdikleri gözlemlenemez fiziksel, sosyal veya psikolojik süreçlerdir. Böylece bu aktörler, bir dahaki nedensel mekanizmanın etkisi altına girene dek, etkilenen birimin eğilimlerini, niteliklerini ve kapasitelerini değiştirirler. Nedensel mekanizmanın dahlinden sonra ve zaman ve mekan bakımından diğer mekanizmalardan izale bir şekilde, üzerinde etki edilen birimde meydana gelen değişiklikleri ölçebilmemiz durumunda, bu nedensel mekanizmanın ilgili birim üzerindeki gözlemlenen değişiklikleri ortaya çıkardığını söyleyebiliriz (2005: 135-137).

Doküman analizi tekniği ise araştırılan konuyla ilgili belgelerin taranıp analiz edilerek bilgi toplanması imkanı sağlar. Bu teknikle elde edilen bilgiler, süreç analizine uygun bir şekilde hem kronolojik olarak hem de kavramsal çerçeveye uygun bir şekilde tematik olarak neden-sonuç ilişkisi içerisinde betimlenip analiz edilir. Bu teknikle yazılı veya görsel tüm belgelerin incelenmesi mümkündür. Uygulamada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus ise belgelerin yanlı veya önyargılı içerikler barındırmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2003: 139-154; Finnegan,

2006; Karataş, 2015: 72). Dolayısıyla bu çalışma, akademik metinlerin yanı sıra içeriği farklı kaynaklardan sorgulanabilecek kamuya açık bilgi kaynaklarından sıklıkla yararlanacaktır. Bunun için de makale, kitap, yıllık, rapor, resmi açıklama ve anlaşma, analiz, değerlendirme ve online veya basılı gazete ve benzeri haber kaynakları kullanılacaktır.

Araştırmanın Amacı

Bu tezin amacı, ele alınan dönemde yeni kimlik atfının ardından Türkiye'nin bölge ülkeleriyle normatif bütünleşmeye yönelik etkileşim süreçlerini ve bu süreçlere nedensel ve/veya kurucu bir biçimde etki eden yapısal unsurları ele almaktır. Dolayısıyla çalışma devletlerin davranışlarını gözlemlemekle birlikte, bu davranışların imkânı ve harekete geçirilen nedensel mekanizmaları inceleyecektir. Bu sayede de Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin izlediği seyrin ve aldığı niteliğin aslında tarafların kendi düşüncelerinin ve eylemlerinin bir ürünü olduğunu, tüm bunların bu iki unsurdan bağımsız bir şekilde düşünülemeyeceğini ortaya koyacaktır. Bu da karşılıklı kimlik atıflarına, bu kimliklerle ilişkili çıkarılara ve bunlardaki dönüşümlere bakmayı gerekli kılmaktadır.

Nitekim AK Parti hükümetleri döneminde Türkiye; egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, refah, barış, güvenlik ve istikrar gibi evrensel değerler ile komşuluk ve ortak tarihi geçmiş gibi bölgesel değerler üzerinden bölge ülkelerine karşı, aşağıda değinilecek olan dış politika ilkeleriyle tezahür eden bir yaklaşım ortaya koydu. Ortadoğu'da cereyan eden her gelişmenin kendi üzerinde doğrudan veya dolaylı ama kaçınılmaz etkilerinin olduğu ve kendisinin de bu tür gelişmeleri yönlendirebilecek kapasiteye sahip bulunduğu düşüncesiyle kendisini coğrafi ve tarihi olarak merkezi bir konuma yerleştirdi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009d). Bu nedenle bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerindeki ve yanı sıra arabulucu benzeri roller üstlenerek bu ülkelerin Batı'yla ve kendi aralarındaki sorunları gidermeye dönük bir siyaset benimsedi. Bölgesel meseleler ve ülke içi sorunlar karşısında bölgesel istikrar adına aktif bir tavır sergiledi. İkili ve bölgesel düzeydeki ekonomik ve ticari etkileşimleri geliştirip karşılıklı bağımlılıkları artırmaya dönük girişimlerle de bu çabalarını destekledi. Nitekim bölgesel istikrar, refah ve güvenliği kendi istikrar, refah ve güvenliğinin kaynağı olarak gördü ve bu yönde bir bölgesel düzen tesisini hedefledi.

Bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini olumlu bir şekilde etkilese de tek belirleyici olan Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik bu yeni yaklaşımı değildi. Nitekim bu süreçte kendisini "merkez ülke" olarak konumlandırırken bölge ülkeleri üzerinde hakimiyet arayışından öte, tüm taraflarla etkileşim kurarak kalıcı ve iyi ilişkileri hedefledi. Burada amaçsa kendini tanımladığı biçimde

muhatapları tarafından kabul göreberek kurduğu etkileşimler sayesinde istikrarlı ülkelerden müteşekkil güçlü bir bölgesel düzen tesis etmekte. Zira AK Partili karar alıcıların zihninde Türkiye, bir istisna olmaktan ziyade; siyasi reformun, refahın ve bölgesel güvenliğe katkının bir örneğiydi (Aras ve Polat, 2007: 485). Bu doğrultuda Türkiye, Ortadoğu ülkelerine karşı ne askeri ne de normatif bakımdan üstünlük sağlayarak herhangi bir biçimde bir güvenlik tehdidine dönüşmedi. Kendisi de bölge ülkelerinden böyle tehditler algılamadı ve güvenlik sorunları söz konusu olduğunda temelde diyalogu tercih etti. Bölge ülkelerini eşit birer egemen unsur olarak gördü ve onlarla bu eşitliği pekiştirecek etkileşimler kurdu. Böylesi bir etkileşim süreci açısından bölge ülkelerinin Türkiye'ye bakışı da önemliydi. Diğer bir ifadeyle, tarafların hangi düşünceleri istihdam edip ne tür kimlik atıflarında bulduklarını, birbirlerine yönelik tutum ve davranışlarını anlamak için gereklidir. Bölgeyle aidiyet kuran Türkiye, bölge ülkelerine, bölgesel düzen tesisinde birlikte hareket edilmesi gereken muhataplar biçiminde bir kimlik atfında bulundu.¹

2011 sonrası halk hareketleri sürecinde de Türkiye, istikrarlı bir bölgesel düzen için bu süreçten etkilenen ülkelerde halkların taleplerini destekledi zira bu taleplerle ülke içi ve bölgesel düzeyde istikrar arasında doğrudan bir bağ kurdu.² Tüm bunlar; Türkiye'nin kendisini dünyanın neresinde konumlandığı, diğer ülkelerle ilişkilerinde nasıl bir politika takip etmesi gerektiği, önündeki yapısal imkan ve engellerin neler olduğu ve bölge ülkeleriyle nasıl bir etkileşim süreci geçirdiğiyle yakından alakalıydı. Bu olgu ise Türk dış politikasına bu dönemde yön veren ilkelere işaret etmekteydi ve bu konuda karar alıcılar arasında öne çıkan isim danışmanlık, dışişleri bakanlığı ve başbakanlık görevlerinde bulunan Ahmet Davutoğlu idi.³

Davutoğlu'na göre, Soğuk Savaş dönemi ilişkiler ağı içinde Türkiye, Batı blokunun güneydeki bir denetim aracı ve Batı'nın ucunda bir sınır ülkesiydi. Ancak bu, Türkiye'nin kurumsal olarak Batı'nın içinde yer alması ve NATO üyesi olmasıyla bağdaşmayan bir durumdu. Soğuk Savaş sonrasında ise Türkiye, etrafında ortaya çıkan keşmekeş içerisinde bir "istikrar adası" ve "Doğu ile Batı arasında bir köprü" olarak tanımlanmıştı. 11 Eylül 2001 sonrası ise yeni bir dönemdi ve bu süreçte Türkiye'nin sahip olduğu, düşünsel ve coğrafi temellerin her ikisini de içeren "yeni"

¹ "Sıfır sorun" biçiminde formüle edilen bu yaklaşım için bkz. Davutoğlu (2010c).

² Arap Baharı döneminde "sıfır sorun" için bkz. Davutoğlu (2013d).

³ Davutoğlu'nun AK Parti hükümetleriyle başlayan siyasi kimliğin yanı sıra bunun öncesine dayanan akademisyen kimliğine de sahip olması hem siyasi hem de akademik kimliğiyle ortaya koyduğu ürünlere bu tezde sıkça atf yapılacak olması dolayısıyla bir açıklama yapmayı gerektirmektedir. Şöyle ki, Davutoğlu'na yapılacak tüm atıflar, hangi kimliğiyle ortaya koyduğu ürünler olursa olsun, AK Partili karar alıcılardan biri olması sebebiyle siyasi kimliği ön planda tutularak yapılacak ve düşüncelerin dağılımının bir göstergesi olarak Türkiye'nin kendisine veya muhataplarına yönelik kimlik atfı biçiminde değerlendirilecektir.

konumu daha doğru bir şekilde tanımlanmalıydı. Nitekim Türkiye, coğrafi olarak Afro-Avrasya'nın ortasında yer alması nedeniyle birden fazla bölgesel kimliğe sahipti ve coğrafi veya kültürel olarak tek bir bölge ile ilişkilendirilemezdi. Bu sayede farklı bölgelerde aynı anda hareket etme ve geniş bir etki alanını denetleme imkanı vardı. Zira Davutoğlu'na göre, Türkiye'nin Asya ve Avrupa kıtalarında yer alırken Afrika'ya da yakın coğrafi konumu, diğer ülkelerden farklı, spesifik bir merkez ülke statüsü kazandırmaktaydı. Bu yüzden kendisini savunmacı bir konumda tutamaz; bir köprü veya sınır ya da ne Müslüman dünyanın ne de Batı'nın ucunda sıradan bir ülke olarak görülemezdi. Dahası tıpkı coğrafya gibi tarih de bir ülkeyi merkez olarak inşa etmekteydi. Türkiye, kendisini çekim merkezi haline getiren tarihi bir birikime sahipti. Bu yüzden başarılı bir ulus inşasının ardından civar bölgelerden göçlerle, gündelik hayata kültür çeşitliliği olarak yansıyan bir nüfus canlılığı yakalamıştı. Dolayısıyla da etki alanı bakımından "bir Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Hazar, Ege, Körfez ve Karadeniz [ülkesiydi]" (2008: 77-79).

Türkiye'nin bu özelliklerini göz önünde bulunduran böylesi bir tanımlama, uluslararası alanda yapılması gerekenlere dair bir şeyler söylese de bunların nasıl gerçekleşeceğine dair eksiklik dış politika ilkeleriyle tamamlanmaktadır. Bu ilkelerden ilki, bir ülkeye çevresinde bir etki alanı oluşturma imkanı veren, *demokrasi ile güvenlik arasında denge kurma* ilkesidir ve özgürlükçü bir meşruiyete sahip olması bakımından bir rejimin bu iki unsur arasındaki dengeyi gözetmesi önemlidir. İkincisi, *komşularla sıfır sorun* ilkesidir ve karşılıklı iş birliği içerisinde olmak kadar sorun anlarında diyalogu sürdürülebilmeyi gerektirir. Üçüncüsü, *civar bölgelerle ve ötesiyle ilişkiler geliştirebilme* ilkesidir ve etkileşim kanallarının her daim açık tutulması demektir. Dördüncüsü, *çok boyutlu dış politika* ilkesidir ve yakın coğrafya ile küresel aktörler arasındaki ve bu aktörlerle ikili ilişkilerin kendi arasındaki dengeye işaret eder. Son olarak beşincisi ise *ritmik diplomasi* ilkesidir ve Türkiye'ye farklı ülkelerle etkileşim içerisinde olma ve uluslararası toplumun farklı düzeylerinde etkinliğini artırma imkanı tanır (2008: 79-84).

Türkiye'nin konumuna dair bu yeni tanım ve söz konusu ilkeler, aynı zamanda normatif bütünleşmeyi hedefleyen yeni kimlik atfının ilkeleriydi. Bu sebeple de belirli ölçüde etkileşim düzeyindeki yapısal faktörlerin belirleyeceği bir eylem kapasitesine işaret etmekteydi. Zira bir aktör, ancak eylemde bulunarak kimliğine içkin çıkarlarını gerçekleştirir ve bu sayede o kimliğini sürdürür. Lakin bunu da ancak kimlik atfını kabul eden öteki aktörlerle etkileşime girerek yapar. Dolayısıyla bir dış politika eyleminin gerçekleşmesi, aktörlerin birbirlerine ve kendilerine bu eyleme uygun kimlikler atfetmelerini ve karşılıklı olarak bu kimlik atıflarını kabul etmelerini gerektirir. Bu yüzden her ne kadar ülke içi dinamikleri söz konusu olsa da böyle bir eylemin

uluslararası alanda gerçekleşmesini mümkün kılan, etkileşim düzeyindeki yapısal faktörlerdir. Tüm bu süreçte kimlik atflarıyla başlar ve bu atfa uygun etkileşimlerle sürer.

Bu hususlar, bölge ülkelerine yönelik olarak normatif bütünleşme arayışına uygun bir biçimde bölgesel güvenlik, refah ve istikrarı birlikte sağlamak üzere etkileşim kurulmasını mümkün, hatta zorunlu gören bir kimlik atfında bulunulduğunu ve bölge ülkeleriyle ilişkilerin seyri de bunun kabul gördüğünü göstermektedir. Amaçsa çıkarların gerçekleştirilmesine karşılıklı olarak katkıda bulunmak, aleyhteki eylemlerden yine karşılıklı olarak kaçınmak ve bu sayede barış, refah ve istikrar içerisinde bir bölgesel düzen oluşturmaktır. Normatif düzeyi bununla sınırlı ve Arap siyasetinin duyarlı olduğu, rejimlerin meşruiyetini tehdit edecek normatif önerilerden de uzaktır.⁴ Bu çerçevede, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle etkileşim kurma imkanını ortaya koyduğu ölçüde bu etkileşimin sınırlarının da bir işaretiydi.

Bunun anlamı; etkileşim kurabilmek için bir muhatapın bulunabilmesinin, bu muhatapla karşılıklı olarak kabul edilebilir kimlik atflarının gerçekleşmesinin ve bunun sürdürülebilmesinin gerekli olduğuydu. AK Parti dönemi Ortadoğu siyasetinde, Türkiye'nin kolektif kimlik ve kolektif çıkar inşasına yönelik etkileşim kurduğu muhataplar bulmakta başarılı olduğu süreçte, söz konusu kimlik atfı ve kolektif kimlik inşası süreci de başarılıydı. Aksi durumda ise kimlik atfındaki farklılaşmaları gözlemlemek gerekmekteydi. AK Parti hükümetleri döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikasının başarısını, diğer bir ifadeyle normatif bütünleşme arayışının yükselişini ve düşüşünü belirleyen de bu doğrultuda gerçekleşen etkileşimlerin sürekliliğiydi. Nitekim bu çalışmanın kapsadığı dönemde, Türkiye bu sürekliliği muhafaza edemedi ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerde elde edilen canlılık kesintiye uğradı. Bu durum, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle her halükarda etkileşim kurabilme esnekliğini çeşitli nedenlerle kaybetmesi sonucunda gerçekleşti.

Netice itibarıyla AK Parti döneminde, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde şu örüntü ortaya çıktı: 1) Sürecin başlangıcında, Türkiye'nin yeni kimlik atfı bu ülkeler nazarında olumlu karşılık buldu ve bunun ardından ikili ve bölgesel düzeyde iş birliğine dair etkileşimlerde bir canlanma yaşandı; 2) bu canlanma kolektif güvenliği mümkün kılacak biçimde, normatif bütünleşmenin nedensel mekanizmalarını harekete geçirerek ilişkilerin kültürel yapısında dönüşümü de beraberinde getirdi; 3) ancak zaman içerisinde çeşitli sebeplerle kimlik atflarında bir farklılaşma

⁴ Barnett (1998), Arap milliyetçiliğinin nihai gayesi olan tek bir Arap devleti altında buluşmaya dönük normatif bütünleşme önerisinin, Arap devletleri tarafından dış politikalarını ve meşruiyetlerini manipüle edebilecekleri normlar üretmenin kaynağı olarak suiistimal edildiğini ve zamanla normatif parçalanmaya dönüştüğünü ifade eder. Dolayısıyla Barnett'e göre, Arap devletlerinin birbirlerini tehdit olarak algulamalarının nedeni güç dengesindeki değişikliklerin aksine, birbirlerinin siyasetlerini manipüle edebilecekleri normlar olmuştur.

yaşandı ve ortaya çıkan tehdit algısı dolayısıyla normatif bütünleşmeye dönük etkileşimlerdeki süreklilik ortadan kayboldu. Böylece ilişkilerde durağanlaşma veya kopmalar söz konusu oldu.

Bu tez, örnek olaylar ile teorik yaklaşımın bir araya getirilmesi sırasında hem örnek olaylardan hem de teoriden kaynaklanan zorluklarla karşılaşabilecektir. Teorik olarak normatif bütünleşme, egemen ulus devletler arasında öngörülmektedir. Buna rağmen ele alınan ülkelerin kimisinde merkezi hükümetlerin dışında güç merkezleri vardır veya sonradan ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla normatif bütünleşmeye dönük etkileşimlerin tam olarak kiminle kurulması gerektiği, örnek olaylardan kaynaklanan zorlukları oluşturacaktır. Bu zorluğun aşılması ise Türkiye'nin kimlik atfı ilkeleriyle mümkün olacaktır zira Türkiye, bu ilkeler doğrultusunda merkezi hükümetlerle münasebetlere öncelik vermektedir. Bu tür alternatif merkezleriyse korunması ve merkezi hükümet içerisinde temsil edilmesi gereken toplumsal çeşitlilikler olarak görmektedir. Teorik çerçeveden kaynaklanabilecek zorluklar ise ilişkilerin yapısındaki kültürel dönüşümlerle ilgilidir. Zira bir kültürden ötekine geçişin nasıl mümkün olacağı açık bir biçimde ortaya konmamaktadır. Dolayısıyla böyle bir geçişin söz konusu olup olmadığını teoriden yola çıkarak direkt bir şekilde tespit etmek bir sorun teşkil edecektir. Bu zorluk ise kültürel yapıların tanımı ve nedensel mekanizmaların gerekleri ile örnek olaylar arasındaki örtüşme seviyesine bakılarak aşılabilecektir.⁵

Araştırmanın Organizasyonu

Bu tezin birinci bölümünde ilk olarak disiplinin ana akım teorilerine dair bir literatür taraması gerçekleştirilecek ve ardından Sosyal İnşacılığın sosyal bilimi mümkün kılan bilimsel realist temeli ile devletler arasındaki ilişkilerin niteliğini onların kendi yapıp etmelerinin ürünü olarak görüp sosyal ontolojiyi öne çıkaran teorik çerçevesi ortaya konacaktır. Böylece bu bölümde düşüncelerin kurucu niteliği, aktör ile yapı arasındaki karşılıklı inşa ilişkisi, kimlik ve çıkarın inşası, uluslararası sistemin kültürleri ve normatif bütünleşmenin mekanizmaları açıklanacaktır.

İkinci bölümde Türk dış politikasına dair bir literatür taraması yapılacak ve daha sonra Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinin belirli aşamalardan geçen tarihi arka planı ortaya konacaktır. Tarihi arka planı vermekteki amaç, bir yandan Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle etkileşimleri esnasında kimliğini öğrendiğini ve buna istinaden kimlik atıflarının belirli yapısal koşullar içerisinde dönüşe geldiğini, diğer yandan ise ilişkilerin niteliğinin aktörlerin kendi yapıp etmelerinin bir ürünü olduğu gösterebilmek. Yine bu doğrultuda bu bölümde Türkiye'nin AK

⁵ Alexander Wendt'e getirilen eleştiriler ve Wendt'in bu eleştirilere verdiği cevaplar için bkz. Shannon (2005), Lomas (2005), Wendt (2005a, 2005b), Guzzini ve Leander (2006).

Parti hükümetleri döneminde Ortadoğu ile aidiyet kuran ve bölge ülkelerinin istikrar ve refah bakımından kaderlerini kendi kaderi olarak gören, tarihi ve coğrafi yabancılaşmaya son vererek bölge ülkeleriyle etkileşimlerini geliştiren ve güç devşirme imkanlarını artıran, kimlik inşası bakımından onları birer mühim öteki olarak gören ve bu sayede kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarını harekete geçirme potansiyeli içeren yeni kimlik atfı ortaya konacaktır. Bu yeni kimlik atfının gerçekleştiği uluslararası ve bölgesel bağlam itibariyle istikrar ve refah üreten bölgesel bir düzen tesisi arayışını beraberinde getirdiği, belirli evrensel normların temsiline ve yumuşak güç rollerine dayandığı ve bölge ülkelerine güvenlik ve istikrar vaat ederek onlar tarafından kabul edilebilecek bir niteliğe büründüğü gösterilecektir. Böylece Türkiye'nin bu tezde ele alınan dönemde Ortadoğu ülkeleriyle normatif bütünleşmeyi mümkün kılacak biçimde gelişen etkileşimlerin kimlik atfıyla ilgili boyutu ortaya konacaktır.

Üçüncü bölümde Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle, ABD'nin 2003'te Irak'ı işgalinin ve bölgeye yönelik küresel demokratikleşme baskısının yol açtığı bölgesel istikrarsızlık ihtimallerinden kaynaklanan tehditlere müşterek çözümler üretmek amacıyla başlayan ve birbirlerinin egemenliklerine dair dönuşen düşüncelerine binaen Lockeçu kültür olarak tanımlanan 2002-2007 yılları arasındaki yakınlaşma örnekleri incelenecektir. Bu sayede Türkiye'nin bölgeyle aidiyet kuran kimlik atfının bölge ülkeleri tarafından kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarını harekete geçiren etkileşimleri mümkün kılacak biçimde kabul edildiği gösterilecektir. Böylece güven artırıcı tedbirler dönemi olarak nitelendirilebilecek bu süreçte iki taraf arasındaki karşılıklı ötekileştirme durumunun daha da şiddetlenebilecek bölgesel istikrarsızlıklar karşısında iş birliğini mümkün kılarak egemenlik ilkesi etrafından normatif bütünleşmenin nedensel mekanizmalarını ikili ilişkiler düzeyinde harekete geçirerek, istikrar ve refaha dayalı bir biçimde küresel ve bölgesel güvenlik üreten bölgesel bir düzenin tesisi doğrultusunda egemenliklere dayalı bir statükoya eriştiren dönüşümü ortaya konacaktır.

Dördüncü bölümde Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki istikrar ve refaha dayalı bölgesel bir düzen tesisi doğrultusunda kurulan etkileşimlerdeki gelişimin devam ederek stratejik ortaklıklar doğrultusunda kurumsallaştığı ve ortak tehditler karşısında kolektif güvenliği ilkesi etrafında norm gelişiminin mümkün olması itibariyle Kantçı kültür olarak tanımlanan 2008-2010 yılları arasındaki süreç ele alınacaktır. Böylece Türkiye'nin bölgeyle aidiyet kuran kimlik atfının vaat ettiği güvenlik çerçevesinde bu dönemde de kabul görmeye devam ettiği ve bu sayede aktörlerin kimlik ve çıkarlarına kolektif kimliği mümkün kılacak etkilerde bulunarak nedensel mekanizmaları devrede tutan etkileşimlerin yine ikili ilişkiler düzeyinde sürdüğü gösterilecektir.

Beşinci bölümde ise Türkiye'nin kimlik atfını mevcut haliyle sürdürdüğü bir sırada Arap Baharını ortaya çıkaran demokratik reform talebindeki halk hareketlerinin bölgedeki demokratikleşme ihtiyacı bağlamında bölgesel düzen tesisi doğrultusundaki etkileşimlere etkilerde bulunduğu 2011-2014 yılları arasındaki dönem değerlendirilecektir. Bölge ülkelerinin önceki dönemlerin güvenlik vaadinin aksine artık tehdit algılamaları itibarıyla Türkiye'nin kimlik atfının bu dönemde kabul görmemesi ve normatif bütünleşme imkanının kaybolması itibarıyla Kantçı kültürden Lockeçu kültüre düşüş olarak tanımlanan bu dönemde, etkileşimlerdeki gelişimin sona ererek kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarının devreden çıktığı gösterilecektir.

Sonuç bölümünde ise çalışmanın bulguları özetlenerek sorulara cevaplar verilecek ve Ortadoğu ülkeleriyle normatif bütünleşmenin yükseliş ve düşüşünün, etkileşimler bakımından kurucu nitelikteki kimlik atıflarının ve düşüncelerin etkileri bakımından aktörlerin kendi yapıp etmelerinin birer ürünü olduğu ortaya konacaktır. Böylece ilişkilerdeki tarihi seyrin, Türkiye ile Ortadoğu ülkelerinin birbirlerine dair karşılıklı düşüncelerinin bir sonucu olduğu gösterilecektir. Dolayısıyla Türkiye'nin Ortadoğu'ya bakışındaki değişimi kendisine bakışında da değişimler içeren yeni bir kimlik atfı olarak ele almanın ve etkileşimlerin mümkün olması ve ilişkilerin kültürel niteliğinde dönüşümler sağlaması bakımından söz konusu kimlik atfının muhatapları tarafından kabul görmesinin önemi değerlendirilecektir. Ayrıca bu doğrultuda söz konusu tezin literatüre yaptığı katkılar tezin eksiklikleriyle birlikte yeniden değerlendirilecektir.

1. BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE

Bu bölümde, Türkiye'nin Ortadoğu'yla aidiyet kuran kimlik atfının bölge ülkelerinde gördüğü karşılıktan etkilenen normatif bütünleşme sürecini, yani aktörlerin kendi yapıp etmelerinin bir ürünü olan bölgesel bir yapı içerisinde inşa edilen Türkiye'nin aktif Ortadoğu siyasetini açıklamak üzere, rasyonalist ve materyalist Neorealizm ve Neoliberalizm'e alternatif yapısal bir teori olarak (Küçük, 2009: 774), Wendt'e ait bilimsel realist Sosyal İnşacılık teorisi ortaya konacaktır. Bunun pratik nedeni; sürecin, içinde bulunduğu uluslararası yapısal koşullar dolayısıyla Türkiye'nin kendini yeniden tanımlayıp uluslararası ve bölgesel konumunu buna göre yeniden belirleme ihtiyacı duymasıyla başlamasıdır (Davutoğlu, 2010d). Yöntemle ilgili nedeni ise bilimsel realist bir teorinin, tecrübe edilen sonuçları üreten süreçleri anlamayı sağlamasıdır.

Bilimsel realizm, aktörleri nedenler olarak ve sosyal mekanizmaları da aktörlerce harekete geçirilen nedensel mekanizmalar olarak kavramsallaştırır. Böylece metodolojik bireyciliğe karşı çıkar ve sosyal yapıya ontolojik bir konum atfeder. Bu sayede, nedensel mekanizmalara sahip olduğunda tıpkı maddi gerçeklikler gibi sosyal olguları anlamak da mümkün olur (Manicas, 2006: 1-2). Nitekim bilimin görevi tahmin etmekten ziyade tasvir etmek ve anlamaktır. Teoriler ise neredeyse asla tümdengelimci değildir; aksine bizlere, gözlemlenebilir olsun veya olmasın, nedensel süreçlerin ve mekanizmaların birer temsilini sunar (42).

Bu ifadeler, neden bir teoriye ihtiyaç duyduğumuzu ve bilgiye ulaşmak için ondan nasıl istifade edeceğimizi de gösterir. Elbette bu tavır, bilinebilir olanı gözlemlenebilir olana indirgeyen deneysel pozitivizmden farklı bir yere işaret eder. Bu tezde benimsenen bilimsel realist inşacı teori; devletler arasındaki etkileşimlere ve bu etkileşimlerle (yeniden) üretilen ve/veya dönüşen sosyal yapıya, bu yapının temel taşlarını teşkil eden düşüncelere, bu düşüncelerin yön verdiği kimlik, çıkar ve eylemlere ve bunların harekete geçirdiği nedensel mekanizmalara odaklanır. Dolayısıyla ele aldığı sosyal olguyu, bu ağ içerisinde açıklamaya çalışır. Bu esnada, gözlemlenebilir olanlar kadar gözlemlenemez sosyal olgulara da (etkileşimler, nedensel mekanizmalar, kimlikler, çıkarlar, motivasyonlar vs.) ontolojik bir konum atfeder. Ancak pozitivist teoriler gözlemlenemez olanı araçsallaştırarak ve davranışsal etkilere odaklanarak, açıklamalarını gücün gözlemlenebilir maddi unsurlarına indirger.

Bu doğrultuda, ilk kısımda ana akım teorilere dair bir literatür taraması gerçekleştirilecek ve Sosyal İnşacılığın kendini diğerlerinden güçlü kılan farklılıkları ortaya çıkarılacaktır. Böylece aktörlerin sahip oldukları düşünceleri doğrultusunda kendi yapıp etmelerinin bir ürünü olan süreci

açıklayabilecek teorik nitelikler açıklanacaktır. Söz konusu farklılıkları meta-teorik düzeyde açıklamak üzere ikinci kısımda, düşüncelerin kimliği, gücü ve çıkarı inşa edici etkileri ele alınacaktır. Böylece Türkiye'nin kendine ve ötekilere yönelik kimlik atfını belirleyen düşüncelerin inşa edici etkisini savunmak mümkün hale gelecektir. Üçüncü kısımda, aktör ile yapı arasındaki karşılıklı inşa ilişkisi işlenecektir. Bilimsel realist temelin ardından teorik düzeyde de üçüncü kısımda, disiplin ve teori açısından önem arz eden devlet, kimlik ve çıkar kavramları, aralarındaki ilişkiye binaen açıklanacaktır. Dördüncü kısımda, uluslararası yapının paylaşılan bilgilerden oluşan kültürel yapısı gösterilecektir. Beşinci kısımda ise imkan ve unsurlarıyla birlikte yapının (yeniden) üretimi ve dönüşümü izah edilecektir.

1.1. Hangi Teori ve Niçin?

Ana akım uluslararası ilişkiler teorilerinin, Türkiye'nin kendine yönelik kimlik atfının bölge ülkelerince algılanışı doğrultusunda şekillendiği varsayılan etkileşimler karşısındaki konumları bu kısımda ortaya konmaktadır. Bu doğrultuda, literatürde hem teorik düşünme hem de ampirik çalışmalar bakımından önemli bir ağırlığa sahip olan rasyonalist pozitivist liberal ve realist geleneğin temsilcisi olan teoriler ele alınmaktadır. Bunlardan realist geleneğin takipçisi olan Neorealizm, devletler arasındaki ilişkileri güç mücadelesi olarak görüp denge ve güvenlik arayışını ön plana çıkarır. Liberal geleneğin takipçisi Neoliberalizm ise uluslararası kurumlara odaklanır ve bu kurumlar sayesinde iş birliğini imkan dahilinde görür. Bu tezde benimsenen İnşacılık ise sosyal olanın doğasına odaklanmasıyla bu iki teoriden farklılaşır.

1.1.1. Neorealizm ve Neoliberalizm

Türkiye, ele alınan dönemdeki kimlik atfını; kendine, ötekilere ve içinde bulunduğu yapıya dair önceki dönemlerden farklılaşan düşünceleriyle gerçekleştirdi ve ötekilerle girdiği etkileşimlerle onların kendine dair düşüncelerini de dönüştürdü. Böylece, büyük ölçüde iş birliği merkezli sosyal mekanizmaları harekete geçirdi. Oysa Neorealist Kenneth Waltz, insanlar arasındaki olumsuz etkileşimlere odaklanarak çatışma ve savaşın insan doğasından kaynaklandığını belirtir (1991: 35) ve doğa durumu analogisini uluslararası sisteme uygulayarak “[d]evletler arasında [da] doğa durumu, savaş durumudur” der (1979: 102). Waltz’a göre, çatışmacı insan doğası sürekli bir şekilde güç mücadelesi içindedir. İç siyaset ile uluslararası siyaset arasındaki farklılık da burada başlar (126). Buna göre uluslararası siyasette, anarşi dolayısıyla devletleri birbirinden ayıran güç ve yeteneklerdeki farklılık olduğundan devletler arasında güç mücadelesi ve

dengeleme siyaseti kaçınılmaz hale gelir (96). Waltz için güç, bir amaç değil aksine bir araçtır ve devletler bizatihi güçlerini artırmaktan ziyade güvenliklerini sağlamak ve mevcut konumlarını muhafaza etmek için güce ihtiyaç duyarlar (126). Waltz'a göre devletler bir yandan sadece beka kaygısı güden aktörlerken (1996: 54), diğer taraftan bundan daha fazla değer verdiği zenginlik, büyüme, barış ve refah gibi hedefleri gerçekleştirmek için mücadele eder (1979: 92, 112, 144, 175). Aynı zamanda minimum düzeyde kendini korumayı arzularken, maksimum düzeyde bir dünya hakimiyetine ulaşmayı da hedefler (118). Dolayısıyla sistemdeki güç dağılımı kadar düşüncelerin dağılımı da önemli hale gelir. İş birliğine dair kanaat de bunun bir yansımasıdır.

Waltz, ötekilerin niyetlerinin ve eylemlerinin önceden bilinmemesi dolayısıyla, içinde bulunulan güvensizliğin iş birliğini engellediğini ifade eder (1979: 105). Güç mücadelesinin kaçınılmazlığı ve çatışmanın daimiliği, devletler arasında iş birliğini, en iyi ihtimalle riskli ve en kötü ihtimalle de imkansız kılar (Reus-Smit, 2012: 282). Güvenlik kaygısı nedeniyle, kendine yeterli sistemi içerisinde, ekonomik refahına katkısı olsa da diğerlerine bağımlılığını artıracak olan iş birliklerinden kaçınmak durumundadır (Waltz, 1979: 107). Dolayısıyla sadece güçlenen bir aktöre karşı güç dengesi sağlayacak güvenlik iş birliği imkan dahilindedir.

Stephen Walt da devletler arasındaki ilişkiyi bir dengeleme arayışı olarak görür; lakin güçten ziyade tehditlerin dengelendiğini ve tehdit durumunu belirleyen belirli unsurların olduğunu belirtir (1987: 22). Ancak -düşünsel bir unsur olarak- ideolojiyi de denge arayışı sırasında ittifaklar kurmak için önemli bir unsur olarak görür (181-217). John Mearsheimer ise devletlerin sürekli bir şekilde güç arayışı içerisinde olduklarını ve imkanları ölçüsünde güçlerini artırmaya çabaladıklarını belirtir. Nihai güvenliğin sadece sistemdeki en güçlü devlet olmakla elde edildiğini ifade eder. Bu durumda güç dengesini sağlamak, devletlerin güvenlikleri için nihai hedef değil, geçici bir çözümdür (2001: 143-145). Devletler, diğerlerine güvenemezler ve sadece bir düşman ortaya çıktığında birbirleriyle ittifak kurarlar; Ancak müttefikler düşman ve düşmanlar da müttefik olabilirler. Asla kendi çıkarlarını diğerlerinin çıkarlarına tabi hale getirmezler. Anarşik bir ortamda diğerlerinin niyetlerinin bilinmediği bir durumda devletlerin birbirlerine güvenmek için bir nedeni yoktur. Bu durumda sisteme sürekli bir rekabet hakim olur (30-36). Dolayısıyla Neorealizmde öne çıkan hususlar, devletlerin bencilliği ve anarşik yapıdan dolayı güce dayalı güvenlik arayışının kaçınılmazlığıdır. Bu sebeple kolektif kimlik inşası da imkansızdır. En önemlisi ise uluslararası yapıda olup bitenlerin aktörlerin kendi eylemlerinin bir ürünü olmaktan ziyade doğallaştırılmasıdır. Bu da sosyal yapı tasavvurunu önleyen ve düşüncelerin sadece nedensel etkilerine yer veren pozitivistimin bir gereğidir. Ancak

Neoliberalizm, siyasi koordinasyon sayesinde aktörler arasında birliktelik sağlanarak iş birliğinin mümkün olduğunu savunur. Yine de düşüncelerin ve iş birliği sürecinin eylemler, kimlikler ve çıkarlar üzerindeki kurucu etkilerini fark edemez.

AK Parti iktidarının bölgeyle aidiyet kuran kimlik atfının ardından Türkiye, aktif bir Ortadoğu siyaseti izledi ve bölge ülkeleriyle pek çok alanda güçlü iş birlikleri geliştirdi. Buna karşın Neoliberal Robert O. Keohane, aktörlerin davranışlarını diğerlerinin mevcut veya muhtemel tercihleriyle uyumlulaştırdıklarında iş birliğinin mümkün olabileceğini belirtir. Dolayısıyla bir devletin takip ettiği siyasetin diğerlerince kendi hedefleri için kolaylaştırıcı olarak görülmesi gerekir (1984: 51-52). Ancak iş birliği hiçbir şekilde uyuşmazlıkların olmaması anlamına gelmez; bu yüzden de uyuşmazlıkların çözülmesine yönelik başarılı çabaları ifade eder (53-54). Keohane, iş birliğini pratikler ve beklentiler olarak tanımlanan uluslararası kurumlar bağlamında ele alır. Her bir iş birliği eylemi veya aksi bir durum, gelecekteki eylemlerin içinde yer aldığı bağlamı şekillendirecek biçimde inançları, kuralları ve pratikleri etkiler. Bu aynı zamanda bir kültürdür ve tek tek gözlemleyebildiğimiz davranışların bir bütün içerisinde hangi anlama geldiğini bilmemizi mümkün kılar; fakat sadece davranışları etkiler (56). Bu imkanı sağlayan ise “aktörlerin beklentilerini uluslararası ilişkilerin belirli bir alanında toplayan örtülü veya açık prensipler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürleri seti” olarak tanımlanan uluslararası rejimlerdir. Uluslararası rejimler; devletler arasında bilgi ve iletişim imkanını genişletir, gelecekle ilgili beklentilere istikrar kazandırır ve güven ortamını artırır (57). Oysa Türkiye, bölge ülkeleriyle, eylemlerinden önce kimlik atfını uyumlu hale getirdi. Uluslararası rejimler oluşturmaya imkan sağlayacak süreklilik içindeki etkileşimleri de bu sayede kurdu.

Neoliberalizm, Neorealizmin rasyonel ve yekpare bir aktör olarak devlet fikrini paylaşmakla birlikte karşılıklı kazançlar için iş birliğini imkan dahilinde görür ve ayrıca inançlarla normlara siyasi olayları açıklamada daha fazla rol verir. Ancak bu rol, rasyonel eylemi etkilemenin ötesine geçmez (Keohane, 2002). En düşük etkileşim seviyesinde dahi iş birliğini mümkün kılacak derecede ortak çıkarlar söz konusudur. İş birliği yapabilmek için karşılıklı çıkarların varlığı zorunlu olmakla birlikte, derecesini belirleyen husus ortak çıkarlar değildir. Zira ortak çıkardan iş birliğine varılan süreçte giderilmesi gereken birçok belirsizlik söz konusudur. İşte bu nedenle devletler, uluslararası örgüt ve rejimleri oluştururlar (Reus-Smit, 2012: 283). Uluslararası kurumlar, anarşinin etkisini azaltarak devletlere iş birliği yapma ve birbirlerinin davranışlarını tahmin edebilme kapasitesi sunar. Lakin bu aktörler bencilce çıkarlara sahiplerdir ve dolayısıyla söz konusu unsurlar, sadece davranışları etkileme potansiyeline sahiptir. İş birliğini tamamen

imkansız hale getirmese de egemenlik ve kendine yeterlik ilkeleri, uluslararası rejimleri meydana getiren anlaşmaların güvenilirliğini sınırlandırabilirler (Keohane, 1984: 62). Bu hususlar da Neoliberalizmin, yapısal kültür, kimlik ve çıkar üzerindeki düşüncelerin kurucu ve etkileşimin dönüştürücü etkilerini görmezden geldiğini ortaya koyar.

Nitekim rasyonalist Neorealist ve Neoliberal teoriler, aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını verili olarak ele alır, uluslararası yapıyı ise sadece maddi unsurların dağılımından ibaret görürler. Bu yüzden, rasyonalist karakterlerine uygun bir şekilde, her ikisinde de değişen sadece davranışlardır (Wendt, 1992). Buna göre aktörler bencilce çıkarlara sahiptir ve çıkarlarını anarşik bir yapı içerisinde gerçekleştirmeye çalışırlar. Neorealistlere göre bu çıkarlar, anarşik uluslararası yapı içerisinde güvenlik ihtiyacını karşılamak üzere ya bir denge siyaseti izlemeyi ya da güçlerini mümkün olduğunca artırmayı gerektirir. Dahası bu anarşik yapı, aktörlerin birbirleriyle özdeşleşmelerine ve çıkar birliği yapmalarına manidir. Bir yapısalcı olmakla ve yapının birbirleriyle etkileşim içerisindeki birimlerden meydana geldiğini belirtmekle birlikte Waltz, uluslararası yapı ile devletler arasında karşılıklı bir varlık ilişkisi olduğunu düşünmez (1986: 70, 90). Zira yapının aktörlerin eylemleri üzerinde ve aralarındaki ilişkilerde sadece sınırlayıcı bir etkisi söz konusudur (Bozdağlıoğlu, 2003: 15); çünkü devletlerin kimlikleri, içinde yer aldıkları küresel veya ulusal çevrenin dışında belirlenmiştir (Jepperson, Wendt ve Katzenstein, 1996: 41). Neoliberalizm ise anarşinin etkisinin kurallar ve beklentiler gibi normatif unsurlardan oluşan uluslararası rejimler aracılığıyla yatıştırılacağını savunur. Dolayısıyla devletler arasındaki güven sorunu giderilir. Bu da engeller kaldırıldığında devletler arasında iş birliğini mümkün görmenin bir sonucudur.

İki yaklaşım arasındaki mutlak kazanç (Neoliberalizm) ve nispi kazanç (Neorealizm) farkı da burada başlar. Zira istikrarlı bir şekilde iş birliği yapabilen devletler ile birbirine güvenemeyen devletler arasındaki etkileşimlerin mantığı da doğal olarak farklı olur. Bu da gelecek kendisi için tahmin edilebilir hale gelen devletlerin çıkarlarını zamana yaymalarına uygun bir zemin hazırlarken birbirlerine güvenemeyen devletlerin ise ellerine geçen her fırsatı kendi lehlerine kullanmalarına yol açar. İnşacılık açısından ise uluslararası kurumlar, düşünsel yapıları oluşturmaları ve devletlerin birbirleriyle etkileşim içine girdikleri süreçler olmaları dolayısıyla önemlidir (Wendt ve Duvall, 1989; Wendt, 1992: 399; 1994: 389; Risse-Kappen, 2014). Dolayısıyla kurucu ve dönüştürücü etkilere sahiptir. Bu da İnşacılığın sosyal olanın kurucu niteliğine atfettiği konum itibarıyla bu iki yaklaşımdan farklılaştığını gösterir.

1.1.2. Sosyal İnşacılık

Ampirik çalışmalarla rüştünü ispatlayan İnşacılık (Finnemore ve Sikkink, 2001), kurucu etkileri itibariyle sosyal etkileşime ve bu etkileşimin ürünü olan kimlik ve çıkar benzeri hususlara verdiği konum itibariyle, bu iki yaklaşıma eleştiri getirir. Aslında kimi Neoliberal teorisyenler de kimliğe ve çıkara dair bazı sosyolojik tasavvurlara ve böylece bu ikisinin dönüşümüne dair bir anlayışa kapı aralar, dünya siyasetini açıklamada süreci ve kurumları daha güçlü kavramlar haline getirirler. Lakin bununla zıt bir şekilde, kimlikleri ve çıkarları verili alan rasyonalist miras, bu dönüşümün nasıl gerçekleştiğine dair sistemik bir teori ortaya koymalarına mani olur (Wendt, 1992: 393; Jepperson ve diğerleri, 1996: 34-35). Netice itibariyle Neoliberaler de Neorealister gibi uluslararası rejimlerin iş birliği sürecindeki etkisini sadece araçsal ve davranışsal etkilere indirger. Dolayısıyla bu sürecin veya süreç içerisinde gerçekleşen etkileşimlerin kimlik ve çıkarlar üzerindeki kurucu etkisini fark edemezler (Küçük, 2009: 779). Aslında İnşacılar, yine kurucu etkilerden hareketle, Neorealizmin yapısallığını da eleştirirler.

Mikro-ekonominin bireyci metaforlarına başvurmak, yapının sadece davranışlar üzerinde etki doğurduğu düşüncesine götürür ve kimlikle çıkar üzerindeki kurucu etkisini göz ardı eder. Bu aynı zamanda yapıyı kuran şeyin ne olduğuna dair tartışmayla da ilgilidir. Neorealizm yapıyı maddi imkanların dağılımından ibaret görürken, İnşacılık etkileşimlerden müteşekkil sosyal bir yapı tasavvuruna sahiptir (Dessler, 1989; Wendt, 1995: 72-73). Devletler güç siyaseti yürütsele dahi, Wendt'e göre, bugünü ve geçmiş bin üç yüz yılı sadece bununla açıklamak mümkün değildir; çünkü birçok devlet uluslararası hukuk kurallarının birçoğuna çoğu kez uyar. Ayrıca savaş ve güvenlik ikilemi de kural olmaktan ziyade istisna haline gelmiştir. Mearsheimer'ın güvenliği en güçlü olmakla ilişkilendirmesine rağmen, devletlerin kendilerinden zayıf olanı yok etmeye çalışmadığı ve serbest ticaretin arttığı bir yapıda, zannedildiği kadar bir güvenlik riski söz konusu değildir (1995: 76). Finnemore da (2009) süper güçlerin dahi eylemlerini meşrulaştırmak için "gücü" diğerleriyle paylaştıklarını göstererek, özellikle uluslararası yapıyı maddi unsurların dağılımından ibaret görmenin ve sosyal unsurları görmezden gelmenin sorunlarına işaret eder; zira onların dahi nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen, içinde yer aldıkları sistemik kültürdür. Üstelik Mearsheimer'ın "en güçlü" devleti de diğerlerinin egemenliklerine saygı göstermeye devam eder (2001). Bu durum, İnşacılığın genelde rasyonalist teorileri ve özelde de Neorealizmi eleştirdiği bir başka hususa, aktör ile yapı arasındaki ilişkiye işaret eder.

Neorealizm, aktör ile yapı arasında karşılıklı bir varlık ilişkisi öngörmediğinden, aktörün yapıyı yeniden üreten pratiklerine de odaklanamaz. Bu durum, İnşacılık ile Neorealizm arasında anarşiye bakıştaki farklılığın kaynağını teşkil eder. Bu yüzden Neorealizm anarşiyi belirsizliğin ve güvensizliğin kaynağı olarak görürken, İnşacılık için anarşi tek başına hiçbir şeyin yapısal nedeni değildir. Zira önemli olan, anarşinin sosyal yapısıdır. Bu nedenle Neorealistler, Wendt'e göre, -Mearsheimer'ın aşırı milliyetçiliğe, Walt'un ideolojiye ve Waltz'un kendine yeterlik sistemi olarak anarşiye vurgusunda tezahür ettiği üzere- anarşi ve maddi kuvvetlerden güç siyasetine ulaşmak üzere fazladan, ad hoc varsayımlar yapmak zorunda kalırlar (1995: 77-78). Dolayısıyla uluslararası ilişkilerin bu ana akım teorileri, yapının sosyal ve tarihsel boyutunu görmezden gelerek uluslararası anarşinin öznel-arası niteliğini fark edemez, çıkar ile kimlikleri sorunsallaştıramazlar. Bu yüzden de özellikle Soğuk Savaş'ın sonunu tahmin edememenin ötesinde, açıklamakta dahi yetersiz kalmalarıyla eleştirilirler. İnşacıları disiplinde öne çıkaran da kolektif düşünsel unsurlara açıklamalarında yer vermeleri ve çıkarlar ile kimlikleri düşüncelerden meydana gelmiş olgular olarak görmeleridir (Küçük, 2009: 776). Bu durum, Rasyonalistler ile İnşacılar arasındaki en önemli farkın, aktör-yapı ilişkisine bakış olduğunu da ortaya koyar.

Netice itibariyle güç dengesini öne çıkaran ve devletlerin ayakta kalabilmek için askeri güçlerini en üst seviyeye çıkarmaya çabaladıklarını iddia eden rasyonalist ve materyalist Neorealizm, Türkiye ile söz konusu ülkeler arasındaki ilişkileri yeterince açıklayamaz. Nitekim Türkiye ele alınan dönemde askeri kapasitesini artırmaya ve diğer ülkelere karşı görece bir üstünlük elde etmeye veya onlara hakim olmaya yönelik bir çaba içerisinde olmadı. Ne bölge ülkelerinde Türkiye'ye karşı böyle bir tehdit algılaması vardı ne de Türkiye'nin bu yakınlaşması üçüncü taraflara karşı bir denge arayışı idi. Nitekim bölgede güç ya da tehdit dengesi sağlayacak bir ittifak girişimi de olmadı. Waltz'un çatışmanın kaçınılmaz bir şekilde var olduğu iddiasına karşın, yine bu dönemde Türkiye özellikle bölge ülkeleri ile arasındaki anlaşmazlıkları sonlandırmaya ve iş birliği düzeyini artırmaya odaklandı. İlişkilerin kopması veya durağanlaşması da materyal unsurlara indirgenebilecek gelişmelerden kaynaklanmadı.

Ortak çıkarların ve uluslararası/bölgesel rejimlerin varlığına rağmen Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki karşılıklı güvensizlik önceki dönemlerde aşılamadığından, Neoliberalizm de AK Parti dönemi Türkiye-Ortadoğu ilişkilerini açıklamakta yetersizdir. Zira bu güvensizlik hali, ilişkilerin geleceğindeki belirsizliklerden ziyade, tarafların birbirlerine yönelik algılarındaki istikrardan kaynaklanmaktaydı. Nitekim ilişkilerdeki canlanma ve durağanlaşmalar da bu beklentilerdeki

değişimin sonucuydu. İkili düzeydeki kurumsallaşmalar da kimlik atflarındaki ve etkileşimlerdeki dönüşümün bir ürünüydü ve bunları yeniden üretmeye matuftu.

Kimlik inşasında, ülke içinde gerçekleşen etkileşimleri inceleyen kimi sosyal inşacılar da bulunmaktadır (Telhami ve Barnett, 2002; Bozdağlıoğlu, 2003; Kösebalaban, 2011; Berger, 2014). İçeride gerçekleşen etkileşimler, kimliğin inşası açısından önemlidir. Lakin içerideki bu süreç, o ülkenin kendisine atfettiği kimliğin kabul edilmesi yönünde uluslararası alanda hiçbir sonucu garanti etmez. Burada mühim olan, devletlerin birbirlerine ve kendilerine karşılıklı olarak kabul edebilecekleri kimlikler atfetmeleridir. Nitekim uluslararası alanda, içeride gerçekleşen kimlik inşası sürecinin öngördüğünden çok farklı sonuçların ortaya çıkması olasıdır. Bunu sağlayan mekanizma ise devletler arasında karşılıklı kimlik atfları çerçevesinde gerçekleşen etkileşimlerdir. Bu yüzden de yapısal düzeyde sosyal bir teorik yaklaşıma ihtiyaç vardır.

1.2. Düşünceler ve Kimlik, Güç, Çıkar

Türkiye'nin aktif Ortadoğu siyasetinin paylaşılan düşünceler etrafında kurulan etkileşimlerle inşa edilmesine binaen bu kısımda, Sosyal İnşacılıkta düşüncelerin kimlik, güç ve çıkar üzerindeki etkileri açıklanmaktadır. Bu doğrultuda Sosyal İnşacılığın iki temel prensibi, 1- uluslararası siyasetin yapısının maddi kuvvetlerden ziyade paylaşılan düşünceler (shared ideas) tarafından belirlenmesi ve 2- amaç sahibi aktörlerin kimlik ve çıkarlarının, doğa tarafından verilmenin ötesinde, bu paylaşılan düşünceler tarafından inşa edilmesidir.⁶

İlk prensip, sosyal hayata dair düşünselci bir yaklaşımı temsil eder ve paylaşılan düşüncelere yaptığı vurgu dolayısıyla biyolojiyi, teknolojiyi ve çevreyi öne çıkaran materyalizm karşısında sosyal bir tavır sergiler. İkinci prensip ise sosyal yapıların nevezuhur (emergent) güçlerine vurgu yapan yaklaşımı dolayısıyla bütünselci (holist) veya yapısalcıdır (structuralist) ve bu yönüyle yapının sadece davranışı etkilediğini belirten rasyonalizmin karşısındadır. Böylece sosyal yapıları bireylere indirgeyen bireyci (individualist) görüşten farklılaşır. Dolayısıyla Wendt, İnşacılığın “yapısal idealizm” olarak tanımlanabileceğini ifade eder (1995: 71-72; 1999: 1). Bu yüzden de İnşacılık, ana akım teorilerin çıkarların içeriğini ve kaynaklarını ve yanı sıra dünya siyasetinin sosyal dokusunu göz ardı etmelerini eleştirir. Bu doğrultuda materyalizmi ve metodolojik bireyciliği de reddeder (Checkel, 1998: 324; Küçük, 2009: 777).

⁶ Wendt, aşırı sosyal bir yaklaşımdan kaçınarak, devletin biri tüzel (*corporate*) diğeri sosyal iki farklı inşa süreci ve iki farklı kimliğe sahip olduğunu söyler. Burada tarif edilen de sosyal kimliktir (Wendt, 1994: 385; ayrıca bkz. Dessler, 1989; Carlsnaes, 1992; Checkel, 1998; Hopf, 1998; Finnemore ve Sikkink, 2001).

Aynı zamanda ilk prensip, materyal unsurların, süzgecinden geçtikleri sosyal bağlamda bir anlam kazandığını ortaya koyar. Söz konusu olan, sadece bu materyal unsurların neler olduğu değil, aynı zamanda örneğin kime ait olduklarıdır. İkinci prensip de aktör olarak devletlerin temel özelliklerine ve etraflarındaki yapılarla ilişkilerine değinir. Zira aktör ve yapı arasında bir ilişki söz konusudur; her biri bu etkileşim sayesinde varlık bulur ve biri diğerine indirgenemez. İnşacılığın kimlik ve çıkar oluşumunu sorunsallaştırabilmesine imkan veren de bu varsayımlardır ve devlet çıkarlarının uluslararası yapıyla olan etkileşimden kaynaklandığını ve dolayısıyla bu etkileşim sürecine içsel olduğunu ortaya koyar (Checkel, 1998: 325-326). Sosyal İnşacılık, uluslararası siyasetin açıklayıcı unsurları olarak öne çıkarılan güç, çıkar ve uluslararası kurumların arasına düşünceleri (idea) de dahil eder. Neoliberal ve Neorealist teoriler bu üç unsuru da maddi olgular biçiminde tanımlar. Böylece İnşacılar için düşüncelerin meydana getirdiği farkı ortaya koyma imkanı doğar. Diğerleri düşünceleri sadece nedensel etkilere sahip değişkenler olarak görür ve sadece çıkarına göre davranması gereken rasyonel aktörlerin durumlarındaki düzensizlikleri açıklamak için düşüncelere başvurur. İnşacılar görünürde maddi olan nedenlerin ne dereceye kadar düşünceler tarafından meydana getirildiğini araştırır (Küçük, 2009: 779).

İnşacılık, bilimi ve nedensel açıklamayı reddetmez; diğer ana akım teorilerle çekişmeleri de bu yüzden epistemolojik değil, ontolojiktir. Bu nedenle örneğin düşünsel unsurlara bakışları da birbirinden farklıdır. Örneğin Neoliberalizm, normların belirli sorun alanlarında etkili olabildiklerini ifade eder. Ancak yine de normu materyal bir temele dayalı bir üst yapı olarak görmeye devam eder. Öyle ki normlar sadece düzenleyici bir fonksiyon icra ederek çıkarları halihazırda belirli olan devletlere faydayı artırmada yol gösterirler. İnşacılık için ise düşünsel unsurlar kolektif anlayışlardır ve devletlerin eylemlerini düzenlemenin ötesinde onların kimlik ve çıkarlarını da inşa ederler (Checkel, 1998: 327-328; ayrıca bkz. Finnemore ve Sikkink, 2001: 394-396). Bu yüzden kimliğe ve çıkara bakışı, İnşacılığı diğerlerinden ayırır.

Rasyonalist realist ve liberal teorilerde devletlerin kimlik ve çıkarları, aralarındaki etkileşimden önce var olmuştur, sabittir ve etkileşim sırasında sadece maliyet hesabı yapmayı gerektirir. Dolayısıyla davranışı sadece nedensel olarak etkiler. Devletler sadece kendi çıkarlarını düşünürler ve dolayısıyla aralarında kolektif iş birliği imkanı, mümkün olsa bile, her zaman için sorunlu ve kırılgandır (Wendt, 1994: 384). İnşacılık ise kolektif iş birliği sorununun kolektif çıkarlar ve kimliklerle aşılabileceğini önerir.

Kimlik, bir aktörün ötekilerin perspektifinden hareketle kendisine atfettiği anlamlar bütünüdür. Dolayısıyla özneler-arası düzeyde birçok kimliğe sahip olmak mümkündür. Bu kimlikler; hem bir durumda kim olduğunu belirlemesine yardımcı olan bireysel hem de paylaşılan anlayış ve beklentilerden oluşan bir yapıda kendini bir rolde konumlandırmasına yardımcı olan sosyal yapısal özellikler barındırır. Böylece aktör ile yapı arasındaki karşılıklı inşa ilişkisinde ana bağlantıyı teşkil eder. Bu sayede aktörler; içinde buldukları durumu anlamlandırır, ne yapmaları gerektiğini görür ve çıkarlarının ne olduğunu bilirler (Wendt, 1994: 385; Jepperson ve diğerleri, 1996: 59). Kimlikler ve çıkarlar, etkileşim sırasında aslında dinamik bir süreçte tabidir. Zira varlıklarını sürdürmelerini sağlayan da dönüşüme tabi kılan da etkileşimlerdir. Dönüşüm geçirmeleri mümkündür; ama dönüşüp dönüşmedikleri ampirik bir meseledir (Wendt, 1994: 386). Bu yüzden İnşacılık, kimliği tarihselleştirir ve kendi tarihsel bağlamı içerisinde teorileştirir. Bu sayede devletlerin kimlikleri; tarihi, kültürel, siyasi ve sosyal bağlamlara dayanan bir değişken olarak ele alınır. Dolayısıyla belirli kimliklere sahip olmak belirli çıkarları gerektireceği için farklı kimliklere sahip olan devletler birbirlerinden farklı çıkarlara sahip olur. Böylece devletler, İnşacılıkta daha fazla seçeneğe ve aktör olma imkanına sahip olur. Yine de bu imkan, diğerlerinin hakim çıkar, pratik ve kimlik anlayışlarıyla sınırlıdır (Hopf, 1998: 175-177).

Wendt, tüm uluslararası ilişkiler teorileri için gücün önemli olduğunu belirttikten sonra, bunları birbirinden ayıran şeyin gücün nasıl meydana geldiği hakkındaki farklılıklar olduğunu belirtir (1999: 97). Neorealizmde gücü kuran şey, kaba maddi kuvvetlerin anarşik bir sistemdeki dağılımıdır (99). Ancak güce dayalı teorilerin açıklayıcılığı, çıkarların sistemdeki dağılımına bağlıdır. Çıkarların dağılımı ise düşünsel yapı düzeyinde yer alır. Devletler statükocu veya revizyonist olabilirler. Bunu belirleyen sahip oldukları motivasyonlardır. Buna binaen anarşinin ve kapasite dağılımının anlamları da statükocular için başka, revizyonistler için başka olacaktır. Kolektif kimlik sahibi devletler için ise daha farklı bir durum söz konusudur (1992: 109; 1999: 104-106). Wendt, “[A]narşinin ve maddi yapının etkileri[nin], devletlerin ne istediğine bağlı” olduğunu savunur (1999: 106). Gücün belirli etkilere sahip olmasının nedeni olmadığından çıkarı gücün karşısına rakip bir açıklama olarak yerleştirmez. Aksine çıkar tarafından verilen manaya göre gücün bir şeyler açıklayabildiğini savunur (109).

Wendt, bilimsel realizme binaen, düşüncelerin, kendilerinden bağımsız bir şekilde var olan fiziksel gerçekliklere bağlı ve onlar tarafından düzenlendiklerini hatırlatarak, kaba maddi kuvvetlerin en az üç şekilde bağımsız etkilerinin olduğunu belirtir. Bunlar: 1- belirli sonuçların gerçekleşme imkan ve ihtimalini etkileyen maddi yeteneklerin dağılımı, 2- benzer sınırlayıcı ve

imkan sağlayıcı etkilere sahip maddi yeteneklerin kompozisyonu ve içerdikleri teknolojinin niteliği ve 3- yine benzer etkilere sahip coğrafya ve doğal kaynaklar. İnşacılık, maddi olanın belirli düzeyde toplumdan bağımsız bir şekilde inşa edildiğini ve onun üzerinde nedensel etkilere sahip olduğunu kabul eder. Maddi unsurlar, sahip oldukları etkileri düşüncelerle etkileşimlerinin ardından elde ederler ve bu ilişki iki taraflı bir ilişkidir (Wendt, 1999: 110-111).

Wendt, çıkarı kısmen inşa eden tek maddi kuvvetin insan doğası olduğunu, geri kalanı paylaşılan düşünceler tarafından oluşturulan tasarımlar ve akıl yürütmeler gibi düşünsel unsurlarla şekillendirildiğini belirtir. İnançlar tarafından oluşturulan arzular üzerinde akıl yürütülerek çıkarlar inşa edilir. Düşünceler ile çıkarlar arasındaki ilişki, çıkarların ihtiyaçlarımızın nasıl karşılanacağına dair inançlarımız olmasından kaynaklanır. Buradan tekrar insan doğasına hareket etmek mümkündür. Wendt, önem sırasına göre, insan doğasından kaynaklanan beş farklı maddi ihtiyacı şöyle sıralar: fiziksel güvenlik, ontolojik güvenlik, toplum haline gelme, izzetnefis ve aşkınlık (1999: 130). Bunlardan üçüncüsü hariç diğerleri, devletin tüzel kimliğinden kaynaklanan ve etkileşim öncesinde inşa edilen çıkarlarını teşkil eder. Buna rağmen bu ihtiyaçlar ne insanlar ne de devletler için, sosyal bir olgu olan bencilce çıkarlar peşinde olmayı gerektirmez (1994: 385).

1.3. Aktör–Yapı İlişkisi

Türkiye'nin bir aktör olarak aktif bir bölge siyaseti izlemesini mümkün kılan koşulların belirli bir sosyal yapı içerisinde hayat bulması dolayısıyla bu kısımda, Sosyal İnşacılığın aktör–yapı kavramsallaştırması açıklanmaktadır. Wendt, aktör–yapı meselesine dair şu iki hususu ifade eder: “1- İnsanoğlu ve örgütleri amaç sahibi aktörlerdir ve onlar tarafından gerçekleştirilen eylemler, içinde buldukları toplumun devamını sağlar veya onu dönüştürür ve 2- toplum, bu amaç sahibi aktörler arasındaki etkileşimi kuran sosyal ilişkilerden oluşur” (1987: 338). Bu olgu, teorik olarak, karşılıklı bağımlılık içindeki aktöre ve yapıya işaret eder ve birinin analizi diğerini de anlamayı gerektirir. İnşacılık ikisini ve aralarındaki ilişkiyi kavramsallaştırmayı bilimsel realist yapılaşma teorisiyle ve makro ve mikro yapı ayrımlarıyla yapar.

1.3.1. Yapılaşma Teorisi

Aktör ve yapı meselesi, birbiriyle ilintili ontoloji ve epistemoloji sorunlarına işaret eder ve bilimsel realist bir yaklaşım, her iki unsura da eşit bir konum verir. Böylece bu meseleye dair farklı yaklaşımların herhangi bir unsura öncelik vermelerinden kaynaklanan zaaflarından kaçınır

(Wendt, 1987: 339). Bu kavramsallaştırma, aktör ile yapının özelliklerini yeniden düşünmeyi gerektirir. Aynı zamanda birini diğerinin etkisi olarak açıklayabilmek için, aralarındaki birbirinin diğerine indirgenemediği bağımlılık ilişkisi dolayısıyla her ikisinden de istifade etmeyi mümkün kılar (Wendt, 1996: 49). Yapı, örneğin aktöre bir kimlik sunması bakımından üretkendir (*generative*). Aktör ise eylemleriyle bu yapıyı yeniden üretir (*reproduction*) veya onu dönüştürür (*transformation*). Aktör-yapı ilişkisine dair bu yaklaşım, yapılaşmacı (*structurationist*) bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda yapı, gözlemlenemezdir ve dolayısıyla bilimsel meşruiyete ihtiyaç vardır. Burada bilimsel realizme başvurulur. Bilimsel realizm var olanı gözlemlenebilir olana indirgeyen pozitivistin aksine, gözlemlenebilir etkiler üreten ama kendisi gözlemlenemez olan olgulara da gerçeklik atfeder. Pozitivism ise gözlemlenemeyen olgulara atıfta bulunan kavramları ve bu kavramları içeren teorileri gerçekçi bir biçimde değil, ancak araçsal olarak kullanır. Bu yönüyle de ontolojiyi epistemolojiye tabi hale getirir. Bilimsel Realizm ise gözlemlenemez olanın bilgisi için “en iyi açıklamaya çıkarsama” yöntemine başvurur. Bu çıkarsama biçiminde teorik terimler, gözlemlenemez ama gerçek birim veya süreçlere atıfta bulunur. Böylece ele alınan olgu gözlemlenebilir etkiler üretiyor veya manipülasyonu etkili sonuçlar doğuruyorsa bu yöneme başvurmak meşru hale gelir (Wendt, 1987: 351-352). Bu sayede üretken yapı, “metafizik olmaktan ziyade (potansiyel olarak) bilimsel bir kavram” haline gelir (352). Bunu mümkün kılan en iyi açıklamaya çıkarsama, deneyci/nomotetik yöntemle birlikte iki ideal ama birbirine rakip bilimsel açıklama yöntemini oluşturur.

Deneyci yöntem, bir olgunun kanunvari düzenlilikler içerisinde kapsanmasını gerektirir. En iyi açıklamaya çıkarsama ise bir olguyu ortaya çıkaran nedensel mekanizmaların belirlenmesini içerir. Pozitivist deneyci yöntem, nedensel mekanizmayı bir olgunun kendini sürekli bir şekilde tekrar etmesi olarak görür ve söz konusu olguyu, bu tekrarlarla dayanan genellemelerle açıklar. Bilimsel realist en iyi açıklamaya çıkarsama yöntemi ise gözlemlenebilir etkileri mümkün ama kendisi gözlemlenemez olabilen nedensel mekanizmaları açıklamaya koyulur (1987: 354). Bu aynı zamanda sosyal bilimlere de mümkün kılar çünkü bilimsel realizmin bilim nosyonu genellemeler üretmenin aksine nedensel mekanizmaları ortaya çıkarmaya dayanır (355).

Bilimsel realizme dayanan yapılaşma teorisi, sosyal dünya içerisinde ne tür birimler olduğunu ve aralarındaki ilişkinin nasıl kavramsallaştırılması gerektiğini söyleyerek aktör ve yapı arasındaki ilişkiyi analiz eder. Yapılaşma teorisinde yapıyı oluşturan unsurlar, yapıdan bağımsız bir şekilde tanımlanamazlar. Bu durum, yapının “üretken” olmasının bir sonucudur. Bu yüzden söz konusu unsurlar, kendilerini meydana getiren birbirleriyle olan ilişkilerinden bağımsız düşünülemezler

(Wendt, 1987: 355-356). Zira ontoloji, birimlerin bir yapı oluşturmuş halidir; sadece belirli bir konumu olan unsurları değil, bunlar arasındaki ilişki ve bağlantıları da içerir. Bu sebeple “[u]luslararası ilişkiler teorisinde ‘bir sistem, yapı ve etkileşime giren öğeleri içerir’ ifadesi, ontolojik bir iddiayı temsil eder” (Dessler, 1989: 445). Yine de yapı, bu unsurlara ve aralarındaki ilişkilere indirgenemez. Bu unsurların herhangi bir bağlamdaki temsilini mümkün kılan her ne kadar yapı olsa da bu temsil yapının tamamını açıkla(ya)maz (Wendt, 1987: 356).

Aktör–yapı sorununa bilimsel realizmin çözüm önerisi, “tüm sosyal eylemler, öncesinde sosyal formların varlığını gerektirir” önermesiyle başlar. Sosyal formdan kasıtsa yapıdır ve eylemle arasındaki ilişki dil ile söylem arasındaki ilişkiye benzer. Söylemi mümkün kılanın kendisinden önce var olan dil olması gibi, sosyal eylemi mümkün kılan da kendisinden önce var olan sosyal yapıdır. Yapı ile eylem arasındaki ilişki, ilk olarak yapının eylemi hem mümkün kılması hem de onu kısıtlaması şeklinde gerçekleşir. İkinci olarak ise yapı, eylemin aracıdır ama aynı zamanda bu eylemin bir sonucudur (Dessler, 1989: 451-52). Bu durumda devletler, uluslararası alandaki eylemleri sayesinde kimliklerini ve özneler-arası yapıyı yeniden üretir (Hopf, 1998: 172).

Anlamlı bir eylemi mümkün kılan, özneler-arası sosyal yapıdır. Aktörler diğerleriyle etkileşime girerken ve onları anlarken düşüncelerden ve pratiklerden yararlanır. Düşüncelerin yokluğu durumunda ise eylemler bir anlama sahip olamaz. Kurucu düşünceler, bazı eylemlere işaret ederek bir kimlik belirtir ve diğerleri bu kimliği bu eylemler sayesinde tanıyarak ona uygun bir karşılıklıta bulunur. Yapı da özneler-arası düşünceler ve pratiklerin yokluğunda anlamsız olacağından anarşi dahi anlamsızlaşır. Bu durumda devletlerin uluslararası sistemik yapıda sosyalleşebileceği bir şey kalmaz (Wendt, 1992: 397; Hopf, 1998: 173). Diğer bir ifadeyle, özneler-arası düşünceler ve bu düşünceler doğrultusunda gerçekleşen eylemler aracılığıyla aktörler ve yapılar birbirlerini karşılıklı olarak kurarlar. Bu sebeple, devletlerin üzerinde bir üst otoritenin bulunmaması olarak anarşi de özneler-arası düşüncelere ve pratiklere göre farklı aktörler için farklı anlamlar taşıyabilir (Hopf, 1998: 174).

Bilimsel realist yapılaşma teorisinde sosyal yapı, aktörü ve davranışlarını mümkün hale getirdiği ve böylece gözlemlenebilir etkiler ürettiği için gerçektir; lakin ürettikleri etkinin varlığından, yani aktörün eylemlerinden bağımsız bir varlığa sahip değildir. Bu adım, yapının şeyleştirilmesinden (*reification*) kaçınmak için zorunludur. Bu husus, sosyal yapıları doğal yapılardan ayırır. Bu ayrımı sürdüren diğer bir husus ise sosyal yapıların, aktörlerin ne yaptıklarına dair pratik bir bilince sahip olmalarından bağımsız olmamasıdır. Sosyal yapılar, insanların kendilerine dair

bilinçlerine dayalı bir varlık ve operasyon kabiliyetine sahiptir. Dolayısıyla nedensel etkileri bu pratik bilincine ve eyleme dayalı olarak gerçekleşir. Ancak “sosyal yapıların ontolojik olarak aktörlerin kendilerine dair bilinçlerine ve pratiklerine bağımlı olmaları ve onlar tarafından meydana getirilmeleri gibi, bu aktörlerin nedensel güçleri ve çıkarları da yapılar tarafından meydana getirilir ve onlara atıfla açıklanır” (Wendt, 1987: 358-59). Bu durumda devletlere nedensel güçlerini veren, ulusal veya uluslararası sosyal yapılardır. Sosyal yapılar, devletlerin ve eylemlerinin var olma koşullarını meydana getirirler. Bu yüzden sosyal yapılaşma ilkeleri olmadan devlet, iktidar veya dış politika benzeri, uluslararası ilişkilerin temel unsurları hakkında anlamlı bir şekilde konuşmak mümkün olmaz. Lakin yapı tek başına o eylemin neden gerçekleştiğini söylemez; sadece ihtimalleri belirtir (360).

Bir aktörün, eylemde bulunabilmek için imkanlarını oluşturan kaynaklara, yani fiziksel kapasiteye ve diğerleriyle etkileşime girip eylemlerini koordine edeceği öznel-arası düşüncelerin bir tezahürü olan kurallara sahip olması gerekir. Zira yukarıda da belirtildiği üzere, bir eylemi anlamlı ve algılanabilir hale getiren, bu düşüncelerdir. Dessler, kuralların belirli bir durumda nasıl hareket edileceğini ortaya koyduğunu belirtir ve kuralları teknikler ve genellenebilir prosedürler olarak tanımlar (1989: 453-454). Kurallar, farklı durum ve bağlamlarda uygulanabilir ve adım adım hareket edilmesi gereken durumların düzenli bir şekilde devamını sağlar. Dessler ayrıca düzenleyici ve kurucu olarak kuralları ikiye ayırır. Düzenleyici kurallar ne yapılacağını ve ne yapılmayacağını belirler ve kendisinden önce zaten var olan eylemi düzenler. Kurucu kurallar ise yeni eylem biçimleri ortaya çıkarırlar. Kurucu kurallar bir eyleme anlam verirken, düzenleyici kurallar o eylemin meşruiyetini belirler (455-456). Wendt ise düşünceleri ikiye ayırmak yerine, etkilerini nedensel ve kurucu etkiler olarak ayırır (1999: 165).

Bilimsel realizm, tüm sosyal eylemlerin kendilerinden önce var olan kurallara bağlı olduğunu vurgular ve anarşi durumunda dahi eylemin önemli bir ön koşulu olduğuna işaret eder (Dessler, 1989: 458). Yapının bir unsuru olarak kurallar, eylemleri mümkün kılarken aynı zamanda bu eylemler aracılığıyla kasıtlı bir şekilde yeniden üretilebilir ya da dönüştürülebilirler. Bu da eyleme yapının en azından bir kısmını yeniden üretme veya dönüştürme imkanı verir (461).

Yapılaşma teorisinde aktör ve yapı, karşılıklı olarak birbirini inşa eden ama ontolojik olarak birbirinden farklı birimlerdir. Yapı, insan eyleminin niyet edilen ve edilmeyen sonuçlarından oluşur. Bu eylemler ise indirgenemez sosyal yapıları gerektirir ve onun aracılığıyla gerçekleşir. Wendt’e göre, bu aktör–yapı ilişkisini mümkün kılan şu üç kavramsallaştırma vardır: 1- aktörler ile

yapıları ontolojik bakımdan birbirine karşılıklı bağımlı olarak kavramsallaştırma, 2- aktörleri, onları oldukları hale getiren aralarındaki ilişkilere uygun olarak kavramsallaştırma ve 3- sosyal yapıların, inşa ettikleri aktörler ve eylemler aracılığıyla var olmasına dair kavramsallaştırma (1987: 360). Burada Wendt, toplumun ne bireylerin gelişigüzel eylemlerinin ürünü olduğunu ne de bu eylemlerden tamamen bağımsız olduğunu belirtir. Bireyin eylemi sosyal olguları tamamen belirlemez ve tamamen onlar tarafından belirlenmez. Sosyal İnşacılığın bilimsel realizme istinaden buradaki amacı, ontolojinin epistemolojiye teslim edilmesi hatasından kaçınmak ve bilimsel açıklamayı birimlerin tabiatına ve nedensel özelliklerine dayalı hale getirmektir (361). Bu noktada “niçin” ve “nasıl” soruları öne çıkar.

Niçin soruları tarihsel açıklamalar sunarak neden başka bir olayın değil de o olayın gerçekleştiğine cevap arar. Nasıl soruları ise yapısal açıklamalarla o olayı mümkün kılan çerçeveyi ortaya koyar. Yapısal açıklamalar, bir olayı doğrudan açıklamaz ama varlık koşullarını, yani oyunun kurallarını gösterirler. Böylece var olan tezahürlerin ötesine, farklı ihtimalleri de mümkün kılan temel sosyal ilişkilere bakar. Tarihsel açıklamalar ise aktüel olanı inceler. Aktörlerin çıkarlarını ve güçlerini verili alarak, içinde buldukları durumdan ne şekilde etkilendiklerini ortaya koyar. Burada devlet eylemlerinin kasıtlı ya da kasıtsız, yapıyı (yeniden) üreten etkiler ortaya çıkardığını belirtmek gerekir. Bu yüzden tarihsel açıklamalar, bir devlet eyleminin koşulunu belirleyen ve aracısı olan yapının ortaya çıkışını ve süreklilik kazanmasını açıklamak için de elzemdir. Üstelik yapısal açıklamalar da tarihle birlikte başlar. Bu iki açıklama biçimi arasında epistemolojik karşılıklı bağımlılık söz konusudur; zira her biri diğerinin araştırma nesnesinin temel özelliklerini ortaya koyar. Bu epistemolojik karşılıklı bağımlılık ise aktörle yapı arasındaki ontolojik karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanır (Wendt, 1987: 362-364). Mikro ve makro yapı ayrımı da bu karşılıklı bağımlılığı anlamayı kolaylaştırır.

1.3.2. Mikro ve Makro Yapılar

Wendt, bir sosyal yapının düşünceler, çıkarlar ve maddi kaynaklar olmak üzere üç unsuru içerdiğini ifade eder (1999: 139-141). Bu unsurlar birbirleriyle ilişkili ama birbirlerinden farklı şeylerdir ve sosyal bir olgunun açıklanmasında farklı roller üstlenirler. Düşünceler aktörler tarafından doğru kabul edilen bilgiyle sınırlıdır. Bilgiden kasıt bireylerin sahip olduğu özel bilgiden ziyade sosyal olarak paylaşılan bilgi, diğer bir ifadeyle kültürdür. Wendt, yapıyı “mikro” ve “makro” iki farklı düzeyde ele alır: (148). Mikro yapı, aktörler arasındaki etkileşime odaklanır. Devletler, amaç sahibi aktörlerdir ve bir tercih yaparken birbirlerini hesaba katarak etkileşime

girerler. Etkileşim, aktörlerin özelliklerine ve tercihlerine indirgenemeyecek sistemik sonuçlar üretir. Ayrıca makro yapıları üreten ve yeniden üreten de mikro yapıda yer alan pratikler ve etkileşimlerdir (149-150). Makro yapı ise varlığı mikro düzey birimleri ve aralarındaki etkileşimleri gerektirse de bunların spesifik örneklerine indirgenemez olanı temsil eder. Diğer bir ifadeyle çoklu gerçekleştirilme imkanına sahiptir. Böylece makro yapının özelliklerini mikro düzeye indirgeyen metodolojik bireycilikten kaçınılır (152).⁷

Mikro yapı ile makro yapı arasındaki ilişki, sadece nedensellik değil, aynı zamanda bir varlık ilişkisidir. Burada 'bağlı olma' (*supervenience*) anahtar kavramdır ve makro olguların varlıklarının nedensel ve indirgenebilir olmayan bir şekilde mikro olguların varlıklarına bağlı olması durumunu ifade eder. Aynı mikro durumlar aynı makro durumları doğurur. Örneğin sosyal yapıların varlığı aktörlere bağlıdır ve bu yapıları oluşturan aktörler arasında bir farklılık olmadan yapıda bir farklılık oluşmaz (Wendt, 1999: 156). Tamamen materyalist bir yapı anlayışından kaçınmak için paylaşılan bilgilerden oluşan kültürü de yapıya dahil etmek gerekir (157). Bu tam da düşüncelerin kurucu özelliği dolayısıyla gereklidir. Paylaşılan bilgiler; mikro yapı düzeyinde yer alan müşterek bilgi (*common knowledge*) ile varlığı müşterek bilgiye bağlı ama ona indirgenemeyen ve makro yapı düzeyinde yer alan kolektif bilgi (*collective knowledge*) olmak üzere ikiye ayrılır. Müşterek bilgi; aktörlerin birbirlerinin rasyonelliği, stratejileri, tercihleri ve inançları ve aynı zamanda çevreleri hakkında doğru olarak kabul ettikleri inançlarıyla ilgilidir. Herkesin aynı inanca sahip olmasından ziyade, inançların karşılıklı olarak kesişmesi gereklidir. Bu yönüyle hem öznel hem de öznel-arası bir niteliğe sahiptir ve etkileşim düzeyine (mikro yapı) dair bir olgudur (159-160). Müşterek bilgi, aktörlere indirgenebilen bilgidir. Dolayısıyla bu bilgi veya ona sahip olan aktör değiştiğinde, bunlardan müteşekkil olan kültürel biçimler de farklılaşır. Kolektif bilgi ise grupların sahip olduğu, makro düzey davranış örüntüleri ortaya çıkaran bilgi yapılarıdır ve etkileri bireylerin inançlarına indirgenemez (161-162).

Hopf, kültürün söylemsel bir unsur olarak bir pratiği sosyal bir pratik haline getirip aktörler bakımından anlaşılır kıldığını belirtir. Böylece pratiği, temsil ettiği anlam itibarıyla, gücün maddi unsurlarının yanına söylemsel bir unsur olarak dahil eder. Bu yüzden de bu pratik, dünya siyasetini anlamak açısından önemlidir. Zira "[s]osyal pratiklerin gücü, sosyal yapılarla aktörleri

⁷ Wendt, Anthony Giddens'tan ve yapılaşmacı teoriden istifade etmekle birlikte sembolik etkileşimciliği de buna dahil ettiği sentetik bir yaklaşım benimser (1999: 143). Wendt'ten farklı olarak Giddens (1984: 1-40) yapıyı kurallardan ve kaynaklardan (*rules and resources*) oluşan bir olgu olarak tanımlar. Wendt'in makro ve mikro yapı ayrımını ise Giddens'ta yapı ve sistem ayrımı alır. Giddens kuralların düzenleyici ve kurucu etkilere, Wendt'se düşüncelerin nedensel ve kurucu etkilere sahip olduğunu belirtir.

karşılıklı olarak inşa eden özneler-arası anlamları yeniden üretme kapasitesinde yatar.” Bir devlet eyleminin ardından diğer devletler bu eyleme binaen o devletin kimliğine dair çıkarımda bulduklarında, bu kimliği inşa eden özneler-arası anlam dünyasını (yeniden) üretirler. Bu eylem aynı zamanda o devletin kimliğini (yeniden) üretmesini de sağlar. Böylece sosyal pratikler aracılığıyla kimliğin tahmin edilebilirlik sağlayan ve düzen inşa eden etkisi gerçekleşir. Sosyal pratikler aktörler arasındaki belirsizliği azaltır ve bir devlet belirli bir eylemde bulunduğu anda bunun diğerleri tarafından nasıl karşılanacağını güvenilirliğini artırır. Bir aktörün kimliğine uygun bir eylemde bulunabilmesinin de aynı anlam dünyasını paylaşan topluluk tarafından meşru görülüne dek mümkün olmadığını ifade eder. Bu nedenle “[p]ratiğin gücü, sosyal bir yapı içerisinde özneler-arası anlam üretme gücüdür” (1998: 178-179).

Düşüncelerle eylemler arasındaki, yapıyı (yeniden) üreten bu ilişkiye binaen Wendt, “güce ve çıkara nazaran düşünceler ne zaman önemlidir?” sorusunun yanlış ve düşüncelerin her zaman önemli olduğunu belirtir. Bu yüzden mevcut sistemik kültürün niçin var olduğunu sormak ve böylece davranışı belirleyen ne olduğunu ortaya koymak elzemdir (1995: 74). Böylece yapı, aktör üzerinde, kültür aracılığıyla hem nedensel hem de kurucu etkilere sahip olur. Aktörlerin kendi kendilerini düzenleyen varlıklar olmaları, yani içinde buldukları kültürden bağımsız bir varlığa sahip olmaları sayesinde kültür onlar üzerinde sadece davranışlarını etkileyen nedensel etkiler üretebilir (Wendt, 1999: 167). Kurucu etkiler ise aktör ile sosyal yapıların birbirlerini karşılıklı olarak kurduğu aktörler arası etkileşimlerde ortaya çıkar (171-172). Kurucu etkileri mümkün kılan ise yapının bireyin karşısındaki objektif varlığı ve anlamın kolektivitelere ait olmasıdır (175-176). Devlet, kimlik ve çıkarın inşası da bu kurucu etkilerle mümkün olur ve bu doğrultuda, bilimsel realist temelin ardından İnşacılığın teorik çerçevesini de çizmek gerekir.

1.4. Devlet, Kimlik ve Çıkar

Türkiye, bölge ülkeleriyle tarihi etkileşimlerinin sonucunda, Ortadoğu ile aidiyet kurarak bölgenin güvenlik ve refahını kendi güvenlik ve refahının bir koşulu olarak gören bir kimlik atfında bulundu. Böylece, bölgesel bir düzenin tesisine imkan verecek biçimde bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeyi çıkarı olarak gördü ve dış politika ilkelerini buna uygun bir biçimde belirledi (Davutoğlu, 2008). Bunun anlamı, belirli bir yapısal bağlam içerisinde bir devlet-aktör olarak hareket eden Türkiye’nin kendine ve içinde yer aldığı bölgeye dair dönüşen düşünceleri doğrultusunda kimlik ve çıkarlarının da dönüştüğüydü. Dolayısıyla bu dönüşümü

anlamlandırarak teorik çerçeveyi çizmek üzere bu kısımda Sosyal İnşacılığın devlet, kimlik ve çıkar kavramları açıklanmaktadır.

Yapısal bir teori olarak İnşacılık, üç varsayımda bulunur: 1- devletler başlıca analiz birimidir, 2- devletler sisteminde asıl yapılar materyal değil, özneler-arası yapılardır ve 3- kimlikler ve çıkarlar önemli ölçüde bu sosyal yapılar tarafından inşa edilir (Wendt, 1994: 385). Devletler, gerçekten var olan aktörlerdir ve onlara arzular, inançlar ve amaçlılık benzeri insani özellikler atfetmek mümkündür (Wendt, 1999: 197). Devletleri devlet yapan ve başka herhangi bir sosyal türden ayıran beş özellik vardır: 1- Yasal-kurumsal bir düzen, 2- örgütlü şiddetin meşru kullanımına dair tekel, 3- egemenlik, 4- toplum ve 5- toprak (202). Devletlerin gerçekliği ise bilimsel realist bir akıl yürütme ile ortaya konur. Gözlemlenemez bir yapı olmakla birlikte, belirli bir amaç doğrultusunda gerçekleşen gözlemlenebilir eylemleri aracılığıyla devletlerin gerçeklikleri tespit edilir. Diğer bir ifadeyle, belirli bir örüntü oluşturan davranışları yakalanarak en iyi açıklamaya göre çıkarım yöntemine başvurulur. Böylece, amaç sahibi olması onu bir aktör haline getirirken davranışlarındaki örüntü de gerçek kılar (216). Tüm bunlar aslında kimlikle ilgilidir.

Bir olguyu kendisi kılan özellikleriyle kimlik, amaç sahibi aktörlerin davranış ve motivasyon eğilimleri ortaya çıkaran özellikleridir. Buna göre kimlik, bir aktörün kendine dair kavrayışını içeren sübjektif bir karaktere sahiptir. Halbuki bu tür kavrayışların anlamı, diğerlerinin de bu aktörü aynı şekilde görüp görmediklerine bağlıdır. Böylece kimlik, özneler-arası veya sistemik bir nitelik kazanır. Diğer bir ifadeyle kimlik, Ben'in ve Öteki'nin sahip olduğu iki farklı düşünce çeşidini içerir. Bu yüzden “[k]imlikler, iç ve dış yapıların her ikisi tarafından meydana getirilir” (Wendt, 1999: 224). Belirli bir seviyede tahmin edilebilirlik ve düzen sağlamak için kimlikler önemlidir. Devletler arasında sürekliliği olan beklentiler ve tahmin edilebilir davranışlar konusunda emin olmak, yeteri kadar istikrarlı kimlikler gerektirir. Anarşi altında dahi düzeni sağlayan şey kimliklerdir. Kimlikler, bize ve diğerlerine bizim ve diğerlerinin kim olduğunu söyler. Bunu yaparken de belirli alanlardaki eylem tercihleriyle ve belirli aktörlerle ilgili belirli bir çıkarlar setine işaret ederler. Bir devletin kimliği, o devletin çıkarlarını ve onu elde etmek için gerçekleştireceği eylemleri beraberinde getirir. Bu devlet diğerlerini de onlara atfettiği kimlikler aracılığı ile tanıır ve bu sırada sosyal pratiklerle kendi kimliğini de yeniden üretir. Diğerleri nazarında ne anlam taşıdığı konusunda bütün denetim, kimlik sahibinin elinde değildir; zira nihai otorite, özneler-arası yapıdır (Hopf, 1998: 174-175).

Wendt, dört farklı kimlik tanımlar. Bunlardan ilki, kişisel veya tüzel kimliktir; kendi kendini düzenleyen yapılar tarafından oluşturulur ve onları birbirinden farklı birimler haline getirir. İkincisi tür kimliğidir; ilkinin içinde yer alır ve sosyal bir içeriği veya anlamı olan benzer nitelikleri kuşatır. Üçüncüsü de rol kimlikleridir; kültüre ve ötekilere daha fazla bağımlıdır. İçkin özelliklere dayalı değildir ve diğerleriyle ilişkiler sayesinde var olur. Bir aktörün bu kimliklere sahip olabilmesi, onun sosyal yapıda bir konum sahibi olmasını ve ilgili karşı kimliklere sahip diğerlerine normlara uygun bir şekilde davranmasını gerektirir (224-227). Dördüncüsü ise kolektif kimliktir; Ben ve Öteki'nin özdeşleşme durumudur ve ikisi arasındaki ayırım bulanıklaşır. Genelde belirli bir meseleyle sınırlıyken, nadiren totaldir. Ben'in sınırları Öteki'ni içine alarak genişletilir. Tür ve rol kimliklerinden, onların ötesine geçerek istifade eder. Rol kimliklerine dayanır; zira ötekini benliğe dahil ederek sosyal bir 'ben' meydana getirir. Lakin rol kimlikleri bunu Ben ile Öteki'nin farklı roller oynamasına izin vererek yaparken, kolektif kimlik onları tek bir kimlikte toplar. Ayrıca özdeşleşmeye neden olabilecek ortak nitelikler üzerinden tür kimliklerini de kuşatır. Böylece kolektif kimlik, aktörleri, diğerlerinin esenliklerini de kendilerinin olarak görmeye teşvik edecek nedensel bir güce sahip, rol ve tür kimliklerinin özgün bir bileşimi haline gelir. Bu aktörler bencil olmayı sürdürseler de artık çıkarlarını grup düzeyinde ele alacak kadar ötekilerini de düşünürler. Kolektif eylem sorununu da bu sayede çözerler (229). Bu dört kimliğin her biri çıkarlara göndermede bulunur ama bu çıkarlara indirgenemezler.

Kimlikler aktörlerin kim olduğunu tanımlarken çıkarlar da onların ne istediklerini gösterir. Aktörler kim olduklarına dair fikirleri olmadan ne istediklerini bilemeyecekleri için çıkarlar kimlikleri gerektirir. Kimliklerin belirli oranda kültürel içerikleri olduğundan çıkarların da kültürel içerikleri vardır. Ancak kimlikler eylemi tek başına açıklayamazlar; zira olmakla istemek aynı şey değildir. Dolayısıyla “[ç]ıkarlar olmadan kimliklerin motive edici kuvvetleri yoktur; kimlikler olmadan [da] çıkarların bir yönü yoktur” (Wendt, 1999: 231). Bu yüzden kimlik ve çıkarlara dayalı açıklamalar birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir.

Wendt, objektif ve sübjektif olmak üzere iki farklı çıkar kavramsallaştırması yapar. Objektif çıkar, ihtiyaçları veya fonksiyonel zorunlulukları içerir ve bunların gerçekleştirilmesi, kimliğin yeniden üretilmesi için gereklidir. Dört kimlik çeşidi de bu tarz gereklilikler içerir. Bu çıkarların objektifliği, aktörler durumun farkında olmasa da var olmalarından kaynaklanır. İhtiyaçların karşılanmadığı durumlarda onlara dayanan kimlikler de sona erer. Aktörler bu tarz kimlikleri içselleştirdiklerinde gerekliliklerine vakıf olmak ve buna göre davranmak gibi iki eğilim kazanır, bu kimlikleri sürdürmek için sürekli bir çaba ortaya koyarlar. Ancak kimliklerinden kaynaklanan

ihtiyaçlarını bilmek isteseler de onları her zaman doğru bir şekilde algılamayabilecekleri için, bu eğilimler eylemleri direkt bir şekilde açıklamaz. Zira insanlar, yaşadıkları durumlarda ihtiyaçlarının aksine davranabilirler (1999: 231-232).

Sübjektif çıkar, aktörlerin ihtiyaçlarını karşılamaya dönük inançlarına işaret eder. Bir davranışın en yakın motivasyonunu da bu inançlar oluşturur. Rasyonalistlerin tercih (*preference*) veya zevk (*taste*) ya da felsefecilerin arzu (*desire*) kelimeleriyle kastettiklerine de yakın bir anlamdadır. İki husus önem arz eder. İlk olarak tercihler davranış değil, saiklerdir; zira davranışa neden olan sadece arzu değil, aynı zamanda elde edilebilir görmektir (inanç). Davranışlardan tercihleri çıkarsamak da mümkün değildir. Bunun yanı sıra, arzular da inançlardan tamamen farklı değildir. Dileklere dair inançlar veya ihtiyaçların nasıl karşılanacağına dair yorumlardır. Dolayısıyla kimliğin sürdürülmesi için bu kimlikten kaynaklanan ihtiyaçların doğru bir şekilde anlaşılması, sübjektif çıkarların objektif çıkarlara yakınlaştırılması gerekir (Wendt, 1999: 232-233).

Devletlerin tüzel kimliklerinden kaynaklanan ve birbirleriyle paylaştıkları temel bazı özellikleri, genellenebilir bir “ulusal çıkar” fikrini mümkün kılar. Ulusal çıkar içeride inşa edilmekle birlikte, uluslararası sistem tarafından inşa edilen diğer kimlikler içeriğini değişen oranlarda etkiler. Ancak bu kimlikler de tüzel kimliğin doğası tarafından kısıtlanır. Ulusal çıkar kavramı, bir devletin toplumuyla birlikte varlığını sürdürmesi için gerekenleri, yani objektif çıkarları ifade eder. Objektif çıkarlar, davranışı açıklayan ve algılardan etkilenen sübjektif çıkarların aksine, algılardan bağımsızdır. Devletlerin ne yaptıklarına dair bilimsel açıklamalardan ziyade ne yapmalarını gerektirdiğine dair normatif açıklamalar sunarlar. Aynı zamanda devletleri belirli yönde hareket ettiren nedensel güçleri de söz konusudur (Wendt, 1999: 233-34).

Wendt; fiziksel beka, özerklik, ekonomik refah ve kolektif saygınlık olmak üzere dört farklı ulusal çıkar tanımlar. Devletin varlığını sürdürülebilmesi için bu çıkarlara dayalı ihtiyaçlar karşılanmalıdır. Nitekim “[d]evletler, kimliklerini güvende tutmak için belirli şeyler yapmaya ihtiyaç duyarlar ve bunların neler olduğunu keşfedip ona göre hareket etmek devletlerin doğasında vardır.” İçinde buldukları durumu yorumlayabilirler; lakin bu, çıkarlarını özgürce inşa edebilecekleri anlamına gelmez. Yine de kendi kendini gerçekleştiren kehanetler olarak devletler, bir kere var olduklarında bunu sürdürmek çıkarları haline gelir ve yok olmaya karşı direnç gösterirler. Uluslararası siyasette değişimi zorlaştıran da bunun yol açtığı sürekliliktir (1999: 235-236, 238). Tüm bunlar ise uluslararası yapı içerisinde, belirli rolleri mümkün kılan paylaşılan bilgilerden müteşekkil belirli bir kültürel ortamda gerçekleşir.

1.5. Uluslararası Yapı, Anarşi ve Rol

Türkiye, aktif bir bölge siyaseti izleyip bir yandan bölge ülkeleriyle etkileşimlerini güçlendirirken diğer yandan bu ülkelerle ilişkilerinin kültürel niteliğini de dönüştürdü. Bu dönüşümde aktörlerin birbirlerine ve aralarındaki ilişkiye dair sahip oldukları düşüncelerin önemli bir yeri vardı. Bu sebeple bu kısımda söz konusu niteliği ve dönüşümü anlamlandırmak üzere uluslararası yapı, anarşi ve rol kavramları ele alınmaktadır.

Wendt, merkezi bir otoritenin yokluğuna binaen uluslararası yapının anarşik karakterde olduğunu kabul eder. Merkezileşme tarafında şüpheye sebep olan, gücün büyük ve küçük devletler arasındaki dağılımıdır. Ancak devletler uluslararası normları kabul ederler ve bu durum, otorite tarafında daha fazla şüphe doğurur (1999: 247). Bu ifadeler Wendt'in anarşiye yönelik yaklaşımındaki farklılığa işaret eder. Zira makro yapısal düzeyde hem farklı anarşi kültürlerinin varlığı mümkündür hem de uluslararası sistemin, aktörlerin davranışlarını etkilemenin ötesinde onların kimliklerini ve çıkarlarını inşa etmesi durumu söz konusudur. Dolayısıyla maddi olandan ziyade sosyal bir yapı tasavvuru söz konusudur. Bu tasavvur, eyleme geçmeden önce aktörlerin birbirlerini hesaba katmaları anlamına gelir ve Ben ile Öteki'nin doğalarına ve rollerine dair aktörlerin düşüncelerine dayanan bir süreç içerir. Bu yüzden “sosyal yapılar ‘düşüncelerin dağılımı’ veya ‘bilgi silsileleri’dir” (249). Bu düşünceler ya paylaşılan düşüncelerdir ya da özel düşüncelerdir. Sosyal yapıların bir parçası olan kültürü meydana getirenler ise paylaşılan düşüncelerdir. Wendt, uluslararası sistem söz konusu olduğunda en temel olgunun “siyasi kültür” olduğunu ifade eder. Zira gücü anlamlandıran da çıkarın içeriğini belirleyen de bu siyasi kültürdür. Kültürün aktörü inşası ise riayet etmeye zorlanmaları, çıkarlarına olduğunu düşünmeleri veya meşru olarak algılamaları olmak üzere üç farklı nedenden biri dolayısıyla kültürel normları gözetmeleriyle gerçekleşir. Wendt, bu üç durumu normların farklı içselleştirilme dereceleri olarak görür ve aynı yapıyı üretecek üç farklı yolu –zorlama, maliyet ve meşruiyet- ortaya çıkardığını belirtir. Bunlardan sadece üçüncüsü, bir aktörü gerçekten inşa eder. Diğer durumlarda etkilenen aktörün kim olduğu veya ne istediği değil, davranışları veya çevrelerine dair inançlarıdır (250).

Paylaşılan fikirlerin boyutuyla iş birliğinin boyutu arasında bir ilişki yoktur. Bir kültür, iş birliğine dayalı olduğu kadar çatışmacı da olabilir. Bunun yanı sıra roller de aktörlerin değil, yapıların özellikleridir. Dolayısıyla rol, yapısal bir teorileştirmenin önemli bir kavramıdır. Zira bir uluslararası sistemin kültürü, rollerden müteşekkil bir yapıya dayanır. Wendt bu noktada sosyal

yaşama dair iki soruna işaret eder (1999: 251). Bunlardan ilki, insanları bir şekilde iş birliğine teşvik etmekle ilgili siyasi sorundur. Anarşi altında iş birliği yapmak çok zor olsa da iş birliği yap(a)mamanın da bir maliyeti söz konusudur. Diğer sorun ise iş birlikçi veya çatışmacı, istikrarlı davranış örüntüleri meydana getirmekle ilgili sosyolojik sorundur. Sosyal yaşamda düzenlilikleri belirleyen şey paylaşılan fikirlere ve bunu, diğerlerinin davranışlarını tahmin etmemizi mümkün kılarak gerçekleştirirler. Paylaşılan düşünceler ve onların normlar, kurallar, vs. şeklindeki tezahürleri, iş birliğine veya çatışmaya karşı analitik olarak nötr bir konumdadırlar. Örneğin en temel biçimleri dışında tüm etkileşimler kuralları gerektirir. Paylaşılan bilgiler olmadan, herkesin herkese karşı savaşta olduğu bir maddi kuvvetler dünyası imkansızdır. Böylece paylaşılan düşünceler, siyasi sorunu değil ama sosyolojik sorunu çözerler (253-254). Wendt, birbirinden farklı mantıklara sahip üç ideal anarşi kültürünü; Hobbesçu, Lockeçu ve Kantçı kültürleri tanımlar. Bunlar makro-yapısal kültürlerdir ve paylaşılan düşüncelerin mümkün kıldığı rol yapılarına sahiptirler. Bu roller, Ben ve Öteki'nin birbirleriyle belirli şekillerde ilişkili belirli tür aktörler olarak temsilleriyle inşa edilir. Kendileri de bu yapıların mantıklarını ve kendini yeniden üretme gerekliliklerini inşa ederler. Sadece gerçek kişilerce yerine getirildiğinde sistem kendisini yeniden üretebilirse de bu kişilere indirgenebilir değildirler. Ayrıca aktörlerin değil, yapıların özellikleridirler; diğer bir ifadeyle kolektif temsillerdir (257).

Hobbesçu anarşinin merkezinde “düşman”, Lockeçu anarşinin merkezinde “rakip” ve Kantçı anarşinin merkezinde de “dost” rolleri yer alır. Bunları birbirinden ayıran, Ben'in Öteki'ne yönelik şiddet kullanımıyla ilgili duruşlardır. Düşmanların birbirlerine şiddet uygulamakta bir sınırları yoktur. Rakipler, çıkarları için şiddete başvursalar da birbirlerini yok etmekten imtina ederler. Dostlar ise sorunlarını şiddetle halletmezler ve güvenlik tehditlerine karşı birlikte hareket ederler. Her üç kültürde de ilgili rollerin her üç derecede içselleştirilmesi mümkündür (Wendt, 1999: 258). Günümüzde egemenlik kurumunun karşılıklı olarak tanınması, devletler arası ilişkilerin mantığını Hobbesçu kültürden uzaklaştırmıştır (412).

Egemenlik hem devletlerin birbirlerinden bağımsız bir şekilde sahip oldukları özellikleridir hem de bir kurum olarak uluslararası yapının özelliğidir. Bir kurum olarak egemenlik, anarşinin tehlikeli etkilerini azaltarak devletlere başka türlü elde edemeyecekleri bir beka imkanı sunar (Wendt, 1994: 388). Egemenlik kurumu, devletin bireyselliğinin ve dolayısıyla güvenliğinin sosyal temelini sağlar. Bir kurum olarak egemenlik, özneler-arası anlayışlar ve beklentiler sayesinde vardır. Bu unsurlar, sadece egemen devleti değil, aynı zamanda onlardan müteşekkil

bir toplumu da kurar; zira kimlikler ilişkiseldir. Böyle bir toplumun üyeleri, kendi ülkeleri içerisindeki münhasır siyasi otoritelerini karşılıklı olarak tanır (Wendt, 1992: 412).

Lockeçu kültürün rakipleri arasındaki ilişkiler, egemenlikler dolayısıyla önemlidir. Uluslararası hukuk tarafından tanınan egemenlik hakları, rakipler arasındaki ilişkiyi sınırlandırır ve sınırlı da olsa hukukun hakimiyeti söz konusu olur. Yine de anlaşmazlıkların çözümü için şiddete başvurmak meşruiyetini devam ettirir. Ancak rakiplerin birbirlerinin egemenliklerini tanımaları, kendilerini sınırlandırmalarını sağlar. Bu sayede bu kültür içerisinde devletler; 1- daha statükocu davranır, 2- statüko içerisinde gelecekleri ve mutlak kazançları konusunda daha rahat karar verir, 3- görece askeri güç önemini sürdürse de egemenlik kurumu dolayısıyla “tehdit dengesinin” anlamı farklılaşır ve 4- anlaşmazlıklar nedeniyle bir savaş patlak verse dahi rakipler, diğerlerinin egemenliklerinin başladığı noktada kendilerini sınırlandırır (Wendt, 1999: 280-282).

İlk derece içselleştirilmiş Lockeçu kültürde statüko ve diğerlerinin egemenlikleri, güç dengesi dolayısıyla sürdürülmesine izin verilen olgulardır. İkinci derecede ise artık çıkarlar için tehdit etmekten kaçınılan unsurlar haline gelirler. Şiddet kullanımının meşruiyeti dolayısıyla bir rakip çıkarına olduğunu hesap ettiği durumlarda tehdit etmekten kaçınmaz çünkü bu derecede statüko, rakip için kimliğinin ve dolayısıyla çıkarının bir parçası olmaktan ziyade, çıkarını gerçekleştirdiği bir stratejidir. Lockeçu kültürün üçüncü derecede içselleştirilmesiyle devletler artık davranışları itibariyle değil, çıkarları itibariyle statükocu olurlar ve egemenlik ilkesini gerçekten içselleştirmeleri dolayısıyla davranışlarını kendiliklerinden sınırlandıran aktörler olurlar.

Lockeçu kültürün üçüncü derecede içselleştirilmesiyle ortaya çıkan kurucu etkileri, devletlere şiddete dayanmayan bir var olma imkanı sunar. Burada bir devletin diğerlerinin egemenlik haklarına saygı duyması ve uluslararası hukuka riayet etmesi, ilgili normları meşru olarak kabul etmesi dolayısıyla o devletin çıkarlarını inşa etmesinden kaynaklanır. İlk iki derecede sadece eylemler sınırlandırılırken, artık çıkarları da sınırlandırılır ve böylece tam bir statükocu haline gelirler. Wendt bu noktada devletler sisteminde bir birey olarak görülmenin koşullarına dair üç farklı inşa edici etkiden bahseder. Bunlardan ilki, devletler sisteminin üyesi olma saygınlığını, diğer bir ifadeyle bir birey olma hakkını devletlerin sadece birbirlerine tanımalarına dairdir. Doğal olarak bu saygınlığın kriteri de egemenliktir. İkinci etki, tür kimliği ile ilişkili devreye girer. Günümüzde bir ulus-devlet olmak, modern devlet kurumlarına sahip olmak, kapitalist ve demokratik bir devlet olmak gibi özellikler, devletler sistemine üyeliğin bu sistemin dışında inşa edilen kriterlerini belirler. Üçüncü etki ise bu kültürün normlarının içselleştirilmesinden dolayı,

özellikle tehdit durumlarında bu normları içselleştirenler arasında diğerlerine karşı bir grup-içi ve grup-dışı ayrımının ortaya çıkmasıdır. Böylece devletler, diğerlerinin egemenliğine saygının gereği olan kendi kendini sınırlandırmanın ötesinde, ortak bir tehdide karşı birbirlerinin yardımına koşarlar. Ancak bu durum, söz konusu kültürün normlarının kısıtlılığı dolayısıyla geçicidir ve tehdit ortadan kalktığında birliktelik de sona erer (Wendt, 1999: 291-294). Güçlü normlar ise Kantçı kültürün özelliğidir.

Kantçı kültürün dostluk ilişkisi, tarafların şu iki kurala riayet etmesiyle gerçekleşir: 1- sorunlar, güce ve güç kullanma tehdidine başvurmadan çözülür (şiddetsizlik kuralı) ve 2- herhangi birinin güvenliği tehdit edildiğinde bir takım halinde karşı koyulur (karşılıklı yardım kuralı). Bu iki kurala binaen dostluğun söz konusu olabilmesi ise bazı şartlara tabidir. İlk olarak her iki kural da birbirinden bağımsız ve eşit derecede önemlidir. Bu nedenle devletler her iki kuralı da aynı anda gözetmelidir. İkinci olarak, dostluk sadece ulusal güvenlikle ilgilidir ve diğer alanları kapsamaması gerekir. Bu iki kural, devletlerin etkileşim sürecinde hiçbir anlaşmazlık yaşamamasını değil, anlaşmazlıkları şiddete başvurmadan çözmelerini zorunlu kılar. Üçüncü olarak ise sürede açık uçluluk söz konusudur. İttifakı gerektiren koşulların ortadan kalkmasıyla müttefikliğin sona ermesi gibi dostluklar sona ermez. Burada öne çıkan husus, devletlerin birbirlerini şiddet kullanımıyla tehdit etmemelerinin yanı sıra, belirgin bir tehdit söz konusu değilken dahi güvenliklerini kolektif bir şekilde sağlamayı vadetmeleridir (Wendt, 1994: 386; 1999: 288-289). Tüm bunlara istinaden “[d]ostluğun iki kuralı, ‘çoğulcu güvenlik toplumu’⁸ ve ‘kolektif güvenlik’⁹ ile ilişkili makro düzey mantıklar ve eğilimler ortaya çıkarır” (Wendt, 1999: 299). Böylece örneğin rakipler arasında görece askeri güç kapasitesi önemini muhafaza ederken dostlar arasında ekonomik, söylemsel veya kurumsal güç gibi diğer güç çeşitleri öne çıkar. Lockeçu kültürde devletler şiddeti meşru görmeye devam ederken, Kantçı kültürde birbirlerine şiddete maruz kalmama hakkı tanılır (300).

Dost rolünün içselleştirilme derecelerine gelince, ilk derecede devletlerin bu kurallara uymaya zorlanmaları hem çoğulcu güvenlik toplumlari için hem de kolektif güvenlik için bir şekilde mümkündür. Güç dengesinin veya diğerlerinin (örneğin statükocu güçlerin) zorlamasıyla söz konusu olabileceği gibi, nükleer savaş ya da doğal felaket benzeri dışarıdan bir neden de onları buna zorlayabilir. İkinci derece içselleştirme durumunda ise devletlerin kuralları ihlal etmek gibi bir arzuları olmadığından, arzularının hilafına davranmaya zorlanmaları gerekmez. Şiddet

⁸ Grup-içi anlaşmazlıkların barışçıl çözümünü amaçlar.

⁹ Gruba yönelik dış tehditlere karşı birlikte hareket etmeyi amaçlar.

kullanımından uzak durmak konusunda kuralları ihlal etmenin maliyeti agresiflikten uzak farklı davranışlar için teşvik edici olabilir. Böylece çoğulcu güvenlik topluluğu mümkün olur. Kolektif güvenlik ise dostluğun, devletlerin bireysel çıkarlarını sağlamak için tercih ettikleri bir strateji haline gelmesiyle sağlanır. Ben ile Öteki arasında bir özdeşleşme ve çıkar birlikteliği oluşmadığından dolayı, ancak kendi çıkarlarını da gerçekleştirmek için fedakarlık yaparlar. Bu durumda devletler, 'sanki' birbirlerinin dostuymuş gibi davranırlar; güvenlikleri tehdit edildiğinde birbirlerinin yardımına koşarlar ve bunu her defasında her birinin böyle davranacağı beklentisiyle yaparlar. Üçüncü derece içselleştirme durumunda ise Kantçı kültürün normları devletler nazarında meşru olarak görülür ve sadece davranışlarını değil, aynı zamanda kimliklerini ve çıkarlarını da etkiler. Böylece Ben ve Öteki, ortak bir kimlik altında bir araya gelirler ve birinin çıkarları diğersinin de çıkarı olur. Bu durumda dostluk, artık stratejilere dair değil, sonuçlara dair bir tercihtir. Devletler, gerçekten birbirlerinin dostu olurlar ve birbirleri için gerçek fedakarlıklar yapabilirler (Wendt, 1999: 303-306). Süreç içerisinde gerçekleşen bu etkileşimler, yapısal dönüşümü ve kolektif kimliği de mümkün kılabilirler.

1.6. Süreç, Yapısal Dönüşüm ve Kolektif Kimlik

Türkiye, bölge ülkeleriyle kolektif bir kimlik inşa etmek istedi ve bu açıdan bölge ülkeleriyle girdiği etkileşim sürecine oldukça önem verdi. Bu ise yeni bir bölgesel düzen hedefinden de fark edileceği üzere, bölge ülkeleri arasındaki ilişkilere dair yeni bir yapı inşa etmek niyetini ortaya koymaktaydı. Dolayısıyla bu kısımda, etkileşim süreçlerinin yapısal dönüşümü ve kolektif kimlik inşasını nasıl etkilediği değerlendirilmektedir.

Sosyal İnşacılıkta yapılar ve aktörler, aktörlerin kendilerinin yapıp etmelerinin etkileridir. Devlet-aktörlerin ve sistemik kültürlerin dış politika pratikleriyle sürdürülüşünü ve dönüştürülüşünü anlamak, bu etkinin farkında olmayı gerektirir. Zira sosyal yapıların, pratiklerdeki temsillerden bağımsız bir varlıkları yoktur. Tüzel veya birey, aktörleri aktör yapan da sosyal pratiklerdir. Pratikler, önceden var olan yapılarca yönlendirilir ve yine önceden var olan aktörler tarafından gerçekleştirilir. Bu da aktörleri ve yapıları sürüp giden varlıklar olarak inşa eden, yeteri kadar istikrarlı sosyal süreçleri gerektirir. Bu yüzden İnşacılıkta aktörlerin ve yapıların kendileri de süreçtirler; yani pratikler sayesinde vardırırlar (Wendt, 1999: 313).

Sosyal yapı ve onun bir parçasını oluşturan kültür, kendi kendini gerçekleştiren kehanetler olarak kendilerini sürekli yeniden üretirler. Ne kadar içselleştirilmişlerse değişime de o derece direnirler. Bu durumda devletler yeni bir kültürü nasıl ortaya çıkarırlar? İnşacılıkta etkileşimin yeri, bu

soruya verilen cevap açısından önemlidir. Zira etkileşim, aktörlerin verili kimlikler ve çıkarlarla hareket ettikleri bir durum değildir. Aktörlerin kimlikleri ve çıkarları, ancak etkileşim sürecinde yeniden üretilmediği için etkileşimin dışında değil, aksine içinde varlık sahibidir. Etkileşimlerin aktörler ve çıkarları üzerinde hem nedensel hem de kurucu etkileri söz konusudur (Wendt, 1999: 316). Dolayısıyla iş birliği ve kolektif kimlik bağlamında İnşacılık şu cevabı verir: Ben'in sınırları etkileşime içkindir ve etkileşim süresince değişime uğrayabilir. Bu nedenle devletler, iş birliği yaparken birbirleriyle özdeşlik kurup kolektif bir kimlik inşa edebilirler (317).

Bu nedenle İnşacılık, iş birliği sorununa çözüm olarak kolektif kimlikler oluşturmayı ve kolektif eylemlerde bulunmayı önerir. Kimlikler, ötekine karşı alınan tavra göre bir süreklilik içerisine yerleştirilebilir. Böylece ötekinin ortak bir Biz'in parçası haline getirildiği pozitif kimlik edinmeden onun dışlandığı negatif bir kimlik edinmeye doğru bir süreklilik ortaya çıkar. Ben'in sınırlarını belirleyen de bu kimlik edinmenin doğasıdır. Neticede bir aktörün çıkarını belirleyen de Öteki ile girdiği ilişkinin belirli bir temsili olur (Wendt, 1994: 386). Kolektif çıkarın mümkün olabilmesi için de Öteki'nin Ben'in bilişsel/kavramsal bir uzantısı haline gelmesi gerekir. Devletin bizatihi kendisi de kendi içinde bu duruma şahitlik eder. Dolayısıyla etkileşime içkin olan kimlik ve çıkar üzerinden yeniden düşünmek, iş birliğini ise değişen maliyetlerin aksine Ben'in tanımına bağlı bir sorun olarak görmek gerekir (387).

Devletler, kimliklerini ve çıkarlarını, uluslararası kurumlarda hazır bulunan ortak anlayışları, beklentileri ve sosyal bilgiyi içeren özneler-arası yapılara istinaden belirler. Bu yapılar sadece iş birliğine ve normatif bütünleşmeye yol açmazlar; çıkar çatışmaları da bu yapıların neticeleridir. Dolayısıyla bu yapıların iş birlikçi kültürü, kolektif kimlik oluşumuna uygun bir zemin oluşturur. Maddi yapılara anlamlarını veren de yine bu yapılardır. Bir devletin sahip olduğu askeri kapasite, diğer devletlerin onunla etkileşimlerinden bağımsız düşünülemez. Diğer bir ifadeyle bu kapasitenin tehdit olarak algılanıp algılanmadığı, tarafların birbirlerine nasıl bir kimlik atfettiği ile yakından ilgilidir. Yine de böylesi bir kapasite, çatışmacı bir ortamda tarafların birbirlerini tehdit olarak algılayıp ötekileştirmesine neden olabildiği gibi, yeterince asimetrik olması durumunda güçlülere zayıfları kendileriyle özdeşleşmeye zorlayacak bir imkan sunarak kolektif kimlik üzerinde kendine özgü etkiler de ortaya koyabilir (Wendt, 1994: 389).

Kimlik oluşumu mekanizmalarından bir tanesi, kültürel seçimdir ve davranışı belirleyen unsurların bir bireyden diğerine, bir nesilden sonrakine sosyal öğrenme, taklit vb. süreçlerle aktarılmasını içerir ve aktörlerin bilinçleri sayesinde gerçekleşir (Wendt, 1999: 324). Taklit,

aktörlerin başarılı buldukları kimselerin kendilerine dair anlayışlarını benimseyip yeni kimlikler ve çıkarlar edinmeleridir ve toplumu daha homojen bir yapıya kavuşturur. İki çeşit başarıdan bahsetmek mümkündür: Güç ve zenginliğin bir fonksiyonu olarak maddi başarı ve prestijin bir fonksiyonu olarak statü başarısı. Bunları ölçen standartlar, kültürden kültüre farklılık gösteren, paylaşılan anlayışlar tarafından inşa edilir (325). Sosyal öğrenme ise sadece davranışları etkileyen bir öğrenme sürecini içerebildiği gibi kimlikler ve çıkarlar üzerine kurucu etkiler taşıyan bir öğrenme sürecini de içerebilir. İnşacılığın ilgisi, daha çok bu ikincisi üzerinedir ve kimliklerin ve çıkarların öğrenilmesi ve mühim ötekilerin aktörlere yönelik muamelesi doğrultusunda güçlenmesi demektir. Tüm ötekiler mühim olmadığından, güç ve bağımlılık ilişkilerinin öğrenme sürecinde önemli bir rolü söz konusudur (327).

Herhangi iki devlet, ilk defa etkileşime girdiklerinde, tüzel kimliklerinden kaynaklanan ihtiyaçlarıyla çatışması durumunda yeni kimliklerini öğrenmeye direnç gösterebilir. Yine de bunun anlamı, otomatik olarak bencil kimliklerin ortaya çıkması değildir. Dolayısıyla asıl bakılması gereken, kim olduklarına dair etkileşim öncesi düşünceleridir. Böylece aktörler kendilerine geçici roller verirler ve bu süreç etkileşimin başlangıcını şekillendirir. Zira bu süreçte örtülü bir şekilde Öteki'ne de bir rol verilir. Bilginin paylaşıldığı durumlarda Öteki'ne dair temsiller, onun kendisini nasıl temsil ettiğiyle örtüşür ve etkileşim nispeten sorunsuz gerçekleşir. Ayrıca aktörler, Ben ve Öteki olarak birbirlerine dair temsillerine binaen içinde buldukları durumun bir tanımını da inşa eder. Zira insanlar, nesnelere ve diğer aktörlere, kendileri için taşıdıkları anlamlar doğrultusunda yaklaşır ve bu anlamlar da durumların nasıl anlaşıldığından doğar. Bu genelde bir kültür çerçevesinde gerçekleşir ve dolayısıyla taraflarca paylaşılır. Gücün devreye girdiği ilişkilerde ise güçlü olan, duruma dair kendi tanımını destekleyen davranışları ödüllendirip aksi davranışları cezalandırabilir (Wendt, 1999: 328-331).

Taraflar, Ben ve Öteki olarak girdikleri bu etkileşim sürecinde paylaşılan düşünceleri öğrenerek birbirlerine nasıl davranacaklarını keşfeder ve bu davranışları tekrarlayarak etkileşimlerinde bu düşünceleri yeniden üretirler. Böylece etkileşim sürecinde öğrenilen kimlikler ve çıkarlar, yine bu süreçte yeniden üretilir. Yapı da bu sayede kendi kendini gerçekleştiren bir kehanet olma özelliği kazanır (Wendt, 1999: 331). Bu etkileşim sürecinde aktörler, öğrendikleri yeni bilgilere göre içinde buldukları duruma dair tanımlarını yeniler. Bunun yanı sıra, kendilerini Öteki'nin gözünden görme yeteneği kazanırlar. Müşterek bilgiyi inşa eden de budur (332-333).

Öğrenme ve diğerinin bakış açısını edinme süreci, kimliklerin ve çıkarların değişmesine neden olabilir. Aynı zamanda Ben ve Öteki'ni inşa eden de bu süreçtir. Her ikisinin de rol kimliği, diğerinin kendisine dair inançlarının bir fonksiyonudur. Rol kimlikleri, aktörlerin kendilerini bir nesne olarak, yani Öteki'nin bakış açısından görerek kendi kendilerine attıkları manalardır. Sosyal ilişkiler esnasında aktörler birbirlerine beklentileri doğrultusunda davrandığında, bu manalar doğrulanır. Böylece aktörler, öğrenme sürecinde birbirlerine dair paylaşılan düşünceleri şekillendirip tekrarlanan etkileşimler sırasında bunları güçlendirdikleri gibi, birbirlerini bu düşüncelere göre tanımlayarak birbirlerini inşa ederler (Wendt, 1999: 335).

Aktörler, kim olduklarını ve ne istediklerini yeniden tanımladıklarında yapısal değişim de mümkün hale gelir. İnşacı bir perspektiften, gerçekten içselleştirilmiş bir kültürün farkı, kolektif kimlikleri ve kolektif çıkarları mümkün kılmasında yatar. Bu durumda aktörlerin rasyonelliği devam edebilir; ancak hesaplarını birey düzeyinde değil, içinde yer aldıkları grup düzeyinde yaparlar (Wendt, 1999: 336-337). Wendt, kolektif kimliğe geçişi açıklayan dört farklı nedensel mekanizma tanımlar. Bunlar; kolektif kimliğin aktörler bakımından aktif nedenleri olan karşılıklı bağımlılık, müşterek kader ve homojenlik ile imkan sağlayıcı bir neden olarak kendi kendini kısıtlamadır. Kolektif kimliğin gerçekleşebilmesi için en az bir aktif nedenin, kendi kendini kısıtlama ile birlikte var olması gerekir (Wendt, 1999: 343).

Karşılıklı bağımlılık, sistemik süreçlerin oluşturduğu bir mekanizmadır ve ticaret vb. çeşitli nedenlerle etkileşimlerin yoğunlaşması şeklinde olabileceği gibi ortak bir düşmanın ortaya çıkmasıyla da tezahür edebilir (Wendt, 1994: 389). Karşılıklı bağımlılık, bir etkileşimin sonucunun aktörlerin tercihlerine bağlı olması durumudur. Ancak objektif bir karşılıklı bağımlılık anlayışı kolektif kimliğe sadece neden olabilir. Sübjektif bir hal aldıkça, diğer bir ifadeyle kimliğin bir parçası haline geldikçe, kolektif kimliğin nedeni olmanın ötesine geçer ve onu kuran bir unsur haline gelir (Wendt, 1999: 344). Sistemik süreçler, etkileşim bağlamını değiştirerek bazen sadece davranışlar üzerinde bazen de kimlik ve çıkarlar üzerinde etki edebilirler. Hatta bu etkiler, kolektif kimlik oluşumunun aksi yönünde de sonuçlanabilirler (Wendt, 1994: 390). Müşterek kader ise birinin hayat ve refahının diğerininkilere bağlı olması demektir. Tıpkı karşılıklı bağımlılık gibi, objektif bir koşul olması durumunda kolektif kimliğe neden olur. Sübjektif bir farkındalığa dönüştüğünde kolektif kimliği kurucu etki kazanır (349).

Homojenliğe gelince, örgütsel aktörlerin tüzel ve tür kimlikleri bakımından benzer olması demektir. Bunlardan ilki, devlet olma koşuluyla sağlanırken ikincisi, siyasi otoritenin yurtiçinde

farklı şekillerde örgütlenmesiyle çeşitlilik gösterir. Her iki anlamda da homojenlik, kolektif kimlik için önemlidir (Wendt, 1999: 353). Yine sistemik bir süreç olarak, milli değerlerin ulus-ötesi bir hal alması (sosyal yakınlaşma) biçiminde de gerçekleşebilir. Artan karşılıklı bağımlılıkla birlikte olabildiği gibi gösterim etkisi, yayılma ve ders çıkarma gibi süreçlerle de ortaya çıkabilir. Burada amaç, heterojenliğin azaltılmasıdır (Wendt, 1994: 390). “Objektif homojenlikteki artış aktörlerin diğerlerini kendilerine benzer olarak yeniden gruplandırmasına neden olur” (Wendt, 1999: 354). Tüzel ve tür kimliklerinden kaynaklanabilecek çatışmaların sayı ve şiddetini azaltarak dolaylı, aktörleri belirli özellikleri itibarıyla bir grup altında toplayan homojenlik tasavvuruyla kolektif kimlikler meydana getirerek doğrudan etki gösterir (355).

Her üç mekanizma da kolektif kimliğe neden olabilir ancak bunun mümkün olabilmesi için bir aktörün, kendisiyle özdeşleşmek istediği kimselerden kaynaklanabilecek fiziksel ve ruhsal her türlü korkuya karşı emniyet içinde hissetmesi gerekir. Bu güvenin yaratılması, kolektif kimlik oluşumunun temel problemidir; zira anarşik bir sistemde ölümcül sonuçların ortaya çıkması mümkündür. Dolayısıyla Ben’in güvenliğine dair sorumluluğun bir kısmının Öteki’ne verilmesi, kolektif kimlik için zorunluluktur ve Öteki’nin Ben üzerindeki taleplerine dair kendini sınırlandıracağına inanması gerekir. Dolayısıyla Öteki’nin niyetleri konusunda belirli ölçüde emin olmak ve ne yapabileceğini tahmin etmek önemlidir. Bu da ancak paylaşılan bilgilerden müteşekkil kültür içerisinde mümkündür (Wendt, 1999: 357-360).

Bunların yanı sıra, yapısal bağlam ve stratejik pratikler de kolektif kimliğe yol açabilecek nedensel mekanizmalar sunabilir. Özneler-arası yapının barındırdığı kültür, kolektif kimlik oluşumuna dair imkanları etkiler. Örneğin, Hobbesçu bir kültürde kolektif kimlik inşası imkansızdır lakin egemenliklerin tanındığı Lockeçu kültürde ötekilerle özdeşlik kurma imkanı mevcuttur. Maddi unsurların yapısal dağılımı da kolektif kimlik oluşumunu tek başına belirleyebilir çünkü yeterince güçlü bir devlet, zayıfları etrafında toplanmaya zorlayabilir. Böylece bir çeşit kolektif bir kimlik olan hegemonya inşa edebilir (Wendt, 1996: 54-55).

Sistemik yapı ve süreçler, etkileşim ortamını etkileseler de aktörlere ne yapacaklarını tam olarak söylemedikleri için stratejik etkileşim de hesaba katılmalıdır. Burada diğerleri, kendileriyle karşılıklı bağımlılık içinde olunan, amaç sahibi aktörler olarak görülür. Devletler çıkarları için iş birliği yaparlar. Kimlik ve çıkarı etkileşim sırasında dönüşen olgular olarak ele aldığımızda, tekrarlanan iş birliklerinin kolektif kimlik oluşumuna katkısı da mümkün hale gelir. Böylesi bir sonuç, stratejik eylemin hedefi olarak ve/veya kendiliğinden ortaya çıkabilir. Burada etki,

davranış pratiklerinin tekrarlanmasıyla belirir ve iki çeşittir. İlki, bir aktörün etkileşim sırasında kendisini ötekilerin nazarından görmesiyle kimliğini şekillendirerek gerçekleşir. Bu süreç, ötekilere olan maddi ya da özneler-arası bağımlılığın derecesine uygun bir hızda cereyan eder. Bu aktör iş birliği eylemlerinde bulunarak ötekilerden de benzer davranışlara beklentisini dile getirmiş olur. Böylece kimliklerini tanımlayan özneler-arası bilgi de değişmeye başlar. İkinci etki ise aktörlerin kim olduklarına dair inançlarını değiştirmeleri ve içselleştirmeleriyle gerçekleşir. Böylece tüm aktörler iş birliği yapmayı ve birbirleriyle özdeşleşmeyi öğrenirler. Böylece süregiden etkileşimler, rasyonalizmin elde edilecek sonuçların karşılıklı bağımlılığına dayalı iş birliğini, yararın karşılıklı bağımlılığına dayalı iş birliğine dönüştürebilir (Wendt, 1994: 390; 1996: 56-57).

Bu davranışsal pratiklerin yanı sıra, stratejik etkileşim söylemsel pratiklerle de gerçekleşir. İlkiyle aynı etkileri üretse de farklı bir iletişim modunda; bilinçlendirme, diyalog, tartışma ve razı etme, eğitim ve sembolik eylem gibi yollarla harekete geçirilir. Aralarındaki farklılıklara rağmen her biri sosyal olanın paylaşılan manalardan oluştuğunu ve söylemin manipülasyonuna açık olduğunu kabul eder. Diğerlerinin çıkarlarına dair tasavvurlarını değiştirmek bakımından gücü içerebilir; amaç ise dayanışma oluşturmaktır. Gerçek dünyada da kolektif eylemlerin büyük bir kısmını sembolik uğraşlar meydana getirir (Wendt, 1994: 391).

1.7. Değerlendirme

Bu tez; bilimsel realist sosyal teorik yaklaşımıyla, düşüncelerin kurucu etkisini tanıyarak, AK Parti hükümetleri döneminde Türkiye'ye yönelik bölgeyle aidiyet kuran kimlik atfından Türkiye'nin bölgesel rollerine dek Ortadoğu siyasetini şekillendiren ve dış politikasında dönüşüm getiren düşüncelerin, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle etkileşimlerini kuran unsur olduğunu savunur. Bu düşünceler, her ne kadar yeni iktidara gelen AK Partili karar alıcılar tarafından ortaya konsa da Türkiye'nin bu döneme dek girdiği dış politik etkileşimlerin bir ürünüdür. Böylece bu düşüncelerin paylaşılan düşünceler olduğunu, dolayısıyla kolektif bir nitelik taşıdığını savunur. Türkiye'nin kimlik ve çıkarını inşa eden de kimlik atfını ve normatif bütünleşme arayışının bir sonucu olan aktif Ortadoğu siyasetini bölgesel muhatapları açısından anlaşılır kılan da bu durumdur. Ancak bu tez, yine bu yaklaşım sayesinde, materyal yapıların inşa edici etkisini de görmezden gelmez. Zira bölge ülkelerinin coğrafi konumlarından sahip oldukları zenginliklere dek bu siyaseti etkileyen unsurlar söz konusudur. Ancak bunlar, Türkiye'nin kendileriyle

normatif bütünleşme arayışında olduğu muhataplarının elindeki, bölgesel bir düzenin tesisinde etkisi olacak unsurlardır. Böylece İnşacılığın sosyal teorik yaklaşımının iki prensibine uyulur.

Türkiye, belirli yapısal koşullar altında, paylaşılan düşüncelere binaen kendisine bir kimlik atfında bulundu ve Ortadoğu ülkeleriyle girdiği etkileşimlerle bölgesel düzeyde yapısal dönüşümü sağlayacak nedensel mekanizmaları harekete geçirdi. Aktif bir Ortadoğu siyasetini mümkün kılan da bu etkileşimlerdi. Bu sayede İnşacılığa uygun bir biçimde, bir yandan yapının üretkenliği ve bütünselcilik, öbür yandan ise aktörün yapıyı yeniden üretmesi koşullarına da riayet edilir. Diğer bir ifadeyle yapının kolektif düşünceler üzerinden aktörlerin eylemlerini (yani Türkiye'nin aktif Ortadoğu siyasetini ve bölge ülkeleriyle normatif bütünleşme arayışı içerisinde olduğu etkileşimlerini) mümkün ve anlamlı kılan, kimi zaman da düzenleyen etkileri olduğu kabul edilir. Ancak aktörün de bu bilgiye sahip olması ve eylemde bulunabileceği, etkileşim öncesi fiziksel/materyal kapasiteyi elinde bulundurması gerekir. Bu sayede aktör, ötekilerle etkileşime girerek kendi aktörlüğünü, kimliğini, çıkarını ve en nihayetinde içinde bulunduğu yapıyı (yeniden) üretir ya da dönüştürür. Böylece aktör–yapı ilişkisi de İnşacılığın sosyal teorik yaklaşımına uygun bir biçimde kurulur.

Bu tez ayrıca AK Parti hükümetleri dönemindeki kimlik atfının inşasını ve dış politikada çeşitli dönüşümleri beraberinde getiren düşüncelerin etkisini Türkiye'nin özellikle bölgesel muhataplarıyla etkileşimleri sayesinde mümkün görür. Bu etkileşimlerin öncesinde Türkiye kendisinin, çıkarlarının ve çevresinin farkında gerçek bir aktördür. Ötekilerle etkileşimleri sayesinde de yeni kimlikler ve çıkarlar edinir. Kolektif kimlik inşası çabasına da bu etkileşim sürecinde girer ve edindiği yeni kimlik ve çıkarlarını yeniden üretir veya dönüştürür. Kimlik türlerinden de bu noktada istifade edilir. Böylece devlet, kimlik ve çıkar, İnşacılığa uygun bir biçimde kavramsallaştırılır ve analize dahil edilir. Yine bu tezde, Türkiye'nin yeni kimlik atfıyla girdiği etkileşimlerin ve bu sırada istihdam edilen düşüncelerin, bölgesel bir düzen tesisine ve normatif bütünleşmeye matuf olması itibariyle, bölge ülkeleriyle ilişkilerinin kültürünü dönüştürdüğü savunulur. Aslında yeni kimlik ve çıkarları mümkün kılan da bu kültürel dönüşümdür. Sosyal İnşacılığın objektif ve sübjektif çıkar ayrımından, kimlikleri içselleştirme derecelerinden ve yapısal kültür ayrımlarından da bu noktada istifade edilir. Bu sayede Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri, Wendt'in Lockeçu ve Kantçı kültürleri içerisinde, içselleştirme dereceleriyle birlikte anlamlandırmak mümkün olur.

Son olarak bu tezde, Türkiye'nin kendisine atfettiği kimliğin ve çıkarlarının inşasında bölge ülkeleriyle girdiği etkileşim sürecinin, iş birliğini kolektif kimlik inşasıyla sürekli kılmaya çalışan bir süreç olduğu kabul edilir. Dolayısıyla yapısal dönüşüm ve kimlik inşasının mekanizmaları bu süreç içerisinde aranır. Zira Türkiye'nin bu tezde ele alınan dönemlerdeki Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinde de olduğu üzere, aktörlerin kimlik atıfları ve birbirlerinden beklentilerini yeniden tanımlamalarıyla yapısal değişim de mümkün hale gelir. Bu noktada da kolektif kimlik mekanizmaları harekete geçirilir. Böylece, Türkiye'nin normatif bütünleşme arayışı sırasında gerçekleşen yapısal değişim de Sosyal İnşacılığın süreç, yapısal dönüşüm ve kolektif kimliğe bakışı çerçevesinde açıklanır.

2. BÖLÜM: TÜRKİYE’NİN KİMLİĞİ

Bu bölümde, düşüncelerin çıkarlar ve etkileşimler üzerindeki inşa edici etkilerine binaen, Türkiye’nin AK Parti hükümetleri dönemi Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini aktif bir bölge siyasetini mümkün kılarak şekillendiren ve etkileşimler esnasında özneler-arası anlamlar üreten, düşüncelerden müteşekkil kimlik atfı ele alınacaktır. Yine kimlik atfının söz konusu etkilerini ve ayrıca kimlik oluşumu mekanizmalarını ortaya koymak amacıyla, Cumhuriyet tarihi boyunca yapılan kimlik atıflarına da yer verilerek, bölgesel sistemik kültürün bu atıflar üzerindeki kurucu etkileri ve etkileşimlerin sistemik kültür üzerindeki bu kültürü yeniden üreten etkileri ortaya konacaktır. Bu sayede Türkiye’nin kimlik ve çıkarlarını etkileşimler esnasında öğrendiği gösterilecektir. Ayrıca bölge ülkeleri için model haline gelerek onların da kendi kimlik ve çıkarlarını öğrenmelerini etkileyecek nitelikleri nasıl edindiği açıklanacaktır.

Böylece AK Parti’yle birlikte bölge ülkeleriyle ilişkilerdeki gelişimin, Türkiye’nin geçmiş dönemlerden oldukça farklılaşarak kendisini Ortadoğu’ya ait gören ve bölge ülkelerinin kaderini kendi kaderi kabul eden kimlik atfıyla başlayan bir sürecin sonucu olduğu savunulacaktır. Zira normatif bütünleşmenin nedensel mekanizmalarını harekete geçiren ve ilişkilerin kültürel niteliğindeki dönüşümleri mümkün kılan etkileşimleri üretecek biçimde bölgesel muhatapları tarafından kabul gören, bu yeni kimlik atfidir. Bu sürecin harekete geçirdiği ve yeni kimlik atfına içkin nedensel mekanizmalar ise karşılıklı bağımlılık, müşterek kader ve homojenliktir. Kendi kendini kısıtlama ise bu yeni kimlik atfı öncesinden itibaren var olagelen zorunlu mekanizmadır. Bu sebeple yapısal bağlam ve yanı sıra stratejik etkileşimler de farklı mekanizmaları sürece dahil edebilmiştir. Yapılaşma teorisinden ve en iyi açıklamaya çıkarsama yönteminden istifade etmeyi de bu kimlik atfı gerektirir. Dolayısıyla bu bölümde, bu çalışmanın ilk araştırma sorusunu teşkil eden “Soğuk Savaş sırasında ve sonrasında mümkün olmayan bölge ülkeleriyle ilişkilerdeki gelişim, AK Parti iktidarında nasıl mümkün oldu ve normatif bütünleşme imkanı doğurdu?” sorusunun kimlik atfıyla ilgili cevapları verilecektir. Bu doğrultuda söz konusu kimlik atfını ortaya koymak üzere bilimsel çalışmalardan ve AK Partili karar alıcıların düşüncelerini ortaya koyan metinlerden yararlanılacaktır. Kimlik atfına odaklanmanın önemi, Türkiye ile bölge ülkelerinin ilişkilerinin yapısının aralarındaki etkileşimlerin ürünü olduğunu göstermesinden kaynaklanır. Bölge ülkeleriyle tarihi ilişkiler de buna şahitlik eder.

Kuruldukları tarihten bu yana birbirlerinin bağımsızlıklarını tanımakla birlikte, iş birliğine yönelik daimi etkileşimler kuramayan Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri, aksine negatif kimlik atıflarıyla

birbirlerini karşılıklı olarak ötekileştirdiler. Yine karşılıklı tehdit algılarıyla bu ötekileştirmeyi sürekli bir şekilde yeniden ürettiler. Bu nedenle de ekonomik, siyasi, ticari ve kültürel etkileşimler, coğrafi yakınlığın sunduğu imkanların aksine oldukça sınırlı düzeyde gerçekleşti. Dolayısıyla bölge ülkeleriyle ilişkiler, bölgenin refah ve istikrarına katkıda bulunmanın aksine, karşılıklı tehdit algısını ve istikrarsızlığı yeniden üretti. Türkiye ile kimi ülkeler arasındaki ekonomik yaklaşmanın siyasi etkileşimleri de kolaylaştırdığı dönemlerin varlığına rağmen karşılıklı hassasiyetlerin önemsenmemesi dolayısıyla olumlu hava çabuk dağıldı. Bu durum, Türkiye açısından güvenlik tehditlerinin devam etmesine, dış ticaretin coğrafyasının sunduğu potansiyelin altında gerçekleşmesine ve ihtiyaç duyduğu kimi dönemlerde her türlü uluslararası destekten mahrum kalmasına yol açtı. Ancak Kasım 2002’de iktidara gelen AK Parti hükümetleriyle birlikte bu durum değişti. Türkiye’nin bölge ülkeleriyle her alandaki etkileşimi, önceki dönemlere kıyasla oldukça arttı ve daha önce güvenlik tehdidi üreten ilişkiler bu dönemde bölgesel istikrara katkıda bulunmaya başladı. Literatürdeki, tehdit algılamalarının ardından kimlik atıflarının farklılaşmasıyla bölgesel bir barış inşası sürecinin başladığını gösteren çalışmalar da ilişkilerdeki bu tür dönüşümlerin imkanına işaret eder.

Nitekim Güney Afrika’daki güvenlik yapılanmalarını inceleyen Hammerstad (2005); sınırların öbür tarafındaki askeri bir hareketliliğin dünyanın herhangi bir yerinden daha fazla tehdit edici olabildiğine değinerek, coğrafi yakınlığın, devletlerin birbirlerinin siyasi ve askeri bakımdan niyetleri ve kapasitelerine dair kaygı duymalarını beraberinde getirdiğini belirtir. Hammerstad, tehdit algısını askeri kapasiteyle sınırlamak yerine, göç ve ekonomik çöküş benzeri olguları da buna dahil eder. Dahası, küreselmeye rağmen coğrafi yakınlık, özellikle gelişmekte olan devletler için tehdit algısında ön sırada gelir. Hammerstad’ın ele aldığı Güney Afrika Kalkınma Topluluğu üyeleri ise 1990’lardan itibaren iş birliğinin temelini karşılıklı korku olmaktan çıkarıp karşılıklı güven haline getirmişlerdir. Böylece düşmanlık ve güvensizlik üzerine kurulu bir güvenlik anlayışını geride bırakarak dostluk ve güven esasına dayalı bir yapının inşası mümkün hale gelir. Bu doğrultuda Hammerstad, bir güvenlik topluluğunun, aralarında barışın tahmin edilebilir olduğu bölgesel devletler grubu olduğunu ve burada değişimin şiddet içermeyen araçlarla gerçekleştiğini belirtir. Devletleri bu duruma getiren ise; yoğun ekonomik karşılıklı bağımlılığın yanı sıra siyasal, sosyal ve kültürel etkileşimlerdir. Böylesi bir güvenlik topluluğunun devlet elitlerinin yanı sıra geniş halk kitlelerinin de yer aldığı tüm üyeleri; değerleri, anlamları ve kimlikleri paylaşırlar. Bu topluluğa karakterini, yine tüm üyelerin birbirine duyduğu

güven ve hoşgörü verir. Komşu ülkelerin vatandaşlarına karşı düşmanlık da söz konusu değildir; çünkü böyle bir topluluk, üyeleri arasında “biz” olabilmeyi gerektirir.

Hammerstad’ın ele aldığı, Güney Afrika’daki gelişmelerin aslında bu çalışmada ele alınan dönemde Türkiye’nin Ortadoğu siyasetiyle amaçlar ve yöntemler bakımından örtüştüğünü savunmak mümkündür. Zira Türkiye, geçmişte ötekileştirdiği ve karşılıklı “tehdit” algıladığı Ortadoğu ülkeleriyle barış, refah, güvenlik ve istikrar üreten bir bölgesel düzen inşasına, bu doğrultuda sorunların barışçıl yöntemlerle çözümüne yöneldi. Bölgede ortaya çıkan ekonomik ve siyasi reform ve bunların gerektirdiği dönüşüm ihtiyacı konusunda ise istikrarın muhafazasını ve tedrici geçişleri önceledi. Güvensizlik ve tehdit üreten bölgesel bir yapıyı dönüşüme uğratarak tüm aktörlerin birbirine güvendiği ve dolayısıyla “herkes için güvenlik” üreten bir yapıyı amaçladı. Bu amaca ulaşmak için de “sert” gücün aksine yumuşak güç unsurlarına başvurdu. Karar alıcılar arasındaki diyaloglardan ticari ilişkilere, bölgesel iş birliklerinden turizm faaliyetlerine ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel etkileşimler, öne çıkan yöntemler oldu. Böylece barışın tahmin edilebilir olduğu bir bölgesel düzen tesisine yoğunlaştı. Aynı zamanda tarihi ve evrensel değerler etrafında kolektif bir kimlik inşa ederek “biz” olmayı amaçladı.

Türkiye, dış politika tasavvurunu inşa eden tarih ve coğrafya anlayışına medeniyet perspektifli farklı bir bakış açısı kazandırarak, kendine yönelik zaman ve mekan düzleminde kuşatıcı bir kimlik atfında bulundu (Duran, 2008). Bu doğrultuda bölgesel ve uluslararası konumunu, dolayısıyla da çıkarlarını yeniden tanımlayıp, kendisini hem bölgesel hem de küresel aktörlerle, bu ikisini birbiriyle de buluşturabileceği etkileşimleri mümkün kılacak düşünsel unsurlarla donattı. Ulusal çıkarlarını gerçekleştirmekle birlikte, bencilce bir çıkar tasavvurundan ziyade, barışçıl bir bölgesel düzenin tesisine imkan verecek şekilde bölge ülkelerinin refah ve istikrarını göz önünde bulundurmaya tercih etti. Küresel aktörlerle ilişkilerini de buna uygun bir şekilde geliştirmeye, kendine atfettiği kimliği (yeniden) üretecek etkileşimleri her seviyede sürdürmeye gayret etti. Netice itibarıyla de Türkiye’nin kendi güvenlik ve istikrarını bölge ülkelerinin, yani “ötekilerin” güvenlik ve istikrarıyla özdeşleştirip buna uygun bir şekilde sorunların barışçıl çözümünü öngören bir bölgesel düzen hedefledi. Böylece, Hammerstad’ın ifadesiyle, aralarında barışın tahmin edilebilir olduğu kolektif bir kimlik inşa sürecine odaklandı. Bu “AK Parti iktidarının Ortadoğu ülkeleriyle ‘normatif bütünleşme’ sağlama çabasında olduğu” tezini mümkün kılan sürecin temelini oluşturdu.

Bu gelişimi ortaya koymak üzere, bu tezin literatürdeki konumunu gösteren ilk kısımdaki literatür taramasının ardından, ikinci kısımda Cumhuriyet'in tesisleriyle birlikte Ortadoğu'yu ötekileştiren kimlik atfı ve bu kimliği AK Parti hükümetine kadar olan dönemde bir yandan yeniden üreten, diğer yandan dönüştüren etkileşimler ortaya konacaktır. Üçüncü kısımda Ortadoğu'nun düzen arayışı etrafında şekillenen uluslararası konumu ve Türkiye'nin bu sürece yaklaşımı ele alınacaktır. Dördüncü kısımda ise Türkiye'nin hem kendine hem de bölgedeki muhataplarına yönelik yeni bir kimlik atfı anlamını taşıdığını savunduğumuz, dış politikaya ve Ortadoğu siyasetine yön veren medeniyet düşüncesi ile dış politika ilkeleri açıklanacaktır. Bu unsurların, tehdit algısını ortadan kaldırıp sorunların barışçıl çözümünü ve iş birliğine dayalı etkileşimi/kültürü mümkün kılmaya matuf unsurlar olduğu ve ikili ilişkileri normalleştirip geliştirmeyi, bunun da ötesinde bölge ülkelerinin kendi arasındaki ve bölge ülkeleriyle küresel aktörler arasındaki ilişkileri normalleştirmeyi mümkün kılan düşünsel zemini oluşturduğu savunulacaktır. Bunun daha ziyade bölge ülkelerinin ekonomik, sosyal ve siyasal reform ihtiyaçlarına dair tartışmalar sürecinde Türkiye'ye atfedilen "yumuşak güç" ve "model ülke" rolleri çerçevesinde gerçekleştiğine değinilecektir. Bu rol atfının düşünsel temelini ise hem Türkiye'nin aidiyet kurduğu İslam medeniyeti hem de İslam medeniyetinin de katkıda bulunduğunu iddia ettiği Batılı "evrensel" değerlerin oluşturduğu belirtilecektir. Böylece İslam medeniyetinin uluslararası yapıya nüfuz etmesi sağlanırken Türkiye'nin aktif bir bölgesel ve küresel aktör konumuna da güç ve meşruiyet kazandırıldığı savunulacaktır. Ayrıca çıkar tanımlama ve gerçekleştirme yöntemlerinin de tüm bu süreçle paralellik arz ettiği gösterilecektir. Nitekim Türkiye'nin Ortadoğu'yu görmezden gelen veya bencilce çıkarlarını gerçekleştirmek için araçsallaştıran bir çıkar tasavvurundan kaçındığı gözlemlenmiştir. Son olarak da ekonomik etkileşimlerin, atfedilen kimliklerin (yeniden) üretilmesi hususunda en meşru ve en yaygın etkileşim biçimi olarak tüm bu sürece eşlik ettiği ifade edilecektir. Bölgede barış ve istikrarın sağlanıp tehdit algısının kalkmasında Türkiye'nin, ekonomik kalkınmaya ve karşılıklı bağımlılığa büyük önem verdiği ve karşılıklı kazan-kazan ilkesini de en ziyade burada uyguladığı vurgulanacaktır. Takip eden beşinci kısımda ise üyelik süreci bağlamında Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerin, Türkiye'nin kimlik oluşumu süreci ile bölge ülkeleriyle etkileşimlerine yansımaya değinilecektir. Bu doğrultuda ilk olarak, kimlik atfına ve etkileşimlere verdiği yer açısından bu tezin literatürdeki konumunu gösteren literatür taramasından başlanacaktır.

2.1. Türk Dış Politikası Literatürü

Bu kısımda, Türk dış politikasına ve Ortadoğu siyasetine dair çalışmalar değerlendirilerek bu tezin literatürdeki yeri ortaya konmaktadır. Mevcut çalışmalar üç gruba ayrılacak ve ilk grupta, daha ziyade maddi unsurların nedensel etkilerine odaklanarak dengelemeyi öne çıkaran pozitivist ve rasyonalist çalışmalar ele alınmaktadır. İkinci grupta ise -kimisi sosyal inşacı teorilerden istifade ederek- kimlik atfına ve içerideki etkileşimleri odaklanan çalışmalar incelenmektedir. Üçüncü grupta da özellikle AK Parti dönemi Türkiye'nin aktif Ortadoğu siyasetini ele alan ve bu siyaseti mümkün kılan içerideki dönüşümleri açıklayan çalışmalar değerlendirilmektedir. Türk dış politikasına dair literatürde önemli bir yekunu oluşturan bu son gruptaki çalışmalar, Türkiye'nin demokratik dönüşümünden bölge için artan model olma kapasitesine veya kendisine ve çevresine bakışındaki düşünsel dönüşüme dek pek çok farklı alanı kapsamaktadır.

İlk grupta yer alan Oran (2004b), Türk dış politikası literatüründe rasyonalist ve pozitivist yaklaşımın öne çıktığı, ulus devlet ve ulusal çıkar odaklı sistemik realist bir yaklaşıma sahiptir. Ancak realizmin güvenlik çıkarlarından ziyade ekonomik çıkarlar ön plandadır. Dolayısıyla Türk dış politikası söz konusu olduğunda, ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmeye yönelik rasyonel davranışlar sergileyen bir aktör tasavvuru söz konusudur. Düşünsel unsurlar üst-yapıya aittir ve yine maddi olandan ibaret varsayılan sosyo-ekonominin alt-yapıyı oluşturduğu bir anlayış hakimdir. Bu nedenle de düşüncelerin sadece nedensel etkilerinin fark edildiğini çıkarsamak mümkündür. Aktör ile yapı arasında da mekanizmaları ortaya konmayan muğlak bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Bu noktada dış politikayı belirlediği savunulan dört temel neden içinde ağırlık daha ziyade düşünsel unsurlarda olsa da pozitivism sebebiyle kurucu etkiler fark edilmez. Realizme uygun bir şekilde, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde dış politikada temel hedefin güç dengesinin tesisi ve sürdürülmesi olduğu iddia edilir. Ancak modernleşme ve Batılı bir kimlik savunusu da önemli bir ağırlığa sahiptir. Bu nedenle “sorunlarla dolu” Ortadoğu, petrol kaynakları dolayısıyla Türkiye'nin etkin olması ama sorunlarından da uzak durması gereken bir bölge olarak tanımlanırken İsrail laiklik, Batı'yla yakınlık, parlamenter demokrasi, ekonomi ve kalkınma modelleri bakımından yakın olması gereken bir ülke olarak konumlandırılır. Böylece Türkiye'nin modern kimliği dolayısıyla bölgenin Müslüman Arap ülkeleri, ekonomik karşılıklı bağımlılığın dahi mümkün görülmediği bir biçimde ötekileştirilir. Bu nedenle de AK Parti dönemi Türkiye'nin bölgeyle ilişkilerinde, aidiyet kuran kimlik atfının ve muhataplarınca kabul edilmesiyle mümkün olan etkileşimlerin inşa edici etkileri görmezden gelinerek ekonomik ve ticari ilişkiler ile güvenlik iş birlikleri, rasyonel eylemler olarak tasvir edilir (20-29).

Bu çalışmadaki realist yaklaşım, Türkiye’yi orta büyüklükte bir güç olarak nitelendirmede ve bir aktörün sahip olduğu maddi güç ile gücün sistemik dağılımını önemsemeye de tebarüz eder. Bu doğrultuda, Türkiye’nin sadece “geçici” müttefikleri olduğunu ima eden ama dostluk ilişkisini mümkün görmeyen bir anlayışı benimser. Böylece Türkiye’nin, Batı’nın etkisinden bağımsız bir şekilde davran(a)madığı Soğuk Savaş dönemi de dahil hareket imkanını belirleyen husus, uluslararası sistemik güç dağılımı olurken, Batılı bir kimlik edinme çabasının ilişkilerdeki kurucu etkisi görmezden gelinir. Analiz düzeyi olarak sadece içerideki karar alıcıların ve gelişmelerin nedensellikleri üzerinde durulur ve uluslararası yapı, dış politika kararları üzerinde etkili olduğu belirtilmesine rağmen, bu bakımdan eksik bırakılır (30-50). Yine bu ilk gruba dahil olan Hale (2012) de iş birliği imkanına dair Machiavelli’nin *Prens*’ine yaptığı atıfta ve yapısal değişimleri maddi güç dağılımı ile aktörlerin sayısına indirgemesinde tebarüz eden rasyonalist ve pozitivist sistemik realist bir Türk dış politikası okuması yapar. Her ne kadar bu konuda Oran’dan daha tutarlı olsa da Türkiye’nin İsrail ve Arap ülkeleriyle ilişkilerini açıklarken bu sınırların dışına çıkar. Böylece Hale’de de düşüncelerin dağılımı ve kimlik, zorunlu olarak değinilirken teorik tutarsızlığa sebep olur. Halbuki Türk dış politikasında bariz bir Batı yönelimi söz konusudur ve bu yüzden kimliği analize dahil edebilen bir teori ihtiyacı kaçınılmazdır.

İkinci gruptaki çalışmalar, İnşacı yaklaşımlarıyla kimliğe daha belirgin bir yer vererek bu ihtiyacı karşılarlar. Bozdağlıoğlu (2003), Türkiye’nin Batı yönelimli dış politikasını anlamak için kimlik inşasını ele almanın önemini vurgular ve Kemalist elitlerin, dünyadaki tek medeniyetin Batı olduğuna inanmalarından kaynaklanan Batılı kimlik arayışını tasvir eder. Bu sayede dünyanın farklı bölge ve medeniyetleriyle de ilişkilerin imkan ve zorunluluklara rağmen neden mümkün olmadığını açıklar. Batılı kimliğin inşası bakımından içerideki kimlik atfına odaklanan Bozdağlıoğlu, devletler arası etkileşime ise sadece söz konusu kimlik inşasının Batılı devletler tarafından kabul görmesi gerektiğini belirtmek için yer verir. Kösebalaban (2011) ise içerideki farklı toplumsal kesimlerin varlığına odaklanarak bunların kimlik atflarını ele alır. Nitekim Türkiye’nin kimlik inşasında bu kesimlerin öne çıkış süreçleri oldukça önemlidir. Ancak Türkiye’nin kimlik inşası sürecinde, diğer ülkelerle etkileşimler kadar içerideki grupların kendi aralarındaki etkileşimler de eksiktir. Bu nedenle her kesim oldukça durağan kimliklere sahiptir ve değişen sadece maddi kapasitelerdir. Dolayısıyla sadece artan maddi kapasiteyle birlikte bu kesimler kendilerini gerçekleştirme imkanı bulur ve iktidara geldiklerinde dış politika kimliğini de kendi dünya görüşlerine uygun bir biçimde şekillendirirler. İnşacı bir yaklaşıma sahip olmasa da Balcı (2013a) da dış politika karar alıcılarına ve sahip oldukları dünya görüşlerine yer vererek

kimliğe ve düşüncelere daha fazla alan açmasıyla öne çıkar. Böylece etkileşimler de kurguda yerini bulur; Ancak bu etkileşimler anlaşılacağı üzere içerideki etkileşimlerdir ve belirli ölçüde iktidar mücadelesinin birer yansımasıdır. Dış politika da bu tür süreçlerin bir sonucudur ve AK Parti dönemi de bunun örneklerindedir. Aktör ve kavramlara odaklanan bir yöntem benimsemekle birlikte Balcı da dış politikayı sadece içerideki etkileşimlere indirger.

Kimliğe odaklanan diğer çalışmalarda ise daha ziyade coğrafyanın etkisi ön plandadır ve Sander (2013) de bunlardan bir tanesidir. Sander, Türkiye’yi bir Asya, Avrupa ve Ortadoğu’nun sentezi olarak görür ve bu sentezin devam ettirilmesi gerektiğini düşünür. Cumhuriyet’in kuruluşunda zorunlu ama arizi olarak, daha önceleri “ihmal edilmiş olan Avrupa bağlantısı” vurgulanmıştır. Öyle ki bu nedenle Türkiye’nin bir kimlik sorunu yoktur. Dolayısıyla Bozdağlıoğlu’ndan farklı olarak Sander, içeride gerçekleşen kimlik atfını yeterli görür. Bunun nedeni ise Sander’in kimlik inşası sürecinde özellikle kurucu etkileri itibariyle yapıya gereken önemi vermemesi ve bunun sebep olduğu açığı coğrafyanın muğlak etkileriyle doldurmaya çalışmasıdır. Bu yüzden de Batı haricindeki bölgelerin zorunluluktan ziyade tercihlere binaen ötekileştirildiğini göz ardı eder. Yine de Türkiye’nin kimliği sosyal öğrenme mekanizmasıyla etkileşim süreçlerinde öğrendiğinin işaretlerini verir ki, bunun dış politika pratiğindeki yansımalarını görmek mümkündür. Doğal olarak coğrafyanın da bunda önemli bir payı vardır. Ancak bu durum, coğrafyanın düşüncelerden bağımsız kurucu bir etkisi olmadığından düşünceleri ve etkileşimleri zorunlu kılar.

Müstakil bir şekilde Türkiye’nin Ortadoğu’nun Arap ülkeleriyle ilişkilerini ele alan Kürkçüoğlu (2010) da kimlik atfında coğrafyayı merkeze yerleştirerek Türkiye’yi hem Balkanlar ve Ortadoğu (dolayısıyla Batı ile Doğu) arasında bir geçiş güzergahı olarak hem de bir bölge (Ortadoğu) ülkesi olarak tanımlar. Bu yüzden de Türkiye’nin bölge siyaseti “global plandaki Türk dış politikasının uygulama alanını” teşkil eder. Diğer bir ifadeyle bölge siyaseti, yapının izlerini taşır. Bu noktadan itibaren de Kürkçüoğlu’nun yöntem-bilimsel ve teorik çerçevesinin eksikliği hissedilmeye başlar. Zira Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki tarihi ilişkileri belirleyen dört faktör olarak tarih, Batı, Kıbrıs sorunu ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği (SSCB) faktörlerini tespit etmekle birlikte bunların nedenselliklerini açıkla(ya)maz. Örneğin SSCB ve Batı faktörleri her ne kadar güç dengesini akla getirirse de anlatıda yer bulan daha ziyade ideolojik boyuttur. Dolayısıyla bu faktörlerin daha ziyade düşünsel unsurları içerdiği söylenebilir. Tarih faktörü ise tamamen düşünsel unsurları ihtiva eder çünkü 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Türk–Arap yaklaşması ve 20. yüzyılın başındaki ayrışmalar tasvir edilir. Nitekim bu yaklaşma ve ayrışmalarda da denge veya üstünlük sağlamak gibi bir güç mücadelesi söz konusu değildir. Ancak bu sürece dair var

olan sadece bir tarih anlatısıdır ve iki taraf arasındaki ilişkilerdeki nedensellikler açıklanmaz. Burada kimlik oluşumu görmezden gelinir ve söz konusu süreç aktörlerin sosyalleşerek kimliklerini öğrendikleri bir imkan olarak okun(a)maz. Düşüncelerin dağılımını gör(e)memek de aktör ile yapı arasında net bir ilişki kuramamaya yol açar. Yine de Kürkcüoğlu, her ne kadar kendisi bunun farkında olmasa da Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin yapısının aktörlerin kendi yapıp etmelerinin bir ürünü olduğunu ve aktörlük kapasitesinin o aktörün kendine dair kimlik atfıyla başladığını göstererek, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle etkileşimlerini nitelikli bir şekilde tasvir eder. Kimlik atfını fark etmek ise etkileşimlerin seyrini anlamak için olduğu kadar aktör-yapı ilişkisini anlamak için de elzemdir. Nitekim AK Parti döneminde Türkiye aktif bir Ortadoğu siyaseti izlemiştir ve yapısal koşullarla birlikte kimlik atfının da bunda payı vardır.

Bu yüzdendir ki özellikle Sander'in görmezden geldiği -Ortadoğu'yu ötekileştiren veya aidiyet kuran- kimlik atıflarının varlık ve önemini ortaya koymak açısından Bozdağlıoğlu ve Kösebalaban bir boşluğu doldurur. Balcı'nın da iktidar mücadelesiyle bu olguya işaret ettiği söylenebilir. Nitekim kimlik, pozitivist yaklaşımların dahi değinmek durumunda kaldıkları ve inşa sürecini görmezden gelseler dahi özellikle çıkar üzerindeki etkisini göz ardı edemedikleri bir olgudur. Bu sebeple kimlikle çıkarı bir şekilde bir arada ele almak önem arz eder. Bu noktada da genellikle Türkiye'nin coğrafi konumu kimlik ile çıkar arasındaki analitik bağlantıyı oluşturur. Coğrafyanın Türk dış politikasına dair analizlerdeki bir başka işlevi de uluslararası ve bölgesel yapıların etkilerini anlatıya dahil etmeyi mümkün kılmasıdır. Diğer bir ifadeyle, sadece maddi unsurlardan oluştuğu varsayılan yapı tasavvurunun analizlere dahil edilmesi, yine "maddi" bir unsur olan coğrafya ile mümkün olur. Oysa iktidar elitleri tarafından sahip olunan düşüncelerin, bu düşünceleri bir norm haline getirerek uluslararası veya bölgesel kültürün inşasını mümkün kılan aktörler arası etkileşimlerin ve kendisi düşüncelere göre biçimlenirken etkileşimleri mümkün kılan kimlik atıflarının açıklamalardaki rolü kaçınılmazdır. Bunun sebep olacağı boşluğu ise ne yapıya ne de coğrafyaya dayanan açıklamalar dolduramaz.

Örneğin Yeşilyurt ve Akdevelioğlu (2009), Türkiye'nin Ortadoğu'daki aktivizmini AK Parti iktidarı öncesinde bölge ülkeleriyle sağlanan uzlaşmaya ve uluslararası kamuoyunun gündeminin Irak'ın işgalinden Geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika (GODKA) girişimi çerçevesinde Ortadoğu'nun demokratikleşmesine kayması bağlamında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Türkiye'nin uzlaştırıcı rolüne olan ihtiyacının artmasına dayandırarak yapısal bağlama dair iki koşulu ortaya koyar. Oysa Türkiye'nin bölgedeki bir rolünü mümkün kılan hususun yine

Türkiye'nin bölgesel aktivizmi ve bunu mümkün kılanın da yeni bir kimlik atfı olmasından dolayı bu açıklama biçimi yapısal indirgemeciliğe ve/veya kısır bir döngüye düşer. Dolayısıyla AK Parti iktidarının bölge siyasetinde ortaya koyduğu farkı kabul etmekle birlikte, bunu gerçek nedenleriyle açıklayamaz. Buna karşın, yapısal açıklamanın önemi de inkar edilemez. Nitekim Bank ve Karadag (2013), aktif bölge siyaseti neticesinde Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak yükselişini sadece kendi içindeki ekonomik ve siyasi dönüşümlerle, kimlik atfındaki farklılaşmayla veya Soğuk Savaş sonrası bölgesel koşullar içinde değişen çıkar tanımlamalarıyla açıklamanın yetersiz olduğunu düşünür. Zira karar alıcılar içeriği etkileme imkanına sahip oldukları kadar Türkiye'nin gücünün hayranlıkla ya da korkuyla karşılandığı bölgesel çerçeveyi etkileme imkanın sahip değildir. Dolayısıyla bölgesel güç olmanın ilişkiselliği sebebiyle bölgesel dinamikleri de ele almak gerekir. Böylece aslında Bank ve Karadag, etkileşimleri için mikro yapıya işaret eder ve etkileşime girecek bir aktör olarak Türkiye'nin etkileşim öncesi sahip olması gereken kapasitesini görmezden gelmeden aktör olmanın ilişkiselliğinden kaynaklanan ve etkileşimi sürdüren yapısal koşullara da dikkati çeker. Bu da sosyal öğrenme mekanizmasına bakmayı veya diğer bir ifadeyle bir aktörün empati kurarak kendisini diğer aktörlerin nazarından görüp görmediğini anlamayı gerektirir. Başlangıç noktasını ise aktörün kendine ve ötekilere dair -tarihi, kültürü ve coğrafyayı kuşatan- düşünceleri teşkil eder. Bunu da AK Parti dönemindeki dönüşümlere odaklanan son grup çalışmalar yapar.

Bunlar arasında Altunışık (2007b, 2014b), Türkiye'nin aktif Ortadoğu'da siyasetinin ve bölgede üstlendiği rollerin maddi unsurlar kadar düşünsel unsurlara da bağlı olduğunu ortaya koyar. Hatta düşüncelerle şekillenen bir dış politika yapım kültüründen ve bu sayede farklılaşan çıkar tanımlamalarından bahseder. Ancak Ortadoğu'nun "coğrafi muğlaklığı" ve Türkiye'nin kendini uzunca bir süre bu bölgeye ait görmemesi, gördüğü durumların da ancak çoğul bölgesel kimlikler bağlamında gerçekleşmesi dolayısıyla Türkiye'yi hem fiziki hem de düşünsel olarak farklı bölgelerin arasında kalmış bir ülke olarak tasvir eder. Buna karşın Ardıç (2014), Türkiye'nin ulusal, bölgesel ve evrensel katmanlara sahip çoğul kimliğinin, söz konusu üç katmana da ait değerleri aynı anda kuşatabilen muğlak ama bir o kadar da esnek bir medeniyet söylemi ile Türkiye'nin dış politika dinamizmine katkıda bulunduğunu ortaya koyar. Bu da Davutoğlu'nun (2013b) bir kimlik atfı olarak "merkez ülke" tanımıyla ve Huntington'ın (1993) "parçalanmış ülke" nitelendirmesine karşı getirdiği eleştirisiyle daha uyumludur. Altunışık (2009c), AK Parti ve öncesindeki hükümetlerin sahip oldukları birbirinden farklı dünya görüşlerinin ve bunların muhatapları tarafından algılandıkları bağlamların, Türkiye'nin Ortadoğu siyasetini ve bölge

ülkeleriyle etkileşimlerini şekillendiren düşünsel etkilerine değinir; lakin etkileşim sürecine kimlik inşası bakımından ontolojik bir konum vermez. Yeşiltaş ve Balcı (2011) da aslında bu dünya görüşünün birer unsuru olarak, dış politikaya dair ilke ve temel kavramların anlamlarını vermekle yetinirler. Yeşiltaş (2013) ise bu kavramlardan bazılarının AK Partili karar alıcıların coğrafya tasavvurundaki yerini göstererek jeopolitik söylemde getirdikleri dönüşümü ortaya koyar. Böylece Türkiye, karar alıcıların zihninde küresel çapta rol üstlenip etki üretebilecek ve aynı zamanda Ortadoğu dahil etrafındaki bölgelerle aidiyet kurabilecek kapasitede bir aktör haline gelir. Ancak tüm bunlar, ötekilerle etkileşim sürecinden ziyade söylemdeki dönüşümden ibarettir. Coğrafyaya dair düşüncelerdeki dönüşümü açıklayan bu çalışmaların yanı sıra Türkiye'nin kimlik atıflarındaki ve üstlendiği rollerdeki dönüşümü mümkün kılan düşünceleri ele alan çalışmalar da söz konusudur.

Nitekim Türkiye'nin AK Parti hükümetleri döneminde aktif bir Ortadoğu siyaseti yürütmesinde kendisinden başlayarak ötekileri de kuşatan bir biçimde yeni roller biçtiği kimlik atıflarının önemli bir payı vardır ve bu atıflar da farklılaşan düşüncelerin bir ürünüdür. Aras ve Görener (2010), Türkiye'nin kendine dair rol tasavvuru ile aktif bir bölge siyaseti yürütmesi arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Aras (2009c) ise bu doğrultuda Türkiye'nin aidiyet kurduğu bölgelerdeki barış ve istikrar sağlama çabalarına istinaden edinmek istediği kimliği tasvir eder. Aras ve Polat (2007, 2008) da ötekileştirmekten vazgeçerek coğrafya üzerinden aidiyet kuran ve tehdit algılamaktan vazgeçerek iş birliğine odaklanan düşüncelerin kimi bölge ülkeleriyle gelişen ikili ilişkiler ve aktifleşen bölge siyaseti üzerindeki etkisine değinir. Elbette Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesinde muhatapları tarafından kabul görmesini sağlayacak niteliklere sahip olması da önemlidir. Fuller (2004) AK Parti iktidarıyla birlikte Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri için bariz bir biçimde artan model olma kapasitesine değinirken Altunışık (2005, 2008) da Ortadoğu'da ekonomik ve siyasi reform ihtiyacına dair tartışmaların olduğu bir bağlamda Türkiye'nin "yumuşak güç" sahibi bir "model" olarak Ortadoğu'da aktif bir şekilde var olmasını sağlayacak niteliklerine değinir. Benzer şekilde Kirişçi (2011) de Türkiye'nin demokratik nitelikleri itibarıyla sahip olduğu gösterim etkisi üzerinden Ortadoğu'nun siyasi dönüşümüne katkıda bulunma kapasitesini ortaya koyar. Dal (2012, 2013) ise AK Parti döneminde Türk dış politikasında dönüşümü mümkün kılan düşünsel ve normatif unsurlar ile uygun iç ve dış koşullar sayesinde Ortadoğu üzerinde sahip olduğu normatif gücü ve rol üstlenebilme kapasitesini açıklar.

Warning ve Kardaş (2011) Türk dış politikasını ve Ortadoğu siyasetini etkileyen bir unsur olarak AK Partili karar alıcıların dini ve kültürel kimlik atıflarını ele alarak küresel ve bölgesel gelişmeler karşısındaki dinamizmi açıklarlar, muhatapları tarafından Türkiye'ye yapılan kimlik atfının önemine değinirler. Bu süreçte kimi yazarlar da Avrupa Birliği üyelik sürecinin "Avrupalılaştırma" olarak da kavramsallaştırılan, içerideki etkilerini ortaya koyarlar (Keyman, 2009; Oğuzlu, 2010; Müftüler-Baç, 2011; Kahraman, 2011). "Ortadoğululaştırma" olgusu ise medeniyet perspektifli dış politika anlayışının, dolayısıyla içeriden gerçekleşen kimlik atfının ele alındığı çalışmalarla sınırlı kalır (Oğuzlu, 2008a; Duran, 2009). Tüm bunlar kimlik atfıyla ilgili siyasi dönüşümlerden ekonomik dönüşümler noktasında Kirişçi (2009) ve Tür (2011) AK Parti döneminde verilen önem dolayısıyla ekonomi ve ticaretin dış politikayı şekillendirmede ve dolayısıyla dış politika kimliğini dönüştürmede artan etkisini ele alır. Kutlay (2011) ise aktif Ortadoğu siyasetini mümkün kılan ekonomik kapasiteyi ortaya koyar. Bölge ülkeleriyle gelişen ilişkiler de bütün yönleriyle akademik çalışmaların odaklandığı konular arasında yer alır (Aras ve Köni, 2002; Aras, 2005; Altunışık ve Tür, 2006; Altunışık, 2006; Aras ve Polat, 2008; Olson, 2008; Martin, 2009; Larrabee, 2011; Zafar, 2012; Alodet Allah, 2016). Tüm bu çalışmaların ortak noktası ise içeriye odaklanmaları ve sosyal süreçleri görmemeleridir. Bu nedenle de Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerindeki gelişimi etkileşimlerdeki dönüşümü göz ardı ederek içeride gerçekleşen dönüşümlere indirgerler. Dolayısıyla içeride dönüşen bir dış politika kültüründen bahsetmek mümkün olurken bölgesel düzeydeki kültürel dönüşüm fark edilemez. Yine bu sebeple, düşüncelerin kimlik atıflarının ve etkileşimlerin kurucu etkileri de görmezden gelinir.

Sadece Türkiye'ye odaklanan ve aktif Ortadoğu siyasetini içerideki dönüşümlerle açıklayan çalışmalar, metodolojik bireycilik hatasına düşerler. Bu tez ise özellikle normatif bütünleşmenin nedensel mekanizmalarına ve bölgesel sistemin kültürel niteliğine odaklanan yapıyla bu hatadan kaçınır. Zira bunların mümkün olmasında, bilimsel realizme ve Sosyal İnşacılığa binaen, aktörler arası etkileşimleri içeren sosyal yapıya kimlik, çıkar ve davranışlar bakımından ontolojik bir konum atfeder. Ancak bu çalışmalar arasında yapıyı analizlerine dahil edenler, aktör ile yapı arasındaki ontolojik ilişkiyi görmezden gelerek kendilerini yapının davranış üzerindeki etkileriyle sınırlandırır. Bunun nedeni ise her ne kadar aktörler arasındaki ilişkilere baksalar da bu ilişkileri kimlik oluşum süreçleri olarak belirleyen bir etkileşim ortamı olarak düşünmemeleridir. Halbuki Türkiye'nin bölge ülkeleriyle etkileşimleri tarihi süreçte hem kimliğini hem de çıkarını sürekli bir biçimde dönüştüre gelmişti. Bu da Türkiye'nin belirli bir kimlik ve çıkar sahibi bir aktör olarak varlığının etkileşimlerle mümkün olduğunu göstermektedir.

Düşünsel dönüşümü ele alanlar da aktörler arasındaki etkileşimleri göz ardı ederek düşüncelerin nedensel etkileriyle sınırlı kalırlar. Zira hem yapının hem de düşüncelerin aktörler üzerinde kurucu etkileri söz konusudur ki, bunun gözlemlenmesi gereken yer de aktörler arasındaki etkileşimlerdir. Örneğin yapının AK Parti dönemi dış politika üzerindeki nedensel etkisi çözüm gerektiren sorunların ortaya çıkmasıyla gerçekleşirken, bunların çözüm gerektiren bir sorun olarak görülmesi ve Türkiye'nin de çözüme katkıda bulunan bir ülke olarak tanımlanması gibi kurucu etkileri de Türkiye'nin yeni bir kimlik atfı ihtiyacı duymasıyla kendini belli eder. Dolayısıyla bu tez, mevcut literatürden yararlanmakla birlikte, aktör ile yapı arasındaki ve aktörlerin kendi arasındaki ilişkilere ontolojik bir konum verir. Bu yüzden de sosyal bir tasavvura sahiptir ve Türkiye'nin AK Parti hükümetleri dönemindeki kimlik atfına ve bölge ülkeleriyle etkileşimlerine odaklanır.

Bu süreci bir kimlik atfı ve inşası olarak değerlendirdiği için de bölge ülkeleriyle ilişkileri ele alan diğer çalışmalardan farklı olarak kimlik atfının, bu kimlik atfını mümkün kılan yapının ve inşa sürecini belirleyen düşüncelerin kurucu etkilerini görmezden gelmez. Bu sayede bölgesel politikadaki kültürel dönüşümleri yakalaması da mümkün olur ki, Türkiye'nin ele alınan dönemde aktif bir Ortadoğu siyaseti yürütmesini sağlayan olgunun da bu dönüşümlerdeki süreklilik olduğu iddia edilir. Diğer bir ifadeyle AK Parti hükümetleri tarafından yapılan kimlik atfının kabul görmesi, etkileşimlerdeki sürekliliği ve ardından da bölgesel siyasi kültürdeki dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu nedenle bu tez, bilimsel realist perspektifiyle düşüncelerin ve etkileşimlerin kurucu etkilerine odaklanır ve sosyal inşacı yaklaşımıyla da Türkiye'nin aktif bir Ortadoğu siyaseti yürütmesinin ve bölgesel roller üstlenmesinin, kimlik atfının bölgesel muhatapları tarafından kabul görmesiyle mümkün olduğunu iddia ederek literatürdeki önemli bir boşluğu doldurma iddiasında bulunur. Ayrıca etkileşimlere atfettiği ontolojik konum, bir dış politika çalışmasının ötesine taşıyarak bu tezin Türkiye'nin Ortadoğu siyasetine dair yapısal bir analiz niteliğini mümkün kılar. Bu açıdan Türkiye'nin tarihi süreçteki kimlik atfları ve bölge ülkeleriyle etkileşimleri de olan bitenin aktörlerin kendi yapıp etmeleri olduğunu gösterir.

2.2. Ortadoğu Ülkeleriyle Tarihi Etkileşimler

Bu kısımda, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle tarihi ilişkilerini şekillendiren kimlik atfları ve etkileşimlerin inşasında düşüncelerin etkisi açıklanmaktadır. Zira bu tarihi ilişkiler sürecini aktörlerin kendi yapıp etmelerinin bir ürünü haline getiren bu düşüncelerdir. Yine bu tarihi süreçte Türkiye'nin kimlik atflarının ötekilerin perspektifinden hareketle şekillendiği ve böylece

kimlikle birlikte çıkarın da etkileşim süreçlerinde dönüştüğü gösterilmektedir. Diğer bir ifadeyle Türkiye'nin kimliğini ve çıkarlarını bölge ülkeleriyle etkileşimleri sürecinde öğrendiği ve bu öğrenme sürecinden sonuçlar çıkardığı ortaya konmaktadır. Kimlik atfı esnasında coğrafyaya dair düşüncelerin analizi bu kısmın başlangıcını teşkil etmektedir. Nitekim Asya, Avrupa ve Ortadoğu'yu birbirine bağlayan coğrafi konumu hem değişmeyen özellikleri hem de karar alıcıların söz konusu coğrafi konuma dair düşünceleriyle birlikte, Türkiye'nin diğer ülkelerle ilişkilerini etkileye gelmiştir. Türkiye, kendisine ve dolayısıyla bölgesel muhataplarına bu doğrultuda kimlikler atfetmiştir (Aydın, 1999: 157). Dış politika ilkelerinde tezahür eden tarihi kimlik atflarının analizi de bu kısmın devamını oluşturacaktır. Bu sayede bu kısımda coğrafyanın düşüncelere bağımlı etkileri de gösterilmektedir.

Nitekim Türkiye'nin kendisini Batı ile Doğu arasında keskin bir tercih yapmak zorunda hissetmesi nedeniyle düşüncelerin etkilerini, Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerde bariz bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Zira Ortadoğu'daki gelişmeler kaçınılmaz bir biçimde kendisini etkilerken Türkiye, kuruluşundan itibaren bu bölgeyi ötekileştirdi ve Batılı kimlik atfının dışında bıraktı. Dolayısıyla bölge ülkeleri tarafından bölgeden bir aktör olarak görülmedi ve bu nedenle bölgesel gelişmeleri bu ülkelerle iş birlikçi bir etkileşim içinde etkileme imkanına sahip olamadı. Yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinin kendini bölgesel muhataplarının nazarından görmeye ve onlara nasıl davranması gerektiğini öğrenmeye başladığı bu süreçte, böylece Türkiye'ye dair iki kimlik atfı ortaya çıktı. Bu atıflardan ilki Türkiye'yi Ortadoğu'daki tek Avrupalı ülke olarak benimsedi. Ancak bu tasavvur, ekonomik ve sosyal gerçekliğiyle uyumlu olmadığı düşüncesiyle Türkiye'nin "sadece bir Avrupa ülkesiymiş" gibi davrandığına dair yorumları beraberinde getirdi. Diğer atf ise Türkiye'yi Avrupa'daki tek Ortadoğu ülkesi olarak gördü. Bozdağlıoğlu'na göre Türkiye'nin Ortadoğu siyaseti, II. Dünya Savaşı'nda bu yana Türkiye'nin kimliğinde var olan bu ikircikliğin neticesi olarak şekillendi. Bu ikircikliğin temelinde ise Cumhuriyeti kuran elitlerin Batı tercihleri vardı (Bozdağlıoğlu, 2003: 139; ayrıca bkz. Yavuz ve Khan, 1992: 71). Dolayısıyla bu kısımda ilk olarak Türkiye'nin Ortadoğu'yu ötekileştiren kimlik atfı, ardından da dış politika ilke ve pratikleri bağlamında girilen etkileşimlerle kimliğin inşası ele alınacaktır.

2.2.1. Batılı Kimlik ve Ötekileştirilen Ortadoğu

Türkiye'nin kendisine atfettiği kimliğin Ortadoğu ülkeleriyle tarihi ilişkilerinde önemli bir etkisi oldu ve Batılı bir kimlikten yana yapılan tercih, tarihi süreçte, bu ülkelerle etkileşimlerin karşılıklı olarak dışlayıcı bir nitelik taşımasına yol açtı. Diğer bir ifadeyle yeni Türkiye'ye dair sahip olunan

düşüncelerin Batıcı niteliği, Ortadoğu'nun ötekileştirilmesini de beraberinde getirdi. Böylece Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin yapısı karşılıklı olarak dışlayıcı bir biçimde inşa edilmeye başlandı; temelinde ise tercih edilen kimliklerdeki (tür kimlikleri) farklılıklar vardı. Nitekim Cumhuriyeti kuran elitler, bilinçli bir şekilde Batılı bir kimlik ve "Batıcı" bir dış politika tercihi buldu. Bunun hem modern bir ulus inşa etmek gibi iç siyasi nedenleri hem de Batı'nın hegemonyasındaki uluslararası sistemde var olabilmek gibi dış politika nedenleri söz konusuydu (Balçı, 2013a: 27-29).¹⁰ Özellikle Kemalist resmi siyasetin etkisindeki Türkiye, her daim Batı eğiliminde oldu zira "Batı ile daha çok ittifak [yaptı] ve hem ekonomik hem de siyasi alanlarda Avrupa-merkezli örgütlere üye [oldu]. ...Türkiye kendisini her zaman Batı'ya veya Avrupalı gruba ait kabul [etti]" (Sander, 2013: 222). Böylece Batı eğilimi ilk önce kültürel alanda, II. Dünya Savaşı'ndan itibaren de siyasi ve askeri alanda ortaya kondu. Dahası bu eğilimi "yakın bir tehdidi dengelemek" ya da "yönetici elitin ekonomik çıkarları" ile açıklamak da mümkün değildi (Aydın, 1999: 160). Bunu anlamak içinse Türkiye'nin çevresine dair düşüncelerini ve yönetim anlayışını şekillendiren tarihine bakmak gerekliydi.

Batılı devletlere karşı verilen Kurtuluş Savaşı'nın ardından Batı'dan uzaklaşmaktan ziyade Türkiye, verdiği çeşitli mesajlarla, yönetici elitin Osmanlı'dan beri var olan Batı yöneliminin devam edeceğini gösterdi (Oran, 2004a: 98-101). Yeni Türkiye'nin bu süreçteki amacı, Misak-ı Milli çerçevesinde bağımsız bir devlet olarak Batılı ülkelerle ilişkiler kurabilmektir (107). Türkiye'nin Batı eğilimi o derece güçlüydü ki, Ortadoğu ülkeleri (ve SSCB) ile iyi ilişkiler geliştirme imkanlarını değerlendirmenin aksine onlardan tehdit algıladı (Bozdağlıoğlu, 2003: 8-9). Türkiye'nin "kendini ait hissettiği ya da ait olmayı dilediği" Batı'yı ise daha ziyade Avrupa temsil etti ve bunun en somut hali de AB üyeliği arzusunda görüldü (6). Kimlik olarak kendini Batı'ya yakınlaştıran Türkiye, böylece Ortadoğu'ya mesafe koydu.

Cumhuriyeti kuran siyasi elitlerin Türk devleti ve halkı için inşa etmeye çalıştığı Batılı ve seküler yeni kimlik, İslam ve Osmanlı geçmişinin bu yeni kimlik tanımından dışlanması sebebiyle Türkiye'yi, Müslüman Arap ülkelerine yakınlaştırma potansiyeline sahip ortak tarihi ve kültürel değerlerden uzaklaştırdı (Aydın, 1999: 159; Bozdağlıoğlu, 2003: 111).¹¹ Dolayısıyla Türk

¹⁰ Atatürk dönemi Türk dış politikası için bkz. (Kürkcüoğlu, 1981).

¹¹ Söz konusu kimliğin Cumhuriyet'in ilk yıllarında Müslüman ülkelerle etkileşimler kurulan dış politika pratikleri üzerinden inşası için bkz. Özgür (2020). Aslında kurucu elitlerin İslam ve Osmanlı geçmişini yeni kimlik tanımının dışında tutması, Batılı ulus-devlet fikrini bir norm olarak içselleştirmesinin ve bu doğrultuda bölge halklarını özgün birer ulus, bölge ülkelerini ise kendinden bağımsız egemen birer devlet olarak görmesinin bir sonucuydu. Öyle ki bu durum, Özgür'ün de ortaya koyduğu üzere (2020: 428-429), elit ifadelerine yansımaktaydı (bu ifadeler için bkz. "Kral Hazretleri," 1931; "Kral Faysal," 1931).

milliyetçiliği etrafında bir ulus-devlet kurma çabası ve Batı yönelimli devlet ideolojisi, Türkiye'nin Ortadoğu'yla ilişkilerini asgari düzeyde tutmak istemesine yol açtı. Buna rağmen çeşitli kültürel, tarihi ve coğrafi etkenler, bölge ülkeleriyle ortak sorunlar ve konular üzerinden ilişki kurmayı zorunlu kıldı (Oran, 2004b: 196). Bu sırada kurulan etkileşimler, zamanla Türkiye'nin kendine, Batılı ülkelere ve bölge ülkelerine yönelik tasavvurlarında değişimler meydana getirdi ve bu da onun bölgeye yönelik siyasetini aynı doğrultuda etkiledi. Ancak bu değişim, Türkiye'nin bölge ülkeleri tarafından dışlanarak ödediği bedellerin ardından geldi.

Yeni kurulan Cumhuriyet için Ortadoğu bölgesiyle ilişkiler, daha ziyade işgal ve manda yönetimleri dolayısıyla Batılı ülkelerle ilişkiler demektir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2004: 202). Bu nedenle de Arap ülkelerinin çoğunun bağımsız olmadıkları iki dünya savaşı arası dönemde, uluslararası düzeyde gerçek bir Türk-Arap ilişkisi kurmak mümkün olmadı ve ilişkiler, ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayabildi. Bununla birlikte, Türkiye'nin Batı'nın siyasi, kültürel ve toplumsal düşüncelerini benimseyip onunla siyasi bir uyum içine girmesi, her iki dünya savaşı sonrasında da Türk-Arap ilişkilerini belirledi (Karpaz, 2012: 193). Musul ve Hatay vilayetleri dışındaki alanlar Arap toprağı olarak görüldü ve Arap halklarının kendi kendini yönetmesi ilkesi kabul edildi (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2004: 202). Yine de geçmiş tecrübelerden doğan karşılıklı önyargılar nedeniyle iyi ilişkiler geliştirilemedi.¹²

Yirminci yüzyılın başlarında her iki tarafın da birbirine yönelik kimlik atıfları olumsuz oldu ve birbirini "hain", "kaba", "geri", "güvenilmez" ve "düşman" olarak gördü. Arap elitlere göre, Türkler; "baskıcı", "sömürgeci" ve kendilerinin geri kalmalarının nedeniydi. Ayrıca İslam'a da "ihnet" etmişlerdi; zira Türkiye'deki sekülerleşme sürecini İslam'dan vazgeçmek olarak görmüşler ve Batılı bir yaşam tarzının benimsenmesini tasvip etmemişlerdi (Aydın, 1999: 164; Bozdağlıoğlu, 2003: 113-114). Türk elitleri için Araplar ise "tembel" ve "hileci" idi. "Arap" ve "İslam" kelimeleri eş anlamlıydı ve her ikisi de "geri" olanı temsil etmekteydi. 1916'daki Arap ayaklanmaları ise Türklerdeki "güvenilmez Arap" algısını daha da güçlendirdi; zira Hristiyan Batı'yla "birlikte" hareket etmişlerdi (Kasım, 2000: 462-474; ayrıca bu dönem için bkz. Çiçek, 2014: 39-76). Bu düşünce, Arap ülkelere yönelik dış politika yaklaşımını da etkiledi. Örneğin Celal Bayar, yeni Türk devletinin, "Türk milletini arkadan bıçaklayan bir milletle [Araplarla] yakın ilişkileri yeniden tesis etmeye istekli olmadığını" ifade etmişti (Bozdağlıoğlu, 2003: 114).

¹² Osmanlı döneminden itibaren iki tarafın bakış açılarından Türk-Arap münasebetleri için bkz. IRCICA (2000).

Aslında Arap ve Türk halklarının birbirlerini ötekileştirmeleri, daha ziyade seküler Türk ve Arap milliyetçisi elitlerin benimsediği ve empoze ettiği bir durumu (Yavuz ve Khan, 1992: 71).¹³

Öyle ki farklılıkların öne çıkarıldığı 19. yüzyılın ikinci yarısı, aynı zamanda “Araplarla Türkler arasındaki ilişkilerin tarihin bütün dönemlerinden daha yakın bir hale” geldiği bir dönemdi (Karpat, 2012: 184). Bu sebeple Kurtuluş Mücadelesi emperyalizme karşı Müslümanların bir zaferi olarak okunmuştu. Buna rağmen, hem bölgede etnik milliyetçilik (Arap milliyetçiliği) temelinde ulus devletlerin kurulması hem de Türkiye’de laikliğin kabulü, “Türk Kurtuluş Savaşı’nın başlangıçta yarattığı ve bir Türk–Arap yakınlaşmasına yol açabilecek olumlu ortam[ın]” dağılmasına neden oldu. Türkiye’de laikliğin kabul edilmesi, Arap kültürünün izlerinin silinmek istemesi ve Avrupalılığın benimsenmesi, Arapların Türklerin İslami kimliğine dair şüphelerini artırdı ve iki halk arasındaki kopuş daha da hızlandı (Karpat, 2012: 189-190).¹⁴ Dış politika ilke ve pratikleriyle de kimlikler (yeniden) üretilerek bu durum pekiştirildi.

2.2.2. Dış Politika İlkeleri ve Batılı Kimliğin (Yeniden) Üretimi

Yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye’si, dış politika ilkelerinde tezahür edecek biçimde, sahip olduğu düşünceler doğrultusunda kendini ve ötekini tanımlamaya başladı. Kendini Batılı, modern ve laik bir ulus devlet olarak konumlandırılan Türkiye, böylece örtülü veya açık bir biçimde ötekileri de belirledi. İlk olarak Batı, “mühim öteki”ni temsil etti. Bu aynı zamanda Türkiye’nin hem nasıl bir rol kimliği edinmek hem de kimlerle kolektif kimliğe sahip olmak istediğinin de bir işaretiydi. Zira “Batılı” olmak isteyen Türkiye, davranışlarını belirlemede ve kimliğini inşa etmede Batı’yı referans olarak görmüştü. Bunun anlamı ise Batı haricindeki ötekilerin, içerde benimsenen tür kimlikleri ve dışarda inşa edilmek istenen rol kimliğine istinaden ötekileştirilmeleriydi. Netice itibariyle bu ilkeler, Türkiye’nin hangi aktörlerle kolektif kimlik inşa etmek istediğini de ortaya koymaktaydı.¹⁵

¹³ Jung (2005), Arap halklarının Türkiye’yi ABD’nin bölge siyasetinin bir aracı, Kemalist Batılılaşma siyasetini İslami geçmişin bir reddi ve AB üyeliğinin elde edilememiş olmasını da bu siyasetin bir başarısızlığı olarak gördüklerini belirtir. Dolayısıyla geçmişin olumsuz nitelendirmelerinin süregelen etkileri nedeniyle 2000’lere doğru dahi Arap halkları nazarında Türkiye model alınması veya etkileşim kurulması gereken bir aktör değildir. Bu doğrultuda AK Parti dönemi dönüştürülen Türkiye algısı için bkz. Akgün, Perçinoğlu ve Gündoğar (2010); Akgün, Gündoğar, Levack ve diğerleri (2011); Akgün ve Gündoğar (2012a, 2012b, 2013).

¹⁴ Arap ve Türk milliyetçiliklerine dair ayrıca bkz. Abou-el-Haj (1982); Khalidi, Anderson, Muslih ve diğerleri (1991); Nafi (2009); Aktürk (2010).

¹⁵ Özgür (2020), Cumhuriyet’in kuruluş sürecindeki Batılı kimlik atfına odaklanan çalışmaların, bu dönemde Müslüman bölge ülkeleriyle girilen etkileşimleri görmezden geldiklerini savunmasına karşın, Türkiye’nin bu süreçte bağımsızlığını elde eden tüm bölge ülkeleriyle etkileşimlerinin, Sadabad Paketi örneğinde olduğu üzere, Batılı ulus-

Bu doğrultuda, yeni kurulan Cumhuriyet'in dış politika ilkeleri, "bağımsızlığının korunması ve SSCB'nin ideolojik ve bölgesel yayılması karşısında güvenliğin sağlanması" ve "modernist, laik, ulusal rejiminin korunması" şeklinde tanımlandı (Karpas, 2012: 161). Nitekim Batılı ülkeler de yeni Türkiye'nin konumunu merak etmekte iken, 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'nde Batı kampında yer alınacağı açıklanması ve 1924'te hilafetin kaldırılması, bu merakı giderdi. II. Dünya Savaşı esnasında toprak ve Boğazların statüsünde değişiklik talepleri sebebiyle Türkiye SSCB'den tehdit algılamaya başladığında, inşa etmeye çalıştığı Batılı kimliğinin yanı sıra güvenliğini de Batı'yla ilişkilerle sağlamaya çalıştı.¹⁶ Böylece, Batıyla ilişkiler hem normalleşti ve hem de sağlamlaştı. Bunun sonucunda Türkiye NATO'ya üye oldu ve kültürü ve siyasi rejimi itibarıyla Batı'ya daha fazla yöneldi (Balci, 2013a: 38, 57). Bu durum, NATO üyeliği ve SSCB tehdidi gerektirmedikçe onu Müslüman komşularından uzaklaştırdı. Böylece Türkiye'nin Ortadoğu'yu ötekileştiren Batılı kimliği inşa edilmeye başlandı. Bu durumun ilk örneklerini ise aslında Arap devletlerinin bağımsızlıklarının tanınması ve onlarla yapılan anlaşmalar oluşturdu.

Yeni kurulan Cumhuriyet'in Arap ülkeleri üzerinde hak iddia etmemesi, ardından kurulan bölge devletleriyle barışçı bir ilişki için uygun zemini teşkil etti (Gönlübol ve Sar, 1996: 88). Türkiye bu dönemde bölge ülkelere olan yaklaşımını, bir yandan iyi komşuluk ilişkileri geliştirme isteğiyle diğer yandan da bölge ülkelere hakim olan ya da bölgeye etki edebilecek büyük güçlerin siyasetlerine göre belirledi (106). Yine de asıl gaye, Batılı ve bağımsız bir ulus devletin inşasıydı. Bu doğrultuda Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilk temaslarından biri, 1926'da tanıdığı Suudi Arabistan'la 1929'da imzaladığı Dostluk Anlaşması oldu (Soysal, 2000a: 148). Bir diğer temas ise 1930'da bağımsız olan, Kral Faysal yönetimindeki Irak'la, İran ve Afganistan'ın da taraf olduğu, bir saldırmazlık ve dostluk anlaşması olan Sadabad Paketi'yle oldu (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2004: 365). 1938'de yürürlüğe giren bu pakt ile taraflar, birbirlerinin egemenliklerini ve bağımsızlıklarını tanımalarının yanı sıra, sınır sorunları üzerinden birbirlerini tehdit etmemeyi

devlet fikrine dayandığını, birbirleri üzerinde hiçbir hak iddiası olmadan egemenliklerini ve toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak tanıdıklarını ortaya koymayı amaçladığını savunmak mümkündür. Nitekim Sadabad Paketi'nde bu amaç, bir adım öteye geçilerek taraflardan birinin saldırıya uğraması durumunda kolektif savunma vaadiyle gerçekleştirilmektedir. Bu da normatif bütünleşmenin mekanizmalarından kendi kendini sınırlandırmanın hem Türk dış politikasında en başından beri benimsendiğini hem de bölge ülkeleriyle etkileşimlerini inşa ettiğini göstermektedir. Türkiye'nin bağımsızlıklarını tanıyıp anlaşmalar imzaladığı Suudi Arabistan ve Mısır'la ilişkiler de tarihi süreç içerisinde söz konusu normlar ve hilafet meselesine yaklaşımları doğrultusunda şekillenmiştir. Bkz. Soysal (2000a: 141-142, 148-149); Rızık (2000: 481-498, 502); Tevetoğlu (1986). Aynı zamanda Batılı kimlik atfına da işaret eden bu durum, Çetinsaya'nın da ortaya koyduğu üzere II. Dünya Savaşı'nın ardından Batı taraftarı bölge ülkeleriyle iş birliğini mümkün kılarak Sovyet yanlısı ülkelere tehdit algılanmasını beraberinde getirmiştir (Çetinsaya, 2006b: 107).

¹⁶ Kimlik ve güvenlik ilişkisi için bkz. Bilgin (2009).

vadetti (367-368). Mısır'la yine bu doğrultuda kurulan temaslar sonucunda Nisan 1937'de bir dostluk anlaşması imzalamak mümkün oldu (Gönlübol ve Sar, 1996: 107).

Savaşın ardından bağımsız Arap devletleri tarafından Mart 1945'te kurulan Arap Birliği'nin tesisi memnuniyetle karşılandı. Irak'la kurulan yakınlık sonucunda Türkiye, Mart 1946'da Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlıklarını tanıdı. Ancak Hatay sorunu Suriye'de bu sorunu bahane eden yönetimler dolayısıyla ilişkilere gölge düşürdü (Fırat, Kürkçüoğlu, Erhan ve diğerleri, 2004b: 616; Kürkçüoğlu, 2010: 15-16). Öyle ki Karpat'a göre, Türklerle Araplar arasındaki ayrım Hatay'ın ilhakıyla birlikte daha da büyüdü (2012: 191). Buna bir de Türkiye'nin İngiltere gibi Batılı ülkelerle yakınlığı eklendiğinde, kendisi gibi düşünenler haricinde bölge ülkeleri tarafından uzaklaşan bir aktör haline geldi (Fırat ve diğerleri, 2004b: 617; Kürkçüoğlu, 2010: 17). Böylece ulus-devlet kimlikleri, Osmanlı tecrübesine dair algıların da etkisiyle Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişimini olumsuz etkiledi. SSCB'den tehdit algılayan Türkiye'nin güvenlik arayışını Batı'yla kolektif kimlik edinme çabasında bulunarak çözmeye çalıştıkça, aslında Ortadoğu'dan uzaklaştı. Filistin meselesi ise aradaki mesafeyi derinleştirdi.

Türkiye'nin SSCB'den algıladığı tehdiye karşı Batı'dan aradığı desteği bulamadığı bir süreçte, 29 Kasım 1947'de BM Genel Kurulunda Filistin'in Arap ve Yahudi halklar arasında taksim edilmesi ve Filistin'in bağımsızlığı oylandı. Arap ülkelerinin İngiltere'ye karşı tam bağımsızlık mücadelesinin sürdüğü bu süreçte Türkiye de SSCB'ye karşı bir güvenlik şemsiyesi arayışındaydı. Türkiye, taksim fikrine karşı çıkarak Filistin'in bağımsızlığını destekledi ve 1948'de İsrail devletinin kuruluşuna da Arap ülkeleriyle birlikte itiraz etti. Ancak Türkiye'nin bu tavrında, Arap ülkelerine yakınlık hissetmesinden ziyade bu yeni devletin sosyalist bir nitelik taşımasından duyduğu endişe etkiliydi. Dolayısıyla ABD tarafından desteklendiğini gördüğünde tanımakta tereddüt etmedi (Kürkçüoğlu, 2010: 31-32). Türkiye bu kararı Batılılığının ve Ortadoğu'daki tarafsızlığının bir göstergesi olarak görürken Arap ülkeleri 1916 ayaklanmasının intikamı olarak algıladı. Öyle ki Başbakan Adnan Menderes'in 1954'teki, Arap ülkelerinin İsrail'in yaşam hakkını tanıması gerektiği ifadesine Mısır Cumhurbaşkanı Nasır, "Arap dünyasının, İsrail politikası nedeniyle Türkiye'den nefret ettiğini" karşılığını verdi (Bozdağlıoğlu, 2003: 116). Böylece Türkiye ve Arap ülkeleri birbirlerini karşılıklı olarak kolektif kimliğin dışına taşıyacak biçimde ötekileştirmeye başlamış oldular.

Aslında Türkiye'nin Arap ülkelerinin bağımsızlık mücadelelerine olumlu baktığı II. Dünya Savaşı sürecinde, iki taraf arasındaki ilişkiler nispeten iyi durumdaydı. Ancak Türkiye'nin İsrail'i

tanınması bu durumu bozdu. Böylece Araplar nezdinde, Araplara ve İslam'a "sırtını dönmüş" bir Türkiye düşüncesi güçlendi (Karpat, 2012: 191). Türkiye'de ise dış politikaya "Arapların Osmanlı'yı arkadan vurdukları" düşüncesi hakimdi (Fırat ve diğerleri, 2004b: 641). 1923'ten Soğuk Savaş'ın başlangıcına dek Filistin meselesi de dahil Ortadoğu'ya karşı "tarafsız" kalmayı tercih eden Türkiye, SSCB'ye karşı aradığı güvenceyi sağlayan 1947'deki Truman Doktrininin ardından Batı'yla ittifakını güçlendirdi. NATO üyeliğiyle birlikte bu ilişki daha da sağlamlaştı. Bunun en önemli sonucu ise Ortadoğu'ya müdahil olmama yaklaşımının terk edilmesi oldu. Böylece 1950'lilerde Türkiye, Ortadoğu'ya yönelik aktif bir politika izledi ve bölge ülkeleriyle ilişkileri pahasına bu ülkeleri SSCB'ye karşı Batı savunma sistemine dahil etmeye çalıştı. Ancak sadece Türk karşıtı hissiyat daha da güçlendi (Bozdağlıoğlu, 2003: 115; Bağcı, 2004: 171). Oysa Türkiye, bölgeyi SSCB'nin etkisinden "koruyacak" bir dış politika eğilimine sahipti.¹⁷

1946'da SSCB'nin Türkiye'den toprak talep etmesi üzerine ABD'nin ve İngiltere'nin Türkiye'ye destek vermesi, Türkiye'nin 1946-1964 yılları arasındaki dış politikasını belirledi. Böylece Türkiye'nin bölge siyaseti, Batı'nın SSCB'ye karşı bir savunma sistemi oluşturma politikasının yansımalarına dönüştü. Sömürgeciliğe karışmamış gelişen bir ülke olarak ABD imajı da Türkiye'nin kendisini ABD ve onun Ortadoğu siyasetiyle özdeşleştirme isteğini körükledi (Karpat, 2012: 200). Bu doğrultuda Türkiye, 1950'lerde, Ortadoğu'da SSCB'ye karşı etkili bir güvenlik sistemi kurmayı, Arap-İsrail anlaşmazlığını çözmeyi ve böylece bölgede "güvenlik" ve "istikrar" sağlamayı amaçladı (Bağcı, 2004: 173). Bu nedenle Batı güdümünde şekillenen bölge siyaseti; özetle milli güvenliği sağlamayı, ekonomik yardımlar elde etmeyi ve bölgedeki etkisini artırmayı hedefledi. Ancak bu hedefler, Arap ülkelerinin amaç ve hedefleri anlaşılmadan belirlendi. Türkiye, her ne kadar Arap ülkelerinin Fransa ve İngiltere'ye karşı bağımsızlıklarını savunsa da SSCB karşısında Batı'nın yanında yer alacaklarını ve dış politikalarını bu ekseninde belirleyeceklerini varsaydı (Karpat, 2012: 201).

Türkiye için Ortadoğu'daki rolü ile bir NATO üyesi olarak rolü arasında bir uyumsuzluk yoktu. Zira kendisini, Ortadoğu ile NATO arasında bir "köprü" olarak görmekteydi. Dolayısıyla özgün

¹⁷ Türkiye, II. Dünya Savaşının ardından hem kimlik tercihi hem de SSCB'den algıladığı tehdit doğrultusunda hızlı bir şekilde dahil olmak isterken ABD'li yetkililerin temkinli ve acele etmeyen yaklaşımları arasında gerçekleşen Türkiye'nin NATO üyeliği süreci için bkz. Leffler (1985). Üyeliğin beklediği hızda gerçekleşmediği bu süreç, Türkiye'nin çıkarlarını Batılı aktörlerle ilişkilerden ayrı tutmayı öğrenmeye başladığı bir dönemdi; ancak aktif dış politika dönemleri de yine Batılı kimlik atfının bir sonucuydu ve bu sayede meşrulaştırıldığı söylemek mümkündür. Nitekim yine bu süreçte iç ve dış faktörlerin etkisinde, önce Batı'ya aktif bir şekilde yönelen, sonraki süreçlerdeyse Batı'yla ilişkilerin sorgulandığı ve diğer bölgelere yönelimin arttığı Soğuk Savaş dönemi dış politikası için bkz. Aydin (2000) ve Altunışık (2013a). Türkiye'nin Batı yönelimi için ayrıca bkz. Stone (2001).

bir Ortadoğu politikası belirlemek yerine, Batı'nın bir müttefiki olarak SSCB, İsrail ve Arap ülkelerinin dahil olduğu bir uyuşmazlıkta Batı'yla birlikte hareket etmesi gerektiğine inandı (Bozdağlıoğlu, 2003: 118). Bu doğrultuda, NATO'ya üye olabilmek için İngiltere'nin Ortadoğu Komutanlığı projesini destekledi. Zira Ortadoğu'nun savunması ile Avrupa'nın ekonomik ve stratejik çıkarları arasında irtibat kurdu ve NATO üyesi olarak bölgede üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi gerektiğini düşündü (Karpas, 2012: 202). Üyeliğine önem verilen Mısır'ın ret cevabıyla bu proje başarısızlığa uğrasa da Türkiye, NATO üyeliğini elde etti. SSCB'den kaynaklanan tehdit algısı ise devam etti ve bu nedenle bölge ülkelerini Batı eksenli savunma bloğu fikrine çekme siyasetini sürdürdü.

Türkiye'nin SSCB'den duyduğu endişe, Nisan 1955'te Bandung Konferansındaki tepkisinde ve Bağdat Paktının tesisi çabalarında yeniden görüldü. Mısır ikinci kez Bağdat Paktında yer almaya ikna edilemezken, konferans ise özellikle bu ülkenin etkisinde, Türkiye'nin bölgeden dışlandığı yeni bir süreci başlattı. Oysaki, Şubat 1955'te Bağdat Paktı kurulduğunda, Mısır ciddi bir tepkiyle paktı Arap birliğine bir darbe olarak nitelendirmiş ve Türkiye de Irak'la birlikte hareket etmek durumunda kalmıştı. (Bağcı, 2004: 180).¹⁸ Türkiye'nin Mısır'ı ikna çabaları, her seferinde, İsrail'le olan ilişkileri ve paktın liderliğini ABD, Fransa ve İngiltere'nin desteğiyle üstleniyor olması nedeniyle olumsuz karşılandı. Mısır'ın bu tavrına Suudi Arabistan ve paktan tehdit algılayan Suriye de destek verdi (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1996a: 257-259; Bağcı, 2004: 181-182). Lübnan ve Ürdün gibi diğer Arap ülkelerini de pakta dahil ederek SSCB karşısında geniş ve güçlü bir blok oluşturmak isteyen Türkiye, İsrail siyaseti ve bu ülkelerin SSCB'den tehdit algılamamaları dolayısıyla çabalarına onlardan da destek bulamadı (Gözen, 2009: 181). Sonraki süreçte özellikle Mısır ve Suriye'yi, askeri destek de dahil, SSCB'ye yaklaştırdı.

Bu nedenle de Türkiye, Süveyş Krizinde dahi, artan SSCB etkisi nedeniyle Mısır lehine bir tavır takınmak istemedi (Turan ve Barlas, 2004: 158). SSCB'den aldığı askeri desteğin tehdit hissini artırdığı Suriye'ye ise sınıra asker sevk ederek tepki gösterdi. Gerilim iki ülke arasında çözülsün de Türkiye'nin gösterdiği bu tepkinin nedeni, Suriye'de Komünist Parti'nin iktidara gelme ihtimaliydi (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1996a: 290-291). Türkiye bu süreçte kendi çıkarlarıyla "Batılı güçlerin, muhafazakar Arap devletlerinin ve dolaylı olarak İsrail'in" çıkarlarını müşterek olarak algıladı (Yavuz ve Khan, 1992: 74). Ancak 1958'deki darbenin ardından Irak'ın Bağdat

¹⁸ Bağdat Paktının oluşum süreci için bkz. Sanjian (1997).

Paktından ayrılması, “Türkiye’nin Arap komşuları arasında NATO çıkarlarına uygun aktif bir Ortadoğu politikası geliştirme çabalarına son noktayı koydu” (Karpas, 2012: 210).¹⁹

Bu pakt; milliyetçi ve sosyalist düşüncelerin ve yanı sıra “radikal” rejimlerin hızlıca yayılmasına, Nasır’ın Arap dünyasının lideri olarak yükselmesine, İngiltere’nin Ortadoğu’daki varlığının sona ermesine, SSCB’nin bölgeye dahline ve Türkiye’ye dair bölgedeki kimlik atfının “Batılı güçlerin uysal bir aracı” haline dönüşmesine yol açtı (Karpas, 2012: 202, 210).²⁰ 1961’de Birleşik Arap Cumhuriyeti dağılıp Türkiye Suriye’yi tanıdığı anda ise Mısır diplomatik ilişkileri sonlandırdı. Kürtlerin varlığı, SSCB ile süregelen iş birliği ve Hatay meselesi nedeniyle Suriye ve Irak’la ilişkiler de tam bir normalleşme gösteremedi. İsrail’le ilişkiler ise Hatay’ı geri isteyen Suriye’ye ve onu destekleyen Arap ülkelerine karşı bir denge unsuru oldu. Ekim 1964’teki İkinci Bağlantısızlar Konferansında ve Aralık 1965’teki BM Genel Kurulunda Arap ülkelerinin Kıbrıs konusunda kendisinin aksine Rum tarafını desteklediklerine şahit oldu. Böylece tarafların birbirlerini karşılıklı olarak ötekileştiren kimlik atıfları sürdürüldü. Zira kendisine, bölge ülkelerine Batılı değerler etrafında güvenlik sağlayıcı bir rol kimliği atfeden Türkiye, bu rolü inşa edecek etkileşimler kurmanın aksine bu ülkeler tarafından “Batı’nın maşası” olarak algılandı. Ancak 1950’liler boyunca Ortadoğu’ya yönelik olarak izlenen aktif dış politika, bu dönemden itibaren başarısız bulundu ve Arap ülkeleriyle savunma iş birliğinin imkansız olduğu fikri oluştu. Bunun anlamı, tür ve rol kimlikleri bakımından Türkiye’nin kendisini yeniden tanımladığıydı. Diğer bir ifadeyle Türkiye, kendisini ötekilerin nazarından görerek kimliğini ve çıkarını yeniden belirlediği, davranışlarını buna uygun biçimde farklılaştırdığı bir sürece girdi.

Bu doğrultuda 1980’lerin sonuna dek bölge devletlerinin içişlerine karışmama ve aralarındaki çatışmalarda taraf olmama ilkesi benimsendi. Ayrıca Türkiye’nin çıkarları ABD’nin ve NATO’nun çıkarlarından belirgin bir biçimde ayrıştırıldı (Bozdağlıoğlu, 2003: 120). Ardından Türkiye, Arap ülkeleriyle ikili münasebetlerini geliştirmeye odaklandı. Kuruluş sürecindeki İslam Konferansı Örgütü’ne de bu yaklaşma siyasetinin bir parçası olarak katıldı. Amaçsa Müslüman Arap ülkeleriyle siyasi bir yapılanma içine girmeden ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirip Kıbrıs meselesinde olduğu üzere uluslararası ve bölgesel sorunlarda yalnız kalmamaktı.

¹⁹ Martin, Bağdat Paktının başarılı olamamasında yükselen Arap milliyetçiliği ve yeni bağımsızlaşan Arap devletlerinin etkili olduğunu savunmaktadır (2000: 84). Bu konuda ayrıca bkz. Uzer ve Uzer (2005).

²⁰ Arap milliyetçiliğinin bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını elde ettikleri ilk dönemlerden itibaren roller, normlar, beklentiler ve çıkarlarla birlikte tarihi süreç içerisinde dönüşen etkileri ve normatif bir unsur olarak ulusal egemenlikler açısından istikrarlı bölgesel bir düzenin ortaya çıkışı için bkz. Barnett (1995). Buna karşın iş birliğinden ziyade rekabete dayalı, bireysel veya bölge dışı bir güce yaslanan ve ülke içi istikrar(sızlıklar)ı duyarlı, dolayısıyla kolektif güvenlik üretemeyen bölgesel güvenlik kültürü için bkz. Barnett (1996).

Mayıs 1967’de Ortadoğu ülkelerindeki büyükelçilerle yapılan toplantıda; Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirme, aralarındaki ihtilaflarda müdahil olup taraf tutmama ve bu ülkeleri ayrıştırarak paktlara ve bölgesel anlaşmalara dahil olmama kararları alındı (Fırat, Kürkçüoğlu, Erhan ve diğerleri, 2004a: 789; Uslu, 2009: 483). 1967 Savaşı sürecinde de Filistin meselesine dair söylem ve çabalarında Arap ülkeleri desteklendi. İsrail’in savaşın başladığı tarih olan 5 Haziran’dan önceki sınırlarına geri çekilmesine dair 242 sayılı BM kararına da ABD ve diğer Batılı ülkelerin aksine olumlu oy verildi. Böylece Türkiye belirgin bir şekilde NATO çizgisi dışında hareket etti ve Arap ülkelerinden takdir topladı. Çatışma anlarında İncirlik üssünün ABD tarafından kullanılmasına izin vermedi. 1967 Savaşı’nın ardından güç dengesinin petrol üreticisi “ılımlı” Arap ülkeleri lehine değişmesi de Türkiye ile Arap dünyası arasındaki gelişen ilişkilere dair olanakları artırdı. Bu sayede Türkiye, bölge ülkeleri arasında yeni kimlik atfına uygun etkileşimler kurabileceği, Körfez ülkelerinin öne çıktığı mühim ötekiler bularak Doğu ve Batı ile birbirinden bağımsız ilişkiler geliştirebileceği bir role odaklandı.

Nitekim 1967 Savaşı’nda maruz kalınan mağlubiyet, Nasırcı ve Baasçı Arap milliyetçiliğinin güvenilirliğini zedeleyerek Suudi Arabistan’ı güçlendirmişti (Yavuz ve Khan, 1992: 75). Türkiye de bu durumu memnuniyetle karşıladı (Yavuz, 2004: 241). Böylece, İsrail’le ilişkileri sonlandırmadan, Suudi Arabistan liderliğindeki İslam Konferansı Örgütü’nün (İKÖ) tesisi sürecine dahil oldu. Mescid-i Aksa yangınının ardından 1969’da Fas’ta düzenlenen İslam Zirvesi Konferansı’na dışişleri bakanı düzeyinde ve gözlemci statüsünde katıldı. Alınan kararları da BM çerçevesindeki uluslararası yükümlülüklerine uygunluğu ölçüsünde destekledi (Fırat ve diğerleri, 2004a: 792; Kürkçüoğlu, 2010: 179). Ancak Türkiye’nin laik kimliği ve Batı’yla ilişkileri, bu süreci etkiledi. Öyle ki Mart 1972’de İslam Konferansı Şartını, Giriş bölümündeki ifadelerin laikliğe aykırılığı gerekçesiyle imzalamadı ve bir süre toplantılarda sadece fiili üye olarak yer aldı²¹ (Fırat ve diğerleri, 2004a: 793). Yine de OAPEC’in 1973’teki petrol ambargosu ile OPEC’in fiyat yükseltme kararının ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri hissedilip bunun hafifletilmesi ve ticaret hacminin artırılması ihtiyacı duyulduğunda, ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirme imkanı buldu. Kıbrıs meselesi dolayısıyla ABD ve diğer Batılı ülkelerle ilişkiler gerginleşirken Arap ülkelerinin diplomatik desteğine ihtiyaç arttığında bu ülkelerden destek gördü. Dolayısıyla bu süreçte bu ülkelerle tarihi ve kültürel bağlar öne çıkarıldı (Balcı, 2013a: 133-134). Öyle ki karşılıklı ziyaretlerin ardından yayımlanan resmi bildirimlerde “kardeşçe

²¹ Türkiye, 1976’da resmen İKÖ üyesi olmuştur.

duygulara ve kendilerini birleştiren çok önemli kültürel ve tarihsel bağlara” atıflar yapılmaya başlandı (Karpat, 2012: 193). 1973 Arap–İsrail Savaşında Arap ülkelerine desteğin sürmesi de bu siyasetin bir sonucuydu.

Türkiye, İsrail’in kuvvet kullanarak toprak elde etmesine karşı olduğunu, ayrıca kalıcı bir barışın Arap ülkelerinin meşru talepleri gözetilerek sağlanabileceğini ifade etti. ABD’nin İsrail’e yardım etmek üzere İncirlik üssünü kullanmasına yine müsaade etmezken Araplara yardım götüren SSCB uçaklarının hava sahasını kullanmasına ise izin verdi. BM Güvenlik Konseyi’nin 242 sayılı kararına binaen, İsrail’in işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve Filistin halkının meşru haklarının iadesinin yanı sıra bağımsız bir Filistin devletinin kurulması gereğine ağırlık verdi. Karşılığında ise OPEC ülkelerinin petrol ihracı kısıtlamalarından muaf tutuldu. Irak’la Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının inşası da bu süreçte tamamlandı ve Ocak 1977’de faaliyete geçirildi (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1996b: 594-5). 1975’teki İKÖ Dışişleri Bakanları Konferansına ilk defa dışişleri bakanı düzeyinde katıldı ve Kıbrıs konusunda önemli bir desteği burada aldı. Mayıs 1976’daki 7. Dışişleri Bakanları Konferansına ise ev sahipliği yaptı.

1973 Savaşı nedeniyle yükselen petrol fiyatları, ithalat giderlerini artırmıştı. Dolayısıyla Arap ülkeleriyle ticareti ilişkileri de geliştirmek gerekti. Ancak Türkiye’nin ithal ikameci ekonomisi ve Türk iş adamlarının ticaret yapacak dil ve tecrübeye sahip olmaması, ticari ilişkilerin siyasi ilişkiler kadar hızlı bir biçimde gelişmesine mani oldu (Robins, 1991: 100-101; Sander, 2013: 236). Dolayısıyla Türkiye, Arap ülkelerinden krediyle petrol almak durumunda kaldı (Armaoğlu: 849-850). Ekonomik ve askeri nedenlerle Ortadoğu petrolüne duyulan ihtiyaç ise Türkiye’yi bölge ülkeleriyle siyasi ilişkilerini daha da geliştirmeye zorladı. Ancak petrole olan bu ihtiyaç, finansal olarak Batı’ya bağımlılığı beraberinde getirdi ve Türkiye, ithal edilen petrolün ödemesinde zorluklar yaşadı (Aydın, 1999: 169; Gözen, 2009: 189).²² 1979 İran İslam Devrimi ve 1980’de başlayan İran–Irak Savaşı dolayısıyla bu durum devam etti. Öyle ki Türkiye, Suudi Arabistan’ın talepleri doğrultusunda 2 Aralık 1980’de İsrail’le diplomatik temsil düzeyini ikinci katip seviyesine indirmek durumunda kaldı (Yavuz, 2004: 244). Ancak 24 Ocak 1980’de alınan kararlarla ithal ikamesine dayalı ekonomi siyasetinden vazgeçildi, liberal ekonomi benimsenerek ihracata dayalı büyüme stratejisi ortaya kondu. Böylece Türk iş adamları önemli ticaret tecrübeleri edindi ve bölge ülkelerine yönelik ihracat, ticaret fazlası verecek biçimde arttı (Robins,

²² Martin (2000), Mufti’ye (1998) atıfla, 1970’lerde Batı’nın Kıbrıs meselesine yaklaşımı ve petrol ambargosu dolayısıyla başlayan Türk–Arap yakınlaşmasına rağmen Türkiye’nin Kıbrıs konusunda beklediği desteği henüz elde edemediğini ve Osmanlı dönemine uzanan karşılıklı şüphelerin de daha yakın ilişkilere engel olduğunu belirtir.

1991: 102, 104; Gözen, 2009: 189, 197-198).²³ Böylece 1980'lerde Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle ilişkileri her alanda yoğunlaştı. Bu ilişkilerin temelinde ise ABD'nin SSCB ve İran etkisine karşı Körfezin güvenliği için askeri iş birliği sağlanması hedefi vardı ve Türkiye de bölge ülkeleriyle etkileşimlerini ABD etkisinde bir rol kimliği edinerek geliştirmek istedi.²⁴

Körfez ülkelerinin kendi güvenliklerini sağlayacak askeri imkanları yoktu ve ABD'nin doğrudan yardımında bulunması ise SSCB ve İran'ın tepkisine neden olabilirdi. Bunun yerine Türkiye'deki üsleri kullanma izni elde edip güçlendirmesi ve Türkiye'nin de bu ülkelerin ordularının güçlendirilmesi sorumluluğunu üstlenmesi, en iyi çözümdü. Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle 1980-83 yılları arasında gerçekleştirdiği görüşmelerin ardından askeri eğitim, askeri malzeme ticareti ve ortak yatırım hususlarında iş birliği yapılması kararlaştırıldı (Fırat, Kürkçüoğlu, Erhan ve diğerleri, 2012a: 125). Türkiye, İKÖ'nün Ocak 1981'de gerçekleşen İslam Zirve Konferansına başbakan, 1984'te ise cumhurbaşkanı düzeyinde katıldı. Böylece, gelirlerini artırmaya ihtiyaç duyan Türkiye'nin Körfez ülkeleri ve diğer bölge ülkeleriyle ticareti, 1981-1988 yılları arasında toplam ticaretinin %40'ına yükseldi (Balçı, 2013a: 179; ayrıca bkz. Yalçıntaş, 1986). Türkiye'nin ihracat yaptığı Ortadoğu ülkeleri arasında ise %70'lik payla, İran'ın yanı sıra Irak, Suudi Arabistan, Libya ve Kuveyt öne çıktı. Türkiye, Arap ülkelerinden ve bölgesel örgütlerden krediler aldı. Özellikle KİK ülkeleri bankacılık, sanayi ve tarım sektörlerinde Türkiye'de yatırımlar gerçekleştirdi (Gözen, 2009: 197-8). Ancak PKK'nın varlığı dolayısıyla Suriye ile ilişkilerde gerginlik hakimdi.

Irak'la sağlanan uyum dolayısıyla Türkiye, Irak topraklarında sıcak takip imkanı elde etmişti. Ancak Suriye ile yapılan anlaşmalara rağmen PKK tehdidi bu ülkeden kaynaklanan bir biçimde varlığını sürdürdü. 1987 Temmuz'unda Başbakan Turgut Özal, Suriye'ye bir ziyaret düzenledi ve PKK terörünü masaya yatırarak suçluların teslimi talebini yineledi. Suriye ise PKK lideri Abdullah Öcalan ve mensuplarının siyasi mülteci olduklarını belirterek bu talebe karşı çıktı. Buna karşın su sorununu gündeme getirerek Fırat sularının belirli bir miktarının Suriye'ye bırakılmasını öngören bir anlaşma önerisinde bulundu. Netice olarak iki ülke arasında; tarafların kendi topraklarında diğerine yönelik terörist faaliyetlere izin vermeyecekleri ve terör suçlularını iade edecekleri bir güvenlik protokolünün yanı sıra Suriye'ye 500 m³/sn su bırakılmasını öngören

²³ 1980-1985 arasında Türkiye'nin bölge ülkeleriyle kısa sürede önemli ölçüde artan ticari ilişkilerinin Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkeleriyle kıyaslaması için bkz. Akder (1987).

²⁴ Türkiye'nin 1980'lere dek SSCB'den algıladığı tehdit dolayısıyla Ortadoğu'ya yönelik güvenlik kaygılarını, geçmiş tecrübeler doğrultusunda, ekonomik ve siyasi etkileşimlerini artırdığı bölge ülkelerini rahatsız etmeden, ancak Batı ittifakı içerisinde gidermeye dönük politikası için bkz. Karaosmanoğlu (1983).

ekonomik iş birliği protokolü imzalandı. Bundan sonraki süreçte Suriye, PKK kamplarını boşalttı ve Beka Vadisi'ne taşınmasını sağladı (Altunışık ve Tür, 2006: 232-233; Fırat ve diğerleri, 2012a: 137). Yine de PKK tehdidi, büyüyerek varlığını devam ettirdi.

İran–Irak Savaşı'nın sona erdiği 1988'den itibaren Irak'ın Kürtlere yönelik tutumu, ABD'nin desteğiyle bir Kürt devleti kurulması ihtimaline yönelik Türkiye'nin endişelerini artırdı. Suriye ile ilişkiler ise Türkiye'nin Suriye'yi güvenlik protokolüne uymamakla itham ederken Suriye'nin de su meselesini nihai bir biçimde çözüme kavuşturmadan Türkiye'ye karşı PKK kozunu bırakmak istemediği bir hale büründü. Hatay meselesi ise bu kötü durumu daha da şiddetlendirmekteydi. Çözüm olarak Türkiye, Körfez ülkelerinin de dahil olduğu bir biçimde Suriye ile ekonomik ilişkileri geliştirerek yaşanan sorunları aşmayı denedi. 1970'lerde yaşanan sürecin etkisiyle 1980'lerde Ortadoğu ülkeleriyle ekonomik ve ticari etkileşimler kurabileceğini öğrenen Türkiye, Suriye ile ilişkileri de bu yönde geliştirmek istedi.

Bu amaçla doğalgaz ve petrol aramalarına yardım etmeyi, elektrik vermeyi ve Seyhan ile Ceyhan nehirlerinin sularını Suriye üzerinden Körfez ülkelerine ulaştırmayı teklif etti. Böylece Türkiye, Barış Suyu Projesi olarak adlandırdığı, Ürdün ve Suriye üzerinden geçecek iki farklı hattan günlük 6 milyon m³ suyu Suudi Arabistan, BAE, Katar, Umman ve Kuveyt'e ulaştırmayı istedi (Fırat ve diğerleri, 2012a: 144-145). Ancak Körfez ülkeleri, maliyetini yüksek buldukları bu teklifi reddettiler. Aynı zamanda hem İsrail'e su taşınacak olması hem de suya bağımlılıkları dolayısıyla Türkiye'nin bölge siyasetinde güçlenmesi ihtimalinden rahatsızlık duydular. Hat boyunca her bir ülkenin kendisinden önceki ülkelere bağımlı olacağı ve İsrail'in sabotaj ihtimali dolayısıyla da bu projeye sıcak bakmadılar (Robins, 1991: 98). En nihayetinde Türkiye bu teklifini geri çekmek zorunda kaldı. Böylece Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ekonomik karşılıklı bağımlılıklar oluşturarak, güvenlik sorunlarını bertaraf edip tehdit algılamalarını yok edecek bir kabul görmediği ortaya çıkmaktaydı. Öyle ki Irak ve Suriye ile yaşanan su sorununun ve Güneydoğu Anadolu Projesi'ne (GAP) karşı çıkışlarının temelinde de bu neden vardı.

Türkiye, 1989 sonunda, Atatürk Barajı'nı doldurmak amacıyla 13 Ocak–13 Şubat 1990 arasında suyun miktarını 120 m³/sn'ye düşüreceğini; ancak 13 Ocak'a kadar olan süreçte günlük su akışını 750 m³/sn'ye çıkaracağını Suriye ve Irak'a bildirdiğinde, Suriye bu durumu ilerde tekrarlanacak bir uygulamanın ilk örneği olarak yorumladı (Pamukçu, 2004: 255). Irak ise Türkiye'nin, İran'la savaş sırasında kendisine oluşan bağımlılığı güçlendirerek sürdürmek istediğini düşündü (Robins, 1991: 62). Su meselesinin Arap dünyasında Suriye lehine önemli bir karşılık bulduğu ve savaş

nedeni olarak addedildiği süreçte PKK'ya desteğini artıran Suriye, Türkiye'nin kalıcı bir anlaşmayla yükümlülük altında girmek istemediğini düşündüğü noktada, Irak'la birlikte, Mart 1996'da Arap Birliği'nin toplanmasını sağladı. Arap Birliği, aldığı kararla, Türkiye'yi, Fırat ve Dicle suları hususunda Suriye ve Irak'ın haklarının korunacağı ve uluslararası sular hukukuna uygun bir anlaşma yapmaya çağırdı (Robins, 1991: 90; Pamukçu, 2004: 257-258). Böylece Türkiye, attığı yeni rol kimliğini üretecek etkileşimlerde de başarısız oldu. Soğuk Savaşın bittiği bu dönemde Türkiye, artık kuzeyden değil, güneyden, bizzat sınır komşularından tehdit algılamaya başladı.²⁵ Ancak daha önce, Türkiye'nin "azalan stratejik önemi" ile meşgul olmak gerekti. Ortadoğu ülkeleriyle ve Batılı aktörlerle ilişkileri dolayısıyla rol kimliğinde ve bununla ilişkili bir biçimde çıkarlarında farklılaşmalar olsa da Türkiye, tür kimliği çerçevesinde kendisini Batılı olarak görmeye ve Batılı aktörler nazarında güçlü bir konum elde etme arzusunun gerçekleştirilmeye devam etti. Bu da Batı'yla kolektif kimlik arayışının sürmekte olduğunun bir göstergesiydi. Türkiye'ye atfedilen "köprü" kimliği ise bunun en bariz yansıması oldu.

Soğuk Savaş'ın sona erişile birlikte Türkiye'de karar alıcıların zihninde ülkenin Batı nazarındaki stratejik öneminin azaldığına dair bir endişe ortaya çıkmıştı. Öyle ki Türkiye'nin "Batı'yla bağlayıcı ilişkiler tesis etme ilkesi[nin]" büyük zarar gördüğü düşünülürdü (Karpat, 2012: 162) Ancak Irak'ın Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgaline ABD liderliğindeki müdahale, Türkiye'nin bu önemini yeniden hatırlatılması bakımından kurtarıcı olarak görüldü. Robins'e göre (1991: 65-67), Türkiye'nin bu döneme dek şekillene gelen dış politika ilkelerini; Ortadoğu ülkelerinin iç işlerine ve aralarındaki anlaşmazlıklara karışmamak, bölgedeki parçalı devletler sisteminin sürmesini temin etmek, İsrail-Filistin meselesinde dikkatli bir yaklaşım benimsemek, ekonomik ve ticari ilişkileri artırarak ikili ilişkileri geliştirmek ve son olarak da Ortadoğu'yu Türkiye'nin Batı ittifakındaki rolünden ayrıştırmak gibi hususlar oluşturdu. Yine Robins'e göre bu ilkeler, Türkiye'nin Arap siyasetine yönelik tecrübe ve özgüven eksikliğinin bir yansımasıydı zira Arap ülkelerinin içişlerine ve aralarındaki anlaşmazlıklara müdahil olmayarak Türkiye'nin içişlerine karışmamalarının sağlandığı düşünülüyordu. Üstelik Türkiye'den daha geniş ve daha güçlü bir

²⁵ Türkiye'ye karşı su konusunda Suriye'ye destek veren Arap ülkeleri, 1991'de oluşturulan Şam Deklarasyonunun diğer üyeleri olan Mısır ve KİK ülkeleriydi. Oysa Türkiye, KİK ülkeleriyle 1970'lerden beri ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmiş, Basra Körfezinde enerji güvenliğine dair katkılarda bulunmuştu (Martin, 2000: 100-101). Bu ülkelerin su konusunda bu süreçte Suriye'ye verdikleri söz konusu destek, aynı zamanda PKK ve Kürt sorunu bağlamında Türkiye'nin güvenlik kaygılarını, cezalandırıcı bir biçimde görmezden gelebildiklerini göstermekteydi.

Arap devletini önlemesi, bölgesel ve uluslararası düzeyde güçlü bir Arap etkisinin ortaya çıkmasına mani olması nedeniyle bölgedeki parçalı yapının da devamından yanaydı.²⁶

Bunun anlamı, Türkiye'nin her ne kadar etkileşimler kurup çeşitli alanlarda iş birlikleri yapmayı öğrenmiş olsa da bölge ülkeleriyle aidiyet kurmadığıydı. Öyle ki kolektif kimlik bakımından Batı'nın bariz üstünlüğü, dolayısıyla da Ortadoğu'nun ötekileştirilmesi sürmekteydi. İşte bu durumun bir sonucu olarak Türkiye, bu dönemde, "geleneksel müttefik" ABD ile Soğuk Savaş sonrasında da ittifak ilişkilerini sürdürme arzusuyla hareket etti. Amaç ise Doğu ile Batı arasında "köprü" Türkiye tasavvurunu hayata geçirmektir. İlkeler bakımından Ortadoğu'ya yönelik belirlenen dış politika ilkelerinin dışına çıkılmasının ve bölge meselelerine müdahil bir konum alınmasının nedeni de bu yeni kimlik atfıydı.²⁷

Turgut Özal tarafından ortaya konan bu tasavvura göre, Türkiye hem Batı hem de Ortadoğu ve İslam dünyası ile ilişkiler içerisinde olmalı ve etrafındaki tüm bölgelerde aktif bir dış politika takip etmeliydi (Gözen, 2004: 281). Ayrıca tarihi, kültürel ve maddi imkanlardan yararlanılmalıydı. Nitekim, Türkiye'nin Batılı kimliğini vurgulanmakla birlikte, Menderes döneminden farklı olarak, Ortadoğu'ya ideolojiden ziyade ekonomiye dayalı bir eğilim vardı (Gözen, 2009: 88). ABD'ye eklenen bu politikayla, aynı zamanda, bu ülkeyle PKK sorunu nedeniyle gerilen ilişkilerin tamir edilmesi de öngörüldü (Özcan, 2004: 338). Öte yandan İslam ve Osmanlı geçmişi de öne çıkarıldı ve böylece İslam ülkeleriyle yakınlaşarak onlara liderlik etmek ve bu sayede Batı'nın nazarında Türkiye'nin stratejik değerini artırmak hedeflendi. "Yeni-Osmanlı" bu tavır, bölge ülkeleriyle 1960'larda kurulmaya başlanan ilişkilerin ekonomi temelli meşruiyetine, artık kimlik temelinde de bir meşruiyet sundu (Balcı, 2013a: 184-185). Bu tasavvurun imtihanı ise Irak'ın Kuveyt'i işgali ve ardından yaşanan Körfez Savaşı oldu.

Türkiye'nin stratejik önemini sürdürdüğünü göstermek için ABD'nin bölge siyasetine tabi olan Özal yönetimi, Irak'ın aksi yöndeki taleplerine rağmen petrol boru hatlarını kapattı (Gözen, 2006: 764; Fırat, Kürkcüoğlu, Erhan ve diğerleri, 2012b: 551).²⁸ Türkiye'nin hedefleri arasında, PKK

²⁶ Yine Ortadoğu'ya yönelik dış politika ilkeleri için ayrıca bkz. Taşhan (1985)

²⁷ Ortadoğu ülkeleriyle ilişkiler bakımından "nötr" veya "aktif" hangi tutum benimsenirse benimsensin kimlik atfı bakımından aktif bir Batıcılık yaklaşımının her zaman söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Cumhuriyet'in ilk döneminde tesis edilen Sadabad Paktının üyeleri, Batılılaşmayı arzulayan ve bu bakımdan Türkiye'yi örnek alan ülkelerken, Menderes döneminde NATO üyeliği elde edilerek Batı ittifakındaki yerin sağlanması ve Özal döneminde de bunun sürdürülmesi hedeflenmiştir. Bkz. Harris (2004) ve Türkmen (2014).

²⁸ Türkiye, NATO çerçevesinde Batının güvenliği için sahip olduğu stratejik önemin Soğuk Savaş'ın bitmesiyle sona ermesinden endişe ettiği sürece dek, bölgesel meselelere karışmayarak Ortadoğu'daki istikrarsızlıklardan uzak durma düşüncesinden, Bağdat Paktı'nın kurulduğu ve SSCB dolayısıyla Suriye'yle anlaşmazlıkların yaşandığı 1950'ler istisna

meselesini çözecek bir biçimde Irak'ın yeniden yapılandırılmasında etkili olabilmek ve bölgede istikrarla birlikte ülkede güvenliği sağlamak vardı. Ayrıca Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkelerle ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirip kurulacak yeni güvenlik sistemine dahil olmak da istedi. Yine Suudi Arabistan ve diğer KİK ülkeleriyle savaş malzemeleri ticareti ve savunma sanayiinde iş birliği yapmak, hedefleri arasındaydı. Ancak zaman içerisinde bunların gerçekleşmeyeceği görüldü. Böylece geçmiş tecrübelerden, ekonomik ve diplomatik kaygılarını bölge ülkeleriyle etkileşimler kurarak atlatabileceğini öğrenen Türkiye, bu defa bölgeden kaynaklanan ve bölge ülkeleri tarafından görmezden gelinen güvenlik kaygılarıyla yüzleşmek durumunda kaldı. Dolayısıyla karşılıklı ötekileştirme hali devam etti.

Arap ülkeleriyle söz konusu olan yakınlaşmaya rağmen Suriye'nin PKK'ya olan desteğini sürdürmesi ve Türkiye'nin güvenlik kaygılarının tüm Arap ülkeleri tarafından görmezden gelinmesi, Türkiye'nin, bu defa İsrail'e ihtiyacını artırdı. Ayrıca Körfez ülkelerinin Türkiye ile ekonomik ve ticari ilişkileri daha fazla artırmak istemedikleri, hatta Türkiye'yi bölgesel düzeni sağlama konusunda bir müttefik olarak görmedikleri anlaşıldı.²⁹ Üstüne bir de Irak'la ticaretin zarar görmesi dolayısıyla on milyarlarca dolarlık kayıplar söz konusu oldu. Kürtlere yönelik politikaları dolayısıyla ABD'ye olan güven azaldı ve Irak'ın kuzeyinde ortaya çıkan güç boşluğu dolayısıyla PKK'nın hareket imkanı arttı (Fırat ve diğerleri, 2012b: 552).³⁰ PKK'ya karşı Kuzey Irak'a düzenlenen operasyonlar uluslararası alanda tepki aldı ve KDP ve KYB gibi Iraklı Kürt gruplarla ancak güç kullanımına dayalı bir uzlaşma sağlayabildiği fark edildi. Ardından Türkiye, İsrail'le yakınlaşmaya hız verdi ve 1990'ların ikinci yarısında gelişen bu yakınlaşma, bölge

olmak üzere, vazgeçmemiştir. Söz konusu düşünceden bu süreçte vazgeçilmesinin nedeni ise Türkiye'nin stratejik önemini sürdürdüğünü Batılı aktörlere gösterme çabasıydı ve 1990-91 Körfez Savaşında ABD ile ittifak da bu doğrultuda yapılmıştı. Dolayısıyla Batılı aktörlerle ilişkilerin ve ulusal çıkarların gereği olarak düşünülmediği süreç, bölge ülkeleriyle artan ekonomik ve ticari ilişkilere rağmen, bu düşüncenin aksi yönünde davranılmamaktaydı. Zira tarihi tecrübeler doğrultusunda Batılı aktörlerle ilişkiler 1960'lardan itibaren bölge siyasetinden ayrılmıştı ve Körfez Savaşı sonrasında da Batı'ya karşı duyulan hayal kırıklığı sebebiyle yeniden bu anlayışa dönüldüğünü söylemek mümkündür. Bu konuya ve süreçte dair bkz. Sayari (1992), Hale (1992) ve Brown (2007).

²⁹ Türkiye'nin Soğuk Savaşın hemen ertesinde, üyeliğin yakın zamanda muhtemel gözükmediği AB'yle, 1980-85 arası canlanan ekonomik ilişkilerin yeniden gerilediği Ortadoğu ve bağımsızlığını yeni elde etmiş Orta Asya ülkeleriyle, kimliğinin bütün bu aktörlerle etkileşim kurmaya imkan sağladığının farkında olarak ve bölgesel liderlik peşinde koşmadan, ekonomik performansı ve seküler demokrasisi ile model olarak görülebileceği bir ilişki biçimi geliştirmesi gerektiğine dair bir değerlendirme için bkz. Öniş (1995).

³⁰ 1990-91 Körfez Savaşında ABD liderliğindeki Irak karşıtı koalisyonunda yer almasının ardından Irak'ın kuzeyinde yaşanan gelişmeler ve bölgesel yansımaları doğrultusunda Türkiye'nin Irak politikasında karşılaştığı meydan okumalara dair bkz. Aykan (1996).

ülkelerini, 1950'lerdeki benzer biçimde rahatsız etti (Özcan, 2004: 345-347).³¹ Oysa Türkiye'nin İsrail'le yaklaşmasında güvenlik kaygıları etkiliydi.

Bu süreçte Suriye'nin su meselesi bağlamında Arap ülkelerini Arap Birliği çatısı altında Türkiye'ye karşı bir araya getirirken Türkiye de Suriye'den PKK lideri Öcalan'ı iade etmesini istedi ve ardından da İsrail'le askeri iş birliği yapmaya başladı.³² Arap Birliğinin su meselesine dair tepkisinin bir nedeni de Türkiye'nin İsrail'le bu askeri yaklaşmasıydı. Toprak bütünlüğünü savunmasına rağmen Irak yönetiminin PKK'nın topraklarını kullanmasına göz yummaya devam ettiği bu süreçte Türkiye, İsrail'le birlikte, Suriye ve Irak'ı terörü desteklemekle itham etti. 1998'in sonuna doğru Suriye'ye karşı söylemini sertleştirdi ve askeri hazırlıklara başlayarak Suriye sınırına Cumhuriyet tarihinde ikinci kez asker konuşlandırdı. Böylece gerekirse güç kullanmak konusundaki kararlılığını gösterdi. Ancak diplomasiden yana tercihte bulundu ve Mısır ile İran'ın arabuluculuk tekliflerini kabul etti (Fırat ve diğerleri, 2012b: 565-566).³³ Bu iki ülkenin arabuluculuğunda, Öcalan'ın Suriye'yi terk etmesinin ardından ekimde Adana'da bir araya gelen Suriyeli ve Türk yetkililer, Suriye'nin PKK ile ilgili taahhütlerini içeren Adana Mutabakatını imzaladılar. Böylece Suriye, PKK'ya destek olmama sözü verdi. İlerleyen süreçte iki ülke

³¹ Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden kaynaklanan ve Cumhuriyet döneminde yeniden üretilen, karşılıklı olarak dışlayıcı ve ötekileştirici kimlik atıfları, kriz anlarında kolayca devreye girebilen olumsuz algılar dolayısıyla, 20. yüzyılın sonuna doğru dahi Türkiye'yi Batı'ya doğru itebiliyordu. Nitekim Türkiye'nin İsrail'le 1990'ların ikinci yarısında kurduğu ittifak ilişkisi, Arap ülkelerinde İsrail'in lehine ve tüm Arapların aleyhine bir girişim olarak algılandı. Öyle ki özellikle Bağdat Paketi sürecine benzetilerek Türkiye'nin "Batı'nın maşası" imajını yeniden canlandırdı. Bu konuda bkz. Jung (2005). Bu ittifak dolayısıyla Suriye kendisini çevrelenmiş hissederken diğer Arap ülkelerinin de rahatsızlık duymasına sebep olan, Arap-İsrail Barış Sürecinin de söz konusu olduğu 1990-91 Körfez Savaşı sonrası bölgesel bağlam içinse bkz. Gresh (1998).

³² Martin'e (2000) göre, Ortadoğu Türkiye'nin güvenliğine yönelik tehditleri ve fırsatları aynı anda barındırmakta, buna karşın Türkiye'nin önünde (Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki gibi) pasif ve tarafsız veya (İsrail'le askeri bir ittifakı paylaşarak) üstünlük kurmaya dayalı aktif ya da bu ikisinin arasında, iç ve dış politikaya dair farklı unsurları bir araya getirebilen dengeli bir bölge siyaseti izleme seçenekleri bulunmaktaydı. Nitekim güvenliği üzerindeki bölgesel etkiler dolayısıyla Türkiye zaman içerisinde pasif siyasetten aktif siyasete yönelmek durumunda kalmıştı. Volk'a (2013) göre de Türkiye, Batı yönelimine rağmen Sadabad Paketi örneğinde olduğu üzere 1930'lardan itibaren Ortadoğu meselelerinin bir parçası olmuş ve bölge ülkeleriyle ilişkiler gelenekselleşmişti. Yine de Türkiye kimlik bakımından kendini Batı ait görmekte, ittifaklar dahil bölge ülkeleriyle ilişkiler ise reel politığın bir gereği olarak kabul edilmekteydi. Mufti'ye (1998) göre ise Türkiye, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Soğuk Savaş'ın sonuna dek, diğer aktörlere karşı güvensizlikten kaynaklanan mesafeli ve dolayısıyla temkinli bir dış politikayla birlikte zaman zaman bunun dışına çıkan aktif bir dış politika geleneğine sahip olmuştur. İlkini daha ziyade askeri ve sivil bürokrasi (Dışişleri Bakanlığı) temsil ederken ikincisini ise seçimle işbaşına gelen sivil siyasetçiler temsil etmiştir. Bu iki geleneğin birbiriyle çatışmasının en öne çıkan örneğini de 1990-91 Körfez Savaşı süreci teşkil etmiştir.

³³ İsrail'le 1990'lardaki yaklaşmanın Arap ülkeleriyle ilişkilere ve bu ülkelerin birbirleriyle ilişkilerine etkileri için bkz. Martin (2000).

ilişkilerinde, özellikle ekonomi alanında canlanmalar yaşandı ve ticaret hacmi arttı (Pamukçu, 2004: 260; Fırat ve diğerleri, 2012b: 566-567).³⁴

Aslında 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında, dış politikada güvenlik kaygılarından yeniden ekonomik kaygılara doğru bir dönüşüm yaşandı ve bu süreçte Türkiye, "içinde bulunduğu coğrafyanın ekonomik merkezine dönüşmeyi" hedefledi. Bu da beraberinde, özellikle komşu ülkelerle sorunları çözerek tarihi ve kültürel değerler etrafında iyi ilişkiler kurmayı beraberinde getirdi (Balcı, 2013a: 235). Adana Mutabakatı ile varılan uzlaşma, güç dengesinin Suriye aleyhine bozulduğu bir süreçten ziyade, Ortadoğu'nun kapılarının Türkiye için yeniden açıldığı bir sürecin başlangıcını teşkil etti (Hale, 2012: 234). Bu sürecin başlangıcında ise Türkiye'nin değişen dış politika ilkeleri bağlamında yeni kimlik atfı ve Ortadoğu ile bütünleşerek istikrarlı bir düzen tesis etme arayışı vardı.

Yeniden ifade etmek gerekirse, Türkiye'nin geleneksel Ortadoğu siyasetinin ilkeleri; "[s]ınırları korumaya ve toprak bütünlüğüne saygıya dayalı statükoculuk, çok kutupluluğa dayalı bölgesel güçler dengesi ve bölgenin istikrarsız ve çatışma dolu yapısını görerek bölgesel çatışmalardan uzak durmak" idi (Duran, 2009: 394). Bu ilkeleri doğuran temel düşünce ise Türkiye'nin kendini bölgeye ait görmemesiydi. Bu yüzden kimlik atfında, AK Parti döneminde dönüşen en önemli hususlardan bir tanesi Türkiye'nin Ortadoğu'ya aidiyeti konusundaki düşüncelerdi. Bu dönemde tarihi ve kültürel bağları öne çıkaran Türkiye, kendini bölgeye ait hissetti ve geçmiş dönemlerden farklı olarak bölgesel meselelere bölgeden bir aktör olarak eğildi. Batılı aktörlerle arasındaki mesafeyi de kendi bölge siyasetine göre belirledi ve farklı düşündüğü noktada söylemlerini ve davranışlarını onlardan bariz bir biçimde ayırttı. Bu yüzden tarihi ve kültürel bağların öne çıktığı geçmiş dönemlerden en önemli farkı, bölgeyle kurulan aidiyetle birlikte bu tavır oluşturdu. Aslında AK Parti hükümetleri döneminde Türkiye, aktif Ortadoğu siyasetine, geçmiş dönemlerden farklı olarak ilk defa tür kimliğini de yeniden tanımlayarak başladı. Bu siyaseti mümkün kılacak etkileşimleri üretmesi bakımından bölge ülkeleri tarafından kabul gören de bu yeni kimlik atfıydı. Ayrıca bu yeni kimlik atfı, rol ve kolektif kimlikler açısından da bölgeyle ilişkileri olumlu etkileyecek potansiyellere sahipti. Tüm bunların ortaya çıkışı ise ABD'nin bölgede baskı ve tutarsızlıkla yürüttüğü düzen kurma sürecinde oldu.

³⁴ Sınır aşan nehir suları ve PKK sorunu bağlamında 1980'lerden PKK lideri Abdullah Öcalan'ın 1997 sınır dışı edilmesi öncesine dek varan süreçte Türkiye-Suriye ilişkileri ve 1990-91 Körfez Savaşı sonrası dönemde diğer Arap ülkeleriyle münasebetlere etkisi için bkz. Olson (1997)

2.3. “Düzen” Aranan Ortadoğu

Bu kısımda, Türkiye'nin aktif Ortadoğu siyasetini mümkün kılan kimlik atfının kabul görmesine ve dolayısıyla bölgesel bir aktör olarak yükselmesine etki eden bölgesel bağlam açıklanmaktadır. Ayrıca her ne kadar bu bağlamın bizatihi kendisi kolektif kimlik mekanizmalarını harekete geçirmese de Türkiye ve bölge ülkeleri açısından buna dönük stratejik etkileşimlere ihtiyaç duyuran bir ortam oluşturduğu ortaya konmaktadır. Sürecin başlangıcını ise AK Parti hükümetlerinin Türkiye'yi aktif bir şekilde Ortadoğu'ya yönlendirdiği dönemin hemen öncesinde bölgede bu yönelimi etkileyen önemli gelişmeler şekillendirmiştir. Bunların başında da ABD'nin bölgede Soğuk Savaş sonrası yeni bir düzen tesis etme arayışı vardır.

ABD, 1991 Körfez Savaşı sonrası bölge ülkeleriyle oluşturduğu koalisyonu muhafaza etmeyi ve bunun için de Arap-İsrail uyuşmazlığını çözüme kavuşturmayı (Barış Süreci) amaçlamıştı. İran ve Irak'ın aynı anda çevrelenmesi (Çifte Kuşatma) ve Ortadoğu ülkelerinin ekonomik ve siyasi reformlara tabi tutulması, bu düzen arayışının birer parçasıydı. Özellikle bu sonuncu husus, ABD'nin Soğuk Savaş galibiyetinin, temsil ettiği liberal ve demokratik değerlerin de bir zaferi olarak görülmesinin neticesiydi. Lakin demokratik dönüşümlerin, Cezayir'de olduğu üzere, İslami hareketleri güçlendirmesi nedeniyle bundan vazgeçildi ve sadece ekonomik dönüşüme odaklanıldı. Ancak özellikle Barış Süreci'nde istenilen sonuca ulaşamadığı için bu arayış başarısız oldu (Altunışık, 2009a: 72-73). İslami hareketlerin yükselişini önleyip otoriter rejimlerin istikrarını amaçlayan 1990'lardaki bu arayışın ardından (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2009: 48), 2001'de iktidara gelen yeni ABD yönetimi küresel liderlik iddiasına ve 11 Eylül'ün ardından terörizmle mücadeleyle odaklanan bir bölge siyaseti yürüttü (Altunışık, 2009a: 75). Çevrelemeden ziyade “önleyici müdahale” doktrinini benimseyen yeni yönetim, bu çerçevede “haydut devlet”³⁵ olarak nitelendirdiği Irak'a savaş açtı ve teröre destek olduğu gerekçesiyle Suriye'ye baskı uyguladı. Ayrıca Büyük Ortadoğu Projesi ile gerekirse güç kullanarak Ortadoğu'da demokratik ve ekonomik reformlar gerçekleştirmeyi hedefledi (76).³⁶

Nisan 2004'te ev sahipliğindeki G-8 Zirvesi'nde ABD, içinde Türkiye'nin de yer aldığı geniş Ortadoğu'daki demografik değişimlerin, Irak'ın özgürleşmesinin ve demokratik hareketlerin

³⁵ "Haydut devlet" için bkz. İnat (2004).

³⁶ ABD'nin tüm bölge ülkelerinde panik havası estiren bu yaklaşımı için bkz. Haass (2003). ABD Başkanı George W. Bush'un, Batılı ülkelerin Ortadoğu'da özgürlük yokluğunu altmış yıl boyunca görmezden gelmelerinin kendilerini daha güvenli kılmadığına dair konuşması için bkz. The White House (2003). Bu süreçte Batılı ve bölgesel aktörler tarafından başlatılan girişimler ve atılan adımlar için de bkz. Yacoubian (2004, 2005).

yükselişinin bölgenin siyasi, ekonomik ve sosyal reform ihtiyacını karşılamak üzere G-8 liderlerine bölgenin reform yanlısı liderleriyle iş birliğine dair tarihi bir fırsat sunduğunu açıkladı (Güney ve Mandacı, 2013: 436). Diğer bir ifadeyle ABD, Aralık 2002’de Ortadoğu Ortaklık Girişimi (Middle East Partnership Initiative) adıyla başlattığı ve bu zirvede GODKA girişimine evrilen projesiyle, bölgede uygulanacak demokratik reformların, radikalleşme ve terörizme karşı çare olacağına inandı.³⁷ Böylece, bölgenin ekonomik, sosyal ve siyasal reformlara tabi tutulup küresel sisteme dahil olmasını öngördü (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2009: 49). Irak’ın işgali de tüm bunları sağlamaya yönelik atılması gereken önemli ve güçlü bir başlangıç olarak görülmüştü. “Özgür ve demokratik bir Irak” Ortadoğu’nun demokratik dönüşümü açısından domino etkisi ortaya çıkaracak, liberal değerlere karşı güçlü bir direnç sahibi olan bölgede değişimin öni açılacaktı (Altunışık, 2009a: 77).³⁸ Fakat ABD’nin bu yeni stratejisi de önceki gibi başarısızlıkla sonuçlandı. En önemlisi de Filistin’de reformu öncelemesine rağmen 2005’te yapılan seçimleri Hamas’ın kazanmasının ve Ortadoğu’da demokratikleşmenin bir kez daha İslami partilerin kazanacağına anlaşılmasının ardından, siyasi reformdan vazgeçildi (78).³⁹ Ancak tüm bu süreç,

³⁷ GODKA ülkelerindeki demokratik dönüşüm ihtiyacına dair Türkiye’yle birlikte bölge dışı aktörlerin ve bölge ülkelerinin uluslararası ve bölgesel örgütlerle birlikte attıkları adımlara, geliştirdikleri projelere ve aralarındaki etkileşim sayesinde oluşturdukları demokratikleşme dalgasına, süreç içerisinde bu bölgede demokratikleşme için güvenlikten istikrar ve motivasyona dek ihtiyaç duyulan unsurların keşfedilmesi ve yaşanan sorunların anlaşılması gerektiğine dair bir değerlendirme için bkz. Akçapar, Akgün, Altunışık ve diğerleri (2004).

³⁸ ABD’nin 11 Eylül saldırılarının ardından GODKA’ya giden süreçte, teröre sebebiyet verdiği düşüncesiyle Ortadoğu’da statükoyu (ve dolayısıyla rejimleri) desteklemekten vazgeçip demokrasiyi yayma politikasını benimsemesine, ancak ABD işgaline maruz kalan Afganistan ve Irak örnekleri üzerinden sürecin barındırdığı zaaf ve çelişiklere dair bkz. Hobson (2005).

³⁹ Ortadoğu ve İslam ülkelerinde demokrasi teşvikine dair süreç ve mekanizmaların zayıflıklarına, bölgesel aktörlerin tepkilerine, Müslüman toplumlarla yeterince etkileşim kurmayan Batılı aktörlerin aksi yöndeki kanaatlerine rağmen bir din olarak İslam ile demokrasi arasındaki uyuma ve Müslüman toplumların demokratik niteliklerine dair bkz. Yurdusev (2006). Demokratik realist bir çerçevede tanımlanıp uygulanan Ortadoğu’da demokrasinin yayılmasına yönelik ABD politikasının, Mısır örneğinden hareketle, iş birliğine açık otoriter rejimlerin muhalefete küçük bir hareket alanı sağlayarak aslında yürütmeye dair yetki ve etkinliklerini güçlendirdikleri liberal otokratik bir modeli ortaya çıkarmasına dair bkz. Yaylacı (2007). Arap aydınların gazete yazıları üzerinden Geniş Ortadoğu İnisiyatifi örneğinden hareketle ABD’nin Ortadoğu’da demokrasiyi desteklemeye dönük siyasetine, sahip oldukları inanç, değer ve tecrübelerin yanı sıra ABD’nin bölgeye dönük siyasetinin bir ürünü olan "düşmanca" tepkilerinin bir analizi için bkz. Baroudi (2007). ABD ile AB arasında bu süreçte dair ilişkiler için bkz. Durac ve Cavatorta (2009), aralarındaki fikir uyumsuzluğuna dair literatüre hakim varsayımın aksine her ikisinin de kimi taktik farklılıklara rağmen Ortadoğu’da demokrasinin desteklenmesi bakımından aynı hedeflere sahip olduklarını, aynı ideolojik varsayımlarla hareket ettiklerini, karşılaştıkları çelişki ve zorlukların da benzer olduğunu; (üstelik Arap Baharı kapsamında halk hareketlerinin ilk ortaya çıktığı ülke olan) Tunus örneğinde bu sürecin, otoriter bir rejimin, diğer bölge ülkeleri için de ABD ve AB’nin kendilerinden beklentilerini karşılayabilecekleri bir anlayışı temsil edecek biçimde güçlenerek tamamlandığını ortaya koymaktadır. Zira her iki aktör de "güvenilir" bir siyasi muhalefetin yokluğunda bölgede statükoyu korumayı istemektedir. Nitekim Powel (2009) de her iki aktörün bölgesel stratejilerinin uyumsuzlıklardan ziyade iş birliği öngördüğünü, demokrasinin anlaşmazlıkları önleme potansiyeline inandıklarını, bölgesel girişimleriyle Ortadoğu’da demokratik dönüşüme olan ihtiyacı öne çıkardıklarını, Tunus’un ise tüm bu girişimlerde çoğunlukla gönüllü bir şekilde yer alarak ABD ve AB’nin siyasi reform çabalarına maruz kaldığını ifade etmektedir. Ancak Tunus’ta herhangi bir gelişimin söz konusu olmadığını, bu girişimlerin taleplerine uyması için de daha fazla baskıya

Türkiye’ye demokratikleşme ve reform gibi normatif unsurlar vasıtasıyla bölgede güçlü bir nüfuz kazanma imkanı verirken, bölgesel meselelerde çıkar veya görüş uyuşmazlığı yaşansa dahi ABD’yle de iş birliği yapma olanağı sağladı. Böylece bu küresel ve bölgesel bağlam, reform fikri üzerinden Türkiye’ye Batılı aktörlerle uyum içinde hareket imkanı kazandırdı.

Irak’ın işgali sürecinde Türkiye ve ABD, aynı değerleri ve idealleri paylaşarak tüm Ortadoğu’da demokrasi üzerinden barışı ve istikrarı desteklemeyi ve birleşik bir Irak’ta istikrarın, demokrasinin ve refahın güçlendirilmesi hususlarında birlikte çalışmayı vadettiler (Çetinsaya, 2008a: 91). Filistin–İsrail meselesi dahil Arap–İsrail anlaşmazlığının kalıcı çözümüne dair uluslararası çabalara destek vermek de bu iş birliği sürecinin bir parçasını teşkil etti. Bunlardan da anlaşılacağı üzere Türkiye ve ABD, Ortadoğu’da barış ve istikrar üretecek bölgesel bir düzenin eksikliği konusunda hemfikirdi ve giderilmesi için demokratikleşmenin yanı sıra, refah üretecek ekonomik reformlardan istifade etmek hususunda da ittifak içerisindeydi. Bununla birlikte iki aktör arasında tarihi tecrübelerden kaynaklanan zıtlıklar da söz konusuydu.

Değerler ve hedefler konusundaki iş birliği potansiyeline rağmen geçmişten gelen kimi tecrübeler, çıkarlar ve yöntemler konusundaki önemli bir farklılığa işaret etmekteydi. Soğuk Savaş’ın ardından Türkiye, hayati çıkarlarının ABD tarafından destekleneceğine; ABD ise Türkiye’nin çevresindeki bölgelerle ilgili siyasetinde kendisine koşulsuz bir şekilde uyacağına inanmıştı. 11 Eylül olayları ise her iki taraf için de birbirlerine yönelik beklentilerin test edildiği bir süreç oldu. Küresel terörle mücadelesinde kendisi gibi bir müttefikin desteğine olan ihtiyacın, ABD’nin nazarında değerini artıracaklarını düşünen Türkiye, 2003’te Irak’ın işgaliyle birlikte bu beklentinin gerçekleşmeyeceğini fark etti. Bunun sebebi ise Türkiye–ABD ilişkilerindeki dönüşümdü çünkü kendi lehine değişmekte olan güç dengesi, ABD’nin Türkiye’nin çevresinde daha saldırgan, tek taraflı ve askeri bir dış politika yürütmesini beraberinde getirmişti (Oğuzlu, 2008a: 7). Nitekim Irak’ın işgali, Kuzey Irak’ta Kürt özerkliği, Kerkük’ün statüsü, PKK’yla mücadele, Suriye ve İran’la ilişkilere dair farklı yaklaşımlar da iki ülke arasındaki çıkar uyuşmazlığını ortaya çıkardı. Dolayısıyla, Soğuk Savaş döneminin aksine tehdit algılamalarının

maruz bırakılmadığını belirtmektedir. Daha geniş bir bölgesel çerçeveden bakıldığında bu iki aktörün aslında siyasi reformun tahmin edilemeyen sonuçlarıyla karşılaşmaktansa statükonun sağladığı istikrarı sürdürmeye daha fazla önem verdiklerini savunmaktadır. Dolayısıyla bu iki aktörün küresel siyasetlerinde Tunus demokrasinin Amerika ve Avrupa vatandaşlarının güvenliğini sağlama ihtiyacı karşısında en iyi ihtimalle ikincil bir hedefi temsil ettiği bir örneği teşkil etmektedir. Nitekim Tunus’ta ne Batı karşıtlığı ne de buna imkan sağlayacak bir siyasi reform ihtiyacı söz konusu değil. Zira dönemin Bin Ali hükümeti, demokrasiyi anlaşmazlıkların ortadan kalkması için isteyen ABD ve AB’nin ihtiyacına cevap verecek kadar istikrar ve güvenlik sağlamaktadır. Öyle ki Tunus’ta radikalizmin imkanı Avrupa ülkelerinden daha fazla değildir.

ve güvenlik ihtiyaçlarının farklılaşması, ilişkilerde gerginlikler doğurdu (Arı ve Pirinççi, 2010b: 23). Bu nedenle de Türkiye, ABD'nin bölgede yeni bir düzen kurmaya yönelik siyasetinden tarzi dolayısıyla rahatsızlık duydu (Altunışık, 2013a: 165-166). Sonuç olarak 1 Mart tezkeresinin ardından işgalin fiili olarak başladığı süreçte taraflar arasındaki ilişkilere güven bunalımı hakim oldu. Zira Ortadoğu'da demokratik dönüşüm bakımından fikirlerin örtüştüğü noktada dahi, iki aktör arasında yöneme dair bakış açıları farklıydı. Bu durum aslında çıkarların da örtüşmediğinin bir göstergesiydi zira ABD'nin karşısında bölgeyle aidiyet kuran bir Türkiye vardı.

Ortadoğu'da demokratikleşmenin mümkün olduğunu düşünen AK Partili karar alıcılar, İslam dünyasının ve Ortadoğu'nun kendisini yenilemesi gerektiğine inanmaktaydılar (Davutoğlu, 2013b: 215-216). Bu doğrultuda da Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Gül, katıldıkları bölgesel platformlarda dahi reform ihtiyacına değindiler. Ancak bunun dış müdahalelerle mümkün olmadığı ve böyle bir durumun hem meşruiyet sorununa hem de kaosa yol açabileceği kanaatindeydiler. Bu kanaat, ABD'nin Suriye'ye yönelik, Türkiye tarafından güvenliğine tehdit olarak algılanan siyasetine tepkisine de yansdı. Türkiye, bu ülkeyle, bölgede etkisi artan Kürt milliyetçiliği karşısında ortak bir güvenlik kaygısına sahipti ve onun Ortadoğu barış sürecinden dışlanmasını da gerçekçi görmüyordu. Aksine, Suriye'nin istikrarlı ve demokratik bir ülke olmasının, bu ülkenin diplomatik sürece dahil edilmesini ve iletişim kanallarının açık tutulmasını gerektirdiğine inandı. Böylece küreselleşen dünyayla bütünleşmeye cesaretlendirildikçe içerdeki demokratikleşme ve liberalleşme baskısını daha fazla hissedecekti (Oğuzlu, 2008a: 8-9). Türkiye, bölgede demokratik dönüşümü mümkün kılacak GODKA başta tüm uluslararası çabalara da bu nedenle aktif destek vermekteydi.

AK Parti yönetimi, Ortadoğu'da demokratikleşmenin mümkün ve gerekli olduğu düşüncesine sahipti ve bu doğrultuda GODKA girişimini destekleyerek Türkiye'yi girişimin "demokratik ortağı" ilan etmişti (Güney ve Mandacı, 2013: 436). Nitekim dünya tarihinin doğal seyri içinde gerçekleştiğini kabul ettikleri küreselleşmenin Ortadoğu'yu da etkilemesi şaşkırtıcı değildi; lakin Ortadoğu'da demokratik dönüşüm pek de güvenli bir şekilde gerçekleşmemekteydi. Soğuk Savaş'ın ardından tıpkı Doğu Avrupa'da olduğu üzere bu bölgede de gerçekleşmesi gereken bu dönüşüm artık kesinlikle başlamalıydı. Nitekim Ortadoğu'daki siyasi düzenlerin mevcut haliyle varlıklarını sürdürmenin zorluğu dolayısıyla demokratik değerlerin ve yapıların benimsenerek küresel sistemle bütünleşmesi ihtiyacı söz konusuydu (Çetinsaya, 2008a: 92; Davutoğlu, 2013b: 46, 129). GODKA'ya destek veren Türkiye, Batı'yla iyi ilişkiler içerisinde demokratik

Müslüman bir ülke olarak İslam ile demokrasi arasında mutlak bir uyumsuzluk ve tüm Müslüman ülkelerin Batı karşıtı olmadığını ABD'ye gösterme fırsatı da edindi (Altunışık, 2013a: 164).

Nitekim Türkiye, ABD yönetiminin GODKA uygulamalarının yöntemini eleştirerek başarı için iki koşul olduğunu savundu. İlk olarak bölgesel istikrarın muhafazası için mevcut sınırlar asla değişmemeliydi. İkinci olarak ise uygulamanın sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik koşullarına binaen her bir ülkenin kendi içinden başlamalıydı (Çetinsaya, 2008a: 93). Yani Türkiye, özellikle sınırlar bakımından statükoyu savunarak hangi amaçla olursa olsun zorlayıcı güç kullanımına karşı çıktı. Bunun anlamı, Türkiye'nin bölgede ulusal egemenlikler konusunda statükocu bir tavır içerisinde olduğuydu ve bölge ülkeleriyle kolektif kimlik inşasına yönelik stratejik etkileşimi mümkün kılan da bu tavidir. AK Partili karar alıcılara göre Türkiye, gecikmiş ama zorunlu olarak gördükleri demokratik dönüşüm sürecine, bu iki koşul ve tarihi sorumlulukları doğrultusunda rehberlik etmeliydi (Davutoğlu, 2013b: 129). Ortadoğu'da demokratikleşmeye yönelik bu görüşler, aslında dış politikaya dair yeni bir tasavvurun da işaretiydi.

Buna göre, "özgüvene" sahip bir Türkiye'nin GODKA çerçevesinde kendi demokratikleşme projesini ortaya koyup içinde bulunduğu koşullara uygun bir şekilde bu projesini gerçekleştirmeli ve herhangi bir dış müdahale olmaksızın bölgesel dönüşüme liderlik etmeliydi. Bunun için de bölgenin geleceğine dair aktif bir siyasete sahip olmalı, bu siyasetin kavramsal çerçevesini ortaya koymalı, bunu bölge halklarıyla paylaşmalı ve en önemlisi de barış ve istikrar devam ederken bölgesel dönüşümü desteklemeliydi (Çetinsaya, 2008a: 93). Dolayısıyla ABD'nin 11 Eylül sonrası Ortadoğu siyaseti, amaçları ve yöntemleri itibarıyla Türkiye'nin bazen karşı çıktığı bazen de iş birliği yaptığı farklı durumları doğurdu. Bir yanda Irak'ın işgaline 1 Mart tezkeresinin kabul edilmeyişiyile gösterilen tepki, diğer yanda GODKA örneğindeki gibi Ortadoğu ülkeleri ile Batılı ülkeler arasındaki pozitif etkileşime imkan sağlayacak girişimlerin desteklenip katkıda bulunulması, bu durumlara birer örnekti. Ancak tam da ABD'nin bu siyaseti, Türkiye'nin Ortadoğu'ya aktif bir şekilde müdahil oluşunun imkanlarını meydana getirdi; çünkü ABD, Irak'ı işgaliyle Arap milliyetçiliğini iyice zayıflatarak⁴⁰ ve Ortadoğu'da arabulucu bir rol üstlenmeyi terk ederek, güçlenmekte olduğu bir bağlamda Türkiye'ye bölgenin kapılarını araladı. Değişen dış politika ilkeleri ve bölgeye yönelik yaklaşımıyla da Türkiye, bu potansiyelden istifade etti (Perthes, 2010: 1-2; Altunışık, 2013a: 164). Üstelik bölgede ekonomik ve siyasi dönüşümler

⁴⁰ El-Labbad'a göre Arap milliyetçiliği, Türkiye'nin önemini kavramak ve iyi ilişkiler geliştirmeye yönelik açılımlar oluşturmak konusunda Arap aydınlarının önünde büyük bir engeldi (2009: 54-55).

öngören GODKA girişiminde dahi ABD'nin tehdit üreten yaklaşımına gösterdiği dirençle Türkiye, geçmişin aksine bölgede kabul edilirliliğini artırdı (Duran, 2009: 397).⁴¹

Soğuk Savaş'la başlayan ABD'yle ittifak ilişkisi, Türkiye'yi Avrupa, SSCB ve Ortadoğu arasında "tampon ülke" haline getirecek biçimde, büyük ölçüde NATO çerçevesinde askeri temelde gerçekleşmiş ve askeri üstünlüğü dolayısıyla ABD tarafından belirlenmişti. Ortak tehdit algısından kaynaklanan güvenlik temelli bu ilişkideki eşitsizlik, Soğuk Savaş sonrası sona eren tehdit algısına ve ekonomik, ticari ve sosyal alanlarda geliştirilen iş birliklerine rağmen sürdü (Arı ve Pirinççi, 2010b: 18-19). Dolayısıyla, ABD'nin Türkiye'yi ekonomik kalkınma ve demokratik dönüşüm süreçlerinde yeterince desteklememesi ve stratejik ortaklık çerçevesinde sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesini beklemesi, AB ile olduğu üzere ABD ile de eşit bir ilişki kurmak isteyen AK Partili karar alıcıları tatmin etmedi. Türkiye'nin AB'yi bir denge unsuru olarak görmesinde de ABD'nin, 11 Eylül sonrasında, dış politikada sahip olduğu gücü öne çıkaran eşitsiz yaklaşımı etkili oldu (İnat ve Duran, 2005: 24-25).

Nitekim ABD; "askeri güç ve güvenliğe ekonomik güç ve sosyal adaletin, tek taraflılığa çok taraflılığın, dost-düşman ilişkisi olarak siyasete müzakere olarak siyasetin, sert güce yumuşak gücün ve topluluk ve güvenliğe özgürlüğün" üzerinde bir yer vererek hegemonyasını inşa etmekteydi (Keyman, 2010: 6). Bu da ABD dış politikasının dünya meselelerini savaş ve işgal temelinde ele almasına yol açtı. Bu bağlam içerisinde Türkiye'nin Müslüman bir toplum üzerinde seküler ve anayasal bir demokrasi tesis eden modern tarihine yönelik küresel bir ilgi ortaya çıktı. Zira artan küresel terör olayları İslam'la irtibatlandırılarak İslami olanın "düşman" ve "öteki;" dolayısıyla seküler modernliğin ve liberal demokrasinin zıddı olarak görülmesine yol açmıştı. Bu süreçte terörle küresel mücadelenin başarısı için İslam'la demokrasinin bir araya getirilmesi düşüncesi doğsa da önerilen yöntemler, "savaş zoruyla demokrasinin ihracı" fikrinden "küresel demokratik yönetim" fikrine dek çeşitlilik içerisindeydi (7). Türkiye'nin modern(leşme) tarihi ve İslami kimliği, bu ikinci fikir temelinde küresel ilgiyi cezbederken içinde bulunulan tarihi bağlamda AK Parti iktidarı, söz konusu ilgiyi daha da artırdı (7-8).

Soğuk Savaş sonrası süreç, Türkiye gibi bölgesel güçlerin küresel güçlerden, her ne kadar bu güçlerin bu yeni durumu kavramaları biraz zaman almış olsa da bağımsız bir şekilde hareket etme imkanlarını artırmıştı (Ülgen, 2011b). AK Partili karar alıcılara göre, Türkiye için bu yapısal dönüşümden istifade etmek ve artan hareket imkanını kullanabilmek, daha aktif ve yapıcı bir dış

⁴¹ AK Parti dönemi Türk dış politikasının ABD'den bağımsızlaşmasına dair ayrıca bkz. Park (2007) ve Cook (2011).

politika yürütmesini sağlayacak olan yeni bir kimlik atfını gerektirdi. Nitekim Keyman'a göre de bu yeni dış politika kimliği, jeopolitiğin yanı sıra ekonominin ve kimliğin istihdamını da zorunlu kıldı. Böylece sahip olduğu jeopolitikle birlikte Türkiye'nin modernliği ve demokrasisi, dış politikanın yapıcı boyutlarını, diğer bir ifadeyle yumuşak gücünü inşa eder hale geldi (Keyman, 2010: 2). Bu sayede proaktif, yapıcı ve çok boyutlu dış politika aktivizmine şeklini veren ve stratejik derinliğine anlam kazandıran da yeni kimlik atfı oldu.⁴² Bu kimlik, Türkiye'nin kendini tanımlama ve muhatapları tarafından algılanma biçimi açısından oldukça yeniydi. Diğer bir ifadeyle, Ortadoğu ile aidiyet kuracak biçimde tür kimliğini yeniden tanımlayan Türkiye, bunu, edinmek istediği rol ve kolektif kimlikleri hem bölge ülkeleri hem de Batılı ülkeler tarafından etkileşimlerle desteklenecek biçimde yaptı. Zira ekonomik, siyasi ve toplumsal reformlar bakımından modernleşme ihtiyacı içerisinde olan Ortadoğu'da refah, barış ve istikrara dayanan bölgesel bir düzen tesis etmek, bu sayede de söz konusu modernleşme ihtiyacını tedrici bir biçimde gerçekleştirmek gerekliydi. Bu durum da Türkiye ile bölge ülkeleri arasında karşılıklı bağımlılık ve müşterek kader mekanizmaları için uygun bir zemin oluşturdu ve yeni kimlik atıfları doğrultusunda tarafları stratejik etkileşimlere yönlendirdi.

2.4. Türkiye'nin Yeni Kimlik Atfı

Bu kısımda, Türkiye'nin Ortadoğu ile aidiyet kurmasını ve aktif bir bölge siyaseti izlemesini kendisi açısından mümkün kılan düşüncelerle donatan kimlik atfı ele alınmaktadır. Ayrıca bu kimlik atfının bölge ülkeleri tarafından kabul görmesini sağlayan anlamları üzerinde durulmaktadır. Böylece bir yandan Türkiye'nin tür, rol ve kolektif kimlik çeşitleri ve bunların doğurduğu çıkarlar, diğer yandan ise bu tezde kimlik atfına içkin olduğu savunulan kolektif kimliğin nedensel mekanizmaları ortaya konmaktadır. Zira AK Parti hükümetleri döneminde Türkiye; güvenlik, refah ve istikrar bakımından kendisini Ortadoğu ülkeleri ile müşterek bir kadere sahip olarak görmüş ve karşılıklı bağımlılık içerisinde kabul etmiştir. Ortak medeniyet geçmişi de homojenlik sağlamış ve modernleşme ihtiyacıyla birlikte bu homojenlik daha da artırılmıştır. Böylece Batılı aktörlerin yanı sıra bölge ülkeleri de kendisi hakkındaki yargılarını dikkate aldığı "mühim ötekiler" haline gelmiştir. Bu sayede bu ülkelerle kolektif kimliği mümkün kılan pozitif bir etkileşim sürecine girerken iş birlikleri gelişip artarak karşılıklı tehdit algıları

⁴² Dış politika aktivizmi ve stratejik derinlik kavramı için ayrıca bkz. Davutoğlu (2004).

ortadan kalkmıştır. Bu aynı zamanda Türkiye'nin kim olduğuna ve ne istediğine dair yenilenen düşünceleriyle başlayan bölgesel sistemik bir dönüşüm anlamına da gelmiştir.

Bu hususları ortaya koymak üzere ilk olarak, AK Partili karar alıcıların; özellikle dış politika ilkeleri biçiminde tezahür eden, medeniyet perspektifine sahip, bölgeyi kuşatıcı ve Türkiye'yi geçmiş dönemlerden farklı bir yerde konumlandırarak kimlik atıfları ortaya konacaktır. İkinci olarak, Türkiye'nin normatif model ve yumuşak güç sahibi bir aktör olarak tanımlanmasına binaen, bu kimlik atfının Ortadoğu ülkeleri tarafından kabul görmesinin sonucu olan ve bu bölgede çıkarı olan tüm aktörler tarafından paylaşılan, Türkiye'ye yönelik rol atıfları açıklanacaktır. Üçüncü olarak ise bölgenin refah ve istikrarıyla birlikte tanımlanan çıkar tanımı doğrultusunda bu atıfların Türkiye'nin Ortadoğu bağlamında çıkarlarını da inşa ettiği gösterilecektir. Son olarak da söz konusu kimlik atfı bağlamında karşılıklı bağımlılık oluşturacak bir etkileşim biçimi olarak ekonomik ilişkilere verilen önem ele alınacaktır.

2.4.1. Dış Politika İlkelerinden Medeniyet Düşüncesine Kuşatıcı Bir Kimlik

AK Parti hükümetleri döneminde AK Partili karar alıcılarca yapılan yeni kimlik atfı; Türkiye'yi tarihi, kültürel ve coğrafi olarak İslam dünyası içinde konumlandırarak tür kimliğini ve bu doğrultudaki çıkarlarını aktif bir Ortadoğu siyasetini ve bölge ile aidiyet kurmasını mümkün kılacak bir biçimde yeniden tanımladı. Bu atf, “merkez ülke” olarak isimlendirilen ve barındırdığı medeniyet fikri sayesinde ötekini kuşatıcı nitelikte yeni bir kimlik atfıydı. Nitekim söz konusu medeniyet fikri hem medeniyet içi dayanışmayı artırmanın hem de medeniyetler arası diyalogu güçlendirmenin düşünsel imkanını sağladı. Dolayısıyla “düzen kurucu” bir aktör olarak aktif ve sorumluluk üstlenen bir Türkiye kimliğini de beraberinde getirdi.⁴³

“Giriş” bölümünde de değinildiği üzere, Türkiye'nin dış politika ilkeleri: 1- Demokrasi ile güvenlik arasında denge, 2- komşularla sıfır sorunlu ilişkiler, 3- komşu bölgeler ve ötesiyle güçlü ilişkiler, 4- çok boyutlu dış politika ve 5- ritmik diplomasi olarak belirlendi (Davutoğlu, 2008). Bu ilkeler; dış politikaya yön vermenin yanı sıra, kimlik atıflarının etkileşim süreçlerinde (yeniden) üretilmesini mümkün kılacak biçimde Türkiye'nin muhataplarına dönük muhtemel

⁴³ İhtiyat, pasiflik ve statükoculukla şekillenen geleneksel dış politika, Mufti'ye göre, aslında ters tepen Batıcı ve NATO merkezli bakış açısıyla birlikte, Sovyetler Birliği'nin dağıldığı süreçte olduğu üzere, fırsatlardan istifade etmeye mani olmaktaydı. Nitekim bu durum da Batıcı kimlik atfının sebep olduğu normatif bir engeldi (1998: 45). Ak Partili karar alıcılar tarafından ortaya konan yeni kimlik atfı ise Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkan ve 1990'larda da devam eden Batı'nın “güvenilir müttefiki” rolüne kendinden emin ve bağımsız bir dış politika takip etmeyi öngören bir meydan okumayı içermektedir (Kara, 2016: 56). Nitekim kimlik atfı, kimlik atfına içkin normlar, bu normların davranışsal tezahürleri ve aktörler arasındaki etkileşimlerin birbirleriyle ilişkileri için bkz. Barnett (1996: 598-99).

davranış normlarını ve onlar tarafından nasıl görülme istediğini de ortaya koydu. Farklı kavram ve ilkelerle de bu süreç, sürekli ve tutarlı bir biçimde desteklendi (Yeşiltaş ve Balcı, 2011). Bu sayede dış politika ilkeleri, Türkiye'ye atfedilen ve odağında merkez ülke fikrinin yer aldığı bir kimlik atfı haline geldi. Böylece Türkiye'nin çevresine dair düşünceleri ve bu çevreye nispetle konumu yeniden belirlendi. Buna göre, coğrafi olarak Afro-Avrasya'nın ortasında yer alan ve bu nedenle aynı anda birden fazla bölgesel kimliğe sahip olan Türkiye'nin ne coğrafi ne de kültürel olarak tek bir bölge ile ilişkilendirilmesi mümkün değildi (Davutoğlu, 2008: 78). Türkiye'yi "merkez ülke" haline getiren de bu özelliğiydi ve bu potansiyelin gerçekleşebilmesi için de "kendi güvenliğini ve istikrarını çevresine de istikrar ve güvenlik sağlayacak daha aktif [ve] yapıcı bir [rolle]" güvence altına alması gerekiyordu (79). Bu ise "düzen kurucu aktör" olmak demektir ve Türkiye'nin etrafındaki bölgelerle etkileşim kurmasını zorunlu kılmaktaydı.⁴⁴ Türkiye, bunu kolaylaştıracak imkanlara da sahipti.

Davutoğlu'na göre, Türkiye, Osmanlı İmparatorluğundan aldığı coğrafi derinlik mirası sayesinde birçok jeopolitik ve jeokültürel etki alanının merkezindeydi ve bu nedenle çevresindeki tüm bölgelerle etkileşim içerisinde olduğu aktif bir dış politika izlemeliydi (Murinson, 2006: 947-948). Nitekim birçok bölgesel kimliğe sahip olan ve bu doğrultuda bütüncül bir dış politika takip etmesi icap eden Türkiye'nin herhangi bir bölgeye arkasını dönmek gibi bir lüksü yoktu. Bu yüzden muhtelif meseleleri aynı anda göz önünde bulundurmalı ve sadece acil konulara öncelik vermeliydi. Bu durum Türkiye'ye hem Doğu'da hem de Batı'da her seviyede aktif bir şekilde yer alma imkanı sunmaktaydı (Aras, 2009a: 8). Bu imkandan istifade edebilmek için de herhangi bir bölgeyle veya aktörle iyi ilişkiler içerisinde olmanın bir başkasıyla kötü ilişkilere neden olacağı düşünülmeden ve buna sebebiyet verilmeden her biriyle iyi ilişkiler içerisinde olunmalıydı (Davutoğlu, 2013b: 136). Bu açıdan Türkiye'ye atfedilen "merkez ülke" kimliği, çevre bölgelerle tarihi ve kültürel yakınlıktan kaynaklanan stratejik derinliğin, bölgesel ve küresel güvenliğe katkıda bulunacak biçimde istihdam edilmesi demektir. Türkiye'ye "düzen kurucu aktör" olma imkanını kazandıran da bu potansiyeldi (Güney ve Mandacı, 2013: 440). Bu nedenle "merkez ülke" kimliği ve "düzen kurucu aktör" olma hedefinin, Türkiye'ye küresel ve bölgesel düzeyde bazı sorumluluklar getirdiği düşünülüyordu. Bu ise bir yönüyle Türkiye'nin parçası olduğu tarihe ve içinde bulunduğu coğrafyaya yabancılaşmaya son verilmesi demektir. Ortadoğu, medeniyet düşüncesinden kaynaklanan bu anlayışın pratikteki merkeziydi.

⁴⁴ "Merkez ülke" düşüncesi için bkz. Yeşiltaş ve Balcı, (2011: 12)

Daha önce İsmail Cem'in dışişleri bakanlığı döneminde (1997-2002) görüldüğü üzere, Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyaya ve parçası olduğu tarihe yabancılık hissetmeyen bir dış politika tasavvuru, Türkiye'ye ve çevresine atfedilen rolleri de farklılaştırmıştı. Türkiye'nin Asya ile Avrupa arasında merkezi bir konumda bulunduğu ve medeniyet kimliği bakımından her ikisine birden ait olduğu düşüncesindeki bu tasavvur, bu doğrultuda Türkiye'yi bir "dünya devleti" addetmiş ve Batı içinde konumlandırırsa da Türkiye'nin güçlü bir aktör olmasının, coğrafyasına ve tarihine yabancılaşmasına son vermekle mümkün olduğunu savunmuştu (Yeşiltaş, 2013: 669). Diğer bir ifadeyle bu tasavvur, Türkiye'nin çevresini tehditten öte güç devşireceği bir alan olarak görmüştü. AK Partili karar alıcılar da böyle görmeyi tercih etti.

Bu doğrultuda hareket etmek, AK Partili karar alıcılara göre, Türkiye'nin etrafındaki bölgelerle aktif ve bütüncül bir tarzda ilgilenmesini gerektirmekteydi. Belirli bir dönemde herhangi bir bölgeye, ülkeye veya meseleye daha fazla odaklanılması ise bütüncüllük ilkesi çerçevesinde verilen öncelikten kaynaklanmalıydı (Davutoğlu, 2013b: 391-392). Bu da Türk dış politikasına dair, daha ziyade gerçekleştirilen eylemlerin düşünsel temelini sorgulayan ve bu eylemleri bu çerçevede anlamlandırmaya çalışan "Ortadoğululaşma", "Avrupalılaşma" veya "İslamlaşma" tartışmalarını da beraberinde getirdi (Aydın ve Acikmese, 2007; Oğuzlu, 2008a; Müftüler-Baç ve Gürsoy, 2010). AK Parti'nin medeniyet perspektifli aktif dış politikası, bunlardan farklı ama yine de hepsini kuşatıcı nitelikteydi. Anlam esnek bir medeniyet söylemine dayanan bu düşünce, AK Partili karar alıcılara yerel, bölgesel ve evrensel değerleri aynı anda kuşatabilme imkanı verdi. Böylece tam da bu kavramın muğlaklığı, dış politika dinamizmine olumlu bir katkı yaptı (Ardıç, 2014: 102).⁴⁵ Bu görüşü benimsemek, medeniyet perspektifinin önceki dönemlerin evrenselleşme uyumlu mirasını reddetmeden Türkiye'yi İslam medeniyetinin parçası olarak konumlandığı bir biçimde, dış politikada evrenselleşmeden bahsetmeyi mümkün kıldı.

Türkiye'yi ideolojik olarak Batı'ya bağlı modern ve seküler bir ülke olarak gören geleneksel yaklaşımın aksine AK Parti döneminde Türkiye, Müslüman ve demokratik bir ülke olarak tanımlandı ve Batı medeniyetiyle uyumlu olsa da İslam medeniyeti içinde konumlandırıldı (Altunışık, 2009c: 190).⁴⁶ Bu, yeni dış politika tasavvurunu ve Ortadoğu'ya bakışı belirleyen önemli bir düşünsel dönüşümdü. Zira AK Parti'nin medeniyet düşüncesi, Ortadoğu'yu coğrafi

⁴⁵ Medeniyet söyleminin kuşatıcı pratik örneklerine dair bkz. Erdoğan (2012: 207-215, 227-238). Yine medeniyet söyleminin (jeopolitik tasavvurun) "biz" ve "onlar" ayrımıyla Batıyı dışarıda bırakıp sorumluluk alanında gördüğü İslam dünyasının liderliğini üstlenen dış politika anlayışına dair bir değerlendirme için bkz. Bilgin ve Bilgiç (2011).

⁴⁶ Laik, Kemalist "geleneksel" yaklaşımın temsilcisi bürokrasi ile "post-İslamcı" AK Parti iktidarının dış politika yapım sürecindeki etkileşimlerinin ortaya çıkardığı örüntüler için bkz. Robins (2007b).

aidiyetin ve İslam dünyasını da kültürel kimliğin kaynağı olarak gördü. Ortadoğu'yu sahiplenen, bölgesel meselelerle ilgilenen ve İslami hareketlerle yakınlaşan pratiklerle de bu düşünce pratiğe döküldü. Türkiye'nin özellikle komşularla sıfır sorun siyaseti ve -Arap Baharında zirveye ulaşan-model ülke olarak öne çıkarılması da bu düşüncenin bir yansımasıydı (Ardıç, 2014: 106-107). Amaç ise bölgesel düzenin "tesisi" (ve küresel düzenin "revizyonu") idi.

AK Parti, medeniyet düşüncesinden hareketle parçası olduğu tarihe yabancılaşmaya son verirken bir "yerele dönüş" ve "evrenselden kopuş" fikrinden uzaktı. Aksine kendi medeniyet değerleriyle evrensel değerler arasındaki etkileşime katkıda bulunmak istedi. Evrensel değerlere ve insanlığın ortak mirasına dair yaklaşımı, AK Parti'nin medeniyet düşüncesinin evrensel boyutunu oluşturdu. Bu sayede, barış ve iş birliğine küresel düzeyde bir alan açmaya çalıştı (Ardıç, 2014: 110-111; ayrıca bkz. Erdoğan, 2012: 109-114). Aslında hem AK Parti'nin dış politikadaki küresel kuşatıcılığı hem de Ortadoğu ülkeleriyle kurulan aidiyet, Davutoğlu'nun "Medeniyetlerin Ben-İdraki" (1997) çalışmasındaki, İslam medeniyetinin kuşatıcılığı fikriyle de uyumluydu.⁴⁷ Bu evrensel boyutun önemli bir özelliği de adaleti merkeze almasıydı. Bu nedenle AK Partili karar alıcılar, Batılı ülkeleri ve özellikle de BM Güvenlik Konseyi üyelerini dünyanın farklı yerlerindeki krizlere farklı tepkiler verdikleri için eleştirdiler ve medeniyet düşüncesi bağlamında, güvenlik ve sert güç karşısında normatif değerlerden mülbem iş birliğini, çok taraflılığı ve uzlaşmayı savundular. Ulusal çıkar tanımını da bu doğrultuda yaptılar (Duran, 2009: 389, 401).⁴⁸ Türkiye'nin İslam medeniyeti içinde konumlandırılışı da tüm bu hususlarla yakından ilgiliydi.

AK Partili karar alıcılar Türkiye'yi İslam medeniyeti içinde konumlandırıdılar; çünkü Batı medeniyetinin başat konumda olduğu bir dünya düzenini küresel sorunlara çözüm üretememesi dolayısıyla eleştirmekte, farklı medeniyet havzalarında bir canlanma yaşandığını ve bu nedenle bir "çok kutupluluk" durumunun ortaya çıktığını savunmakta, farklı medeniyetler arasında küresel sorunlara çözüm üretecek etkileşim ile uyumun mümkün ve gerekli olduğunu düşünmekte⁴⁹ ve alternatif bir dünya düzeni önerme potansiyeline sahip olması dolayısıyla kendilerini İslam medeniyetinin bir temsilcisi olarak görmekteydiler (Yeşiltaş, 2013: 676-677; ayrıca bkz. Kalın, 2011-12: 10; Erdoğan, 2012: 241-248). Bu aynı zamanda dünya düzenine medeniyet perspektifiyle bakmak ve sistemik kültürü dönüştürmek anlamına gelmekte ve çeşitli güç kaynaklarına sahip olmayı gerektirmekteydi. Güçlü ekonomisi, yüksek büyüme oranları,

⁴⁷ "Ben-İdraki"nin dış politikadaki yeri için bkz. Yeşiltaş ve Balcı (2011).

⁴⁸ Duran, bunu J. S. Mill'den esinlenerek "aydınlanmış milli menfaat" olarak isimlendirir.

⁴⁹ Medeniyetler düzeyinde etkileşim tartışması için bkz. Köse (2009).

askeri kapasitesi, 2000'lerin uluslararası güç dağılımı, çok bölgeli kimliği, yumuşak gücü, dış politika aktivizmi, Davutoğlu'nun bu konudaki fikri önderliği ile Erdoğan'ın karizmatik ve güçlü liderliği,⁵⁰ Türkiye'nin küresel etkiye sahip bölgesel bir güç olarak öne çıkmasında ve medeniyet odaklı bir dış politika yürütmesinde oldukça etkiliydi (Ardıç, 2014: 115).⁵¹ Medeniyet eksenli bir dünya düzeni için de medeniyet içi dayanışma gerekiyordu ve Ortadoğu ile kurduğu aidiyet, Türkiye'nin buna yönelik bir adımıydı.

AK Partili karar alıcılara göre, Türkiye'nin Osmanlı mirasının sunduğu coğrafi ve kültürel derinlikten istifade edebilmesi, dış politikanın Ortadoğu'ya yönelik önyargılardan kurtularak ekonomik ve kültürel iş birliğine odaklanmasını gerektirmekteydi (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2009: 40). Böylece bölgeyi bir tehdit kaynağı olarak görmekten vazgeçen zihinsel dönüşüme, iş birliği düşüncesi eşlik etti. Ayrıca geleneksel dış politika yaklaşımını edilgen ve savunmacı olmakla eleştirirken, Türkiye'nin Ortadoğu'ya müdahil olmasını kolaylaştırmanın ötesinde, onu Ortadoğu'ya ait gören ve dolayısıyla çeşitli sorumlulukları beraberinde getiren bir tarih ve kültür anlayışının hakim olduğu yeni bir dış politika tasavvuru ve Ortadoğu siyaseti ortaya koydular. Bu nedenle Türkiye'nin tarihi ve kültürel kimliğini içinde yer aldığı coğrafya temelinde tanımladılar ve bu kimliğin Türkiye'ye bu bölgede merkezi bir rol üstlenmeyi zorunlu kıldığını savundular. Onlara göre, Türkiye Ortadoğu'da tarihi, stratejik ve coğrafi bir derinliğe sahipti ve bu yüzden sadece merkezi bir konuma sahip olmakla kalmamakta, aynı zamanda bu bölgeye müdahil olmak Türkiye'nin çıkarlarına da hizmet etmekteydi. Bu nedenle Türkiye'nin kuşatıcı bir Ortadoğu politikası yürüterek Ortadoğu'daki devlet ve devlet-dışı tüm aktörlerle etkileşimini artırması ve ilişkilerini güçlendirmesi elzemdi. Ayrıca Türkiye'nin Ortadoğu siyaseti dinamik ve proaktif olmalı; Batı'yla ilişkilerin bir uzantısı olmaktan ziyade tamamen kendisi tarafından belirlenmeliydi. Türkiye'yi pasifliğe ittiğini ve Ortadoğu'daki merkezi konumunu kavrayamadığını düşündükleri, "köprü" kimliği benzeri kimlik atıflarına da karşı çıktılar (Altunışık, 2009c: 187-188; Aras ve Görener, 2010: 85; Altunışık ve Martin, 2011: 578). Aslında tarihi geçmişe yapılan atıfla birlikte coğrafyanın anlamı da değişti ve karar alıcıların zihninde sınırların kısıtlayıcılığı ortadan kalktı.

Osmanlı geçmişine yapılan atıf, Türkiye'nin Ortadoğu'yla tarihi ve kültürel bağlarını ortaya koymanın ve böylece bölgeye nüfuz etmenin imkanını oluşturdu. Türkiye'nin bölge ülkelerinin refah, güvenlik ve istikrarına dair sorumlulukları olduğu düşüncesi de bu bağlarla meşrulaştırıldı

⁵⁰ Recep T. Erdoğan'ın dış politikaya etki eden kişilik ve liderlik özellikleri için bkz. Görener ve Ucal (2011).

⁵¹ Küresel etki ve medeniyet odaklı dış politika için ayrıca bkz. Kutlay (2011) ve Kardaş (2013).

(Altunışık, 2014b: 129). Böylece merkez ülke fikri etrafında tarih ve coğrafyaya dair benimsenen bu kuşatıcı tasavvur, Ortadoğu'ya dair olumsuz düşünce ve önyargıları yıkarken Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası rolünü yeniden tanımlayarak dış politika pratiğini etkiledi (Aras, 2009a: 4-5). Bu sayede, ülke sınırlarını kimliğin sınırları haline getirip tüm "ötekilere" karşı onları dışlayarak savunmacı bir tutum alan geçmiş dönem anlayışları terk edilerek sınırların "ben" ile "öteki" arasındaki ayrımın kaynağı olması durumu ortadan kaldırıldı ve coğrafya ile kimlik arasında yeni bir ilişki kuruldu. Böylece çevreden kaynaklanan tehdit algısı ve Ortadoğu'ya yönelik olumsuz atıflar son buldu. Tehdit algılayan ve ötekileştiren dış politika düşüncesinin aksine, sorumluluk alanını sınırlarının ötesine taşıyan bir tasavvurun hakim olmasını mümkün kılan da bu anlayıştı (Aras ve Polat, 2007: 477; ayrıca bkz. Yeşiltaş, 2013). Bu sayede Ortadoğu, kendisiyle aidiyet kurulan ve güç devşirme imkanları sunan bir alan olarak görüldü.

Davutoğlu'na göre, merkez ülke olarak Türkiye'nin mevcut sınırları muhafaza ederek Ortadoğu ülkeleriyle etkileşim imkanını artırmalıydı. Bu bölgeye sırtını dönmesi ise aslında tarihi etkileşim ve dolayısıyla güç devşirme imkanlarını kaybetmesi anlamına gelmekteydi. Nitekim Türkiye'nin büyük güçlerle ilişkilerinin niteliğini belirleyecek olan da Ortadoğu'daki etkinliği idi zira Türkiye, "bölgesel güçlerle ilişkisini tanımlamadan, küresel güçlerle ilişkisini" tanımlama imkanına sahip değildi. Türkiye'ye bu imkanı kazandıracak olan husus da bölgesel misyonlarıydı. Bu nedenle de Türkiye'nin bölgeye dair tarihi sorumluluklarının farkında olması ve sorumluluk üstlenmenin kendisine kazandıracaklarının bilinciyle hareket etmesi gerekiyordu (2013b: 82-83). Bu doğrultuda Davutoğlu'na göre, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrası süreçte gerçekleştirmediği husus, Batı içinde yer alan tek Müslüman ülke olma konumunu bu blok içerisinde Doğu'nun önemli bir temsilcisi olarak kullanmaktı (2004: 259).

Türkiye'nin İKÖ bağlamında İslam dünyasına yönelişinin, her ne kadar ilk ortaya çıktığı 1960'lı ve 1970'li yıllarda Batı karşıtlığı olarak algılansa dahi, 1980'lerden itibaren ABD gibi Batılı ülkeler tarafından desteklenmesi, Türkiye'nin bu potansiyelini gerçekleştirme imkanın bir işaretiydi. Ancak Türkiye'nin İslam dünyasında saygın bir yer edinmesi ve bunun için de onlarla olan ilişkilerini Batı'yla ilişkilerinin "reaktif bir türevi" olmaktan çıkarması zorunluydu (Davutoğlu, 2004: 262). Bunun anlamı; Türkiye'nin coğrafi konumu, güçlenen ekonomisi ve diğer maddi güç unsurlarının yanı sıra farklı sosyal ve kültürel aidiyetler ve demokrasiyle kurduğu bağ gibi düşünsel unsurlardan istifade ederek daha "kuşatıcı ve temsile dayalı bir dünya düzeni" inşasına yönelik katkıda bulunabilecek olmasıydı. Zira Soğuk Savaş sonrasında, insanlığın siyasi, ekonomik ve kültürel sorunlarına çözüm üretebilecek bir düzen kurulamamıştı. BM etrafında

şekillenen uluslararası düzen ise mevcut sorunlara yanıt vermekte yetersizdi; çünkü özellikle Güvenlik Konseyi etrafında düğümlenen bir temsil eksikliği ve demokrasi açığı söz konusuydu. Türkiye ise “merkez ülke” olarak daha meşru, daha temsili ve demokratik, daha kuşatıcı ve herkes için güvenlik sağlayan bir dünya düzeninin tesisinde rol alabilecek bir potansiyele sahipti (Yeşiltaş, 2013: 674-675; ayrıca bkz. Davutoğlu, 2010c). Bu da doğal olarak Türkiye’nin bölge ülkeleriyle etkileşimini artırmaya odaklanmasını gerektirmekteydi.

Türkiye’nin yeni dış politika tasavvuru, tarihi ve coğrafi aidiyet kurduğu alanlarla ilgilenmeyi jeopolitik bir zorunluluk addetmekle birlikte, ülkelerin egemenliklerini gözetme gerekliliğinin de farkındaydı. Dolayısıyla sınırların kısıtlayıcılığını ortadan kaldırıp Ortadoğu ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini güçlendirerek karşılıklı bağımlılığı artırmanın ve ekonomik entegrasyonlar tesis etmenin şartlarını oluşturmayı amaçladı. Bu durum, bölgesel istikrar hedefiyle ülkeler arasındaki sorunları çözmek ve farklılıkları gidermek üzere Türkiye’nin arabulucu roller üstlenmesini ve güven inşa edici tedbirleri desteklemesini de beraberinde getirdi (Aras, 2009a: 7). Dolayısıyla Ortadoğu’ya dair üstlendiği bu sorumluluğa binaen kendisine “bölgesel lider” rolünü atfederken dahi, bir hegemonya arayışından ziyade, bölge ülkeleriyle tarihi ve kültürel ortaklıklar üzerinden yeni ve yoğun bir etkileşim zemini inşa etmeye çalıştı (Aras ve Görener, 2010: 82). Türkiye’ye etrafındaki coğrafyayı hem fikri hem de fiili olarak ulaşılabilir kılan da bu tasavvurdu. Zira aktif bir bölge siyaseti önündeki düşünsel engelleri kaldırdı ve bölge ülkeleriyle etkileşimi mümkün kılacak yeni düşünsel araçlarla, başka bir deyişle dış politikaya dair ilkelerle donattı.

Yukarıda değinilen dış politika ilkelerinin yanı sıra Davutoğlu, Türkiye’nin bölgedeki konumunu daha da sağlamlaştırmaya ve bölgesel bir düzenin tesisine matuf dört ilke daha belirlemişti. Bunlardan ilki, tüm bölgeyi kapsayan müşterek güvenlik ilkesiydi. Buna göre, güvenliğin, sadece belirli gruplar ya da ülkeler için değil, herkes için eşit bir şekilde sağlanması elzemdi. İkincisi ise sorunların çözümünde diyaloga öncelik tanınması ilkesiydi. Davutoğlu’na göre Türkiye, üstlendiği arabulucu ve kolaylaştırıcı rollerle ve Ortadoğulu liderlerin tümüyle iletişim kurabilen Türk liderlerin düzenli ziyaretleriyle diyalog kapısını sürekli açık tutmaya çalıştı; çünkü Ortadoğu’da düzenin mümkün olabilmesi için liderlerin birbirleriyle her an diyalog kurabilmesi zaruridir (2008: 84). Bu doğrultuda arabuluculuklar çok boyutlu, proaktif dış politikanın bir parçasıydı ve komşu bölgelerdeki sorunları ve çatışmaları çözmeyi amaçlamaktaydı. Böylece istikrar ve barışı sağlayacak biçimde bölgesel ve uluslararası düzeyde ekonomik ve kültürel

etkileşimleri artırmayı hedeflemektedir (Keyman, 2012: 23).⁵² Nitekim üçüncü ilke de ekonomik karşılıklı bağımlılık oluşturmaktır. Bu ilke, Ortadoğu’da tesis edilecek bölgesel düzen açısından bir zorunluluktur zira birbirinden izole ekonomilerle de bir düzen kurmak imkansızdır. Bu yöndeki son ilke ise bölgenin etnik, dini ve mezhebi çeşitliliklerini dikkate alan kültürel çeşitlilik ve farklı kültürlerin bir arada var olması ilkesiydi. Nitekim Ortadoğu’nun hiçbir şehri homojen değildi ve düzen tesisi için bu kompozisyonu sürdürmek gerekliydi (Davutoğlu, 2008: 85). Bu ilkeleri gerçekleştirmek de etkileşimi kolaylaştıran imkan ve vasıfları elzem kılmaktaydı.

11 Eylül sonrasında ABD başta birçok ülke özgürlükleri daraltarak güvenliğe odaklanırken Türkiye, içeride ve dışarıda güvenliğini tehlikeye sokmadan özgürlüklerin ve demokrasinin alanını genişletmeyi tercih etti. Ayrıca bu süreci, AB reformları çerçevesinde demokratik gelişimiyle ve temsil ettiği evrensel değerlerle irtibatlandırdı. Dolayısıyla komşularını düşman olarak görmekten vazgeçerek savunmacı tavırdan uzaklaştığı bu süreç, komşulara yönelik demokrasinin gelişimini ve özgürlüğü önceleyen, güvenlik kaygısıyla ötekileştirmekten imtina eden dış politika yaklaşımını doğurdu. Öyle ki Davutoğlu bu durumu “kendiliğinden komşularla sıfır sorun” olarak nitelendirdi. Yine bu denge arayışı, özellikle Arap Baharıyla daha da belirginleşerek demokratikleşmeyi teşvik edip destekleyen bir Ortadoğu siyasetini mümkün kıldı (Çetinsaya, 2008a: 89; Yeşiltaş ve Balcı, 2011: 14-15). Bunların yanı sıra hem bölgesel hem de küresel aktörlerin her biriyle aynı anda etkileşim kurmaya önem verdi. Bu, merkez ülke kimliğinin Ortadoğu’daki gerekliliklerini yerine getirmek açısından önemli bir husustur. Nitekim böyle yaparak, Batılı kimliğini reddetmeden Doğu’nun sorunlarını ele alıp çözüm üretme ve Doğulu kimliğini reddetmeden Batılı değerleri ve ilkeleri benimseyip Avrupalı bir perspektifle AB’nin geleceğini tartışma imkanına sahip oldu. Ayrıca pasif, reaktif ve savunmacı anlayışın aksine proaktif ve vizyoner bir tavrıyla, merkez ülke kimliğine uygun kuşatıcı bir dış politika yürütmeye çalıştı (Çetinsaya, 2008a: 90). Aslında proaktif, ritmik diplomasi ve çok boyutlu dış politika fikri, Türkiye’ye atfedilen merkez ülke kimliğini gerçekleştirmeye dönük pratiklere işaret ederken öte yandan özellikle komşu ülkeler başta olmak üzere tüm muhataplarla sorunların çözümü ve ilişkilerin geliştirilmesi hususundaki karşılıklı bağımlılığa göndermede bulundu.

Bu doğrultuda Türkiye; iş birliği, diyalog ve bütünleşmeye dayalı bir dış politika takip etti ve ekonomik, siyasi, sosyal ve güvenlikle ilgili meseleleri bir etkileşim zemini olarak kullanıp refah, barış ve güvenlik üretecek bir bölgesel düzen inşasına odaklandı. Proaktif dış politikası kimi

⁵² Türkiye’nin arabuluculuk girişimleri için bkz. Aras (2012) ve Davutoğlu (2013c).

zaman revizyonist görünüm arz etse de ülke sınırlarına ve mevcut güç dağılımına meydan okumaktan kaçındı. Ancak bölgesel meselelere dair düzen kurucu ve istikrarı koruyucu biçimde sorumluluk üstlenmekten çekinmedi (Kardaş, 2013: 656). Böylece Arap elitleri de ülkelerine, Türkiye ile ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda birbirilerini tamamlayan; küresel ve bölgesel düzeyde etkili olma imkanlarını artıran; ekonomik entegrasyonu öngören; askeri ve güvenlik iş birliğini mümkün kılan; şiddet kullanımından kaçınan; ikili ve müşterek sorunlara çözüm üreten; dini, tarihi ve kültürel ortaklığın farkında ve her alanda toplumlar arası etkileşimi artırmayı amaçlayan bir iş birliğini tavsiye edebildi (Noureddine, 2009).

Türkiye kendisini 1- devlet ya da devlet-dışı küresel aktörlerle etkileşimi ve iş birliğine, 2- çıkar alanı içinde tanımlamadığı tüm komşu bölgelerle ekonomik ve siyasi bağlantılar kurup barış çabalarını desteklemesine ve 3- uluslararası normları ve kuralları benimseyip bunlara uygun hareket etmesine istinaden küresel bir aktör olarak da gördü (Aras ve Görener, 2010: 84). Böylece bir yandan bölge ülkeleri ve ötesiyle pozitif etkileşim imkanını artırırken öte yandan ekonomik ve siyasi reformlarla demokrasi ve modernleşme seviyesini yükselterek uluslararası ve bölgesel düzeyde normatif model ve yumuşak güç rolü atfedilen bir aktör haline geldi.

2.4.2. Normatif Model ve Yumuşak Güç

AK Parti hükümetleri döneminde yapılan yeni kimlik atfı, yukarıda ele alındığı üzere Türkiye'nin tür kimliğini tanımlamanın yanı sıra, edinmek istediği rol ve kolektif kimlikleri ve bunlarla ilişkili çıkarları da yine aktif bir Ortadoğu siyasetini mümkün kılacak biçimde yeniden belirledi. Zira Türkiye'nin aktif bir bölge siyaseti yürütebilmesi, atfedilen yeni kimliğin bölge ülkeleri tarafından kabul görmesiyle mümkün oldu. Bu kabulü sağlayansa söz konusu siyaseti ve kimlik atfını oluşturan düşüncelerin bölge ülkeleri açısından kabul edilebilir görülmesiydi. Bu işlevi de Türkiye'nin normatif modelliği ve yumuşak güç kapasitesi yerine getirdi. Bu durum, AK Parti dönemi bölge siyasetinde öne çıkan oldukça önemli hususlardan bir tanesiydi.

Aslında kimi bölge liderlerinin ve aydınlarının örnek olarak görmeleri nedeniyle Türkiye'nin modelliği, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana var olan bir olguydu ve temelinde de "modernleşme çabaları" vardı (Soysal, 2000a: 124; Nafi, 2009: 18; Kahraman, 2011: 700). Dolayısıyla Türkiye yumuşak güç unsuru olarak değerlendirilebilecek potansiyeller taşımaktaydı. Ancak II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan koşullar içinde bu potansiyellerin gerçekleşmesi mümkün olmadı; çünkü Türkiye, NATO üyesi olarak Batı blokunun bir parçası haline gelirken Ortadoğu ülkelerinden hiçbirisi, iki süper güçten biriyle yakın ilişkiler geliştirmiş olmalarına

rağmen herhangi bir blokun resmi üyesi olmamışlardı. Böyle bir ortamda kendini tamamen Batı'da konumlandırması, Türkiye'yi Ortadoğu'da çok sınırlı bir etki sahibi kıldı. Bölgeyi istikrarsız ve çatışmalarla dolu bir "bataklık" olarak görüp uzaklaşması da bölge üzerinde etki kazanmasını engelledi (Altunışık, 2008: 42). Öyle ki 1990'lardaki sert güce dayanan Ortadoğu siyaseti dahi aslında Türkiye'nin bölgeden düşünsel anlamda izole hale gelmiş olmasının bir sonucuydu (Ehteshami ve Elik, 2011: 651). Bu nedenle bölge ülkeleriyle ilişkilerin çatışmacı doğası, Türkiye'nin "Soğuk Savaş sonrasının savaşçısı" ya da "bölgesel 'zorlayıcı' bir güç" olarak görülmesine yol açtı. Ancak AK Partili karar alıcılar tarafından ortaya konan dış politika tarzı Türkiye'ye dair algıyı oldukça farklılaştırdı (Kirişçi, 2009: 29).

Kendisini Afro-Avrasya'nın ortasında, bölgedeki tüm aktörlerle etkileşim içinde olması gereken merkezi bir konumda gören Türkiye, Ortadoğu'daki jeopolitiği Soğuk Savaş mantığıyla tanımlamaktan vazgeçti. Ortadoğu ülkeleri de AK Parti'nin Türkiye'yi Ortadoğu siyasetine dahil etme stratejisini hegemonik bir tehditten ziyade, Doğu ile Batı arasındaki ilişkiler bakımından bir dengeleme çabası olarak okudu (Ehteshami ve Elik, 2011: 646). Böylece merkez ülke fikri ile komşularla sıfır sorun ve çok boyutlu dış politika ilkeleri, Türkiye'nin yumuşak gücüne katkıda bulunacak biçimde tezahürlerini göstermeye başladı. Bu, Kuzey Irak'a Mart 1995'te ve Şubat 2008'de düzenlenen iki operasyon arasındaki farkta tezahür ettiği üzere, Türkiye'nin kendisine ve bölge ülkelerine atfettiği kimliklere dair de bir şeyler söylemekteydi.

İlk operasyona dair karar daha çok askerler tarafından dar bir şekilde tanımlanan ulusal güvenlik perspektifiyle ve uluslararası toplumla istişare edilmeden alınmıştı. Ulusal kamuoyu dikkate alınmadığı gibi bölge ülkelerinin düşüncelerine de önem verilmemişti. İkinci operasyon ise geniş bir zaman diliminde büyük bir kesim tarafından tartışıldı ve uluslararası destek sağlanarak gerçekleştirildi. Irak merkezi yönetimi ve bölgesel yönetim hem operasyonun gerekliliği hem de sınırlılığı konusunda (sadece PKK'yı hedef alacaktı) ikna edildi. Arap dünyasının ve Batı'nın desteğini elde etmek için önemli bir çaba ortaya kondu. En önemlisi de güçlenen sivil siyaset tarafından alınan kararlarla yapılmasıydı (Kirişçi, 2009: 30). Türkiye bu süreçte bölge ülkeleri tarafından tehdit olarak algılanmamaya da önem verdi.

Dolayısıyla AK Parti döneminde askeri harcamalar nominal olarak artmaya devam etmekle birlikte, bölgesel güç konumuna katkıda bulunan unsurlar daha ziyade içerideki demokratik ve ekonomik dönüşümler oldu. Güçlenen demokrasisi, siyasi sorunlarla boğuşmakta olan Ortadoğu ülkeleri arasında Türkiye'nin kendine olan güvenini artırdı. Ekonomik dönüşüm ise 2000'lerin

başında 1 milyar dolar olan doğrudan yabancı yatırımların 2008-2012 yılları arasında 13 milyar dolara ulaşmasını sağladı (Altunışık, 2014b: 130). Davutoğlu da Türkiye'nin güçlü bir orduya sahip olmaya devam etmekle birlikte, diplomatların ve siyasilerin tehdit söylemini terk ederek sivil ekonomik gücü öne çıkaran bir dil benimsediklerini ve böylece Türkiye'nin bölgesel siyasette daha ziyade yumuşak gücünü kullandığını belirtmekteydi (2010c). Bu sayede Türkiye'nin bölge ülkeleri üzerindeki normatif etkisi de artmaktaydı.⁵³

Nitekim Türkiye, bölge ülkelerinin siyasi sorunlarını diplomatik diyalogla kendilerinin çözebilmesini istedi. Komşular arasında sıfır sorunlu ilişkiler anlamına gelen bu hedefte ekonomik karşılıklı bağımlılık ve maksimum iş birliği, bu doğrultudaki temel mekanizmaları oluşturdu. Bölgenin çok kültürlü ve etnisiteli yapısının tanınması ve ikili ve çoklu ilişkilerin uluslararası hukuk temelinde yürütülmesi de Türkiye'nin normatif gücüne katkıda bulunan medeniyet düzeyindeki diğer mekanizmaları teşkil etti. Böylece tüm bu hususlar, Türkiye'nin bir hegemonya arayışı içinde olmadığına yönelik söyleminin eyleme dönüştüğü alanları yansıttı (Duran, 2009: 398). Bu yüzden Türkiye'nin yumuşak gücü ile bölgesel güç konumu arasında irtibat kurmak mümkündü. Zira onu bölgesel bir güç haline getiren unsurlar ile yumuşak gücüne katkıda bulunan unsurlar birbiriyle örtüşmekteydi. Örneğin, Türkiye'nin yine 1990'larda Ortadoğu'da bölgesel bir güç olmasını sınırlayan hususlar arasında, maddi unsurların dağılımı kadar düşüncelerin dağılımı da vardı. Batı tarafından seküler, demokratik ve Müslüman kimliği dolayısıyla bir "model" olarak öne çıkartılmasına rağmen bölgesel aktörler arasındaki olumsuz algı dolayısıyla Türkiye'nin normatif ve yumuşak gücü oldukça zayıftı; nedeni ise Ortadoğu ülkelerinin bölgesel meselelerle sahip olduğu nitelikler arasında herhangi bir irtibat kur(a)mamalarıydı (Altunışık, 2014b: 127-128).

Fuller'e göre de (2004), Türkiye'ye dair seküler ve demokratik tanımlamaların dışarıda bir karşılığı yoktu. Batılılar Türkiye'yi model addetmekle birlikte aslında bu duruma, Türkiye'nin stratejik tercihlerinin ABD'nin çıkarlarıyla örtüştüğü dereceye kadar önem vermişlerdi. Ancak 2000'lerdeki dönüşümlerle birlikte Türkiye, gerçek bir model olma kapasitesi kazandı. Bunun temelinde ise 1- demokratikleşme, 2- sadece Batı'yla değil Doğu'yla da aidiyet ilişkisi kurma, 3- devletin halk nazarındaki meşruiyetini artırıp ulusal egemenliği güçlendirme ve 4- dış politikada, herhangi bir güce bağımlılığı azaltıp daha bağımsız bir şekilde hareket edebilme imkanlarından yararlanılması vardı. Aslında bu hususların her biri arasında bir karşılıklılık söz konusuydu. Zira

⁵³ Türkiye'nin Ortadoğu'daki sorunlara düzen kurucu ve sorun çözücü bir aktör olarak çözüm üretmek amacıyla aktif bir şekilde müdahil olabilmek için benimsediği yeni araç ve yöntemlere dair bkz. (Köse, 2011).

örneğin demokratik dönüşüm olmadan diğerlerinin gerçekleşmesi pek de mümkün değildi, onlar olmadan da demokrasinin tezahürlerinden bahsedilemeyecekti (51). Böylece demokrasiyle başlayıp dış politikada artan hareket imkanı/bağımsızlığı ile devam eden süreç, Türkiye'nin model olma kapasitesini şekillendirdi. AK Parti'nin Türkiye'de ve İslam dünyasında evrensel demokratik değerlerle hitap etmesi de bu modelliğin önemli bir unsurunu teşkil etti.

AK Parti iktidarıyla birlikte İslam'ın ülke içinde normalleşmesi, devletin halk nazarındaki meşruiyetini artırdı. Özellikle mütedeyyin kesimler, modernleşmeyi ve Avrupa'ya dahil olmayı İslami kimliğin kaybından ziyade dünyayla bütünleşmenin bir gerekliliği olduğu fikrini benimsediler (Fuller, 2004: 53; Duran, 2006: 283). İslam dünyasına gelince, AK Parti, İslami siyasi hareketlerin yükseldiği bir dönemde iktidara geliş biçimiyle İslam dünyası için ender olan Türkiye'nin temsili ve demokratik sisteminin öne çıkmasını sağladı (Fuller, 2004: 54). Dolayısıyla 11 Eylül sonrası süreçte ABD başta olmak üzere Batı'ya, İslami gelenekten gelen bir partiyle iş birliği yapabileceklerini gösterdi ve böylelikle İslam'ın içerdeki normalleşmesini uluslararası alana taşıdı. Fuller'e göre, ABD için bu normalleşme kaçınılmaz bir durumdu zira geçmiş dönemlerde kendilerini farklı ideolojilerle ifade eden dünya Müslümanları, bu süreçte İslami bir söylem benimsemişlerdi. İslami gelenekten gelen AK Parti iktidarındaki Türkiye de görece olgunlaşan demokrasi kültürü itibarıyla Müslüman ülkeler için önemli bir model teşkil etmekteydi (2004: 55). Ortadoğu ülkeleri de bu ülkelerin başında gelmekteydi.

Türkiye'nin Irak'tan başlayarak tüm Ortadoğu'da ve İslam dünyasında barış ve istikrarın tesisi için model olmasını mümkün kılan, demokratik yönetimi ve seküler anayasasıyla modern bir ulus-devlet olmasıydı. Modern tarihiyle medeniyetler çatışması tezinin alternatifini ve demokratikleşme çabası içinde olan İslam ülkeleri için önemli bir tarihi tecrübeyi temsil etmekteydi. Ayrıca bir yandan Avrupalı diğer yandan Ortadoğulu kalmaya devam ederek, İslam'ın ötekileştirilmesine mani olacak biçimde seküler demokrasisini güçlendirmekteydi. Entegrasyon süreci tamamlandığında AB'ye, ulus-devlet sonrası aşamaya ulaşmış çok kültürlü ve küresel yönetim yeteneğine sahip bir yapı olma imkanı kazandıracak yegane ülke konumundaydı. Tüm bu hususlar, Türkiye'ye küresel ölçekte atfedilen rolleri ve beklentileri de meydana getirmekteydi (Keyman, 2010: 9; ayrıca bkz. Nafi, 2009: 76-77; ve bkz. Erdoğan, 2012: 69-76). Türkiye; değişen dış politika tarzı, küresel ve bölgesel gelişmeleri okuma biçimi, tehditleri algılama şekli, aidiyet tercihleri ve istihdam ettiği kavram ve araç setleri itibarıyla de bölge ülkeleri için esin kaynağı olma niteliğine sahipti (Kalın, 2011-12; Erdoğan, 2012: 91-106).

Dolayısıyla Türkiye'nin model ve yumuşak güç olarak yükselişi, itibarının Ortadoğu'da ve Batı'da aynı anda artmasıyla gerçekleşti. Bu da demokratikleşen siyasetin, Türkiye'nin geçmişten gelen İslami kimliğini ve Batı'yla kapsamlı ilişkilerini Batı'yla ve İslam dünyasıyla eşit seviyede iyi ilişkileri sürdürecektir biçimde formüle etmesiyle mümkün oldu. Bu sayede güvenlik kaygıları da azaldı. Böylece Batılı ülkelerin, güvenliklerini bölge ülkelerinin demokratik dönüşüme tabi olup küresel sisteme eklenmesiyle ilintili görmeye başladıkları noktada AB üyeliğine yaklaşmakta olan modern bir Türkiye, modernleşme ve kalkınma çabalarında başarısız olan Ortadoğu ülkeleri için bir model olarak öne çıktı (Oğuzlu, 2007: 87-89). Bu süreçte Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler de Türkiye'ye yönelik bölgedeki kanaatleri etkiledi.

2000'lerde Arap milliyetçiliğinin etkisi azalırken meşruiyet sorunu doğuran ekonomik ve siyasi krizler derinleşti. Siyasi İslam'ın da yükselişiyle birlikte, bölgede Türkiye'yi yeniden ele almayı gerektiren koşullar oluştu. Nitekim ekonomik ve siyasi modernleşmeye dair ilerlemeler, üyelik çerçevesinde AB ile gelişen ilişkiler ve İslami hareketlerin dönüşümü, Türkiye'yi ilgi odağı ve bölgedeki tartışmaların parçası haline getirdi. Zira reform sürecinin bir sonucu olarak Aralık 2004'te AB'nin katılım müzakerelerini başlatma kararı alması, Türkiye'ye dair kanaatlerini olumlu yönde etkileyerek Arap dünyasının da dikkatini çekti. Böylece tüm bu süreç, geçmişe nazaran farklı roller atfedilmesini mümkün kıldı. Ayrıca bizzat AK Parti'nin iktidara gelişi dahi İslami siyasi hareketlerin evriminin ve iktidarının bir örneği olarak İslam dini ile demokrasi arasında bir uyum olabileceğini ortaya koydu (Altunışık, 2008: 43-44). Arap ülkelerinin dikkatlerini üzerine çeken husus da Türkiye'nin demokratikleşen dış politika aktivizmiydi.

Nitekim Türkiye'nin proaktif dış politikası, Müslüman bir toplum içerisinde seküler demokrasiyi tesis eden en başarılı örnek olmasından kaynaklanan yumuşak gücünün ürünüydü (Keyman, 2010: 10). Bu ortamda Türkiye, tam da demokratikleşme süreci itibarıyla, tarihi ve kültürel ortaklıklara sahip olduğu Ortadoğu ülkelerindeki reform yanlıları için anayasa, yargı, medya, hukukun üstünlüğü, devlet-toplum ilişkileri, resmi ideoloji ve ekonomik reformlar konusunda birer esin kaynağı haline geldi (Atasoy, 2011). Zira bu ülkelerin karşı karşıya kaldığı meydan okumalar olan demokrasi, sekülerleşme, İslam ve azınlıklara dair tecrübeleri itibarıyla emsal teşkil etti. Türkiye'nin bu meydan okumalara verdiği cevap, bölge ülkeleri tarafından örnek alınabilecek ve bu sayede hem içeriye hem de dışarıya bakışı değiştirecek bir dönüşüm demektir (Walker, 2007: 32). Türkiye de bölge ülkelerinin özellikle meşruiyet sorunlarına çözüm üretebilecek niteliklere sahip olması itibarıyla, yumuşak gücünün en etkili olacağı bölge olarak Ortadoğu'yu gördü ve bu durum ABD ile ilişkileri de etkiledi.

Geçmişte her ne kadar modelliğine vurgu yapsa da ABD, daha ziyade Ortadoğu ve Körfez'e olan yakınlığının stratejisindeki yeri sebebiyle, Türkiye'nin kendi çıkarları doğrultusundaki eylemlerinden rahatsızlık duyabilmişti. Buna karşın, AK Partili karar alıcıların Türkiye'yi birden fazla bölgesel kimliğe sahip bir merkez ülke olarak görmesi ve uyguladığı ekonomik ve siyasi reformlarla model olma kapasitesini artırmaya odaklanması, ABD'nin coğrafi konumun ötesindeki özelliklere de önem vermesini sağladı. Ayrıca ABD, Ortadoğu'da demokratik dönüşümler gerçekleştirmek istediği bir süreçte, içeride gerçekleşen siyasi dönüşümün bir neticesi olarak daha demokratik bir şekilde dış politika kararları alan bir Türkiye ile yüzleşmek durumundaydı. Nitekim aradaki mesafe açıldıkça kendisi tarafından şüpheyle karşılanırsa da Ortadoğu'daki kabul görme durumu artmaktaydı (Park, 2007). Dolayısıyla stratejik ve jeopolitik faktörlerin de Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelimini kolaylaştırdığını söylemek mümkündür.

Nitekim Suriye, Irak, Suudi Arabistan ve Mısır gibi bölgesel aktörler, ikili ve çok taraflı iş birliğinin çıkarlarına daha çok hizmet edeceğini düşünmeye başlamışlardı. Ayrıca bölge ülkelerinden entelektüeller ve karar alıcılar, ABD'nin politikalarından rahatsızlık duymakta ve Türkiye'nin bağımsız duruşunu takdirle karşılamaktaydılar. Bu nedenle Türkiye'nin ABD'den farklılaşan bölge siyaseti, bölgesel aktörlerin kendisine dair algılarını lehine olacak biçimde dönüştürerek bölgedeki hareket imkanını artırdı (Arı ve Pirinççi, 2010a: 7). Ayrıca Türkiye'nin Ortadoğu ile kurduğu aidiyet, bölge ülkelerinden hissettiği tehdidi yok ettiği için güvenlik gerekçesiyle ABD'ye olan bağımlılığı da azaldı. Bu sayede de Arap ülkeleri, demokratik bir Türkiye'nin Irak'ın işgalinde ABD'ye hayır diyebildiğine şahitlik ettiler. Dolayısıyla demokratik reformlarla başlayan dış politikada bağımsızlığı, Türkiye'nin yaşadığı dönüşüme Arap devletlerinin sempatiyle yaklaşmasını sağladı (Fuller, 2004: 61). Böylece Türkiye, bu ülkeler için gerçek bir model olma kapasitesi kazandı (63). Bölgeye yönelik reform ihtiyacını dile getirmeleri ve bu yönde çeşitli tavsiyelerde bulunmaları da AK Partili karar alıcıların Türkiye'ye atfedilen bu rolün farkında olduklarını ortaya koydu.

Bu bağlamda Abdullah Gül'e göre (2006), dış müdahalelerden kaçınmak için İslam ülkelerinin ekonomik, siyasi ve sosyal reformlar yapmaları gerekliydi. Demokrasi, hukukun hakimiyeti, insan hakları, iyi yönetim, şeffaflık ve verimli bir şekilde işleyen ekonomik yapılar gibi unsurlar da başlıca reform alanları olmalıydı. Zira kendisinin de katkıda bulunduğu adalet, haksızlık ve yozlaşmayla mücadele, yardımlaşma ve paylaşma, müsamaha, sevgi ve eşitlik benzeri evrensel değerler ve zengin kültürü itibarıyla İslam dünyasının bunu gerçekleştirme imkanı vardı. Yapılması gereken ise böyle bir reform sürecinin halkların beklentilerini karşılayacak şekilde

yönetilmesi idi. En önemli husus ise küreselleşmenin de gösterdiği üzere toplumsal dönüşümlerin reform ihtiyacını her geçen gün daha da kaçınılmaz hale getirmesiydi. Dolayısıyla İslam dünyasının sorunlarına muhakkak kendi çözümünü üretmesi elzemdi.

Recep Tayyip Erdoğan da (2006) toplumların daha müreffeh, açık ve demokratik hale gelmelerinin rejimleri daha güçlü ve barışçıl kılacağını, bunun kaynağının da toplumların kendi içinde bulunduğunu düşünmekteydi. Diğer ülkeler de bu süreci kolaylaştırıp destekleyebilir ve örneklik sergileyebilirdi. Erdoğan'a göre de demokrasi kavramında tecessüm eden evrensel değerler, insanlığın farklı medeniyetler aracılığıyla katkıda bulunduğu ortak bir mirastı. Lakin bölgedeki çatışmalar ve istikrarsızlıklar, medeniyetler arasındaki etkileşimi olumsuz etkilemekteydi. Bu noktada Türkiye; "demokratik yapısı, zengin tarihi mirası ve kimliği, ekonomik potansiyeli ve Batı kurumlarındaki üyeliğinin bir sonucu olarak" evrensel değerlerin yaygınlaşmasına ve gelişmesine yönelik, ulusal çıkarını da şekillendiren bir sorumluluk üstlenmekteydi. Erdoğan'a göre, tam da sahip olduğu bu nitelikler ve üstlendiği sorumluluk sayesinde Türkiye, Ortadoğu'daki istikrarsızlığı sona erdirmeye bölge ülkelerine rehberlik ederek ekonomik kalkınmayı destekleyecek ve güvenliğinin sağlanmasında güvenilir bir aktör olduğunu gösterecekti. Ancak Türkiye tüm Müslüman ülkelere birebir örnek alınacak bir model de değildi. Bu hususlara binaen Türkiye'nin asıl amacı, barış ve istikrara yönelik etkileşimin önünü açmaktı. Bu yaklaşım, Arap aydınlarınca da olumlu karşılık gördü.

Nitekim Arap aydınlarına göre de Türkiye'nin bölge siyaseti, ikinci bir örneğin olmadığı bir bölgede iktidarın barışçıl değişimine dair bir model olmayı içermekteydi. Dahası, küresel ekonomiyle bağlantılara sahip güçlü ekonomisi, askeri kapasitesi, NATO üyeliği, ABD'yle ilişkileri, stratejik konumu, bölgedeki tarihi rolü ve bu rolün bölge ülkeleri tarafından kabul görmesi, bunun için gerekli olan güç unsurlarını teşkil etmekteydi (El-Labbad, 2009: 59). AB üyelik sürecinde olmak da Ortadoğu ülkeleri için Türkiye'nin değerini artırırken Türkiye de bu değeri muhafaza edecek biçimde, etkili bir etkileşim biçimi olarak barış ve ekonomik entegrasyona dayalı aktif bir bölge siyaseti yürüttü. Bu sayede Türkiye'nin "aktif bir oyuncu" rolü Batı nezdinde de güçlendi (Duran, 2009: 395). Türkiye'nin İslami kimliğinin dış politika tasavvurundaki yerinin bunda önemli bir payı vardı.

AK Partili karar alıcıların sekülerleşme ve demokrasi ile İslam arasında kurduğu ilişki, medeniyet perspektifli dış politikanın omurgasıydı. Nitekim böylece hem adalet temelinde Batı'nın başat konumunda olduğu dünya düzenini eleştirerek İslami kimliğini gerçekleştirdi hem de Batı'yı örnek

aldığı bir iş birliği süreci yürüttü. Zira AK Partili karar alıcılara göre, Müslüman toplumların dünya ile bütünleşmesi mümkündür; çünkü bu bütünleşmeyi sağlayacak olan demokrasi, insan hakları, hukukun hakimiyeti, şeffaflık ve hesap sorulabilirlik gibi modern değerlerin İslam'ın da katkısını barındıran, tüm insanlığa ait evrensel değerler olduğuna ve dolayısıyla hiç kimseye has görülemeyeceğine inanmaktaydılar. Bu bağlamda “[i]stikrarlı ve başarılı kalkınma modeli, Batı dünyası içindeki yeri ve zengin tarihi mirası ve kimliğiyle Türkiye'nin, [yirmi birinci] ü olacağı fikrini benimsemişlerdi (Duran, 2006: 285, 288; ayrıca bkz. Kuru, 2006: 142).

Buna binaen AK Partili karar alıcılar, İslam dini ile demokrasi arasındaki uyuma dair ifadelerinde, Türkiye'nin normatif bir model olarak yükselmesinin imkanını oluşturan yumuşak gücünü öne çıkararak ve aynı zamanda hem Batı'yı hem de Ortadoğu'yu hedef alan mesajlar verdiler. Böylece Ortadoğu ülkelerine ekonomik ve siyasi reform telkin ederken Batı'ya da İslam'a dair önyargılardan vazgeçmelerini tavsiye ettiler (Altunışık, 2008: 46). Bu durum, bir yönüyle Türkiye'nin Ortadoğu'da bir Avrupa ülkesi olarak hareket ettiğinin de göstergesiydi çünkü Avrupa normlarını Ortadoğu'ya taşıyarak bölgede istikrarı artırmaya çalışmaktaydı. Böylece bölgenin daha güvenli bir yer haline gelmesi hususunda tıpkı bir Avrupa ülkesi gibi hareket etti. İçeride sivilleşip demokratikleşen siyasetle birlikte bu durum, Türkiye'nin yumuşak gücünün Batılı ülkeler tarafından tanınmasını sağladı. Öyle ki 11 Eylül sonrası süreçte Ortadoğu'daki istikrarsızlıklardan tehdit algıladığı bir bağlamda AB'nin, Türkiye'nin bölgesel konumunun yanı sıra sahip olduğu askeri kapasiteye bakışı da değişti (Oğuzlu, 2007: 90-91). Yine de Duran'a göre, dünya güvenliğine katkıda bulunmak bakımından Batı'nın alakadar olması gereken husus, daha ziyade Türkiye'nin İslam ile demokrasiyi buluşturan kimliğiydi (2006: 289). Nitekim Park'a göre de Türkiye, bölgesel meseleleri barışçıl bir şekilde çözmeye dönük iş birliği içeren diplomatik çabaları ve İslam dünyası içerisinde farklı bir siyasi, sosyal ve ekonomik modernleşme modeli olması itibarıyla yumuşak güç sahibi bir aktördü. Dahası bu özellikler, ABD başta Batı'nın çıkarlarıyla uyumlu bir dünyanın inşasına yönelik en yapıcı katkıyı sağlayabilecek imkanlar demektir (2007: 50). Türkiye'ye bu özellikleri kazandıran bir husus da AB üyelik süreciyle birlikte ilerleyen Avrupalılaştırma olgusuydu.

Gül, AB katılım müzakerelerinin başlatılması kararından daha önce, 2003 sonlarında, Türkiye'nin; Müslüman bir toplumun Avrupa normlarıyla uyum içinde demokratik, hesap sorulabilir ve şeffaf bir şekilde yönetilebileceğini ortaya koyduğunu ve böylece Avrupalı değerlerin farklı coğrafyalara, dinlere ve kültürlere nüfuz edebileceğine şahitlik ettiğini belirtmekteydi (2004). Bu özelliği, birden çok bölgesel kimliği ve bölgesel çok taraflı diplomasi

tecrübesiyle birlikte Türkiye'yi, Ortadoğu'da çok taraflı bölgesel iş birliği sürecini başlatabilecek bir aktör haline getirmekteydi (Park, 2007: 46). 2003 Irak işgaliyle gerilen Türk–Amerikan ilişkilerinin 2005'ten itibaren yumuşama sürecine girmesinin temelinde de Türkiye'nin aktif Ortadoğu siyasetinin ABD tarafından istifade edebileceği bir imkan olarak değerlendirilip memnuniyetle karşılanması vardı (Arı ve Pirinççi, 2010b: 25). Bu durum, bölgede reformları destekleyen Türkiye'nin, iki ülke arasındaki ilişkileri askeri iş birliği ve jeopolitik konum temelinden, bölgenin demokratikleşmesine yönelik müşterek kanaat doğrultusunda, “yumuşak güvenlik” (*soft security*) yaklaşımına oturtmak istemesini beraberinde getirdi (Park, 2007: 46). Böylece, Ortadoğu'da istikrarın sağlanması için demokratikleşmeyi savunan ABD nazarında Türkiye'nin İslam ülkeleri için örnek alınacak bir “model” olma durumu belirginleşmeye başladı. Aslında ABD de kendisiyle arasına koyduğu mesafenin ve yanı sıra AB'yle ilişkilerinin, Türkiye'nin bölgesel itibarını artırdığının farkındaydı (s. 47). Böylece İslam'la modernliği ve demokrasiyi barışçıl bir şekilde bir araya getiren tecrübesi, Ortadoğu'yu yeniden yapılandırmaya yönelik tek taraflı hareket ettiği bu dönemde ABD'nin Türkiye'ye bölge için “model” nazarıyla bakmasını sağladı. AB'nin açılmakta olan kapılarıyla birlikte İslam ülkelerinin de Türkiye'ye yakın ilgi göstermesi sayesinde Türkiye, küresel ve bölgesel ölçekte, Keyman'ın ifadesiyle (2010: 8), “mihver” haline geldi. Türkiye'nin modern kimliğinin bir yumuşak güç unsuruna dönüştüğü bu süreçte bölge ülkelerinin de büyük bir dönüşüm ihtiyacı içinde olmaları önemliydi.

Bölge ülkeleri, 2000'lerde demokrasiden oldukça uzaktaydılar zira modernleşme tecrübeleri, küreselleşmeyle birlikte katlanarak artan mali sorunlar ve meşruiyet problemleri karşısında, otoriterliğin modernleşmesinden ibaretti. Böylece demokrasiye geçişte yeni engeller teşkil eden, “liberalleşmiş melez otokrasiler” ortaya çıkmıştı. Batılı ülkelerin, 1990'larda başlayıp 2000'lerde ABD tarafından sürdürülen Ortadoğu'da demokratikleşmeyi destekleme siyaseti de uygulanan çifte standartlar dolayısıyla çözüm üretmekten uzaktı. Demokrasi bir yönüyle yapısal ve yasal araçlarla güç kullanımının sınırlandırılması ve denetlenmesi, diğer yönüyle de seçme özgürlüğü gerektirmekteydi. Oysa Batı, kimi zaman demokratik reformlar karşısında otoriter rejimlerin istikrarını desteklerken kimi zaman da demokratik kurumların tesisini desteklemekle birlikte, bir toplumun sahip olduğu değerlere uygun seçim yapmasına razı olmamaktaydı. Bu süreçte demokratikleşmeyi desteklemenin temelinde, demokratik rejimlerin liberal bir ekonomi takip edecekleri ve dış politikada daha barışçıl ve iş birlikçi davranacakları, bu sayede de uluslararası alanda güvenlik ve istikrar üretileceği inancına dayalı normatif unsurlar vardı. Oysa bunun mümkün olabilmesi için demokratik reformların yanı sıra uluslararası örgütlerin gözetiminde

ekonomik liberalleşmenin desteklenmesi ve uluslararası hukuk çerçevesinde anlaşmazlıkların çözülmesi gerekiyordu. Zira çözülemeyen anlaşmazlıklar da demokratikleşmenin önünde engeldi (Aliboni ve Guazzone, 2004: 83, 87-88 ve 90).

Arap ülkelerinde demokratikleşmenin mümkün olabilmesi içinse; sürecin önceki demokratikleşme çabalarını atlatan liberal otokrasileri de kapsamaması, demokratik kurumların tesisine dair aşamalar ve bu sürece eşlik edecek sosyal katmanlar bakımından her ülkeye özgün bir siyasetin belirlenmesi ve demokratik yapıya riayet edecek reform yanlısı İslamcılarının sistemle bütünleşmesini sağlamak üzere onlarla etkileşim kurulması ve Arap yöneticilerin bu konuda cesaretlendirilmesi gerekmekteydi (Aliboni ve Guazzone, 2004: 92). Zira İslam ile demokratik değerler arasındaki kültürel uyum tartışması, Ortadoğu’da demokratik dönüşümü engelleyen önemli tartışma konularından biriydi. Tartışmanın bir tarafı İslamcılarının siyasi alana nüfuzunun meşrulaştırılmasından rahatsızlık duyarken diğer tarafı ise kültürel özgünlüğün Batılı değerler tarafından “kırılacağı” iddiasındaydı (86).

Türkiye’nin demokrasi ile İslam’ı birbiriyle bağdaştıran kimliği de aldığı dış politika kararları üzerinden Arap elitlerin dikkatini bu bağlam içerisinde çekti ve kendisine dair algıyı olumlu bir şekilde etkileyerek siyasi dönüşüme dair bir model olarak gösterilmesini sağladı (Altunışık, 2010a: 12). Nitekim Türkiye Arap dünyasını keşfederken Arap dünyası da İslam, demokrasi ve sekülerlik bağlamlarında tartışarak Türkiye’yi keşfetmekteydi (Kalın, 2009). Netice itibarıyla de hem Türkiye’nin demokratik ve seküler tecrübesi hem de AK Parti’nin demokratik ve seküler normları benimsemesi, yanı sıra Batı kurumlarıyla geliştirilen münasebetler, Türkiye’nin Ortadoğu’da yumuşak güç sahibi ve dolayısıyla “model” olma özelliğini güçlendirdi. İslam dini ile demokrasiyi buluşturmanın yanı sıra Türkiye, ekonomik ve siyasi dönüşümleriyle de bölgede önemli bir çekim merkeziydi (Altunışık, 2009c: 190). Böylece bölgenin demokratikleşme serencamı, Türkiye’nin demokrasi ve reform ihtiyacına dair yaklaşımının bölgesel gerçeklikle belirli ölçüde tutarlılık taşıdığını gösterdi.

Türkiye, seküler ve İslami kimliği dolayısıyla bölgede hem sekülerleşme yanlıları hem de İslamcılar için demokratik bir model olma kapasitesine sahipti. Bununla birlikte AK Partili karar alıcılar, iktidarın ilk dönemlerinde dahi ne Türkiye’nin ne de AK Parti’nin bir model olmaya çalışmadığını, kendini bir model olarak dayatmadığını ifade ettiler ve daha ziyade, “Türk modernleşme tecrübesinin demokrasi tecrübesi etrafında bir esin kaynağı olması” kanaatini taşıdılar (İnat ve Duran, 2005: 17; Dal, 2012: 254-255). Yine de AK Parti’nin demokrasi ve

modernlik ile İslam arasında uyumsuzluk olmadığı söylemi, Türkiye’yi bölgesel düzeyde normatif güç sahibi kılma yolunda hem Arap rejimleri hem de muhalif hareketler nezdinde kabul gören en önemli söylemsel imkanı oluşturdu (Bank ve Karadag, 2013: 294). Ekonomisi itibariyle bölgedeki en güçlü ülke olduğu kanaatinde olan Ortadoğu halkları da Türkiye’nin İslam’la demokrasinin uyumuna dair başarılı bir örnek olmasını ve bölgesel barışa katkılarını olumlu karşıladılar (Altunışık, 2014b: 132). Irak işgalinin ABD’nin bölgedeki etkisini zayıflattığı bir bağlamda bölge ülkeleri de -farklı nedenlerle de olsa- Türkiye’nin Ortadoğu siyasetini ve bölgedeki etkinliğini memnuniyetle karşıladılar. Demokratik niteliği, İslami kimliği, güçlenmekte olan ekonomisi ve sahip olduğu imkanları normatif gücüyle birleştiren Türkiye artık bölge ülkeleri için paylaşılacak tecrübeleri olan bir ülkeydi (133-134).

Üyelik sürecindeki gelişmeler de bir ülkenin AB tarafından ciddi bir ortak olarak görülmesinin kriterleri noktasında Arap elitleri etkiledi ve onları reformlar konusunda cesaretlendirdi (Altunışık, 2008: 48). Ekonomik ve siyasi elitler tarafından dışlanan, özellikle mütedeyyin ve muhafazakar kesimin temsilcisi olarak AK Parti’nin iktidara gelişi, 2003’te 1 Mart tezkeresinin reddedilişi, AB ile ilişkilerdeki gelişmeler ve katılım müzakerelerinin başlaması, 2006 Gazze Savaşı’na gösterilen tepki ve 2009’daki “One Minute” hadisesi, 2000’lerde Arap dünyasının Türkiye’ye bakışını değiştirmesine imkan sağlayan önemli gelişmelerdi. Özellikle 1 Mart tezkeresine verilen tepki, “kendi çıkarları peşinde koşan bağımsız bir devlet” olarak Türkiye’ye dair “Batı’nın maşası” imajını yıkarak bölgedeki güvenilirliğini artırdı. 1999 ve 2004 yıllarında Türkiye’nin üyelik sürecine dair AB tarafından verilen kararlar ise “AB’nin hiç ilgilenmediği ama kendisi AB kapısında beklemeye devam eden Türkiye” imajını yıktı. Bu süreçte gerçekleştirilen siyasi reformlar ve 1980’lerden itibaren gelişen ekonomiyle birlikte Türkiye’nin bölgedeki yumuşak gücü arttı (Altunışık, 2010a: 9; ayrıca bkz. Nafi, 2009: 77).

Öyle ki İslami kökenlere sahip AK Parti’nin iktidara gelişi, 1990’lar boyunca ülkelerindeki rejimlerle iş birliği içerisinde olan liberal Arap kesimlerin İslamcılara bakışını dönüştürdü. Zira siyasi reformların İslamcı partilere yarayacağını ve var olagelen otoriter yapıları dini kılıflarla sürdüreceklerini düşündükleri bu partileri, Türkiye örneği üzerinden aslında demokratik reform sürecinde iş birliği yapabilecekleri ortaklar olarak görmeye başladılar. Türkiye’nin aktif dış politikasını demokratik sistemle irtibatlı görerek seküler kimliğini de örnek alınması gereken bir özellik olarak öne çıkardılar (Altunışık, 2010a: 16). AK Parti’nin reform ve seçim başarıları sayesinde Ortadoğu’daki İslamcı siyasi hareketlerin özgüvenleri ve demokrasi söylemleri de güçlendi (17). Dolayısıyla Türkiye’nin İslam’la demokrasiyi bağdaştıran kimliği İslamcılar,

demokratik ve seküler kimliği de liberaller karşısında bağlayıcı hale geldi. ABD de İslam'la demokrasi arasında ortaya koyduğu uyum dolayısıyla İslami radikalleşme karşısında reçete olarak Türkiye modelini gösterdi. Aslında Türkiye'nin taşıdığı özelliklerin tam olarak neyi temsil ettiğini sorgulayan farklı görüşlerin her biri, Batı ile olan irtibatı ve Batılı değerleri içselleştirmesi itibarıyla Türkiye'nin Ortadoğu için bir model olarak algılandığını gösterdi. Sonuç olarak, hangi özellikleri itibarıyla örnek alınıralsa alınsın Türkiye, Ortadoğu'daki birçok kesim için meşruiyet sorunu olmayan bir ülke kabul edildi (22). Türkiye'nin söylemleri ile eylemleri arasında şüphe uyandırıcı bir farkın olmaması da bunda oldukça etkiliydi.

AK Partili karar alıcıların dış politika söylemi; muhataplarının dış politika eylemlerini kendi çıkarları doğrultusunda manipüle etmekten ziyade, Türkiye'nin kendi yükümlülüklerini ortaya koydu ve bölgesel sorunların çözümü için yapılması gerekenlere işaret etti. Bu nedenle, küresel aktörlere yönelik, bölgede dönüşümün iç dinamiklerle gerçekleşmesi gerektiğine dair söylemiyle tutarlı bir şekilde, Ortadoğu'daki anlaşmazlıklarda arabulucu roller üstlenirken bölge ülkelerine karşı normatif bir üstünlük sağladığı izleniminden kaçındı. Nitekim Filistin-İsrail meselesindeki konumu dolayısıyla Mısır'ın duyduğu rahatsızlık karşısında herhangi bir şekilde rol çalmaya çalışmadığını, aksine Mısır'a yardımcı olmak istediğini ifade etti. Tüm taraflarla iletişim yollarının açık ve ilişkilerinin iyi olması da ittifak girişimi olarak algılanmadı (Altunışık ve Çuhadar, 2010: 383). Dolayısıyla AK Partili karar alıcıların, coğrafi ve tarihi bağlar itibarıyla Türkiye'nin komşularındaki sorunlara duyarsız kalamayacağına dair söylemlerinin bir hegemonya arayışı olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim bu söylem, Türkiye'nin çok bölgesel kimliğini gerçekleştirmeyi ve Osmanlı geçmişine vurgu yaparak küreselleşmenin ortaya çıkardığı meydan okumalar karşısında bölgesel dinamiklere dayalı müşterek bir güvenlik ve istikrar ortamı inşa etmeye matuftu. Dış politika aktivizminin düşünsel temelini de bu tavır şekillendirmekteydi (Warning ve Kardeş, 2011: 126-127). Ortadoğu'da bu dönemde bölgesel aktörlerin birbirlerine karşı gruplaşarak bölgesel meseleler etrafında mezhebi gerilimleri yansıtan ve kimi zaman vekalet savaşını da içeren güç mücadelelerine girdikleri durumlar karşısında Türkiye'nin tarafsız ve herkese eşit mesafedeki tavrı, bunun bir örneğiydi.

Türkiye, bölgede mezhebi veya siyasi bir gerginliğe ya da ayrışmaya taraf olmaktan kaçınarak diyalogu, güven artırıcı tedbirleri, barışı, istikrarı, iş birliğini ve bütünleşmeyi savundu. Ortadoğu'da kolaylaştırıcı ve dengeleyici olmak, bütün aktörlerle dengeli ve eşit ilişkiler tesis etmek istedi. Gerilim yerine barış, istikrar, güvenlik ve demokrasiye dayalı aktif, yapıcı ve çok boyutlu bir siyaseti tercih etti. Bu doğrultuda, küresel ve bölgesel aktörlerin yanı sıra bölge

halklarını da kuşatan bir siyaset yürüttü. “Toprak bütünlüğüne dayalı katılımcı bir demokrasi, kaynakların etkili kullanımı ve adil paylaşımı, etnik ve [mezhebi] bütünleşme, çoğulculuk, herkes için güvenlik, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan anayasalar, siyasi uyum ve istikrar” Türkiye’nin bu süreçteki beklentilerini oluşturdu (Çetinsaya, 2008a: 94-95).

Aslında Türkiye, birçok bölgesel sistemin parçası olmakla birlikte, hiçbirinde merkezi bir konumda değildi. Bunun bir yansıması olarak, ABD’nin petrol zengini Ortadoğu’ya olan coğrafi yakınlığını önemsemesine rağmen, Türkiye’nin bu bölgeye sırtını dönerek bu durumu seküler kimliği ve NATO üyeliğiyle pekiştirmesi, hissettiği güvenlik tehditleri karşısında kendisini yalnızlaştırmış ve ABD’nin desteğine bağımlı hale getirmişti. Öte yandan 1990’larda, tıpkı 1960’larda SSCB ile ilişkilerinde olduğu üzere, Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini normalleştirmekte gecikmişti (Park, 2007: 42). Bu nedenle de yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki Türkiye–Ortadoğu ilişkileri bakımından karar alıcıların sübjektif çıkar algısının Türkiye’nin objektif çıkarlarını karşılamakta yetersiz kaldığını söylemek mümkündü. AK Parti dönemi Türkiye’nin aktif Ortadoğu siyaseti ise kendi güvenliğini de sağlayarak bölgesel ve küresel güvenliğe katkıda bulunmak amacına matuftu. Ortadoğu’nun otoriter, istikrarsız ve ekonomik durgunluk içerisindeki görünümü karşısında barışı, demokrasiyi ve ekonomik kalkınmayı temsil edişiyse de bölgede bir model olarak ön plana çıktı. Üstelik Batılı kimliğiyle Türkiye; demokrasi, İslam ve güvenlik arasında kurulan çelişkiyi yıkan bir örnek ortaya koydu. Türkiye’nin adayı Ekmeleddin İhsanoğlu’nun İKÖ tarihinde ilk defa demokratik bir biçimde 2004’te genel sekreterliğe seçilmesi de Türkiye’ye dair bu hususlardan kaynaklanan olumlu algının bir sonucuydu (Aras, 2005: 90).

İhsanoğlu’nun genel sekreterliği Türkiye’nin dış politikadaki özgüvenini yansıtırken bu makama seçimle gelen ilk kişi olması da İslam dünyasına yönelik siyasetinde demokratik pratikler konusundaki samimiyetini ve demokratik bir İslam dünyası arzusunu ortaya koydu. Hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi evrensel değerlere yapılan atıflar ve yanı sıra İslam dünyasına demokratikleşme çağrısı yapan İKÖ İstanbul Deklarasyonu da Batı’nın Türkiye’den model olma konusundaki beklentilerine cevap vererek bu samimiyeti güçlendirdi (Warning ve Kardaş, 2011: 129; Kösebalaban, 2011: 94). Buna karşın Türkiye, bölge ülkelerinin çıkarlarına ve ontolojik güvenliklerine aykırı bir biçimde bağlayıcılığı olan, evrensel normlara dayalı güçlü bir söylemsel ve pratik dış politika tarzından da uzak durdu. Lakin bu, “komşularla sızır” ilkesine binaen değerlerden yoksun bir dış politika yaklaşımı demek değildi. Davutoğlu’na göre, bu ilkenin kendisi de bir değerdi ve bölgeye yönelik olarak bu ilke doğrultusunda yürütülen dış politika hem

normları hem de çıkarları aynı anda kuşatmaktaydı; çünkü Türkiye'nin dış politika tercihleri her iki unsur tarafından belirlenmekteydi (Dal, 2013: 720).

Türkiye; bir yandan AB ile ilişkilerini ve üyelik projeksiyonunu, diğer yandan da Ortadoğu ile ilişkilerini, AB'nin Kantçı kültürü temsil ederken Ortadoğu'nun Hobbesçu kültürü yaşadığı düşünülen bir dönemde güçlendirdi. Bunu da Ortadoğu ülkelerinin dünyayla siyasi ve ekonomik bütünleşmesini önemseyerek dış politikasının Avrupalı niteliğine uygun bir şekilde gerçekleştirdi (Park, 2004: 503; ayrıca bkz. Kirişçi, 2004). Bunun anlamı, Türkiye'nin çıkarının Ortadoğu'nun güvenlik, istikrar ve refahıyla birlikte tanımlanması demektir.

2.4.3. Ortadoğu'yu Kuşatan Çıkar Tanımı

Türkiye'nin Ortadoğu ile aidiyet kuran kimlik atfı, aynı zamanda bölge ülkelerinin çıkarını kendi çıkarı olarak gören düşüncelerin ürünüydü. Aktif bir Ortadoğu siyasetinin imkanını da bu düşünceler belirledi. Nitekim AK Parti hükümetleriyle birlikte Türkiye, Ortadoğu'yu, küresel ve bölgesel güvenliğe katkıda bulunacak bölgesel bir düzenin tesis edileceği bir mekan olarak gördü. Bunun temelinde ise bölgede güvenlik ve istikrar sağlanmadan kendi güvenlik ve istikrarının mümkün olmadığı fikri vardı. Buna göre, bölge ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek ve bölgesel meselelere çözüme yönelik müdahalelerle bu ülkeler üzerinde nüfuz kazanıp bölgesel istikrara katkı sağlamak Türkiye'nin çıkarı kabul edildi. Ayrıca Batılı ülkelerle ilişkiler yeniden tanımlanarak bölge ülkeleriyle bu ülkeler arasında ve bölge ülkelerinin kendi arasında dengeli bir ilişki yürütüldü. Öyle ki bu dönemin bölge siyaseti, dış politikanın geleneksel Batı yönelimi ve diğer bölgeleri görmezden gelen tavrına nispetle iddialı olarak nitelendirildi. Zira Türkiye, bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirip ticaretini artırarak ve arabulucu roller üstlenerek yumuşak güç rolü atfedilen bir ülke haline geldi. Hatta bölge ülkeleriyle ilişkiler, Batı'yla ilişkilere yansımaları bakımından tartışılır hale geldi (Altunışık ve Martin, 2011: 569; ayrıca bkz. Öniş, 2011).

Türkiye, Kasım 2008'de, 2009-2010 dönemi BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğini, diğer bölgelerin yanı sıra Ortadoğu'da barışa katkıda bulunan çabalarının karşılığı olan destekle elde etti. Türkiye'nin bölgesel sorunların çözümüne yönelik artan dahilî, Ortadoğu'da bölgenin kendi içinden barışa dair güçlü girişimler görmesinin nadir olduğu bir durumda, sorunların çözümüne çevreden gelen alternatif bir çabayı temsil etti. Nedeni ise arabulucu rollerin genelde ABD, AB ve BM tarafından oynanması ve bölgesel aktörlerin zaman zaman onlara eşlik etmesiydi. Oysa küresel aktörlerin uluslararası statükonun devamına yönelik çıkarları, güçlerini de buna uygun bir şekilde kullanmalarına yol açmakta ve bu durum, bir sorunla karşılaşan bölgelerin kendi

çözümlerini üretmelerine mani olmaktaydı. Türkiye, böyle bir uluslararası bağlamda ABD'nin bu konumuna meydan okuyarak Irak'ın istikrarına ve Suriye-İsrail barış görüşmelerine katkıda bulundu (Aras, 2009c: 29-30). Sorunların çözüme kavuşturulmasını isteyen ABD'yi en nihayetinde Türkiye'yi desteklemeye teşvik eden de bu tür somut başarılar oldu.

Soğuk Savaş sonrası dönem, Türkiye'ye, tarihi ve kültürel bağlar üzerinden yakın coğrafyaya etki etme imkanı sunmaktaydı. Bölgede değişen jeostratejik koşullar ve artan istikrarsızlıklar da müdahil olma ihtiyacını artırmaktaydı. Bu durum, Türkiye'yi uyuşmazlıkların yönetiminde daha fazla yer almaya zorladı çünkü uzayıp giden anlaşmazlıklar, bölgedeki radikalleşmeyi ve savaş ihtimalini beslemekteydi. Üstlenebileceği bölgesel roller konusunda daha bilinçli kılansa yoğunlaşarak var olagelen çatışmalardı. Zira çöken Barış Süreci, Irak'ın işgali ve 2006'daki Lübnan-İsrail savaşı gibi istikrarsızlıklar, Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmekteydi. Dolayısıyla arabuluculuk başta bölgesel barış ve istikrarı sağlamaya dönük roller üstlenmenin, aynı zamanda ulusal güvenliğe katkıda bulunduğu düşünülürdü (Altunışık ve Çuhadar, 2010: 373). Böylece AK Parti döneminde Türkiye, arabulucu rolünü oynamak ve Ortadoğu'daki sorunlara müdahil olmak konusunda daha önce olmadığı kadar istekli davrandı (Altunışık, 2010b: 157).

Filistin meselesinin tırmanması, Arap ülkeleri aralarında ayrışırken İran'ın bölgedeki yükselişi ve Suriye gibi kimi devletlerin yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya gelişinin bölgede oluşturduğu zayıflık hissi gibi durumlar, AK Parti döneminde Türkiye'nin aktif bir biçimde bölgede yer almasına yol açan unsurları teşkil etti. Ayrıca çeşitli sosyo-ekonomik sorunlar ve devam edegelen otoriterlik, rejimler açısından ciddi bir meşruiyet krizine sebep olmaktaydı. Arap ülkeleri arasındaki ayrışmaların doğurduğu bölgesel güç boşluğu da Türkiye'nin arabulucu bir rol üstlenerek meselelere nüfuz etmesini mümkün hale getirdi. ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından Ortadoğu'da hedeflediği düzeni kurmakta başarısızlığa uğramasıyla birlikte bölgede azalan gücü ve inanılabilirliği da oluşan güç boşluğunu şiddetlendirdi ve tüm bunlar, Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak istifade edebileceği koşulları oluşturdu. Bu durum aslında İran'ın da hareket serbestisini artırmaktaydı. Ne var ki, İran'ın aksine Türkiye, tarafsız bir şekilde tüm kesimlerle etkileşim kurdu ve güvenilir bir arabulucu olarak kabul gördü. Neticede bölgede ortaya çıkan yeni stratejik, siyasi ve sosyo-ekonomik bağlamın oluşturduğu imkanlar içerisinde Türkiye bölgeye daha fazla müdahil oldu (Altunışık, 2010b: 150-151).

Yukarıda belirtilen nedenlerin yanı sıra AK Parti yönetimi, tarihi bağları dolayısıyla da Türkiye'nin bölgede olup bitenlere duyarsız kalamayacağına inanmaktaydı. Böylece

anlaşmazlıkların çözümünde yer almak Türkiye'nin hem Ortadoğu'ya yeniden girmesinin hem de bölge ülkelerinin ve Batı'nın nazarında prestijini artırmanın bir yolu olarak görüldü. Bu amaçla Türkiye, bölgenin barış ve istikrarına dair üstlendiği tarihi sorumluluğun somut birer tezahürü olarak Irak'a Komşu Ülkeler inisiyatifini başlattı; 2006'daki Lübnan Savaşı'nın ardından UNIFIL'e katkıda bulundu ve Katar'la birlikte, Lübnan siyasetindeki açmazı sona erdiren Doha Anlaşmasına aracılık etti (Altunışık, 2008: 52-53). Dolayısıyla Ortadoğu siyasetindeki en önemli yeniliklerden biri, Türkiye'nin çözüme kavuşturmaya dönük biçimde çatışmalara dahil olması oldu. Bunu mümkün kılansa bölgesel çatışma ve anlaşmazlıkların tüm taraflarıyla iyi ilişkilere sahip bir ülke olarak arabulucu ve barışçıl roller üstlenmesiydi. Suriye ile İsrail arasındaki görüşmeler de bunun ilk örneklerinden birini teşkil etti.

Suriye ile İsrail arasındaki görüşmeler, 2000 yılı itibariyle başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu ülkenin ABD ile ilişkileri gerginleşmişti. Ardından Türkiye'nin girişimleriyle iki taraf, Mayıs 2008'de İstanbul'da dolaylı görüşmelere başladı. Böylece Türkiye, müzakerelere ev sahipliği yaparak iki taraf arasında gerekli mesajların ve bilgilerin iletilmesi için gereken uygun zemini sağladı (Altunışık, 2008: 50). Bu tür müdahaleleri de tarihi ve kültürel bağlara atıf yaparak meşrulaştırdı. Türkiye'nin geçmiş yılların aksine Ortadoğu'da bölgesel anlaşmazlıkların çözümüne ve barışın inşasına katkıda bulunan bu rolü, Davutoğlu'na göre, "herkes için güvenlik", "diyalog" ve "kuşatıcılık" ilkeleri üzerine kuruluydu ve devletler arası ilişkiler kadar toplumlar arası ilişkilere de önem vermekteydi (Altunışık ve Çuhadar, 2010: 372). AK Parti döneminde Türkiye, "düzen kurucu aktör" kimliğinde de kendini gösterdiği üzere, özellikle Özal döneminin ekonomik girişimleriyle gerçekleştirilen bölgesel etki alanını genişletmenin ötesinde bir gayeye sahip oldu. Zira kendisine, komşu bölgelerde tarihi aidiyet kurduğu halklara ve ülkelere istikrar ve güvenlik sağlama sorumluluğu atfetti. Türkiye, üstlendiği arabulucu rollerle aslında bir yandan çevre ülkelerle etkileşim imkanını artırmaya çalışırken diğer yandan özellikle Ortadoğu'da istikrar ve iş birliği içeren bölgesel bir güvenlik düzeni oluşturma gayreti içerisindeydi (Aras ve Görener, 2010: 83-84). Dış politika tasavvurunda gerçekleşen dönüşümlerle birlikte Ortadoğu ülkeleriyle sorunlu ilişkileri geride bırakıp diplomasiyi, diyalogu ve ekonomik karşılıklı bağımlılığı öne çıkarması, Türkiye'nin bölgedeki görünümünü olumlu bir şekilde etkiledi. Bölgesel çatışmaların çözümü konusunda arabulucu roller üstlenerek tarafsız ve yapıcı bir aktör olarak algılanmaya başladı. Ayrıca bölgeye dair tasavvuru da dönüşerek kendi sorunlarıyla baş edebilen refah, istikrar ve barış içinde bir bölgenin çıkarlarına da hizmet ettiğini ifade etti (Altunışık, 2010a: 9).

Oysa Türkiye'nin 1990'larda özellikle komşularına karşı duyduğu güvensizliğe dayalı ulusal güvenlik siyaseti, kendisine yönelik olumsuz tavrı da beraberinde getirmişti. Bunun en bariz örneklerinden biri de 1997'deki İKÖ Tahran Zirvesi'nde, İran'ın da desteğiyle Suriye başta olmak üzere kimi Arap ülkelerinin, İsrail'le ilişkileri dolayısıyla Türkiye'ye sert eleştirilerde bulunması ve Türkiye'nin zirveyi erkenden terk etmek durumunda kalmasıydı. Bu süreç aynı zamanda AB'nin Türkiye'yi müstakbel genişleme sürecine dahil etmediği bir dönemdi (Kirişçi, 2009: 31). 2003'teki Tahran Zirvesi'nde ise bu defa Türkiye, İslam dünyasını demokrasi ve insan haklarına dair performansı dolayısıyla eleştirebilmekte ve reform tavsiyesinde bulunabilmekteydi. Bu, Türk dış politikasındaki ve Türkiye'ye yönelik bölgesel yaklaşımlardaki dönüşümün bir simgesi niteliğindedir (32). Sonrasındaysa AB üyelik müzakerelerinin 2005'te başlatılmasına dair alınan karar ve BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine dair 2008'de elde edilen uluslararası destek geldi. Bu durum aslında Türkiye'nin bölge ülkeleriyle gerilimli siyaset anlayışına son vererek bölgesel refahı ve aralarındaki etkileşimi artıracak yeni bir anlayışı benimsemesinin bir sonucuydu.

Davutoğlu, komşularıyla arasındaki gerilimi ve güven bunalımını aşabilmek için Türkiye'nin bir barış planı çerçevesinde ekonomik ve kültürel ilişkilerini geliştirmesi ve böylece toplumlar arası etkileşimi güçlendirmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bunun için de ulaşım imkanlarının, sınır ticaretinin ve kültürel mübadele programlarının artırılmasının yanı sıra iş, emek ve sermaye geçişinin kolaylaştırılması ihtiyacını savunmaktaydı. Bunun aynı zamanda askeri yöntemlerden daha fazla güvenlik sağlama potansiyeline sahip olduğuna inanmaktaydı (2004: 144-146). Davutoğlu ayrıca ritmik diplomasiye dayalı proaktif bir dış politika anlayışını ortaya koymaktaydı. Bu yöntem sıfır sorun ilkesiyle birlikte maksimum iş birliği zemini üreterek Türkiye'yi etrafındaki gelişmelerden etkilenen pasif konumundan kurtarmakta; aktör/aktif bir ülke olma kapasitesi kazandırmaktaydı. Bu da özellikle kriz anlarında, Türkiye'nin kendi perspektifiyle sahada olması demektir. Bu anlayış, tüm tarafları kuşatmayı ama yine de herkese eşit mesafede durmayı gerektiren bir tavırla desteklendi. Buna göre Türkiye, bir sorunun çözümünde veya inisiyatifin geliştirilmesinde ilgili aktörlerden müteşekkil geniş koalisyonlar oluşturmalıydı. Ayrıca tüm aktörlere olan eşit mesafeyi muhafaza etmek amacıyla bölgesel ittifaklardan ya da gruplaşmalardan kaçınılmalıydı. Bölgesel aktörler tarafından memnuniyetle karşılanan bu anlayış, Türkiye'nin yapıcı dış politikasına karşı güven duymalarını sağladı (Aras, 2009a: 9-10). Davutoğlu etkisindeki bu dış politika, idealist olmakla birlikte, söz konusu olan gerçekçi bir idealizm idi; zira "rasyonel" ve "makul" ulusal çıkarlar takip edilmekteydi. AB

üyeliğinin elde edilmesi kadar bölgesel bir düzen hedefinde de bu yaklaşım etkiliydi. Ayrıca komşulardaki güvenlik sorunlarının birer tehdit kaynağı olmaktan ziyade küresel bir aktör olma imkanı barındırdığı düşüncesinde de bu idealizmin izlerini görmek mümkündür. Bu nedenle söz konusu sorunlar karşısında aktif bir yaklaşım sergileyip, kendisine atfedilen yumuşak güç rolüne uygun davranarak bu kimliğini yeniden üretmeyi tercih etmekteydi (Duran, 2009: 391-393).

Bu düşünceye uygun bir şekilde, AK Partili karar alıcılar tarafından Ortadoğu'da etkili bir Türkiye hedeflendi ve bu durum, hem AB ve üyelik süreci için hem de NATO için bir değer olarak görüldü (Aras ve Görener, 2010: 86). Nitekim Davutoğlu'na göre, sınır ötesi etkinlik hem güvenlik hem de ekonomik ve kültürel etkileşim açısından önemlidir. Ancak Türkiye'nin geçmişte yapılan hatalardan kaçınıp Ortadoğu ile etkileşimini "küresel güç merkezlerinin" temsilcisi olarak yürütmekten imtina etmek durumundaydı. Çünkü bu tür hatalar, geçmiş dönemde Türkiye'yi bölgeye yabancılaşmanın güvenlik ve ekonomik maliyetleriyle karşı karşıya bırakmıştı (2004: 52-58). Buna uygun bir biçimde AK Partili karar alıcılar, AB'ye, Türkiye'nin Avrupalı kimliğini geri dönülmez bir biçimde doğrulayacak şekilde düşünsel bir bağlılık ortaya koymadan, üyelik sürecini araçsal bir mantıkla değerlendirdi. Buna mukabil üyelik sürecinde yavaşlama söz konusu olduğunda ise Ortadoğu'daki etki kapasitesi ve bölgenin istikrarı ile AB'deki etki kapasitesi arasında, yukarıdaki tutumuyla tutarlı bir şekilde, karşılıklı bir ilişki kurdu (Oğuzlu, 2010: 671).

Nitekim Türkiye, istikrarsızlık içindeki Ortadoğu'ya yakınlığının AB'nin kendisini üyeliğe kabul etmekteki isteksizliğinin önemli bir nedeni olduğunu fark ederek bölgede istikrarlı ve iş birliğine uygun bir ortam meydana getirmeye yönelik yoğun bir çaba gösterdi. Böylece içerde liberal demokratik reform sürecini devam ettirmek istediği bu süreçte AB'ye güvenlik üreten bir ülke olduğunu göstermek istedi. Bu nedenle AB'nin güvenlik stratejisini benimseyerek Ortadoğu'nun dönüşümüne odaklandı. Böylece bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini güçlendirmek, devlet-toplum ilişkisine dair kendi modelini bu ülkeler için cazip hale getirmek ve Türkiye ile iş birliği içerisinde olmanın kendi güvenlikleri için elzem olduğuna ikna etmek, Türkiye'nin bölgesel güvenlik stratejisi haline geldi. Çünkü Türkiye, AB katılım sürecinin fiili olarak başlamış olmasının bölgedeki etki kapasitesini güçlendirdiğinin farkındaydı (Oğuzlu, 2008a: 16). Bu sayede bölgede dönüşümün destekleyicisi rolünü oynamak, Türkiye'yi aynı zamanda bu dönüşümün öncüsü haline getirmekte ve böylece AB ve ABD ile ilişkilerinde stratejik bir konuma yerleştirmektedir. Üyeliğin gerçekleşmesi, AB'nin temsil ettiği bir değer olan

demokrasinin gücünü ve önemini ortaya koyacak ve yaygınlaşmasını sağlayacak olması sebebiyle bu süreçten AB üyeliği için de yararlanmaktaydı (Altunışık, 2008: 47).

ABD'ye gelince, AB'nin olduğu tarzda normatif değerleri temsil etmemesi nedeniyle Türkiye'nin aktif Ortadoğu siyaseti üzerindeki etkisi, Türkiye'yi daha ziyade iş birliği yapmaya zorladı ve dolayısıyla daha çok davranışı şekillendiren nedensellikler üretti. Bunun temelinde ise Ortadoğu siyasetindeki farklılıklar dolayısıyla, iş birliği imkanları kadar çıkar ve yöntem çatışmalarının da olması yatmaktaydı (Altunışık, 2013a: 166, 168). Bu nedenle Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle sorunlarını çözüp ilişkilerini derinleştirmeye, arabulucu roller üstlenip bölgenin istikrarına katkıda bulunmaya ve bölgenin kendi içinde ve dışarıyla etkileşimini artırıp tüm dünyayla bütünleşmesini sağlamaya yönelik siyaseti, AB karşısında bağlayıcı hale geldi. AB, temsil ettiği değerler dolayısıyla, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini derinleştirmesinden ve bölgedeki tüm aktörlerle etkileşim kurmasından rahatsızlık duymadı. Aksine Mavi Marmara hadisesi sonrası İsrail'le ilişkilerin gerilemesini eleştirmekte; kendisine arabulucu olma potansiyeli kazandıracak olan tarafsız ve güvenilir konumuna tekrar dönmesini istemekteydi (Perthes, 2010). Bu da AB ile ilişkilerin, davranışı etkilemenin ötesinde kimliği dönüştürmeye yönelik kurucu etkiler taşıdığını ortaya koymaktaydı. Bununla birlikte, AK Partili karar alıcılara göre, Türkiye'nin Batı'yla ilişkileri, diğer bölgelerle ilişkilerini ikame etmekten ziyade onları tamamlamaya dönüktü. Dolayısıyla AK Parti'nin dış politika tasavvuru, Batı yönelimi ve Müslüman ülkelerle tarihi ve kültürel bağları uyumlu bir şekilde bir araya getirerek küreselleşme ve ülkeler arasında artan karşılıklı bağımlılık olgularını hesaba katan bir çıkar tanımı içinde hareket etmeyi gerektirmekteydi (Duran, 2006: 289).

AK Parti dönemi Ortadoğu siyasetinin Arap ülkelerinin rejimleri, özellikle de “ılımlı ülkeler” açısından kaygı uyandırıcı yanı, Türkiye'nin İslamcılarla olan yakınlığıydı; çünkü bu rejimlere en büyük meydan okuma, İslamcı hareketlerden gelmekteydi (Altunışık, 2010a: 21). Bunlar arasında da Çetinsaya'nın, Müslüman Kardeşlerin görüşlerini benimsemelerine binaen “Müslüman Kardeşler hilali” oluşturduklarını belirttiği ve Sünni Arap siyasetinde her geçen gün daha da güçlenen partiler öndeydi. Filistin'de Hamas örneğinde olduğu üzere demokratik seçimlerin gerçekleştiği ülkelerde bu partiler seçimleri kazanırken Mısır gibi siyasi partilere izin verilen ülkelerde ise güçlü bir muhalefeti teşkil etmekteydiler (2008a: 87). Bu nedenle de Türkiye'deki reform süreci ve söylemi bu rejimleri sarsıcı bir etki doğurmaktaydı. Ancak AK Partili karar alıcılar, özellikle 2007 sonrasında söylemlerindeki reform vurgusunu terk ederek tedrici bir dönüşüm tercihinde bulundular (Altunışık, 2010a: 21).

Türkiye'nin yumuşak güç kullanarak Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilip güvenlik ve istikrarına katkıda bulunarak bölgenin barış ve refah alanı haline getirilmesi düşüncesine dayanan aktif Ortadoğu siyaseti, böyle bir uluslararası ve bölgesel bağlamda mümkün oldu. Tehdit algısından ziyade fırsatların öne çıkarıldığı bu siyasette bölgesel güvenlik sert gücün aksine diplomatik, kültürel ve ekonomik etkileşimlere ve bölge ülkeleri arasındaki iş birliğine dayandırıldı ve bu iş birliğini daimi kılacak rollere odaklanıldı (Güney ve Mandacı, 2013: 437, 439). Ayrıca Türkiye'nin dünya piyasalarıyla bütünleştikçe bölgesel istikrara ve barışa daha fazla katkıda bulunması gerektiği; aksi bir durumun ise ekonomik kalkınmaya ve söz konusu bütünleşmeye zarar vereceği düşünüldü (Oğuzlu ve Kibaroglu, 2009). Dolayısıyla Türkiye, Ortadoğu ile kurduğu aidiyet ilişkisinde ekonomik etkileşimlere de oldukça önem verdi.

2.4.4. Düzen Kurucu Etkileşim Biçimi Olarak Ekonomi Tasavvuru

Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik ilişkileri, sadece ekonomik saiklerin ötesindeydi ve siyasi kararlardan her zaman etkilenmişti. Örneğin 1980'lerde başlayan ekonomik dönüşüm ve bölge ülkeleriyle yürütülen ticaret, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirmek ve sorunlara ikili ilişkiler çerçevesinde çözüm bulmak istemesinin bir sonucuydu. AK Parti döneminde ise Türkiye, özellikle ABD ile çalkantılı ittifak ilişkileri arasında, bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini artırarak bölgenin refahına ve güvenliğine katkıda bulunmaya yönelik bir siyasi iradeyle hareket etti (Aydın ve Aras, 2005).

Nitekim Davutoğlu'nun ortaya koyduğu dış politika ilkelerinin hiçbirisi, ekonomik ve ticari ilişkilerle alakalı değildi. Ancak ihracata dayalı kalkınmacı bir ekonomi modeline sahip bir ülke için ekonomik çıkarların diplomasinin bir parçasını teşkil ettiğinin farkındaydı. Bu nedenle, komşularla ilişkilerde ekonomik karşılıklı bağımlılığın önemine vurgu yaptı ve bu vurgusu, ekonomik ve ticari çıkarların desteklenmesinden daha ziyade ekonominin çatışma çözümündeki rolüne odaklandı (Kirişçi ve Kaptanoğlu, 2011: 711).⁵⁴ AK Parti'nin güvenlik konusunda sert güçten ziyade ekonomik karşılıklı bağımlılığı tercih eden dış politika perspektifinin öne çıktığı ekonomi anlayışı, yoğun bir iş birliği gerçekleştirip dostça ilişkiler geliştirerek bölge ülkeleri arasında karşılıklı bağımlılıklar oluşturmayı ve bu sayede bölgesel barışı ve istikrarı sağlamayı öngördü (Raptopoulos, 2004: 5; Yeşiltaş ve Balcı, 2011: 22; Erdoğan, 2012: 217-220). Nitekim kendisi de ekonomik büyümesiyle bölgesel istikrara ve barışa katkı sağlayan bir aktördü (Dinç,

⁵⁴ Türk dış politikasındaki dönüşümü mümkün kılan uluslararası ekonomi politik boyut için bkz. Ünay (2010).

2011b: 62). Bu durum, Türkiye'nin kendine atfettiği kimliği ekonomik etkileşimlerle yeniden üretebilmesi için de önemliydi. Dolayısıyla ekonomik ilişkiler, karşılıklı kazanç anlayışıyla yürütülerek tüm tarafları güçlendirecek bir etkileşim biçimi olarak görüldü (Kalm, 2011-12: 16). Böylece ekonomik karşılıklı bağımlılık hedefiyle gerçekleştirilen ve normatif bütünleşmeye katkı sağlayan stratejik bir etkileşim işlevi de gördü. Ayrıca refah ve istikrar arayışları doğrultusunda karşılıklı bağımlılık ve müşterek kader mekanizmalarını harekete geçirdi. Aynı zamanda Türkiye'nin tür ve rol kimliklerini yeniden üreten etkileşimler için uygun zemini teşkil etti.

Ekonomide 1980'lerdeki liberal dönüşüm, Türkiye'nin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi ve üreticiler için yeni pazarlar bulma ihtiyacını doğurmuştu. Böylece 2000'lere gelindiğinde, komşu ülkelerdeki ekonomik ve finansal imkanları keşfeden yatırımcılar, devletin bu ülkelerin istikrarına katkıda bulunan çabalarına da destek vermeye başlamıştı (Tür, 2011: 590-591). Ekonomik büyümeye önem veren ve Türkiye'yi dünyanın büyük ekonomilerinden biri haline getiren AK Parti iktidarı da Ortadoğu'yla ticari ve ekonomik ilişkileri sürekli bir biçimde geliştirmeyi amaçladı. Halihazırda bu yönde aktif bir dış politika takip edebileceği ekonomik imkana da sahipti. Ortadoğu'ya yönelimi bu açıdan da değerlendirmek gerekliydi çünkü büyümekte olan Türkiye ekonomisinin diğer pazarlardan vazgeçmeden bölge ülkeleriyle ilişkileri güçlendirme imkanı söz konusuydu. Gelişerek artan ve oldukça önem verilen ekonomik etkileşimlere binaen Kirişçi'nin (2009) Türkiye'yi "ticaret devleti" olarak nitelendirdiği bu süreçte Türkiye, ticari amaçlarla da olsa değer ve tecrübe paylaşımı olarak gördüğü, çevre ülkelerle arasında bireylerin hareketliliğini artırmayı önemsemi (Tür, 2011: 592; Barkey, 2011b: 5). Bunları mümkün kılan ekonomik faktörler ve göstergeler ise Türkiye'nin lehineydi.

2009'da Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki üretimin yarısını tek başına gerçekleştiren Türkiye, 2010'da %7,8'lik bir büyüme oranı ve yaklaşık 740 milyar dolarlık GSYİH ile dünyanın 16. büyük ekonomisi oldu. 2003'te %8,5 civarında olan Ortadoğu'nun Türkiye'nin ticaret hacmindeki payı da 2007'de %10'a ve 2010'da ise %17'e ulaştı. Aslında 1996'da %9 olarak gerçekleşen bölgenin payı, 2008'de %19'la en yüksek seviyesine çıktı. Aynı dönemde AB'nin payı ise %56'dan %44'e düştü. Bunda, Davutoğlu'nun ekonomik karşılıklı bağımlılığı artırma ve ekonomilerin birbirinden izole olduğu bir durumda Ortadoğu'da bir düzen tesis etmenin mümkün olmaması düşünceleri oldukça etkiliydi (Tür, 2011: 592-593). Türkiye'nin Ortadoğu ile aidiyet kuran kimlik atfı ve dış politika ilkelerinde hedeflediği ilişki biçimi benzeri düşünsel unsurlar da ekonomik etkileşime önem veren bir bölgesel düzen fikrini içermekteydi. Nitekim kendisini merkez ülke nitelendirmesi, komşularla sıfır sorunlu ilişkileri hedeflemesi ve arabulucu roller

üstlenmesi, aynı zamanda ticaretinin artmakta olduğu komşu bölgelerdeki güvenlik ve istikrara katkıda bulunarak hem kendi ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmeye hem de güçlü ticari ilişkiler için bölgenin tahmin edilebilirliğini artırmaya matuftu. Bireylerin hareketliliği de anlamını bu bağlamda kazanmaktaydı (Kirişçi ve Kaptanoğlu, 2011: 716). Elbette bölge ülkelerinin ortaya koyduğu siyasi irade de oldukça önemliydi.

Piyasada gittikçe artan Türk ürünleriyle rekabet edemeyen işletmelerin varlığına ve ticarete kazançlı olan tarafından Türkiye olmasına rağmen, Suriye yönetimi ihracatını uzun vadede artırmak amacıyla Türkiye ile ekonomik ilişkileri güçlü bir şekilde savundu. Yine karşılıklı siyasi iradelerin bir sonucu olarak, Türkiye'nin Irak'la ve özellikle de Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ile ticareti artmaya başladı ve Türk yatırımcılar buralara davet edilerek her türlü kolaylığın sağlanacağı belirtildi. Böylece Türkiye'nin daha önce güvenlik tehdidi olarak algıladığı Kuzey Irak'la ticari ilişkileri, 2010 yılında 5 milyar doların üzerinde gerçekleşti (Tür, 2011: 595-596). Özellikle 2002-2007 arasında bölge ülkeleriyle gelişen ticari ilişkileri sayesinde gerçekleştirdiği ekonomik büyüme, Türkiye'nin askeri gücünün yanı sıra ekonomik gücünü ve kendine olan güvenini de artırdı. Bu da daha yapıcı bir dış politika izlemesini, komşularıyla ilişkilerini bu doğrultuda geliştirmesini ve onların nazarında daha olumlu bir görünüm kazanmasını beraberinde getirdi (Altunışık ve Çuhadar, 2010: 374-375). Bu sayede, bölge ülkeleriyle ekonomik etkileşimlerden bölgenin dönüşüm ihtiyacı bağlamında da istifade etti. Örneğin Başbakan Erdoğan, Şubat 2006'daki 8. Cidde Ekonomik Forumu'nda, Türkiye'nin AB üyelik sürecindeki reformlarını örnek göstererek Arap dünyasına modernleşmeye dönük cesaretlendirici mesajlar verdi ("Korkmadan Değişin," 2006).

Türkiye bölge ülkeleri için sadece ekonomik bir ortak değil, aynı zamanda dünyaya açılan bir kapı ve yatırım kaynağıydı. Nitekim Mısır'daki yatırımlar önemli boyutlara ulaşmıştı. Körfez ülkeleri ise Türkiye için en önemli yabancı yatırımcılardı. Türkiye ayrıca bölgedeki özel sektörün gelişmesi yönünde de bir ortak ve bir modeldi (Altunışık, 2010b: 161). Türkiye'nin ekonomik dönüşümünün yanı sıra, ona eşlik eden demokratik gelişimi de Arap ülkelerinin dikkatini çekmişti. Nitekim bölge ülkeleriyle ekonomik etkileşimler, demokrasi kültürüne dair etkileşimleri de beraberinde getirdi. Gelişen demokrasisi ve reform yapılması gerektiğine yönelik kuşatıcı bir üslupla ortaya koyduğu söylemi, Türkiye'nin örnek olma kapasitesini artırdı. Arap ülkeleriyle ekonomik bütünleşmeyi amaçlayan ve AB'nin bölgeye yönelik siyasetiyle de uyumlu olan aktif dış politika anlayışı da bu etkileşim sürecini destekledi. Liberal vize politikası ve artan kültürel etkileşimle birlikte Arap halklarının Türkiye'nin geçirdiği dönüşümleri daha yakından

izleme imkanı bulması da Türkiye'nin model olma kapasitesini artırdı (Kirişçi, 2011: 39-40, 44). Bölgeyle ticari etkileşimin artışı, bu dönemde ortaya çıkan dünya ekonomik krizinin ticaret dengesi üzerindeki negatif etkilerinin giderilmesine de imkan sağladı.

Türkiye'nin GODKA bağlamında üstlendiği rollerin de ekonomik etkileri oldu. Böylece Türk yatırımcılar Ortadoğu'da yatırımlar gerçekleştirmek konusunda cesaret buldular ve Türkiye'nin doğrudan sermaye yatırımları 2004'teki yaklaşık 260 milyon dolar seviyesinden 2007'de 600 milyon doların üzerine çıktı. Türkiye'ye gelen yatırımların miktarı ise 2002'deki yaklaşık 17 milyon dolardan 2008'de 200 milyon dolara ulaştı. Sonraki yıllarda bu miktar düşse de Türkiye'nin Ortadoğu'yla ticaretinin %24'ünü oluşturdu. Türkiye'nin Ortadoğu siyaseti, Arap ülkelerinden gelen nakit para akışından istifade etmesini ve böylece küresel ekonomik krizle baş edebilmesini de mümkün kıldı (Ehteshami ve Elik, 2011: 657). Ortadoğu'nun coğrafi yakınlığı ve kültürel etkileşim sayesinde bölgede artan Türk popülaritesi de Arap dünyasını Türkiye ile ekonomik ilişkileri güçlendirmeye sevk etti. Bu sayede iki taraf arasındaki ekonomik ve beşeri karşılıklı bağımlılık 2010 itibariyle önemli bir artış eğilimi yakaladı. Özellikle Suriye ve Lübnan'la vizelerin kaldırılması, ticaret ve turist seviyesinde önemli bir artış sağladı. Türkiye, Irak ve Suriye ile ticaretini daha da geliştirmek amacıyla demiryollarını iyileştirerek 2010 Şubat'ında yeniden faaliyete geçirdi (Tür, 2011: 594-595)

Ekonomik bağların güçlendirilmesini savunan iş dünyasının yanı sıra, Suriye ve Mısır gibi sosyo-ekonomik sorunlarla boğuşan rejimler için de Türkiye ile ticari ilişkiler kritik bir öneme sahipti. Türkiye'nin bu süreçte bölge ülkeleriyle tesis ettiği stratejik iş birliği mekanizmaları, ekonomik ilişkilerin daha da derinleşmesi ve kurumsallaşmış kalıcı hale gelmesi açısından her iki tarafın da sahip olduğu siyasi iradenin önemli bir göstergesiydi (Altunışık, 2010a: 19). Bununla birlikte Türkiye'nin bölge ülkeleriyle gelişen ve entegrasyonu hedefleyen ekonomik ilişkileri, en büyük ticari ortağı olan AB'ye bir alternatif üretmekten ziyade aslında AB'nin Ortadoğu'ya yönelik ticaret politikasını tamamlayıcı adımlardı (Aras ve Polat, 2007: 476).

Nitekim AK Parti'nin Türkiye'yi Ortadoğu ile bütünleştirme çabası; ekonomik entegrasyon ve karşılıklı bağımlılık ile insanların ve fikirlerin serbest dolaşımı benzeri uygulamalar itibariyle AB projesinden esinlenmişti (Dal, 2012: 254). Üstelik Türkiye; Irak, Mısır ve Katar'la doğalgaz alanında enerji iş birliği yaparak bir yandan İran ve Rusya'ya olan enerji bağımlılığını hafifletmeye çalışırken diğer yandan da Avrupa'nın enerji güvenliğine katkıda bulunmak istedi. Aynı zamanda Avrupa ile tedarikçi ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık oluşturarak bölgenin

istikrarına katkıda bulunmayı da hedefledi (Ehteshami ve Elik, 2011: 657). Bu da aslında temsil ettiği normlar itibariyle AB'nin Türkiye'nin dış politika kimliği ve davranışları üzerindeki etkilerine bir işaret. Nitekim Türkiye'ye atfedilen roller de üyelik bağlamında gelişen ilişkiler sürecinde gerçekleşmişti. Dolayısıyla AB'nin, Türkiye'nin bölge siyasetini biçimlendiren etkilerde bulunduğunu söylemek mümkündür.

2.5. AB'nin Ortadoğu Siyasetine Etkisi

Bu kısımda, üyelik bağlamında AB ile ilişkilerin; kimlik oluşumu mekanizmaları üzerinden Türkiye'nin kimlik atfı ile bu atfın Ortadoğu siyaseti sürecindeki davranışlarına ve Türkiye'ye atfedilen rollere etkileri ele alınmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin, temsil ettiği normlar itibariyle AB'yi, Batılı kimliğini yeniden üretme noktasında mühim öteki olarak görmeye devam ettiği ve söz konusu etkileri de bu devamlılığın sağladığı gösterilmektedir. Ancak medeniyet perspektifli dış politika anlayışı doğrultusunda Türkiye'nin kendisini Batı medeniyetinden farklı bir medeniyetin temsilcisi olarak konumlandırışının ve Ortadoğu ile kurduğu aidiyet dolayısıyla bölge ülkelerini de mühim ötekiler olarak görmesinin bu süreçteki etkileri de ortaya konmaktadır. Böylece Türk dış politikasına dair Batılılaşma veya Ortadoğululaşma benzeri tartışmaları doğuran, Türkiye'nin kimlik inşası sürecindeki yapısal etkiler ile kendi tercileri arasındaki ilişkiler açıklanmaktadır. Bu doğrultuda, ilk olarak Türkiye'nin kimlik atfı sürecinde AB'yi referans aldığı, ancak bunu AK Partili karar alıcıların belirlediği sınırlar çerçevesinde yaptığı gösterilmektedir. İkinci olarak da yeni kimlik atfının özgün bir medeniyet perspektifine sahip olduğu, ancak bu perspektifin, yapısal koşulların etkisinde şekillendiği ortaya konmaktadır.

2.5.1. Mühim Öteki Olarak AB'ye Bakış

Türkiye'nin aktif Ortadoğu siyaseti, kimlik atfının bölge ülkelerince kabul edilebilir anlamlar taşımaya bağlıydı ve onlar tarafından Türkiye'ye atfedilen rolleri de bu anlamlar şekillendirdi. Bu anlamlar ve dolayısıyla da kimlikler yapısal normlar tarafından inşa edildiğinden, bu normları ortaya çıkaran etkileşimlerin tarafları olarak Batılı aktörlerle ilişkileri göz ardı etmek mümkün değildi. Nitekim kuruluşundan bu yana Batılı bir kimlik edinmek isteyen Türkiye'nin Batı medeniyeti içindeki konumunu NATO üyeliği sağlamaktaydı. Zira NATO, bir savunma ittifakı olmanın ötesinde, üyeleri tarafından değerlerin paylaşıldığı kültürel bir ittifaktı. Dolayısıyla Türkiye'nin NATO üyeliği (ve benzeri kurumsal bağları), aslında Batı medeniyetinin evrenselliğini yeniden üreten bir dış politika pratiğiydi. Ancak bu yolla Batı medeniyetine dahil

olmaya çalışan Türkiye, aslında; 1- komşularıyla sorun yaşadı, 2- dahil olmak istediği medeniyetin eşit bir üyesi olarak görülmedi, 3- kendi medeniyetine yabancılaştı ve dolayısıyla 4- güç devşireceği bir çok imkandan mahrum kaldı (Yeşiltaş, 2013: 665). Batı medeniyetinin bir parçası olarak kabul görmemek de Türkiye'yi kimlik kriziyle yüz yüze bıraktı (Warning ve Kardaş, 2011: 124). AB üyeliği ise Batı medeniyetiyle ilişkilerini güçlendirerek bu çelişkilerden kurtulma imkanı sundu. Bu durum, Dışişleri Bakanı Gül'ün AB-Türkiye ilişkilerinin demokrasi, hukuk ve piyasa ekonomisi değerlerine dayalı olduğu ifadesinde görüldüğü üzere, dış politikadaki Avrupalılaştırmanın bir göstergesiydi (Duran, 2006: 293).⁵⁵ Dolayısıyla AK Partili karar alıcılar, Türkiye'nin tür kimliği olarak Batılı kimliğini, AB üyeliğiyle Avrupalı rol kimliğini edinerek sürdürmek istediler. Böylece kimlik atıflarının, bölge ülkeleri için aktif bir bölge siyasetini mümkün kılacak biçimde kabul edilebilir anlamlar taşımasını hedeflediler.⁵⁶

AB üyeliği, Türkiye'nin tek başına mücadele edemeyeceği tehditler karşısında veya sahip olamayacağı imkanlar konusunda, önemli bir bölgesel ve küresel aktör olmasına yardımcı olacak biçimde katkıda bulunma potansiyeline sahipti.⁵⁷ Dahası, yumuşak güç rolünde olduğu üzere Türkiye'ye yönelik algıları etkileyerek (müşterek bilgi) yeni bir rol kimliği atfına dair imkanlar sunmaktaydı. Bunun temelinde ise dış politika pratiklerine de yansıyan demokratik dönüşüm vardı; çünkü AB ile özellikle üyelik bağlamında kurulan ilişkiler, güçlü bir demokratik dönüşüm sürecini de beraberinde getirmişti. Nitekim Türkiye üzerindeki bu dönüşüm etkisi 1999 Helsinki Zirvesi'nde adaylık statüsünün tanınmasıyla belirginleşmeye başlamıştı. Dolayısıyla AB üyeliği ile demokratikleşme arasındaki bu karşılıklı ilişki, AK Partili karar alıcıların, demokratik değerlerle AB üyeliğinin bir yandan kimlik diğer yandan dış politika pratiği üzerindeki dönüştürücü etkilerini kabul ettiklerini söylemeyi mümkün kıldı (İnat ve Duran, 2005: 13). Bunun ilk yansımaları da Irak siyasetinde görüldü.

⁵⁵ AB üyelik sürecinin etkisiyle 2000'lerde dış politikadaki Avrupalılaştırma ve normatif değişim tartışmaları için bkz. Aydın ve Acikmese (2007) ve Müftüler-Baç ve Gürsoy (2010). Üyelik ve reform sürecindeki yavaşlama tartışmaları için bkz. Oğuzlu ve Özpek (2008) ve Öniş (2008). 2007'deki genişlemenin ardından Avrupalı kimliğinin kuşatıcılığı ve dışlayıcılığına dair kurucu söylemlerin odağına yerleşen Türkiye'nin üyeliğinin zayıflayan bir ihtimal haline gelmesi, çok bölge kimlik atfının Türk dış politikasına ve özelde AB'yle ilişkilere etkisi ve Avrupalı normların içselleştirilip reform sürecinin sürdürülmesiyle üyelik projeksiyonu arasındaki ilişkiye dair bkz. Rumelili (2011).

⁵⁶ AB'nin AK Parti hükümetlerinin ilk dönemlerinde Türk dış politikası üzerindeki Kantçı kültüre yaklaştıran etkileri için bkz. Kirişçi (2006). İç politikadaki sürekli tehdit algılamasına son verip halkın iradesini temsil eden seçilmiş hükümetin otoritesini ve meşruiyetini güçlendiren demokratikleştirici etkileri için bkz. Kardaş (2009). İç ve dış politikada tehdit algılamak yerine meseleleri siyasi müzakere alanına çekip, barışçıl bir biçimde çözerek yumuşak güç kimliği kazandıran ve demokratikleşme tecrübesini Ortadoğu bölgesi açısından anlamlı kılan etkileri içinse bkz. .

⁵⁷ AB'nin yanı sıra ABD ile ilişkilerin de etkilediği bu potansiyel için bkz. Oğuzlu (2004).

Türkiye bu süreçte dış politikasını ilkeler ve uygulamalar bazında daha ziyade AB ile uyumlu hale getirmeye özen gösterdi. Kuzey Irak'taki bölgesel yönetimden algıladığı tehdide karşı askeri bir girişimde bulunmamasının temelinde de AB ile üyelik sürecindeki ilişkilerin daha başından zarar görmesini önlemek vardı (Park, 2004: 500). Öyle ki üyelik sürecinde hayal kırıklığı yaşadığı dönemde dahi Türkiye'nin AB üyesi ülkelerle dış politika uyumu, diğer ülke gruplarından daha fazla oldu (Tezcür ve Grigorescu, 2014: 259). Bu uyumun hedefinde ise Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri üzerindeki etki kapasitesinin artması ve dönüşüm sürecinin bölgeyi de kapsamaması vardı. Nitekim AB, Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerin gelişmesinde önemli bir fonksiyon icra etti. Zira bu süreçte ortaya konan siyasi dönüşümler, demokratikleşme ve istikrarın sağlanmasıyla Türkiye'ye model olma kapasitesi kazandırmıştı (Aras ve Polat, 2007: 471). Öyle ki Başbakan Erdoğan, AB'yi "demokrasinin desteklenmesinde siyasi alternatifi olmayan bir model" olarak gördüğünü ifade etmişti (Duran, 2006: 282). Dış politika kimliğini ve davranışlarını inşa eden bu süreç, belirli ölçüde Türkiye'nin modelliği bağlamında, komşularla kötü ilişkilerden sıfır sorunlu ilişkilere geçişe de katkıda bulundu. Zira bu süreçte gerçekleşen dönüşümler, çeşitli nedenlerle Arap dünyasının ilgisini Türkiye'nin üzerine çekti.

Türkiye-AB ilişkilerindeki gelişmeleri yakından izleyen Arap ülkeleri, katılım müzakerelerinin açıklandığı 2004 Brüksel Zirvesi'ni yüzlerce gazeteciyle takip etti. Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine Arap dünyasının ilgisi, bu sürecin Türkiye'nin başarılarının bir göstergesi olarak algılanması kadar Batı'nın İslam dünyasını hazmetme kapasitesini ortaya koyması ve İslam dünyasıyla arasındaki ilişkilerin geleceğine dair bir şeyler söylemesinden kaynaklandı. Ayrıca demokratikleşmenin Ortadoğu'ya da sirayet etmesi beklentisi de bu sayede mümkün oldu (Altunışık, 2010a: 18-19). Türkiye'nin aktif Ortadoğu siyasetiyle birlikte bu durum, bölgesel güç konumunu da güçlendirdi. Zira üyelik sürecinin bu aşamasında dahi ekonomik ve siyasi dönüşümlerle Türkiye'nin dış politika aktivizmi arttı ve bu da yüksek bir özgüven ve arabuluculuk rolü başta olmak üzere sorunların çözümüne yönelik yoğun bir diplomatik faaliyete imkan verdi (Aras, 2005: 89). Böylece bölge ülkelerinin rejimleri de Türkiye'nin AB üyeliğini ekonomik fırsatlar sunacak bir gelişme olarak gördü (Altunışık, 2010a: 19). Örneğin Körfez ülkelerinin Türkiye'yi yatırım yapabilecekleri bir ülke olarak nitelendirmelerinde, Türkiye'nin AB ile ilişkilerindeki ilerlemenin önemli bir yeri vardı (Altunışık, 2009b: 154). Aslında Türkiye hem ekonomik hem de dış politik nedenlerle AB ile ilişkilerini, üyelikten bağımsız bir şekilde muhafaza etmek durumundaydı. Zira Ortadoğu'ya dünya ekonomisiyle bütünleşme imkanı vaat etmekteydi ve bu vaadin inandırıcılığı hem halklar hem de yönetici elitler nezdinde AB ile iyi

ilişkilerin muhafazasını gerektirmekteydi (Kirişçi, 2011: 48-49). Nitekim AB, Türkiye için hem siyasi hem de ekonomik bir çıpa vazifesi görmekteydi (Günay, 2014: 227). Böylece Türkiye'nin kimlik atfındaki dönüşümle birlikte tüm bu süreç, başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere muhatapları nazarında geçmiş dönemlerden farklı bir görünüm kazanmasını sağladı.

AB'nin Ortadoğu'yla ilişkilerin gelişmesindeki diğer fonksiyonu ise AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin tarzıyla ilgiliydi. Medeniyet perspektifli dış politika tasavvurunun ve aktivizminin bir sonucu olarak Türkiye Ortadoğu'ya, yukarıda değinilen tartışmalarda "Ortadoğululaşma" olarak nitelendirilen, Ancak yüzünü Batı'dan Doğu'ya çevirmesi anlamına gelmeyen güçlü bir eğilim göstermekteydi. Bu yönelimin sebebi ise hem ulusal güvenliğinin hem de AB (ve ABD) ile ilişkilerin Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerden etkilenmesiydi. AB'ye (ve ABD'ye) karşı "duygusal/romantik" bir yaklaşımdan ziyade "pragmatik/rasyonel" bir yaklaşım sergilemesiyle birlikte bu yönelim, Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerinde Ortadoğu'nun da belirleyici bir nitelik kazandığının göstergesi oldu (Oğuzlu, 2008a: 3). Bu süreçte AB de kendi içinde, Türkiye'nin bu yönelimini kolaylaştıran politikalar yürütmekteydi.

AB, Yeni Komşuluk Politikası çerçevesinde, Soğuk Savaş sonrası dönemde kendi etrafında "dostlar"dan müteşekkil bir güvenlik ve istikrar alanı oluşturmak istedi. Bu doğrultuda da Ortadoğu'da barışın, istikrarın ve demokrasinin tesisini önemsendi. Bölgede fakirliği önlemeye, sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı mümkün hale getirmeye, bölge ülkelerini dünya ekonomisiyle entegre etmeye ve toplumsal eşitsizlikleri gidermeye dönük tedbirlere odaklandı. Bunların mümkün olması için de bölge ülkelerinin; 1- kendi içlerinde siyasi ve hukuki reformlar gerçekleştirerek birbirleriyle evrensel normlar çerçevesinde, barış ve istikrar ortamı oluşturacak biçimde ilişkiler geliştirmeleri, 2- demokratik dönüşümü ve AB ile serbest ticareti öngören ekonomik reformlar yapmaları ve 3- kültürler ve medeniyetler arası etkileşimi teşvik etmeleri yönünde cesaretlendirici stratejiler üretti (Efegil ve Musaoğlu, 2008: 169). Ancak bu stratejileri hayata geçirebilmek konusunda Türkiye'ye ihtiyaç duymaktaydı.

Ortadoğu'da barış, istikrar ve reforma dair çeşitli süreçleri harekete geçirebilecek dış politika araçlarına sahip olmakla birlikte AB, bölgeye yönelik geçmişten gelen ilgisizliği nedeniyle aktör olma kapasitesine sahip değildi. Türkiye ise etkin bir aktör olmakla birlikte AB'nin sahip olduğu araçlardan yoksundu. Bu nedenle de bölgeye yönelik siyasetlerindeki uyumla birlikte düşünüldüğünde, beraber hareket etmek her iki aktör için de kazanç vaat etmekteydi. Üstelik GODKA süreci de uygun bir zemin sunmaktaydı. Türkiye, gerçekleştirdiği reformların yanı sıra

üyelik bağlamında “objektif” ve “normatif” unsurlar⁵⁸ dolayısıyla atfedilen Avrupalı (daha ziyade Avrupalılaştıran)⁵⁹ kimliğiyle AB'nin iş birliği yapabileceği önemli bir aktördü. Bu iş birliğini mümkün kılacak olan ise üyelik sürecinin doğasıydı. Zira AB'nin Türkiye'yi üyeliğe kabul edeceği kurumsal bir yapıya kavuşması ve Türkiye'nin de üyelik kriterlerini karşıladığı bir tam üyelik müzakere süreci yürütmesi gerekmektedir. Türkiye'nin tam üyelik hedefiyle müzakere ederek ve örneğin jeopolitik konumundan ziyade üyelik kriterlerini yerine getirerek bu süreci ilerletmesi, AB'nin sahip olduğu dış politika araçlarının güvenilirliği bakımından oldukça elzemdi. AK Partili karar alıcıların medeniyet perspektifli dış politika anlayışları da İslam dünyasıyla Batı arasındaki sorunların çözümüne katkıda bulunma misyonu barındırması itibarıyla bu süreçte önemli bir değeri. AB üyeliği de İslam dünyası ile Hristiyan toplumlar arasındaki uyumun bir tezahürü olabilecekti. Bu düşüncüyü mümkün kılan ise Türkiye'nin, AB'nin elindeki finansal ve teknik kaynakları tamamlayıcı nitelikte, Ortadoğu ülkeleriyle kültürel bağlara ve ortak anlayışlara sahip bir insan kaynağını elinde bulundurmasıydı (Emerson ve Tocci, 2004: 28-29; Balcı ve Miş, 2008: 388).

Davutoğlu, 2000'lerin ortasında, AB ilerleme raporlarına da yansıdığı üzere, Türkiye'nin Ortadoğu politikasının Ortadoğu'yu AB normlarıyla buluşturması dolayısıyla, AB ile büyük ölçüde uyumlu görüldüğünü belirtmekteydi (2013b: 303). Aslında Türkiye hem AB normlarını gözetken ahlaki ve değer temelli hem de stratejik ve reel politik kaygılara dayalı çıkar temelli bir dış politika benimsedi (Dal, 2013: 716).⁶⁰ Nitekim Türkiye ve AB; Filistin-İsrail meselesi başta olmak üzere İran ve Irak gibi bölgesel sorunlara ve bölgenin demokratikleşmesine dair benzer görüşlere sahiptiler. Ayrıca bölgede “bir Avrupa ülkesi olarak” hareket eden ve AB normlarını bölgede yaymaya çalışan Türkiye, bölgenin barış ve istikrarına AB tarzı bir katkıda bulunmaktaydı (Oğuzlu, 2007: 91). Böylece, bölge siyasetine dair ABD ile sadece amaçlarda benzeşirken AB ile yöntemlerde de benzeşmekteydi; zira güvenliğin temini bakımından Ortadoğu'da demokratikleşmeyi gerekli görmekte birlikte, ABD'den farklı olarak rejim değişikliği düşüncesinden uzaktılar (Efegil ve Musaoğlu, 2008: 166). Türkiye'nin 1 Mart tezkeresindeki konumunu kolaylaştıran önemli bir unsur da bu tavır ortaklığıydı.

⁵⁸ Türkiye'nin bölgesel iş birliği için bir çekim merkezi olması gibi objektif, demokrasi ve insan hakları gibi değerlerin evrenselliğini temsil etmesi gibi normatif bu unsurlar için bkz. Emerson ve Tocci (2004: 9-10).

⁵⁹ Türkiye'nin AB dışında Avrupalı örgütlerdeki üyeliğine rağmen Avrupalı kimliğini edinmemesine ve bu durumun AB üyeliğiyle ilişkisine dair bkz. Rumelili (2004).

⁶⁰ Ayrıca bkz. Davutoğlu (2012b).

1999'dan beri ilişkilerin geliştiği AB'nin, ABD'nin sert güce dayalı siyaset tarzına karşı çıkması, Türkiye'nin 1 Mart tezkeresini kabul etmemesinde oldukça etkiliydi. Böylece ABD'ye verdiği yanıtla Türkiye, sadece Müslüman ülkelerle değil, büyük bir kısmının Irak işgaline karşı çıkması sebebiyle aynı zamanda AB'yle birlikte hareket etmiş oldu (Warning ve Kardaş, 2011: 131). Bu normatif olarak da böyleydi zira AB üyelik sürecinin gereği olan demokratikleşme koşulu, tezkere oylamasında demokratik bir tavır olarak demokratik meşruiyete olan bağlılığını ortaya koyabilmesine imkan sağladı. Böylece Türkiye, talepleri karşısında ABD'yi AB'yle dengeledi ve dış politikada bağımsız bir aktör olarak hareket etmeye başladı (Özcan, 2011a: 75). Bu sayede uluslararası toplumun ABD'nin Irak işgalini meşru olarak görmediği bir bağlamda ABD'ye direnç gösterebildi. Netice itibariyle de ABD daha fazla meşruiyet aramak zorunda kalırken Türkiye ise uluslararası ve bölgesel saygınlığını artırdı (Aras, 2005: 91). Dolayısıyla bu kararlar Türkiye, halkının beklentileri doğrutusunda hareket ederek dış politikada demokratikleşmeyi sağlarken Avrupalılaşmanın kanıtlarını sergiledi. Bu durum, genelde Ortadoğu özelde ise Irak ve Iraklı Kürtlere yönelik siyasette sürekli bir biçimde sergilendi (Oğuzlu, 2008a, 2010; Günay, 2014). AB üyeliği için yapılan demokratik reformlar, İslamı ülke içinde ve uluslararası alanda normalleştirerek dini kimliğin bir güç unsuru haline gelmesinde de önemli bir paya sahip oldu.

Bir meşruiyet kaynağı olarak bu normalleşmeye ihtiyaç duyan AK Parti iktidarı, bu nedenle demokratik reformlara ve AB'yle ilişkilere sahip çıktı (Duran, 2006). Dolayısıyla İslami kimliğin ve Osmanlı geçmişinin öne çıkarılması, AB karşısında elini güçlendirmenin yanı sıra Türkiye'ye Ortadoğu kaynaklı güvenlik kaygılarını barışçıl yöntemlerle giderme imkanı da sağladı. Özellikle Iraklı Sünni grupları seçime katılmaya ikna çabaları da bunun bir yansımasıydı. Hamas'la yakınlaşma ve İsrail'i tanımaya, iki devletli çözümü kabul etmeye, yapılan anlaşmalara saygı duymaya ve silahlı eylemleri sonlandırmaya yönelik ikna çabaları da bu düşüncenin ürünüydü. Yine İslami kimliğin dış politikada öne çıkarılması, İKÖ ve Arap Birliği gibi bölgesel platformlarda Türkiye'nin İslam ülkelerinin liderlerine ve halklarına demokratikleşme, liberalleşme ve kalkınma tavsiyelerinde bulunmasını mümkün kıldı. Bunu yaparken de Afganistan ve Irak işgalleri dolayısıyla özellikle ABD karşıtlığının yüksek olduğu bir bağlamda Batı'nın sözcüsü gibi algılanmamaya özen gösterdi (Oğuzlu, 2008a: 13-14).

Mevcut ekonomik ve ticari etkileşimlerin yanı sıra yabancı sermaye ihtiyacı da Türkiye için AB ile iyi ilişkileri gerektirirken çok boyutlu dış politika ilkesi de ilişkilerde sürekliliği hedeflemekteydi (İnat ve Duran, 2005: 17). Nitekim AK Parti'nin AB üyelik çabası, ekonomik ve siyasi reform siyasetinin bir ürünüydü ve bir ölçüde üyelikten ziyade bu reformları

tamamlamaya matuftu. IMF'nin oynadığı önemli role rağmen bu rolün geçici niteliği, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında AB'nin uzun vadeli çıpa özelliğini vazgeçilmez kılmaktaydı. Dahası, bölge ülkeleri de Türkiye'nin genelde Batılı aktörlerle, özelde de AB ile ilişkilerinde bir süreklilik ve gelişim beklentisi içindeydiler (Öniş, 2006: 218-19). Bununla birlikte Türkiye, benimsediği dış politika yöntemi itibariyle “Ortadoğu’da bir Avrupa ülkesi” olarak hareket etmekle birlikte Batı’ya karşı “idealist” bir perspektifle bakmak yerine “pragmatik” bir yaklaşım sergiledi. Zira AB (ve ABD) ile ilişkilerini, sadece Batılı kimliğini doğrulayan bir konuma yerleştirmek yerine, küreselleşme sürecinin açığa çıkardığı sorunlarla baş etme kapasitesine katkısına göre değerlendirdi. Bu süreçte kimliğinin Doğulu ve İslami yönlerini, Batı’ya karşı elini güçlendirmek amacıyla vurgulamaktan çekinmedi çünkü AB ile iki farklı medeniyetin temsilcisi olarak eşit konumda bir etkileşim kurmak istedi (Oğuzlu, 2008a: 17). Bu aynı zamanda Türkiye’nin, dış politikanın artan normatifliğiyle birlikte, genelde Batı’ya özelde ise AB’ye eleştirel bir mesafe koymasını mümkün kıldı.

2.5.2. Medeniyetler Arası Etkileşim ve Eşitlik

Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleri ile kolektif kimlik inşasını mümkün kılacak biçimde etkileşimler kurması ve aktif bir bölge siyaseti yürütmesi, kimlik atfının kabul edilebilir anlamlar taşımaya bağlıydı. Evrensel değerler olarak Avrupalı değerlerin de yapısal normlar olarak bu anlamların inşasında önemli bir payı vardı. Bu da Türkiye’nin AB ile etkileşim biçimini bölge ülkeleri nazarında aslında önemli hale getirmekteydi. Zira Türkiye’nin Batılı kimliğini, Doğulu kimliğine de yardımcı olacak biçimde yeniden üretmeliydi. Nitekim AK Partili karar alıcıların medeniyet düşüncesi, AB katılım sürecinde, Türkiye ile Avrupa’yı hiyerarşik olmayan ve müzakere temelli eşit bir ilişki içerisinde konumlandırdı ve birbirlerinin kimliklerine saygı duyması gereken iki farklı medeniyetin temsilcisi olarak gördü. Üyeliği arzulayan güçlü bir aday olarak Türkiye’yi AB’nin eşiti bir özne konumuna yerleştirmeyi mümkün kılan da bu tasavvurdu (Ardıç, 2014: 112). Bu aynı zamanda Türkiye’nin kendisini İslam medeniyeti içerisinde konumlandırmasının bir tezahürüydü. Nitekim Türkiye’nin İslami ve Doğulu kimliğinin, dolayısıyla da medeniyet mirasının, müzakerelerde elini güçlendireceğine dair stratejik bir hesaplamının ürünü olarak, Batı’yla ilişkilerde maliyetten ziyade yarar getireceği fark edilmişti. Böylece Batılı kimliğin, Doğulu kimliğin reddiyle doğrulanması düşüncesinden vazgeçilerek, ancak Doğu’yla ilişkilerin güçlenmesiyle kabul göreceği düşüncesi benimsendi ve dolayısıyla Doğulu kimliğe yapılan vurgu, Batı’daki konumun muhafazasını amaçladı (Oğuzlu, 2008a: 7).

Bu düşünce doğrultusunda AK Partili karar alıcılar, AB'nin Türkiye'nin bizzat Batılı kimliğini doğrulayan bir kurum olarak görülmesinden ziyade küresel etkinliğine katkısına odaklandılar. Böylece, Türkiye'nin üyeliğinin AB'ye kazandıracaklarını göstermek üzere AB'nin güvenliğine Ortadoğu (ve Avrasya) bağlamında yapılacak katkıyı öne çıkararak enerji kaynaklarına güvenli erişim için iş birliğinin önemini vurguladılar. Ayrıca Müslüman bir üyenin varlığıyla bölgeye erişimi kolaylaşacak, ardından İslam'ın Türkiye'de ve üye ülkelerde Avrupalılaştırılacak olması itibarıyla bölgedeki varlığı da meşrulaşacaktı. Dahası, barış inşasında ve muhafazasında tecrübe sahibi güçlü bir orduya sahip Türkiye, AB'nin uluslararası rolüne olumlu katkıda bulunabilecekti (Oğuzlu, 2008a: 11-12).⁶¹ Böylece bu düşünce Doğu ile Batı arasında, Türkiye'nin aracılığında medeniyetler düzeyinde bir etkileşime kapı araladı.

Bu dönemde Türkiye, Ortadoğu'da Batılı aktörlerle iş birliği yapmakla birlikte, çıkarlarının gerektirdiği durumlarda anlaşmazlıklara da düştü (Kardaş, 2013: 654). Yine de çatışmacı bir ilişki biçimi yerine, İslam medeniyeti ile Batı arasında uyumun mümkün olduğu inancıyla ve AB-İKÖ ortak toplantılarında olduğu üzere, Müslüman ülkelerden müteşekkil uluslararası örgütleri kullanarak tüm İslam dünyasını Batı ile buluşturmak istedi (Duran, 2006: 287). Ardıç'a göre de Türkiye; tarihi ilişkiler, kültürel etkileşim ve ekonomik karşılıklı bağımlılık açılarından Batı'yla, özellikle de AB ile ilişkilerini geliştirmeyi önemsendi. Türkiye'nin evrensel söyleminin bu şeklinin en bariz örneğini de İspanya'yla birlikte 2005'te, BM çatısı altındaki Medeniyetler İttifakı girişimi teşkil etti (2014: 111).⁶² Yine Türkiye'nin İslam dini ile demokrasi arasındaki uyumun bir örneği olması, Medeniyetler İttifakı bağlamında yeni bir anlam daha kazanarak Batı'nın İslam karşıtı olmadığını göstermesi bakımından AB karşısında elini bir kez daha güçlendirdi (İnat ve Duran, 2005: 15). Bu da Avrupa ile ilişkilerin gelişmesi ihtiyacını doğurdu ve halihazırda AK Partili karar alıcılar da ortaya koydukları medeniyet perspektifi ve bölge siyaseti doğrultusunda bunun gerekliliğine inandılar (Davutoğlu, 2004: 137, 142).

Bu sayede Ortadoğu'yla ilişkiler canlanırken Avrupa'yla bu bölge arasındaki sınırların engel olma durumunu sonlandırmayı hedeflediler. Medeniyetler İttifakı'nın desteklenmesini mümkün kılan da bu anlayıştı (Dal, 2012: 251). Hatta bu anlayış, bir anlamda Avrupa'nın İslam dini ve çok kültürlülükle ilgili sorunlarına bir çözüm önerisi sunmaktaydı. Ayrıca Soğuk Savaş sonrası bağlamda, Batı ile yakın ilişkileri tamamlamaya da matuftu (Duran, 2009: 387). Bu noktada

⁶¹ ABD ile bu tarz ilişkiler için bkz. İnat ve Duran (2005), Walker (2007), Kirişçi, Tocci ve Walker (2010).

⁶² AK Parti döneminde Türkiye'nin sorunların barışçıl çözümü ve farklılıklarla birlikte barış içerisinde bir arada yaşama yaklaşımının bir örneği olarak Medeniyetler İttifakı politikası için ayrıca bkz. Uzer (2009).

medeniyetler arası etkileşim ve bu etkileşimi gerçekleştirecek aktörlerin varlığı önemli hale gelmekteydi. Batı ile ittifakı mümkün kılan bir Avrupa ve demokrasi tasavvuruna sahip AK Partili karar alıcılar da tarihi ve coğrafi konumu itibarıyla Türkiye'nin böylesi bir diyaloga katkıda bulunması gerektiğine inandılar (Duran, 2006: 283; Aras ve Görener, 2010: 86).

Bu nedenle Medeniyetler İttifakı girişimi, aynı zamanda daha soyut bir kavram olarak Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinin ana hatlarını belirleyen bir söylem olarak tasarlandı. Kurumsal bir girişim olarak Medeniyetler İttifakı, 11 Eylül sonrası bağlamda başta İslam dünyası ile Batı olmak üzere farklı kültürler ve medeniyetler arasındaki gerilimleri önlemeyi amaçladı. Dolayısıyla bu çerçevede üstlendiği roller ve ortaya koyduğu çabalar itibarıyla Türkiye'nin küresel iş birliğine ve evrensel değerlere verdiği önemin somut bir tezahürü oldu. Bu yönüyle de içeride artan gücünün yanı sıra bölgesel liderlik rolüyle bağlantılı "küresel aktör" ve "merkez ülke" hedefiyle de uyumluydu (Ardıç, 2014: 111-112). Başbakan Erdoğan'ın ifadesiyle "barışın ve demokrasinin önderliğini" üstlenen Türkiye için bu girişim bu açıdan oldukça önemliydi. Dolayısıyla bu girişimin dış politika hedeflerine hizmet ederek bir yandan Batı'daki konumunu güçlendirmesi ve AB üyelik sürecini kolaylaştırması, öte yandan küresel düzeyde üstlendiği önderlik sayesinde İslam dünyasının sözcüsü olmasına katkı yapması beklendi. Nitekim, medeniyet perspektifi çerçevesinde hem İslam ülkeleriyle iyi ilişkiler hem de AB üyeliği amaçlanmaktaydı (Balcı ve Miş, 2008: 388, 393, 397). Ancak iki taraf arasındaki ilişkiler, sorunlardan azade değildi ve üyelik meselesinde düğümlenmekteydi.

Nitekim AB'nin Türkiye'ye yönelik yaklaşımı; 2006 sonunda müzakere sürecinin kısmen de olsa askıya alınması, üyelik yerine farklı statülerin teklif edilmesi ve üyeliği zorlaştıracak engeller çıkarılması dolayısıyla Türkiye'de hayal kırıklığı yarattı. Bu aynı zamanda Türkiye'nin adalet ve eşitliğe dayalı kendi normlarını ortaya koyup AB'yle ilişkilerini farklı bir normatif zeminde yenilemek istediği; diğer bir ifadeyle Türk dış politikasının normatif bir kapasite kazandığı bir dönemdi (Dal, 2013: 715-716). Bu kapasite sayesinde Türkiye, Ortadoğu'da çıkarlarının gerçekleşmesini mümkün kılan istikrarı önelediği bir durumda AB'den farklı düşünerek istikrarla birlikte demokrasinin de desteklenebileceğini savundu (Efegil ve Musaoğlu, 2008). Böylece kullanılan araçlar bakımından Avrupalılaşıma sürmekle birlikte yaşanan bu sorunlar dolayısıyla dış politikada çeşitlilik ve Ortadoğu ile ilişkileri güçlendirme ihtiyacını karşılama imkanına sahip oldu (Altunışık ve Martin, 2011: 578).

2007'deki genişlemenin ardından Avrupa Anayasası'nın reddedildiği bir bağlamda ve üyelik müzakerelerinin askıya alındığı bir süreçte Türkiye, Avrupalılaşmaya yönelik tüm çabalarına rağmen, içerideki problemlerini çözemeyen bir AB'nin kendisini üyeliğe kabul etmesinin yakın bir ihtimal olmadığını düşünmeye başladı. Türkiye'nin üyeliğinin kendisine Ortadoğu'yla daha iyi ilişkiler kurma ve buradaki krizleri çözme kapasitesi bakımından katkıda bulunacak olmasına rağmen, bölgede artan istikrarsızlık AB'nin Türkiye'ye güçlü bir adaylık sunma imkanını azaltmaktaydı. Zira böyle bir ortamda gerçekleşecek bu üyelik, AB'yi, "sorunlar yumağı" olan bir Ortadoğu'ya yakınlaştıracaktı. Dolayısıyla ABD ve AB ile ilgili gelişmeler, Türkiye'nin hızlı bir biçimde Ortadoğu'da istikrarı sağlama çabalarına odaklanmasını gerektirdi (Oğuzlu, 2008a: 4).⁶³ Bu da Türkiye'nin dış politikada artmakta olan normatif kapasitesini öne çıkardı.

Irak işgaline karşı çıkıp 1 Mart tezkeresini reddetmesinde de arabulucu rollerle Ortadoğu'nun istikrarına katkıda bulunmasında da normatif kapasitesi artan Türk dış politikasının, bu bölgeden başlayarak, evrensel değerlere dayalı küresel, adil bir düzen tesis etme fikri hakimdi. Bölgeyle aidiyet kurulması ve BM'nin yapısının eleştirilmesi de bu fikrin yansımasıydı. Ayrıca Medeniyetler İttifakı'nın yanı sıra İKÖ ve Arap Birliği benzeri örgütlere aktif katılımı da yükselen bölgesel bir güç olarak kendi norm anlayışını uygulama çabasının bir sonucuydu. En nihayetinde Batı'yla ortak hareket zemini kadar fikir çatışmalarını da bu anlayış belirledi (Dal, 2013: 717-719). Bunun anlamı, Türkiye'nin Batı karşısında anlayış farklılıklarından kaynaklanan bir müzakere yeteneğine sahip olduğu ve bunu gerektiğinde kullanabildiği idi. Medeniyet perspektifi ise Batı ile Ortadoğu arasında dengeli bir politika gerektirmekteydi.

28 Şubat ve 11 Eylül süreçlerinin İslami kökeni üzerindeki etkileri nedeniyle AK Parti iktidarının ilk yıllarında dış politikada Batı eğilimi oldukça yüksekti. Buna karşın özellikle Davutoğlu'nun dışişleri bakanlığından itibaren artan medeniyet vurgusuyla birlikte İslam medeniyeti ve komşu bölgelerin dış politika söylemindeki görünürlüğü arttı. Batı eğiliminin devam ettirildiği bu yeni süreçte Batı'yla ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel ilişkiler de medeniyet perspektifinden değerlendirilerek "medeniyetler ittifakı" veya "medeniyetler buluşması" olarak nitelendirildi (Duran, 2009: 388; Ardiç, 2014: 103-104). Bunda, AB'nin Türkiye'nin demokratik dönüşümüne ve yumuşak güç sahibi küresel bir aktör kimliğine yaptığı katkılar da etkiliydi.

Türkiye-AB ilişkileri; siyasi, ekonomik, kültürel, tarihi ve coğrafi açıdan köklü bir bütünleşme ilişkisi olarak inşa edilmişti ve demokrasi, ekonomi, kimlik ve güvenlik alanlarında "sistem

⁶³ Ayrıca bkz. Öniş ve Yılmaz (2009) ve Barysch (2010).

dönüştürücü” bir özelliğe sahipti. Özellikle 1999 sonrası süreçte en bariz halini alan bu durum, ekonomisini dönüştürecek ve demokrasisini güçlendirecek reformlar için uygun ortamı hazırlayarak Türkiye’nin Ortadoğu’da etkin olmasını ve 1990’ların askeri güce dayanan siyasetine son vermesini sağladı. Bu sayede ABD’ye aşırı bağımlılık son buldu ve komşu bölgeler için istikrar kaynağı ve model olabildi. Seküler demokrasi ile İslam’ı uzlaştıran niteliği de AK Parti’nin iktidara gelişiyle birlikte AB için daha anlamlı hale geldi zira 11 Eylül sonrası bağlamda küresel ve bölgesel çok kültürlülük probleminde bir çözüm önerisi ortaya koydu. Türkiye, Avrupalılaşıma sürecinde tesis ettiği demokrasi, parlamento ve piyasa ekonomisi benzeri kurumlarla küresel siyasetin önemli bir aktörü haline gelmişti. Küresel risklerin arttığı ve İslam’ın ötekileştirildiği, dolayısıyla farklı kültürlerin bir arada yaşayabileceğini göstermeye olan ihtiyacın arttığı bu dönemde söz konusu konumunu sürdürmesi açısından modernliğin ve İslam’ın barışçıl bir şekilde bir arada var olabileceğini göstermesi önemli hale geldi. Bunun için de demokrasi gibi modern kurumlarını daha fazla güçlendirmesi gerekti. Üstelik küreselleşmeyle birlikte alternatif modernliklerin mümkün olduğu bu dönemde Türkiye, İslam’ı seküler demokrasiyle bağdaştıran Müslüman bir ülke olarak Batılılaşmanın dışında bir alternatifi temsil etmekteydi. Bu nedenle de ilişkilerdeki belirsizliğe ve güvensizliğe rağmen AK Parti hükümetlerinin; Türkiye’nin modernleşmesinin, uluslararası ve bölgesel konumunun ve dış politikadaki yumuşak gücünün sürekliliğini sağlamak için AB ile ilişkileri tam üyelik perspektifiyle muhafaza etmesi ihtiyacı devam etmekteydi (Öniş, 2003; Keyman, 2009).⁶⁴

Ortadoğu ülkeleriyle girdiği etkileşimde Türkiye, bu ülkelere bir yandan kendisinin de bölgeden bir aktör olduğunu kabul ettirmeyi hedeflerken diğer yandan Türkiye’nin Ortadoğu siyasetinin sadece kendi çıkarını değil aynı zamanda bölgesel aktörlerin çıkarlarını da gözettiğine ikna etmek istedi. Bunun için de bölgede ekonomik ve siyasi entegrasyonu kolaylaştıracak en iyi örnek olarak AB söyleminden istifade etti. Böylece bölge siyasetinin neyi amaçladığına ve bunun için hangi araçları kullanabileceğine dair açık ve örtülü mesajlar da verdi. Bu mesajlar aynı zamanda Ortadoğu’nun dönüşümünde AB’nin birlikte hareket edilecek bir ortak olduğunu da içerdi. Bu sayede AK Parti iktidarı için, AB ilke ve normlarına olan uygunluğu üzerinden, Irak’taki tutumundan başlayarak tüm bölge siyasetine meşruiyet affetmek de mümkün hale geldi; çünkü bu durum, bölgedeki sorunlara barışçıl çözümler üretmek istediğini gösterme fırsatı verdi. Buna

⁶⁴ Keyman (2009) ayrıca Türkiye’nin Soğuk Savaş ve 11 Eylül sonrası dönemde proaktif, çok boyutlu ve yapıcı bir dış politika sergileyecek biçimde, üstlendiği rolleri ve bu rollerin küresel ve bölgesel aktörler tarafından kabul görmesini mümkün kılan kimlik atındaki dönüşümü, AB’yle ilişkilerin bu süreçteki etkilerini ortaya koymaktadır.

bir de AB ile üyelik müzakereleri yürütmekte olan Türkiye'nin Ortadoğu'da bölgesel bir güç olarak gösterilmesi eklendiğinde, "İslam dünyasının AB'deki temsilcisi" olma potansiyeli üzerinden Türkiye'yle ekonomik ve siyasi etkileşimleri geliştirmenin bölge ülkelerine kazanç getireceğini savunmak mümkün hale geldi (Günay ve Renda, 2014). Üstelik enerji güvenliğinden Irak'ın toprak bütünlüğüne, Ortadoğu'da istikrardan demokratik dönüşüme ve oradan da küresel güvenliğe dek bölge siyasetine dair yöntem ve çıkarları AB ile oldukça uyumluydu. Bunların gerçekleşebilmesi noktasında Türkiye ve AB'nin sahip olduğu imkan ve yetenekler de birbirini tamamlayıcı nitelikteydi (Logan, 2009; Kirişçi ve diğerleri, 2010). Tüm bunlar Türkiye'nin bölge siyasetinde AB'ye ihtiyaç duyduğunu ama yine de AB normlarına bizzat Avrupalı kimliğini edinmek için uymadığını da ortaya koymaktaydı. Eleştirel mesafeyi mümkün kılan önemli bir unsur da Türkiye'nin kendi norm anlayışına ve bu doğrultuda kendi Ortadoğu siyasetine sahip olması, dahası bunları uygulamak konusunda kararlılık göstermesiydi.

2.6. Değerlendirme

AK Parti döneminde Türkiye, geçmiş tecrübeleri ve bölge ülkelerinin kanaatlerini dikkate alarak kendisine yeni bir kimlik atfında bulundu. Bu aslında Türkiye'nin düzen kurucu bir merkez ülke olarak İslam medeniyeti içerisinde konumlandırılıp tür kimliğinin yeniden tanımlanması demektir. Hedefte ise aktif bir Ortadoğu siyaseti yürütebilmek vardı. Batılı kimliği reddetmeden Ortadoğu'yla aidiyet kuran bu kimlik atfı, dış politika ilkeleriyle somutlaştırıldı ve böylece Türkiye'nin bölgesel muhataplarınca nasıl bir aktör olarak görülmesi istediği ortaya kondu. Bu sayede bölge ülkeleri, Türkiye'ye dair görüşleri dikkate alınan ve kimliklerin karşılıklı olarak inşa edileceği mühim ötekiler olarak tayin edildi. Bu da yeni kimlik atfı sürecinin AK Partili karar alıcıların isteklerinin ötesinde, yapısal etkiler tarafından da belirlendiğini göstermekteydi. Barış, istikrar ve refah içerisinde yeni bir bölgesel düzen ihtiyacı ile bu yönde aktif bir Ortadoğu siyaseti için edinilmesi gereken rol kimlikleri de en önemli normatif etkiler olarak öne çıktı. Türkiye'nin aktif bölge siyasetini mümkün ve muhatapları tarafından anlaşılır kılan da paylaşılan düşünceler olarak bu normatif etkilerdi. Aktif bir bölge siyasetinin amacı olan Ortadoğu ülkeleriyle normatif bütünleşme arayışı ise Türkiye'nin edinmek istediği kolektif kimliğin bir göstergesiydi. Karar alıcıların Türkiye'yi İslam medeniyeti içinde konumlandırması itibarıyla da tür kimliğine içkindi. Dolayısıyla dış politika ilkelerinin bölge ülkeleriyle etkileşimlerde pratiğe dökülmesiyle kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarını harekete geçirme potansiyeline de sahipti.

Türkiye'nin kendisini merkez ülke olarak İslam medeniyeti içinde konumlandırması ve Ortadoğu ile aidiyet kurarak tarihi ve coğrafi yabancılaşmaya son vermesi, homojenlik mekanizmasını devreye sokmaktaydı. Modernleşme tecrübesini paylaşmak bölgesel bir düzenin tesisiyle küresel barış ve güvenliğe bölge ülkeleriyle birlikte katkıda bulunmak ise objektif homojenliği artıran bir etki doğurmaktaydı. Zira tür kimliklerinden kaynaklanan farklılıkları azaltmaktaydı. Türkiye'nin istikrarı ile bölgesel istikrar arasında kurulan irtibat ise bölge ülkelerinin bu yöndeki tercihlerini önemli hale getirerek karşılıklı bağımlılık mekanizmasını öne çıkarmakta, istikrarı bozan süreçlere karşı siyasi ve ekonomik etkileşimlere önem veren düşünce ve pratiklerle bu mekanizma harekete geçirilmekteydi. Türkiye ile bölge ülkelerinin güvenlik ve refahlarının karşılıklı olarak birbirine bağlı kabul edilmesi de müşterek kader mekanizmasını devreye sokan düşünceleri teşkil etmekteydi. Yine de belirtmek gerekir ki, bu sürecin başlangıcını Türkiye'nin bölge ile aidiyet kuran kimlik atfı oluşturduğundan ve bu atfın ardından gelen etkileşimlerde yeterli süreklilik kazanılmadığından, diğer bir ifadeyle paylaşılan bilgiler müşterek bilgi düzeyinden kolektif bilgi düzeyine erişmediğinden bu mekanizmalar, atfedilen kimlikler ve davranışlar üzerinde henüz kurucu değil, daha ziyade nedensel etkilerde bulunmaktaydılar. Buna rağmen Türkiye'nin tür, rol ve kolektif kimlikleri için elzem olan çıkarlarını gerçekleştirdiği zemini de meydana getirdiler.

AB'nin Türkiye'nin aktif Ortadoğu siyaseti üzerinde etki sahibi olmasını mümkün kılan ama Batılılaşmanın yanına Ortadoğululaşmayı ve bu ikisini kuşatıcı bir biçimde evrensel değerleri benimseyen medeniyet perspektifini koymayı sağlayan da bu zeminde gerçekleşen etkileşimlerdi. Öyle ki bu nedenle Batılılaşmanın, Ortadoğululaşmanın ve evrenselleşmenin, yeni kimlik atfının ardından gerçekleşen etkileşim süreçlerini sistemik yapıyı bir yandan yeniden üretmeye, diğer yandan dönüştürmeye matuf kılan düşüncelerin birer tezahürü olduğunu söylemek mümkün hale gelmekteydi. Türkiye'nin eylemlerini muhatapları açısından anlamlı kılan ve davranışları konusunda sürekliliği olan beklentiler doğuran, yani Türkiye'nin kimliği ve çıkarları itibarıyla tahmin edilebilirliğini artıran da bu düşüncelerdi. Bu sayede bölgedeki aktörler de kendilerine, Türkiye ile karşılıklı ekonomik, ticari, siyasi ve kültürel etkileşimi mümkün kılan kimlikler atfedebildiler. Bu etkileşim sürecinin bölgesel bir güvenlik düzenini öngörmesiyle de kolektif kimliklere kapı aralandı.

Burada önemli olan diğer bir husus ise Türkiye'nin kimlik atfıyla başlayan etkileşim sürecinde makro düzeyde yer alan kolektif bilgi (egemen eşit devletler birbirlerinin egemenliklerini yeniden üretmek üzere etkileşime girerler) ile mikro etkileşim düzeyinde yer alan müşterek bilginin

(devletler, ötekilerden kimlerle ve ne şekilde etkileşime gireceklerine, onlardan gördükleri muameleye göre kendileri karar verirler) kesişmekte olmasındı. Zira bu kesişim, normatif bütünleşmeyi mümkün kılan (veya önleyen) siyasi kültürü oluşturmaktadı (Wendt, 1999). Böylece zorunlu mekanizma olan kendi kendini sınırlandırma da tüm aktörlerin iştirakiyle devreye girmektedir.

Bu kimlik atfı süreci, aynı zamanda nedensel “niçin” ve kurucu “nasıl” sorularının cevabını da vermektedir. Örneğin “AK Parti döneminde Türkiye Ortadoğu ülkeleriyle etkileşimini niçin geliştirmek istemiştir?” sorusuna “çıkartına olduğunu düşündüğü için”, “güvenlik tehditlerini ortadan kaldırmak için”, “Ortadoğu’da etkili bir aktör olmak için” veya “etkileşim kuracak ekonomik, coğrafi vb. maddi imkanlara sahip olduğu için” benzeri cevaplar getirmek mümkün olmaktadır. Aynı şekilde “AK Parti döneminde Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleriyle etkileşimini geliştirmesi nasıl mümkün olmuştur?” sorusunu da “bölge ülkeleriyle arasındaki yabancılaşmaya son verip aidiyet ilişkisi kurmasıyla”, “normatif yapının buna yönlendirmesi yahut izin vermesiyle” veya “kimlik atfı sürecinin bölgesel aktörler tarafından onaylanıp kabul görmesiyle” cevapları verilebilir hale gelmektedir. Sonuç itibarıyla de Türkiye’nin bölgeyle aidiyet kuran bir kimlik atfında bulunması ve bunun bölge ülkeleri tarafından kabul görmesiyle mümkün olan etkileşimlerin, taraflar arasındaki ilişkilerin kültürünü dönüştürdüğünü söylemek mümkün hale gelmektedir. Egemenliklerin karşılıklı olarak tanınması dolayısıyla da yeni kimlik atfının ardından kurulan etkileşimler, Lockeçu kültürde gerçekleşmektedir.

3. BÖLÜM: ORTADOĞU ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERDE LOCKEÇU KÜLTÜR (2002-2007)

Bu bölüm; AK Parti yönetimindeki Türkiye'nin bölge ülkeleriyle etkileşimlerini artırarak ilişkilerini geliştirmeye başladığı ve bu tezde, ikili ilişkileri kapsayacak şekilde aktörlerin şiddet kullanımını çıkar tasavvurları doğrultusunda kendiliklerinden sınırlandırıp ortak tehditler karşısında özellikle egemenlik ilkesi etrafında iş birliği yapmalarına binaen Lockeçu kültür olarak tanımlanan 2002–2007 arası dönem ele alınacaktır. Lockeçu kültürün; 11 Eylül sonrası süreçte ikinci derece içselleştirilmiş haliyle sürmekte iken, 2003'te ABD'nin Irak'ı işgaliyle başlayıp çeşitli bölgesel krizlerle şiddetlenen istikrarsızlıklar ve doğurduğu tehditler karşısında karşılıklı güvenin sağlanmasının Türkiye ile bölge ülkeleri arasında, birbirlerine karşı egemenlikleri ve güç kullanımıyla ilgili düşünce ve davranışlarında ciddi dönüşümler getirmesiyle üçüncü dereceye yükseldiği savunulacaktır. Dolayısıyla bu döneme hakim olan hususun egemenlikler bakımından bölgesel statükonun muhafazası olduğu ve ilk olarak çıkarları için statükoyu korumaya çalışan bölge ülkelerinin, kimlikleri itibariyle de statükocu aktörler oldukları gösterilecektir.

Bu sayede Türkiye'nin kimlik atfının etkileşimler aracılığıyla inşası, aktörlerin birbirlerinden beklentileri doğrultusunda birbirlerine yönelik paylaşılan düşünce ve davranışlarındaki farklılaşma ve bu sırada ilişkilerin kültürel dönüşümü ortaya konacaktır. Ayrıca söz konusu etkileşimlerin bölgesel meseleler ve ikili ilişkilere dair kararlar bakımından karşılıklı bağımlılık ve yanı sıra bölgesel istikrar ve refah arayışı bakımından müşterek kader mekanizmalarını harekete geçirdiği, bu sayede de kolektif kimliğin imkanını sağladığı gösterilecektir. Böylece Türkiye'nin aktif Ortadoğu siyasetinin bir yandan kendi güvenlik, istikrar ve refahını bölge ülkelerinin güvenlik, istikrar ve refahıyla bir görerek bölgeyle aidiyet kuran yeni kimlik atfının, diğer yandan bu atfın bölge ülkeleri tarafından kabul görmesinin ürünleri olduğu gösterilecektir. Dolayısıyla bu bölümde, bu çalışmanın ilk araştırma sorusunu teşkil eden “AK Parti hükümetleri döneminde Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerindeki gelişim nasıl mümkün oldu ve normatif bütünleşme imkanı doğurdu?” sorusunun cevabı verilecektir. Türkiye'nin söz konusu kimlik atfı doğrultusundaki davranışlarını gözlemlemek amacıyla bilimsel çalışmalar ile bölgesel ve uluslararası medya kaynaklarından yararlanılacaktır. Sürecin başlangıcında ise Ortadoğu'nun Türkiye için diplomatik ve ekonomik önemi vardır.

Ortadoğu'nun diplomatik önemi, bölgesel meselelerin ve güvenlik risklerinin ele alınıp görüşülmesi gereken ülkelerin varlığından kaynaklandı. Özellikle Irak'ın işgaliyle birlikte bölge

ülkeleri için güvenlik riskleri yükselirken diplomatik temaslara ihtiyaç arttı. Bir yandan yeni güvenlik risklerinin ortaya çıktığı bu süreç, öte yandan Türkiye'ye, herkes için güvenlik anlayışı çerçevesinde bölge ülkeleriyle girdiği etkileşim sürecinde, kimlik atıflarını inşa etme imkanı sundu. Bu imkanın temelinde ise demokratik gelişim ve ekonomik kalkınma sürecindeki Türkiye'nin tüm aktörlerle barışçıl münasebetler kurmasının oluşturduğu yumuşak gücü vardı. Dolayısıyla bölgenin ekonomik önemi de bölge ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkilerin bu doğrultuda geliştirilerek ticaret hacminin ve karşılıklı yatırımların artırılması imkanından kaynaklandı. Türkiye, bölge ülkeleriyle gelişen ekonomik ilişkileri, artan karşılıklı bağımlılık üzerinden güvenlik üretmenin bir aracı ve bölge ülkelerinin dünyayla bütünleşmesine katkı yaparak reformlar bağlamında ihtiyaç duyulan bölgesel dönüşümü kolaylaştırıp hızlandırmanın bir yolu olarak gördü. Bu nedenle bölge ülkeleriyle diplomatik etkileşimler kadar ekonomik etkileşimler de Türkiye'nin yumuşak gücünü (yeniden) ürettiği süreçleri teşkil etti. Bu sayede Türkiye, bölge ülkelerinin maruz kaldığı meşruiyet krizlerine karşı bir model olarak yükseldi ve doğabilecek istikrarsızlıkları önleme imkanı elde etti. Türkiye'ye dair sürdürülebilir beklentiler de buradan kaynaklandı ve ilişkiler geçmişe nazaran oldukça farklı bir niteliğe büründü.

1990'lar boyunca Türkiye ile tüm bölge ülkeleri arasındaki ticaret hacmi yıllık yaklaşık en fazla 7 milyar \$ olurken, AK Parti'yle birlikte bu miktar büyük bir artış kaydetti ve Türkiye'nin ticaret fazlası elde ettiği bir seviyeye erişti. Önceki dönemlerde ihracatın GSMH'de %10 civarındaki payı, bu dönemde %40'lara ulaştı. Mamul ürünlerin ihracat payı ise %30'un altından %80'lere çıktı. Bu aynı zamanda Türkiye'nin bölgede kendisi için önemli bir avantaj sağlayan, endüstrileşme ve üretim kapasitesindeki gelişime işaretledi. 1980'lerde başlayan dönüşümlerin bir sonucu olan bu gelişim, yine bu sürecin bir parçası olan bankacılık, iletişim, sağlık ve turizm sektörlerindeki gelişimlerle birlikte tarımı geride bıraktı. Özel sektörün yurtdışında yatırım imkanı da oldukça arttı. Böylece Ortadoğu'nun 1990'larda ihracattaki azalan payı,⁶⁵ bu dönemde yeniden artarak AB'nin ve ABD'nin paylarını geride bıraktı. Elbette bölgesel düzeyde, petrol zengini ülkelerin artan gelirleri bunda etkili oldu. Türkiye düzeyinde ise liderlerle görüşmelere önem veren AK Partili yöneticilerin, iş dünyasıyla ekonomi bürokratlarının da eşlik ettiği ve önceki dönemlere nazaran sıkça gerçekleşen ziyaretlerinin payı vardı. Nitekim Şam, bu süreçte Başbakan Erdoğan'ın en çok ziyaret ettiği başkentti. Bu ziyaretler siyasi etkileşimlerin gelişip karşılıklı güven duygusunun tesisinde de etkili oldu. Yeniden hatırlamak gerekirse, AK Partili

⁶⁵ Bu husus için bkz. Öniş (1995).

karar alıcıların; evrensel değerlere katkıda bulunduğu ve birleştirici bir nitelikte olduğu savunulan medeniyet tasavvurları ve yanı sıra ilgili tüm aktörlerle barışçıl bir etkileşim ve iş birliğini önceleyen bir kimlik atfı olarak “merkez ülke” düşünceleri, AK Parti dönemi Ortadoğu siyasetinin kurucu unsurlarından biriydi. AB başta olmak üzere Batılı kurumlarla ilişkilerin ve artan bölgesel tehditlerin ortaya çıkardığı karşılıklı bağımlılık da bu kurucu unsurlar arasında yer aldı. Tüm bunlar da AK Parti iktidarının “çok boyutlu”, “çok taraflı” ve “dinamik” bir dış politika anlayışının çıktılarına zemin oluşturdu (Habibi ve Walker, 2011; Kirişçi ve Kaptanoğlu, 2011; Ardıç, 2014). Böylece ele alınan bu dönem, Türkiye’nin Ortadoğu’nun ekonomik ve siyasi dönüşümünde aktif ve yapıcı bir rol oynamak istediği ve bunun gerçekleşmeye başladığı bir dönem oldu.

Bu rolün mümkün olabilmesi için Türkiye hem Batılı ülkelerin hem de bölgedeki aktörlerin güvenini kazanmaya çalıştı ve kimi riskleri göze alarak izlediği bölge politikasıyla da bu güveni kazanmayı başardı (Walker, 2007: 37-38). Bunun için ilk önce, Irak örneğinde olduğu üzere, tüm bölgeyi ilgilendiren müşterek sorunlara dair çözüm üretecek mekanizmaların tesisi için çaba gösterdi. Bu aynı zamanda herkes için güvenlik üretecek önemli bir adımdı. Ardından da ikili ilişkileri geliştirerek iş birliği imkanlarını değerlendirdi. Bu sayede diyalog kapısını sürekli açık tutma olanağına sahip oldu. Örneğin ticaret hacmi 2006’da 2 milyar \$ olması beklenen Suriye’yle ve 5 milyar \$ olması beklenen Irak’la (Olson, 2008: 76), Türkiye’nin ilişkilerini normalleştirip geliştirmesi; ticari bağları artırarak ekonomik kalkınmasına katkıda bulunacak, düşmanlıkları dostluklara dönüştürerek güvenlik kaygılarını azaltacak ve bölgesel meselelere dahlini mümkün kılacaktı (Demirtaş, 2013: 114). Bu sayede sürekliliği sağlanan etkileşimler, üstlenmek istediği rollerin gerçekleşebilmesi için de önemliydi. Nitekim Mısır ve Suudi Arabistan dahil tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin toplam üretimlerinin yarısını tek başına gerçekleştiren Türkiye (ICG, 2010: 10), bölgede kendisine önemli bir avantaj sağlayan bu gücünü, AK Parti iktidarının başından itibaren karşılıklı bağımlılığı artırıp bölgesel ekonomik entegrasyonun tesisi amacıyla kullanmak istedi. Zira bu sayede bir yandan çatışmanın yerini iş birliğinin almasına katkıda bulunarak diplomatik imkanları değerlendirirken diğer yandan geniş bir serbest ticaret bölgesini hedefleyerek ekonomik imkanlardan istifade etti. Netice itibarıyla de küresel ve bölgesel güvenliğe katkıda bulunan barış, refah ve istikrar içerisinde bir bölgesel düzenin tesisine yönelik olarak bölge ülkeleriyle ortak bir biçimde hareket edebileceği aktif bir bölge siyaseti izleyerek bölgesel sorunların çözümünde müdahil bir aktör konumunda yer aldı.

İşte bu örüntüyü ortaya koymak üzere ilk kısımda, 2003 işgaliyle bölgesel güvenlik ve istikrar açısından en önemli gündem maddesi olan Irak ele alınacak ve Türkiye'nin, Ortadoğu'da aktif bir şekilde var olmasını sağlayan siyaseti ortaya konacaktır. İkinci kısımda, özellikle ABD başta, uluslararası baskıların farklı dönemlerde çeşitli nedenlerle tekrarlayan bir biçimde üzerinde odaklandığı Suriye'yle ilişkilere odaklanılacak ve karşılıklı güvenlik tehdidinden güven inşasına evrimi mümkün kılan yaklaşımlar açıklanacaktır. Irak ve Suriye'yi kuşatan bölge siyaseti, Türkiye'nin dış politik bağımsızlığının inşasında önemli bir işlev üstlenecektir. Buna Lübnan eklendiğinde, Türkiye'nin bölgede istikrar için yapabileceklerini gösterecektir. Bu sebeple de üçüncü kısımda demografik yapısı ve ilgili yerel, bölgesel ve küresel aktörlerin sayısı itibariyle küçük bir Ortadoğu olarak nitelendirilen Lübnan'la ilişkiler değerlendirilecek ve Türkiye'nin bölgesel düzen hedefiyle tüm aktörlerle diyalogu sağlayan siyaseti gösterilecektir. Dördüncü kısımda bölgenin en önemli aktörlerinden biri olan Mısır ele alınacak ve Türkiye'nin her halükarda rekabetten ziyade birlikte hareket etmeyi önceleyen yaklaşımı ortaya konacaktır. Zira Mısır'la birlikte bölge siyaseti, Türkiye'nin hiçbir koşulda terk etmediği kuşatıcılığın boyutlarını sergileyecektir. KİK ülkeleri dahil edildiğinde ise imkan sahibi ülkelerin bölgenin refahı, güvenliği ve istikrarı için sorumluluklarının olduğu düşüncesi gösterilecektir. Bu nedenle de beşinci kısımda, siyasi ve ekonomik etkileşimlerin oldukça arttığı KİK ülkeleri ve bu ülkelerle dış politikada yakalanan uyumu nasıl mümkün olduğu açıklanacaktır. Yine bütün tezahürleriyle Türkiye'nin bölge siyasetinin, bir yandan Batı'nın dış politikadaki ağırlığını dengelerken diğer yandan medeniyet tasavvuru bağlamında bölgesel değerlerle evrensel değerler arasında var olduğuna inanılan uyum çerçevesinde Ortadoğu'nun dönüşümüne yaptığı katkı ortaya konacaktır. Tüm bunlar, her bir ülkeyle kurulan hem siyasi ve diplomatik hem de ekonomik ve ticari etkileşimlerle mümkün olacaktır. Bu yaklaşımın bariz bir biçimde görüldüğü, bu sayede aktif Ortadoğu siyasetinin mümkün olmaya başladığı ilk örneği de Irak olacaktır.

3.1. Irak

Bu kısımda, bölgeye aidiyet hissedilen Türkiye'nin düzen kurucu bir merkez ülke olarak medeniyet perspektifli dış politika tasavvuru ve ilkeleri çerçevesinde bölgesel istikrar ve güvenliği tesis edip korumak üzere Irak'la girdiği etkileşimler ele alınmaktadır. Böylece Türkiye'nin Irak'la karşılıklı tehdit olma durumunu ortadan kaldırıp egemenlik ilkesi etrafında karşılıklı güvenlik, refah ve istikrara katkıda bulunarak yeni bir bölgesel düzenin tesisini mümkün kılacak etkileşimler kurabildiği gösterilmektedir. Bu amaçla ilk olarak iki ülkenin güvenlikleri ve

toprak bütünlükleri açısından birbirlerine karşı hükümetler üstü olarak nitelendirilebilecek konumları ve bu durumun tarihi süreç içerisindeki evrimi açıklanmaktadır. İkinci olarak ise 2003 İşgali öncesi süreçte Türkiye'nin işgal ihtimali karşısında güvenlik risklerini önleyerek bölgesel istikrarı korumaya dair çabaları, temel motivasyonları ve yöntemleri itibariyle ortaya konmaktadır. Üçüncü olarak genelde Ortadoğu özelinde ise Irak siyasetine bölgesel meşruiyet kazandıran Irak'a Komşu Ülkeler Toplantıları değerlendirilmektedir. Dördüncü olarak da seçim sürecinde Türkiye'nin Irak'ın istikrarlı ve demokratik bir siyasi yapıya kavuşması için tüm kesimlerle yakınlaşmaya dönük izlediği politika ele alınmakta ve PKK'yla diplomasi yoğun mücadelesinin de bu bağlamda gerçekleştiği gösterilmektedir. Son olarak ise tüm bu etkileşim sürecinin bir parçası olarak ekonomik ilişkilerin gelişimi ortaya konmaktadır.

3.1.1. Türkiye–Irak Güvenlik Dengesi İlişkileri

AK Parti iktidarındaki Türkiye'nin kendisine Ortadoğu ile aidiyet kuran bir kimlik atfında bulunmasında, Ortadoğu'ya yabancılaşmanın aksine bölgeye dair tarihi sorumluluklar üstlenen düşüncelerin etkileri vardı. Bunların başında da Irak'a dair kanaatler gelmekteydi. Nitekim Türkiye için ulusal güvenlik ve bölgesel istikrar bakımından siyasi birliği ve toprak bütünlüğü muhafaza edilmesi gereken bir ülke olarak Irak, bu dönemde, Türkiye'nin dış politika ilkeleri ve evrensel normlar doğrultusunda etkileşimler kurduğu ve bu sayede aktif bölge siyasetinin imkan verdiği normatif bütünleşmeye dönük bir biçimde ilişkilerin kültürel yapısını dönüştürdüğü bir aktör haline geldi. Bu aynı zamanda Türkiye'nin istikrar bakımından kendisini Irak'la karşılıklı bağımlılık içerisinde gördüğü bir stratejik etkileşim süreciydi ve iki ülke birbirlerinin kendilerine dair görüşlerini dikkate alıp kimliklerini yeniden tanımlayarak kolektif kimliğe neden olacak biçimde birbirleriyle özdeşleşmekteydiler.

Aslında iki ülke ilişkilerini; 1958 ihtilaline kadarki süreçte Batıcı yönetimlerin varlığı, ılımlı Arap milliyetçiliği ve SSCB tehdidi belirledi. Sonrasındaysa ilişkilerin devamı; Irak'ın toprak bütünlüğünü tehdit eden Kürt milliyetçiliğinin frenlenmesi, petrol boru hatları üzerinden Türkiye'nin Irak'ın dünyaya açılan kapısı olması ve İran–Irak Savaşı sırasındaki ticari ilişkiler gibi iş birliğini mümkün kılan ortak çıkarlarla sağlandı. Böylece, Çetinsaya'nın “Bağdat eksenini” olarak adlandırdığı dış politikanın Irak eğilimi, 1930'lardan 1990'lara dek sürdü (Çetinsaya, 2006a: 36).⁶⁶ Ancak Kürt meselesinin de etkisiyle 1990–91 Körfez Krizi sonrasında durum

⁶⁶ İran–Irak Savaşı'nın bu sürece etkileri için bkz. Altınkaş (2005).

tersine döndü ve ülkenin kuzeyindeki güç boşluğu, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik güvenlik kaygıları dolayısıyla Irak'la ilişkileri zorlaştırdı (Altunışık, 2010b: 154).⁶⁷

Söz konusu güvenlik tehdidi, 1990'larda süreklilik kazandı. Kuzey Irak üzerinden terör saldırılarında bulunan PKK'nın yanı sıra merkezi yönetimin burada azalan kontrolü ve artan Kürt özerkliği, yanı sıra Mesud Barzani ile Celal Talabani'nin, aralarındaki çatışmalara rağmen bir Kürt devleti tesisi sürecinde birlikte hareket etmeleri, Türkiye'nin söz konusu kaygılarının ana nedenleriydi. Bu sebeple Türkiye, Irak'ın siyasi birliği ve toprak bütünlüğünü savunmayı sürdürdü. Irak siyasetinin kimi yönleriyle bir Kürt devletine dair gerçek niyetinde şüphelere yol açarak ABD de bu kaygıları besledi. Yaşanan güven sorunu dolayısıyla da Türkiye, ABD'nin yaklaşımını Irak'ın toprak bütünlüğüne bir engel olarak gördü. Tüm bu tehditlerle mücadele için de askeri ve diplomatik yöntemleri içeren bir politika takip etti (Altunışık, 2006: 183-184; 2007b: 74). Ancak Irak'ın toprak bütünlüğüne yönelik ABD kaynaklı daha büyük bir tehdit belirdi.

ABD'de 2001'de iktidara gelen George W. Bush yönetimi, özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında Irak'a yaklaşımını sertleştirmeye karar vermişti. Türkiye ise Kuzey Irak'taki Kürt özerkliği sebebiyle statükodan rahatsız olmakla birlikte, Irak'la girişilecek bir savaşın ülkenin toprak bütünlüğünü bozması ve bölgesel istikrarı sarsması ihtimallerinden kaygılıydı. Yine de bir yandan ABD ile ilişkilerine zarar vermeyecek, öte yandan Arap ülkelerinin nazarında olumsuz bir izlenim doğurmayacak bir yol takip etti. 1990-91 Körfez Savaşı tecrübelerini ve ekonomik maliyetini de göz ardı etmedi. Buna bir de 2001'deki finansal krizin olumsuz etkileri eklendi (Altunışık, 2006: 185-186). ABD ve AB arasında Irak'ta önceliklerin belirlenmesi, BM kararıyla güç kullanımı ve yeniden yapılandırma hususlarında farklılıkların olduğu bu süreçte Türkiye, AB'yle birlikte, Saddam sonrası süreçte BM'ye rol verilmesini benimsedi. Böylece AB üyelik süreciyle birlikte zaman içerisinde Kuzey Iraklı Kürtlerle diyalog kurma ve Irak'la ekonomik ilişkileri geliştirme biçiminde ortaya çıkan Avrupalılaştırma, sorunların çözümünde diplomasiyi öne çıkarma biçiminde dış politika etkilerini göstermeye başladı (Kahraman, 2011: 703).

Genelde Ortadoğu ve özelde Irak'taki gelişmeler, Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını yeniden tanımlamasında önemli etkenlerdi ve bir yandan Avrupalılaşmakta olan Türkiye, diğer yandan başka bir bölgedeki güvenlik sorunlarını çözmek durumundaydı. Bu da Ortadoğu'da barış ve istikrara yönelik aktif ve iddialı bir dış politika izlenmesi demektir. Nitekim bu süreç, Batı'yla ilişkilerde bir kırılmadan ziyade güvenlik ve dış politikada AB normlarının benimsendiğini ortaya

⁶⁷ Irak'la ilişkileri etkileyen uluslararası ve bölgesel bağlam için bkz. Çetinsaya (2006b).

koydu (Oğuzlu, 2008a: 5). Üstelik bu, güvenliğinin bölgedeki gelişmeler karşısında artan duyarlılığı nedeniyle Kuzey Irak'ın, Türkiye'nin AB'nin güvenlik siyasetine uyumunu zorlaştırdığı bir dönemde oldu. Zira içerideki demokratik reform süreci, Kuzey Irak'a dair güvenlik algısıyla iç içe geçmişti ve artan Kürt milliyetçiliğiyle birlikte Irak'ın parçalanması ihtimali, kendi Kürt meselesine demokratik bir çözüm bulmasını güçleştirmişti. Söz konusu reform sürecinin başarılı bir şekilde devamı, Ortadoğu'da istikrarlı ve iş birliğine uygun bir ortam gerektirmekteydi. Aksi bir durum, Türkiye'nin AB'nin güvenlik modelinden vazgeçmesine yol açabilecekti. Bu nedenle Türkiye, güvenlik stratejisi olarak Ortadoğu'da sorunların çözümüne yönelik proaktif bir dış politika izlemeyi tercih ederek, iç istikrarına olumsuz etki edebilecek gelişmeleri engellemek için bölgenin dönüşümüne destek olma yolunu seçti (15). Bunun anlamı, Türkiye'nin Irak'ın egemenliğini, çıkarına olduğunu hesap ettiği için değil, aksine bölgesel istikrar için bir norm olarak içselleştirip muhafaza etmek istemekte olduğuydu. 2003 işgali öncesi ve sonrası süreç, Irak'ı bu açıdan oldukça öne çıkardı.

3.1.2. Irak'ta İşgal, Bölgede İstikrar ve Güvenlik Kaygıları

Türkiye'nin Ortadoğu'da aktif bir oyuncu olarak varlığı, bölgeyle aidiyet kuran kimlik atfının bölge ülkeleri tarafından kabul görmesiyle mümkündür ve bölgeye dair tarihi sorumluluklar üstlenmek de bu kabulü elde etmeye matuftu. Bu yüzden de dış politika ilkeleri biçiminde tezahür eden kimlik atfının tüm yönleriyle etkileşimlere yansımaları elzemdi. Irak da işgalin getirdiği belirsizlik ortamındaki istikrar arayışı itibarıyla değinilen bu hususlar bakımından bir uygulama sahasına dönüşmüştü. Zira Türkiye'nin ulusal ve bölgesel güvenlik kaygılarını, bağımsız bir dış politika pratiği ortaya koyup, bölge ülkeleri ile Iraklı aktörlerin güvenini aynı anda kazanarak gidermesi gerekti. Bu güveni kazanmak için de Irak'ın siyasi birliği ve toprak bütünlüğü ile bölgesel istikrar arasında kurduğu bağ konusundaki samimiyetini ortaya koydu.

Türkiye'nin Irak'a dair işgal öncesindeki beklentileri; toprak bütünlüğü, refah ve istikrar açısından önem arz eden doğal kaynaklara hakim, güçlü bir merkezi otorite anlamında siyasi birliği, üniter yapının devamı, Türkmenlerin huzuru ve refahı, Kerkük ve petrolünün bütün Irak'a ait olması ve PKK'nın barındırılmaması idi (Çetinsaya, 2006a: 37-38).⁶⁸ Müdahale ihtimalinin arttığı bu dönemde Türkiye, ABD ile Irak arasındaki sorunların diyalogla çözülmesi ve muhtemel bir savaşın önlenmesi amacıyla ABD'nin kendisiyle, Suriye ve İran dahil bölge ülkeleriyle ve

⁶⁸ ABD'yle Irak işgaline dair AK Parti iktidarı öncesinden itibaren başlayan görüşmeler için bkz. Simpson (2002), Ergin (2002a, 2002b, 2002c, 2003b), Ergin (2002), Gordon ve Schmitt (2002a, 2002b).

Irak yönetimiyle görüşmeleri sürdürdü ("6 Müslüman Ülkenin," 2003). Saddam yönetimine; yeni dünya dengelerine uyum göstermesi ve demokratik reformlarla toplumsal uzlaşmayı güçlendirmesi tavsiyesinde bulundu ("Gül: Tüm Demokratik," 2003; "Saddam'dan Mesaj," 2003). Aslında işgal ihtimali altındaki Irak, Türkiye'nin Ortadoğu'da tedrici bir şekilde demokrasiye geçilmesi düşüncesinin ilk örneğini teşkil etti ve AK Partili karar alıcılar, Ortadoğu'ya yönelik dış politika ilkelerinin de desteğiyle demokratikleşme sürecinin başlayacağını düşündü (Çetinsaya, 2008b: 928, 930). Bu ise Irak siyasetini belirleyen davranış normlarının ortaya konması demektir.

Savaş ihtimalini önlemeye çalışan Türkiye, öte yandan gerçekleşmesi ihtimaline karşı ABD'yle müzakereler yürüterek özellikle ekonomi ve güvenlikle ilgili tedbirlerini şekillendirildi. Zira 1991 Körfez Savaşı'nın ekonomik ve Irak'ın toprak bütünlüğünden kaynaklanan güvenlik maliyetiyle bir kez daha karşılaşmak istemedi. Ayrıca aksine vaatlere rağmen Kuzey Irak'taki gelişmeleri destekleyen ABD'ye de güven duyamadı ("Gül: 100 Milyar," 2003; Kardaş, 2006: 310-311). Dolayısıyla Aralık 2002'de; Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devleti, bunu mümkün kılacak federal bir yapı, Musul ve Kerkük'te Kürtlerin denetimi, Türkmenlerin görmezden gelinmesi, Irak'a uluslararası meşruiyetten yoksun bir müdahalede Türkiye'nin destek olması ve ABD'nin bölge siyaseti belirgin değilken ve kabul edilebilir bir netice üzerinde anlaşmamışken müdahil olunması hususları, çekinceler olarak tespit edilerek Irak'a kuzeyden bir cephe açılmasına dair ABD ile müzakere edilmesi kararlaştırıldı (Kürkçüoğlu ve Koraş, 2011: 208; Tür, 2012: 601). Bu aynı zamanda Türkiye'nin bağımsız bir dış politika yürütmesi demektir ve ABD'yle ilişkileri de bu durum belirledi.

AK Parti iktidarındaki Türkiye, Saddam yönetimine karşı desteğini isteyen ABD'nin taleplerine yanıt vermekte, duyduğu güvensizlik nedeniyle yavaş ve temkinli davrandı ("Saddam'a İkinci," 2003; Ergin, 2003a). Öncelikle muhtemel bir savaş önlemeye dönük bir yöntem izlemesinin temelinde de bu vardı. Ayrıca uluslararası meşruiyeti olmayan bir savaşa bir şekilde dahil olmanın AB'yle ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerine zarar vermesini de istemedi (Altunışık, 2006: 188). Nitekim bu süreçte Irak'a askeri bir müdahale uluslararası toplum tarafından yoğun bir şekilde tartışılmaktaydı (Kardaş, 2011a: 27-28). Buna karşın, bölge ülkeleriyle yakınlaşmayı isteyen Türkiye, öbür taraftan bir kısmıyla benzer şekilde, ABD'yle ilişkilerine de önem vermektedir. Dolayısıyla BM kararı olmaksızın ABD'nin Irak'a müdahale etmesi durumunda nasıl bir siyaset izleneceğini belirleme ihtiyacı doğdu. Bu süreçte benimsenen yöntemlerden bir tanesi, Irak'ın geleceğini ve bölgenin istikrarını ilgilendiren bu sürecin bölge ülkeleriyle istişare edilmesi oldu.

Böylece Batı'nın güdümünden ziyade kimlik atfına içkin tarihi sorumlulukları çerçevesinde hareket ettiğini de gösterebilecekti.

İşgal süreci, Türkiye ile bölge ülkeleri için ortak çıkarlar zeminini oluşturdu ve bu doğrultuda Başbakan Abdullah Gül, Ocak 2003'te İran'ın yanı sıra Suriye, Mısır, Suudi Arabistan ve Ürdün'ü ziyaret etti ("Barış Operasyonu," 2003). Bu sayede ortak bir siyaset ve bölgesel bir danışma mekanizması olarak Irak'a Komşu Ülkeler toplantıları doğdu ve ilk toplantı 23 Ocak'ta İstanbul'da yapıldı ("Zirveden Irak'a," 2003). Öncelikli amaç ise işgalin taşıdığı riskler ve belirsizlikler sebebiyle Irak yönetimini uluslararası toplumla iş birliğine ikna ederek olası bir işgali önlemektir. İkinci amaç ise işgal durumunda Irak'ın toprak bütünlüğünü ve istikrarını muhafaza emektir. Zira çok farklı etnik ve mezhebi unsurlar barındıran Irak'ın dağılması, benzer demografilere sahip bölge ülkelerinin de dağılmasına yol açabilirdi. Nisan 2003'te başlayan işgalin ardından bu girişim, ikinci amaca odaklandı ("Irak'a Komşu," 2005; Yeşilyurt, 2013: 405-406). Savaşa ve sonuçlarına dair endişelerine rağmen bu ülkeler de ABD'ye karşı çıkmak ve muhtemel bir savaşı önlemek hususunda birlikte hareket edemediler. Buna rağmen Gül'ün ziyaretleri esnasındaki söylemi, işgalin taşıdığı muhtemel riskler karşısında bölge ülkelerinin kader birliğine işaret etti ("Abdullah Gül Suudi," 2003; "Başbakan 'Barış'," 2003). Böylece süreç içinde toplantılara Kuveyt, Bahreyn⁶⁹ ve yeni yönetimiyle Irak⁷⁰ da dahil oldu. Çeşitli uluslararası örgütlerin ve ABD, İngiltere, Fransa, Çin, Rusya, Japonya ve Almanya⁷¹ gibi ülkelerin temsilcilerinin katılımıyla genişletilmiş toplantılar gerçekleştirildi. Bu sayede Türkiye, bölgesel bir soruna bölgenin kendi içinden ve küresel aktörlerle diyalog içerisinde, bölgesel ve küresel güvenliğe katkı sağlayacak biçimde çözüm üretebileceğini de gösterdi.

Irak'a Komşu Ülkelerin askeri müdahaleyi önleme çabası sürerken Türkiye, ABD'nin savaş kararlılığı ve savaş planlarındaki yeri dolayısıyla müzakerelerden uzak duramadı. Üstelik ABD'yle geleneksel ittifak ilişkisini de kurban etmek istemedi (Kardaş, 2006: 311). Dolayısıyla kullanılacak üslerin modernizasyonuna ve askerlerin üç ay süreyle Türkiye'de bulunmasına izin veren tezkere 6 Şubat 2003'te TBMM'den geçti ("Irak Tezkeresi," 2003). Türkiye, Mart'a dek Kuzey Irak'a dair endişelerinin giderilmesine ve savaştan doğacak zararın tazminine çabaladı. Tatmin edici bir sonuç elde edilememesine rağmen, Türk askerlerinin Irak'a girmesine ve ABD

⁶⁹ Bu iki ülke işgal sonrası, Riyad'da düzenlenen ikinci toplantıya katıldılar ("ABD ve İngiltere," 2003).

⁷⁰ Şubat 2004'te Kuveyt'teki toplantıya katıldı ("Irak'ın Komşuları," 2008b).

⁷¹ Bu ülkeler Mayıs 2007'de Mısır'da gerçekleştirilen toplantıya katıldılar ve daha ziyade Irak'ın yeniden yapılandırılması üzerinde durdular ("Irak'a Komşu," 2007).

askerlerinin Türk topraklarını kullanmasına izin veren tezkere 1 Mart'ta TBMM'de görüşüldü; lakin kabul edilmedi. Böylece 1 Mart tezkeresi, sonraki süreçte, karşılıklı güven bunalımı üreten bir krize dönüştü ("Ankara'yı Bir Kere," 2003; "Amerika, Türkiye'deki," 2003; Ergin, 2005). İşgalin ardından Irak'ın durumu da Türkiye'nin güvenlik kaygılarını artırdı.

Bunun önemli nedenlerinden bir tanesi; bölgesel nüfuzunu sınırlandırmak amacıyla Türkiye'ye yönelik sert bir tutum takıyan Kürt liderler Barzani ve Talabani ile ilişkilerin kötüleşmesiydi ("Türkiye'ye Karşı," 2007). Nitekim Türkiye bu süreçte artarak devam eden Kürt özerkliğinden ve PKK'nın güç kazanmasından rahatsızlık duydu. Özellikle bağımsız bir Kürt devleti ihtimalini önlemek amacıyla Kerkük'ün ve petrol kaynaklarının özel bir statüyle yönetilmesini savunarak Kürtleştirilmesine karşı çıktı. Lakin işgalin ardından ülkedeki kaos ortamında Kürt bölgesindeki görece güvenlik ve istikrar, ABD'nin Kürtlere ve PKK'ya karşı tavrı almasını önledi. Böylece Türkiye-ABD ilişkilerindeki gerginliğe Kürt meselesi de eklendi. Ardından da Temmuz'daki "Çuval Hadisesi" ABD'nin Irak'taki Türk varlığından rahatsızlığını ortaya koydu ve iki taraf arasındaki güven bunalımı zirveye çıktı (Tür, 2012: 602-603). Bununla birlikte aralarında farklı bölgelerdeki iş birlikleri, hem ikili münasebetlerin kesintiye uğramasına mani oldu hem de Irak bağlamında iş birliğini yeniden canlandırma imkanı sundu. Böylece 1 Mart krizinin ardından Kuzey Irak'ta asker konuşlandırma ve operasyon imkanını kaybeden Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğüne yönelik artan kaygılar üzerine, Amerikan askerlerinin en çok zorlandıkları Sünni bölgelerde konuşlandırmak üzere 10 bin askerini Irak'a gönderme kararı aldı (Altunışık, 2006: 191). Bu ise Türkiye için dış politikaya ve Ortadoğu siyasetine dair ilkelerde tezahür eden kimlik atfı bakımından önemli bir imtihan demektir.

Ekim 2003'te Türkiye, Sünni bölgelerde görevlendirilmek üzere Irak'a asker göndermeye izin veren tezkereyi TBMM'den geçirdi. Türkiye her ne kadar ABD'yle ilişkilerini düzelterek PKK'yla kaynağında mücadele etmek istediysede Iraklı Kürtlerin ve Arapların tepkileri dolayısıyla asker gönderemedi. Irak yönetiminde artan ağırlıklılarıyla birlikte Türkiye'ye bağımlılıkları azalan Iraklı Kürtlerin, özellikle de Barzani'nin sertleşen tavrı, Türkiye açısından Kürtlerle ilişkilerdeki karşılıklı güven sorununu yeniden ortaya çıkardı. Bu süreçte PKK da 2000'de ilan ettiği ateşkese 2004 ortasında son vererek Türkiye'ye karşı faaliyetlerine yeniden başladı ve Türkiye için Kuzey Irak kaynaklı güvenlik kaygısını artırdı (Altunışık, 2006: 191-192; Tür, 2012: 604). Türkiye'nin Iraklı unsurlara yaklaşımı da bu süreçte dönüşüme uğradı.

Güvenlik ekseninde yaklaştığı Kürtler ve onlara karşı bir denge unsuru olarak gördüğü Türkmenler dolayısıyla “etnisite temelli bir nitelik” arz eden 1990’ların Irak siyaseti,⁷² Türklüğü etnik temelde tanımlamaması ve her iki ülkedeki farklı etnik unsurların varlığı dolayısıyla Türkiye’yi çelişkili bir durumda bırakmıştı. Nitekim I. Körfez Savaşının ardından Kuzey Irak’ta ortaya çıkan güç boşluğunu dengelemek için Türkmenleri Irak siyasetinin merkezine yerleştiren Türkiye’nin bu yaklaşımı, Irak’ta ve tüm Ortadoğu’da hareket imkanını beklenenin aksine olumsuz etkilemişti. 2003 işgali sonrası Irak’ın aldığı vaziyet ise Türkiye’yi, Irak’ın toprak bütünlüğünü istemekle birlikte, federal yapılanmayı da kabullenmek durumunda bıraktı. Bu durum, Türkiye’nin Kürtlerin yanı sıra Şii ve Sünnilerle de ilişkileri geliştirmesini zorunlu kıldı (Çetinsaya, 2006a: 4-5). Bu nedenle artık güvenliği sağlamak için yeni yöntemlere başvurmak gerekti. Böylece Türkiye, akraba olarak gördüğü tüm etnik ve dini unsurlara eşit mesafede durmayı seçerek hem güvenlik ile demokrasi arasındaki denge ilkesine hem de kültürel çeşitlilik ve farklı kültürlerin bir arada var olması ilkesine uygun davrandı.

AK Partili karar alıcılar zihinsel olarak da buna hazırды; zira Davutoğlu, Türkiye’nin Irak’la ilişkilerinin her iki tarafı da güçlendirecek şekilde geliştirebileceğini ve “meseleye Kuzey Irak değil” kuşatıcı bir şekilde “Irak meselesi” olarak bakılması gerektiğini belirtmekteydi. Öyle ki Kuzey Irak’a ve hatta PKK meselesine indirgenen bir Irak politikasını, Irak ve bölge ülkeleriyle dostane etkileşimlerin önünde engel olarak görmekteydi (2013b: 83, 146-147). Buna binaen AK Parti hükümeti, ötesiyle etkileşim kurulmasını sağlayacak bir alan olarak Kuzey Irak’ın istikrarına önem veren bir yaklaşım sergiledi. Irak’ın toprak bütünlüğünün muhafazası ve güçlü bir merkezi yönetimin tesisi amacıyla Iraklı tüm gruplarla etkileşim içerisinde olmaya karar verdi. Bu doğrultuda, dışlanmakta olan Sünni Araplar ve Türkmenlerin yeni sisteme dahil edilmelerini öncelikli hedef olarak belirledi ve 2005 seçimleri öncesinde dört farklı Sünni topluluğu ABD’nin Irak Büyükelçisi Zalmay Khalilzad’la İstanbul’da bir araya getirerek seçimlere katılmalarını sağlamaya çalıştı (“Türkiye Devreye,” 2005; “Irak için İstanbul,” 2005). Irak’ta ekonomik ve siyasi istikrarı yeniden tesis edecek ve İran’ı dengeleyecek güçlü bir merkezi yönetimin tesisi için anayasa sürecini destekledi. Değişen dış politik yaklaşımın da etkisiyle, güçlü bir Irak devletinin yanında ve tüm etnik ve mezhebi topluluklara eşit mesafede durmanın bir gereği olarak Kuzey Irak’ta Kürt ve Türkmen nüfusun her ikisi için de güvenlik sağlanması fikrini benimsedi. Kürt grupların özerkliğinin oldukça belirginleştiği bu ortamda Türkiye’nin bu yaklaşımı, pragmatik bir

⁷² Bu dönemin Irak siyaseti için bkz. Çetinsaya ve Özhan (2009: 23)

tavırdan ziyade tehdit algısındaki farklılaşmanın ve Irak siyasetinin bölgesel meşruiyete sahip olmasını istemesinin bir sonucuydu (Aras ve Polat, 2007: 481).

Tehdit algısındaki farklılaşma, geçmiş dönemlerde içeride ve dışarıda tehdit olarak görülen, bölgesel ve bölge dışı aktörlerle ilişkileri de olumsuz etkileyen Kürt ve İslam kimlikleriyle ilgiliydi. AK Parti döneminde, 1 Mart tezkeresinin meydana getirdiği bölgesel ve uluslararası prestijle birlikte, farklılaşan yaklaşımının ilk örneklerinden birini Irak siyasetiyle ortaya koydu. Böylece Türkiye, güçlü bir Irak'ın tesisine destek verip tüm Iraklıların güvenliğini amaçlarken tüm etnik ve dini topluluklarla etkileşime odaklandı (Aras, 2009c: 37). Bu, dışarıdan tehdit algılamaktan ve tehdidi yeniden üretmekten kaçınmak demektir. Üstelik bu sayede devlet ve devlet-dışı tüm aktörlerle etkileşim imkanları korunarak, bölgeyle aidiyet kurup tarihi sorumluluk üstlenen merkez ülke ve sorunlarla çözüme dönük bir biçimde ilgilenen yumuşak güç kimlikleri (yeniden) üretilebilmekteydi.

Nitekim 2003 işgali sonrasında Irak'ın siyasi birliği ve toprak bütünlüğü, Türkiye'nin güvenlik siyasetinin önemli bir unsuru oldu. Bu yüzden Türkiye, Iraklı Kürtler tarafından önerilen federal yapıya ülkenin parçalanmasına yol açabileceği düşüncesiyle başlarda karşı çıksa da zamanla bütünlüğü muhafaza etmenin en uygun yolunun bu olabileceğine inandı. Ayrıca üstlendiği arabulucu roller sayesinde Türkmenlerle ve Sünni Araplarla etkileşimi arttı. Kerkük'e dair düşünceleri ve Irak siyasetini meşrulaştıran Türkmenlerin varlığı sebebiyle özerk bir Kürt devleti ihtimalinden duyduğu rahatsızlık değişmeye de Kuzey Irak başta olmak üzere tüm Irak'ta ekonomik ağırlığını artırdı (Çetinsaya, 2006a: 41-42; Altunışık, 2007b: 79-80). Böylece Iraklı aktörlerle artan etkileşim, onların nezdinde Irak siyasetinin meşruiyetini oluştururken, bölgesel düzeyde ise Irak'ın toprak bütünlüğünü ve siyasi birliğini muhafaza edip istikrara kavuşturmak amacıyla yapılan Irak'a Komşu Ülkeler toplantıları bunu sağladı.

3.1.3. Irak'a Komşu Ülkeler Toplantıları

Yeni kimlik atfı çerçevesinde bölgeyle aidiyet kuran Türkiye, düzen kurucu merkez ülke olarak bölgesel istikrar açısından Irak'ın içinde bulunduğu durumu önemsemi ve bölgenin kendi dinamikleriyle istikrar üreten bir yapıya dönüşmesi için süreci değerlendirerek bölge ülkeleri arasında diyalogu artırmaya odaklandı. Bu aynı zamanda küresel güvenliğe katkıda bulunan bölgesel bir düzenin tesisine ve bu sayede kolektif kimliğin inşasına da odaklanmak demektir. Böylece Türkiye, kendisini bölgesel muhataplarının gözünden gördüğünü ve kendisi hakkındaki kanaatlerini önemsemiğini de gösterdi. Zira 2003'teki ABD işgalinin ardından Irak'ın güçlü

ordusunu ve “Sünni-Arap kimliğini” yitirmesi; bölgede İsrail, İran ve Türkiye’nin lehine bir bölgesel güç boşluğu ortaya çıkararak, güç dengesini Arap ülkelerinin aleyhine bir şekilde değiştirmişti (Çetinsaya, 2008a: 86). İşgalle birlikte bu değişimin kötürükledeği istikrarsızlığı, radikal örgütlerin varlığı daha da kötüleştirdi. Dolayısıyla Irak’ta istikrarın ve bölgede tüm tarafları memnun edecek bir statükonun sağlanması ihtiyacı doğdu. Türkiye’nin takip ettiği diyalog siyaseti de bölgesel meselelere bu doğrultudaki dahlini meşrulaştırdı.

Türkiye’nin Irak’la ve komşu ülkelerle bir mutabakata varabilmesi, orta vadede güvenlik kaygılarını azaltmaya matuftu. Bölgede, Irak merkezli müşterek bir güvenlik açığı söz konusuyken bununla mücadelenin yöntemi, Irak’ın çökmesini önlemektir. Bölge ülkelerinin bu doğrultuda birlikte hareket etmesini sağlayacak olan da bu durumun farkında olmalarıdır. Bölgeye hakim olan bu belirsizlikle mücadelenin yolu ise bir güvenlik rejimi oluşturmaktır. Böylece uzun vadede birbirlerinin ve dolayısıyla kendilerinin güvenliklerini tehdit etmekten kaçınacaklardı. Ayrıca istikrarsızlığın beslediği radikal grupları sınırlandırmak da çıkarlarındaydı. Bu ortak çıkarlar, bu ülkelerin belirli bir güvenlik rejimi oluşturmaları için yeterliydi. Ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı ve sorunların barışçı yollarla çözümü gibi kolektif ilkeler, asgari düzeyde de olsa güven inşa edici tedbirler ve diyalog mekanizmalarına dair bir uzlaş, böylesi bir rejim için başlangıç olabilecekti. ABD, AB ve BM gibi küresel aktörler ise bu sistemin işleyişini sağlayacak garantör rolünü üstlenebilirlerdi. Bu rejimin en önemli getirisi de herkesin meşru güvenlik haklarının tanınması ve askeri gücün kabul edilemezliği olabilirdi. Ayrıca daha kuşatıcı ve kurumsal bir güvenlik çerçevesinin başlangıcını teşkil etme potansiyeline de sahipti (Altunışık, 2007b: 87-88). Bu aynı zamanda Türkiye’nin kendi güvenliği ile bölge ülkelerinin güvenliği arasında kurduğu bağa ve bunun için benimsediği davranış normlarına da bir işaretti. Diğer bir ifadeyle bölge ülkelerini mühim ötekiler olarak gören, karşılıklı bağımlılık ile müşterek kader mekanizmalarını içkin kimlik atfının normatif bütünleşme arayışı ortaya konmaktaydı.

Bu bağlam içerisinde Türkiye, Iraklı aktörlerle ve Irak’ın komşularıyla yapıcı ilişkiler kurarak Irak’ın istikrarı için bölgesel ve uluslararası desteği harekete geçirmek amacıyla büyük bir çaba sergiledi. Bu doğrultuda BM, İKÖ, Irak’ın komşuları ve Iraklı etnik ve dini gruplarla diplomatik ilişkilerden müteşekkil farklı yollar izledi. Bu amaçla Irak’a Komşu Ülkeler toplantıları, savaş sonrasında da sürdürüldü. İlk dört yıllık süreçte dışişleri bakanları resmi ve gayri resmi olarak on iki defa toplandı. Bu platform üzerinden Irak’a komşu tüm ülkeler, Irak’ın toprak ve siyasi bütünlüğü üzerinde ittifak ettiler. AB Komisyonu ve BM’den temsilcilerin yanı sıra Arap Birliği ve İKÖ sekreterleri de toplantılarda yer aldı. Türkiye, özellikle Arap Birliği ve İKÖ’nün Irak

mesalesinde daha duyarlı hareket etmesi için aktif bir rol üstlendi (Aras ve Polat, 2007: 482). Bu sayede Irak'taki durumun bölgeye ve dünyaya yansımalarının konuşulduğu bir platform haline dönüşen Irak'a Komşu Ülkeler toplantıları, beşinci toplantıdan itibaren Irak'ın da katılımıyla daha güçlü bir inisiyatife dönüştü. Davutoğlu, bu girişimi, ABD inisiyatifinde olmaması dolayısıyla, bölgenin kendi dinamikleriyle gerçekleştireceği bir dönüşüm süreci açısından önemli gördü (2013b: 236). Bu da Türkiye'nin kimlik atfının bölgesel ve küresel etkinliğini artıran bir biçimde bölgesel aktörler tarafından kabul edildiğini göstermekteydi.

Bu toplantılar; bölgenin istikrarına yönelik her ülkenin kendi görüşünün tartışıldığı, diyalogun öne çıktığı ve belirli ölçüde güç temerküzünün sağlandığı bir platform halini aldı. Böylece Irak'ın geleceği ve bölgenin istikrarına dönük Irak'la bölge ülkeleri arasındaki sorunların barışçıl çözümü ile ikili ve çoklu iş birliği hususları bölgesel düzeyde görüşüldü (Kahraman, 2011: 702; Tocci, 2011a: 50). Türkiye, federal yapıya dair çekinceleri konusunda bu toplantılarda ikna edildi (Balcı ve Yeşiltaş, 2006: 31). Bu sayede Irak işgalinin ardından bölge ülkeleri, ortak çözümler için bir güven inşası süreci başlatmış oldu. Türkiye yine bu toplantılarda, komşu ülkelerle Irak arasında geçişler yaparak ülkenin ve bölgenin istikrarını tehdit eden teröristlerin ve yabancı savaşçıların engellenmesine dair ilgili aktörlerle yapılan görüşmelerde PKK'ya karşı alınması gereken tedbirler konusunda iş birliği imkanı buldu. Ayrıca bölgesel meselelerin ele alındığı bu toplantılar konusunda inisiyatif üstlenerek önemli bir bölgesel aktör haline gelmeyi amaçlayan siyasetini gerçekleştirdi. Nitekim bölgesel liderlik konusundaki boşluğu doldururken 1 Mart tezkeresindeki tavrıyla tarihi önyargıları büyük ölçüde kırarak güvenilir bir aktör olduğunu gösterdi ve Türk-Arap iş birliğinin önünü açtı (Balcı ve Yeşiltaş, 2006: 32, 34; Özcan, 2011a: 81). Böylece Irak bağlamındaki bölgesel güvenlik ve istikrar arayışları, bu sırada kurulan etkileşimlerle, Türkiye ile bölge ülkelerinin birbirlerine dair müşterek bilgileri öğrenerek kimliklerini inşa ettikleri bir zemin haline geldi. Ayrıca komşularla sıfır sorun, çok boyutlu dış politika, müşterek güvenlik ve diyaloga öncelik gibi ilkeler çerçevesinde hareket eden Türkiye, bölgesel aktörleri birbirlerinin egemenliklerine içselleştirdikleri bir norm olarak riayet ettikleri etkileşimlere de bu zeminde dahil etti ve Irak'ın istikrarına dair ilkeler belirlendi.

Irak'a Komşu Ülkeler toplantılarında; Irak'ın toprak bütünlüğü, doğal kaynaklardan tüm Iraklıların eşit bir şekilde istifadesi, işgal güçlerinin bir an evvel çekilmesi ve BM'nin daha etkin bir rol oynaması, komşu ülkeleri tehdit eden terörist grupların etkisiz hale getirilmesi ve merkezi otoritenin güçlendirilerek siyasi ve ekonomik yeniden yapılanma sürecinin desteklenmesi hususlarında ittifak sağlandı. Yine de Irak'taki etnik ve mezhebi grupların, siyasi yeniden

yapılanmanın ardından ağırlıklarının ne olacağı konusunda İran'la Sünni ülkeler arasında ihtilaf vardı. Zira İran'ın Şiiler üzerindeki nüfuzu ve Şiilerin yeni Irak'taki ağırlıkları, Iraklı Sünniler üzerinde benzer bir nüfuzla sahip olmayan Sünni ülkeleri kaygılandırdı. Türkiye ise tam da bu nedenle Sünnileri kuşatan bir Irak siyaseti ortaya koymaya çalıştı Kürtlerin bağımsızlık taleplerine ise tüm ülkeler istikrar amacıyla ortak bir şekilde karşı çıktılar (Yeşilyurt, 2013: 406). Böylece Türkiye, küresel ve bölgesel güvenliğe katkı sağlayacak istikrarlı bir bölgesel düzenin tesisi konusunda bölge ülkeleriyle önemli bir etkileşim imkanı elde etmiş oldu. Buna uygun biçimde ve dış politika ilkeleri doğrultusunda, Irak'ta iç istikrarın muhafazası hedefiyle işgal sonrası ilk seçim sürecinde de roller üstlendi.

3.1.4. Irak'ta Seçim ve Iraklı Gruplarla Yakınlaşma

Türkiye'nin aktif Ortadoğu siyaseti Irak'ta meşru bir aktör olarak kabul edilmesiyle ve bu da Iraklı tüm gruplarla etkileşimini geliştirmesiyle mümkün oldu. Bu aynı zamanda dış politika ilkelerinin davranış normu olarak pratiğe yansıdığı ve kimlik atıflarının bu doğrultudaki etkileşimlerle inşa edildiği bir süreçti. Bölge ülkeleriyle kurulan aidiyetle yabancılaşmaya son veren Türkiye, güç devşirme imkanlarından da yararlandı. Ayrıca merkez ülke atfına uygun ve demokratik nitelik benzeri sahip olunan özelliklerle bölgesel meseleler arasında bağ kurmayı da ihmal etmedi. Irak'ta istikrarlı bir siyasi düzenin tesis edilip toprak bütünlüğünün korunması ve bölgesel dönüşüm ihtiyacının karşılanmaya başladığı bir örnek ortaya konması bakımından seçimler de oldukça önemliydi. Irak'ın komşu ülkelerin güvenliklerini tehdit eden terör gruplarının hareket alanı olmasını önleyebilmekte gerekliydi. Dolayısıyla Irak'ın güvenlik ve istikrarını kendi güvenliğinin bir koşulu olarak gören Türkiye, bu süreçte Iraklı muhataplarını kendisi gibi düşünmeye ikna etmeye odaklandı. Demokratik modernleşme bakımından homojenlik, güvenlik ve refah bakımından karşılıklı bağımlılık ve bölgesel istikrar bakımından müşterek kader mekanizmalarının kolektif kimliğin inşasını mümkün kılacak biçimde harekete geçirilmesi bakımından da seçimler ve Iraklı gruplarla münasebetler elzemdi.

Nitekim Türkiye, Irak'la ekonomik ilişkilerini hızla geliştirirken, siyasi yeniden yapılandırma sürecinde daha geç rol üstlenebildi. Zira 2005'e kadar daha ziyade Kuzey Irak, PKK'nın faaliyetleri, Kerkük'ün statüsü ve Türkmenlerin haklarına odaklandı. Dolayısıyla Türkiye'nin bu süreçteki etkisi, Türkmenlerin bir kısmıyla sınırlı kaldı. ABD'nin Sünnileri dışlayan yaklaşımı da Türkiye'nin Irak'taki siyasal süreçte etkin olmasını engelledi. Lakin 2005 ve 2006'da Irak'ta artan şiddet ve istikrarsızlıkla birlikte ABD yönetimi ülkedeki tüm grupları siyasi sürece dahil etmeye

karar verdi, Türkiye de bu kararı destekledi. Böylece 2005'te ilk seçimler yapıp anayasa hazırlık süreciyle birlikte Türkiye için Irak'la daha geniş ve farklı bir biçimde ilgilenme imkanı doğdu. Kuzey Irak siyasetinin başarısı da Türkiye'yi Irak'ta güçlü bir merkezi yönetimin tesisine katkıda bulunmaya itti. Bölgedeki ve Irak'taki tüm gruplarla etkileşimlerini geliştirmeye karar verdiği bu süreçte, GODKA projesi kapsamında bölgenin demokratik dönüşümüne katkıda bulunmak üzere ABD tarafından daha fazla rol ve öncelik verilmeye de başlandı. Böylece Türkiye; Irak'ta temsili kurumların oluşturulması ve yeni anayasanın hazırlanması sürecine destek verdi, Nisan 2005'te Celal Talabani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesine olumlu yaklaştı ve Sünnilerin siyasi sürece dahil olması yönünde girişimlerde bulundu. Bu bağlamda Ocak 2005'te Dışişleri Bakanı Gül, 1932'de Şiilerin aldığı tavrın yansımalarını örnek göstererek Sünnilere siyasi süreçte yer almaları mesajı verdi. Ardından da aralıkta yapılacak seçimler öncesindeki, Iraklı Sünnilerle ABD'li yöneticiler arasında Sünnileri seçimlere katılmaya ikna etmeye matuf arabuluculuk girişimi geldi (Yeşilyurt, 2013: 409-412). Böylece bölgesel ve evrensel değerleri aynı anda kuşatan kimlik atfına dayanan bölge siyasetine uygun bir biçimde Irak'ta, Sünnilerin de dahil olduğu demokratik ve istikrarlı bir siyasi yapının tesisi hedeflendi.

İşgalle birlikte yönetimdeki etkileri azalan Sünniler, Kürtlerin ve Şiilerin siyasi etkinlik kazanmalarına ve yeni rejime karşı silahlı bir direniş ortaya koymuşlardı. Türkiye'nin, istikrar ve demokratikleşme için Sünnileri Amerikalı diplomatlarla bir araya getirmesi de bu sürecin bir ürünüydü. Böylece Amerikalıların adil bir seçim ortamı oluşturmalarıyla Sünnilerin seçimlere katılımlarını sağlamak mümkün oldu (Aras ve Polat, 2007: 482). Bu arabuluculuk girişimi, Türkiye'nin GODKA çerçevesinde ve Sünniler üzerindeki etkisi aracılığıyla Irak'ta devlet kurumlarının tesisine yönelik siyasetinin bir ürünüydü. Bu doğrultuda seçim ve anayasa sürecine destek vermekteydi. Irak işgalinin ardından Körfez ve diğer Arap ülkelerinden aradığı desteği bulamayan ABD'yi Türkiye'ye olumlu yaklaşıma iten de Türkiye'nin, Irak'ta üstlendiği yapıcı ve dengeleyici roller sayesinde müdahil olma imkanının artmasıydı. Zira Türkiye, Irak'ın geleceğine dair farklı tavırları dolayısıyla iki farklı eksene ayrılan Suriye ve İran ile Suudi Arabistan, Kuveyt ve Ürdün arasında, her iki tarafla da etkileşim kurabilen bir aktör olarak dengeleyici bir rol oynama kapasitesine sahipti. Bu sayede Türkiye'nin Irak siyaseti, ABD ile ilişkileri anlaşmazlıktan iş birliğine dönüştürme imkanını da barındırdı (Çetinsaya, 2006a: 46; Altunışık, 2010a: 14-15). Iraklı Sünnilerle gelişen münasebetler de önemli bir faktör oldu.

Türkiye'nin Irak'ın istikrarı için Sünnileri önemsemesinin nedeni, Sünni oldukları için Kürtlere ve Arap oldukları için Şiilere yakın olmaları, dışlanmaları durumunda coğrafi ve kültürel açıdan

birbiriyle kopuk olan iki toplulukla istikrarın mümkün olmamasıydı (Davutoğlu, 2013b: 304). Bu düşünce Kürtler ve Şiiilerle de yakın ilişkileri gerektirdi. Türkmenlere yönelik siyaset de önemli bir kısmının Şii olması ve Şii partileri tercih etmeleri, diğer etnik ve mezhebi unsurlarla bir arada yaşamaları sebebiyle tüm kesimlerle sağlıklı bir etkileşimi zorunlu kıldı (Çetinsaya, 2006a: 43-44 ve 48-50). Şii partilerin de seküler bir Türkiye ile ilişkileri geliştirmek konusunda bölgedeki Sünni ülkelerden daha fazla eğilim gösterdikleri fark edildi (Robins, 2007a: 9). Bu da Türkiye'nin evrensel değerleri kuşatan medeniyet perspektifli dış politika tasavvurunun bir sonucuydu.

Böylece Irak'ın istikrarı ve Kerkük'ün statüsü için Türkiye'nin girişimleriyle elde edilen Sünniler arasındaki ittifakın devamı ve sisteme dahil edilmeleri, yanı sıra Şiiilerle ve Kürtlerle diyalog, Irak siyasetinin önemli unsurları olarak Türkiye'nin önünde durmaktaydı. Yeni Irak'ın gerçeklerine uygun ekonomik, sosyal ve kültürel nüfuz alanları oluşturmak zorunda olan Türkiye, Kuzey Irak'ın genel Irak ve Ortadoğu siyasetini engelleyici bir faktöre dönüşmesine de mani olmalıydı. Zira AB üyelik süreciyle birlikte düşünülmesi gereken Kuzey Irak, Türkiye'ye dair uluslararası algıyı olumsuz etkilememeliydi (Çetinsaya, 2006a: 47). Aslında Türkiye, 2005'ten itibaren merkezi yönetimle ilişkilerini geliştirmiş ve bu durum, artık Sünni ve Şiiilerin de desteğiyle olumlu sonuçlar vermeye başlamıştı (Hale, 2009: 147). Tüm Ortadoğu bağlamında GODKA girişiminin öne çıktığı 2005 ve sonrasını Irak açısından önemli kılan seçimler oldu.

İlki 30 Ocak'ta gerçekleştirilen seçimleri Türkiye, Irak'ın bütünlüğü ve meşru siyasi iktidarın getireceği istikrar açısından oldukça önemsendi. Bu yüzden, yılın ilk Irak'a Komşu Ülkeler toplantısında tüm ülkelerle birlikte seçimlerin zamanında ve meşruiyet içerisinde yapılması çağrısı yaptı (Davutoğlu, 2013b: 198-199). Bu seçimler bir yandan ülke ve vilayetlerin yönetiminde söz hakkını belirlemesi dolayısıyla Irak'ın geleceği diğer yandan ise Irak'ın istikrara kavuşup üzerindeki yükün hafifleyeceğini düşünen ABD için de kritikti. Ancak 30 Ocak'taki parlamento seçimi, Sünni direnişçiler nedeniyle şiddet ortamında, %58 katılım oranıyla yapıldı ("Shi'ite Win," 2005). Batı ve bölge basınlarınca başarılı addedilip demokrasiye geçişin ilk adımı olarak görülse de Türkiye çeşitli usulsüzlükler ve Sünni boykotu nedeniyle eleştirdi (Çetinsaya, 2005; İnat, 2006: 65-67). Şiddetin yanı sıra etnik ve mezhebi gruplar arasındaki siyasi farklılıklar da istikrarsızlığı körükleyerek seçim sonrası anayasa hazırlık sürecini olumsuz etkiledi.

Zira bu süreçte; Sünnilerin diğer gruplarla birlikte çalışma isteklilikleri, aslında bağımsızlığı hedefleyen Kürtlerin şimdilik güçlü bir otonomi sağlama çabalarının başarısı ve Şiiilerin İran'a benzer güçlü bir siyasi yapı tesis edip edemeyecekleri merak edilmekteydi. Öyle ki Ocak'taki

seçimler gibi 15 Ekim'deki anayasa referandumunu da Sünnilerce, özellikle federalizmle ilgili düzenlemelerin Irak'ın parçalanmasına yol açması ve Şiiilerin de Kürtler gibi bölgesel bir yönetim oluşturarak İran'ın etkisi altına girmeleri endişesiyle boykot edildi. Bu endişe, farklı nedenlerle, Arap ülkeleri ve ABD tarafından da paylaşıldı ("Irak Anayasası," 2005; İnat, 2006: 69-70, 72). Bu ortam, 15 Aralık parlamento seçimini ve şimdiye dek katılımları %25'in altında kalan Sünnilerin yüksek bir oranda katılımlarını önemli hale getirdi. Bunun nedeni, Irak'ın dağılmasına mani olacak biçimde Sünnilerin sisteme dahil olmalarının, istikrarlı bir siyasi yapının tesisi ve İran etkisindeki Şiiilerin dengelenmesi açısından ABD için kritik bir vaziyet almasıydı. Bu durum, Türkiye'ye sürece daha fazla müdahil olma imkanı verdi. Üstelik süreç, ABD'yle ilişkiler ve Kuzey Irak'taki PKK varlığı dolayısıyla önemliydi. Bu doğrultuda Türkiye, Irak'ın bölünmesine ve kuzeyde bağımsız bir Kürt devletine mani olmak için Sünnilerin yeni yönetimde en yüksek oranda yer alması gerektiğine inandı. İşte bu amaçla Sünni liderlerle ABD'li yetkilileri, yukarıda da değinildiği üzere, buluşturarak Iraklı Sünnilerin seçimlere katılmasında önemli bir rol üstlendi. İran etkisinde bir Şii kuşağı oluşmasından çekinen Sünni ülkelerin de desteğiyle, Iraklı Sünniler geniş bir katılım oranıyla seçimlerde yer aldılar ("It's been a Good," 2005; "Turnout in the Iraqi," 2005; İnat, 2006: 74-75). Yine de Irak'ta istikrar için daha fazlası gerekiyordu.

Seçim sonuçları ancak ertesi yıl Ocak'ta açıklanabildi ve özellikle Sünni gruplardan itirazlar yükseldi. Türkiye de itiraz ederken zamanla bundan vazgeçerek Irak'taki yeni gerçekliğe uygun bir şekilde istikrara katkıda bulunmayı tercih etti (Özcan, 2008: 59). Zira seçimden birinci olarak çıksa da Şii Birleşik İttifakı, hükümeti kuracak çoğunluğa sahip değildi. Camilerine yönelik saldırılar dolayısıyla Sünniler de mevcut hükümet özür dilemedikçe yeni hükümeti kurma çalışmalarına destek vermeyeceklerini açıklamıştı. Böylece Irak'a istikrar getirmesi beklenen seçim süreci mezhep farklılıklarına dayalı bir iç hesaplaşmaya dönüştü. Bu ortamda Türkiye ise Irak'taki şiddet ortamının mezhep çatışmasına varmasından endişeli ve PKK'yla mücadele edilmemesinden rahatsızdı. Bu sebeple karşılıklı ziyaretlerde "parlamento geneline dayalı geniş tabanlı bir milli mutabakat hükümeti kurulmasını" tavsiye ederek Kerkük'ün statüsü ve PKK konusunda somut adımların atılmasını istedi (60). Irak tarafı da olumlu yaklaşarak ülkelerinin toprak bütünlüğü ile Kerkük'ün özel konumunu vurguladılar (Altunışık, 2007b: 86).

Irak'ta yeni hükümet Nisan'da Nuri el-Maliki başbakanlığında kurulurken Kuzey Irak'ta da istikrardan yararlanarak bölgesel hükümeti kurma ve özerkliği güçlendirme çabaları vardı. Teröristlerin sınır geçişlerinin arttığı bu süreç, Türkiye'nin sınıra asker yığmasını ve ardından da sınır ötesi bir operasyon ihtimali dolayısıyla Iraklı Kürtlerin ve Cumhurbaşkanı Talabani'nin,

Türkiye'ye Irak'ın işlerine karışılmaması gerektiği şeklinde tepki göstermelerini beraberinde getirdi. Böylece bu süreç, askeri operasyon ihtimaline karşı Iraklı Kürtlerin en sert tepkiyi gösterdikleri dönem oldu (Özcan, 2008: 62-63). Dolayısıyla dış politika ilkeleri Kuzey Irak bağlamında ciddi bir imtihanla karşı karşıya geldi. Bu nedenle Türkiye diplomasiye yoğunlaşarak bölgesel ve merkezi yönetimin PKK'ya karşı adım atmasını sağladı. Daha ziyade sınır ötesi operasyon ihtimalini önlemek amacıyla ABD de terör karşıtı çabaları uyumlu hale getirmek üzere üç ülkenin de yer aldığı Terörle Mücadele Özel Temsilciliği'nin tesisini önerdi. Kasım 2006'da ise Irak Başbakanı Maliki, Türkiye'ye gelerek PKK ve Kerkük meselelerini el aldı. Somut bir netice çıkmadığı gibi Sünni grupların aralıkta İstanbul'da bir araya gelmesinden rahatsızlık duyan Cumhurbaşkanı Talabani, Türkiye'yi mezhep çatışmasını körüklemekle suçlayarak Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nden (IKBY) PKK'yla mücadele etmesini istemesini eleştirdi (68-69). Bu süreçte 9.'su Temmuz 2006'da İran'da yapılan Irak'a Komşu Ülkeler toplantıları ise Irak'la komşuları arasında diyalog ve iş birliği kurulmasına yönelik katkıları dolayısıyla BM tarafından ciddiye alınmakta ve desteklenerek bölgesel iş birliğinin sürdürülmesi talep edilmekteydi.

Aslında 2007 boyunca Türkiye'nin muhtemel bir sınır ötesi operasyon ihtimali dolayısıyla Türkiye ile IKBY arasındaki ilişkiler gergindi. Ancak Türkiye, ABD ve BM'yi ikna ederek sınır ötesi operasyona zemin hazırlamaya çalıştı. Yapılan karşılıklı görüşmelerde Irak hükümeti de iş birliğine hazır olduğunu açıkladı. PKK'yla Irak topraklarında mücadelede hukuki meşruiyeti önemseyen Türkiye, Maliki'nin Ağustos ziyaretinde Terörle Mücadele Mutabakat Muhtırasını imzalayarak bu isteğine ulaştı. Zira PKK'yı terör örgütü olarak gören Irak, topraklarında bu örgüte müsaade etmeyeceğini açıklarken aynı zamanda terörle mücadelede iş birliğine dair anlaşma sürecini de başlatmış oldu. Böylece Irak'taki tüm terör örgütlerine karşı birlikte mücadele imkanı doğdu. Bu doğrultuda detayları görüşmek üzere Eylül'de Türkiye'ye gelen Irak İçişleri Bakanı'yla müzakerelerin ardından Terörle Mücadele İşbirliği Anlaşması imzalandı. Sınır ötesi takip imkanı sağlamasa da bu anlaşma, Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlarını hem kolaylaştırdı hem de meşrulaştırdı (Özcan, 2009a: 52-53; 2011a: 79).

Anlaşmanın ardından Ekim'de, sınır ötesi operasyonlara izin veren tezkere TBMM'den geçti. Iraklı yetkililerse operasyon ihtimalini önlemek üzere Türkiye'ye iş birliği çağrısı yaparak gerekli zamanın tanınması durumunda üzerlerine düşeni yapacaklarını belirttiler. PKK da tek taraflı ateşkes ilan etti. Bu sürecin sağladığı caydırıcılık ortamında Türkiye, diplomasiye ağırlık verdi. 23 Ekim'de Irak'a giden Dışişleri Bakanı Ali Babacan; Cumhurbaşkanı Talabani, Başbakan Maliki ve mevkidaşı Hoşyar Zebari ile görüşerek PKK'nın faaliyetlerinin önlenmesine yönelik iş

birliği taleplerini ilettiler. Hemen ardından da Iraklı bir heyet, detayları ele almak üzere Türkiye'ye geldi (Özcan, 2009a: 54). Böylece Türkiye, aslında dış politika ilkelerine uygun davrandığı ve Irak nezdinde inanılabilirliğini artırdığı bir etkileşim kurmaktaydı.

Bu ortamda 2007'nin ikinci Irak'a Komşu Ülkeler toplantısı, Türkiye'nin İstanbul'da düzenlenmesi çabalarına rağmen Maliki'nin ve Kürtlerin karşı çıkması nedeniyle, Mayıs'ta Mısır'da yapılmıştı. Bu toplantı, Türkiye'nin önerisiyle BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin ve G-8'de de yer alan geçici üyelerin yer alacağı ilk genişletilmiş toplantı olması sebebiyle oldukça önemliydi. Türkiye'nin temsilci gönderip göndermeyeceğinin belirsizliğe girmesi üzerine, Irak Dışişleri Bakanı Zebari'nin talebiyle bakan düzeyinde yer almaya karar verildi ("Irak'a Komşu," 2007). Ancak yılın üçüncü toplantısı, Kasım'da İstanbul'da gerçekleştirildi ("Zebari: İstanbul," 2007). Aynı geniş katılımın söz konusu olduğu bu toplantıda Türkiye, PKK'yla mücadelede Irak, ABD ve BM başta ilgili tüm taraflarla görüşmeler gerçekleştirdi ("İstanbul'da Irak," 2007). Bu sayede de askeri hazırlıklarını devam ettirirken muhtemel bir operasyonun uluslararası meşruiyetini artırdı. Bu durum, sonuç bildirisine de yansdı ve Irak topraklarında terörist faaliyetlere karşı gerekli tedbirlerin alınması kararlaştırıldı. Başbakan Erdoğan'ın ABD Başkanı'yla 5 Kasım'daki görüşmesinde de Türkiye, operasyon için Irak hava sahasını kullanma izni aldı. İstihbarat paylaşımının da yapıldığı bu süreçte, aralıkta PKK'ya karşı Kuzey Irak'a hava operasyonları gerçekleştirildi. Diplomatik temasların sonucu olarak da Irak dahil hiçbir ülkeden bu operasyonlara yönelik ciddi bir eleştiri gelmedi (Özcan, 2009a: 55). Bu süreç aynı zamanda Türkiye'nin PKK'yla mücadelede Kuzey Iraklı Kürtlerle temasını artırarak münasebetlerini geliştirdiği bir dönemdi.

ABD'yle varılan ve Türkiye'nin Kuzey Irak'ta askeri operasyonlarına izin veren mutabakatın ardından gelen süreçte Iraklı Kürtlerle de diyalogun önü açıldı.⁷³ Böylece Türkiye'nin Irak'ta iyi ilişkiler kurmadığı önemli bir grup kalmadı. Bu sayede, Türkmenlerin yanı sıra bölgenin diğer halklarına yönelik olarak da akrabalık söylemini öne çıkaran Türkiye'nin Irak'la ve IKBY ile ilişkilerinde kimi değişimler ve yakınlaşmalar söz konusu oldu. Bu süreçte ABD'nin tavır değişikliği de etkili olmuştu; zira 2006'da yayınlanan bir raporla, Irak'a komşu ülkelerin, onların çıkarlarını da göz önünde bulundurarak bölge politikasına dair desteklerini kazanması gerektiğini düşünmeye başlamış ve Türkiye'nin Irak'la yakınlaşmasını desteklemeye karar vermişti. Böylece Türkiye-ABD ilişkileri de normalleşme sürecine girmiş ve terörle mücadeleye yönelik

⁷³ Kuzey Iraklı Kürtlerle ilişkilerin normalleşmesinde ABD ve AB'yle ilişkilerin yanı sıra yeni kimlik atfının etkisi için ayrıca bkz. Görener (2008).

yukarıdaki gelişmeler mümkün olmuştu. Sonrasında da Kürt liderlerin Türkiye'ye yönelik söylemleri yumuşadı ve artan PKK saldırılarına karşı sınır ötesi operasyonlar yapmayı amaçlayan tezkereye sadece sınırlı olması talebiyle karşılık verildi (Tür, 2012: 605-607).⁷⁴

AK Partili karar alıcılara göre PKK, 2007'de faaliyetlerini artırıp, Türkiye'yi bölgesel ve yerel aktörlerle diyalogdan ziyade askeri araçlara yönelterek şiddet ortamını tırmandırmayı ve Irak'la, Iraklı Kürtlerle ve ABD'yle ilişkilerine zarar vermeyi istemişti. Lakin Türkiye, herkes için güvenlik anlayışı çerçevesinde Irak dahil bölge ülkelerini kapsayan diplomatik temaslarıyla bunun bir Türkiye–Irak meselesinden ziyade terör meselesi olduğunu gösterdi (Özcan, 2011a: 79; Davutoğlu, 2013b: 345). Bu sayede de teröre karşı destek elde etmek konusunda başarılı oldu. Böylece Irak siyasetiyle bölgesel düzeydeki kabul edilirliliğini artırdı ve Arap Birliğine özel gözlemci olarak davet edildi. Iraklı taraflarsa teröre karşı birlikte mücadele verilerek Türkiye'yle ilişkilerin PKK dahil hiçbir bir terör örgütüne kurban edilmeyeceğine yönelik bir tavır sergilediler (Aras, 2009c: 40). Neticede Irak, özellikle Kürtlerle gelişen münasebetler ve Iraklı tüm gruplara karşı benimsenen eşit mesafe itibarıyla Türkiye'nin yumuşak gücünün tezahür ettiği ilk alan oldu (Oğuzlu, 2007: 92). Bu ise normatif bütünleşme arayışı doğrultusunda kendisini bölgesel aktörlerin nazarından görmenin bir sonucuydu.

PKK'nın Kuzey Irak'taki varlığı ve artan eylemleri, IKBY'nin Bağdat hükümetinden gittikçe bağımsızlaşarak özerkliğini güçlendirmesi ve ABD ile AB'nin Kuzey Irak'ta askeri bir operasyona karşı çıkan tavrı, 2003–2007 arası dönemde bu bölgeyle ilgili olarak Türkiye'nin güvenlik kaygıları dolayısıyla tehdit algısını artırmıştı. Ancak AK Parti hükümeti, yukarıda da belirtildiği üzere, bir operasyonun gerekliliği ve sınırlılığı konusunda Batı ve Iraklı aktörleri ikna etme çabasından vazgeçmedi ve tezkerenin Ekim 2007'de TBMM'den geçmesine rağmen operasyon konusunda acele etmedi. Sonunda PKK'yla mücadelede ABD'nin desteğini elde etti

⁷⁴ 1990-91 Körfez Krizi sonrası süreçte ABD'nin Iraklı Kürtlerle ilişkilerinden ve bağımsız bir Kürt devletinin kurulması ihtimalinden duyduğu rahatsızlık giderek artarken 2003'te Irak'ın işgali sonrasında 1 Mart tezkeresi ve çuval hadiseleri dolayısıyla Türkiye'nin ABD'yle ilişkilerinde güven bunalımı oldukça yükselmişti. Ancak özellikle uluslararası terörizmle mücadele çerçevesinde Afganistan'daki iş birliğinin yanı sıra AB üyeliğinin eşliğindeki bir Türkiye'nin, yürüttü aktif Ortadoğu politikasıyla birlikte, Irak'tan başlayarak tüm bölgenin demokratik dönüşümüne ve istikrarına yapacağı potansiyel katkılar, ABD'nin Türkiye'ye bakışını değiştirdi. Böylece iki ülke arasındaki gerginlikler sona ererken ABD, Türkiye'nin güvenlik kaygılarını gidermek üzere Irak'ın toprak bütünlüğü ve bağımsız bir Kürt devletinin kurulmayacağı hususunda vaatlerde bulundu, ülkenin Irak'ın güvenliği ve yeniden imarına yönelik faaliyetlere hızlı bir şekilde dahil etti ve ayrıca bölge ülkelerine dönüşüm süreçlerinde daha iyi bir "model" olması düşüncesiyle AB üyelik müzakerelerinin başlaması için büyük bir destek ortaya koydu. Nitekim Türkiye'nin hem genel bölge siyasetinden hem de Irak ve Suriye gibi ülkelerle ilişkilerinden yararlanabileceği fikri de bu sayede mümkün oldu. Irak'ın işgaliyle artan gerilimler giderildiği gibi farklı konuların fikir ayrılıklarına rağmen yeni bir gerilim kaynağı haline dönüşmesi ihtimali ortadan kalktı (Müftüler-Bac, 2005).

ve bunun da ötesinde ABD'ye, Irak'ın istikrarı açısından IKBY ile Türkiye'nin iş birliğinin önemli olduğunu gösterdi. Böylece IKBY ile iş birliğini önceleyen yaklaşımın daha fazla güvenlik üretebileceğine dair algı güçlendi (Oğuzlu, 2008b; ayrıca bkz. Barkey, 2011a). Öyle ki tüm bu süreç, Türkiye'nin kimlik dönüşümünün en çok tebarüz ettiği dönemi teşkil etti. Zira AK Partili karar alıcılar tarafından bu dönemin özelde Irak ve genelde bölge siyaseti, Türkiye'nin merkez ülke kimliğinin gerçekleştirileceği bir alan olarak görülmekteydi (Balcı ve Yeşiltaş, 2006: 20). İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler de bunun önemli bir parçasını teşkil etti.

3.1.5. Meşruiyet Aracı Olarak Ekonomik Etkileşimler

Aktif bir bölge siyasetini yürütebilecek biçimde bölgede ve Irak'ta meşru bir aktör olarak kabul gören Türkiye, bölgeyle aidiyet kuran kimlik atfına uygun bir biçimde, güvenlik ve istikrar sağlayıcı bir imkan olarak ekonomik etkileşim potansiyellerinden yararlandı. Bu doğrultuda da işgal öncesi süreçten başlayarak Irak'la ekonomik ilişkileri geliştirmeye odaklandı. Bu sayede işgal sonrası süreçte Irak'la ilişkilerin, ABD'nin etkisi ve PKK terörü ile Kürt meselesinin gölgesi altında siyasi olarak iyi durumda olmadığı bir dönemde dahi, ekonomik ve ticari ilişkilerde hızlı bir gelişme yaşandı (Çetinsaya, 2006a: 29). İstikrarsızlığın ticareti sınırlandırmasına ve Kerkük-Yumurtalık hattının yeniden faaliyetini güçleştirmesine rağmen Türkiye, Irak'ta ve hatta Kuzey Irak'ta ekonomik varlığını artırdı (Altunışık, 2007b: 86). Zira dünya ekonomisiyle bütünleştirmek ve istikrarı kalıcılaştırmak, dolayısıyla da karşılıklı güven inşasını sağlamak açısından Irak'la ekonomik ilişkileri önemsedi. Bu durum, Türkiye'nin ekonomik kapasitesiyle birlikte kimliğinin modern ve demokratik yanlarını bölge siyasetinin amaçladığı biçimde dış politika aktivizmine ve yumuşak güç sahibi normatif bir modele dönüştürecek biçimde istihdam etmesi demektir.

Bu doğrultuda, tehdit algısının artıp ilişkilerin gerildiği Kuzey Irak'a 2003 Eylül'ünden itibaren elektrik ihraç edildi. Kasım'da da iki ülke arasında ekonomik iş birliği öngören bir mutabakat imzalandı. Aslında işgal sonrası Irak pazarında Türkiye'ye yer verilmeyeceği endişesi vardı ve bu nedenle hükümet ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) gibi kurumlar, Irak'ın ekonomik olarak yeniden yapılandırılması için Türkiye'nin katkı yapmaya hazır olduğunu dile getirmişlerdi. Nitekim Türkiye bu hususta kimi imkanlara sahipti; örneğin Suriye ile ilişkilerinin iyi olmadığı bu süreçte Irak'ın Akdeniz ve Avrupa'ya açılması için tek güvenli kapıydı. Ekonomik kalkınması itibarıyla de komşuları arasında sadece Türkiye, Irak'ın ve Iraklı Kürtlerin iş birliği yapabileceği ülke olarak öne çıktı. Türkiye'nin sahip olduğu bu özellikler ve Iraklıların lehine kullanma niyeti, Irak'ın yeniden yapılandırılması için ayrılan bütçeden Türk firmalarının

da istifade etmesini sağladı. Böylece ABD Türkiye'nin önündeki engelleri kaldırdı. Ardından da güvenlik gerekçesiyle yapılamayan Uluslararası Bağdat Fuarı, Mayıs 2004'te Diyarbakır'da düzenlendi. Gaziantep ise 2006'dan itibaren (2011'e dek altı kez düzenlenen) Uluslararası Irak Fuarı'na ev sahipliği yaptı (Yeşilyurt, 2013: 407-408). 2007'de Türkiye, ev sahipliğindeki Dünya Bankası ve UNDP Irak Güven Fonu 5. Donör Konferansı'yla Irak'ın yeniden inşasında ve dış piyasalara açılmasındaki stratejik rolünü ortaya koydu. Irak da karşılık olarak ekonomik ilişkilerin artırılmasında aktif bir tavır gösterdi (Altunışık, 2007b: 86). Bu durum aynı zamanda Türkiye'nin ekonomik karşılıklı bağımlılığı artırmak için ticari ilişkilere verdiği önemin bir yansımasıydı.

Nitekim tüm kesimlerle diyalog sayesinde Türkiye, ihracatını hızla artırdı ve komşularıyla ticaretinde son sıradaki Irak'ın 2005'te ihracattaki payı %3,5'i geçti. 2006'da Kuzey Irak'la ticaret 3 milyar \$ ve merkezi yönetimle 2,3 milyar \$ civarındaydı. Irak'ta faaliyet gösteren 314 Türk şirketi de 1 milyar \$'lık sözleşmelerle ticaret hacmini ve Irak'taki Türk yatırımlarına katkı sağladı. 2007'de ise komşuları arasında Irak, Türkiye'nin ihracatında üçüncü oldu. Yine ekonomik etkileşimler üzerinden Kürt bölgesiyle karşılıklı bağımlılığın artırılması ve böylece bu bölgede yaşanan gelişmelerin kontrol edilerek güvenlik kaygılarının azaltılması fikri hakim oldu. Öyle ki Türkiye'nin Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletini önleme stratejisi hem Kürtlerle hem de Araplarla ticari ilişkileri geliştirmek oldu. Bu vesileyle AB üyelik sürecinin gereklilikleri yerine getirilerek Türkiye'nin komşularıyla AB'nin dış politika anlayışına uygun bir şekilde ilişkiler geliştirebileceği ortaya kondu. Dolayısıyla coğrafi yakınlıktan kaynaklanan bu durum, siyasi geleceği ne olursa olsun Irak'la ekonomik ilişkileri güçlendirmeyi Türkiye için vazgeçilmez kıldı (Çetinsaya, 2006a: 29; Olson, 2008: 76; Habibi ve Walker, 2011: 8; Müftüler-Baç, 2011: 282). Bu süreçte enerji iş birliği de stratejik etkileşimlerin bir parçası olarak gelişti.

Türk enerji şirketleri 2004'ten itibaren Kuzey Irak'ta faaliyet gösterirken 2007'deki enerji iş birliği anlaşmasıyla Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) petrol ve doğalgaz ihalelerine çağrılmasına ve doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakli için çalışmalar yapılmasına karar verildi. 2008'de Kerkük-Yumurtalık petrol hattı tekrar faaliyete geçti ve paralel bir doğalgaz hattının Türkiye kısmı için çalışmalar başlatıldı (Çetinsaya ve Özhan, 2009: 146; Yeşilyurt, 2013: 409). Böylece Türkiye'nin dönüşen dış politika anlayışıyla birlikte Irak'la ilişkiler, güvenlik ve istikrar konusunda karşılıklı adımlarla, ortak tehditler karşısında şiddet kullanımını geride bırakıp ulusal egemenliklere dayalı statükoculuğun benimsendiği Lockeçu kültürün üçüncü derecede içselleştirilmiş seviyesine erişti. Bu gelişime bölgesel barış, refah ve istikrarı hedefleyen bir projeksiyonun da eşlik etmesi neticesinde Irak'la ilişkiler ve bu ülkenin

durumu, Türkiye açısından kaçınılmaz bir şekilde bölgenin diğer ülkeleriyle de ilişkileri aynı doğrultuda geliştirmeyi gerektirdi. Bu durumun stratejik bir yaklaşma doğurduğu hem Türkiye'ye hem de Irak'a sınır komşusu olan Suriye de bu ülkelerin başında geldi.

3.2. Suriye

Bu kısımda Türkiye'nin bölgeye bakışındaki dönüşümün ve sorunların çözümüne dair tarihi sorumluluklar üstlenerek bölgeyle aidiyet kurmasının ardından gelen ve kendisini meşruiyet sahibi bölgesel bir aktör haline getiren kimliklerin öğrenildiği etkileşimlerin bir örneği olarak Suriye ile ilişkiler ortaya konmaktadır. Böylece yeni kimlik atfının kabulüyle Türkiye'nin Suriye'yle ilişkilerinde karşılıklı tehdit olma durumunun ortadan kaldırıldığı, istikrarlı ve güvenlik üreten bölgesel bir düzenin tesisini ve bu doğrultuda dayalı normatif bütünleşmeyi mümkün kılacak etkileşimler kurabildiği gösterilmektedir. Bunun için de ilk olarak iki ülkenin, birbirlerine karşı tehdit üreten konumu ve bunun tarihi süreçteki evrimi ele alınmaktadır. İkinci olarak Irak'ın işgaliyle başlayan süreçte ortak tehdit ve çıkar algıları üzerinde durulmaktadır. Üçüncü ve dördüncü olarak ise Suriye'nin sırasıyla İsrail ve Lübnan'la ilişkilerinde bir yandan Suriye yönetiminin meşruiyetine diğer yandan barışçıl bir bölgesel düzen tesisine Türkiye'nin katkıları açıklanmaktadır.

3.2.1. Türkiye–Suriye Tehdit Dengesi İlişkileri

Türkiye'nin aktif bir Ortadoğu siyaseti ortaya koymasında, bölgeyle yabancılaşmayı sürdürmenin aksine aidiyet kuran ve küresel güvenliğe katkıda bulunabilecek istikrarlı bir bölgesel düzenin tesisi amacıyla sorunların çözümünde sorumluluklar üstlenen düşüncelere sahip olmasının önemli bir payı vardı. Ancak tüm bunlar, tek tek bölge ülkeleriyle kurulan etkileşimlerle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin bölgeye dair düşünceleri kadar bölge ülkeleriyle birbirlerine dair düşünceleri de bu doğrultudaki etkileşimleri kolaylaştıracak şekilde dönüşüme uğradı. Suriye de bu açıdan Türkiye'nin bölge siyasetindeki dönüşümün en bariz örneğini teşkil etti. Zira birbirlerini karşılıklı olarak tehdit addedip ötekileştiren iki ülke, kendilerine ve birbirlerine karşı kimlik atıflarını birbirlerinin görüşlerini dikkate alarak dönüştürdüler ve bölgenin ve birbirlerinin güvenliklerine katkıda bulunur hale geldiler. Geçmişte sürekli bir biçimde yeniden üretilen tehdit atıfları ise bu dönüşümün en büyük şahitleriydi.

Suriyeli kimliğini inşa edecek bir devlet geleneği olmayan Suriye için bütünleştirici bir kimlik sunan Arap milliyetçiliği, aynı zamanda Suriye'nin dış politikasını ve dolayısıyla Türkiye ile

ilişkilerini belirleyen düşünsel temeldi. Dış politika hedefleri de buna uygun belirlendi ve “Büyük Suriye”yi parçalayan ve İsrail devletini kuran “emperyalizm” Suriye ulusal kimliğinin kurucu ötekisi olurken, Suriye’nin Arap dünyasındaki yerini doğrulayan ve Arap davasına sahip çıkan, dahası İsrail’le mücadele eden bir siyaset takip etmek durumunda kalındı. Ancak süreç içinde yaşananların ardından 1970’lerde Arap milliyetçiliğinin yerini devlet egemenliğinin almasıyla dış politika da bu doğrultuda dönüştü (Hinnebusch, 2002: 141-142; Davutoğlu, 2004: 361-362). Dönüşen en önemli husus ise coğrafi konumun da tetiklediği, tehdit ve düşman algılaması oldu.

Suriye, Baas hakimiyetindeki Irak tarafından dahi işgal endişesi taşıdı. Doğal bir savunma imkanı sağlayan Golan Tepeleri’nin İsrail’e kaybıyla da güvenlik kaygıları yoğunlaştı. Böyle bir bağlamda İran–Irak Savaşı’nda İran’ı destekleyen ve Lübnan’da FKÖ ile çatışan Suriye, Arap dayanışmasının normlarını da ihlal etti. Aslında bu süreç, Arap kimliğinin ötesinde bir Suriyeli kimliğini de öne çıkardı. Mısır, Ürdün ve FKÖ’nün İsrail’le anlaşmaları da bu kimliği meşrulaştırdı. Böyle bir bağlamda Türkiye’nin İsrail’le 1990’lardaki askeri ittifakı ise Suriye’nin çıkarlarına yönelik tehdit algısını artırdı. Lakin yine bu coğrafi konumu sayesinde, Arap–İsrail çatışmasının çözümünde ve ittifakların oluşumunda olmazsa olmaz bir ülkeydi (Hinnebusch, 2002: 143-144). Dolayısıyla bu gelişmeler karşısında kendisine atfettiği kimlik, Türkiye ile şiddeti meşru gören bir rekabet ilişkisine yol açarak iş birliği ortamını engelleme geldi.

Soğuk Savaş döneminde iki ülke yakın bir siyasi etkileşim içine giremedi ve ticari ilişkiler çok düşük düzeyde seyretti. Zira Türkiye, bir NATO üyesi olarak kendi çıkarları ile müttefiklerinin çıkarlarını bir kabul ederken Suriye nazarında, Arap ülkelerinin gerçek ihtiyaç ve çıkarlarını anlamayan, Batı blokunun bir koruyucusu idi. PKK’nın Suriye’de destek bulmasını kolaylaştıran da bu tarihi bağlamda Türkiye’ye dair algının olumsuz olmasıydı (Altunışık ve Tür, 2006: 232-233). Nitekim Türkiye’nin Hatay’ı ilhakı ve Suriye’nin Arap milliyetçisi bir söylemle Türkiye’yi ve Osmanlı Devleti’ni “sömürgeci” olarak tasvir eden tepkisi, iki ülke arasında iyi ilişkiler kurulmasına mani oldu (Altunışık, 2010b: 151). Bu tür atıflardan kaynaklanan tehdit algısı, Soğuk Savaş sonrasında da kimi zaman şiddetlenerek devam etti.

Suriye, Türkiye’nin Fırat ve Dicle sularına dair egemenlik iddiasını da bu ortamda tehdit olarak algıladı ve dengelemek amacıyla PKK’yı, 1980’lerde artan bir biçimde, ülkesinde barındırarak destekledi. Türkiye de Suriye yönetiminin bastırduğu Hama ayaklanması aktörlerinden Müslüman Kardeşlere koruma sağladı. Böylece Suriye, Türkiye aleyhindeki eylemlerini, dengeleyici bir siyaset olarak meşrulaştırdı (Altunışık ve Tür, 2006: 232; Arı ve Pirinççi, 2010a: 8). PKK ve Kürt

meselesi nedeniyle tehdit hisseden Türkiye de Suriye ile ilişkilerini aynı perspektiften değerlendirdi ve İsrail’le askeri iş birliği anlaşmasını bu bağlamda imzaladı (Sayarı, 1997). Nitekim Türkiye, bu süreçte bölge ülkeleri arasında toprak bütünlüğüne yönelik en büyük tehdidi Suriye’den algıladı. Ancak Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve 1990’lar boyunca ABD’nin bölgeye yönelik yaklaşımı, her iki ülkenin de dış politikasını önemli ölçüde etkiledi.

Bu süreçte, Körfez Krizi esnasında Kuveyt’in işgaline karşı çıkan Suriye, böylece egemenlik ilkesini bir norm olarak kabul ettiğini ve Arap milliyetçiliği ideallerinden vazgeçtiğini somut bir biçimde gösterdi. Bu ortamda ABD’nin, Barış Süreci ve yeni Ortadoğu tasavvuru açısından Suriye’nin önemli bir aktör olduğunu düşünmesiyle birlikte üzerindeki baskı da azaldı. Suriye’nin kimlik dönüşümü bundan ibaret değildi çünkü sonrasında, sadece, Golan Tepeleri’ni geri almaya ve İsrail’in 1967 öncesi sınırlara çekilmesine odaklanmış bir aktör haline geldi. Böylece bir yandan Mısır ve Suudi Arabistan başta Arap ülkeleriyle ilişkilerini normalleştirip ABD ile yakınlaşırken diğer yandan da İran’la ilişkilerini güçlendirerek Soğuk Savaş sonrası siyasi ortama uyum sağladı. Üstelik hem İsrail karşıtı ortak bir cephede yer aldı hem de İran’la ilişkilere rağmen yalnızlıktan kurtuldu. NATO’nun Körfez Krizi esnasında 5. madde çerçevesinde korumayı reddetmesi ve AB’nin 1997’de üyelik vermemesi dolayısıyla Türkiye ise Batı’ya karşı büyük bir hayal kırıklığı yaşadı ve Batı yönelimini sorguladı. ABD ile “stratejik ortaklık” ilişkileri ise Irak’ın parçalanması ve bir Kürt devleti ihtimalinden kaynaklanan tehdit algısı dolayısıyla yara aldı. Artan bu tehdit algısı ise Türkiye için daha aktif bir Ortadoğu siyaseti ihtiyacı doğurdu (Hinnebusch, 2002: 152, 157; Altunışık ve Tür, 2006: 234-235). Ancak bu siyaset de karşılıklı tehdit oluşturan kimlik atıflarını yeniden üretmeye devam etti.

Bu ortamda Türkiye Suriye’yi PKK’ya destek olmakla suçlarken Suriye’nin de Türkiye’yi su politikası dolayısıyla eleştirmesiyle iki ülke ilişkileri kötüleşmekteyken, Suriye ayrıca Ermenistan, Yunanistan ve İran’la ilişkilerini geliştirerek Türkiye’nin tehdit algısını artırdı. İsrail’le askeri iş birliği anlaşmasıyla neticelenen yakınlaşmasına da bu durum yol açtı. Bu yakınlaşma, Suriye’yi tehdit ettiği ölçüde tüm Arap dünyasında olumsuz bir tepki gördü. Suriye bunu, “1948’den bu yana Araplara yönelik en büyük tehdit” ve ABD iş birliği dolayısıyla II. Dünya Savaşı’ndan bu yana karşılaştıkları en tehlikeli ittifak olarak nitelendirdi. Türkiye, 1990’ların ikinci yarısında Ürdün’le de askeri ilişkilerini geliştirerek Suriye’nin tehditlerle kuşatılmışlık hissini artırdı. Böylece iki ülke ilişkilerinin çatışmacı doğası belirgin bir şekilde Soğuk Savaş sonrasında da sürdü. Dolayısıyla güvenlik ve su meseleleri de baskın hale geldi. Birbirlerinden tehdit algılayan iki ülke, bu tehdidi dengelemek için farklı ittifaklara başvururken

asında birbirlerine yönelik tehdidi devam ettirdiler (Sayarı, 1997: 49-50; Altunışık ve Tür, 2006: 235-236; Bishku, 2012: 45). Ancak 2000'lerin başından itibaren, İsrail'le barış görüşmelerinin başarısızlığa uğraması ve 11 Eylül saldırılarıyla Suriye'ye yaklaşımlar da tekrar değişti.

Zira ABD, Hizbullah'a ve Filistinli gruplara desteği dolayısıyla Suriye ile yakınlaşmaya son verdi. Dolayısıyla Suriye için bölge ülkeleri ve AB'yle ilişkileri geliştirme zorunluluğu doğdu. Dönemin Ecevit hükümeti de Batı'yla ilişkilerden bağımsız bir şekilde, Türkiye'nin etrafındaki tüm bölgelerle iyi ilişkiler içerisinde olması düşüncesine sahipti. Bu sayede Türkiye'nin Arap dünyasındaki ağırlığı da artacaktı. Böylece, değişen ihtiyaçlar ve dönüşen kimlik atıfları doğrultusunda iki ülke arasında yakınlaşmanın başlaması mümkün oldu. Savaşın eşiğine gelinen bir süreçte barışçıl bir çözüm olarak Adana Mutabakatı da önemli bir rol oynadı ve Suriye'yle ilişkiler normalleşmeye başladı. Bununla birlikte mutabakatın ardından 2000 yılına kadar olan dönem, güven inşası süreci olarak değerlendirildi; zira Türkiye, Suriye'nin mutabakatın koşullarına uyup uymayacağını görmek istedi. Öyle ki birbirlerinin toprak bütünlüklerine ve egemenliklerine saygıya dair bir ilkeler deklarasyonu imzalamayı önerdi. Her ne kadar böyle bir deklarasyon imzalanamasa da ilişkilerdeki gelişim sürdü (Altunışık ve Tür, 2006: 238-240). Zira elde edilmek istenen güven, aslında süreç içerisinde, karşılıklı etkileşimlerle inşa edildi. Bölgeyle aidiyet kuran AK Parti hükümetinin Suriye ile yakınlaşmayı devam ettirmesi de bunda etkiliydi. Böylece her iki ülkenin de kimlik atıflarında birbirlerinin bakışlarını dikkate aldıkları bir dönem başladı. Bu aynı zamanda kolektif kimlik inşasına da kapının aralanması demekti.

İki ülke arasında gelişen ilişkilerin hassas noktasını, su ve Hatay meseleleri oluşturdu. Suriye, sınır meselesini çözmek konusunda Türkiye'ye güven vermekle birlikte kendisine süre tanınmasını talep etti. Bununla birlikte Hatay meselesi resmi söylemden ve medya gündeminden düştü. Su meselesi ise teknik bir sorun olarak görülmeye başlandı (Altunışık, 2010b: 153). Zira her iki ülke de iş birliği imkanlarını değerlendirmeyi tercih etti. Bu alanların başında da güvenlik, su ve ekonomi geldi. Böylece daha önce savaşa sebep olabilecek terörle mücadele ve su konuları, imzalanan çeşitli anlaşmalarla birer iş birliği alanına dönüştü. Bu sayede bir yandan ekonomik ve ticari ilişkiler canlanırken diğer yandan 1993'ten beri kullanılmayan iki ülke arasındaki demiryolu tekrar faaliyete sokuldu. Bir iyi niyet göstergesi olarak, Suriye'ye bırakılan su miktarı artırıldı ("Türkiye-Suriye-Irak," 2003; "Ekonomik Partner," 2004). Netice itibarıyla de iki ülke arasındaki kronik sorunlar, karşılıklı negatif kimlik atfının malzemesi olmaktan çıktı. Gelişmekte olan ilişkiler ilk imtihanını ise bu yakınlaşmaya tepki gösteren ve eski Lübnan Başbakanı Refik Hariri suikastının ardından Suriye üzerindeki baskıları artıran ABD karşısında verdi.

Nitekim Türkiye'nin Suriye ile iyi ilişkiler kurmak istediği bu süreç, uluslararası toplumun bu ülkeye güvenmek istemediği ve İsrail'le muhtemel bir uzlaşmaya dair beklentilerin azaldığı bir süreçti (Aras, 2009c: 37). Ancak 1990'ların aksine 2000'lerde ABD, Suriye'ye yaklaşımını sertleştirirken Türkiye, ABD'nin taleplerinin yapıcı bir yaklaşımla elde edilebileceğini, Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerinin de buna katkıda bulunacağını savundu. Suriye'nin bu süreçte ABD'den çekincesi, rejim değişikliği yönünde harekete geçmesiydi. Bunu önlemek için de Türkiye ile ilişkileri geliştirmek istemesinin nedeni ise NATO üyeliği ve Batı'yla müttefiklikten kaynaklanan kurumsal bağlarıydı (Altunışık ve Tür, 2006: 243). Bunun anlamı, Türkiye'nin kimlik atfının Suriye tarafından kabul gördüğü ve sahip olduğu niteliklerle bölgesel meseleler arasında model kimliğini yeniden üretecek biçimde bağ kurduğuydu. Böylece her iki ülkenin de birbirlerine yönelik farklılaşan yaklaşımlarıyla birlikte ikili ilişkiler de dönüşmeye başladı.

AK Parti döneminde Suriye'yle ilişkiler en başından itibaren bölgesel ekonomik bir entegrasyon öngörülerek geliştirildi. Bu açıdan Suriye, komşu bir ülkeye yönelik entegrasyon söyleminin benimsendiği, cumhuriyet tarihindeki ilk örneği teşkil etti (Demirtaş, 2013: 115, 116). Lakin bunu sağlayabilmek için 2003 işgalinin ortaya çıkardığı bölgesel riskler karşısında iş birliği imkanlarını geliştirerek birbirlerinin, iyi ilişkiler kurmalarının önündeki tarihi engelleri oluşturan güvenliklerine ve egemenliklerine katkıda bulunmaları ihtiyacı söz konusuydu (Martin, 2004: 176-180). Bunun imkanını ise Irak'ın işgaline ve sonraki süreçte gösterilen ortak tepki oluşturdu.

3.2.2. Irak'ın İşgali ve Ardından Gelişen İlişkiler

Türkiye için aktif bir Ortadoğu siyaseti, bölgesel meselelere dahlinin Suriye tarafından meşru addedilmesiyle mümkündü. Bu da Türkiye'nin kendisine ve Suriye'ye yönelik kimlik atfının Suriye tarafından onaylanması demektir. Bu sayede Türkiye, bölgenin istikrarıyla bölge ülkelerinin güvenlikleri arasında kurduğu bağ doğrultusunda, Suriye'yle birlikte hareket edebildi. Bunun anlamı, Türkiye'nin Ortadoğulu kimliğinin inşasında Suriye'yi de mühim öteki olarak gördüğü ve medeniyet perspektifi doğrultusunda istikrarını önemseyerek bu ülkeye de merkez ülke kimliğiyle yaklaştığı idi. Böylece 2003'te Irak'ın işgali, ortak tehdit ve bölgesel çıkarlar dolayısıyla Türkiye–Suriye ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir etken oldu (Tür, 2012: 599). Zira işgal sonrası Irak'ın geleceği; Kürt nüfusu, uzun sınırı ve halkları arasındaki ideoloji ve akrabalık bağları nedeniyle Suriye'yi de oldukça ilgilendirdi. Bu süreçte Suriye yönetimi; Kürtlere vatandaşlık vermeye başlamış, Irak'ta istikrara dair belirsizlik nedeniyle içerideki muhalefetin ve yükselen özgürlük taleplerinin güçlenmesi ihtimaliyle karşı karşıya gelmişti. Dahası, Irak'ın

parçalanması durumunda ortaya çıkabilecek Kürt ve Şii devleti ihtimallerinden, yanı sıra İsrail'in güçlenmesinden de rahatsızdı (Çetinsaya, 2006a: 34). Dolayısıyla Suriye'nin, ABD'nin Irak'ı işgaline Türkiye'yle birlikte karşı çıkmak hususunda ortak endişeleri vardı.

Suriye, Irak'ın işgaline karşı çıktı; çünkü kendisine baskı uygulayan ABD'nin askeri gücüyle birlikte hemen yanı başında olması ve bir kuşatılmışlık hissine yol açması, öte yandan Irak'ın etnik ve mezhebi temelde dağılma ihtimalinin benzer bir demografik yapıya sahip kendi ülkesinde de aynı etkiyi doğurması endişesi vardı. Türkiye ise bir Kürt devleti ihtimalini güçlendirecek biçimde, Irak'ın yanı sıra Suriye'nin de istikrarsızlaşmasından endişe etti. Bu süreçte her iki ülke de ABD'nin işgal girişimlerine sadece siyasi olarak değil, fiili olarak da karşı çıktı. Türkiye, 1 Mart tezkeresini reddederken Suriye de BM Güvenlik Konseyi geçici üyesi olarak Irak'ın silahsızlandırılmasına dair 1441 sayılı karara olumlu oy verdi (Altunışık ve Tür, 2006: 240-241). Suriye, Irak'taki süreci belirli ölçüde denetim altında tutmak amacıyla hem Kuzey Irak hem de Irak'a Komşu Ülkeler girişimi bağlamında Türkiye ile sürekli bir biçimde iş birliği yapmayı tercih etti. Lakin ABD tarafından "şer eksenli" içerisinde tanımlanan ve hakkında 2003'te Amerikan Kongresi tarafından bir yaptırım listesi hazırlanan Suriye'yle ilişkiler konusunda Türkiye bir süre ihtiyatlı davranmak zorunda kaldı. Yine de bir Kürt devleti ihtimali karşısında ilişkiler önemini korudu (Yeşilyurt, 2013: 413-414). Suriye de bu süreçte stratejik bir açılım sağlamak ve ekonomik iş birlikleri üzerinden etkileşimleri güçlendirmek için ilişkilere önem verdi.

Türkiye ile ilişkileri iş birlikleri üzerinden geliştirerek Suriye, bölgesel bağlantılar vasıtasıyla konumunu güçlendirmeyi ve ABD'nin ekonomik ve diplomatik yaptırımlarla uyguladığı baskının etkilerini azaltmayı amaçladı. Ayrıca toprak bütünlüklerini tehdit eden ve bu bakımdan ortak kaygılarını oluşturan bağımsız bir Kürt devleti ihtimali de iki ülkeyi yakınlaşmaya sevk etti. AK Parti'nin İslami duyarlılığının farkında olan Suriye, iki ülke arasındaki kültürel yakınlığı, ilişkilerin geliştirilmesinde kolaylaştırıcı bir unsur olarak değerlendirdi. Bu bakımdan her iki ülke yöneticileri de güçlü bir bağ olarak "ortak kader" anlayışına sahip oldu (Raptopoulos, 2004: 7-8). Bu durum ilk yansımaları Suriye Başbakanı Muhammed Miro'nun ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün 2003'teki karşılıklı ziyaretlerinde ve terörizmle ortak mücadele amacıyla imzalanan mutabakat metninde buldu. Bu süreç aynı zamanda Suriye lideri Beşar Esad'ın defalarca ertelenen Türkiye ziyaretini de kolaylaştırdı. Ocak 2004'te gerçekleşen ziyaret, bu sayede iki ülke arasında gelişen ilişkilere dair önemli bir göstere oldu.

Nitekim Esad, bu ziyareti güvensizlik ortamından güven ortamına birlikte yapılan bir geçiş, Başbakan Erdoğan ise iki ülke ilişkilerinde yeni bir çağın başlangıcı olarak nitelendirdi (Aras ve Polat, 2008: 509). Ziyarete; yatırım ve turizmin teşvikiyle terörizmle mücadeleye dair çeşitli anlaşmalar imzalandı. Ticari ilişkileri artırmak üzere bir serbest ticaret anlaşması imzalanması, sınır bölgelerinde ticaret merkezlerinin inşası ve Suriye'nin Gaziantep'te konsolosluk açması konularında mesafe kaydedildi. Bölgesel iş birliği bağlamında ise toprak bütünlüğü ve istikrarının önemi vurgulanarak Irak'ı parçalayacak herhangi yeni bir devletin tesisine karşı ortak bir tutum belirlendi. Ayrıca Suriye, Hatay'ın Türkiye'ye ait olduğunu resmen tanıdı ve çeşitli terör saldırılarıyla ilişkili yirmi kişiyi yakalayıp teslim etti ("Esad'dan Ailece," 2004; Aynı Tarihi, 2004b; Raptopoulos, 2004: 8; Bishku, 2012). En önemlisi de bu yakınlaşmanın, ABD ve İsrail'le bir soruna yol açmadan gerçekleşmesiydi. Böylece yeni bir bölgesel krize yol açılmadığı gibi Suriye ile İsrail arasında arabuluculuğun imkanı oluşturuldu ve İsrail'den Türkiye'nin arabuluculuğu için olumlu açıklamalar geldi (Bila, 2004; Yılmaz, 2004b).

Bu süreçte iş adamları da karşılıklı ziyaretlerle güven ortamının oluşmasına katkıda bulundu. Bu doğrultuda ekonomik ilişkilerin gelişmesi amacıyla Suriye yönetimi Mayıs 2004'te Gaziantep konsoloslukunu açtı (Raptopoulos, 2004: 9). Askeri iş birliği de genişletildi ve Suriye, PKK'yı terörist bir örgüt olarak nitelemeyi sürdürdü. Bu alandaki iş birliği süreci ekonomi, siyaset ve kültür alanındaki iş birlikleriyle devam ettirildi. Bu amaçla Başbakan Erdoğan'ın Aralık 2004'teki Suriye ziyaretinde, hazırlıkları tamamlanan ve 2007'nin başında yürürlüğe girecek olan serbest ticaret anlaşması imzalandı ("Suriye'yle `Büyük," 2004). Ayrıca ticari iş birliğini artırmak üzere Türkiye-Suriye İş Birliği Konseyi kuruldu ve ekonomik ilişkilerin kurumsal çerçevesi şekillendi. Bu sayede 2000 yılından beri artan ticaret, Türkiye'nin Suriye'yi Arap dünyasına ve Suriye'nin de Türkiye'yi Batı'ya açılan kapı olarak görmesini sağladı. (Altunışık ve Tür, 2006: 241-242; Altunışık, 2010b: 152). Böylece bölgesel meselelere dair iş birliği, yine bölgesel bir projeksiyonla gerçekleştirilen ikili iş birliğine dair yapılanları daha gerçekçi ve anlamlı kıldı. Türkiye'nin bir bölge ülkesiyle imzaladığı ilk serbest ticaret anlaşması olan bu anlaşma da bu doğrultuda, kalıcı barış ve istikrar için iş birliğini ve karşılıklı bağımlılığı artırmak adına bölgesel düzeyde genişletilmesi ve diğer komşu ülkelerin de takip etmesi gereken bir girişim olarak görüldü (Aras ve Polat, 2008: 510; Aras, 2009c: 36; Miş, 2009a: 259).

Ortak bir tarihi geçmişe ve aynı dine mensup olmak üzerinden benzerlikler kurulması ve ortak kader söyleminin ortaya çıkması da bu ilk yakınlaşmaların sonucuydu. Ayrıca bu benzerlikler, çıkar ortaklığı ve Ortadoğu'da barışa duyulan ortak ihtiyaç düşünceleriyle de desteklendi. Öyle

ki bu süreçte Türkiye'nin devlet terörü işlemekle itham ettiği İsrail de Suriye'nin egemenliği hilafına gerçekleştirdiği eylemleriyle iki ülkenin bölge siyasetindeki ortak tavırlarının hedefi haline geldi (Altunışık ve Tür, 2006: 245). Etkileşimlerin geliştirilerek artırıldığı bu süreçte karşılıklı güvenlik ve refah bakımından karşılıklı bağımlılık ve Irak bağlamında bölgesel istikrar bakımından müşterek kader mekanizmalarının harekete geçirildiği bu süreçte dönüşüm ve modernleşme ihtiyacı bakımından homojenlik mekanizması da devreye girmektedir.

Türkiye ile Suriye ilişkilerinin gelişmekte olduğu bu dönemde ABD de Irak ve Lübnan başta olmak üzere tüm Ortadoğu'da istikrarın ve demokratik reformların gerçekleştirilmesi önündeki engel olarak gördüğü Suriye üzerindeki baskısını sürdürdü ve 2004'te uygulamaya başladığı yaptırımları genişleterek 2005'te de devam ettirdi. Yaptırımların gerekçesi ise Iraklı direnişçilere ve terör gruplarına destek olmak, sınırlara hakim olmamak ve İsrail'e yönelik tutum gibi suçlamalardı. Bu süreçte ABD, Suriye'den demokratik reformların gerçekleştirilmesi, medya üzerindeki baskının kaldırılması, siyasi suçluların salıverilmesi, ekonomik kalkınmanın hızlandırılması ve Suriye'de bulunan üst düzey Iraklı yetkililerin teslim edilip Irak sınırının denetiminin sağlanması gibi taleplerde bulundu. Daha sonra Suriye üzerindeki baskısını, Şubat 2005'te gerçekleşen Hariri suikastının ardından bu olaya göre yeniden belirleyen ABD, böylece Ortadoğu'da demokrasinin tesisi çabalarında Suriye'nin etkisinden arındırılmış bir Lübnan'ı, Irak'la birlikte bölge siyasetinin merkezine konumlandırdı. Ayrıca Arap müttefiklerinin ve AB ülkelerinin desteğiyle BM Güvenlik Konseyi'nde bir yaptırım kararı olarak Suriye üzerindeki uluslararası baskıyı artırdı ("US Considers," 2005; "Bush Warns Syria," 2005; Miş, 2006: 235). Bu aynı zamanda, Ortadoğu'ya yönelik demokratikleşme baskısını üzerinde hisseden Suriye'nin, Hariri suikastı ve Lübnan'daki askeri varlığı dolayısıyla da baskı altında kalması demekti. Aslında 2000'lerde Türkiye ile aynı hızda olmasa da Suriye de dönüşmekteydi ve Türkiye'deki reformları takip etmekteydi. Bu ise Türkiye'nin kimlik atfının Suriye tarafından kabul görmesi demekti zira Suriye yönetimi Türkiye'nin sahip olduğu niteliklerle bölgesel meseleler arasında bağ kurmakta, üstelik modellikten kaynaklanan yumuşak gücünü de yeniden üretmekteydi.

Türkiye'deki reform süreci, dış politikada farklı bir Suriye tasavvurunu mümkün kılmaktaydı. Zira kendisini AB'nin bir parçası olarak gören Türkiye, komşularına karşı kendisine güvenen bir yaklaşım benimsemişti. Böylece iki ülke arasındaki yakın iş birliği, Suriye için ticaret ve güvenlik açılarından oldukça anlamlı görülmeye başlandı (Aras ve Polat, 2008: 510). Dolayısıyla iki ülke ilişkileri, güvenlik iş birliğinden başlayarak gelişimini sürdürdü ve karşılıklı ziyaretlerle pekiştirildi. Elbette ki, PKK da bu sürecin önemli unsurlarında biriydi. Diğer taraftan, Suriye ile

gelişen ilişkiler, Türkiye'nin dış politikada Batı'dan bağımsızlaşmasını göstermesi itibarıyla hem Suriye nezdinde hem de tüm Ortadoğu'da Türkiye'nin itibarını güçlendirdi. Ancak Türkiye'nin tam da Batılı kimliği, diğer bir ifadeyle AB norm ve ilkelerini benimsemesi, Suriye ile ilişkilerin gelişiminde önemli bir faktördü. Zira komşularla sıfır sorun ilkesi belirli ölçüde AB komşuluk siyasetinin Türk dış politikasına bir yansımasıydı (496). Türkiye'nin Suriye'ye yönelik yaklaşımından taviz vermemesini mümkün kılan da bu durumdu. Kimliğinin Doğulu ve Batılı yanlarını yeniden ürettiği Suriye ile etkileşimlerin gelişim sürecinde ABD de zamanla bu yaklaşımdan Ortadoğu politikası çerçevesinde istifade edebileceğini düşündü.

Güvenlik iş birliğine gelince, aslında Adana Mutabakatının ardından PKK'ya desteğini sonlandırsa da kendi Kürt nüfusuyla sorunları sebebiyle Suriye yönetimi, bu örgütle karşı karşıya gelmekten çekindi. Bu durum, Esad'ın Ocak 2004'teki ziyaretinde Genelkurmay'ın daha somut destek talebine yol açmıştı. Lakin Mart'ta cereyan eden Kamışlı Ayaklanmasının ardından Suriye yönetimi, silahlı eylemlerine yeniden başlayan, Suriye'deki uzantıları da dahil PKK'ya karşı Türkiye'ye daha fazla destek verdi (Yeşilyurt, 2013: 414). Öyle ki Suriye Nisan 2007'de kendi ülkesinde Türkiye ile ortak bir operasyon gerçekleştirdi ve Ekim'de ABD'nin itirazlarına rağmen Türkiye'nin Kuzey Irak'a askeri bir operasyonu ele aldığı süreçte desteğini açıkladı. Karşılıklı üst düzey ziyaretlerle kurulan etkileşimlerin bunda önemli bir payı vardı ve bu ziyaretlerden ikincisi, Başbakan Erdoğan tarafından Aralık 2004'te gerçekleştirildi.

Erdoğan'ın bu ziyareti, Türkiye'nin AB üyelik müzakerelerine başlamak için tarih aldığı Brüksel Zirvesi'nin hemen ardından geldi. Üyelik konusundaki ilerleme, iki ülkenin birbirlerini buldukları coğrafyaların ötesine açılan birer kapı olarak görmelerini de pekiştirdi. Zira uluslararası toplumun baskısına maruz kalan Suriye için Türkiye ile yakınlaşmak, Avrupa'yla da yakınlaşabilmek ve böylece İran'la ilişkilerini koparmadan ABD ve İsrail baskısını azaltmak demektir. Bu dönemden itibaren Suriye, İsrail ve Avrupa'yla iyi ilişkilere sahip bir Türkiye ile ilişkileri daha tercih edilir bularak üyelik sürecini yakından takip etti (Kürkçüoğlu ve Koraş, 2011: 191-192; Tür, 2012: 610). Suriye'nin Türkiye'ye atfettiği önem, AB ile müzakerelere başlayan bir Türkiye'nin bölgede oynayabileceği ekonomik ve siyasi rollerin bir neticesiydi. Arap ülkeleri nezdinde güvenilir bir Türkiye'yle uzun vadeli iş birlikleri geliştirmek ve AB ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ticaretin geçiş güzergahı haline gelmek isteyen Suriye, bu nedenle AB'yle ilerleyen süreçten memnundu. Zira istikrarlı ve gelişen bir ekonomisiyle Türkiye, uluslararası sisteme dahil olma imkanını artırmaktaydı (Miş, 2006: 241). Türkiye ise Ortadoğu'da istikrar ve

ekonomik entegrasyon hedefi için Hizbullah ve İran'la eleştirilen ilişkilerine rağmen Suriye'yle iş birliğini geliştirme iradesinden vazgeçmedi (Yetim, 2011).

Bu sayede, geçmişte birer tehdit olan Türkiye'nin Batı'yla kurumsal ilişkileri, bu süreçte Suriye'nin Türkiye'ye farklı bir rol atfetmesini sağladı. Arap ve Müslüman dünyasına eğilimi, 1 Mart Tezkeresi'ni reddi ve yanı sıra İsrail'in eleştirilmesi de bunu mümkün kıldı. Ayrıca Suriye'nin Batı tarafından kendisine yüklenen role direnmesi de bu yakınlaşmada etkili oldu. Böylece, henüz 2003–2005 arasındaki yaklaşma dahi, ortak bölgesel perspektife binaen Arap basınında “stratejik yaklaşma” olarak nitelendirildi ve gelişen ilişkilere iyi komşuluğun ötesine geçen bir anlam verildi (Murinson, 2006). Bu yaklaşmanın en önemli gündem maddesi de Irak oldu. Ancak Suriye, sadece Irak meselesinde değil, Filistin ve Lübnan gibi diğer bölgesel meselelerde de İran'dan farklı düşünerek Türkiye'ye yakın durdu. Özellikle Irak'ta seküler bir yönetimi savunarak Baas Partilileri devletten uzaklaştıracak kanunlara, Irak'ı bölecek bir anayasaya, Irak'ın toprak bütünlüğüne aykırı bir şekilde Şiiilerin Kürtlerle iş birliği yapmasına ve petrol zengini Kerkük'ün Kürt bölgesine dahil edilmesine karşı çıktı (Moubayed, 2008b).

Türkiye de bölgesel sorunların çözümünde Suriye'ye önem verdi ve bu sorunların ele alındığı ziyaretlerle de bunu gösterdi. Suriye'nin, bölgesel rolünü tanımasıyla da bunun karşılığını aldı. 2006'da Lübnan'da patlak veren krizin ortak çabalarla aşılmaya çalışıldığı bir süreçte Irak da bölgede bir mezhep çatışmasını önlemek amacıyla iki ülke arasındaki ilişkilerde önem arz etti (Miş, 2008a: 306). Böylece Irak'ın durumu, bölgede barış ve istikrara dair kaygıların paylaşıldığı Suriye'yi Türkiye için iş birliği yapılması gereken bir müttefik ve dost haline getirdi. Başbakan Erdoğan'ın Aralık 2006'da Irak, Lübnan ve nükleer bir İran benzeri bölgesel meseleleri istişare etmek için gerçekleştirdiği Suriye ziyaretinde, bizzat Cumhurbaşkanı Esad'ın ifadeleriyle Suriye yönetimi, Türkiye'nin bu tavrını benimsediğini ve takdir ettiğini ortaya koydu. Suriye'nin, Türkiye'nin modernleşme tecrübelerinden istifade ederek reformlar gerçekleştirip ABD'nin baskıları karşısında AB'yle yaklaşma çabasına girmesini tam da bu yaklaşma süreci mümkün kıldı (Aras ve Polat, 2008: 510). Böylece ilerleyen dönemde Irak'ın durumu, bölgesel iş birliği bağlamında iki ülkenin birlikte değerlendirmeye devam ettiği bir konu oldu.

Irak'ın toprak bütünlüğü, egemenliği ve muhtemel bir mezhep savaşı ihtimali karşısında Türkiye ile ortak endişeleri olan Suriye, çözüm konusunda da birlikte hareket etmek istedi. Çözümün merkezinde ise, İKÖ'nün öncü rolü ve üye ülkelerin üzerinde uzlaştıkları bir sonuca ulaşılması düşünceleri yer aldı (Miş, 2009a: 254). Nisan'da ise ikili ilişkilerin seviyesini daha da yükseltmek

amacıyla Başbakan Erdoğan Suriye'ye gitti ve Esad'la görüşmesinde Irak'ın yanı sıra Lübnan ve Filistin gibi bölgesel meseleleri de ele aldı. Elbette bölgesel iş birliği bu konularla sınırlı değildi ve enerji alanındaki iş birliğinin ilerletilmesi de hedefler arasındaydı. Bu doğrultuda iki lider arasındaki görüşmede Mısır'dan gelecek doğalgaz boru hattının Suriye üzerinden geçirilmesi ve Asi nehri üzerinde bir dostluk barajı inşa edilmesi hususları ele alındı. (Aydın Tarihi, 2007a; "Maç Zirvesinde," 2007). Bu süreçte aynı zamanda Türkiye'nin arabuluculuğundaki Suriye-İsrail görüşmelerinde de mesafe kaydedilen bir dönemdi.

İsrail uçaklarının hava sahası ihlali yaparak Suriye topraklarında düzenledikleri saldırının ardından her iki ülke dışişleri bakanları Eylül ve Ekim aylarında karşılıklı ziyaretlerle iki ülke arasındaki etkileşimi devam ettirdiler. Böylece, bölgesel meselelerde birbirlerine attıkları önemi tekrarladılar. Nitekim Türkiye, Suriye ile ilişkilerinin ve bölgesel istikrar çabalarının bu saldırıdan olumsuz etkilenmemesi gayesiyle bir yandan Suriye'ye yönelik saldırıda topraklarının kullanılmasına izin vermediğini ve Suriye'nin bölgesel meselelerin çözümünde önemli bir aktör olduğunu belirtirken diğer yandan İstanbul'da düzenlenecek Genişletilmiş Irak'a Komşu Ülkeler Dışişleri Bakanları toplantısı için Suriye'den destek talep etti. Suriye tarafı da İsrail uçağının Türkiye'nin bilgisi dahilinde uçmadığına ve Suriye'nin güvenliğine tehdit oluşturacak bir eylemde bulunmayacağına inandığını ortaya koydu. Dışişleri Bakanı Babacan'ın Suriye'nin hemen ardından İsrail'e yapacağı ziyaret bağlamında da Arap-İsrail anlaşmazlığına dair bölgesel düzeyde bir çözüm için Türkiye'nin oynadığı rolü sürdürmesi hususunda desteğini ortaya koydu. Cumhurbaşkanı Gül'ün davetlisi olarak Ekim'de Türkiye'ye gelen Suriye lideri Esad da bir yandan Irak, Lübnan ve Filistin meseleleri bağlamında Türkiye ve Suriye'nin bölgedeki rollerine değinerek barış ve istikrar için iki ülkenin ortak bir siyaset ekseninde birlikte hareket ettiğini dile getirirken diğer yandan Ortadoğu barış sürecinde adil ve kapsamlı bir çözüm için Türkiye'nin üstlenmesi gereken rollere dair ülkesinin desteğini yineledi (Miş, 2009a: 258).

Bu tavrıyla Türkiye'nin bölgesel istikrar konusunda üstlendiği rolleri destekleyen Suriye, sınır güvenliği ve toprak bütünlüğüyle ilgili kaygılarında da desteğini sürdürerek Kuzey Irak'a operasyona dair hazırlanan tezkerede ve teröre karşı mücadelede bunu somut bir biçimde gösterdi. Her iki ülkenin de ilke olarak barışı ve siyasi çözümü benimsediğini ifade eden Esad, Türkiye'nin sınır ötesi bir operasyonla savaş çıkarma niyetinde olmadığını söyledi ("Esad'dan Sınır," 2007). Ayrıca alınan tedbirleri Türkiye'nin meşru hakkı olarak değerlendirdi ve sorunun kaynağının Irak'taki istikrarsızlık olduğunu belirterek örtülü bir şekilde ABD'yi suçladı ("Esad: Türkiye'nin," 2007). Üstlendikleri bölgesel roller ve geliştirdikleri ortak bölge siyaseti konusunda

iş birliğini sürdüren iki ülke, yine bu ziyarette atılan adımlarla, ikili düzeyde de ilişkileri ilerlettiler. Bu doğrultuda imzalanan mutabakat metniyle her alanda iş birliğinin artırılmasını hedeflediler. Buna göre, her ikisini de ilgilendiren bölgeye dair siyasi ve güvenlikle ilgili meselelerde istişare ve iş birliği yapılacaktır; terörle mücadelede koordinasyon artırılabilecekti. Ekonomi alanında ise serbest ticaret anlaşması bağlamında ikili ticaretin güçlendirilmesi, şirketlerin karşılıklı daha fazla yatırım yapmaya teşvik edilmesi ve sorunlarının giderilmesi, sınır bölgelerinde ticaretin artırılması, sınır kapılarının iyileştirilerek sayılarının artırılması ve deniz, demir ve hava yolu ulaşım altyapısının güçlendirilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca Arap Doğalgaz Boru Hattı'na yönelik proje çalışmalarının neticelendirilip Humus–Kilis kısmının tamamlanması hedefi belirlendi. Fırat ve Dicle havzasında suya dayalı sürdürülebilir kalkınmaya dair iş birliği öngörüldü ve Asi nehri üzerine inşa edilecek baraj projesinin tamamlanmasına karar verildi. Böylece bu mutabakat, Arap basını tarafından iki ülke arasındaki yakın iş birliğinin “stratejik ittifak” seviyesine ulaştığı biçiminde yorumlandı (Miş, 2009a: 258-259).

İkili ekonomik ilişkileri daha da güçlendirmek için gerçekleştirilen sonraki ziyaretlerdeyse serbest ticaret anlaşması bağlamında ticaretin artırılmasına yönelik olarak ulaşım imkanlarından hukuki ve ticari prosedürlere dek birtakım kolaylaştırıcı kararlar alındı (Aras, 2009c: 36; Miş, 2009a: 259). Böylece 2007, Türkiye–Suriye ilişkilerinde önemli bir aşamayı temsil etti. Zira Türkiye'nin sanayi ürünlerine uygulanan gümrük vergilerini 2019'a kadar oranlarına göre değişen süreler içerisinde kademeli olarak, Suriye'nin sanayi ürünlerinden alınan gümrük vergilerini ise bu yıldan itibaren kaldıran serbest ticaret anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle, bu döneme dek yıllık ortalama 800 bin \$ civarındaki ticaret hacmi 2007'de 1 milyar \$ düzeyinde gerçekleşti. Asıl etki ise sonraki yıllarda görüldü. Gelişen ilişkilerden ekonomik olarak kazançlı çıkan Türkiye olmakla birlikte bu ilişkilerin diplomatik boyutu da ABD önderliğindeki uluslararası tecridin yumuşatılmasında ve diplomatik boykotun sonlandırılmasında Türkiye'nin oynadığı rol dolayısıyla, Suriye açısından önem arz etti (Kahraman, 2011: 702). Bu rolün bir parçası da 2007 itibarıyla önemli bir mesafe kat edilmiş olan Türkiye'nin arabuluculuğundaki İsrail'le dolaylı barış görüşmeleriydi.

3.2.3. Suriye–İsrail Barış Görüşmelerinde Arabuluculuk

Türkiye'nin kimlik atfının ve bölge siyasetinin Suriye tarafından kabul görmesinde, kendisini bölgeye ait gören Türkiye'nin bölgesel istikrarın bir unsuru olarak, taraf olduğu bölgesel meseleler bağlamında Suriye'nin meşruiyetini ve istikrarını da önemsemesinin önemli bir payı oldu. Bu sebeple de evrensel normlar ile herkes için eşit güvenlik ve sorunların diyaloga

çözülmesi ilkeleri doğrultusunda Suriye ile İsrail arasındaki tarihi anlaşmazlıkların giderilmesinde rol üslendi. Böylece 2000’li yıllarda Türkiye’nin Suriye’yle ilişkilerini etkileyen önemli bir bölgesel sorun, muhtemel bir savaşın bölge siyasetini tehlikeye düşürecek olması sebebiyle, Suriye–İsrail anlaşmazlığı oldu. İsrail’le Suriye arasındaki son doğrudan görüşmeler, Ocak 2000’de ABD gözetiminde gerçekleşmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmışken İsrail’in Ekim 2003’te Şam yakınlarındaki bir kampı bombalamasıyla Türkiye’nin iki ülke arasındaki ilk arabuluculuk girişimleri başladı. Arabuluculuk teklifi Aralık’ta İsrail’den geldi ve Suriye tarafı da kabul etmekle birlikte, görüşmelerin resmi devlet yetkilileri arasında gerçekleşmesi koşulunu İsrail’in reddetmesi üzerine bu girişim atıl kaldı (Yeşilyurt, 2013: 419). Yine de tarafların Türkiye’nin arabuluculuğunda ittifak ettiği ve bunun tekrar denenebileceği görülmüş oldu.

Başbakan Erdoğan’ın Aralık 2004’teki ziyaretinde Suriye yönetimi, İsrail’le sonuçsuz kalan görüşmelerin Türkiye’nin arabuluculuğunda yeniden başlayabileceğini belirtti. Suriye’nin güvenini gösteren bu teklifi Türkiye’nin kabul etmesinin ardından müzakereler başladı (Tür, 2012: 611). Aslında basında haberler 2007’de yer alsa da Türkiye, arabuluculuk faaliyetine, üç ülke yetkililerinin gizli toplantılarıyla 2004’te başladı. Suriye’yle ilişkiler ve söz konusu arabuluculuk girişimi, Türkiye açısından bağlayıcılığı da beraberinde getirdi. Nitekim Hamas lideri Halid Meşal’in Ankara’ya davet edilmesi ve Gazze Operasyonu sonrası İsrail’le gerilen ilişkiler, Suriye’yi, Türkiye’nin arabuluculuğu ve müzakerelerin devamına dair endişelendirdi. Dolayısıyla Suriye, ancak İsrail’le iyi ilişkiler içerisindeki bir Türkiye’nin kendilerine yardımcı olabileceğini açıklama ihtiyacı duydu (Altunışık ve Çuhadar, 2010: 387-388). Zira Suriye, 2006’daki Gazze ve Lübnan krizlerinin ardından İsrail’le müzakerelere dair gittikçe güçlenen bir iradeye sahipti çünkü İsrail’le görüşmeler, teröre destek vermekle itham edilen ve uluslararası tecride tabi tutulan Suriye için bir itibar meselesiydi (Miş, 2009a: 251).

Türkiye’nin İsrail’le Suriye arasında arabulucu olarak henüz mesaj teatisi gerçekleştirdiği ilk süreçte İsrail; Suriye’nin İran, Hamas ve Hizbullah’la ilişkilerini sınırlandırmak istedi. Suriye ise İsrail’in Golan Tepeleri’ni koşulsuz iade etmesini ve Lübnan’dan geri çekilmesini talep etti. İsrail de çekileceği toprakların silahsızlandırılması ve güvenlik amacıyla bazı sınır değişiklikleri yapılması talebiyle karşılık verdi. Dolayısıyla iki tarafı bir araya getirmenin zorluklarına ve müzakere sürecinin girift bir hal almasına rağmen bu durum, Türkiye’nin çözüme dair yapıcı bir rol oynamak konusunda kendisine ne kadar güvendiğini ortaya koydu. Bu şartlar altında dolaylı görüşmeler Mayıs 2008’de başladı ve ABD tarafından da desteklendi (Aras, 2009c: 37; Yeşilyurt, 2013: 419). Türkiye’nin Suriye ile gelişen ilişkileri tam da bu çabaların sonucunda Arap basımında

“stratejik ittifak” olarak nitelendirildi ve ABD’nin, Türkiye’nin aktif Ortadoğu siyasetinden istifade edebileceğini fark ettiği ilk hususu teşkil etti. Böylece, Hariri suikastının arkasında olduğu ve terörizmi desteklediği iddiasıyla Suriye ile yakınlaşmaya karşı çıkan ABD, İsrail’le arasındaki sorunların çözümü için Türkiye’den Suriye’yi ikna etmesini de kendisi isteyerek arabulucu rolünü destekledi. Böylece Türkiye sahip olduğu özellikleri GODKA’daki konumunu güçlendirerek bölgesel bir etkinliğe de dönüştürdü. Böylece bu süreçte bölgesel ve uluslararası gündemdeki yeri açısından Suriye ile gelişen ilişkilerin bir unsurunu da Lübnan teşkil etti.

3.2.4. İkili İlişkilerde Lübnan Etkisi

Türkiye’nin Suriye’yle ilişkilerde düzen kurucu bir aktör olarak müdahil olup merkez ülke kimliğini karşılıklı etkileşimlerle ve yumuşak güç uygulayarak inşa ettiği bir başka zemini de bu ülkenin Lübnan üzerindeki etkisinin bölgesel ve uluslararası talepler karşısında yeniden şekillendirilmesi süreci oluşturdu. Cumhurbaşkanı Sezer’in 2005’te, Hariri suikastının ardından üzerindeki uluslararası baskının arttığı Suriye’yi ziyaret etmesi, ABD büyükelçisinin ülkesinin, AB’nin ve Mısır’ın Suriye’ye yaptırım konusunda uzlaştığı ve Türkiye’nin de buna dahil olması gerektiği telkinlerine rağmen, Türkiye’nin Suriye’yle gelişen ilişkilerini sürdürmek istediğinin bir göstergesiydi. Zira Türkiye’nin bu yaklaşımı, yalnızlaşan Suriye’yi uluslararası sisteme dahil ederek yönetime meşruiyet sağlayıp ekonomisine katkıda bulundu ("Uluslararası Camiaya," 2005; "Şam'da Sezer," 2005; Tür, 2012: 611). Türkiye’nin bağımsız dış politikasının sağladığı yumuşak gücünü yeniden üreten ve bölgenin istikrarı doğrultusunda birlikte hareket etmeyi sürdüren de bu tarz etkileşimlerdi.

Suriye üzerindeki baskılar, 11 Eylül sonrası bağlamda ve Hariri suikastının ardından, siyasi reformlar yapmasına ve yapıcı bir bölge siyaseti izlemesine yönelik talepler nedeniyle artmıştı. Bu süreçte Türkiye, Suriye’nin yapıcı bir siyasetle baskıları ve bölgedeki gerilimi azaltacağına inandı. Bu doğrultuda, Hariri soruşturması için BM tarafından tanınan sürenin sonuna yaklaşırken, Suriye’yi BM’ye yardımcı olmaya ve Güvenlik Konseyi kararlarını yerine getirmeye çağırdı ("Sonunuz Irak," 2005). Zira Türkiye, Başbakan Erdoğan’ın “Suriye’deki süreci barış istikametine yönlendirme” açıklamasıyla ortaya koyduğu üzere, yeni bir istikrarsızlıktan kaçınmak için sürece müdahil olma ihtiyacı hissetti (Miş, 2006: 241). Öyle ki suikast sonrasındaki 15 ay boyunca, Suriye ile yakınlaşmasını sürdürmek için mücadele etti ve bu süreçte ilişkilerini olağan bir şekilde sürdüren birkaç ülkeden biri oldu (Robins, 2007a).

Ağustos 2006'daki Lübnan krizinin çözümünde de aktif tavrını sürdüren Türkiye; İsrail ve Filistinli tarafların Suriye'nin müdahalesinin olumlu olacağı teklifi üzerine Suriye ile iletişime geçerek, krizin tırmanıp bölgeye yayılması ihtimaline karşı uyarıda bulundu (Aras ve Polat, 2008: 511). Aslında Suriye de Türkiye'nin müdahil olmasından ve barış çabalarını devam ettirmesinden yanaydı. Böylece, Lübnan'a asker gönderme hazırlıkları sürerken Suriye'ye giden Dışişleri Bakanı Gül, bölgenin barış ve istikrarı için yapılabilecekler için istişarelerde bulundu. Bu sayede hem Türkiye'nin asker göndermesi konusunda destek aldı hem de çatışmaları önlemek adına yapabilecekleri konusunda Suriye'ye taleplerini ilettiler ("Esad, Erdoğan'dan," 2006; "Esad Yardım," 2006; "Gül: Bölgeye," 2006).

Aslında Lübnan'da attığı adımların bölgesel konumu ile ülke siyasetini ve ekonomisini olumsuz etkilemesine rağmen Suriye yönetimi, reformlarla çözüm yolunu tercih etmekteydi. Bu nedenle de Cumhurbaşkanı Sezer'in ziyareti esnasında, Türkiye'de gerçekleştirilen reformların halka ve ülkeye faydalarından bahsederek ve bölge ülkelerinin bu yolu benimsemesinin bölgenin istikrarına yapacağı katkıya değinerek yaptığı reform telkinlerine de olumlu yaklaşmıştı. Üstelik Türkiye'yi ekonomik kalkınması itibarıyla bir model olarak gören Suriye halkı da tedrici bir dönüşümden yanaydı. Ayrıca Suriye yönetimi, AB ile "özel bir ilişki" geliştirmek üzere başlattığı ve Hariri suikastının ardından yavaşlaşsa da kopmayan ortaklık anlaşması sürecini güçlendirmek için de çabalamaktaydı (İdiz, 2005). Türkiye de bu süreçte bölgesel meselelere dair talepleri konusunda Suriye'nin kendisine olumlu karşılık vereceğinden emindi çünkü 1990'lı yıllarda İsrail'le iş birliği yapmak ve Suriye karşıtı bir ittifak kurmakla itham edilen Türkiye, artık Suriye nazarında "dost" ülkelere biri haline gelmişti ve kendisiyle iyi ilişkiler tesis etmenin yanı sıra bölgesel meselelerde iş birliği yapabilmekteydi (Aras ve Polat, 2008: 511).

Bunun temelindeyse Türkiye'nin yumuşak güç yaklaşımının, üzerindeki demokratikleşme ve Lübnan baskısının arttığı bir dönemde Suriye'nin, bölge siyasetinden bir tehdit algılamaması dolayısıyla kendisine dair düşüncelerinin değişmesi vardı. Böylece artık "Batı işbirlikçisi" değil, Suriye'nin sorunlarını ciddiye alan "sorumlu" bir ülke olarak görülmüştü (Oğuzlu, 2007: 93). Bu sayede, yeni kimlik atfının Suriye tarafından müşterek güvenlik ilkesi doğrultusundaki bölgesel düzen hedefinin sunduğu güvenlik vaadi çerçevesinde kabul görmesiyle gelişen etkileşimlerin iki ülke ilişkilerinin niteliğini Lockeçu kültürün üçüncü derecede içselleştirilmiş seviyesine çıkardı. Güvenlik ve istikrar konusundaki karşılıklı adımlar da bunun bir göstergesi oldu. Bunu mümkün kılsa Türkiye'nin Ortadoğu'yla aidiyet kuran kimlik atfı çerçevesinde kalıcı barış ve istikrar için bölge meselelerin çözümüne odaklanan dış politika pratikleriydi. Bu pratiklerin hedefindeki

bir diğerk bölge ülkesi de iç ve dış etkenlerin ülke içindeki istikrar üzerinden bölgesel barışı tehdit ettiği ve bu doğrultuda etkileşim ihtiyacının arttığı Lübnan oldu.

3.3. Lübnan

Bu kısımda, Türkiye'nin yeni kimlik atfı çerçevesinde istikrarlı bir bölgesel düzenin tesisiyle herkes için güvenlik sağlama hedefi doğrultusunda Lübnan'la bu ülkenin istikrarını gözeterek etkileşimleri ele alınmaktadır. Böylece Lübnan'ın, Türkiye'nin bölgeyle aidiyet kuran yeni kimlik atfını kabul ederek aktif bölge siyasetini mümkün kıldığı ve bu sayede kolektif kimliğin mekanizmalarını harekete geçiren süreçlerin söz konusu olabildiği ortaya konmaktadır. Bunun için de ilk olarak Türkiye'nin, bölgesel bir aktör olarak Lübnan'ı yeniden keşfetmesini mümkün kılan koşullar değerlendirilmektedir. İkinci olarak, Başbakan Refik Hariri döneminde daha ziyade ekonomik iş birliği imkanları üzerinden canlanan ilişkilerin, ülkenin demografik yapısından ve Suriye'nin etkisinden kaynaklanan denge ihtiyacıyla imtihanı ele alınmaktadır. Üçüncü olarak da Türkiye'nin, bir savaşın ardından, Lübnan'da oynayacağı rolü meşrulaştırmak amacıyla bir yandan tüm kesimlere eşit mesafede duran bir konum alma arayışı öte yandan barışı korumaya dönük uluslararası faaliyetlerde inisiyatif üstlenerek alma çabalarına değinilmektedir. Son olarak ise yine Lübnan'daki gelişmeleri etkileyen dinamiklerin yansıması niteliğindeki bir siyasi kriz karşısında, Türkiye'nin Lübnan'ın geleceğindeki rolünü belirleyen yaklaşımı açıklanmaktadır.

3.3.1. Minyatür Bir Ortadoğu Olarak Lübnan

Türkiye'nin aktif Ortadoğu siyaseti, Lübnan'la da karşılıklı düşüncelerin dönüşmesiyle mümkün oldu. Böylece Türkiye, bölgenin istikrarı konusunda Lübnan'a özel bir önem verdiğini gösterirken Lübnan da Türkiye'nin bölgesel rollerini onayladı. Türkiye'nin Lübnan ile ilişkileri, tıpkı Ortadoğu'nun genelinde olduğu üzere, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki gelişmelerden kaynaklanan etnik ve dini önyargıların ve Batılı güçlerin tahriklerinin gölgesindeydi. 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan otorite boşluğunun, Türkiye'yi tehdit eden terör örgütlerine Lübnan topraklarında sağladığı hareket imkanıyla birlikte bu önyargılar, iki ülkenin etkileşim kurmasına engel teşkil etti (Karpat, 1987; Winslow, 1996; Ayhan ve Tür, 2009: 282). Buna karşın AK Parti döneminde Lübnan, Türkiye'nin dönüşen bölge siyasetinin ve bütüncül dış politika anlayışının tezahür ettiği bir örnek haline geldi. Zira ne Irak ve Suriye gibi Ortadoğu'daki istikrarsızlıkları kendisine taşıyacak bir sınır komşusu ne de Mısır ya da Suudi Arabistan gibi bölge siyasetinin etkili aktörlerinden biri değildi. Ancak siyasete ve sosyal hayata

ciddi yansımaları olan etnik ve mezhebi çeşitlilikler içindeki demografik yapısıyla bölgenin minyatürü niteliğindedir.

Bu sebeple Türkiye, Lübnan'ın istikrarı ile bölgenin istikrarı arasındaki ilişkiye binaen, demografik çeşitliliği ile bölgesel ve küresel aktörlerin Lübnan ve bölge siyasetinde etkili olmak için farklı grupları desteklemelerinin yol açtığı istikrarsızlığa odaklandı (Arı ve Pirinççi, 2010a: 12). Nitekim, demografik çeşitliliğin ülkeyi dış etkilere açık hale getirerek Şii-Sünni geriliminin Irak'tan sonra odaklandığı bir diğer potansiyel çatışma alanına dönüştürdüğü fikrindeydi (Orhan, 2010a: 11). Dolayısıyla Lübnan'ın demografik yapısını bölgesel istikrar üzerinden güvenliğiyle bağlantılı görerek güvenliği için bölgesel istikrarın ve bölgenin istikrarı için de Lübnan'ın istikrarının elzem olduğuna inandı. Kendisini doğrudan ilgilendirmeyen sorunlarda dahi aktif ve yapıcı bir rol üstlenmesi gerektiği düşüncesiyle, Lübnan'ın istikrarını çıkarı olarak gördü. Tam da bu bağlamda Türkiye'nin istikrarı muhafaza etmeye dönük müdahil olma imkanını artırırsa, sahip olduğu yumuşak güç rolü ve tarihi sorumluluklar üstlenen merkez ülke kimlik atfı çerçevesinde Lübnanlı tüm gruplara eşit mesafede bir yaklaşım benimsemesi oldu. Bu yaklaşımı Lübnanlılarla geçmişten gelen ve istikrarsızlıklardan beslenen kopukluğu da giderdi.

Zira her iki ülke için de iç ve bölgesel istikrarsızlıklar, ortak özelliklere rağmen yakın ilişkilere mani oldu. 1978'den 2000'e dek İsrail işgali ve 1976'dan 2005'e dek Suriye vesayeti, ilişkilerin önündeki önemli engellerdi. Türkiye karşıtı terör örgütlerinin Suriye'nin desteğiyle Lübnan'daki varlıkları da bu durumu pekiştirdi. Dolayısıyla Suriye'yle ilişkilerin niteliği Lübnan'ın da bir güvenlik tehdidi olmasına yol açtı (Kor, 2009a: 138-139). İlişkilerin terör sorunu üzerinden Suriye'nin gölgesinde kalması sebebiyle, Lübnan'la teröre karşı ortak hareket edilmesi hususu dahi Adana Mutabakatında yer aldı. Bu sebeple Lübnan kendi içindeki hadiseler ve Türkiye'nin bu ülkeye dair üstlendiği roller dolayısıyla Suriye'yle ilişkileri hem etkiledi hem de ondan etkilendi. Öncelikle Suriye ile gelişen ilişkilerin Lübnan'la doğrudan etkileşimin önündeki engelleri kaldırmasıyla, çok boyutlu dış politika ilkesi doğrultusunda 2004'ten itibaren bu ülkeyle ilişkiler gelişmeye başladı. Bu sayede henüz bu süreçte dahi Türkiye'nin Suriye'yle ilişkileri ve üzerindeki nüfuzu, Lübnanlıların Türkiye'yi önemsemelerini ve siyasi etkileşimlerle bölgesel iş birliğinin güçlenmesini beraberinde getirdi. Böylece Lübnan, dini ve mezhebi temelde çeşitlilik arz eden demografik yapısıyla, Irak'ın toprak bütünlüğüne dair siyasetine yönelik destek arayışındaki Türkiye için bir müttefik haline geldi. Ayrıca Güney Kıbrıs'la iyi ilişkilere sahip Lübnan'ın, Kıbrıs siyaseti konusunda da desteğini almak istedi (Yeşilyurt, 2013: 415). Bu sayede Lübnan, Türkiye'nin dış politika ve bölge siyasetine yönelik ilkelerinin tümü itibarıyla tezahür

ettiği etkileşimlerin kurulduğu küçük ama mühim bir bölge ülkesi oldu. Bununla birlikte, bu ilişkiler, yine aynı ilkeler dolayısıyla Suriye'yi dışarıda bırakmadı.

Suriye'ye baskı uygulayan ABD ise bu tavrıyla; Hizbullah'ın varlığı, Suriye ve İran'la bağlantıları ve İsrail'le çatışmacı ilişkileri dolayısıyla Irak'tan sonra Lübnan'ın da hedefte olduğu yorumlarına yol açtı. Buna bir de Lübnan Cumhurbaşkanı Emil Lahud'un, Suriye'nin desteğiyle ve ABD'nin itirazına rağmen Temmuz 2004'teki referandumla görev süresini üç yıl uzatması eklendiğinde, bir yandan Lübnan'ın demokrasiye ve tam bağımsızlığa ihtiyaç duyduğu yorumları diğer yanda ise ABD'nin baskıları geldi (Yılmaz, 2004a). Ardından da ABD, tüm yabancı güçlerin Lübnan'daki askeri varlıklarını sonlandırmalarını öngören BM Güvenlik Konseyi 1559 sayılı kararının Eylül'de kabul edilmesini sağlayarak, Lübnan üzerindeki siyasi ve askeri nüfuzunu yıkmayı amaçladığı Suriye'nin askerlerini çekmesiyle sonuçlanan süreci başlattı (Kor, 2006). Böylece Lübnan'ın istikrarı, Türkiye için bir öncelik halini aldı.

3.3.2. Bölgede İstikrar Arayışından Lübnan'da İstikrarın Muhafazasına

Bölgede istikrar için Lübnan'da istikrarı önemseyen Türkiye'nin Lübnan siyasetinin başlangıcında, bölgesel meselelere dair diyalog ve ekonomik etkileşimler vardı. Bu aynı zamanda Türkiye'nin düzen kurucu bir aktör olarak merkez ülke kimliğinin Lübnan tarafından da onaylanmakta olduğunu gösterdi. Ancak kısa sürede bu etkileşimler, Lübnan'da istikrarın muhafazasına daha doğrudan bir şekilde odaklanmak durumunda kaldı. Böylece Türkiye bölgede ihtiyaç duyulan demokratik dönüşüm bağlamında da yumuşak güç sahibi bir model ülke olarak Lübnan'da ve bölgede istikrara katkıda bulunma imkanı elde etti. Bu aynı zamanda komşuların kendi arasında da sıfır sorunlu ilişkiler hedefiyle bölgesel meselelere çözüme dönük bir biçimde müdahil olarak yumuşak güç rolüne de uygun davranmak demekti.

İlişkilerin gelişimi karşılıklı ziyaretlerle başladı ve ilk ziyaretler, 2004'te sırasıyla Lübnan Dışişleri Bakanı Jan Ubeyd ve Başbakan Hariri tarafından gerçekleştirildi. Bu ziyaretler, Lübnan'ın Türkiye'ye yakınlaşma siyasetinin de bir tezahürü oldu. Görüşmelerde Kıbrıs, Irak dahil bölgesel konular ve barış süreci ele alındı. Lübnan tarafı İsrail'e karşı destek beklerken Türkiye de Kuzey Kıbrıs'a yönelik izolasyonlar hususunda destek istedi. Ayrıca her iki ülke de ABD'nin Suriye'ye ekonomik ambargo kararına, bölgesel barışa zarar vereceği için ortak bir şekilde karşı çıktı. İkili ilişkiler bağlamında ise ekonomik etkileşimleri çok yönlü bir biçimde geliştirmek üzere çeşitli anlaşma ve protokoller imzalandı ve serbest ticaret anlaşması imzalanması kararlaştırıldı. Lübnan tarafı ayrıca Mısır doğalgazının Avrupa'ya taşınmasını

sağlayacak projeye dair beklentisini dile getirdi ve diğer Arap ülkelerini de ikna ederek Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) tanınması için adımlar atacıklarını belirtti (Raptopoulos, 2004: 10; Aydın Tarihi, 2004a; Atlıoğlu, 2009; Yeşilyurt, 2013: 415). Böylece iki ülke ilişkileri güvenlik bağlamından çıkarak siyasi ve ekonomik iş birliğine evrilmeye başladı.

İç savaşın ardından Arap ülkeleriyle sanayi ürünlerinde gümrük vergilerinin indirilmesini sağlayan serbest ticaret anlaşmaları imzalayarak ekonomik ilişkilerini geliştiren ve on dört ülkenin yer aldığı Arap Serbest Ticaret Anlaşması'na taraf olarak Lübnan'ı "ayağa kaldıran" Hariri'nin bölgede ekonomik entegrasyonu önemsemesi de bunda etkili oldu (Kor, 2009a: 143). Temmuz'da ise Türkiye'den Dışişleri Bakanı Gül, mevkidaşı Ubeyd'in daveti üzerine, 21 yıl aradan sonra Lübnan'a giden ilk Türk dışişleri bakanı oldu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2004). Bölgesel konumu itibarıyla Lübnan, bölgesel istikrar ve reform ihtiyacı açısından önemli bir ülkedydi. Bu nedenle Gül, GODKA projesini ele alarak her ülkenin, dışarıdan yapılan telkinlerden ziyade kendi ihtiyaçları ve halklarının talepleriyle reformlar yapmalarının gerekliliğini belirtti. Filistin meselesi ve Irak'ın durumu da görüşülen konular arasındaydı ve bölgesel istikrar açısından Irak'ın toprak bütünlüğü, siyasi birliği ve demokrasinin tesisi hususlarında iki ülkenin ortak kanaatlere sahip olduğu ortaya kondu ("Gül, Lübnan'da," 2004; "Gül: Lübnan'la," 2004).

Ekim 2004'te Suriye'nin baskılarıyla başbakanlıktan istifa eden ve Suriye karşıtı kampanyaya destek vermekte olan Hariri'nin Şubat 2005'te öldürülmesiyle Lübnan siyaseti istikrarsızlaşırken Türkiye de Lübnan siyasetine müdahil olan ülkelere biri oldu. Adı ilk defa duyulan bir örgütün suikastı üstlenmesiyle tüm şüpheler de Suriye'ye odaklandı. Böylece Lübnan muhalefeti, anayasaya göre Nisan veya Mayıs'ta yapılması gereken seçimlerden önce Suriye'nin askerlerini çekmesini istedi ("Terörün Dönüşü!," 2005). Elbette ki suikast sonrası süreç, ilişkilerin karşılıklı iş birliği anlayışıyla gelişim gösteren niteliğini etkileyerek Türkiye'nin Lübnan'da istikrarı muhafaza amacıyla Suriye'nin askerlerini çekmesine ve seçimlere odaklanmasına neden oldu.

Batılı ülkeler suikastın arkasında olduğunu düşünerek Suriye üzerindeki baskıyı artırırken ABD de yaptırımlarını genişletme kararı aldı. Dolayısıyla Suriye, Lübnan'daki askerlerini çekmek durumunda kaldı ve bu sırada Türkiye'den destek talebinde bulundu. Türkiye de Suriye'nin bu talebine, ABD'nin itirazlarına rağmen Cumhurbaşkanı Sezer'in Nisan 2005'teki ziyaretiyle karşılık verdi. Ancak Batı'nın askerlerin çekilmesi ve suikastın aydınlatılmasına dair talepleri de iletildi. Zira suikastın ardından Lübnan'daki askerlerini çekmesine yönelik baskılar, 1559 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararıyla artmaktaydı. Bunun üzerine Suriye, 29 yıllık askeri varlığını son

erdirdi. Bu durum, Lübnan'da ve bölgede demokratikleşme açısından da önemliydi. Nitekim Lübnanlılara göre, askerlerin çekilmesi ve özgür seçimlerin gerçekleşmesi, bölgeyi bu bağlamda etkileyecek bir sürecin başlangıcı olabilecekti. Dolayısıyla Lübnan'ın seçimlere kadar olan süreci istikrarsızlığa sürüklenmeden atlattığı gerekliydi (Cemal, 2005). Suriye'nin askerlerini bir an evvel çekmesini önemli hale getiren de bu durumdu ve Suriye, 25 Şubat'ta, BM ile iş birliğine istekli olduğunu belirtip askerlerini çekeceğini açıklayarak bu süreçteki ilk olumlu adımı atmış oldu. Ancak özellikle Suriye muhaliflerini hedef alan siyasi suikastlarda onlarca kişinin ölmesi, ülkedeki istikrarsızlığı körükleyen önemli bir husus olarak öte yanda durmaktaydı.

Bu ortamda, Sezer'in Suriye ziyaretinin de gösterdiği üzere Türkiye, BM kararı uyarınca ve Lübnan'ın bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve birliği çerçevesinde Suriye'nin askerlerini hızlı bir şekilde çekmesini destekledi. Bu süreçte Suriye ve Lübnan'la ikili ilişkilere, bölgenin yararı açısından verdiği önemi vurguladı. Ayrıca genel seçimlerin demokratik ve halkın özgür iradesini yansıtabilecek biçimde gerçekleşmesi için ilgili tüm taraflara sorumluluk düştüğünü belirtti (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2005a). Ardından Suriye 26 Nisan itibarıyla Lübnan'daki askerlerini çektiğinde, bu adımın bölgesel bir gerginliği ortadan kaldırdığını ve Lübnan'ın olduğu kadar Suriye'nin istikrarına da katkı yaptığı düşünen Türkiye, bu durumu memnuniyetle karşıladı. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2005b). Haziran 2005'te 11. Arap Ekonomik Forumu'na katılmak üzere Lübnan'a giden Başbakan Erdoğan'ın, Sezer'in telkinlerinin Lübnan'dan asker çekilmesinde etkili olduğu açıklaması da Suriye'nin bölge siyasetinde Türkiye'ye verdiği önemi gösterdi ("Biz İstedik, Suriye," 2005).

Bu sırada Suriye yanlısı hükümetin istifa ettiği Lübnan'da Mayıs'ta düzenlenen genel seçimler, ABD yönetimi tarafından hem "bağımsız, demokratik ve istikrarlı bir Lübnan'ın başlangıcı" hem de Ortadoğu'daki demokratikleşme sürecinin Irak'tan sonraki yeni bir halkası olarak görüldü (Cicioğlu, 2006: 136). Öyle ki bu süreç Suriye karşıtı siyasilerce de bir özgürlük, egemenlik ve bağımsızlık mücadelesi kabul edilerek ülkenin istikrarı ve demokrasisi için bir fırsat olarak değerlendirildi (139). Bu nedenle de seçim öncesinde hükümet aleyhindeki gösterilere "Sedir Demokratik Devrimi" adı verildi ve gösterileri destekleyen ABD'li siyasilerce Lübnan, bir "demokrasi adası" addedildi. Ancak Lübnanlılar arasındaki dini, siyasi ve ekonomik parçalanmışlık, dönemselsel bir ortak payda olan Suriye karşıtlığının alt edemeyeceği bir mesele olarak varlığını sürdürmekteydi (Atlıoğlu, 2005). Ülkenin istikrarı için seçime önem veren Türkiye de seçimi yakından takip etti ve suikastın aydınlatılması için Suriye makamlarına sık sık

BM ile iş birliği çağrısı yaptı. Lübnan siyasetine doğrudan müdahil olduğu bu süreç, böylece Suriye'nin etkisinden bağımsız bir Lübnan politikası imkanını da artırmaya başladı.

Ancak seçimlerin ardından kurulan Suriye karşıtı yeni hükümet, ülkeyi istikrara kavuşturamadı. Bununla birlikte Suriye üzerinde artan baskılara dahil olmaması ve komşuların kendi arasında da sıfır sorunlu ilişkiler ve diyalog ilkeleri doğrultusunda Suriye'nin de içinde yer aldığı diplomatik bir çözümü tercih etmesi, Türkiye'ye herhangi bir olumsuzluğa yol açmadı. Aksine Lübnan'la ilişkilerin kazandığı ivme devam etti (Atlıoğlu, 2009). Bunun temelinde ise mevcut krize dair tarafsız bir konum alarak Suriye karşıtları ile Suriye arasındaki gerginliği barışçıl bir çözüme kavuşturmaya çalışması vardı (Ayhan ve Orhan, 2009: 24). Öyle ki Lübnan Başbakanı Sinyora, Haziran 2006'daki ziyaretinde Erdoğan'dan Suriye ve Lübnan üzerindeki nüfuzuna binaen Türkiye'nin iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesinde arabuluculuk yapmasını istedi. Bunun anlamı, Türkiye'nin kimlik atfının vadettiği güvenlik çerçevesinde Lübnanlılar tarafından kabul gördüğüydü. Erdoğan da Lübnan'ın güvenliği ve refahının bölgenin istikrarı açısından önemini vurgulayarak Türkiye'nin üzerine düşeni yapacağı karşılığını verdi ("Lübnan Arabuluculuk," 2006). Böylece bölgeyle aidiyet kuran kimlik atfı ve kolektif kimlik arayışı doğrultusunda küresel ve bölgesel güvenliğe katkı yapabilecek, istikrar ve refaha dayalı bir bölgesel düzen tesisi amacıyla Türkiye, bölge ülkeleriyle gelişerek artan etkileşimlerden demokratik niteliğine dek sahip olduğu tüm özellikleri, Lübnan'da istikrar için kullanabileceğini gösterdi. Bu doğrultuda, tarih boyunca Lübnan'ı "Büyük Suriye"nin bir parçası olarak gören Suriye yönetiminin bu ülkeyle karşılıklı temsilcilikler üzerinden diplomatik ilişkiler kurmaması göz önüne alındığında, iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi ihtiyacının olduğu fark edilmekteydi. Ancak gelişen olaylar Türkiye'nin Lübnan'ın istikrarına dönük çabalarını başka yöne çevirdi.

3.3.3. 2006 Lübnan–İsrail Savaşı ve Türkiye'nin Artan Rolü

Bölgeyle aidiyet kuran Türkiye'nin bölgesel meselelere dair çözüme yönelik müdahaleleri, bölgesel bir aktör olma konumunu güçlendirdikçe yeni sorunlara dair kendisinden beklentileri de artırmaktaydı. Nitekim Hariri suikastının ardından ikinci kriz, Erdoğan'ın ziyaretinden kısa bir süre sonra, Hamas'ın bir İsrail askerini kaçırmasıyla Gazze'de başlayıp Temmuz'da Lübnan sınırlarında Hizbullah'la İsrail arasında bir çatışmaya dönüşen sürecin Lübnan'ı da kapsamıyla ortaya çıkı. İsrail'in Lübnan'a bir harekat başlatıp Güney Lübnan'ı işgal ettiği bu süreçte, Hamas ve İsrail arasında arabuluculuk yapan Türkiye, bu işgale sert tepki gösterdi. İsrail ise Suriye'nin Hizbullah'a silah tedariki iddiasını öne sürdü ve bu durum, Türkiye'nin çözüm politikasını

şekillendirdi. Böylece çatışmanın bölgeye yayılmasını önlemek üzere ve İsrail'in kışkırtmalarına karşı, ABD'nin de desteğiyle, Suriye'nin itidalli davranmasını sağladı. Aslında Suriye de barış çabalarının devamından yanaydı; bu sebeple çatışmalar Lübnan'a sıçradığında dahi karşılık vermedi (Kürkçüoğlu ve Koraş, 2011: 202; Yeşilyurt, 2013: 416). Türkiye'nin Lübnan'ın istikrarı için attığı bu adımlar, aynı zamanda Suriye'yle gelişen ilişkilerden ABD'nin kendi bölge siyaseti doğrultusunda yararlanmaya başladığını tekrar somut bir biçimde ortaya koydu.

Türkiye'nin çatışmaları durdurup istikrarı sağlama çabasına girdiği bu süreçte Arap Birliği üyesi on sekiz ülke de çatışmaların ardından 15 Temmuz'da Kahire'de toplanarak BM Güvenlik Konseyi'ni çatışmaları durdurmaya çağırdılar. Ancak İsrail'e karşı Hizbullah'ın desteklenmesi hususunda ortak bir tavır sergileyemediler. Suudi Arabistan ve Mısır liderliğinde bir kısmı Hizbullah'ı sorumsuzlukla eleştirirken Lübnan ve Suriye'yle birlikte diğerleri, bir direniş örgütü olarak Hizbullah'ın uluslararası meşruiyetini savundular ("Arab League," 2006). Arap ülkeleri, her ne kadar insani yardımda bulunsalar da aslında tam da bu direniş fikrinin Arap gençleri arasında bir değişim dalgası ortaya çıkarıp rejimlerini tehdit etmesinden çekindikleri için çatışmaların durdurulmasına dönük adım atmakta tereddüt ettiler (Abdel Salam, 2006; Köse, 2007: 74). Suudi Arabistan ile Suriye arasındaki nüfuz çekişmesine rağmen Hizbullah'ın mücadelesinin Müslüman halklar tarafından takdirle karşılanması üzerine, ülkenin yeniden imarına dönük projelere gerekli katkıyı sağlama vaadinde bulundular (Kor, 2006: 144).

Türkiye ise krizle birlikte Lübnanlı yetkililerden gelen müdahale taleplerinin yanı sıra bölgesel ve küresel aktörlerin süreçteki rolüne meşruiyet tanınması ve BM Barış Gücü'ne, Lübnan'ın istikrarı ile imarına ve yardımların ulaştırılmasına yardımcı olacak biçimde katkı sağlamak istemesi sebebiyle, bir yandan proaktif ve çok taraflı dış politika ilkeleri çerçevesinde hareket ederek diğer yandan bölgeyle olan tarihi ve kültürel bağlarından yararlanarak kolektif güvenliği sağlamaya ve istikrarı muhafaza etmeye çabaladı. Bu sayede tüm bölgesel ve küresel aktörlerle geliştirdiği ilişkilerini Lübnan bağlamında bölgenin istikrarı için istihdam etti ve hiçbir aktörle bir gerilim yaşamadı ("Lübnan Başbakanı," 2006; "Türk Yardımını," 2006; "Ve Tezkere Meclis'te," 2006; Köse ve Bölme, 2006; Davutoğlu, 2013b: 299).⁷⁵

⁷⁵ Oğuzlu ve Güngör (2006), Türkiye'nin, asker gönderme kararının alındığı UNIFIL II de dahil Soğuk Savaş sonrası dönemde BM şemsiyesi altında düzenlenen barış operasyonlarına, Batılı uluslararası toplumun bir üyesi olarak kabul edilmek üzere katıldığını, bunu da ulusal güvenliği ile bölgesel ve küresel güvenlik arasında karşılıklı bir bağ kurup, Batılı normları dünyanın geri kalanına bu operasyonlarla taşıyıp güvenliğe katkıda bulunarak yaptığını savunmaktadır. Altunışık (2007a) içinse Türkiye'nin UNIFIL II'ye asker göndermesi, AK Partili karar alıcıların bölgeyle aidiyet kuran ve sorunlardan kaçış olmadığını düşünen yaklaşımlarının bir sonucudur.

İsrail–Lübnan Savaşı, Güvenlik Konseyi'nin 11 Ağustos tarihli, 1701 sayılı kararıyla 14 Ağustos'ta sona erdi. Bu kararla, Güney Lübnan'da Lübnan ordusunun ve BM Barış Gücü askerlerinin konuşlandırılması da öngörüldü. Böylece halihazırda burada bulunan BM Barış Gücü askerlerinin sayısı 7 kat artırılıp yetkilerinin genişletilmesi, ayrıca 31 Ağustos 2007 tarihine dek görevine devam etmesi sağlandı. Böylece çatışmaların sona erdirilmesi, Lübnan askerlerinin desteklenmesi ve Güney Lübnan'da hükümet kuvvetleri dışında hiçbir silahlı gücün bulunmaması amaçlandı ("Şiilerde Tereddüt," 2006; Cicioğlu, 2008: 165, 168). Dışişleri Bakanı Gül'ün çatışmaların ardından yaptığı Lübnan, Suriye ve İsrail ziyaretleriyle Türkiye, bu defa ülkede istikrarı sağlama ve sürdürülebilir hale getirme çabalarına katkıda bulundu.

Bu ziyaretler, Türkiye'ye atfedilen rollerin meşruiyeti için önemliydi. Lübnan için kritik olan ve Türkiye'nin rolünü belirleyen husus, Barış Gücü'ne yapılacak askeri katkı ve bu katkının niteliğiydi. Aslında Türkiye, asker kararı henüz BM'de müzakere edilirken dahi, asker göndermeye hazır olduğunu duyurmuştu. İlk önce Lübnan'a giden Gül, Hizbullah'ın Lübnan hükümetinin bir parçası olduğunu ifade ederek Türkiye'nin hassas dengelerin farkında olduğunu gösterdi ve barış şartlarını koruyacak ve Lübnan halkının taleplerini karşılayacak biçimde hareket edileceğini belirtti ("Hizbullah Lübnan'da," 2006). Türkiye'nin Lübnanlı taraflara yönelik bu tavrı, seçimlerle hedeflenen istikrarın bu savaşla iyice zorlaşmaması açısından kritik nitelikteydi. Bu doğrultuda Suriye'yi ziyaretinde Gül, Lübnanlı gruplar üzerindeki etkisini kullanarak kalıcı bir ateşkesle barışa katkı sağlamasını istedi ve bunun aynı zamanda kendi yararına olduğunu söyledi. Ayrıca 1701 sayılı karar uyarınca Lübnan ordusu haricinde silah desteğinde bulunulmaması gerekliliğini ileterek, İsrail tarafından bu gerekçeyle düzenlenebilecek saldırıları engellemek istedi ve taleplerine olumlu karşılık aldı ("Esad'a 'Barışa,'" 2006).

Lübnan topraklarına saldırması karşısında Türkiye'nin İsrail'i sert bir şekilde eleştirmesi ve sorunu uluslararası platformlara taşınması sonucunda, Lübnanlıların Türkiye'ye eğilimi daha da arttı (Ayhan ve Tür, 2009: 284). Dolayısıyla Lübnan'da hükümet kanadı Türkiye'nin Barış Gücü'ne asker göndermesini talep ederken büyük ölçüde muhalefet de destekledi. Gül'ün ziyareti esnasında Suriye'den de Türkiye'nin askeri katkısına olumlu bakıldığı yanıtı alınmıştı. Lübnanlı Sünniler ve Hizbullah'ın silahsızlandırılması hususunda rol almaması şartıyla Şiiler de Türk askerinin gelmesini desteklediler ("Lübnan'a Türkiye," 2006; "Türk Yardımını," 2006). İsrail ise BM kararı öncesinde dahi Türkiye'nin asker göndererek katkıda bulunması fikrini benimsemişti ("Barış Masasına," 2006). Gül'ün ziyareti esnasında da Türkiye'nin rolünün istikrara katkı

sağlayacağına inandıkları söylediler ("Türk Ordusunu," 2006). Böylece Türkiye etkin bir bölgesel ve küresel aktör olma konusunda güçlü bir biçimde mesafe kat etti.

Zira uluslararası düzeyde de Türkiye, Lübnan'daki çatışmaların sona ermesi için ABD ve İtalya tarafından düzenlenen Roma Konferansı'na, bölgede huzurun ve barışın sağlanmasında büyük bir rolü olacağı beklentisiyle davet edildi ("Barış Masasına," 2006). Bu davetin, aktif Ortadoğu siyasetinin bir sonucu olduğunu düşünen Türk yetkililer de her türlü desteği vermeye hazır olduklarını dile getirdi. ABD ise bir adım daha öteye giderek Barış Gücü'ne Türkiye'nin liderlik etmesi fikrini ortaya koydu ("Lübnan'a Türkiye," 2006). Bu bölgesel ve uluslararası bağlam içerisinde AK Parti hükümeti; Türkiye'nin bölgedeki krizlere duyarsız kalamayacağı, Lübnan'da istikrarı sağlamanın çıkarına olduğu ve katkıda bulunmamanın stratejik bir hata olacağını savunarak tarihi sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiği düşüncesiyle asker göndermek konusunda kararlı davrandı (Ayhan ve Tür, 2009: 286). Nitekim, Gül'ün İsrail, Suriye ve Lübnan ziyaretleri sonrasında Barış Gücü'ne katılım için uluslararası ve bölgesel ortamın uygun olduğuna kanaat getirildi ve tezkere TBMM'ye sevk edildi. Tezkerenin 5 Eylül 2006'da geçmesinin akabinde, Ekim'de Türk askeri Lübnan'daki görevine başladı. Böylece, 1701 sayılı kararın taşıdığı belirsizlikler dolayısıyla, Türkiye'nin bölgede ve Lübnan'da üstlenmek istediği rollere mani olacak bir görünümünden kaçınmak da mümkün oldu.

Burada amaç, kimi Arap ülkelerinin ABD ve İsrail'e yarayacağı endişesiyle Türkiye'nin Barış Gücü'nde yer almasına karşı çıktığı bir ortamda, yanlış anlaşılmayacak net bir rolle hareket etmektir. Kısa süre içinde durum berraklaştıkça Türkiye, asker gönderip sahada bulunmayı çıkarları olarak gördü ve tereddütler ortadan kalktı. Arap dünyasıyla iyi ilişkilerin de bunda etkisi oldu. Türkiye, Lübnan içindeki ve bölgedeki güç dengesinin bozulup istikrarsızlığın hakim olmasına da mani olmak düşüncesindeydi. Bu nedenle tezkerede silahlı grupların silahsızlandırılması dahil Güvenlik Konseyi kararları dışında hiçbir görevde bulunmayacağı belirtildi (Bila, 2006a, 2006b; Cicioğlu, 2008: 173-174; Robins, 2007a). Bu ihtiyacı doğuran ise BM kararındaki belirsizliklerin, aynı zamanda, Hizbullah ile Türk askerleri arasında bir çatışmaya sebebiyet verme ihtimali taşınması ve üstlenilen rolün, başta Hizbullah olmak üzere Lübnanlılar için de netleşmesi gerekliliği idi. Nitekim tezkerenin ardından Hizbullah liderleri, silahsızlandırmanın bir iç mesele olduğunu ve BM kararları çerçevesinde hareket ettiği sürece Türk askerlerinin herhangi bir tehditle karşılaşmayacağını vurgulamışlardı ("Fadlallah: Türk," 2006). Böylece söz konusu ihtimal, bir yandan Türkiye'nin Lübnanlı tüm kesimlere eşit mesafede duran ve üstlenmek istediği rolü onlar için de netleştiren yaklaşımıyla, öte yandan belirlenen

koşulların kabul edildiğini gösteren bir biçimde, Hizbullah tarafından yapılan açıklamalarla giderildi. Öyle ki Türkiye'nin Lübnan'ın istikrarına katkıda bulunan ve yumuşak güç unsurlarını içeren yaklaşımının takdirle karşılandığı bir sonuç ortaya çıktı.

Türkiye'nin İsrail'in Lübnan'a saldırılarını eleştirmesi, uluslararası yardım toplantılarına etkin bir şekilde katılması, Kızılay ve STK'lar aracılığıyla savaş sırasında ve sonrasında yardım ve imar faaliyetlerinde bulunması ve mezhep ayrımı yapmaması gibi hususlar, tüm Lübnanlı gruplar nezdinde itibar kazandırdı. Barış Gücü kapsamında dahi diğer ülkelerin askeri varlığına karşı çıkan Hizbullah, aksine Türkiye'nin askeri katılımını destekledi. Üstelik askerlerin Lübnan'ın yeniden yapılandırılmasına katkıda bulunmaları Türkiye'nin itibarını daha artırdı (Orhan, 2010a: 13; Yeşilyurt, 2013: 417). Bu sayede diğer ülkelerin eleştirildiği noktada Türkiye, önemli bir askeri, siyasi ve ekonomik bir aktör olarak Lübnanlı geniş bir kesim tarafından daha fazla kabul görerek Lübnan'a daha fazla müdahil olmaya davet edildi (Arı ve Pirinççi, 2010a: 13).

Bu dönemde Türkiye ile Lübnan arasında yaşanan tek sorun, halihazırda bu ülkeyle ilişkilerini Kıbrıs açılımıyla ilişkilendiren Türkiye'nin beklentilerinin aksine 14 Mart İttifakı hükümetinin 17 Ocak 2007'de Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile Doğu Akdeniz'de petrol ve doğalgaz aramaya yönelik yetki alanlarını belirleyen gizli bir anlaşma imzalaması oldu. GKRY'nin adanın tek temsilcisi olarak görülmemesi amacıyla Türkiye bu anlaşmaya karşı çıktı. Suriye'nin desteğini aldı ve bu sayede KKTC yetkilileri Suriye'yi ziyaret ederek ilişkilerin geliştirilmesine dair konuları görüştüler ve Eylül 2007'de Magosa ile Lazkiye limanları arasında feribot seferleri başlattılar. Böylece Türkiye, Suriye ile arasındaki ilişkilerin dengeleyici özelliğini hem GKRY'ye hem de Lübnanlı gruplara göstermiş oldu. Sonrasında ise Başbakan Saad Hariri, GKRY ile yapılan anlaşmanın acele bir karar olduğunu ve Türkiye ile ilişkilerin kendileri için önem arz ettiğini belirten bir açıklamada bulundu. Lübnan parlamentosu da ilişkilerin bozulmaması için anlaşmayı onaylamadı (Atlıoğlu, 2009; Yeşilyurt, 2013: 418-419). Aslında Türkiye de anlaşma ortaya çıktığında yürürlüğe konulmaması talebiyle karşılık vermiş, Lübnan'ın istikrarını önemsemesine binaen Lübnanlılar nezdinde kazandığı itibarı kaybetmek istememişti ("Fuad Sinyora," 2007). Türkiye'nin Lübnan'da attığı bu adımlar, Ortadoğu'da daha etkin ve müdahil bir rol üstlendiğini ve bunun bölgesel ve küresel aktörler tarafından kabul gördüğünü somut bir biçimde gösterdi.

Lübnan'da diğer bir kriz, Kasım 2006'da Sanayi Bakanı Piyer Emin Cemayel'in öldürülmesiyle başlayarak önce hükümet krizine ardından 2007'nin ikinci yarısında cumhurbaşkanlığı krizine

dönüştü. Bu süreç, Lübnan'da hassas dengelere dayanan istikrarın ne derece kırılğan olduğunu da gösterdi. Cemayel'in öldürülmesinin ardından Sinyora başbakanlığındaki hükümet Hristiyan bir bakanla Hizbullah'tan beş bakanın istifa etmesi üzerine altı bakanını kaybetti. Hariri suikastını araştıran BM Özel Mahkemesi'nin soruşturmalarından da etkilenen bu süreçte Hizbullah'ın amacı, Batı yanlısı hükümetin istifa etmesini sağlamaktı ve bu amaçla protesto mitingleri dahi düzenlemişti. Hükümet ise Hariri suikastını soruşturacak uluslararası bir mahkeme kurulması fikrini desteklemekteydi. Hizbullah aleyhine birtakım ekonomik reformlarla birlikte gerginlik daha da tırmandı ("Lübnan'da Kapışma," 2006). Bu süreçte Ocak'ın ilk günlerinde Lübnan'a giden Başbakan Erdoğan; Cumhurbaşkanı Lahud, Başbakan Sinyora ve Meclis Başkanı Berri ile görüşerek, ülkeye onlarca yıl kaybettirebilecek bir sorunun siyasi diyalogla çözülmesi tavsiyesinde bulundu ("Hizbullah'la Görüştü," 2007).

Lakin bu ortamda, Cumhurbaşkanı Lahud'un görev süresinin sonuna yaklaşılmasıyla birlikte yeni bir cumhurbaşkanı seçme ihtiyacı, sürekli ertelenen seçim turları dolayısıyla ülkedeki siyasi krizi derinleştirdi. Lahud, görev süresi dolmak üzere iken olağanüstü hal ilan ederek yetkilerini, anayasa çerçevesinde hükümete devretmesi gerekirken, orduya devrettiğini açıkladı ("Lübnan'da Olağanüstü," 2007b; "Lübnan'da Olağanüstü," 2007). Her ne kadar Lübnan ordusu anayasanın dışına çıkmasa da bu durum, Suriye yanlılarıyla karşıtlarının rekabeti sebebiyle mevcut krizin uzayabileceğini ortaya koydu. Tüm bu olup bitenlerse, askerlerini çekmesine rağmen Suriye'nin etkisinin sona ermediğini gösterdi. Buna binaen Cumhurbaşkanı Gül, Esad'ın Ekim 2007'deki ziyaretinde bu konuyu gündeme getirdi ve Lübnan'da istikrarın sağlanması için iki ülkenin üzerine düşeni yapması gerektiğini belirtti. Bunun üzerine Esad, Lübnan'daki cumhurbaşkanlığı seçimlerine müdahale edilmeyeceği imasında bulundu ("Masadan Kalkma," 2007). Lübnan ordusunun hukuka bağlı kalması ve cumhurbaşkanlığı yetkilerini hükümetin üstlenmesi gerektiğini belirterek kriz sürecine müdahil olan ABD'yi de memnun eden bu gelişme, aslında Lübnan'ın ve bölgenin istikrarı konusunda kat edilmesi gereken mesafenin ve bu süreçte Türkiye'nin üstleneceği yeni rollerin işaretçisiydi ("Lübnan'da Olağanüstü," 2007a). Tüm bunlar aynı zamanda Türkiye'nin sahip olduğu imkanları bölgesel bir düzen hedefiyle Lübnan'da istikrar için kullanırken coğrafi ve kültürel yabancılaşmaya son vererek güç devşirme imkanlarından yararlandığının ve küresel etkinlik kapasitesini artırdığının da bir göstergesiydi. Türkiye'nin bu kapasiteye erişmesinde, kimlik atfının ve üstlendiği bölgesel rollerin onaylanması bakımından önem arz eden Mısır'la etkileşimlerin de büyük payı vardı.

3.4. Mısır

Bu kısımda, herkes için güvenlik sağlamaya dönük istikrarlı bir bölgesel düzen hedefi doğrultusunda bölgeyle normatif bütünleşme arayışında olan Türkiye'nin aktif bir Ortadoğu siyaseti ortaya koymasını mümkün kılacak biçimde Mısır'la kimlik atfının kabulüne dayanan etkileşimler kurabildiği gösterilmektedir. Bu doğrultuda ilk olarak, kısaca Mısır'ın bölgesel konumu ve bunun Türkiye açısından önemi, iki ülkenin birbirlerine karşı sahip olduğu düşünceleri ortaya koyacak biçimde ele alınmaktadır. İkinci olarak, Irak başta olmak üzere bölgesel meseleler bağlamında ikili ilişkilerin gelişimi açıklanmaktadır. Üçüncü olarak da Mısır'daki seçim süreci, demokratik gelişim açısından bölgesel ve uluslararası bağlamı içerisinde tasvir edilmektedir. Son olarak ise seçim sürecinin ardından yine bölgesel meselelerden etkilenecek gelişen ikili iş birlikleri açıklanmaktadır.

3.4.1. Bölgesel Bir Aktör Olarak Mısır

Türkiye'nin karşılıklı olarak birbirleri hakkındaki düşüncelerinin dönüşerek, aktif Ortadoğu siyasetine imkan verecek biçimde birbirlerini diğerinin perspektifinden gördükleri bölge ülkelerinden bir tanesi de Mısır'dı. Mısır'la Türkiye arasındaki ilişkileri 1920'lerden itibaren modernleşme ve hilafet tartışmaları belirledi. Bağımsızlıkların tanınmasına rağmen bu tartışmalar dolayısıyla da ekonomik ve siyasi ilişkiler 1920'ler ve 1930'lar boyunca gelişmedi (Rızık, 2000: 481-498). II. Dünya Savaşı sonrası süreçteyse Türkiye, SSCB'ye ve "komünizm tehlikesi"ne karşı Ortadoğu'yu kapsayan bir savunma alanının liderliğine soyunurken Mısır, Avrupalı "emperyalist ve işgalci" güçlere ve "siyonizm tehlikesi"ne karşı bir güvenlik arayışının liderliğini üstlendi. Türkiye aradığı liderliği Batılı aktörlerin desteğiyle elde etmeye çalışırken Mısır ise "Arap Birliği"ni gerçekleştirerek sağlamaya çalıştı. Böylece iki ülke arasında, Mısır'daki 1952 Devrimi'yle gittikçe belirginleşen bir bölgesel liderlik rekabeti ortaya çıktı ve güvenlik anlayışındaki farklılık dolayısıyla ilişkilerin gelişimine mani oldu (Nevvar, 2000: 536-552).

1940'ların sonundan itibaren Batı ile Türkiye'nin ortak güvenlik çıkarlarına sahip olduğunu düşünen Cumhuriyet elitleri, Türkiye'nin NATO üyeliğini ve Ortadoğu'daki konumunu Batı perspektifinden değerlendirmeyi tercih etti (Soysal, 1986: 252-253). Bu nedenle de SSCB'nin Ortadoğu'da artan etkisini Türkiye'nin ve Batı'nın güvenliği için tehdit algılayarak 1957 Suriye krizinde silahlı kuvvetlere dayanan ve 1958 Lübnan krizinde İncirlik üssünün ABD tarafından kullanılmasına izin veren tepkiler gösterildi. Ancak buna rağmen uluslararası alanda maruz kaldığı yalnızlık dolayısıyla 1960'lar ve 1970'lerden itibaren Türkiye, Ortadoğu ile Batı arasında

dengeli ve bölgesel meselelerde taraf olmayı ama müdahil olmamayı tercih eden bir yaklaşım benimsedi. Bunun en bariz örneği de Arap-İsrail anlaşmazlığında Filistin davası bağlamında Arap ülkelerinin desteklenmesi oldu. Nitekim Türkiye, İsrail'in var olma hakkını tanımakla birlikte, ABD'nin İsrail yanlısı tutumunun denge kurmak amacıyla Mısır (ve Suriye) başta kimi Arap ülkelerini SSCB'ye yakınlaştırdığını ve SSCB'nin bölgedeki etkisini artırdığını fark etmişti (Karaosmanoğlu, 1986: 159-160). Bu sebeple de Irak, Lübnan ve Suudi Arabistan'la bir şekilde "dostane" ilişkiler geliştiren Türkiye, Mısır'la bu imkanı yakalayamamıştı.

Mısır'la ilişkileri bir yandan Mısır'ın tam bağımsızlık ve egemenlik arayışı, diğer yandan Filistin-İsrail meselesine dair farklılaşan tutumlar belirledi. Sonuç olarak da Türkiye'nin Batılı ülkelerle birlikte yaptığı tüm pakt önerileri hem krallık hem de cumhuriyet dönemi Mısır yöneticileri tarafından her defasında reddedildi. Başbakan Menderes'in Arap ülkelerinin İsrail'in var olma hakkını tanımaları gerektiğine dair ifadelerine Mısır lideri Cemal Abdül Nasır'ın, Arap dünyasının İsrail siyaseti nedeniyle Türkiye'den nefret ettiği şeklinde verdiği karşılık da bu bağlamın bir sonucuydu. Buna rağmen Mısır'la İngiltere arasında Ekim 1954'te yapılan anlaşmada Türkiye'ye (ve Arap Birliği ülkelerine) yönelik bir saldırıda İngiliz askerlerinin Süveyş Kanalı'na geri dönme hakkının tanınması, ikili ilişkilerde belirli bir yumuşama sağladı. Ancak Nasır'ın Bağdat Paketi'yle ilgili, Arap dünyasını bölerek Batı'nın ve Türkiye'nin kontrolüne sokacağına dair aleyhteki söylemleri nedeniyle ilişkiler yeniden gerildi. Arap milliyetçiliğinin bayraktarlığını üstlenen Nasır'ın bu tavrı, Suudi Arabistan'ı yanına çekerken Irak haricindeki ülkelerin pakta dahil olma cesaretlerini kırdı. Buna bir de Kıbrıs meselesinde Rumlara verilen destek eklenince, Türkiye için Mısır güvenilir bir ülke haline geldi. Bandung Konferansı benzeri ortamlarda Batı'nın sözcülüğünü üstlenmeye devam etmesi de Mısır için Türkiye'nin güvenilirliğini pekiştirdi. Böylece, Arap ülkelerini kendi liderliği altında bir araya getirmeye çalışan Mısır, Batı'yla "yakın" ve İsrail'le "normal" ilişkileri sebebiyle Türkiye'nin Arap ülkeleriyle iş birliğine mani oldu (Soysal, 1986: 108-120; 1987; Barnett, 1998).

Bunun nedenleri arasında tarihi gelişmelerden, dış politika tercihlerinden ve coğrafi konumlardan kaynaklanan farklılıklar dolayısıyla stratejik tercihlerin birbirlerine zıt tehdit algılamaları üretmesi önemli bir yer tuttu. Bölge ülkelerinin Türkiye'nin seküler rejimine ve Batı'yla ittifak ilişkisine dair eleştirel tutumları da iş birliği zeminini sürekli bir biçimde engelledi (Karaosmanoğlu, 1986:

162-163).⁷⁶ Bu yüzden de 1965'e dek bölgedeki her gelişme, iki ülkeyi karşı karşıya getirdi. Bu tarihten itibaren ilişkilerde normalleşme başladı ve değişen Filistin siyasetiyle birlikte savaşlar dahil Arap-İsrail anlaşmazlığında Arap ülkelerinden yana tavır alan Türkiye, bu sayede bölge ülkeleriyle özellikle ekonomik açıdan ihtiyaç duyduğu yakınlaşmada Mısır engelinden kurtuldu. Ardından da birçok bölge ülkesiyle ilişkiler hızlı bir şekilde iyileşti.

1970'lerde yaşanan gelişmelerin Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinin iyileşmesinde etkisi büyük oldu. Bunlardan en önemlileri, bu süreçte Mısır'ın Arap dünyasındaki liderlik rolü zayıflarken zengin Körfez ülkelerinin, özellikle de Suudi Arabistan'ın yükselişe geçmesiydi. Bu sayede Türkiye bölgesel istikrar ve ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda Mısır'la iş birliği yaparken öbür yandan Irak, Libya ve Suudi Arabistan'ın öne çıktığı diğer Arap ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkilerini artırdı. Türkiye'nin İKÖ'nün kuruluş sürecine ve toplantılarına katılımı da bu sürecin bir ürünü oldu (Soysal, 2000b). Bu dönemde Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın farklı bakışı sayesinde Batı'yla ilişkiler de ortak bir nokta haline geldi.

Sedat yönetiminin Batı'yla ilişkileri önemseyen yaklaşımıyla Mısır, Türkiye için kabul edilebilir bir aktöre dönüştü. Yine bu dönemde, 26 Mart 1979'da İsrail'le Camp David Barış Anlaşması'nı imzalayan Mısır, Arap Birliği ve İKÖ üyelikleri askıya alınarak cezalandırılrsa da Türkiye'nin omzundan İsrail'i tanıyan tek Müslüman ülke olma yükünü aldı. Bu sebeple Filistin'e dair Arap ülkelerinden yana tavrını sürdürmekle birlikte Mısır'ı kınamadı ve Batı'yla ilişkileri dolayısıyla İKÖ'ye dönüşünü destekledi. Böylece 1967'de dışişleri bakanları düzeyindeki karşılıklı ziyaretler, 1985 ve 1986 yıllarında bu defa cumhurbaşkanları düzeyinde gerçekleştirildi. Böylece iki ülke arasında birçok alanda iş birliği süreci başladı ve Başbakan Özal'ın 1987'deki ziyaretiyle bu süreç pekiştirildi (Soysal, 1986, 1987; Armaoğlu, 2000). Mısır'ın özel girişimlerin ve yabancı sermayenin önünü açan 1990'lardaki ekonomi siyasetiyle ekonomik ilişkilerin gelişmesini sağladı. Böylece Türkiye, Mısır pazarında belirli bir konum edindi ve 2000'lere doğru Mısır'a ihracat arttı. Bu süreçte iki ülke arasındaki yakınlaşma, Batı'yla bölge ülkeleri arasında dengeli bir dış politika izleyen Mısır'ın Suriye'yle yaşanan krizde arabuluculuk yapmasıyla bölgesel istikrara dönük yeni bir boyut kazandı (Kürkçüoğlu ve Koraş, 2011: 195-196). Böylece AK Parti dönemine gelindiğinde Türkiye, Mısır'ı bölgesel meselelerin çözümünde muhatap alınması ve

⁷⁶ Barnett'e göre, bu dönemde bölgenin önemli aktörleri Batı'yla stratejik ilişkilere sahip ve daha kurumsal ilişkilere de açıktı. Ayrıca Batı'yla mesafeli ilişkilere müsaade eden bir Arap milliyetçiliği fikrini benimsemekteydi. Ancak Arap milliyetçiliği çerçevesinde Bağdat Paketi etrafında yaşanan tartışma, kısa sürede Batı'yla ittifakı normatif bir yasak ve Nasır liderliğindeki Mısır'ı da Arap milliyetçiliğinin öncü ülkesi haline getirdi (1998: 108).

bölgesel bir düzenin tesisinde birlikte hareket edilmesi gereken önemli bir bölgesel aktör olarak gördü ve bu sebeple de bölge siyasetindeki yerini önemsendi (Yeşilyurt, 2013: 424).

Nitekim 1950'lerdeki bölge siyaseti yüzünden Türkiye'yi tüm Arap dünyası adına *persona non grata* olarak nitelendirmesi ve Türkiye'nin bölgeyi daha fazla ötekileştirmesi göz önüne alındığında (Pope ve Pope, 2011: 219), AK Partili yöneticilerin, Mısır'ın Türkiye'nin üstleneceği rolleri onaylamasına önem verdikleri anlaşılmaktaydı. Dolayısıyla dönemin Hüsnü Mübarek yönetiminin hissettiği, bir yandan Müslüman Kardeşler gibi dini veya siyasi muhalif hareketlerin ortaya çıkardığı ve bölgesel bir boyut kazanma ihtimali olan, diğer yandan uluslararası alandaki demokratikleşmeyi de içeren ekonomik ve siyasi reform baskısından kaynaklanan tehditler karşısında Türkiye, Mübarek yönetiminin meşruiyetini ve Mısır'ın bölgesel konumunu sorgulamaya girişmedi. Bu durum ilk yansımaları, ikili ilişkilerin gelişiminde önemli bir zemini oluşturan, Irak başta olmak üzere bölgesel meselelere dair görüşmelerde buldu. Bu sayede Mısır'la etkileşimler de merkez ülke kimlik atfına uygun bir biçimde bölgedeki gelişmeleri etkileme kapasitesine olumlu katkıda bulunacak şekilde gelişme seyrini sürdürdü.

3.4.2. Bölgesel Meseleler ve Gelişen İlişkiler

Bölgeyle aidiyet kuran, bölgeyle etkileşimi önemseyen ve medeniyet perspektifi sayesinde, bölgesel meseleleri kendi meselesi olarak görürken meşruiyeti de göz ardı etmeyen bir kimlik atfında bulunan AK Parti iktidarındaki Türkiye, refah ve istikrar içinde bir bölgesel düzen hedefiyle bölgesel meselelerin çözümünde Mısır'a merkezi bir rol attetti. Çok boyutlu dış politika, müşterek güvenlik ve diyaloga öncelik gibi ilkeler doğrultusunda yapılan karşılıklı ziyaretler ve bölgesel platformlardaki etkileşimlerle bu atfı yeniden üretti. Sorunların çözümü noktasında Türkiye'nin Mısır'ı muhatap olarak gördüğünü ve bölgedeki ağırlığına karşı meydan okumadığını ortaya koyan bu durum, etkileşimlerin gelişerek sürmesini sağladı. Türkiye'nin Irak'ta muhtemel bir savaşı önlemek için bölge ülkeleriyle birlikte hareket etme ihtiyacı hissettiği süreçte ("Erdoğan'dan 'Arap' Şartı," 2002), Başbakan Gül'ün bölge turu kapsamında Mısır'ı ziyareti, bu doğrultuda atılan ilk ve en önemli adım oldu ("Komşu Ülkelerle," 2002). Bu da bölgesel istikrar ve refah arayışı bakımından Mısır'ın vereceği kararların karşılıklı bağımlılık ve müşterek kader mekanizmalarını harekete geçirmesi açısından öneminin bir göstergesiydi.

Aslında Mısır, Cumhurbaşkanı Mübarek'in, Gül'ün hemen ardından gerçekleştirdiği Suudi Arabistan ziyaretinde yaptığı Türkiye ile Mısır ve Suudi Arabistan arasında ortak bir girişim olmadığına dair açıklamasıyla, Türkiye'nin liderliği konusundaki isteksizliğini ortaya koymuştu.

Bunun nedeni, bölgesel meselelerde Türkiye'nin Mısır'ın kimi konulardaki lider rolünü tehdit edebileceğini düşünmesiydi. Ancak diğer ülkelerin girişimde yer alması ve Mısır halkının savaş karşıtı gösterileri, en nihayetinde girişimde yer almak durumunda bıraktı (Balcı ve Yeşiltaş, 2006: 22). Yine de Mısır, zaman zaman Türkiye'nin aktif bölge siyaseti ve Filistin meselesine dair yaklaşımı karşısında benzer tepkiler verdi. Bununla birlikte daha ziyade iki ülke arasındaki iş birliği potansiyeli değerlendirildi ve ilişkiler geliştirildi. Belirli ölçüde çok boyutlu dış politika ve diyaloga öncelik başta olmak üzere Türkiye'nin kimlik atfını ve davranış normlarını biçimlendiren ilkelerinin de bir sonucu olan bu tavır, bağımsız ama evrensel değerleri kuşatan bir dış politika yürütürken bölgesel ve küresel etkinliği artırmak açısından Mısır'ın taşıdığı önemin de bir göstergesiydi. İşgal sonrası Irak'ın durumu da bu sürecin merkezindeydi.

Irak'taki istikrarsızlığın Türkiye için ciddi bir güvenlik sorunu doğurduğu süreçte, Şubat 2004'te Türkiye'ye gelen Mübarek, Irak'ın toprak bütünlüğünü savundu ve Türkiye'nin Irak'tan kaynaklanan güvenlik kaygılarını anladıklarını dile getirdi ("Mısır'la Görüş," 2004). Irak'ta etnik farklılıklara dayanmaktan ziyade halkın tüm kesimlerini kuşatacak ve geleceklerini özgürce belirlemelerini sağlayacak bir anayasa hususunda her iki ülke de ortak kanaat belirtti (Aydın Tarihi, 2004c). Böylece Irak'a Komşu Ülkeler toplantılarında üzerinde uzlaşılan hususlar, aynı zamanda ikili ilişkileri belirleyen bir boyut kazandı. Filistin-İsrail meselesine dair de barış görüşmelerinin yol haritası doğrultusunda yeniden başlatılmasını destekledikleri ve aktif bir şekilde rol almaya hazır oldukları ifade edildi. Bu, Mübarek yönetiminin Irak'tan daha geniş bir bölgesel yelpazede Türkiye ile iş birliği yapabileceğinin bir göstergesiydi. Mübarek, ayrıca 2000 yılında imzalanan enerji iş birliği mutabakatının devamı niteliğinde, Ürdün'de sona eren doğalgaz boru hattının Lübnan ve Suriye üzerinden Türkiye ve Avrupa'ya kadar uzatılmasını teklif etti (Raptopoulos, 2004: 9; "Mısır Devlet Başkanı," 2004). Böylece bölgesel meselelere ve enerji iş birliğine dair yapılacaklar konusunda gerçekleştirilen etkileşimlerle iki ülke arasındaki ilişkiler ciddi bir ivme kazandı. Bu bağlam içerisinde Ekmeleddin İhsanoğlu'nun İKÖ genel sekreterliği adaylığı da Mısır tarafından desteklendi ("Gül, Kahire'den," 2004).

İlişkilerde kazanılan bu ivmenin sonucunda, Şubat 2005'te askeri iş birliğinin mevcut anlaşmalar çerçevesinde ve bölgenin istikrarına katkıda bulunacak biçimde ilerletilmesi kararlaştırıldı ("Mısır ile Askeri," 2005). Özellikle Mübarek'in Türkiye ziyaretlerinde askeri yetkililerle yaptığı görüşmelerle askeri iş birliği canlı tutuldu. Cumhurbaşkanı Sezer'in Aralık'ta Mısır ziyaretindeyse bölgenin istikrarını muhafaza amacıyla Hariri suikastı bağlamında Lübnan ve Suriye ile ilgili yapılması gerekenler, seçimlerin ardından Irak'ın durumu ve bölgesel konular ele

alındı. İkili ilişkiler bağlamında da ticaret hacmini artırmak üzere serbest ticaret anlaşması imzalanarak iş adamlarının faaliyetleri için hukuki zemin güçlendirildi ("Gündem Ortadoğu," 2005; "Barış Mutabakatı," 2005). Ayrıca Türk sanayi ürünlerine uygulanan vergilerin aşama aşama tamamen kaldırılması kararlaştırıldı (Yılmaz, 2006: 217).

Türkiye, bu süreçte Kıbrıs için Mısır'dan da destek istedi. Ancak GKRY ile Doğu Akdeniz'de ortak petrol aranmasına dair 2003'te imzalanan anlaşma nedeniyle Kıbrıs, Mısır'la ilişkilerde bir soruna dönüştü ve Mayıs 2006'da Mısır ziyaretinden dönen Rum lider Tasos Papadopoulos'un, iki ülkenin Akdeniz'de ortak bir şekilde petrol arama çalışmalarına başladığı açıklamasıyla bu sorun belirginleşti ("Mısır, Rumlarla," 2006) ve 2007'ye kadar süren bir gerginliğe yol açtı. Türkiye, çeşitli vesilelerle anlaşmadan rahatsızlığını ve yürürlüğe sokulmaması talebini dile getirdi. Mısırlı yöneticilerle yapılan görüşmelerde anlaşmanın gözden geçirileceğine dair yanıtlar aldı ("Gül'den Rum," 2007). 2006'da Kıbrıs'ın yanı sıra Irak'ta istikrar meselesi de bölgesel düzeyde çözüme dair iki ülke arasında, krize dönüşmeyen bir farklılığa yol açtı. Zira Mısır, Türkiye'nin işgali önleme çabalarına destek vereceğini açıklamasına rağmen ve işgalin ardından, Irak'ın istikrara kavuşmasını desteklemekle birlikte, ortaya çıkan durumun bölgesel yansımaları konusunda Türkiye'den belirli ölçüde farklı düşündü ("Gül'e Mısır'dan," 2003). Bu görüş ayrılığı zaman zaman Irak'a Komşu Ülkeler toplantılarına da yansdı ve 2006 yılı toplantılarının İran'ın ardından ikincisi Mısır'da düzenlendiğinde, Türkiye (ve İran) bu toplantıya katılmadı. Zira Mısır, ABD'de yayınlanan Baker-Hamilton raporundaki Irak'ta istikrarı sağlamaya dönük süreçte İran ve Suriye'nin de yer alması tavsiyesini tereddütle karşıladı ve bu tavrını toplantıya yansıttı; lakin buna karşı aktif bir politika üret(e)medi (Yalçın, 2008: 264).

Mısır, ilerleyen süreçteki kimi eylemleriyle GKRY ile arasındaki anlaşmaya sahip çıktığını göstermekle ve uluslararası hukuka ve komşularına karşı yükümlülüklerini yerine getirdiğini bildirmekle birlikte, iki ülke dışişleri bakanları, 2007 Şubat'ında Pakistan'da ve Mart'ta Arap Birliği Zirvesi'nde buluşarak çözüm konusunda çaba gösterdiler (Yalçın, 2009: 242-243). Buna binaen Dışişleri Bakanı Gül Mısır'dayken teknik heyetlerin görüşmeleri neticesinde bir çözüm bulunacağı belirtildi ("Mısır'dan Petrol," 2007). Gül'ün Mısır dışişleri ve petrol bakanlarıyla yaptığı görüşmelerde ayrıca Irak'la ticari ilişkiler ve Irak'ın toprak bütünlüğü de ele alındı. Mısır Dışişleri Bakanı Ebu'l-Geyt, Kerkük'ün Arap kimliğine vurgu yaparak özel bir statü verilmesinin hiçbir sorunu çözmeyeceğini ifade etti. Böylece Doğu Akdeniz meselesi iki ülke arasında bir krize dönüşmeden, sadece bölgesel meselelere ve ikili ilişkilerin gelişimine odaklanmak mümkün oldu. Bu sayede Irak, Mısır'ın Türkiye'nin güvenliği ve toprak bütünlüğü konusundaki

hassasiyetine karşı gösterdiği yaklaşım dolayısıyla iki ülke ilişkilerini, kimi farklılıklara rağmen, devam edegelen ziyaretler sayesinde daha ziyade olumlu etkilemeye devam etti. Bu ziyaretlerden biri de Ebu'l-Geyt'in Ocak 2007'deki Türkiye ziyareti oldu.

Söz konusu ziyaretinde Ebu'l-Geyt, Türkiye'nin Kuzey Irak hassasiyetine değinerek Kerkük'ün de Basra ve Bağdat kadar tüm Iraklıların şehri olduğunu ve Türkiye'nin tehdit edilmesine razı olmayacaklarını yineledi. Kerkük'te 2007'de yapılması planlanan referandumun, noksanlıklar ve demografik yapının değiştirilmesi dolayısıyla doğru bir sonuç üretemeyeceğini belirtti. Diğer yandan Irak'ın toprak bütünlüğünü savunurken, Türkiye'nin Kuzey Irak siyasetinin Irak yönetimi üzerinde oluşturduğu etkiyi kastederek, bölge ülkelerinin Irak'ın içişlerine karışmamasının en önemli talepleri olduğunu da belirtti (Yalçın, 2009: 240). ABD'nin Irak'a ek 20 bin asker gönderme kararı aldığı bu dönemde konu, Ebu'l-Geyt'in Dışişleri Bakanı Gül ile ikili görüşmesinde de ele alındı ve Irak'a istikrar getirmesi ümidiyle desteklendi (Aydın Tarihi, 2007c). Irak'ta istikrara verilen ortak önem, iki ülkenin bölgesel istikrar konusundaki uyumunun bir sonucuydu ancak bu uyumu etkileyebilecek tek husus Irak'a dair olup bitenlerle sınırlı değildi. Aksine, özellikle demokratik reform ihtiyacı ve seçimler bağlamında Mısır'da yaşanan gelişmeler de iki ülke arasındaki etkileşimlerin sürekliliği bakımından oldukça önemliydi.

3.4.3. Mısır'da Seçimler ve Demokrasi

Türkiye'nin aktif bir bölgesel aktör olarak bölge siyasetinde yer bulması açısından yaptığı kimlik atfının ve üstlendiği rollerin Mısır için de anlamlı olması, etkileşimlerin sürekliliğini sağlamak için önemliydi. Bu yüzden de bölgesel istikrarı sağlama hedefiyle hareket eden bir ülke olarak Türkiye'nin Mısır tarafından tehdit olarak algılanmaması gerekiyordu. Zira bir yanda demokratik niteliği itibariyle bölge için model olarak sunulan bir Türkiye varken diğer yanda ise demokratik reformlar konusunda uluslararası baskıları üzerinde hisseden bir Mısır vardı. Öyle ki 2005 yılı Irak için olduğu üzere Mısır için de seçim yılıydı ve Eylül'de cumhurbaşkanlığı, Aralık'ta ise milletvekili seçimleri yapıldı. Dolayısıyla Mısır, demokratikleşmeye dönük uluslararası baskılarla da bu süreçte karşılaştı. Böylece cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce, ABD'nin demokratik reformlara dair telkinleri neticesinde Mısır'da seçim yasası değiştirilerek birden fazla adayın seçimlere katılmasına imkan tanındı ("Egypt Says," 2005; "Mısır'da Amerikan," 2005; "Mısırlılar Çok Adaya," 2005). Ancak Mısır, demokratik reformlar ve dönüşüm konusunda, diğer Arap ülkeleriyle birlikte, belirli bir direnç de gösterdi. Örneğin Arap ülkeleri arasında GODKA girişimine dair bir tepki söz konusuydu ve bu durum, Mübarek'in Şubat 2004'teki Suudi

Arabistan ziyaretinde iki ülkenin ortak bir bildiri yayınlayarak tepki göstermesine yol açmıştı ("Demokrasi Uymaz," 2004). Batı tarzı bir demokrasi anlayışının İslam ülkelerine uymayacağı ve dışarıdan yapılan reform dayatmalarının kabul edilemez olduğu ifadelerini içeren bildiri, Arap ülkelerinin reform, modernleşme ve kalkınma yolunda ilerledikleri ve bu esnada da halklarının çıkar ve değerlerini korumaya çaba gösterdikleri, Arap kimliğiyle uyumlu bir modernleşme ve reform sürecine önem verdikleri belirtilmişti.⁷⁷

Aslında demokratik bir görünümünden ve dış politikada aktiflikten oldukça uzak olan Mısır, Filistin-İsrail meselesinde ise oldukça aktif bir tutum içerisindeydi. Nitekim İsrail'in 2005'te Gazze Şeridi'nden çekilmesi de bunun bir neticesiydi (Yılmaz, 2006). Yine de bölgede demokratikleşmeyi savunan ABD yönetimi, Mısır'ın kimi uygulamalarını bu doğrultuda eleştirerek belirli ölçüde baskı uygulamaktaydı; zira özellikle Suudi Arabistan ve Mısır başta Ortadoğu ülkelerinde GODKA çerçevesinde demokrasi ve reform hareketlerini desteklemeye karar vermişti. Öyle ki ABD Dışişleri Bakanı Rice'ın, seçimlerden önce, Haziran 2005'te gerçekleşen Mısır ziyaretinde yetkililere bu yönde mesajlar verilmiş ve muhalefet partileriyle de görüşmeler gerçekleştirilirken demokrasinin niteliği açısından eleştiriler yöneltilmişti ("Rice Urges," 2005; "Democracy Yet," 2005).

Uluslararası baskıların ve gösterilen karşı direncin gölgesinde 7 Eylül'de düzenlenen cumhurbaşkanlığı seçimleri, her ne kadar Cumhurbaşkanı Mübarek'le birlikte dokuz aday daha yer aldıysa da demokratik bir nitelikten oldukça uzaktı ("Mısır'da İlk Çok," 2005). Bu süreç aynı zamanda Mübarek yönetimine karşı içerideki demokratikleşme baskılarının da arttığı bir dönemdi ve bu durum en çok milletvekili seçimlerinde kendini açığa çıkardı. Zira yine demokratik olmaktan uzak geçen bu seçim, kendisinden tehdit algılanan yasaklı Müslüman Kardeşlere mensup bağımsız adayların rağbet görmesiyle hem dini hareketlerin yükselişini temsil etti hem de beklenen reformları gerçekleştirilmeyen Mübarek yönetimine karşı halkın biriken tepkisini gözler önüne serdi (Kohen, 2005; "Mısır'da Demokrasi," 2005). Hamas'ın 2006'da Filistin'deki seçim zaferinin ardından ise bunun tüm Ortadoğu'yu kapsayan bir durum olduğu ve İslami hareketlerin yükselişinin temelinde, "yozlaşan" yönetimlerin aksine "halklarının yararına" uyguladıkları sosyal ve ekonomik yardım programları, disiplinli bir şekilde çalışmaları ve en önemlisi de mevcut rejimlere karşı etkili bir şekilde yürüttükleri kampanyalar sayesinde kazandıkları büyük destek olduğu yorumları yapıldı (Kohen, 2006).

⁷⁷ Mısır ve Suudi Arabistan'ın bu konudaki tüm tepkileri için ayrıca bkz. Yurdusev (2006).

Ancak Mısır, demokratikleşme baskılarını içeride hiçbir şeyin değişmediği birtakım tedbirlerle geçiştirdi. Zira uluslararası baskı altında olan İran ve Müslüman Kardeşlere desteği, ABD ile Mısır'ı birbirine bağımlı kılmaktaydı. Bu da Mısır üzerindeki baskının, muhalefet tarafından yeterli bulunmayan bazı düzenlemelerin ötesinde bir sonuç üretmesine mani oldu. Seçim zaferinin ardından Mısır yönetimiyle görüşmek isteyen Hamas lideri Meşal'in görüşme talebi de geri çevrildi ve gerekçe olarak İsrail'in tanınması ve Filistin ile İsrail arasındaki barış anlaşmalarını kabul ederek şiddete son verilmesi taleplerinin kabul edilmeyişi gösterildi. Ayrıca Türkiye'nin Meşal'i davetinden, Mısır'ın Filistin ile İsrail arasındaki arabulucu rolünü zayıflattığı gerekçesiyle rahatsızlık duyulduğu açıklandı ("Mübarek, Hamas'la," 2006). Tüm bunlar, Türkiye'nin Mısır'ın demokratik dönüşümüne dair doğrudan bir etki sahibi olmadığını ve bu doğrultuda etkileşimler kuramadığını ortaya koymaktaydı. Buna karşın, yumuşak güç sahibi bir model ülke rolünü Mısır'ı tehdit etmeyecek biçimde sürdürdüğünü, hatta bu rolün Mısır'ın ve bölgenin istikrarını hedeflediğine ikna ettiğini söylemek mümkündür. Demokratikleşme başta her türlü reform ihtiyacının ülkelerin kendi içinden dinamiklerle ve kendi ihtiyaçları doğrultusunda karşılanması düşüncesinde olması ve sıfır sorunlu ilişkiler ilkesini de bir değer olarak görmesi bunda etkiliydi. Böylece aslında Türkiye, "Batı'nın maşası" benzeri olumsuz algılara izin vermeyerek gerçekten demokratik ve bağımsız bir dış politika yürütmekte olduğunu da göstermekteydi. Seçimlerin ardından bölgesel düzeyde artarak devam eden iş birlikleri de bunun bir kanıtıydı.

3.4.4. Bölgesel Meselelerin Gölgesinde Artan İş Birliği

Ortadoğu ile aidiyet kuran Türkiye'nin yeni kimlik atfı çerçevesindeki bölge siyaseti hem istikrar ve refah üreten hem de bu sayede bölgesel ve küresel güvenliğe katkı yapan bölgesel bir düzenin tesisini amaçladı. Böylece bir merkez ülke olarak bölge ülkeleriyle coğrafi, tarihi ve kültürel ortaklıklarından kaynaklanan stratejik derinliğini de bu yönde istihdam edecek ve onlarla olan etkileşimine süreklilik kazandırabilecekti. Batı'nın savunuculuğunu yaptığı geçmiş dönemlerin aksine yerel, bölgesel ve evrensel değerleri aynı anda kuşatması da kendine bu alanı açtı. Yine bu bölge siyasetinin bölge ülkelerinin istikrar, refah ve güvenliklerine dair Türkiye'nin sorumluluk düşüncesini içeren medeniyet perspektifi de göz önüne alındığında tüm bunların anlamı, Türkiye'nin bölge ülkelerine güvenlik vaadinde bulunduğuydü. İçinde bulunduğu durum ve bölgesel koşullar itibarıyla halihazırda Mısır yönetiminin de buna ihtiyacı vardı.

Nitekim seçimlerin ardından yeniden bölgesel politikaya odaklanan Mübarek yönetimi, 2006'da her ne kadar bu açıklaması Irak'ın tepkisine yol açsa da ülkedeki durumun bir iç savaş olduğunu ve bunun da İran'ın müdahalesine imkan veren bir nitelik arz ettiğini düşünerek ABD askerlerinin çekilmesinin erken olduğunu belirtti ("Mübarek: Irak'ta," 2006). Ancak Lübnan'da ortaya çıkan kriz sürecinde ise Türkiye ve diğer Arap ülkeleriyle benzer bir biçimde, ABD'nin muhtemel bir askeri müdahalesinin tüm Ortadoğu'da ve dünyada istikrarı yıkacağını belirterek, İran'la sorunların diplomasi ve diyalogla çözülmesi gerektiğini ifade etti. Ayrıca demokratik reformlar bağlamında ABD'ye bir mesaj da yollayarak uluslararası anlaşmalar doğrultusunda hiçbir ülkenin iç işlerine karışılmaması gerektiğini belirtti ("Mübarek'ten 'İran'ı," 2006).

Soğuk Savaş'ın ardından Ortadoğu ülkelerinin baskıcı rejimlerini meşrulaştıracak bağlamın artık var olmayışı dolayısıyla Mısır yönetimi, dış politikada aktif ve cesur bir siyaset izleyecek gücü kendinde bulamamaktaydı. Bu durumun bir yansıması olarak 2006'daki Lübnan-İsrail savaşına dair "artık ülkenin dışındaki maceralara katılma zamanları geride kaldı" ve "Mısır ordusu sadece Mısırlıları savunmak için vardır" ifadelerini kullanan Mübarek, böyle bir savaş için "halkın bütçesini" harcamayacaklarını söylemişti (Yalçın, 2008). Dolayısıyla işgale uğrayan Irak'ın ardından Ortadoğu'daki güç boşluğu Mısır'ın bu pasif tavrıyla daha da derinleşti. Bu da Afrika'da etkili konumunu kaybeden Mısır'ın İslam dünyası içerisinde de etki bakımından Suudi Arabistan, İran ve Türkiye karşısında zayıf bir konuma düşmesine yol açtı (Nafaa, 2010: 3). Ancak bölge siyasetinde oynadığı rolleri kaybetmek istemeyen Mısır için Türkiye ile artan etkileşim ve gelişen ilişkiler, kendisine mevcudu koruyup ileride daha etkili bir konum kazanma imkanı sunmaktaydı. Bu da Türkiye'nin sahip olduğu ekonomik ve askeri kapasitenin yanı sıra modernlik ve birden fazla bölgeyle aidiyet gibi kimlik özelliklerini dış politika aktivizmi ile yumuşak güç rolünü (yeniden) üretecek biçimde istihdam etmek konusundaki başarısının bir ürünüydü.

Nitekim Mısır, uluslararası alanda bir Avrupa ülkesi olarak görülmesi ve Avrupa ülkeleriyle iyi ilişkileri, Ortadoğu'nun yanı sıra Kafkasya gibi farklı bölgelerdeki varlığı ve etkinliği dolayısıyla Türkiye'ye önem vermekteydi. Ticari ve ekonomik ilişkilerin yanı sıra ülkeye çekilmesi gereken Türk yatırımcıların varlığı da ilişkilerin gelişiminde etkiliydi (Telci, 2009: 225). Artırmak istediği enerji iş birliği bağlamında ise Mısır, 2005'te, doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasına dair Türk şirketleriyle anlaştı ("Mısır Gazı," 2005). 2006'da da %50'şer ortaklıkla, 2007-2008'in dolaylarında sevkiyatı gerçekleştirmek üzere Tergas şirketinin tesisi ve boru hatlarının inşası kararlaştırıldı. Ayrıca Mısır'dan başlayarak Ürdün ve Suriye üzerinden Türkiye'ye ve Romanya üzerinden Avrupa'ya ulaşması planlanan boru hattıyla 2-4 milyar m³

doğalgazın Türkiye'ye ve 2–6 milyar m³ doğalgazın da Avrupa'ya satılması hususunda uzlaşıldı ("Türkiye Mısır'dan," 2006; "Mısır Doğalgazı," 2006; "Mısır Gazı," 2006). Böylece ekonomik ve ticari etkileşimlerle karşılıklı bağımlılık mekanizması da aslında güçlü bir şekilde işledi. Bu sayede de hem birbirlerine dair paylaştıkları bilgiler hem de kimlik atıfları ve davranışlardaki beklentiler süreklilik kazandı.

Mısır Dışişleri Bakanı Ebu'l-Geyt'in Ocak 2007'deki ziyareti esnasında Devlet Bakanı Tüzmen de kalabalık bir iş adamı grubuyla Mısır'a gitti ve ticaret hacminin yanı sıra karşılıklı yatırımların artırılması hususlarını müzakere etti. Bu doğrultuda Tüzmen, 2006'daki 1,1 milyar \$'lık ticaret hacminin 2007'de 1,5 milyar \$'a, orta vadede ise 5 milyar \$'a çıkarılması hedefini ortaya koydu. Aralık 2005'te imzalanan serbest ticaret anlaşması da Mısır Bakanlar Kurulu tarafından onaylandı. Böylece ticaretin hız kazanması beklentisi arttı. Ticari ilişkilere dair hukuki alt yapının tesis edildiği bu süreçte iki ülke arasında doğrudan gemi ve uçak seferlerinin de gerçekleştirilmesiyle yüksek ticaret hacmine yönelik adımlar atıldı. Öte yandan Türk iş adamlarının farklı sektörlerde yürüttükleri 1 milyar \$ değerindeki projelerle Mısır ekonomisine yaptıkları katkılar da Mısır'da memnuniyet oluşturdu (Yalçın, 2009: 240-241; Telci, 2009: 227). Ayrıca serbest ticaret anlaşmasının bir yansıması olarak Mısır tarafından tahsis edilen ve 6 Ekim Şehri'nde yer alan, 2 milyon m²'lik Türk Sanayi Bölgesi'nin inşasına dair mutabakat metni imzalandı (Aydın Tarihi, 2007b). Burası Türk firmalarına bölgedeki 19 ülkeye gümrüksüz ihracat gerçekleştirme imkanı verecek olması itibarıyla iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik iş birliğinin önemini ortaya koymaktaydı. Tekstil başta olmak üzere otomotiv ve telekomünikasyon benzeri farklı sektörlerden birçok Türk firmasının, devasa yatırımlarla Mısır'ı tercihleri göz önüne alındığında, iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik etkileşimler açısından bu tarz fiziki ve hukuki alt yapının geliştirilmesinin önemi daha iyi anlaşılmaktaydı. İkili ilişkilerin yanı sıra bölgesel meseleler de müşterek kader mekanizması üzerinden kolektif kimlik inşasında etkiliydi.

Bu doğrultuda, Mübarek'in Mart 2007'deki ziyaretinde her iki ülkenin de Irak, Filistin ve nükleer mesele gibi bölgesel konularda ortak tavırda oldukları ortaya kondu. Zira Irak'ın istikrarı ve toprak bütünlüğü ile Filistin'de acil çözümü sağlama ve tüm Ortadoğu'da kitle imha silahlarının yayılmasını önleme hususunda iş birliği ve dayanışma kararlılıklarını açıkladı. Ayrıca Mübarek, Irak'ın istikrarı hususunda Türkiye'nin önderliğinde hareket edileceğini belirterek Irak'a Komşu Ülkeler Toplantısı'nın İstanbul'da düzenlenmesi hususunda İran'ı ikna edeceği vaadinde bulundu. Türkiye de Mısır'ın Rum yönetimiyle Akdeniz'deki tartışmalı alanlarda birlikte hareket etmemesi ve imzalanan anlaşmayı yürürlüğe koymaması talebini tekrar ederek Kıbrıs için destek

istedi. Mübarek ise aradaki sorunların daha çok istişare yaparak giderilmesi karşılığını verdi ("Mısır Liderine," 2007; "Mübarek'ten İstanbul," 2007). Mübarek ayrıca ilişkilerin son iki yılına değinerek ekonomik ve siyasi iş birliğinin artırılması hususunda her iki tarafın da istekli olduğunu açıkladı. Bu doğrultuda, yürürlüğe girmiş olan serbest ticaret anlaşmasının geliştirilmesi kararlaştırıldı (Yalçın, 2009: 243). Ziyaretin sonunda, Mısır ile GKRY'nin ortak petrol arama anlaşmasına dair Türkiye tarafından olumlu açıklamalar geldi (Aynı Tarihi, 2007d). Zira Mısır, geri adım atmasa da Türkiye ile gelişen ilişkileri de gözden çıkarmamıştı.

Bu ortamda Türkiye–Mısır Stratejik Diyalogu Çerçeve Muhtırası 3 Kasım'da imzalandı (Yalçın, 2009: 243). İstanbul'da düzenlenen Genişletilmiş Irak'a Komşu Ülkeler toplantısı esnasında imzalanan bu belgeyle; gelişen ilişkilerin aynı ivmeyle devam ettirilmesi, bölgesel ve uluslararası etkinliğin ortak bir strateji etrafında artırılması, terörizmle ortak mücadele, iki ülke halklarının ekonomik refahı ve kültürel etkileşimine dair iş birliğinin genişletilmesi hedeflendi. İki ülke arasındaki "iyi ilişkilerin uzun tarihi geçmişine binaen" siyasi ve ticari ilişkilerin daha da geliştirilmesi kararlaştırıldı ("Mısır ile Siyasi," 2007). Böylece ilişkiler stratejik ortaklık olarak nitelendirilmeye başladı. Bunun anlamı, Türkiye'nin medeniyet perspektifi doğrultusunda bölgesel istikrar, refah ve güvenlik konusunda sorumluluk üstlenen yaklaşımının ve kimlik atıfları ile davranış normlarının Mısır tarafından kabul gördüğüydü. Bu sayede bölgesel istikrarsızlık tehdidi karşısında yürütülen düzen arayışı çerçevesinde kurulan etkileşimlerle iki ülkenin birbirlerinin egemenlikleri ve şiddete maruz kalmama haklarıyla ilgili düşüncelerinin dönüşerek artık ilişkilerin Lockeçu kültürün üçüncü seviyesine ulaştığını söylemek de mümkün olmaktadır. Normatif bütünleşme arayışı bağlamında istikrarlı bir bölgesel düzenin tesisine yönelik etkileşimlerin bölgedeki bir diğer önemli muhatabını ise KİK ülkeleri teşkil etmekteydi.

3.5. KİK Ülkeleri

Bu kısımda, bölgeyle aidiyet kuran Türkiye'nin normatif bütünleşmeye dönük kimlik atfının, ortaya koyduğu davranış normları itibarıyla, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi ülkelerle ilişkileri kolektif kimliğin inşasını mümkün kılan nedensel mekanizmaları harekete geçirecek biçimde etkilemesi ortaya konmaktadır. Böylece KİK ülkeleriyle ekonomiden siyasete dek her alandaki etkileşimlerin güvenlik kaygılarına dair karşılıklı hassasiyet göstererek istikrarlı ve güvenlik üreten bölgesel bir düzenin tesisine katkıda bulunabildiği gösterilmektedir. Bu amaçla ilk olarak KİK ülkelerinin uluslararası alandaki yükselişi, tarihi bir perspektifle ve unsurlarıyla birlikte açıklanmaktadır. İkinci olarak, uluslararası baskı ve toplumsal taleplerden kaynaklanan

demokratikleşme ve reform ihtiyacı ortaya konacak ve Türkiye ile etkileşim kurmanın meşrulaştırıcı etkisinin burada ortaya çıktığı savunulmaktadır. Üçüncü olarak, ABD'nin istikrarı sağlamakta başarısız olduğu Irak'tan kaynaklanan güvenlik tehditlerine yönelik müşterek çabalar ele alınmaktadır. Dördüncü olarak da 2003 işgalinin ardından İran'ın Irak üzerinde artan nüfuzuna karşı, İran'a dair belirli ölçüde farklılaşan düşüncelerine rağmen nasıl birlikte hareket ettikleri açıklanmaktadır. Son olarak ise KİK ülkeleri ile Türkiye arasında ikili düzeydeki ekonomik ve siyasi ilişkiler ortaya konmaktadır.

3.5.1. KİK Ülkelerinin Ekonomik ve Siyasi Yükselişi

AK Parti iktidarıyla birlikte bölgeyle aidiyet kuran ve karşılıklı tehdit olma durumunu ortadan kaldırarak güvenlik üreten bir bölgesel düzenin tesisi doğrultusunda normatif bütünleşmeyi amaçlayan Türkiye'nin KİK ülkeleriyle kolektif kimlik inşasına yönelik etkileşimlere girmesi, karşılıklı paylaşılan bilgilerin yine karşılıklı kabul edilebilir kimlik atıflarına imkan sağlayacak şekilde dönüşmesiyle gerçekleşti. Nitekim Türkiye'nin coğrafi ve kültürel yabancılaşmaya son verip güç devşirerek küresel ve bölgesel etkinliğini artırma arayışında olduğu bu dönemde KİK ülkeleri de bölgesel bir düzenin tesisi açısından belirli bir kapasiteye sahip ve dolayısıyla müşterek güvenlik hedefindeki çok boyutlu dış politikanın önemli birer muhatabı durumundaydı.

Batı ekonomilerinin ihtiyaç duyduğu enerji kaynakları, KİK ülkelerini dünya ekonomisiyle bütünleştirmiş ve fiyat yükselişleriyle uluslararası alanda aktör olma kapasitelerini artırmıştı. Aldıkları kalkınma desteği ve ekonomik güçlerini uluslararası siyasi etkiye tahvil eden çabaları, bu artışın temelini teşkil etti. 1970'lerde İslam Konferansı Örgütü'nün tesisi, KİK ülkelerinin yükselişinin ilk ve en bariz örneği oldu. 1990'lardan 2000'lere dek ekonomiyi çeşitlendirmeye dair kapsamlı programlarla devam eden bu süreç, küresel ekonomiyle bütünleşmeye dönük yeni bağlantılarla sonuçlandı. Böylece çeşitli sektörlerde dünya lideri olurken yükselen veya endüstrileşmiş ülkelerle sermaye ve teknoloji transferi üzerinden geliştirdikleri bağlantılarla küresel üretim ve arz zincirinin bir halkası haline geldiler. Bu sayede küreselleşen ekonominin bir parçası oldukça küreselleşen siyasetteki etkileri de arttı. 2003 Irak işgaliyle daha da artan petrol fiyatları da buna katkıda bulundu. 2005'te Suudi Arabistan'ın dahil oluşuyla tamamlanan Dünya Ticaret Örgütü üyelikleri ise yükselişin son tezahürlerindendi. Bu aynı zamanda küresel güç dengesindeki dönüşümün de bir yansımasıydı ve fiyat artışıyla birlikte sahip oldukları enerji rezervleri ve sermaye birikimi, bu dönüşüm sürecinde KİK ülkelerinin uluslararası konumlarını yeniden belirledi. Bu da yükselmekte olan Asya ülkeleriyle enerji ve diğer sektörlerdeki karşılıklı

bağımlılığı artırma çabalarını beraberinde getirdi (Ulrichsen, 2011: 232-233). AK Parti iktidarıyla birlikte gelişen ilişkiler, her iki tarafın da yükselmekte olduğu dönemin bir ürünü oldu.

KİK ülkelerinin ikili anlaşmalar üzerinden özellikle ABD'yle bağları sürerken gelişmekte olan ülkelerle kurdukları ekonomik "ittifaklar", güvenlik ve savunma konusundaki Batı eğilimlerini Doğu'ya dönük ticari ve jeopolitik iş birlikleriyle dengeleme arayışının bir yansımasıydı. 1970'lerden itibaren Türkiye ile ekonomik ve ticari iş birliği potansiyeline rağmen İran, SSCB ve öteki düşmanlara karşı güvenlikleri için Batı'yı tercihleri dikkate alındığında, bu arayışın önemi daha iyi fark edilmekteydi. Artan enerji fiyatlarıyla elde edilen sermaye birikimi ve ekonomiyi çeşitlendirmeye dönük politikalar da buna imkan sağlamaktaydı. Öyle ki KİK ülkeleri Haziran 2003-Haziran 2007 arasında 912 milyar \$'lık yabancı varlık satın alımı gerçekleştirmişlerdi ve bu, dış politikada da çeşitlilik demektir. Diğer bir unsur ise 2007'deki küresel finansal krizin Batılı kalkınma modelinin açıklarını ortaya çıkarmasıydı. Bu iki unsur, KİK ülkelerinin uluslararası konumlarını ve görünümünü daha da güçlendirdi. Uluslararası arenadaki söylemlerine yansıyan özgüven de lehlerindeki bu küresel ekonomik ve siyasi güç dönüşümünün farkında olduklarını gösterdi (Ulrichsen, 2010: 5-6; Foley, 2010: 32-33; Ataman ve Demir, 2012a: 7).

Bu süreçte bölgesel konumunu güçlendirme arayışında olan Türkiye'nin bu ülkelere yaklaşmasını sağlayan da dönüşen küresel ve bölgesel güç dengeleri içerisinde sahip oldukları potansiyel, bunun beraberinde getirdiği ekonomik ve ticari fırsatlar ile bu ülkelerin Türkiye'ye olan yönelimleri oldu. Türkiye'nin ticarete ve diplomasiye ağırlık vermesi de yaklaşmayı kolaylaştırdı. Türkiye, tüm Ortadoğu ülkelerine olduğu üzere ekonomik etkileşimlerini büyük oranda artırdığı KİK ülkelere de İslam ve demokrasiyi bir ticaret devleti anlayışıyla bir araya getiren yumuşak gücüyle yaklaştı (Walker, 2007: 34; Hürsoy, 2013: 504; Oktav, 2015: 30). Böylece normatif bütünleşmeyi mümkün kılacak biçimde kendine ötekilerin nazarından baktığı aktörlerin arasında KİK ülkeleri de yer almış oldu. Bu da Türkiye'ye, Batı'nın dış politikadaki ağırlığını dengeleyip bölgesel ve küresel güç olmaya dair yeni ve güçlü imkanlar sundu.

KİK ülkelerinin monarşi rejimlerini koruma çabaları; Soğuk Savaş döneminden itibaren Batı'yla kurdukları stratejik bağlantılar ile kendi aralarındaki komşuluk ilişkilerini belirleyen ve bölgenin seküler/modernist ülkelerini ötekileştirmelerine yol açan en önemli dış politika öncelikleriydi (Ataman ve Demir, 2012a: 4-5). Bu husus, Batı'yla yakınlığa rağmen Türkiye ile neden iyi ilişkiler geliştiremediklerini de bir ölçüde açıklamaktaydı. İki taraf arasındaki rejim farklılıklarının meşruiyet sorunu üzerinden ilişkileri olumsuz etkilemesine rağmen bunun ötesine

geçen bir tehdit algılamasının olmaması ise ihtiyaç duyulduğunda yakınlaşmayı sağlayan önemli bir unsur oldu. AK Parti döneminde de bu durumun sağladığı imkandan istifade edildi.

KİK ülkelerinin Saddam yönetiminin devrilmesiyle tarihi rakipleri İran'ı dengeleyici bir güç olarak kendisine yöneltiler süreçte Türkiye de demokratik gelişimi ve ekonomik kalkınmasıyla bölgesel bir güç olarak yükselmiş ve KİK ülkelerinin ihtiyacına cevap verebilme potansiyeli artmıştı (Ataman ve Demir, 2012a: 7-8; Oktav, 2015: 31). Dolayısıyla ilişkilerin gelişimi, bölgesel sorunlar dolayısıyla da önemliydi. Bu bağlamda 2000'lerin başında iki taraf arasındaki ilişkiler, ekonomik ve siyasi bakımdan büyük bir gelişim gösterdi. Ortadoğu'daki çatışmaların istikrarlı ülkelere önemli bir rol yüklediği düşünülen bir bağlamda iki taraf da sorunların çözümü konusunda her düzeyde bir araya geldi (Aras, 2005: 89). Bu yüzden istikrarlı ve refaha dayanan bir bölgesel düzen hedefiyle müşterek kader mekanizmasını harekete geçiren etkileşimlerin kurulduğunu söylemek mümkündür. Ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek için sahip oldukları potansiyeller de karşılıklı bağımlılık mekanizmasını harekete geçirmeye imkan sağladı.

Sermaye birikimi iki taraf arasındaki etkileşimlerin önemli bir unsuruydu ve bu etkileşimlerin ötesinde bir anlam taşıdı. Sadece 2006'da KİK ülkelerinin petrol gelirleri 400 milyar \$ olarak hesaplanmıştı ve 2007'de 100 milyar \$ daha yüksek olması beklenmekteydi. KİK ülkelerinin yatırıma yönlendirilebilecek sermaye birikimi ve bu sırada Batı haricinde pazar arayışı artarken Türkiye de eğitilmiş ve genç nüfusu ve yıllık %5-6'lık (2003-2007) büyüme oranlarıyla bu ülkeler için bir cazibe merkeziydi. Ayrıca ekonomik olarak kalkınan, bölgesel sorunlara çözüm arayan ve 1 Mart tezkeresini reddeden bir Türkiye, geçmişin aksine kendisiyle kurulan ilişkilerin meşrulaştırıcı etkisi sebebiyle de kabul görmekteydi (Olson, 2008; Foley, 2010). Dahası üzerlerindeki demokratikleşme ve reform baskısı dolayısıyla da Türkiye'ye ihtiyaçları vardı.

3.5.2. Demokratikleşme ve Reform Baskıları

Türkiye'nin özellikle AB üyelik süreci bağlamında demokratik niteliğini güçlendiren reformlar yaptığı bir esnada KİK ülkeleriyle aktif bir Ortadoğu siyasetini mümkün kılacak ve kolektif kimliği inşa edecek etkileşimler kurması, bölgedeki modernleşmeye baskılarının bu ülkeler tarafından da hissedildiği bir dönemde söz konusu oldu. Nitekim Ortadoğu ülkeleri, 11 Eylül sonrası süreçte Afganistan ve Irak'ı işgalinin ardından ABD'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşüm baskılarına daha çok maruz kalmaya başlamıştı. Aslında bölge halkları da daha iyi bir yönetim, demokrasi ve insan haklarına dair taleplerde bulunmaktaydı. Böylece, bölgede cereyan eden gelişmelerin önemli birer parçası olan KİK ülkeleri de bu süreci hem iç hem de dış baskılarla

hissetti (Aras, 2005: 89). Bu ortamda BAE, Aralık 2005'te, bir ilk niteliğindeki Federal Ulusal Meclis seçimlerinin yapılmasına karar verdi. Her ne kadar sınırlı bir demokratik gelişim sözü konusu olsa da 2006 sonunda gerçekleştirilen seçimde yasama ve yürütme yetkilerine sahip olmayan kırk üyeli Meclis'in yirmi üyesi belirlendi. Tüm vatandaşların oy kullanamadığı seçimde, bunun için 2010 yılı zikredilmekteydi (Yeşiltaş, 2006: 272-273; 2008: 352). Suudi Arabistan'da ise 2005'te yerel yöneticiler seçimle belirlendi ("Mısır'da Amerikan," 2005).

Katar ise yargı sistemindeki demokratikleşmeyle tepki vermeye başladığı bu süreçte parlamento seçimlerinin Haziran 2005-Haziran 2006 tarihleri arasında yapılacağını ve demokratik ülkelerin seçim sistemlerine dair bilgi toplandığını açıkladı. Ardından üyelerin çoğunluğu halk tarafından seçilen bir parlamento tesisini öngören anayasa referandumla kabul edilerek demokratikleşme yönünde yeni bir ilerleme sağlandı (Akdoğan, 2006: 292-293). Bahreyn'de de 1999'da başlayan anayasal monarşi olma süreci, 2001'de yeni anayasanın kabulü ve 2002'de yapılan seçimlerle halk tarafından belirlenen meclisin yanı sıra bir de kral tarafından belirlenen ikinci bir meclis ile sonuçlandı. Yeni bir medeni kanunla kadınların toplumsal rolleri güçlendirildi. Bu gelişmeler, demokratik kurumların yerleşmekte olduğu yorumlarını da beraberinde getirdi. Ayrıca GODKA çerçevesinde on üç Arap ülkesinden hükümet ve STK temsilcilerinin yanı sıra ABD ve İngiltere dışişleri bakanlarının katılımıyla 2005'te düzenlenen "Forum for the Future" programında bölge ülkelerinin ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümleri tartışıldı (Gieler, 2006: 306).

Demokratikleşme baskısı, etkisini Kuveyt'te de gösterdi ve belki de Mısır'dan sonra bölgedeki ikinci büyük hareketlenme bu ülkede yaşandı. İlk olarak, Mayıs 2005'teki seçim kanunu değişikliğiyle seçme ve seçilme hakkı tanınan kadınlar, belediye meclisi üyeliğinden bakanlığa dek çeşitli kademelerde yer buldu. Bu süreç, Şii nüfusa yönelik bir açılımı ve basın özgürlüğüne dair bazı adımları da beraberinde getirdi. Yine 2005'te KİK ülkeleri arasında ilk siyasi parti, her ne kadar anayasada parti kurmakla ilgili maddeler olmadığından izin almadıkları ve yasalara aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle soruşturmaya maruz kalsalar da Ümmet Partisi adıyla İslamcılar tarafından Kuveyt'te kuruldu. (Turan, 2006: 275-277). 2006'da muhalif vekillerin, seçim bölgelerine dair bir yasa teklifini meclise sunmalarıyla başlayan tartışmalarsa bin kadar Kuveytli gencin Meclisi basmasına (Ukrayna'dan ilhamla "Turuncu Protesto" olarak adlandırmışlardı) ve ardından da emirin meclisi feshedip erken seçim kararı almasına yol açtı.

Haziran'da yapılan seçimlerin ilginç yanı, seçmenlerin yarısından fazlasını kadınların oluşturmasına ve katılım oranının yüksekliğine rağmen 50 üyeli meclise hiçbir kadın aday

seçilemezken, muhaliflerin sayısının 29'dan 33'e çıkması ve 21'inin İslamcılardan oluşmasıydı. Bu durum, Müslümanların ötekileştirilmesinin Arap halklarını İslam'a yönelttiği yorumlarına yol açmıştı. Zengin Arap ülkelerinde dahi görülen bu eğilim, aslında tüm Arap dünyasını etkisi altına alan değişimin bir işaretiydi. ABD'nin İsrail yanlısı bölge siyasetinin, Irak'ın parçalanmasına neden olan ve demokrasiyi tesis edemeyen başarısızlığının ve ayrıca İran'ın Arap kimliği aleyhine etkinliğini artırmasının da bu sonuçta payı vardı. Dolayısıyla kadınların seçme ve seçilme hakkına sahip olduğu bir süreçte liberallerin etkinliğinin artması beklenirken İslamcıların daha da güçlendiği bir durum ortaya çıktı. Netice itibarıyla ABD'ye karşı duyulan tepki, bölgede demokratik dönüşüm beklentilerinin aksine sonuçlar doğmasına sebep oldu (Turan, 2008).

Bu bağlamda güvenlik ilişkilerini çeşitlendirme ihtiyacına giren KİK ülkeleri için Türkiye ile yakın ilişkiler elzem hale geldi. Nitekim ABD'yle ittifak ve savunma ilişkilerini Mısır'ın aksine sorun etmemesi ve reform önerilerine rağmen rejimlere yönelik eleştiride bulunmaması, NATO üyeliği ve AB üyelik süreci benzeri değerlerle birlikte Türkiye'yi KİK ülkelerinin güvenliğinde alternatif bir ortak haline getirdi ("Değişimci Olun," 2006; Oktav, 2015: 33). Üstelik AK Parti iktidarı, bölgedeki muhataplarını tehdit edecek bir normatif yükümlülük fikrinden de en başından beri uzaktı ("İslam Dünyası," 2004). Bu, Türkiye'nin merkez ülke kimlik atfına uygun bir bölge siyaseti izleyerek bölge ülkeleriyle sürekliliği olan etkileşimler kurabilmesi demekti ve kimlik atfını içkin ilkeler açısından da uygundu. Dolayısıyla KİK ülkelere güven vermekteydi ve bu sayede, sahip olduğu yumuşak gücün bu ülkeler üzerinde bölgesel meseleler bağlamında normatif model olma kapasitesini artıracak biçimde etkili olduğunu söylemek de mümkün olmaktadır. AB üyelik sürecinin heyecanla karşılanması da Türkiye'nin bu tavrının KİK ülkeleri tarafından olumlu bir şekilde algılanmasının bir sonucuydu.

Türkiye için KİK ülkelerinin Ortadoğu'da demokratikleşmeye ve modernleşmeye yukarıda değinilen reform adımlarının ötesinde katkı sağlama imkanları söz konusuydu. Nitekim sadece kendi ülkeleriyle sınırlı adımların ötesinde, tüm bölgede ekonomik kalkınmayla modernleşmeyi birlikte yürüterek GODKA girişimine de katkıda bulunma potansiyelleri vardı. Böylece halihazırda altyapı çalışmalarına kaynak sağladıkları farklı bölgelere de örnek teşkil edebilecek konumdaydılar. Bu potansiyel, bölgenin dönüşümü sürecinde bu ülkelere Türkiye'yle birlikte öncü rolünü sunmaktaydı. Türkiye'nin üzerine düşense KİK ülkelerin, bu girişimin ABD'nin dayatmasından ziyade yapıcı bir şekilde yer alabilecekleri bir süreç olduğuna ikna etmektir. Ayrıca bölgesel istikrar, barış ve kalkınmanın gerçekleşmesi için üzerlerine düşen ortak sorumluluğun da farkında olmalıydılar. GODKA'ya dair yaklaşımıyla Türkiye, bölgede reform düşüncesi

bağlamında Avrupa ile ABD'nin ilgilerinin örtüştüğü bir konumdaydı. Tüm bu özellikler Türkiye'nin diğer Müslüman ülkelere, demokratik şekilde seçilmiş bir hükümetin bu tür projeleri değerlendirme özgürlüğüne sahip olduğu mesajını göndermesini de mümkün kıldı (Aras, 2005: 93-94). Türkiye'nin modelliği de işte bu noktada öne çıktı çünkü Avrupalı ve Ortadoğulu kimliği, siyasi ve toplumsal modernleşmesi ve yükselen demokratik standartlarıyla Türkiye, her türlü reform düşüncesi açısından önemli bir konumdaydı. Türkiye-KİK ülkeleri ilişkilerinde dönüm noktası niteliğindeki İKÖ genel sekreterliği seçimleri göz önüne alındığında, bu modelliğin kabul edildiğini söylemek de mümkündür (Hürsoy, 2013: 505). Bu sayede İslam'la demokrasiyi bağdaştırması, reformlar gerçekleştirmesi ve bağımsız bir dış politika yürütmesi gibi hususlardan kaynaklanan yumuşak güç rolü bu ülkelerle etkileşimlerde de (yeniden) üretildi. Böylece Türkiye, sahip olduğu özelliklerle bölgesel meseleler arasında pozitif bir bağlantı kurulmasını hedefleyen siyasetinde başarı sağlayarak KİK ülkeleri nezdinde normatif bir model haline geldi ve bölgesel etkinliğini artırarak güvenlik ve istikrar üretecek bölgesel bir düzenin tesisine dönük etkileşimler kurabildi. Bu aynı zamanda güvenlik iş birliği demektir ve zeminini de Irak teşkil etti.

3.5.3. Irak'ta Müşterek İstikrar ve Güvenlik Arayışı

İstikrarlı bir bölgesel düzen hedefindeki aktif bölge siyasetinin müşterek güvenlik ve diyaloga öncelik ilkeleri, Türkiye'nin bölgesel meselelerde bölge ülkeleriyle birlikte hareket etmesini öngörmektedir. Bu da Türkiye'nin kimlik atfının muhataplarınca kabul görmesi ve kolektif kimlik inşasının gerçekleşmesi açısından önemlidir. Nitekim Irak işgali de Türkiye ile KİK ülkelerini bölgesel ve küresel düzeyde bazı sorunlarla karşı karşıya getirmişti. Bölgesel düzeydeki ilk sorun, Irak'ın dağılması ve istikrarsızlığın bölgeyi uzun süre tehdit etmesi ihtimalinin yol açtığı güvenlik sorunuydu. İkinci sorun ise çeşitli nedenlerle Irak işgalinin ardından özellikle Körfez ülkeleri açısından daha da derinleşen meşruiyet sorunu oldu. Üçüncüsüyse İran'ın bölgede artan nüfuzuyla birlikte bölgesel güç dengesinin bozulması riskinin giderek güçlenmesiydi. Küresel düzeyde ise karşılıklı çıkarlar doğrultusunda ilişkilerin sürdürülmek istendiği ABD'nin, çıkarları hilafına yürüttüğü bölge politikası dolayısıyla onları kendisini dengeleyecek çok taraflı bir dış politikaya zorlaması söz konusuydu. Böylece tüm bu sorunlar, bölgesel düzen arayışındaki etkileşimlerin kolektif kimlik mekanizmalarını harekete geçirmesini de beraberinde getirdi.

Irak'ın durumu ve bölgesel yansımaları, iki taraf arasındaki ilişkilerin güvenlik alanını da kapsamına yol açtı ve Irak'ın toprak bütünlüğü ile güçlü bir merkezi yönetimin tesisini üzerinde uzlaşarak hem Irak'ı hem de kendilerini tehdit eden Kürt ve Şii sorunlarına karşı siyasi çözümde

karar kıldılar. Ayrıca sayıları artan radikal hareketler ve gerçekleştirdikleri terör eylemleri de ortak birer tehdit kaynağıydı. Buna bir de her iki taraf için kaygı verici bir nitelik taşıyan, İran'ın nükleer faaliyetleri ve bölgede yol açabileceği nükleer silahlanma ihtimali eklendi. Üstelik KİK ülkelerinin güvenlikleri konusunda kendisine olan ihtiyaçları devam ederken ABD'nin bölge siyaseti istikrarsızlık ve güvensizlik doğurmaktaydı. Dolayısıyla tüm bunlar, büyük bir konvansiyonel güce sahip, Sünni ve Batılı ülkelerle iyi ilişkiler içinde yükselen bir güç olarak Türkiye'yi, bu ülkeler için iş birliği yapılabilecek güvenilir, rejimlerini ve Batı'yla ilişkilerini sorgulamayan bir müttefik haline getirdi (Yeşilyurt, 2013: 436; Akkaya, 2013: 26).

Bu nedenle Türkiye'nin önderlik ettiği Irak'a Komşu Ülkeler toplantıları KİK ülkeleri tarafından desteklendi. Nitekim Irak'ın istikrarı sorunu, bu ülkelerdeki demokratikleşme ve azınlık hakları ihtiyacını ve kronik meselelerin ötesine geçebilen müşterek bir Irak siyasetini Türkiye-Körfez ilişkilerinde önemli meydan okumalar haline getirmişti. Irak'taki otorite boşluğundan yararlanan terör örgütlerinden ve Irak'ın dağılması ihtimalinin Şii'lerin varlığı dolayısıyla benzer etkiler doğurması riskinden kaynaklanan güvenlik sorunları Irak'ın yanı sıra KİK ülkelerinde de demokratikleşmeyi bu sorunların çözümünde bir gereklilik olarak öne çıkardı. Bu sayede Türkiye ile KİK ülkelerinin Şii ve Kürt meselelerinin ötesine geçen bir bölge siyasetini birlikte yürütmesiyle, bölgede ve Irak'ta normalleşmeyi bölgesel çabalarla sağlama imkanı söz konusu oldu (Aras, 2005: 91-92). Özellikle ABD'nin Irak'ta istikrarı sağlamadaki başarısızlığının ardından GODKA girişiminin anlamını ve fonksiyonunu kaybetmeye başladığı 2000'lerin ikinci yarısında böylesi bir çaba (Olson, 2008: 69), meşruiyet açısından daha anlamlı hale geldi.

Aslında KİK ülkeleri ile ABD arasındaki gerilim, 11 Eylül saldırılarının ardından bu saldırılara karışan Suudi vatandaşları dolayısıyla ortaya çıktı. Örneğin bu süreçte Batı'da çeşitli şekillerde tezahür eden İslam karşıtlığı, Suudi Arabistan'ın Batılı ülkelerle ilişkilerini olumsuz etkiledi. Yine de ABD ile petrole dayanan karşılıklı bağımlılık, ilişkilerin kopmasına mani oldu. Bu nedenle ABD'yi daha fazla karşısına almak istemeyen Suudi yönetimi, 2003 işgali sonrasında yaşananlara bir süre sessiz kalarak Irak'a Komşu Ülkeler toplantılarına başlarda katılmadı (Ataman, 2006: 190-192). Yine de yıl boyunca hem Irak hem de ikili ilişkiler bağlamında dışişleri, maliye ve dış ticaretten sorumlu bakanlar düzeyinde Türkiye ile karşılıklı resmi ziyaretler yapıldı (Ataman, 2009c: 77). Lakin diğer taraftan NATO'nun, ittifakı genişletip Ortadoğu ülkeleriyle iş birliği kurmak amacıyla 2004'te başlattığı İstanbul İşbirliği Girişimi'nde de (İİG) dört KİK ülkesi yer alırken Umman'la birlikte Suudi Arabistan dışarıda kaldı.

İİG aracılığıyla NATO, Soğuk Savaş sonrası dönemde üyelerinin güvelğini sorumluluk alanı dışındaki bölgelerden başlayarak sağlama fikri doğrultusunda (Oğuzlu, 2013), tüm Ortadoğu'yla güvenlik iş birliği yapmayı amaçlamıştı (Martin, 2009: 77). Böylece NATO ülkelerinin ABD liderliğindeki GODKA'ya destek verip sorumluluk alanlarını bölge ülkelerini kapsayacak şekilde genişletmeleri, Türkiye'nin GODKA ve İİG sürecine katılımını kolaylaştırdı. Nitekim Haziran 2004'te İstanbul'da gerçekleşen NATO zirvesinde yayınlanan İİG deklarasyonu, NATO ülkelerinin; sınır güvenliği, terörle ve kitle imha silahlarının yaygınlaşmasıyla mücadelede GODKA kapsamında ABD ile iş birliği yapacaklarını ortaya koydu. Böylece İİG, GODKA sürecinin bir parçası oldu (Olson, 2006: 17-18). Türkiye'nin katılımı ise ABD tarafından üç koşula bağlanmıştı. İlk iki koşul, Kürt bölgesi dahil tüm Irak'la ekonomik ilişkilerini güçlendirmesi ve İsrail'le ekonomiden güvenliğe farklı alanlardaki ilişkilerini daha da geliştirmesi iken üçüncüsü İran ve Suriye'yle azaltmasıydı (23). Ancak GODKA'ya dair kendi yaklaşımı çerçevesinde hareket eden Türkiye, İİG için de bunu sürdürdü ve bölge ülkeleriyle her türlü iş birliği ve etkileşim imkanını değerlendirerek bölgesel istikrarı desteklemeyi tercih etti.

İİG'in amacı, artan bölgesel etkisiyle İran'dan ve parçalanma ihtimaliyle Irak'tan kaynaklanan tehdit algısı karşısında KİK ülkelerinin güvenlik endişelerini NATO ülkelerinin katkılarıyla gidermekti (Oğuzlu, 2013: 28). Kuveyt, Bahreyn, Katar ve BAE 2005'in ilk yarısında İİG'e katıldı. Suudi Arabistan ve Umman ise 2004'te NATO'yla gerçekleştirilen istişare toplantılarında yer almakla birlikte üye olmamayı tercih etti (NATO, 2011). Suudi Arabistan'ın, üyeliğe ilgi duymasına rağmen İİG'e dahil olmamasının nedeni , Irak işgali sonrası süreçte ABD'yle daha fazla ittifak görüntüsü vermekten, içerideki muhafazakar ve radikal muhaliflerin tepkisi sebebiyle çekinmesiydi (Martin, 2009: 81). Bu nedenle KİK ülkelerinin kendi aralarında kolektif bir şekilde güvenlik sağlayamadıkları bir bağlamda, İİG'e yaklaşım konusunda bu farklılık ortaya çıktı. Yine de tüm KİK ülkeleri, Türkiye'nin katkısıyla NATO'yla stratejik güvenlik iş birliğini sürdürmek istedi. Böylece, İran karşısında askeri kapasitelerini artırdıkları bir süreçte Türkiye'nin bu çabası, askeri ilişkilerin gelişmesini ve silahlı kuvvetler arasında iş birliğinden savunma sanayiine dek farklı alanlarda anlaşmaları beraberinde getirdi (Ataman ve Uçgan, 2011a: 197).

Türkiye'nin İİG'e desteği, kimlik atfının ve "herkes için güvenlik" anlayışının bir tezahürüydü. İstikrar ve güvenlik ihraç eden bir ülke olarak Türkiye, ülkesinde demokratikleşme, ekonomik kalkınma ve istikrar için çevresinde de sürdürülebilir bir barış arayışındaydı (Oğuzlu, 2013: 30). Bunun için de kapsayıcı ve iş birliği odaklı güvenlik anlayışı çerçevesinde, bir sorunun tüm taraflarıyla etkileşime önem verdi (37). Bu çaba Türkiye'nin çok taraflı ve çok boyutlu dış politika

anlayışının ve bölge ülkeleriyle Batılı ülkeleri buluşturma siyasetinin bir parçası ve Batılı değerlere meydan okumadığının da bir göstergesi oldu. Zira özellikle güvenlik hususunda bölge ülkelerinin Batılı değerleri benimsemelerini istedi. Nitekim NATO'yu sadece ortak bir tehdide karşı müşterek bir güvenlik örgütünden ziyade, onu sürekli bir şekilde ayakta tutacak biçimde demokratik değerlerin temsilcisi, demokrasi ve ekonomik büyümeyi sürdürmenin mümkün olduğu istikrarlı ve güvenli bir ortamın sağlayıcısı olarak görmekteydi (Davutoğlu, 2012c: 8). Bu da yumuşak güce verdiği önemin bir yansımasıydı. Böylece hem bizatihi NATO üyeliği hem de katılım gösterdiği NATO faaliyetleri, evrensel değerlere bağlı demokratik kimliğini yeniden ürettiği mekanizmalara dönüştü. Bu nedenle de NATO'yla giriştiği iş birliklerinin, dış politika ilkeleri çerçevesinde davranmasına ve bölge ülkeleriyle ilişkilerinin gelişmesine mani olup bölgesel istikrarı olumsuz etkilememesine özen gösterdi (Oğuzlu, 2013: 35).

3.5.4. İran'ın Gölgesinde Yakınlaşma

Türkiye'nin yeni kimlik atfının bölge ülkeleri tarafından aktif bir Ortadoğu siyasetine imkan sağlayacak biçimde kabul görmesinde müşterek güvenlik ve çok boyutlu dış politika ilkelerinin yanı sıra bölgesel sorunlarla çözüme dönük bir biçimde ilgilenmesinden kaynaklanan yumuşak gücünün büyük etkisi vardı. Ayrıca medeniyet perspektifli dış politikasının bölge ülkelerinin istikrar ve güvenliklerine dair sorumluluk üstlenen niteliğinin de içselleştirildiğini söylemek mümkündü. Bu da Türkiye'nin tüm bölgesel meselelerle temsil ettiği evrensel değerler itibariyle hiçbir meşruiyet sorununa yol açmadan ilgilenme kapasitesine sahip olmasının bir sonucuydu. Dolayısıyla, İslam'la demokrasiyi bağdaştıran yaklaşımın bir ürünü olan bu tavrın dikkate aldığı hususlardan biri de medeniyetler arası diyalogdu ve bu nedenle küresel ve bölgesel aktörlerle aynı anda etkileşim içerisinde olmayı da önemsemekteydi. Aynı zamanda bölge ülkeleriyle tarihi ve kültürel yakınlığın doğurduğu stratejik derinliğin küresel ve bölgesel düzeyde güvenlik üretecek biçimde istihdam edilmesiyle merkez ülke kimlik atfının inşasına da imkan sağlamaktaydı. Tüm bunlar yansımasını ise KİK ülkelerinin Batı'yla ilişkilerinin kötü olduğu bir dönemde İran'la yaşadıkları gerginliklerin bölgesel güvenlik ve istikrarı tehdit etmesi karşısında buldu.

Suudi Arabistan'ın ABD'nin bölge siyasetine tepki gösterdiği bir bağlamda halkının da ABD'nin bölge politikalarına ve Batı'nın İslam algısına karşı çıkışı, 2005'te ABD'nin bu ülkedeki temsilciliklerini kapatmasına yol açmıştı. İsrail lobisinin aleyhteki çabalarıyla birlikte Suudi yönetimi de dış politikada çeşitlilik arayışını hızlandırdı. ABD'nin tepkisiyse bölgesel istikrar ve demokrasi pahasına “despot rejimlerin” desteklenmeyeceğini açıklamak oldu (Ataman, 2006:

192-193). Bu süreçte Suudi Arabistan, özellikle ekonomik ilişkiler üzerinden İran'la iş birliğini geliştirmek istedi ve Mayıs 2005'te yedincisi düzenlenen Karma Ekonomik Komisyon toplantısında ticaret hacminin artırılmasını hedefledi (195). Ayrıca 11 Eylül ve Irak işgali sonrası süreçte ABD'ye olan güvenlik bağımlılığını azaltmak amacıyla bölgesel bir güvenlik sistemi çerçevesinde, KİK ülkeleri arasında ekonomik, siyasi ve askeri karşılıklı bağımlılık tesis edip buna İran'ı da dahil etmeyi öngördü. ABD'nin 1990'lardaki çifte çevreleme siyasetinin sona ermesi ve tüm KİK ülkelerinin sorunların çözümünde daha ziyade diyalogu tercih eden bir dış politika anlayışına sahip olmaları buna imkan tanımıştı (Oktav, 2015: 32-33). Ancak nükleer faaliyetleri, umulanın aksine İran'dan kaynaklanan tehdit algısını artırdı.

Böylece KİK ülkeleri, Arap nüfusunun yaklaşık %80'i Şii olan Irak'ta İran'ın etkinliğinden ve bölgesel statüko karşısı konumundan daha çok endişe etti. Bu endişe dolayısıyla ortaya konan tavırlar, Irak'la ilişkileri de olumsuz etkiledi; çünkü çoğulcu ve demokratik istikrarın sağlandığı bir Irak'ı, kendi iç muhalefetlerini de harekete geçireceği düşüncesiyle tehdit olarak görmüşlerdi. Bu tehdit, örneğin Suudi Arabistan için sadece demokrasi fikrinden değil, İran'ın bölgesel nüfuzunun arttığı bir bağlamda kendi nüfusunun yaklaşık %14'ünü oluşturan Şiiilerin yanı sıra Irak, Bahreyn ve Kuveyt'teki Şiiilerin petrol bölgeleri üzerinde yaşıyor olmalarından kaynaklandı. Ayrıca Şii nüfus, kimi ülkelerde iç siyaseti istikrarsızlaştıracak ciddi bir muhalefet potansiyeline sahipti (Çetinsaya, 2006a: 33; Ataman, 2006: 195-196). Irak'ın bir iç savaşa sürüklenmesi veya parçalanması ihtimallerinden duyulan rahatsızlığın sebebi de buydu.

Ancak Irak'taki istikrarsızlıktan ve bölgesel yansımalarından duyulan bu rahatsızlık, çözüme dair yöntemlerle birlikte Türkiye ile KİK ülkeleri arasındaki yakınlaşmanın önemli bir unsurunu teşkil etti. Zira her iki taraf da güvenlik gerekçesiyle, Iraklı gruplar arasında birliğin sağlanmasını ve İran etkisinde bir hükümetten ziyade, Şiiilerin yanı sıra Sünnilerin ve Kürtlerin de dahil olduğu bir koalisyonu tercih ettiler. Irak'ta etnik ve mezhebi parçalanmayı önlemek ve bölge siyasetinde etkin olmak için her iki taraf da İKÖ, Arap Birliği, KİK ve BM gibi örgütler çerçevesinde çeşitli çabalar ortaya koydular (Ataman, 2009a: 205). Özellikle 2000'lerin ortalarında, KİK ülkelerindeki Şiiilerin yanı sıra Lübnan, Filistin ve Suriye üzerindeki artan İran etkisi de Türkiye ve KİK ülkelerini endişelendirmekteydi. Türkiye'nin Sünni kimliğinin öne çıkarıldığı bu süreçte Irak'a dair ortak düşünceler sayesinde, ABD askerlerinin çekilmesiyle birlikte oluşabilecek güç boşluğunun, İran'ın yerine Türkiye tarafından doldurulması tercih edildi (Hürsoy, 2013: 506).

Böylece İran'a karşı denge arayışında Türkiye, özellikle KİK üyelerinin bu kimliği öne çıkarmasıyla, Sünni bir bölgesel güç olarak görüldü. Suudi Arabistan Kralı Abdullah'ın 2006 ve 2007 yıllarında gerçekleştirdiği, aşağıda ele alınan ziyaretleri de bu kimlik atfının bir parçasıydı. Türkiye'nin, aktif Ortadoğu siyasetinin yanı sıra, bir NATO üyesi olması da bu rol atfında önemli bir etkendi. Türkiye bu süreçte, KİK ülkeleriyle ilişkileri önemsemekle birlikte, mezhepçi bir siyaset izlemeyeceğini de vurgulama ihtiyacı hissetmişti (Altunışık, 2010a: 13). Zira Suudi Arabistan, bir yandan ABD'ye karşı tepkiliyken, diğer yandan İran karşısında Sünni ülkelerden müteşekkil bir blok oluşturmaya çalışmaktaydı. Türkiye ise Lübnan krizinin çözümüne ve Suriye ile gelişen ilişkilerin devamına yönelik gösterdiği çabada tezahür ettiği üzere, bölgedeki tüm aktörlerle etkileşime önem vermekteydi. Bu sebeple de Suudi Arabistan'ın, Şii kimliği dolayısıyla Lübnan'da Hizbullah'ı ve İran'ın etkisinde olduğu düşüncesiyle Suriye'de Esad yönetimini şüphelenen bir süreçte Türkiye, sorunların çözümü amacıyla ilgili tüm bölgesel ve uluslararası aktörlerle görüşmekten çekinmedi. Yine bu sebeple, İran'la olan siyasi ve ekonomik iş birliğini de riske etmek istemedi (Olson, 2008: 78-79; Larrabee, 2011: 693).

Bununla birlikte tüm bu süreci bölgesel bir rekabet olarak görmemelerine özen göstermesi, Türkiye'nin KİK ülkeleriyle yakınlaşmasını sürdürmesini sağladı. Nitekim Irak'ın daha da istikrarsızlaşması ve İran'ın etkisinin artması ihtimaline karşı ortak kaygılar devam etmekteydi. Türkiye'nin Batı'ya ve ABD'ye karşı dış politika ilkeleri çerçevesindeki kararlı tavrı da buna katkıda bulundu. Ardından da "İran'ın bölgesel hegemonya arayışı" ihtimalinden rahatsızlık duymaya devam eden bölge ülkeleri, mezhepçi söylemi, özellikle Irak'taki etkileri dolayısıyla terk ettiler. Zira aslında ABD'nin veya İsrail'in İran'a saldırma ihtimalinden ve Irak'taki durumla birlikte bölgedeki istikrarsızlığın giderek artmasından da endişeliydiler. Dolayısıyla İran'ın artan etkisi ve nükleer mesele konusunda diplomasiyi tercih ettiler. Ayrıca Türkiye'nin bu tavrı; Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin'de üstlendiği rolleri Arap ülkeleri için daha da önemli hale getirdi (Altunışık, 2010a: 14). Böylece Türkiye ile KİK ülkelerinin kolektif kimliği mümkün kılacak biçimde kendilerine birbirlerinin nazarından baktıklarını söylemek de mümkün hale geldi.

KİK ülkelerinin askeri harcamaları her ne kadar İran'ı geçse de toplam askeri kapasiteleri İran'ın gerisindeydi. Üstelik İran, füze kapasitesini de artırmakta ve nükleer silah yolunda ilerlemekteydi. Buna rağmen KİK ülkeleri, ABD'den farklı olarak; ticari ilişkiler içinde oldukları ve İKÖ'de ve OPEC'te çeşitli konuları birlikte müzakere ettikleri İran'ı yabancılaştırmaktan kaçındılar. Bunun bir nedeni, kendisini dengeleyecek Sünni bir Irak'ın yokluğunda, artan petrol fiyatları ve Çin ve Rusya'yla geliştirdiği yakın ilişkiler sayesinde elde ettiği silahlarla güç dengesinin kendi lehine

değiştirdiği bir süreçte, örneğin Hürmüz Boğazı'nı kapatarak ekonomilerini olumsuz etkileme kapasitesine sahip olan İran'ın saldırganlaşmasını ve Körfez'de baskın hale gelmesini önlemektir (Martin, 2009: 81-82). Türkiye de KİK ülkelerine benzer bir şekilde, bölgesel güç dengesini olumsuz etkileyeceği ve nükleer silahlanma yarışını tetikleyebileceği için İran'ın nükleer silah üretme kapasitesine ulaşmasını istemedi. Ancak Türkiye'nin de ekonomi ve güvenlikle ilgili gerekçeleri, İran'ın bölgede yalnızlaştırılmasına karşı çıkmasını beraberinde getirdi ve her iki tarafı ortak bir noktada buluşturdu (88). Böylece Irak işgalinin ardından bölgesel istikrarsızlığı körtükleyeceği düşüncesiyle her iki taraf da ne silahlı bir çatışmaya dönüşebilecek bir İran-ABD gerginliğini ne de İran'ın nükleer silah sahibi olmasını istemedi (Hürsoy, 2013: 506).

Böylece güvenlik alanındaki yaklaşmanın bir nedenini de Irak'taki istikrarsızlıkla birlikte İran'dan kaynaklanan tehdit algısı karşısında ABD'nin her iki tarafa yönelik kaygı uyandırıcı tavır oluşturdu. Türkiye'nin seküler kimliği de AK Parti'nin ılımlı dış politika anlayışı ve Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığıyla birlikte KİK ülkeleri için ilişkilerin önünde bir engel olmaktan çıktı. Üstelik parçalanarak sırasıyla kuzeyinde ve güneyinde güçlü birer Kürt ve Şii lakin ortasında zayıf bir Sünni devletinden ziyade güçlü ve bütün bir Irak görmek istedikleri noktada Türkiye'nin Sünni kimliği de yaklaşmayı kolaylaştırdı. Buna bir de Türkiye'nin; 1- ABD'nin bölge siyasetine körü körüne destek olmak yerine Irak'ta ve Suriye'de kendi politikası çerçevesinde hareket edebilmesi, 2- Filistin-İsrail meselesinde İsrail'i desteklemek yerine sorunun çözümüne yönelik arabulucu bir konum alması ve 3- kimi KİK ülkeleri gibi, radikal terör örgütlerinin saldırılarına maruz kalması benzeri hususlar eklendiğinde, güvenlik iş birliği hususunda bu ülkelerin nazarında Türkiye'nin güvenilirliği arttı (Martin, 2009: 82-83). Bu sayede askeri kapasitesi tehdit olmaktan ziyade, kendisiyle iş birliği için Türkiye'nin sahip olduğu bir değer olarak görüldü.

Tüm bunlar, KİK ülkeleriyle AB arasında Türkiye aracılığıyla bir yaklaşma da sağladı. Türkiye'nin siyasi reform ve ekonomik kalkınma süreciyle edindiği yumuşak gücü, AB'nin hem güvenlik ve dış politikasıyla hem de son dönemlerdeki bölge siyasetiyle uyumluydu. Böylece Türkiye, bölgedeki istikrarsızlığın kaçınılmaz olmadığını gösterirken Avrupa da reform çağrılarını bağlamında Türkiye'yi model olarak sunabildi. Türkiye'nin modelliği de ABD'nin İran, Irak ve KİK ülkeleri arasında denge sağlamada başarısız olduğu ve güvenliğin sağlanamadığı bir bağlamda daha fazla öne çıktı. Bunda AB'nin yumuşak güce dayalı güvenlik tarzının bölgede olumlu karşılık bulmasının ve özellikle 11 Eylül sonrası bağlamda bölge ülkeleri ile AB'nin iş birliğini artırmak istemelerinin de önemli bir payı vardı. Zira AB, İran meselesine, ABD'nin

bölgenin istikrarını tehdit eden askeri müdahale seçeneğinden farklı olarak diyalogla yaklaşmayı tercih etmişti. Böylece İran nükleer tehdidi, Irak'ın normalleştirilmesi ve enerji güvenliğinin sağlanması, iki taraf arasındaki potansiyel iş birliği alanlarını oluşturdu ve Türkiye'nin üyelik sürecinde kat ettiği mesafe de bu potansiyele katkıda bulundu. Böylece tüm taraflar, nükleer silahlardan arındırılmış bir İran ve Ortadoğu fikri üzerinde ittifak ederek, askeri müdahaleden ziyade diplomatik çabaları ve ekonomik önlemleri tercih etti (Aras, 2005: 92-93).

Bu ortamda KİK ülkeleri, Körfez'in güvenliğinde önemli bir aktör ve yatırım yapılabilecek güvenilir bir liman haline getirmesi itibarıyla Türkiye'nin İİG'e katılımını ve Müslüman bir üye olarak NATO'daki varlığını önemsediler (Olson, 2006: 40). GODKA'daki katılımının bu ülkelerden yatırım çekmesine katkısı da buradan kaynaklandı. Hatta bunun kendi güvenliğine katkıda bulunan bir niteliği de oldu. Zira KİK ülkeleri; PKK'ya karşı askeri harekatlara desteğin ötesinde hem İKBY'ye hem de kendi Kürt vatandaşlarına yönelik ekonomik bir çözümü, diğer bir ifadeyle İKBY ile ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmeyi ve ekonomik yatırımlarla Kürt vatandaşlarının yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan Türkiye'ye, ihtiyaç duyduğu güvenlik desteğini, ekonomik ilişkileri geliştirerek ve Türkiye'de yatırımlar gerçekleştirerek verdiler. Üstelik bu süreç, özellikle doğalgazda enerji iş birliğiyle hem kendi enerji ihtiyacını karşılama hem de boru hatlarıyla birlikte enerji alanında iş birlikleri sayesinde enerjiye dayalı bölgesel ve uluslararası konumunu güçlendirme noktasında Türkiye'nin İran ve Rusya'ya olan bağımlılığını azaltma imkanı da taşımaktaydı (Martin, 2009: 88-89; Hürsoy, 2013: 511). Dolayısıyla istikrar ve refah bakımından alınacak kararların karşılıklı olarak önemli olduğunu söylemek mümkündür. Bunun anlamı ise iki taraf arasındaki etkileşimlerin karşılıklı bağımlılık mekanizmasını da harekete geçirdiğiydi. Bu tarz etkileşimlerin zeminini ise tarafların birbirlerine dair paylaşılan bilgileri geçmişten farklı bir biçime dönüştürdükleri ekonomik ve siyasi ilişkiler oluşturdu.

3.5.5. KİK Ülkeleriyle Ekonomik ve Siyasi İlişkiler

İstikrarlı bir bölgesel düzen hedefi içinde bölge ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmek isteyen Türkiye, KİK ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkilerini de bu açıdan değerlendirerek tüm bölge için refah ve barış üretmenin bir aracı olarak gördü. Böylece hem yerel, bölgesel ve evrensel değerleri kuşatan ve bölgeye karşı yabancılaşmaya son vererek güç devşirme imkanlarını artıran hem de sahip olduğu tüm nitelikleri küresel ve bölgesel etkinliğe dönüştüren bölge siyasetini gerçekleştirdiği yeni imkanlar edindi. Üstelik özellikle homojenlik olmak üzere kolektif kimlik mekanizmalarını harekete geçiren etkileşimlere de süreklilik kazandırdı. Bu aynı zamanda

Türkiye'nin bölgeyle aidiyet kuran ve davranış normlarını ortaya koyan kimlik atfının KİK ülkeleri tarafından kabul gördüğü ve yumuşak güç rolüyle birlikte etkileşimler sırasında (yeniden) üretildiği anlamına gelmekteydi. Ayrıca bölgesel düzen arayışı itibariyle taraflar arasındaki bu etkileşimler siyasi bir boyuta da sahipti.

Türkiye'nin KİK ülkeleriyle ilişkilerinin önemli bir boyutunu, KİK bünyesinde kurulan bağlantılar oluşturdu. Bir güvenlik şemsiyesi olarak kurulan bu örgüt daha ziyade ekonomi alanında başarılıydı (Akkaya, 2013). Nitekim KİK'in kuruluş sürecinden itibaren ekonomik entegrasyona önem veren üyeleriyle Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerdeki gelişim de dünya ekonomisiyle bütünleşme eğiliminin bir tezahürüydü. Bu doğrultuda 2001'deki Gümrük Birliği Anlaşması'yla serbest dolaşım imkanını sağlayarak 2010'larda %20'yle kendi aralarındaki ticaret hacminde önemli bir artış sağladılar. Ayrıca parasal birliği sağlamak için "ekonomik vatandaşlık" ve "körfez vatandaşlığı" gibi fikirler ortaya koydular. Dünya ekonomisiyle daha fazla bütünleşmek için de Haziran 2006 zirvesinde, AB ile serbest ticaret anlaşması yapılmasını kararlaştırdılar (Yeşiltaş, 2008: 348; Dirioz, 2009b; Akkaya, 2013: 13).

Üye ülkelerle KİK çerçevesinde ekonomik ilişkilerini geliştirmek isteyen Türkiye ise söz konusu eğilimlerine uygun bir biçimde ticari faaliyetleri kolaylaştırmaya ve ticaret hacmini artırmaya yönelik projelere sahipti. Dışişleri Bakanı Gül'ün 2005 Mayıs'ındaki Bahreyn ziyaretinde de bu doğrultuda iki ülke arasında vizeleri kaldırıp ticareti artırmak üzere bir mutabakat metni, bir de KİK ülkeleriyle Türkiye arasında Ortadoğu'yu kuşatacak bir serbest ticaret bölgesi tesisini, farklı alanlarda ekonomik iş birliklerini, ticari ilişkilerin geliştirilmesini, ticari nitelikli yatırımların kolaylaştırılmasını ve vize kolaylıkları sağlanmasını öngören Ekonomik İşbirliği Çerçeve Anlaşması imzalandı (TBMM, 2005; Aras, 2005: 96; Ataman, 2006: 197). Amaç ise serbest ticaret anlaşması dahil ekonomik anlaşmaların imzalanmasını kolaylaştırmak ve yatırımcılar için rekabetçi bir ticaret rejimi bina ederek ilişkileri her alanda güçlendirmektir (Subervie, 2014: 8). Nitekim bu dönemde KİK ülkeleriyle yapılan anlaşma ve projelerin büyük bölümü ekonomiye dairdi. Bu doğrultuda 2003-2006 arasında tüm KİK ülkeleriyle iş konseyleri kuruldu. 2005'te Lübnan'da düzenlenen 11. Arap Ekonomi Forumu da Türk-Arap Ekonomi Forumu'nun tesisleriyle özellikle KİK ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek için önemli bir imkan oluşturdu ("Erdoğan, Lübnan'da," 2005). 2006'da ise karşılıklı yatırımların artırılıp ticaretin geliştirilmesi amacıyla Türk-Körfez İş Konseyi kuruldu. Böylece ticaret hacminde 2002'deki 1,2 milyar \$'dan 2007'de yaklaşık 9 milyar \$'a ulaşıldı. Ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirme yönünde imkan ve isteklerin karşılıklı olarak arttığı bu dönemde KİK ülkeleri arasında Suudi Arabistan Türkiye'nin en büyük

ticari ortağı olurken BAE de ihracat sıralamasında üçüncülüğe yükseldi. Ayrıca gıda, tekstil, inşaat, finans ve telekomünikasyon gibi farklı alanlarda birçok şirket karşılıklı yatırımlar gerçekleştirdi (Aras, 2005: 95-96; Kürkçüoğlu ve Koraş, 2011: 213; Yeşilyurt, 2013: 435).

Türkiye'nin GODKA'daki katılımı, KİK ülkelerini yatırıma cesaretlendiren önemli bir husustu. BAE'li yetkililerin ve iş dünyasının Kasım 2005'teki ziyaretleri ve Dubai Towers inşaatı benzeri on milyarlarca \$'lık proje, ortaklık ve özelleştirme yatırımlarına dair niyetleri de bu sürecin bir ürünüydü. Aynı zamanda bir Suudi iştiraki olan Lübnanlı Oger Telekom da yine 2005'te 6,6 milyar \$'a Türk Telekom'u (TT) satın aldı ve 5-6 yıllık süreçte TT'ye 3,5 milyar \$'lık yeni yatırım kararları açıkladı ("Oger TT ile," 2005; Olson, 2008: 70-71). Yine bu ilginin bir sonucu olarak Türkiye Finans Katılım Bankası hisselerinin %60'ı Suudi The National Commercial Bank tarafından 1 milyar 80 milyon \$'a satın alındı (Ataman, 2009a: 201).

KİK ülkelerinde yatırımlar yapan Türk şirketleri ise Suudi Arabistan'da 2004'te düzenlenen Uluslararası Ticaret Fuarı'nda, yapılan sözleşmeler açısından yedinci sırada yer aldı. Katar'ın 124 milyon \$'lık İslam Sanatları Müzesi ve 245 milyon \$'lık Milli Kütüphane projeleri de 2006'da bir Türk firmasına verildi. Yine başka bir Türk firmasına ise yeni havalimanı inşaatından 869 milyon \$'lık bir pay verildi ve 5 milyar \$ değerindeki bu havalimanının idaresi de bu şirkete bırakıldı (Olson, 2006: 37; Larrabee, 2011: 693). Türkiye ile KİK ülkeleri arasında gelişen ekonomik ilişkilerin bir tezahürü de bu ülkelerden Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artış oldu. Daha önce yok denecek kadar az gerçekleşen bu yatırımlar, 2005'te 1 milyar 670 milyon \$'ın ve 2006'da 1 milyar 780 milyon \$'ın üstünde gerçekleşti ve önemli bir kısmını, stratejik gıda rezervi oluşturmak amacıyla tarım sektörüne yapılan yatırımlar oluşturdu. Böylece yüksek petrol fiyatlarıyla artan gelirler, ekonomik çeşitliliklerini artırmak isteyen bu ülkeler için Türkiye'yi yatırım yapabilecekleri bir alternatif haline getirdi. En önemlisi ise bu durumun, KİK ülkelerinin Türkiye'ye yönelik ekonomik ve siyasi ilgilerinin bir sonucu olmasıydı (Larrabee, 2011: 692; Akkaya, 2013: 24). Türk firmalarının da özellikle müteahhitlik projeleriyle KİK ülkelerinde yer almasıyla gerçekleşen tüm bu yatırımlar, her iki tarafın da o ülkede kalmak konusunda uzun vadeli planlar yaptıklarını gösterdi.

Türkiye-Suudi Arabistan yakınlaşması, kalkınmanın Kral Abdullah yönetimi için öncelik kazandığı ve DTÖ'ye üye olduğu bir dönemde gerçekleşti. Bu dönemde Suudi Arabistan'da hukuki düzenlemeler ve ikili ticari anlaşmalarla ekonomi yeniden yapılandırılarak ülke dışa açıldı. Ayrıca uluslararası ekonomik ve siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi, uluslararası

piyasalardaki rekabet imkanının artırılması hedeflendi. Ekonomide petrole olan bağımlılığı sona erdirmeyi amaçlayan bu süreci, dış politikada ABD'ye olan bağımlılığı çok boyutlu bir siyasetle dengeleme çabası takip etti. Böylece bu dönemde gelişen ilişkilere ilk önce "güven artırıcı önlemler siyaseti" hakim oldu. Türkiye'nin geleneksel Batıcı dış politikadan uzaklaşması ve Suudi Arabistan'ın da Batı'yla yaşadığı çıkar çatışması, bu gelişimin itici gücü oldu. Batılı ülkelere karşı güven kaybı yaşayan KİK ülkelerinin Türkiye'yi yeni bir yatırım alanı olarak görmeye başladığı bu süreçte, Suudi Arabistan KİK ülkelerine öncü oldu ve onları yatırım yapmaya cesaretlendirmek amacıyla Mayıs 2005'te İstanbul Ticaret Odası'yla Cidde Ticaret ve Sanayi Odası'nın koordinatörlüğünde bir yatırım fonunun tesisine karar verdi. Yine aynı yıl, terörizmle uluslararası mücadeleyi öngören bir güvenlik iş birliği anlaşması imzalandı. İlişkilerdeki bu gelişimin neticesinde, Dışişleri Bakanı Gül, Nisan 2005'teki ziyaretinde, Suudi Arabistan'a kendi iç dinamikleriyle bir reform süreci başlatması tavsiyesinde bulundu (Ataman, 2006: 188, 190, 196-97; 2008: 221, 223-24).

Kral Abdullah 2006'da kalabalık bir heyetle gelerek, kırk yıl aradan sonra Türkiye'yi ziyaret eden ilk Suudi kral oldu. Ziyarete siyasi istişarelere ilişkin mutabakat, yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması ile çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşmaları gibi altı farklı anlaşma imzalandı. Böylece Türkiye'nin vizelerin kolaylaştırılması dahil çeşitli talepleri karşılandı. Ayrıca enerji iş birliğinin ve 2005'teki 2,6 milyar \$'lık ticaret hacminin artırılması ve iş dünyasının ortak yatırımlar yapmaları kararlaştırıldı. Ziyaretin bir amacı da bölgesel iş birliğinin yanı sıra mevcut Suudi yatırımlarını sonuçlandırıp yenilerinin önünü açmaktı ("Saudi German," 2006; "Majeste Yatırım," 2006; Ataman, 2008: 228-229; Olson, 2008: 77). 2007'deki ziyaretlerde ise Türk iş dünyasının KİK ülkelerindeki yatırım ve hareket imkanlarının kolaylaştırılması talebi dile getirildi. Aslında 2007, istikrar ve statükoyu savunan iki ülkenin bölge siyasetinde büyük ölçüde benzer görüşte oldukları bir yıldır. Bu doğrultuda Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın Ekim'deki ziyaretinde, Kral'ın 2006 ziyaretinde imzalanan ortak bir bildiri açıklandı ve iki ülke arasında bölgesel meselelerde istişare ve iş birliğinin artırılması, düzenli ziyaretler yapılması ve terörle mücadelede iş birliğinin güçlendirilmesinin kararlaştırıldığı ortaya kondu. Yine bu bildiriyle ekonomi alanında ise şirketlerin karşılıklı yatırımları artırmaya teşvik edilmesi ve bankacılık alanında iş birliğini ilerletilmesi gibi hususlara vurgu yapıldı. Yine bu süreçte varılan uzlaşmalarla ulaşım olanaklarının geliştirilmesi, transit geçişlerin kolaylaştırılması ve enerji alanında iş birliği de kararlaştırılan konular arasında yer aldı (Ataman, 2009a: 199-200).

Kral Abdullah'ın Kasım 2007'deki ziyaretinde ise tarım, gıda ve savunma sektörlerinde yatırım hedefleri belirlendi ve güvenlik, savunma ve terörle mücadele alanlarında çeşitli anlaşmalar imzalandı (Olson, 2008: 80, 82). Ziyaretin bir diğer amacı da Gül'ün cumhurbaşkanlığını kutlamaktı. Suudi tarafı bu ziyarette, seküler niteliğinin Türkiye ile stratejik bir ortaklık tesis etmeye mani olmadığını belirtti. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanı Gül ve Kral Abdullah tarafından siyasi ve ekonomik iş birliğini geliştirmeye matuf bir mutabakat metni ve çifte vergilendirmeyi önleyen bir anlaşma imzalandı (Ataman, 2009a: 199). Böylece, sonraki dönemde Türkiye ile KİK üyeleri arasındaki ilişkilere stratejik bir boyut katacak olan bu ziyaretlerle Kral Abdullah, ticari ve yatırım ilişkilerini siyasi motivasyonlarla da desteklemek istedi (Larrabee, 2011: 693).

Kuveyt'le ekonomik ve ticari etkileşimler de gelişim gösterdi ve ticaret fazlasına sahip Kuveyt, Türkiye için önemli bir ticari ortak olma potansiyeline erişti. Bu doğrultuda Türkiye, ortak proje imkanlarına değinerek Kuveytli yatırımcılara davette bulundu. Ayrıca 300 milyon \$'lık ticaret hacmini hızlı bir şekilde 1 milyar \$'a çıkarma hedefi belirlendi (Turan, 2006: 281). 2005'te 17 firmayla varlık gösteren ve birçok yatırım gerçekleştiren Kuveyt ise 2006'da Türkiye'yi bu defa doğrudan yatırım yapılacak bir ülke olarak belirledi. 2007'de de Halkbank'ın ortağı oldu. Ayrıca iki ülke arasında Siyasi İstişarelere İlişkin Mutabakat Muhtırası imzalandı. Yine 2007'de ticaret hacmi her ne kadar 300 milyon \$'la sınırlı kalsa da Kuveyt'in Türkiye'de yatırım yapma istekliliği sürdü. Ticaretin istenilen seviyede gerçekleşmemesinde kara ulaşımını olumsuz etkileyen Irak'taki durumun payı büyüktü. Bu nedenle de Kuveyt, vergiden muaf sanayi bölgelerinde Türk iş adamlarını yatırıma davet etti (Turan, 2008: 360-361; Olson, 2008: 71, 73-75).

Zengin doğalgaz rezervlerine sahip Katar ise doğalgaz ve diğer alanlarda yatırımlar vesilesiyle komşularıyla ve diğer ülkelerle ekonomik ilişkiler ve projeler geliştirmeye önem vermekteydi. Üstelik bu dönemde bölge siyaseti kadar küresel siyasette de Türkiye ile benzer bir dış politika takip etmekteydi. Bu sayede örneğin Suriye ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini sürdürerek Suriye'yi her iki yönden de rahatlatan adımlar attı (Akdoğan, 2006). Bölgenin istikrara kavuşması amacıyla, Suriye'nin yanı sıra Lübnan, Irak ve Filistin-İsrail meselelerinde de Türkiye ile aynı doğrultuda aktif bir çaba sergiledi. Bunun sonucunda ekonomik ilişkiler gelişti ve Türkiye'nin yatırım çağrılarına büyük bir ilgi gösterildi (Olson, 2006: 36).

Türkiye-Bahreyn ilişkilerine gelince, 2006'da iki ülke arasında kamu güvenliği, terörizmle mücadele ve organize suçlarda iş birliği öngören "Güvenlik ve İş birliği Anlaşması" imzalandı. Uluslararası örgütlerdeki adaylıklar konusunda yakın iş birliği kararlaştırıldı (Yılmaz, 2008: 395).

Bahreyn, Kıbrıs konusunda hem Türkiye’de hem de Kuzey Kıbrıs’ta yatırım planları açıklayarak desteğini ve Türkiye ile ekonomik iş birliğini geliştirme isteğini ortaya koydu (Ayın Tarihi, 2006; "Türkiye Ağzımızı," 2006). Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt’ın Mayıs’taki bölge ziyareti esnasında ise Türkiye, Katar ve Bahreyn arasında askeri eğitim ve savunma alanında teknik ve bilimsel iş birliği öngören bir askeri çerçeve anlaşması imzalandı (Yılmaz, 2009a: 372). Şubat 2007’de Devlet Bakanı Beşir Atalay, Umman’da düzenlenen Türkiye–Umman Ortak Komite Toplantısı’na katıldı ve iki ülke arasında Yatırımların Karşılıklı Korunması ve Teşviki Anlaşması imzalandı. Bu doğrultuda ticaretin ve farklı alanlarda iş birliğinin geliştirilmesi kararlaştırıldı. Ekonomisinin petrole bağımlılığını azaltmak isteyen Umman, Türk iş adamlarını yatırıma davet etti ve özellikle turizm alanında Türkiye’nin tecrübelerinden yararlanmak istediğini dile getirdi (Gülener, 2009b: 350).

Bu ilişkiler neticesinde Türkiye’nin Ortadoğu’da artan ve sonuç üreten siyasi etkinliğinin ilk tezahürlerinden bir tanesi de Arap Birliği’yle ilişkiler oldu. Türkiye, dış politikadaki uyum sayesinde KİK ülkelerinin desteğiyle 2003’ten itibaren Arap Birliği toplantılarına gözlemci statüsüyle katıldı. 2007’de ise ilk toplantısını 2008’de gerçekleştiren Türk–Arap İş birliği Forumu tesis edildi.⁷⁸ Türkiye’nin 2009-2010 dönemi Güvenlik Konsey geçici üyeliğine adaylığı ve KKTC konusundaki destek arayışı da KİK ülkelerinden sürekli bir biçimde kabul gördü (Talbot, 2013: 4; Hürsoy, 2013: 505). Böylece Türkiye, KİK ülkeleriyle etkileşimlerinde demokratiklik, modernlik, Müslümanlık ve birden fazla bölgeye ait olmak kimliğinin tüm özellikleri ile ekonomik ve askeri kapasitesini hem yumuşak güce ve normatif modellere hem de aktif bir dış politikaya dönüştürdü. Bu sayede kurduğu etkileşimlerle kolektif kimliğin mekanizmalarını harekete geçirerek KİK ülkeleriyle de egemenlik ve şiddetle ilgili birbirlerine dair düşüncelerini dönüştürerek aralarındaki ilişkilerin niteliğini Lockeçu kültürün üçüncü seviyesine taşıdı.

3.6. Değerlendirme

Türkiye’nin kimlik atfı, kendisinin kim ve çıkarlarının ne olduğuna, dolayısıyla da hangi davranış normlarını benimsediğine dair anlamlar taşımaktaydı. Bu kimlik atfının aktif bir bölge politikası

⁷⁸ Türkiye’nin Arap Birliği ile Kasım 2007’de imzaladığı Türk–Arap İşbirliği Forumu Çerçeve Anlaşmasıyla tesis edilen bu forum üzerinden kurulacak etkileşimler sayesinde iki taraf arasındaki ilişkilerin tarihi, coğrafi ve kültürel bağların ötesine geçilerek geliştirilmesi, ortak tehdit ve fırsatlara karşı istişare ve uyum içerisinde cevaplar verilmesi, bu sayede bölgenin güvenlik, istikrar ve refah havzasına dönüştürülürken küresel düzeyde de bu hususlara katkıda bulunulması ve farklı din, kültür ve medeniyetler arası münasebetlerin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Çerçeve Anlaşma 2011’de onaylanmakla birlikte ilk dışişleri bakanları toplantısı Ekim 2008’de İstanbul’da gerçekleştirilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2007; T.C. Resmi Gazete, 2011a).

biçiminde pratiğe dökülmesi için de muhatapları nazarında tahmin ve kabul edilebilir davranışlara işaret etmeliydi. Diğer bir ifadeyle, bu kimliğin inşası ancak etkileşime girip yeniden üretilmesiyle mümkündü. Türkiye'nin yeni kimlik atfının ortaya konduğu önceki bölümün ardından bu bölümde de işte bu kimlik atfını inşa edici etkiler taşıyan bölge ülkeleriyle etkileşimlere odaklanıldı. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle normatif bütünleşmeye dönük bir biçimde etkileşimler kurmasının temelinde kendisine ve bölgeye dair dönüşen düşüncelerinin önemli bir yeri vardı. Zira kendisini bölgesel gelişmelerin üzerinde kaçınılmaz etkiler doğurduğu ve dolayısıyla bölge ülkeleriyle bu gelişmeleri yönlendirebileceği etkileşimler kurmak durumunda olan bir merkez ülke olarak görünürken bölge ülkelerini de kaderlerini kendi kaderi olarak gördüğü ve aidiyet kurduğu aktörlere dönüştürdü. Bölgesel sorunların ve artan istikrarsızlıkların üzerlerindeki bölgesel ve küresel baskıları artırdığı bu süreçte aslında bölge ülkelerinin de kendilerine ve Türkiye'ye dair düşünceleri dönüşmekteydi. Dolayısıyla Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki gelişen ilişkiler ve artan etkileşimlerde karşılıklı dönüşen düşüncelerden bahsetmek mümkündü. Bunun en önemli tezahürünü de bölgesel bir düzenin tesisi doğrultusunda artarak gelişen iş birliği odaklı etkileşimler oluşturdu.

Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek istemesinde bölgesel meselelerin ve karşılıklı tehdit algılamalarının sebep olduğu güvenlik risklerini ve istikrarsızlıkları müşterek bir şekilde ortadan kaldırarak bölge ülkeleriyle arasındaki karşılıklı ötekileştirmeye son verme düşüncesi vardı. Bu da bölgesel bir düzen tesisi fikrini beraberinde getirdi. Bölge ülkelerinin bu çabaya dahil olmasında ise bölgesel istikrarsızlıkların gittikçe artan bir biçimde egemenliklerini tehdit etmesi etkili oldu. Üstelik çeşitli reform ihtiyacı ve meşruiyet sorunlarıyla birlikte söz konusu tehdit algısı şiddetlendi. ABD işgali sonrası Irak'ın bölgeyi etkisi altına alabilecek durumu ve İran'ın güç boşluğundan istifade ederek artırdığı bölgesel etkinliği ise acil çözüm ihtiyacını artırdı. Tüm bunlar da Türkiye ile bölge ülkelerinin kimlik atflarıyla birbirlerine yönelik davranış normlarını önemli hale getirdi. İlişkilerin kültürel niteliğindeki dönüşüm de burada başladı.

Türkiye, özellikle Irak ve Suriye örneklerinde olduğu üzere arasındaki karşılıklı tehdit olma durumunu ortadan kaldırarak bölge ülkelerinin egemenlikleriyle ve şiddet kullanımıyla ilgili düşüncelerini ortaya koymuş oldu. Bu, değişen dış politika anlayışıyla birlikte davranış normlarının da dönüştüğünü gösterdi. Dahası özellikle Lübnan, Irak ve Suriye ile etkileşimlerde fark edildiği üzere Türkiye bölge ülkelerinin iç istikrarlarını ve siyasi birliklerini de önemseyerek onlara bu yönde katkılar sağlayan etkileşimler kurdu. Mısır ve KİK ülkeleri de dahil edildiğinde daha fazla öne çıkan reform ihtiyacıyla meşruiyet sorunlarının birer yeni bölgesel istikrarsızlık

kaynağına dönüşmesine mani olmak istedi. Tüm bunlar, bölgeyle aidiyet kuran Türkiye'nin bölge ülkelerine bakışı değişirken onların da Türkiye'ye dair bakışlarını değiştirmesini beraberinde getirdi. Böylece Türkiye, istikrar ve refah üreterek küresel ve bölgesel güvenliğe katkı yapabilecek bölgesel bir düzenin tesisinde ve bölgesel meselelerin çözümünde bölge ülkelerini iş birliği yapabileceği muhataplar olarak gördü. Bölgesel istikrarsızlıkların doğurduğu tehditlere karşı egemenliklere dayalı statükoyu müşterek bir şekilde muhafaza etmeyi öngören söz konusu bölgesel düzen hedefi, bu haliyle Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki etkileşimlere dair bir davranış normu ortaya koyarak kendi kendini sınırlandırmayı kurucu etkiler taşıyan bir kolektif kimlik mekanizması biçiminde harekete geçirdi. Bu da Lockeçu kültürün üçüncü derece içselleştirilmiş halini mümkün kılan en önemli unsurdur. Bu sırada benimsenen yöntemler de kolektif kimliğin diğer mekanizmalarını harekete geçirdi.

Türkiye'nin bölgesel meselelerle çözüme dönük bir biçimde ilgilenmesi ve sorunun tüm muhataplarıyla etkileşimler kurup bu sürece dahil etmesi, aslında kendine bölge ülkelerinin nazarından baktığını gösteren ve kolektif kimlik inşasına işaret eden en önemli özelliğiydi. Zira bu sorunlar, tüm bölge ülkelerinin güvenliklerini ve istikrarlarını, dolayısıyla da egemenliklerini tehdit eden müşterek sorunlardı ve müşterek çözümleri gerektirmekteydi. Bu da Türkiye'nin bölgeyle aidiyet kuran ve müşterek güvenlik arayışında olan kimlik atfına içkin bir biçimde, müşterek kader mekanizmasını harekete geçiren etkileşimlerin kurulmasını sağladı. Üstelik fark edileceği üzere, belirli ölçüde bölgesel sorunların doğasından kaynaklanan bir biçimde, istikrarsızlıkları önleyerek bölgesel düzenin tesisine yapılacak katkılar bölge ülkelerinin birbirleri arasında istikrar ve refahlarını artırmaya dönük biçimde siyasi ve ekonomik etkileşimleri artırmaları anlamına da gelmekteydi. Bu da Türkiye'nin kimlik atfı ve kolektif kimliğin inşası bakımından bölge ülkelerinin kararlarını önemli hale getirdi. Diğer bir ifadeyle Türkiye'nin güvenlik, istikrar ve refahı bakımından bölge ülkeleriyle arasında kurduğu karşılıklılık, müşterek kader mekanizmasını harekete geçirirken beraberinde bölge ülkelerinin etkileşimlere dair kararlarını da önemli hale getirerek bölgesel sorunların çözümünden ekonomik ve siyasi ilişkilere dek yoğunlaşan etkileşimlerle karşılıklı bağımlılık mekanizmasını da hareketlendirdi.

Homojenlik mekanizması ise Türkiye'nin yumuşak gücünü de oluşturarak bölgedeki her türlü reform ihtiyacından kaynaklanıp bölgesel istikrarsızlıkları giderme arayışına dair etkileşimler sırasında istihdam edilen norm ve yöntemler sayesinde devreye girdi. Zira bu norm ve yöntemler, bir yandan kendisini İslam medeniyeti içerisinde konumlandıran ama diğer yandan tabii olduğu medeniyetin de katkıda bulunduğunu savunduğu evrensel değerlerin bugünkü temsilcisi olan Batı

medeniyetle mevcut kurumsal bağlar üzerinden süren münasebetlerini AB üyeliği sürecinde daha da güçlendiren, bu sayede bölge ülkeleri için normatif bir model olma kapasitesi edinen Türkiye ile bu ülkeler arasında, onların ihtiyaç duyduğu modernleşmeyi de sağlayacak şekilde belirlendi. Türkiye'nin bölge ülkelerine yönelik reform söylemleri ve yanı sıra dünya ekonomik ve siyasi sistemiyle bütünleşmeye dönük etkileşimleri itibariyle yapısal bağlam ve davranışsal ve söylemsel pratiklerle stratejik etkileşimler de normatif bütünleşmeye yol açabilecek nedensel mekanizmaları harekete geçirdi. Türkiye'nin normatif bütünleşmeyi öngören kimlik atfının, Lockeçu kültürü üçüncü derecede içselleştirmeyi mümkün kılacak etkileşimleri üreten bir biçimde bölge ülkeleri tarafından kabul görmesini mümkün kılan da bölgesel sorun ve istikrarsızlıklar karşısında onlara güvenlik vaat eden kolektif kimlik mekanizmalarıydı. Ancak söz konusu mekanizmalar kimlikler ve çıkarlar üzerinde henüz kurucu değil, çoğunlukla nedensel etkilere sahipti. Bununla birlikte etkileşimlerdeki süreklilik ve gelişim sayesinde bölge ülkeleriyle ilişkiler Kantçı kültüre yükseldi.

4. BÖLÜM: ORTADOĞU ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERDE KANTÇI KÜLTÜR (2008-2010)

Bu bölümde; Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle etkileşimlerini geliştirmeyi sürdürdüğü ve yine ikili ilişkileri kapsayacak şekilde ama artık şiddet kullanımını kendiliklerinden sınırlandırmanın ötesinde ortak tehditler karşısında kolektif güvenlik ilkesi etrafında iş birliği yapmalarına binaen Kantçı kültür olarak tanımlanan 2008–2010 arası dönem ele alınacaktır. Kantçı kültürün; Lockeçu kültürün egemenliklere dayalı statükoyu sağlayacak biçimde üçüncü derecede içselleştirilmesiyle birbirlerine şiddete dayanmayan bir var olma hakkı tanıyan aktörler arasındaki sorunların diyalogla çözülebilir hale gelmesi itibariyle çoğulcu güvenlik toplumu ilkesinin ve bölge ülkelerinin Türkiye'nin müşterek güvenlik ilkesi çerçevesinde, bölgesel sorunların doğurduğu ortak tehditler karşısında bölgesel ve küresel güvenliğe katkıda bulunacak biçimde istikrar ve refaha dayalı bir bölgesel düzen tesisi çabalarına dahil olmayı sürdürmeleri itibariyle de kolektif güvenlik ilkesinin karşılandığı savunulacaktır. Bölgesel sorunların siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirilerek diyalogla çözülmesinin ve bu süreçte kurulan etkileşimlerin bu ilişkilerdeki gelişime süreklilik kazandırarak istikrar ve refaha dayanan bölgesel bir düzenin tesisiyle güvenlik üretmesinin hedeflenmesi, tüm bu süreçte de aktörlerin bu doğrultuda kimlik atflarında bulunarak bunun kabul görmesi yönünde kararlılık göstermeleri sebebiyle Kantçı kültürün ikinci derecede içselleştirilmiş haliyle ele alınan bu döneme hakim olduğu gösterilecektir.⁷⁹ Dolayısıyla aktörlerin bölgesel istikrarsızlığın doğurduğu tehditler karşısında kimlikleri itibariyle statükocu olmanın ötesine geçerek iş birliği içerisinde kolektif güvenlik sağlama çabasının bu dönemi kuşatan bir husus olduğu⁸⁰ ve ayrıca bunun, etkileşimlerin kolektif kimliğin mekanizmalarını bu dönemde de devam ettiren bir nitelik kazanmasını sağladığı ortaya konacaktır.

⁷⁹ Ortak tehdit olarak bölgesel istikrarsızlıkların varlığı sebebiyle birinci derecede içselleştirilmiş bir Kantçı kültür iddia etmek mümkün olsa da ortak tehdidin doğası itibariyle iş birliğinde süreklilik gerektirmesi ve aktörlerin belirli bir kimlik atfında direnç gösterip kimlik inşası süreçlerinde kendilerini mühim öteki olarak dayatmaları nedeniyle norm gelişiminin söz konusu olduğundan ikinci derecenin varlığından bahsetmek mümkündür. Buna karşın belirli bir normlar bütünü çerçevesinde kendisi etrafında normatif bütünleşmeye zorlayan güçlü bir aktörün olmayışı da birinci dereceden bahsetmeyi zorlaştırmaktadır. Etkileşimlerin nispeten yeni ve henüz norm gelişiminin söz konusu olması nedeniyle de üçüncü derecede, yani aktörlerin kimlikleri itibariyle dahil oldukları bir üçüncü derecede içselleştirmede mümkün değildir. Netice itibariyle bu hususlar, aktörlerin çıkarlarına olduğunu düşündükleri bir biçimde “dost” olarak kurdukları etkileşimler çerçevesinde ikinci derecede içselleştirilmiş bir Kantçı kültüre işaret etmektedir.

⁸⁰ Türkiye'nin Medeniyetler İttifakındaki öncü konumunun yanı sıra Ortadoğu'da AB benzeri bir düzen hedefleyen dış politika pratikleri ve “sıfır sorun” gibi dış politika ilkeleri itibariyle kimlik atfına içkin olan, Kantçı kültürün anlaşmazlıkların şiddete başvurmadan çözülmesine dönük “stratejik zihniyeti için bkz. Erdağ ve Kardaş (2014).

Türkiye'nin bu dönemde reform söylemi azalmakla birlikte bu yöndeki ihtiyacın devam etmesi sebebiyle aslında tedricen gerçekleşecek biçimde siyasi ve ekonomik etkileşimlere tabi kılındığı ve bölgesel düzenin tesisinin birlikte gerçekleştirileceği aktörler olarak bölgesel muhataplarına yönelik rol atfının bir parçası haline getirildiği; böylece kolektif kimliğin nedensel mekanizması olarak stratejik pratiklerin devrede tutulduğu gösterilecektir. Bu nedenle bu bölümde de “AK Parti hükümetleri döneminde Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerindeki gelişim nasıl mümkün oldu ve normatif bütünleşme imkanı doğurdu?” sorusunun cevabı aranmaya devam edecektir.

Türkiye; Ortadoğu ile aidiyet kuran, çok bölgeli ve bu doğrultuda bölgesel ve evrensel değerleri aynı anda temsil etme iddiasında olan, medeniyet aidiyeti bakımından İslam'la demokrasiyi bağdaştıran ve bağımsız dış politika hedefini taşıyan kimlik atfını bu dönemde de sürdürdü. Ayrıca bölge ülkelerini bölgesel meselelerin çözümünde muhatap alınması gereken aktörler ve kimlik inşasında kendisi hakkındaki görüşleri önemsenen mühim ötekiler olarak görmeye devam etti. Nitekim evrensel değerleri temsil iddiasıyla birlikte bu durumun en önemli tezahürü de düzen kurucu bir aktör olarak istikrar ve refaha dayalı bir şekilde güvenlik üreten bölgesel düzen çabalarını sürdürmesiydi (Davutoğlu, 2009c, 2010d; Kardeş, 2011b). Bu dönemde ortaya çıkan “eksen kayması” iddialarına cevap da söz konusu çok bölgeli ve evrensel değerleri temsil eden dış politika ilkelerini içeren kimlik atfı çerçevesinde verilmişti (Davutoğlu, 2013b: 399-404). Bu da dış politikadaki süreklilik ve kopuşlar içinde Türkiye'yi Batı'yla bütünleşmesinden uzaklaştıracak biçimde kimlik atfında bir farklılığın söz konusu olmadığını göstermekteydi (Öniş, 2011; Başer, 2015). Ancak Türkiye'nin özgüveninin arttığını ve artık kimlik atfından daha emin olduğunu söylemek de mümkündür (Kanat, 2010). Üstelik özellikle komşularla sıfır sorun ilkesi ve medeniyet perspektifiyle tezahür eden anlaşmazlıkların önlenebilirliği fikri, yanı sıra Ortadoğu'da AB benzeri bir bölgesel düzen tasavvuru (Erdağ ve Kardeş, 2014), Türkiye ile bölge ülkelerinin birbirlerine dair düşünce ve davranışlarını bu yönde etkileyerek Kantçı kültürün imkanını oluşturmaktaydı. Bölge ülkelerinin kendi aralarındaki sorunların çözümü için gösterilen çaba ve bu konuda Türkiye'ye bölge ülkeleri tarafından imkan tanınması da bu etkinin kolektif güvenliği mümkün kılacak seviyede olduğunu göstermekteydi. Böylece söz konusu kimlik atfı bölgesel muhataplarınca kabul görmeye devam etti ve bu durum hem Türkiye'den beklentiler konusundaki sürekliliğin hem de aktif bölge siyasetinin süregelen imkanının bir göstergesi oldu (Günay, 2014). Dolayısıyla Türkiye ile bölge ülkelerinin birbirlerine yönelik paylaşılan düşünce ve tutumlarını, aralarındaki sorunları şiddete başvurmadan çözümlenerek çoğulcu, bölgesel meseleler ile ikili ilişkiler bağlamında etkileşimlerini kurumsallaştırıp geliştirerek kolektif güvenliği

sağlamanın çıkarlarına olduğunu düşünecek biçimde dönüştürerek ilişkilerin kültürel niteliğini Kantçı seviyeye eriştiğini savunma imkanı doğdu.

Stratejik derinliğinden istifade ederek Ortadoğu'da güvenlik ve istikrara katkı sağlayan Türkiye, bu sayede aktif bir dış politika yürütme imkanını da sürdürmeyi hedeflemekteydi. Dolayısıyla hem dış politika ve bölge siyasetinin tüm ilkeleri hem de devlet ve devlet-dışı bölgesel aktörlerle bağımsız dış politika doğrultusundaki etkileşimleri bölgeyle aidiyet kuran ve tarihi sorumluluklar üstlenen merkez ülke yaklaşımının muhafaza edildiğini göstermekteydi (Davutoğlu, 2010d). Türkiye'nin bölgesel aktörlerle etkileşime önem vermesi, aynı zamanda bölgesel meselelere dair kendi yaklaşımıyla masada var olmak istemesinden kaynaklanmaktaydı ve bu durum, her platformda kabul görmesini sağlayan bütüncül, bağımsız ve çözüm odaklı dış politika anlayışının bir sonucuydu (Davutoğlu, 2013b: 394). Bu da süregelen etkileşimler sayesinde varlığını devam ettiren kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarına işaret etmekteydi.

Nitekim istikrar ile refaha dayalı ve kolektif güvenliği sağlayacak bölgesel bir düzenin tesisi doğrultusunda kurulan etkileşimlerin hem yoğunluk hem de bölgesel meseleler ve ikili ilişkilere dair kararlar bakımından karşılıklı bağımlılık mekanizmasını; bölge ülkelerinin istikrar ve refahlarının birbirlerine bağlı olması ve bölgesel düzen tesisinin buna dair bir arayışı yansıtması açısından da müşterek kader mekanizmasını devrede tuttuğunu iddia etmek mümkün olmaktadır. Türkiye ve bölge ülkeleri, iş birliklerini kurumsallaştırıp sürdürerek hem kim olduklarına dair inançlarını değiştirmeleri ve kendilerini ötekilerin nazarından görmeleri hem de bölgesel meselelerin çözümü için yapılması gerekenlere dair diyalogları itibarıyla aralarındaki etkileşimlere stratejik bir nitelik kazandırarak da kolektif kimliklerini inşa etmekteydiler. Dolayısıyla Ortadoğu'nun Türkiye için istikrar, barış ve refah üreten bir bölgesel düzen doğrultusundaki ekonomik ve siyasi önemi bu dönemde de sürmekteydi. Üstelik bu dönem, Türkiye'nin medeniyet perspektifi doğrultusunda bölge ülkeleriyle daha doğrudan bir etkileşim kurduğu bir süreçti (Ardıç, 2014). Ancak bölgeyi Batı'yla ve dünyayla buluşturma hedefleri de muhafaza edilmekteydi. Eksen kayması tartışmalarına rağmen bölge ülkelerinin Türkiye'nin Batı'dan kopması beklentileri olmadığı gibi, aksine özellikle AB üyeliği özelinde Batı'yla ilişkilerini desteklemeye de devam etmekteydiler.

İşte bu örüntüyü ortaya koymak üzere ilk kısımda güvenlik kaygılarının devam edegelen istikrar çabaları arasında kolektif güvenliğe katkıda bulunacak biçimde stratejik iş birliğine dönüştüğü Irak'la etkileşimler ele alınacaktır. İkinci kısımda bölgesel düzen tesisine Türkiye'nin sahip

olduğu tüm özelliklerle katkıda bulunduğu ve iş birliğini ikili ilişkiler ve bölgesel meseleler bağlamında stratejik bir seviyeye çıkardığı Suriye'yle etkileşimler ortaya konacaktır. Üçüncü kısımda bölgesel istikrar açısından oldukça önem verilen Lübnan'da iç huzuru sağlamaya ve ülkeyi bölgeyle ve ötesiyle daha fazla bütünleştirmeye dönük çabalar değerlendirilecektir. Dördüncü ve beşinci kısımlarda ise bölgesel meselelerin çözümünde ve istikrarlı bir bölgesel düzenin tesisinde önemli birer ortak olarak görülen ve bu açılardan ilişkilerin stratejik ortaklık seviyesine çıkarılarak ekonomik ve siyasi etkileşimlerin daha da güçlendirilmesi arzulanan Mısır ve KİK ülkeleriyle etkileşimler açıklanacaktır. Türkiye'nin ulusal güvenlik kaygılarına müşterek güvenlik ilkesi doğrultusunda kolektif güvenliği gözetin ve güvenlik iş birliğini mümkün kılan bir anlayışla yaklaştığı Irak bu açıdan ilk sırada yer almaktadır.

4.1. Irak

Bu kısımda, bölgeyle normatif bütünleşme arayışını sürdüren Türkiye'nin Irak'la düzen kurucu bir merkez ülke olarak geliştirdiği ve kimlik atfının egemenliklere dayalı bir statükonun ötesinde bölgesel sorunlarla ilgilenerik istikrarsızlıkları ortadan kaldırıp kolektif güvenliği sağlamayı vaat eden bölgesel düzen çerçevesinde kabul görmesiyle mümkün olan etkileşimleri açıklanmaktadır. Bu amaçla ilk kısımda Türkiye'nin Irak topraklarından kaynaklanan güvenlik kaygılarını bölgesel güvenlik ve istikrarı da göz önünde bulundurarak güvenlik iş birliğine çeviren yaklaşımı ele alınmaktadır. İkinci kısımda, bölgesel istikrarı kolektif güvenlik çerçevesinde arayan stratejik iş birliği çabaları gösterilmektedir. Üçüncü kısımda seçimler ve dönüşüm ihtiyacı bağlamında istikrar çabaları değerlendirilmektedir. Dördüncü kısımda ise ikili ekonomik ve kültürel etkileşimler üzerinden bölgesel düzen hedefi içerisinde kolektif güvenliğe yapılan katkılar ortaya konmaktadır.

4.1.1. Güvenlik Kaygılarından Güvenlik İş Birliğine

Bölge ülkeleriyle normatif bütünleşme arayışında olan Türkiye'nin bu ülkelerle tarihi ve kültürel yakınlıktan kaynaklanan stratejik derinliğini hem kendi güvenliğine hem de küresel ve bölgesel güvenliğe katkıda bulunacak biçimde istihdam etmesi demek olan merkez ülke kimlik atfının aktif bir bölge siyasetine imkan oluşturacak biçimde kabul görmesi, güvenlik kaygılarını da belirli bir çerçeve içinde ele almayı gerektirmekteydi. Zira bölgeyle aidiyet kurarak tarihi sorumluluklar üstlenen ve devlet veya devlet-dışı tüm aktörle etkileşimlerini geliştirmek isteyen, yanı sıra dış politika ilkeleriyle bölge siyaseti ilkelerini içeren kimlik atfına riayet etmek durumundaydı.

Böylece kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarını harekete geçiren etkileşimler de sürekliliğini korumaktaydı.

Bu dönemde Irak'la ilişkilerin en önemli gündem maddelerinden biri PKK'yla mücadele bağlamındaki güvenlik kaygılarıyla ve Ekim 2007'de Meclis'ten geçen tezkerede hedefin sadece PKK olduğunu ve Irak'ı dost olarak gördüğünü vurgulayan Türkiye, güvenlik kaygılarını giderirken iş birliğinin gelişimine mani olacak bir tutumdan kaçındı. Nitekim tezkerenin amacını PKK'dan kaynaklanan terör sorununu bitirmek ve Kuzey Irak'tan gelen saldırıları durdurup sınır güvenliğini sağlamak; nedenini ise önceki anlaşma ve girişimlerin istenen neticeyi vermemesi olarak belirledi ("Tezkerenin Üç," 2007; "PKK'ya Karşı," 2007). PKK'yla mücadele amacıyla Türkiye, Irak ve ABD arasındaki Üçlü Mekanizma da Türkiye'nin ABD'yi askeri operasyona ikna ettiği Kasım'daki görüşme sürecinde işlevselleştirilerek askerler düzeyindeki ilk toplantısını Ankara'da yaptı ("Bush: PKK Ortak," 2007). 1 Aralık 2007'de başlayan sınır ötesi operasyonlar 21 Şubat 2008'deki bir haftalık son harekatta sona erdi ("TSK'nın Sınır Ötesi," 2011).

Aslında 21 Şubat'taki harekate ABD kısa sürmesi talebiyle, Irak hükümetiyse ülke egemenliğine karşı bir müdahale olarak istikrarı olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle tepki gösterdi. Böylece bu hareket, ABD Savunma Bakanı Gates'in Türkiye ziyaretinin ardından sona erdi. Ritmik diplomasi ilkesi doğrultusunda Irak'la karşılıklı ziyaretlerle kurulan temaslara hareketin ciddi bir soruna yol açmasına mani oldu. Önce Mart'ta Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani Türkiye'ye geldi ve iki ülke arasında stratejik iş birliğine dair mutabakata varıldı (Özcan, 2009b: 52-53). Ardından Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen, Haziran'da Irak'a giderek Başbakan Erdoğan'ın Temmuz'daki ziyareti öncesinde üst düzey görüşmelerde bulundu. Bu ziyarette Tüzmen; sınırda ortak bir sanayi bölgesi kurulmasını, burada Irak'ın enerji ihtiyacını karşılamak üzere elektrik santrali ve petrol rafinelerinin inşa edilmesini ve serbest ticaret anlaşması imzalanmasını teklif etti. Ziyaretin asıl amacıysa Erdoğan'ın iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere dair potansiyele işaret ettiği stratejik iş birliğinin hazırlığını yapmaktı ("Kürşad Tüzmen," 2008; Irak Bülteni, 2008: 3). Bunun anlamı, Türkiye'nin Irak'ın istikrarını ve bölgesel rolünü önemsemeye ve kendisini normatif bütünleşmeyi mümkün kılacak biçimde Irak'ın nazarından görmeye devam ettiğiydi. Dolayısıyla iki ülkenin güvenliği ve bölgenin istikrarı açısından verilecek kararlar itibarıyla karşılıklı bağımlılık mekanizmasının kolektif kimliğe neden olmayı sürdürdüğünü söylemek mümkündü.

Böylece Türkiye, dile getirdiği “askeri hareketin zaruri durumlarda bir seçenek olduğu, daha ziyade iş birliğini tercih ettiği ve Irak’ın egemenliğine saygı duyduğu” söylemine de uygun davrandı (Aras, 2007). Ayrıca bölge siyasetinin müşterek güvenlik ve ekonomik karşılıklı bağımlılık ilkelerini de gözetti. Türkiye’nin bu tavrı sonucunda, Irak Petrol Bakanlığı, 2008’de Türk şirketlerine de petrol ve doğalgaz rezervlerinin işletilmesinde teknik destek sağlama ve ihalelere katılma izni verdi (Özcan, 2009b: 63). Tüm bunlar; Türkiye’nin Irak’tan kaynaklanan güvenlik sorunlarında diplomasiye ağırlık verdiğinin, böylece çok boyutlu dış politika ilkesine uygun bir biçimde bu ülkeyle ilişkilerini her alanda daha fazla geliştirmek ve Iraklı Kürtlerle daha fazla diyalog kurmak istediğinin birer göstergesiydi. İçişleri Bakanı Beşir Atalay’ın Kasım’daki ziyareti de bu yönde atılmış önemli bir adımdı. Ziyarete Üçlü Mekanizmanın siyasetler düzeyindeki ilk toplantısı yapıldı ve bu toplantıya ABD’li ve Iraklı yetkililerin yanı sıra Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) İçişleri Bakanı katıldı. Böylece Erdoğan’ın Çok Boyutlu İşbirliği Anlaşmasının imzalandığı 10 Temmuz’daki ziyaretinin ardından düzenlenen bu toplantıda ilgili tüm Iraklı taraflar yer aldı. PKK’ya karşı, içinde Iraklı Kürtlerin de yer aldığı Yakın Takip Komitesinin kurulması kararlaştırılan toplantının ardından Maliki; Türkiye’ye zarar veren her şeyin Irak’a da zarar verdiğini, bu durumun aksine iş birliğini artırmayı istediklerini belirtti. Atalay ise iş birliğinin yanı sıra Irak’ın güvenliği ve istikrarını konusunda Türkiye’nin de aynı kanaatte olduğunu belirtti (“Türkiye–Irak-ABD,” 2008). Bu sayede birbirlerinin istikrarı konusunda Irak’la karşılıklı adımlar atarken Kürtlerle ve IKBY ile de yakınlaşmanın imkanını artırdı. Böylece dış politika ilkelerine uygun davranarak Türkiye etkin bir bölgesel aktör olma imkanını sürdürdü.

Önceki bölümde de belirtildiği üzere, 2003 işgalinin ardından Türkiye’nin Irak üzerindeki etkisi oldukça azalmış ve böylece Kuzey Iraklı Kürtlerin, Türkiye’nin güvenlik kaygılarına duyarsızlaşmış olumsuz söylemlerin benimsendiği bir dönem söz konusu olmuştu. Buna karşın, özellikle 2008’den itibaren Türkiye, Irak siyasetinin ve oynadığı yapıcı rolün semeresini elde etmeye başladı. Zira bu dönemden itibaren PKK’ya karşı ABD’nin ve Irak merkezi yönetiminin desteğini alan Türkiye, IKBY ile de iş birliğini sürekli geliştirdi. Başbakan Maliki, Aralık 2008’deki ziyaretinde PKK’nın iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemeye yönelik eylemler içerisinde olduğunu belirterek Irak’ın bu konuda Türkiye ile aynı kanaatte olduğunu gösterdi. Nitekim Maliki, PKK’yla mücadelenin öncelik olduğunu belirtti ve ilişkilerin bunun ötesine geçerek ortak çıkarlar doğrultusunda “yüksek derecede stratejik” bir seviyeye ulaşması gerektiğini söyledi (“Nuri El Maliki,” 2008). Yine de IKBY’nin desteği olmadan merkezi

yönetimin PKK'ya karşı yapabileceklerinin bir sınırı vardı. Bu da Türkiye için bölgesel yönetimle kalıcı iş birliğini gerektirmekteydi. ABD'nin askerlerini çekecek olması ve Maliki idaresindeki merkezi yönetimin artan gücü de IKBY açısından PKK kozunu kazançlı olmaktan çıkarmıştı. Dolayısıyla Türkiye aleyhindeki sert söylem terk edildi ve PKK'nın bölgedeki hareket alanı sınırlandı (Altunışık, 2010b: 154). Böylece Türkiye Ocak 2009'da Üçlü Mekanizmanın istihbarat toplantılarının Bağdat yerine Erbil'de gerçekleştirilmesi fikrine ilk defa onay verdi ve alınan kararların takibi için Kuzey Irak'ta bir komuta merkezi oluşturuldu ("Üçlü Zirvenin," 2009).

Karşılıklı ziyaretlerle Üçlü Mekanizma toplantıları devam ettirildi ve Türkiye, Iraklı muhataplarına, PKK'ya karşı tüm taleplerini bu süreçte aktardı. İki ülke arasındaki güvenlik iş birliği bununla sınırlı kalmadı ve askeri alanda eğitim, teknik ve bilimsel iş birliğine dair imzalanan anlaşmayla gizli bilgi ve belgelerin paylaşılacağı bir mekanizma oluşturuldu ("PKK ile İlgili," 2009; "Ankara'da Kritik," 2009; "Irak'la Askeri," 2009). Bu sayede Türkiye, Kürtlerle ilişkilerini geliştirerek IKBY üzerinde büyük bir nüfuz elde etti. Merkezi yönetimdeki konumları dolayısıyla Türkiye'nin nüfuzu arttıkça Irak'ın geleceğini ve siyasetini yönlendirme kapasitesi de arttı ve iş birliğini geliştirmesine mani olacak biçimde etkileşim kurmadığı önemli bir grup kalmadı (Barkey, 2010: 4; Yeşilyurt, 2013: 412). Ancak bağımsız bir Kürt devleti fikrini ise asla desteklemedi (Barkey, 2011a: 668; Davutoğlu, 2013b: 427). Bu nedenle de ABD askerlerinin çekilmesine dair anlaşmanın imza yetkisinin merkezi yönetimde olması ve IKBY'nin bunun bir tarafı olmaması, Irak'ın güvenliği ve istikrarı açısından Türkiye tarafından olumlu karşılandı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008h; Özcan, 2009b: 61). Öyle ki anlaşmanın imzalanması konusunda Iraklıları ikna çabalarına dahil olan Türkiye, anlaşmaya karşı çıkan İran'ın etkisini dengeleme konusunda sahip olduğu kapasiteyi de ortaya koymuş oldu (Barkey, 2011a: 669). Dahası bu süreç, IKBY ile ilişkilerin gelişiminde bir engel teşkil etmedi. Aksine, 2009'da ABD askerlerinin Irak'tan çekilme süreciyle birlikte Barack Obama'nın iktidara gelişi hem merkezi yönetimle hem de IKBY ile ilişkilerde olumlu etkiler doğurdu. Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan tarafından gerçekleştirilen ziyaretlerin de bu gelişimde önemli bir payı oldu.

Mart 2009'daki ziyaretinde Gül, Türkiye'nin IKBY'nin anayasal statüsünü tanıdığını ve PKK'ya karşı iş birliği yapmak istediğini ifade etti. IKBY ise sorunun ikili ilişkilerden ziyade PKK'nın Irak'taki varlığından kaynaklandığını belirtti. Erdoğan'ın Ekim'deki ziyaretindeyse sorunların çözümünü zamana bırakıp stratejik iş birliğine odaklanılarak, merkezi yönetimle gelişen ilişkiler daha da öteye taşındı (Erkmen, 2009c: 9). Zira Erdoğan'ın ziyaretiyle Türkiye, "entegrasyon"

fikri üzerinden ekonomik ilişkilerin önündeki engelleri kaldırmaya odaklandı. Yine bu ziyarette Erdoğan, İKBY ile PKK'ya karşı iş birliği ve Erbil'de konsolosluk açma sürecini başlattı. Erdoğan'ın hemen ardından Irak'a giden Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Erbil'e de uğrayıp buraya giden ilk bakan olarak Kürtlerle ilişkileri daha da geliştirme isteğini ortaya koydu (Tür, 2012: 607-608). Böylece daha önce PKK'ya açıkça destek vermekle itham edilen ve Erbil yerine Bağdat'ta görüşmenin tercih edildiği Mesut Barzani başta olmak üzere İKBY yönetimi, operasyonların ardından siyasi, ekonomik ve güvenlikle ilgili meselelerin muhatabı haline geldi (Efegil, 2009b: 450, 453). Tüm bunlar aynı zamanda Türkiye'nin bölgesel ve küresel bir aktör olma yolunda coğrafi ve kültürel yabancılaşmaya son vererek güç devşirme imkanlarından istifade ederken yerel, bölgesel ve evrensel değerleri aynı anda kuşatarak evrenselleştirmenin de bir göstergesiydi. Elbette ki istikrar ve refaha dayalı bir şekilde güvenlik üreten bölgesel bir düzenin tesisi de en önemli hedefti. Dolayısıyla tüm bu süreçte Türkiye hem merkezi yönetime ve hem de İKBY'ye odaklanan, merkezinde Irak'la entegrasyonu mümkün kılacak stratejik iş birliğinin olduğu ikili bir Irak siyaseti izledi.

4.1.2. Irak'la Stratejik İş Birliği ve Entegrasyon

Türkiye'nin kimlik atfının kabul görüp aktif bir bölge siyaseti izleyecek etkileşimler kurmasında ve normatif bütünleşme arayışı doğrultusunda kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarını hareke geçirmesinde, güvenlik ve istikrar vaat eden bölgesel bir düzen hedefinin önemli bir payı vardı. Üstelik sahip olduğu medeniyet perspektifiyle de bölge ülkelerine dair üstlendiği sorumluluğu meşrulaştırabilmekteydi. Bu da aslında Türkiye'nin müşterek güvenlik ilkesine uygun bir biçimde kolektif güvenlik arayışının bir yansımasıydı. Nitekim bu dönemde Üçlü Mekanizma etrafında terör ve güvenlik sorununa karşı geliştirilen iş birlikleri, Türkiye'nin Irak'la ilişkilerinde birbirlerine şiddete dayanmayan bir var olma hakkı tanıyarak egemenliklere dayalı statükoyu gerçekleştirdiklerinin bir göstergesiydi. İlişkilerdeki gelişim de etkileşimlere stratejik bir boyut kazandırılmasıyla devam etti. Bu da aslında güvenlik ve refahlarının birbirlerine bağlı olması itibarıyla müşterek kader mekanizmasının da kolektif kimliğe neden olacak biçimde devrede olduğunu gösterdi.

Üçlü Mekanizma, Başbakan Erdoğan'ın Temmuz 2008'deki ziyaretinde bir anlaşmaya dönüşen Irak'la çok boyutlu iş birliği fikrinin bir sonucuydu. Aslında ilk sonucu da bu ziyarette tesis edilen Türkiye–Irak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) idi. Erdoğan'ın ziyareti, Türkiye'den bir başbakanın 18 yıl aradan sonra yaptığı ilk ziyaret olarak kimi Arap ülkelerinin

Irak'la diplomatik ilişkileri yeniden tesis etmek istedikleri bir sırada gerçekleşti ("Turkish Premier," 2008; "Jordan's King," 2008; "Egypt, Iraq," 2008; Ayhan, 2009b). Böylece Irak'la bölge için entegrasyona dönük yeni bir model teşkil edecek ve geleceğe dair stratejik bir vizyon ortaya koyacak önemli bir adım atıldı. İki ülke başbakanlarının başkanlık edeceği YDSK bünyesinde aynı zamanda diplomasi, güvenlik, enerji ve ekonomi alanlarında iki ülkenin iş birliğini artırmak ve entegrasyonunu sağlamak amacıyla yılda en az üç kez toplanması öngörülen bakanlar düzeyinde bir mekanizma da ihdas edildi. Ayrıca yılda en az dört kez bir araya gelmesi planlanan teknik heyetler ve kararların hayata geçirilmesi için eylem planları oluşturulması tasarlanmıştı. Davutoğlu'na göre konsey anlaşması; "ortak güvenlik çerçevesi, politik diyalog, ekonomik iş birliği ve kültürel uyum" olmak üzere dört temel unsur ihtiva etmekteydi (Irak Bülteni, 2008: 1). Bu yönüyle YDSİK, karşılıklı bağımlılık mekanizmasını da hareketlendirmekteydi.

YDSİK çerçevesinde öngörülen stratejik iş birliği, Irak için ekonomik ve ticari ilişkiler, terörle mücadele ve su sorunu açısından önemliydi. Zira Iraklı yöneticiler, Iraklı Kürtler de dahil güvenlik kaygılarının hiçbir biçimde iki ülke arasında sorun olmasını istememekteydi. Böylece su sorunu, Irak'ın tarım üzerinden refahına katkı sağlayacak biçimde Türkiye ile müzakere edilebilecekti. Türkiye'nin ticaret hacminde 25 milyar \$ hedefini dile getirmesi ve Maliki hükümetiyle bölgesel yönetimin her ikisinin de PKK'yla mücadelede destek vaadinde bulunması (Charbel, 2008), iki ülkenin de birbirlerine yaklaşımlarına dair önemli ipuçları verdi. Erdoğan'ın, ekonomik entegrasyon ve güvenlik iş birliğine istinaden iki ülke ilişkilerini yeni bir model olarak nitelendirdiği bu ziyarette Türkiye'nin beklentileri ise terör dahil tüm güvenlik risklerine karşı ortak bir güvenlik alanı oluşturmak, her iki ülke için de refah üretecek ekonomik bütünleşmeyi sağlamak ve enerji konusunda iş birliği yapmak biçiminde özetlenebilirdi ("Erdoğan'dan Irak'a," 2008). Böylece Türkiye Irak'a toprak bütünlüğü, siyasi birliği, egemenliği ve istikrarı konusunda destek verirken Irak da Türkiye'nin güvenlik kaygıları ve iş birliği çağrularına olumlu yanıt verdi. Bu durum, anlaşmanın maddelerine de açık bir biçimde yansdı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008k). Bu sayede gelişen ilişkilerden ortak beklenti, bölge için sorunların barışçıl çözümü hususunda örnek alınacak bir model olmasıydı ("Turkish Premier," 2008: 2; Irak Bülteni, 2008: 2). Türkiye bu sürece Irak'ın ve bölgenin refah ve istikrarını gözeterek katkı yaparken Irak da tüm kesimleriyle Türkiye'ye destek verdi. Ancak söz konusu stratejik iş birliği ilk imtihanı, Irak'ta 2009'da gerçekleşen ve Suriye'yle ilişkilerini olumsuz etkileyen terör saldırısı oldu. Bölgesel bir istikrarsızlığı engelleyerek kolektif güvenliği sağlama çabaları da bu sırada tezahür etti.

Ocak 2009'daki yerel seçimlerin ardından Irak'ta şiddetin geride kalıp siyasetin öne çıktığına inanılırken 19 Ağustos'ta söz konusu saldırı bu inancı yıkan önemli sonuçlar ortaya çıkardı. Zira sürecin mimarı olarak görülen Başbakan Maliki'nin bu konumu sarsılırken öte yandan Iraklı yetkililerce saldırılarda sorumluluğu olduğu iddia edilen Suriye'yle ilişkiler gerildi. Karşılıklı ilk açıklamaların ardından gerginliğin dinmemesi üzerine Türkiye, anlaşmazlık dolayısıyla bölgesel istikrarın daha fazla zarar görmemesi için iki taraf arasında arabuluculuk rolünü üstlendi. Bu amaçla her iki ülkeyi de ziyaret eden Davutoğlu, yaptığı görüşmelerde tarafları dinledi (Özcan, 2011b: 48-49), Türkiye'nin terörle mücadelesini öne çıkararak Irak'a bunun yolunun diyalogdan geçtiğini hatırlatırken Suriye'ye ise bölgenin istikrarı için Irak'la barış içinde olmanın gereğini vurguladı ("Irak ile Suriye'ye," 2009). Ardından, her iki ülkenin önce temsilcileri sonra da Arap Birliği Genel Sekreteriyle birlikte dışişleri bakanları Türkiye'de bir araya geldi ("Panorama: 14 Eylül," 2009: 9; "Iraq Sends," 2009; "Irak: Suriye," 2009). Bu süreçte uzlaşma olmasa da taraflar görüşmeyi sürdürdü. Türkiye ise tarafların birbirine güvenini artırarak sorunun uluslararası bir boyut kazanmadan iki ülke arasında çözülmesine çabaladı. Irak'ın toprak bütünlüğü ve bölgenin istikrarı açısından Türkiye'nin üstlendiği roller dolayısıyla bölge ülkelerince desteklenen bu girişim neticesinde, her iki ülkeyi de memnun eden bir sonuca ulaşılsa da gerilimin artmasının önüne geçildi (Ayhan, 2009b: 27; Özcan, 2011b: 50). Türkiye'nin bu dönemdeki Irak siyasetinin temel hedeflerinden biri de İran etkisinde Şii bir ülkeye dönüşmesini engellemektir.

Nitekim bölge ülkelerinin de benzer kaygılarla Irak'taki rolünü destekledikleri bir bağlamda Türkiye, bu iki ihtimalden birinin gerçekleşmesinin bölgesel istikrar açısından olumlu sonuçlar doğurmayacağını düşündü. Bu durum, ABD askerlerinin çekilmesinin kararlaştırıldığı bu süreçte Türkiye'yi daha aktif bir Irak siyasetine yönlendirdi. Şiiilerin tepkisine neden olsa da Sünnilerle, siyasi sisteme dahil olmalarını garanti altına alacak ve aralarında birliği sağlayacak biçimde münasebetlerini sürdürmesi de bu siyasetin bir parçasıydı (Ayhan, 2009b: 29). Bu amaçla, ABD ile Sünniler arasındaki arabuluculuk faaliyetlerini devam ettirerek 2009'un Mart ve Mayıs aylarındaki gizli görüşmelerde ABD'nin Irak direnişini tanımasına ve müzakerelerin koşullarına dair bir protokol imzalanmasını sağladı ("Iraq Decries," 2009). Dahası bu durum, Türkiye'nin Sünniler üzerindeki etkisinin ABD tarafından desteklendiğini de gösterdi. Ancak Türkiye'nin Irak siyaseti sadece Sünnilere dayalı değildi. Aksine, tüm Iraklıların katılımına açık ve her kesimin temsil edildiği demokratik bir siyasi yapıyı en başından beri hem ülkenin istikrarı hem de bölgenin dönüşümü açısından önemsendi ("Gül: Irak'ta Tüm," 2005).

Arap ülkelerinin aksine, Şii İbrahim el-Caferi ve Nuri el-Maliki hükümetleriyle hızlı bir şekilde etkileşim kurmaktan çekinmemesi bunun bir göstergesiydi (Yeşilyurt, 2013: 412). Ayrıca Atalay'ın Kasım 2008 ziyaretinde Şii lider Ali el-Sistani'ye Cumhurbaşkanı Gül'ün mektubu iletilirken ("Gül'den Sistani'ye," 2008), Mayıs 2009'da Mukteda el-Sadr ("Türkiye'de Meydana," 2009) ve Kasım'da da Ammar el-Hekim ("El Hekim Türkiye'de," 2009), Irak'taki seçimler öncesinde Türkiye'ye gelerek üst düzey görüşmeler yapan önemli Şii önderler oldular. Ekim 2009'da Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Zafer Çağlayan'la Dışişleri Bakanı Davutoğlu, ilişkilerin gelişimine önemli katkılar yapan Musul, Erbil ve Basra ziyaretleriyle Türkiye'nin Iraklı tüm gruplara eşit mesafede olduğunu gösterdiler ("Türk Dış Politikasında," 2009; Yeşilyurt, 2013: 408). Bu anlamda olumlu diğer bir adım da Gül'ün Mart 2009'daki ziyareti oldu.

Cumhurbaşkanı düzeyinde 33 yıl aradan sonra ilk olan bu ziyaret, Iraklı Kürtlerle ilişkilerde bir dönüm noktası idi. Dışişleri Bakanlığından bir heyet de Ekim 2008'de IKBY Başkanı Mesut Barzani'yle görüşerek PKK'ya karşı ortak mücadelenin şartlarını belirlemişti ("Barzani'yle Temas," 2008). Talabani'nin Gül'ün ziyaretinden hemen önce gerçekleştirdiği ikinci Türkiye ziyaretindeyse odak noktası, ilişkilerin daha da geliştirilmesiydi (Özcan, 2011d: 164). Böylece Gül, Başbakan Neçirvan Barzani'yle görüşmesinde Türkiye'nin IKBY'nin anayasal statüsünü tanıdığını ve PKK'yla mücadelede daha çok iş birliği beklentisinde olduğunu açıkladı ("Turkey's Gul," 2009). İki ülke arasında güvenlik sorununun bir mesele olmaktan çıkması konusunda da muhataplarından güçlü bir karşılık aldı ("Rebel Kurds," 2009). Zira IKBY tarafı, Gül'ün ziyaretinin ardından Türkiye ile ilişkiler konusunda iyimserliğini belirtti ve Zaho'da bir serbest ticaret bölgesi kurma planından bahsetti ("Kuzey Irak'ta," 2009). Ayrıca Irak'ın toprak bütünlüğü ve siyasi birliği için güçlü bir merkezi hükümet fikrini savunan Türkiye, yine bu ziyaretle, Maliki hükümetine desteğini de tekrarladı. Nitekim 20 milyar \$'lık ticaret hedefiyle imzalanan Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması da karşılıklı beklentilerin bir neticesiydi (Erkmen, 2009a). Davutoğlu'nun Çağlayan'la birlikte, YDSK'nin ilk bakanlar toplantısı öncesinde, ilişkileri güvenlik meselesine hapsolmaktan çıkarıp çeşitlendirmek amacıyla yaptıkları 11 Ağustos'taki ziyaretleri de bu beklentilerin devamı niteliğindediydi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009b).

Bu ziyaretin ardından Davutoğlu, iki ülke arasındaki ilişkilere dair dört temel ilkeyi; ortak güvenlik, üst düzey siyasi diyalog, ekonomik karşılıklı bağımlılık ve ortak kültürel zeminde bir arada yaşama olarak tekrarladı. Nihai hedefin ise iki ülke arasında tam bir entegrasyon olduğunu vurguladı. Irak'ın beklentileri doğrultusunda su konusunda ise bırakılan miktarda vaat edilen seviyenin üstüne çıkmakla birlikte asıl hedefin daha fazla iş birliğini mümkün kılacak biçimde

Suriye'nin de yer aldığı üçlü bir mekanizma kurulması ve üç ülke arasındaki muhtemel herhangi bir sorunun kardeşçe halledilmesi olduğunu belirtti. Irak'ın istikrarına dair de Türkiye'nin yönetimle iyi ve yakın ilişkiler içinde olduğunu, ziyaretlerinin de bu doğrultuda Maliki'nin Türkiye ziyaretinde kararlaştırıldığını belirtti. Ayrıca Iraklı gruplarla eşit mesafede ve iyi ilişkiler içerisinde olduğunu, bu gruplarla da ortak kader anlayışına sahip olduklarını ve farklı etnik ve mezhebi gruplar arasındaki olumsuzlukların giderilmesine çalıştıklarını ifade etti. Bakan Çağlayan ise yükselen ticaret hacminin sadece geçen yıla kıyasla %58 artışla 7 milyar \$'a ulaştığını ve 2011'de 20 milyar \$ olması için devam eden serbest ticaret anlaşması süreci de dahil gerekli çalışmaların sürdüğünü söyledi. Irak tarafı da siyasetten ekonomiye tüm alanlarda iş birliği konusunda gerekenin yapılacağı ve ilişkilerdeki gelişimin sürdürüleceği yanıtını verdi ("Davutoğlu: Irak'la," 2009; "Davutoğlu-Çağlayan-Zebari," 2009; "Geleceği Birlikte," 2009). Türkiye'nin Iraklı Kürtlerle ilişkilerinin gelişmesi de Iraklı yöneticilerin vurguladığı bir husustur zira Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğü ve siyasi birliği bağlamında istikrarına dair çabalarından memnundular. Dolayısıyla Şiiilerin yan sıra Sünni ve Türkmenlerle ilişkilerini ve Kerkük meselesine ilgisini de sorun olarak görmediler (Erkmen, 2009b). İlişkilerdeki gelişim doğrultusunda YDSK bakanlar toplantısı da Eylül'de, Irak'taki terör saldırısıyla ilgili arabuluculuk çerçevesinde Suriye ve Irak dışişleri bakanları Türkiye'deyken gerçekleştirildi.

Arap Birliği Genel Sekreteri'nin de yer aldığı toplantılarda, bölgesel istikrar bağlamında üç ülke arasındaki güvenlik meseleleri ele alındı. Türkiye için Irak ve Suriye, bölgenin tamamını kuşatacak bir entegrasyon sürecinde iki önemli aktördü. Bu nedenle de Türkiye ile iki ülke arasında olduğu kadar bu iki ülkenin kendi arasında da güven artırıcı önlemlerin inşa edilmesi elzemdi. Toplantıda ortak güvenlik, siyasi diyalog, ekonomik iş birliği ve kültürel uyum hususlarına vurgu yapan Türkiye'nin bu yöndeki çabaları Irak tarafından olumlu karşılık buldu ve güvenlikten siyasete, ekonomiden enerji ve suya dek her alanı kuşatarak "bölgenin geleceğine yön verecek" bir iş birliği konusunda gerekenin yapılacağı belirtildi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009g; "Türkiye-Irak," 2009; "Türkiye ve Irak," 2009). Bu doğrultuda söz konusu toplantıda 40'tan fazla anlaşma üzerinde hazırlık çalışmaları yapıldı ("İhtimamü'l-İctima'î'l," 2009). YDSK'nin ilk başbakanlar toplantısı ise Erdoğan'ın Ekim'deki ziyaretinde gerçekleştirildi.

İki ülke arasında 48 anlaşmanın imzalandığı bu toplantıda, böylece ticaret, güvenlik, enerji, ulaşım ve tarım gibi pek çok alanda iş birliğini geliştirme imkanı artırıldı. Her iki başbakanın da üzerinde durduğu husus ise ilişkilerin bölge için model olma niteliği oldu. Öyle ki Maliki, ülkesinin tüm bölge ülkeleriyle bu tarzda ilişkiler kurmak istediğini vurguladı ("Irak'la

Kucaklaşma," 2009). Nitekim imzalanan belgeler, güvenlik iş birliğinin yanı sıra Türkiye'nin ulaşımından sağlığa dek Irak'ın alt yapısına ve kalkınmasına katkıda bulunacak boyutlar da içerdi. Ayrıca iki ülke arasında ticari ve turistik amaçlarla demiryolu ulaşımının geliştirilmesi ve tüm ulaşım sektörünün iki ülke arasında sanayi iş birliğine dönüşmesi de hedefler arasında yer aldı ("Irak'la 48 Anlaşma," 2009). Türkiye, bu süreçte geliştirdiği iş birliği neticesinde, Irak ve diğer bölge ülkeleri için ticaret ve enerji nakli konusunda kendi toprakları üzerinden Batı'yla entegrasyonu hedeflemişti. Aslında bu süreç, bir yandan Türkiye'nin bölge ülkelerine vaat ettiği diğer yandan ise AB üyeliğine aday bir ülke olarak kendisinden beklenen bir durumdu ("Turkey, Iraq," 2009b). Öyle ki Arap basını da Türkiye'nin Irak'la gelişen ilişkilerini ve entegrasyon sürecini yakından takip ederek hem genel Irak siyasetinde hem de imzalanan anlaşmalar bağlamında entegrasyon konusunda güvenlik meselelerinden ziyade ekonomik iş birliğine ve ticarete odaklandı ("Ankara Tüvakkî'u," 2009; "Turkey, Iraq," 2009a; "el-Maliki Yutalibü," 2009; Özcan, 2010: 117). Davutoğlu ve Çağlayan'ın yine Ekim'de Musul, Basra ve Erbil'i de kapsayan ikinci ziyaretleri de bu süreci tamamladı.

Basra'nın ziyaret edilmesi, Iraklı Şii Araplarla elde edilen siyasi yakınlaşmanın ekonomik ve kültürel boyutları da kapsar hale gelmesi amacına yönelikti. Konsolosluk açılışının yanı sıra bakanlara kalabalık bir iş adamı heyetinin eşlik etmesi de bunun bir göstergesiydi. Musul'a gelince, bu şehir, Türkiye'nin Iraklı Sünnileri siyasi sisteme entegre etme çabasının merkeziydi. Dolayısıyla, Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğü ve siyasi birliği çabalarına destek olan Sünnilerin bakan düzeyinde ziyaret edilmesi açısından Musul'a gidilmesi ve burada bir başkonsolosluk açılması önemliydi (Erkmen, 2009c: 12-14). Erbil ziyareti ise bir yönüyle İKBY'nin anayasal statüsünün tanındığını bilfiil gösterme ihtiyacının, bir yönüyle de bu bölgeyle ve ötesiyle ilişkileri daha da geliştirme isteğinin sonucuydu. Üstelik bu süreçte bölgesel yönetim de Türkiye'ye olumlu mesajlar yolladı ("Barzani: Erdoğan'ı," 2008). Zira Türkiye, artık Kürtlerle çatışmanın aksine her iki tarafın da kazanç elde ettiği ilişkiler kurmak istemekteydi. Bunun için de sınır güvenliğinin sağlanarak bölgeden teröristlerin değil, "barışın, malların, hizmetlerin, kültürün [geçmesi]" hedeflenmişti (Yetkin, 2009). Diğer bir ifadeyle Türkiye, İKBY ile ilişkileri Irak'la kurmak istediği entegrasyondan bağımsız düşünmedi. Erbil tarafından yapılan ziyaretler de bu fikrin paylaşıldığını gösterdi.

Neçirvan Barzani'nin KDP başkan yardımcısı ve Mesut Barzani'nin İKBY başkanı olarak 2010'daki ziyaretleri, Iraklı Kürtlerin İKBY kimlikleriyle gerçekleştirdikleri ziyaretler olarak, Türkiye–Irak ilişkilerinin yanı sıra bir de Türkiye–İKBY ilişkilerinin varlığını daha somut hale

getirdi ("Yeğen Barzani'den," 2010; "İraçî Kurdistan," 2010; "Türkiye Barzani'yle," 2010). Her iki ziyarette de güvenlik iş birliği ve PKK'yla mücadele konuları ele alındı. İKBY tarafı, Türkiye'nin Irak'ın güvenliğini kendi güvenliğinin bir koşulu olarak gören yaklaşımını paylaşarak Türkiye'nin güvenliğini kendi güvenlikleri olarak gördüklerini belirtti. Bu da iki taraf arasında iş birliğini her alanda artırma ve Irak ekseninde ekonomik entegrasyonu sağlama fikrini beraberinde getirdi. Türkiye'nin Erbil'de bir gümrük kapısı açılması fikrine onay vermesi ve sınırda bir serbest ticaret bölgesi tesisi planının tekrar gündeme gelmesi, bu yöndeki önemli işaretler oldu. Kuzey Irak'la ekonomik entegrasyon, Türkiye'nin bu bölgeyi Irak ve ötesine açılan bir kapı olarak görmesinin bir ürünüydü ve İKBY yönetimi de Türkiye'yi kendilerini Batı'yla buluşturacak ve dünya ekonomisiyle bütünleştirecek bir kapı gibi görerek karşılık verdi (Hamad, 2010). Çağlayan'ın, M. Barzani'nin ziyaretinin ertesinde, beraberindeki işadamlarıyla birlikte Erbil'i ziyaret planı da somut adımların atılmakta olduğunu ortaya koydu ("Bakan Çağlayan," 2010). Atalay'ın PKK'yla mücadele bağlamında devam eden Kuzey Irak ziyaretleri ise İKBY yöneticilerinin güvenlik iş birliği alanındaki vaatlerini yerine getirmek konusunda da samimi olduklarını gösterdi ("Atalay, Erbil'de," 2009; "Kuzey Irak'ta," 2010).

Bu ziyaretler beklenen neticeyi sağladı ve iki toplum arasındaki kültürel ve ticari etkileşimin kolaylaştırılıp artırılması amacıyla Türkiye'nin bir süredir açmak istediği Erbil başkonsolosluğu, Irak yönetiminin izninin ardından Ekim 2010'da açıldı ("Erbil Başkonsolosluğu," 2010). Bu ziyaretler ve Irak'ın farklı unsurlarıyla kurulan etkileşimler, aynı zamanda, Irak'ta herkesin katılımına açık demokratik bir sistemin tesisine katkıda bulunma amacını da içermektedir. Bölgenin demokratik dönüşümü açısından da önem arz eden bu husus; bir yandan iktidarda her kim olursa olsun Türkiye'nin Irak'la ilişkilerini aynı ivmeyle devam ettirmesini mümkün kılacak, diğer yandan ise demokratik yöntemlerle iktidara gelen hükümetlerle kurulan ilişkilerin bölge ülkeleri tarafından tehdit olarak algılanmasının önüne geçip, bölgesel istikrara olumlu bir etkide bulunacaktı. Dolayısıyla Irak'ta ve bölgede istikrar açısından önem arz eden seçim süreci bir kez daha ilişkilerde odak noktalarından bir tanesi oldu.

4.1.3. Yenilenen Seçimler ve Devam Eden İstikrar Arayışı

Aidiyet kuran kimlik atfıyla, bölge ülkelerine yönelik normatif bütünleşme arayışı doğrultusunda istikrar ve refaha dayalı bölgesel bir düzen tesis etme çabası içerisinde Türkiye, bölgesel meselelerle çözüme dönük bir biçimde ilgilendi çünkü bölgesel meselelerle refah ve istikrar üretecek bir bölgesel düzen arasında karşılıklı bir ilişki kurdu. Dolayısıyla bir yandan sorunlara

çözüm üretmek istikrarsızlık kaynaklarını yok etmeye çalışırken öbür yandan bölgesel düzen hedefini gözetebildi. Bu da model olma kapasitesini de ortaya koyarak yumuşak güce dayalı bir bölge siyaseti izleme imkanı tanımaktaydı. Bölgedeki demokratik dönüşüm ihtiyacıyla birlikte bu durum, Türkiye'ye, Irak'ta demokratik bir istikrara katkı yaparak aidiyet kurduğu bölgede kolektif güvenliği sağlama fırsatı sunmaktaydı. Aynı zamanda bölgesel modernleşme çabaları itibarıyla homojenlik mekanizmasını da harekete geçirmekteydi. Seçim süreci de bu açıdan önemliydi.

Mart 2010'da düzenlenen parlamento seçimleri, sadece demokratik değil, istikrarlı ve toprak bütünlüğünü sürdüren bir Irak için de önemliydi. Ayrıca seçimin sonuçları, Irak'ın siyasal sistemi ile bölgesel ve uluslararası rollerini de belirleyecekti. Bu nedenle küresel ve bölgesel aktörler seçimleri yakından takip etmiş ve sonuçları etkileyecek çabalar içerisine girmişti ("Irak Komşuları," 2010; Hussein, 2010). Ancak İyad Allavi liderliğindeki, farklı etnik ve mezhebi gruplardan müteşekkil Irakiye grubunun az bir farkla birinci olduğu seçimlerde hiçbir parti ya da grup, tek başına iktidar olabilecek bir çoğunluk elde edemedi. Bu durum, hükümeti kurma sürecinin yılsonuna dek uzamasına ve kötümser senaryoların ortaya çıkmasına yol açtı (Özcan, 2011e: 141). Yeni hükümeti kurma çalışmalarının uzaması, dolayısıyla, küresel aktörleri ve bölge ülkelerini Irak'ta istikrarın nasıl sağlanacağı konusunda endişeye sevk etti. Irak'ın istikrarını ve içinde bulunulan siyasi geçiş sürecini önemsemekle birlikte ABD'nin önceliği askerlerini çekmeye verdiği bu süreçte, böylece Türkiye'nin (ve diğer komşu ülkelerin) Irak üzerindeki etkinliği arttı. Bunun bir sonucu olarak, aralarında Allavi'nin yanı sıra Başbakan Maliki'nin de bulunduğu farklı siyasi, etnik ve mezhebi temsile sahip birçok isim, Irak'ın geleceğini ele almak üzere Türkiye'ye gelerek görüşmelerde bulundu. Türkiye ise bu süreçte, hiçbir kesimin dışlanmadığı geniş tabanlı bir hükümetin kurulmasını savundu. Sistemden dışlanma tehlikesiyle karşı karşıya olan Sünnileri Irakiye grubu içinde seçimlere katılmaya ikna etmesinin nedeni de buydu (Özcan, 2011c: 58; 2011e: 144-145). Bunun anlamı, Türkiye'nin sahip olduğu tüm kapasite ve niteliklerini bölgesel meselelerle bunlar arasında pozitif bir bağlantı kurulmasını sağlayacak biçimde istihdam ederek dış politika aktivizmine dönüştürmekte başarılı olduğuydu. Ayrıca yumuşak güç rolünü de inşa etmekteydi çünkü hem bir model olarak referans alınmakta hem de bölgesel meselelerle çözüme dönük bir biçimde ilgilenmekteydi.

Böylece Sünnilerin seçime katılmaları çabalarını 2010'da da sürdüren Türkiye, öte taraftan Irakiye grubuna da örtülü bir biçimde destek verdi. Üstelik Irak halkının farklı unsurlarını bir arada temsil eden bir siyasi oluşumun varlığı konusunda bu defa ABD de aynı düşüncedeydi.

Dolayısıyla Irakiye'nin seçim başarısının Türkiye'nin Irak siyasetinin başarısı olarak addedildiği bir durum söz konusu oldu (Çubukçu, 2010; Özcan, 2011a: 88; 2011e: 141). Bu bağlamda, uzayan hükümeti kurma sürecine destek vermek için Davutoğlu, önce Suriye'de Sadr ve Allavi'yle, daha sonra Irak'ta Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nın yanı sıra Iraklı grupların liderleriyle ve Erbil'de Mesut Barzani'yle görüşmeler gerçekleştirdi. Davutoğlu, bu görüşmelerde, tüm grupların güçleri oranında yer aldığı ve temsil kabiliyeti yüksek bir hükümet formülü üzerinde durdu ("Davutoğlu Irak'ta," 2010). Talabani'nin Kasım'da yeniden cumhurbaşkanı seçildiği bu süreçte, belirli ölçüde sürecin gerginliğinden kaynaklanan bir biçimde, Türkiye'ye Iraklı siyasilerden bir takım eleştiriler geldi (Aydıntaşbaş, 2010). Aslında bu durum, tüm taraflara eşit mesafede durmanın zarureti gösterdi. Hükümeti kurma sürecinde yapılan açıklamalar da bunun sürdürüldüğünü ortaya koydu (Bila, 2010). Öyle ki mevcut Irak hükümeti tam da bu süreçte, Kasım 2010'da ekonomik ve ticari ilişkileri artırarak hedeflenen ticaret hacmine ulaşılması amacıyla bir komite kurdu. Bunun yanı sıra, yabancı yatırımcıları koruyan yeni yatırım kanunu çerçevesinde Türk şirketleri de daha fazla yatırım yapmaya davet edildi ("Trade with Turkey," 2010).

Irak'ta hükümeti kurma çalışmaları ancak Aralık'ta tamamlandı. Bu süreçte Türkiye'nin desteklediği Irakiye grubu birinci olmasına rağmen hükümeti kurma görevi ikinci kez Maliki'ye verildi. Ancak kurulan koalisyon hükümetinin Irakiye'yi de içermesi ve böylece Sünnilerin siyasal sürece daha fazla dahil olması dolayısıyla Türkiye, Maliki başbakanlığındaki yeni hükümete destek verdi. Bu amaçla 2011 Ocak'ında Davutoğlu ve Mart'ında da Erdoğan, Irak'ı ziyaret ettiler. Aynı şekilde Şii, Sünni ve Kürt siyasetçiler de Türkiye'ye gelerek etkileşimi muhafaza etmeye devam ettiler (Yeşilyurt, 2013: 412-413). Bölgesel güvenlik ve istikrar açısından Irak'ın durumunu ve bu ülkeyle ilişkileri önemseyen Türkiye, bu doğrultuda geliştirmek istediği stratejik iş birliği üzerinden Irak'ın ve tüm bölgenin refahına da katkıda bulunmayı sürdürdü. Dolayısıyla Irak'la artan siyasi diyalogla birlikte ekonomik ilişkiler, kültürel etkileşimi de daha ileri boyutlara taşıyarak sürekli gelişti.

4.1.4. Gelişen Ekonomik İlişkiler ve Artan Kültürel Etkileşimler

Türkiye normatif bütünleşmenin bir gereği olan kolektif güvenlik arayışı doğrultusunda istikrar ve refah üreterek bölgesel düzene katkı sağlayan bir etkileşim biçimi olarak ekonomik ve kültürel münasebetlere önem verdi. Türkiye'nin Irak'la gelişen ilişkileri ve YDSK'nın tesisi, basına, "Ortadoğu Birliği"nin kurulduğu biçiminde yansımıştı ("Ortadoğu Birliği," 2009). Türkiye'ye bu

imkanı verense son yıllardaki ekonomik büyümesi ve komşularla entegrasyon hedefi doğrultusunda gelişen ticari ilişkileriydi. Bu durum, komşular için de kendisiyle ilişkileri cazip hale getirmekteydi. Ayrıca bu dönem, Türkiye'nin toplam ticaretinde AB ülkelerinin payı azalırken bölge ülkelerinin payının artışının bariz bir hal aldığı bir süreçti (Müftüler-Baç, 2014: 546). Irak da yapılan yatırımlar ve ticaret hacmiyle bu süreçte oldukça öndeydi.

Türkiye bu dönemde Irak'taki en büyük ikinci yatırımcı oldu ve en büyük ticari ortaklarından biri olarak 2009'da %25-30'luk oranla Irak'ın ithalatında ilk sırada yer aldı. Böylece Irak da Türkiye'nin dış ticaretinde en büyük paya sahip ülkelerden biri oldu. Her ne kadar Türkiye büyük bir farkla ticaret fazlası elde eden taraf olsa da Türkiye'den giden yatırımlar sebebiyle iki ülke arasında ekonomik bir karşılıklı bağımlılık söz konusuydu. Nitekim 2005'te 80 Türk şirketinin 1,5 milyon \$ değerinde yatırımı varken 2010'da 750 kadarı Kuzey Irak'ta faaliyet gösteren 3 bin 200 şirketin yatırımları 10 milyar \$'ı aşmıştı ve Türkiye yatırımda ikinci sıradaydı. Dahası Türk firmalarının yönettiği projelerin değeri 80 milyar \$'dan fazlaydı. Kuzey Irak üzerindeki ekonomik etki ise 5 milyar \$ civarındaydı (Müftüler-Baç, 2014: 541, 548-49).

Türkiye, Irak'la ekonomik etkileşimleri artırmak amacıyla Türk şirketlerinin inşaat ve gıda sektörlerinde faaliyet gösterebilmeleri için de çaba gösterdi. Bu sayede 2009 itibarıyla Türk müteahhitlik şirketlerinin Irak'taki projelerinin değeri 7,5 milyar \$'a ulaştı (Yeşilyurt, 2013: 408). Kuzey Irak'taki 2,8 milyar \$'lık inşaat piyasasının ise %95'i Türk şirketleri tarafından yönetilmekteydi (Kirişçi ve Kaptanoğlu, 2011: 709). AB üyeliğine hevesli güçlü bir ekonomiye sahip Türkiye'yi kendileri için Batı'ya açılan bir kapı konumunda gören IKBY yönetimi de bu doğrultuda Türk yatırımcıları Kuzey Irak'ı tüm Irak'taki ticari faaliyetlerinin merkezi haline getirmeleri için teşvik etti (Barkey, 2011a: 668). Türk yatırımlarına yönelik bu tutum aynı zamanda Türk şirketlerinin tecrübelerini örnek almak istemelerinin de bir sonucuydu (Kirişçi, 2011: 39). Böylece, YDSK ile bu dönemin zirvesine ulaşan iki ülke ekonomilerini bütünleştirme çabaları, ekonomik ilişkilerin gelişerek devam etmesini mümkün kılarken IKBY'ye yapılan ihracatı ve yatırımları da öne çıkardı. 2010'da 6 milyar \$'ın üzerinde gerçekleşen Irak'la ticaret hacmine dair 20 milyar \$'lık hedefin dört yıl içinde gerçekleştirilmek üzere yenilediği bu süreçte enerji alanında da dikkati çeken bir iş birliği vardı (Tür, 2012: 608).

Enerji, Iraklı yöneticilerin ziyaretlerinin önemli gündem maddelerinden biriydi ve Maliki'nin Temmuz 2009'daki ziyaretinde Nabucco Doğalgaz Boru Hattı Projesi Anlaşması imzalanmıştı ("Nabucco'da İmzalar," 2009). Irak açısından temel motivasyon, Nabucco projesinin kendisine

en büyük tedarikçilerden olma fırsatı sunmasıydı. Ayrıca Irak, Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu petrol ve doğalgazı sağlarken sahip olduğu enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınması konusunda transit ülke olmasını da istemekteydi (Müftüler-Baç, 2014: 549).⁸¹ Ekim'deki YDSİK toplantısında da enerji konusu petrol, doğalgaz ve elektrik olmak üzere üç başlık altında ele alındı ve Avrupa'ya taşınacak doğalgaza geçiş izni veren çerçeve anlaşma imzalanarak ilk aşamada 8 milyar m³'lük bir hacim belirlendi ("Irak'la 48 Anlaşma," 2009; "8 Milyar Metreküp," 2009). Ayrıca Irak Petrol Bakanlığı tarafından Mayıs'ta yapılan açıklamada, Türk şirketlerinin de faaliyet gösterdiği sahalardan elde edilen Kuzey Irak petrolünün Haziran itibarıyla petrol boru hattı veya tankerlerle Ceyhan'a sevkiyatının başlayacağı da bildirilmişti ve böylece günlük 60 bin varil petrol, Türkiye aracılığıyla ihraç edilebilecekti ("Kuzey Irak'tan," 2009). Bu da Irak'ın ve Ortadoğu'nun ekonomik istikrarı açısından önem arz eden bir durumdu. Türkiye'nin istikrar açısından dikkate aldığı bir başka konu ise iki ülke halkları arasındaki etkileşimlerdi.

Türkiye, bölge halkları ile kendi halkı arasındaki önyargıların kalkması amacıyla, bölge ülkeleriyle karşılıklı turistik ziyaretler ve kültürel etkileşimleri önemsemekteydi. Farklı etnik ve mezhebi unsurlarıyla da Irak, bu sürecin önemli bir parçası oldu. Bu yüzden Körfez Krizi esnasında durdurulan Bağdat'a yönelik uçak seferlerini, THY ile 17 yılın ardından Ekim 2008'de yeniden başlattı. Böylece THY, Batılı yolcuları dahi Irak'a ulaştıran ilk havayolu şirketi oldu (Özcan, 2011a: 82, 85). Ayrıca Şubat 2010'da başlayan Musul–Gaziantep tren seferleriyle yüz yılın ardından demiryolu ulaşımı yeniden canlandırıldı ("18 Saatte Trenle," 2010; "Türkiye–Irak Tren," 2010). Ekim 2009'daki YDSİK toplantısında ise hattın İstanbul'dan Basra'ya uzanacak biçimde geliştirilmesi ve sınır kapısının üçe çıkarılması kararlaştırıldı ("Bağdat'la Yeni," 2009). Halklar arasındaki etkileşimler konusunda Kuzey Irak'a da ayrı bir özen gösterildi.

Bu doğrultuda, Türk firmaları tarafından 350 milyon \$ yatırımla inşa edilen Erbil Uluslararası Havalimanı Mart 2010'da tamamlandı ve İstanbul–Erbil uçuşuyla seferler başlatıldı ("Erbil Havalimanı'nın," 2010). Başbakan Erdoğan Mart 2011'de katıldığı resmi açılışta, Nisan'dan itibaren THY'nin de seferlere başlayacağını açıkladı ("Başbakan Tayyip," 2011). Sadece Kuzey Irak'ta yaşayan on binlerce Türk vatandaşı göz önüne alındığında dahi atılan adımların, iki toplum arasındaki etkileşimleri kolaylaştırarak artırmak amacını taşıdığı görülmekteydi. Böylece Türkiye'nin Irak merkezi yönetimi ve IKBY ile artan diplomatik münasebetleri, bir yandan ekonomik karşılıklı bağımlılığı artırırken diğer yandan kültürel etkileşimlerin imkanını oluşturdu.

⁸¹ Türkiye'nin bölgeye yönelik enerji politikaları bağlamında Nabucco projesi ve bölge ülkelerinden enerji kaynakları tedariki konusunda bir değerlendirme için bkz. Diriöz (2009a).

Nitekim iki ülke arasında gelişen ilişkiler, stratejik yönü itibariyle sadece ekonomik ve siyasi alanları değil, dini ve tarihi ortaklıklardan beslenen kültürel boyutu da kapsamaktaydı. Bu nedenle, ilişkilerin stratejik iş birliği niteliği kazandığı bu süreçte söz konusu olan sadece iki ülke arasındaki gelişen dostane ilişkiler değil, aynı zamanda iki ülke toplumları arasındaki akrabalık bağlarının güçlenmesiydi (Kanbolat, 2009). Bölgesel istikrar ve refaha dayanan bir düzeni amaç edinen bu etkileşimler, Suriye'yle gelişen ilişkilerle tamamlanmaktaydı.

4.2. Suriye

Bu kısımda Türkiye'nin aktif bölge siyasetini mümkün kılacak biçimde ilişkilerini geliştirdiği Suriye'yle etkileşimlerin, özellikle müşterek güvenlik ilkesi doğrultusunda kolektif güvenliğe katkı yapan bir niteliğe nasıl büründüğü gösterilmektedir. Böylece Türkiye'nin kimlik atfının kabul görmeyi sürdürdüğü ve bu sayede kurulan etkileşimlerle hem hedeflenen bölgesel düzenin tesisi imkanının korunduğu hem de kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarının devrede tutulduğu ortaya konmaktadır. Bu doğrultuda da ilk olarak, Türkiye'nin bölgesel bir istikrarsızlığı önleyerek kolektif güvenliği hedefleyen, Suriye ile İsrail arasındaki arabuluculuk girişimleri ele alınmaktadır. İkinci olarak bölgesel düzen ve kolektif güvenliğe ikili ilişkiler düzeyinde katkı sağlayan ekonomik ve siyasi etkileşimlerdeki gelişim ortaya konmaktadır. Üçüncü olarak ise tüm bunların bölgesel bir entegrasyon doğrultusunda stratejik bir nitelik kazandığı gösterilmektedir.

4.2.1. Bölgesel İstikrarın Peşinde Arabuluculuk Girişimleri

Ortadoğu ile aidiyet kuran Türkiye'nin yeni kimlik atfının aktif bir bölge siyasetine imkan verecek biçimde kabul görmesinde etkili olan istikrara dayalı bir bölgesel düzen hedefi, bölge ülkeleriyle iyi ilişkilere dayanan ve sürekliliği olan etkileşimler kurmayı gerektirmekteydi. Aynı zamanda atfedilen kimliklerin üretildiği bu süreç, nedensel mekanizmaları harekete geçirerek kolektif kimliğin inşası bakımından da önem arz etmekteydi. Türkiye'nin Suriye'yle etkileşimleri de hem birbirlerine şiddete dayanmayan bir var olma hakkı tanıdıklarını hem de güvenliklerini kolektif bir şekilde sağlama çabasında olduklarını göstermekteydi. Suriye'nin İsrail'le ilişkilerini normalleştirmek amacıyla Türkiye'nin giriştiği arabuluculuk ise bölgesel bir meselenin çözülerek barış ve istikrarı sağlama çabasının bir tezahürüydü.

Her ne kadar istenen neticeye ulaşılmasa da Suriye ile İsrail arasında üstlendiği arabulucu rol, Türkiye'nin bölgesel konumunu ve Suriye'yle ilişkilerin seviyesini göstermesi bakımından önemliydi. Nitekim doğrudan görüşmelere geçilen bir süreçte, 26 Nisan 2008'de Suriye'de

yapılan Türkiye–Suriye İş Konseyi’nin ilk toplantısında Başbakan Erdoğan Suriye lideri Esad’a, İsrail’in kalıcı barış karşılığında Golan Tepeleri’nden çekilmeye razı olduğunu bildirirken Esad da bundan sonra Türkiye’nin arabuluculuğunda bir anlaşma zemini oluşturmaya ihtiyaç duyulduğunu belirtti ("Esad: Erdoğan," 2008; "Şam’da Golan," 2008). Bu açıklama, 2004’ten itibaren gizlice yürütülen görüşmelerin 2007’de belirli bir seviyeye ulaşarak Türkiye’nin oynadığı arabulucu rolü Suriye için oldukça güvenilir kıldığını da gösterdi.

Türkiye’nin aktif ve yapıcı bölge siyaseti ve yanı sıra tüm aktörlerle kurduğu etkileşim sayesinde güvenilir bir ülke olarak benimsenmesi, bu rolü mümkün kıldı. Bölgesel bir düzen hedefiyle hareket eden Türkiye, bu sayede herkes için güvenlik ilkesi çerçevesinde anlaşmazlıkların çözümünde diyaloga verdiği önemi de gösterdi. Böylece, dış politika ilkelerini bölgesel düzene ve istikrara yönelik kuşatıcı bir siyasetle tutarlı bir biçimde uygulayarak, kendine atfettiği rollerin diğerleri tarafından kabul görmesini sağladı. Öyle ki bu durum, Türkiye’nin yeni arabulucu roller üstlenmesine dair beklentileri de beraberinde getirdi. Üstelik arabuluculuk rollerindeki tarafsız tavrıyla bölgedeki güvenilirliğini daha da pekiştirdi (Miş, 2008b; Nureddin, 2008). Erdoğan’ın yukarıda değinilen toplantıdaki, bölge ülkelerinin Türkiye’ye duydukları güvene dair ifadeleri de Türkiye’nin kendisinden beklenen sorumlulukların farkında olduğunu gösterdi. Suriye de bölgenin güvenliği ve istikrarı için her zaman iş birliği içerisinde olma kararlılığında ("Hedef Olmert–Esad," 2008). Böylece Suriye’nin ABD tarafından tecrit edilmek istendiği ve Hariri suikastı ile ilgili BM Lübnan Özel Mahkemesi’nin toplanmak üzere olduğu bir süreçte, Mayıs 2008’de İsrail’le barış görüşmelerine başlandı ("Israel, Syria," 2008b).

Ancak bu dönemde Suriye, 2006 tarihli Baker-Hamilton Raporu’ndaki diyalog tavsiyesine rağmen, ABD baskısını üzerinde hissetmeye devam etti (Miş, 2009b: 257). Nitekim ABD, İsrail uçaklarınca 2007’de bombalanan tesisin, “tüm dünya ve bölge için tehlikeli ve istikrarsızlaştırıcı bir gelişme” biçiminde yansıtarak Kuzey Kore iş birliğinde inşa edilen nükleer bir tesis olduğu ve Irak sınırından el-Kaide mensuplarının geçişine izin verildiği iddialarıyla baskısını artırmaktaydı ("North Korea," 2008; "US Claims North," 2008). Irak tecrübesinden dolayı her ne kadar ABD’nin inanırlılığı düşük olsa da ("The Curious Syrian," 2008) bu iddiaların Suriye’nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini zedelemeyi ve bir savaş ihtimalini güçlendirmeyi amaçladığına dair yorumlar yapılmaktaydı (Atwan, 2008). Bu sebeple de bölgesel istikrar ve güvenlik açısından dolaylı görüşmeler ve Türkiye’nin arabuluculuğu kritik bir önem kazandı. Bu da gerçekleşen etkileşimlerin karşılıklı bağımlılık mekanizmasını harekete geçiren niteliğinin bir göstergesiydi.

İşte bu ortamda ilk önce; anlaşmanın içeriğine, verilecek tavizlere, Türkiye'nin süreci nasıl yöneteceğine, bölgesel ve küresel aktörlerin yaklaşımlarına dair tartışmalar yaşandı (Alodet Allah, 2016: 100). Türkiye'nin üstlendiği bu rol, Suriye yönetiminin dış politikadaki hareket imkanını artıracaktı (Miş, 2009b: 241). Bunun ilk göstergeleri ise BM ve ABD dahil uluslararası toplumun, Türkiye'nin rolünü ve çabalarını destekleyen açıklamalar oldu ("BM'den Türkiye'ye," 2008; "Barış Görüşmelerine," 2008). İsrail-Suriye görüşmelerinde su meselesi de ele alınmakla birlikte, Türkiye'nin kendisini rahatsız edecek bir çözüm ihtimaline karşı arabuluculuktan uzak durmadığı gibi taraflar da böyle bir çözüm üzerinde durmadılar. Suriye'nin güvenilirliğini gösteren bu durum, aynı zamanda Türkiye'nin düzen kuruculuğunun da bir tezahürüydü. Zira Golan Tepeleri'nin de içinde yer aldığı çeşitli sınır sorunları giderilerek ilişkilerin normalleşmesi sağlanacak, böylece iki ülke arasındaki güvenlik tehdidi ortadan kaldırılarak bölge için önemli bir istikrarsızlık durumu sona erecekti (Alodet Allah, 2016: 103). Bu nedenle Türkiye, suya dair kapsamlı çözüm planlarının parçası olmaktan da kaçınmadı (Bender, 2008).

İki ülke arasında 2008 Mayıs'ında ilki gerçekleştirilen (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008a; "Israel-Syria Dialogue," 2008) dolaylı görüşmelerin ikincisi Haziran'da (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008i) ve üçüncüsü de Temmuz'da yapıldı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008j). Türkiye, yine Temmuz'da gerçekleşen dördüncü tur görüşmelerin ardından Eylül'de Suriye'de düzenlenen "İstikrar için Diyalog" zirvesine katıldı. Barış görüşmelerinin kat ettiği sürecin ve ileriye dönük çabaların ele alındığı zirvede Suriye Arap Birliği Dönem Başkanı sıfatını taşıyan AB Dönem Başkanı olarak Fransa ve KİK Dönem Başkanı olarak Katar da yer aldılar ("Israel, Syria," 2008a). Bu üç örgütün de üyesi olmayan Türkiye ise Suriye-İsrail barış görüşmelerinde olduğu üzere, bölgesel meselelerin çözümünde üstlendiği aktif rolün bir sonucu olarak zirveye katıldı.

İsrail'le yapılan görüşmelerde Türkiye'nin bu girişimi başlatabilen tek ülke olduğunu, Filistin, İran ve Irak dahil bölgesel meselelerin ele alındığını ve bölgede gerçek ve kalıcı barış çabalarının ortaya konduğunu ifade eden Suriye yönetimi, böylece bölgede barış ve istikrarın tesisi için diyalogun önemini farkında olduğunu da gösterdi. Fransa tarafının açıklamaları ise Lübnan örneğinde olduğu üzere, bölgede istikrarın tesisi sürecinde Suriye'nin yerine işaret ederek, Ortadoğu'da etkin olmak amacıyla, ABD'nin aksine diyalogu tercih ettiğini gösterdi. Bir KİK üyesi olarak Katar'a gelince; özellikle Suudi Arabistan'ın Suriye'ye temkinli yaklaştığı bir süreçte, bir yandan Fransa'yı bu ülkeyle diyaloga cesaretlendirirken, böylece diğer yandan bölgesel ve küresel etkinliğini artırma gayretindeydi ("Şam'daki Diyalog," 2008; "Dörtlülük Zirve,"

2008; Miş, 2009b: 249-250). Bu durum, Türkiye'nin aktif bölge siyasetinin ve üstlendiği arabulucu rolün uluslararası siyasetteki karşılığı idi.

Bu doğrultuda, dört turu tamamlanan dolaylı görüşmeler, kendine atfettiği kimlik çerçevesinde Türkiye'nin bir yandan Suriye'yle yakınlaşmasını, diğer yandan ise bölgeyle kurduğu aidiyeti göstermesi açısından önemliydi. Zira Golan tepelerini geri almak için Suriye'nin İsrail karşısında barışçıl seçeneklere başvurmasının olumlu sonuç vermediği ve savaş ihtimalinin arttığı bir ortamda Türkiye, Suriye'yi diyaloga ikna edebilmişti. Böylece Türkiye'nin üstlendiği arabulucu rolün, her iki tarafla da olan iyi ilişkiler neticesinde, "çok zor bir başarıyı" beraberinde getirmesi beklentisi uluslararası ve bölgesel gündeme hakim oldu (Alodet Allah, 2016: 100). Ardından ABD ile Suriye ilişkileri de yumuşadı ve dolaylı görüşmelerin beşinci turu öncesinde BM Genel Kurulu çerçevesinde buluşan iki ülke dışişleri bakanları, barış görüşmelerinin yanı sıra Lübnan, Irak ve Filistin gibi bölgesel meseleleri ele aldı ("el-Mu'allim Yeltaki," 2009). Bu buluşma, aynı zamanda, anlaşmanın tamamlanmasının ardından İsrail'in yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlamak amacıyla en başından itibaren, doğrudan görüşmelere geçildiğinde ABD'nin de devreye girmesini isteyen Suriye için bu ülkeyle diyalog kapısının geleceğe dönük bir biçimde açılması imkanını ortaya çıkardı ("Assad Confirms," 2008; "Assad Says," 2008). Lakin beşinci tur için diplomatik çabalar sürerken yaşanan gelişmeler, tüm süreci akamete uğrattı.

Mayıs 2008'den itibaren dört buluşmanın yapıldığı görüşmelerin Eylül'de yapılması planlanan beşinci turu, ilk önce İsrail iç siyasetinden kaynaklanan nedenlerle ertelendi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008b; "el-Mu'allim Yu'linü," 2008; "Israeli-Syrian Peace," 2008). Bu sebeple doğrudan görüşmeler de Suriye'nin yeni ABD yönetiminin katkıda bulunması beklentisiyle Ocak 2009 sonrasına ertelendi. Türkiye ise bu süreçte devamlı olarak beşinci tur için çaba harcadı. İsrail Başbakanı Olmert'in 22 Aralık'taki ziyareti de bunun bir parçasıydı ("Ehud Olmert," 2008; "Davos'ta Kriz," 2009). Ancak doğrudan görüşme aşamasına kadar ulaşan süreç, İsrail'in Gazze'ye yönelik 27 Aralık'taki Dökme Kurşun Operasyonu'nu protesto eden Türkiye ve Suriye'nin dolaylı görüşmelerden çekilmesiyle kesintiye uğradı. Zira bu saldırı, Olmert'in, söz konusu ziyaretinin hemen ardından ve Suriye'nin İsrail'le doğrudan görüşmelerin ve barışın imkan dahilinde olduğuna inandığını açıkladığı bir süreçte gerçekleşti ("Syria: Direct," 2008). Türkiye'nin bu saldırının nihayete erdirilmesine yönelik yoğun diplomatik çabalarının ardından Başbakan Erdoğan, dolaylı görüşmeler esnasında anlaşmazlık sebebi olan hususlarda iki taraf arasında bir mutabakat sağlanmışken İsrail'in bu eylemiyle sözünde durmadığını ve Ortadoğu'da

barış sürecine büyük bir darbe indirdiğini belirtti ("Davos'ta Kriz," 2009). Böylece, Suriye'nin desteğini sürdürmesine rağmen İsrail'in tavrı, Türkiye'nin rolünü olumsuz etkiledi.

Bu süreçte tarafların talebi durumunda arabuluculuğu devam ettirmeye hazır olduğunu belirtmesine rağmen Türkiye'nin bu rolü, Ocak 2009'da Davos Zirvesi'ndeki "One Minute" çıkışı ve İsrail'de Mart 2009'da göreve gelen Benyamin Netanyahu hükümetinin görüşmeleri Fransa'nın arabuluculuğunda, koşulsuz ve doğrudan bir şekilde sürdürmek istemesi sebebiyle fiilen sona erdi ("İsrail'den Türkiye," 2009; Hamidi, 2009). Ancak tarafların görüşmelere devam etme isteği devam etti ("Turkey Offers," 2010). Nitekim 31 Mayıs 2010'daki Mavi Marmara hadisesinin hemen öncesinde Cumhurbaşkanı Gül'ün davetlisi olarak Türkiye'ye gelen Esad, İsrail'le müzakerelere dair niyetini ortaya koyarken bölgede savaş riskini ortadan kaldırmayı istediklerini belirtti ("Syrian President," 2010). Türkiye ise bölgenin refah ve istikrarına her türlü katkıyı yapmaya hazır olduğunu ve hem Suriye hem de İsrail'den gelen talepler doğrultusunda yapıcı rolünü sürdüreceğini bildirmekle birlikte, zamanla özellikle Netanyahu hükümetindeki İsrail'in barış istemediğine inanmaya başladı (Yetim, 2011: 258).

Suriye ise Türkiye'nin arabulucu rolünden ve doğrudan görüşmelerde yer alması fikrinden vazgeçmedi. Suriye'nin bu tavrı sürdürmesinde barış sürecinin başından beri yürütülen başarısız girişimlerin ardından Türkiye'nin arabuluculuktaki başarısı ile iki ülke arasındaki gelişen güven ilişkisi ve doğrudan görüşmelerin temelini oluşturan dolaylı görüşmelerin önemi gibi hususlar etkili oldu (Alodet Allah, 2016: 110). Dolayısıyla Mavi Marmara hadisesine kadar olan süreçte Suriye yönetimi, İsrail'le ilişkileri kesintiye uğrayan Türkiye'nin arabulucu rolünün zayıflamasını hiçbir zaman istemedi (Birand, 2009). İsrail-Suriye barış görüşmelerini devam ettirmek isteyen ABD ve Fransa'yla görüşmeler gerçekleştirmekle birlikte bu girişimin ancak Türkiye'nin rolüne katkıda bulunabileceğini savunarak Türkiye'nin rolünün devamında ısrar etti ("Esad: Türkiye'siz," 2009; "Assad: Turkey," 2010). Bu nedenle, barış sürecinde kendisine yardımcı olabilecek bir Türkiye'nin İsrail'le iyi ilişkilere sahip olması gerektiği düşüncesini korumakla birlikte, ikili ilişkilerde gerileme olmadı (Özkök ve Birand, 2009). Mavi Marmara hadisesi sonrasında dahi Suriye Türkiye'nin arabuluculuğunu "vazgeçilmez" görmeyi (Özel, 2010) ve ABD'nin görüşmelere geri dönme baskılarına bu doğrultuda direnmeyi sürdürdü ("Syria Wants," 2010). Lakin İsrail'le kötüleşen ilişkiler dolayısıyla Türkiye'nin bu rolü oynamasının imkanı kalmadı ("İşte Türkiye'nin," 2010). Ancak 2009'da Türkiye bu defa Irak'la geriliminde arabulucu rolü üstlendi ve bu durum, iki Arap ülkesi arasındaki sorunun çözümü hususunda Suriye'nin Türkiye'yle ilişkilerinin diğer Arap ülkelerinden daha iyi olduğunu da gösterdi.

Irak Başbakanı Maliki'nin iki ülke ilişkileri açısından önemli konuların görüşüldüğü ("Water Resources," 2009; "Iraqi PM to Visit," 2009) Ağustos 2009'daki Suriye ziyaretinden bir gün sonra gerçekleşen terör saldırısının ardından Türkiye, ilişkileri kötüleşen iki ülke arasında arabulucu rolü üstlendi. Suriye'nin ziyarette imzalanan yüksek düzeyli stratejik iş birliği anlaşması ile 1,5 milyon Iraklı mültecinin varlığına istinaden suçlamaları reddetmesi ("Iraqis Demand," 2009; Alhomayed, 2009b) ve uluslararası toplumun da bu dönemdeki bölge politikasına istinaden böyle bir eylemde bulunmasının mümkün olmadığını değerlendirmesi⁸² (Ignatius, 2009), Türkiye'nin bu rolü üstlenmesini kolaylaştırdı. Nitekim Suriye bu dönemde, Suudi Arabistan ve Lübnan başta, bölge ülkeleriyle ilişkilerini düzeltme ve ABD'deki yeni yönetimle karşılıklı güvene dayalı bir etkileşim kurma çabasıdaydı (Alhomayed, 2009b).

Türkiye'nin böylesi aktif bir çaba göstermesinin sebebi, her iki ülkeyle de gerçekleştirmek üzere olduğu stratejik iş birliği konseyi toplantılarıyla hedeflediği atmosferin hilafına gelişmeleri, yani bölgesel istikrarı ve ikili iş birliklerini güçlendirme gayretinin zayı olmasını önlemektir. Bu doğrultudaki itidal çağrılarının yanı sıra Davutoğlu, önce Irak'ta Maliki ile sonra da Suriye'de Esad'la bir araya gelerek görüşlerini aldı ve Türkiye'nin kanaatlerini ilettili ("Davutoğlu Devrede," 2009). Eylül'de de Mısır'daki Arap Birliği toplantısında Genel Sekreter Amr Musa'yla iki ülkenin dışişleri bakanlarını bir araya getirdi ve bu sayede sorunun diplomasi yoluyla çözülmesi için görüşmelerin sürdürülmesi kararı alınarak iki ülke arasında doğrudan görüşmeler yapıldığı ve taleplerin iletildiği bir etkileşim ortamı mümkün oldu ("Stormy Iraq-Syria," 2009).

Irak Dışişleri Bakanı Zebari, güven artırıcı önlemler üzerinde durduklarını ve saldırının Suriye yönetiminden ziyade Suriye'de bulunan Baasçı liderler tarafından örgütlendiğini düşündüklerini, bu nedenle de bu kişilerin faaliyetlerinin durdurulmasına yönelik talepleri dile getirdiklerini belirtti ("Q & A with Iraqi," 2009). Ardından Türkiye, tarafları Eylül'de iki defa Türkiye'de bir defa da ABD'de bir araya getirdi. Davutoğlu'nun mekik diplomasisi çerçevesinde gerçekleşen tüm bu buluşmalarda Türkiye, Baas uzantılarının yanı sıra PKK ve el-Kaide ile her üç ülkede de mücadele edecek üçlü sınır güvenliği mekanizmasının tesisini önerdi ("Türkiye-Suriye

⁸² Kasım 2008'de Genişletilmiş Irak'a Komşu Ülkeler toplantısının dördüncüsü Suriye'de gerçekleştirildi. Ülkeler arasında koordinasyon sağlanıp terör örgütlerinin faaliyetleri kısıtlanarak Irak'ta güvenliğin ve bölgede istikrarın amaçlandığı bu toplantıya Irak, Suudi Arabistan, Ürdün, Kuveyt, Türkiye, İran, Bahreyn ve Mısır'ın yanı sıra Arap Birliği, BM ve İKÖ'nün temsilcileri ile ABD, İngiltere, Rusya, Çin ve Japonya gibi ülkelerin temsilcileri katıldı ("Irak'ın Komşuları," 2008a). Yine bu dönemde Suriye, üzerindeki tecridi kaldırmak amacıyla Rusya ve Avrupa başta birçok ülkeyle etkileşimlerini artırdı. Hariri suikastının ardından Fransa'yla bozulan ilişkileri de bu süreçte tamire çalıştı. AB de Ortadoğu meselelerine müdahil olabilmek amacıyla Suriye'yle ilişkilere önem verdi ve Aralık 2008'de ekonomik reformun yanı sıra ticaret, endüstri, çevre, kültür ve teknik konularda taraflar arasında iş birliği öngören bir ortaklık anlaşması imzalandı ("Syria, EU Initial," 2008; "Suriye-AB Ortaklık," 2008).

Arasında," 2009; "Davutoğlu Devrede," 2009). Bu görüşmelerden nihai bir çözüm çıkmasa da gerginliğin tırmanmasını önlemek mümkün oldu (Tür, 2010: 173). 2010'un ikinci yarısında tarafların diplomatik ilişkileri yeniden tesis etmelerinin ardından Suriye'nin Mart seçimleri sonrasında Irak'ta hükümeti kurma ve istikrarı sağlama çabalarına katkıları neticesinde Irak ham petrolünün Suriye üzerinden ihracı ve İran doğalgazını Irak üzerinden Suriye'ye ulaştıracak boru hattının inşası hususlarında anlaşmaya varıldı (Yetim, 2011: 270). Böylece bölgesel bir meseleye dönüşebilecek iki ülke arasındaki kriz, Türkiye'nin arabuluculuğunda, bölgesel düzeyde iş birliğini mümkün kılan etkileşimlere mani olmayacak bir biçimde neticelendi. Bu süreçte Türkiye, Suriye'nin İsrail ve Irak'ın yanı sıra Suudi Arabistan ve Lübnan'la ilişkilerinin normalleşmesi için de katkıda bulundu.

Başta Irak'ın işgali ve Lübnan'da Hariri suikastı benzeri gelişmelerden etkilenerek kötüleşen Suudi Arabistan–Suriye ilişkileri, 2009'dan itibaren yine bölgesel gelişmeler ve karşılıklı üst düzey ziyaretler sonucunda hızlı bir iyileşme sürecine girdi. Türkiye'nin bu süreci desteklemesinin yanı sıra,⁸³ Suriye ile ilişkilerinin eriştiği seviyenin İran'ın bu ülke üzerindeki etkisinin dengelenmesi hususunda Suudi Arabistan'a güven hissi vermesinin de bunda payı oldu. İki ülkenin kimi meselelerde birbirlerine zıt tavırlar aldıkları düşünüldüğünde bu normalleşme, bölgesel kutuplaşmaları ortadan kaldırma potansiyeli barındırması ve Türkiye'nin hareket imkanını artırması açısından önemliydi (Sands, 2009; Alhomayed, 2009a; Phillips, 2009; Oudat, 2010a; Miş, 2011: 238-39). Lübnan–Suriye ilişkilerinin normalleşmesi ise Gül'ün Lübnan'daki cumhurbaşkanlığı seçimine dair krizin ele alındığı ve Türkiye'nin Arap Birliği üyeleri tarafından alınan kararı desteklediği, ülkedeki siyasi istikrarsızlığın derinleşmemesi adına Suriye'nin etkin bir rol oynamasının ve bölge ülkelerinin bu süreçte ortak bir plan çerçevesinde birlikte hareket etmesinin istendiği Ocak 2008'deki ziyareti sonrasında gerçekleşti (Miş, 2009b: 255).

Aslında bu dönemde Suriye, Türkiye'yle yakınlaşma ve İsrail'le barış görüşmelerinin yanı sıra bölge ülkeleriyle ilişkilerini iyileştirerek de bölgesel istikrara katkıda bulundu. Mart 2008'de Şam'da yapılan Arap Birliği zirvesi de buna zemin sağladı. Her ne kadar Lübnan'daki cumhurbaşkanlığı krizi devam ederken gerçekleşen zirveye Lübnan katılmazken ve ABD'nin telkinleriyle 22 üyeden 11'i devlet başkanları düzeyinde yer almazken, zirve bildirgesindeki

⁸³ Suudi Kral Abdullah'ın aşağıda değinilen 2009'daki Suriye ziyareti, küçük bir kriz dolayısıyla iptal edilmek üzereyken Türkiye'nin müdahaleleriyle gerçekleştirilebildi. Bu müdahaleler, Suriye'nin Suudi Arabistan'la olduğu kadar Arap Birliği'yle de yeniden yakınlaşmasını kolaylaştıran bir nitelik arz etti (Kirişçi ve diğerleri, 2010: 10). Nitekim iki liderin söz konusu ziyaretlerinin ülkelerinin Lübnan'daki konumuna, bölgesel siyasete ve ayrıca Batılı aktörlerin Suriye'ye bakışına dair muhtemel etkileri için bkz. Orhan (2010b).

Lübnan'daki siyasi krizin Birliği'n kararları benimsenerek çözülmesi ifadesi önemliydi. Nitekim bu durum, Lübnan krizinin çözümü konusunda Türkiye'nin taleplerin karşılık bulduğunu ortaya koydu. Bildirgede ayrıca Irak, Filistin ve yanı sıra Hamas–el-Fetih uzlaşması meselelerine, Suriye'ye uygulanan uluslararası tecridin sona erdirilmesi gereğine ve Arap ülkeleri arasında acil bir ortak pazar tesisine de değinildi (Atlıoğlu, 2008; Schenker, 2008; Miş, 2009b: 267). Diğer bir katkı da Kasım'daki Genişletilmiş Irak'a Komşu Ülkeler dördüncü toplantısı oldu.

Suudi Arabistan'la ilişkilerin normalleşmesini de sağlayan bu süreçte böylece, Ağustos 2008'de Lübnan Cumhurbaşkanı Süleyman'ın Suriye ziyaretinde sınır sorunlarının ele alınıp diplomatik ilişkilerin tesisinin kararlaştırılmasının ardından ("Syria, Lebanon," 2008), ekimde Suriye'nin Beyrut'ta ve ertesi yıl Lübnan'ın Şam'da büyükelçilik açmalarıyla normalleşme süreci başladı ("Syria to Open," 2008; "Lebanon Opens," 2009). Haziranda Lübnan'daki parlamento seçimleriyle de devam etti. Zira Suriye tarafı seçim sonuçlarını tanıırken seçimlerden galip çıkan 14 Mart Hareketi lideri Saad Hariri de Suriye yanlısı Hizbullah ve diğer gruplarla birlikte Ulusal Birlik Hükümeti'ni kurdu. Suudi Arabistan'ın ve Fransa'nın Suriye'yle ilişkilerinin iyileşiyor olması ve hükümetin kurulması aşamasında etkin bir çaba içerisinde olan Türkiye'nin taraflara güven veren katkıları, Lübnan–Suriye ilişkilerinin gelişmesinde etkili oldu ("New Names," 2009; "Lebanon–Syria," 2009; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009a).

Böylece Başbakan Hariri, Aralık 2009'daki ilk Suriye ziyaretiyle sorunların giderilmesine dönük önemli bir adım attı ("Lebanon's Saad," 2009; "Hariri Sees," 2009). 14 Mart İttifakı'nın Refik Hariri suikastıyla ilgili tavrını yumuşattığı bu süreçte Suriye de Lübnan'ın içişlerine müdahil olmayacağını açıkladı (Abdel-Latif, 2010). Hariri'nin Temmuz 2010'daki ziyaretindeyse Yüksek Düzeyli Dörtlü Stratejik İşbirliği Konseyi'nin ve Türkiye'nin Ortadoğu siyasetinin bir yansıması niteliğindeki çeşitli ekonomik iş birliği anlaşmaları imzalandı. Ayrıca daha önceki ekonomik ve siyasi iş birliği anlaşmalarının uygulanmasına dönük istişareler yapıldı (Yetim, 2011: 267). İlişkilerin daha da gelişmesi için bir adım daha atan Hariri, suikastla ilgili suçlamalardan vazgeçerek BM Lübnan Özel Mahkemesi'nin yanlısı yönlendirildiğini ve kendisinin de siyasi saiklerle hareket ettiğini söyledi ("Lebanon PM:," 2010). Bu durum, Suriye'nin Suudi Arabistan'la ilişkileri açısından da önemliydi. Parlamento seçimlerinin ardından Lübnan'da ortaya çıkan hükümet krizinin çözümünde birlikte hareket eden iki ülke, 2010 boyunca özel mahkemenin kararıyla ilgili açıklamaların Lübnan'da gerilime yol açtığı her durumda bunu sürdürerek itidal çağrısında bulundular. Üstelik bu çağrı; Kral Abdullah'ın Temmuz 2010'daki, Lübnan'ın yanı sıra Filistin ve Irak sorunları ile Arap ülkeleri arasındaki uyumun ele alındığı iki

günlük Suriye ziyaretinin sonunda Esad'la birlikte Lübnan'a gidip görüşmeler gerçekleştirilmesiyle fiili olarak yapılan bir çağrı oldu (Oudat, 2010b; Haidar ve Claire, 2010). Türkiye'nin aktif bölge siyaseti doğrultusunda bölgesel istikrar arayışı, Suriye'yle ikili ekonomik ve siyasi etkileşimlerdeki gelişimin sürmesine de katkı sağladı.

4.2.2. Gelişen Siyasi ve Ekonomik İlişkiler

Türkiye'nin normatif bütünleşme arayışı doğrultusunda bölgesel bir düzen tesisi hedefiyle kolektif güvenliği sağlama çabalarında Suriye ile siyasi ve ekonomik her türlü etkileşimlerini daha da geliştirmeye çalışmasının oldukça önemli bir yeri oldu. Nedeni ise büyük bir ekonomiye sahip olan Türkiye'nin Suriye ile güçlü ekonomik karşılıklı bağımlılık oluşturmak ve bu sayede bölgesel meseleleri de güçlü ve istikrarlı bir Suriye ile ele almak istemesi, böylece kimlik atfının Suriye tarafından kabul edilmesiydi. Bu sırada kurulan etkileşimlerin, AK Parti iktidarının ekonomik ilişkilerin dönüştürücü etkilerine verdiği öneme binaen homojenlik mekanizmasıyla birlikte müşterek kader mekanizmasını da harekete geçirerek kolektif kimliği de inşa etmekteydi.

Serbest ticaret anlaşmasıyla iki ülke ticaretinin 2007'den itibaren kaydettiği hızlı artış eğilimini sürdürdüğü bu dönem, aynı zamanda ekonomiden ulaşma, bölgesel meselelerin çözümünden entegrasyona birçok alanda iş birliği çabalarına şahitlik etti. Zira tüm bölge ülkelerini kuşatarak serbest ticaretin gerçekleştirildiği sınırsız bir Ortadoğu'nun ilk adımı olarak görülen bu anlaşma, bu açıdan iki ülke arasındaki iş birliğinin devamlılığı için de önemliydi. Karşılıklı siyasi iradeler de en başından itibaren iş birliğini tercih etmişti ("Ekonomik Partner," 2004). Dolayısıyla bu dönemde Suriye'yle ilişkilerde su meselesi ve güvenlik gibi geçmişin sorunlu alanları dahil her konuda ve Türkiye kadar Suriye'nin de istekli olduğu yoğun bir iş birliği süreci yaşandı. Bu durum, AK Parti dönemi iki ülke ilişkilerini geçmiş dönemden farklı kılan yaklaşımın önemli bir tezahürüydü zira Suriye'yle yakınlaşma, dönemin Ortadoğu'yu da dış politikanın odağına koyan yaklaşımı itibariyle AK Parti'den önce başlamakla birlikte, bu yakınlaşmanın tüm bölgeyi kapsayacak bir ekonomik entegrasyona ve stratejik iş birliğine dönüşmesi düşüncesi söz konusu değildi (Tür, 2010: 165). Bu bağlamda, ticaretten enerjiye dek ikili ilişkilerdeki gelişimi farklı alanlarda sürdürecektir önemli adımlar da bu dönemin başından itibaren atıldı.

Ocak 2008'de iki ülke arasında hava, kara ve demiryolu ulaşım imkanlarının geliştirilmesi, ticari altyapının güçlendirilmesi, gelişmiş sınır kontrol noktalarının tesisi, ortak petrol arama ve doğalgaz boru hattı gibi enerji konuları ile Suriye'de sermaye piyasası ve ortak banka tesisi gibi finansal konularda imzalanan anlaşmalar ve alınan kararlarla iş birliğinin kapsamı genişletildi

("Türkiye ile Suriye," 2008). Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin (TOBB) desteğiyle Suriye’de kurulacak ortak sanayi bölgesinden Ortadoğu ve AB ülkelerine ihracat ve Halep ile Gaziantep’in Türkiye–Suriye Bölgelerarası İşbirliği Programı (TS-BİP) çerçevesinde kalkındırılması⁸⁴ da bu süreçte ele alındı ("Suriye'ye Türk," 2008). Mayınlı arazilerin temizlenip üçüncü bir sınır kapısının tesisi, araç geçişi ve transit taşımacılıktaki engellerin kaldırılması ve hızlı tren çalışmalarının başlatılması kararlaştırıldı ("K. Irak'ı Dışarıda," 2008; Miş, 2009b: 253-54). Dahası, Mısır doğalgazını getirerek Türkiye’yi Doğu–Batı enerji koridorunun önemli bir parçası yapacak olan Arap Doğalgaz Boru Hattı da Suriye’nin Humus kentine ulaştı⁸⁵ ve projenin 2009 ortalarında bitirilmesi hedeflendi. Şubat’ta Suriye’de buluşan Türkiye, Suriye, Mısır, Ürdün ve Lübnan enerji bakanları da 230 km’lik Rayan–Kilis kısmının inşası ve Lübnan’daki inşaat sürecinin yıl ortasında tamamlanması için anlaştı ("Mısır'dan Doğalgaz," 2008). Suriye’nin kalkınmasına katkıda bulunacak biçimde ekonomik ve ticari ilişkiler de iş birliğinin geliştiği alanların başındaydı.

AK Parti hükümeti döneminde yaklaşık 8 yüz milyon \$ civarında seyreden iki ülke ticaret hacmi, serbest ticaret anlaşmasının ardından 2007’deki artışla 1 milyar \$’a ulaşmıştı. Hızlı bir şekilde devam eden bu ivmeyle 2008’de 1,44 milyar \$ iken 2010’da 2,3 milyar \$ seviyesine erişti (TÜİK). Ekonomik kalkınma ve istihdam sağlayacak şekilde sınır ticareti arttı. İş Konseyi’nin Nisan 2008’de Suriye’deki ilk toplantısında konuşan Başbakan Erdoğan’ın ifadesiyle Türkiye, Suriye ekonomisinin güçlendirilmesi hususunda kendini bir model olarak ortaya koydu ve ihtiyaç duyduğu reformları gerçekleştirmekte zorlanan Suriye ekonomisine destek vaadinde bulundu. Bu doğrultuda TS–BİP programı çerçevesinde planlanan 42 proje için 6,3 milyon \$ yatırım sözü verdi ("Erdoğan: Sınırdaki," 2008; Moubayed, 2008b: 5; Altunışık, 2010b: 152). Ekim 2010’a dek Türkiye, altyapı harcamalarında kullanılmak üzere Suriye’ye 247 milyon \$ değerinde kredi sağladı. Yine bu dönemde bir İş Konseyi toplantısında, Suriye’deki Türk yatırımlarının değerinin 700 milyon \$’a ulaştığı açıklandı (Kirişçi ve Kaptanoğlu, 2011: 709).

Erdoğan’ın ziyaretinde ayrıca ticaret hacmini artırmak için serbest ticaret anlaşmasının uygulanması esnasında ortaya çıkan sorunların çözümü ile yine anlaşmaya dönük bazı yeni düzenlemeleri ve yanı sıra ticarete bürokrasinin azaltılması, gümrük kapılarının geliştirilmesi,

⁸⁴ Gaziantep ile Halep’in ortak kalkındırılması, iki ülkenin devlet planlama teşkilatları tarafından 2004’te başlatılan TS–BİP çerçevesinde yürütüldü. 2010’da Mardin ve Şanlıurfa ile Rakka ve Haseke dahil edildi (DPT, 2010).

⁸⁵ 2001’de başlayan projede ilk aşama, Mısır’ın el-Ariş limanının Ürdün’ün Akabe limanına bağlanmasıyla 2003’te; Ürdün’den Suriye’ye uzanan ikinci aşama da 2005’te bitti ("Mısır'dan Doğalgaz," 2008).

enerji alanında iş birliğinin artırılması, ortak serbest ticaret bölgesinin tesisine dair görüşmelerin başlatılması benzeri hususların yer aldığı Ortaklık Konseyi Protokolü imzalandı ("Tüzmen: Türkiye," 2008). Sınırdaki mayınlı alanların tarıma açılması ve böylece iki ülke arasında insan geçişine mani olmaktan çıkması kararlaştırıldı ("Erdoğan: Sınırdaki," 2008). Devlet Bakanı Tüzmen'in Şubat 2009'daki Suriye ziyaretinin gündeminde de ticaret hacminin artırılması vardı ve bu doğrultuda 2009'da 2,5 milyar \$, üç sene zarfında ise 5 milyar \$'lık bir hedef belirlendi ("Kürşat Tüzmen," 2009). Ayrıca Suriye'nin Türk kamyonlarından aldığı, toplamda 250 \$'ı bulan vergiler kaldırıldı ("Suriye'ye Yük Taşıyan," 2009). Nisan'da ise hukuki ve ticari konularda yardımlaşmaya dair anlaşmalar imzalanarak, özellikle işadamlarının ve ticari ilişkilerin korunması öngörüldü ("Suriye ile Türkiye," 2009). İsrail'le ilişkilerin gerildiği bu süreç, ortak tatbikatlar ve iş birliği çabaları sayesinde iki ülke arasındaki stratejik yaklaşmanın askeri alanı kuşatmasına da şahit oldu.

Dökme Kurşun Operasyonu sonrası ortaya konan diplomatik çabaların ve "One Minute" çıkışının ardından bu süreç, bölge medyası tarafından, İsrail'e tepki ve Türk dış politikasının karar almak ve uygulamak konusunda kazandığı bağımsızlık biçiminde değerlendirilmekteydi. Zira bu yorumları doğrulayan bir biçimde ve ekonomiden ulaşım ve enerjiye dek iş birliğinin stratejik bir vizyonla geliştirilmeye devam ettiği bir bağlamda, askeri alanı da buna dahil etmek üzere iki ülkenin kara kuvvetleri; dostluğu, güveni ve iş birliğini güçlendirmek amacıyla, sınır bölgesindeki ilk ortak askeri tatbikat olan sınır birliklerinin değişimi tatbikatını Nisan'da gerçekleştirdi ve Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması imzalandı. Bu sayede askeri boyutu daha da güçlenen iş birliği süreci, hem 1998 öncesi Suriye'yle ilişkilerin niteliği hem de Suriye'ye karşı İsrail'le geliştirilen askeri ilişkiler ve bu döneme kadar her yıl düzenlenen ortak tatbikatlar düşünüldüğünde, iki ülke ilişkilerindeki niteliğin keskin dönüşümünü ortaya koydu. Üstelik savunma sanayi iş birliğiyle de bu sürecin devamı hedeflendi ("Türkiye–Suriye Tatbikatı," 2009; Orhan, 2009b; Macid, 2009; Miş, 2011: 212). Askeri alanda yaşanan bu gelişmeler, aynı zamanda iki ülkenin özellikle bölgesel meseleler bağlamında aralarında oluşturdukları mutabakatın bir sonucuydu ve Cumhurbaşkanı Gül'ün 15 Mayıs'taki ziyareti de bunun bir yansımasıydı.

Gül'ün ziyareti, iki ülke arasındaki ilişkilerin ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından önemliydi. Zira ilişkilerin niteliği ve yanı sıra Irak'ın toprak bütünlüğü, Lübnan'da siyasi istikrar ve Filistin benzeri bölgesel konulardaki mutabakat sayesinde iki ülke birbirlerini buldukları coğrafyanın ötesine açılan birer kapı olarak görmeye devam etmekte ve iş birliğini daha da güçlendirme arzularını sürdürmekteydiler (Orhan, 2009a: 45-6). Bu çerçevede Suriye tarafı, Türkiye'nin

İsrail'in Gazze saldırısının ardından yürüttüğü diplomatik çabalara atıfla ("Saygısızlığı Yüzüne," 2009; "Sarkozy, Erdoğan," 2009; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009f), Ortadoğu'da sorunların çözümüne dönük aktif tavrından övgüyle bahsederek desteklemeye devam edeceğini belirtti ("Cumhurbaşkanı Gül," 2009c). Suriye'nin, İsrail'in sağduyulu davranması durumunda Türkiye'nin arabuluculuğunda dolaylı görüşmelerin devam edebileceğini ve Türkiye'nin yer almadığı bir müzakere sürecinin gerçekçi olmayacağını düşündüğü bir bağlamda arabuluculuk girişimlerinin sekteye uğramasının Türkiye'ye olan yaklaşımında bir farklılığa yol açmamasının önemli nedenlerinden bir tanesi de Türkiye'nin devam edegelen bu aktif diplomatik faaliyetleriydi. Daha önce Arap basınında dile getirilse de ilişkilerin Esad tarafından ilk defa "stratejik ortaklık" olarak nitelendirilmesinin ve sahip olunan coğrafi konumlardan, ötesiyle etkileşimi artırmak amacıyla daha fazla istifade edilmesi gerektiği düşüncesinde olunmasının temelinde de bu arka plan vardı (Miş, 2011: 216).

Bu stratejik ortaklığı hayata geçirmek amacıyla, petrol ve doğalgaz boru hatlarının yanı sıra Türkiye, Suriye, Irak ve İran'ı demiryoluyla birbirine bağlayacak 5 milyar \$'lık ortak projeler hazırlandı. Bu, Suriye'nin de bölgesel entegrasyonu önemsedğini göstermekteydi. Nitekim yatırım ve taşımacılıkta buluşma noktası haline gelmek istemekteydi. Dolayısıyla dış politikada mezhepçilikten kaçındı. Suudi Arabistan ve Lübnan'la ilişkileri normalleştirme arayışı da bunun bir tezahürüydü (Zeyn, 2009). Öyle ki İsrail'in Gazze saldırısının ardından bölgedeki entegrasyon ihtiyacı hem Türkiye hem de Suriye açısından ekonomik, siyasi ve güvenlik gerekçeleriyle oldukça artmıştı. Obama yönetimiyle birlikte ABD'nin tavrının yumuşaması ve AB ile ilişkilerin düzelmeye başlaması da Suriye'nin bölgesel konumunu ve sorunların çözümündeki rolünü güçlendirdi (Seale, 2009). Bu sayede yakınlaşmanın sürmesini ve iş birliğinin güçlendirilmesini teşvik edip kolaylaştıran unsurlar çoğaldı. En önemlisi de tarafların bu yöndeki iradelerini muhafaza etmeleriydi.

Erdoğan'ın 2004'te ve Sezer'in 2005'teki ziyaretleri, BM Güvenlik Konseyi'nin 1559 sayılı kararıyla birlikte ABD'nin Irak'ın işgali sürecinde kendisine destek vermeyen Suriye üzerindeki baskıları artırdığı bir süreçte gerçekleşmiş ve Fransa'yla Rusya'nın dahi ABD'yi desteklediği bir ortamda bu baskılara Türkiye'nin ortak olmayacağını göstermişti. Nitekim Türkiye, bölgenin Irak işgalinden kaynaklanan bir biçimde istikrarsızlıklarla karşı karşıya olduğu bir durumda Suriye ile

iş birliğini tercih etmişti (Ayhan, 2009e).⁸⁶ Netice itibariyle de 2000'lerde bölgedeki koşullar, iki ülkeyi birbirleriyle stratejik iş birliğine yaklaştırdı. Tarafların iş birliğini her alanda geliştirerek güçlendirmeye dönük iradeleri ve birbirlerini buldukları coğrafyanın ötesine açılan bir kapı gibi gören yaklaşımlarıyla birlikte tüm bunlar, semeresini stratejik ortaklığın bölgesel entegrasyona dönük, kurumsal bir biçimde somutlaşmasıyla verdi.

4.2.3. İkili İlişkilerden Bölgesel Entegrasyona Stratejik İş Birliği

Türkiye'nin istikrar ve refaha dayalı bir bölgesel düzen hedefiyle ortaya koyduğu kolektif güvenlik çabaları, Suriye ile kurduğu etkileşimlerin de bölgesel istikrarsızlıklarla mücadeleye dönük stratejik bir niteliğe bürünmesini beraberinde getirdi. Üstelik iki ülke arasındaki ilişkilerin ulaştığı seviyeye de işaret eder bir biçimde bölgesel bir entegrasyon hedefinden de bahsedilebilmekteydi. Stratejik iş birliği konseyi de bunun önemli bir aşamasını temsil etmekteydi. Irak'taki patlamaların ardından Türkiye'nin Suriyeli ve Iraklı yöneticileri İstanbul'da bir araya getirdiği 17 Eylül 2009'da de Türkiye'ye gelen Suriye lideri Esad'ın Erdoğan'la yaptığı toplantıda, Ortak Siyasi Bildirge imzalanarak, her iki ülkenin başbakanlarının eş başkanlığını yürüteceği ve iki taraftan bakanların katılacağı Türkiye-Suriye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSİK) tesis edildi. Yılda bir kez başbakanların eş başkanlığında toplanacak YDSİK Toplantısı ve yılda iki kez toplanacak YDSİK Bakanlar Toplantısından oluşan mekanizmalarla iki ülkenin ortak eylem planı hazırlayıp uygulaması imkanı oluşturuldu ("Türkiye ile Suriye," 2009; "Suriye ile Vize," 2009). "Ortak Bakanlar Kurulu" olarak da nitelendirilen YDSİK toplantılarında ortak ilgi ve çıkarın söz konusu olduğu alanlarda iş birliğini güçlendirmek ve stratejik ortaklığı uzun ömürlü kılmak üzere anlaşmaların yapılması öngörüldü. Böylece iş birliği sürecinin dinamik bir şekilde yürütülmesi ve ikili ilişkilerin kurumsallaşması hedeflendi (Ayhan, 2009e: 31-32; Altunışık, 2010b:152). Vizelerin de kaldırıldığı bu toplantıda, bu durum, Davutoğlu'na göre, iki ülkenin birbirine duyduğu karşılıklı güvenin bir sonucuydu. Böylece iki ülke arasındaki etkileşimleri daha da yoğunlaştırarak karşılıklı bağımlılık mekanizmasına süreklilik sağlayan bir zemin oluşturulmaktaydı.

Anlaşmanın ardından ilk bakanlar toplantısı Ekim'de sırasıyla Halep ve Gaziantep'te kabalalık heyetler eşliğinde gerçekleştirildi ve vize muafiyeti anlaşması da Halep'ten Gaziantep'e geçişte

⁸⁶ Suriye'nin Türkiye'yle ilişkilerinin gelişiminin yanı sıra ABD'yle ilişkilerinin normalleşmesinin bölgesel siyasete muhtemel etkileri için bkz. ORSAM (2009). Nitekim normalleşme yönünde bu dönemde önemli bir seyir de söz konusu olmaktadır ("U.S. Officials Find," 2009; "Feltman: Mideast," 2010).

imzalandı. Bir “bayram” olarak nitelendirdiği bu sürece dair yaptığı konuşmada Davutoğlu, “ortak kader, ortak tarih, ortak gelecek” ifadesini kullanarak ilişkilerin “tam bir entegrasyon” haline geleceğini ifade etti. Ayrıca iki ülke sınırlarının artık “ayırıcı değil”, iki ülkeyi birbiriyle ve ötesiyle “birleştiren” bir niteliğe sahip olacağını düşündüğünü belirtti (“Suriye’ye Tam,” 2009; “Şam ile Sınırlar,” 2009; “Türkiye ve Suriye,” 2009b). Kırdan fazla anlaşmanın ele alındığı toplantıda serbest ticaret anlaşmasının genişletilmesi ve eğitim, ticaret, ulaştırma ve tarım alanlarında iş birliğinin imkanları görüldü. Ayrıca ticaret hacminin 5 milyar \$’a çıkarılması, Halep–Gaziantep demiryolunun açılması, tüm gümrük kapılarının aktifleştirilerek geçişlerin kolaylaştırılması, Lazkiye–Mersin arası yolcu ve yük taşımacılığının feribotlarla güçlendirilmesi, Suriye’de ortak bir tersanenin ve Asi nehri üzerinde Dostluk Barajı’nın inşası gerçekleştirilecek hedefler olarak belirlendi (“Suriye’ye Tam,” 2009; “Şam ile Sınırlar,” 2009). Ayrıca yeni iş birliği alanları arasında, doğalgaz boru hattını daha da önemli kılan enerji ticareti öne çıkarıldı. Zirai iş birliğinde ilerlemeler kaydedilerek Fırat Nehri sularının iş birliği içerisinde idaresi konusunda çalışmalar yürütüldü. Hazırlanan anlaşmaların ise Başbakan Erdoğan’ın YDSİK Toplantısı’na katılmak üzere yapacağı Aralık’taki ziyaretinde imzalanmasına karar verildi (Altunışık, 2010b: 152; Miş, 2011: 224). Erdoğan’ın Nisan 2008’de düzenlenen İş Konseyi’ndeki vaadinin ardından Mayıs 2009’da sınırdaki mayınları temizleyerek tarıma açan Türkiye, böylece bir yandan Suriye ile aradaki her türlü engeli tamamen kaldırırken diğer yandan bu yakınlaşmanın tüm bölgeyi kapsayacak bir başlangıç olmasını öncelikleri arasında konumlandırdı. Aslında Davutoğlu’nun “ortak kader, ortak tarih, ortak gelecek” söylemi de bir yönüyle bu düşüncenin bir tezahürüydü (“Türkiye ve Suriye,” 2009b).

Böylece iki ülke yetkilileri arasındaki temaslar neticesinde, Erdoğan’ın aralıktaki ziyaretinde başbakanların eş başkanlığında gerçekleştirilen ilk YDSİK Toplantısında elli anlaşma, mutabakat muhtırası ve iş birliği protokolü imzalandı (“el-Beyanü’l-Müşterek,” 2009; “Türkiye ve Suriye,” 2009a). Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada “bölgesel ve uluslararası barış, güvenlik, istikrar ve kalkınmaya katkıda bulunulması amacıyla iki ülke arasındaki mevcut iş birliği ve eşgüdümün sürdürülmesinin önemi” vurgulanarak iki ülkenin birbirlerine güven duydukları ve mevcut iş birliğini sürdürerek bölgenin sorunlarına çözüm üretmeye dair güçlü bir iradeye sahip oldukları ortaya kondu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009j).

Gaziantep–Halep demiryolu hattı bu toplantıdan hemen önce açıldı ve tren seferleri yılbaşında başladı (“Gaziantep–Halep Yolcu,” 2010). Ayrıca toplantıda Arap–İsrail ve Filistin meseleleri, Irak’ın toprak bütünlüğü ve geleceği ve bölgenin nükleer silahlardan arındırılması ile İran’ın

nükleer programı konuları ele alınarak iki ülke arasında ortak bir siyaset şekillendirildi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009j). Suriye'nin halihazırda iyileşmekte olan Suudi Arabistan ve Lübnan'la ilişkilerini aynı doğrultuda devam ettirmesi beklentisini dile getirildi ("Eksen Kayması," 2009). Böylece her iki ülke de bölgesel güvenlik ve istikrarı korumaya ve sorunlara barışçı çözümler bulmaya dair kararlılıklarını ortaya koydu. İsrail'in yanı sıra Suudi Arabistan, Lübnan ve Irak'la ilişkilerde yapıcı roller üstlenerek girdiği etkileşimler Türkiye'nin Suriye'ye duyduğu güveni artırırken iki ülkenin bölge siyasetlerinin ortak bir zeminde şekillenmesini de sağladı (Yetim, 2011: 259). Bunun bir sonucu olarak Suriye, 2010'a gelindiğinde nükleer meselede ve Irak konusunda İran'dan farklı düşünmeye ve Türkiye'ye daha yakın durmaya başladı ("Davutoğlu, Üçlü," 2010; "Üçlü Zirveden," 2010; "İran'ın Nükleer," 2010).

Suriye, ticarete açık vermesine rağmen Türkiye'nin gelişen ekonomisinden yararlanmak düşüncesiyle bu durumdan rahatsızlık duymadı (Yetim, 2011). Türkiye de bu doğrultuda bölgeye açılan bir kapı olarak gördüğü Suriye'yle ekonomik entegrasyonu tamamlamaya odaklanarak vizelerin kaldırıldığı ve serbest ticaret anlaşmalarının yapıldığı Ürdün ve Lübnan'ın da dahil olduğu "Ortadoğu Birliği"nin tesisine yöneldi (Abdulmecid, 2010). Bu doğrultuda, AK Parti hükümeti için AB benzeri bir bütünleşme sürecinin başlangıcını teşkil eden, Suriye üzerinden bölgeyle bütünleşmeye yönelik adımlar, Türkiye, Suriye, Lübnan ve Ürdün arasında Haziran 2010 Yüksek Düzeyli Dörtlü Stratejik İşbirliği Konseyi'nin ve Aralık'ta Doğu Akdeniz Dörtlüsü: Levant İş Forumu'nun tesis edilmesiyle atıldı. Özellikle bu ikincisinin, 14 farklı alanda 75 anlaşmayla serbest geçişleri mümkün kılarak bu ülkelerin ekonomilerini bütünleştirmesi ve böylece diğer ülkelerin de dahil olması beklenen geniş bir bölgesel ekonomik entegrasyonun ilk adımı olması hedeflendi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010c; "Doğu Akdeniz," 2010).

Bu süreçte ikinci bakanlar toplantısı ise 3 Ekim'de Suriye'de gerçekleşti ve yapılan açıklamada, toplantının amacının ilk toplantıdan "bu yana kaydedilen gelişmeler ile... imzalanan 50 anlaşma, protokol ve mutabakat zaptının onay ve uygulama süreçlerinin gözden geçirilmesi, yeni iş birliği alanları ve imkânlarının araştırılması" olarak açıklandı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010b). Davutoğlu ise Ürdün ve Lübnan'ın da dahil edildiği bölge ülkeleriyle entegrasyona dayalı ekonomik iş birliği fikrine değinerek iki ülke ilişkilerinin bölge için bir model haline geldiğini belirtti. YDSK'nin tesisleriyle birlikte bu sürecin bölgede refah ve barış misyonuna katkıda bulunarak çatışmaların önünü aldığını dile getiren Davutoğlu, bu doğrultuda terörle mücadele dahil iki ülkenin bölge için ortak bir vizyona sahip olduğunu söyledi ("Terör Konusunda," 2010).

Başbakan Erdoğan'ın Ekim 2010'daki Suriye ziyaretinde, bölgesel meselelerin yanı sıra terör sorunu ele alındı. Erdoğan, iki ülke arasında bakanlıklar ve istihbarat birimleri düzeyinde önemli iş birlikleri yapıldığını ve Suriye'nin Türkiye'ye bir hayli yardımcı olduğunu açıklarken Suriye lideri Esad ise Türkiye'nin terör sorununu çözmesine ve PKK'nın siyasallaşmasına katkıda bulunmak amacıyla PKK'nın Suriyeli mensuplarına yönelik bir af çıkarılabileceğini ve bu teröristlerin Suriye'ye kabul edilebileceğini belirtti. Dışişleri bakanları arasındaki ikili görüşmelerde ise PKK dahil Ortadoğu'da istikrar ve barış ortamına zarar verebilecek hiçbir örgütün desteklenmemesi kararlaştırıldı ("Teröre 'Ortak'," 2010; "Başbakan Erdoğan," 2010; Yetim, 2011: 260).

İkinci YDSİK Toplantısı ise 26 bakanın katılımıyla Aralık'ta Türkiye'de gerçekleştirildi. İki ülke ilişkilerinin ulaştığı seviyeye binaen Davutoğlu, gerçekleştirilen iş birliğinin bölge için bir model olduğunu yineleyerek, başarılı olması durumunda bölge ülkelerinin bu deneyimi takip edeceğini ifade etti. Erdoğan ise Dostluk Barajı'nın inşası ile Suriye'ye gönderilen su ve elektrik miktarının artırılmasına yönelik ortak bir çalışma komitesi oluşturulduğunu söyledi. İlk toplantıda imzalanan anlaşmalara dair kaydedilen ilerlemeler değerlendirildi. Terörizme karşı mücadelenin bir parçası olarak önemli anlaşmalar imzalandı. On bir ek anlaşmanın ve yedi ortak projenin daha imzalandığı toplantıda güvenlik iş birliğinin genişletilip geliştirilmesi, doğalgaz boru hatlarının 2011 sonuna dek birleştirilmesi, gümrük uygulamalarının uyumlu hale getirilmesi ve tüm mayınlı arazilerin temizlenip tarıma açılması konuları ele alındı ("Turkey, Syria," 2010). Suriye Başbakanı Itri, açılış konuşmasında iki ülke arasındaki ilişkilerin geri döndürülemez bir niteliğe kavuştuğunu ve YDSİK bünyesinde mevcut sorunların çözümüne yönelik kararlar alınarak ilişkilerdeki ivmenin sürdürüleceğini ifade etti. İki ülke ekonomisini birbirlerinin rakibi olmaktan ziyade tamamlayıcısı olarak tanımladı (Yetim, 2011: 261). YDSK'nin amacı, geniş bir alanda karşılıklı çıkarlara binaen iş birliğini güçlendirmektir ve bu süreçte ekonomik ve ticari ilişkilerin yanı sıra Arap Doğalgaz Boru Hattı projesi bağlamında enerji iş birliği öne çıkmaktaydı. Dahası, tüm bunların mümkün olmasını sağlayacak olan bölgesel güvenlik ve istikrarın müşterek çıkarlar olarak görülmesiydi. Konsey'in ikinci başbakanlar toplantısında güvenlik iş birliğinin güçlendirilmesi hedefi de bunun bir yansımasıydı (Zafar, 2012: 155-56).

Ekim 2010'da iki ülke arasında ortak bir petrol arama şirketi kurularak Suriye'de ve üçüncü ülkelerde petrol arayacağı açıklandı ve bu kapsamda Türkiye'nin Suriye'de yedi sahada petrol aramasına izin verildi. Ayrıca Arap Doğalgaz Boru Hattı'nın 1.200 km'lik Türkiye kısmının nihayete ermek üzereyken Suriye'de de ihale ve inşaat çalışmaları sürmekteydi. Bir yıl içerisinde

de tüm çalışmaların bitmesi hedeflendi ("TPAO Suriye'de," 2010). Aralık'ta, 15 milyon TL'si Türkiye tarafından ve 10 milyon TL'si de Suriye tarafından karşılanacak '25 Milyon Türk lirası' programı çerçevesinde, TS-BİP'te yer alan şehirler arasında ticari ve kültürel etkileşimi artıracak projeler başlatıldı. Türkiye'nin tüm bölge ülkeleriyle ekonomik entegrasyon hedefinin bir parçası olarak gördüğü bu program, ülkeler arasındaki sınırların yapaylığını vurgularken sınır güvenliğini askeri tedbirlerin dışındaki yöntemlerle sağlamaya matuftu ("Turkey's Border," 2010). Şubat 2011'de ise TOBB'un mali desteği ve iki ülkeden bakanların katılımıyla Nusaybin sınır kapısının temeli atıldı. İki ülke arasında artan ekonomik ve ticari ilişkilerin ve vizelerin kaldırılmasının ardından doğan ihtiyaç doğrultusunda yürüyen bu sürecin 2008'de kararlaştırılan ortak sınır kapısı modeline geçişin ilk adımı olarak ekonomik, ticari ve kültürel etkileşimleri daha da kolaylaştırması öngörüldü ("Nusaybin'e 31 Milyon," 2011; "Sınır Kapısı'nın," 2011).

Nitekim 2007'de ticareti ve turizmi canlandırmak üzere vizeler kaldırıldığında iki ülke arasındaki turizm iş birliği ve buna bağlı olarak karşılıklı turistik ziyaretler her yıl artmaktaydı. Öyle ki 2000 yılında Türkiye'den Suriye'ye gidenlerin sayısı 9 bin civarında iken bu sayı 2009'da 400 bine ve 2010'da da 900 bine ulaştı. Aynı dönemde Türkiye'ye gelen Suriyeli turist sayısı ise 100 bin civarlarından 2011'de yaklaşık 1 milyona erişti. Böylece vizelerin kaldırılması, karşılıklı turistlerin sayısında çok büyük bir artış getirdi (Yeşilyurt, 2013: 422).

Bu dönemde bir kalkınma meselesi olan su sorunu da iki ülke arasında kriz nedeni olmaktan öteye geçerek müzakere edilebilen ve iş birliği yapılabilen bir konuya dönüştü (Oktav, 2009; Kibaroglu ve Scheumann, 2011). 2004'te Dostluk Barajı ismiyle Asi Nehri üzerinde ortak bir baraj inşası süreci başlatılması ve Suriye'nin Dicle'den su alma talebine olumlu karşılık verilmesiyle iki ülke su konusunda iş birliği yapabileceklerini göstermişlerdi ("Ekonomik Partner," 2004). Su kalitesinin artırılması ve verimli kullanımına ilişkin mutabakatların yanı sıra Dostluk Barajı'nın inşasına dönük mutabakat metni ilk YDSİK Toplantısı'nda imzalanmıştı (Maden, 2012: 91-92). Temel atma töreni başbakanların katılımıyla Şubat 2011'de yapıldı. Törende, iki ülke arasında geçmişte var olan sorunları "yapay" olarak nitelendiren Erdoğan, bunların tek tek çözülmekte olduğunu vurguladı. Ayrıca her iki başbakan da barajın inşasının aynı zamanda iki ülke arasında kalıcı bir dostluğun inşası olarak addetti ("45 Milyon Liralık," 2011). Öyle ki 2011'in başında iki ülke ilişkileri, Ortadoğu'nun müreffeh, kalkınmış ve yaşanabilir bir bölge olarak dönüşümüne katkıda bulunacak biçimde "model ortaklık" olarak tanımlanır hale geldi (Coşkun, 2011). Kolektif güvenlik hedefiyle ikili ve bölgesel düzeyde stratejik bir nitelik kazanarak gelişmeler kaydeden bu ilişkilerin küçük ama önemli ortağı da Lübnan'dı.

4.3. Lübnan

Bu kısımda bölgeye aidiyet hissedilen bir kimlik atfında bulunan Türkiye'nin Lübnan'la bu kimlik atfının bölgesel sorunlara kolektif güvenliği sağlayacak bir bölgesel düzen hedefiyle bulunduğu çözüm önerileri çerçevesinde kabul görmesiyle gelişimi süren etkileşimleri ele alınmaktadır. Bunun da normatif bütünleşmenin nedensel mekanizmalarını canlı tutacak biçimde Lübnan'ın istikrarı ile bölgesel istikrar arasında kurulan ilişki ve bu doğrultuda ülkenin bölgeyle ve ötesiyle bütünleşmesine yapılan katkıyla olduğu gösterilmektedir. Bu doğrultuda önce istikrar için bir iç savaş ihtimalini önlemeye dönük gayretler ortaya konmaktadır. Ardından da bu çabaların Lübnan'ın bölgesel entegrasyon süreçlerine dahil edilerek desteklendiği açıklanmaktadır.

4.3.1. İç Savaş İhtimali ve Doha Mutabakatı

Türkiye'nin bölgeyle aidiyet kuran kimlik atfı doğrultusunda Ortadoğu'da kolektif güvenliğe katkı yaparak bölge ülkeleriyle normatif bütünleşmeye neden olan etkileşimler kurabilmesinde Lübnan'da devam eden istikrar çabalarının etkisi büyük oldu. Üstelik bu çaba, bir iç savaşı önleyerek bölgesel istikrarın muhafazası demektir. Bu sebeple Türkiye'nin Ortadoğuluşırken aynı zamanda Batılaşan ve evrensel değerleri kuşatan kimliğini de üretmekteydi. Öte taraftan bölgesel reform ihtiyacı bağlamında demokratik gelişime katkı yaparak kendiliğinden sıfır sorunlu ilişkilere müsait bir zemin de kurulmaktaydı. Bu da bölgesel düzen tesisi için ihtiyaç duyulan istikrarlı ortamı sağlamak demektir.

Lahud'un Kasım 2007'de görev süresinin bitmesiyle yeni bir cumhurbaşkanı seçimine yönelik Sinyora hükümetinden gelen ve 14 Mart İttifakı'nın desteklediği girişimlerin, Şii Meclis Başkanı Berri tarafından anayasaya dayandırılarak engellenmesiyle başlayan gerilim süreci, Şiilerin kararları veto hakkına sahip olacak biçimde hükümette üçte bir oranında temsil talebinde bulunmasıyla iyice tırmanmıştı. Özellikle 2006 İsrail-Lübnan Savaşı'na sebep olmakla itham edilen Hizbullah ile 8 Mart İttifakı'nın bir tarafta, 14 Mart İttifakı'nın diğer tarafta yer aldığı bu gerilim sürecinde Suriye, İran'la birlikte, ikinci grup tarafından Lübnan'ın içişlerine karışmak ve ülkeyi istikrarsızlığa sürüklemekle suçlanmaktaydı. Bu ortamda Mart 2008'de Suriye'deki Arap Birliği Zirvesi'ne katılmayan Lübnan hükümeti, Arap devletlerinden Suriye'nin Lübnan'a müdahalesini önlemelerini istedi. Ardından, taraflar arasındaki gerilimin sokak çatışmalarına dönüşmesi sonucunda Lübnan'da küçük çaplı bir iç savaş başladı ve hükümetin Hizbullah aleyhindeki bazı kararlarıyla bu durum daha da şiddetlendi (Ayhan ve Tür, 2009: 247-253).

Bu süreçte, 30 Mayıs 2007'de BM Güvenlik Konseyi'nin Lübnan Özel Mahkemesine dair anlaşmanın 10 Haziran'da yürürlüğe girmesi kararı da gerginliğin sebeplerindendi. Zira yeni cumhurbaşkanını seçmek için toplanamayan Lübnan Parlamentosu, bu anlaşmayı da oylayamayınca, söz konusu kararla taraflara uzlaşmak için 10 günlük bir süre tanınmış ve bir uzlaşma sağlanamaması dolayısıyla 11 Haziran'da mahkemenin doğrudan kurulduğu ilan edilmişti (Costi, 2007). Bir yanda söz konusu mahkemeyi destekleyen, Batı yanlısı 14 Mart İttifakı'nın, diğer yanda karşı çıkan Suriye yanlısı 8 Mart İttifakı'nın olduğu ve cumhurbaşkanlığı seçimleri ile hükümeti kurma çabalarını olumsuz etkileyen bu kriz süreci, Türkiye'nin Katar'la birlikte gerçekleştirdiği arabuluculuğun ardından Doha Anlaşması'yla, geçici de olsa, çözüldü.

Türkiye'nin çözüm sürecindeki rolü, tarafların talebi üzerine Başbakan Erdoğan'ın 8 Mayıs'ta Suriye lideri Esad'ın yanı sıra Lübnan Meclis Başkanı Berri ve Başbakan Sinyora'yla kurduğu telefon diplomasisiyle başladı. Gerilimi sonlandıracak somut önerilerin değerlendirildiği ve çabaların süreceğinin ifade edildiği bu aşamada taraflara itidal ve uzlaşma telkin edildi ("Nasrallah: Bize," 2008). Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamadaysa bölgeyi olumsuz etkileyebilecek gelişmelerden endişe edilen ülkede tüm kesimlerle temas içerisinde bulunduğu ve bu kesimlerle yakın ilişkiler içerisinde olan ülkelerin de istikrar için sorumluluk almaya davet edildiği belirtildi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008e). Böylece yaşananlardan dolayı hiçbir aktör suçlanmadığı gibi ülkenin yeniden istikrara kavuşması için de hiçbir aktörü dışlamayan bir tavır alındı.

Ancak çatışma ve ölümlerin sürmesi üzerine uluslararası toplumun talebiyle Arap Birliği devreye girerek ateşkes çağrısında bulundu ve Genel Sekreter Amr Musa ile Katar Başbakanı Hamad bin Casim başkanlığında sekiz ülkenin dışişleri bakanlarından oluşan bir heyetin Lübnan'a gönderileceği açıklandı ("Arap Birliği," 2008). 14 Mayıs'ta Lübnan'a ulaşan heyetin, 18 ay süren ve kanlı çatışmalara dönüşen anlaşmazlığa, kabine ve parlamentodaki güç dağılımına dair bir uzlaşma sağlayarak çözüm bulması gerekiyordu. Lübnanlı grupların heyetin arabuluculuğunu kabul etmesiyle çözüm için sahip olunan önemli bir imkandı ("Arab Mediators," 2008b). Hükümetin Hizbullah aleyhindeki kararlarını geri çektiği bu süreçte, böylece tarafların müzakere etmesini mümkün kılacak ateşkes ortamı sağlandı. Mişel Süleyman'ın cumhurbaşkanlığı üzerinde uzlaşılmasının ardından da nihai anlaşma için Lübnanlı gruplar Katar'ın başkenti Doha'ya davet edildi ("Lübnan Liderleri," 2008; "Arab Mediators," 2008a).

Doha müzakerelerinde hızlıca bir uzlaşma sağlanamadı ("Lebanese Hope," 2008; "Qatar Offers," 2008). Lübnanlı grupların birbirlerine karşı silaha başvurmamasının garanti altına alınması ve

Hizbullah'ın silahlarının geleceği, müzakerelerin önemli gündem maddeleriydi. İlkini ivedilikle çözümü, ikincisininse cumhurbaşkanlığı seçimi sonrasında bırakılması kararlaştırıldı ("Doha Agrees," 2008). 21 Mayıs'ta anlaşma sağlandı ve cumhurbaşkanlığı seçiminin 25 Mayıs'ta yapılması karar verildi. Tüm anlaşmazlık unsurlarında uzlaşılmasa da 14 Mart İttifakı'nın on altı ve 8 Mart İttifakı'nın on bir bakanla temsil edileceği, üç bakanın da yeni cumhurbaşkanı tarafından belirleneceği bir ulusal birlik hükümetinde, seçim kanununun değiştirilmesinde ve anlaşmazlıklarda silah kullanımının sınırlandırılmasında ittifak edildi ("Lebanese Reach," 2008; "Lebanon Rivals," 2008; "Hizbullah Deal," 2008; Salamey, 2014: 73-76).

Bu süreçte Türkiye, Katar'la birlikte, Lübnanlı grupların yanı sıra Suriye ve İran'la görüşerek Lübnan'da çözüme ulaşılmasında önemli roller üstlendi. Lübnanlı gruplar ve bölge ülkeleriyle kurduğu iyi ilişkiler, tüm tarafların güvendiği bir ülke olarak istikrar çabalarının desteklenmesini de beraberinde getirdi (Ayhan ve Tür, 2009: 288-89). Nitekim Doha'da sağlanan uzlaşımın ardından yapılan açıklamada da belirtildiği üzere yoğun bir diplomatik çaba ortaya koyan Türkiye, sorunun diyalogla halledilmesini önemsendi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008d). Meclis Başkanı Berri'nin daveti üzerine Lübnan Parlamentosu'nda yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimi ve yemin törenine katılmak üzere Lübnan'a giden Başbakan Erdoğan da Lübnan'ın istikrarı ve bütünlüğünü muhafaza edecek bir çözümün hedeflendiğini ve Türkiye'nin istikrarlı ve müreffeh bir Ortadoğu politikası doğrultusunda bu rolü üstlendiğini belirtti. Bu doğrultuda, ülkenin istikrarına ve imarına yönelik katkılar da devam etti ("Başbakan Erdoğan," 2008). Dolayısıyla tüm bunlara istinaden Lübnanlı aktörler; süreç boyunca öne çıkarılmasa da Türkiye'nin üstlendiği rolün çözüme varılmasında oldukça kritik olduğunu ve bu nedenle de Lübnan'da ve bütün bölgede "istikrar sağlayıcı" olarak algılandığını dile getirdi (Arı ve Pirinççi, 2010a: 14). Türkiye'nin cumhurbaşkanlığı seçimine Katar'la birlikte davet edilen tek ülke olması da bunun bir sonucuydu. Ardından da yeni Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Süleyman'ın Türkiye ziyareti geldi.

Nisan 2009'da Gül'ün davetiyle Türkiye'ye gelen Süleyman'ın bu ziyareti, 54 yıl aradan sonra iki ülke arasında cumhurbaşkanı düzeyindeki ilk ziyaret olması sebebiyle bizzat Gül tarafından tarihi ve ilişkilerin daha da ileriye taşınması için bir fırsat olarak değerlendirildi. Bölgesel meselelerin de ele alındığı ziyarette iki ülke arasında güvenlik, kültür ve ticaret alanlarında işbirliğini geliştirmek üzere çeşitli anlaşmalar imzalandı. Lübnan'ın özgürlüğü, egemenliği ve toprak bütünlüğüne olan desteğin somut tezahürü olan bu anlaşmaların yanı sıra, Türkiye'nin 7 Haziran'daki parlamento seçimlerine gözlemci göndereceği ve UNIFIL'e katkısının süreceği

açıklandı. Ayrıca Erdoğan tarafından yine bu amaçla, Lübnan'la Suriye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi gereği de ifade edildi ("54 Yıl Sonra," 2009; "Turkey Promises," 2009). Ancak bunun mümkün olabilmesi için ülkenin Haziran 2009 seçimlerinin ardından bölgesel düzeyde bir ekonomik entegrasyona hazır hale getirilmesi gerekliydi. Lübnanlı tüm gruplara olan yakınlığı da bu süreçte sahip olduğu en önemli avantajdı. Bu da aynı zamanda Lübnan'da siyasi istikrara katkıda bulunmayı ve bölgesel düzeyde ekonomik entegrasyona dönük çabalarda ortaklık yapmayı mümkün kılmaktaydı.

4.3.2. Siyasi İstikrar ve Ekonomik Entegrasyon

Türkiye'nin kolektif güvenlik anlayışı, bölgesel düzen ile istikrar ve refah arayışı arasındaki karşılıklı ilişki fikriyle birlikte, bölgesel meselelerle çözüme dönük bir biçimde ilgilenirken ülkelerin iç istikrarlarına katkı yapılması düşüncesini de beraberinde getirmekteydi. Bu doğrultuda Lübnan'la kurulan etkileşimler de hem ülkedeki siyasi istikrarı sağlamaya dönük hem de onu bölgesel bir sistemin içine daha fazla çekerek bölgesel düzene katkı yapan bir aktör haline getirmeyi amaçladı. Kimlik atfının aktif bir bölge siyasetini mümkün kılacak bir biçimde Lübnan tarafından kabul edilmesini sağlayan bu düşüncesi, bölgesel entegrasyon çabalarına Lübnan'ı dahil etmesini de beraberinde getirdi.

Türkiye'nin Lübnanlı tüm gruplara karşı yakınlık göstererek eşit bir mesafede durması, kendisine tüm bu gruplarla etkileşim kurma imkanı tanıdı. Bu da Lübnan siyasetinde oynayabileceği rolü, diğer ülkelere nazaran daha güçlü kıldı (Ayhan ve Orhan, 2009). Öyle ki bu durum, 14 Mart İttifakı'nın galibiyet kazandığı Haziran 2009 seçimlerinin ardından ortaya çıkan siyasi krizin, Türkiye'nin arabulucu rolü üstlenmesiyle uzamadan sona ermesinde bir kez daha kendini gösterdi. 30 Temmuz'da hükümet kurma çabalarına katkıda bulunmak amacıyla Lübnan'a giden Davutoğlu, ziyareti öncesinde; Lübnan'da şeffaf ve başarılı bir seçimin gerçekleştiğini, ancak uzayan hükümeti kurma sürecine Türkiye'nin, koalisyonda yer alacak gruplarla yakın teması olan ve bu tür çabalara katkıda bulunan bir ülke olarak destek olacağını açıkladı. Davutoğlu, ayrıca etnik ve mezhebi çeşitlilik itibarıyla çok kültürlü bir demografiye, yanı sıra katılımcı ve hassas dengelere dayanan siyasi bir yapıya sahip Lübnan'da istikrarı tesis etmenin Türkiye açısından Ortadoğu için bir model olabileceği düşüncesini de örtülü bir biçimde dile getirdi. Böylece Türkiye'nin Lübnan'da istikrarı önemsemesinin ve Lübnan'ın istikrarı ile bölgenin istikrarı arasında irtibat kurmasının nedenini de ortaya koymuş oldu. Davutoğlu'nun, Lübnan ziyaretinin 22 Temmuz'da Başbakan Erdoğan'la birlikte gerçekleştirdiği ve ikili ilişkilerin yanı sıra bölgesel

meselerin ele alındığı Suriye ziyaretinin hemen ardından gelmesinin önemli bir nedeni de buydu. Zira bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştiren Türkiye, bununla yetinmeyerek, elde ettiği yakınlığı bölgesel düzeyde istikrar için bir imkan olarak görmekteydi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009e; "Halep'te Erdoğan'a," 2009; "Anti-Syrian Coalition," 2009).

Bu ziyaret bağlamında Davutoğlu, üst düzey yetkililerin yanı sıra Lübnanlı grupların liderleriyle görüşmeler gerçekleştirdi. Ziyareti esnasında iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğine güçlü bir vurgu yaptı ve bunun basit bir iş birliği olmanın ötesinde entegrasyon boyutunda olacağını belirtti. Böylece 10 milyonlarca \$'lık imar yardımlarının ötesinde, Türkiye'nin Lübnan'ın kalkınmasına daha fazla katkıda bulunmak istediğini somut bir biçimde gösterdi. Dolayısıyla Davutoğlu'nun bu açıklamaları; güvenliği, istikrarı ve kalkınmasına dair katkıları itibarıyla Türkiye'nin bu ülkeye bölgesel bir önem ve rol atfettiğini göstermekteydi ("Davutoğlu, Lübnan'da," 2009; Ayhan, 2009a). Nitekim Davutoğlu, Lübnan gazetesi *The Daily Star*'daki makalesinde; ekonomik ve siyasi gelişime mani olan sorunların çözülerek herkes için güvenlik, siyasi diyalog, derinleşen bir demokrasi, ekonomik karşılıklı bağımlılık ve kültürel çoğulculuğa dayalı bir biçimde istikrar ve barış üreten bir bölge fikri doğrultusunda etnik ve mezhebi çeşitlilik arz eden demografisi ve katılıma imkan veren siyasi yapısıyla Lübnan'ın bölgede duyulan dönüşüm ihtiyacı bağlamındaki önemine işaret etti. Lübnan'la ilişkileri bu ekseninde konumlandıran Davutoğlu, böylece Türkiye'nin ilişkilerin geleceğinden beklentilerini dile getirdi (2009b). Ziyareti esnasında sınırların ülkeleri bölmekten ziyade birleştirmesi gerektiğine değinerek bütün ülkelerin güvenliklerinin birbirine bağlı olduğunu ve sorunların diyalogla çözülerek barışın hakim olması gerektiğini, kendi sorunlarını çözebilen bir Ortadoğu'nun bu sayede mümkün olabileceğini ifade etti ("Turkish Minister," 2009). Bu doğrultuda Türkiye, UNIFIL'de görevli askerlerin süresini uzatmayı ve ülkenin imarına katkıda bulunmayı sürdürdü. Üstelik Lübnan'a yönelik diplomasi tarzı bakımından uluslararası alanda yalnız da değildi.

Avrupa Komşu Ülkeler Politikası çerçevesinde 2005'te Lübnan Parlamentosu tarafından onaylanmasının ardından 2006'da yürürlüğe giren AB-Lübnan Ortaklık Anlaşması, AB'nin Lübnan'la siyasi diyalog ve ekonomik işbirliği içerisinde olma, bu doğrultuda serbest ticaret bölgesi tesis etme ve sosyal konularda iş birliği yapma hedeflerini ortaya koymaktaydı (EU, 2008, 2009). Ardından 2007'de uygulamaya giren AB-Lübnan Eylem Planı'yla birlikte Ortaklık Konseyi ve Ortaklık Komitesi ile alt komitelerden müteşekkil iş birliği mekanizmaları devreye girerek Lübnan'da ekonomiden siyasete, seçim kanunundan sosyal pek çok alana dair reform çabalarının desteklendiği bir süreç başlatıldı (EU, 2007). Söz konusu bu ortaklık, reformların

geleceği ve Haziran seçimlerinin ardından ülkenin istikrarı açısından önemliydi. Bu bağlamda içerisinde, ABD Başkan Yardımcısı Biden'ın seçimlerden hemen önceki Lübnan ziyaretinde 8 Mart İttifakı'nın liderliğini yürüten Hizbullah'ın seçimlerden zaferle çıkmaması gerektiği imalarında bulunduğu bir süreçte AB, Lübnanlı tüm gruplara eşit mesafede durarak Hizbullah'a daha açık bir tavır içerisinde olacağını ve Lübnan'la olan tarihi bağlarını muhafaza ederek işbirliğini sürdüreceğinin işaretlerini vermişti ("Biden Arrives," 2009; "Lebanese Elections," 2009; Allaf, 2009). Öyle ki tüm kesimlere karşı eşit konumundan dolayı seçim sonuçları açısından Türkiye de AB ile aynı konumdaydı (Ayhan ve Orhan, 2009: 24).

Bu dönemde Türkiye, Erdoğan'ın yukarıda değinilen ifadesinin de gösterdiği üzere, Lübnan'da iç istikrarı sağlamak adına Suriye'yle ilişkilerin normalleşmesi gerektiği düşüncesindeydi. Bu süreçte Suriye'nin Türkiye'yle yaklaşmasını sürdürürken Suudi Arabistan ve Fransa'yla normalleşme içerisinde olması, Lübnan'ın bu ülkeyle ilişkilerine olumlu katkıda bulundu. Öyle ki 14 Mart İttifakı'nın Haziran seçimlerinde galibiyet elde etmesinin ardından ilişkilerin daha da gerilmesi ihtimalinin güçlendiği bir anda Saad Hariri'nin, Kasım'da, Doha Anlaşması doğrultusunda bir ulusal birlik hükümeti kurması, bu normalleşme sürecinin iç dinamiklerle destekleneceğini gösterdi ("Lebanon's Hariri," 2009; Allaf, 2009; Telci ve Kalaycı, 2011). Büyükelçiliklerin açılıp diplomatik ilişkilerin tesisi ve Esad'ın, seçilmesinin hemen ertesinde Cumhurbaşkanı Mişel'i arayıp tebrik etmesi de normalleşmeye dair her iki tarafın adım atmaktada olduğunu ortaya koydu. Hariri'nin Aralık'ta başbakan olarak Suriye'ye ilk ziyaretini gerçekleştirmesi ve öncesinde hükümetinin Suriye'yle tarihi bağlara ve karşılıklı çıkarlara binaen kardeşçe ilişkiler geliştirmek istediğini açıklaması ise normalleşme sürecinin belirli ölçüde tamamlandığının işareti oldu ("Lebanon PM Hariri," 2009). Böylece Lübnan'ın ihtiyaç duyduğu reformları yapabileceği ve Suriye'yle olan sorunlara çözümler üreterek iş birliği ortamını mümkün kılacağı yeni bir süreç başladı ("Reactions to Hariri's," 2009; "Hariri Sees," 2009). Bunun için de Türkiye'yle iş birliğinin geliştirilerek kurumsallaştırılması anahtar konumdaydı.

Nitekim hükümeti tesisinin ardından Başbakan Hariri, Ocak 2010'da yılın ilk yurt dışı ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirdi ve iki ülke arasında vizelerin kaldırılması dahil güvenlik, eğitim, ulaşım, sağlık ve tarım gibi alanlarda iş birliği öngören anlaşmalar imzalandı. Vizelerin kaldırılması, en kısa sürede imzalanması beklenen serbest ticaret anlaşmasıyla birlikte Suriye, Ürdün, Lübnan ve Türkiye arasında öngörülen entegrasyonun bir parçasıydı ("Türkiye ile Lübnan," 2010). Türkiye-Lübnan İş Konseyi'nde bu anlaşmanın kendi hükümeti tarafından hayata geçirileceği sözünü veren Hariri de ülkesinin bölgede refah üretecek tüm mekanizmalara

dahil olarak destek olacağını belirtti ("Hariri: STA Konusunda," 2010; "Hariri: Lebanon," 2010). Serbest ticaret anlaşmasıyla, 900 milyon dolarlık ticaret hacminin 2 milyar dolara çıkarılması hedeflenmekteydi. Bu bağlamda ekonomik ilişkileri daha da güçlendirmek üzere ortak bir turizm şirketi kurulması da kararlaştırılmıştı. Lübnan ayrıca elektrik üretimi, su ve altyapı konusunda Türkiye'den yatırımların gelmesini de beklemekteydi (Okur, 2010). En önemlisi ise bölgesel meselelerin de ele alındığı ziyarette Hariri'nin Türkiye'nin bölgesel rolüne vurgu yapmasıydı. Lübnan'ın güvenlik ve istikrarına yönelik destek için teşekkür eden Hariri, Türkiye'nin bölgede adil bir barış ve kalıcı istikrar için üstlendiği rolleri sürdürmesi beklentisini ifade etti. Türkiye'yi, bölgede güvenlik ve iş birliğine dayalı bir geleceğin inşasında önemli bir ortak olarak gördüklerini belirtti ("Lübnan'a Vize Kalktı," 2010). Böylece Hariri'nin bu ziyareti, Türkiye'nin Lübnan ve bölge siyasetinde bir ağırlığı olduğunu ortaya koydu.

Haziran 2010'da İstanbul'da düzenlenen ve Suriye ile Ürdün'ün de katıldığı Türk–Arap İşbirliği Forumu Üçüncü Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda Lübnan, Davutoğlu tarafından okunan deklarasyonla tesis edilmekte olan YDDK'ye dahil oldu. Deklarasyonda; bu dört ülke arasındaki coğrafya, kültür ve tarih ortaklığına değinerek siyasi, ekonomik ve kültürel etkileşimlerin karşılıklı bağımlılık oluşturacak biçimde arttığına vurgu yapıldı. Ayrıca "[m]evcut işbirliğinin çokuluslu ve kurumsal bir çerçevede güçlendirilmesi, uzun vadeli stratejik ortaklığın ve dayanışmanın geliştirilerek ekonomik entegrasyona doğru ilerlenmesi hedefiyle" ve serbest ticaret ve dolaşımı mümkün kılmak amacıyla söz konusu konseyin tesis edildiği ifade edildi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010c). Ancak diğer iki ülkeyle serbest ticaret anlaşması süreçlerinin tamamlanmasına rağmen henüz Lübnan'la böyle bir anlaşma imzalanabilmiş değildi. Yine de toplantı sonrasında, iki ülke arasında anlaşmaya dair müzakerelerin sürdüğü açıklandı ("Türkiye, Ürdün, Lübnan," 2010).⁸⁷

Ardından Başbakan Erdoğan, Kasım 2010'da Lübnan'ı ziyaret ederek üst düzey temaslarda ve siyasi grupların liderleriyle görüşmelerde bulundu. İkili ilişkileri daha da geliştirmeye matuf serbest ticaret anlaşması da bu ziyarette imzalandı ve Türkiye–Lübnan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyinin tesisi süreci başlatıldı. Hariri'nin " tarafların güçlü ekonomik ve ticari ilişkiler

⁸⁷ Bu toplantıdan kısa bir süre sonra Türkiye ile Lübnan arasında serbest ticarete ve vizesiz serbest geçişe yönelik anlaşma süreci tamamlandığı gibi Dışişleri Bakanı Davutoğlu, 2010 sonuna doğru İstanbul'da yapılacak bir zirvede, AB'nin iyi bir model olmakla birlikte bölge ülkelerinin kendi tarihlerinin bir ürünü olarak nitelendirdiği iş birliği sürecinin, YDDK üyeleri arasındaki bölgesel entegrasyon bağlamında Haziran 2011'de devreye girecek biçimde serbest ticaret ve vizesiz geçişe imkan veren bir ekonomik bölge tesisleriyle ilerlemekte olduğunu ifade etmekteydi ("Turkey's FM Says," 2010).

kurma yönündeki kararlılıklarının göstergesi” olarak nitelendirdiği bu adımlar sayesinde, Suriye’yle kurulan iş birliği kurumlarının Lübnan’la da tamamlanarak YDDK ile öngörülen ve hem Lübnan’da hem de bölgede istikrarın sürmesi bakımından önem arz eden bölgesel serbest ticaretin mekanizmaları oluşturulmaya başlandı (Orhan, 2010a).

İstikrar açısından önemli bir başka husus da BM Lübnan Özel Mahkemesi’nin açıklamak üzere olduğu kararı ve Hizbullah üyelerinin Hariri suikastına karışmakla suçlanmasına dair güçlü bir ihtimalin varlığıydı. Bu ihtimal, Hizbullah’ın tepkisi nedeniyle Lübnan’da yeni bir anlaşmazlığa yol açabilirdi ("Report Links," 2010). Aslında Suudi Arabistan Kralı Abdullah ile Suriye lideri Esad’ın, yukarıda değinilen ziyaretleri de bu bağlamda gerçekleşmişti ("King Abdullah, Assad," 2010; "Abdullah, Assad," 2010). Zira iki lider, mahkemenin Hizbullah’ı suçlu bulması durumunda ortaya çıkabilecek istikrarsızlıkları önlemeye dönük bir anlaşma üzerinde çalışmaktaydı ("Saudi–Syria Seek," 2010). Türkiye de bu çabalara destek verdi (Orhan, 2010a). Erdoğan’ın söz konusu ziyaretinin bir amacı da bu desteği somutlaştırmaktı ve Türkiye’nin Lübnan’da yeni bir iç savaşa izin vermeyeceğini açıklamıştı ve bu yüzden Lübnanlı tüm tarafların da Suudi Arabistan ile Suriye’nin ortak girişimine destek vermelerini talep etmişti ("Erdoğan: Lübnan'da," 2010; "Erdogan Urges," 2010).⁸⁸

Erdoğan’ın bu ziyareti, “ksen kayması” tartışmalarının ardından ve İsrail’le ilişkilerin gergin olduğu bir süreçte gerçekleşmişti. Erdoğan, her ne kadar ziyareti esnasında İsrail’i eleştirse de dikkatli bir dil kullanarak Lübnan’ın istikrarını ve Lübnanlı gruplarla ilişkilerini zedelemekten imtina etmişti ("Erdogan Addresses," 2010). Nitekim Arap dünyasıyla entegrasyona büyük önem veren AK Parti hükümeti; yukarıda değinilen, 22 Arap ülkesinin katıldığı TAF toplantısında Davutoğlu’nun açıkladığı ve tüm Arap dünyasını kuşatan “güvenlik ve ekonomik entegrasyon içerisindeki tek bir havza” vizyonunda da Lübnan’a özel bir konum verdi ("Turkey to Open," 2010). Bu bağlamda Erdoğan’ın ziyareti de Türkiye’nin Lübnanlı taraflar arasında dengeleyici rolünü sürdürmek istemesinin bir sonucuydu (Cicioğlu, 2011: 152).

Yine de bu ziyaretin İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejad’ın Lübnan’a gidişinden kısa bir süre sonra gerçekleşmesi ve Ahmedinejad’ın Lübnanlı Şiiilere hitap ettiği bir durumda Erdoğan’ın da Sünni Türkmenlere hitap etmesi, Türkiye’nin Lübnanlı tüm kesimlere karşı eşit ve tarafsız konumuna dair tartışmaları da beraberinde getirdi. Lakin ziyaret öncesinde yapılan yorumlar,

⁸⁸ Davutoğlu’nun ifadesiyle Türkiye bu dönemde Suriye’nin Hariri cinayetinde dahil olmadığı yönündeki sözlerine olan inancını sürdürmekte ve Lübnan Özel Mahkemesinin dava sürecini tamamlayarak gerçekleri ortaya çıkarması gerektiğini düşünmekteydi ("Turkey’s FM Says," 2010).

Türkiye'nin tam da bu konumuna binaen ve bunu kaybetmeyecek bir biçimde, bölge ülkeleri ve Lübnanlı gruplarla diyalog kurarak Lübnan'da yeni bir istikrarsızlığı önleme çabasında olduğuna işaret etti ("Erdogan to Visit," 2010). Üstelik Suudi Arabistan ile Suriye'nin Lübnan'da birlikte kendisinin pozisyonuna yaklaştığı ve İran'ın da tarafsız bir görünüm vermeye çalıştığı bir bölgesel bağlamda Türkiye'nin bunu terk etmesini gerektirecek bir durum söz konusu değildi. Nitekim genelde Türkiye'nin Lübnan'da üstlendiği rollerde olduğu gibi Erdoğan'ın ziyareti de Lübnanlı farklı kesimler tarafından olumlu karşılanmıştı ("Kabbani: Ziyaretü," 2010; "Canbulat: Mevkıfu," 2010). Yine de böyle bir tartışmanın çıkmasında Lübnan'ın demografik yapısının ve özellikle de Lübnanlı Ermenilerin bir kısmının Türkiye'ye bakışlarının önemli bir etkisi vardı ("March 8 Criticizes," 2010).

Türkiye, bu süreçte hiçbir grubun hamiliğini üstlenmeye çalışmadı. Henüz Mart 2007'de, Abdullah Gül'ün dışişleri bakanı olarak Arap Birliği toplantısında yaptığı ve Türkiye'nin Lübnanlı bütün gruplara eşit mesafede olduğunu belirttiği konuşmasında Türkiye'nin bu tavrını net bir biçimde ortaya koymuştu.⁸⁹ Nitekim AK Parti hükümeti; Batı'nın Hristiyanlar, İran ve Suriye'nin Şiiiler ve Arap ülkelerinin de Sünniler üzerinde etkili olduğu Lübnan'da nüfuz sahibi olmanın, ancak tarafsız ve tüm grupları kucaklayan bir yaklaşımla mümkün olduğuna inanmaktaydı. Öyle ki bu süreçte ortaya çıkan en güçlü kanaat, Türkiye'nin Lübnanlı grupları samimiyeti konusunda ikna ettiği yönündeydi (Yeşilyurt, 2013: 417-418). Ortadoğu'daki hedefi, krizleri sona erdirerek bölge ülkeleriyle ekonomik ve siyasi iş birliğini artıracak bir zemin inşa etmek olan Türkiye, bir bölge ülkesi olarak Lübnan'a da bu doğrultuda aktif bir diplomatik tarzla yaklaştı. AK Parti hükümetinin "yumuşak güç" anlayışına dayalı bu yaklaşımı, Lübnanlı grupların ve siyasi aktörlerin Türkiye'nin Lübnan'da ve bölgedeki rolünü artırarak sürdürmesine yönelik desteklerini de beraberinde getirdi (Cicioğlu, 2011: 150-151). Türkiye'nin istikrar ve düzen çabalarında desteğini sürekli kılmak istediği önemli bir diğer bölgesel aktör de Mısır'dı.

4.4. Mısır

Bu kısımda bölgeyle aidiyet kuran Türkiye'nin Mısır'la bölgesel bir düzen hedefiyle kolektif güvenliğe katkıda bulunan ve ikili ilişkilerin gelişiminden bölgesel meselelerin çözümüne dek uzanan etkileşimleri ortaya konmaktadır. Böylece Mısır'la ilişkilerde normatif bütünleşmeyi hedefleyen bir biçimde kimlik atfının kabul gördüğü etkileşimlerin hakim olmaya devam ettiği

⁸⁹ İki ülke ilişkileri bağlamında Lübnanlı dini ve mezhebi toplulukların Türkiye algıları için bkz. Ayhan (2009d).

gösterilmektedir. Bu amaçla ilk olarak siyasi ve ekonomik etkileşimlerin bölgesel entegrasyon çabaları doğrultusunda stratejik diyaloga evrimi ele alınmaktadır. İkinci olarak Filistin meselesi bağlamında Türkiye'nin Mısır'ın bölgesel konumunu onaylayan ve bölgesel meselelerin çözümünde birlikte hareket etmeyi mümkün kılan yaklaşımı açıklanmaktadır. Üçüncü olarak ise bu sayede aralarındaki stratejik diyalogun ortak bölgesel siyasete evrimi değerlendirilmektedir.

4.4.1. Siyasi ve Ekonomik Etkileşimlerden Stratejik Diyaloga

Türkiye'nin bölgeyle aidiyet kuran kimlik atfının aktif bir bölge siyasetine imkan tanıyacak biçimde kabul görmesinde, istikrar ve refaha dayalı bölgesel bir düzen hedefiyle kurduğu etkileşimlerin müşterek güvenlik ilkesi doğrultusunda kolektif güvenliğe odaklanmasının önemli bir etkisi vardı. Bu da etkileşimlerin egemenliklere dayalı bölgesel bir statükonun ötesine geçerek herkes için güvenlik üretecek bir biçimde stratejik bir nitelik kazanmasını da beraberinde getirdi. Bunun anlamı, çok boyutlu dış politika ve müşterek güvenlik ilkeleri doğrultusunda bölgesel meselelerin çözümünde bölge ülkeleriyle birlikte hareket etmek demektir. Dolayısıyla Türkiye, bu açılardan önemli bir bölgesel aktör olarak gördüğü Mısır'la etkileşimlerini, stratejik bir nitelik kazandırarak kolektif güvenlik çerçevesinde geliştirmeyi sürdürdü.

2007'de imzalanan Türk-Mısır Stratejik Diyalogu Çerçeve Muhtırasıyla iki ülke ilişkileri stratejik ortaklık olarak nitelendirilmeye başlamıştı. Dışişleri Bakanı Babacan'ın bu anlaşma ile iki ülke arasındaki iş birliğinin "bölgesel ve uluslararası konularda etkin ve yapılandırılmış diyalog vasıtasıyla ortak bir stratejiye" dönüştürüldüğünü belirttiği bu sürecin ardından Türkiye, bu ortaklığı somutlaştırmak üzere girişimlerini hızlı bir şekilde başlattı ("Mısır ile Siyasi," 2007). Bu doğrultuda ilk adım, Cumhurbaşkanı Gül'ün ekonomik ve siyasi açılardan önem arz eden Ocak 2008'deki Mısır ziyaretiyle atıldı. Ziyarete, 6 Ekim şehrindeki 2005'te tahsis edilen 2 milyon m²'lik Türk Sanayi Bölgesi'nin temeli atıldı ve İş Konseyi toplantısı yapıldı. Ayrıca 10 Ramazan şehrinde de yine aynı büyüklükte bir sanayi bölgesinin tesisi için mutabakat imzalandı. Aslında iki ülke arasındaki ekonomik etkileşimler daha büyük bir potansiyel barındırmaktaydı. Mısır, ülkesini cazip hale getirmek için gerçekleştirdiği stratejiler çerçevesinde yatırımcı şirketlere AB, ABD, Arap ülkeleri ve Afrika'ya gümrüksüz ihracat imkanı sunmaktaydı. Bu sayede 2008 sonuna dek 250'nin üzerinde Türk şirketi Mısır'da yatırım yapmış durumdaydı. Bu durum Mısır için istihdamı, farklı ülkelere yeni yatırımları ve ardından da ihracatı artıracak bir potansiyel demektir. Dolayısıyla siyasi iş birliğinin yanı sıra ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişimini de

önemsemekteydi (Telci, 2009: 227; DEİK, 2009: 6). Bu da yoğunlaşan etkileşimlerle karşılıklı bağımlılık mekanizmasını devrede tutmak için önemli bir imkandı.

Gül'ün cumhurbaşkanı olarak ziyaret ettiği ilk Arap ülkesi olan Mısır'la stratejik ortaklığın siyasi boyutunu ise bölgesel meseleler oluşturdu. ABD askerlerinin çekilme koşullarının müzakere edildiği Irak, terörle mücadele ve kalıcı istikrar açısından her iki ülkenin de ortak gündemiydi. Ayrıca Doğu Akdeniz, Lübnan, Ortadoğu barış sürecindeki gelişmeler ve Filistinli gruplar arasındaki bölünmüşlük gibi bölgesel meseleler ele alındı. Suriye-İsrail barış görüşmeleri dahil Türkiye'nin aktif bir şekilde yürüttüğü bölge siyaseti de Mısır'la istişare edildi ("Gül'ün Kahire," 2008; DEİK, 2009; Telci, 2009: 227). Bu durum, Türkiye'nin Mısır'la rekabetten ziyade ortak bir bölge siyaseti çerçevesinde stratejik ortaklık geliştirme isteğinin göstergeleriydi; çünkü Mısır'ı bölgeye nüfuz etmede ve bölgesel meselelerin çözümünde stratejik bir önem atfetmekte ve iş birliğinin artırılması gereken bu ülkeye yaklaşımını da buna göre belirlemekteydi. Nitekim gelişen ilişkiler Arap Birliği'yle ilişkilere de olumlu yansıyor geçmişte aleyhte kararlar alan örgüt artık Türkiye lehinde hareket etmekteydi. KKTC'nin İKÖ'de devlet olarak yer almasının yanı sıra Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi 2009-2010 dönemi üyeliğinin desteklenmesine dair nota da Gül tarafından ziyaret esnasında verilen somut örneklerdi ("Cumhurbaşkanı Gül," 2008b). Birliğin merkezinin Mısır'da olması ve geçmişte aleyhte çıkan kararlarda Mısır'ın etkisi göz önüne alındığında, Türkiye'nin bu ülkeyle ilişkilerini geliştirmesi ve stratejik bir boyut kazandırması oldukça önemliydi. Ekonomik kalkınması, demokratik gelişimi ve AB'yle gelişen ilişkileri de Türkiye'yi Mısır için cazip bir stratejik ortak haline getirmekteydi. Bu ortaklık da karşılıklı ziyaretlerin yanı sıra Stratejik Diyalog toplantılarıyla gerçekleştirildi. Türkiye'nin kimlik atfının kabul görüp aktif bir bölge siyasetinin imkanını teşkil eden bu durum, aynı zamanda müşterek kader mekanizmasının da hareketliliğini sağlamaktaydı.

Stratejik Diyalogun ilk toplantısı Ebu'l Geyt'in Eylül 2008'deki ziyaretinde yapıldı ve Babacan, tarihi ve kültürel ortaklığa vurgu yaparak "dost" Mısır'la ilişkilerin her alanda geliştirilmesine dair iradeyi ortaya koydu. Ziyarete bölgesel konular arasında İsrail'le Suriye ve Filistin arasındaki barış görüşmeleri, Irak ve Lübnan'ın istikrarı ile İran nükleer meselesi; yanı sıra güvenlik, kültürel ve ekonomik iş birliği bağlamında ikili ilişkiler ele alındı. Bu döneme dek Mısır'daki Türk yatırımlarının değeri 8 yüz milyon \$'ı aşarken ticaret hacmi de artmaktaydı. Bu doğrultuda her iki taraf da ilişkilerdeki gelişimden memnuniyet duyulduğunu; bölgesel refah, istikrar ve barış için karşılıklı istişare ve ortak politikalar çerçevesinde birlikte hareket edileceğini açıkladı. İki

ülke arasındaki benzerliklerin de buna imkan sağladığı düşünülürdü (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008f).

Mısırlı yazar Hasan Ebu Talib'e göre (2008), Mısır yönetimi; sorunların barışçıl yöntemlerle çözülerek Ortadoğu'da kalıcı istikrarın tesisini ve dünya ekonomisiyle bütünleşerek refahı artırmayı önemsemekteydi. Mısır'ın Türkiye'yle ortak özellikleriyse; ABD ile güçlü ama dengeli ve eşit ilişkiler kurmak, Arap dünyasıyla ilişkileri geliştirerek bölgesel meselelere birlikte müdahil olmak, dış politikada ideolojik sloganlardan kaçınarak barışçıl çözümlere odaklanmak, küresel ekonomiyle bütünleşerek kalkınmak ve farklı derecelerde olsa da ifade özgürlüğü ile siyasi partilerin hareket imkanını artıran bir biçimde demokrasiyi tatbik etmektir. Ekonomik ve siyasi ilişkiler gelişirken öte yandan bölgesel sorunların çözümüne birlikte katkıda bulunacak biçimde stratejik iş birliğine girmelerini mümkün kılan da bu özelliklerdir. Ayrıca bu iş birliği hiçbir ülkeyi karşısına alacak bir kamplaşma niteliği de taşımamaktaydı. Aslında Ebu Talib'in bu değerlendirmesi, tüm yönleriyle bölgedeki reform ve dönüşüm ihtiyacının homojenlik mekanizmasını devrede tuttuğunu göstermekteydi. Nitekim Mısır'ın demokrasi konusunda kat etmesi gereken önemli bir mesafe vardı. Ancak Türkiye'de demokrasinin gelişiminde önemli bir etkiye sahip olan AB ile Mısır arasındaki etkileşim de belirli ölçüde kurumsallaşmaktaydı. Zira 2004'te yürürlüğe giren ve 2007'deki Eylem Planı'yla desteklenen Ortaklık Anlaşması toplum, siyaset ve ekonomi alanlarında ilişkileri karşılıklı çıkarlar çerçevesinde geliştirmeyi hedeflemekte ve çeşitli komiteler, insani ve siyasi haklara dair gelişmeleri takip etmekteydi (Michou, 2016: 8). Dolayısıyla Mısır'ın ekonomik ve siyasi dönüşüm ihtiyacının farkında olduğunu ve AB'yi bu konuda referans olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Türkiye-AB ilişkilerine de bu perspektiften bakılmaktaydı.

Mısır tarafı, üyelik sürecini destekleyip Türkiye'yi AB üyesi olarak görme isteğini açıklarken aynı zamanda bölgeye yöneliminden ve Filistin'e dair yapıcı girişimlerinden de iddiaların aksine hoşnut olduğunu belirterek Ortadoğu'da refah, barış ve istikrar için bölgenin iki önemli ülkesi olarak ilişkilerin daha da yakınlaşması gerektiğini ifade etmekteydi ("Mısır Büyükelçisi," 2008). Aslında tüm bunlar iki aktörü birbirlerinden beklentilerini ve kendilerine diğerinin nazarından bakabildiklerini göstermekteydi. Türkiye açısından Mısır'ın beklentileri, kimlik atfının kabul görüp arzuladığı dış politika aktivizmi ve normatif yumuşak güç sahibi olabilmek için önemliydi. AB üyelik sürecinin bölge sorunlarıyla irtibatlandırılması Türkiye'nin kimlik atfının onaylandığı gösterirken Türkiye'nin de Mısır'ın bölgesel rollerini tanıması gerekliydi. Filistin meselesine çözüm arayışı kapsamındaki etkileşimler de bu açıdan oldukça önemliydi.

Diplomatik çabaların Filistinli gruplara ve Filistin–İsrail uzlaşmasına odaklandığı bir süreçte Dökme Kurşun Operasyonu, bu çabaları akamete uğratmıştı. Dış politikada Arap kamuoyunun beklediği aktif tutumu gösteremeyen Mısır için Filistin meselesi, böylece bu saldırının ardından bölgesel siyaset açısından ciddi bir imtihan haline geldi. Zira Filistinli gruplar arasında ve onlarla İsrail arasında bir uzlaşma sağlamadan çözüme ulaşmanın mümkün olmadığı düşüncesi hakimdi. Uzlaşma sağlamaksa tarafların taleplerini birbirlerine iletmenin siyasi riskleri dolayısıyla dahi bir hayli zordu. Bu nedenle arabulucu olarak zorlukları göğüslemek de pasif bir tavır alıp meşruiyet kriziyle yüzleşmek de eşit derecede tehlikeliydi ("Ending the Gaza," 2009; "Şalit Süreci," 2009). Dahası, ABD ve İsrail ile Hamas ve İslam dünyası arasındaki sıkışmışlığı dolayısıyla Mısır, bu süreçte net bir tavır belirleyemedi. Bu nedenle de 2008'de uygulamaya koyduğu siyaset çerçevesinde el-Fetih–Hamas anlaşmazlığına son vererek Filistinlileri bir araya getirme ve bu sayede İsrail'le çatışmayı sonlandırarak Filistin Devleti için uygun zemini oluşturma hedeflerini gerçekleştirmedi (Telci, 2011a: 184). Ancak liderliği elinde bulundurduğu böylesi bir bölgesel meselede tarihi konumunu kaybederek bölgedeki etkisinin zayıflaması riskini de almadı.

Nitekim 2003'teki Irak işgaline gösterdiği tepkiden "One Minute" çıkışına dek bölge ülkeleri ve halkları nezdindeki güvenilirliği sürekli artan bir Türkiye'nin varlığı dolayısıyla bu risk oldukça yüksekti. Türkiye Batı'nın etkisinden bağımsız bir dış politika anlayışına sahipken Mısır, ABD etkisinden çıkacak iradeyi gösteremedi. Üstelik Hamas'ı suçlaması dolayısıyla İsrail yanlısı olarak algılanması, içinde bulunduğu çelişkiyi sürekli hale getirdi (Nafaa, 2010: 3, 6; Telci, 2011a: 191-92). Bu bağlam içerisinde, Ocak 2009'da Hamas ile İsrail arasında arabuluculuk rolünü üstlenerek ateşkese katkıda bulundu ("Ending the Gaza," 2009; "Hamas Announces," 2009; "el-Mübaderatü'l-Matruha," 2009). Ayrıca çok sayıda ülke ve uluslararası örgütü Gazze'nin yeniden imarına yönelik uluslararası konferansta bir araya getirerek 5,2 milyar \$ yardım toplanmasını sağladı ("International Donors," 2009). Bu süreçte Gazze saldırısına gösterilecek tepki konusunda üyeler arasındaki fikir ayrılığı ise Arap Birliği'nin toplanmasına mani oldu ve bu nedenle Katar'ın acil zirve önerisi, Mısır ve Suudi Arabistan'ın itirazları dolayısıyla toplantı yeter sayısına erişemedi ("Arabs Undecided," 2009; "Arab League," 2009).

Aslında bu durum, halklarının tepki beklentilerine rağmen fikir ayrılıkları nedeniyle bir zirve düzenlemenin Arap ülkeleri için ne kadar zor olduğunu gösterdi ("Gaza Split," 2009; "Media Reflect," 2009; Lynch, 2009). Suudi Arabistan, 15 Ocak'ta, KİK ülkeleriyle başkent Riyad'da bir zirve düzenledi ("GCC Summit," 2009). Katar da 16 Ocak'ta Türkiye, Irak, Suriye ve İran'ın dahil olduğu bir toplantıya ev sahipliği yaptı ("Kımetü Gazze," 2009). Suudi Arabistan'daki

zirveden konunun birlik içinde, Kuveyt'teki Arap Birliği zirvesinde ele alınması kararı çıkarken 16 Ocak'ta Kuveyt'te bir araya gelen dışişleri bakanları ise Mısır'ın arabuluculuk ve yardım faaliyetleri ile İsrail'in cezalandırılmasını öngören uluslararası toplum kararlarının desteklenmesini vurguladılar ("GCC Countries," 2009; "el-Vizari el-'Arabi," 2009). Hamas ve İran'ın varlığı nedeniyle Katar toplantısı ise Mısır ve Suudi Arabistan tarafından eleştirildi. Ancak her iki tarafla da diyalogu ve Filistin meselesine dair yapılması gerekenlerin ele alındığı karşılıklı ziyaretler, Türkiye'ye Mısır'ın üstlendiği rolleri desteklediğini gösterme fırsatı verdi.

Bu ziyaretlerden biri Cumhurbaşkanı Gül tarafından 18 Ocak'ta Mısır'a gerçekleştirildi. İsrail'le Hamas arasındaki ateşkesin ardından Mısır, Fransa'nın eş başkanlığında barış çabalarını sürdürerek Gazze'deki durumu ele almak ve ateşkesi kalıcı hale getirmek için uluslararası bir toplantıya ev sahipliği yaptı ("EU Leaders Promote," 2009). Gül'ün toplantıya katılımı ve açıklamaları, Mısır'ın Filistin'e dair üstlendiği rollerin Türkiye tarafından onaylandığını gösterdi. Nitekim her iki ülke de sorunun ilgili tüm taraflar sürece dahil edilerek iki devletli çözüm fikri çerçevesinde ele alınmasında hemfikirdi ("Türk Askeri," 2009; Telci, 2011a: 192). Üstelik Gazze'ye insani yardım ulaştırılan Refah Sınır Kapısı'ndaki kontrolleri artırdığı bir süreçte gerçekleşen ziyarette Türkiye Mısır'ı eleştirmekten de kaçındı ("Cumhurbaşkanı Gül," 2009b). Arap ülkeleri arasındaki fikir ayrılığı göz önüne alındığında Mısır'ın da Türkiye'yle birlikte hareket etmekten çekinmediği fark edilmekteydi.

Nitekim Türkiye, çelişkilerini öne çıkarmak yerine üstlendiği rolleri benimseyip uluslararası çabalarında destek olarak Mısır'ın yaklaşmasını kolaylaştırdı. Dolayısıyla Filistin'e dair oldukça aktif bir siyaset izleyen Türkiye'ye rol kaybetmekten endişe etse de uluslararası desteğe ihtiyaç duyduğu bu süreçte, üstlendiği rolleri desteklemesinin verdiği güvenle, birlikte hareket ederek iş birliği imkanlarını değerlendirdi. Üstelik 20 Ocak'ta Kuveyt'teki zirvede Arap ülkeleri arasında belirli bir uzlaşımın sağlanması da fikir ayrılığından kaynaklanan gerilimi belirli ölçüde yumuşatmıştı ("Arab Summit," 2009). Dolayısıyla tüm bunlar Mısır'ın Türkiye'yle etkileşimlerindeki sürekliliği sağladı. Cumhurbaşkanı Mübarek'in Filistin'e dair istişareleri sürdürmek üzere Şubat'taki ziyareti de bunun bir yansıması oldu.⁹⁰

⁹⁰ Kendisiyle yapılan bir mülakatta Büyükelçi Hadidi, bir kez daha Türkiye'nin bölge siyasetinin ülkesince desteklendiğini tekrarlayıp refah ve istikrarı artırmaya matuf bu siyasetin Mısır'ın bölgesel rolünü pekiştiren bir nitelik arz ettiğini belirtti. Mübarek'in söz konusu ziyaretini de bu düşüncenin bir göstergesi olarak nitelendirdi. Yine de Mısır bu dönemde Irak politikasından da anlaşılacağı üzere Türkiye kadar aktif bir bölgesel tutum sergileyebilecek durumda değildi ("Mısır Büyükelçisi," 2009: 74).

Bu ziyaret bağlamında Gül; Türkiye ve Mısır'ın bölgede barış, istikrar ve refahı önemseyen iki ülke olduğunu, dolayısıyla Mısır'ın Filistin meselesine dair çabalarının takdirle karşılandığını ve bu çabalara destek olunduğunu yineledi. Ayrıca Filistinli gruplar arasındaki uzlaş, İsrail'le esir değişimi ve Gazze ablukasının sonlandırılması ile Gazze sınırında denetimin sağlanması konuları da görüşüldü. Türkiye, Mısır'ın çabalarını, Filistin'de uzlaşının sağlanıp hükümetin kurulması ve Arap ülkeleri arasındaki ayrılıkların giderilerek şekillenmekte olan uluslararası ve bölgesel bağlamdan kalıcı barış için yararlanılması bakımından önemsendi. Filistin'e dair önemli bir diğer husus da Gazze'nin yeniden imarıydı ve Mısır, yukarıda değinilen konferansa ev sahipliği yapacaktı. Dolayısıyla ziyaretin bir amacı da Türkiye'nin bu toplantıya desteğini sağlamaktı. Gül'ün, Dışişleri Bakanı Babacan başkanlığındaki heyetin konferansa katılacağını bildirmesi de bu desteğin verildiğini gösterdi ("Türkiye ve Mısır," 2009; Ataman ve Uçgan, 2011a: 210). Babacan'ın açıklamaları ise Türkiye'nin Gazze'nin yeniden imarında ve Filistin'de çözümün önemli bir aşaması olarak görülen Filistinli gruplar arasında uzlaşının sağlanmasında Mısır'ın üstlendiği rolü desteklediğini bir kez daha ortaya koydu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009c).

Aslında AK Partili karar alıcılar, Mısır'ı ikili ilişkilerin Filistin meselesinin ötesinde her alanda geliştirilip ortak bir bölge siyaseti çerçevesinde birlikte hareket edilmesi gereken bir aktör olarak görmekteydi. İşte bu hususa binaen Gül, bölgesel düzeyde stratejik önem arz eden ilişkilerin bir parçası olarak Türkiye'nin güvenlik ve siyasi meselelere dair Mısır'la düzenli istişareler gerçekleştirdiğini belirtti. Elbette ekonomik ve ticari ilişkiler de stratejik etkileşimlerin devamı niteliğindedeydi ve 2,5 milyar \$'lık ticaret hacminin iki katına çıkarılması yeni hedef olarak belirlendi ("Hüsni Mübarek," 2009). Türkiye'nin bu yaklaşımı Mısır tarafından da olumlu karşılık buldu. Nitekim Filistin'e dair çabalarını tüm tarafları uzlaştırmaya yoğunlaştırdığı bu süreçte Mısır tarafından gelen hem Türkiye'nin barış çağrısı yapan bir ülke olduğuna ve Türkiye'yle iş birliğine ve tarihi ilişkilere önem verildiğine hem de Filistin siyasetinden iddiaların aksine memnuniyet duyulduğuna ve iki ülkenin bu konuda birbirini tamamladığına dair açıklamalar da bunun bir sonucuydu ("Şalit Süreci," 2009; "Müşterek Çalışma," 2009).

Yine bunun bir sonucu olarak Mübarek, Temmuz'daki 15. Bağlantısızlar Hareketi Zirvesi'ne katılması için Gül'ü Mısır'a davet etti. Bu davet, Mısır'ın Türkiye'nin küresel etkinliğine katkısı açısından da önemliydi. Nitekim Türkiye de benimsediği "etkin çok taraflılık" anlayışının "küresel boyuttaki temsilcilerinden ve uygulayıcılarından" biri olarak gördüğü ("Cumhurbaşkanı Gül," 2009a) Bağlantısızlar Hareketi'nin bu toplantısına "dünya problemleri karşısında oynadığı aktif ve yapıcı rolün" bir sonucu olarak davet edildiğini düşündü (Telci, 2011a: 194). Diğer bir

ifadeyle, küresel ölçekte etkinlik arayışı içerisinde olan Türkiye, Mısır'la etkileşimlerin sunduğu imkanların farkındaydı ve bunu önemsemekteydi. Üstelik Mısır, refah ve barış içindeki Ortadoğu hedefi açısından da vazgeçilmez bir aktördü. Filistin meselesi ve Ortadoğu siyasetindeki aktif tavrı ve tüm aktörlerle etkileşim kurabilme kapasitesi de Türkiye'yi Mısır için vazgeçilmez kılmaktaydı. Bu da iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın bölge siyasetinde ortak bir şekilde hareket ettikleri bir tarz da ilerlemesini beraberinde getirmekteydi.

4.4.2. Stratejik Diyalogdan Ortak Bölge Siyasetine

Bölgeyle aidiyet kuran Türkiye'nin aktif bir bölge siyaseti doğrultusunda normatif bütünleşme arayışı esnasında ortaya koyduğu çabalar, kolektif güvenliğin bölge ülkeleriyle ortak bir bölge siyaseti çerçevesinde sağlanmasını da içermekteydi. Zira bu durum, kimlik atfının kabul görek aktif bir bölge siyaseti yürütmesi için kaçınılmazdı. Bunun en büyük tezahürü ise Davutoğlu'nun dışişleri bakanı olarak yaptığı ve iki ülke arasındaki kader ortaklığını vurguladığı ziyaretler oldu.

Dışişleri Bakanı Davutoğlu Eylül'ün ilk günlerinde Mısır'a ilk ziyaretini gerçekleştirerek üst düzey yetkililerle ve Arap Birliği Genel Sekreteri ile görüşmelerde bulundu. Bunun yanı sıra, Siyasi ve Stratejik Araştırmalar Merkezinde AK Parti hükümetinin Türkiye'yi bölgeyle özdeşleştiren dış politika ilkelerine ve Osmanlı geçmişine dair bir sunum yaptı ("Dışişleri Bakanı," 2009; Kuru, 2009). Ayrıca *el-Ahram*'da bir yazı kaleme aldı. Davutoğlu'nun Mısırlı muhataplarından gördüğü karşılığa binaen iki ülke ilişkileri, bir Türk gazeteci tarafından geçmişe kıyasla "az sorunlu" olarak nitelendirildi (Kıvanç, 2009). Bir diğer gazeteci, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinde diyalog yoluyla sorunların çözümünü öngören tavrının ilişkilerin gelişimine olan katkısını öne çıkardı (Çekirge, 2009). Tüm bunlar, Mısır'la ilişkilerdeki gelişimin bir yansımasıydı ve Arap Birliği de bu gelişim alanlarından bir tanesiydi.

Genel Sekreter Musa ile görüşmesinde Davutoğlu, Türkiye'nin Arap Birliği'yle ilişkilerindeki "örnek" gelişime yaptığı katkıdan dolayı Genel Sekreter'e teşekkür ve Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ortak konuların ele alındığı Türk-Arap İşbirliği Forumu ikinci toplantısının birkaç ay içinde yapılacağını bildirdi. Irak ile Suriye arasındaki arabuluculuğa dair bir soruya, her iki ülkenin de Türkiye'ye güven duydukları ve Türkiye'nin de Arap ülkelerini kardeş olarak gördüğü yanıtını verdi. Musa da Türkiye'nin bölgesel istikrar doğrultusunda iki ülke arasındaki rolünden duyulan memnuniyeti dile getirerek üç ülkenin de 9 Eylül'deki dışişleri bakanları toplantısına davet edildiğini söyledi ("Davutoğlu, Amr Musa," 2009). Zira Davutoğlu'nun Mısır'ı ziyareti, aralarındaki gerginlik bağlamında Irak ve Suriye ziyaretlerinin hemen ardından, aynı tur

kapsamında gerçekleşmişti ("Davutoğlu'nun Son," 2009). Bu sebeple Mısırlı yetkililerle görüşmelerde Türkiye'nin söz konusu arabuluculuk faaliyeti, Lübnan'da hükümeti kurma çalışmaları ve Filistin meselesi dahil önemli bölgesel konular istişare edildi. Ayrıca ikili ekonomik ilişkilerin gelişimi ile ticaret hacmindeki artış vurgulandı ve 5 milyar \$ hedefi teyit edildi. Davutoğlu, Türkiye ile Mısır arasındaki ortak tarihe binaen geleceğin de ortak olduğunu belirtirken Türkiye'nin bölgenin bir parçası olduğu ve bölge ülkelerini ilgilendiren her sorunun Türkiye'yi de ilgilendirdiği karşılığını aldı ("Davutoğlu, Mısır'da," 2009). Ziyaret esnasında başta çeşitli platformlarda bir araya geldiği Mısırlı entelektüellerle yaptığı görüşmelerdeyse Türk dış politikasının AK Parti döneminde ilkeler bağlamında geçirdiği dönüşümü anlattı. Ayrıca gelen talep ve ilgi üzerine olduğunu belirterek Osmanlı'ya da değindi ve "Osmanlı'nın bir Türk devleti değil, bir milletler mozaigi" olduğunu vurguladı ("Mısır'da Davutoğlu," 2009). Amacı ise Osmanlı'ya ve Türkiye'ye dair önyargıları yıkmak ve bölgesel meselelere yaklaşımında ortaya koyduğu üzere Türkiye'nin Ortadoğu ile kader birliği anlayışına sahip olduğunu göstermekti ("Türkiye Çevresine," 2009).

El-Ahram'daki yazısında ise Davutoğlu (2009a), tarihi örnekler üzerinden iş birliğinin bölgenin refahı ve güvenliği bakımından önemine değinerek her iki ülkenin de bunu yapacak eşit kapasitelere ve ortak çıkarlara sahip olduğunu, bu doğrultuda stratejik diyalog kurarak devlet başkanları düzeyinde geçmişe kıyasla oldukça sık ve komisyonlar düzeyinde ise her hafta görüşmeler gerçekleştirdiğini vurguladı. Ayrıca karşılıklı ziyaretlerle geliştirilen askeri iş birliği çerçevesinde üst düzey istişare mekanizmalarının kurulduğunu dile getirdi. Ekonomik ilişkiler bağlamında ise 2008'e kadarki süreçte ticaret hacminin üç kat artarak 2,5 milyar \$'a eriştiğini ve 2007'de yürürlüğe giren serbest ticaret anlaşmasıyla birkaç yıl içerisinde iki kat daha artacağını belirtti. Mısır'daki Türk yatırımlarının değerinin üç yılda 60 milyon \$'dan 1,2 milyar \$'a çıktığını; ancak asıl önemli olanın 150 milyonluk nüfuslarıyla iki ülkenin iş birliği yaparak sahip oldukları imkanlar çerçevesinde ekonomik potansiyellerini gerçekleştirmeleri olduğunu vurguladı. Davutoğlu'nun değindiği bir diğer husus da iki ülkenin kültürel, dini ve tarihi ortaklıklara farklı bir açıyla bakarak tıpkı Gazze sorununda olduğu üzere, birbirilerini destekleyip tamamlayan bir iş birliği içinde bölgesel ve küresel düzeyde barış ve istikrara katkıda bulunma gayretinde olduklarıydı. Aslında Davutoğlu, bölgesel liderlik konusunda bir rekabet olduğunu düşündürecek biçimde bir hiyerarşi kurmanın aksine, iki ülkeyi eşit bir seviyede konumlandırdı. Mısır'a atfedilen stratejik konumun bir sonucu olan bu durum, bölgesel meselelerin istişare edildiği ziyaretlerin devamlılığını da sağladı.

Davutoğlu, Genel Sekreter Musa'nın yukarıda değinilen daveti üzerine 9 Eylül'de tekrar Mısır'a giderek daha önce planlanan, Suriye ve Irak dışişleri bakanlarının yanı sıra Genel Sekreter'in de dahil olduğu dörtlü bir görüşme gerçekleştirerek iki ülke arasındaki gerginliği ele aldı. Ardından da Arap Birliği'nin 132. Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katıldı ("Bakan Davutoğlu," 2009). Bu toplantıda uzun bir tarihe dayanan Türk-Arap kardeşliğine değinerek bu doğrultuda ilişkilerdeki canlanmanın Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan liderliğinde yürütülen stratejinin bir ürünü olduğunu belirtti. Bunun bir göstergesi olan ve bu yıl ikinci toplantısının hazırlıkları yapılan Türk-Arap İşbirliği Forumunun, ilişkilerin kurumsallaşması ve böylece düzenli istişare ve iş birliği ortamının sağlanması bakımından önem arz ettiğini ifade etti.⁹¹ Türkiye'nin hem tarihi, sosyal ve kültürel münasebetler nedeniyle hem de Türkiye'ye yönelik doğrudan ve dolaylı etkilerinin mecbur etmesi sebebiyle, buna karşın kalıcı barış ve istikrarın tesis edilmesi amacıyla bölgesel meselelere müdahil olduğunu söyledi. Bu ifadeler aslında Türkiye'nin tüm bölgeyi kuşatan bir kolektif güvenlik fikrine sahip olduğunu ortaya koymaktaydı. Dolayısıyla Davutoğlu'nun bu amaç doğrultusunda "[o]rtak risk ve tehditlerden karşılıklı çıkar ve yarara dayalı işbirliği zeminleri yaratma[nın] ve böylece bölgeyi çatışma ve buhranların kısır döngüsünden çıkarıp istikrar ve refah alanına dönüştürmenin tüm bölge ülkelerinin ortak amacı

⁹¹ Arap Birliğini temsilen Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim, Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Suud el-Faysal, Cibuti Dışişleri Bakanı Muhammed Ali Yusuf, Cezayir Devlet Bakanı Abdulaziz Belhadim ve Genel Sekreter Amr Musa'nın yer aldığı Ekim 2008'de İstanbul'daki ilk toplantıda Türkiye'yi ise Dışişleri Bakanı Ali Babacan temsil etti. İki taraf arasında tarihi derinlikteki münasebetlerin vurgulandığı toplantı bildirisinde söz konusu forumun da karşılıklı çıkar alanlarında iş birliği ve istişarelere imkan veren kurumsal bir çerçeve sağlayarak her alandaki etkileşimleri genişletip derinleştirerek olması bakımından memnuniyetle karşılandığı belirtildi. Arap-İsrail anlaşmazlığı bağlamında Suriye, Lübnan ve Filistin meseleleri başta olmak üzere bölgesel meselelerin yanı sıra uluslararası finansal krizin olumsuz etkilerinin iyileştirilmesi konuları ele alınırken Irak'ın geleceğine dair ortak hedeflerin paylaşıldığı, bu açıdan demokratik, bağımsız ve istikrar içinde bir Irak için Iraklı, bölgesel ve küresel tüm aktörler tarafından ortaya konan çabaların memnuniyetle karşılandığı ifade edildi. İran nükleer meselesine de değinilerek diplomatik çözüm vurgulandı. Ayrıca terörizmle uluslararası mücadeleye ve Medeniyetler İttifakı girişimine verilen destek ortaya kondu. Kıbrıs, Gürcistan, Kafkasya ve Balkanlar gibi bölgeyi aşan sorun alanlarında kalıcı ve adil çözüm talepleri dile getirildi. İki taraf arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler bağlamındaysa KİK ile Türkiye arasındaki serbest ticaret anlaşmasını gerçekleştirmeye dönük çabaların teşvik edileceği, ticaret politikalarında koordinasyon sağlanarak ticaret hacimlerinde artışın kolaylaştırılacağı, hatırı sayılır bir artış sağlamak için engellerin tespit edilerek ortadan kaldırılacağı, karşılıklı yatırımları teşvik etmek amacıyla gerekli anlaşmalar ve uygun ortamların sağlanmasına yönelik çağrılar yapıldığı, yine taraflar arasındaki ticareti geliştirmek amacıyla hava, kara ve deniz taşımacılığında iş birliğinin destekleneceği, ekonomik etkileşimlerin güçlenmesi açısından özel sektörün önemli bir rol üstlendiğinin farkında olduğu ve Türkiye ve Arap ülkelerinden iş dünyası ve yatırımcıların ortaklıklar kurup muhtelif alanlarda iş birliği yapabilmelerine dair yolların keşfedilmesinin destekleneceği belirtildi. Arap Birliğinin Türkiye'de bir misyon açmasına yönelik anlaşmanın da imzalandığı duyuruldu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008c). Forumun ikinci toplantısı 2009'da Suriye'de, üçüncüsü ise yine İstanbul'da 2010'da gerçekleştirildi. Arap Birliği misyonu ise Ocak 2010'da faaliyete geçti. Böylece Türkiye'nin aktif bölge siyasetinden duyulan memnuniyet ifade edildiği söz konusu bu forum toplantıları da Türkiye'nin bölgeyle aidiyet kuran kimlik atfının kabul gördüğü, ekonomiden siyasete dek her türlü etkileşim alanlarının geliştirilmesine yönelik alınan kararlarla ve Ortadoğu'yu da aşan meselelerin çözümüne dair tedbirler görüşülerek bölgesel ve küresel güvenliğe katkıda bulunabilecek adımların değerlendirilmesiyle normatif bütünleşmenin mekanizmalarının işletildiği bir platform haline gelmişti.

olması gerektiğine” yönelik ifadeleri de bölgeyle aidiyet kurulan kimlik atfına işaret ederek kolektif güvenliği bölgesel düzeyde sağlamak bakımından bölge ülkeleriyle etkileşimlere verdiği önemi göstermekteydi. Bu noktada Davutoğlu, Türkiye’nin kimlik atfına içkin davranış normlarını hatırlatarak kimliğinin kabulünün de devamlılığını sağlamaktaydı. Nitekim Türk dış politikasının “temel hareket noktası” olarak nitelendirdiği “yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi çerçevesinde şekillendiğini belirttiği dış politika vizyonunu 1- güvenlik içinde yaşama hakkı doğrultusunda *herkes için güvenlik*, 2- gerginliğin aksine çözüm odaklı *siyasi diyalog* ve 3- tüm tarafların yararı doğrultusunda *karşılıklı ekonomik bağımlılık* olarak bir kez daha tekrarladı. Bu doğrultuda Türk dış politikasının stratejik hedeflerini ise ön alıcı tedbirlerle bir kriz çıkmasını önlemek, bir kriz durumunda sona erdirilmesine katkıda bulunmak ve nihai olarak Ortadoğu’da refah, istikrar ve düzeni tesis etmek olarak açıkladı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009d).

Bölgesel meseleleri birlikte ele almak üzere Ortadoğu başkentlerine yapılan tüm ziyaretler ve Davutoğlu’nun bu meselelere değindiği söz konusu konuşması, aslında Türkiye’nin kolektif güvenliği sağlayabilecek istikrarlı bir bölgesel düzen hedefiyle sorunların çözümünde tek başına bir liderlik peşinde olmaktan ziyade, gerektiğinde bölgesel örgütleri de harekete geçirerek, bölge ülkelerinin çözüm sürecinde yer almalarını sağlamak olduğunu gösterdi (Aras, 2009b). Bu nedenle de Gazze saldırısına gösterilecek tepkinin, yukarıda değinilen uzlaşma atmosferine rağmen Arap ülkelerini ikiye bölen bir sorun olmaya devam ettiği süreçte dahi (Yehoshua, 2009; "Arab Rifts," 2010), kimi fikir ayrılıklarının engel olmasına müsaade edilmeden Türkiye ile Mısır arasındaki etkileşimler devam ettirildi. Buradan hareketle kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarının devrede olduğunu söylemek de mümkün hale gelmekteydi. Zira Türkiye’nin kimlik atfının kabul görebilerek aktif bölge siyasetinin mümkün olmasında ve etkileşimlerin kesintiye uğramadan gelişerek yoğunlaşmasında Mısır’ın kararının önemli olması itibarıyla karşılıklı bağımlılık mekanizması kolektif kimliği inşa etmekteydi. Ayrıca bölgesel istikrarsızlıkların tüm tarafları tehdit etmesi, buna karşın istikrar ve refaha dayalı bölgesel bir düzenin herkese kazandıracak olması itibarıyla müşterek kader mekanizması da kolektif kimliğin inşasında devredeydi. Bu süreçte etkileşimler de iş birliği imkanları doğrultusunda gelişimini sürdürdü.

Nitekim Türkiye, küresel etkinlik kurmak noktasında Mısır’ı önemli bir aktör olarak görmeye devam etmekteydi ve Mısır, Türkiye’nin Ortadoğu’nun yanı sıra Afrika’ya erişiminde de anahtar konumdaydı. Bu hususa binaen Davutoğlu, “Türkiye’nin Mısır aracılığıyla Afrika’yla, Mısır’ın da Türkiye aracılığıyla Avrupa’ya komşu olduğunu” ifade etmekteydi (Kürkçüoğlu ve Koraş,

2011: 213). Böylece Afrika da iki ülke arasındaki ilişkilerin bir parçası haline gelirken bölgesel meseleler ve ikili ilişkiler önceliğini sürdürdü ve Cumhurbaşkanı Mübarek'in Aralık'taki, Gül ve Erdoğan'la bir araya geldiği yılın ikinci ziyareti de bunun bir tezahürü oldu.

Fransa'dan dönüş yolunda yaptığı bu ziyarette Mübarek, Türk muhataplarıyla Filistin meselesi başta olmak üzere iki ülkeyi de ilgilendiren küresel ve bölgesel gelişmelere ve ikili ilişkileri daha da geliştirmeye matuf imkanlara dair istişarelerde bulundu. Ayrıca Türkiye'nin bölgede önemli bir güç olduğunu ifade ederek Filistin meselesine ilgisi dolayısıyla bu ziyaretin yapıldığını belirtti. Davutoğlu ise Filistin devletinin tesisleriyle neticelenecek bir çözümün ve seçimlerin sağlıklı bir şekilde yapılarak Irak'ın refaha kavuşmasının her iki tarafın da ortak hedefi olduğunu dile getirdi. Bölgede barış ve huzura dair 2009'da önemli fırsatların kaçırıldığını düşünen Davutoğlu'na göre, ilerleyen süreçte tüm bölgesel ve küresel aktörlerin güçlü bir irade göstermesi gerekliydi. Bu doğrultuda da Türkiye'nin Mısır'la ortak bir bölge siyaseti geliştirip birlikte hareket etmek istemesinin bir sonucu olarak vizelerin kaldırılmasını ve stratejik ortaklığın stratejik iş birliği konseyi seviyesine çıkarılmasını teklif etti. Mısır'ın bu teklifi olumlu karşılmasıyla da çalışmaların başlatılması kararlaştırıldı ("Vizeyi Kaldıralım," 2009; "Mübarek, Davutoğlu'nu," 2009; "Mısır", 2009). Bu süreçte Stratejik Diyalog toplantıları da devam etti.

Davutoğlu, Mart 2010'da bu defa Stratejik Diyalogun ikinci dışişleri bakanları toplantısı için Mısır'a gitti. Toplantı öncesinde Mübarek'le bir araya gelerek Mısır'ın Filistin meselesine dair çabalarını, Irak'ın durumunu ve diğer bölgesel konuları ele aldı. Ebu'l Geyt'le görüşmesindeyse stratejik ortaklığın bölgesel düzeydeki önemini yeniden vurguladı. İsrail ablukasının kaldırılması ve Filistinli gruplar arasında uzlaşma sağlanması ihtiyacının devam etmesi nedeniyle toplantının önemli gündem maddelerinden biri olan Filistin meselesi kapsamında Davutoğlu, burada Filistin Devlet Başkanı Mahmut Abbas'la da bir görüşme gerçekleştirdi. Ayrıca Arap Birliği'nin 133. Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılarak Filistin meselesinin çözümü için birlikte hareket etme ihtiyacını yineledi ("Bakan Davutoğlu'nun," 2010: 181; Telci, 2011b: 241; Ataman ve Uçgan, 2011b). Davutoğlu bu ziyarette Yunus Emre Enstitüsü'ne ait Türk Kültür Merkezi'nin Kahire şubesinin açılışını da gerçekleştirerek Türk tarihi, dili, kültürü ve sanatının tanıtılıp iki toplum arasındaki kültürel etkileşimlerin yaygınlaştırılarak sürdürülmesi amacına yönelik önemli bir adım atıldı ("Kahire Yunus Emre," 2010). Ekonomik ve ticari ilişkilerse etkileşimlerin önemli unsurları olmaya devam etti. Bu doğrultuda Davutoğlu ticaret hacmindeki artışı öne çıkardı.

Aslında Türkiye, potansiyelin olduğunu düşünerek Mısır'la ticaretini daha da artırmak istemekteydi. Nitekim Sanayi ve Ticaret Bakanı Nihat Ergün, Ocak'ta gerçekleştirdiği ziyaretinde, serbest ticaret anlaşmasıyla 3 milyar dolara ulaşan ticaret hacminin vizelerin kaldırılmasıyla 10 milyar dolarlık bir hacme ulaşabileceğini ifade etmişti. Bankalar arası iş birliğinin artırılarak para transferlerinin kolaylaştırılması ve karşılıklı banka şubelerinin açılması, uçak seferlerinin artırılarak işadamlarının seyahat ve dolayısıyla yatırım imkanlarının artırılması, son olarak da vizelerin en kısa sürede kaldırılması ticari etkileşimlerin daha da geliştirilmesi için belirlenen hedefler arasındaydı. Mısır'ın ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişiminden duyduğu memnuniyet de sürmekteydi. Nitekim Ergün'ün Mısırlı mevkidaşı Raşid M. Raşid, 260'tan fazla Türk şirketinin 1,5 milyar dolara ulaşan yatırımlarının 50 binden fazla Mısırlıya istihdam sağladığını ve vizelerin kaldırılmasıyla ticaretin ve turizmin daha da canlanacağını belirtti ("Mısır'la Karşılıklı," 2010). Mısır'la ticari ilişkilerin bir önemi de Türkiye'ye, kalkınmasına ve gelişmesine katkıda bulunarak Afrika'ya erişim imkanı sağlamasıydı. Bu nedenle Mısır'la teknoloji gelişimine katkı yapabilecek olan savunma sanayiinden inşaat sektörüne dek pek çok alanda ortak ve karşılıklı yatırımları mümkün kılacak bir zeminin tesisi için çaba gösterildi ("Ergün: Türkiye," 2010). Ardından ise karşılıklı verilen önemin bir ifadesi olan, Gül'ün Temmuz'daki ziyareti geldi.

Mısır'ın devrim yıldönümü kutlamalarının yanı sıra Mısır Harp Akademisi mezuniyet törenine katılan Gül, Arap liderler dışında bu törene katılan ilk devlet başkanı oldu. Aslında Arap siyaseti açısından olmasa da bu durum, her iki kutlamada da Türkiye'ye yapılan jestler dolayısıyla Türkiye-Mısır ilişkileri açısından sembolik bir anlamdaydı. Zira Mısır tarafı, bu vesileyle ekonomik, ticari ve teknolojik iş birliği içinde gelişen ilişkilerden duyduğu memnuniyeti ilettili ("Cumhurbaşkanı Kahire'de," 2010). Kutlamaların ardından Mübarek'le bir araya gelen Gül; Lübnan ve Filistin'e dair son durum ile İsrail'in Mavi Marmara saldırısını, bölge politikasını ve bu ülkeyle yapılan barış görüşmelerini ele aldı. Özellikle İran nükleer meselesine de değinerek, Türkiye'nin bölgede bir savaş istemediğini ve sorunun diyalog ve uzlaşmayla çözülmesi gerektiğini ifade ederek İran'a yaklaşımdaki farklılıklardan doğan gerilime dair yapıcı bir tutum ortaya koymaya çalıştı ("Gül, Mısır," 2010; Telci, 2011b: 242). Bu dönemin önem arz eden son ziyareti ise Mısır Dışişleri Bakanı Ebu'l Geyt tarafından Kasım'da gerçekleştirildi.

Stratejik Diyalogun üçüncü dışişleri bakanları toplantısının yapıldığı bu ziyarette yetkililerle bir araya gelen Ebu'l Geyt, başta Filistin'le İsrail arasındaki barış müzakereleri olmak üzere İran, Irak ve Lübnan gibi bölgesel meseleleri ve ikili ilişkileri ele aldı. Türkiye'nin bu dönemdeki

açılım politikaları ve Mısır'ın bu bölgeden kaynaklanan çıkarları bağlamında Afrika bölgesi de ortak siyasetin istişare edildiği konular arasında yer aldı. Son olarak da iki ülkenin her konuda görüş alışverişinde bulunmaya devam edeceği vurgulandı ("Mısır Dışişleri," 2010; "Cumhurbaşkanı Gül," 2010b). Ayrıca stratejik diyaloga nihai şeklinin verilerek iki ülke arasında da bir "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi" tesisi kararlaştırıldı. Buna yönelik anlaşmanın imzalanması ve ilk toplantının gerçekleştirilmesi ise Başbakan Erdoğan'ın ileriki aylarda yapılması planlanan Mısır ziyaretine bırakıldı ("Türkiye-Mısır Arasında," 2010). Bu süreçte askeri iş birliği de stratejik ortaklık ve bölgesel politikalarla uyumlu bir biçimde ilerletildi.

İki ülke askeri yetkilileri, gerçekleştirdikleri karşılıklı üst düzey ziyaretlerle iki ülke arasındaki askeri iş birliğini de yine bölgesel bir vizyonla geliştirmeye dönük önemli adımlar attılar. Bu adımlardan ilki, Nisan 2008'de iki ordu ilişkilerinin geliştirilmesine dair mutabakat muhtırasının imzalanması oldu ("Büyükanıt: Muhtıra," 2008). Ortadoğu'daki gelişmelerin de ele alındığı bu etkileşimlerin devamında ise 10-25 Ekim 2009 tarihlerinde, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in yanı sıra İngiltere ve ABD olmak üzere 13 ülkenin yer aldığı, Mısır'da düzenlenen Parlak Yıldız 2009 askeri tatbikatı gerçekleştirildi ("TSK'dan Açıklama," 2009). İsrail'le ilişkilerinin gerginleştiği bu süreçte Türkiye için Mısır'la askeri iş birliğini artırmanın ve bir ittifak ilişkisi geliştirmenin önemi daha da artmıştı. Böylece iki ülke arasında Kasım'da Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Mutabakat Muhtırası imzalandı. Mısır tarafının "kesinlikle fiili olarak da uygulanacak" bir askeri iş birliği biçiminde yaklaştığı ve Türkiye'nin de tarihi ve kültürel bağların bir sonucu olarak değerlendirdiği bu süreci her iki taraf da çatışma ve savaş risklerini ortadan kaldırarak hem bölgede kalıcı barış ve istikrarı destekleyecek hem de küresel ölçekte barışa ve güvenliğe dönük tehditler karşısında aynı coğrafyayı paylaşma sorumluluğunu yerine getirecek bir çaba olarak nitelendirdi ("Mısır ile Askeri," 2009; "Orgeneral Başbuğ," 2009).

Aslında bu açıklamalar, iki ordu arasında geliştirilen ilişkilerin, iki ülkenin bölgesel iş birliğinin ve ortak bir bölge siyaseti çerçevesinde birlikte hareket etme niyetinin bir parçası olduğunu ortaya koymaktaydı. Dolayısıyla her iki tarafın da aralarındaki askeri iş birliğini barış içerisinde bir Ortadoğu hedefine uygun bir şekilde geliştirmek istediklerini söylemek mümkündür. Nitekim ilk ortak tatbikat olarak Doğu Akdeniz'de 2009 ve 2010 yıllarında düzenlenen Dostluk Denizi donanma tatbikatları sürecinde Mısır, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinin normalleşmesi beklentisi içerisindeyken Türkiye de Mısır'ın barışçıl müzakere kapasitesine zarar vermek istemedi ("Türkiye Mısır İkili," 2009; "Türkiye ile Mısır," 2010). Bu döneme dek askeri eğitime odaklanan

iş birliğinin savunma sanayisini kapsayacak biçimde genişletilmesi fikri de artık zikredilmeye başlamıştı ("Başbuğ, Mübarek," 2010).

4.4.3. Çekincelerin Gölgesinde Bölgesel İş Birliği

Türkiye'nin aktif bölge siyasetini kolektif güvenliğe katkı yapacak biçimde sürdürmesi ve istikrara dayanan bölgesel bir düzen hedefinde ilerlemesi, Mısır'la etkileşimlerini kendine atfettiği kimliği üretecek biçimde sürdürmesini gerektirmekteydi. Bunun için de kimlik atfına içkin dış politika ilkelerinin gereği olan davranış beklentilerini karşılamak ve tehdit olmanın aksine bölgesel sorunların doğurabileceği tehditlere karşı birlikte mücadele etmek istediğini her defasında kanıtlamak durumundaydı.

Mısır'ın Türkiye Büyükelçisi Hadidi, iki ülke ilişkilerine dair kimi değerlendirmelerinde, aktif Ortadoğu siyaseti nedeniyle Türkiye'nin rakip olarak görülmediğini dile getirmekle birlikte, iki taraf arasında Hamas ve İran başta olmak üzere bölgesel aktörlere bakış ve bölge siyasetinin gereklilikleri konularında tezahür eden bir iletişim eksikliğinin ve yanı sıra yanlış anlamaların olduğunu da ifade etmekteydi (Yılmaz, 2010: 89). Nitekim Dina Ezzat'ın *el-Ahram*'da kaleme aldığı değerlendirme yazısı da bu tespiti doğrular nitelikteydi (2010). Zira Mısırlı yöneticiler, "İslamcı" AK Parti iktidarının, Hamas gibi "sonuçlarını dikkatli bir şekilde hesap etmeden Mısır'ın ve tüm Arapların çıkarlarına zarar veren" eylemlerde bulunmalarından şikayetçi oldukları İslami hareketleri destekleyerek kendi çıkarına uygun bir siyasi realite oluşturacağını düşündüler. Ancak zamanla, Türkiye'nin Hamas'la, Suriye'yle ve İran'la yakın ilişkilerinden, bölgenin istikrarı doğrultusunda yararlanabileceklerini keşfettiler. Türkiye bu süreçte, hakim "rol kapmaya çalışan Türkiye" düşüncesinin üstesinden gelinerek kendisinin yardımcı olmak ve iş birliği yapmak isteyen bir ülke olduğu konusunda Mısırlıları ikna etti. Nitekim Mısır tarafına göre de iki ülke, artık düşüncelerini birbirleriyle uyumlu hale getirecek mekanizmalara sahipti ve istikrarlı bir Ortadoğu, her ne kadar yöntemi konusunda tam bir uzlaşma olmasa da her iki ülkenin de çıkarıydı. Ancak kaygıları gidererek ilişkileri geliştirmek için aktif bir ikna çabası içerisinde olan taraf Türkiye idi.

Filistin meselesine yönelik çabalarının Mısır'ı tamamlayıcı nitelikte olduğunu her daim vurgulaması da bu düşüncenin bir ürünüydü. Mısır'a yapılan üst düzey ziyaretler ve yanı sıra "Filistin'e Yol Açık" sloganıyla İngiltere'den yola çıkan ve aralarında Türklerin de bulunduğu yardım konvoyunun iki ülke arasında bir krize dönüşmesini engellemeye dönük girişimler de bu yatıştırıcı siyasetin bir parçasıydı. Türkiye bu sayede Mısır'ı, bölgede oynamak istediği rollere

dair ikna etti ve etkileşimler aracılığıyla fikirleri uyumlu hale getirecek mekanizmaları üretti. Ancak yine Ezzat'a göre, fikirleri uyumlu hale getirmenin ötesine geçmek ve ortak bir şekilde eylemde bulunmak pek de mümkün değildi. Nitekim konvoy sorununun büyük bir krize yol açmaması için birlikte hareket edilmesine rağmen Filistin sorununun çözümü için mevcudun ötesine geçilemedi. Ezzat'a göre, Türkiye, bölgesel düzeyde ortak eylemler geliştirmeye katkıda bulunacağını düşüncesiyle YDSK tesisini ilk olarak Davutoğlu'nun Mart 2010'daki ziyaretleri esnasında önerdi. Bu sayede Filistinli tarafların uzlaştırılmasının yanı sıra Suriye'yle ilişkilerin geliştirilmesinde de Mısır'a yardımcı olmak istedi. Ancak Türkiye'nin aktif bölge siyasetinin ve buna uyumlu bölgesel rolünün bir sonucu olan bu teklife Mısır tarafı bu aşamada çekimser bir yanıt verdi. Bu da Mısır dış politikasının Ortadoğu'da eyleme dönük aktif bir bölge siyaseti esnekliğini henüz ortaya koyamadığını göstermekteydi (Ezzat, 2010).

Tam da Mısırlı diplomatların Türkiye'nin oynamak istediği role ikna olduklarına ve Türkiye'ye bölgede önemli bir konum attiklerine dair açıklamalarının ardından ve karşılıklı ziyaretlerle gelişen ilişkilerin arasında, Eylül 2010'da Mısır liselerinde okutulan bir ders kitabındaki "Osmanlı'nın Mısır'ı fethi" ifadesi "Osmanlı istilası" ifadesiyle değiştirildi. Osmanlı'nın Arap dünyası üzerindeki etkisini artırmak ve hakimiyetini pekiştirmek amacıyla İslam dinini bir araç olarak kullandığını savunan ifadeler de yer verilen bu değişiklik, Türk medyasında tepkiyle karşılandı ve bu olayı duyuran Mısırlı yazar Zeatire'nin Mısır'a yönelik eleştirilerine yer verildi ("Mısır'da Ders," 2010). Zeatire, bu durumun, Mısır'ın Türkiye'nin imparatorluktan ziyade bölgede varlık ve etki sahibi olmak isteyen bir ulus devlet mantığıyla hareket ettiğini anlayamamasından ve hatta kendisi etkinliğini kaybederken bölgesel rolü güçlenen Türkiye'yi İran'dan daha tehlikeli görmesinden kaynaklandığını düşünmekteydi (Zeatire, 2010).

Aslında diğer Arap ülkeleri gibi Mısır da İran'ın yükselen bölgesel etkisini dengelemek üzere iş birliği yapmak amacıyla Türkiye'yle etkileşimini artırmıştı. Türkiye'nin ekonomik bir model olarak yükselişi bunu kolaylaştırırken aktif Ortadoğu siyaseti de bu duruma süreklilik kazandırdı. Ancak yine bu aktif siyaset, dış politikadaki pasif tutumu nedeniyle Mısır açısından çekincelere de yol açtı. Her ne kadar Mısır'a karşı bu çekinceleri yatıştırıcı bir siyaset takip etse de Aralık 2008'deki Gazze saldırısından Mayıs 2010'daki Mavi Marmara hadisesine dek olan süreçte İsrail'e karşı gösterdiği tepki, Türkiye'nin Arap halkları nezdindeki itibarını artırdı. Bu durum da Filistin meselesini kendi uhdesinde gören Mısır'ın çekincelerini körükledi. Buna karşın iki ülke arasındaki sayısız iş birliği alanlarının varlığı da görmezden gelinemeyecek bir durumdu. Nitekim her iki ülke de bölgesel istikrarı, Arap-İsrail barışını ve nükleerden arındırılmış bir İran'ı savundu

ve Batı'yla yakın ilişkiler yürüttü. Ekonomik çıkarları da birbirlerini tamamlayıcı nitelikteydi; Türkiye bir yatırım kaynağı iken Mısır da bol işgücüne sahipti. Her ikisi de Körfez'deki Arap piyasalarına erişmek ihtiyacında ve ekonomik olarak kalkınmış bir Irak'tan istifade edebilecek durumda idiler. Netice itibarıyla Mısır, aktif Ortadoğu siyaseti dolayısıyla çekinceler taşıdığı Türkiye'ye karşı zamanla yumuşamıştı. Genel Sekreter Amr Musa'nın Arap Birliği çatısı altında bölgesel meseleleri birlikte ele almak üzere Türkiye'nin yanı sıra İran'ın da yer aldığı bir komite önerisi bunun bir göstergesiydi (Salem, 2010). Yine bu dönemde Türkiye'de demokrasinin gelişimi ve geleceği, Mısır yönetimine yakın elitlerin takip ettikleri bir husustu (Ebu Talib, 2009). Ayrıca Büyükelçi Hadidi tarafından ilişkiler "iyi değil, çok iyi" olarak nitelendirilmekte ve Mısır'ın Türkiye'yi Ortadoğu'da daha aktif olmaya ve Arap Birliği toplantılarına katılmaya teşvik eden bir ülke olduğu dile getirilmekteydi ("Türkiye-Mısır İlişkileri," 2010). Türkiye'nin bölge siyaseti Mısır için çeşitli kaygılar doğurmakla birlikte, aslında ortaya konan tepkilerin nedenini Mısır'ın içinde aramak gerekmekteydi.

Mısır'daki seçimlere değinilirken ortaya konduğu üzere, Mısır'da 2000'lerde otoriterleşme eğilimi artmaktaydı. Nitekim 2011'deki başkanlık seçimlerine yaklaşan bir süreçte 2010 yılı da Mübarek'in bir yandan muhalefetin seçimler aracılığıyla güç kazanıp meydan okumasına engel olduğu, diğer yandan oğlu Cemal Mübarek'i kendi yerine hazırladığını düşündüren icraatlarda bulunduğu bir yıl oldu. Öte taraftan, sosyal medya üzerinden organize olabilen 6 Nisan Hareketi benzeri yeni muhalefetin Mübarek yönetimi üzerindeki baskısı da oldukça görünür hale geldi. Ayrıca en güçlü muhalif hareketlerden Müslüman Kardeşler de Batı'da kendilerini şiddetle özdeşleştiren söylemlerle mücadele ederek şiddetin ideolojilerinde yerinin olmadığını, aksine özgürlük ve hukukun hakim olduğu bir düzeni, ekonomik kalkınmayı ve demokratik değerleri savunduklarını beyan etmekteydi. Muhalefetin dönüştüğü bu süreçte başkanlık seçimlerini değişim için bir imkan olarak gören yorumlar dahi yapılmaktaydı (Telci, 2011a: 202, 205).

Dolayısıyla Mübarek yönetimi, iç politikada ciddi bir meydan okumayla karşı karşıyaydı. Ayrıca bölge siyasetinde de etkin ve güvenilir bir aktör olarak kabul görme ihtiyacı içerisindeydi. Aktif bölge siyasetiyle Türkiye ise Arap kamuoyunun bölge ülkelerinin performanslarını değerlendirdikleri önemli bir referanstı. Bu durum hem aktif bir dış politika hem de demokratikleşme baskılarını beraberinde getirmişti. Bu sebeple böylesi bir ortamda gerçekleşen ders kitabındaki değişikliği, Mısır'ın Türkiye'ye atfettiği kimliğin ve dolayısıyla Türkiye'nin davranışlarına dair beklentilerinin bir çeşit tezahürü olarak görmek gerekmekteydi. Mısırlı yöneticilerin söylemlerinde tekrar edilmemesi ve Türk yöneticiler tarafından herhangi bir

tepkininin gösterilmemesi, aksine karşılıklı ziyaretlerin sürdürülüp stratejik etkileşimlerin YDSK'nın nihai olarak tesisıyla bakanlar düzeyinden başbakanlar düzeyine yükseltilmesi de bunun bir göstergesiydi. Öyle ki Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle artık daha güçlü ve dengeli ilişkiler kurduğu ve Mısır'la geliştirilen stratejik ortaklık sayesinde Ortadoğu ve Afrika'da daha hızlı netice elde etmenin mümkün olduğu yorumları yapılabilmekteydi (Kalabalık, 2010). Sonuç itibarıyla ders kitabı değişikliğinden Mısır'ın Türkiye'yle aktif bölge siyasetine imkan verecek biçimde etkileşim kurmaktan ve kolektif kimlik inşasına yol açacak biçimde iş birliğini yoğunlaştırmaktan kaçındığını söylemek mümkün değildi. Dolayısıyla bu tavır, Mısır'ın Türkiye'den beklentilerine işaret etmekteydi ve kimlik inşasında Mısır'ı mühim öteki olarak görmesi ve bölgesel meselelerin çözümünde birlikte harekete etmek istemesi itibarıyla de anlaşılır bir durumdu. Türkiye'nin bölge meselelerinin çözümünde ve kolektif güvenliğe katkıda bulunacak istikrarlı bir bölgesel düzenin tesisinde birlikte hareket ederek sahip olunan imkanların bulunduğu iş birliği potansiyelinden yararlanmak istediği bir başka aktör de KİK ülkeleriydi.

4.5. KİK Ülkeleri

Bu kısımda bölge ülkeleriyle normatif bütünleşmeyi öngören bir aidiyet kuran Türkiye'nin kimlik atfının KİK ülkeleri tarafından kabul görmeye devam ettiği ve bu sayede bölgesel sorunların egemenliklere dayalı statükonun ötesinde kolektif güvenlik sağlanarak çözümlenmesine dayanan, yanı sıra istikrar ve refah üreten bir bölgesel düzen tesisi hedefiyle bu ülkelerle etkileşimlerini sürdürdüğü gösterilmektedir. Bu doğrultuda ilk olarak bu ülkelerle ikili düzeyde gelişen ekonomik ve siyasi münasebetler değerlendirilmektedir. İkinci olarak KİK bünyesinde kurulan stratejik diyalogla bölgesel düzeyde gelişen iş birliği ele alınmaktadır.

4.5.1. KİK Ülkeleriyle Gelişen Ekonomik ve Siyasi İş Birlikleri

Türkiye'nin aktif bir bölge siyaseti doğrultusunda aidiyet kurduğu Ortadoğu'da kolektif güvenliği sağlayacak istikrarlı bir bölgesel düzen hedefi, buna önemli katkılarda bulunabilecek imkanlara sahip olan KİK ülkeleriyle etkileşimleri de oldukça önemli hale getirmekteydi. Bu aynı zamanda bölgesel meselelerin çözüm süreçlerine bu ülkeleri de dahil ederek bir yandan kimlik atfının kabul görmesini ve kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarının harekete geçmesini sağlamaktaydı.

Mısır'ın aksine KİK ülkeleriyle bölgesel rollere dair bir güven bunalımı yaşamayan Türkiye, bölgesel ekonomik entegrasyon hedefi çerçevesinde Suriye ve Irak üzerinden ulaşabileceği ticaret güzergahları oluşturarak bu ülkelerle ilişkilerini daha da geliştirmeye odaklandı (Bank ve

Karadag, 2013: 296-297). Bu dönemde Türkiye, KİK ülkeleriyle ticari ilişkilerini artırmak amacıyla KİK bünyesinde imzalamak istediği ve 2005'ten bu yana müzakerelerin devam ettirildiği serbest ticaret anlaşmasının neticelendirilmesi için her fırsatı değerlendirdi. Yine de hızlı bir sonuç alınamayacağını farkındaydı zira Cumhurbaşkanı Gül, 2008'in başında müzakerelerin iki yıl daha sürebileceğini açıklamıştı (Martin, 2009: 90). KİK ülkelerinin Türkiye'nin ucuz demir ve çeliğinin dolaşımını engelleme ihtiyacı, anlaşmanın tehir edilmesine yol açmaktaydı.⁹² Nitekim Körfezdeki inşaat sektörünün gösterdiği hızlı gelişim nedeniyle Türkiye'nin buraya yönelik en önemli ihracat kalemi, demir ve çeliktir. Bu durum Türkiye'yi rahatsız etmekle birlikte KİK ülkeleri, Türk ürünleri için önemli bir pazardır. Dahası, Türkiye yatırımlar için bir cazibe merkezidir ve 2003–2010 arasında Türkiye'de yatırım yapan şirketlerin sayısı iki katına çıkmıştır (Larrabee, 2011: 692). Bu sebeple Türkiye, serbest ticaret anlaşması müzakerelerini ilerletirken öte yandan ticari ve ekonomik etkileşimlerini artırmak üzere hem KİK bünyesinde hem de ikili düzeyde çabalarını sürdürdü. Dolayısıyla Türkiye'nin KİK ülkelere verdiği önemin, refaha dayalı bir bölgesel düzenin tesisi için ortaya koyabilecekleri potansiyelden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Böylece bölge ülkeleriyle özellikle kolektif kimliğin nedensel mekanizması olarak karşılıklı bağımlılığı devreye sokan etkileşimler de yoğunlaştı. Suudi Arabistan da bu ülkelerin başında geldi.

Suudi Arabistan, 2008'den itibaren ekonomiyi çeşitlendirerek petrole bağımlılığı azaltacak adımlar atmaktaydı. Nitekim ihracatta artışın yanı sıra petrol dışı ihracatın payı da yükselmekteydi (Ataman, 2009b: 181). Bunu sürdürebilmek ve istihdam sorunlarını gidermek üzere Suudi yönetimi, 500 milyar \$'lık yatırım projesinin bir parçası olan Rabiğ petrokimya sanayi kentinin çalışmalarını, yılsonuna bitecek şekilde hızlandırdı ("Petrol Zengini," 2008). Yüksek petrol fiyatlarından elde ettiği geliri bu projeye yatırıma dönüştürmeyi hedefleyen Suudi Arabistan, toplamda altı sanayi kenti inşa etmeyi planlamaktaydı. Bu doğrultuda Türk müteahhitlik firmalarıyla da görüşmelerde bulunarak ekonomik iş birliğini daha da geliştirecek anlaşmalar yaptı. Böylece Suudi Arabistan Türk firmaları için daha büyük bir pazara ve daha çok sayıda Türk işçi için bir istihdam kapısına dönüşmeye başladı ("Arabistan'da Yüzbinlerce," 2008). Gıda tedarikindeki meydan okumalar ise ekonomik ve ticari etkileşim imkanlarını artırdı.

2008'de gıda fiyatlarında küresel düzeydeki yükselişler, ihracatçı ülkelerin kısıtlamalarının yol açtığı sıkıntılarla birlikte Suudi Arabistan'ı (ve diğer KİK ülkelerini) gıda güvenliğini sağlamak

⁹² Resmi açıklamalara göre 2008-2009 küresel finansal kriz de anlaşmanın tehir edilmesinde etkiliydi zira KİK ülkeleri bütün ticari ortaklarıyla müzakereleri askıya almıştı (Subervie, 2014: 10).

üzere stratejik gıda rezervi oluşturmaya ve bu doğrultuda farklı ülkelerde tarım yatırımı yapmaya yöneltti. Türkiye de bu ülkelerden biri oldu ve böylece Suudi Arabistan ile ekonomik etkileşimlere yeni bir boyut eklendi ("Saudis Plan," 2008b; Wolf, 2008). Suudi Arabistan'ın Türkiye'yi tercih etmesinde, Haziran 2008'deki 3. Türk-Arap Ekonomi Forumu'nda Türkiye'nin Arap dünyasından yatırımcıları ihtiyaç duydukları gıda ürünlerini burada üretilip ülkelerine göndermeye davet etmesi etkili oldu. Uluslararası yatırımları 2 trilyon \$'ı bulan bölge ülkelerinin Türkiye'deki yatırımları son üç yılda 5 milyar \$'a ulaşmıştı ve Türkiye, yatırım kolaylıkları sağlayarak bu miktarı daha da artırmak istemekteydi ("Saudis Plan," 2008a). Bu ortamda, iki ülke arasındaki tarım ticaretini artıracak biçimde kamu ve özel sektör iş birliğinde ortak projelerin geliştirilip yatırımların gerçekleştirilmesine dair imkanların değerlendirilmesinin ardından ("Suudi Arabistan'dan," 2008) Suudi Planet Food şirketi tarafından, 2010'dan itibaren 5 yılda 3 milyar \$'lık bir yatırımla Türkiye'de 200 km²'lik bir alanda 20 bin endüstriyel çiftlik kurarak meyve-sebze üretiminin yanı sıra balık ve hayvan yetiştirme kararı açıklandı. Ürünlerin başta Suudi Arabistan olmak üzere KİK ülkelerine ve hatta Rusya ve Avrupa'ya ihraç edilmesi ve 5 yılda 20 milyar \$ ciro hedeflendi ("Saudi Firm," 2009; "Suudiler 2010'da," 2009).

Çok boyutlu ve çok taraflı dış politika anlayışlarının getirdiği uyum doğrultusunda aralarındaki yakınlaşmanın artarak devam ettiği Türkiye ve Suudi Arabistan, küresel ve bölgesel konularda da etkileşimlerini sürdürüp iş birliğini geliştirmeye devam etti (Ataman, 2009b: 191). Elbette ki yapılan ziyaretlerin bunda önemli bir payı oldu zira üstlendikleri rolleri ve kimlik atıflarını gerçekleştirmeye dönük etkileşimlere bu esnada girdiler. Bu dönemde bu nitelikteki ilk ziyaret, Babacan'ın mevkidaşı el-Faysal ve Kral Abdullah'la bir araya geldiği, Şubat 2008'deki ziyareti oldu. Bu ziyaretle Türkiye, Irak ve diğer bölgesel meseleleri ele alarak Suudi Arabistan'ı bu tür konuların birlikte görüşülerek ortak çözümler üretilmesinde önemli bir muhatap olarak görmeyi sürdürdüğünü ortaya koydu. Bu esnada ev sahipliğinde, Filistin'deki son gelişmelerin ve İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ambargonun görüşüldüğü İKÖ toplantısıyla Suudi Arabistan, bölgesel meselelere dair belirli roller üstlenmekteydi ("Suudi Arabistan," 2008; "Babacan, Suudi," 2008). Üstelik bu roller, Suudi Arabistan'ın kendiliğinden üstlendiği ve muhataplarınca kabul görmesini istediği rollerdi. Dolayısıyla Babacan'ın toplantıya katılımı, Türkiye'nin aktif bölge siyaseti doğrultusunda kendine ve muhataplarına atfettiği kimliğin bir başka tezahürü oldu. Tarafların birbirlerine edinmek istedikleri kimlik atıflarıyla yaklaşımları, ilişkilerin ikili düzeyde gelişimini de beraberinde getirdi. Her iki ülke de küresel ve bölgesel meselelerde iş birliğini artırmak kadar ikili düzeyde ilişkileri geliştirmeye de önem vermeye devam etti. Kültürel etkileşimler de bunun

bir parçası oldu ve Suudi Arabistan, Arap ülkeleri haricinde ilk defa Türkiye'yi, bir kültür etkinliği olan Mart 2008'deki Jenadriye Festivaline onur konuğu olarak davet etti. Suudi yetkililer tarafından iki ülke arasındaki tarihi ortaklığın doğal bir sonucu olarak nitelendirilen Turizm İşbirliği Mutabakat Zaptı imzalandı ("Suudi Kültür," 2008). Türkiye'nin KİK ülkeleriyle ilişkilerde nihai hedefi Ortadoğu'nun güvenli, istikrarlı ve müreffeh bir bölge haline gelmesine katkıda bulunmaktı ve bölgesel meselelere bölge ülkeleriyle birlikte ortak çözüm üretmeyi önemsemektedir. Bölgesel krizleri ortaya çıkmadan önlemek veya çözüme kavuşturmak üzere hızlı bir biçimde harekete geçen Türkiye'nin bölge ülkeleri tarafından kabul edilebilir bir muhatap olarak görülmesinde bu tavrın önemli bir etkisi söz konusuydu. Nitekim Dökme Kurşun Operasyonu'nun hemen ardından Başbakan Erdoğan'ın Suriye ve Mısır'ın yanı sıra Suudi Arabistan'ı ziyareti, Türkiye'nin bu konumunu yeniden üretmekteydi.

Erdoğan'ın 2009'un ilk günlerinde gerçekleşen ziyareti, iki ülkenin Filistin konusuna dair görüş birliğini ve bölge siyasetine yönelik benimsenen ortak yaklaşımı bir kez daha gösterdi (Ataman ve Kalaycı, 2011: 173). Ziyaretin ardından Cumhurbaşkanı Gül'le Kral Abdullah'ın telefon görüşmesinde ise Mısır'la birlikte yürütülen ateşkes çabaları konusunda Suudi tarafı bilgilendirildi ("Gül ile Kral," 2009). Kurulan her iki münasebet de Türkiye'nin bölgesel meselelerde tüm tarafları çözüm çabalarının mümkün olduğunca bir parçası haline getirmek istemesinin bir sonucuydu. Bölgesel istikrarın nihai hedef olduğu bu yaklaşım, tüm tehdit algıları ve istikrarsızlık kaynaklarıyla birlikte mücadele etmeyi amaçlamaktaydı. Ayrıca çözüme dair müzakerelerin yanı sıra farklı alanlarda ilişkilerin ve iş birliklerinin gelişimi de bu sürecin devamı niteliğindedir. Böylece Ortadoğu'nun geleceği, iş birliği içinde ortaya konan kolektif çabaların ürünü olacaktır. Bu sayede de iki ülke arasındaki ilişkiler, kolektif güvenliği öngören istikrarlı bir bölgesel düzen hedefi doğrultusunda ilerleme kaydetmekteydi. Cumhurbaşkanı Gül'ün Şubat'taki, ikili ilişkileri geliştirmek ve bölgesel iş birliğini artırmak üzere gerçekleştirdiği, Türkiye'den 19 yıl sonra devlet başkanı düzeyindeki ilk Suudi Arabistan ziyareti de her yönüyle bu anlayışın bir tezahürüydü.

İran'ın bölgesel etkisini dengeleme arayışının sürdüğü bu süreçte Türkiye, KİK ülkeleri tarafından bir müttefik olarak görülmeye devam etmekteydi. Nitekim Gül'ün ziyaretiyle ilgili Suudi Arabistan gazetelerinden Türk medyasına yansıyan başlıklarda İran ve Irak başta, bölgesel meselelere dair ortak yaklaşım ve yanı sıra bölgenin geleceği için üstlenilen rollere ve iş birliğine atfedilen önem öne çıktı ("Suudi Arabistan, Gül'ün," 2009). Türkiye'nin bu süreçte KİK ülkeleriyle kurduğu diyalog ve ziyaretlerde kullandığı söylem, bölgenin geleceği için bu ülkelerle

iş birliğine verdiği önemi ve Gül'ün söz konusu ziyaretinde de olduğu üzere, aldığı tepkilerse bu yaklaşımının muhataplarınca da paylaşıldığını gösterdi. Bu sayede aralarındaki kimi yaklaşım farklılıkları ilişkilerin gelişimine engel olmanın aksine, daha da katkı sağlayacak bir özellik haline geldi. Nitekim KİK ülkelerinin İran'a karşı denge arayışlarında Türkiye'yi de yanlarında görmek istedikleri bu süreçte Gül, Arap ülkelerinin bölgesel meselelerde ağırlıklarını daha fazla hissettirmeleri gerektiği ve İran'ı asıl dengeleyecek olanın aktif bir bölge siyaseti olduğu telkininde bulundu ("Gül, Suudi," 2009). Ayrıca hem Türkiye'yi hem de Suudi Arabistan'ı bölgesel istikrara odaklanan "yapıcı" dış politikalarıyla "lider" ülkeler olarak nitelendirdi ve bölgesel düzeyde daha çok iş birliği yapılması ihtiyacını vurguladı ("Gül'den Suudi," 2009). Böylece Türkiye'nin bölgesel meselelerde bölge ülkeleriyle iş birliğini artırma arayışında olduğunu ve sonuç alabilmek için de istikrar hedefinden sapmadan bölgesel nüfuzun artırılmasını savunduğunu ortaya koydu. Bu sayede Türkiye'nin İran'la ilişkileri istikrar siyasetinin sonucu olarak görüldü (Ataman ve Uçgan, 2011a: 201).

Aslında KİK ülkelerinin İran'ın bölgesel etkisinin artmasından ve Şiiilerin Irak'taki yükselişinden duyduğu rahatsızlık devam etmekle birlikte, Suudi Arabistan, ABD'nin Arap ülkelerine yönelik İran'a karşı birlik olma çağrılarında İran'ın komşuları olduğu yanıtını vermişti. Zira ABD'nin tutumunun bölgede savaşa kadar gidebilecek yeni bir gerginlik kaynağı olması endişesi hakimdi ("Suudi Kralı," 2008). Suudi Arabistan'la bölgesel düzeyde iş birliğini geliştirmek isteyen Türkiye de bu sayede ikili ilişkiler bağlamında büyük yatırım projelerini hayata geçirmekte olan bu ülkeyle ekonomik etkileşimleri müteahhitlik alanından finans, sanayi, teknoloji ve bilişim gibi alanlara genişletmeye odaklandı (Oğuz, 2009). Bu doğrultuda Gül, İş Konseyi toplantısında Türk bankacılık sisteminin dayanıklılığında, istikrar odaklı dış politika anlayışının ekonomiye olumlu yansımalarından ve AB'yle yürütülen üyelik sürecinden bahsetti. Suudi Arabistan'ın küresel kriz ortamında dahi artarak devam eden yatırımlarına değinerek daha çok Suudi yatırımcıyı Türkiye'ye davet etti ("Gül'den Suudi," 2009; "Türk Bankalarına," 2009). Ekonomik ilişkilerde önemli bir aşamayı temsil edecek biçimde, 5,5 milyar \$'lık mevcut ticaret hacminin 2010'da iki katına çıkarılması hedefini ortaya koydu ve savunma sanayiinde iş birliği ihtiyacına değindi. Bölgesel entegrasyon bağlamında ise İstanbul'u Şam üzerinden Mekke ve Medine'yle birbirine bağlayacak tarihi Hicaz Demiryolu projesinin hayata geçirilmesine dair ittifak sağladı ("Kingdom, Turkey," 2009). Tüm bunlar, Türkiye'nin Suudi Arabistan'la ilişkilerini bölgesel bir projeksiyonla farklı bir seviyeye çıkarma isteğinin bir yansımasıydı ve bu açıdan Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Gül'ün ardından gerçekleştirdiği ziyareti de önemliydi.

Ocak 2010’da ilk olarak bu ülkeyi ziyaret eden Davutoğlu, Suudi *Şark’ul Avsat* gazetesindeki makalesinde, Suudi Arabistan’ı bölgesel ve küresel gelişmeleri etkileyebilecek ekonomik ve siyasi ağırlığa sahip anahtar konumda bir bölge ülkesi olarak nitelendirdi. Ayrıca Ortadoğu’nun barış, refah ve istikrarına dair yapıcı bir rol oynadığını belirtti. “Vizyoner” bir lider olarak Kral Abdullah himayesinde gerçekleştirilen siyaset, ekonomi, sağlık, eğitim ve kültür alanlarındaki reformların ise memnuniyet verici olduğunu ifade etti. Davutoğlu’na göre, tarihi ve kültürel bağların yanı sıra aynı coğrafyayı paylaşan iki ülke; bölgede barış, istikrar ve güvenliğin muhafazasını da çıkarları olarak görmekteydi. İş birliğinin artmasında lider ziyaretlerinin önemli bir yeri vardı ve bu ziyaretlerle elde edilen siyasi etkileşimlerdeki bu gelişim, 2006-2008 arasında ticaret hacminin 3,3 milyar \$’dan 5,5 milyar \$’a yükselmesi ve karşılıklı yatırımların olağanüstü artması gibi ekonomik ve ticari ilişkilerde somut sonuçlar da üretmişti. KİK’le yürütülen serbest ticaret anlaşmasının neticelendirilmesi ise ekonomik ilişkilere büyük bir motivasyon getirecekti. Uyum ve yakınlık kurmak her iki ülkenin de temel dış politika özelliğini oluşturmakta, karşılıklı güven duygusu sayesinde de bölgesel meselelerin çözümünde iş birliği ve koordinasyon sağlanabilmekteydi. Böylece her iki ülke de Arap-İsrail barış sürecine geri dönülmesi, Filistinli grupların uzlaştırılması, Gazze’deki sorunların çözülmesi ve Irak, Lübnan ve Sudan gibi ülkelerde istikrarın desteklenmesi gibi meselelerde bölgesel çabalara birlikte katkıda bulunabilmekteydi. Bu sayede, sağlanan yakın iş birliğinin BM’den KİK’e dek birçok örgüt düzeyinde sürdürülmesi de mümkün olmaktadır (Davutoğlu, 2010b). Türkiye’nin Suudi Arabistan’dan beklentilerini gösteren bu nitelendirmeler, Suriye ve Irak’la olduğu üzere Suudi Arabistan’la da benzer bir stratejik iş birliği mekanizması tesisine dair öneriyle tamamlandı. Üstelik Davutoğlu tarafından iletilen bu teklife Suudi muhataplarından olumlu karşılık geldi (Ataman ve Uçgan, 2010: 214).

Davutoğlu’nun, başta KİK olmak üzere tüm Ortadoğu’yla entegrasyon hedefi doğrultusundaki bu ziyareti, Ortadoğu’yu ve İslam dünyasını ilgilendiren sorunların çözümünde Suudi Arabistan’a atfedilen rolü ortaya koymaktaydı. Zira Filistin uzlaşısında, Lübnan’da hükümetin kurulmasında ve Suriye’yle ilişkilerini normalleştirip bölgesel gerilimin azaltılmasında Suudi Arabistan, Türkiye’yle benzer biçimde, aktif bir diplomatik tavır sergilemişti. Ele alınan konularda tam bir mutabakatın sağlandığına dönük ortak açıklamalar da Türkiye’nin bölgenin refahı ve istikrarına dair üstlendiği rollerin onaylandığını gösterdi. Bunun anlamı, Türkiye’nin bölgeden bir aktör olduğunun ve bölgesel meselelerin bölge ülkeleri arasında iş birliğinin geliştirilmesiyle çözüleceği fikrinin kabul gördüğüydü ("Suudi Arabistan Ziyareti," 2010; Aras,

2010). Davutoğlu'nun ardından Başbakan Erdoğan da bu doğrultuda Suudi Arabistan'a yeni bir ziyarette bulundu.

Erdoğan'a göre, tarihi ortaklıktan kaynaklanan bir biçimde bölgesel gelişmeler her iki ülkeyi de etkilemekte, dolayısıyla bölgenin geleceğinin de ortak çıkarlar doğrultusunda birlikte belirlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Filistin konusunda Arap ülkelerinin ortak bir siyaset benimsemesine ve Ortadoğu barış görüşmelerinin yeniden başlatılmasına dair fikir birliği teyit edildi. İki ülke; Irak'ta tam bir istikrar sağlanması ihtiyacının yanı sıra, uluslararası toplumun hem İsrail'e karşı kararlı bir duruş sergilemesi hem de İran nükleer meselesine dair tüm bölgenin nükleer silahlardan arındırılmasını sağlayacak adil bir tavır ortaya koyması gerektiği üzerinde de ittifak içerisindeydi. Böylece Türkiye, bölgesel meselelerin çözümünde, Kral Abdullah liderliğinde bölgesel barış ve refaha katkı yapan bir ülke olarak nitelendirdiği Suudi Arabistan başta olmak üzere Arap ülkeleriyle iş birliği içinde hareket etmek istediğini gösterdi ve muhataplarından olumlu karşılık buldu. Bu durum aynı zamanda ortak tarih anlayışına dayalı kimlik atfının da kabul gördüğü anlamına gelmekteydi. İkili ilişkilerin gelişimine dair ekonomik ve ticari etkileşimler bağlamında ise ticaret hacminin önce 10 milyar \$'a ve sonra da 20 milyar \$'a çıkarılması hedefi dile getirildi. Ticari ilişkilerin sürekli bir biçimde gelişmesi yönünde karşılıklı yatırımlara verilen önem doğrultusunda Suudi yatırımcılar farklı alanlarda daha fazla yatırım yapmaya davet edildi ("Erdoğan: AB," 2010; "Turkey and Kingdom," 2010; Ayhan, 2010). Bu süreçte Türkiye'nin üstlendiği bölgesel rollerin ve sahip olduğu iş birliği fikrinin Suudi Arabistan tarafından kabul gördüğünü ortaya koyan iki yeni gelişmeden ilki, Kral Faysal Vakfı tarafından Erdoğan'a verilen ödül, ikincisi ise Kral Abdullah'ın küresel kriz ortamında Türkiye'yi "en yatırım yapılacak ülke" olarak nitelendirmesi oldu.

Mart'ta Suudi Arabistan'a davet edilerek Kral tarafından Erdoğan'a bizzat takdim edilen ve saygın bir ödül olarak nitelendirilen "İslam'a Hizmet Ödülü" Türkiye'nin bölgesel rolünün onaylandığına dair yeni bir işaretti. Zira hem vakıf yetkilileri hem de Erdoğan tarafından yapılan açıklamalar, ödülün, Türkiye'nin sorunların çözümüne ve barış içerisinde bir arada yaşamaya odaklanan aktif dış politikasının ve Davos zirvesindeki Filistin taraftarı duruşunun bir sonucu olduğunu gösterdi ("Erdoğan'a Kral," 2010a; "Erdoğan'a Kral," 2010b). Kral Abdullah'ın küresel krizin ardından yatırımları Türkiye'ye yönlendiren yaklaşımı ise iş birliği fikrinin paylaşıldığını ve bu amaçla ikili ilişkileri geliştirmeye önem verildiğini ortaya koydu. Nitekim bunun bir sonucu olarak Suudi Arabistan'ın üçüncü köprü ve çeşitli liman inşaatları ile altyapı ve reel sektör alanlarındaki yatırım hedefleri, üçüncü ülkelerde de ortak yatırımlar gerçekleştirme isteği dile

getirildi. En önemlisi ise karşılıklı yatırım potansiyellerinin tam manasıyla gerçekleştirilmesinin ticarete olumlu katkıda bulunacağına ve dünyadaki örneklerine benzer biçimde daha da yukarıya taşıyacağını yapılan vurguydu ("Arap Kralın," 2010; "Suudi Arabistan," 2010). Bu vurgu, ticari ve ekonomik ilişkiler bakımından Türkiye'nin karşılıklı yatırımlara verdiği önemin paylaşılmakta olduğunu gösterdi. Böylece her iki eylemle de aktörlerin kendilerine atfettikleri kimlikler birbirleri tarafından onaylanmakta, birbirlerine yönelik eylem ve söylemler buna uygun bir biçimde gerçekleştirilerek bu kimlikler (yeniden) üretilmekteydi. Ayrıca her iki aktör de eylem ve düşüncelerini birbirlerinden beklentilerine uygun bir biçimde yeniden şekillendirmekteydi. Suudi Arabistan'ın 2010'da Irak siyasetinde değişikliğe giderek, Iraklı gruplarla diyalogunu geliştirip ülkenin geleceğini etkileyebileceği aktif bir yaklaşım benimsemesi de bunun bir örneğiydi.

Aslında KİK ülkelerinin Irak'la ilişkilerine dair en büyük sorun, Iraklı gruplar üzerinde nüfuz kuramamalarıydı. Lakin Mart seçimlerinde Türkiye'yle birlikte Allavi'yi destekleyen Suudi Arabistan, Sünnilerin seçime büyük katılım göstermeleri ve siyasi sisteme dahil olarak 2011 sonrasında Irak'ın geleceğini belirleyecek önemli bir imkana kavuşmaları neticesinde Iraklı gruplarla daha çok yakınlaşmaya karar verdi. Sünnilerin yeni hükümette adil bir biçimde temsil edilmelerinin önemini kabul edildiği bir süreçte bu yakınlaşma, Suudi Arabistan'a, Irak'ta etnik ve mezhebi sorunları çözmeye muktedir, böylece ülkeyi istikrara kavuşturarak Körfez'le bütünleştirecek kuşatıcı bir hükümetin kurulmasına katkı yapma imkanı sundu. Bu doğrultuda tüm gruplara karşı eşit bir mesafe alıp Sünni, Şii, Kürt ve İslamcı grupların temsilci ve liderlerini Nisan ortasında ülkesinde ağırladı (Kaysi, 2010). Ardından da Arap Birliği çatısı altında Riyad'da, Iraklı tüm aktörleri davet ettiği bir konferans çağrısında bulundu. Böylece Irak'la ilgili tartışmalardan uzak duran tavrına son vererek daha fazla müdahil olacağı bir siyasete yöneldi (Al-Rashed, 2010). Suriye'yle ilişkileri de benzer bir gelişimle, merkezinde Lübnan'ın yer aldığı, karşılıklı suçlamalar içeren bir gerginlikten bölgesel istikrar doğrultusunda etkileşimlere varan bir seyir izledi ("Saudi, Syria Cut," 2008). Karşılıklı suçlamalar Arap ülkeleri arasında bölge siyasetine dair diyalog imkanlarını da olumsuz etkiledi ("Suriye, Suudi," 2008; "Egypt, Saudi," 2008; Moubayed, 2008a). Yine de Doha Mutabakatında her iki ülke de nüfuz sahibi oldukları gruplar üzerindeki etkiyi, yeni bir iç savaş ihtimalini önlemek üzere kullandılar ("Deal for Lebanese," 2008). Buna rağmen Lübnan'da ve Suriye'nin kendi içindeki gelişmeler sebebiyle karşılıklı suçlamalar yüzünden gerginlik daha da tırmandı ("Şam-Riyad İlişkileri," 2008). Ancak 2009'dan itibaren ilişkileri normalleştirecek adımlar atılmaya başlandı.

İran'ı dengeleme arayışının da etkili olduğu bu kararda Suudi tarafı ilk önce çeşitli diplomatik girişimler ve dışişleri bakanları düzeyinde yapılan görüşmelerle Suriye lideri Esad'ı ülkesine davet etti. Kuveyt ve Mısır liderlerinin de yer aldığı buluşma, Suriye'nin bölgesel meselelerin görüşülmesinde ve çözülmesindeki öneminin farkına varıldığı bir sürecin ürünüydü ("Why Syria and Saudi," 2009; Phillips, 2009). Ekim'de ise Kral Abdullah, Suriye'ye giderek, ikili ilişkileri ve Filistin meselesi bağlamında bölgesel sorunları ele aldı (Butters, 2009). Ocak 2010'da Suriye lideri Esad'ın Suudi Arabistan'ı ziyaretiyle devam eden ve Filistin, Irak ve Lübnan'ın durumları ile İran'ın bölgesel konumunun ele alındığı diyalog süreci ("Syria's Assad," 2010), Kral Abdullah'ın Temmuz'daki Suriye ziyaretinde yanına Esad'ı da alarak Lübnan'a gitmeleri ve Lübnan'ın istikrarına yönelik ortak çaba sergilemeleriyle neticelendi (Butters, 2010). Aslında KİK ülkeleri ile Türkiye arasındaki etkileşimlerin bir sonucu olan bu gelişmeler, istikrar ve refaha dayalı bir şekilde kolektif güvenliğe hizmet edecek bölgesel bir düzenin tesisi sürecinde kararlar bakımından karşılıklı bağımlılık mekanizmasının, sonuçlar bakımından da müşterek kader mekanizmasının varlığına işaret etmekteydi. Nitekim Türkiye'nin diğer KİK ülkeleriyle etkileşimleri de aynı çerçevede gelişti. Türkiye ile her alandaki ilişkilerin gelişimini oldukça önemseyen ve üstlendiği bölgesel rollere onaylayan BAE bu açıdan ön sıralardaydı.

BAE ile son dört yılda 4 kat artan ticaret hacmi, Şubat 2008'de, uzun bir aradan sonra yedincisi gerçekleşen Karma Ekonomik Komisyon toplantısının önemli gündem maddelerindendi. BAE Ekonomi Bakanı'nın Türkiye'deki yatırımların 4 milyar \$'a ulaştığını belirttiği toplantıda Türkiye ise çeşitli yatırım imkanlarına değinerek daha fazla yatırım çağrısında bulundu. Ayrıca KİK ile tesis edilecek stratejik diyalog için destek talebi de BAE tarafından olumlu karşılandı ("BAE: Türkiye'ye," 2008). Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zayid'in Mayıs 2008'deki Türkiye ziyareti ise siyasi, ekonomik ve güvenlik iş birliğinin daha da güçlendirilmesi yönünde önemli bir adım oldu. İki ülke arasında artan ekonomik ve ticari etkileşimler sayesinde ticaret hacmi 2007'de 3,7 milyar \$'a ulaşmış, Türk şirketleri Dubai metrosu dahil önemli projeleri üstlenmiş ve askeri iş birliğinin savunma sanayiinde ortaklıklarla güçlendirilmesi hedeflenmişti.

Bu ziyaretle BAE, bir yandan kültür ve turizm alanında iş birliğini güçlendirme, diğer yandan petrol üretimiyle ilgili yatırımlarını artırıp geliştirme isteğini ortaya koydu. Ayrıca biri siyasi etkileşimleri artırmak üzere iki ülke dışişleri bakanlıkları arasında istişare mekanizması kuran ve diğeri, iki toplum arasındaki kültürel ve ticari etkileşimleri kolaylaştırmak üzere, başlangıçta sadece resmi pasaport sahiplerine vize muafiyeti tanıyan iki farklı mutabakat zaptı imzalandı. Zira iki ülke, toplumları arasındaki kültürel etkileşimi artırmak istedikleri kadar bölgesel meselelere

dair sürekli bir biçimde görüş alışverişinde bulunmayı da önemsendi. Nitekim ziyarette bölgesel meselelerin ele alınması da bunun bir işaretiydi. Bu sayede BAE; Türkiye'nin Filistinliler ile İsrail arasındaki görüşmelerde üstlendiği rolü barış çabalarının güçlenerek sürdürülmesi açısından önemli gördüğünü belirterek ve Ortadoğu'da ılımlı unsurları teşvik eden bölgesel rolünü devam ettirmesi isteğini dile getirerek ("Türkiye'de BAE'ye," 2008), hem Türkiye'nin bölgesel kimlik atfını onayladı hem de bölgesel siyasette Türkiye'den beklentilerini ortaya koydu. Bu durum Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelmesinden ve bölgesel meselelere dair çözüm arayışlarından BAE'nin memnuniyet duyduğunu gösterdi. Nitekim BAE Meclis Başkanı Abdul Aziz el-Gureyr'in Nisan 2009'daki Türkiye ziyaretinde dile getirdiği hususlardan bir tanesi de bu idi.

Meclis Başkanı Toptan ile buluşan Gureyr, bölgeye yönelik eğiliminden duyulan güveni dile getirerek, Türkiye'nin Ortadoğulu ve Batılı kimliğinin her ikisini de bu bağlamda onaylayan bir tavır sergiledi. Arap ve Müslüman ülkelerin Avrupa'da temsil edilmesi ve sorunlarının dile getirilmesi imkanı dolayısıyla Türkiye'nin AB üyelik sürecinin desteklendiğini belirtti. Ayrıca Türkiye'nin çözüm odaklı dış politika anlayışının BAE ile ilişkilerin teminatı olduğunu ifade eden Gureyr, barışçıl diplomasi konusunda BAE'nin Türkiye'den beklentilerini dile getirmiş, bu sayede Türkiye'nin kendine atfettiği kimliği onaylayıp (yeniden) üreteceği koşulları da göstermiş oldu. İkili ilişkilerdeki gelişim ise bu konuda bir sorun yaşanmadığının ispatı idi.

Meclis Başkanı Gureyr, Türk şirketlerini yatırım ve ortaklıklar kurmaya davet ederek onlara öncelik tannacağını dile getirdi. Toptan ise 9 milyar \$'a ulaşan ticaret hacmine binaen her iki ülkeyi de demokrasi ve kalkınma bakımından "model" olarak nitelendirdi. Aslında bu ifadeler, Türkiye'nin BAE'yi bölgenin istikrarı ile siyasi ve ekonomik dönüşümü için önemli bir aktör olarak görmesinin sonucuydu. Bölgenin istikrarı bağlamında BAE'nin komşularıyla ilişkileri de takip edilmekteydi. Buna istinaden Toptan, Türkiye'nin, üç ada sorunu dolayısıyla İran'la arasında arabulucu bir rol üstlenebileceğini belirtti. İran'la iyi ilişkilerin mümkün kıldığı düşünülen bu teklif olumlu karşılandı ve Türkiye'nin istikrarı ve güvenliği önceleyen bölgesel rolünün bir tezahürü olarak görüldü. Ayrıca İİG üzerinden Türkiye'nin NATO ile KİK ülkeleri arasında kurduğu ilişki ve bu sayede Körfez'in savunmasına yaptığı katkı da bu rolün bir parçası olarak değerlendirilmeye devam etti ("Turkey Offers," 2009; Dinç, 2011a: 318). Dolayısıyla bölgesel istikrar ve güvenlik bakımından her iki aktörün de aralarındaki etkileşime önem verdiklerini ve birbirlerinin kimliklerini onayladıklarını söylemek mümkündü. Nitekim nükleer faaliyetleri ve artan bölgesel etkinliğiyle İran meselesi de buna engel teşkil etmedi. Sorunların çözümü ve iş birliği odaklı bir dış politika yürüten BAE, İran ve yanı sıra Suriye ile diplomatik

ilişkileri sürdürerek iş birliği kapısını açık tuttu. ABD müdahalelerinin ise sorunları derinleştirdiği düşüncesiyle ve bölge dışı güçlerin bölgeye müdahalelerinin meşruiyet aracı haline gelmelerini önlemek üzere her iki ülkeyle ilişkilere önem verdi (Yıldırım, 2009: 320-321, 326).

Bölgesel dönüşüm ihtiyacı bakımından da Türkiye, BAE ile ekonomik ve ticari ilişkilere odaklandı ve bu, iki ülke toplumu arasındaki kültürel etkileşimlere olumlu yansıdı. Bu doğrultuda Devlet Bakanı Çağlayan'ın 2009'daki ziyaretlerinde karşılıklı ortak yatırım çağrıları ve yatırım olanaklarına dair bilgilendirmeler yapıldı. 1 Haziran 2009 itibarıyla BAE'nin ulusal havayolu şirketi İttihad, iki ülke arasında son beş yılda %400 artan ticaret hacminin doğal bir sonucu olarak nitelendirdikleri İstanbul–Abu Dabi uçak seferlerini başlattı (Munyar, 2009a; Ataman ve Uçgan, 2011a: 204-205). 2010 ise Türkiye'nin BAE ile enerji iş birliğini artırmak istediği bir yıl oldu. BAE'nin Türkiye'deki yatırımları da 5 milyar \$'a ulaştı. Tüm bunların sonucunda 2010'da Türkiye'nin Suudi Arabistan ve BAE ile ticaret hacmi, KİK ülkeleriyle ticaretinin %86'sını oluşturdu (Subervie, 2014: 12). Bu dönemde Türkiye ile Kuveyt arasındaki ilişkilere de ekonomik etkileşimler öne çıkmaya devam etti.

Bu doğrultuda Kuveytli yatırımcılara yönelik davet her fırsatta sürdürüldü (Gülener, 2009a: 342). Sürecin devamı ise Kuveyt Emiri el-Sabah'ın Nisan'daki Türkiye ziyaretiyle geldi. Yükselen petrol fiyatlarıyla elde edilen gelirlerin yatırım imkanlarını artırdığı Kuveyt şirketlerinin ülkesinde finans ve gayrimenkul sektörlerinde yatırım yapmasını sağlamaya çalışan AK Parti hükümeti, Emir'le yapılan görüşmelerde, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve karşılıklı yatırım imkanlarının kolaylaştırılıp teşvik edilmesi hususlarında mutabakat sağladı. Bu doğrultuda yatırımcıların önündeki engellerin kaldırılması, ulaşım olanaklarının geliştirilmesi ve Karma Ekonomik Komisyon ile İş Konseyi toplantılarının daha sık yapılması, işadamlarına vize kolaylığı sağlanması, Türkiye ile KİK arasındaki serbest ticaret anlaşmasının tamamlanması için çaba gösterilmesi ve enerji alanında iş birliği yapılması kararlaştırıldı ("Emir'e İlginin," 2008). Ziyaret sırasında düzenlenen İş Konseyi toplantısında ise Kuveyt Yatırım İdaresi ile Toplu Konut İdaresi (TOKİ) arasında imzalanan anlaşmayla Kuveyt'in TOKİ projelerine finansman sağlaması taahhüt edildi. Bu anlaşma aynı zamanda Körfez sermayesini Türkiye'ye taşıyacak bir platformun da temellerini attı ("TOKİ ile Kuveyt," 2008). Türkiye, Kuveyt'le de müteahhitlik projelerinin dışında, farklı alanlarda ekonomik ve ticari iş birlikleri geliştirmek istemekteydi. Cumhurbaşkanı Gül'ün Aralık 2009'daki Kuveyt ziyareti de bu yöndeki önemli bir adım oldu.

Ziyarete dair açıklamalarında Gül, enerji ve diğer pek çok alanda iş birliği imkanlarına değinerek geçmişte Batı'ya yönelen yatırımların artık farklı arayışlar içerisinde olmasının da buna dair önemli bir imkan oluşturduğuna işaret etti. Bu doğrultuda ziyareti süresince finans çevreleriyle toplantılar gerçekleştirdi. Zira 400 milyar \$'lık yatırım hedefinde Kuveyt; Çin ve Hindistan'ın yanında Türkiye'yi de öncelikli bir sıraya koymuştu. Ayrıca Gül, Türkiye'nin bölgedeki güvenlik sorunlarına bölge ülkeleriyle birlikte çözüm arayışına girmesinin ve tarihi iyi ilişkilerin ekonomik ilişkilere de olumlu yansıdığını açıkladı. Dolayısıyla Türkiye'nin bölgesel istikrar için Kuveyt'le iş birliğini de gerekli gördüğünü söylemek mümkündür. İş Konseyi toplantısında ise Gül, Türk ekonomisinin güçlü ve istikrarlı yapısını hatırlatarak Türkiye'de yatırım yapma ve mülk edinme çağrısı yaptı ("*Cumhurbaşkanı Gül*", 2009; Munyar, 2009b; Gülener, 2011: 322). Böylece Türkiye 2010'da da Kuveyt dış politikasındaki ekonomik önemini sürdürdü.

2010'a dek Kuveyt'in Türkiye'de gerçekleştirdiği yatırımların değeri 1,5 milyarı buldu ve 3 milyar \$'lık yeni projelerin gerçekleştirilmesi hedeflendi. Daha önce yatırımlarını Batı'ya yönlendiren Kuveyt, bu dönemde gayrimenkul, borsa ve turizm alanlarında Türkiye'de yatırımlar gerçekleştirdi ve enerji ve bankacılık sektörlerinde yeni yatırım hazırlıklarına girişti. Türkiye ise bir yandan ekonomik ve kültürel etkileşimini artıracak girişimlerde bulunurken diğer yandan bölgede nükleer silahlara karşı olduğunu, lakin İran'ın diplomasi ve müzakerelerle ikna edilmesi noktasında uluslararası toplumun desteğine ihtiyaç duyduğunu ve Kuveyt'ten de bu yönde destek beklediğini belirterek siyasi ilişkilerini muhafaza etti (Yıldırım, 2011: 370). Bu Türkiye için hiç de zor olmadı zira Kuveyt de bölgesel istikrarı ve dengeyi bozacağı düşüncesiyle ABD'nin İran karşıtı siyasetinden endişe ederek olası bir saldırıda topraklarının kullanılmasına izin vermeyeceğini açıklamıştı (Gülener, 2009a: 341). Bu süreçte Kuveyt'le iki ülke genelkurmay başkanları tarafından imzalanan askeri iş birliği anlaşması ile mevcut iş birliğinin savunma sanayisini kuşatacak biçimde askeri eğitimin ötesine taşınması yönünde de önemli bir adım atıldı ("*Türkiye ile Kuveyt*," 2009). AK Parti hükümeti, bölge ülkeleriyle tarihi ve kültürel bağlardan kaynaklanan ilişkileri ekonomik ve ticari etkileşimlerle daha da geliştirmeye önem verdi ve bu alanda potansiyelin en yüksek olduğu zengin KİK ülkelerine de ayrı bir konum atfetti. Bölgesel istikrarı hedefleyen bu yaklaşım doğal olarak bölge meselelerine dair istişareleri gerekli kıldı ve başta Suriye, Lübnan ve Filistin olmak üzere Ortadoğu'ya dair birbirine yakın politikaların izlendiği Katar da Türkiye'nin rol bunalımı yaşamadan iş birliği yapabildiği bir ülkeydi.

Birçok Türk inşaat firmasının faaliyet gösterdiği ve üstlenilen projelerin değerinin son 5 yılda 5 milyar \$'ı aştığı Katar da Türkiye'nin mevcut ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirip karşılıklı

bağımlılığı artırdığı Körfez ülkelerindendi. Nitekim 2002-2007 arasında GSYİH'sini 19,4 milyar \$'dan 59 milyar \$'a yükselten Katar'ın 2011'de 100 milyar \$'ı geçmesi beklenmekteydi. Bu doğrultuda, elektrik üretim ve dağıtımından kara ve demiryolu inşasına dek 142 milyar \$'lık alt ve üstyapı projelerinin varlığı, Türkiye için karşılıklı bağımlılığın geliştirilmesi açısından yeni potansiyeller sundu. 500 milyon \$'ın altındaki ticaret hacminin de iki yıl içinde 1 milyar \$'ın üzerine çıkarılması hedeflenmişti. Bu amaçla da Gül'ün Şubat 2008'deki ziyaretinde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ile Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması anlaşmaları onaylanarak yürürlüğe sokuldu. Yine bu ziyarette Katar-Türkiye İş Konseyi tesis edilerek ilk toplantı yapıldı. Türkiye bu süreçte Katar'dan sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) satın alıp 2011'den itibaren Avrupa pazarına ulaştırmayı istemekteydi. Bu konuda görüş birliğine varan taraflar, Türkiye'de ortak bir gaz terminali inşasına karar verdi. Ayrıca Türkiye, yatırımların miktarını artırmak üzere Katarlı işadamlarını çeşitli sektörlerde yatırıma da davet etti ("*Katar Ziyareti*", 2008; "Türkiye, Katar'dan," 2008; "Katar-Türkiye Ticaret," 2008; Efeğil, 2009a: 365-366).

Katar Emiri Hamad bin Halife'yle bir araya gelen Gül, iki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin daha da geliştirilmesi, enerji iş birliğinin artırılması ve KİK-Türkiye ilişkilerine yapılacak katkı gibi konuları görüştü. Ayrıca iki lider, bölgesel düzeyde Ortadoğu Barış Süreci ile Filistin, Lübnan ve Irak'ın durumları ve yanı sıra uluslararası alanda terörizmle mücadelede iş birliği benzeri hususları da ele aldı ("*Katar Ziyareti*", 2008). Arap ülkeleri ve Filistinli aktörler ile İsrail arasındaki barış çabalarını ve İsrail'in bölge ülkeleriyle ilişkilerinin normalleştirilmesini destekleyen Katar, İran ile İsrail ve Batılı ülkeler arasındaki sorunların da barışçıl çözümünü savunmaktaydı. Bu nedenle de İsrail'in İran'a karşı sert bir tavır alınmasına yönelik telkinlerine, İran'ın komşu ve önemli bir ülke olduğunu ve bölgesel istikrar doğrultusunda İran'la barışçıl müzakerelerin tercih edilmesi karşılığını verdi ("*İsraeli Minister*," 2008; "Cumhurbaşkanı Gül," 2008a). Bu süreçte enerji iş birliğinden başlayarak ekonomik ve ticari etkileşimlerin daha da geliştirilmesi açısından Katar Emirinin Ağustos 2009'daki Türkiye ziyareti önem arz etti.

Türkiye'de gerçekleştirilen İş Konseyi ikinci toplantısına katılmak üzere gelen Katar Emiri, Başbakan Erdoğan'la başta enerji olmak üzere iki ülke arasındaki ticari ilişkileri aldı. Emir'in açıklamaları, Türkiye'nin enerji konusundaki girişimlerini Katar'ın yakından takip ettiğini ve Erdoğan'ın enerji alanında kalıcı ve uzun vadeli iş birliği geliştirme hedefi doğrultusunda önerdiği doğalgaz boru hattı projesine de olumlu baktığını ortaya koydu.⁹³ Bunların yanı sıra, her alanda

⁹³ Bölge ülkelerinin kendi aralarındaki ekonomik karşılıklı bağımlılığa ve Avrupa'yla bütünleşmelerine katkı sağlama potansiyele sahip bu proje için bkz. Açıklık (2011).

ilişkilerin daha da geliştirilmesi yönünde liderler düzeyindeki kararlılık vurgulandı ("Türkiye ile Katar," 2009). İki ülke arasındaki karşılıklı yatırımların 8 milyar \$'a ulaştığı 2009 itibariyle gıda güvenliği, altyapı yatırımları ve turizm benzeri alanlarda da iş birliği yapıldı. Dahası Türkiye, doğalgazın yanı sıra petrokimya sektöründe de ilişkileri geliştirmek istemekteydi. Doğalgaz boru hattı projesi de enerji iş birliği doğrultusunda Katar gazının Türkiye'nin transit enerji geçişindeki konumundan istifade edilerek dünyaya pazarlanması hedefinin bir parçasıydı.

Emir'le yapılan görüşmelerde; enerji bakanlarının denetimindeki bir çalışma grubunun doğalgaz boru hattı, rafineriler ve depolama tesislerinin inşasıyla ilk etapta 4 milyar m³ gazın sevki konularını ele alması kararı bu yönde atılan ilk adımı oluşturdu (Efegil, 2011: 349). Daha da önemlisi, Türkiye Katar'la ilişkilerini ikili düzeyde de stratejik iş birliği seviyesine çıkarmak düşüncesindeydi. Buna yönelik teklif ise ekonomik ve kültürel etkileşimlerin daha artırılması çağrısının yapıldığı İş Konseyi üçüncü toplantısında ortaya kondu. Başbakan Erdoğan, 2010'da Katar'da düzenlenen bu toplantıda Katarlı işadamlarını ve turistleri Türkiye'ye davet etti ve bu çerçevede vizelerin kaldırılmasını gündeme getirdi. 2002'de 24 milyon \$ olan ticaret hacminin 2008'de 1,2 milyar \$'a ulaştığını belirtti ve böylece 1 milyar \$'lık hedef kısa sürede aşılmış oldu. Katar'la gelişen ekonomik ilişkiler, siyasi ilişkilerdeki gelişimin de bir göstergesiydi ve Türkiye buna stratejik bir nitelik kazandırmak istemekteydi. Bu doğrultuda Erdoğan, iki ülke arasında yüksek düzeyli stratejik işbirliği konseyi tesis edilmesini teklif etti (Muslu, 2011: 420). AK Parti döneminde etkileşimlerin önemli bir gelişme seyrine girdiği Bahreyn de Türkiye'nin bölge siyasetinde ve üstlendiği bölgesel rollerin kabulünde önemli bir konuma sahipti.

Bahreyn Kralı Hamad bin İsa, Ağustos 2008'de, Bahreyn'den devlet başkanı düzeyinde yapılan ilk Türkiye ziyaretini gerçekleştirdi. Ziyaretin ardından Kasım'da da ilk Türkiye büyükelçisi atandı. El-Halife'nin üst düzey görüşmelerde bulunduğu ziyarette Türkiye, KİK'le imzalanacak serbest ticaret anlaşması için destek talep ederken aynı zamanda ikili ilişkiler ve bölge meseleleri ele alındı. Sanayi ve ticaret bakanlarıyla iş dünyasının katıldığı İş Konseyi toplantısında ise karşılıklı yatırım olanakları değerlendirildi. Dışişleri Bakanı Şeyh Halid'in Aralık'taki ziyaretinde ise bölgede tırmanan şiddet ve ABD ile yapılan anlaşmanın ardından Irak'ın durumu gibi bölgesel konular ele alındı. İran konusunda diğer KİK ülkeleriyle aynı düşüncede olan Bahreyn, bunun da ötesinde çeşitli platformlarda, Arap ülkelerinin ve Türkiye'nin yanı sıra İran ve İsrail'in de dahil olduğu yeni bir bölgesel örgüt tesis edilmesi fikrini dile getirdi ve Türkiye de bunu destekledi (Yılmaz, 2009b: 378-379). Bu da gösterdi ki, Türkiye için Bahreyn bölgesel meselelerin istişare edilmesi gereken bir ülkeydi. Dışişleri Bakanı Babacan'ın Irak ve Gazze başta olmak üzere bölge

meselerini ele alındığı ve Türkiye'nin istikrara yönelik oynadığı bölgesel rol konusunda destek tazelediği Şubat 2009'taki ziyareti de bunun yeni bir göstergesiydi ("Babacan'ın Bahreyn," 2009). Gül'ün Nisan'daki ziyareti ise Bahreyn'le siyasi, ekonomi ve güvenlik iş birliğini artırmayı amaçladı. 2010'da ise değeri 20-25 milyar \$'ı bulan altyapı ve inşaat projelerinde Türk şirketlerin daha fazla yer alarak ekonomik etkileşimlerin geliştirilmesine odaklanıldı (Öztürk, 2011: 454).

Bölge siyasetinde barış ve istikrarı önemesine ve BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğini desteklemesine rağmen Umman'ın Türkiye ile ekonomik ilişkileri diğerlerinin gerisinde kaldı ve 2008'de 225 milyon \$ olan ticaret hacmi 2009'da küresel ekonomik krizin etkisiyle 131 milyon \$'a geriledi. Yine de Umman'daki Türk şirketlerinin bu durumu iyileştireceği ümidi hakimdi zira bu süreçte değeri 3 milyar \$'ı aşan ihaleler kazanarak ekonomik ilişkiler için gelişme potansiyeli sunmaktaydılar. Ayrıca Mart 2009'da Umman'daki Ortak Komite toplantısında Türk heyeti; Turizm, Petrol, Sanayi ve Ticaret bakanlık yetkilileriyle bu yönde görüşmeler de gerçekleştirdi (Kalaycı, 2011a: 365). 2010 toplantısında ise turizm sektöründeki iş birliğine odaklanıldı. Ayrıca Umman'da faaliyet gösteren Türk şirketlerinin sayısı 20'ye ve üstlendikleri projelerin değeri de 4 milyar \$'a yaklaştı. Umman Sultanı Kabus'un davetiyle bu ülkeye giden Cumhurbaşkanı Gül'ün ziyaretiyle de ilişkilerdeki gelişim önemli bir ivme kazandı. Zira ekonomiden güvenliğe dek ilişkilerin geliştirilmesinin hedeflendiği ve bölgesel konuların ele alındığı görüşmelerde Türk şirketlerine 1,5 milyar \$'lık yeni projeler verildi ve bu sayının toplamda 8 milyar \$'a ulaşması hedeflendi; ticaret hacminde 1 milyar \$ beklentisi dile getirildi. Ayrıca müteahhitlik, altyapı, enerji ve savunma sanayinde yeni iş birliği imkanları değerlendirildi. İran ve Filistin meselelerine dair müzakereye dayalı çözüm fikrini paylaşan Umman, Türkiye'nin bölgesel meselelere dair üstlendiği rolleri ve KİK çatısı altında geliştirilen ilişkileri de destekledi (Orhan ve Ayhan, 2010: 72-75; Kalaycı, 2011b: 397). Böylece Türkiye'nin üye ülkelerle özellikle çok boyutlu dış politika ve müşterek güvenlik ilkeleri çerçevesinde istikrara dayalı bölgesel düzen tesisi doğrultusunda kurduğu etkileşimlere örgütsel düzeyde KİK'le kurumsallaşan ilişkileri de eşlik etti.

4.5.2. KİK Bünyesinde Stratejik Diyalog

Türkiye'nin istikrar ve refaha dayalı bir bölgesel düzen tesisi amacıyla kurduğu etkileşimlerin kolektif güvenliğe katkı sağlayacak bir niteliğe kavuştuğu önemli bir örneği de KİK ülkeleriyle olan etkileşimleri teşkil etmekteydi. Zira tam da bu amaçla KİK ülkeleriyle etkileşimlere de stratejik bir nitelik kazandırılmakta ve bu sayede kolektif kimliğe neden olacak etkileşimler yoğunlaştırılarak nedensel mekanizmalara süreklilik kazandırılmaktaydı.

Bu süreçte KİK, Türkiye ile üyeleri arasındaki iş birliği için önemli bir bölgesel ve çok taraflı platform olmaya devam etti. Öyle ki Türkiye bu ülkelerle stratejik iş birliğini KİK çatısı altında, Babacan'ın Eylül 2008'de katıldığı Dışişleri Bakanları toplantısıyla kurumsal düzeye taşıdı. KİK ülkelerinin Türkiye'yi "stratejik ortak" olarak nitelendirdikleri toplantıda, bir yıllık yoğun temasların ürünü olan ve ekonomiden güvenliğe dek ortak çıkar alanlarında iş birliğinin geliştirilmesini öngören mutabakat zaptı imzalanarak Türkiye-KİK Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalogu tesis edildi ("Babacan Körfez," 2008; "Dışişleri Bakanı," 2008; "GCC Names," 2008).⁹⁴ KİK ülkeleriyle ilişkilerin ziyaretler ve anlaşmalar çerçevesindeki tarihi seyri, böylece kurumsal bir nitelik de kazanmış oldu. Bu sayede, daha önce siyasi ve ideolojik sebeplerle ekonomi ve ticaretin ötesine geçemeyen ilişkiler, iktidarların ömrüne ve dış konjonktüre bağımlılıktan kurtulma potansiyeline erişti. Bu ortaklık bölgenin geleceği açısından da önemliydi zira bir yanda; üye ülkeler arasında gümrük birliğinin yanı sıra serbest ticaret ve dolaşım hakkı sağlayan, ortak pazarın yanı sıra ortak bir merkez bankası ve ortak bir para birimi kurma yolunda ilerleyen, ortak askeri birimlerin tesisinde önemli mesafeler kat eden KİK ülkeleri vardı.⁹⁵ Diğer yanda ise kendi güvenliği ve istikrarı ile bölge ülkelerinin sorunları arasında bağ kurarak istikrar ve refaha dayalı bölgesel bir düzen tesis etmeye odaklanmış, son dönemlerde de bu ülkelerle ilişkilerini stratejik iş birliği mekanizmalarıyla kurumsallaştıran Türkiye vardı. Dolayısıyla "maksimum entegrasyon" doğrultusunda hareket eden Türkiye, kendi aralarında benzer bir süreç yaşayan KİK ülkelerinden olumlu karşılık gördü (Kor, 2009b: 66-67). Toplantıda ele alınan BAE ile İran arasındaki üç ada krizi, Filistin ve Lübnan'ın geleceği ve Arap-İsrail ilişkileri konularıyla

⁹⁴ Türkiye'nin demografik, askeri ve ekonomik kapasitesinin yanı sıra hem Batılı aktörlerle hem de bölge ülkeleriyle kurumsal boyutlara varan ilişkileri sayesinde, ekonomi ve ticaretten güvenlik ve savunmaya dek bir çok farklı alanı kuşatan stratejik iş birliklerini de içerecek biçimde ve güvenliklerini sağlamalarına katkıda bulunmak amacıyla KİK ülkelerinin bireysel savunma kapasitelerini artırmaya ve diğer bölge ülkelerinin de dahil olduğu kolektif bir güvenlik mekanizması oluşturmaya dönük üstlenebileceği role dair bir değerlendirme için bkz. Başkan (2011). İstanbul İşbirliği Girişimi (İİG) bağlamında NATO'yla güvenlik iş birliği için bkz. Bruni (2008).

⁹⁵ KİK ülkeleri, Aralık 2007'de Katar'da yapılan zirvede aldıkları karar doğrultusunda, Ocak 2008 itibarıyla ortak pazara geçti. 715 milyar \$'lık bir ekonomik büyüklüğe sahip KİK ülkelerini bir araya getiren Körfez Ortak Pazarı; ulaşılabilir kaynakların optimum kullanımıyla üretimde verimliliğin artırılmasını, uluslararası ekonomik müzakere konumunun güçlendirilmesini ve bölgeye daha fazla yabancı yatırımcının çekilmesini amaçlamaktaydı. Ayrıca bu ülkelerin vatandaşlarına; üye ülkelerde serbestçe dolaşma, özel ve kamu kurumlarında çalışma, yatırım yapma, hizmet ve taşınmaz alıp satma hakları da tanındı. KİK ülkelerinin kendi aralarındaki ticaret hacmi, toplam ticaret hacimlerinin onda biri kadardı ve ortak pazar sayesinde gelecek iki yıl içinde dörtte bire çıkarılması da hedefler arasındaydı ("GCC Common," 2008). Bir sonraki adım ise 1 Ocak 2010 itibarıyla el-Halici olarak isimlendirilen ve krizlere karşı dayanıklı bir yapıda tasarlanan ortak para birimine geçmekti ("Arap Ortak," 2008). Dolayısıyla bu süreç, KİK ülkelerinin kendilerine yönelik kimlik atıfları ve kendi aralarında hedefledikleri etkileşimin niteliği açısından önemliydi. Örneğin Suudi Arabistan tarafından düzenlenen ve farklı dinler ve toplumlar arasında etkileşimi teşvik eden kimi uluslararası kültürel faaliyetlerin de gösterdiği gibi (Ataman, 2009b: 185-186), söz konusu kimlik atfı, refahı ve istikrarı artırmak için sorunların çözümünde diyaloga önem vermektedir.

ikili ilişkilerin ötesinde bir bölgesel düzen fikrinin paylaşıldığını gösterdi ("Babacan Körfez," 2008).

KİK'in tek bir ülke ile kurduğu ilk stratejik iş birliği mekanizması olan Stratejik Diyalog ile Türkiye, düzenli istişarelerde bulunarak bir yandan ortak bir bölge siyaseti yürütme diğer yandan ikili ilişkilerini ileri seviyelere taşıma imkanı elde etti. Zira kendisini Körfez'deki muhtemel istikrarsızlıklardan ilk etkilenecek ülkeler arasında görerek, güvenlik ve istikrarına önem verdiği KİK ülkeleriyle stratejik iş birliğini geliştirmek istedi. Toplantıdaki konuşmasında Babacan, kuzeyinde Türkiye'nin ve güneyinde KİK ülkelerinin yer aldığı Ortadoğu bölgesini bir "kriz kuşağı" olarak nitelendirdi ve her iki tarafın da Doha Mutabakatından Suriye ile İsrail arasındaki arabuluculuk faaliyetlerine dek çeşitli girişimlerle bölgesel istikrara katkıda bulunan aktörler olduğunu belirtti. Dolayısıyla iki taraf arasında stratejik diyalogun gelişimi de önemliydi.

Ekonomik iş birliği ise bu sürecin önemli bir boyutunu oluşturdu. Enerji kaynaklarının güvenilir bir biçimde dünya pazarlarına ulaşmasını sağlamayacak projeler geliştiren bir ülke olarak Türkiye ile enerji tedarikçileri olarak arz–talep dengesinin sürdürülebilir olması kendileri açısından mühim olan KİK ülkeleri arasında enerji iş birliğine dair potansiyellerin varlığı da söz konusu sürecin bir başka boyutuydu.⁹⁶ Ayrıca deniz ve havayolu bağlantılarıyla güçlendirilmek üzere, iki tarafı birbirine bağlayarak Avrupa'ya ulaştıracak bir demiryolu hattının inşası da Türkiye'nin stratejik diyalog çerçevesinde bölgeyle bütünleşme önerileri arasında yer aldı. Elbette son dönemlerde artan etkileşimlerle güçlenen tarihi bağların da söz konusu stratejik ortaklığı kolaylaştırdığı düşünülürdü. Bu da bölgesel ve uluslararası düzeylerde ortak çıkar ve hedeflere sahip oldukları fikrini beraberinde getirdi ("Babacan: Körfez," 2008; "Gulf Monarchies," 2008; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008g; Ayhan, 2009c). Stratejik ilişkilerin bu seviyeye erişmesinde, bölgesel bir mesele olarak İran'ın dengelenmesi arayışının da payı vardı. KİK ülkeleri, İran'ı dengeleyecek bir Irak'ın yokluğunda Batı karşıtı ve Şii unsurları tehdit görerek Türkiye ile güvenlik iş birliğine ihtiyaç duymuş ve bu doğrultuda eğitim, teknik ve bilimsel iş birliği öngören askeri anlaşmalar imzalamışlardı (Altunışık ve Martin, 2011: 576). Toplantıdaki konuşmasında da Babacan, Türkiye'nin KİK ülkeleriyle ortak bir biçimde, bölgede nükleer silaha sahip bir İran istemediğini ve sorunun diplomasiyle çözülmesini önemseydiğini belirtti. İran'a en üst düzeyde aktarıldığını söylediği bu tavrın, İran'ın uluslararası çabaları iyi niyetle ve zamanında değerlendirmesi telkinini içerdiğini de ifade etti (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008g; "GCC, Turkey,"

⁹⁶ Türkiye ile KİK ülkeleri arasında Stratejik Diyalogun tesis edildiği sürece dek olan ekonomik etkileşimlerin genel bir değerlendirmesi için bkz. Biberovic (2008).

2008). Bu nedenle İran'a dair kimi yaklaşım farklılıkları ilişkilerin gelişimine bu dönemde engel olmadı. Türkiye ile bölge ülkelerinin, Irak'ın yanı sıra Lübnan ve Filistin gibi konulara dair bölge siyasetlerinde önemli oranda ittifak içinde olmaları da bu durumun bir sonucuydu (Yeşilyurt, 2013: 436-437).

Davutoğlu'nun başkanlığı döneminde, Temmuz 2009'da Türkiye'de düzenlenen ilk Stratejik Diyalog toplantısı, Türkiye için bir yandan yeni iş birliği imkanlarını değerlendirerek mevcut ilişkileri daha da geliştirmek, öbür yandan ortak çıkarlar doğrultusunda bölgesel ve uluslararası gelişmelere dair istişareler yapmak açısından önemli bir zemin teşkil etti (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009h). Toplantı sonrasında Davutoğlu, tarihi ve kültürel bağların perspektif ve vizyon ortaklığı sağladığını savunarak geleceğe dönük bakış ve planlamanın da stratejik diyalog mekanizmasıyla ortak bir biçimde şekillendirileceğini ifade etti. Üç boyuta sahip olduğunu belirttiği bu mekanizmanın ilk boyutunu, iki taraf arasında tarihi olarak hiçbir siyasi ihtilaf barındırmayan ikili ilişkilerin ötesine geçerek kurumsallaşan siyasi ve stratejik diyalog oluşturmaktaydı. Öngördüğü üst düzey siyasi etkileşimlerle bu boyut, ekonomik karşılıklı bağımlılık kurmayı ve bölgede ortak bir biçimde ve kültürel uyum içinde barış, refah ve istikrarı tesis etmeyi hedeflemekteydi. Davutoğlu, yapılması gerekenler konusunda da tam bir mutabakatın olduğunu belirtmekteydi. İkinci boyutu ise ekonomi oluşturmakta ve hem Ortadoğu'nun hem de dünyanın iki istikrarlı ekonomi havzasını oluşturan Türkiye ile KİK bölgesinin, aradaki engeller kaldırılarak entegrasyonunu öngörmekteydi. Nitekim Davutoğlu'na öre Türkiye ve KİK ekonomileri birbirlerini tamamlayıcı nitelikteydi ve iş birliği potansiyeli gerçekleştiğinde Ortadoğu'nun istikrarla anılmasına katkıda bulunacak imkanlara sahipti. Bu doğrultuda serbest ticaret anlaşmasının neticelendirilmesi ve ulaşım imkanlarının artırılması da önemliydi. Davutoğlu ayrıca savunma sanayi dahil sanayi, enerji ve turizm sektörlerinde kapsamlı projelerin geliştirilmesine karar verildiğini de açıklamaktaydı. Diğer iki boyutun tamamlayıcısı olarak kültürel boyut ise kapsamlı sosyal ve kültürel programlarla güçlendirilmesi öngörülen üçüncü boyutu teşkil etmekteydi. KİK tarafı ise gelişen ilişkiler ve yaygınlaşan iş birliğinin söz konusu stratejik diyalog mekanizmasıyla bölgesel sorunlara bölge ülkelerinin kendilerinin çözüm bulacağı bir süreci de beraberinde getireceğini, bu konuda her iki tarafın da liderler düzeyinde ortak bir irade ve kararlılık içerisinde olduğunu dile getirmekteydi. Nitekim bölgesel meselelerde de benzer yaklaşımlar ortaya konmaktaydı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2009i).

2005'te imzalanan ve ekonomik iş birliği faaliyetlerinin takibini ile yeni alanların keşfini öngören Ekonomik İşbirliği Çerçeve Anlaşması bu toplantıda yürürlüğe konarak ekonomik ve ticari

ilişkileri daha da geliştirmeye dönük Ekonomik İşbirliği Ortak Komitesi tesis edildi. Sermaye hareketlerinin, ortak yatırım projelerinin ve ticari nitelikli yatırımların kolaylaştırılmasına dair düzenlemeler yapılması da anlaşma maddeleri arasında yer almaktaydı (T.C. Resmi Gazete, 2009). Enerji kaynaklarının kullanımı ve geliştirilmesine dair ortak projelere dönük çalışmalar da kapsamlı iş birliği geliştirme niyetinin bir parçasını oluşturmaktaydı.

Ekim 2010'da Kuveyt'te yapılan ikinci toplantıda ise Davutoğlu, Türkiye'nin bölgesel sorunların bölge ülkelerince çözülmesini ve yöntem olarak da her alanda iş birliğinin güçlendirilip ekonomik karşılıklı bağımlılıklar oluşturarak bölgesel refah ve istikrara katkıda bulunmayı savunduğunu dile getirdi. Bu doğrultuda da KİK ülkeleriyle kurulan stratejik iş birliğinin Türkiye ile Suriye, Ürdün ve Lübnan arasında tesis edilen YDDK'ya dahil edilerek Körfez'le Avrupa arasında güçlü ve etkin ulaşım, iletişim, enerji ve ticaret bağlantıları oluşturulması hedefine değindi. Davutoğlu ayrıca Mayıs 2010'da Suudi Arabistan'da toplanan Ekonomik İşbirliği Ortak Komitesi'nin tavsiyeleri doğrultusunda 1- ticaret ve yatırım, 2- tarım ve gıda güvenliği, 3- ulaştırma ve iletişim, 4- enerji, 5- kültür, 6- turizm, 7- sağlık, 8- eğitim ve 9- çevre ortak çalışma gruplarının oluşturulmasına dair uzlaşıldığını ve Ortak Eylem Planında öngörülen takvim doğrultusunda faaliyetlerine başlayabileceğini ifade etti. Türkiye'nin "doğal" ekonomik ortağı olarak gördüğü KİK ülkeleriyle ticaret hacminin 2002'den 2008'e sekiz kat artarak 16,6 milyar \$'a eriştiğini ve 2009'da küresel kriz nedeniyle bir daralma yaşansa da 2010'da yeniden toparlanmakta olduğunu, serbest ticaret anlaşmasının bu açıdan önem arz ettiğini, Türkiye'deki Körfez yatırımlarının 10 milyar \$'ı aştığını ve Türk şirketleri tarafından üstlenilen müteahhitlik projelerininse 20 milyar \$'a ulaştığını belirtti. Daha önce önerilen demiryolu ağının bölge ülkelerini Türkiye üzerinden Avrupa ve Orta Asya'ya bağlayacağına değinen Davutoğlu, Türkiye'nin KİK ülkeleriyle eş zamanlı bir biçimde faaliyete geçirmek üzere proje çalışmalarına başladığını, projenin ilgili çalışma grubu tarafından takip edileceğini ve her iki tarafa da ekonomik katkılar sağlayacağını dile getirdi. Ayrıca enerji sevkiyatından LNG ve doğalgaz işleme tesislerine dek farklı alanlarda iş birliği artırılabilir; çevre, kültür, eğitim ve sağlık gibi alanlar da dahil edilerek ilgili çalışma gruplarının bir an evvel oluşturulmasıyla ilişkilerin gelişimine katkı sağlanabilecekti. İki taraf arasında, vizelerin kaldırılması için ortak vize uygulamasının geliştirilmesi ve böylece toplumsal etkileşimlerinin kolaylaştırılması da Türkiye'nin talepleri arasındaydı. Askeri iş birliğinin de stratejik diyalog mekanizması çerçevesinde derinleştirilen ilişkilerin bir parçası olması gerektiğine değinen Davutoğlu, Mayıs 2010'da Suudi Arabistan'la imzalanan Askeri İşbirliği Çerçeve Anlaşmasıyla KİK ülkeleriyle ikili düzeydeki sözleşmelerin savunma sanayiinde iş

birliğine uygun bir zemin oluşturacak biçimde tamamlandığını belirtti (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010a).

4.6. Değerlendirme

Çıkarlarına ve davranış normlarına, dolayısıyla kim olduğuna ve muhataplarını nasıl gördüğüne dair kendisini onlara ifade eden kimlik atfını bu dönemde de muhafaza eden Türkiye, bu sayede tahmin ve kabul edilirliliğini sürdürerek kimliğini inşa edecek ve aktif bölge siyasetini sürdürecektir etkileşimleri de devam ettirdi. Bu nedenle de bu bölümde Türkiye'nin, bölge ülkeleriyle normatif bütünleşmeye dönük etkileşimlerinin temelini oluşturan, kendisine ve bölgesel muhataplarına dair düşüncelerinin kazandığı sürekliliğe odaklanıldı. Böylece Türkiye'nin kendisini bölgesel gelişmelerin kaçınılmaz etkileri nedeniyle bölgesel aktörlerle bu gelişmeleri yönlendirebileceği etkileşimler kurmak durumunda olan düzen kurucu bir merkez ülke ve muhataplarını da istikrar ve refah bakımından karşılıklı bağımlılık ve kader ortaklığı içinde olduğu aktörler olarak görmeyi sürdürdüğü tespit edildi. Bu süreçte bölgesel muhatapların kendilerine ve Türkiye'ye dair dönüşen düşünceleri de kurulan etkileşimler sayesinde devam ettirildi. Kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarına süreklilik kazandırarak bölgesel düzen çabalarının kolektif güvenliğe katkı sağlayıcı bir nitelik arz etmesini de bu doğrultuda kurulan etkileşimler mümkün kıldı.

Türkiye'nin karşılıklı tehdit algılamalarının sebep olduğu güvenlik risklerinin ortadan kalktığı bu dönemde bölge ülkeleriyle ilişkilerini daha ileri seviyelere taşımak istemesinde, bölgesel meselelerin doğurduğu istikrarsızlıkları dış politika ve bölge siyaseti ilkeleri doğrultusunda siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda iş birliklerini güçlendirerek müşterek bir şekilde ortadan kaldırma fikri vardı bölge ülkeleriyle arasındaki karşılıklı ötekileştirmeye son verme düşüncesi etkiliydi. Bir önceki dönemde ilişkilerin normalleşip karşılıklı ötekileştirmeden vazgeçilmesine ve egemenliklere dayalı bölgesel bir statüko kurulmasına imkan sağlayan bu fikir, aktörlerin etkileşim süreçlerinde sağlamlaşan birbirlerine dair paylaşılan düşünceleriyle birlikte bu dönemde bölgesel düzen tesisine küresel güvenlik boyutunu kazandırdı. Bunun anlamı, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle kader ortaklığı fikrinin onlar tarafından da paylaşılmakta olduğuydu. Bölgesel meselelere birlikte çözüm arayışının yanı sıra etkileşimleri her alanda daha da yoğunlaştırma ve stratejik ortaklıklar çerçevesinde entegrasyona yönlendirme çabalarının temelinde de bu paylaşım vardı. Ayrıca bu doğrultuda komşularla sıfır sorundan ziyade komşuların kendi arasında sıfır soruna odaklanan etkileşimlerin daha da arttığını söylemek de mümkündür. Dolayısıyla uluslararası baskılara sebep olan meşruiyet sorunlarından reform ihtiyacına ve güvenlik

kaygılarından çözüm bekleyen krizlere dek her türlü bölgesel istikrarsızlık kaynaklarıyla iş birliği ve diyalogu artırarak birlikte mücadele etme yöntemleri benimsendi. İlişkilerin niteliğindeki yapısal dönüşümü Kantçı ikinci seviyeye taşıyan da bu oldu. Böylece bu dönemde ikili ilişkileri stratejik ortaklıklar kurarak her alanda geliştirmek, bölgesel meselelerle iş birliği yaparak birlikte ilgilenmek ve bu sırada kurulan etkileşimlerde beklentilere karşılıklı bir şekilde riayet ederek buna uygun kimlik atıflarında bulunmak birer norm haline gelmekteydi.

Türkiye merkez ülke kimlik atfına uygun bir biçimde ve dış politika ve bölge siyaseti ilkeleri doğrultusunda bu dönemde de Irak, Suriye ve Lübnan'ın ekonomik, siyasi ve toplumsal istikrarlarını önemseyerek ikili ilişkilerini geliştirmeyi sürdürdü. Ancak Mısır ve KİK üyeleri dahil tüm bölgesel muhataplarıyla stratejik ortaklıklar geliştirerek etkileşimlerini ikili seviyenin ötesine taşıdı. Böylece her birini katkıda bulunmak ve yararlanmak bakımından bölgesel istikrarın paydaşları haline getirdi. Aslında küresel ve bölgesel güvenliğe katkıda bulunarak kolektif güvenliği sağlayacak bölgesel düzen tesisi çabalarını da bu esas üzerine oturttu. Etkileşimlerin bölgesel düzenin istikrar, refah ve güvenlik bakımından sonuçları itibariyle müşterek kader mekanizmasını, sonuçların aktörlerin tercihlerine bağlı olması itibariyle de karşılıklı bağımlılık mekanizmasını devrede tutmasını da bu durum mümkün kıldı. Yukarıda değinilen norm geliştirme sürecinin ise bu esnada kurulan etkileşimler sayesinde bölgesel meselelerin çözümü sırasında veya ikili ilişkileri geliştirirken hem dönüşüm ve modernleşme ihtiyacını gidermesi hem de aktörlerin kendilerine birbirlerinin nazarından bakarak birbirlerinden beklentileri doğrultusunda hareket etmesi itibariyle homojenlik ve stratejik etkileşim mekanizmalarını da devrede tutmaktaydı. Ancak aktörlerin bölgesel düzenin tesisi doğrultusundaki iş birliği ve stratejik ortaklık süreçlerine çıkarlarına olduğunu düşündükleri için dahil olmalarından dolayı henüz bu mekanizmaların kolektif kimliklere sadece neden olduklarını söylemek mümkündür. Gerçek kolektif kimlikler ise etkileşimlerin daha fazla süreklilik kazanarak Kantçı kültürün üçüncü seviyede içselleştirilmiş halini mümkün kılacak normatif gelişimin sağlanmasını gerektirmekteydi. Lakin Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan tüm bu etkileşim süreci, Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun tahminine uygun (2010d: 47) ancak hiç de öngörülme-yen bir biçimde, halk ayaklanmalarından olumsuz bir şekilde etkilene-rek tersine döndü ve her ülkeyle aynı hızda olmasa da Kantçı kültürden Lockeçu kültüre doğru bir düşüş yaşadı.

5. BÖLÜM: ORTADOĞU ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERDE KANTÇI KÜLTÜRDEN LOCKEÇU KÜLTÜRE DÜŞÜŞ (2011-2014)

Bu bölümde; AK Parti hükümetleri döneminde Türkiye'nin ikili ilişkiler bağlamında Ortadoğu ülkeleriyle etkileşimlerindeki gelişimi sürdürmekte olduğu bir sırada Arap Baharı adı verilen ve yönetimleri yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya getiren, hatta kimi ülkelerde yıkan, demokrasi talebinde bulunan halk hareketleri tarafından ortaya çıkarılan sistemik bir sürecin bu etkileşimler üzerinde etki ettiği 2011-2014 arası dönemi ele alacaktır. Türkiye'nin bu çalışmada ele alınan bölge ülkeleriyle etkileşimleri, aktörlerin şiddet kullanımını kendiliklerinden sınırlandırmanın ötesine geçerek bölgesel istikrarsızlıkların sebep olduğu ortak tehditler karşısında kolektif güvenliği sağlamaya dönük bir iş birliği seviyesine ulaşmışken, yeniden şiddet kullanımının meşru görüldüğü duruma dönülmesi sebebiyle bu dönem Kantçı kültürden Lockeçu kültüre düşüş dönemi olarak adlandırılacaktır. Öyle ki, etkileşimlerdeki gelişim sayesinde ilişkilerin aktörlerin aralarındaki sorunları şiddete başvurmadan çözenin ötesine geçerek bölgesel istikrarsızlıklar karşısında kolektif güvenlik vaat eden bir iş birliğini çıkarlarına uygun görmeleri sebebiyle Kantçı kültürün ikinci derecede içselleştirilmiş seviyesinden Lockeçu kültürün şiddet kullanımından çıkarına olduğu için uzak durulan ikinci derecesine, hatta bazı örneklerde zorlanma dolayısıyla uzak durulan birinci derecesine indiği gösterilecektir. Dolayısıyla aktörlerin bölgesel istikrarsızlıklar karşısında kolektif güvenlik ilkesini terk etmenin de ötesinde kimlikleri itibarıyla statükocu olmanın da gerisine düştükleri ortaya konacaktır. Ayrıca tüm bu hususların kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarını devreden çıkartarak normatif bütünleşmenin artık söz konusu olmadığı savunulacaktır.

Arap Baharının şiddetlendirdiği demokratik dönüşüm ihtiyacına rağmen Türkiye'nin reform telkinlerinin ve istikrarlı bir bölgesel düzenin buna bağlı olduğuna yönelik fikirlerinin artık dikkate alınmaması dolayısıyla Türkiye ile bölge ülkelerinin birbirlerine yönelik kimlik atıflarının oldukça farklılaştığı, zira egemenlikleri ve güç kullanımıyla ilgili birbirlerine dair düşüncelerinin dönüştüğü, bunun sonucunda kolektif kimlik mekanizmalarından stratejik pratiklerin de artık söz konusu olmadığı gösterilecektir. Nitekim bölge ülkelerindeki yönetimlerin Arap Baharına ve demokratikleşmeye direnişlerinin, Türkiye ile aralarındaki tür ve rol kimlikleri farkını şiddetlendirerek kolektif kimliğin bir nedensel mekanizması olan homojenleşmeyi de ortadan kaldırdığı savunulacaktır. Ayrıca Arap Baharı sürecinde verilen kararların sonuçlarının bölgesel istikrarsızlığı şiddetlendirmesi sebebiyle karşılıklı bağımlılık mekanizmasının da devre dışı

kaldığı gösterilecektir. Beklentiler karşılanmayıp kimlik atıflarının artık kabul görmemesi sebebiyle aktörler birbirlerinden uzaklaştığı için müşterek kader mekanizmasının da sona erdiği savunulacaktır. Egemenliğe meşruiyet atfedilmediği durumlarda normatif bütünleşme için zorunlu bir mekanizma olan kendi kendini sınırlandırmanın da sona erebildiği ortaya konacaktır. Böylece Türkiye'nin dış politika ilkelerinde tezahür eden, bölgeyle aidiyet kuran ve sorunların çözülerek istikrarlı ve hem küresel hem de bölgesel güvenliğe katkıda bulunan bölgesel bir düzen tesisini öngören yeni kimlik atfını sürdürmesine rağmen söz konusu kimlik inşasının durduğu, aktif Ortadoğu siyasetinin imkanının da bununla birlikte ortadan kalktığı gösterilecektir. Bu doğrultuda bu bölümde “Bölge ülkeleriyle gelişen ilişkiler, neden yine AK Parti iktidarı döneminde canlılığını yitirdi ve normatif bütünleşme imkanını kaybetti?” sorusuna cevap verilecektir.

Ortadoğu, Türkiye için diplomatik ve ekonomik önemini bu dönemde de sürdürmekteydi zira Türkiye'nin hem çok bölgeli hem de merkez ülke kimlik atıflarını gerçekleştirmeye dönük boyutunu korumaktaydı. Böylece bir yandan Doğulu ve Batılı kimliğini aynı anda temsil etme imkanı bulmaktayken öbür yandan da tarihi ve coğrafi nedenlerle etkilerinden kaçınmayacağı bölgesel gelişmeleri, bölge ülkeleriyle iyi ilişkilere dayanan istikrarlı bir bölgesel düzen hedefiyle yönlendirmek istemekteydi. Üstelik bunu hem bölgesel hem de küresel aktörlerle iş birliğine izin veren bir siyasetle yapmaktaydı. Zira bölgesel düzen hedefi küresel ve bölgesel güvenliğe aynı anda katkı yapma amacını muhafaza etmekteydi. Bu sayede bölgeyle kurduğu aidiyeti devam ettirmekte olduğunu da göstermekteydi. Ayrıca Arap Baharı süreci de kimliğinin tüm yönlerini, dış politika aktivizmini ve normatif model olma kapasitesine sahip yumuşak bir güç rolünü devam ettirecek biçimde istihdam etmesini gerektirmekteydi. Osmanlı ve İslam geçmişiyle yakınlık kurmasının bir sonucu olan medeniyet perspektifi dolayısıyla bölge ülkelerinin istikrar, refah ve güvenlikleriyle kendi istikrar, refah ve güvenliği arasında bağ kurmayı da terk etmemişti. Merkez ülke kimlik atfı doğrultusunda devlet aktörlerin yanı sıra, üstelik bu dönemde daha fazla bir biçimde toplumsal kesimlerle de münasebetlerini tarihi sorumluluk bilinciyle ve bağımsız dış politikanın bir gereği olarak sürdürmeye özen göstermekteydi.

Bölgesel düzen ve normatif bütünleşme hedefleri doğrultusunda hem özelde Ortadoğu siyasetinin ilkeleri hem de genelde dış politika ilkeleri, Arap Baharı süreciyle birlikte bu dönemde de önemini korumakla birlikte, uygulamaksa gittikçe zorlaşmaktaydı. Zira özellikle baskıcı yönetimlere karşı, “değer odaklı bir dış politika” doğrultusunda demokrasi talebinde bulunan halkların

desteklenmesi kararlaştırılmıştı (Davutoğlu, 2012d).⁹⁷ Bu da aslında bu dönemde Türkiye’yi beklentileri itibariyle egemen yönetimlerle demokratik reform talebinde bulunan muhalif hareketler arasında bırakarak bölge politikasına yön veren ilkeleri itibariyle kimlik atfının bir rol karmaşası doğurmasına sebebiyet vermektedir. Nitekim Türkiye, istikrarlı bir bölgesel düzen için bölge ülkelerinin yönetimleriyle egemenlik ilkesine dayanan meşruiyet etrafında etkileşimler kurarken bu dönemde meşruiyetin kaynağını demokratik yollarla elde edilen halk rızasına dayandırmaya başlamıştı. Yine de tüm bunlar, bölge ülkelerinin hepsiyle aynı anda normatif bütünleşme imkanının kaybolduğu anlamına gelmemektedir çünkü Türkiye bu dönemde kimlik atfının belirli bölgesel aktörler tarafından kabul görmeye devam etmesi dolayısıyla aktif bölge siyasetini Arap Baharı bağlamında da sürdürebilmiştir. Ancak en nihayetinde neredeyse tüm aktörlerle etkileşimi aynı akıbetle neticelenmiştir.

Bu hususları ortaya koymak üzere ilk kısımda bölgesel bütünleşmeye dönük çabaların devam ettiği bir sırada Irak’la etkileşimlerin, hükümetin belirli bir mezhebi kimlik etrafında güç temerküzü sağlama siyaseti karşısında herkese eşit mesafeli yaklaşım doğrultusunda güç paylaşımına dayanan demokratik bir yapının savunulması dolayısıyla kötüleşmesi ele alınacaktır. İkinci kısımda halk hareketlerinin yaşandığı Suriye’yle Esad yönetimini ilk önce reform yapmaya ikna etmeye çalışan ardından bölgesel ve küresel aktörlerle iş birliği içinde yönetim değişikliğini sağlayıp muhalif hareketlerin iktidara geldiği demokratik dönüşümü gerçekleştirmeye dönük çabalar ortaya konacaktır. Üçüncü kısımda bölgesel istikrar açısından iç istikrarına önem verilen ve halk hareketlerinin yaşanmakta olduğu bu süreçte bölgesel gelişmelerden olumsuz etkilenmesini önlemeye çaba sarf edildiği bir sırada belirli toplumsal kesimlerle eşit mesafenin korunamaması dolayısıyla Lübnan’la ilişkilerin kopuşu değerlendirilecektir. Dördüncü kısımda ise Arap Baharından doğrudan etkilenen bir ülke olarak yönetim değişikliğinin gerçekleştiği ama demokratik bir yapının sürdürülemediği Mısır’la normatif bütünleşmeye dönük etkileşimler sürdürülüyorken askeri bir darbeye sona erişti açıklanacaktır. Beşinci kısımda ise Türkiye’nin tüm bu süreçte halk taleplerinin meşruiyet atfedilip birlikte desteklendiği ve demokratik yapılara dayalı bölgesel bir düzenin mümkün olabilmesi için en çok iş birliği yapılan, bunun yanı sıra ikili ilişkilerdeki gelişimin sürdürüldüğü ve dolayısıyla normatif bütünleşmeye dair etkileşimlerin korunduğu KİK ülkeleriyle, yine Mısır’daki askeri darbeye bu etkileşimlerin aniden normatif bütünleşme imkanını kaybetmesi ele alınacaktır.

⁹⁷ Türkiye’nin, Arap Baharı sürecinde, bölgesel ve uluslararası gelişmeler karşısında kimliğini (yeniden) tanımlayıp dış politikasını buna göre formüle edişine dair bkz. Kardeş ve Yeşiltaş (2011).

5.1. Irak

Bu kısımda, Türkiye'nin düzen kurucu bir merkez ülke olarak bölgesel istikrar ve güvenliğe birlikte katkıda bulunmayı sürdürmek, bu doğrultuda Arap Baharı'nın da etkisiyle demokratik siyasi yapılara dayalı bölgesel bir düzen tesis etmek amacıyla Irak'la ilişkilerindeki gelişimi devam ettirme çabalarına rağmen kimlik atfını artık kabul ettirememesi dolayısıyla aktif bölge siyasetine dair imkanın ortadan kalktığı gösterilmektedir. Bunun da etkileşimlerin normatif bütünleşmenin nedensel mekanizmalarını harekete geçirecek biçimde korunamaması sebebiyle ilişkilerin kültürel niteliğinde düşüşe yol açtığı, böylece kolektif güvenliği sağlamayı vaat eden bölgesel düzen arayışından yeniden şiddetin meşru görüldüğü bir duruma dönüldüğü ortaya konmaktadır. Bu doğrultuda ilk olarak Türkiye'nin tüm unsurlarıyla kimlik atfını sürdürürken Irak'la etkileşimlerindeki gelişimi devam ettirme çabası ele alınmaktadır. İkinci olarak, Türkiye'nin Iraklı tüm kesimlere eşit mesafede olma çabasının güvenlikten siyasete dek Irakla etkileşimlerindeki olumsuz yansımaları değerlendirilmektedir. Üçüncü olarak merkezi yönetimle kötüleşen ilişkileri, Irak'la etkileşimleri devam ettirmek bakımından IKBY ile telafi etme gayreti ele alınmaktadır. Dördüncü olarak Irak'ta istikrara katkı bulunma ve etkileşimleri güçlendirme amacıyla Türkiye'nin merkezi hükümetle ilişkilerini normalleştirme arayışlarına bakılmaktadır. Beşinci olarak da Türkiye'nin normalleşme arayışındaki başarısızlığın bu ülkeyle enerji iş birliğini geliştirme çabaları üzerinden etkileşimlere yansımaları üzerinde durulmaktadır.

5.1.1. Halk Hareketlerinin Gölgesinde İlişkilerdeki Gelişimi Sürdürme Çabası

AK Partili karar alıcılar; siyasi birliği ve toprak bütünlüğü korunan, istikrar ve refahın yanı sıra komşularıyla barış içerisindeki bir Irak'ı, istikrar ve refaha dayalı bölgesel bir düzenin tesisi açısından kritik önemde görmeyi, Arap ülkelerinde halk hareketlerinin başladığı bu dönemde de sürdürdü. Zira bu ülkenin karşı karşıya geldiği savaş, işgal, ekonomik ambargo ve insani krizler, bir yandan emek ve kaynak israfına diğer yandansa barış, istikrar ve güvenliği tesis etmeye dönük çabaların sonuçsuz kalmasına yol açarak bölgesel ve küresel ölçekte yıkıcı etkileri beraberinde getirmişti. Türkiye de Irak'la ekonomiden güvenliğe dek etkileşimlerini geliştirip yapıcı ve kalıcı ilişkiler kurmakta bu nedenlerle zorlanmıştı. Dolayısıyla AK Partili karar alıcılar, etnik ve mezhebi çeşitliliğiyle Ortadoğu'nun “nüvesi” olarak nitelendirdikleri Irak'ın her bakımdan istikrarlı bir yapıya ve yanı sıra bölgesel ve küresel aktörlerle güçlü ilişkilere sahip olmasını Türkiye'nin çıkarı olarak tanımlamaya devam etti. Bu bağlamda Iraklı tüm kesimlere eşit mesafede konum almak bu dönemde de öne çıkan ilkelerden biri olmayı sürdürdü. Böylece aktif

Ortadoğu siyaseti, tüm kesimlerle ilişkiler korunarak elde edilen meşruiyete dayanmaya devam edecekti. Mart 2010'da yapılan genel seçimlerin ardından yaklaşık dokuz ay sonra da olsa kapsayıcı ve geniş tabanlı bir ulusal birlik hükümetinin kurulması, bu bakımdan önemsendi ve ülkenin karşı karşıya olduğu sorunların bu çerçevede çözüme kavuşturulması beklendi. Seçim öncesinde ve söz konusu dokuz aylık süre zarfında Iraklı gruplarla kurulan temaslarda da bu husus özellikle vurgulandı. Tüm bunlarsa Türkiye'nin kimlik atfının unsurlarını oluşturan dış politika ilkeleri ve evrensel normlar doğrultusunda, tarihi sorumluluk bilinciyle ve çıkar birliği içerisinde etkileşimler kurmaya devam etmek istediğini göstermekteydi.

Nitekim bu dönemin başında etkileşimler, bölgesel istikrar ve refaha katkı yapacak iş birliği hedefiyle Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi'ne (YDDK) Irak'ın da dahil olmasıyla kurumsal entegrasyon düzeyinde daha da güçlendirilerek sürdürülecekti. Ayrıca Türkiye bu dönemde Irak'la iş birliğini petrol ve doğalgaz kaynakları sayesinde enerji alanında daha da geliştirmeyi, üstelik bu kaynakların çıkarılıp enerji hatlarıyla dünya pazarlarına ulaştırılması bakımından da dünyaya açılan bir kapısı olmayı hedefledi. Güvenlik iş birliğindeyse mevcut mekanizmaların ve temaların doğru yönde ilerleme sağladığı ifade edilmekteydi (Davutoğlu, 2010a: 36-37). Ancak Irak'ta ve Arap Baharı bağlamında diğer bölge ülkelerinde ortaya çıkan gelişmelere dair özellikle Başbakan Nuri el-Maliki ile yaşanan görüş ayrılıkları ve anlaşmazlıklar, hükümetin diğer üyeleriyle ve farklı toplumsal gruplarla yakın münasebetlere rağmen iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimini olumsuz etkiledi.⁹⁸ Yine de bunun ilk yansımaları PKK'yla mücadele bağlamında güvenlik ilişkilerinde ortaya çıktığı için üst düzey ziyaretlerle sağlanan münasebetler, hükümetin yeni kurulduğu bu süreçte bir süre devam etti ve böylece Türkiye, istikrara yönelik tutumunu doğrudan gösterebildi.

Bu doğrultuda Ocak 2011'de Irak'ta yeni hükümetin kurulduğu bir süreçte bu ülkeye giden Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu; Cumhurbaşkanı Celal Talabani, Başbakan Nuri el-Maliki, Dışişleri Bakanı Hoşyar Zebari, Meclis Başkanı Usame el-Nuceyfi, Irakiye lideri İyad el-Allavi, Şii lider Ammar el-Hekim ve eski Başbakan İbrahim el-Caferi ile görüştü. Hükümetin

⁹⁸ Irak'ın etnik, mezhebi ve yanı sıra ideolojik çeşitlilikler barındıran demografik yapısının, ABD işgalinin ardından otoriter bir siyasi yapıdan demokratik bir sisteme yapılan hızlı geçişin, buna rağmen toplumsal ve siyasi kültürün demokratik bir nitelikten uzak oluşu dolayısıyla karar alma süreçlerinde çoğulculuğun sağlanamamasının, etnik ve mezhebi çeşitliliğe yaklaşımları dolayısıyla komşularının, bu bağlam içerisinde Başbakan Maliki'nin gücü tek elde toplayan otoriter, mezhepçi ve marjinalleştirici eğilimlerinin ve sebep olduğu tepkisel karşı yönelimlerin, ABD askerlerinin çekilmekte olduğu bu süreçte Irak'ın toplumsal ve siyasi istikrarı üzerine etkileri için bkz. Ottaway ve Kaysi (2012). Aralık 2010'da ulusal birlik hükümetinin kurulmasının ardından Maliki'nin otoriterliğine dair öngörüler ve örnekler içinse bkz. Ottaway ve Kaysi (2011) ve Rasheed (2011).

kurulmasından duyulan memnuniyeti aktaran Davutoğlu, yaptığı açıklamalarda, gerçekleştirdiği görüşmelerle Türkiye'nin Irak politikasının yeni gelişmeler de dahil bölgesel bağlam içerisinde şekillendiğini ortaya koydu. Zira Türkiye, Irak'ı bölgesel istikrara katkıda bulunabilecek potansiyelde görerek Arap Baharına dair gelişmeleri istişare edeceği bir ortaklık kurmak istemekteydi. Demokratik bir seçimin ardından hükümetin kurulmuş olmasını da Davutoğlu bu çerçevede bölge için "sağlıklı hükümet yapılarının" kurulabilmesi açısından örnek olarak gösterdi. Bu durumu daha da kuvvetlendirmek amacıyla siyasi karar alma süreçlerinde hiçbir aktörün dışarıda bırakılmadan bütünleştirici bir yaklaşımla hareket edilmesi ve güvenlik sorunlarının üstesinden gelinerek sebep olduğu belirsizliğin önlenmesi tavsiyesinde bulundu. Bu sırada stratejik iş birliğini geliştirmeye ve ekonomik entegrasyonu artırmaya dair çabalar bağlamındaysa ikinci YDSK toplantısının hazırlıkları yapılmaktaydı ("Dışışleri Bakanı," 2011; zcan, 2012: 268). Başbakan Recep T. Erdoğan'ın Mart'taki ziyareti de Arap Baharının yanı sıra Irak'ta etnik ve mezhebi gerginliklerin söz konusu olduğu bir sırada⁹⁹ Türkiye'nin tüm kesimlere eşit mesafede yaklaşarak birlik ve bütünlüğünü savunan politikası doğrultusunda bu ülkenin istikrarına ve ikili ilişkilerin gelişimine katkı için yapılan ikinci ziyaret oldu.

Aynı zamanda ABD askerlerinin ülkeden çekilmekte olduğu bu süreçte Irak'tan başlayan bir mezhep çatışmasının artarak bölgeye yayılması endişesi hakimdi. Türkiye de bu gelişmeler sebebiyle birlikte istişare ederek ortak politikalar geliştirmek üzere Irak'la iş birliğini daha da güçlendirmek istemekteydi. Dolayısıyla içerde istikrar ve ekonomik refaha sahip, bölgesel güvenliğe katkıda bulunan ve komşularının yanı sıra uluslararası toplumla daha fazla bütünleşen bir ülke haline gelmesini nemsemekteydi. Tüm Iraklı gruplara eşit mesafedeki tarafsız konumunun da bu doğrultuda katkıda bulunmak üzere kabul edilirliliğini artırdığına inanmaktaydı (T.C. Dışışleri Bakanlığı, t.y.-a: 49-50). Nitekim Türkiye'nin bu konumunu sürdürmek üzere, beraberinde Davutoğlu'nun da bulunduğu bu ziyaretinde Erdoğan, Sünni bir lider olarak ilk defa, Bağdat'ta gittiği camilerin yanı sıra Necef'te Hz. Ali türbesini ziyaret edip şii dini lider Ali el-Sistani'nin yanı sıra çeşitli mezheplerden gruplarla temaslar kurdu ve farklılıkların çatışmalara yol açmaması gerektiğine yönelik bir söylem kullandı (Tr, 2012: 609). Yabancı bir lider tarafından ilk olan Irak Meclisinde yaptığı konuşmada tüm Iraklılara hitap ederek ve Irak Kürt

⁹⁹ Bu gerginliklerden bir tanesi Telaferli şii ve Sünni Türkmenler arasında yaşandı ve Irak'ın mezhebi farklılıklardan kaynaklanan çatışmaların etkilediği istikrarını korumak üzere Türkiye sürece müdahil oldu. Nitekim bu gerginliği sona erdirmek ve sorunları zme kavuşturmak amacıyla oluşturulan Milli Barış Komisyonu, son kez şubat'ta Türkiye'de toplandı ve ardından yapılan açıklamada Davutoğlu, 2 bin kişinin yaşamına mal olan mezhebi çatışmaların sona ermesi gerektiğini belirtti. Türkiye'nin Telafer'de bir niversite kurmak istediği bu süreçte şii ve Sünni temsilciler ise istikrara yönelik katkılardan duydukları memnuniyeti ifade ettiler ("Iraklı şii," 2011; Kalaycı, 2012: 40-41).

Bölgesel Yönetiminin (IKBY) başkenti Erbil'e Türkiye'den en üst düzey ziyareti gerçekleştirerek bunu daha da kuşatıcı hale getirdi. Böylece bölgesel istikrar ve refaha katkıda bulunmak üzere Irak'la etkileşimleri daha da geliştirmek ve PKK sorunu bağlamında güvenlik meselelerini görüşmek için yapılan söz konusu ziyaret, farklı kesimler arasında adil bir güç paylaşımına dair uzlaşıyla kurulmasına istinaden mevcut hükümetin destekleneceğine yönelik açık mesajlarla, aslında bu ülkeyle iş birliğine dayalı ilişkilerin daha da geliştirilmek istendiğini ortaya koydu ("Erdoğan: Irak'la," 2011; "Irak'ta PKK'yı," 2011; "Ticaret Gelişiyor," 2011; "Başbakan Erdoğan," 2011a; Kalaycı, 2012: 57-58).

Bu sayede Türkiye, bölgesel istikrar ve refah odaklı Irak politikası doğrultusunda ekonomik ve ticari etkileşimlerini daha da geliştirmek kadar bu ülkenin hassas dengeler üzerine kurulu siyasi ve toplumsal istikrarını da göz önünde bulundurduğunu gösterdi. Nitekim bu hususlar, özellikle Iraklı yetkililer tarafından çeşitli vesilelerle yapılan ziyaretlerde güç paylaşımına dair yaşanan sorunlar ve bölgesel gelişmeler ele alınırken Türkiye'ye bu yönde katkı sağlama imkânı verdi. Bu da bölgeyi aşan diplomatik girişimlerinin de desteklediği üzere Türkiye'nin bölgesel meselelere müdahil olmak konusunda özgüven ve istekliliğini muhafaza ettiğini göstermekteydi.¹⁰⁰ Böylece YDSK hazırlıkları ve teröre karşı güvenlik iş birliği konuları da iki ülke dışişleri bakanlarınca değerlendirilebildi (Özcan, 2012: 270-272). Zira PKK tehdidi, bu dönemde de ilişkiler üzerinde güvenlik iş birliğini gerekli kılan etkisini sürdürdü ve Türkiye de Irak merkezi yönetimiyle ve IKBY ile bu doğrultudaki temaslarını devam ettirdi.

IKBY ile gittikçe güçlenen ekonomik etkileşimler, sorunun karşılıklı anlayış içinde görüşülmesini kolaylaştırmaktaydı. Nitekim PKK ve Kürt meseleleri bağlamında IKBY'nin, Erdoğan'ın Mart'taki Irak ziyaretinde olduğu üzere IKBY Başkanı Mesut Barzani'nin Kasım'daki Türkiye ziyaretinde de askeri çözümden ziyade diyaloga dayalı siyasi çözüm vurgusu tekrarlandı. Nitekim Barzani, Erdoğan'ın çeşitli açılardan bir ilki teşkil eden ziyaretiyle Türkiye'nin demokratik bir ülke olarak Kürt kimliğini tanıdığını göstermesinin üzerinde özellikle durmuş, dolayısıyla söz konusu sorunların bu çerçevede barışçıl bir şekilde ele alınıp çözülebileceğini savundu. Türkiye'nin bu meselelere ilgili atmak istediği adımlar ve Irak'taki siyasi sorunlar istişare edilirken, ilişkilerin her alanda daha da geliştirilmesine yönelik kararlılık da ortaya kondu ("Başbakan, Barzani," 2011; "Ticaret Gelişiyor," 2011; "Kardeş Kanı," 2011). Ayrıca ABD askerlerinin çekilmesinin ardından Irak'ta ortaya çıkabilecek durum ve Suriye'de

¹⁰⁰ Bu husus için bkz. Aras ve Polat (2007).

muhtemel bir dağılma senaryosunda, özellikle Kürt sorunu çerçevesinde doğabilecek riskler değerlendirildi (Özcan, 2012: 275). Böylece Türkiye, Irak'ta güvenliği sağlamanın daha da zorlaştığı bu süreçte merkezi ve bölgesel yönetimlerin her ikisiyle de güvenlikle ilgili temaslarını sürdürerek siyasi iş birliğini daha da güçlendirmeye dönük adımlar attı (Kalaycı, 2012: 59-60). Ancak Maliki yönetimiyle münasebetlerde yılın ikinci yarısından itibaren sorunlar baş gösterdi. Zira Türkiye, Irak'ta istikrarın kuşatıcı ve demokratik bir yönetim anlayışıyla mümkün olduğu inancıyla farklı toplumsal kesimlerle eşit mesafedeki münasebetlerini sürdürüp hükümete de bu yönde mesajlar verirken bu durum Maliki yönetiminde rahatsızlık doğurdu.¹⁰¹ Dolayısıyla Türkiye'nin Irak toplumunun farklı kesimlerini kuşatacak nitelikte demokratik bir hükümet yapısının oluşturulup karar alma mekanizmasının bu doğrultuda işletilmesine yönelik hassasiyeti, Maliki yönetimindeki Irak'la ilişkileri olumsuz etkileyen ve Türkiye'nin kimlik atfının kabulüne artık mani olan bir niteliğe bürünmeye başladı.

5.1.2. Demokratik Kuşatıcılık Otoriter Dışlayıcılığa Karşı: İlişkilerde Gerginlik

PKK saldırılarına karşı Kuzey Irak'taki kimi hedeflerin bombalanması, bu tür saldırılara karşı Türkiye'nin sessiz kalamayacağı açıklamasının da gösterdiği üzere İKBY tarafından bir tehdit olarak algılanmadı ve aksine Türkiye'yle güçlü ekonomik ve diplomatik ilişkiler öne çıkarıldı. Buna karşın merkezi yönetim, bunu bir egemenlik ihlali olarak gördü ve nota vererek operasyonların acilen durdurulmasını istedi ("Irak'tan Türkiye'ye," 2011a; "Turkey Attacks," 2011). PKK saldırıları, Türkiye için askeri operasyonları zorunlu kılmakla birlikte diplomatik çabalar da sürdürülmekteydi. Nitekim Eylül'de Irak'a giden Türk heyeti, Cumhurbaşkanı Talabani ve diğer yetkililerle terörle mücadele konusunu kapsamlı bir şekilde görüşerek PKK'nın bu ülkedeki varlığından duyulan endişeyi aktardı. Ekim'deyse Türkiye'ye gelen Dışişleri Bakanı Zebari ile yine ağırlıklı olarak terörle mücadele görüşüldü. Bu sayede Irak topraklarından kaynaklanan PKK tehdidine karşı gerekirse tek taraflı adımların atılabileceği vurgulanmakla birlikte Irak'ın kendi anayasasından ve uluslararası hukuktan doğan sorumlulukları çerçevesinde hareket etmesi beklentisi iletildi. PKK'nın sonraki saldırılarına daha geniş ve sınır ötesi

¹⁰¹ Irak'ta (ve Lübnan'da) demografik yapının barındırdığı etnik ve mezhebi çeşitliliklerin siyasete yansımaları dolayısıyla Türkiye'nin bu ülkelerle etkileşimlerinin bir parçasını da bu kesimlerle münasebetler oluşturmaktaydı. Yine de Türkiye, bu kesimlerle münasebetlerini ülkelerindeki bölünmüşlüğü yeniden üretecek biçimde kurmadı. Ancak söz konusu çeşitliliğin karar alma süreçlerinde adil bir biçimde yansıtılması konusundaki tavrı, özellikle Arap Baharının ardından mevcut yönetimlerle ilişkileri olumsuz etkileyen bir hal aldı. Buna bir de halk ayaklanmalarının yaşandığı bölge ülkelerinde barışçıl ve istikrarlı bir geçişe dair telkinleri eklenince, ilişkiler daha da kötüye gitti. Zira istikrar konusunda yaşanan görüş ayrılıkları, Türkiye'nin kimlik atfının gördüğü kabulü sona erdirmeye başlamıştı.

operasyonla karşılık verilmesine rağmen muhtemel sert bir tepkinin de böylece önüne geçildi. Öyle ki Maliki'nin çeşitli askeri önlemlerin alınabileceğine ve Barzani'nin de yukarıda değinilen ziyaretiyle birlikte PKK'nın Irak'taki varlığından rahatsızlık duyulduğuna dair açıklamaları, Türkiye tarafından terörle mücadelesine meşruiyet tanındığı şeklinde yorumlandı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-a; Özcan, 2012: 274; Kalaycı, 2012: 59-60). Ancak merkezi yönetimle güvenlik alanındaki etkileşimler, iki ülke arasındaki ilişkilerin bölgesel gelişmelere dair farklılaşan bakış açılarından olumsuz etkilendiğinin işaretlerini vermekteydi.

Aslında Irak merkezi yönetiminden bu yöndeki ilk tepki, Mayıs'ta hükümet sözcüsü Ali Debbağ'ın Fırat ve Dicle nehirlerinden bırakılan suyun miktarına dair uzlaşmazlıklar dolayısıyla, YDSK kurulurken imzalanan Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Anlaşmasının meclisten geçmeyeceğini açıklamasıyla verilmişti. Zira Irak, su paylaşımı konusunda kendisine bırakılan miktarı artıracak yeni bir anlaşmanın imzalanmasını ve söz konusu anlaşmada da bir madde olarak yer almasını; çünkü tarım sektörü için miktarın artırılmasına ihtiyaç duyduklarını ama Türkiye'nin buna yanaşmadığını savunmaktaydı ("Irak'tan Türkiye'ye," 2011b).¹⁰² Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Sünni lider Tarık Haşimi'nin tutuklanması girişimi de içinden geçilen süreç itibarıyla bu gerilimi yıl sonuna doğru daha bariz bir hale getirdi.¹⁰³

Maliki'nin Şii kimliğine dayanan güç temerküzüne karşı etnik ve mezhebi farklılıkların Irak'ın siyasi ve toplumsal bütünlüğüne zarar verecek biçimde istikrarsızlıklara sebep olmaması düşüncesiyle Mart 2010'daki genel seçimlerde Türkiye, Allavi liderliğindeki, etnik ve mezhebi kimliklere dayanmayan Irakiye ittifakını desteklemişti. Ancak Irakiye'nin seçim galibiyetine ve yeni hükümetin çoğulcu niteliğine rağmen başbakanlığı elinde tutan Maliki'nin otoriter eğilimlerini şiddetlendirerek sürdürmesi, ABD'nin Aralık 2011'de askerlerini tamamen çektiği bir ortamda Haşimi'nin tutuklanması girişiminin ardından gün yüzüne çıkan gerginliklere yol açtı (Balcı, 2013b: 121). Zira Haşimi'nin, korumalarının kendi emriyle suikastlar dahil suç işledikleri iddiasıyla tutuklanmak istemesi, Iraklı Sünni siyasetçilere yönelik çeşitli baskıcı müdahaleler ve ABD askerlerinin çekilmesiyle birlikte Sünniler ve Türkiye tarafından gücün tek bir kişide, Maliki'nin elinde toplanması çabası olarak değerlendirildi ("Tarık Haşimi," 2011; "Irak'ta Siyasi,"

¹⁰² Oysa ki 2008'de imzalanan söz konusu anlaşmanın gözden geçirilerek, YDSK ile birlikte iki ülke arasında bu yöndeki iş birliğinin daha da geliştirilmek istendiği bir süreçte ilgili bakanlar arasında, bu doğrultuda sulama ve tarım alanında iş birliğine dair bir mutabakat metninin de imzalandığı Ocak'taki bir toplantıda, su miktarının artırılması talebini gündeme getirmekle birlikte Irak tarafı, mevcut iş birliğinden ve diyalogdan duyulan memnuniyeti aktarmış, sorunların mutabakatla aşılabileceğini ifade etmişti ("Irak Dışişleri," 2011; "Türkiye, Suriye," 2011).

¹⁰³ Bu süreçte Türkiye'nin Suriye'de Esad yönetimiyle ilişkileri kopmuş ve bu durum, Haşimi kriziyle birlikte Türkiye'nin Maliki yönetimindeki Irak'la ilişkilerini de olumsuz etkilemeye başlamıştı.

2011; Özcan, 2012: 276).¹⁰⁴ Bu süreçte Haşimi'nin önce IKBY'ye sığınıp ardından Türkiye'ye gelmesi, gerilimin sürmesine sebep oldu.

Haşimi'nin durumu, Maliki yönetiminin mezhepçi bir siyaset yürüttüğüne dair eleştirilerin açık bir biçimde dillendirilmesini de beraberinde getirdi. Bu konuda Başbakan Erdoğan, ABD Başkanı Barack Obama ile Ocak 2012'deki bir telefon görüşmesinde Maliki'nin diğer kesimler tarafından, ABD'nin de desteğini alarak kendilerine karşı baskı uygulamak ve güç paylaşımından kaçınmakla itham edildiğini, bu nedenle Irak'ın istikrarı ve bütünlüğü için Maliki'nin uyarılması gerektiğini ilettiler. ABD'nin Irak'ta tek bir kesimi desteklemesinin söz konusu olmadığı yanıtını alan ve kapsayıcı ve ortaklığa dayalı bir hükümet fikri konusunda destek gören Erdoğan, ardından Allavi'yle görüşerek istikrar, demokrasi ve refahı amaçlayan siyasetçilerin destekleneceğini belirtti ("Maliki'yi Uyarın," 2012). Bu sırada Maliki ise Haşimi'yle ilgili açıklamaları içişlerine müdahale olarak gördüğünü belirtirken Türkiye'nin bölgesel rolünüye artık "felaket ve iç savaş getirecek bir rol" olarak nitelendirdi ve bundan kendisinin de olumsuz etkileneceği uyarısında bulundu ("Türkiye Felaket," 2012).¹⁰⁵

Oysa 2007'de Irak'ı mensup Sünni siyasetçiler, Maliki hükümetinin ülkede güvenliği sağlamak konusundaki başarısızlığı sebebiyle hükümetten ayrılmak istediklerini açıkladıklarında Türkiye'den sürece müdahil olmasını ve onları hükümette kalmaya ikna etmesini Maliki'nin bizzat kendisi talep etmişti (Hürsoy, 2011). Her ne kadar ikna faaliyetinde başarılı olsa da Türkiye, Haşimi krizinin yaşandığı bu süreçte Maliki tarafından Irak'ın içişlerine karışmakla ve hatta mezhebi grupları kışkırtmakla suçlanmaktan kurtulamadı. İlerleyen süreçte karşılıklı ithamlar devam ederken özellikle Suriye konusunda benimsenen karşıt tutumlar, ilişkilerdeki gerginliği daha da artırdı. Bu da Irak'la Türkiye arasında istikrar ve güvenliğe, dolayısıyla bölgesel düzene dair fikir ayrılığı yaşandığını ve bu sebeple bu süreçteki etkileşimlerden aslında normatif bütünleşmenin karşılıklı bağımlılık ve müşterek kader mekanizmalarının olumsuz etkilendiğini göstermekteydi. Türkiye Irak'ta çoğulcu bir hükümet yapısıyla karar alma mekanizmalarında gücün paylaşılmasını telkin ederken bunun olmayışıyla iki ülkenin birbirlerini etkiledikleri müzakereleri içeren stratejik etkileşimler kurmakta da zorlandıkları görülmekteydi.

¹⁰⁴ Maliki'ye yönelik bu ithamlar aslında birlik hükümetinin kurulmasından hemen sonra ortaya çıkmış ve Maliki, hükümet ortakları tarafından hükümetin kurulması sürecinde üzerinde uzlaşılacak mutabakatı ihlal etmekle suçlanmaya başlamıştı ("Bitter Feud," 2011; "Iraqi Prime," 2011).

¹⁰⁵ Maliki'nin liderliğindeki Kanun Devleti ittifakından diğer isimlerin açıklamalarıysa Erdoğan'a bizzat iletildiği ifadeleriyle birlikte diplomatik nezaketin dışında ve eleştiri dozu itibarıyla daha şiddetliydi. Zira bu açıklamalarda Türkiye, Irak'ın içişlerine karışmanın yanı sıra Kürt sorununu Irak'taki Kürt şehirlerini bombalayarak barışçıl olmayan yöntemlerle çözmeye çalışmakla ve Irak'ın federal bölgelere bölünmesini desteklemekle itham edilmekteydi.

Nitekim Haşimi'nin Türkiye'ye sığınmasının ardından Erdoğan, Barzani'yle bölgesel meselelerin de ele alındığı Nisan'daki görüşmesine dair açıklamasında Maliki'nin uygulamalarından Şiiler ve koalisyon ortakları dahil birçok kesimin rahatsızlık duyduğuna ve gücü tek elde toplamaya çalışan tavrıyla birlikte bu durumun "hayra alamet" olmadığına dair eleştirilerde bulundu ("Irak'taki Gelişmeler," 2012). Irak tarafının yanıtıysa bu açıklamaların Irak'ın işlerine müdahale olarak algılanmaya devam ettiğini ve dolayısıyla Maliki yönetiminin Türkiye'yi artık "düşman bir devlet" biçiminde tanımlayacak derecede söylemini daha da sertleştirdiğini gösterdi ("Maliki'den Türkiye'ye," 2012). Türkiye'nin Suriye politikasında muhaliflerden yana tavrını netleştirdiği bu süreçte Maliki yönetimi de Esad yönetimini açıkça desteklemeye başlamıştı. Suriye konusundaki bu farklılık da iki ülke arasındaki ilişkilere olumsuz yansıdı ve iki taraf da birbirini mezhepçilikle itham etmeye başladı.¹⁰⁶ Buna karşın Türkiye, Kürtlerle birlikte kimi Şii ve Sünni Arap partilerinin Maliki'nin merkezîyetçi politikalarına karşı destek arayışlarında yanlarında yer almayı sürdürdü (Erkmen, 2013a: 92).¹⁰⁷ Iraklı karar alıcıların yanı sıra toplumsal kesim temsilcileriyle gerçekleştirilen görüşmeler, Türkiye'nin tüm kesimlerle eşit mesafede ve kuşatıcı bir biçimde ve yanı sıra demokratik bir istikrar anlayışıyla ilişkilerini sürdürmek istemesinin bir sonucuydu. Ancak bu tavır, Irak'la ilişkilerdeki gerginliğin sürmesine yol açmaktaydı ki bu grupların liderleri tarafından bu süreçte yapılan Türkiye ziyaretleri de ki bunun bir diğer yansıması oldu.

İlk ziyaret Ocak 2012'de Meclis Başkanı, Türkmen lider Nuceyfi tarafından gerçekleştirildi. Nuceyfi ziyareti esnasında Gül, Erdoğan ve Davutoğlu ile görüşmelerde bulundu ("Irak Ulusal," 2012; "Başbakan, Nuceyfi," 2012). İkinci ziyaretse yine Ocak'ta yapılan Irak Yüksek İslam Konseyi Başkanı, Şii lider Hekim'in ziyaretiydi. Ziyaretle ilgili açıklamada Hekim'in Iraklıların

¹⁰⁶ Suriye'de Esad yönetiminin göstericilere şiddetle karşılık vermeyi sürdürmesi, muhaliflere açık bir biçimde destek vermeye başlamasıyla birlikte Türkiye'nin Suriye'nin iç işlerine karışmakla itham edilmesine yol açtı. Bundan sonra da süreç ilerledikçe Türkiye'yi egemenlik haklarını ihlal etmekle itham eden ülkelerin sayısı arttı. Zira bölge ülkelerinin iç istikrarlarına yönelik müdahaleleri tehdit olarak görülmeye başlandı. Bu konuda bkz. Öniş (2014) ve Mufti (2014). Böylece daha önce hem Sünni hem de Şii yönetimlerle ilişkilerini geliştiren Türkiye, Arap Baharıyla birlikte Suriye'de muhaliflere verdiği destek ve Suriye Müslüman Kardeşleriyle yakın münasebetleri dolayısıyla, her ne kadar bu politikasının mezhebi bir boyutu olmadığını savunsa da bölgedeki mezhepsel gerilimlerin de etkisiyle Şii yönetimler tarafından mezhepçilikle itham edilmekten kurtulamadı. Hamas yöneticilerinin Suriye'yi terk ederek Katar'a yerleşmesiye bölgesel mücadelenin güçlenen mezhebi boyutunu daha bariz hale getirdi. Esad yönetimine destek veren Maliki yönetimindeki Irak'ın, Türkiye'nin Sünni Araplar ve Kürtlerle gelişimini sürdüren ilişkilerinden rahatsızlık duyarak İran'a daha da yakınlaşması, bu gerilimi ve Türkiye üzerindeki olumsuz etkilerini daha çok güçlendiren bir etki doğurdu (Altunışık, 2013b: 77).

¹⁰⁷ Ayrıca Arap Baharının "Öfke Günü" ve "Öfke Cuması" olarak anılan ve Maliki hükümetini (ve yanı sıra yerel yöneticileri) hedef alan protesto gösterileri biçiminde ortaya çıkarak ülkedeki farklı etnik, mezhebi ve siyasi gruplar dolayısıyla Suriye başta olmak üzere bölge ülkelerindeki halk hareketleriyle birlikte güvenlik ve istikrar bakımından olumsuz etkilere yol açan Irak'taki ilk tezahürleri için bkz. Duman (2011).

Türkiye'yle ilişkilere büyük önem verdiği aktarılırken Türkiye'nin de Irak'ın birlik ve bütünlüğünün korunmasına yönelik katkısının süreceğine yer verildi ("Irak'ın Birliğine," 2012). Maliki'nin mezhepçilik eleştirilerine karşın Hekim'in bu ziyareti, Türkiye'nin tüm Iraklı gruplara eşit mesafedeki konumunu koruduğunu göstermesi açısından önemliydi. Zira Davutoğlu da basın toplantısında Hekim ailesinden hayatını kaybedenleri şehit olarak nitelendirmesi ve bir Iraklının Türkiye tarafından ancak bir dost olarak görüleceği ifadesiyle bu tavrı ortaya koydu. Üstelik Hekim'in hem bizatihi ziyareti hem de etnik ve mezhebi çeşitliliğe sahip demografik yapısı dolayısıyla Irak'ta mezhebe dayalı bir yönetimi sürdürmenin mümkün olamayacağı sözleri, bir yandan Türkiye'nin tüm Iraklı Şiilerce mezhepçi bir siyaset izlemekle itham edilmediğini, diğer yandansa Maliki'nin yönetim tarzının yine tüm Iraklı Şiilerce takdir edilmediğini ortaya koydu (Duman, 2012a; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012e). Nitekim Ocak'taki İran ziyareti esnasında orada bulunan Şii lider Mukteda el-Sadr'la görüşmesinde Davutoğlu, Irak'taki siyasi gerginliğin bir mezhep çatışmasına dönüşmesi ihtimaline dair Türkiye'nin kaygılarını dile getirirken Sadr ise buna karşı olduklarını ve gerekirse seçimlerin yenilenebileceğini söyledi (Duman, 2012c).

Davutoğlu ayrıca Irak'taki gelişmeleri mezhebi gerilimleri tırmandırarak bölgesel düzeyde istikrarsızlık üretebilecek bir durum olarak nitelendirdi ve çözümün de demokrasi olduğunu vurguladı. Arap Baharından önce Arap dünyasındaki ilk şeffaf seçimlerin Irak'ta yapıldığını, bu süreç iyi değerlendirilememiş olsa da Irak'ın geleceğini, gücünü halktan alan siyasilere birlikte belirlemesi gerektiğini ve böylece etnik veya mezhebi bir gruptan ziyade halkın tercihlerinin esas alınmış olacağını ifade etti ("Suriye'deki Demokrasi," 2012). Irak'tan yapılan üçüncü ziyaretse Iraklı lideri Allavi tarafından Mart'ta gerçekleştirildi ve yine üst düzey görüşmelere sahne oldu. Yapılan açıklamalar da AK Partili karar alıcıların Irak'ta ve bölgede istikrara dair demokratik çözüme verdikleri önemi bir kez daha ortaya koyarken Allavi'nin de Irak'ta istikrarın sürdürülmesi konusundaki görüş ortaklığını sürdürdüğünü gösterdi ("Allavi'nin Ankara," 2012; Duman, 2012b). Bu süreçte Maliki yönetimini mezhepçi bir politika izlemekle eleştiren tek ülke Türkiye değildi zira bölge ülkelerinin büyük bir kısmı da bu kanaatteydi.

Nitekim daha önce ülkesindeki kimi olaylardan Suriye'yi sorumlu tutan Maliki yönetimi, halk hareketleri sürecinde, İran'la birlikte, bu defa Esad rejiminden yana tavır aldı.¹⁰⁸ Ancak bu süreçte Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek isteyen ve bu amaçla dönem başkanlığını üstleneceği Arap Birliğinin Mart'taki zirve toplantısının Bağdat'ta gerçekleştirilmesi için yoğun çaba harcayan

¹⁰⁸ Suriye'nin üyeliğini askıya alındığı Kasım 2011'deki Arap Birliği toplantısında Irak çekimser oy kullandı.

Maliki yönetimi, 22 üyeden sadece dokuzunun devlet başkanı düzeyinde katılımıyla, bölge ülkeleri nazarında edinmek istediği meşruiyete dair umduğunu bulamadı.¹⁰⁹ Zira Kuveyt dışındaki KİK üyeleriyle birlikte Mısır'ın da aralarında olduğu kimi Sünni ülkeler, Katar tarafından zirveye dair Şii ağırlıklı hükümetin Sünnileri marjinalleştirdiği eleştirisiyle birlikte yapılan açıklamaların da gösterdiği üzere, düşük seviyede katılımlarıyla Irak'a bu konuda mesaj göndermekteydiler ("With Summit of Arab," 2012; "Arab League," 2012c; "Poor Turnout," 2012; "Gulf States," 2012; Duman, 2013a: 14-15). Bu ortamda Maliki'nin Türkiye'ye yönelik mezhepçilik ithamlarına verdiği yanıtta Davutoğlu, Türkiye'nin Basra, Erbil ve Musul'daki konsolosluklarının yanı sıra tüm toplumsal kesim liderleriyle Irak'taki sorunların çözümüne yönelik görüşmeye gösterdiği özen dolayısıyla etnik ve mezhepçi bir siyaset izlemediğini ortaya koyduğunu, buna karşın toplumsal kesimlerle ve bölge ülkeleriyle gerilimler yaşayan Maliki'ninse sorunlara çözüm üretmek yerine düşmanı dışarıda aradığını ve bu yüzden Türkiye'yi kaybetmenin bölgesel maliyetini hesap etmesi gerektiğini belirtti ("Davutoğlu: Hiçbir," 2012). Bu sırada merkezi yönetimle ilişkilerin alternatifi olacak biçimde gelişimini kaldığı yerden sürdüren IKBY ile ilişkilerin merkezindeyse enerji iş birliğine dair yeni imkanlar vardı. Teröre karşı mücadeleyi de içeren bu ilişkiler, dolayısıyla Maliki hükümetinin daha fazla tepkisine yol açarak iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemekteydi.

5.1.3. Merkezi Yönetime Alternatif Bölgesel Yönetim mi?

Türkiye'nin Irak'ın yüz yüze olduğu temel meselelere dair Maliki'nin mezhepçi politikalarının çözüm üretmenin aksine sorunları derinleştirdiği düşüncesi, Irak'la iş birliğini geliştirme isteği ve PKK tehdidiyle mücadele etme zorunluluğuyla birlikte, IKBY ile ilişkilerin merkezi hükümete rağmen sürdürülmesini beraberinde getirdi. IKBY ile gelişerek devam eden ekonomik ve ticari ilişkiler ve karşılıklı ziyaretlerle süren siyasi diyaloga enerji iş birliğinin dahil edilmesini de bu durum mümkün kıldı. Böylece IKBY ile PKK ve terörle mücadele konusundaki yakınlaşma 2012 boyunca devam etti. Zira IKBY Başkanı Barzani, yaptığı açıklamalarda PKK'ya seslenerek, silahı bırakıp siyasi diyalogu tercih etmesi gerektiğini, Nisan'daki Türkiye ziyaretindeyse sert bir şekilde, silahlı mücadelenin Kürt meselesine zarar verdiğini ve bu yöntemi devam ettirdiği sürece Kürt bölgesindeki varlıklarına izin verilmeyeceğini belirtti. Barzani'nin bu tavrında Türkiye'nin kendi Kürt vatandaşlarına yönelik politikasından beklentileri ve bu sürece

¹⁰⁹ Kuveyt'in işgalinden bu yana Irak'ta ilk defa düzenlenen zirve, aslında Mayıs 2011'de yapılacakken ülke içindeki istikrarsızlıklar ve Maliki'nin ayrımcı politikalarına içeriden ve KİK üyeleri başta olmak üzere bölge ülkelerinden gösterilen tepkiler dolayısıyla 2012'ye tehir edilmişti (Helfont, 2011).

aktif bir şekilde destek vermek istemesi etkiliydi ("Barzani'den PKK'ya," 2012; "Barzani: PKK," 2012; Balcı, 2013b: 131). Enerji konusundaysa Türkiye Irak'la bu alandaki iş birliğini, kaynak ve güzergâh çeşitliliği sağlayarak başta Avrupa olmak üzere tüm dünyanın enerji güvenliğine katkıda bulunacak bir biçimde uzun vadeli ve stratejik bir perspektifle yürütmeyi hedeflemekteydi.¹¹⁰ Bu doğrultuda Irak, Türkiye'nin Nabucco projesine doğalgaz tedarikiyle katkı vermesini beklediği bir ülkediydi. Zira projenin önemli sorunlarından bir tanesi, boru hattını dolduracak yeterli doğalgazın sağlanamamasıydı. Ancak Maliki'nin politikalarının bölgesel yönetimle arasındaki anlaşmazlığı körüklemesi, bu ülkenin Nabucco'ya katkı sağlamasını güçleştirmekteydi ("Suriye'de Değişimin," 2012; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013b: 68).

Bu ortamda, Irak merkezi yönetimiyle arasında petrol ihracatı ve gelirleri konusundaki anlaşmazlıklar dolayısıyla maruz kaldığı yaptırımlar, IKBY'yi doğalgazın yanı sıra yeni keşfedilen petrol rezervlerini ihraç edebilmek için yeni boru hatları inşasına yönlendirdi. Bu da kendisi için ekonomik ve siyasi olarak dünyaya açılan kapı olan Türkiye'yle enerji konusunda iş birliği yapma ve merkezi yönetimin yaptırım tehdidini aşma imkanlarını beraberinde getirdi. Bu konuda ilk adım Enerji Bakanı Yıldız'ın Mayıs'taki Erbil ziyaretinde, günde 1 milyon varil kapasiteli bir boru hattının Ağustos 2013'e kadar inşa edilmesi kararıyla atıldı. Temmuz'da ise IKBY'den tankerlerle petrol ticareti başladı. Böylece Türkiye de enerji konusunda kaynakları çeşitlendirme, ucuz tedarik sağlama, artan ihtiyacı karşılama ve transfer merkezi olma hedeflerini karşılamaktaydı. Maliki yönetimiye söz konusu enerji iş birliğini ülkesinin egemenliğinin ihlali olarak algıladı ve boru hattına dair anlaşmanın anayasaya aykırı olduğu imasında bulundu (Balcı, 2013b: 125-129; Yegin ve Özertem, 2013: 2-3). Maliki'ye karşı Temmuz'da yapılmak istenen güvenoyu girişimiye Türkiye'nin buna destek vermesi nedeniyle gerginliği daha da tırmandırdı (Erkmen, 2013a: 92).

Ulusal birlik hükümetini temsili niteliği itibariyle "çoğulcu bir siyasi sisteme geçişin sağlıklı" bir adımı olarak gören Türkiye, bununla birlikte hükümeti kuran mutabakata dair hususların tam olarak uygulanmadığını, Irak'ın demokratikleşmesi ve istikrara kavuşması açısından da bunun bir eksiklik olduğunu savunmaktaydı. Demokrasinin gelişmesine verilen önemin nedeni de özellikle halk hareketlerinin yaşandığı bu dönemde, bölge ülkeleri için Irak'ın başarılı bir örnek teşkil edecek olmasıydı. Aksi bir durumsa geçmiş tecrübelerin ışığında bölgeyi olumsuz etkileyebilirdi. Bölgesel gelişmelerin de kendisini etkileme potansiyeli söz konusuysen

¹¹⁰ Türkiye'nin enerji siyaseti ve dış politikadaki yeri için bkz. Han (2011).

demografik yapısıyla Irak bu tür gelişmelere karşı zaten oldukça duyarlıydı. Bunun da Türkiye'yi Irak'ın toprak bütünlüğünü, siyasi birliğini, istikrar ve refahını daha fazla gözetmeye sevk ettiği düşünülmekteydi (Davutoğlu, 2011: 50-51). Nitekim güvenoyu girişiminin desteklenmesinde de AK Partili karar alıcıların, Maliki'nin İran'ın güdümünde Esad rejimini desteklemesinin yanı sıra Irak'ın parçalanmasına sebep olabilecek otoriter eğilimler sergilediği kanaatinin sürüyor olması etkiliydi. Maliki yönetimiye Türkiye'yi Osmanlı İmparatorluğunu canlandırmaya çalışmakla itham ederken Irak'ın egemenliğini ihlal etmekle suçlamayı da sürdürdü (ICG, 2012: 13).¹¹¹ Bu sırada Davutoğlu'nun Ağustos'taki Erbil ziyareti iki ülke ilişkilerindeki gerginliği daha da artıran bir krize dönüştü. Aslında Davutoğlu'nun Ekim 2009'daki ziyareti ve Erbil konsoloslğunun açılışı, Türkiye'nin Erbil üzerinden IKBY'nin kalkınmasına katkı yapma isteğinin bir göstergesiydi zira burayı Basra'ya kadar uzanan bir bölgenin kapısı olarak görmekteydi (Grigoriadis, 2010: 7). Dolayısıyla IKBY ile ilişkiler Türkiye için Irak'a alternatif bir erişim imkanı sağlamaktaydı.

Daha önce Kerkük'ün merkezi yönetimin hakimiyetinde olduğu mesajını veren Maliki hükümetine karşı Davutoğlu, ziyareti esnasında Barzani'yle birlikte Kerkük'e giderek bölgesel yönetime olan yakınlığı gösterdi. Ardından karşılıklı olarak verilen notalarda ilk olarak Irak tarafı Davutoğlu'nu tutuklama yetkisinin olduğunu ve yanıt beklediğini ifade ederken Türkiye ise açıklamaları kabul edilemez bulduğu ve gizli bir gündemle hareket etmediği karşılığını verdi ("Ankara-Bağdat," 2012; "Davutoğlu'nun Sürpriz," 2012; Yegin ve Özertem, 2013: 3). Aslında Türkiye, Irak'ı olumsuz etkileyen mezhepçi siyasete karşı çıkarken alt kimliklerden ziyade güçlü bir Iraklılık üst kimliği fikrini benimsemekteydi. Nitekim Davutoğlu'nun Kerkük'e gidişi de suikast ve terör saldırılarına maruz kaldıkları bir ortamda Türkmenler ve diğer unsurlarla bir araya gelerek Irak'ın demografik yapısının tüm çeşitliliğiyle muhafaza edilmesi inancına binaen aralarındaki uyuma katkıda bulunmak, bu sırada Türkmenlere de geleceklerini tüm Iraklılarla ortak bir şekilde oluşturma çabalarında destek vermeye yönelikti (Davutoğlu, 2012a: 72-73). Bu sırada PKK'yla mücadele ve güvenlik meseleleri de Türkiye'nin beklentileri ve Maliki yönetiminin tavrı dolayısıyla iki ülke ilişkilerinde sorun olmaya devam etti.

¹¹¹ Falk'a göre Türkiye bölge ülkeleriyle egemenlik eşitliğine dayalı ve karşılıklı çıkarlar çerçevesinde ilişkiler kurarak yakın bağlar geliştirmeye çalışmaktaydı. Bunun için de bölge ülkeleriyle ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkileri barındıran Osmanlı geçmişini canlandırma düşüncesi söz konusu olsa da "Yeni Osmanlılık" gibi ifadelerin ima ettiği biçimde bir hegemonya sağlama çabası hiçbir zaman olmadı (Falk, 2013; 365).

AK Partili karar alıcılar, Iraklı yetkilileri PKK'nın bu ülkedeki varlığının ikili ilişkilerin gelişimini engellediğine ve komşularını hedef alan saldırıları engellemekle sorumlu olduklarına ikna etmeye çabalarken (Davutoğlu, 2011: 52), Ekim'de olağan bir Bakanlar Kurulu toplantısının ardından Irak tarafı, yabancı ülke askerlerinin topraklarına girmelerini ve ülkede bulunmalarını yasaklayan bir karar alındığını, ilgili devletlere bu hakları tanıyan mevcut anlaşmaların feshedilmesi ve sürelerinin uzatılmaması için Meclise tavsiyede bulunulduğunu açıkladı. Bu sırada Irak'ın kuzeyine sınır ötesi operasyon düzenleme yetkisini bir yıl daha uzatan tezkerenin TBMM'ye sunulması da Irak'ın güvenlik ve egemenliğinin ihlali olarak değerlendirilip kınandı ("Bağdat Türkiye'den," 2012). Türkiye'ye tezkere sürecini kendi güvenliğinin yanı sıra Irak'ın birlik, bütünlük ve istikrarına önem atfederek yürüttüğünü savundu ("Sınır Ötesi," 2012).

ABD askerlerinin tamamen çekildiği süreçte Türkiye, Irak'ın tam egemenliğe kavuşmak üzere olduğunu ve bu sayede uluslararası toplum içindeki hak ettiği yeri tekrar alacağını ifade etmekteydi. Ancak yetersiz de olsa mevcut güvenlik seviyesinin daha da kötüleşip etnik ve mezhebi gerginliklerin yaşanmaması ve aidiyet ihtilafına çözüm olarak özel statülü federal bir bölge olması önerisi sunulan Kerkük ve diğer bölgelerin birer çatışma alanına dönüşmemesi için de uyardı. Zira Türkiye, Arap Baharı sürecinde Irak'ın kendi istikrarını muhafaza edip bölgesel istikrara katkı yapan bir ülke olması bakımından Irak halkının tüm unsurlarıyla barış içerisinde bir arada yaşayabilmesini önemsemekteydi (Davutoğlu, 2011: 52). Bu da ABD işgalinden bu yana sahip olunan, tüm Iraklı kesimlerin devlet yönetiminde ve ülke kaynaklarından yararlanılmasında müşterek bir biçimde söz sahibi oldukları refah içerisinde demokratik bir Irak beklentisine işaret etmekteydi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013b: 68). Yine de 2012 sonuna gelirken hükümet ortakları arasındaki güç paylaşımına dair anlaşmazlıklar sebebiyle bu beklentinin karşılanmadığı ve güvenlik kaygılarına sebep olduğu, bununla birlikte Irak'ın bütünlüğünü korumak üzere demokrasiyi güçlendirmeye dayalı çözüm önerilerinin sürdürüldüğü gözlemlenmekteydi (Davutoğlu, 2012a: 71). Bu ortamda IKBY ile enerji iş birliği ise Türkiye'nin Irak'la ekonomi ve ticaret başta olmak üzere tüm alanlarda iş birliğini geliştirmek istemesi dolayısıyla merkezi yönetimle ilişkilerin yeniden ele alınmasını sağlayacak biçimde ilerlemekteydi.

5.1.4. İlişkilerde (Yeniden) Normalleşme Arayışı

Türkiye'nin IKBY ile enerji iş birliği 2013'te de gelişimini sürdürürken petrol ve doğalgaz çıkarma izni alan Türk şirketlerinin yanı sıra çıkarılan kaynakların Türkiye'ye ulaşması için inş

edilen boru hatları tamamlandıkça Türkiye bu bölgedeki enerji piyasasında güçlü bir aktör haline geldi. Ayrıca Türkiye enerjisiyle ilgili diğer hedeflerinde de ilerlemeler kaydederken İKBY ise ekonomik bağımsızlığı konusunda mesafe aldı ("İşte Türkiye'nin," 2013; "Erbil ile Tarihe," 2013; Balcı, 2015: 146-148). Bu sırada PKK'yla mücadele konusundaki iş birliği devam ettirildi ve Kürt meselesine yönelik politikasında Türkiye, İKBY tarafının 2012'deki görüşmelerde özellikle talep ettiği üzere, barışçıl yöntemler uyguladı.¹¹² Ancak Ocak 2013'te İKBY'nin Türkiye'ye ham petrol sevkiyatına başladığını doğrulayan açıklamasının ardından Irak merkezi yönetimi buna tepki göstermiş ve kendisinden izin alınmadan yapılan ticareti kaçakçılık şeklinde nitelendirerek hem alıcı ve satıcı hem de sevkiyatı yapan nakliyeciler taraf ve şirketlere dava açacağını duyurmuştu ("Bizden Habersiz," 2013). Bu sırada Davos'taki Dünya Ekonomik Forumunda bir araya gelen Davutoğlu ve M. Barzani ise her iki tarafın da Irak'ı bölünme riskiyle karşı karşıya getirdiği ve bölgesel istikrarı tehdit ettiği kanaatiyle Maliki'nin politikalarından duyulan rahatsızlık ve endişenin sürdüğünü ortaya koydular ("Irak Bölünmesin'," 2013). Öte yandan Türkiye, Irak merkezi yönetimiyle iyi ilişkiler kurmadan İKBY ile iş birliğini istediği seviyeye taşıyamayacağını düşünmeye başladı. Üstelik Irak'ın tüm bölgelerine nüfuz edip yeni kazanımlar elde etmek de buna bağlıydı.

Irak'la ticaretin çok büyük bir kısmını aslında İKBY ile yapılan ticaretin oluşturduğu göz önüne alındığında, her ne kadar 2012'den itibaren ihracatta ikinci sırada yer alsa da potansiyelin daha yüksek olduğunu ve ticaret hacminin daha ileri seviyelere taşınabileceğini söylemek mümkündür (Erkmen, 2013b). Irak tarafından ilişkileri yumuşatmaya yönelik beklenen adım da bu ortamda geldi. Zira Şubat'ta Irak Petrol Bakanı tarafından yapılan açıklamada Türkiye'nin Kuzey Irak'tan boru hattı geçişine müsaade etmeyeceğine dair garanti verdiği belirtilirken Başbakanlıktan yapılan bir diğer açıklamadaysa bu durum, Irak merkezi yönetimi tarafından hem Türkiye hem de İKBY ile gerilen ilişkileri yumuşatıp bölgesel istikrara katkıda bulunacak olumlu bir gelişme olarak değerlendirildi. Buna karşın İKBY tarafından daha önce yapılan açıklama, ABD'nin dağılmaya sebep olabileceği itirazlarına rağmen boru hattı projesinin sürdürüleceğini göstermekteydi ("Türkiye'den Irak'a," 2013). Nitekim Mayıs'ta bir boru hattının Türkiye'ye 25 km mesafeye kadar ulaştığına yönelik haberler gelirken, Türkiye bu bölgedeki ucuz enerji kaynaklarına Irak merkezi yönetimiyle İKBY arasında dengeli bir yaklaşım sergileyerek erişmek

¹¹² Türkiye'nin Kürt meselesine çözüm sağlamak amacıyla kendi Kürt vatandaşlarına yönelik, Çözüm Süreci olarak da adlandırılan politikası için bkz. Bahar (2013) ve Köse (2017). Bu politikanın Kürt Açılımı olarak adlandırılan 2009'daki ilk örneği içinse bkz. (Kardaş ve Balcı, 2016).

istemekte ve bu nedenle de iki ülke arasındaki boru hattının kullanılmayan kapasitesinden yararlanmayı düşünmekteydi ("İşte Yeni," 2013). ABD'nin teşvikiyle de olsa Irak, Türkiye'ye yönelik olumlu yaklaşımını sürdürdü.

İki ülke hükümetleri arasındaki temasın kesilmesinin ardından ABD'nin Irak'ta muhtemel bir dağılmayı önlemek üzere sürece müdahil olmasıyla Nisan 2013'te Maliki, Türkiye'yle iş birliğine açık olduğunu söyledi ve hemen ardından iki ülke diplomatları tarafından ilk görüşmeler yapıldı (Balcı, 2015: 154). Eylül'deyse gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde üst düzey görüşmelerde bulunan Meclis Başkanı Nuceyfi, diğer ülkelerle güçlü ilişkiler geliştirmenin sorumlulukları arasında olduğunu, Başbakan ve Dışişleri Bakanı'yla istişare ederek geldiğini ve ilişkilerin normalleşip üst düzey temasların tekrar kurulmasına dair mesajlar getirdiğini belirtti. Davutoğlu ise Türkiye'nin tarihi bağlar dolayısıyla Irak'la ilişkilerini her alanda sürekli geliştirmek istediğini, Iraklı herhangi bir grubun yanında veya karşısında olmanın aksine istikrar, güvenlik, barış ve refah doğrultusunda tüm kesimlerle münasebetleri önemseydiğini ifade etti. Irak'ın farklı kesimlerini temsil eden milletvekillerinin de kendisine eşlik ettiği bu ziyaretinde Nuceyfi ile ele alınan diğer bir konu da bölgesel istikrar bağlamında Suriye meselesiydi ve halkın taleplerini karşılayacak demokratik dönüşüme dayalı bir istikrar sağlanmadıkça Suriye'nin komşularından başlayarak tüm bölgeyi tehdit eden bir soruna dönüşmesinin kaçınılmaz olduğu düşünülmekteydi ("Türkiye Irak," 2013; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013d; Duman, 2013b). Hemen sonrasında da Cumhurbaşkanı Gül'ün, BM Genel Kurulu esnasında Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hudeyr Huzai ile dışişleri bakanlarının da hazır bulunduğu ABD'deki görüşmesinde karşılıklı kaygıların giderilmesine yönelik niyetler tekrar edildi. Gül, Iraklı tüm kesimlerin güvenlik ve refahı konusunda Türkiye'nin kuşatıcı tavrını sürdürdüğünü belirtirken Irak tarafı da Türkiye ile iş birliğine dayanan ilişkilerin korunacağını belirtti ("Cumhurbaşkanı Gül," 2013a).

İki ülke arasında hükümetler düzeyinde temasların yeniden kurulmasına yönelik çabanın ilk sonucu, Zebari'nin iki yılın ardından Ekim'deki Türkiye ziyareti oldu. Zebari'yle görüşmesinde Irak'ın asla Türkiye'den ayrı düşünülmediğini söyleyen Davutoğlu, iki ülke ilişkilerinde konjonktürel nedenlerle azalan yoğunluğun bakanlar ve başbakanlar düzeyinde temasların tekrar sağlanmasıyla artacağını belirtti. Zebari'ye görüş ayrılıklarına rağmen çözülmeyecek hiçbir sorunun bulunmadığını, Irak'ın Türkiye'yle kader ortaklığı içinde olduğunu ve Türkiye'nin bölgesel rolünün onaylandığını ifade etti. Dolayısıyla bu süreci ilişkilerin düzeltilmesinden ziyade "yeni ufukların" açılması biçiminde tanımladı ("Davutoğlu: Bağdat'a," 2013; "Bağdat'a

Kavuşacağım," 2013). Türkiye bu uzlaşma sürecini ikili ve bölgesel iş birliğinin sürmesini sağlayacak biçimde etkileşimlerin yeniden canlandırılması için değerlendirmek istemekteydi.

Nitekim Davutoğlu, demografik yapısı itibariyle Ortadoğu'nun minyatürü olarak nitelendirdiği ve tüm toplumsal kesimleriyle barış içerisinde yaşamasının ve toprak bütünlüğünü sürdürmesinin arzu edildiğini belirttiği Irak'la ilişkilerin bölgesel istikrar, barış ve refah açısından önemsendiğini ve bu bağlamda stratejik iş birliği doğrultusunda güçlü bir alt yapıya sahip olduğunu ifade etti. Ayrıca ekonomi, ticaret, enerji, ulaşım, tarım ve sağlık alanlarındaki ilişkilerin daha da geliştirilerek canlandırılması, YDSK toplantılarının yeniden başlatılması ve Türkiye'den Irak'a üst düzey ziyaretler için gerekli hazırlıkların yapılması kararlarının alındığını belirtti. Suriye meselesine dairse en çok etkilenen iki ülke olarak müsteşarlar düzeyinde bir istişare mekanizması için mutabakat sağlanmış ve bundan sonraki süreçte sahip olunan ortak stratejik vizyon doğrultusunda bölgesel gelişmelerin birlikte ele alınmaya devam edilmesi kararlaştırılmıştı. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013h; "Türkiye, Irak'la," 2013).

Zebari de ikili ilişkilerdeki "sıkıntılı dönemin" ardından üst düzey görüşmelerle ilişkilere tekrar ivme kazandırmak için çok çaba sarf edildiğini, Suriye dahil güvenlik ve istikrar sorunlarına yol açan bölgesel meselelerin, bunlardan eşit şekilde etkilenen iki ülkeyi birbiriyle iş birliğine ittiğini ve bu doğrultuda istişare mekanizmalarının güçlendirilerek iş birliğinin sürdürüleceğini söyledi. Ayrıca yine Zebari'nin açıklamaları, iki ülkenin Cenevre-1 bildirgesinde istişare içinde birlikte hareket ettiğini göstermekteydi. Cenevre-2'nin hazırlıklarının yapıldığı bu süreçteyse Irak'ın hedefi, Esad yönetimiyle Suriye muhalefetine müzakere masasında buluşturulması ve Suriye'de barışın ve bölgede istikrarın yeniden tesis edilmesi amacıyla, Türkiye'yle ortak bir biçimde, başta komşu ülkeler olmak üzere tüm bölge ülkelerinin sürece aktif bir biçimde katkı yapmasının sağlanmasıydı. Dolayısıyla iki ülke ilişkilerindeki bu sürecin aynı zamanda bölgesel iş birliği bağlamında Suriye konusunda yapılacaklara dair bir hazırlık olduğunu söylemek mümkündü ve bu durum Türkiye için Irak'ın iç istikrarını gözetmeyi daha fazla gerektirmekteydi.

Zebari'nin Türkiye ziyaretinin hemen sonrasında Davutoğlu da kararlaştırıldığı üzere Kasım'da Irak'a gitti ve hem Maliki dahil üst düzey yetkililerle hem de siyasi ve toplumsal grup liderleriyle görüşmeler gerçekleştirdi ("Davutoğlu Maliki," 2013). Bu görüşmeler esnasında iki ülke arasındaki tarihi ortaklığı vurgulayarak Türkiye'nin Irak'ta barış ve huzuru kendi çıkarı olarak görmeyi sürdürdüğünü yineledi ("Yeni Bir Dönem," 2013). Bu doğrultuda da yapılan anlaşmalarda merkezi hükümetin anayasadan doğan haklarının görmezden gelinmediği

belirtilmekle birlikte, iki taraf arasındaki anlaşmazlık hususlarından birini teşkil eden Türkiye'nin IKBY ile petrol ve doğalgaz boru hatlarının inşasını da kapsayan enerji iş birliği konusunda bir çözüme ulaşmak üzere teknik bir komisyonun kurulmasına karar verildi. Buna göre dışişleri müsteşarlarının başkanlık edeceği ve ilgili diğer bakanlıklardan yetkililerin de yer alacağı bu komisyonun Aralık'ta toplanması öngörüldü. Nitekim bu komisyon, ilişkilerin düzeltilmek istendiği bu sürece her iki ülkenin de katkı yapma isteğinin bir göstergesi oldu ("Türkiye ve Irak," 2013). Böylece karşılıklı ziyaretlerde iki ülke arasındaki temasların düzenli istişare mekanizmalarıyla artırılması, iş birliğinin somut projelerle güçlendirilmesi ve uzun süredir yapılamayan YDSK toplantılarına dair sürecin canlandırılması kararlaştırıldı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014a: 94). Bu sayede Türkiye, Suriye konusunda iş birliğine ve Irak'ın iç istikrarına değinme imkanını artırdı.

Nitekim karşılıklı ziyaretlerin iki ülkenin yakınlaşmasında etkili olduğunu belirtmekle birlikte Davutoğlu, asıl etkinin Irak içerisinde gruplar arasındaki normalleşmeden kaynaklandığını ifade etti. Ayrıca Türkiye'nin hiçbir grubun dışlanmaması ilkesine dayalı bir Irak siyaseti takip ettiğini ve Suriye dolayısıyla bölgede mezhep çatışması doğurabilecek bir atmosferi dağıtmak üzere Irak'la ilişkilere önem verdiği bu dönemde tüm kesimlerin siyasi süreçlere dahil olmasını böyle bir çatışma ihtimaline mani olacak bir husus olarak gördüğünü yineledi ("Sertlik Bitti," 2013).¹¹³ Dolayısıyla Başbakan Maliki'nin IKBY Başkanı Barzani ve Meclis Başkanı Nuceyfi gibi isimlerle yapıcı görüşmeler gerçekleştirerek içeride yumuşamayı sağladığı ve genel seçimlere gidilen bu süreçte Türkiye, Irak'ta demokrasiye dayalı bir biçimde istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmak istemekteydi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013j). Ancak IKBY ile sürdürülen enerji iş birliği, ilişkilerdeki yumuşamaya dair iyimser havanın oldukça kırılğan olduğunu gösterdi.

¹¹³ Türkiye Irak'la Suriye konusundaki iş birliğini, Esad yönetimine karşı farklı kanaatlere sahip olduğu Maliki hükümetinden ziyade yakın temas halinde olduğu gruplara dayandırmak istemekteydi. Nitekim Meclis Başkanı Nuceyfi, Esad yönetiminin halkıyla uzlaşmasına mani olan suçlar işlediğini, ülkesini terör gruplarının etkisine açık hale getirerek bölgesel istikrarı olumsuz etkilediğini ve bu nedenle itibarını yitirdiğini ifade ederken Irak'tan başka grupların da bu kanaate sahip olduğunu dile getirmekteydi ("Türkiye Irak," 2013). Ancak güç paylaşımındaki eşitsizlikler, Türkiye'nin ikili ilişkiler kadar bu tarz bölgesel meselelerde de istediği seviyede iş birliği yapmasına maniydi. Nitekim Türkiye, gücün eşit bir şekilde paylaşıldığı demokratik bir hükümet yapısının tesisi durumunda bu ülkeyle ikili ve bölgesel düzeyde daha çok iş birliği yapabileceğine inanmaktaydı. Yine de kısa süren bu yumuşama süreciyle bölgesel bir mesele olarak Suriye'nin geleceğine dair Irak'la istişare içinde birlikte hareket etmek konusundaki istekliliğini ortaya koyabildi.

5.1.5. Bölgesel Yönetimle İş Birliği, Merkezi Yönetimle (Yeniden) İhtilaf

Türkiye, IKBY ile ilişkilerin gelişimini, Irak'ın ikinci ihracat pazarı haline gelmesinde büyük rol oynayan ekonomik ve ticari etkileşimlerin sürdürülmesinin yanı sıra bu bölgeyle olan tarihi bağların korunması ve böylece PKK tehdidine karşı mücadelede destek elde edilmesi açısından önemsemekteydi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014a: 95). Türkiye ile Irak'ın karşılıklı olarak ilişkileri yumuşatmak istediği ve bu amaçla Zebari'nin Türkiye'yi ziyaret ettiği Ekim'de IKBY de sürdürdüğü boru hattı projesini büyük ölçüde tamamlamış ve yılsonuna kadar bitireceğini açıklamıştı ("Türkiye'den Çok," 2013). Kasım'da ise IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani Türkiye'ye gelerek petrol anlaşmasının detaylarını görüştü. Ancak anlaşmanın ve başlatılacak yeni bir projenin Maliki hükümetiyle de görüşüleceğini açıkladı ("Barzani Yeniden," 2013). Boru hattından sevkiyatın Aralık'ta başlayabileceğinin işaretlerinin verildiği bu ziyarete Maliki hükümetinin ilk tepkisi anlaşmaya karşı oldukları ve imzalanması durumunda ilişkilerin bundan zarar göreceğini açıklamak oldu ("Bağdat'tan Ankara'ya," 2013). Yine de IKBY yeni hattın Kerkük–Yumurtalık hattına bağlanmasıyla Aralık sonuna doğru petrol sevkiyatına başladı.

Öyle ki petrol depolanırken bir buçuk ay içerisinde pazarlama seviyesine ulaşılması beklenmekteydi. Irak hükümetinin buna tepkisiyse Kerkük–Yumurtalık hattına sevk ettiği petrolün miktarını artırarak IKBY petrolüne kalacak hacmi mümkün olduğunca azaltmaya çalışmak oldu. Yine de bu, geçmişe nazaran oldukça düşük dozlu bir tepkiydi. Nitekim bu süreçte Türkiye ile ilişkileri yumuşatmaya dönük karşılıklı adımlar atan merkezi hükümet, IKBY ile de enerji ticaretine dair ihtilafları çözmeye dönük görüşmeler yapmaktaydı ("Kürt Petrolüne," 2013). İki taraf arasındaki bu görüşmeler Türkiye için güvenlik açısından da önemliydi zira gündem maddelerinden biri de terörle mücadele idi. Dolayısıyla PKK konusunda atılacak iş birliği adımlarını, içeride başlattığı çözüm sürecinin başarılı olabilmesi açısından bir parçası olarak değerlendirdi ve bu yöndeki taleplerine dair sürecin takipçisi olacağını muhataplarına ilettiler (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014a: 95-96). Zira 2013 sona ererken Türkiye beklentilerinin aksine bir şekilde tırmanan terör olaylarıyla birlikte Irak'ta güvenliğin giderek bozulduğunu, Suriye'deki durum dolayısıyla etnik ve mezhebi gerilimlerin tırmandığını, siyasi istikrarsızlığın yanı sıra tüm tarafların kabul edebileceği bir güç ve gelir paylaşımının sağlanamadığını, doğalgaz ve petrol kaynaklarından yararlanılmasına dair yasanın henüz çıkarılmadığını ve aidiyeti ihtilafli bölgelere dair sorunların henüz çözülemediğini gözlemlemekteydi. Ayrıca Irak'ın iç istikrarına zarar verdiğine inandığı mezhepçi politikaların sürmesi dolayısıyla "tüm kesimlere eşit ve yakın mesafede durarak her bir grupta kuvvetli ilişkiler içerisinde [olma]" gayretini de devam ettirmesi

gerektiğini düşünmekteydi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014a: 94).¹¹⁴ Nitekim yeni yıl da Maliki'nin yeni enerji hattıyla Türkiye üzerinden petrol satışı yapma planının anayasayı ihlal ettiği iddiasıyla IKBY'ye tepki göstermesi yüzünden giderilemeyen gerginliklerle başladı.

Maliki, ayrıca böyle bir durumda IKBY'nin petrol gelirlerinden payının verilmeyeceği tehdidinde de bulundu. Bu tepkinin sebebiyse yeni açılan hat üzerinden petrol sevkiyatına başlandığına ve merkezi hükümetten bağımsız bir şekilde petrol satışı için uluslararası alıcılara davette bulunulduğuna yönelik IKBY'den kısa süre önce yapılan açıklamalardı. Türkiye de petrol gelirlerinden edilen zarardan sorumlu tutan ve petrol akışının Iraklı temsilcilerce denetlenmesine izin verilmediğini belirten notayla bu tepkiden nasibini aldı ("Maliki'den Erbil'e," 2014). Öte yandan, Irak merkezi hükümetiyle IKBY arasında petrol gelirlerinin paylaşımına ve IKBY tarafından yapılacak ham petrol ihracına dair farklı vesilelerle yapılan görüşmelerden de bir uzlaşma çıkmadı ("Irak Bütçesinde," 2014). Dolayısıyla IKBY yöneticileri, gelir paylaşımının şeffaf olmadığı ve hak ettikleri payın eksik verildiği iddialarına binaen petrol ihracı konusundaki ısrarlarını sürdürdü ("Maliki'nin Erbil'e," 2014).

Irak'ta Nisan'daki genel seçimlerinin yaklaşmakta olduğu ve merkezi hükümetin petrol satışına yönelik itirazlarının devam ettiği bu ortamda, Mart'ta IKBY'yi ziyaret ederek Süleymaniye Forumunda konuşan Davutoğlu, IKBY'nin de dahil olduğu bir biçimde iki ülkenin enerji hatlarıyla birbirine bağlanmasının bölgesel barışa önemli bir katkı olacağını belirtti. Ayrıca Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu ve IKBY ile enerji gelirlerinin paylaşımına dair tüm siyasi partilerin desteğiyle varılacak bir prensip anlaşmasının en büyük temennisi olduğunu dile getirdi. Aynı zamanda Irak'ın enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden anayasaya uygun bir biçimde dünya pazarlarına ulaştırılması konusundaki istekliliği de tekrar etti ("Dışişleri Bakanı," 2014). Öyle ki, bu nedenle Enerji Bakanı Yıldız, Mayıs'taki açıklamasında

¹¹⁴ Türkiye, Aralık 2013'te Anbar vilayetinde hükümete karşı başlatılan protesto gösterileri sebebiyle olaylar tırmanışa geçtiğinde olduğu üzere, Irak hükümetinin terörizme ve aşırı gruplara karşı mücadelesine meşruiyet atfetti. Bununla birlikte ülkede artan şiddet olaylarını, anayasal çerçevede ve demokratik bir biçimde çözülemeyen siyasi sorunların bir sonucu olarak değerlendirerek sadece askeri yöntemlerle bitirilemeyeceği uyarısında bulundu. Bu doğrultuda da terör unsurlarıyla halk arasındaki farkın gözetilmesi, hükümet ortakları arasında güvenin yeniden tesis edilmesi, güç paylaşımına ilişkin mutabakatın uygulanması, tüm kesimlerin siyasi beklentilerinin karşılanması ve özellikle enerji gelirlerinin adil bir biçimde paylaşılması tavsiyelerini yineledi. Ayrıca bu hususları Irak'ın birlik ve bütünlüğünün muhafazası için de önemsendi ve sorunlara sebebiyet veren mezhepçi politikaların terk edilerek benimsenecek "kapsayıcı bir siyasi anlayışın" Irak'ın karşı karşıya olduğu meselelerin üstesinden gelebileceğini savundu. Nisan 2014'te yapılması planlanan genel seçimleri de sonuçları itibarıyla ülkenin iç barışını ve istikrarını etkileyecek olması dolayısıyla önemsendi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014a: 95; t.y.-b: 75). Nitekim Arap Baharının etkisiyle ortaya çıkan ve mezhepler üstü bir nitelik taşıyan protestoların, Maliki'nin mezhepçi politikaları ve güvenlik güçlerinin can kayıplarına yol açan müdahaleleriyle birlikte mezhebi niteliğe bürünerek mezhepler arasındaki ayrışmanın derinleşmesine ve güvenlik durumunun kötüleşmesine dair bkz. Wimmen (2014).

günlük 100 bin varile erişen petrol sevkiyatıyla Ceyhan'da biriken Kuzey Irak petrolünün 2,5 milyon varile ulaştığını ve tankerlerin kapasitesinin tamamen dolduğunu, uluslararası piyasalara satışına engel bulunmadığını ve Irak'a ait olan bu petrolün satışını yapacak olanın da Iraklılar olduğunu, TÜPRAŞ'ın bu petrole ilgili bir talebinin olmadığını söyledi. Aynı zamanda yapılan görüşmelere göre bu satışın gerçekleştiğini, anlaşmalar doğrultusunda paranın Halk Bankasına yatırılacağını ve şeffaf bir şekilde paylaşılacağını belirtti.¹¹⁵ Yıldız ayrıca 6 milyon tonla en fazla ham petrol tedarikinin yapıldığı Irak'la Türkiye'nin enerji ticareti açısından birbirleri için önemli olduğunu vurguladı ("Kürt Petrolü," 2014a).

Maliki hükümetinin engelleme çabaları ve IKBY tarafının Türkiye üzerinden satış konusundaki ısrarı dolayısıyla bir uzlaşma mümkün olmadı. Lakin aşırılık yanlısı terör örgütü Irak-Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) Musul'u ele geçirdiği ve Irak topraklarındaki ilerleyişini sürdürerek Kürt bölgesine yaklaştığı bu süreçte artan güvenlik kaygıları, meseleyi enerji tartışmalarından bu alana kaydırıldı (Balci, 2016: 182).¹¹⁶ Ardından Temmuz'da Türkiye'yi ziyaret eden IKBY Başkanı M. Barzani'nin yaptığı üst düzey görüşmelerde, Maliki hükümetinin Irak'ın sorunlarına çözüm üretmesinin mümkün olmadığına dair ortak kanaatler tekrar edildi. Barzani'nin "bağımsız Kürdistan için şartlar oluştu" ifadesineyse Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiği şeklinde yanıt verilerek yapılması gerekenin, Irak halkının tüm etnik ve mezhebi unsurlarını temsil eden yeni bir hükümetin bir an evvel kurulması olduğu belirtildi ("Maliki ile Bu İş," 2014). Türkiye, Suriye yönetiminin etnik ve mezhebi ayrımcılığı körükleyen politikalarının sebep olduğu bölgesel istikrarsızlık ortamında kendisine varlık zemini bulduğunu savunduğu İŞİD'in, Irak'ta geniş bir alanı etkisi altına aldığı 2014'te ülkedeki olumsuz koşulları daha da kötüleştirdiğini düşünmekteydi. Siyasi gerilimlerin sürmekte olduğu bu süreçte dolayısıyla güvenlik de daha büyük bir soruna dönüşmüştü. Türkiye'ye göre bu süreçten en olumsuz etkilenenlerse siyasi beklentileri karşılanmayıp, aksine lider ve temsilcilerinin siyasi alanın dışına itilmesi sebebiyle kendilerini dışlanmış hisseden Sünni Araplar ile ülkenin anayasadaki federalizm kriterlerine göre yönetilmediğini düşünen Kürtlerdi.¹¹⁷ Bu da dolayısıyla ülkenin ana

¹¹⁵ Satışı gerçekleşen Kuzey Irak petrolünün uluslararası piyasalara sevkiyatının başladığı, kısa bir süre sonra yine Bakan Yıldız tarafından açıklandı ("Kürt Petrolü," 2014b).

¹¹⁶ İŞİD'in, ABD işgalinden itibaren ortaya çıkıp Arap Baharı sonrasında Ortadoğu'daki etkinliğini artırmasına yol açan koşullar ile farklı din ve mezheplere yaklaşımına dair bir analiz için bkz. Gürler ve Özdemir (2014).

¹¹⁷ İŞİD'in sebep olduğu tehditle mücadele, Türkiye'nin Iraklı Kürtlerle ilişkilerini de ummadığı bir şekilde etkiledi. Zira Basra Konsoloslukundaki vatandaşları İŞİD tarafından rehin alındığında, kurtarma süreci tamamlanana dek bu konuda açıktan bir faaliyette bulunamadı. Bununla birlikte, IKBY'ye silah yardımıyla bulunduğu ve bunun o süreçte duyurulmamasını talep ettiği, Mesut Barzani tarafından daha sonra açıklandı ("Türkiye Silah," 2014). Ancak bu gizlilik

unsurlarından biri olan Sünni Arapların “siyasi sürece inancını ve sisteme aidiyetini [zedelemişti]” (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-b: 71, 75). Maliki'nin başbakanlığına karşı çıkmasının yanı sıra farklı unsurların içinde yer aldığı ve bu sayede gücün paylaşıldığı bir hükümet düzenini savunmasının nedeni de bu dışlanmaya son verilmesi çabasıydı.

Diğer yandan seçimlerin gerçekleştiği ve ülkedeki güvenlik durumunun daha da kötüleştiği bu süreçte Maliki de artık ABD ve İran'ın yanı sıra içerideki desteğini de büyük ölçüde kaybetmiş durumdaydı.¹¹⁸ Öyle ki Cumhurbaşkanı Fuad Masum, yeni hükümeti kurma görevini Haydar el-Abadi'ye vereceğini duyurmuş ve hükümeti kurmak üzere oluşturulan Irak Ulusal İttifakı da Masum'a bu konuda destek vermişti ("Maliki En Önemli," 2014; "Nuri El Maliki," 2014). Hemen ardından da Maliki başbakanlık görevini bıraktı ("Nuri el-Maliki," 2014).

Türkiye, Nisan 2014'te gerçekleşen seçimleri sonuçları itibariyle mezhepçi ve dışlayıcı siyasetin yerini kapsayıcı bir yaklaşımın alabileceği olması bakımından ümitli bir şekilde karşıladı. Zira aşırı grupların etkinliklerinin arttığı bir ortamda siyasi tarafların aralarında uzlaşmaya varmasıyla seçim süreci başarıyla neticelenmişti. Türkiye de bu süreçte, Temmuz'daki meclis başkanı ve cumhurbaşkanı seçimleri esnasında ilgili taraflarla yapıcı temaslar kurarak katkıda bulundu. Ardından Haydar el-Abadi başbakanlığında kurulan yeni hükümetin Eylül'de Irak Meclisinden güvenoyu almasıyla bu yeni sürecin ilk aşamasının tamamlandığı nitelendirilmesinde bulundu. Sonraki sürece dair beklentisiyse tarafların ittifak ve karşılıklı anlayış içerisinde, karşı karşıya olunan sorunlara somut ve hızlı çözümler üretmeleriydi. Petrol ihracı ve enerji gelirlerinin paylaşımına dair Abadi başbakanlığındaki yeni hükümetle IKBY arasında Aralık'ta varılan mutabakatı da bu açıdan önemsendi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-b: 75).

Söz konusu mutabakat, Maliki hükümetinin petrol gelirlerinden payını bir süredir ödememesi nedeniyle IKBY'nin içine düştüğü bütçe krizinin IŞİD tehdidiyle birlikte daha da derinleşmesinin ardından sağlandı. Buna göre günlük 300 bin varil Kerkük petrolüyle birlikte 250 bin varil IKBY petrolünün Irak petrol şirketi SOMO (State Organisation for Marketing of Oil) aracılığıyla ve IKBY'ye ait petrol boru hattıyla Türkiye'ye ulaştırılması kararlaştırıldı. SOMO'nun aracılık edecek olması merkezi hükümete verilen bir taviz olarak değerlendirilse de IKBY karşılık olarak

dolayısıyla Kuzey Irak halkında Türkiye'nin IKBY'ye IŞİD'le mücadelede destek vermediğine dair güçlü bir kanaat oluşması üzerine Başbakan Ahmet Davutoğlu, Kasım'da bir ziyaret gerçekleştirerek IKBY silahlı güçlerinin (Peşmerge) eğitim kampına gitti ve Türkiye'nin silah yardımının yanı sıra askeri eğitim desteğinde de bulunduğunu göstermek durumunda kaldı ("Türk Askerinin," 2014; Balcı, 2016).

¹¹⁸ Bu süreçte Iraklı Sünnilerin Maliki'nin mezhepçi politikalarından duydukları memnuniyetsizliğin ve IŞİD'in ülkede artan etkinliğinin şekillendirdiği güvenlik durumu için bkz. Kalaycı ve Gürlü (2015).

petrol gelirlerinden kesintiye uğrayan payını alacak ve 250 bin varilin üzerindeki petrol üretimini aracısız bir şekilde kendisi satabilecekti ("Iraqi Government," 2014; "Iraq Government," 2014). Bu durum aynı zamanda yeni hükümetin Türkiye'yle ilişkilere bakışının da farklı olmasının bir sonucuydu. Nitekim ilk önce Irak'ın yeni Dışişleri Bakanı İbrahim Caferi Türkiye'ye gelirken Ahmet Davutoğlu da bu defa başbakan sıfatıyla Irak'a gitti. Başbakan Abadi de Aralık'ta Türkiye'yi ziyaret etti ve uzun süredir yapılamayan YDSK toplantısı da bu ziyaret esnasında gerçekleştirildi. Ancak ülkede gittikçe kötüleşen güvenlik durumu, toplantının verimliliğini etkilediği kadar ilişkilere dair sonraki süreci de belirledi. Zira iki ülke arasında IŞİD tehdidine karşı yapılan askeri iş birliğine karşın Türkiye'nin güvenliğine dair Irak'ın sorumluluklarına ve Irak'ın da egemenliğine dair Türkiye'nin ihlallerine yönelik karşılıklı ithamlara yeniden dönüldü (Duman, 2015; Balcı, Gürler ve Baykal, 2016). Türkiye'nin bu dönemde enerji iş birliğini önemli bir parçası haline getirmeye çalıştığı ekonomik ve ticari ilişkiler de Irak'ın istikrar ve refahına katkıda bulunarak bölgesel politikalar ve ikili ilişkiler çerçevesinde geliştirerek sürdürmek istediği etkileşim alanları arasındaydı. Böylece Türkiye'nin kimlik atfının gördüğü kabulü, bu etkileşimlerin seyrinden anlamak mümkündü.

Türkiye için Irak'la ekonomik ve ticari etkileşimler, güvenlik ve istikrar üreten bölgesel bir düzen açısından da oldukça önemliydi. Dolayısıyla barındırdığı etnik ve mezhebi çeşitliliği demokratik bir siyasi yapıyla barış ve istikrar içinde koruyabilmesi için katkıda bulunmak kadar örneğin ticaret hacmine dair sahip olunan potansiyelleri gerçekleştirecek biçimde ekonomik ve ticari etkileşimlerini de geliştirmeye devam etmek istedi. Nitekim bu dönemde iki ülke arasındaki anlaşmazlıklar ekonomik ilişkilerin gelişimini olumsuz etkilemekle birlikte hem daha önce atılan adımlar hem de IKBY ile sürdürülen iyi ilişkiler sayesinde ticaret hacmin de artış kaydedildi. Böylece 2011'de 8 milyar \$'ın üzerinde ve çok büyük kısmını Türkiye'nin bu ülkeye ihracatının oluşturduğu ticaret hacmiyle Irak, ihracat sıralamasında beşincilikten ikinciliğe yükseldi. Bu sayede Irak, Türkiye için önemli bir ticari ortak olmayı sürdürürken Türkiye de Irak petrolünün hatırı sayılır alıcılarından biri haline geldi. Türkiye'nin enerji ihtiyacı karşılanırken Irak'ın da ekonomik kalkınmasında ilerlemeler kaydedildi. Türk firmalarının yatırımları Kürt bölgesinde yoğunlaşmakla ve buradaki yabancı firmaların büyük çoğunluğunu oluşturmayı sürdürmekle birlikte Irak'ın diğer bölgelerinde de önemli yatırımlar yapıldı. Ayrıca kara ve havayolu taşımacılığıyla Türkiye, Irak'ın dünyaya açılan kapısı olmayı sürdürdü ("Irak ile Uçak," 2011; Özcan, 2012: 278).

Ekonomik entegrasyona önem veren dış politikası doğrultusunda Türkiye, Irak'ın ihracatta ikinci olmasında Kürt bölgesiyle 2008'den bu yana gelişen ekonomik ve ticari ilişkilerin rolünün farkındaydı. 2012'deki yaklaşık 11 milyar \$'lık ihracatın %70'i İKBY ile gerçekleşirken, İKBY Ticaret Bakanlığına kayıtlı 2 bin100 yabancı şirketten 1.150'sini Türk şirketleri oluşturmaktaydı. Ayrıca 350 kadar da merkezi hükümet tescilli Türk şirketi bulunmaktaydı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013b: 69; Balcı, 2013b: 121). 2013 ve 2014'te de Türkiye'nin bu ülkeyle ticaret hacmi sırasıyla 12 milyar \$ ve 11 milyar \$ civarlarında gerçekleşerek istikrarını korudu. Ancak bu durum, Türkiye'nin kimlik atfının merkezi yönetim tarafından kabul görmediği bir ortamda normatif bütünleşmenin devam ettirilebilmesi için tek başına yeterli değildi. Türkiye'nin bu dönemde kimlik atfının gördüğü kabulü yitirerek istikrarlı bir bölgesel düzeni hedefleyen kolektif kimlik inşasına dair tüm etkileşim imkanlarını kaybettiği bir diğer bölge ülkesi de Suriye oldu.

5.2. Suriye

Bu kısımda, Türkiye'nin çevre bölgelerle tarihi ve kültürel yakınlıktan doğan stratejik derinliğini küresel ve bölgesel güvenliğe katkıda bulunacak biçimde bölgesel meselelerin çözümünde kullanmaya devam ettiği bir sırada, Arap Baharını ortaya çıkaran ve demokratik dönüşüm talebinde bulunan halk hareketlerinin Suriye'yle etkileşimler üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. Bu taleplere meşruiyet tanınması konusunda yaşanan fikir ayrılıkları sebebiyle normatif bütünleşmeye dönük kimlik atfının gördüğü kabulü yitirdiği ve aktif Ortadoğu siyasetine dair imkanın ortadan kalktığı gösterilmektedir. Böylece anlaşmazlıkların şiddete başvurulmadan çözülmesi imkanının oluşturulduğu ve kolektif güvenliğe dönük bir bölgesel düzen doğrultusunda ilerlenirken yeniden şiddetin meşru görüldüğü ilişkiler seviyesine geri dönüldüğü ortaya konmaktadır. Bu amaçla ilk olarak Türkiye'nin Suriye yönetimini bölgesel istikrara yönelik iş birliğini sürdürdüğü bir sırada Suriye halkının demokrasi ve reform taleplerini yerine getirmeye yönelik ikna çabaları ele alınmaktadır. İkinci olarak yönetimin ikna olmamasının yanı sıra kendi halkına yönelik uyguladığı silahlı şiddet dolayısıyla Türkiye'nin uluslararası ve bölgesel aktörler tarafından uygulanan yaptırımlara dahil oluşuna değinilmektedir. Üçüncü olarak da yine uluslararası ve bölgesel aktörlerle birlikte demokratik siyasi dönüşüm taleplerine atfedilen meşruiyet doğrultusunda muhalif hareketlerin örgütlenmesine verilen destek ortaya konmaktadır. Son olaraksa bölgesel ve uluslararası aktörlerle birlikte ortaya konan demokrasiye geçişi sağlama çabaları, bu doğrultuda muhalifleri tek bir yapılanma çatısı altında bir araya getirip Esad

yönetiminin alternatifi haline getirme çalışmaları ve bu çabaların başarısızlığa uğrayıp Esad yönetiminin yıkılmasını sağlayamaması ortaya konmaktadır.

5.2.1. Halk Hareketleri ve Reform için İkna Çabaları

Baas rejimi yerine demokratik, özgürlükçü ve katılıma açık bir siyasi düzenin kurulması talebiyle, güneydeki Deraa'da başlayıp diğer şehirlere yayılan kitlesel gösteriler, gerçek bir tehdit olarak algılandığı anda Suriye yönetimi tarafından sert bir müdahaleyle karşılandı. Böylece Türkiye–Suriye ilişkilerinde 2011, bölge için model olarak nitelendirilen iş birliğinin sona ererek tehdit algılamalarının yeniden ortaya çıktığı bir yıl oldu. Aslında Suriye lideri Beşar Esad, Tunus'tan başlayarak bölgeyi etkisi altına alan -ancak henüz Suriye'ye sığmamış olan- halk hareketlerinin; ekonomik kalkınmayı ve demokratik dönüşümü bölge ülkeleri için kaçınılmaz hale getirdiği, reformlar konusunda bugüne kadar geç kalındığı ve bunda liderlerin de payının olduğu, dolayısıyla bundan sonra inanarak demokrasinin kurumlarını inşa ederken toplumu da karar alma mekanizmalarına dahil etmeye dönük diyalogu başlatmaları gerektiği kanaatini ifade etmişti ("Interview with Syrian," 2011). Arap Baharıyla birlikte bölgesel istikrar için demokratik dönüşümleri elzem gören Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da Arap liderlerle görüşmelerinde önlerinde değişimi yönetme, zamana yayıp ömürlerini uzatmaya çalışma veya karşısında durup ezmeye dair üç seçenek olduğunu söylemekteydi ("Bir Kişinin," 2011; "Ortadoğu Nereye," 2011). Esad'dan alınan tepkiler dolayısıyla da Suriye'nin ilkini seçeceğine dair kuvvetli bir beklenti vardı ("Davutoğlu: Suriye'de," 2011). Üstelik halk hareketleriyle ilgili görüşlerini ifade ederken Esad, toplumsal benzerlikler ve tarihi ortaklıklar sebebiyle Türkiye'nin Suriye için (özellikle modernleşme bağlamında) ekonomik bir model olduğunu belirtmekteydi. Nitekim bölgesel istikrar ve ikili ilişkiler bağlamında ortak adımlar da devam ettirilmekteydi.

Bu adımlardan biri, Lübnan'da ortaya çıkan hükümet krizini çözerek siyasi istikrarsızlığı önlemek amacıyla Suriye lideri Esad'ın daveti üzerine Başbakan Recep T. Erdoğan ile Katar Emiri Hamad bin Halife'nin katıldığı Ocak'taki üçlü zirve oldu. Lübnan'da uzlaşmanın sağlanmasına dair Suriye'nin Suudi Arabistan'la ortak çabalarının desteklendiği zirvede Katar dışişleri bakanıyla birlikte Davutoğlu'nun Lübnan'a gitmesi kararlaştırıldı ("Erdoğan'dan Lübnan," 2011). Diğer bir adım da Asi Nehri üzerinde planlanan Dostluk Barajının Şubat'taki temel atma töreni oldu. Tören sırasında sıfır sorun ilkesine binaen Türkiye'nin bölge ülkelerinin güvenlik, istikrar ve refahıyla kurduğu bağa değinen Erdoğan, anlaşmazlıkların sürdürülmesi yerine turizmden ticarete dek her alanda iş birliğinin tercih edilmesiyle Asi Nehri'nin artık iki

ülkeyi ayırmanın aksine birbiriyle birleştiren bir nehir haline geldiğini ifade ederken Suriye Başbakanı Naci Itri ise tören gününü iki ülke arasındaki dostluğun sağlandığı gün olarak nitelendirdi. Bu da aslında iki ülkenin ikili ve bölgesel iş birliğindeki gelişimi sürdürme isteğinin bir göstergesiydi. Nusaybin-Kamışlı ortak gümrük kapısı, Gaziantep'le Halep arasında hızlı tren seferleri, doğalgaz şebekelerinin birleştirilmesi, ortak banka kurulması ve Suriye hükümetine kredi verilmesi de bu doğrultuda 2011'de gerçekleştirilmesi kararlaştırılan diğer hedeflerdi ("Türkiye ile Suriye," 2011). Suriye ise Bakanlar Kurulu gündemine serbest ticaret anlaşması çerçevesinde ticari ve ekonomik iş birliğini daha da geliştirmeyi almıştı.

Nitekim Türkiye'nin 2011 itibarıyla Suriye'yle ilişkilere dair beklenti ve öngörüsü, ikili düzeyde Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) ve bölgesel düzeyde Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi (YDDK) çerçevesinde stratejik iş birliğinde elde edilen ivmenin bölgenin ve bölge ülkelerinin istikrar ve refahına daha fazla katkıda bulunacak biçimde gelişmesi yönündeydi. Bu açıdan Türkiye hem Suriye'nin istikrarını hem de bölgenin istikrarına katkısını önemsendi, bu nedenle diğer bölge ülkeleriyle ilişkilerinin daha da gelişmesini istedi ve bölgesel meselelerin çözümünde önemli bir ortak olarak görmeyi sürdürdü. Ekonomik ve ticari ilişkiler bakımından özellikle 5 milyar \$'lık hedef doğrultusunda hukuki çerçevenin geliştirilmesi hedeflendi. İmzalanması planlanan Terör ve Terör Örgütlerine Karşı Ortak İşbirliği Antlaşmasıyla güvenlik iş birliği de güçlendirilecekti (Davutoğlu, 2010a: 45-47, 93). Ancak Mart'ta şiddetlenen protestolarla birlikte iki ülke ilişkilerinde gerilimler belirmeye başladı (İnat ve Telci, 2012: 231). Yine de Türkiye, yapılan görüşmeler ve ziyaretlerle ilk olarak Suriye yönetimini halkın talepleri doğrultusunda reformlar için cesaretlendirmeye çalıştı; zira Suriye'nin bölgesel dönüşüm sürecine önderlik edebileceğini ve bu sayede bölgesel istikrara katkıda bulunabileceğini düşündü. Nitekim on binlerce Suriyelinin katıldığı protestolarda ölümlerin yaşanması sonrasında yönetime reformların hızlı bir şekilde yapılması telkinleri iletildi ve bu sürecin destekleneceği belirtildi ("Suriye'de Esad'dan," 2011; "Deaths Reported," 2011; "Davutoğlu: Kaddafi'nin," 2011).

Ardından Nisan'da Davutoğlu Suriye'ye giderek mevkidaşı Velid Muallim'in yanı sıra Esad'la yüz yüze görüşmeler gerçekleştirdi ve Esad'ın da vurguladığını belirttiği, bölgeyi etkisi altına alan değişim sürecinden Suriye'yi daha da güçlendirip geleceğe hazırlayacak reformlarla çıkılması tavsiyelerini ilettili. Yine Davutoğlu'nun ifadeleri, iki ülke arasında gelişen ilişkilere ve bu kapsamda bölgesel meselelerin birlikte değerlendirilebilmesine binaen Türkiye'nin kader ortaklığı anlayışını koruduğunu gösterdi. Ziyaretlerin haricinde oldukça sık gerçekleştiği belirtilen farklı düzeylerdeki telefon görüşmeleri de bunun birer göstergesiydi (T.C. Dışişleri

Bakanlığı, 2011f). Ayrıca Türkiye, Suriye’de barışçıl bir değişim gerçekleşmesini de önemsemekteydi. Bu nedenle, Nisan’daki gösterilere müdahalede de çok sayıda kişinin ölmesinin ardından Dışişleri Bakanlığında yapılan açıklamada; içinde bulunulan hassas dönem itibarıyla dikkatli olunması, aşırı ve orantısız güç kullanılmaması, reformların kararlılıkla tamamlanıp yürürlüğe konularak, “lafzına ve ruhuna” uygun davranılması, toplumsal barışın yeniden sağlanması ve durumu daha da kötüleştirecek davranışlardan uzak durulması tavsiyeleri yer aldı ("Türkiye'den Esad'a," 2011). Bu tavsiyeler aynı zamanda Türkiye’nin Suriye’ye karşı tavrını sertleştirmeye başladığının ilk işaretleriydi (Albayrak, 2011; İnat ve Telci, 2012: 232). Üstelik uluslararası toplumdan da Suriye yönetimine reformlar konusunda baskılar gelmekteydi ("Reformlar için Af," 2011).

Türkiye, Esad’a olan güvenini kaybederek Haziran’dan itibaren daha temkinli bir yaklaşım sergilemeye başladı (V. Ayhan, 2011b). Bunun ilk yansımaları, Türkiye’de toplanan muhaliflere kolaylık sağlanması ve hükümet üyelerinin Suriye yönetimini eleştirmeye başlamaları oldu. Böylece, Türkiye’nin süreçteki rolü de belirginleşmeye başladı (Miş, 2012: 275). Nitekim bir telefon görüşmesinde Esad değişime yönelik ilerlemeler sağlandığını ifade ederken Erdoğan da “şiddetten uzak durulması ve reformların takvime bağlanarak ivedilikle gerçekleştirilmesi” tavsiyesini bu defa belirli ölçüde sert bir şekilde yineledi ("Başbakan'dan Esad'a," 2012). Lakin Suriye yönetiminin reform taleplerine şiddetle karşılık vermeyi sürdürmesi ve sebep olduğu mülteci sorunu, Ağustos’a gelinen süreçte ilişkileri kopma noktasına getirdi.

Ramazan ayına denk gelen ve şiddetin sona ermediği bu süreçte Türkiye, Suriye üzerindeki baskıyı artırmaya karar verdi. Bu yaklaşımını da mevcut durumu bir iç mesele olarak nitelendirip tarihi ortaklık ve uzun kara sınırı üzerinden meşrulaştırdı ("Erdoğan: Suriye," 2011). İşte bu süreçte Davutoğlu, 9 Ağustos’ta Suriye’de Esad’la altı saatlik bir görüşme gerçekleştirerek göstericilere yönelik askeri operasyonların durdurulması ve reformların hızla yerine getirilmesi talebini ilettili. Suriye tarafı kapsamlı bir reform sürecini hayata geçirmede kararlı ve bu doğrultuda “dost” ülkelerin desteğine “açık” olduklarını dile getirirken Davutoğlu ise iki ülke arasındaki stratejik ilişkilerin kat ettiği mesafeye binaen “ülkelerden birinde yaşanan bir durumu diğerinin iç mesele olarak görme[s]ine yol açtığını” belirterek Türkiye’nin Suriye’nin güvenlik ve istikrarını önemseydiğini, ayrıca reformları gerçekleştirme durumunda Arap dünyasına örnek olacağı fikrini yineledi. Uzun sürmesi çözüme dönük önemli adımlar atıldığı düşüncesiyle olumlu bir durum olarak yorumlansa da bu görüşme; Suriye üzerindeki uluslararası baskının daha da arttığı, Suudi Arabistan ve diğer bazı KİK ülkelerinin büyükelçilerini geri çektiği, Türkiye’nin sonuç

alınmazsa Suriye yönetimine karşı farklı bir yaklaşım sergilemeyi düşündüğü bir bağlamda gerçekleşmişti. Nitekim Esad yönetiminin ayaklanmaları şiddetle bastırma kararlılığı da sürmekteydi ("6 Saatlik Kritik," 2011; "Davutoğlu Esad," 2011). Özellikle ABD'nin uluslararası yaptırımları savunduğu, ancak Türkiye'nin komşu ülkeleri de olumsuz etkileyeceği için karşı çıktığı ve sadece kendi mesajlarını ilettiği bu görüşme, AK Parti hükümetleri dönemi Türkiye-Suriye ilişkilerinde önemli bir kırılmayı teşkil etti ("Şam'da Kritik," 2011). Böylece Türkiye, değişim sürecinin önünün açılması telkinlerinin karşılık bulmadığı bu süreçte Suriye yönetimi üzerindeki baskıyı artırmaya karar verdi (Davutoğlu, 2011: 40).

Aslında halk hareketlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte Türkiye'nin Suriye'ye dair temel politikası; "toprak bütünlüğü ve birliğinin korunması, [...] akan kanın durması ve halkın meşru taleplerinin karşılanmasına yönelik demokratik reform ve dönüşüm sürecinin başlatılması" idi (Davutoğlu, 2011: 43). Ancak tüm çabalara rağmen halkın demokrasi, insan hakları, iyi yönetim ve hukukun üstünlüğü benzeri evrensel değerlere dayalı taleplerini silah kullanarak bastırmayı tercih edip halkına karşı mücadeleye girmesi dolayısıyla Suriye yönetiminin reform yapmak konusunda istekli olmadığına ve oyalama taktikleri izlediğine inandı. Böylece yönetime olan güvenini tamamen yitirerek Suriye halkının yanında durmayı tercih etti (44). Bu andan itibaren Türkiye, bir yandan etnik, dini veya mezhebi bir iç savaş ihtimalini önlemeye çalışırken diğer yandan ise Suriye halkının talepleri doğrultusunda bir siyasi geçiş için, demokrasinin önemli bir koşulu olarak gördüğü "etkin ve kapsayıcı bir muhalefetin" oluşturulmasına odaklandı (45).

Türkiye halk hareketleri sürecinde bölgede değişim ile istikrarı aynı anda ve uyum içerisinde sürdürülmesi gereken bir durum olarak görmekteydi (Handy 2011: 68). Halk ayaklanmaları Suriye'de de ortaya çıktığında, yönetimin şiddet kullanımı dolayısıyla yaşanan can kayıplarına rağmen Türkiye, Esad'la Ağustos'taki söz konusu son görüşmeye dek kapsamlı bir reformun gerçekleştirilebileceğine ve bunun için yönetime zaman tanınması gerektiğine dair inancını sürdürdü (Oğuzlu, 2012: 6). Zira Türkiye bu aşamaya dek, bu inancı dolayısıyla bir yandan istikrarın muhafazası sağlanırken diğer yandan yönetim eliyle yapılacak reformlar sayesinde değişimin de mümkün olacağına inanmaktaydı. Obama yönetimindeki ABD'nin bu sırada Suriye yönetimine yaptığı halkın talep ettiği reformları gerçekleştirmesi veya görevini gerçekleştirecek olanlara bırakmasına dair çağrılarını da Esad'ı devirmek için bir müdahale ihtimaline işaret etmekteydi. Dolayısıyla Irak'ta istikrar tam manasıyla sağlanamamışken Suriye'de böyle bir ihtimali önlemek gerekmekteydi (Oğuzlu, 2011a: 39) ve Türkiye de yöntem olarak Esad yönetiminin ikna edilmesine öncelik tanımıştı. Bu elbette Türkiye'nin güvenlik kaygılarıyla da

ilgiliydi ve Esad'la bu konuda iş birliği yapılabilmekteydi. Ancak öte yandan yaşanmakta olan dönüşümlerin "sağlıklı" bir biçimde gerçekleşmesine katkıda bulunup iç savaş ve parçalanma ihtimallerini de önleme duymaktaydı. Dolayısıyla Esad yönetimini şiddet kullanımından vazgeçirip reforma ikna etmeyi benimsemek bu açıdan da öncelik verilen bir yöntemdi. Ancak bu süreç sıfır sorun başta olmak üzere dış politika ilkelerini uygulamakta Türkiye'yi zorluklarla karşı karşıya getirmekteydi.

Türkiye'nin AK Parti hükümetleriyle birlikte gerçekleştirdiği yeni kimlik atfının bir ilkesi olan komşularla sıfır sorun politikasındaki hedefi, bu ülkelerdeki istikrarsızlık kaynaklarının ekonomik kalkınması, demokratik gelişimi ve sınırlarının güvenliği üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaktı. Benimsenen yöntemse Ortadoğu'nun fırsatlar ve sorumluluklar alanı olarak tanımlanması oldu ve komşu ülkelerle karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişkilerin geliştirilmesi hedeflendi. Yönetim biçimleri ise bunun önünde bir engel teşkil etmedi. Yine de Suriye başta olmak üzere bölge ülkelerinin Türkiye'yle ilişkileri geliştikçe ve bu sayede uluslararası sisteme daha fazla entegre oldukça içeride de tedrici bir dönüşüm yaşayacakları düşünüldü (Oğuzlu, 2012: 4). Suriye'de de demokrasi talep eden halk hareketleri söz konusu olduğundaysa Türkiye bir yanda ilişkilerin stratejik ortaklık ve bölgesel entegrasyon doğrultusunda bir hayli ilerlediği Esad yönetimiyle diğer yandaysa reform talebinde bulunan muhalif gruplarla karşı karşıya kaldı. Dolayısıyla ilk önce iki taraf arasında arabulucu rolü üstlenerek reform taleplerinin karşılanmasına çabaladı (İnat, 2013: 11). Yönetimin ikna edilemediği ortaya çıktığındaysa demokrasiye geçiş için muhalif hareketler açık bir biçimde desteklenmeye başladı. Zira Arap Baharı, halkın taleplerini ve dolayısıyla bu doğrultuda demokratik dönüşüme yönelik reformların hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesini desteklemeyi gerektirdi (Aras ve Akarçeşme, 2011: 49).

Esad yönetiminin kendisinden beklenen reformları hayata geçiremeyeceği kanaati oluştuğunda, komşularla sıfır sorun ilkesi de bölgede yaşanan gelişmelere AK Partili karar alıcıların bakışları doğrultusunda dönüşmeye başladı. Zira ülkelerini terk etmek zorunda kalan Suriyelilerin yaşadığı trajediye şahit olunması, insani boyutun öne çıkmasına yol açtı. Türkiye'de demokrasinin ve liberal değerlerin güçlenmekte olduğu bir süreçte Arap halklarının demokrasi ve insan hakları talepleriyle protesto gösterileri düzenliyor olmalarıysa komşu ülkelerde demokrasinin tesisine önem verilmesini beraberinde getirdi. Böylece Türkiye için meşruiyetin kaynağı yönetimlerin halkın rızasına dayanabilmeleri haline geldi. Dolayısıyla AK Partili karar alıcılar nazarında örneğin ağır insan hakları ihlalleri de uluslararası toplumun müdahalesini meşrulaştırdı. Ayrıca Türkiye'nin hem askeri ve ekonomik hem de yumuşak güç açısından artan kapasitesi, etrafında

neler olup bittiğini takip etmek bakımından ilgisinin artmasına ve daha iddialı bir dış politika sürdürülmesine yol açmaktaydı. Bu durum, aslında bölgesel ve iç istikrarın sürmesine yönelik kaygı dolayısıyla bir sürekliliğin de göstergesiydi. Bölge ülkelerinde istikrarlı yönetimlerin hâkim olabilmeleri için meşruiyet zemini baskıcı yöntemlerden demokrasiye kaydıkça Türkiye de demokratik nitelikleriyle bölgesel dönüşüm sürecinde bir "esin kaynağı" haline gelmekte ve bu durum yumuşak güç rolünü desteklemekteydi. Bu sebeple bölge halklarının demokratik dönüşüm talepleri, komşularla sıfır sorun ilkesinin demokratik normları kapsamasını da beraberinde getirmekteydi (Oğuzlu, 2012: 7-9).

Üstelik AK Partili karar alıcılar, Arap Baharını demokratik potansiyeli itibariyle memnuniyetle karşılamış ve halk ayaklanmalarını tersine çevrilemez tarihi bir dönüşüm olarak nitelendirmişlerdi. Böylece halkın tercihlerine saygı duyulmasını ve kendi vatandaşları üzerinde şiddet uygulayan hükümetlere karşı çıkılmasını savunmaya başlamışlardı (Falk, 2013: 362). Tunus, Mısır ve Libya örneklerinden de hareketle, reform yapmaya ikna edilemeyen Esad yönetiminin hızlı bir şekilde devrileceğini de inanmaktaydılar. Bu nedenle sonraki süreçte aktif rol oynayabilmek üzere muhalifleri destekleyen şeffaf ve güçlü bir duruş sergilediler (Altunışık, 2014c: 137).¹¹⁹ Bunun ilk adımı ise yaptırım konusunu (yeniden) ele almak oldu.

5.2.2. Esad Yönetimine Karşı Yaptırım Suriye Halkı için Demokratik Dönüşüm

Türkiye, ilk olarak Milli Güvenlik Kurulunda (MGK) doğrudan yönetimi hedef alan yaptırım ve siyasi tecrit seçenekleri değerlendirdi ve böylece Suriye halkıyla yönetim arasındaki farkı gözettiler. Ayrıca bölgesel ve uluslararası düzeylerde duyarlılık oluşturmaya odaklandı. Suriye yönetimiye AK Parti döneminde Batı'nın tecrit yanlısı siyasetine rağmen uygulanan yakınlaşma ve iş birliğini artırma siyasetini unutarak 1990'lardaki düşünce yapısına geri dönmeyi tercih etti. Böylece Erdoğan'ın Eylül'de ABD'de Başkan Obama'yla yaptırımları görüşmesi, Suriye yönetimiyle

¹¹⁹ Öniş, (2012, 2014) Türkiye'nin, Mısır'da olduğunun aksine Suriye'de halk hareketlerini desteklemekte yavaş davrandığını belirtir ve bunun nedeni olarak da etik değerler ile çıkarlar arasında zor bir karar vermek durumunda kalmasını gösterir. Oysa Türkiye'nin Suriye'de göstericileri desteklemek konusunda yavaş davranması, etik değerler ile çıkarlar arasında çelişki olduğu düşüncesiyle açıklanamaz. Zira değerler düşünsel/normatif unsurlar olarak çıkarları inşa ederler. Üstelik sadece halkların demokratik taleplerini desteklemek değil mevcut yönetimlerle kurulan etkileşimleri sürdürülebilmek de bir değer olarak görülebilir ve bu iki değer kaçınılmaz bir biçimde birbiriyle çatışma içerisinde olacağı düşünülmemelidir. Aslında Türkiye halk hareketlerinin yaşandığı her bir ülkede, ortak yönler olmakla birlikte birbirinden farklı tepkiler verdi. Örneğin Suriye'de Esad yönetiminin reform yapmaya ikna edilmesi çabası hem ilişkilerin geldiği seviyeyi koruyabilmek ve Suriye'de istikrar bozulmadan demokratik dönüşüme katkıda bulunmak hem de bölge ülkelerine böyle bir yöntemin mümkün olduğunu göstererek bölgesel istikrar üzerindeki muhtemel olumsuz etkileri de önleyebilmek bakımından değerleri ve çıkarları aynı anda içermekteydi. Nitekim Suriyeli muhaliflerin Türkiye'den bir beklentisi de Esad'ın ikna edilmesiydi. Üstelik Türkiye, Esad yönetiminin görevden çekilmesi kadar reform yapması konusunda çaba ve baskı ortaya koyan tek aktör değildi.

köprülerin nihai bir biçimde atıldığı sürecin başlangıcını teşkil etti ve her iki lider de demokratik reform taleplerine şiddetle karşılık veren Esad yönetimine baskı uygulanması konusunda uzlaştı. Bu, daha önce ABD ve AB tarafından başlatılan yaptırım sürecine Türkiye'nin de dahil olması demektir. Nitekim yapılan açıklamalarda da yönetime artık güven duyulmadığı ve bu nedenle diyalogun sona erdirildiği belirtildi ("Başbakan Erdoğan'ın," 2011; Miş, 2012: 280-281).

Sivil katliamlarının sürdüğü ve uluslararası toplumun duyarlılığının arttığı bu süreçte Türkiye, son olarak Arap Birliği tarafından yapılanlar dahil kendisine sunulan hiçbir teklife istenen yanıtı vermeyen Suriye yönetimine karşı Kasım sonunda 9 maddelik bir yaptırım kararı açıkladı.¹²⁰ Böylece YDSK askıya alındı, kimi devlet ve iş adamlarına seyahat yasağı konup Türkiye'deki mal varlıkları donduruldu. Bu maddeler, Türkiye'nin daha ziyade ekonomik yaptırımlara odaklandığını gösterdi ve geçmişteki itirazlarına kıyasla bir kırılmayı teşkil etti; çünkü Türkiye artık Suriye'de rejimin değişmesine yönelik bir siyaset benimsemekteydi ("Suriye'ye Askeri," 2011; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011a; Miş, 2012: 281-283). Sebebi ise gösterilere yönelik ülkesinin ve bölgenin istikrarını tehdit eden yaklaşımı dolayısıyla Türkiye'nin duyduğu güvenlik kaygısına dair askeri tedbir ihtiyacının, Suriye yönetimi tarafından tam da öngörüsünü doğrulayan biçimde bir tehdit unsuru olarak kullanılmasıydı ("Esed'den Türkiye'ye," 2011).

Yaptırımları duyuran Davutoğlu, kendisine tanınan fırsatları "heba eden" Suriye yönetimiyle, güvenlik politikalarını tercih edip Arap Birliğinin gözlemci gönderme teklifini reddetmesi sebebiyle yolun sonuna gelindiğini, üzerindeki bölgesel ve uluslararası baskıyı artırmanın zorunlu bir hal aldığı belirterek yaptırım maddelerini açıkladı ("Turkey Imposes," 2011; "Türkiye'den Suriye'ye," 2011). Arap Birliği'nin de benzer yaptırım kararları aldığı bu süreçte Türkiye, Suriye halkını en az etkileyecek ve daha ziyade yönetimi cezalandıracak kararlar aldı ("Davutoğlu Suriye'ye," 2011). Batılı ülkelerin Türkiye ve Arap Birliği öncülüğünde askeri operasyon fikrini

¹²⁰ "1- Suriye'de halkıyla barışık meşru bir yönetim gelene dek YDSK'nin askıya alınması; 2- Suriye'de temel liderlik kadrosu mensubu olup, haklarında halka karşı şiddete ve hukuk dışı yöntemlere başvurdularına dair iddialar bulunan yetkililere seyahat yasağı konulması ve bu kişilerin ülkemizdeki mal varlıklarının dondurulması; Suriye rejiminin kuvvetli destekçisi konumundaki tanınmış bazı işadamlarına da benzer tedbirlerin getirilmesi; 3- Suriye Ordusu'na her türlü silah ve askeri malzemenin satış ve tedarikinin durdurulması; 4- Türkiye toprakları, hava sahası ve karasuları kullanılmak suretiyle üçüncü ülkelerden Suriye'ye silah ve askeri malzeme transferi yapılmasının uluslararası hukuka uygun olarak engellenmesi; 5- Suriye Merkez Bankası'yla ilişkilerin durdurulması; 6- Suriye Hükümeti'nin Türkiye'deki finansal varlıklarının dondurulması; 7- Suriye Hükümeti ile kredi ilişkilerinin durdurulması; 8- Mevcut işlemler hariç, Suriye Ticaret Bankası ile işlemlerin durdurulması; 9- Suriye'deki altyapı projelerinin finansmanı için imzalanan Eximbank kredi anlaşmasının askıya alınması" (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011).

şüphelye karşıladı ve yaptırımların etkili olacağı düşüncesiyle muhtemel bir iç savaşı önleyecek diplomatik çabalara odaklandı ("Suriye'ye Askeri," 2011; İnat ve Telci, 2012: 236).¹²¹

Nitekim yaptırımları açıklarken Davutoğlu, Arap Baharının Tunus'ta başlayan ama bütün Ortadoğu'yu etkisi altına alan bir değişim süreci olarak nitelendirdi. Davutoğlu'na göre, halkların kendi iradeleriyle başlattıkları bu süreç büyük bir toplumsal refah, özgürlük ve demokrasi talebinin yansımasıydı. Libya'da halkın iradesi doğrultusunda "sağlıklı" bir geçiş süreci söz konusu olurken Mısır'da da Tahrir Meydanında toplanan kalabalıkların talepleri doğrultusunda "uzun yıllardır ilk kez gerçek ve kapsamlı bir seçim süreci" yaşandı. Fas ve Ürdün gibi diğer bölge ülkelerinde de insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi talepler uyarınca reformlar yapılmaktaydı. Fas'taki "başarılı ve objektif" seçimler de bu sürecin bir sonucuydu. Suriye yönetiminden beklenense halkının talep ettiği değişime kendi inisiyatifiyle öncülük etmesiydi. Suriye'nin kaderini kendi kaderi olarak gören Türkiye'nin ilişkileri stratejik ortaklık düzeyine ulaştırmasında ve üzerindeki uluslararası izolasyon baskılarının arttığı 2005'ten bu yana kararlı bir şekilde yanında duruşundaki amacı da imkan ve tecrübelerini paylaşarak reformlar yapmasını

¹²¹ Esad yönetimiyle kötüleşen ilişkiler, Türkiye'nin komşularla sıfır sorun ilkesiyle birlikte yumuşak güç yaklaşımını oldukça olumsuz etkiledi. Falk'a göre Arap Baharı sürecinde komşularla sıfır sorun ilkesinden geri adım atılması, merkezi bir konuma sahip NATO üyeliğiyle birlikte kaba güce dayalı anlayıştan radikal bir şekilde yumuşak güç siyasetine geçişin naifliğini ortaya çıkarmıştı. Zira Türkiye, en bariz biçimde Suriye'de muhaliflerin lehine giderek artan müdahaleci bir tavır almasında fark edilen bir biçimde daha geleneksel çok taraflı duruşuna geri dönmekteydi (Falk, 2013: 354). Aras'a göre de Arap Baharının getirdiği dönüşüm ihtiyacı, geçiş süreci tamamlanana dek Türkiye'nin komşularla sıfır sorundan daha ziyade güvenlik ile demokrasi arasındaki dengeye odaklanmasını gerektirmekteydi. Nitekim bu ikincisi ilki için de bir önkoşuldu ve bu denge sağlandıktan sonra ilkinin geri dönmek mümkündü. Bu nedenle Türkiye bir yandan yönetim değişiminin yaşandığı ülkelerde güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunmaya diğer yandansa tüm istikrarsızlık ihtimalleriyle mücadele etmeye odaklanmıştı (Aras, 2014: 411). Özpek ve Demirağ'a (2014) göre Türkiye'nin uluslararası askeri müdahalelere karşı çıkan Ortadoğu siyaseti, Arap Baharının Suriye'ye de sıçramasıyla birlikte dönüşüm geçirdi ve Esad yönetimiyle ilişkilerin kötüleştiği noktada NATO ve benzeri uluslararası örgütlerden kaba güç kullanımı da dahil çeşitli araçlarla destek talebinde bulunduğu bir noktaya geldi. Bu aynı zamanda bölge siyasetinin tüm bölgeye bütüncül bir biçimde bakma ve herkese eşit mesafede olma niteliklerini kaybettiğinin de bir göstergesiydi. Dolayısıyla Türkiye'nin Ortadoğu'yu fırsatlar penceresinden ziyade risklerle dolu bir alan olarak gördüğü ve kaba güç ile askeri kapasiteye dayalı etkileşimler kurduğu (Handy 2011) AK Parti öncesi döneme geri dönüş durumu söz konusu olmaktadır. Arap Baharı sonrasında Ortadoğu'dan kaynaklanan güvenlik tehdidi algısı yoğunlaşan Türkiye, tedbir olarak NATO ve Batılı ülkelerle güvenlik bağlarını güçlendirmekle birlikte AK Partili karar alıcılar, güvenliğe belirli bir derecenin ötesinde odaklanmanın Türkiye'nin etki alanını olumsuz etkileyeceği düşüncesindeydiler ve bölgede bir güç rekabetine giriyor olma izlenimi vermekten de kaçındılar. Zira güvenlik kaygılarını Türkiye'nin demokratik niteliklerine rağmen gidermek istemediler. Düzen kurucu olmak demek aynı zamanda bölgede güvenliği sağlayabilmeyi de gerektirdiğinden bu onlar için zor bir durumdu. Nitekim Türkiye'nin iddiası da kaba güç kapasitesinden ziyade farklılıkları uzlaştırmayı ve karşılıklı kazanç sağlamayı öngören entegrasyon siyasetine dayanmaktaydı (Aras, 2014: 410). Zira yumuşak güce dayalı diplomatik yöntemlere yapılan vurguyla birlikte anlaşmazlıkların çözümünde şiddet tehdidi ve kullanımına dayalı kaba güç yöntemlerini asgariye indirmeye dair kararlılığı barındıran bir dünya düzeni düşüncesi, AK Partili karar alıcıların bölgesel ve küresel etkiye sahip Türkiye iddialarını ortaya koymaktaydı (Falk, 2013: 355-56). Nitekim Köse'ye göre de askeri güvenlik konuları Türkiye'nin stratejik öncelikleri arasında yer almayı sürdürse dahi bölgesel siyasetinde üst sıralarda yer alan bir gündem maddesi değildi. Aksine güvenliği bölgesel boyutta ve çok taraflı bir şekilde algılamakta, barışçıl yöntemlere dayalı etkileşimlerle gidermeye çalışmaktaydı (Köse, 2013: 177).

teşvik etmekte. Dolayısıyla Suriye’den en başından itibaren bu yönde bir beklenti söz konusuydu. Bu doğrultuda ulaşılmak istenen hedefse ekonomik kalkınmayı ve refah seviyesini artırmayı birlikte gerçekleştirerek “tam bir entegrasyon” ilişkisi oluşturmaktı. Ancak Ortadoğu’daki “tarihin normalleşme sürecini” doğru yorumlayamayan Suriye yönetimi, Ocak’taki üçlü zirvede başlayan reform telkinlerine hiçbir zaman olumlu yanıt vermediği ve her defasında demokratikleşmenin aksine güvenlik politikalarını tercih ederek şiddete dayalı kısır bir döngünün içine girip halkı ve bölge ülkeleri (ve Arap Birliği) nazarındaki meşruiyetini yitirdiği için “yolun sonuna” gelmişti. Bu nedenle de halkın taleplerine uygun bir anayasal demokrasiye “gerçek manada” geçişi yaklaşık dokuz aylık tecrübenin de gösterdiği üzere kendiliğinden yapmayacağı aşıkardı. Dolayısıyla Suriye yönetiminin üzerindeki bölgesel ve uluslararası baskının artırılması ve kendi halkına zulmetmesinin önüne geçecek tedbirlerin alınması, Arap Birliğiyle birlikte Türkiye için kaçınılmaz olmuştu. Bununla birlikte Suriye halkının günlük yaşamını olumsuz etkilemekten kaçınılmış ve mevcut durumdan tek çıkışın halkın “meşru” taleplerini yerine getirmek olduğunu yönetimin anlamasını sağlayacak bir yöntem benimsenmişti (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011). Bu da muhalif hareketlerin daha fazla desteklenmesi demektir ve uluslararası ve bölgesel aktörlerle birlikte, Suriye yönetimine karşı uygulanan yaptırımların yanı sıra muhaliflerin bir araya gelip örgütlenmelerinin sağlanmasına öncelik verildi.¹²²

5.2.3. Bölgesel ve Uluslararası Adımlar-1: Yaptırımlar ve Muhaliflerin Örgütlenmesi

Farklı ideolojik tercihleriyle dağınık bir yapı arz eden ve ilk defa Ekim 2005’te demokrasi ve özgürlük talebiyle imzalanan Şam Deklarasyonu ile bir araya gelerek kendilerini “Demokratik

¹²² Ayoob (2012), Türkiye’nin İsrail’le ilişkilerinin kötüleşip İran’la yakınlaştığı ve bu yüzden eleştirildiği bir sırada Suriye’de halk hareketlerini desteklemesini, Arap Baharı konusunda Batılı ülkelerle aynı tarafa olduğunu gösterme fırsatı olarak değerlendirir. Bu da Türkiye’nin demokrasi talebindeki halk hareketlerine verdiği desteğin ve bu esnada bölge ülkelerinin yanı sıra Batılı aktörlerle birlikte hareket etmeye verdiği önemin, Batılı kimliğinin bir sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Turan ise İran ve yanı sıra Filistin meselelerinin Türkiye’yi her ne kadar Ortadoğu’da ABD’nin rakibi gibi gösterse de Arap Baharı sürecinde dış politikanın Batı’nın tercihleriyle aynı çizgide ilerlediğini, ancak bunun da aktif ve yumuşak güce dayalı olması bakımından geçmiş dönemlerden farklılık arz ettiğini belirtir (Turan, 2012: 79). Tocci’ye (2011b) göreyse Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemik yapıdaki dönüşüm, Türkiye’nin Batılı müttefiklerinden bağımsız bir şekilde hareket etme imkanını artırmakla birlikte AK Partili karar alıcılar tarafından belirlenen dış politika ilkeleriyle bu kapasitenin daha da geliştirilmesi hedeflenmişti. İran nükleer meselesinde Batılı aktörlerden farklı bir yaklaşım sergilemesini de içeride ve dışarıda yaşanan bu değişimler mümkün kılmıştı. Tüm bu gelişmelerin Türkiye’nin AB üyeliğine dair Avrupalı karar alıcılar üzerindeki etkisiyse hem destekçilerin hem de karşıtların mevcut kanaatlerini sürdürmeleri yönünde olduğundan toplam destekte bir değişim olmamıştı. Ancak Türkiye’nin AB’ye kattığı ve karşıtların bir kısmının da kabul ettiği stratejik değer devamiysa üyeliğe kabul edilip AB karar alma mekanizmalarına dahil edilmesiyle mümkündür. Üstelik Avrupalı değerlerin Türkiye’nin komşularına yönelik politikaları üzerindeki etkisinin devamı da Türkiye’ye sunulacak üyelik projeksiyonuna bağlıydı.

Değişim için Bütünleşmiş Platform” olarak nitelendiren Suriye muhalefeti (Orhan, 2011), ülkelerinde ortaya çıkan durumun ardından tekrar harekete geçmiş, aralarındaki farklılık ve anlaşmazlıklara rağmen değişim talepleri doğrultusunda birlikte hareket etmek üzere Haziran 2011’de, Antalya’da, Suriye’de Değişim Konferansını toplamıştı. Seçimle belirlenen demokratik ve sivil bir yönetim fikri üzerinde uzlaşılan konferansın sonuçlarından biri, dış müdahalenin reddi ve bir diğeri de muhaliflerin bölgesel ve uluslararası aktörlerce desteklenmesiydi. Konferans her ne kadar Antalya’da yapılmış olsa da Türkiye resmi bir ev sahipliği üstlenmemişti. Bununla birlikte muhalifler arasında, demokratik bir Suriye’nin Türkiye’nin çıkarına olduğu, bu nedenle demokrasi taleplerinin Türkiye tarafından desteklenmesi gerektiği kanaati ve bir rejim değişikliğinin ardından yeni yapının tesisinde siyasi, ekonomik ve hukuki tecrübeleriyle bir “model” olacağı düşüncesi hakimdi. Zira İslam’la demokrasiyi bir araya getiren tecrübesi, Suriyeli muhaliflerce dikkate alınmaktaydı. Nitekim dış müdahaleye karşı çıkan muhaliflerin Türkiye’den nihai beklentisi, Esad yönetimi ve Batı üzerindeki etkisine binaen barışçıl bir iktidar devrine katkı sağlamasıydı (Ayhan ve Orhan, 2011; "Antalya'da Değişim," 2011; "Suriyeli Muhaliflerin," 2011).¹²³

Suriyeli muhalifleri buluşturması ve seslerini uluslararası alana taşınması bakımından önemli olan bu konferans, dolayısıyla Suriye yönetiminin tepkisine yol açtı. Ancak Türkiye, reform beklentisini sürdürdüğü bu süreçte muhaliflerle temasını bu seviyenin ötesine taşımadı. Lakin Davutoğlu’nun Ağustos’taki ziyaretinin ardından BM, İİT ve Arap Birliğince başlatılacak kampanyalarla Esad yönetiminin meşruiyetinin hedef alınması ve çok partili demokratik bir siyasi yapının tesisinde gerekli desteğin sağlanması taleplerinde bulunan muhalif unsurlarla münasebetler artırıldı ("Suriye Muhalefeti," 2011a). Öyle ki muhtemel Esad sonrası bir dönemde otorite boşluğuna mâni olacak ve tüm Suriye halkını temsil edecek biçimde muhaliflerin bir araya gelmesi ve Suriye Ulusal Meclisinin tesis edilerek üyelerinin seçilmesi konusunda Türkiye aktif bir tavır içinde oldu ("Suriye Ulusal," 2011; "Suriye Muhalefeti," 2011b). Ardından Ekim’de oluşturulan Suriye Ulusal Konseyi (SUK) ile ilk resmi temas kurularak demokratik dönüşüm talebinin sürdürülmesi tavsiye edildi ("Suriye Muhalefetiyle," 2011). Tüm bu adımlar uluslararası ve bölgesel aktörlerle birlikte atıldı.

¹²³ Arap Baharının ilk iki yılında yaşanan sorunlara rağmen başarılı ekonomisi, siyasi istikrarı ve bağımsız dış politikasıyla Türkiye, hayran olunan ve bölgedeki varlığından güven duyulan bir ülke olma konumunu korudu. Ayrıca Arap Baharının demokrasi taleplerini gerçekleştirmeye çalışırken itidal ve daha eşitlikçi bir kalkınma süreci arayışında olan toplumsal ve siyasi hareketler için de bir esin kaynağı olmayı sürdürdü (Falk, 2013: 355).

Bu süreçte Libya'dakine benzer uluslararası askeri bir müdahalenin mümkün olmadığını belirtmeler de Batılı aktörler, hiçbir şekilde Suriye yönetimine destek vermediler. Avrupa Birliği (AB), Mart 2011'den itibaren Suriye halkının demokrasi talebini destekleyen, Suriye yönetiminin barışçıl protestolara şiddetle yanıt vermesini kınayan, vadettiği reformları inandırıcı bir şekilde yerine getirmesi ve temsil kabiliyeti olan yeni bir hükümetin kurulması beklentisini dile getiren açıklamalarda bulundu (AB Türkiye Delegasyonu, 2011e, 2011g). Konsey kararıyla silah ve askeri ekipman ambargosunun yanı sıra kişilere yönelik mal varlıklarının dondurulması ve seyahat yasağını kapsayan yaptırımların uygulanmaya başladığı Mayıs'ta yapılan açıklamalarda ise Esad yönetiminin uluslararası taahhütlerine uyararak halkı yaşamsal ihtiyaçlardan yoksun bırakmamasının ve reformları gerçekleştirmesinin yanı sıra halkla diyalog kurmasının demokrasiye barışçıl bir şekilde geçilmesi ve istikrarın sağlanması için tek yol olduğunun belirtilmesi, vurgulanan önemli hususlardı. Ayrıca ikili iş birliği programları askıya alınmış, Ortaklık Anlaşmasından ise vazgeçilmişti (AB Türkiye Delegasyonu, 2011b, 2011c).

Suriye halkının demokratik taleplerinin şiddetle bastırılmasını ülke içi ve bölgesel istikrar açısından tehlikeli bulan AB, sürekli bir biçimde yaptırımların kapsamını genişletmeye devam etti. Davutoğlu'nun Ağustos'taki ziyareti sürecinde yapılan açıklamalarda Suriye yönetiminin reform beklentilerini karşılayacağına yönelik inancın tükendiğini ve bu nedenle Suriye halkı nazarında tüm meşruiyetini kaybeden Esad'ın görevi bırakması gerektiğini dillendirmeye başladı (AB Türkiye Delegasyonu, 2011d). Açıklamalarında demokrasiye dair haklı talepleri itibariyle Suriye halkına desteğini yineleyen AB, bu doğrultuda "şiddetten kaçınma ve demokratik değerlere bağlılık" ilkeleri itibariyle SUK'un tesisini de ileriye dönük olumlu bir adım olarak nitelendirdi (AB Türkiye Delegasyonu, 2011f). Yüksek Temsilci Ashton'ın, AB'nin kendi içinde aldığı karar doğrultusunda SUK temsilcileriyle Kasım'daki toplantısı da bu ilkeler doğrultusunda gerçekleştirildi ve demokrasiye geçiş sürecinde tüm etnik ve dini toplulukları kuşatan bir yapıya kavuşması beklentisi aktarıldı (AB Türkiye Delegasyonu, 2011a). Rusya'yla birlikte İran'ın Suriye yönetimine destek olduğu bir ortamda Arap ülkeleri de önemli adımlar attı.

Nitekim dış müdahalenin kalıcı bir istikrarsızlığa yol açma ihtimali, Arap ülkelerini harekete geçirdi ve Ekim'deki dışişleri bakanları toplantısının ardından Arap Birliği, ulusal diyalog sürecini başlatarak Suriye yönetimiyle muhalefet arasında temas sağlamaya çalıştı. Kasım'da bu yönde bir anlaşma imzalanmasına rağmen Suriye yönetiminin uymaması dolayısıyla Mısır'daki olağanüstü toplantıda 22 üyeden 18'inin desteğiyle, demokrasi protestolarına aşırı şiddetle karşılık verdiği için ve bunu sonlandırmaya dönük kendisinin de kabul ettiği koşulları yerine

getirene dek Suriye'nin üyeliğini 16 Kasım'dan itibaren geçerli olacak şekilde askıya aldı. Ayrıca ekonomik ve siyasi yaptırım kararları alındı ve büyükelçilerin çekilmesi çağrısında bulunuldu. Suriye muhalefeti de geçiş sürecine dair ortak bir vizyon belirlemek üzere Arap Birliğine davet edildi ("Syria Suspended," 2011; "Arab League," 2011d). Konunun BM gündemine taşınması ve bir geçiş yönetimi oluşturmak için muhaliflerle görüşülmesi kararlaştırıldı ve bu karar, insan hakları ihlallerinin tespitine dair uluslararası girişimlerde bulunan AB tarafından desteklendi.

Suriye'nin Arap Birliği üyeliğine dair karar, Kasım'da Fas'ta Türk-Arap İşbirliği Forumu dördüncü dışişleri bakanları toplantısı düzenlenirken yürürlüğe girdi ("Suriye'nin Arap," 2011). Böylece Türkiye, söz konusu toplantıyı bölge ülkelerini "yakından ilgilendiren tarihi gelişmeleri" ele almak için bir imkan olarak değerlendirdi. Bu doğrultuda Davutoğlu, Arap Birliğinin Suriye kararını zamanında atılmış "sağduyulu bir adım" olarak nitelendirdi. Suriye'ninse taahhütlerini gerçekleştirilerek yalnız kaldığını ve bir yönetimin kendi halkına karşı galip gelmesinin mümkün olmadığını söyledi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011n). Arap Birliği ise yine Kasım'da Davutoğlu'nun da yer aldığı olağanüstü toplantıda uçuşların durdurulması, temel gıda ve ihtiyaç maddeleri haricinde ticari ambargo uygulanması, yönetimin dışarıda bulunan mal varlığının dondurulması, Suriye Merkez Bankasıyla ilişkilerin ve mali işlemlerin dondurulması hususlarını kapsayan altı maddelik bir yaptırım kararı aldı. Ardından Türkiye'nin de yukarıda değinilen yaptırım kararlarını aldığı bu süreç, uluslararası toplumda reform için sürenin dolduğu ve Esad'ın gitmesi gerektiği kanaatinin ağırlık kazandığı bir süreçti. Bu yönde yapılan açıklamalar, Suriye muhalefetini cesaretlendirdi ve SUK'un bütünleşme çabalarını hızlandırdı (Miş, 2012: 288-290; "Isolating Syria," 2011; "Arab League," 2011a). Öte yandan tüm bu olup bitenler, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri de olumsuz etkiledi.

Türkiye'nin Suriye'yle ekonomik ve ticari etkileşimleri, sürekli artan ticaret hacmi ve bölgesel entegrasyon hedefi itibarıyla iki ülke arasındaki gelişen iş birliğinin önemli bir parçasıydı. Ancak protestolara Esad yönetiminin verdiği karşılık, ülke içi istikrarla birlikte iş birliğindeki gelişimi de olumsuz etkiledi. 2011'in ilk aylarında devam eden ekonomik ilişkilerdeki olumlu seyir, yıl ortası itibarıyla yerini durağanlığa ve ardından gerilemeye bıraktı. Türkiye'nin açıkladığı yaptırımların ardından oldukça azalan karşılıklı ticaret, Suriye'nin de Türkiye'ye karşı aldığı önlemleri açıklamasıyla neredeyse durdu. Zira Suriye, serbest ticaret anlaşmasını Aralık itibarıyla askıya aldığını açıkladı ve böylece bir yandan Suriye'deki Türk yatırımları sona ererken diğer yandan artan maliyetler dolayısıyla ticari faaliyetler oldukça azaldı (Kalemdaroğlu, 2011; "Suriye'den Türkiye'ye," 2011). Nusaybin ve Akçakale sınır kapılarının bakım gerekçesiyle Suriye tarafından

kapatılması da yaptırımlar dolayısıyla Türkiye'ye tepkisinin ekonomik iş birliğini olumsuz etkileyen bir göstergesi oldu ("Suriye İki Sınır," 2011). Bu süreçte muhalefetin örgütlenme çabası ise Suriye yönetimine karşı atılacak uluslararası adımlara eşlik etti. Türkiye de krize en kısa sürede barışçıl bir çözüm bulunabilmesi amacıyla hem Suriye muhalefetinin güçlü bir şekilde örgütlenmesine hem de uluslararası girişimlere katkıda bulundu.

5.2.4. Bölgesel ve Uluslararası Adımlar-2: Muhaliflerin Desteklenmesi ve Geçiş Süreci

Türkiye, Suriye'deki krizin halkın iradesine göre çözümünü önemsendi ve bu iradenin hakim kılındığı “yeni bir Suriye” fikrine sahip oldu. Suriye halkının ihtiyaç duyduğunu düşündüğü desteği elde etmek için de bölgesel ve küresel aktörlerle birlikte hareket etmeyi tercih etti (Davutoğlu, 2012a: 67). Önceliği ise yaptırım kararlarını aldığı süreçten de anlaşılacağı üzere, “bölgesel ölçekte ve Arap dünyası içinde çözüm bulunmasına” verdi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-a: 46). Zira çözüm sürecini olabildiğince hızlandırarak şiddetin daha fazla tırmanıp bölge ülkelerini tehdit etmesini önlemeyi amaçlamıştı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013b: 66-67). Nitekim reform yapacağına dair inancın tükenme seviyesine geldiği Aralık 2011'de Suriye yönetimiyle Arap Birliği arasında; muhaliflerle diyalogun başlamasını, şiddetin durdurulmasını, askerlerin şehirlerden çekilmesini ve tutukluların serbest bırakılmasını içeren “barış planı” çerçevesinde bu ülkeye gözlemciler gönderilmesine izin veren bir protokol imzalandı ("Suriye'den Arap," 2011). 2012'nin ilk ayında tekrar toplanan Arap Birliği dışişleri bakanları, gözlemci heyetin bir aylık raporu doğrultusunda bir yol haritası belirleyerek Esad'ın yetkilerinin bir bölümünün yardımcısına devredilmesini, iki ay içinde muhalefetin de yer aldığı bir ulusal birlik hükümeti kurulmasını ve parlamento ile devlet başkanlığı için erken seçime gidilmesini içeren yeni bir plan hazırladı. Ayrıca yönetimin muhaliflerle görüşmesi talep edildi ("Arap Birliği," 2012). Arap Birliğinin Suriye'yle ilgili adımlarını desteklediğini belirten Türkiye de bu süreçte Arap ülkeleri arasındaki fikir ayrılıklarını gidermeye çabaladı ("Arab League," 2012a; Miş, 2013: 233). Dışişleri Bakanlığı açıklamasındaysa Arap Birliğinin “tüm bölgenin istikrarını tehdit eden kriz karşısında” çözüm için çabaladığı ve bunu da “bölgesel sahiplenme” yoluyla yaptığı, alınan kararın BM Güvenlik Konseyince desteklenip uluslararası toplumun kararlılığını ortaya koyması gerektiği belirtildi. Suriye'yle ilgili ifadelerse yönetime güvensizliğin üst seviyede olduğunu, söz konusu kararın son bir uyarı olarak görüldüğünü ve reddedilmesinin endişe verici bulunduğunu ortaya koydu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012a).

Bu süreçte AB de insan hakları ihlallerine ve şiddete son verme çağrısı yaparak demokrasiye barışçıl bir geçiş için Esad'ın görevi terk etmesi gerektiğini yineledi. Aynı zamanda Suriye halkına ve “demokratik, istikrarlı, kapsayıcı ve azınlık haklarını teminat altına almış bir Suriye'ye doğru [yaşanacak olan] geçiş döneminin düzenli bir şekilde gerçekleşmesi amacıyla eşgüdümü güçlendirmek üzere” muhaliflerle birlikte Arap Birliğine desteğini ortaya koydu. Bu doğrultuda Arap Birliğinin BM Güvenlik Konseyinden destek talebine de arka çıktı. SUK'la ilgili olarak “şiddet içermeyen, kapsayıcılık ve demokratik değerlerden yana olan muhalefet” tarzına istinaden irtibatını koruyacağını ifade etti (AB Türkiye Delegasyonu, 2012). Ancak Suriye'nin Arap Birliğiyle ilişkileri, sona ermeyen şiddet olayları dolayısıyla daha da kötüleşti ve bir ay daha uzatılmışken gözlemci heyetin görevine Birlik tarafından son verildi. Öyle ki bu durum Suriye yönetiminin dış müdahale endişelerini daha da artırdı ("Arab League," 2011c). Tüm bu çabaların sonuç vermemesi üzerine Türkiye, meselenin BM düzeyinde ele alınmasına odaklandı.¹²⁴

¹²⁴ Arap Birliği, Arap Baharı süresince en aktif tavrı Suriye için sergiledi. İlk önce Genel Sekreter Arabi, Esad'la Haziran 2011'de reform yapma imkanını değerlendirmek üzere bir görüşme gerçekleştirdi. Ardından Kasım'da şiddet olaylarını durdurmak, silahlı birlikleri yerleşim yerlerinden çekmek ve tutuklu göstericileri salıvermek gibi maddeler içeren bir barış planı üzerinde anlaşıldı. Bu plan aynı zamanda dış müdahaleyi önlemeyi de vadetmekteydi. Ancak Suriye tarafının planı uygulamayacağı anlaşılınca Kasım'da üyeliği askıya alındı. Üyeliğin askıya alınması rejim karşıtlarının sevinçle karşıladığı ender bir Birlik müdahalesini örneği teşkil etmişti. Ardından da Arap Birliğinin yaptırım kararları geldi. Bu yaptırım kararları Arap Birliği kurucu anlaşması Suudi Arabistan ve Katar'ın etkisiyle göz ardı edilerek alındı zira anlaşmanın üyelere tanıdığı veto hakkı, Lübnan gibi ret oyu verebilecek üyelerin varlığı dolayısıyla oylamayı etkisiz hale getirecekti. Nitekim Irak ve Ürdün de yaptırımlara dahil olmadı. Aralık'ta Esad yönetimiyle yapılan görüşmeler sonucunda yeni bir barış planı üzerinde uzlaşıldı. Sivilleri korumayı hedefleyen bu plan, öncekinden farklı olarak Suriye'ye bir gözlemci heyetin gönderilmesini içermekteydi. Ancak gözlemcilerin hareket imkanı Suriye yönetimi tarafından belirlendiği için Katar ve Suudi Arabistan heyetlerini çektiler. Tüm bunlarsa Birliğin yeterli bir gözlem faaliyeti gerçekleştirip tarafsız bir rapor hazırlama yeteneğinin zayıf olduğunu ortaya çıkardı. Üstelik Suriye'yi protokölin gerekliliklerine yerine getirmeye zorlayacak araçlardan da mahrumdu. Böylece Ocak 2012'de gözlemci misyonu iptal edildi. Hemen ardından Katar'ın dönem başkanlığında ve KİK'in de güçlü desteğiyle, Esad'dan iktidarı bir temsilciye devretmesini, ulusal birlik hükümeti kurulmasını ve erken seçimlerin yapılmasını talep eden yeni bir barış planı hazırlandı. Şubat'taysa Suriye'yle ilişkilerin durdurulması çağrısı yapıldı. Bu çağrı aynı zamanda BM Güvenlik Konseyinden hem şiddetin durdurulup insani müdahalenin yapılmasına imkan sağlayacak hem de muhtemel bir ateşkes anlaşmasının uygulanıp uygulanmadığını gözlemleyecek ortak bir barış gücünün oluşturulmasını içerecek bir karar alması talebini de içermekteydi. Ancak karar taslağı Rusya ve Çin tarafından Güvenlik Konseyinde reddedildi. Yine de Kofi Annan'ın ortak Suriye özel temsilcisi olarak atanması mümkün oldu. Annan'ın 6 maddelik planıysa hem yönetimin hem de muhaliflerin uymaması dolayısıyla işlevsiz kaldı. Böylece Arap Birliğinin zorlayıcı imkanları olmadığı bir kez daha gün yüzüne çıkmış oldu. BM'nin Nisan'da oluşturulan 300 kişilik gözlemci misyonuyusa güvenlik kaygıları dolayısıyla ancak 3 aydan biraz fazla görev yapabildi. Genel Sekreter Arabi, bu defa ateşkesin uygulanmasını sağlayacak bir barış gücünün tesisi önerisini dile getirdi. Ardından ortak bir Arap duruşu sergilemek üzere yeni bir siyasi geçiş planı önerisi getirildi. Buna göre geçici bir ulusal birlik hükümeti kurulacak ve geçiş sürecinde istikrarı sağlamak üzere Suriye'ye barış gücü konuşlandırılacaktı. Mart 2013'teyse Suriye'yi Birlik nezdinden temsil hakkı Muaz Hatip liderliğindeki muhaliflere verildi. Böylece muhaliflerin bölgesel meşruiyete sahip olduklarını göstererek BM başta olmak üzere uluslararası destek ve tanınırlıklarını artırmak hedeflendi. Ancak tüm bu süreç, Arap Birliğinin özellikle iç karışıklıklara müdahale konusunda egemenlik ilkesine verilen öncelik dolayısıyla örgütsel yapısından kaynaklanan zaafı sebebiyle istikrar sağlamak konusunda oldukça etkisiz olduğunu gösterdi. Nitekim Arap Birliğinin bölgesel meselelerin çözümü, kolektif güvenlik ile savunma ve bağlayıcı kararlar alma bakımından performansını etkileyen, üye ülkelerin egemenlikleri konusunda gösterdikleri hassasiyetten etkilenen örgütsel yapısına dair bir değerlendirme için bkz. Mencütek (2014).

Türkiye ve Batılı ülkelerin desteğiyle Arap Birliği tarafından BM Güvenlik Konseyine sunulan, ancak Esad'ın istifa ederek yetkilerini yardımcısına bırakmasını istediği için Rusya ve Çin tarafından 4 Şubat'ta veto edilen karar taslağı, 17 Şubat'ta bu defa Genel Kurulda oylanarak kabul edildi. Bağlayıcılığı olmasa da bu kabul, Suriyeli muhaliflerin uluslararası toplum tarafından desteklendiğini gösterdi ("BM Suriye'yi," 2012). Bu süreçte Türkiye de Suriye halkının güvenliğiyle bölgesel barış ve istikrar arasında bağ kurarak barışçıl bir siyasi değişim sürecinin sağlanması için tüm taraflara sorumluluk düştüğünü ve bu çerçevede Güvenlik Konseyinin, Arap Birliğiyle istişare içinde, Suriye yönetimine gerekli mesajı vermesi gerektiğini düşünmekteydi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012j). Dolayısıyla tüm taraflara ateşkes çağrısı yaparak Suriye yönetiminden askerlerini geri çekmesini ve barışçıl gösteri hakkını tanınmasını isteyen karar tasarısı Suriye'nin egemenlik haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle Rusya'nın vetosuyla karşılaştığında Türkiye devreye girdi ve can kayıplarına dikkat çekerek yönetimin meşruiyetini kaybettiği konusunda Rusya'yı da ikna etmek istedi. Nitekim Konseyin Rusya ve Çin haricinde 13 üyesi tarafından desteklenen ve ABD Başkanı Obama'nın Esad'ın görevi bırakması çağrısı altında oylanan tasarı, Suriye yönetiminin tüm meşruiyetini kaybettiğine dair oluşan uluslararası kanaatin bir ürünüydü (United Nations, 2012a; "Syria Resolution," 2012; "Telefonda Suriye'yi," 2012).¹²⁵ Suriye tarafıysa reform taleplerini muhalif Suriye Müslüman Kardeşlerine indirgeyerek Türkiye'yi içişlerine karışmakla ve egemenliğini ihlal etmekle suçlamaya başladı.

Demokratik niteliğine dair düşünceleriye Türkiye'nin artık siyasi ve ekonomik dönüşüm ihtiyacı bakımından örnek olarak görülmediğini ortaya koydu. Bölgesel barış, refah ve istikrara dönük stratejik ortaklığın birer parçası olan projelerdeyse Türkiye aksi yönde davranmakla itham edildi. Türkiye'nin Batı'yla olan kurumsal bağları da iki ülke arasındaki ilişkilere değer katan özellikler olmanın aksine, Suriye'ye karşı hareket imkanını artırması itibarıyla tehdit olarak algılanmaya başladı ("Aramızı Kardeşler," 2012).¹²⁶ Aslında Türkiye, siyasi geçiş sürecinin serbest seçimler

¹²⁵ ABD, AB, Arap Birliği ve Türkiye, Özgür Suriye Ordusuna ve muhaliflere destek verirken Rusya ve İran, stratejik çıkarlarını korumak ve mevcut ayrıcalıklarını sürdürmek için Esad yönetimini desteklediler. Rusya'nın BM Güvenlik Konseyinde Suriye yönetimine yönelik yaptırım kararını veto etmesi ve kimi sembolik askeri davranışlarda bulunması, bu sırada Türkiye ve Arap Birliğinin, Batı'nın da desteğiyle yönetim üzerindeki baskıyı artıracak çabaları sürdürmesi, yoğunlaşan uluslararası ve bölgesel bir rekabetin göstergesiydi (Ardıç, 2012: 28). Nitekim Suudi Arabistan ve Katar başta olmak üzere KİK ülkelerinin Suriye'de halk hareketlerini desteklemelerinin bir nedeni de mezhepsel gerilimler tırmanırken bölgesel etkisinden rahatsız oldukları İran'ın bu etkisinin zayıflamasını istemeleriydi (Altunışık, 2013b: 77). Dolayısıyla her ne kadar Suriyeli muhaliflere ülkesinde örgütlenme imkanı tanınması ve Özgür Suriye Ordusuna destek vermesi, Türkiye'yi Suriye'deki çatışmaların bir tarafı haline getirdiyse de (Altunışık, 2014c: 136) bu politikasında yalnız değildi. Üstelik uluslararası ve bölgesel bağlam da tarafsız kalmaya müsait değildi.

¹²⁶ AK Partili karar alıcıların Suriye'nin sorunlarını birer iç mesele olarak gördüklerine ve demokratik geçişte katkıda bulunmak üzere Suriyelilerin ülkelerinde eğitilebileceğine dair açıklamaları Esad yönetimi tarafından içişlerine

ve anayasal demokrasiyle ve kaos, istikrarsızlık ve provokasyona izin verilmeden gerçekleşmesini savunurken Suriye'de yaşanan çatışmalar, bunu oldukça zorlaştırmıştı (Alessandri ve Altunışık, 2013: 4). Böylece Türkiye'nin bölgesel anlaşmazlıkları tarafsız bir arabulucu rolü üstlenerek giderme ve ilişkilerin çatışmalara sebep olan yapısını düzen kurucu kimlik atfı doğrultusunda güvenlik üreten bir bölgesel düzeni mümkün kılacak biçimde dönüştürme siyaseti, Arap Baharıyla birlikte önemli bir meydan okumayla karşılaşmış oldu. Zira otoriter yönetimlere karşı reform ve demokrasi talebinde bulunan halkların yanında yer alarak, bu konuda her ne kadar yalnız olmasa da artık bir taraf haline geldi (Köse, 2013). Nitekim Türkiye, Batılı ülkelerin yanı sıra bölge ülkeleriyle de birlikte hareket ederek Irak'a Komşu Ülkeler girişimine benzer biçimde, çok taraflılık ilkesinin bu dönemdeki tezahürü olan (Lecha, 2012: 4) ve ilk toplantısı Tunus'ta yapılan Suriye Halkının Dostları Grubuna¹²⁷ öncülük etti.

Toplantı öncesi bir açıklama yapan Davutoğlu'na göre, adres olarak Tunus'un seçilmesinin nedeni, Ortadoğu'yu saran değişim dalgasını başlatan halk hareketlerinin burada ortaya çıkması ve seçimlerle demokratik geçiş sürecine dair önemli bir adımın atılmış olmasıydı. Suriye yönetimiye ne Türkiye'nin ne de Arap Birliği veya uluslararası toplumun diğer üyelerinin şiddeti sona erdirerek demokratik bir yapıya geçişin sağlanmasına dair telkinlerini dikkate almadığı, bundan sonra da aksini yapacağına inanılmadığı için davet edilmemişti. Türkiye bu süreçte de tarihi sorumluluk bilinciyle hareket etme iddiasını sürdürdü ve bu bağlamda tüm yolları deneyerek uluslararası toplumun Suriye'deki gidişatı durduracak siyasi çözüme birlikte katkı sağlamasını istedi. Bu doğrultuda da Suriye yönetimiyle yapılan görüşmelerde şekillenen ve Arap Birliğince daha da geliştirilen barış planı çerçevesinde "uluslararası toplumun [...] kolektif çağrısını güçlü bir şekilde duyurmak" ve "eyleme dönük olarak atılacak adımları ele almak" üzere söz konusu toplantı düzenlendi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012d).¹²⁸

müdahale, Suriye'nin toprak bütünlüğünü önemsediklerine dair ifadeleriyle örtülü bir tehdit olarak algılanmaktaydı (Abou-El-Fadl, 2012: 242). Aslında önceki dönemlerde de Suriyeli (ve Suudi) yetkililerin kimi açıklamaları, Türkiye'nin kendi ülkelerinin içine kadar ulaşmış durumda olan etkisinden rahatsızlık duyduklarını ve dolayısıyla bunun egemenlik haklarını ihlal edip etmeyeceğinden endişeli ettiklerini göstermekteydi (Mufti, 1998: 20). Ancak Türkiye'nin egemenlik konusunda meşruiyet atfetmemesi dolayısıyla normatif bütünleşmeye dönük etkileşimlerin ortadan kalktığı bu dönemde Esad yönetimi artık AK Partili karar alıcıları Osmanlı sultanlarına benzetmeye başlamıştı. Böylece Türkiye birçok bölgesel ve küresel aktör tarafından meşruiyet atfedilen demokrasi taleplerine ve siyasi geçiş süreçlerine verdiği destek dolayısıyla hem Esad yönetimi hem de ona destek veren Lübnan'da Hizbullah ve Irak'ta Maliki hükümeti üzerindeki yumuşak gücünü kaybetmiş ve iç işlerine karışmakla itham edilmişti (Lecha, 2012; Samaan, 2013).

¹²⁷ Bundan sonra Suriye'nin Dostları olarak anılacaktır.

¹²⁸ Aras'a göre Türkiye'nin Arap Baharı ülkelerinde yönetimlere halklarının taleplerini dikkate almaları uyarısında bulunuşu, arabulucu rolünün bir devamıydı. Bunun söz konusu süreçteki ikinci aşaması ise Suriye örneğinde olduğu

Atmış sekiz ülkenin yanı sıra BM, Arap Birliği ve İİT gibi örgüt temsilcilerinin katıldığı Şubat'ta yapılan toplantıda Suriye'nin egemenliği, bağımsızlığı, milli birliği ve toprak bütünlüğüne olan bağlılık vurgulandı. Ayrıca Arap Birliği barış planının desteklediği ve bu doğrultuda Suriye yönetimine iletilen taleplerin yinelenildiği belirtildi. Bunlar arasında öne çıkanlarsa demokratik ve çoğulcu bir siyasi geçiş süreci için ulusal birlik hükümetinin kurulması, bu hükümetin geçiş sürecini en iyi şekilde yönetmesi için başkanlık yetkilerinin birinci başkan yardımcısına devredilmesi ve Arap Birliğiyle birlikte diğer uluslararası kuruluşların denetiminde seçimlerin gerçekleştirilmesi idi. Ayrıca şiddet sona erene dek Suriye yönetimi üzerinde baskı uygulamak üzere ekonomik, siyasi ve diplomatik yaptırımlar da sürdürülecekti. SUK ise demokratik ve barışçıl bir değişim talep eden Suriye halkının meşru temsilcisi kabul edildi ve tüm Suriye halkını temsil edecek demokratik bir siyasi geçiş için halka ve muhalefete her türlü desteğin verileceği belirtildi. Söz konusu bu süreç de bölgesel istikrarla irtibatlandırıldı (U.S. Department of State, 2012a; "Suriye'nin Dostları," 2012c). Davutoğlu'nun ifadesiyle Türkiye'nin bu sıradaki nihai hedefi, "Suriye'de halkın güçlü talepleri doğrultusunda muteber bir siyasi geçiş sürecin[e]" imkan sağlamaktı ("Suriye'nin Dostları," 2012a). Nisan'da düzenlenen ikinci toplantıya da bu doğrultuda ev sahipliği yaptı.

Seksenden fazla ülke ile BM, AB, İİT ve Arap Birliği gibi örgüt temsilcilerinin katıldığı Suriye'nin Dostları ikinci toplantısında Başbakan Erdoğan, sert bir dille eleştirerek Esad yönetiminin Suriye'nin ne Libya ne de Mısır'a benzememesi telkinlerine kulak vermediğini, reform ve özgürlük taleplerinin karşılanmasına dair sözlerini yerine getirmedeğini ve halkını katlettiğini, dolayısıyla şiddetin devam etmesi durumunda Suriye halkının meşru müdafaa hakkının destekleneceğini belirtti. Bunun anlamı, Türkiye'nin Suriyeli muhaliflere olan desteğinin süreceğiydi. Ayrıca Erdoğan, Türkiye'nin bölgesel barış ve istikrarı savunduğunu, bölgesel meselelerin çözümünün refaha ve huzura hizmet edeceğine inandığını ifade etti. Toplantıda sadece Irak Başbakanı Maliki, Esad yönetimine karşı şiddet kullanımının bölgede istikrarsızlığa yol açacağı uyarısında bulunurken ABD ise yönetimin halkına karşı şiddet uygulamasının ciddi sonuçları olacağı uyarısında bulundu. Sonuç metnindeyse Suriye'nin

üzere tüm farklılıklarıyla muhalifleri temsil kabiliyetleri en yüksek bir şekilde bir araya getirme çabası oldu. Yönetim değişimlerinin gerçekleştiği ülkelerdeyse yine bu doğrultuda ulusal mutabakatın korunması telkinlerinde bulundu. Uluslararası düzeyde Suriye'nin Dostları girişiminde olduğu üzere uluslararası toplum üyelerini de dahil ederek bölgesel meselelere dair uluslararası farkındalık oluşturmaya yönelik adımlar da bu rolün bir parçasıydı. Bu Türkiye'ye şeffaf bir görünüm kazandırmakta ve uluslararası seviyede kabul edilirlük sağlamaktaydı (Aras, 2014: 410). Ancak Türkiye'nin arabuluculuk kapasitesi liderler düzeyinden daha aşağıya inip kurumsal bir yapıya sahip olamadı ve İsrail'le gerilen ilişkilerde olduğu üzere kimi zaman mevcudun da gerisine düştü (414).

geleceğinin Suriye halkı tarafından kararlaştırılması gerektiği, meşru ve haklı talepleri karşılanıncaya dek Suriye halkının destekleneceği; Suriye'nin bağımsızlığı, egemenliği, siyasi birliği ve toprak bütünlüğünün korunacağı; yönetimin uluslararası toplumu aldatmaya yönelik ve halkına şiddet uygulamaya devam eden davranışlarının tasvip edilmediği; Arap Birliğinin Suriye'de siyasi geçişi sağlayarak demokratik bir yönetim tesis etmeyi hedefleyen girişiminin desteklendiği; SUK'un halkın meşru temsilcisi ve muhalif grupların şemsiye örgütü olarak tanındığı; Suriye halkının kendini korumaya dönük alacağı meşru önlemlerin desteklendiği; Tunus'taki ilk toplantının ardından birçok ülkenin büyükelçilerini çektiği ve bu yöndeki önlemlerin sürdürüleceği belirtilirken yaptırım kararlarının etkili bir biçimde uygulanması için Yaptırımlar Çalışma Grubunun oluşturulacağı; kalkınma ve toparlanma için yürütülecek yardım planlaması ve koordinasyonunun merkezi olarak Ekonomik Düzeltme ve Kalkınma Çalışma Grubuna yetki verildiği, Almanya ve BAE'nin başkanlık edeceği grubun muhaliflerle birlikte çalışacağı; Suriye'deki kriz nedeniyle komşu ülkelere destek ve yardım konusunda taahhütlerin yinelenildiği ifadeleri yer aldı ("Suriye'nin Dostları," 2012b; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012b).¹²⁹

Türkiye'nin Suriye'deki halk hareketleri bağlamında aktif bir siyaset izlemesinin nedeni, düzen kurucu bir ülke olarak ilgili aktörlerle etkileşim içerisinde uluslararası ve bölgesel gelişmelere yön verebilmektir ("Davutoğlu: Suriye'ye," 2012). Nitekim Davutoğlu'na göre kendi halkına karşı savaşıyor Suriye yönetimi, bölgesel istikrar ve güvenliğe karşı bir tehdittir. Buna karşın "evrensel ve demokratik değerler üzerinde siyaset anlayışını" savunan Türkiye ise aidiyet kurduğu Ortadoğu'nun geleceğine sahip çıkma iddiasındaydı. Bu sebeple de Türkiye'nin bölgeyi etkisi altına alan değişim sürecinin öncüsü olması ve bölgesel bir düzen hedefiyle bu süreci yönlendirmesi elzemdi ("Ortadoğu'da Değişimi," 2012). Zira dikta ve zulümlerin aksine halkın iradesinin ve adaletin hâkim olacağı "yeni bir Ortadoğu" yükselmekteydi ve Türkiye'nin etrafındaki barış, istikrar ve refah kuşağını da bu yeni Ortadoğu oluşturacaktı. Dahası demokratik gelişim ve ekonomik kalkınma da yeni Ortadoğu'yla birlikte gerçekleştirilecekti ("Yeni Ortadoğu'nun," 2012). Suriye'de barış ve istikrarsa meşruiyetini halktan alan bir yapıyla tesis edilebilirdi. Gelecekse "arkaik rejimlerde değil, halkların iradesinde" idi (Ergin, 2012).

¹²⁹ ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın öncü bir rol üstlendiği bu toplantı, Falk'a göre, Afganistan ve Libya'daki NATO operasyonlarına katılımıyla birlikte düşünüldüğünde, aslında Türkiye'nin belirli koşullar altında uluslararası kolektif şiddet kullanımını desteklediğinin bir göstergesiydi. Bu da Türkiye için iki hususta çok yönlü bir denge sürdürme ihtiyacı doğurmaktaydı. İlki Arap Baharı sonrası bölgesel bağlam içerisinde kaba güç ile yumuşak güç arasındaki dengeydi. İkincisiyse Soğuk Savaş sonrası bağımsız dış politika ile NATO ve ABD'yle olan stratejik müttefiklik ilişkisinin sürdürülmesi arasındaki dengeydi. Bu ikincisi, 2010 sonrası İsrail'le ilişkilerdeki kötü gidiş dolayısıyla daha kritik bir vaziyet almıştı (Falk, 2013: 356-57).

Suriye tarafıysa Türkiye’yi muhaliflere verdiği destek dolayısıyla sorunun parçası olmakla itham etmekteydi ("Muallim: Türkiye," 2012). Buna ve devam eden katliamlara Türkiye’nin tepkisiye, Batılı ülkelerle birlikte, Suriyeli diplomatları sınır dışı etmek oldu. Ardından da “hasmane bir tutum” olarak nitelendirdiği RF-4 krizi yaşandı ve Suriye’den algıladığı tehdidi NATO antlaşmasının dördüncü maddesi uyarınca istişare etmek üzere toplantı çağrısında bulundu. Bu süreçte askeri bir müdahaleyi meşrulaştırmaktan ziyade Türkiye’nin asıl istediği, uluslararası toplumla birlikte hareket ettiğini göstermek, Suriye’nin saldırganlığı ve kendisinin haklılığına dair BM ve NATO gibi örgütler nezdinde destek elde etmektir. Daha önce gerçekleşen AB dışişleri bakanları toplantısından ve kendi davetiyle gerçekleşen NATO toplantısından çıkan sonuç da bu anlamda Türkiye’ye istediğini verdi. Öyle ki Suriye’ye karşı angajman kurallarını değiştirmeyi ve sınırdaki askeri varlığını güçlendirmeyi de uluslararası toplumdaki aldığı destekle gerçekleştirdi ("Dünyanın Gözü," 2012; "NATO Türkiye'ye," 2012; "Erdogan: TSK'nın," 2012; Kohen, 2012; İnat, 2013: 16). Ancak Suriye’den emin olamayan Türkiye, sonraki adımlarını bu doğrultuda atmak durumunda kaldı çünkü “Suriye’nin bölge için oluşturduğu güvenlik tehdidinin daha tehlikeli bir hal aldığı” düşünmekteydi (Davutoğlu, 2012a: 67-68).

Türkiye, Suriye’deki çatışmaların kendi topraklarına sıçrayarak vatandaşlarının can kaybına yol açtığı ve bunun belirli ölçüde Suriye yönetimince bilinçli yapıldığını düşündüğü ilerleyen süreçte NATO’yla birlikte hareket ederek savunma sisteminde ihtiyaç duyduğu iyileştirmeyi meşrulaştırdı ("Batı, Suriye'ye," 2012; Miş, 2013: 243). Ekim’deki Akçakale saldırısının ardından Türk askerlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve görevlendirilmesine izin veren tezkerenin hemen ertesi günü TBMM’de kabul edilmesi ("Suriye Tezkeresi," 2012) ve Suriye’den gelebilecek tehditlere karşı ülkesini ve vatandaşlarını korumak amacıyla NATO’dan Patriot füzelerini talep etmesi de bunun bir yansıması oldu ("Turkey Requests," 2012). Patriot talebi, hava saldırılarına karşı savunmasını güçlendirme ihtiyacının bir sonucuydu ve NATO da bu talebe, “NATO sınırlarını koruma yükümlülüğü” çerçevesinde olumlu karşılık verdi ("NATO, Türkiye-Suriye," 2012). Nitekim Türkiye, muhalifleri de uluslararası ve bölgesel aktörlerle uyum içerisinde destekledi.

Suriyeli muhalifler tarafından Ekim 2011’de İstanbul’da kurulan, hemen ardından Kahire’deki Arap Birliği toplantısına davet edilen ve Türkiye’de resmi temas sağlanan SUK, Tunus’taki ilk Suriye’nin Dostları toplantısında muhaliflerin meşru temsilcisi olarak tanınırken Türkiye’deki ikinci toplantıdaysa Özgür Suriye Ordusuna maaş ödenmesi için KİK ülkeleri tarafından maddi olarak desteklendi. Bu aynı zamanda önemli bir sorun olarak görülen muhalifler arasındaki

dağımlıklığı gidermeye dönük bir çabaydı ("Ankara, Suriyeli," 2011; CarnegieEndowment, 2013). Söz konusu ikinci toplantıda yine bu doğrultuda, Mart 2012'de Arap Birliğiyle iş birliği içerisinde ve SUK çatısı altında İstanbul'da buluşan muhaliflerin kabul ettiği Suriye Ulusal Misakı, hiçbir ayırım gözetmeden tüm Suriyelilere temel hak ve özgürlük vaadinde bulunması ve muhaliflerin istikrarlı bir siyasi ve ekonomik geçiş sürecine bağlılıklarını ortaya koyması itibarıyla desteklendi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012b). Ardından Arap Birliği, Temmuz'da ikinci bir girişimle SUK dahil bir çok muhalif aktörü bir araya getirerek yeni Ulusal Misak ile Geçiş Dönemi Ortak Siyasi Planının açıklanmasını sağladı (CarnegieEndowment, 2013). Toplantıya katılarak Suriye'de sağlıklı bir demokratik siyasi geçişin mümkün olabilmesi için muhaliflerin bir araya gelmesinin ve tek bir sesle konuşmasının önemine değinen Türkiye de bu yöndeki çabaları destekledi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012g). Yine muhalifleri tek bir çatı altında bir araya getirmek amacıyla Katar'ın Kasım'da ev sahipliği yaptığı ve Türkiye'nin de farklılıkları uzlaştırmak üzere katkıda bulunduğu toplantıda Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu (SMDK) tesis edilerek Arap Birliği tarafından yeni muhalif bloku olarak tanındı ("Suriyeli Muhalifler," 2012; "Arab League," 2012b). Suriye'nin Dostları dördüncü toplantısında da "Suriye halkının meşru temsilcisi" ifadesiyle SMDK'nın uluslararası toplumun pek çok üyesince tanındığı ortaya kondu ("Friends of Syria," 2012). Üstelik Arap Birliği'nin ve Batılı ülkelerin muhaliflere, Esad yönetiminin yıkılması ve demokratik geçişin sağlanması hususunda verdiği destek bunlardan ibaret değildi.

Şubat'ta Kofi Annan'ın, BM Genel Kurulunca, BM'nin ve Arap Birliğinin Suriye özel temsilcisi olarak atanmasıyla başlayan süreçte; önce Mart'ta "Suriye için Annan Planı" olarak bilinen ve Suriye yönetimi tarafından kabul edilen, ateşkesin sağlanıp katliamların sonlandırılmasını, askerlerin ve ağır silahların şehirlerden çekilmesini ve halkın talepleri doğrultusunda bir siyasi geçişin sağlanmasını hedefleyen altı maddelik plan ortaya çıkarıldı. Ardından da BM Güvenlik Konseyinin Suriye'ye gözlemci misyonu gönderilmesi ve ateşkesin gözlenmesi hususlarını da içeren Nisan'daki 2042 ve 2043 sayılı kararlarıyla desteklendi.¹³⁰ Buna göre yine Nisan'da tüm taraflar arasında ateşkes sağlanacaktı. Ancak, Suriye yönetiminin artarak devam eden katliamları, muhaliflerin de yer aldığı bir geçiş hükümeti fikrini tartışmaya açtı. Bu süreçte Batılı ülkelerin, ağır silahlar kullanmayı bırakmaması durumunda yönetimin daha şiddetli yaptırımlara maruz bırakılmasını öngören karar tasarısı ise Temmuz'da BM Güvenlik Konseyi'nde Çin ve Rusya

¹³⁰ Konseyin ilk kararının ardından AK Partili karar alıcılar, Esad yönetiminin hiçbir meşruiyetinin kalmadığını ve "Suriye'de değişimin [...] zaman meselesi" olduğunu ifade etmeye başlamıştı ("Suriye'de Değişimin," 2012).

tarafından bir kez daha veto edildi. Aslında uluslararası toplumun birçok üyesi, kendi halkına yönelik ağır silahlarla uyguladığı şiddet dolayısıyla Esad'ın meşruiyetini kaybettiği ve görevi bırakması gerektiği hususunda hem fikirdi (United Nations, 2012c, 2012d; "Russia, China," 2012; "Kofi Annan's," 2012; "Suriye'de Durum," 2012; "Kofi Annan Resigns ", 2012).

Bu yüzden BM düzeyinde ortaya konan çabaların istenen neticeyi vermemesi dolayısıyla BM ve Arap Birliği Suriye Özel Temsilcisi Kofi Annan'ın başkanlığında 30 Haziran'da, Rusya ve Çin'in de dahil olduğu BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleriyle Türkiye, Katar, Kuveyt, Irak ile AB Yüksek Temsilcisi ve BM Genel Sekreterinin yer aldığı Suriye Eylem Grubu, ilk Cenevre Konferansını gerçekleştirmişti. Konferansta şiddet kınanmış, Suriye'nin toprak bütünlüğü ve egemenliği vurgulanmış, altı maddelik planın Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde uygulanması talep edilmiş, halkın demokratik taleplerinin karşılanacağı ve tüm tarafların yer alacağı siyasi geçiş sürecinin ilkeleri ortaya konmuş, anayasa ile hukuk sisteminin gözden geçirilerek sonucun halkoyuna sunulması kararlaştırılmış ve muhaliflerin yanı sıra mevcut yönetimden kimselerin de yer alacağı, tam yürütme yetkisine sahip tarafsız bir geçiş hükümeti üzerinde uzlaşmıştı ("Final Communiqué," 2012; "Geneva Conference," 2012). Aslında Temmuz'da, Güvenlik Konseyi oylamasından önce Fransa'da yapılan Suriye'nin Dostları üçüncü toplantısı da bu sürecin bir devamıydı.

Her ne kadar Cenevre Konferansında geçiş hükümeti fikrine Rusya'nın baskıları yansımış olsa da 107 ülke ve uluslararası örgüt temsilcisinin katıldığı bu toplantı; uluslararası toplumun büyük çoğunluğunun Esad'ın yetkilerini devretmesinde ve Suriye yönetiminin Annan planı çerçevesinde vadettiği yükümlülükleri yerine getirmesinde Güvenlik Konseyinin bu plana desteğini yineleyen, Cenevre Konferansının siyasi geçiş planının onaylayan ve Suriye yönetiminin boyun eğmesini sağlayacak tedbirleri zorlayan ivedi kararlar almasında hem fikir olduğunu ortaya koydu. Ayrıca Arap Birliğinin muhalifleri bir araya getirme çabaları çerçevesinde yukarıda değinilen ikinci toplantının, muhaliflerin demokratik niteliğini ortaya çıkaran sonuçları itibariyle onlara olan desteğin daha aktif bir biçimde sürmesini sağladığı da sonuç metnine yansdı. Dahası Suriye halkına insani yardımların artırılacağı ve "yeni Suriye"ye geçiş sürecinin ekonomik, finansal, sosyal ve siyasi tüm zorluklarının aşılmasında gerekli çabanın gösterileceği ifade edildi (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2012b). Aslında Rusya ve Çin tarafından veto edilen Suriye yönetimine yönelik yaptırımlara dair Güvenlik Konseyi karar tasarısı da bu sürecin bir ürünüydü ve askeri bir müdahaleden ziyade yaptırımlarla tehdit etmeyi

içermekteydi. Bu sebeple de söz konusu veto Batılı ülkeler tarafından tepkiyle karşılanmıştı ("West Condemns," 2012).

Aralık'ta Fas'ta düzenlenen ve 130 civarında temsilcinin katıldığı dördüncü toplantıdaysa Esad'ın meşruiyetini kaybettiği bir kez daha vurgulandı ve diğer toplantılardan farklı olarak, Suriye halkının Esad rejiminin uyguladığı şiddete karşı kendilerini savunma hakları meşru olarak tanındı. Ayrıca Suriye halkının iradesiyle belirlenecek demokratik ve çoğulcu bir Suriye'ye dönük siyasi çözümün uluslararası ve yerel düzeylerde desteklendiği belirtildi. Bu doğrultuda SMDK, Suriye halkının meşru temsilcisi olarak tanınırken tüm muhalif hareketlerin de şemsiye örgütü olarak kabul edildi. Yine SMDK'nın örgütsel yapısındaki demokratik gelişimler takdir ve teşvik edilirken Suriye halkını temsil ve ihtiyaçlarını karşılama kapasitesinin destekleneceği dile getirildi. Bu bağlamda Esad'ın devrilmesinin daha çok Suriyelinin hayatını kaybetmesine ve daha fazla yıkıma mani olacağı düşüncesi yinelendi. Dahası siyasi ve insani krizlerin çözülerek Suriyelilerin korunmasında, BM ve Arap Birliği ile münasebetlerini güçlendirerek hareket etmesi beklenen SMDK'nın muhatap olarak görüldüğü ortaya kondu. Buna karşın Suriye rejimiyse uluslararası hukuku ve insan haklarını ihlal eden, bu yüzden cezalandırılmaktan kaçamayacak olan ve baskı ile şiddet imkanından mahrum bırakılması gereken olarak tanımlandı. Dolayısıyla Yaptırımlar Çalışma Grubunun rejime karşı çabaları ve Ekonomik Düzeltme ve Kalkınma Çalışma Grubunun da Suriye'nin yeniden imarı ile barış ve demokrasinin tesisi konusunda SMDK'ya desteği uluslararası düzeyde koordine etmeyi sürdürdükleri ortaya kondu (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2012a).

Davutoğlu'nun toplantıdaki ifadeleriyle, Suriye'de artan ölümlere ve daha da kötüleşen duruma rağmen Suriye halkının demokrasi arzusunun değişmediğini, bu nedenle Suriye'de yaşanan savaşın tiranlıkla halk ve demokrasi arasında olduğunu düşünen Türkiye'nin beklentilerinin, alınan kararlar bakımından büyük ölçüde karşılandığını söylemek mümkündür. Lakin Davutoğlu'nun, BM Güvenlik Konseyinden somut adımlar atması beklenirken bunun mümkün olabilmesi için ortaya konması gereken çabaların bir takvime bağlanması gerektiği ve Suriye'deki istikrarsızlığın çevresine de yayılmakta olduğu uyarıları, fiili olarak yapılanların yetersizliğine dikkat çekmekteydi ("Davutoğlu'ndan Dost," 2012; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012i). Zira Güvenlik Konseyi görev ve sorumluluk bilinciyle harekete geçmediği sürece, "uluslararası girişimlerin sağlayabileceği başarılar dair beklentilerin" yetersiz kaldığı düşünülmekteydi (Davutoğlu, 2012a: 67). 2013'e gelindiğindeyse Suriye'yle ilgili önemli hususlardan bir tanesi muhaliflerin silahlandırılmasıydı.

Esad yönetimine desteğini devam ettiren Rusya'nın uluslararası anlaşmalara aykırı olmadığını savunarak silah satışını sürdürdüğü bir ortamda ("Why Russia," 2012), Türkiye'nin birlikte hareket etmek istediği Batılı aktörler arasında muhaliflerin silahlandırılması konusunda tam bir uyum yoktu. Suriye'deki krizin giderek çevreye yayılmasından endişe ederek muhaliflere silah yardımını gündemine almak istemeyen ABD, ilk önce Şubat'taki Suriye'nin Dostları toplantısında 60 milyon \$'lık "öldürücü olmayan" silah yardımında bulunacağını açıkladı (Miş ve Özdemir, 2014: 200). Ardından Nisan'da Türkiye'de muhalifleri destekçi ülkelerle bir araya getiren bu yöndeki bir toplantıda ABD, söz konusu yardımını artırarak 250 milyon \$'a çıkaracağını açıkladı ("Kerry Says," 2013). Askeri seçeneklerin ABD tarafından daha ciddi bir şekilde değerlendirilmesini sağlayan gelişmeysse Suriye yönetiminin kimyasal saldırıları oldu. Kimyasal silah kullanımını "kırmızı çizgi" olarak açıklayan ABD kanadından, Ağustos'ta muhaliflerin kontrolündeki başkent Şam'ın kırsal bölgelerine yapılan kimyasal saldırının ardından yapılan açıklamalar, benzer yeni saldırıların önlenmesine dönük güçlü müdahale sinyalleri içerdi ("John Kerry," 2013). Ancak Rusya'nın arabulucu olarak devreye girip kimyasal silahların tespit ve imhasına dair bir uzlaşma sağlaması üzerine, ABD doğrudan müdahaleden vazgeçti ("U.S., Russia," 2013; "US and Russia," 2013).

Türkiye, bu saldırının ardından Esad yönetimini barış ve istikrara karşı "giderek artan bir tehdit kaynağı" olarak görmeye başladı (Davutoğlu, 2013a: 72). Bu sebeple de ABD ile Rusya arasında varılan anlaşmadan hoşnut olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim Suriye krizine barışçıl bir çözüm için halk üzerindeki rejim baskısının ve şiddet uygulamalarının sona erdirilmesi ve "eli kanlı" yöneticilerin görevlerini bırakmaları gerektiği fikrini sürdürdü. Öyle ki ABD dahil Batılı ülkeler sınırlı bir askeri harekate sıcak bakarken Türkiye ise rejimin sonunu getirecek kararlılıkta ve süreklilikte bir operasyonu savundu. Ayrıca Cenevre-2'nin de tüm yönleriyle demokratik bir geçiş sürecine imkan sağlayacak nitelikte olması gerektiğini tekrarladı ("Erdoğan: Uğra," 2013; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014a: 93).¹³¹ İngiltere ve Fransa ise AB ülkeleri arasında Suriye muhalefetinin silahlandırılmasını güçlü bir şekilde destekleyip diğer üyeleri de buna ikna etmeye

¹³¹ Kibaroglu'na göre İsrail, Esad sonrasında potansiyel düşmanlarının iktidara gelmesi ve Suriye ordusunun elinde bulunan kimyasal ve kitle imha silahlarını kendine karşı kullanılması ihtimali dolayısıyla Suriye'deki halk hareketlerine şüpheyle yaklaştı. ABD de hem müttefiki İsrail'in güvenlik kaygıları hem de yaklaşan başkanlık seçimleri sebebiyle halk hareketlerine belirli bir düzeyin ötesinde destek vermedi. Gelişmeleri yakından takip etti ve Türkiye ve diğer bölgesel müttefikleriyle bu konudaki yakın iş birliğini sürdürdü. Bu da 2012 sonu itibarıyla yüz binlerce Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapan Türkiye'yi Esad yönetimine karşı sert tutumunda yalnız bıraktı (Kibaroglu, 2012: 91). İran ve Rusya'nın Esad yönetimine verdiği destek karşısında dengeleyici bir destek bulamadığı için de Türkiye'nin Suriye'de istediği yönde bir gelişme kaydetmesi mümkün olmadı (93). Bu sürecin devamıysa muhaliflerin askeri olarak yeterince ve zamanında desteklenmemesi, ayrıca Esad yönetimine askeri bir tepki gösterilmemesiyle geldi.

çalıştılar ("Syria Crisis," 2013). Almanya'nın buna karşı çıkması ve insani yardımı öncelimesiyse, AB bünyesinde bu yönde adımlar atılmasına ve Suriye'deki tüm taraflara uygulanan silah ambargosunun kaldırılmasına mani oldu ("Syrian Arms," 2013). Dolayısıyla Esad'sız geçiş hükümeti fikrine ve uluslararası toplumun desteğini bu yöne kanalize etmeye odaklanan Türkiye, çeşitli barış planları ortaya koyan Suriye yönetiminin samimiyetsizliği ve Esad'ın görevi bırakması gerektiği konusunda hem fikir olsalar da Batılı aktörlerden aradığı desteği tam olarak elde edemedi ("Syria's Bashar," 2013; "Başbakan: Esad," 2013; "Syrian Opposition," 2013; "Assad's Call," 2013).¹³²

Türkiye bu yöndeki girişimlerini, yıl boyunca kendisinin yanı sıra Katar, Ürdün, İtalya, ABD ve İngiltere'nin ev sahipliği yaptığı Suriye'nin Dostları veya daha hızlı karar almak için oluşturulan Çekirdek Grup¹³³ toplantılarında ortaya koydu. Aynı zamanda, diğer nedenlerin yanı sıra Suriye muhalefetine dağınlıklığı ve rejime alternatif oluşturabilecek bir yapıya kavuşmadığı gerekçesiyle sürekli ertelenen Cenevre-2 Konferansına hazırlık mahiyeti de taşıyan bu toplantılarla Türkiye, muhalifleri belirli bir gündem etrafında konsolide etme rolünü üstlendi (Miş ve Özdemir, 2014: 202).

Ekim'de İngiltere'deki yılın son Çekirdek Grubu toplantısında da bu rol iyice belirginleşti zira Türkiye'nin çabalarıyla SMDK da muhalifleri temsilen ilk defa bu toplantılarda yer aldı. Sonuç bildirisindeyse BM Güvenlik Konseyinin 27 Eylül'de Suriye'de siyasi geçişe ihtiyaç olduğuna dair anlaşmaya varmasının ve karşılıklı rızaya dayalı bir şekilde oluşturulacak ve ordu, güvenlik ve istihbarat birimleri üzerinde tam otoriteye sahip olacak geçiş hükümetinin kurulmasını hedefleyen Cenevre bildirisini onaylamasının memnuniyetle karşılandığı ifade edilirken, "eli

¹³² AB'yle Arap Baharı kapsamında başlangıçtaki iş birliği çabaları sonuç vermese de Türkiye, üye ülkelerden İngiltere ve Fransa'yla, Rusya ve Çin'in BM Güvenlik Konseyindeki veto engelini aşmaya dönük Suriye'nin Dostları benzeri uluslararası diplomatik girişimlerde birlikte hareket etti. Her ne kadar bu girişimlerin başarısı sınırlı olduysa da Türkiye'nin çok taraflı bir şekilde hareket etmekteki istekliliğinin birer göstergesini teşkil etti. Nitekim bu sürecin çıktılarında bir tanesi de Türkiye'nin bölgesel krizlerde ilk olarak müttefiklerine dayanan bir siyaset izlemeyi benimseyen ABD'yle ilişkilerindeki iyileşmeydi (Alessandri ve Altunışık, 2013: 9). Alessandri ve Altunışık'a (2013) göre Türkiye ve AB, değerler ile çıkarlar arasında ayırım yapıp Ortadoğu'da demokrasiyi bir değer olarak desteklemek yerine (karar alıcıların söylemi bu yöndeydi), bölgede istikrarın kaynağı olacağı düşüncesiyle demokrasinin tesisini uzun vadeli stratejik çıkar olarak görebilirlerdi. Bu doğrultuda da değerler ile çıkarlar arasında ayırım yapmak zorunda kalmadan ve iş birliği içerisinde süreci destekleyebilirlerdi. Üstelik böylesi stratejik bir tanımlamanın ardından yapılacak iş birliği, katılım süreci de dahil ikili ilişkilerin geleceği üzerinde yapıcı bir etki de edebilirdi. Böylece Ortadoğu'da demokratik bir istikrarın tesisi her iki tarafa da kazanç sağlayacakken buna iş birliği içinde katkıda bulunmaksa birbirlerinin kapasite açığını telafi ederek kazancı daha muhtemel hale getirebilirdi. Kazanç da sadece bölgesel istikrarla ve bunun sağlayacağı güvenlikle sınırlı kalmayacak, AB'nin uluslararası ve Türkiye'nin de bölgesel etki kapasitesi artırılabilecekti.

¹³³ Çekirdek Grup toplantılarında Türkiye'nin yanı sıra ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Mısır, Suudi Arabistan, Katar, BAE ve Ürdün yer aldı.

kanlı” Esad ve yönetiminin geçici hükümette yer alamayacakları, aksine hesap vermeleri gerektiği belirtildi. Cenevre-2’den beklentilerse ilk bildiriye yer aldığı şekliyle Suriye’nin egemenliği, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü muhafaza edecek bir siyasi geçişe imkan sağlaması; Suriye için demokratik, çoğulcu, insan haklarına saygılı ve hukukun hakim olduğu bir geleceği mümkün kılması; söz konusu geçiş hükümetinin tek meşruiyet ve yasallık kaynağı olurken geçiş sürecine uygun seçimlerin yapılması ve demokrasiye geçiş sürecinin ilkelerine, aşamalarına ve takvimine dair tarafların bir deklarasyon benimsemesi; geçiş hükümetini şekillendirecek müzakerelerin, oyalama taktiklerine izin verecek biçimde açık uçlu olmaması olarak ortaya kondu.¹³⁴ Geçiş sürecine dair Cenevre-2’ye yönelik yöntem önerilerinin de yer aldığı sonuç bildirisindeki önemli bir diğer husus ise yabancı savaşçılardan oluşan aşırılık yanlı grupların bölgesel ve uluslararası güvenlik açısından gittikçe daha büyük bir endişe kaynağına dönüşen varlıklarının farkında olunması, buna karşın “ılımlı güçler” diye tanımlanarak muhaliflerin bu gruplardan ayrıştırılmasıydı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013n).

Davutoğlu ise beklentiler açısından sonucun başarılı olduğunu ve toplantıda Türkiye’nin; Cenevre müzakereleri sürerken Suriye muhalefiyle birlikte hareket edilmesi, özellikle BM nezdinde ortak faaliyetler yürütülmesi ve Cenevre müzakerelerinin ardından tüm siyasi temsil hakkına sahip bir geçiş hükümeti kurularak “Esad ve eli kanlı unsurların” sistem dışı kalmasından oluşan bir eylem planı önerisinde bulunduğunu açıkladı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013a). Bu süreçte bir diğer önemli husus da Suriyeli muhaliflerin hep birlikte Cenevre-2’ye katılımları meselesiydi zira muhalifler arasında, Esad’ın konferans öncesinde görevi bırakması konusundaki kanaat farklılığı konferansa katılım için de farklı düşüncelere yol açmaktaydı. Rejimle birlikte Cenevre Bildirgesine sadık kalması beklenen SMDK ise aralarında Türkiye’nin de olduğu bazı ülkelerin garantisi ve Esad’sız bir geçiş hükümeti kurulması koşuluyla Cenevre-2’ye katılacağını açıkladı (“Cenevre-2 için Şartlı,” 2013; Abdullah, 2013). Londra toplantısı sonrası Batılı ülkelerin yaptığı açıklamalar ise muhalifleri ve rejimi aynı masada görmekte ısrar ettiklerini göstermekteydi (“Suriye'nin Dostları,” 2013). Ancak bu ortamda özellikle ABD’nin gerçek bir çözümden ziyade Cenevre müzakereleri sürerken meseleyi uluslararasılaştırarak ucu açık bir

¹³⁴ Abou-El-Fadl, Türkiye’nin muhaliflerin mümkün olduğunca geniş bir temsil kapasitesine sahip olmasını önemsendiğini ve bunun için Suriyeli farklı kesimlerle görüşmek ve uluslararası destek toplamak gibi çabalar ortaya koyduğunu belirtir (2012: 243). Buna karşın Altunışık ise muhalefet yapılanmasının istenilen kapsayıcılığa ulaşamamasında, Türkiye’nin Suriye Müslüman Kardeşlerine diğer ülkelerin aksine Suriye’de çoğunluğu temsil etmemesine rağmen orantısız bir destek vermesi sebebiyle diğer grupların isteksizlik göstermesini bir neden olarak sürer (Altunışık, 2014c: 136). Ancak yukarıda değinilen uluslararası toplantılarda ve bölgesel girişimlerde alınan kararların da gösterdiği üzere SUK veya SMDK üzerinde en başından itibaren diğer bölgesel ve Batılı aktörler de etki sahibiydi ve bu nedenle Türkiye’nin tek başına belirleyici olabileceği bir durum söz konusu değildi.

şekilde sürece yaymayı istediğine dair yorumlar da gelmekteydi. Bu da Suriye yönetiminin ve destekçilerinin cesaretini daha da artırarak hem Suriye'deki durumun hem de bölgesel istikrarın daha da kötüleşmesine yol açabilecekti (Allaf, 2013). Öyle ki radikal silahlı grupların varlığı ve artan etkinliği dolayısıyla Cenevre-2'den Esad'ın görevden uzaklaştırılması gibi bir sonucun çıkmayabileceği mesajı, SMDK üyelerine iletilmişti. Buna karşın Türkiye ve Suudi Arabistan'sa radikallerle baş etmenin öncelik olmadığını ve Batı'nın bu tavrının Esad ile İran'ı daha da cesaretlendireceğini düşünmekteydi ("West Hints," 2013).

Aslında Türkiye de Londra öncesinde Suriye'de insani durumun uluslararası toplum tarafından, özellikle de BM Güvenlik Konseyi tarafından zamanında atıl(a)mayan adımlar dolayısıyla gittikçe kötüleşmesinden ve kimyasal saldırı sürecinde dahi bu konuda isteksizlik gösterilmesinden rahatsızdı. Ayrıca Esad'sız çözüm konusunda da ısrarını sürdürmekteydi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013i). Zira Suriye'de yaşananların bir iç savaş olarak nitelendirilmeye başladığı bu süreçte olup bitenlerin sorumlusu olarak rejimi görmekteydi. Dolayısıyla Davutoğlu'nun önemsenen birçok hususun yer aldığı savunduğu Londra bildirisi çerçevesinde Türkiye hem geçiş hükümetinin kurulması, insani durumun iyileştirilmesi ve serbest seçimlerin yapılması hem de Cenevre-2'ye giden süreçte tarafların konsolide edilmesi konusunda kararlılığını ortaya koymaktaydı. Bu kararlılığın ilk tezahürü de Londra'daki toplantıda özellikle Arap Birliği üyeleriyle kendisinin desteğini talep eden SMDK yönetiminin bu talebi doğrultusunda Suriyeli muhalifleri bir araya getirip müzakere ederek onları tüm Çekirdek Grup garantörlüğünde Cenevre-2'ye ikna etmesi oldu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013m).

Başta Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) olmak üzere Suriye'de krizin sebep olduğu otorite boşluğundan doğan radikal silahlı örgütlerin sayılarının ve etkinliklerinin oldukça arttığı, radikal yabancı savaşçılar olgusunun belirginleştiği, etnik grupların silahlandığı, muhaliflerin birleşme ihtiyacı sürerken silahlı kanadının belirli yapılanmalar altında bir araya gelseler de farklı gruplara ayrıldığı, rejim destekçisi Hizbullah'la birlikte İranlı askeri unsurların ülkedeki varlıklarının bariz bir hal aldığı 2014'e gelindiğindeyse, çatışmalar ve can kayıpları artarak devam etti. Öyle ki artık ABD tarafından kimi muhalif gruplara silah desteği sağlansa da rejimin özellikle havadan gerçekleştirdiği varil bombalı saldırılarla sivil can kayıpları katlanarak arttı. Buna bir de rejimle muhaliflerin yanı sıra radikal gruplarla muhalifler ve rejim arasındaki çatışmalar eklendiğinde, Suriye'deki kriz tüm boyutlarıyla daha da derinleşmekteydi (Miş ve Özdemir, 2015: 172-177).

5.2.5. Geçiş Sürecinde Başarısızlık

Böyle bir bağlamda Cenevre-2 müzakereleri sürerken Türkiye'nin yılın başındaki çözüme yönelik ilk çabası da Dışışleri Bakanı Davutoğlu'nun 2 Ocak'ta SMDK heyetiyle yaptığı toplantı oldu. Esad yönetiminin Cenevre-2'ye giden süreçte devam eden ve sivil kayıplara yol açan saldırıları sebebiyle gerçekleştirilen toplantıda Davutoğlu, Esad'ın yeni Suriye'nin geleceğinde söz hakkı olamayacağı konusunda muhaliflerle ortak pozisyonu sürdürürken aynı zamanda aralarındaki geniş bir temsiliyete imkan sağlayan uyum ve uzlaşi konusundaki hassasiyeti de tekrarladı (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2014b). Ardından da toplantı sonucunu Çekirdek Grubu üyeleriyle paylaştı. Yine Ocak'ta Cenevre-2 öncesi Paris'teki Çekirdek Grubu toplantısı sonuç metninde de Suriye halkına kendi kaderini belirleme ve kendisini savunma hakkı konusunda verilen destek tekrarlandı.

Ayrıca Cenevre-2 Konferansının amacının Suriye halkının kendi geleceğini tayin etmesine imkân sağlamak ve gerçek bir siyasi geçiş süreci neticesinde şu anki "despotik" rejimin varlığına son vermek olduğu vurgulandı. Esad yönetimiye kendisinin de kabul ettiği uluslararası kararlara rağmen süren şiddet uygulamaları dolayısıyla kınandı ve buna son vermeye çağrıldı. Rejimin eli kanlı unsurlarının hiçbir rollerinin olmayacağı, savaş ve insanlık suçu işleyenlerin sorumlu tutulacağı tekrarlandı. BM Genel Sekreteri tarafından konferans davet mektuplarının gönderilmesinin memnuniyetle karşılandığı belirtilirken tarafların davete icabet etmelerinin de Cenevre Bildirgesiyle ortaya konan tam yürütme yetkisine sahip bir geçiş hükümeti tesisine bağlılığın bir göstergesi olacağı hatırlatıldı. Bu bağlamda SMDK'ya davete olumlu yanıt vermesi ve meşru temsilcisi olarak Suriye halkının çeşitliliğini dengeli bir şekilde temsil edecek bir heyet oluşturması çağrısı yapıldı. Hizbullah ve İran silahlı unsurlarıyla birlikte tüm yabancı savaşçıların Suriye'yi terk etmesi gerektiği de ifade edilirken ÖSO'ya ise destek verildiği açıklandı. Ayrıca Suriye'deki aşırı grupların varlığından da rejim sorumlu tutularak Esad kaldığı sürece bölgede barış ve istikrar ihtimalinin zayıf olduğu belirtildi (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2014e).

Türkiye, Cenevre-2 Konferansına dek, Paris'teki toplantıdan çıkan sonuçlar doğrultusunda diplomatik temaslarını sürdürerek siyasi geçiş süreci ve Esad yönetiminin geleceğiyle ilgili pozisyonunu korudu. Nitekim bu süreçte dahi IŞİD ve benzeri radikal örgütlerle rejim arasında muhalifleri yenilgiye uğratmaya dönük gizli bir ilişki olduğunu savundu ("Cenevre'nin Başarılı," 2014). 22 Ocak'taki konferans sırasında da kararlılığını, Davutoğlu'nun Suriye'de siyasi çözümün çerçevesi olarak öne çıkardığı altı hususla ortaya koydu. Bu hususlar; Haziran 2012'de

kabul edilen Cenevre Bildirgesinin tam olarak uygulanması, Cenevre-2'nin Suriye'ye barışı getirecek bir mekanizma olması ve sürecin bu bakımdan açık uçlu olmaması, Cenevre Bildirgesi doğrultusunda Suriye'de siyasi değişimi sağlamak üzere tüm güvenlik ve istihbarat birimleri üzerinde tam yürütme yetkisine sahip bir geçiş hükümetinin tesisi, eli kanlı kişilerin yönetimden uzaklaştırılması, rejimin özellikle daha fazla insan hayatına mal olabilecek oyalama taktiklerine izin verilmemesi, Suriye'nin egemenliğiyle birlikte bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün muhafaza edilerek demokratik, çoğulcu ve hukukun hakim olduğu insan haklarına saygılı bir ülkeye dönüşmesi idi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014f). Ancak muhaliflerle rejimi aynı masa etrafında bir araya getiren konferans sürecinde iki taraf arasında 25-31 Ocak ve 10-15 Şubat tarihlerinde iki tur şeklinde gerçekleştirilen görüşmeler, Çekirdek Grup toplantılarında kararlaştırılan geçiş hükümeti tesisi bakımından başarısızlıkla sonuçlandı ("Suriyelilerden Özür," 2014; Miş ve Özdemir, 2015: 180). Bu sonuç da aslında Batılı ülkelerin Suriye'de çözüm konusunda artık bir eylemsizlik halini benimsediklerinin göstergesiydi.

Öyle ki konferans öncesinde sürpriz bir şekilde yayımlanan; Esad yönetiminin mahkumlar üzerinde uyguladığı şiddeti ortaya koyan ve uluslararası mahkemeler tarafından savaş suçu işlendiğine dair delil olarak kabul edilebileceği savunulan 55 bin fotoğrafı inceleyen ve zamanlaması itibariyle Esad yönetimi ile onu destekleyen aktörler üzerinde baskı oluşturmayı amaçlayan Savaş Suçları Raporu ("Syrian Regime," 2014), beklenenin aksine ne uluslararası hukuki bir sürecin başlamasını ne de Batılı ülkelerin muhaliflere olan desteklerinin mevcudun ötesine geçmesini sağlayamadı (Acun, 2016: 193). Üstelik Mayıs'ta İngiltere'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen Çekirdek Grubu toplantısı sonrasında basın açıklaması yapan İngiltere Dışişleri Bakanı William Hague'ın, belirli bir stratejik çerçevede daha fazla adım atarak, "ılımlı muhalefet" biçiminde tanımlanan SMDK'ya ve askeri kanadı temsil eden Yüksek Askeri Konseye desteğin artırılmasına oybirliğiyle karar verildiğini açıklamasına rağmen pek bir şey değişmedi ("Suriye'nin Dostları," 2014). Bunun göstergesi ise Irak'ın ardından Suriye'de de etkinliğini artıran IŞİD'e karşı ABD'nin uluslararası bir koalisyon eşliğinde harekete geçmek istemesine Türkiye'nin verdiği tepki oldu.

IŞİD'in Suriye'nin Ayn el-Arab (Kobani) şehrindeki varlığına karşı uluslararası bir koalisyon oluşturmak amacıyla harekete geçen ABD, Eylül'de İngiltere'deki NATO Güvenlik Zirvesinde Batılı müttefiklerinin yanı sıra Türkiye ve bölge ülkelerinin desteğini almak istemişti. Ardından Cidde'de yapılan Terörle Mücadele Toplantısı sonucunda KİK ülkeleri ile Ürdün ve Mısır, ABD'yi destekleyeceklerini bir deklarasyonla ilan ederken bu toplantıya katılmakla birlikte

Türkiye, o sırada IŞİD tarafından rehin tutulan Musul konsolosluk çalışanlarının güvenliğini tehlikeye düşürmemek için bu deklarasyona imza atmadı. Aslında Türkiye'nin söz konusu koalisyona dahil olmayışı, stratejik olarak ABD ve diğer Batılı müttefiklerinden farklı düşünerek IŞİD'i bir sonuç olarak görmesi ve bu sonucu ortaya çıkaran istikrarsızlığın ve asıl mücadele edilmesi gereken gerçeken nedeninin Esad rejimi olduğunu düşünmesinin bir sonucuydu (Acun, 2016: 197). Dolayısıyla sonraki süreçte dahi IŞİD, PKK ve rejim arasında bir fark gözetmeyerek, IŞİD'e karşı sadece Ayn el-Arab'ı kurtarmaya dönük uluslararası koalisyonun hava saldırılarının Suriye'deki sorunu çözmek için yeterli olmayacağını, aksine muhaliflerin askeri olarak eğitilip donatılmasına dayalı ve halkı hem IŞİD hem de rejim saldırılarından koruyacak uçuşa yasak bölgeler oluşturulmasını içeren bütünlüklü bir stratejinin gereğini savundu. Ancak yine bu stratejinin bir parçası olan muhaliflere dönük eğit-donat programı başlamışken dahi, 2013'te terör örgütü olarak ilan ettiği IŞİD'le yakın ilişki içerisinde olmakla ve yabancı savaşçıların sınırdan geçişine izin vermekle itham edildi.¹³⁵ Uçuşa yasak bölge konusundaysa aradığı desteği bulamadı ("Davutoğlu: Sınırımızda," 2014).

Türkiye, Suriye halkının demokrasi taleplerine binaen, 2013 sonu itibariyle Esad yönetiminin meşruiyetini fiilen yitirdiğini savundu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014a: 91) ve 2014 boyunca da bu tavrını sürdürdü (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-b: 71). Ancak uluslararası toplumun eylemsizliği, Suriye'nin demokratik dönüşümü konusunda gerekli ilerlemenin sağlanıp Esad yönetiminin elindeki hukuki meşruiyetin ortadan kaldırılmasına mani oldu. Buna da aslında yine uluslararası toplumun tehdit olarak IŞİD benzeri "aşırılık yanlısı" grupların yükselişine odaklanmayı tercih etmesi yol açtı. Oysa Türkiye bu grupların ortaya çıkışını, en başından itibaren bölgesel ve küresel güvenliğe tehdit oluşturacağını savunduğu, Esad yönetiminin etnik ve mezhebi politikalarına bağlamaktaydı (Davutoğlu, 2011: 43).¹³⁶ Sonuç olarak da Suriye'yle normatif bütünleşmeye dönük etkileşimlerin imkanı, Esad yönetiminin devrilip demokratik geçişin sağlanamaması dolayısıyla artık tamamen ortadan kalkmış durumdaydı. Türkiye'nin bu

¹³⁵ Türkiye, muhaliflerin silahlandırılmasına dayalı bir strateji konusunda yalnız değildi zira Tunus'taki ilk Suriye'nin Dostları toplantısında, Suudi Arabistan ile Katar'ın öne çıktığı KİK ülkeleri, Suriye'de barış ve güvenliği sağlamak ve Esad'ı istifâ etmeye zorlayan diplomatik çabaları güçlendirmek için Arap Birliği bünyesinde muhaliflerin silahlandırılması biçiminde bir Arap gücü oluşturma fikrinde oldukça ısrarlı bir tavır ortaya koymuşlardı ("Diplomats Seek," 2012).

¹³⁶ Öniş'e göre Türkiye, Suriye'yle iyi ilişkilere binaen Esad yönetiminin reform çağrılarına olumlu karşılık vereceği konusunda yanıldı. Ayrıca Esad yönetiminin varlığını sürdürmek için göstereceği direnç konusunda da yanıldı zira muhalif hareketleri, uluslararası baskının da desteğiyle Esad'ı kısa bir süre içinde yıkabilecek kadar güçlü gördü. Diğer yandan uluslararası toplumun insani müdahale konusundaki istekliliği hususunda da yanıldı çünkü Libya'daki dahil geçmiş tüm müdahaleler, özellikle Obama yönetimindeki ABD'ye, ödenen yüksek maliyetlere karşılık istenen sonuçların elde edilemeyişini hatırlatmaktaydı (Öniş, 2014: 2011).

dönemde, tek neden bu olmasa da Suriye'yle kötüleşen ilişkilerin demografik yapısı dolayısıyla olumsuz etkileyerek normatif bütünleşme imkanını kaybettiği bir diğer bölge ülkesi de Lübnan'dır.

5.3. Lübnan

Bu kısımda, medeniyet perspektifli dış politika anlayışıyla bölge ülkelerinin istikrar ve güvenliklerine dair sorumluluk üstlenen Türkiye'nin bu çabalarını Lübnan'da devam ettirdiği bir süreçte bu ülkeyle etkileşimlerin sürdürdüğü gelişimi, normatif bütünleşmenin nedensel mekanizmalarını sona erdirecek biçimde kaybetmesi ortaya konmaktadır. Bunun da Türkiye'nin istikrarlı bir bölgesel düzen öngören aktif bölge siyasetinin imkanını oluşturan, bölgeyle aidiyet kuran kimlik atfının artık kabul görmemesi dolayısıyla ilişkilerin kültürel niteliğinde şiddetin meşru görüldüğü bir seviyeye geri dönüşe sebep olduğu gösterilmektedir. Bunun için de ilk olarak Türkiye'nin bu dönemin başında, ülkede hükümet krizinin ortaya çıktığı bir süreçte siyasi istikrarı korumaya dönük çabalarının Lübnanlı grupların bölgedeki gelişmelerden olumsuz etkilenen aralarındaki ilişkiler dolayısıyla sonuçsuz kaldığı açıklanmaktadır. İkinci olaraksa THY çalışanı Türk pilotların kaçırılmasıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin de bölgesel gelişmelerden olumsuz etkilendiği ve herkes için güvenlik üreten bölgesel bir düzen anlayışı doğrultusundaki uyumun yerini düşük düzeyli de olsa şiddete bıraktığı ortaya konmaktadır.

5.3.1. Lübnan'da Hükümet Krizi ve İstikrarı Koruma Çabaları

AK Parti hükümetleriyle birlikte yeni kimlik atfı doğrultusunda tarihi, coğrafi ve kültürel “ortak paydaların ortak faydalara [dönüştürülmesi]” düşüncesiyle, özellikle yakın komşularla ilişkilerde sorunlara odaklanmaktan ziyade “iş birliği ve entegrasyon” tercih edilerek “mevcut sorunların kalıcı biçimde” çözümü hedeflenmişti. Bu süreçte uygulanan proaktif dış politika ilkesiyle de ilk olarak komşularla çatışma riski ortadan kaldırılmış, ardından çevreye doğru genişleyen “ortak iş birliği ve refah alanları kurma yönünde ciddi” bir çaba ortaya konmuştu (Davutoğlu, 2010a: 6-7). Çevreye yönelik bu çabanın kapsamı içinde yer alan Lübnan da bu dönem itibarıyla bölgesel barış ve istikrar açısından AK Parti yönetimindeki Türkiye için taşıdığı önemi sürdürmekteydi. Öyle ki istikrar ve refahın yanı sıra “egemenliğin güçlendirilmesi” de Türkiye'nin Lübnan siyasetinin önemli bir parçasıydı ve geniş bir tabana sahip bir ulusal birlik hükümetinin kurulması amacıyla Lübnanlı gruplarla ve Lübnan üzerinde etki sahibi olan ülkelerle bu yönde diyaloglar kurmuş, 2009'da Saad Hariri başbakanlığında kurulan hükümete de aynı doğrultuda destek vermişti. Dolayısıyla 2011'e girerken Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) anlaşmasının

imzalandığı, Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi'nin (YDDK) tesis edildiği, altyapı ve ekonomik kalkınma süreçlerinin mali olarak desteklendiği ve UNIFIL kapsamında ülkenin istikrarına yönelik askeri katkının sürdürüldüğü Lübnan'la ilişkilerin de tıpkı Suriye'yle olduğu üzere gelişimini sürdürmesi beklenmekteydi (47-48). Ancak özellikle 2011 sona ererken Türkiye'nin Lübnan siyasetine yine bölgesel barış ve istikrar hedefi doğrultusunda ülkenin iç istikrarını muhafaza etmenin yanı sıra bir de Suriye'deki gelişmelerin olumsuz etkilerinden korumak eklendi. Lübnan'ın istikrarını bölgesel istikrar ve refah üzerinden Türkiye'nin istikrar ve refahı için elzem gören AK Partili karar alıcılar, dolayısıyla bu durumu milli çıkar derecesinde önemsemeyi sürdürürken ("Hariri Meets," 2011), Lübnan'da yaşanan hükümet krizi, ele alınan bu dönemin ilk imtihanı oldu ve Arap Baharı sürecinde Suriye'de yaşanan gelişmelerle birlikte Türkiye-Lübnan ilişkilerine dair sonraki süreci etkiledi.

Ocak 2011'de Saad Hariri başbakanlığındaki hükümetin düşmesiyle neticelenen krizin arka planında, Hizbullah başta olmak üzere 8 Mart İttifakının, kimi Hizbullah mensuplarını Refik Hariri suikastında yer almakla itham etmek üzere olduğu konuşulan BM Lübnan Özel Mahkemesine hükümet tarafından verilen finansman desteğinin sonlandırılması talebi vardı. Lübnan'ın istikrarına katkıda bulunmak amacıyla bir süredir birlikte hareket eden Suriye ve Suudi Arabistan ise bu desteğin kesilmesi taraftarıydı. Buna rağmen Başbakan Hariri, hükümetin düşmesini göze alarak ABD'nin tutumu doğrultusunda hareket etti (Cassel, 2011; Şafak, 2011). Ardından da ABD ziyaretindeyken 8 Mart İttifakının bakanlarını çekmesiyle hükümetinin düştüğünü öğrendi ve uluslararası destek toplamak üzere girişimlerde bulunmaya başladı. Bu doğrultuda ABD'den dönüşünde Türkiye'yle temas kuran Hariri, aldığı davet üzerine ülkesinden önce Türkiye'ye geldi. Bu süreçte Türkiye ilk olarak ABD, Fransa, Ürdün, Suriye ve Suudi Arabistan'ın katılacağı bir konferans önerisinde bulundu ve fikrini önce Suriye'yle paylaştı. Zira Türkiye, Hizbullah'ın Hariri'yle diyalogu koparmamaya ikna edilmesini gerektiğini düşünürken Suriye de söz konusu mahkemenin kararı konusundaki hassasiyete odaklanmaktaydı ("Hariri'den Sürpriz," 2011). Nitekim Suriye'de Türkiye'yle birlikte Katar'ın yer aldığı, Lübnan'daki hükümet kriziyle ilgili düzenlenen üçlü zirve de bu sürecin bir ürünüydü ve zirvenin ardından Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Katarlı mevkidaşı Şeyh Hamad bin Casim'le Lübnan'a gitti.

Suriye-Suudi Arabistan ortak arabuluculuk girişimi doğrultusunda bir çözüm bulunarak durumun daha da kötüleşmemesi gerektiği vurgulanan bu zirve, Lübnan Meclisindeki yeni hükümeti kurma girişimlerinin zirveden çıkan tavsiye doğrultusunda Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Süleyman tarafından bir hafta ertelenmesinin de gösterdiği üzere, Lübnanlı makamlarca

dikkate alındı ("Lübnan Krizi," 2011). Davutoğlu ve Şeyh Hamad ise Lübnan'da yeni hükümetin kurulması hedefiyle gerçekleştirdikleri ziyaretleri süresince önce Cumhurbaşkanı Süleyman ve Meclis Başkanı Nebih Berri'yle bir araya gelerek, aralarındaki görüş farklılıklarını giderip tarafları aynı fikir etrafında buluşturmanın yollarını istişare ettiler. Ardından Başbakan Hariri ve Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'la yüz yüze görüşmeler yapılan ziyaret sonrasındaki açıklamada ise tarafların ortaya koydukları esneklik sayesinde krizin daha olumlu bir seyir kazandığı, bu sayede siyasi ve hukuki talepleri dikkate alan ve Suriye–Suudi Arabistan arabuluculuk girişimi temelinde hazırlanmış olan bir anlaşma taslağının ortaya çıkarıldığı belirtildi ("Turkey, Qatar," 2011a; "Turkey, Qatar," 2011b; "Turkey, Qatar," 2011c).

Türkiye'nin, Lübnan'ın istikrarını bölgenin istikrarı açısından önemsemeyi sürdürdüğünü ve Suriye–Suudi Arabistan girişimini de bu doğrultuda destekleyip Başbakan Erdoğan'ın son ziyareti esnasında Lübnanlı tüm gruplara bu desteğin aktarıldığını ifade eden Davutoğlu, Katar'la birlikte ise taraflar arasındaki güven bunalımını aşarak uzlaşma yollarının araştırıldığını, bu mahiyette tarafların kaygılarını gözeten anlaşma taslağının hazırlanarak paylaşıldığını, ancak çekincelerin olduğu görüldükten sonra istişareler için ülkelerine geri döndüklerini belirtti. Nitekim söz konusu arabuluculuk çabası; Hizbullah'ın da dahil olduğu ve Refik Hariri cinayetine dair yeni bir komisyon oluşturması tavsiye edilen bir ulusal mutabakat hükümetinin kurulması, cinayetin yeniden soruşturulması ve tavsiye edilen komisyonun varacağı sonuca göre Hariri'nin uluslararası mahkeme kararını tanıması ve yine bu komisyonun yalancı şahit iddialarını soruşturarak bu kişileri ayıklayıp muhtemel yeni şahitleri de dinleyerek eksik bilgileri tamamlaması tekliflerini içermektedir. Ancak Hizbullah tarafı Hariri'nin mahkeme kararını tanımayacağını garanti etmesini isterken Hariri tarafı da Hizbullah'ın komisyon kararı ortaya çıkana dek cinayet sorumlularını dışarıda tutmasını talep etmesi nedeniyle söz konusu arabuluculuk çabası sonuçsuz kaldı. Suudi Arabistan'ın Lübnan'daki durumu ülkenin parçalanmasına sebep olacak biçimde tehlikeli bularak arabuluculuktan çekildiği bu süreçte yine Davutoğlu'nun ifadeleri, Türkiye'nin aynı zamanda demokratik ilkelere ve anayasal süreçlere de işlerlik kazandırılarak Lübnanlıların bu sorunların üstesinden kendilerinin geleceğine ve bölge ülkeleri ile küresel aktörlerin de söz konusu krizin bölgesel bir nitelik kazanmasına mani olacak biçimde sorumluluk üstleneceklerine inandığını göstermekteydi ("Türkiye Arabuluculuk," 2011; "3 Saat Görüştüler," 2011; "Turkey Says," 2011; "Türkiye'nin Lübnan," 2011; "Saudi Ends," 2011). Bu beklentilerin karşılanması için önemli olansa yeni hükümetin kurulması süreciydi.

Nitekim Hizbullah'ın destek açıklamasının ardından Necip Mikati, Cumhurbaşkanı Mişel Süleyman tarafından başbakan olarak atanıp hükümeti kurmakla görevlendirildi. Türkiye'nin, Lübnan'da kurulacak yeni hükümetin bu ülkeyle ilişkileri olumsuz yönde etkilemeyeceğine dair açıklamalarına karşın, hükümet krizinin çözülememesi YDDK çerçevesinde dışişleri ve enerji bakanlarının Ocak sonundaki toplantılarının ertelenmesine yol açmıştı. Hükümeti kurma çalışmalarını sürdüren Mikati ise Türkiye'nin bölgenin ve Lübnan'ın istikrarına dair hassasiyetinin farkında olduğunu belirtti (İnat ve Telci, 2012: 255). Hükümetse ancak Haziran ortasına doğru kurulabildi. Lakin 8 Mart İttifakının on sekiz bakanla ağırlığı elinde bulundurduğu bu yeni hükümet, dış politikada İran ve Suriye'ye yakınlıkla itham edilerek Lübnan'ın özellikle KİK ülkeleriyle ilişkilerini olumsuz etkileyecekti (Doğrusözlü ve Üçağaç, 2012: 124-25). Bununla birlikte Türkiye, Lübnan iç siyasetinde bölünmelere sebep olan BM Lübnan Özel Mahkemesinin finansmanı tartışmasıyla başlayan kriz sürecinde olduğu üzere, tüm kesimlerle teması sürdürmeye özen gösterirken Mikati başbakanlığındaki hükümeti de destekledi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-a: 48). Ancak hem içinde bulunulan ve hem de gelecekteki süreçte Lübnan'la ilişkiler açısından Türkiye için kritik olan husus, 8 Mart İttifakı ve Hizbullah ile münasebetlerdi. Zira hükümet krizi ortaya çıkıp ardından Suudi Arabistan'ın Suriye'yle ortak girişimi olan arabuluculuktan çekildiği bir sırada Davutoğlu'nun Şeyh Hamad'la birlikte bu ülkeye gidip ilgili tüm taraflarla görüşmeler gerçekleştirebilmesi, ABD'nin dahi etkisi zayıflarken Lübnan'da ve bölgenin diğer ülkelerinde tüm kesimlere karşı eşit bir mesafede durarak herkesle etkileşimini sürdürebilmesi dolayısıyla Türkiye'nin artarak devam eden bölgesel etkinliğinin ve bağımsız bölge politikasının bir sonucu olarak değerlendirilmekteydi (Shadid, 2011).

Aslında Hizbullah Genel Sekreteri Hasan Nasrallah, Mavi Marmara saldırısının ardından Haziran 2010'da yaptığı açıklamada, AK Parti hükümetinin bölgesel meselelerin barışçıl çözümünü hedefleyen Ortadoğu siyaseti doğrultusunda Suriye'yle (ve yanı sıra İran'la) ilişkilere verdiği önem dolayısıyla ve İsrail'e karşı takındığı kararlı tutuma binaen Türkiye'nin Lübnanlı Şiiler nazarında bölgedeki ve Lübnan'daki kabul edilirliliğini koruduğunu göstermekteydi. Ancak aynı açıklamasında Nasrallah, bütün bölgeye yayılan Sünni-Şii ayrışması konusundaysa ABD ve İsrail'in yanı sıra "bazı Arap ülkeleri" ifadesiyle, Türkiye'nin iş birliğini geliştirerek sürdürmek istediği kimi Sünni Arap ülkelerini eleştirmekteydi ("Hizbullah Genel," 2010).¹³⁷ Bu da aslında

¹³⁷ Abou-El-Fadl'a göre Türkiye'nin bölgesel etkinliği, bölgesel aktörler tarafından kabul görmesiyle mümkün olmakla birlikte bu kabulde temkinli bir yakınlaşma vardı. Yönetimlerin nazarında olduğu üzere bölge halklarının ve bölgesel direniş hareketlerinin nazarında da Türkiye'nin Batılı müttefiklerinden farklı bir tavırla kendilerine ve bölgesel

Türkiye'nin bir yandan bölge ve Lübnan bağlamında daha aktif bir politika ortaya koymasını başından beri destekleyen farklı grupların bu desteğini sürdürmekte olduğunun, öte yandan ise Arap Baharıyla birlikte tırmanışa geçen mezhebi gerginliklerin bu gruplarla ilişkiler üzerinde sebep olabileceği kırılmanın bir işaretiydi. Nitekim Arap Baharı kapsamında Suriye'de halk hareketlerinin başlaması, söz konusu gerginliği hem Lübnan'ın içerisini hem de Türkiye ve bölge ülkeleriyle ilişkilerini siyasi ve ekonomik tüm boyutlarıyla etkileyecek biçimde ortaya çıkardı.

Suriye'deki halk hareketlerinin, iki ülke arasındaki tarihi, siyasi ve sosyal bağlar ve ayrıca Suriye'nin bu ülke üzerindeki etkisi dolayısıyla Lübnan'ı da etkileyerek mezhebi gerilimleri tırmandırması ihtimali, Suriyeli mülteci hareketliliği sebebiyle henüz ayaklanmaların ilk aylarında dahi hissedildi. Öyle ki yeni hükümeti kurma çalışmalarının da olumsuz etkilendiği bu süreçte, ülkede daha büyük bir huzursuzluk çıkmaması için Suriye'yle ilgili gösteriler yasaklanırken 14 Mart ve 8 Mart ittifaklarının her ikisi de Suriye konusunda dikkatli bir dil kullandı (Yacoubian, 2011b). Zira Suriye'nin durumu ve Esad'ın geleceği Lübnan'daki ve Lübnan üzerinden bölgedeki güç dağılımını önemli ölçüde etkileme potansiyeline sahipti (Yacoubian, 2011a). Ancak Mikati başbakanlığındaki yeni hükümette içinde Hizbullah'ın da yer aldığı Esad yanlısı 8 Mart İttifakının elde ettiği yeni ve güçlü konum, beraberinde Lübnan siyasetini ve dış politikasını da önemli ölçüde etkiledi. Öyle ki muhalefette kalmayı tercih eden 14 Mart İttifakı, hükümetteki güçlü konumlarıyla Hizbullah ve müttefiklerinin iktidarındaki Lübnan'ı Suriye'nin elinde bir rehineye benzetirken ("Lebanon 'Hostage'," 2011), Lübnan Cumhurbaşkanı ise KİK ülkeleri ile Türkiye'nin tepkisine yol açacak biçimde, göstericilere karşı Esad yönetimine destek verdi (Doğrusözlü ve Üçağaç, 2012: 125).

Hizbullah'ın İran ve Suriye'yle ilişkileri itibarıyla ("Official: Nasrallah," 2009; Karam, 2012), Suriye konusunda İran'la ters düşen Türkiye'nin, Hizbullah'ın hükümette oldukça etkili olduğu bir Lübnan'la ilişkilerini eskisi gibi yürütmesi zorlaşmaktaydı. Başbakan Mikati hükümetinin Suriye'deki istikrarsızlığın Lübnan'a sıçramaması için tarafsız bir dış politika yürütmeye çalıştığı ("Feltman: Lebanon," 2011) ve Lübnan'ın geçici üye olarak yer aldığı BM Güvenlik Konseyinde

meselere yaklaşan bir aktör olması, kendileri açısından Türkiye'yle etkileşimi mümkün kılmaktaydı. Bu durum Türkiye'ye bir yandan bölgede meşru bir varlık gösterme imkanı sunmakta öte yandan arabuluculuk benzeri üstlendiği rollerin kabul görmesini sağlamaktaydı. Dolayısıyla onlar da tıpkı yönetimler gibi bu farklılık ölçüsünde ve devam edip etmeyeceğine dair merakla Türkiye'ye karşı temkinli bir yakınlık göstermekteydiler. Üstelik sadece Batı'ya karşı mesafeli tutumu değil, herkese karşı eşit mesafede bir konumu sürdürme tarzını da dikkatle takip etmekteydiler. Nitekim Hizbullah'ın da Suriye ve İran'la olan yakınlığı, Türkiye'nin bölgesel rolüne temkinli bir şekilde yaklaşmasına yol açmaktaydı. Bu nedenle Türkiye'nin 2010'daki istikrar çabalarını memnuniyetle karşılamakla birlikte Suriye-Suudi Arabistan girişimi aracılığıyla olması gerektiğine yönelik mesajlar yollamaktaydı (Abou-El-Fadl, 2012; 245-46).

Arap Birliği tarafından ortaya konan barış planı çerçevesinde Suriye yönetimi üzerindeki baskıyı artırmak üzere yapılan oylamada da bu sebeple çekimser kaldığı ("Lebanon's Stance," 2011; "Suriye'ye BM Baskısını," 2011) bu süreçte Hizbullah ise olaylara dair Esad yönetimiyle aynı söylemi paylaşmaktaydı ("Nasrallah Makes," 2011). Bununla birlikte Lübnan'ın Suriye'yle ilişkileri, kendinin ve bölgenin istikrarını tehdit eden gerginliklere şahit olmaktan kurtulamadı.

Mikati hükümetinin Suriye'deki duruma karşı benimsediği tarafsızlık politikasına ("Fragile Lebanon," 2011) rağmen Suriye ordusunun birçok kez Lübnan sınırından içeri girmesi ve birçok Lübnanlı'nın hayatını kaybetmesi, karşılıklı insan kaçırma ithamları ve yanı sıra silah ve mühimmat transferleriyle birlikte Lübnan'ın Suriye'yle ilişkilerinde önemli sınır gerginliklerine yol açtı (U.S. Department of State, 2011; Doğrusözlü ve Üçağaç, 2012: 132). Öyle ki söz konusu gerginlikler devam ettikçe Suriye'deki çatışmaların Lübnan'ı doğrudan bir biçimde etkisi altına alacağı endişesini de beraberinde getirdi ("Lübnan Diken," 2012). Üstelik 2011'de UNIFIL askerlerini hedef alan ("Lübnan'da BM," 2011) ve Suriye rejimi tarafından gerçekleştirildiği düşünülen saldırılar da Esad yönetimi tarafından Lübnan'ın istikrarsızlaştırılmak istendiği kanaatine yol açmaktaydı (Miş, 2013: 251). Bütün bunlarsa Suriye'deki çatışmaların Lübnan'a tüm siyasi ve dini/mezhebi fay hatlarını harekete geçirecek biçimde ülkeyi Esad destekçileri ve karşıtları şeklinde neredeyse ikiye bölerek yansımalarının birer sonucuydu ve iç savaş korkusunu artırmaktaydı ("Lübnan Suriye'deki," 2012). Buna karşın Lübnan hükümeti, Suriye'ye gönderilen gözlemci heyetin raporları doğrultusunda Arap Birliğinin Esad'ın görevden çekilmesi kararını, karşı tarafın uyguladığı şiddeti görmezden geldiğini savunarak eleştirdi ve destek vermeyerek Arap ülkelerinin genel eğiliminden farklı tavrını sürdürdü ("Lebanon Criticizes," 2012).

Bunun yansıdığı alanlardan bir diğeri de Suriye'nin Dostları toplantılarıyla ve Lübnan bu toplantılara da katılmadı. Zira Arap Birliği ve BM Güvenlik Konseyi tarafından Esad yönetimi aleyhine alınan kararlara başından bu yana katılmaktan uzak durarak Suriye'deki olayların etkilerinden kaçınılabileceği kanaati hakimdi. Tüm kesimlerin Suriye'deki şiddetin artarak devam etmesinin Lübnan'ın çıkarına olmadığı inancına rağmen hangi tarafın desteklenmesi gerektiğine dair aralarındaki farklılık, karar alıcıları bu yönde davranmaya sevk etmekteydi (Karam, 2012). Yine bu durumun bir sonucu olarak, 2012 sonunda Katar'da örgütlenerek SMDK'yı kuran Suriyeli muhalifler de desteklenmedi. Üstelik KİK ülkeleri tanırken Irak'la birlikte Lübnan da tanımadığı için Arap Birliği bünyesinde tanıma da gerçekleşmedi ("Suriyeli Muhaliflerin," 2012). Bu süreçte Suriye'deki durumdan mezhebi gerilimler çerçevesinde siyasi ve toplumsal istikrar kadar ekonomi de olumsuz etkilenmekteydi.

Suriye'deki olumsuzlukların Lübnan ekonomisine bariz biçimde yansıdığı göstergelerden bir tanesi büyüme oranlarıydı zira 2007-2010 arasındaki yıllık ortalama %8'lik büyüme oranı 2011'de %1,5'e gerilemişti. Nitekim Lübnan hükümeti bu defa da ekonomik gerekçelerle Arap Birliğinin ekonomik ambargosu konusunda çekimser kalmıştı. Ayrıca 2013'e gelindiğinde kamu borç yükü 2006'dan bu yana ilk defa artarken bütçe açığının da GSYİH'nın %9-10'una çıkması beklenmekteydi. Kredi derecelendirme kuruluşu Moody's de Suriye'deki durumun ekonomik büyüme ve bütçe üzerindeki olumsuz etkileriyle derinleşen siyasi istikrarsızlık sebebiyle Lübnan'ın durağan kredi notunu sürdürürken görünümünü negatife çevirmişti (Moody's, 2013).¹³⁸ Bu da hükümetin çabalarına rağmen demografik yapısı ve Suriye'deki halk hareketini veya Suriye hükümetini destekleyen bloklara ayrışmaları dolayısıyla Lübnan'ın bölgesel istikrarsızlıklardan ekonomik olarak da etkilendiğinin bir başka göstergesiydi. Üstelik Suriye'nin yanı sıra Ürdün ve Mısır gibi komşu ülkelerin ekonomik ve finansal durumları da olumsuzlukları derinleştirmekteydi (Al-Khour, 2013). Lübnan'ın kendisini Suriye'deki çatışmalara fiili biçimde taraf olmaktan koruması gerektiği çağrılarının yapıldığı bu süreç (Hitti, 2012), Türkiye'nin tüm Lübnanlılar nezdinde edindiği tarafsız konumunu da törpülemektedir ("Lübnan Yeniden," 2012). Yine de 2011'de bu ülkeyle ticaret hacmi 2010'a kıyasla sadece küçük bir düşüşle yine 1 milyar \$'ın üzerinde gerçekleşerek ekonomik ilişkilerindeki gelişim seyrini sürdüren Türkiye ise bunu önleyecek ve istikrarsızlaşan Lübnan ekonomisine katkıda bulunacak kimi adımlar atmaya sürdürdü (İnat ve Telci, 2012: 256).

2012'ye girerken AK Partili karar alıcılar, Lübnan'ın, demografik yapısından ve siyasi dengelerden kaynaklanan dış etkilere karşı hassasiyetinin yanı sıra tarihi ve siyasi ilişkileri itibarıyla Suriye'deki durumdan olumsuz biçimde etkilendiğinin farkındaydı. Dolayısıyla Lübnan'ın hem Suriye başta olmak üzere bölgesel gelişmelerden bu şekilde etkilenmesinin önüne geçilmesini hem de iç istikrarını koruyarak bölgesel istikrara katkıda bulunabilen bir konumda olmasını hedeflemektedir. Bunun için de bir yandan Lübnanlı tüm kesimlerle temaslarını sürdürmeye diğer yandan ise uluslararası toplumu da kendisiyle birlikte bu yönde davranmaya davet etmekteydi. Katar'la birlikte hükümet krizinin çözümüne dönük çabalar ve BM Lübnan Özel Mahkemesinin finansmanı tartışması doğrultusunda Lübnanlı liderlerle Lübnan'ın uluslararası yükümlülüklerini hatırlatan görüşmeler de bu siyasetin birer yansımasıydı. Ayrıca

¹³⁸ Genel olarak Arap Baharının ilk ekonomik etkileri için bkz. LCPS (2011).

UNIFIL kapsamında askeri katkıyla birlikte Lübnan'ın eğitim ve sağlık altyapısının gelişmesine yönelik çabaların da sürdürülmesi hedeflenmekteydi (Davutoğlu, 2011: 48).

Bu doğrultuda Davutoğlu, Ocak 2012'de BM Batı Asya Sosyal ve Ekonomik Konseyi (ESCWA) tarafından düzenlenen Reform ve Demokrasiye Geçiş konferansına katılmak için geldiği Lübnan'da Cumhurbaşkanı Süleyman, Başbakan Mikati, Meclis Başkanı Berri, Hizbullah'ın Meclis Grubu Başkanı Raad, Sünni müftü Şeyh Kabbani, eski Başbakan Sinyora ve Maruni Patriği Rai gibi isimlerle görüşmeler gerçekleştirdi. Böylece Türkiye'nin Suriye'de muhalefeti açıktan desteklemekle birlikte Lübnanlı tüm kesimlerle eşit mesafeli konumunu sürdürmek istediğini gösterdi. Davutoğlu, görüşmeler esnasında bölgesel istikrar için Lübnan'ın istikrarını önemsemeyi sürdürdüklerini ve Lübnan'ı Arap Baharının ilk örneği olarak kabul ettiklerini ifade etti. Zira Davutoğlu'na göre, demokrasi arayışında olan Arap Baharı ilk olarak; özgür ve adil seçim, kültürel ve siyasi etkileşim ve milli mutabakat tecrübeleriyle zengin bir mirasa sahip Lübnan'da başlamıştı ("Davutoglu: Lebanon," 2012). Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım tarafından Mart'ta yapılan ziyarette, Suriye'deki gelişmeler dolayısıyla yaşanan Ortadoğu ticaretine yönelik ulaşım sorunlarının Lübnan üzerinden yeni alternatiflerle giderilmesi ve ayrıca Mersin ve Trablusşam limanları arasında Ro-Ro seferlerinin başlatılması konularının ele alınması itibariyle Lübnan ve bölge ekonomisine yapılacak katkıları değerlendirme imkanını oluşturdu. Ardından Başbakan Mikati'nin Mayıs'taki Türkiye ziyaretiyse bölgesel meseleleri yeniden değerlendirmenin yanı sıra Özgür Suriye Ordusu tarafından rehin alınan on bir Lübnanlı Şii hacının salıverilmesi ve mezhebi gerilimler üzerinden Lübnan'ın istikrarının daha fazla zedelenmemesi için yapılan katkıların başlangıcını teşkil etti. Cumhurbaşkanı Süleyman'ın Temmuz'daki ziyaretindeyse özellikle Suriye'deki gelişmeler itibariyle iç istikrarı muhafaza etmek için Lübnan'ın nasıl bir bölgesel konum alması gerektiği değerlendirildi (Miş, 2013: 251-252; "Erdoğan, Mikati," 2012; "Türkiye Devreye," 2012). Ancak 2013'te Suriye'deki krizin Lübnan'a yansımaları, sınır olaylarının çok ötesine geçerek onlarca kişinin hayatını kaybettiği bombalı saldırılara dönüştü.

Böylece 8 Mart İttifakı ile 14 Mart İttifakı arasındaki karşılıklı suçlamalar, bölgesel bir boyut kazanarak İran ve Suudi Arabistan gibi bölge ülkelerinin de tehdit ve suçlamalarla itham edildiği bir duruma geldi. Yine Suriye krizinin sebep olduğu içerideki ayrışmalar, Mart'ta Başbakan Mikati'nin istifasına yol açtı; ancak yıl sonuna dek yeni hükümet kurulamadığı gibi Haziran'da yapılması planlanan seçimler de on yedi ay sonraya ertelendi. Dolayısıyla Suriye'deki durum Lübnan'da güvenlik ve siyasi sorunları artırarak ülkenin istikrarını ciddi şekilde etkiledi. Buna bir

de Suriyeli mülteci krizinin sebep olduğu ekonomik sorunlardaki artışlar eklendi (Doğrusözlü, 2014: 98-99). Bu ortamda özellikle Mikati'nin istifasıyla yeniden ortaya çıkan hükümet krizinin aşılması için bölge ülkeleri etkinlik gösterirken (Özdemirci, 2015: 88-90) Türkiye ise sadece dışarıdan destek verebildi (Davutoğlu, 2013a). Bu da aslında Türkiye'nin bu dönemin başlangıcına dek devam edegelen ve tüm toplumsal gruplara eşit mesafede bir konum benimsemenin ürünü olan Lübnan üzerindeki etkisini, tüm ilkeleriyle kimlik atfını devam ettirmesine rağmen artık sürdüremez hale geldiğini göstermekteydi. Zira Türkiye'nin sahip olduğu demokrasi düşüncesi doğrultusunda, Irak'ta ve Suriye'de olduğu üzere Lübnan'da da tüm toplumsal kesimlerin iradesinin karar alması süreçlerinde temsil edilmesi ve bölgede demokratik siyasi yapılara dayalı bir düzenin kurulması konusundaki tavrı, belirli gruplarla davranışlar konusundaki beklentilerin farklılaşmasına yol açmıştı. Dolayısıyla Arap Baharı sürecindeki bölgesel gelişmelerin ve Suriye'deki durumun da etkisiyle Türkiye, herkese eşit mesafedeki konumunu kaybederek hem kimlik atfının gördüğü kabulü hem de bunun bir sonucu olan ve normatif bütünleşmeye dönük aktif bölge siyasetinin zeminini oluşturan etkileşimler kurma imkanını büyük ölçüde yitirmeye başlamıştı. Egemenlikler ve şiddet kullanımının meşruiyetine dair düşünceler konusundaki, dolayısıyla sorunların barışçıl yöntemlerle çözülmesinin de ötesinde kolektif güvenliği sağlamaya dönük iş birliğindeki gerileyişi ise iki ülkenin aynı zamanda bölgesel düzene dair artık birlikte hareket edemeyeceklerini de gösteren, Ağustos 2013'te Türk vatandaşı iki THY pilotunun Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta otellerine gittikleri sırada silahlı kişilerce kaçırılması ortaya çıkardı ("İki THY Pilotu," 2013).

5.3.2. Pilotların Kaçırılması ve İlişkilerin Kopuşu

Kaçırma olayını üstlenenlerin Suriye rejimi tarafından kurulan ve Hizbullah'a yakınlıkları dolayısıyla İran tarafından destek gören bir örgüte mensup olmaları ve ikisi Türkiye'nin girişimleriyle serbest bırakılmış olan on bir Lübnanlı Şii'den dokuzunun daha salıverilmesi karşılığında Türk pilotları serbest bırakacaklarını şart koşmaları, bu eylemin doğasını ortaya koymaktaydı. Bununla birlikte söz konusu olay, Başbakan Mikati başta olmak üzere Sünni idarecilerin yanı sıra Meclis Başkanı Berri gibi önde gelen Şii'lerce de kınandı ve hatta kimi zaman Hizbullah sorumlu tutularak pilotların serbest kalması için müdahil olmaya çağrıldı ("Kaçırılan THY," 2013; "Özgür Şii Hareketi," 2013). Nitekim pilotların serbest bırakılması da özellikle Lübnanlı yetkililerin Türkiye'yle iş birliğine açık tavırlarının bir sonucu olarak dokuz Lübnanlı Şii'yle birlikte iki yüz kadar Suriyeli muhalifin salıverilmesini ve Türkiye, Lübnan ve Suriye

arasında karşılıklı görüşmeleri kapsayan iki buçuk aylık bir sürecin sonunda mümkün oldu ("Lübnan'da Kaçırılan," 2013). Buna karşın, Türk askerlerinin UNIFIL kapsamında Lübnan'da Eylül 2013'ten itibaren bir yıl daha bulunmasına dair başbakanlık tezkeresi Temmuz'da TBMM'den geçtiği halde Türkiye, Lübnan'ın imarına katkıda bulunan ve yaklaşık 280 askerden müteşekkil İstihkam ve İnşaat Bölüğünü geri çekme ve sadece deniz gücü kapsamında bir firkateynde görevli 58 askerini bırakma kararı aldı. Her ne kadar pilotların kaçırılmasından önce alınmış olsa da bu karar, son iki yıllık süreçte Türk vatandaşlarına yönelik eylemlerin bir sonucuydu ("Türkiye Askerlerini," 2013; "Türkiye Askerini," 2013; Doğrusözlü, 2014: 103).

Nitekim Davutoğlu'nun özellikle pilotların kaçırılmasını, Lübnan'ı yabancılar için güvensiz bir ülke görünümüne sokması sebebiyle bir terör faaliyeti olarak nitelendirmesi ve Türkiye'nin Suriye politikasıyla ilişkilendirilmesine karşı çıkarak Türk vatandaşlarının haklarının korunacağını kararlı bir şekilde ifade etmesi göz önüne alındığında da askerlerin geri çekilmesinin duyulan güvenlik endişelerinin bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür ("Davutoğlu: Türk Pilotların," 2013). Bu da Türkiye'nin aktif bölge politikası doğrultusunda bölgede ve Lübnan'daki meşru olarak görülen varlığının artık sonuna gelindiğini, söz konusu meşruiyetin sağladığı güvenlik şemsiyesinin de devam ettirilemediğini ortaya koymaktaydı. Elbette Esad yönetimine destek veren Hizbullah da bu olaydan örtülü bir şekilde sorumlu tutularak eleştirildi. Öyle ki Lübnanlı tüm kesimlerle münasebetlerini sürdürerek Lübnan'ın iç istikrarına katkıda bulunmak istediği bu süreçte Türkiye artık Hizbullah'ı "Suriye'de muhalifleri hedef alan saldırılarında [yönetime] aktif destek" vermekle itham ederek Suriye'deki karışıklıkların Lübnan'ı olumsuz etkilemesinden ve rejime bağlı unsurlarca ülkenin iç savaşa sürüklenmesinden sorumlu tutmaya başladı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014a: 85). Tüm bu süreçte, iki ülke arasında 2010'da imzalanmış olan serbest ticaret anlaşması yürürlüğe sokulamadığı gibi YDSK da faaliyete geçirilemedi. Bölgesel entegrasyon hedefine yönelik politikanın bir parçası olan ve Türkiye'nin Lübnan'a attığı bölgesel önemi gösteren YDDK toplantıları ise sürdürülemedi. Irak'la olduğu üzere Lübnan'la da ticaret hacmi dönem boyunca istikrarını korusa da normatif bütünleşmeyi hedefleyen kimlik atfının kabul görmediği bir durumda kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarını devrede tutmak için yeterli olmadı. Arap Baharının yönetim değişikliğine sebep olduğu ve demokratik bir yapının ortaya çıkmasına dair güçlü bir ihtimalin belirttiği Mısır'la etkileşimlerse, ülkede yaşanan geçiş sürecinden etkilenmekle beraber gelişim seyrini koruyarak gelecek vaat eder gözükmekteydi.

5.4. Mısır

Bu kısımda, Türkiye'nin kimlik atfı doğrultusunda sahip olduğu tüm özellikleri bölgesel ve küresel etkinliğini artırmak için istihdam etmeyi sürdürdüğü bir sırada Mısır'la etkileşimlerini istikrarlı bölgesel bir düzen hedefi doğrultusunda daha da geliştirmek isterken Arap Baharının da etkisiyle davranışlar konusundaki beklentilerin farklılaşması sonucunda kimlik atfının gördüğü kabulü kaybetmesi ortaya konmaktadır. Bu doğrultuda normatif bütünleşme ve aktif bölge politikasını sürdürme imkanlarının da yok olarak kolektif güvenliğe dönük bölgesel bir düzen tesisinden tekrar anlaşmazlıkların çözümünde şiddetin meşru görüldüğü ilişkiler kültürüne dönüşün söz konusu olduğu gösterilmektedir. Bu amaçla ilk olarak demokratik reform taleplerinde bulunan gösteriler ilk ortaya çıktığında Türkiye'nin aldığı tavır açıklanmaktadır. İkinci olarak demokrasiye geçiş sancılarının yoğunlaştığı seçim süreci ele alınmaktadır. Üçüncü olarak seçimlerin ardından yeni iktidarın belirlendiği süreçte Türkiye'nin Mısır'la demokrasinin sağlanmasına yönelik desteğini de içeren bir şekilde bu ülkeyle bölgesel iş birliği incelenmektedir. Son olarak bu ülkede gerçekleşen askeri darbenin ardından Türkiye'nin diğer bölge ülkeleriyle ilişkileri ve bölge politikası üzerinde de olumsuz etkilere sebep olacak biçimde Mısır'la ilişkilerinin kötüleşmesi ve normatif bütünleşme imkanının kayboluşu açıklanmaktadır.

5.4.1. Halk Hareketleri ve Siyasi Dönüşüm Çabaları

Mısır, AK Parti yönetimindeki Türkiye'nin her alanda güçlü etkileşimlerle ikili münasebetlerini geliştirmek ve bu sayede bölgesel meselelerde birlikte hareket etmek istediği bir ülkedir. İki ülke dışişleri bakanları düzeyinde düzenli istişareler için oluşturulan stratejik diyalog mekanizması da bu doğrultuda istihdam edilmekteydi. Cumhurbaşkanları düzeyindeki karşılıklı ziyaretler de bu etkileşimi tamamlayıcı bir nitelik taşımaktaydı. Öyle ki siyasi ilişkilerdeki gelişimin ekonomik, ticari, askeri ve kültürel alanlarda iş birliği imkanlarını artırmasıyla birlikte, Türkiye'nin uzun süredir hedeflediği, iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyinin tesisine yönelik müzakerelerde sona yaklaşıldığı ve Mısır Dışişleri Bakanı Ebu'l Geyt'in Kasım 2010'daki ziyaretinde ortak siyasi deklarasyon üzerinde mutabakata ulaşıldığı bildirilmekteydi. Başbakan Recep T. Erdoğan'ın 2011'in başlarında yapılması planlanan Mısır ziyaretindeyse deklarasyonun imzalanmasıyla bu sürecin tamamlanması hedeflenmekteydi (Davutoğlu, 2010a: 48-49). Enerji iş birliği bağlamında Mısır doğalgazını Suriye ve Ürdün üzerinden Türkiye'ye ulaştıracak Arap Doğalgaz Boru Hattı projesi de her ne kadar planlandığı üzere 2010'da tamamlanamasa da sürdürülmekteydi (Davutoğlu, 2010a: 89; "Arap Doğalgaz," 2011).

Dolayısıyla Türkiye, bu dönemde, diğer bölge ülkeleri gibi Mısır'la ilişkilerindeki gelişimi de kaldığı yerden sürdürmek kararlılığında idi. Ancak halk hareketleri bu ülkeyle ilişkileri de önemli ölçüde etkiledi.

Mısır, Arap Baharı sürecinden doğrudan etkilenen, bölgenin önemli ülkelerinden biri oldu zira 25 Ocak'tan itibaren başkent Kahire'deki Tahrir Meydanında toplanan Mısır halkı, Şubat'ta Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in istifasıyla sonuçlanan bir devrim süreci gerçekleştirdi. Ortaya çıkan bu halk hareketi; büyük ölçüde sosyal medya aracılığıyla organize olan gençlerin önderliğinde gerçekleşmesi, çok geniş kesimleri temsil etmesi, yönetimin giderek artmakta olan baskı ve hukuksuzluklarına bir tepkinin eseri olması ve cumhurbaşkanının istifasını sağlayabilmesi açısından oldukça önemliydi (Telci, 2012).¹³⁹ Türkiye'nin bu ülkeye karşı tavrını da belirli ölçüde bu durum belirledi. Halk hareketlerinin ardından bu dönemde Türkiye, Mısır'ı demokratik dönüşümünü başarıyla tamamlaması için destek vermesi gereken geçiş sürecindeki bir ülke olarak gördü. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Erdoğan tarafından yapılan ziyaretler de bu desteğin somut göstergeleri oldu. Nitekim Mübarek'e "kendi isteğiyle" çekilmesi telkininde bulunan ilk ülke olarak Türkiye, liderlerine değişim sürecinin önünü açma çağrılarını yaptığı, ancak bunun beklediği karşılığı bulmadığı Libya'da sivil halkın korunması amacıyla NATO operasyonlarında yer alırken Suriye'deyse Esad yönetimi üzerinde rejim değişikliği sağlayacak biçimde uluslararası boyutta baskı oluşturmaya çalışmaktaydı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-a: 44-45).

Mısır'daki halk hareketleriyle ilgili Mübarek'in istifası öncesinde yaptığı açıklamada Başbakan Erdoğan; bölgesel barış, istikrar ve refah için bölge ülkelerinin iç bütünlükleri kadar demokratik gelişimlerinin de Türkiye tarafından desteklendiğini, evrensel hukuk çerçevesinde özgürlüklerin

¹³⁹ Ardiç'a (2012) göre Arap Baharını ortaya çıkaran halk hareketleri; geniş bir bölgeyi etkisi altına alması sebebiyle birden fazla arka plana, sosyal ve ideolojik kompozisyona sahipti. Ayrıca halk hareketlerinin aktörleri de çok çeşitli şikayet ve taleplerde bulunmaktaydı. Dolayısıyla Arap Baharı çok nedenli bir olgu olarak ele alınmalıydı. Ardiç, bu nedenleri "yakın faktörler," "arka plan faktörleri" ve "Arap Baharının ayırt edici nitelikleri" şeklinde üç kategoriye ayırarak inceler. Yakın faktörleri halkların ekonomik, siyasi ve toplumsal adalet ve özgürlük arayışları ve yanı sıra saygı görme talepleri oluşturmaktadır. Tüm bölgeyi saran "ekmek, özgürlük ve sosyal adalet" sloganında ifadesini bulan bu talepler aynı zamanda bölge halklarının yönetimlerden duydukları memnuniyetsizlikleri dışarı vurup değişim ve dönüşümü zorlayacak biçimde aktör olma kapasitelerini ortaya koymaktadır. Arka plan faktörlerini ise ilk olarak uluslararası askeri ve siyasi bağlam oluşturmaktadır ve bölge ülkelerinin iç meşruiyetten yoksun yönetimlerinin Soğuk Savaş şartlarında edindikleri ve ayakta kalmak için ihtiyaç duydukları dış desteğin Soğuk Savaş sonrasında artık söz konusu olmadığına işaret etmektedir. İkinci olarak farklılıkları birleştirici bir unsur olarak dinin etkisi ele alınmaktadır. Arap Baharının ayırt edici son niteliklerini ise ordunun rolü, şehirlerin önemi, başat aktörler olarak şehirli gençlik ve onların örgütlenme ve ideolojik amaçlarla Bilgi İletişim Teknolojileri (BİT) imkanlarından yararlanmaları meydana getirmektedir. Tüm bunlar da Arap Baharının hem bölge içi hem de bölge dışı nedenlerin bir araya gelmesinin bir ürünü olduğunu göstermektedir.

de buna eşlik ettiğini belirterek Mısırlı yöneticilerin halkın insani taleplerine kulak vermeleri gerektiğini, bugünün dünyasında özgürlüklerin ertelenemeyeceğini ve halka rağmen hiçbir iktidarın ayakta kalamayacağını ifade etmekteydi. Erdoğan ayrıca Türkiye'nin kendisi için de "kardeş Mısır halkı" için de huzur, güvenlik, istikrar, refah, kalkınma, adalet, özgürlük ve demokrasi istediğini yinelerken Tahrir Meydanında toplanan kitlelereyse şiddetten uzak durarak özgürlük ve demokrasi arayışındaki haklı mücadelelerine gölge düşürmeme tavsiyesinde bulunmaktaydı. Erdoğan'ın halkın yanı sıra Mısırlı yöneticileri de kuşatan çağrısı, ülkeyi istikrarsızlığa sevk etmeden, özgürlükleri ve demokrasiyi yüksek standartlarda gerçekleştirerek herkesin tatmin olacağı bir değişim ortaya koymaları yönündeydi ("Başbakan Erdoğan," 2011b). Mübarek'in görevi Eylül'de bırakacağı açıklamalarındaysa Erdoğan, demokrasiye geçişin kısa sürede olması gerektiğini, mevcut yönetimin güven vermediğini ve dolayısıyla sürecin geçici bir yönetimle atlatılması ihtiyacının söz konusu olduğunu belirterek istifa çağrısıyla karşılık verdi ("Erdoğan: Mübarek'ten," 2011). Böylece Türkiye'nin geçmiş dönemlerdeki tedrici reform çağruları yerini artık ülke liderine istifa telkinini de içeren dönüştürücü bir reform çağrısına bıraktı. Bu süreçteki tavırları Batı'dan da destek gördü.

Nitekim ABD Başkanı Barack Obama ile Erdoğan arasındaki telefon görüşmesinde her iki lider de bölge halklarının "meşru ve doğal" addettikleri demokratik haklarının karşılanması hususunda ittifak ederken ("Erdoğan'dan Mübarek'e", 2011), ABD tarafından yapılan açıklamadaysa "Mısır halkının istekleri doğrultusunda bir geleceğe yönelik bağlılık" ifade edilerek iki ülke arasında Mısır'daki gelişmelerin yanı sıra bölgesel meselelere dair istişarelerin sürdürüleceği belirtildi ("Türkiye-ABD," 2011).¹⁴⁰ Bu sürecin devamı niteliğinde, Münih Güvenlik Konferansında

¹⁴⁰ Erdoğan'ın Mübarek'e istifa çağrısı, ABD'nin bölge ülkelerine Mübarek'in çekilmesi için baskı yapmalarını telkininde bulunduğu bir süreçte ABD Başkanıyla yaptığı telefon görüşmesinden iki gün sonra geldi. Erdoğan'ın aşağıda değinilen Mısır'ı ziyaretinde yaptığı laiklik vurgusuyla birlikte bu durum, Türkiye'nin bölge siyasetine dair tercihlerinin Batılı ülkelerle uyum içerisinde olduğunu bir göstergesiydi (Turan, 2012: 80). Nitekim Türkiye'nin Mısır'da gösterilerden yana tavır alıp Mübarek'e istifa çağrısında bulunması Arap halklarından olduğu kadar Batıdan da takdir topladı. Walker'a (2012) göre Arap Baharı sürecindeki aktif bölgesel politikası, Türkiye'nin bölgesel istikrar ve demokrasinin kalıcı bir biçimde tesis edilebilmesi bakımından sorumluluk üstlendiğinin bir göstergesiydi. Bu açıdan, aralarındaki kısa vadeli taktik farklılıklarına rağmen ortak değer ve ilkeleri paylaşan bir ittifakın uzun vadeli ve geniş perspektifiyle tanımlandığında Batı'yı tamamlayıcı bir nitelik arz ettiği fark edilebilecekti. Arap Baharı öncesinde sıfır sorun politikası, bölge ülkelerinde tedrici bir dönüşümü öngörmekteyken Arap Baharı süreci, halkın taleplerini desteklemeyi ve dolayısıyla bu doğrultuda demokratik dönüşüme yönelik reformların daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesini desteklemeyi gerektirmekteydi (Aras ve Akarçesme, 2011: 49). Komşularla sıfır sorun siyasetinin Arap Baharı sonrası içine girdiği bu yeni süreç, aynı zamanda Türkiye'nin Batı'yla ilişkileri açısından da önemliydi. Zira Ortadoğu'da demokrasinin gelişmesi Türkiye'nin hem güç kapasitesini artırmasına hem de benimsenen değerler bakımından aralarındaki dış politika uyumunun devam ettiğini ortaya koyarak AB başta olmak üzere Batılı aktörlerle ilişkilerine iyileştirici bir katkı sağlama potansiyeli taşımaktaydı. Nitekim Suriye'ye dair konumu AB ve ABD'nin konumlarına oldukça yakındı. Üstelik Türkiye'nin komşularına yönelik dostluk ve iş birliğinin koşulu olarak öne

Ortadoğu’da yaşanan gelişmelere dair en kritik görüşmeyi ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton’la yaptığını belirten Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da iki ülkenin Mısır konusunda ortak bir yaklaşım çerçevesinde birlikte hareket etme kararlılığında olduğunu belirtti. Bu çerçeveyi ise genel hatlarıyla yönetici kadroların yanı sıra yönetim anlayışının da değişmesi, ordu dahil tüm devlet kurumlarının korunarak istikrarsızlığa fırsat verilmeden siyasi dönüşüm sürecinin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi ve radikal eğilimlerin yükselmesi korkusunun demokratik dönüşüme engel olmaması hususları oluşturmaktaydı ("Avrupa'nın Bugünkü," 2011; "Davutoğlu, Münih'teki," 2011). Konferanstaki konuşmasında süreci “çok güçlü eğilimlerin yarattığı kusursuz [bir] fırtına” olarak nitelendiren ve Arap ülkelerine reform çağrısında bulunan Clinton da özgürlük arayışıyla meydanlarda toplanan insanların bu taleplerinin karşılanması için stratejik adımlar atılması gerektiğini, bunun bir zorunluluk olduğunu ve aksi durumda yönetimlerle halk arasındaki uçurumun büyüyeceğini, buna karşın şeffaflıkla yürütülen iyi bir planla demokrasiye geçişin mümkün olduğunu ifade etmekteydi ("Kusursuz Fırtına," 2011).

Alman yetkililer de yaşananları kaçınılmaz bir değişim süreci olarak nitelendirmekte, barışçıl ve akılcı bir şekilde gerçekleşmesi için planlı bir biçimde yürütülmesi gerektiğini ve AB’nin ilgili ülkelerle bu yönde görüşmeler gerçekleştirdiğini söylemekte ("Münih Güvenlik," 2011), ayrıca Avrupa ve ABD’nin demokrasi taleplerini destekleyerek, diktatörlüklere arka çıkmayı sürdürüyormuş gibi algılanmaması uyarısında bulunmaktaydılar ("47. Münih Güvenlik," 2011). Mısır’daki sürecin demokratik dönüşüm sağlanarak neticelenebilmesi için uluslararası toplumun bu yönde birlikte hareket etmesi ihtiyacına binaen Davutoğlu ise bu birlikteliğin başarılması durumunda pozitif bir domino etkisinin ortaya çıkacağını ve değişime muhtemel dirençleri kastederek bunun herkes tarafından örnek alınacağını belirtmekteydi ("Avrupa'nın Bugünkü," 2011). Böylece Davutoğlu’nun ifadeleri, Türkiye’nin bu sürece hem bölgesel istikrar hem de bölge ülkelerinin demokratikleşmesi açısından önem verdiğini gösterdi. Nitekim 11 Şubat’ta Mübarek’in istifa haberinin ardından yapılan ilk açıklamalar da bu yönde, bir yandan yönetimi devralan Yüksek Askeri Konseyin adil ve serbest seçimlerle iktidarı en kısa zamanda seçilmişlere devretmesi telkininde bulunurken diğer yandan ise kamu ve devlet düzeninin sürekliliği, tedrici ama kalıcı ve istikrarlı bir demokrasi inşası ve bu inşa sürecinin hem Mısır halkı hem de

sürdüğü toplumsal taleplerin karşılanması çağrısı da AB üyelik sürecinde kendi içindeki demokratik dönüşümleri mümkün kılan normlara uygun bir bölge politikası izlemeyi sürdürdüğünün, dolayısıyla Avrupalılaştırmanın devam etmekte olduğunun bir göstergesiydi. AB’nin, aday ülkelerin kriterleri gerçekleştirmeleri durumunda üyeliğin mümkün olacağına yönelik söylemine benzer bir biçimde Türkiye de kendi dönüşümünü sağlayan norm ve ilkeler doğrultusunda gelişim göstermedikleri sürece bölge ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeyi ahlaki olarak giderek yanlış bulması muhtemeldi (Oğuzlu, 2012: 9-10).

uluslararası toplumla birlikte gerçekleştirilmesi hususları vurgulandı (Telci, 2012: 235).¹⁴¹ Üst düzey ziyaretlerle de bu sürece doğrudan destek verildi.

Türkiye'den Mısır'a yönelik ilk ziyaret, Yüksek Askeri Konsey Başkanı General M. Hüseyin Tantavi'nin daveti üzerine Mart'ta Cumhurbaşkanı Gül tarafından yapıldı. Gül, bir yandan Türkiye'nin tecrübelerini paylaşmaya hazır olduğunu ve demokrasiye geçişin hızlı ve şeffaf bir biçimde gerçekleşmesi gerektiğini ifade ederken diğer yandan askeri yönetimin halkın talepleri doğrultusunda hareket edeceği beklentisini ortaya koydu.¹⁴² Ayrıca Müslüman Kardeşler lideri Muhammed Bedii, Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa ve yanı sıra siyaset ve aydınlarla tek tek görüşmeler gerçekleştirdi. 25 Ocak'ta başlayan halk hareketlerinin ardından devlet başkanı düzeyindeki bu ziyaret, söz konusu süreçte Türk dış politikasının dinamikliğinin ve iki ülke arasındaki iş birliğinin kazanacağı ivmenin bir göstergesi ("Gül Mısır'dan," 2011; Telci, 2012: 235-36) ve Erdoğan'ın istifa çağrısıyla birlikte Türkiye'nin Mısır'da demokrasiye verdiği desteğin bir sonucu olarak yorumlanmaktaydı (Tocci, 2011b: 67). Bu doğrultudaki ikinci üst düzey ziyaret de Başbakan Erdoğan tarafından Eylül'de gerçekleştirildi.

¹⁴¹ Halk hareketlerinin ardından Mübarek'in istifa ettiği, ancak seçimlerin henüz gerçekleşmediği süreçte yönetimi elinde bulunduran Yüksek Askeri Konsey, yönetimde kalmak istemediğini açıklamıştı. Bununla birlikte, karar alma süreçlerinde her zaman için etkin bir şekilde var olan Mısır ordusunun bu konumundan vazgeçerek yönetimi tamamen sivillere bırakabileceğinden de şüphe duyulmaktaydı. Üstelik hem ABD hem de Mısırlı seküler kesimler, geri planda da olsa ordunun siyasi etkinliğini sürdürmesini istemeydiler (Altunışık, 2011: 97). Nitekim Ardiç'a göre de Mısır ordusu, Hüsnü Mübarek'in oğlu Cemal Mübarek'i yerine geçirme planlarından duyulan rahatsızlığın da gösterdiği üzere, iktidardaki güçlü konumundan vazgeçmek niyetinde değildi. Dolayısıyla ülkenin sorunsuz bir şekilde demokrasiye geçişi önünde engeller çıkardı. Konseyin 2013'e dek iktidarda kalma planı ve zaman zaman göstericiler üzerinde şiddet kullanımı bunun bir örneğiydi. Yine de ordunun halk nezdindeki itibarı, hem Suriye ve Yemen orduları örneğindeki gibi parçalanmaların hem de bu süreçte aşırı şiddet kullanımının önüne geçmişti (Ardiç, 2012: 26).

¹⁴² Gül'ün bu ziyaretinde General Tantavi, Türkiye'nin tecrübeleriyle Mısır'a en yakın konumda olduğunu ve bu bakımdan ilham alınacak bir model teşkil ettiğini ifade etmişti. Nitekim Arap Baharı sürecinde Türkiye hem bölgeden hem Batıdan birbirlerinden farklı konumlarda bulunan ve farklı görüşlere sahip olan kimseler tarafından bölgede ihtiyaç duyulan dönüşümler için bir model olarak görülmekteydi. Ülgen'e (2011a) göre bu durum, Türkiye'ye Ortadoğu'daki demokratik dönüşüme Batılı müttefikleriyle iş birliği içinde birlikte katkıda bulunmak üzere önemli bir imkan sağlamaktaydı. Zira Türkiye'nin Ortadoğu'ya olan kültürel ve coğrafi yakınlığı, demokratik dönüşüm sürecinde bölgenin ihtiyaç duyduğu tecrübe paylaşımını, her iki bakımdan da bölgeye uzak ülkelerin tecrübelerine kıyasla daha anlamlı, yararlı ve uygulanabilir hale getirmektedir. Üstelik kalkınma ve demokratik gelişim seviyeleri itibarıyla da bölge ülkeleri için erişilmesi çok zor olmayan bir esin kaynağını teşkil etmekteydi. Bu doğrultuda Türkiye'nin adım adım ve konu konu yürütülecek dikkatle hazırlanmış bir programla bölge ülkelerinin ihtiyaç duyduğu ekonomiden siyasete farklı alanlarda aktif bir örneklik sergilemesi oldukça mümkündür. Ancak Türkiye'nin ekonomik kapasitesi ve demokratik seviyesiyle işlevsel ve etkin bir model olabilmesi açısından Batılı müttefikleriyle iyi ilişkileri sürdürmesi de kaçınılmazdı ve dolayısıyla bağımsız dış politika çabasını bu gerçeklikle dengeli bir şekilde sürdürmek durumundaydı. Bu son hususla ilgili olarak Lecha (2012) ise bölge ülkeleriyle iş birliğine dayalı ilişkilerin ve ekonomik gelişimdeki istikrarın yanı sıra kendi içindeki sorunlara demokratik çözümler bulmasının da önemini artırdığını belirtmekteydi. Kirişçi de (2012a) gösterim etkisi unsurları olarak değerlendirdiği Türkiye'nin demokratikleşme tecrübesi ile ekonomik kalkınma seviyesine AK Partili karar alıcıların Arap sokaklarındaki popülerliğini, bölge ülkelerinin sorunlarıyla çözüme dönük bir biçimde ilgilenmesini ve esnek ve pragmatik politikalar üretibilmesini dahil eder. Ancak bu etkinin mümkün olabilmesi için Türkiye'nin hegemonik söylemlerden uzak durmasını, içeride demokrasiyi güçlendirmesini ve AB üyelik süreci dahil Batılı ilişkilerini korumasını telkin eder.

Erdoğan, Mısır'ı halk hareketleri sonrası süreçteki bölge turu kapsamında ziyaret etti ve halk tarafından coşkuyla karşılandı ("Erdoğan Mısır'da," 2011). General Tantavi ile bölgesel gelişmeleri değerlendirdiği görüşmesinin ardından Başbakan Essam Şerif'le de bir araya gelerek iki ülke arasında Mübarek döneminde tesis edilmesi kararlaştırılan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyine dair Ortak Siyasi Bildirgeyi imzaladı ve ilk toplantısını gerçekleştirdi. Bu sayede Türkiye, Mısır'la iş birliğini kaldığı yerden devam ettirerek etkileşimlerini geliştirme imkanını daha da artırmaya başladı. Zira ziyarete dair açıklamasında Erdoğan, ekonomik ve ticari ilişkiler bağlamında yatırımcıların teşvik edildiğini, 3 milyar \$'lık ticaret hacminin kısa sürede 5 milyar \$'a çıkarılmasının hedeflendiğini,¹⁴³ bu doğrultuda iki ülke iş dünyasının bir araya getirildiğini, siyasi ilişkiler bağlamında ise bölgesel ve uluslararası gelişmelerin birlikte değerlendirildiğini, hem Doğu Akdeniz'de hem de tüm Ortadoğu'da güvenlik, istikrar ve refahı artıracak biçimde iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın daha da geliştirilmesi konusunda kararlı olduklarını, özellikle bölgesel gelişmelerin her iki ülkeyi de yakından ilgilendiren ortak meseleler olarak nitelendirildiğini ortaya koydu. Nitekim Mısır tarafı da bu süreçte iki ülke arasındaki yakınlığın artması gerektiğini ve kendilerinin de bu doğrultuda ekonomik ve siyasi iş birliğini güçlendirmeye yönelik bir politika izleyeceğini açıkladı. Mısır'daki demokratikleşme sürecinin Türkiye açısından diğer bir önemi de bölge siyasetinde stratejik düzeyde ortaklıklar kurarak birlikte hareket etmek istediği önemli bir aktörün bu süreç sayesinde Türkiye'yi İslam'la demokrasi arasındaki uyumun istisnai örneği olmaktan çıkaracak ve demokratik meşruiyete sahip güçlü bir ortakla birlikte hareket etme imkanı sunacak olmasından kaynaklanmaktaydı.¹⁴⁴

¹⁴³ Türkiye'nin 1990'lardan itibaren tüm çevresiyle ekonomik ve ticari ilişkileri gelişirken aslında bunun sonucunda 1991'den 2010'a Arap ülkeleriyle ticaretinin payı da %15'ten %11'lere düşmüştü. Ancak Türkiye'nin Ortadoğu'yla ekonomik etkileşimlerini daha da artırmak üzere yürütmekte olduğu siyaset doğrultusunda bölge ülkelerinin paylarının artması ihtimali söz konusuydu ve bölgesel dönüşüm sürecinin başarılı bir şekilde nihayete ermesiyle bu artışın daha da yüksek bir seviyede gerçekleşmesi mümkündür (Kirişçi, 2012: 321).

¹⁴⁴ Abou-El-Fadl'a göre Arap Baharı sonrası süreç, Mısır'ın Türkiye'yle ilişkilerini oldukça etkiledi zira artık Arap kamuoyunun beklentileri doğrultusunda hareket edebilen bir Mısır ortaya çıkmıştı. Mübarek yönetiminin devrilmesinin ardından iki ülke arasında ortak ilgi alanında yer alan konulardan sadece Irak'ın bütünlüğü, bu süreçten etkilenmedi. İran'ın bir düşman olmadığı ve elçiliklerin kısa sürede açılacağı açıklamaları, Türkiye'yle ittifak içerisinde İran'ın dengelenmesi ve böyle yaparak ABD'nin desteğinin kazanılması politikasının değiştiğinin bir göstergesiydi. Filistin meselesi konusunda da arabulucu ve çözüm üretici rolüne geri dönmüş, Refah sınır kapısını açmış ve Filistinli gruplar arasında uzlaşma anlaşmasına öncülük etmişti. Böylece Türkiye'nin başlattığı girişimlere sonradan dahil olmak yerine kendisinin başlattığı bir sürece Türkiye'yi davet etmişti. Gül'ün ziyareti de Türkiye'nin Mısır halkının desteğiyle aktif bir politika ortaya koymaya başlayan bölgesel ortağı ve aynı zamanda rakibine artan ilgisinin bir göstergesiydi. Nitekim Erdoğan'ın ziyaretleriyle birlikte Türkiye, güçlü bir Mısır görmek ve bölgesel meselelerde iş birliğini sürdürme isteğini ortaya koymaktaydı. Mısır ise Mübarek döneminin aksine aktif bir bölgesel politika ortaya koyarak Türkiye'yi dengeleme potansiyeli göstermekteydi (Abou-El-Fadl, 2012: 238-39). Böylece demokratikleşme sürecine dış politikada aktivizmin eşlik ettiği yeni bir örneğin söz konusu olmaya başladığını söylemek mümkün hale gelmekteydi.

Nitekim Erdoğan da bölgeyi kuşatmakta olan demokratik dönüşüm süreçlerine dair Türkiye'nin bu doğrultudaki tavrını Türklerle Araplar arasındaki tarihi bağlara da değindiği Arap Birliği Dışişleri Bakanları Konseyindeki açılış konuşmasında bir kez daha ortaya koydu ve Arap Uyanışını bir zafer olarak nitelendirip ilgili ülkelerde demokratik düzen tesis edildiğinde bu sürecin başarıya ulaşacağına ifade etti ("Ortak Siyasi," 2011; Telci, 2012: 236; Ergin, 2013). İslam dünyasını kastederek demokrasi, insan hakları ve özgürlüklerin ortak şiar olması ihtiyacına değindiği söz konusu konuşmasında Erdoğan, aynı zamanda halkların meşru taleplerinin meşru yöntemlerle karşılanması gerektiğini, aksini düşünenlerin ancak ileride fark edebilecekleri bir yanlışlığı içerisinde olduğunu, bu taleplerin karşılanması için siyasi, ekonomik ve sosyal reformların eş zamanlı ve hızlı bir şekilde yapılması gerektiğini belirtti ("Erdoğan'dan Kahire'de," 2011). Bu da aynı zamanda Türkiye'nin beklentileri arasında yer alan ve söz konusu reformların yapılabilmesi için gerekli zemini kuracak olan, demokrasinin tesisi sürecinde kritik bir aşamayı oluşturan cumhurbaşkanlığı ve meclis seçimlerine işaret etmekteydi ki yeni bir yönetim anlayışına sahip yönetici kadroların ortaya çıkışını da bu seçimler sağlayacaktı. Şimdiye dek kimlik atfının kabulü sürmekle beraber bu süreç, Türkiye-Mısır ilişkilerinin geleceğini tayin edecek olması bakımından da önemliydi.

5.4.2. Mısır'da Seçimler ve Demokrasiye Geçiş Sancıları

Halk hareketleriyle başlayıp seçimlerle devam eden süreç açısından değerlendirildiğinde Mısır devriminin en önemli aktörlerinden biri de Müslüman Kardeşler örgütüydü zira Arap Baharı sürecinde İslami hareketlerin yükselişini en bariz biçimde temsil etti.¹⁴⁵ Yüksek Askeri Konsey tarafından açıklanan ve cumhurbaşkanlığı seçimi ile genel seçimlerde değişiklik öngören anayasa değişikliği referandumuna da diğer İslamcı gruplarla birlikte destek verdi. Düşük katılımı birlikte bu değişiklik, %77'lik bir oranla kabul edildi. Ardından da üç tur halinde genel seçimler düzenlendi ve katılım oranı referanduma nazaran daha yüksek bir seviyede gerçekleşti. Sonuçları Ocak 2012'de açıklanan seçimin galibi, yaklaşık %44 oy oranı elde ederek Halk Meclisindeki 498 sandalyeden 218'ini kazanan Müslüman Kardeşlerin Hürriyet ve Adalet Partisi oldu. Selefilerin Nur Partisi ise 108 sandalye kazandı (Telci, 2012: 229-231). Ancak yeni meclisin

¹⁴⁵ Bir din olarak İslam'ın, dini hareketler olarak Müslüman Kardeşlerle Selefilerin ve yanı sıra Ezher gibi resmi kurumların Arap Baharı sonrası Mısır siyasetindeki yeni konumlarına dair bir değerlendirme için bkz. Brown (2013). İslam'ın Arap Baharının yükselen ideolojisi oluşu içinse bkz. Ardıç (2012).

toplantması, Mısır'da demokrasiye geçişin hiç de kolay olmayacağını ve Türkiye'nin yönetici kadrolardaki dönüşüm beklentisine dair haklılığını göstermekteydi.¹⁴⁶

Seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından toplanan Halk Meclisi, üyeleri Hüsnü Mübarek döneminde atanmış olan Anayasa Mahkemesince feshedilerek dağıtıldı ve Yüksek Askeri Konsey tarafından bu meclise devredilen yasama yetkileri de tekrar üstlenildi. Ocak ve Şubat aylarında düzenlenen Şura Konseyi seçimlerinden de büyük bir galibiyetle çıkan Hürriyet ve Adalet Partisi başta olmak üzere İslamcı partilerin kazandığı etkinlikle birlikte bu durum, Konseyle Müslüman Kardeşler ve diğer İslamcı gruplar arasında bir güç mücadelesi olarak yorumlandı. Bununla birlikte cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turu esnasında yaşanan bu süreç, İslamcı, liberal ve solcu tüm kesimler tarafından Mübarek sonrası kazanımlarına karşı bir darbe ve gücü elinde tutma mücadelesi olarak görüldü ("Egypt's Supreme," 2012; "Brotherhood Challenges," 2012). Konsey tarafından yetkilerini genişletmek amacıyla yapılan anayasa değişiklikleri de bunun bir göstergesi olarak değerlendirildi ("SCAF Expands," 2012). Dolayısıyla muhtemel bir siyasi istikrarsızlık dönemi karşısında cumhurbaşkanlığı seçimlerinin önemini arttı.

Mayıs'ta gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turundan galibiyetle çıkan, Müslüman Kardeşlerin adayı Muhammed Mursi, Mübarek döneminin son başbakanlarından Ahmet Şefik'le birlikte ikinci tura kalmıştı. Ahmet Şefik'in kazanma ihtimali, Yüksek Askeri Konsey ve Mübarek dönemi yöneticileri tarafından desteklenmesi dolayısıyla halk hareketine destek veren tüm gruplar tarafından endişeyle karşılandı. Haziran'da gerçekleşen ikinci turun sonuçlarının birkaç gün de olsa ertelenerek açıklanacağını duyurulması ve Şefik'in kazandığını ima eden bildirimlerin ardından artan bu endişe dolayısıyla Muhammed Mursi'yle bir araya gelen seküler ve liberal muhalefet temsilcileri, Mursi'nin cumhurbaşkanlığını destekleme kararı aldı. Buna karşılık Mursi ise yardımcılarını dahil yönetiminde kapsayıcı olacağı vaadinde bulundu ("Morsi Campaign," 2012; Telci, 2013a: 193). 24 Haziran'da da Muhammed Mursi'nin %52 oy oranıyla cumhurbaşkanı seçildiği açıklandı. Böylece Müslüman Kardeşler adayı Mursi, Mısır'ın özgür

¹⁴⁶ Mısır meclisinin iki kanadını oluşturan Halk Meclisi ile Şura Konseyi için Kasım 2011'de başlayıp üç tur olarak planlanan seçimlerin ardından meclisin Mart 2012'de açılması, hemen sonrasında yeni anayasa yazım sürecine geçilmesi ve bunun tamamlanmasının ardından da cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılması öngörüldü. Dolayısıyla Türkiye, Mısır'da yönetimin tamamen seçimle iş başına gelmiş sivillere geçişinin 2013'te gerçekleşmesi ihtimalini göz önünde bulundurdu, tüm bu seçim süreçleri ve sonrasında Mısır halkının talepleri doğrultusunda demokrasiye geçiş için her türlü desteği sağlamayı vaat etti (Davutoğlu, 2011: 41).

seçimlerle başa gelen ilk cumhurbaşkanı oldu ("Mohamed Morsi, First," 2012).¹⁴⁷ Yine de Konseyin ve diğer yöneticilerin çıkardığı engeller, Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'yi içeride halkın talep ve beklentileri doğrultusunda demokratik reformlar gerçekleştirmesini yavaşlattığı kadar etkin bir dış politika ortaya koymasını da geciktirdi (Telci, 2013a).¹⁴⁸ Bununla birlikte Türkiye, Konsey yönetimi sırasında başlayan karşılıklı ziyaretlerle Mısır'la ilişkilerdeki gelişimi sürdürdü. Haziran 2012'de yemin ederek öngörülenden daha erken bir şekilde cumhurbaşkanlığına gelen Mursi'nin Eylül'deki ziyaretiyse ikili ilişkilerin tüm yönleriyle değerlendirildiği ve sonraki süreçte ortak bir iradeyle özellikle bölgesel düzeyde iş birliği bağlamında birlikte politika üretmenin kararlaştırıldığı bir zemini teşkil etti (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013b: 59).

5.4.3. Seçim Sonrası Mısır'la İlişkiler ve Bölgesel İş birliği

Demokrasiye geçiş sürecindeki Mısır ile Türkiye arasında seçimlerden sonraki ilk temaslardan biri, Davutoğlu'nun Arap Birliği tarafından Suriyeli muhalifleri uzlaştırmak üzere düzenlenen konferansa katılmak için yaptığı Temmuz 2012'deki Kahire ziyaretiyle gerçekleşti. Cumhurbaşkanı Mursi'nin yanı sıra mevkidaşı Kamil Amr ile bir araya gelen Davutoğlu, Türkiye'nin bölgede güçlü bir Mısır görmek istediğini belirtirken iki ülke arasındaki stratejik iş birliği mekanizmasına değinerek bunu daha da geliştirme isteğini ortaya koydu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012c). Diğer bir temas ise Ağustos 2012'de Mekke'de yapılan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) zirvesinde gerçekleşti ve Cumhurbaşkanı Gül, Türkiye'nin hem demokratik geçiş sürecinin tamamlanması konusunda Mısır'ın yanında olacağını hem de İslam dünyasının iki önemli ülkesi olarak aralarındaki ilişkinin sıkı bir iş birliği doğuracak biçimde önemsendiğini ifade etti. Mursi ise Türkiye'yle ilişkilerin daha kapsamlı bir şekilde gelişmesi isteğini dile getirdi ("Mursi ile İlk," 2012).

Bu doğrultuda ilk adım Mursi'nin Eylül'deki Türkiye ziyaretiyle atıldı ve İş Forumu toplantısında ticaret hacminin yılın ilk sekiz ayında 3,5 milyar \$'a ulaştığı, ilerleyen yıllarda 10 milyar \$'a ulaşmasının imkan dahilinde olduğu belirtilerek ticaret hacminin yanı sıra ortak bir şekilde

¹⁴⁷ ABD de Mısır'da Müslüman Kardeşler iktidarının söz konusu olması durumunda yardımların kesilebileceğine yönelik ilk açıklamalarına karşın zamanla tavrını yumuşatmış ve adil ve serbest seçimlerle iktidar olmaları koşuluyla bunu bir tehdit olarak algılamayacaklarını ifade etmişti. Müslüman Kardeşler yöneticileri de serbest piyasa ekonomisine olumlu baktıklarını ve yabancı yatırımları memnuniyetle karşılayacaklarını dile getirerek benzer bir karşılık verdiler (Ardıç, 2012: 33). Üstelik hem Mısır'da hem de diğer bölge ülkelerinde İslamcı hareketler, Arap Baharının halk nezdinde karşılığı olan en güçlü aktörleri arasında oldukça öndeydiler (35-39).

¹⁴⁸ Mursi'nin dış politika performansına ve bunu etkileyen hususlara dair bir değerlendirme için bkz. Özkan (2013).

üçüncü ülkeleri de kapsayan özel sektör yatırımlarıyla ekonomik ve ticari iş birliğinin güçlendirilmesine dair imkanlar istişare edildi. Bu doğrultuda Türkiye'nin Mısır'ın demokratik dönüşümüne bir katkısı olarak nitelendirilen 2 milyar \$'lık destek paketine dair anlaşma imzalandı ("Türk-Mısır," 2012a; "Türk-Mısır," 2012b; Davutoğlu, 2012a: 56; Telci, 2013b: 163).¹⁴⁹ Ardından Erdoğan'ın Kasım'da kalabalık bir bakan, bürokrat ve iş dünyası heyetiyle, YDSK ikinci toplantısı kapsamında Mısır'a yaptığı ziyarette "ulaştırma, gümrük, rekabet, sağlık, tarım, hayvancılık ve kalkınma alanlarında işbirliği [ve] ticaret istişareleri, [...] kentleşme, Kahire'de TİKA Bürosu açılması, 2014'ün karşılıklı olarak Türkiye ve Mısır kültür ve turizm yılı ilan edilmesi" benzeri hususlara dair imzalanan 28 anlaşmayla birlikte eğitim ve kültür alanlarının yanı sıra ekonomik ve ticari iş birliğine yapacağı muhtemel katkıyla ilişkilerin kapsamlı bir şekilde güçlendirilmesi yönünde önemli bir aşamayı temsil etti ("Türkiye ile Mısır," 2012: 60; "A New Era," 2012; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013b).¹⁵⁰

Zira İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarında ateşkesin sağlanması için Türkiye, Katar ve ABD arasındaki görüşmelere öncülük ederek bölgesel meselelerin çözümü konusundaki önemini ortaya koyan Mursi yönetimindeki Mısır, Erdoğan'ın ziyareti esnasındaki ifadelerine de yansıyan bir biçimde, Türkiye tarafından barış, istikrar ve refaha dayalı yeni bir bölgesel düzenin tesisinde önemli bir stratejik ortak olarak görülmekte ve güçlenmesine önem atfedilmekteydi ("Egypt, Turkey," 2012; "Leaders of Qatar," 2012; Kalın, 2012). Nitekim Mursi de ziyareti esnasında iki

¹⁴⁹ Söz konusu destek paketi, Cumhurbaşkanı Yardımcısı İsam Haddad'ın Cumhurbaşkanı Mursi'den hemen önce gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde kararlaştırıldı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013b). Bu kapsamda da Mursi'nin ziyareti esnasında, 1 milyar \$'lık Eximbank kredisine dair bir anlaşma imzalandı; kalan miktar ise Hazine kredisi olarak tasarlandı ve ikiye bölünerek Ekim'de ilk yarısı Mısır'a aktarılırken ikinci yarısının Ocak 2013'te verilmesi planlandı (Davutoğlu, 2012a: 56). Türkiye'nin geleneksel olarak dış yardımlarda hedeflediği hususlardan bir tanesi, yardımların yapıldığı bölgenin istikrar, güvenlik ve refahına katkıda bulunurken aynı zamanda kendini ait hissettiği Batının değerlerini dönüşüm içerisinde olan ülkelere aktarmaktır. AK Parti döneminde dış yardımların kapsama alanına gelişen ilişkilerle birlikte Ortadoğu dahil olduğunda da bu hedef sürdürüldü. Arap Baharı sonrası bölge ülkelerine yapılan yardımlarla Türkiye bölgedeki varlığını daha da güçlendirerek sürdürmek çabasında oldu. Bunun da en iyi, ilişkiler kurmakta olduğu muhalif güçlerin iktidara gelip istikrarın onların eliyle sağlanmasıyla gerçekleşeceğine inandı. Dolayısıyla yardım siyasetinin odağında onlarla münasebetlerin sağlanması vardı. Ancak yardımların özellikle Suriye örneğinde görüldüğü bir biçimde insani ve yardım yapılan ülke ve bölgenin istikrarına katkısı itibarıyla uluslararası prestij yönleri de söz konusuydu (Altunışık, 2014a). Nitekim söz konusu kredi de Türkiye'nin G-8 ülkeleri tarafından bölge ülkeleriyle birlikte Arap Baharı ülkelerinde sağlıklı bir geçiş sürecinin mümkün olabilmesi için ekonomik ve finansal destek olmak amacıyla başlattıkları Deauville Ortaklığı kapsamındaki katkısıydı. Türkiye'nin bölge ülkelerinin ekonomik istikrarına katkıda bulunabileceği bir diğer imkan da AB ve ABD'nin de desteğini alarak, üstelik bölgeselleşmeye dair tecrübesini bölge ülkelerine de aktarmasını sağlayacak biçimde bölgeyle olan ekonomik entegrasyonunu sürdürmesiydi. Bölge ülkeleriyle ekonomik etkileşimlerinin seviyesi de bunu kolaylaştırmaktaydı. Üstelik ekonomik entegrasyona dayanan barışçıl ve istikrarlı bir bölgesel düzenin tesisi de Arap Baharı ülkelerinin yanı sıra tüm aktörlere faydalar sağlayacaktı (Kirişçi, 2013).

¹⁵⁰ Ashında Ortak İşbirliği Konseyi olarak kurulmuşken bu toplantıda isim değişikliği kararlaştırılarak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi adını aldı ve bu durum Türkiye tarafından ikili ilişkilere atfedilen stratejik niteliğin bir göstergesi olarak değerlendirildi (Davutoğlu, 2012a: 56).

ülkenin Filistin, İsrail ve Suriye gibi bölgesel meselelerin yanı sıra Arap Baharı ve demokratik reform konularında örtüşen politikaları bağlamında bölgesel iş birliğini güçlendirmeleri gerekliliğini vurgulamıştı ("Egypt's Morsi," 2012). Üstelik tam da bu süreçte bölgesel etkinliklerini artırmak ve ekonomik kayıplarını telafi etmek için birbirleriyle ittifaka ihtiyaç duydukları kadar aralarındaki anlayış ortaklığı dolayısıyla bunu gerçekleştirme potansiyeline de sahiptiler (Arango, 2012). Nitekim bu durumun bölgesel düzeydeki yansımalarından biri de Suriye'deki duruma dair atılmak istenen ortak adımlar oldu.

Mursi, Suriye'de halkın demokratik bir dönüşümden yana kararını verdiğini ve bir an evvel reformların hayata geçirilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Türkiye'nin Arap Birliği üyelerini aralarındaki görüş ayrılıklarını gidererek Suriye yönetimine karşı etkili bir yaptırım kararı almaya ikna ettiği bu süreçte Mursi de Arap Birliği dışişleri bakanları toplantısında, Türkiye ve Mısır'ın yanı sıra İran ve Suudi Arabistan'ın da dahil olduğu Suriye Dörtlü Temas Grubunu oluşturdu. İlk dışişleri bakanları toplantısını Eylül'de yapan grup, İran'ın Suudi Arabistan'la sorunlu ilişkileri ve Suriye konusunda Mısır ve Türkiye'den farklı konumu dolayısıyla bu toplantıları sürdürüp işlerlik kazanamasa da iki ülkenin Suriye konusunda birbirilerini önemli ortaklar olarak gördüklerini ortaya koydu. Sonraki çözüm grubu tasarımlarında da bu durum sürdürüldü (İnat, 2013: 14-15).

Türkiye'nin Mısır'la 2013'teki ilk temasları da Gül'ün Şubat'ta Kahire'deki İİT zirvesine katılmasıyla bu doğrultuda gerçekleşti ve bölgesel meselelere dair çözüm önerilerinin görüşülmesine vesile oldu. Zira Mısır, Türkiye ve İran cumhurbaşkanları Suriye meselesini görüşmek üzere üçlü bir toplantı gerçekleştirirken İİT sonuç bildirgesinde de bu üç ülkeyle birlikte Suudi Arabistan'ın dahil olduğu yeni bir mekanizma oluşturulması teklifi yapıldı ("Türkiye ile Mısır'ın," 2013). Bunun anlamı, Mısır'ın daha önce Temas Grubuyla Arap Birliği çatısı altında başlattığı dörtlü iş birliği sürecini bu defa İİT çatısı altında sürdürme kararlılığında olduğuydu. İkili ilişkiler bağlamındaysa Mursi, Türkiye'nin halk hareketlerine ve Mısır'daki demokratikleşme sürecine verdiği destekten duyduğu memnuniyeti dile getirirken Gül de bu desteğin devam edeceğini belirtti (Telci, 2015: 188). Savunma Bakanı Abdulfettah Sisi'nin Mayıs'taki beş günlük Türkiye ziyaretindeyse iki ülke arasındaki, Mısır'a verilecek, daha önce kararlaştırılan finansal desteğin bir kısmını oluşturan 250 milyon \$'lık Eximbank kredisıyla desteklenecek olan savunma sanayii dahil askeri iş birliğinin güçlendirilmesi konuları ele alındı ("Qandil Travels," 2013; Telci, 2015: 189). 2013'ün ikinci yarısına dek bakanlar düzeyinde devam eden karşılıklı ziyaretlerle iki ülke, aralarındaki iş birliğini daha geliştirmek üzere önemli

meseleleri ele almaya devam ettiler. Nitekim iki ülkenin karar alıcıları da aralarındaki ilişkinin boyutunu bölgesel ve uluslararası politikalarında birlikte hareket edecekleri bir seviyeye taşıma istekliliği sergilemekteydi. Bunda Mısır tarafının demokrasiyi sağlamlaştırma çabası ve bu konuda Türkiye'nin tecrübelerinden yararlanma iradesi kadar Türkiye'nin de buna katkı sağlama arzusu oldukça etkiliydi (Telci, 2015: 190). Böylece Arap Baharı sürecini içeren bu dönemde diğer ülkelerin aksine Mısır'la seçim öncesinden itibaren Türkiye'nin normatif bütünleşmeye dönük kimlik atfının kabul gördüğü etkileşimlerle ilişkilerin gelişiminde süreklilik sağlanmıştı. Bu süreçte kolektif kimliğin nedensel mekanizmaları da devrede tutuldu. Örneğin stratejik etkileşimler kurulabildi zira Türkiye özellikle Mısır'da demokrasinin sağlamlaşması konusunda telkinlerde bulunabildi. Ekonomik ilişkilerdeki gelişim de dahil olmak üzere ikili münasebetlerde ve yanı sıra bölgesel meselelerde iş birliği yapılabilmesi ise alınan kararların birbirleri üzerinde etkisi olacağının farkında olduklarını göstererek karşılıklı bağımlılık mekanizmasını harekete geçirmeye devam etmekteydi. Bölgesel istikrarsızlığı önlemeye dönük biçimde ve kolektif güvenliği sağlama hedefiyle istikrar ve refah üreten bölgesel bir düzen tesisi için kurulan etkileşimlerse müşterek kader mekanizmasını devrede tutmaktaydı. Ancak 3 Temmuz 2013'te gerçekleşen askeri müdahaleyle Cumhurbaşkanı Mursi ve hükümetinin devrilmesinin ardından iki ülke arasındaki ilişkiler aksi bir istikamete evrildi. Türkiye'nin Mısır'da demokrasi konusundaki hassasiyeti, bu yöndeki çağrı ve tavsiyeleri ile Mısır tarafının buna verdiği karşılıklar, ilişkilerin bu seyrinde oldukça etkiliydi. Zira Türkiye'nin normatif bütünleşmeye dönük kimlik atfı gördüğü kabulü Mısır'da da yitirmeye başlamıştı.

5.4.4. Askeri Müdahale ve İlişkilerde Kopuş

Türkiye, Mısır için "ilk" olarak nitelendirdiği demokratik seçimlerle iktidara gelmiş olmaları itibarıyla Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi ve Başbakan Hişam Kandil hükümetiyle ilişkilere özel bir önem atfetti. YDSK ikinci toplantısıyla beraber farklı vesilelerle gerçekleşen karşılıklı üst düzey ziyaretleri de iki ülke ilişkilerindeki gelişimin kaydettiği hızlı ivmenin bir göstergesi olarak yorumladı. Ancak 3 Temmuz'daki askeri müdahale öncesinde, kabinedeki kimi değişikliklere rağmen aşılamayan; yeni anayasanın beklentilerin uzağında olması, seçim takvimine dair karamamenin iptalinin yargı ve yasama organları arasındaki krizi daha da kötüleştirilmesi, diyalog çağrılarının muhalif kesimler tarafından kabul görmemesi, akaryakıt ve gıda arzındaki sorunların memnuniyetsizliği ve kutuplaşmayı körüklemesi gibi sorunların, var olan siyasi kırılganlıkla

birlikte demokrasiye geçiş sancılarını daha büyük krizlere dönüştürdüğü de fark edilmekteydi.¹⁵¹ Buna karşın halk iradesiyle seçilmiş liderlerin askeri müdahaleyle görevden uzaklaştırılmaları, Türkiye tarafından demokrasiyle bağdaşmayan bir durum olarak nitelendirildi. Bu nedenle “askeri bir darbe” olarak görülen bu süreç, Mısır halkının talebiyle gerçekleştiğine yönelik meşrulaştırıcı söylemlere rağmen, “Tahrir Devrimi öncesi statükoya dönüş” olarak endişe verici bulundu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014a: 79-80). Mursi yönetiminin ve demokrasiye dair hassasiyeti dolayısıyla Türkiye'nin Mısır'la ilişkilerindeki gelişimin sonunu getiren süreçse Haziran'da Mursi ve Müslüman Kardeşler karşıtlarının düzenlediği gösterilerle başladı. Öyle ki gösteriler sürerken bir açıklama yapan Mısır ordusu, Mursi yönetimine göstericilerle anlaşması telkininde bulunarak aksi durumda 48 saat içinde müdahale edeceğini duyurdu.¹⁵² Bir askeri müdahale ihtimalini ve demokrasinin sekteye uğramasını önlemek üzere Türkiye bu sırada bazı girişimlerde bulunduysa da müdahale gerçekleşti ve hemen ardından, mevcut anlaşmalar Mısır tarafından askıya alınarak iş birliği imkanları büyük ölçüde sonlandırıldı ("Bakan Davutoğlu,")

¹⁵¹ Mursi tarafından Kasım'da anayasa taslağını referanduma sunmak üzere ilan edilen Anayasal Deklarasyon büyük tepkilere yol açmış ve Türkiye de bu durumu demokratik dönüşüm sürecinin kırılacağı olarak yorumlamıştı. Dolayısıyla Mursi'nin ulusal diyalog çağrısında bulunup, söz konusu deklarasyonu iptal ederek yeni bir kararname yayınlamasını ve Aralık'ta yapılması öngörülen anayasa referandumunu, istikrarlı bir geçiş süreci açısından önemsemişti (Davutoğlu, 2012a: 56). Ancak deklarasyonun referanduma sunulup Mursi tarafından onaylandığı süreçte tepkiler hiç dinmemiş ve ciddi eleştirileri beraberinde getirmişti (United Nations, 2012b; "Morsi Calls," 2012; "Mohamed Morsi," 2012). Mursi'nin diğer muhalif kesimlerin desteğini alarak cumhurbaşkanı seçilmesinden bu desteğin kesilip askeri müdahaleye kadar olan sürece dair eleştirel değerlendirmeler için bkz. Dunne ve Radwan (2013) ve Muqteda Khan (2014).

¹⁵² Monier ve Ranko'ya (2014) göre Mübarek yönetimindeki Mısır'ın bölgesel liderlik iddiası, İslamcı hareketlerin sebep olduğu güvenlik tehdidine karşı duruşa dayanmaktaydı. Bu sayede hem içeride muhalefet bastırılmakta hem de bölgesel ve Batılı aktörlerle ittifak ilişkileri sürdürülmekteydi. Buna karşın bir İslami hareket olarak Müslüman Kardeşlerse mevcut otoriter Arap yönetimlerinin Arap halklarının ve Arap ülkelerinin çıkarlarını savunmaktan ziyade ABD ve İsrail'in çıkarlarını savunmakta, dolayısıyla sahip olunan güç potansiyelinin ortaya çıkışına engel olduklarını düşünmekteydiler. Demokrasinin tesis edilip serbest seçimlerin yapılmasıyla, otoriter yönetimleri devirerek halkta güçlü birer karşılığı olan İslami hareketleri iktidara taşıyacaktı. Böylece ABD ve İsrail'den bağımsız, Arapların çıkarlarını gerçekleştirecek politikalar yürütmek mümkün olacaktı. İran'la Türkiye'ye bu doğrultudaki iki örneği teşkil etmekteydi. Ancak İran'da demokrasi açığı söz konusu olduğu için Türkiye bu açıdan öne çıkmaktaydı. Zira Türkiye, demokratik nitelikleri ve diplomatik yetenekleri sayesinde bir yandan Batı'yla ve İsrail'le iyi ilişkileri sürdürürken öbür taraftan da bağımsız çıkarlarını takip edebilmekteydi. Ancak Batı karşıtlığı ve bağımsız politika üretme savunusu, 2000'lerde ortaya çıkan tüm Mısırlı muhalif hareketlerin ortak paydasıydı ve dolayısıyla Müslüman Kardeşleri diğerlerinden farklılaştırıp öne çıkaracak bir yöntem önerisi de söz konusu değildi. Yöntem konusundaki bu muğlaklık, Mursi'nin cumhurbaşkanlığı dönemindeki kimi icraatları dolayısıyla Müslüman Kardeşlerin de otoriter eğilimlere sahip olduğu biçiminde yorumlandı. 30 Haziran'daki gösterileri organize eden Temmerrüd hareketi de bu sürecin bir ürünü oldu ve en nihayetinde Mısır ordusu Mursi'yi devirip Müslüman Kardeşleri siyasetin dışına itebilecek biçimde "devrimci" hale gelirken Müslüman Kardeşler ise "devrimin düşmanı" ve "terörist" durumuna düştü. Üstelik Müslüman Kardeşlerin İslami söylemi, bölgesel düzeni dönüştürecek kimi anlamlar taşımakta ve bu da Sünniliğe dayalı liderlik iddiasındaki Suudi Arabistan başta olmak üzere Kuveyt ve BAE gibi KİK ülkelerinin tehdit algısına yol açmaktaydı. Mursi'nin devrilmesinin ardından vadettikleri, aşağıda değinilecek olan finansal destek de statüko bakımından tanımladıkları bölgesel istikrarın muhafazasına yönelikti.

2013; "Anlaşmalar Askıya," 2013). Zira Türkiye, demokrasiyle gelen Mursi ve yönetiminin darbeyle devrilmesine demokratik nitelikleri öne çıkaran kararlı ve sürekli tepkiler verdi.

Türkiye, söz konusu askeri müdahaleye ve Mursi'nin devrilmesine ilk tepkiyi Davutoğlu'nun açıklamasıyla verdi. Türkiye'nin Ortadoğu'daki halk hareketleriyle ilgili duruşunu "Ortadoğu'daki kardeş halkların insanlık onurunu koruyan, hukuk devleti ilkelerine, açık ve şeffaf seçimlere dayalı demokrasi taleplerini" ülke, etnisite ve mezhep ayrımı gözetmeksizin desteklemeyi gerektiren evrensel ilkeler ile "halk desteğine dayalı ve halkı ile barışık siyasal yapıların oluşturacağı güçlü meşruiyet zemininin [bölgede] kalıcı bir istikrar, barış ve refah havzası oluşturacağı" düşüncesine dayalı stratejik bir vizyonun belirlediğini dile getiren Davutoğlu, 25 Ocak devrimine de bu doğrultuda güçlü bir destek verildiğini ifade etti. Yine bu açıklama, AK Partili karar alıcılar tarafından Mısır'ın bölgesel ve küresel barışın önemli aktörlerinden biri olarak görüldüğünü, bu nedenle söz konusu devrim süreciyle başlayan demokratikleşmenin gelişerek korunmasında herkese sorumluluk atfedildiğini, YDSK üzerinden Mısır'ın siyasi istikrarı, ekonomik kalkınması ve toplumsal barışına yaptığı katkıyla Türkiye'nin bu sorumluluğu yerine getirdiğine inanıldığını gösterdi. Ayrıca Mısır halkının özgür iradesiyle kendi cumhurbaşkanını seçmesi kadar muhalif grupların barışçıl gösterilerle kaygılarını ortaya koymasının da Mısır açısından demokratik bir kazanım olarak kabul edildiğini, ancak seçilmiş cumhurbaşkanının askeri bir müdahaleyle yıkılmasının halk hareketleriyle başlayan demokratik gelişim açısından kaygı verici bulunduğunu ortaya koydu. Aynı zamanda demokrasilerde sorunların demokratik kurallar çerçevesinde çözülmesi ve seçimlerle iş başına gelen liderlerin de demokratik açıdan meşru kabul edilemeyecek yöntemlerine aksine, yine halk iradesiyle görevlerini bırakabilecekleri vurgulandı. Ancak Mısır'ın istikrarı açısından elzem görülen serbest ve adil seçimlerle, hiçbir kısıtlama ve baskı olmaksızın demokratik mekanizmalara tekrar işlerlik kazandırılacağına dair inanç da korunmaktaydı. Nitekim Türkiye'nin "Mısır'da herhangi bir grubu veya kesimi değil, bir bütün olarak Mısır halkını ve demokratikleşme sürecini" desteklemekte olduğu ve Mısır'ın "bu krizi yeni bir demokratikleşme hamlesiyle" atlatacağı fikrinin taşındığı dile getirildi. Öte yandan halkın özgür iradesinin, desteğini halktan alan seçilmiş otoritelerle tezahür edip etmeyeceğinin takipçisi olunacağı da belirtildi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013f; t.y.-b: 67). Bu da Türkiye'nin demokrasi konusundaki kararlılığının temelini oluşturan ilkeli bir siyaset yürütme anlayışının bir sonucuydu.

Nitekim AK Partili karar alıcılar, Mısır'daki askeri müdahale ve öncesinde yaşanan gelişmelerin hem Ortadoğu'yu etkisi altına alan ve bölge halklarının demokratikleşme taleplerinin bir sonucu

olan Arap Baharının kırılma eğilimini hem de bu dönüşüm sürecine dair ilkeli bir tavır alma ihtiyacını ortaya çıkardığını düşünmekteydi. Dolayısıyla halkların meşru demokrasi taleplerinin karşılanması, demokratik seçimlerle gelen iktidarlara askeri müdahalenin reddedilmesi ve bir an evvel demokrasiye dönülmesi gerektiği düşüncesi benimsendi. Öyle ki tüm bölge ülkelerinin barış, refah ve istikrarının demokratikleşmeyle mümkün olduğu ve kaçınılmaz olan bu sürecin bu yönde atılacak adımlarla barışçıl bir biçimde gerçekleştirilmesi gerektiği savunuldu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014a: 79).¹⁵³ Nitekim Türkiye'nin de Mısır'da tarafsız bir şekilde demokratikleşmeyi desteklediği ve ilkeli bir tavır olarak nitelendirilen bu tutumun askeri müdahale sonrasında da sürdürüldüğü açıkça ifade edildi. Dolayısıyla Mısır'da her kesim tarafından kabul gören "sivil bir yol haritasına" ihtiyaç duyulduğu ve bunun hiçbir kesim dışlanmadan ortaya çıkarılması gerektiği, tutuklu siyasilerin salınmasının elzem olduğu, gayrimüslimlerin ibadethanelerine ve güvenlik güçlerine yönelik saldırılar kınanmakla birlikte bu saldırıların "demokratik ideallerin ve muhalif hareketlerin bastırılması" için mazeret sayılmayacağı savunuldu. Ayrıca uluslararası toplumun da ülkedeki siyasi istikrarsızlığı daha da derinleşmeden gidermeye ve anayasal meşruiyeti tesis etmeye katkıda bulunmak için "açık, güçlü ve ortak" bir biçimde tavır alarak demokrasiye dönüşü teşvik etmesi gerektiğine; zira demokratik meşruiyete ve ekonomik refaha sahip olmasının yanı sıra temel hak ve özgürlüklere saygılı bir Mısır'ın Türkiye'nin, bölgenin ve uluslararası toplumun barış ve güvenliğinin önemli bir parçası olduğuna inanıldı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014a: 80). Ancak uluslararası toplum, söz konusu askeri müdahale ve Mısır'da demokrasinin gelişimi konusunda Türkiye'den farklı düşünmekteydi ve bu da AK Partili karar alıcıların tepkisine neden oldu.

Nitekim Başbakan Erdoğan, ABD'nin Mursi'nin devrilmesini askeri bir darbe olarak nitelendirmekten vazgeçtiği ve AB üyelerinin de kararsızlık sergilediği müdahaleden hemen sonraki süreçte, darbenin hedefinin demokrasi olduğunu ve Mursi'nin hatalarının bedelini sandıkta ödemesi gerektiğini, dolayısıyla ne darbelerin "ama"sının ne de "demokratik darbe"nin olamayacağını, bu sebeple de Mısır'da yaşananlara sessiz kalıp darbe olarak nitelendirmeyen Batı'nın şaşkınlık yarattığını ifade etti ("Erdoğan, Mısır'la," 2013; "Mohamed Morsi," 2013; "EU Reaction," 2013). Aslında Türkiye'nin bu tepkileri göstermesini mümkün kılan, bölge ülkelerinde demokratik dönüşümün gerçekleşmesine destek vermek üzere bölgesel ve küresel aktörlerle farklı platformlarda bir araya gelerek oluşturdukları ortak politikalar çerçevesinde

¹⁵³ Türkiye'nin, ardından yaşanan gelişmeleri demokrasiye dönüşten uzak bir durum olarak görmesi dolayısıyla askeri müdahaleye karşı aldığı tavrı sürdürmesine sebep olan gözlemleri için bkz. Davutoğlu (2013a: 54-56).

birlikte hareket etmelerini sağlayacak istişarelerde bulunabilmeleri idi. Nitekim halk hareketleri sonrasında seçimlerin gerçekleşip yeni yöneticilerin belirlendiği ülkeler için de demokrasinin gelişip kalıcı hale gelmesi amacıyla ekonomik kalkınmalarına yardım etmek üzere ekonomik ve finansal destek sağlanmasına yönelik Deauville Ortaklığı girişimi oluşturulmuştu. Üstelik buna dair ilk adım Batılı ülkeler tarafından atılmış, ardından katkıda bulunmak üzere Türkiye ve bölge ülkeleri de onlara dahil olmuştu.

Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere, ABD, Kanada ve Rusya'dan oluşan G-8 ülkeleri, söz konusu platformu, Mayıs 2011'de Fransa'da yaptıkları zirvede Arap Baharından etkilenen Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin demokrasiye geçiş süreçlerinde reform çabalarına uluslararası finansal kuruluşlar aracılığıyla ekonomik destek vermek üzere başlatmışlardı. Tunus'la birlikte Mısır ise sağlanacak ekonomik katkıdan yararlanmak üzere sürece dahil olma talebinde bulunan ilk ülkelerdi. G-8 ülkeleri, iki ülkeye 2013'e dek 20 milyar \$ kredi sağlayarak geçiş sürecinde yapılacak siyasi reformlara ve makro ekonomik istikrar programlarına destek vermeyi amaçladı. Deauville Ortaklığı ile de yapılacak katkılar konusunda gerekli iş birliği ve koordinasyon sağlanacaktı.¹⁵⁴ Ortaklığın Eylül'de yine Fransa'da yapılan ilk toplantısına G-8 ülkelerinin yanı sıra Türkiye'yle birlikte Katar, Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt'in ilgili bakanları ile IMF, Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası, Afrika Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası gibi finans kurumlarının temsilcileri katıldı. Türkiye'yi Devlet Bakanı Ali Babacan'ın temsil ettiği bu toplantıda kredi sağlanacak ülkelerin sayısı dörde çıkartılırken kredi miktarı da 40 milyar \$'a kadar yükseltildi (Deauville Partnership, 2011; "Arap Baharı'nın," 2011; "Asıl Bahar," 2011).

Nisan 2012'de ABD'de yapılan ikinci toplantının ardından Babacan, Mısır'da demokrasiye geçişin düzenli ve zamanında olması gerektiğini, önemli bir bölge ülkesi olarak bunun diğer ülkeler için örnek teşkil edeceğini, dolayısıyla siyasi değişimin ekonomiyle muhakkak desteklenmesi gerektiğini vurguladı ("Suriye'de Değişimin," 2012). Nitekim toplantının gündemi de hedef ülkelerin ekonomik dönüşümlerine nasıl katkıda bulunulacağıydı (Deauville Partnership, 2012).¹⁵⁵ Türkiye, tüm toplantı ve faaliyetlerine aktif bir şekilde katıldığı bu platform

¹⁵⁴ Deauville Ortaklığına dair ayrıntılar için bkz. Chauffour (2013); U.S. Department of State (2012b); IMF (2011b); African Development Bank (t.y.); MENA Transition Fund (t.y.).

¹⁵⁵ Deauville Ortaklığı kapsamında geçiş ülkelerine tahsis edilen 40 milyar \$'lık finansal desteğin yarısı uluslararası finansal kurumlar aracılığıyla, 10 milyar \$'lık kısmı G-8 ülkelerince ve geri kalan 10 milyar \$'ı da Suudi Arabistan, BAE, Kuveyt ve Katar tarafından sağlanacaktı. Bu destekten yararlanmak isteyen geçiş ülkeleri, IMF ile oluşturacakları program çerçevesinde gerekli ekonomik politikaları ve reformları hayata geçireceklerdi. Ancak 2012'nin ortasına dek

çerçevesinde, hedef ülkelerde ekonomik reform adımlarının atılabilmesinin güçlü siyasi vaatler gerektirdiği düşüncesiyle, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasının 22. Yıllık toplantısına Mayıs 2013'te ev sahipliği yapmış, Mısır'la birlikte Ürdün ve Tunus başbakanlarının katıldığı, yatırım ve iş birliğinin teşviki ile dış yardımların artırılması konularının görüşüldüğü bu toplantının Güney ve Doğu Akdeniz odaklı olmasını sağlamıştı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014a: 137). Buna karşın yukarıdaki açıklamasında Erdoğan, Mursi yönetiminin görev yaptığı bir yıl boyunca Türkiye ve Katar haricinde hiçbir ülkeden ekonomik yardım almadığını ve aslında bu sonun önceden hazırlandığını dile getirmekteydi.¹⁵⁶ Askeri müdahale sonrası süreçteyse iki ülke ilişkilerini Mursi iktidarını sona erdiren darbenin yanı sıra meydanlarda toplanmayı sürdüren sivil sivilere yönelik katliamlar belirledi. Zira Türkiye'nin demokrasiye dönüş beklentisinin aksine gelişmeler yaşandı.

Öyle ki darbenin ardından yaşanan sivil katliamlara gösterdiği tepkiler sebebiyle Türkiye, Mısır tarafından içişlerine karışmakla suçlandı ("Türk Büyükelçiyi," 2013). Devam eden katliamlar

hiçbiri IMF ile bir anlaşmaya varamadı ve dolayısıyla G-8 ülkelerinden ve finansal kuruluşlardan çok düşük bir miktar destek hayata geçirilebildi. Suudi Arabistan ve Katar tarafından verilen yardımlarsa hiçbir ekonomik koşula bağlı kılınmadı (Suudi Arabistan, Yüksek Askeri Konsey yönetimi döneminde 4 milyar \$'lık bir destek vaadinde bulunmuş ama bunun da sadece yarısını vermişti). Mısır'a askeri darbeden sonra Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt tarafından yapılan 12 milyar \$'lık yardım da siyasi kaygılarla yapıldı ve bu nedenle hiçbir ekonomik koşula bağlanmadı. Geçiş ülkeleri ancak 2012'nin ikinci yarısından itibaren IMF ile bir anlaşmaya varmanın değerini fark edip bu konuda isteklilik sergilemeye başladılar. Mısır'la IMF arasında Haziran 2011'de bir anlaşma sağlanmakla birlikte askeri yönetimin geri çekilmesi dolayısıyla nihayete erdirilemedi. 2012'de yeni bir süreç başlatılsa da Aralık'ta onaylanması kararlaştırılan bu program da Mısır tarafının erteleme talebi sebebiyle sonuçlandırılmadı. 2013'te Mursi'nin devrilmesi sonrasında IMF ile anlaşmanın gerekli olduğuna dair Mısır tarafından yapılan resmi açıklamalara rağmen bu defa herhangi bir müzakere süreci dahi başlatılmadı. Zira hem üç KİK ülkesinden aldığı finansal destek Mısır'ın başka bir desteğe ihtiyacını ortadan kaldırdı hem de bu dönemde Mısır büyük ekonomik reformların gerektireceği siyasi maliyete katlanabilecek durumda değildi (Mohsin Khan, 2014: 6-7). Böylece, üç KİK ülkesinin sağladığı 12 milyar \$'lık yardımın Deauville Ortaklığı kapsamında olduğu göz önüne alındığında, askeri darbenin finansal destek verilerek meşrulaştırıldığını söylemek de mümkün hale gelmekteydi.

¹⁵⁶ Aslında Türkiye'nin yaptığı gibi Batılı aktörler de özgür, kapsayıcı ve şeffaf bir biçimde gerçekleştirilecek cumhurbaşkanlığı ve meclis seçimleriyle idarenin seçilmiş yöneticilere tekrar devredilerek demokratik geçişin tamamlanması telkinlerinde bulundular. Ancak askeri müdahaleyi açık bir biçimde "darbe" olarak nitelendirmedikleri için Türkiye'nin aksine Batılı aktörlerin Mısır'la ilişkileri kesintiye uğramadı ("World Leaders," 2013; "Türkiye'den Darbe," 2013; "EU's Catherine," 2013). Bu durum Türkiye'nin bölgesel politikasıyla da ilişkiliydi zira Mısır'a bölgesel ve küresel barışın tesisi açısından önem verirken "halk desteğine dayalı [...] siyasal yapıların oluşturacağı güçlü meşruiyet zemininin [Ortadoğu'da] kalıcı bir istikrar, barış ve refah havzası oluşturacağı[na]" inanılmaktaydı. Nihai hedef de "böylesi bir barış havzasının Ortadoğu'da gerçekleşmesini" sağlamaktı. Lakin Mısır'da halkın iradesinin gerçekleştiği demokratik süreç, askeri müdahaleyle kesintiye uğramıştı ve bu, Türkiye için kaygı verici bir durumdu zira hem Mısır halkı hem de bölgesel ve küresel barış için çaba gösterenler "kayba" uğramışlardı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013g). Yine de tüm bunlardan Batılı aktörlerin farklı bir tavır göstermeleri durumunda askeri müdahalenin gerçekleşmeyebileceği sonucunu çıkarmak doğru olmayacaktır. Nitekim Türkiye'nin bu süreçte ekonomik performansı ve İslam ile demokrasi arasındaki uyuma dair örnekliği itibarıyla dış politikada yüksek bir özgüvene sahip olduğu bir sırada Obama yönetimi tarafından "model ortaklık" olarak tanımlanan ilişkiler ile demokrasi, barış, istikrar ve hukukun üstünlüğü benzeri değerler konusunda sahip olunan ortak kanaatler çerçevesinde ("Babacan: ABD'den," 2012; "Babacan: Randevu," 2012; "Suriye'de Değişimin," 2012) Ortadoğu'da iş birliğini artırmak istediği ABD'nin Mısır üzerindeki etkisine dair değerlendirmeler için bkz. Elmenshaw (2013) ve Trager (2015).

dolayısıyla Cumhurbaşkanı Gül ise yaşananları bir şuur kaybı ve Mısır'ı bölgede her bakımdan zayıflatan, dolayısıyla acil çözüm bulunması gereken bir durum olarak nitelendirdi ve yöntem olarak da demokratik seçimleri önerdi ("Şuur Kaybedildi!," 2013; "Cumhurbaşkanı Gül," 2013b; "Mısır'da Darbe," 2013). Buna karşın Haziran'daki gösterilerden itibaren yaptığı tüm açıklamaları ve uluslararası boyuttaki çabaları itibarıyla Türkiye, darbe yönetimi tarafından Mısır'a karşı "düşmanca" bir tavır takınmakla itham edilirken AK Partili karar alıcılar da bölgede ve özellikle Mısır'da demokrasinin tesisine dair düşünceleri dolayısıyla suçlu ilan edildiler ("Türkiye Düşmanca," 2013). Oysa Türkiye'nin Mısır'la ve diğer tüm bölge ülkeleriyle ilişkilerinin gelişiminde yine AK Partili karar alıcıların demokratik reformlar dahil her türlü bölgesel dönüşüm ihtiyacına dair düşüncelerinin rolü vardı. Öyle ki Gül, halk hareketlerinin hemen öncesinde, Temmuz 2010'daki ziyareti esnasında her iki ülkeyi de ilgilendiren bölgesel ve uluslararası konulara dair istişarelerde bulunmak ve bölgesel barış, refah ve istikrara önemli katkılar yapacak biçimde iki ülke ilişkilerini daha da güçlendirmek üzere cumhurbaşkanları düzeyindeki buluşmaların yılda iki defa gerçekleşmesinin mutat hale geldiğini belirtmekteydi ("Cumhurbaşkanı Gül," 2010a).

Otoriter yönetimlere karşı halk ayaklanmalarını Türkiye, Batılı aktörlerle birlikte destekledi ve bunun da en önemli iki örneği Suriye'yle birlikte Mısır'dı. Dolayısıyla bu bakımdan Müslüman Kardeşler hareketine verilen destek bakımından Türkiye başlangıçta yalnız değildi. Ancak diğerleri zaman içinde otoriter yönetimlere karşı, Mısır'da Müslüman Kardeşler ve Suriye'de ÖSO olmak üzere, muhalif hareketlere desteklerini geri çektiler. Nitekim bu açıdan dönüm noktası da Mısır'daki söz konusu askeri darbe oldu. Bu aynı zamanda darbenin ardından Mısır'a finansal destek veren Suudi Arabistan'ın, İran'la beraber ama aralarındaki rekabet dolayısıyla, Arap Baharının demokratikleşme arayışını mezhepçi bir savaşa çevirdiği, dolayısıyla mezhepçiliği karşı devrim olarak istihdam ettiği bir süreçti. Ortadoğu yönetimlerinin neredeyse hiçbiri bir demokrasi olmadığı için Türkiye'nin bölgede demokratikleşmenin desteklenmesi için birlikte hareket edebileceği bölgesel bir güç de yoktu. Mısır seçime dayalı bir demokrasi olarak kalabilseydi bu konuda en muhtemel ve güçlü aday olabilecekken söz konusu darbe, bu tarz bir "demokrasi ekseni" oluşturmaya dair imkanı ortadan kaldırdı (Aktürk, 2017: 92).

Elbette bu ortam iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilere de yansdı ve özellikle tekstil alanında ihracat odaklı çalışan ve yaklaşık 2 milyar \$'lık bir yatırımı yöneten 260 Türk şirketini üretimlerini askıya alıracak bir belirsizliğe sürükledi ("Mısır'da Üretimi," 2013). Ayrıca Ro-Ro gemi seferleri de çıkarılan zorluklar yüzünden durma noktasına geldi. Diplomatik alanda ise önce

Mısır'ın Türkiye'nin Kahire büyükelçisini ardından da mütakabiliyet ilkesi çerçevesinde Türkiye'nin Mısır'ın Ankara büyükelçisini istenmeyen adam ilan etmesiyle birlikte iki ülke arasındaki diplomatik temsil düzeyi maslahatgüzar seviyesine indirildi ("Türkiye–Mısır," 2013). Bununla birlikte ticaret hacmi 2013'te söz konusu Türk firmalarının katkısıyla, bir önceki yıla göre küçük bir düşüşle 4,8 milyar \$ civarında gerçekleşti. Türkiye'nin ihracat rekoru kırdığı 2014'te de Mısır'la ticaret hacmi, yine söz konusu firmaların bu ülkedeki yatırımlarını artırarak sürdürmelerinin sağladığı katkıyla 4,7 milyar \$ civarında gerçekleşti. Öyle ki Türkiye ihracatını artırmakla birlikte azalan ithalat miktarı ticaret hacmindeki düşüşün asıl sebebinin teşkil etti ("2014 İhracatta Rekor," 2015; Telci, 2015: 196-199; 2016: 221-223). Bununla birlikte Türkiye'nin Mısır'la ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirerek sürdürmek istediği yönünde AK Partili karar alıcılar tarafından yapılan açıklamalara ("Mısır'la İlişkilerimizi," 2014) rağmen Türk iş adamlarına faaliyetlerini sonlandırmak zorunda bırakacak seviyede çıkarılan kimi zorlukların ("43 Şirketimize," 2014) ve Türk tır ve gemilerinin Mısır toprak ve deniz sularını kullanmasına izin veren ticaret anlaşmasının Mısır ekonomisine “büyük zararlar” vermekte olduğu gerekçesiyle Mart 2015'te süresi dolduktan sonra yenilenmeyeceği açıklamasının gösterdiği üzere darbe yönetimi, Türkiye'yle siyasi ilişkiler kadar ekonomik ilişkileri de feda etmeye hazırdu ("Mısır'dan Türkiye'ye," 2014). Zira Türkiye 2014 boyunca da eleştirilerini sürdürdü.

Türkiye'nin eleştirilerine sebep olan hususlardan biri, kendilerini savunma hakkı tanınmadan ve oldukça kısa süren yargılama sürelerinin ardından, aralarından Müslüman Kardeşler mensuplarının ve liderlerinin de olduğu darbe karşıtı binlerce kişiye verilen idam cezalarıydı. Dolayısıyla AK Partili karar alıcılar, tüm bu süreci hem adil yargılanma olmaması dolayısıyla hukuk dışı ve insan hakları ihlali hem de halkın iradesiyle şekillenmeyen bir siyasi sürecin eseri olması nedeniyle de anti-demokratik olarak nitelendirirken uluslararası toplumu da bu yönde tepki vermeye çağırdı ("İnsanlık Tarihinin," 2014; "Mısır'da 683 Yeni," 2014; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014d). Mayıs 2014'te yapılan seçimlerde %93 oy oranıyla cumhurbaşkanı seçilen darbe lideri Abdulfettah Sisi'nin cumhurbaşkanlığını da meşru olarak görmedi. Erdoğan'ın cumhurbaşkanı olarak BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada, seçilmiş bir cumhurbaşkanının darbeyle indirildiğini, demokratik hak arayışındaki sivillerin katledildiğini, ancak darbeyi gerçekleştirenlerin BM düzeyinde meşrulaştırıldığını ve bu durumun demokrasiyle çeliştiğini dile getirmesinde olduğu üzere uluslararası düzeyde de bu tutumunu ortaya koydu ("Sisi'yi Tebrik," 2014; "BM'deki Konuşma," 2014). Zira Türkiye, istikrarın ancak bu şekilde sağlanabileceği

düşüncesine istinaden Mısır’da şiddet ve baskı uygulamalarının olmadığı bir demokrasi tesisinde ısrar etmekteydi.

Erdoğan’ın Mısır’ın gerçek cumhurbaşkanının Mursi olduğunu ve Sisi’nin cumhurbaşkanlığının meşru olmadığını açık bir biçimde ifade etmesine Mısır Dışişleri Bakanlığınca gösterilen tepkiye verilen yanıtta da bu durum açıkça görülmekteydi. Nitekim Mısır halkının meşru görülen demokrasi, eşitlik, özgürlük ve refah talepleri karşılanıp demokrasiye geçiş bir an evvel sağlanana dek bu tür çağrılarının sürdürüleceği, insan hakları ihlalleri ve halk iradesine saygı konusundaki hassasiyetten vazgeçilmeyeceği vurgulanmakta; darbe yöneticileri bu çağrılarının anlamını kavrayamamakla ve suçluluk psikoloji içerisinde davranmakla itham edilerek “iradesinin gücünü göstermiş olan kardeş Mısır halkı” ve uluslararası toplumun muhatap olarak seçildiği ifade edilmekteydi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014c). Elbette bu durum, iki ülkenin Doğu Akdeniz’de barışa katkıya dayalı iş birliği kadar Ortadoğu’da bölgesel istikrarın tesisine dönük ortak çabalarını da akamete uğrattı (Kardaş, 2014; Özkan, 2014; Telci, 2016: 215-217).

2014’ün geride kaldığı süreçteyse Türkiye, Arap Baharının akıbetiyle birlikte Ortadoğu’da barış, refah ve istikrarın demokratik dönüşümlere bağlı olduğunu vurgulamayı sürdürdü. Mısır ise temel özgürlüklere ve insan haklarına saygılı bir siyasi sistemi mümkün kılacak demokratik dönüşümü sağlamaktan oldukça uzakta görülmekteydi. Zira muhalifler baskılara maruz kalmakta, adil olmayan bir biçimde ve idam veya müebbet hapis cezasıyla yargılanmaktaydılar. Bunun da ötesinde çeşitli uluslararası aktörler tarafından; muhalif gösterilere silahlı müdahale dolayısıyla yaşanan sivil can kayıplarının insan hakları ihlalinin ötesinde insanlığa karşı suç olarak nitelendirildiği, ifade ve toplanma özgürlüğünün kısıtlandığına, ayrıca siyasi partilerle birlikte sivil toplum örgütlerinin ve medyanın hareket alanının daraltıldığına dair tespitlerde bulunulduğu, siyasilerin yanı sıra aktivist ve düşünce mahkumlarının serbest bırakılması çağrılarının yapıldığı durumlar söz konusu olmaktadır. Üstelik meclis seçimlerine dair bir takvim açıklanmadığı gibi meclis başkanlığına da üst düzey rütbeli bir asker atanmıştı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-b: 66). Mısırda normatif bütünleşmeye yönelik etkileşimlerin sona erdiği aynı zamanda KİK ülkeleriyle de bu doğrultudaki etkileşimlerin sonuydu ancak bu ülkelerle ikili ilişkilerdeki gelişim ve bölgesel düzeydeki iş birlikleri, aslında Türkiye’nin bu dönemdeki aktif bölge siyasetini mümkün kılan en önemli meşrulaştırıcı kaynaklardan biriydi.

5.5. KİK Ülkeleri

Bu kısımda, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle hem ekonomik karşılıklı bağımlılığı artırmayı hem de müşterek güvenliğe birlikte katkıda bulunmayı önemsemeye devam ettiği bir süreçte diğer ülkelerin aksine KİK ülkeleriyle etkileşimlerindeki gelişimi sorunsuz bir şekilde sürdürebildiği, bunun Arap Baharı kapsamında demokratik reform taleplerine desteği de kapsadığı, ancak buna rağmen en nihayetinde davranışlara dair beklentilerdeki farklılığın ortaya çıkmasıyla kimlik atfının gördüğü kabulün sona erdiği savunulmaktadır. Ayrıca bu dönemin önemli bir kısmında sürdürülen ikili ve bölgesel düzeylerdeki iş birliği sayesinde canlı tutulan kolektif kimliğin mekanizmalarının bu canlılığını yitirdiği ve bunun sonucunda normatif bütünleşme imkanının, dolayısıyla Türkiye'nin aktif Ortadoğu siyasetinin zemininin ortadan kalktığı gösterilmektedir. Böylece istikrarlı bölgesel bir düzenin tesisi doğrultusunda kurulan etkileşimlerle şiddet kullanımının meşruiyeti ortadan kaldırıldığı gibi kolektif güvenliğe doğru bir ilerleme sağlanırken Arap Baharının etkisiyle dönüşen düşünceler dolayısıyla yeniden şiddetin meşru görüldüğü kültüre dönüşün söz konusu olduğu ortaya konmaktadır. Bu doğrultuda bu kısımda ilk olarak Türkiye'nin KİK ülkelerinin her biriyle bölgesel düzeydeki iş birliğini de kolaylaştıran bir şekilde iki ilişkilerindeki gelişimin sürekliliği değerlendirilmektedir. İkinci olarak hem ikili ilişkiler hem de bölgesel iş birliği açısından önem arz eden KİK düzeyindeki stratejik diyalog mekanizmasının etkileşimlere katkısı ortaya konmaktadır. Üçüncü olarak da Türkiye'nin bu dönemde aktif bölge siyasetini devam ettirmesine en büyük katkıyı sağlayan, demokrasi talebindeki halk hareketlerine birlikte meşruiyet atfedilip destek verildiği, Arap Baharı kapsamındaki bölgesel iş birliği değerlendirilmektedir. Son olaraksa Mısır'daki askeri darbeye birlikte beklentilerdeki farklılaşmanın belirginleşip kimlik atflarının kabul görmemesi nedeniyle normatif bütünleşmeye dönük etkileşimlerin sona erişe açıklanmaktadır.

5.5.1. KİK Ülkeleriyle Gelişen İkili İlişkiler

Bu döneme girerken Türkiye, Ortadoğu'da refah ve iş birliğinin hakim olmasına, çok boyutlu ve yapıcı politikalarla bölgede ve ötesinde güvenlik ve istikrarın kalıcı bir biçimde tesis edilmesine dair hedeflerini sürdürmekteydi. Bu doğrultuda da karşılıklı tehdit algılarından ziyade iş birliği içerisinde çıkarları gerçekleştirmeye yönelik bir yöntem benimsemekteydi. Zira ilki bölgeyi çatışma ve kaosa sürüklerken hedeflenen istikrar ve refah ancak ikincisiyle gerçekleştirilebilirdi. Dolayısıyla tüm bölge ülkelerinin de bu yönde teşvik edilmesi gerekmektedir (Davutoğlu, 2010a: 51). Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkeleriyle ilişkilerin mevcut seviyesi göz önüne alındığında

Türkiye'nin istikrar ve refaha dayalı bölgesel bir düzenin tesisi açısından bu dönemde yapması gereken sadece ilişkilerindeki gelişimi sürdürülebilmektir. Ancak Arap Baharını ortaya çıkaran halk hareketlerinin demokrasi ve değişim talepleri, Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerini, yeni boyutlar ekleyerek oldukça etkilemiş ve hedeflediği bölgesel düzen açısından daha da kritik hale getirmişti.

Türkiye'nin finansal imkanları ve enerji kaynaklarıyla dünyanın ilgi odağındaki KİK ülkeleriyle etkileşimleri, ikili ve kurumsal düzeydeki münasebetlerle gelişimini sürdürdü. Nitekim bu gelişimin bir ürünü olan Türkiye-KİK Yüksek Düzeyli Stratejik Diyaloğu (YDSD) siyasi ve ekonomik iş birliğini artırmanın ve bu sayede uluslararası ve bölgesel meselelere dair istişare etmenin kurumsal imkanı olmaya devam ederken, Türkiye de bu ülkelerin istikrar ve güvenliklerine verdiği önemi gösterdi (Davutoğlu, 2010a: 50). Ekonomik ve ticari etkileşimlerin gelişimini sürdürerek geldiği boyutsa hem ticaret hacmi hem de karşılıklı yatırımlar ve Türk firmaları tarafından bu ülkelerde üstlenilen müteahhitlik projeleri itibarıyla Türkiye açısından oldukça tatmin edici bir düzeye erişti (Davutoğlu, 2013a: 65; T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-b: 63). Arap Baharı kapsamında, meşruiyet atfedilen demokrasi ve reform taleplerinin karşılanmasına yönelik ortak çabalarsa istikrarlı bir bölgesel düzen tesisi açısından iki taraf arasındaki bölgesel iş birliğinin bir parçasıydı.

KİK ülkeleri, halk ayaklanmalarının kendi topraklarında da çıkmasından endişe duydular ve rejimleri için tedrici ve sınırlı bir değişimden yana oldular. Ancak bu ortamda bölgenin içine düşmesi muhtemel ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkları hem ulusal çıkarına hem de siyasi dönüşüm ve ekonomik kalkınmaya dayalı bölge politikasına aykırı gören Türkiye ile iş birliğini sürdürme kararlılıklarını ise korudular (Ataman ve Demir, 2012c: 285). Böylece Arap Baharının başlangıcında Türkiye'nin KİK ülkeleriyle yakaladığı uyum, etkileşimlerine oldukça olumlu yansdı. Nitekim bu süreçte Türkiye de KİK'in en büyük ortağı Suudi Arabistan'la ikili ilişkilerin her alanda en üst seviyeye çıkarılmasını, yanı sıra bölgesel ve uluslararası konuların sürekli bir biçimde istişare edilmesini önemsendi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013b: 63).

Arap Baharı, Suudi Arabistan üzerinde güvenlik ve istikrar endişelerini oldukça şiddetlendiren bir etkiye sebep oldu. Nitekim Suudi yönetimi halihazırda yürütmekte olduğu reform sürecini hızlandıran kimi adımlar atmak zorunda kaldı. Çeşitli reformlar yapılmakla birlikte öncelik, isyanların ülke içine nüfuz etmesine mani olmaktı. Yine de farklı kesimlerin gösteri ve değişim taleplerine engel olunamadı. Bazı küçük demokratikleşme adımları atılmakla birlikte asıl amaç,

Suudi rejimine kendini güvende hissettirecek bir istikrarın sağlanmasıydı (Ataman ve Demir, 2012b: 188-90).¹⁵⁷ Bölgesel düzeyde ise Arap dünyasındaki gelişmelere kayıtsız kalamayacağını ve istikrarın sağlanması için elinden geleni yapacağını ifade etti. Lakin önceliği Arap Baharı sürecini durdurmaktı; durduramadığı ülkelerdeyse yeni iktidarlarla işbirliği yapmaktan geri kalmadı ve böylece Suudi karşıtlığını önledi (198). Arap Baharının ortaya çıktığı bu dönemde Suudi Arabistan, Türkiye ile arasındaki ekonomik ve siyasi iş birliğini geliştirmeye devam etti zira KİK ülkelerindeki Şiiilerin varlığı, İran'ın bölgedeki etkisini artırma potansiyeli taşıması itibarıyla bu ülkeleri tehdit etmekteydi. Monarşilerden birinin devrilmesi geri döndürülemez sonuçlar doğurabileceği için KİK düzeyinde tedbirler alındı. ABD'nin bölge siyasetindeki belirsizlikler de güvenlik endişelerini besledi. Öyle ki Başkan Obama'nın Mayıs 2011'de bir konuşmasındaki statükonun sürdürülemez olduğu ifadesi, ABD'nin halk hareketleri lehine güçlü bir tavır alması ihtimali dolayısıyla KİK üyelerini oldukça rahatsız etti. Dolayısıyla her ne kadar bağımsız bir Kürt devleti ihtimaline karşı Türkiye'yle ortak kaygılara sahip olsa da İran'ın Irak'ta ve Körfezdeki nüfuzunun artması ve nükleer güce sahip olması ihtimali, bu süreçte Türkiye ile KİK ülkeleri arasındaki güçlü ilişkilerin sürdürülmesini gerektirdi (Larrabee, 2011: 695-96).¹⁵⁸ Ayrıca Türkiye'nin yaklaşımının "müşterek faydalar üzerine inşa edilmiş, açık ve şeffaf olduğu" düşünülmekteydi. Bu da Suudi Arabistan'ın Türkiye'ye olan eğiliminin sürmesini sağladı (Ataman ve Demir, 2012b: 202-3).

Suudi Arabistan halk hareketleri konusunda aktif bir politika izledi ve dönüşüm taleplerinden yana tavır alarak rejim değişikliğinin söz konusu olduğu Tunus ve Yemen'de geçiş sürecini destekledi. Muhaliflere maddi yardım ve silah desteğinde bulunduğu Suriye'de ise Esad yönetimine karşı KİK'le birlikte Arap Birliğini harekete geçirdi.¹⁵⁹ Bu da Suudi Arabistan'la

¹⁵⁷ Bir yandan dini, siyasi ve şiddet içerikli yöntemlerle muhalefet hareketleri susturulurken diğer yandan küçük tavizler ve sosyal programlarla yeni hareketlenmeleri önlemeye yönelik tedbirler alındı. Yükselen Şii tehdidi karşısında Arapların koruyucusu olarak oynadığı bölgesel rol de Suudi Arabistan'ın içeride otoritesini ve meşruiyetini emniyete almasını sağladı. Böylece Şii aleyhtar söylem, kendi Şii nüfusunun varlığıyla birlikte, her türlü muhalefeti "bölgede düşmanlarla çevrildiği bir süreçte" devleti zayıf düşürmekle itham etmenin siyasi bir aracı haline geldi (Aras ve Falk, 2015: 329).

¹⁵⁸ Soğuk Savaşın sona erışı, iki süper gücün Ortadoğu'daki baskıcı yönetimlere ihtiyacını ortadan kaldırmış, bu da halkları nazarında meşruiyete sahip olmadıklarını ortaya çıkararak onları bir meşruiyet kriziyle karşı karşıya bırakmıştı. ABD'nin 11 Eylül sonrası "Terörizmle Savaş" kampanyası ise egemenliklerini sürdürebilmek için dış desteğe ihtiyaç duyan Arap ülkelerinin yönetimlerinin bu defa egemenliklerini tehdit etmişti. Dolayısıyla karşı karşıya kaldıkları meşruiyet ve egemenlik krizleri, halk ayaklanmalarına ve baskıcı rejimlerin devrilmesine zemin hazırlamıştı (Ardıç, 2012: 28; Sayyid, 2012). KİK ülkeleri söz konusu olduğundaysa ellerindeki ekonomik ve siyasi güçten kaynaklanan ayrıcalıklı konumlarını kaybetmek istemeyen ailelerin varlığı, dış güçlerle ittifak ve güvenlik ilişkilerini beraberinde getirmiş ve bu da Körfez monarşileri açısından çok kırılgan bir meşruiyete yol açmıştı (Ataman ve Demir, 2012a: 5).

¹⁵⁹ Suudi Arabistan, ABD'yle birlikte, Yemen'de Ali Abdullah Salih yönetimine verdiği desteği henüz 2011'de geri çekti (Ardıç, 2012: 25). Suriye'deyse İran'ın bölgesel etkisinin zayıflayacağı düşüncesiyle Esad yönetiminin gitmesini destekledi (Oğuzlu, 2011b: 15). 15

Türkiye'nin genelde bölge ve özelde Suriye politikalarının örtüştüğünü gösterdi. Nitekim Türkiye için de bir yandan Esad yönetiminin halkın taleplerine verdiği karşılık dolayısıyla Suriye diğer yandan ABD askerlerinin çekilmesi ve Başbakan Maliki'nin ayrımcı politikaları sebebiyle Irak giderek istikrarsızlaşıp bölgesel istikrarı tehdit eder hale geldikçe bölge siyasetini başarılı bir şekilde yürütmek ve bu doğrultuda iş birliği yapacağı aktörler bulabilmek açısından KİK ülkelerinin istikrarı önemini artırmaktaydı (Ataman ve Demir, 2012c: 286-287). Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun davetiyle gerçekleşen Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud el-Faysal'ın Ocak 2011'deki Türkiye ziyaretiyse iki ülke arasındaki ilişkilerin bu dönemde hem ikili düzeyde hem de bölgesel iş birliği bakımından gelişim içerisindeki seyrini koruyup halk hareketleri bağlamında birlikte hareket etmelerine imkan sağlayan etkileşimler kurmaları açısından önemli bir adımı teşkil etti.

Türkiye bu dönemde Suudi Arabistan'ı bölgesel barışa liderlik eden bir ülke olarak gördü ve bu konuda aralarındaki görüş ortaklığına istinaden üst düzey tüm ziyaretlerle de iş birliğine dayalı etkileşimlerini kurumsallaştırmak istedi. Nitekim Suudi Arabistan'la ikili ilişkiler, KİK bünyesinde Türkiye ile üye ülkeler arasındaki ilişkiler, Türkiye'nin genel olarak Arap dünyasıyla ilişkileri ve Suudi Arabistan'ın buna katkıları ve son olarak da küresel boyut, iki ülke arasındaki etkileşimlerin geliştirileceği dört farklı düzey olarak tespit edildi. Zira G-20 üyesi iki ülke aynı zamanda BM'de de önemli konumlardaydılar. Ayrıca Suudi Arabistan, 2014-2015 dönemi BM Güvenlik Konseyi üyeliğine hazırlanmaktaydı. İkili ilişkiler bağlamındaysa siyasi istişareler yoğunlaşıp, Askeri İşbirliği Anlaşması imzalanmışken Savunma Sanayi Anlaşmasındaysa ciddi ilerlemeler kaydedildi.¹⁶⁰ 2008'deki 5,5 milyar \$'lık hacme yeniden ulaşan ticari ilişkilerin yanı sıra ulaştırma, enerji ve müteahhitlik alanlarında gerçekleştirilecek büyük potansiyellerin varlığı söz konusuydu. Suudi tarafı da ekonomik ve ticari etkileşimleri geliştirmeye dönük ortak bir eylem planı önerisinde bulunmaktaydı. KİK'le ilişkilere gelince, birçok ekonomik projede ortaklık söz konusuydu ve Suudi Arabistan'ın bu alandaki desteği sürmekteydi. Ayrıca Faysal'ın

¹⁶⁰ Mayıs 2010'da imzalanan Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İş Birliği Anlaşması, Nisan 2011'de onaylanarak yürürlüğe girdi (TBMM, 2011). Böylece bugüne dek sadece ABD'den silah satın alan Suudi Arabistan'a 2 milyar \$'lık silah satışına da onay verildi ("Suudi Arabistan'a," 2011). Mayıs 2012'de ise Askeri Eğitim İş Birliği Anlaşması imzalandı ve böylece iki ülke askerlerinin askeri eğitim kurumlarında değişim programlarıyla karşılıklı eğitim görmelerinin önü açıldı ("Türkiye ile Suudi," 2012). Bu anlaşmanın Ekim'de yürürlüğe girmesinin ardından (T.C. Resmi Gazete, 2012b), Genelkurmay Başkanı Necdet Özel, Suudi mevkidaşının davetiyle Kasım'da üç günlük bir ziyaret gerçekleştirerek görüşmelerde bulundu. Savunma sanayi ve ortak tatbikatlar gibi alanlarda askeri iş birliğinin değerlendirildiği bu görüşmeler esnasında ayrıca Mayıs 2010'daki anlaşmayla oluşturulan Ortak Askeri Komitenin ilk toplantısı yapılarak iş birliğini geliştirmeye dair konular ele alındı ("Genelkurmay Başkanı'ndan," 2012; "Crown Prince," 2012b).

Türkiye ziyaretiyle birlikte Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan'ın bu ülkeye ziyaretleri, etkileşimlerdeki canlılığın birer göstergesiydi. Bölgesel düzeydeyse siyasi istikrar doğrultusunda Lübnan, Irak, Yemen, İran nükleer meselesi, Filistin-İsrail sorunu ile Ortadoğu Barış Süreci ve benzeri bölgesel meseleler, karar alıcıların ortak bir perspektifle değerlendirip iş birliğini sürdürmeye dönük kararlılık sergiledikleri hususlardı. Zira AK Partili karar alıcılara göre tarihi ve coğrafi yakınlık sebebiyle her iki ülkeyi de etkileyen gelişmeler, birbirleriyle münasebetleri zorunlu kılmakta, bu yöndeki çabaların da hem kalıcı olması hem de bölgesel istikrar ve güvenliğe katkı sağlaması gerekmektedir ki Suudi tarafıyla da bu konuda ortak kanaatlere sahiptiler (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011m).

Yine Ocak'ta Maliye Bakanı Mehmet Şimşek'in Suudi Arabistan'ı ziyaretinde gerçekleşen Karma Ekonomik Komisyonun (KEK) onuncu dönem toplantısı, iki ülkenin birçok alanda iş birliğini artırarak ekonomik ve ticari etkileşimlerini geliştirme potansiyellerinin ortaya konması ve bu sayede ticaret hacmi ile karşılıklı yatırımları artırmaya dönük imkanların belirlenmesi açısından önemliydi. Bu doğrultuda Türkiye, ilişkilerin kalıcı bir biçimde güçlenmesine katkı yapacağı düşüncesiyle serbest ticaret anlaşması imzalama isteğini yineledi. Yatırımların artırılmasını sağlamak üzere özel sektör temsilcileri arasındaki münasebetlerin ve iş birliğinin geliştirilmesi ve KEK toplantısında imzalanan protokol çerçevesinde Suudi yatırımcıların teşvik edilmesi amacıyla Türkiye'deki yatırım imkanlarını tanıtıcı bir program gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca Türkiye'nin Suudi Arabistan başta olmak üzere tüm bölge ülkeleriyle iş birliğini artırmak istediği enerji alanında mevcut imkanların değerlendirileceği teknik heyet toplantıları yapılması ve ticaret hacminin en kısa sürede 10 milyar \$'a çıkartılması hedefleri belirlendi ("Türkiye-Suudi Arabistan," 2011).

Nitekim protokolde ele alınan konular "ticaret ve yatırımlar, gümrük iş birliği, bankacılık ve finans, ulaştırma, iletişim, tarım, müteahhitlik hizmetleri, eğitim, kültür, sağlık, turizm, enerji, savunma sanayi, çevre" gibi çeşitli alanları kapsamakta ve ekonomik etkileşimleri siyasi ilişkilerle aynı seviyede geliştirmeyi hedeflemektedir. Türk şirketlerinin 8 milyar \$'lık 137 projeye faaliyette bulunduğu ve planlanan projelerle 700 milyar \$'a ulaşması beklenen inşaat sektörü ise Türkiye'nin daha fazla varlık göstermek istediği bir alandı. Suudi yetkililer de ekonomik etkileşimlerin güçlenerek gelişmesi ve daha fazla ortak projenin gerçekleştirilmesi konusunda kararlılık sergilemekteydiler ("Maliye Bakanı," 2011b). Aslında Türkiye, KİK ülkeleriyle ekonomik ve ticari etkileşimlerindeki gelişimi mevcut seviyenin ötesine taşımak hedefiyle, söz konusu ziyaretlerle de ortaya konduğu üzere, ele alınan bu dönemin başından

İtibaren önemli adımlar attı. Var olan sorunların yanı sıra halk hareketleriyle birlikte artık daha da şiddetli bir şekilde hissedilen bölgesel dönüşüm ihtiyacının bölgeyi istikrarsızlaştırıcı bir etki ortaya çıkarmaması için bölgesel düzeydeki iş birliğinin artırılarak siyasi etkileşimlerin güçlendirilmesi gerekliliğe de bu adımlara eşlik etti. Başbakan Erdoğan'ın Mart'ta onur konuğu olarak katıldığı Cidde Ekonomi Forumundaki ikili ilişkilerin ve bölgesel iş birliğinin güçlendirilmesine yönelik içinde bulunulan bölgesel bağlamı da göz önüne alan ifadeleri bunun ilk somut örneğini teşkil etti.

Burada jeoekonomik önemine ve özellikle AB üyelik sürecinde ekonomiden hukuka farklı alanlardaki reformlara, kaydedilen ilerlemelere ve ekonomik hedeflere değinen Erdoğan, Türkiye'nin yatırımlar açısından güvenilir bir ülke haline geldiğini vurguladı ve bu doğrultuda, başta Suudi Arabistan olmak üzere tüm Arap iş dünyasına yönelik yatırım çağrısını yineledi.¹⁶¹ Ayrıca ekonomik kalkınmayla birlikte aktif bir dış politikayı mümkün kılan unsurlar olarak istikrar ve güvenin oldukça önemsendiğini belirtti. Arap Baharı kapsamındaki değişim taleplerinin karşılanmasına yönelik mesajlara da yer veren Erdoğan, devlet ile halk arasında güvenin kurulamadığı bir ülkede güçlü ekonominin ve aktif bir dış politikanın mümkün olamayacağını dile getirdi. Bölgesel ve küresel platformlardaki iş birliğine istinaden Türkiye ile Suudi Arabistan, Erdoğan tarafından istikrar ve refaha katkı yapan iki önemli bölge ülkesi olarak nitelendirildi. Ayrıca serbest ticaret anlaşmasının yanı sıra vizelerin kaldırılması talebi de geniş bir coğrafyada hareket serbestliği sağlayacak olması itibarıyla tekrar edildi.¹⁶² Bölgesel gelişmelerle ilgili bir biçimde ve bölge ülkeleriyle tarihi ortaklıklar dolayısıyla geleceğin de ortak olduğu düşüncesine binaen Türkiye'nin çevresinde olup bitenlerin ticaret hacminden dış politikaya dek istikrar ve güvenliğe yönelik her türlü etkilerine dair tecrübe sahibi olduğu, bu nedenle bölge ülkelerinde yaşanan huzursuzluklara (Irak ve Filistin) veya değişim sancularına (Tunus, Libya ve Mısır) komşuluk hukuku çerçevesinde ve ulusal çıkar tanımını sebebiyle duyarsız kalamayacağı ifade edildi. Bununla birlikte Türkiye'nin diğer ülkelerin egemenliklerine ve toprak

¹⁶¹ Türkiye'nin iç istikrarıyla dışarıda üstlendiği güçlü roller Arap dünyası tarafından gözlemlenmekte, İslamcı siyasi eğilimlerle demokratik bir biçimde ilgilenmesine de oldukça önem gösterilmekteydi. Bu bağlamda Türkiye'nin KİK ülkeleriyle kurduğu münasebet kadar Osmanlı ve İslami geçmişiyile barışması da Körfez yatırımcılarının cesaretini artıran bir unsur teşkil etmekteydi. Geçmişle söz konusu bu barışma, Arap ülkelerinin kendi aralarında bölündüğü ve bunun bir güç boşluğu ortaya çıkardığı bir ortamda Türkiye'nin bölge ülkelerinin hem yönetici ve elitlerinin hem de halklarının nazarında kabul edilirliliğini artırmaktaydı. Bu da Türkiye'yi İran'dan farklılaştırmaktaydı ancak bir hegemonya arayışında olmadığına dair ikna edicilik açısından AB üyelik sürecini de canlı tutması gerekmektedir. Nitekim üyelik sürecindeki tıkanmalar bu yöndeki kimi sorgulamaları da beraberinde getirmişti (Abou-El-Fadl, 2012: 247-48).

¹⁶² Aslında KİK ülkeleri, Arap Ayaklanmalarının ardından ortaya çıkan bölgesel istikrarsızlık ortamında, Türkiye dahil müzakereleri yürütülen tüm serbest ticaret anlaşması süreçlerini durdurmuşlardı (Akkaya, 2013: 24).

bütünlüklerine saygılı ve sadece barış, güvenlik ve istikrarı sağlamaya yönelik bir çaba içerisinde olduğu vurgulandı. Arap Baharının getirdiği değişim sancularına dair de demokratik dönüşüm kastedilerek bölgenin “geri kalmışlık” imajına mani olacak zengin bir mirasa sahip olduğu, yönetimlerin halklarına silah doğrultmasının aksine adaletin hakim kılınması gerektiği ve bunu sağlayacak birikimin bulunduğu düşüncesi ortaya kondu ("Arap Kardeşlerimiz," 2011; "El Car, Kabil," 2011; "Başbakan Erdoğan'dan," 2011; "Devletü Reisi Vüzerai," 2011).

Tüm bu hususlar iki ülke arasında ikili ve bölgesel düzeydeki iş birliğine yönelik etkileşimlerin sürmesi kadar Arap Baharı kapsamındaki halk taleplerine de birlikte meşruiyet atfedildiğini ortaya koymaktaydı. Dolayısıyla hem Türkiye'nin normatif bütünleşmeye dönük kimlik atfının kabul görmeye devam ettiğini hem de iş birlikleri dolayısıyla kolektif kimliğin nedensek mekanizmalarının canlı tutulduğunu söylemek mümkün hale gelmekteydi.

Öyle ki Türkiye, Suudi Arabistan'la ikili ve bölgesel düzeyde iş birliğini artırarak etkileşimleri geliştirmeye dönük hassasiyetini sergilerken Suudi yetkililer de çeşitli vesilelerle, bölgedeki etkinliğine binaen Türkiye'yle ilişkileri stratejik ortaklık seviyesine taşıma isteklerini, tarihi ve dini bağları da ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlayacak unsurlar olarak değerlendirdiklerini belirtmekteydiler ("Suudi Arabistan'dan," 2011).¹⁶³ Bu sürecin devamıysa 2012'de yapılan karşılıklı ziyaretlerdeki görüşmelerle geldi ve savunma sanayi ile askeri iş birliği alanındaki ilişkilerin geliştirilmesi yönündeki kararlılığı sergilemeye devam etti (Ataman, 2013: 141). Nitekim Erdoğan'ın Nisan'daki ziyaretiyle birlikte bu görüşmeler, Irak ve Suriye'deki istikrarsızlıklar dolayısıyla artan bölgesel güvenlik sorunlarından etkilenmesi muhtemel iki ülke arasında, bölgesel istikrar ve güvenliği iş birliği içerisinde birlikte korumaya dönük stratejik bir ortaklığın başlangıcı olarak nitelendirildi. Irak ve Suriye iç savaşa sürüklenirken Türkiye ve Suudi Arabistan, liderleri tarafından aralarındaki bölgesel iş birliğine binaen, İran'ın aksine tarihi sorumluluk bilinciyle hareket eden ve bölgesel gelişmelerin etkisinde birbirine daha da yaklaşan iki ülke olarak tanımlandı ("Defense Minister," 2012). Suudi Arabistan Veliahdı ve Savunma Bakanı Prens Salman'ın, ekonomi ve dışişleri bakanlarıyla Mayıs'taki Türkiye ziyaretindeyse iki ülke ilişkilerinin yanı sıra bölgesel gelişmeler yeniden değerlendirildi. Suriye krizinin ele alınacağı Cenevre Konferansının öncesinde yapılan bu ziyarette, bu konuda atılacak adımlara dair görüş alışverişinde bulunulmasının yanı sıra savunma sanayi alanındaki imkanları iş birliği

¹⁶³ Halk hareketlerinin ortaya çıktığı ve AK Partili karar alıcıların protestolara ve taleplere meşruiyet atfettiği, Mısır'da Mübarek'e çekilme çağrıları yaptığı süreçte Türkiye, bölge ülkeleriyle geliştirdiği ekonomik ve siyasi etkileşimleri sayesinde bu ülkelerin halkları kadar yönetimleri tarafından da henüz güvenle karşılanmaktaydı (Walker, 2011).

yaparak geliştirmek üzere Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması imzalandı.¹⁶⁴ Nitekim İnan'a dair endişlerinin arttığı bu süreçte Suudi Arabistan'ın Türkiye'yle Suriye'ye dair görüş ortaklığı ve bölgesel iş birliğini artırma isteği sürmekteydi ("Syria Top Priority," 2013; "Crown Prince," 2013; "Suudi Veliht," 2013; "S. Arabistan'a ANKA," 2013; T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2013v).¹⁶⁵

Türkiye'nin KİK ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirip yatırım ve ticaret hacmi miktarlarını artırma hedefine dönük etkileşimleri 2013'te de devam etti. Bu kapsamda Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan, Mart'ta kalabalık bir iş dünyası heyetiyle Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne (BAE) gitti. Yeni ihracat imkanları oluşturarak Türkiye'nin bölgedeki pazar payını artırmak için çeşitli sektörlerden iş dünyası temsilcilerinin yer aldığı bu ziyarette söz konusu ülkelerle iş forumları düzenlendi. Zira Türkiye her iki ülkeyi de lojistik ve petrol dışı sanayilerini geliştirmede ön sıralarda yer almaları açısından önemsemekteydi ("Ekonomi Bakanı," 2013; "Çağlayan İhracat ", 2013; "Kabe'nin Revakları," 2013).

2012'de özellikle BAE ile ticaretteki büyük artışlarla bu iki ülkeyle ticaret hacmi 17 milyar \$'ı aşarak (BAE ile 11,7 milyar \$ ve Suudi Arabistan'la 5,8 milyar \$) KİK ülkeleriyle ticaretin hem büyük bir kısmını oluşturdu hem de artış kaydetmesine katkıda bulundu. Suudi Arabistan ve BAE'de üstlenilen sırasıyla 12,1 milyar \$ ve 8,4 milyar \$'lık projelerle müteahhitlik alanındaki faaliyetler devam ederken açıklanan yeni yatırım planlarıyla, ihracatın yanı sıra bu miktarların da artırılması beklentisi hakimdi.¹⁶⁶ Türkiye'nin IMF'ye borcunun bitecek olması Suudi iş dünyası tarafından önemsenip bu doğrultuda tarım, sağlık ve emlak gibi alanlarda yoğun bir iş birliği talebi gelirken, Türk girişimciler de Suudi Arabistan'da yatırım ve ortaklıklara teşvik edildi (DEİK, 2013; "Turkey Urges," 2013). Türkiye, Suudi Arabistan'ın yanı sıra BAE'yi de ekonomik etkinliği dolayısıyla bu alanda ilişkileri geliştirmek istediği önemli bir ortak, bölgesel sorunlara yönelik aktif tutumu dolayısıyla da dost olarak görmekte, bölgesel ve uluslararası konularda iş birliğini sürdürmeye bu dönemde de önem vermekteydi (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2013b: 64).

¹⁶⁴ Söz konusu anlaşma Eylül'de yürürlüğe girdi (T.C. Resmi Gazete, 2013b; Defense World, 2013).

¹⁶⁵ Savunma alanındaki iş birliği sayesinde bu anlaşmayla Türkiye tarafından geliştirilen insansız hava aracı Anka'nın Suudi Arabistan için de üretilmesi kararlaştırılırken Cirit füzesi ve Altay tankı için görüşmeler başlatıldı. Suudi Arabistan Genel Kurmay Başkanının Nisan 2013'teki ziyaretiyle Anka ve Altay için 2 milyar \$'lık bir alımı içeren sürecin önemli bir aşaması tamamlandı ("Anka ve Altay'a," 2013). Nitekim 2013'te Suudi Arabistan Türkiye için en önemli savunma sanayii ihraç pazarlarından biri oldu (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2014a: 88).

¹⁶⁶ 2012'de Suudi Arabistan, Türk inşaat firmalarının üstlendiği projeler bakımından bölgede birinci (2014'te ikinci), dünya genelinde altıncı (2014'te yedinci) sıradaydı. Projelerin toplam değeri 2013'te yaklaşık 12,5 milyar \$, 2014'teyse 13,7 milyar \$'a erişti. Yine 2014'te 412 Suudi firmanın Türkiye'deki yatırımları 2 milyar \$, 118 Türk şirketinin Suudi Arabistan'daki yatırımlarıysa 875 milyon \$ civarındaydı (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2013b: 64; 2014a: 87; t.y.-b: 64).

Nitekim BAE, bu dönemde Türkiye'nin KİK üyeleri arasında ticaret hacminin en yüksek olduğu ülkelerden biriydi ve bölgesel meseleler konusunda iş birliği ve istişare de oldukça yüksek bir düzeyde gerçekleşmekteydi. İki ülke arasındaki ekonomik ve ticari etkileşimleri daha da geliştirmek üzere Şubat 2011'de düzenlenen KEK sekizinci dönem toplantısında kararlaştırılan çeşitli anlaşma hazırlıklarının yanı sıra 2015'e dek 10 milyar \$'lık bir ticaret hacmi hedefi belirlenmişti ("2010'da Yüzde 8," 2011). Cumhurbaşkanı Gül'ün Ocak 2012'de BAE Devlet Başkanı Emir Halife bin Zayid'in daveti üzerine gerçekleştirdiği, 15 yıl aradan sonra devlet başkanı düzeyindeki ilk resmi ziyaretiyse, ilişkilerin geldiği seviye ve ulaşılmak istenen hedefler açısından önemliydi.

Ziyarete dair açıklamalarda Türkiye'nin BAE'yi, stratejik diyalog mekanizması sayesinde yakın iş birliği kurulan KİK'in önemli bir üyesi olarak gördüğü, bu ziyaretle de iki ülke arasındaki tarihi bağlardan kaynaklanan güçlü ilişkilerin gözden geçirilerek başta savunma sanayi, ekonomi, ticaret ve karşılıklı yatırımlar olmak üzere her alanda geliştirilmesine yönelik karşılıklı siyasi iradenin sergilenmesini sağlamak olduğu ortaya kondu ("Cumhurbaşkanı Gül," 2012; "Abu Dabi Veliht," 2012). Zira siyasi ilişkilerin düzeyi memnuniyet verici bulunmakta, ekonomik ve ticari ilişkilerin daha da geliştirilmesi için bir imkan olarak görülmekteydi. Bu nedenle de Gül, kendisine eşlik eden iş dünyası temsilcileriyle birlikte, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilere dair potansiyeli gerçekleştirerek iş birliğini artırmaya yoğunlaşmaktaydı. Ayrıca BAE'yi Ortadoğu'da refah ve istikrar timsali, finans ve havacılıkta dünya çapında bir merkez; bankacılık, turizm ve ticaret gibi çeşitli alanlardaki girişimleriyle tecrübe ve vizyon sahibi bir ülke olarak nitelendirmekte, dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlenmesine bölgesel bir önem de atfetmekteydi ("Köşk'ten Kritik," 2012; "Gül, 100 İşadamıyla," 2012).

Bu ziyaret esnasında düzenlenen İş Forumunda ise Gül, BAE'nin sahip olduğu vizyon sayesinde yeraltı kaynaklarından elde ettiği geliri ülkenin gelişimi yönünde kullanırken Türkiye'nin son on yılda ekonomi ve hukuk alanındaki yapısal reformlarla büyük değişimler geçirdiğini ve bu sayede yatırımcılara güvenilir bir ortam sunar hale geldiğini ifade etti. Gül ayrıca ortak tarihi ve kültürel değerlerin iki tarafın birbirine sempatiyle bakmasını sağlamakla birlikte ilişkilerin geliştirilmesine yönelik imkanların yeterince değerlendirilmediğini, bu konuda hükümetlerin yanı sıra özel sektöre de sorumluluk düştüğünü, bu sayede daha önce belirlenen ve çalışmalara başlanan 10 milyar \$'lık ticaret hacminin üzerine çıkmanın da mümkün olduğunu belirtti.¹⁶⁷ Türkiye'de her

¹⁶⁷ BAE'yle ticaret hacmi 2011'de yaklaşık 5,3 milyar \$ iken 2012'de önemli bir artış kaydederek 11,7 milyar \$'la hedefin üzerine çıktı. Böylece BAE, KİK ülkeleri arasındaki en büyük, bölgede ise Irak'tan sonra ikinci ticari ortağı

alandaki yatırım yapma ve ortaklıklar kurma imkanı olduğunu, kurulacak bu ortaklıklarla üçüncü ülkelere de yatırımın söz konusu olabileceğini, her iki ülkeye ait dünya çapında şirketlerin ve iş dünyasını destekleyen devlet adamlarının varlığıyla birlikte iki ülke arasında, geçici iş birliklerinden ziyade büyük ve stratejik ortaklıkların mümkün olduğunu söyledi. Türk iş dünyası temsilcileri de BAE'nin sahip olduğu ekonomik ve finansal kapasiteyi, "[k]üresel ekonomik ve siyasi düzenin yeniden şekillendiği" bu dönemde aralarındaki iş birliğinin geliştirilmesiyle birlikte hem dünya ticaret hacminden her iki ülkenin de aldığı payı artırma hem de içinde yer aldıkları bölgeyi "ticaretin, zenginliğin ve huzurun merkezi" haline getirme imkanı sunması bakımından önemsemekteydi (TOBB, 2012a).

Nitekim Gül yaptığı açıklamalarda bu hususu öne çıkararak Avrupa'da durgunluk varken bunun Türkiye'ye önemli bir fırsat sunduğunu, zira bu sayede iş dünyasına BAE projelerinden pay alma ve ülkenin sahip olduğu fonlarla Türkiye'de yatırım yapma imkanı doğduğunu ifade etti. Bu doğrultuda iş dünyası da Abu Dabi'nin 2030 Yılı Vizyonu çerçevesinde planlanan 200 milyar \$'lık müteahhitlik projelerinden önemli bir pay almayı istemekteydiler. Ayrıca Türkiye'nin enerji sektöründe kullanılmak üzere gelecek yirmi yıl için duyduğu 120 milyar \$'lık proje finansman ihtiyacına, yanı sıra dünyanın 17'nci, Avrupa'nın 6'ncı en büyük ekonomisi olmasına ve sanayi üretim kapasitesine değinerek BAE'li muhataplarını Türkiye'de yatırım yapmaya teşvik ettiler. İki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılmasına önem veren Cumhurbaşkanı Gül de bu amaçla ziyareti esnasında her iki taraftan iş dünyasının sorun ve taleplerini dinleyerek BAE'li yöneticilerle görüşmelerinde pürüzlerin giderilip taleplerin karşılanmasını sağladı. Bu sayede iki ülke iş dünyası arasında 3 milyar \$'lık iş bağlantısı gerçekleştirildi. Büyük projeler için teklif veren Türk şirketleri de önlerde yer aldı (TOBB, 2012a; Bila, 2012a, 2012b). Gül'ün BAE'li yetkililerle görüşmelerinde her iki taraf da sonuçları itibariyle ziyaretten ve iki ülke arasındaki ilişkilerin geldiği seviyeden duydukları memnuniyeti dile getirdiler ("President Gül," 2012).

Bu süreçte BAE'nin de bütün ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye dönük bir dış politika yürütmekte olduğu, bu anlayışın da kendisine duyulan güveni güçlendirdiği ve etkileşim kurmak konusundaki istekliliği artırdığı ifade edilmekteydi. BAE'nin bölgesel ve uluslararası meselelere dair diplomasiyi ve stratejik ortaklıklar oluşturmayı terci etmesi de bunu kolaylaştırmaktaydı. Bu

haline geldi. Türk firmaları tarafından üstlenilen müteahhitlik projelerinin değeriye 2012'de yaklaşık 7 milyar \$'dan 2014'te 9 milyar \$'a ulaştı. Ancak sonraki süreçte ticaret hacmi düşüş kaydederek 2013'te 10 milyar \$'ın biraz üzerinde gerçekleşirken 2014'teyse 8 milyar \$'ın altında kaldı ("UAE, Turkey," 2013; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014a: 88; Çavuşoğlu, 2014: 66).

doğrultuda Gül'ün ziyaretiyle de BAE'nin diyaloga dayalı dış politika anlayışı ve yanı sıra bölgesel ve uluslararası gelişmelere dair sergilediği yaklaşımın Türkiye tarafından onaylandığı, nitekim iki ülke arasında ekonomik ve siyasi olarak gelişim içindeki ilişkilerin de BAE'nin bu niteliğinin tanınmasıyla mümkün olduğu dile getirilmekteydi. Üst düzey siyasi münasebetlerle bölgeye ve ötesine dair meselelerle ilgili görüş alışverişleri de bu olgunun bir yansımasıydı. BAE'nin %42'lik bir oranla Türkiye'nin KİK ülkeleri arasındaki en büyük ticari ortağı olması da ekonomik ilişkilerin gelecek vaat ettiğini ortaya koymaktaydı. Üstelik iki taraf da iş birliğini ilerletmek ve çeşitli alanlardaki bağları geliştirmek konusunda istekliydi. Ayrıca BAE, Türkiye'nin KİK'le iş birliğini geliştirmek üzere kendisine verdiği önemin farkındaydı. Stratejik diyalog anlaşmasının 2008'de imzalanmasından bu yana devam eden serbest ticaret anlaşması müzakereleri de ortak politikalara ve konulara dayalı güçlü ilişkiler kurmak konusundaki karşılıklı ilginin bir tezahürü olarak görülmekteydi. Dolayısıyla Gül'ün ziyareti, iki ülke ilişkileri açısından bir dönüm noktası olarak yorumlanmakta ve elde edilen kazançları sağlamlaştırarak bu süreci daha da öteye taşıyacağı düşünülmekteydi (ECSSR, 2012c).

Gül'ün ziyareti, sağlam bir ortak çıkarlar temeline ve karşılıklı saygıya dayanan ve iki ülke liderlerinin bunu daha da geliştirmek konusundaki kararlılıklarını yansıtan bir ilişkiyi yansıtmaya binaen BAE tarafından iki ülke arasında farklı alanlardaki güçlü bağların varlığının bir tezahürü olarak yorumlandı. BAE Devlet Başkanı Halife bin Zayid'in, bölgesel güvenlik ve istikrara katkıda bulunacak biçimde ülkesinin Türkiye'yle ilişkileri güçlendirmek istediğini ifade etmesi de bu durumun bir göstergesiydi ("President Khalifa," 2012). Nitekim iki ülke liderlerinin ortak anlayış ve kararlılıklarıyla mevcut düzeyine erişen ilişkilerin söz konusu ziyaretle yeni bir ivme kazanacağı da dile getirilmekteydi. BAE tarafına göre iki ülke arasındaki bu ilişkilerin öne çıkan özelliği, siyasi ve diplomatik faaliyetlerin yanı sıra ekonomik ve ticari ilişkileri de kuşatacak biçimde geniş kapsamlı olmasıydı. Ulaşılması hedeflenen ticaret hacminin yanı sıra BAE'de faaliyet gösteren Türk firmalarının sayısı da her geçen gün artmaktaydı.¹⁶⁸ Gül'ün, Devlet Başkanı Halife'nin liderliğinde gerçekleşen ilerlemenin ülkesine bölgesel ve uluslararası düzeylerde öncü bir konum kazandırdığına dair ifadeleriyle BAE'nin bölgesel ve küresel meseleler karşısında sergilediği dengeli yaklaşım sonucunda edindiği saygınlık ve güvenin bir neticesi olarak değerlendirilmekteydi. Dolayısıyla iki ülke arasındaki gelişen ilişkiler de BAE'li karar alıcılara göre tüm ülkelerle bu yönde etkileşimler kurmak üzere yürüttükleri aktif dış

¹⁶⁸ BAE'de faaliyet gösteren Türk firmalarının sayısı 2012 itibarıyla 282 idi (TOBB, 2012a).

politikann “mükemmel” bir örneğiydi (ECSSR, 2012a). Bu da aslında BAE’nin Türkiye’nin kimlik atfını kabul etmekle birlikte kendi kimliğinin de Türkiye tarafından kabul görmesini önemsedğini göstermekteydi. Normatif bütünleşmeye dönük etkileşimler de bu karşılıklı kabul durumuyla mümkündü. Bu sayede kolektif kimliğin nedensel mekanizmaları da devredeydi. En önemlisi ise her iki ülkenin de istikrarlı bölgesel bir düzen tesisine birlikte önem vermeleriydi ki kolektif güvenlik ilkesinin ilişkilerdeki hakimiyeti bu sayede ortaya çıkmaktaydı.

Gül’ün BAE ziyaretinin hemen ardından Şubat sonunda bu defa Abu Dabi Velihaht Prensi Muhammed bin Zayid, Başbakan Erdoğan’ın daveti üzerine Türkiye’ye geldi. Erdoğan’la görüşmesinde iki ülke ilişkilerini daha da güçlendirecek mekanizmalar ile Suriye başta olmak üzere bölgesel gelişmeler ele alındı. Velihaht Prens Muhammed, ilişkilerin karşılıklı saygı ve çıkarlara dayalı sağlam bir temel üzerine kurulu olduğunu, her iki tarafın da bölgesel barış ve istikrar doğrultusunda bu ilişkileri derinleştirerek geliştirmek istediğini ifade etti. Erdoğan’sa BAE yönetiminin ülkesinde gerçekleştirdiği olağanüstü gelişimden övgüyle bahsederek iş birliğine dair ilişkilerin her iki ülke halkının da menfaatine olacak biçimde ilerletilmesi konusunda ortak bir iradeye sahip olduğunu söyledi (“Sheikh Mohammed,” 2012). Velihaht Prens, Cumhurbaşkanı Gül’le görüşmesinde ise ziyaretinin, ülkesinin Türkiye’yle iş birliğini artırarak ilişkileri güçlendirme konusundaki kararlılığının somut bir göstergesi olduğunu, ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek için de çaba sarf edeceklerini dile getirdi (“Abu Dabi Velihaht,” 2012). Böylece, Türkiye’nin KİK ülkeleriyle ekonomik ve ticari etkileşimlerini güçlendirmek istediği ve bu doğrultuda “stratejik” ziyaretler düzenlediği bu süreçte (“Gül, 100 İşadamıyla,” 2012), ilişkilere özel bir önem atfettiği BAE de ekonomilerinin gösterdiği gelişimden istifade ederek Türkiye’yle ilişkileri her alanda güçlendirmek konusunda kararlılık sergilemekteydi (“Crown Prince,” 2012a).

Nitekim söz konusu karşılıklı ziyaretler, BAE tarafında, gelişerek ilerleyen ekonomik ve siyasi etkileşimlerin bir göstergesi olarak yorumlanmakta ve bu bağları, yapıcı ve ortak bir yaklaşımla daha da güçlendirme iradesinin beyanı olarak değerlendirildi. Üstelik ekonomik ve siyasi alanlarda etkili bölgesel bir güç olarak görülen Türkiye’yle güçlü bağlar kurmanın ve bu bağları farklı alanlarda çeşitlendirerek daha da geliştirmek konusundaki istekliliğin, BAE’nin dış politika dinamizmini ve ileri görüşlülüğünü yansıttığı ifade edilmekteydi. Bu da BAE’nin, Türkiye’nin bölge ülkeleriyle KİK çatısı altında geliştirmek istediği stratejik ilişkilere ve serbest ticaret anlaşmasına da olumlu yaklaşımını beraberinde getirmekteydi. Böylece iki ülke arasındaki iş birliğine dair geniş ve çok çeşitli potansiyellerin varlığına dair bir gösterge olarak nitelendirilen

ekonomik ve ticari etkileşimlerle birlikte söz konusu ziyaretler, BAE için Türkiye'yle ilişkileri, uzun vadeli, güvenilir ve azami derecede faydalı ilişkiler haline getirmekteydi (ECSSR, 2012b). Enerji iş birliğine ve Türkiye'nin bu alandaki yatırımlar için ihtiyaç duyduğu finansal desteğe dair önemli bu süreç de bu ziyaretle başlatıldı ("Taqa's Investment," 2013).

İki ülke arasında bir süredir hazırlıkları yapılan hem enerji hem de ekonomi alanlarında iş birliği açısından önem arz eden, Afşin-Elbistan Bölgesinde Linyit Kömürü Madenciliği ve Elektrik Üretimi Alanında İşbirliğine Dair Hükümetlerarası Anlaşma, Ocak 2013'te enerji bakanları tarafından imzalandı. Böylece BAE tarafından gerçekleştirilecek 10-12 milyar \$'lık bir yatırımla bölgeden kömür çıkarılması ve elektrik enerjisi üretilmesi, ayrıca binlerce kişilik bir istihdam oluşturulması hedeflenmekteydi ("Afşin Elbistan," 2012; "Türkiye ile BAE," 2013; "Afşin-Elbistan için," 2013). Anlaşmanın iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin bir sonucu olduğunu ve hükümetlerin söz konusu projeye stratejik bir önem atfettiğini belirten BAE tarafı, Türkiye'de enerji alanında yatırıma dönük ilgilerinin sürdüğünü, anlaşma kapsamında modernize edip geliştirmek üzere mevcut bir santralin devrini alacaklarını ve inşa edilecek yeni santraller için de fizibilite çalışmalarına başladıklarını, ilk inşaatın 2014'ün ikinci yarısında ve diğerlerinin de kısa aralıklarla peşi sıra başlayıp 4-5 yıl içinde bitirilmesini hedeflediklerini belirtti (TAQA, 2013; "Turkey Inks," 2013; "Turkey Signs," 2013; "C-D ve E Santralleri," 2013; "Kahramanmaraş'a 12 Milyar," 2013; "Yeni Projeler," 2013).¹⁶⁹ Türkiye'nin bu dönemde bir KİK üyesi olarak Kuveyt'le ilişkileri de her ne kadar BAE ve Suudi Arabistan'la etkileşimlerdeki gelişimin hızının gerisinde kalsa da ilerledi.

Türkiye, Kuveyt'le de ekonomik ve ticari etkileşimlerin seviyesini potansiyeller açısından yetersiz bulmakta ve ticaret hacmiyle birlikte ortak yatırımları ve müteahhitlik alanındaki iş birliğini artırarak geliştirmek istemekteydi. Bu doğrultuda bu dönemdeki ilk adım, Başbakan Erdoğan'ın iki ülke başbakanlarının daveti üzerine Katar'la birlikte Kuveyt'e Ocak 2011'de gerçekleştirdiği ziyaret oldu. Bakanlar ve iş dünyası temsilcilerinden oluşan kalabalık bir heyetin yer aldığı ziyaret esnasında Erdoğan'ın Kuveyt Emiri Sabah el-Ahmed'le birlikte Kuveyt Başbakanı ve Meclis Başkanı'yla görüşmelerin yanı sıra bakanlar, kurum temsilcileri ve iş dünyası temsilcileri arasında da birçok görüşme gerçekleştirildi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011d; "Devlet Bakanı," 2011). Ayrıca İş Forumu düzenlenip Sanayi İşbirliği Alanında Mutabakat Zaptı

¹⁶⁹ Mısır'daki darbenin ardından iki ülke ilişkilerinin bölgesel meselelere dair yaşadığı görüş ayrılıkları dolayısıyla kötüleştiği sürecin ekonomik ilişkiler ve enerji iş birliği bakımından ilk kurbanlarından biri, söz konusu yatırımın iptal edilmesi oldu ("Erteleme Sebebi," 2013; "Taqa's Investment," 2013).

imzalanırken iki ülke arasında sınırda vize alınması¹⁷⁰ konusunda anlaşmaya varıldı. KİK ile Türkiye arasında uzun süredir görüşülmekte olan serbest ticaret anlaşması da ele alınan konular arasındaydı (V. Ayhan, 2011a; "500'e Yakın İşadamı ", 2011; "Devlet Bakanı," 2011; "Erdoğan: Türkiye," 2011; "Erdoğan: Biz Bize," 2011; "Kuveyt'le de Vizeler," 2011). İki ülke arasında karşılıklı ziyaretler çerçevesinde bir sonraki temassa Kuveyt Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Sabah el-Halid'in Şubat 2013'teki Türkiye ziyaretiyle kuruldu. Bu süre zarfında ticaret hacminde beklenen artış gerçekleşmemekle birlikte Türkiye'de yatırımları bulunan seksen kadar Kuveytli firmanın varlığı dolayısıyla iş dünyasının gösterdiği ilgiden memnuniyet duyulmakta, siyasi etkileşimlerin güçlü olduğu belirtilmekteydi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013b: 64). Nitekim Halid'in söz konusu ziyaretiyle birlikte hem karşılıklı üst düzey ziyaretler yoğunlaştırıldı hem de bu sayede iki ülke arasında bölgesel ve ikili düzeyde iş birliğine dair imkanlar değerlendirildi.

Önemli görüşmelerin gerçekleştiği Halid'in bu ziyaretinde böylece iki yılın ardından ikili ilişkiler ve bölgesel meseleler yeniden ele alındı. Stratejik ortak olarak nitelendirilen Kuveyt'le ikili ilişkilerin kapsamlı bir iş birliği içerisinde ilerlediği, bölgesel meselelere dairse ortak ilgi ve kaygılara sahip olunduğu belirtildi. Karşılıklı ziyaretler haricinde temasların uluslararası platformlarda sıkça bir araya gelerek sürdürüldüğü, ticaret hacminde 2012'deki düşüşe rağmen ekonomik etkileşimlerde canlılığın devam ettiği, Kuveytli yatırımcıların finans sektöründeki yatırımlarıyla Türk ekonomisinde daha fazla varlık göstermeye başladıkları, Kuveyt'te önemli projeler üstlenmiş olan Türk şirketleriyle birlikte iki ülke arasında ticaretten yatırıma dek önemli bir iş birliği imkanının oluştuğu ve bunun daha da genişletilmesi konusunda kararlılığın söz konusu olduğu ifade edildi. Bu doğrultuda geleceğe dönük bir eylem planı oluşturmak üzere yakın bir tarihte Kuveyt'te, İşbirliği için Ortak Komite toplantısı kararlaştırıldı.¹⁷¹

Ayrıca birbirlerini uluslararası alanda desteklemekte, KİK'le mevcut stratejik ortaklık doğrultusunda bölgesel meseleler için birbiriyle sürekli temas kurmakta ve bu bağlamda başta Suriye, Libya ve Mısır olmak üzere Arap Baharıyla birlikte ortaya çıkan durumdan ortak bir biçimde kaygı duyulmakta olduğu belirtildi. Yine bölgesel kaygılar doğrultusunda ve komşu olması itibarıyla Irak da tüm etnik ve mezhebi unsurlarıyla barış ve istikrar içerisinde olması bakımından istişare edildi. İkili ilişkilere gelince, etkileşimleri daha da geliştirme hedefiyle Ortak Komite toplantısında ekonomi ve ticaretten kültüre dek birçok alanı kapsayan iş birliği konuları ele alınacak, ticari ilişkiler ve karşılıklı yatırımlar daha yüksek seviyelere erişecek, özellikle

¹⁷⁰ Türkiye sınırda vize alma kolaylığı sağlamakta iken Kuveyt de Kasım 2013'ten aynı uygulamayı başlattı.

¹⁷¹ Komite anlaşması Mart 2008'de imzalanıp Ocak 2010'da yürürlüğe girmişti.

ekonomik iş birliğini kapsayan mevcut anlaşmalar çerçevesinde imkanlar geliştirilerek mevcut potansiyel daha yüksek seviyelere çıkarılacaktı. Böylece her iki taraf da ikili ilişkileri geliştirmek konusunda istekliliğini ortaya koyarken bölgesel meselelere dair birbirlerine olan konumlarını ise içinde bulunulan bağlamı göz önünde bulundurarak Türkiye “paralellik ve uyum” olarak nitelendirdi.¹⁷² Yine bu bağlam ve uyum içerisinde Türkiye, meclis seçimleriyle birlikte parlamenter sistemde önemli bir mesafe kat ettiğini düşündüğü Kuveyt’in, ekonomik kalkınmanın yanı sıra mevcut sorunların çözülmesiyle içeride demokrasi kökleşirken bölgede benimsenen bir örnek haline gelmesi beklentisini ifade etti (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013k).

İki ülke arasındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesine yönelik kararlılığın ortaya konduğu bu görüşmelerin bir diğer önemli özelliği de Kuveyt Emiri Sabah el-Ahmed’in Nisan’da planlanan ziyareti için bir hazırlık olmasıydı. Nitekim Emir planlandığı üzere gerçekleşen bu ziyaretinde Gül ve Erdoğan’la görüşerek bölgesel ve uluslararası gelişmelerin yanı sıra siyasi ve ekonomik konular başta olmak üzere iki ülke arasındaki ilişkileri tüm yönleriyle ele alırken bir kez daha ticaret hacmiyle karşılıklı yatırımların artırılmasına dair tedbirleri değerlendirdi. Böylece ikili ilişkileri geliştirmek üzere ulaşımdan bilimsel araştırma ve savunma sanayine dek vize muafiyeti dahil çeşitli alanlarda sekiz anlaşma imzalandı. ("Kuveyt Emiri," 2013; "Türkiye ve Kuveyt," 2013). Etkileşimlerin artırılıp ilişkilerin geliştirilmesine yönelik planlanan Ortak Komite toplantısı ise Davutoğlu’nun Ekim’de bu ülkeye gidişinde yapıldı. Dışişleri bakanlarının başkanlık ettiği bu toplantıda bir yandan siyasi, askeri, ekonomik, ticari ve kültürel iş birliği imkanları gözden geçirilirken diğer yandan daha önce kararlaştırılan İşbirliği için Eylem Planı imzalandı. Bir KİK üyesiyle ilk olan ve diğerleri için de bir örnek teşkil etmesi beklenen söz konusu eylem planıyla, ikili ilişkileri daha da güçlendirmek üzere on üç farklı alanda iş birliğine yönelik kararlar alındı ve böylece hem 2016’ya dek 1 milyar \$’lık ticaret hacmi hem de karşılıklı yatırımların artırılması hedefleri vurgulandı. Davutoğlu’nun Kuveyt Emiri dahil üst düzey görüşmeler gerçekleştirdiği ve bölgesel meselelerin ele alındığı ziyarette Suriye’deki insani dramın sona ermesi için iş birliğinin sürdürüleceği belirtildi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013u). Türkiye Katar’la da ekonomik ve ticari etkileşimlerini geliştirip siyasi ilişkilerdeki yakalanan ivmeyi korumaya özen gösterdi.

¹⁷² Bakan Halid, ülkesinin Suriye’ye dair çeşitli toplantılara ev sahipliği dahil insani yardım faaliyetlerinde aktif bir şekilde yer alırken siyasi sürece de SMDK’yı tanıyıp Suriye halkının geleceğini kendisinin belirlediği bir çözümü destekleyerek katkıda bulunmasını, söz konusu bölgesel uyuma örnek olarak göstermekteydi ("Kuwait FM," 2013).

Katar, “aktif dış politikası ve güçlü ekonomik performansıyla” Türkiye’nin etkileşimlerini ekonomiden siyasete her alanda sürekli bir biçimde artırarak iş birliğini geliştirmek istediği bir ülke olmaya bu dönemde de devam etti. Özellikle bölgesel dönüşüm sürecine yönelik her iki ülkenin de aktif bir tavır sergilemesinin ve belirli konularda ortak hareket etmesinin bunda büyük tesiri oldu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013b: 64). Dolayısıyla bölgesel iş birliğiyle beraber ikili ilişkiler bu yönleriyle Türkiye’nin KİK ülkelerine yönelik ekonomik ve ticari etkileşimleri geliştirme çabasının bir devamı niteliğindedir.

Kuveyt ve Katar başbakanlarının daveti üzerine gerçekleştirdiği ziyareti kapsamında Başbakan Erdoğan, Ocak 2011’de Kuveyt’in ardından Katar’a gitti (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011d). Erdoğan’a eşlik eden bakanların yanı sıra iş dünyasından oluşan kalabalık heyetin de gösterdiği üzere söz konusu ziyaret, Katar’la ekonomik ve ticari etkileşimleri daha da geliştirmenin yanı sıra enerji alanındaki iş birliğini artırmayı amaçladı. Nitekim İş Forumuyla birlikte ticaret ve müteahhitlik toplantıları bu doğrultuda ziyaret programının bir parçasıydı. Zira Türkiye, tüm bölge ülkeleriyle olduğu üzere Katar’la da yeni imkanlar keşfederek ticaret hacmi ve karşılıklı yatırım miktarlarını artırmak, enerji ve gıda güvenliğine dair iş birliğini geliştirmek, özellikle 2022 Dünya Kupası için beş yılda tamamlanması planlanan ve değeri 150 milyar \$ olarak öngörülen projelerde Türk şirketlerine öncelik verilmesini sağlamak istemekteydi. Enerji alanında Katar doğalgazının bölge ülkeleri üzerinden Türkiye’ye ulaştırılması çalışmalarının sürdüğü bu süreçte Türkiye aynı zamanda Katar’la ortak bir şekilde kendi topraklarında LNG terminali inşa etmek istedi. Savunma sanayi alanındaki iş birliğiyle Katar’da silah sistemleri, helikopter ve eğitim uçağı, insansız araçlar ve hücum bot üretimi gibi alanlarda faaliyet gösteren Türk firmalarıyla sürdürülmekteydi (V. Ayhan, 2011a; "Erdoğan: Türkiye," 2011; "Devlet Bakanı," 2011; "Kuveyt ve Katar’la," 2011).¹⁷³ İş Forumundaki konuşmasında Erdoğan, tarihi ve kültürel ortaklıkların yanı sıra bölgesel meselelere bakışta görüşlerinin ortak olduğunu, birçok alanda önemli tecrübeler edindiklerini, tüm bunların siyasetten ekonomi ve kültüre dek her alanda güçlü iş birliklerine dönüşmesi gerektiğini ve bu doğrultuda Katar’la ilişkilerin stratejik ortaklık seviyesinde kurumsallaştırılmak istendiğini ifade etti ("Türkiye–Katar İş," 2011).

¹⁷³ Türkiye ile Katar arasında askeri alandaki iş birliği, Temmuz 2012’de imzalanan; Askeri Eğitim İş Birliği Anlaşmasının Kasım 2012’de (T.C. Resmi Gazete, 2012a) ve Savunma Sanayi İşbirliği Mutabakat Muhtırasının ise Ocak 2013’te (T.C. Resmi Gazete, 2013a) onaylanarak yürürlüğe girmesiyle devam etti. Böylece aralarındaki savunma sanayi iş birliğini artırarak ilgili ürün ve hizmetlerin geliştirilip üretilmesi ve tedarik edilmesi, teknik ve lojistik destek konusunda etkin bir iş birliği gerçekleştirilmesi ve bu sayede bu alandaki kabiliyetlerin artırılmasını hedeflediler.

Katar'la ekonomik iş birliği bağlamındaki etkileşimler, Mart'taki KEK toplantısında yapılan üst düzey görüşmelerle devam etti. Söz konusu toplantıda imzalanan ve ticari ilişkileri çeşitlendirip artırmak için gerekenlerin gözden geçirildiği mutabakat zaptıyla iki ülke özel sektörleri arasındaki iş birliklerini güçlendirmek üzere serbest ticaret bölgeleri ve ekonomik bölgeler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi, yatırımcıların Türkiye'de, Katar'da ve diğer ülkelerde ortaklıklar konusunda teşvik edilmesi, karşılıklı yatırımcı heyetlerinin düzenlenmesi ve yatırımcıların karşılaşılabilecekleri sorunların çözülmesi, müteahhitlik alanındaki iş birliğinin daha da artırılması ve bu alandaki iş birliğinin üçüncü ülkelere de taşınması kararlaştırıldı. Türkiye'ye LNG sevkinine ilişkin bir anlaşma imzalanması ve beraberinde Türkiye'de LNG tesisi inşası, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ile Katar Gaz arasında ortak bir girişim kurularak Katar'da üretim ve arama faaliyetlerine yönelik bir değerlendirme ve uygulama çalışması yapılması ve bu sürecin Türkiye ile üçüncü ülkelerde ortak yatırımlarla genişletilmesi kararıyla da iki ülke arasında enerji iş birliğinde ilerleme kat edildi ("Maliye Bakanı," 2011a). Gıda güvenliğini sağlamaya dönük tarım alanındaki iş birliği de yine bu toplantıda ve geliştirilmek istenen ekonomik ve ticari etkileşimler doğrultusunda ele alındı ("Körfez Ülkeleri," 2011). Katar tarafından ise Emir Hamad bin Halife Haziran, Ağustos ve Aralık aylarında Türkiye'ye gelerek Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan'la, ikili ilişkilerin ve iş birliğinin yanı sıra bölgesel meselelerin ele alındığı görüşmeler gerçekleştirdi.

Başbakan Erdoğan, Ocak 2013'te iki ülke ilişkilerini değerlendirip siyasi diyalogu güçlendirmek ve yanı sıra ekonomi, ticaret, enerji ve kültür alanlarındaki iş birliği imkanlarını gözden geçirmek üzere, Dışişleri Bakanı Davutoğlu ve Enerji Bakanı Yıldız'la birlikte yeniden bu ülkeye gitti. Bölgesel ve uluslararası konular da karar alıcılar tarafından değerlendirildi. Nitekim takip edilen bölgesel politikalar ve üstlenilen roller konusunda iki ülkenin birbirine olan destekleri ve birbirleriyle üst düzey istişarelerde bulunmaya verdikleri önem sürdürülmekteydi. Bu süreçte ağırlık verildiği belirtilen enerji iş birliği bağlamında ise gaz tedarikine yönelik doğalgaz boru hattı projesine dair değerlendirmeler devam etti. İki ülke olarak Suriye halkına verilen desteğinse süreceği ifade edildi ("Başbakan Erdoğan," 2013; "Suriye'yi Görüştüler," 2013). Halk hareketlerinin ortaya çıktığı ve yönetimlerin tepkileri dolayısıyla bölgesel istikrarın tehdit altında olduğu bu dönemin başından itibaren Katar ve Türkiye hem karşılıklı ziyaretlerle ikili düzeyde hem de bölgesel ve uluslararası platformlarda bölgesel iş birliği konusunda önemli bir uyum ve kanaat ortaklığı sergiledi. Türkiye için oldukça önem arz eden bu uyum ve ortaklıkla birlikte gelişim seyri içindeki ikili ilişkilerin geleceği ve dolayısıyla aslında Katar'ın bölge siyaseti, bu

ülkede Haziran'da gerçekleşen yönetici değişimleri neticesinde farklı bir istikamete evrilmeye ihtimali bakımından merak edilen bir konu oldu.

Ancak iki ülke karar alıcılarının uluslararası platformlarda bir araya gelmelerinin yanı sıra yeni Emir Temim bin Hamad'ın Eylül'de Türkiye'yi ziyaretinin ardından Davutoğlu'nun da Kasım'da Katar'a giderek Temim'le birlikte her ikisi de yeni göreve gelen Başbakan Abdullah bin Nasır ve Dışişleri Bakanı Halid bin Muhammed'le yaptığı görüşmeler, iki ülke ilişkilerinin kaldığı yerden devam ettiğini gösterdi. Nitekim ikili ilişkiler ile bölgesel gelişmelerin ele alındığı bu görüşmelerde; ilişkilerin geliştirilmesi çerçevesinde ticaret hacminin ve karşılıklı yatırımların artırılması, bölgesel gelişmeler bağlamındaysa Suriye'deki son durumla birlikte Cenevre-II Konferansının hazırlık sürecine dair fikir alışverişinde bulunulurken Suriye'de barışçıl bir çözüm ve Mısır'da demokrasinin yeniden tesis edilmesi konularında görüş birliği içinde olduğu ortaya kondu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013e). Nitekim Türkiye, Katar'la bölgesel konulardaki iş birliğini sorunlara kalıcı çözüm üretecek biçimde ilerletmek isterken Katarlı yetkililer de Türkiye'yle iş birliğini her alanda geliştirme isteğindediydi ("Davutoğlu Katar," 2013).¹⁷⁴

Katar Emiri Temim'in Şubat 2014'teki Türkiye ziyareti iki ülke arasında devam edegelen iş birliğinin bir başka göstergesi oldu. Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan'la ayrı ayrı görüşmelerin gerçekleştirildiği bu ziyaret esnasında bölgesel gelişmeler değerlendirilirken doğalgaz boru hattı inşaa projesinin ele alınmasıyla enerji alanındaki iş birliğini ilerletmeye dönük adımlar sürdürüldü ("Katar Emiri," 2014; Akdoğan, 2016: 238). Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi'nin Nisan'da iş dünyasından kalabalık bir heyetle Katar'a yaptığı ve İş Forumunun gerçekleştirildiği ziyaretse iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılarak ekonomik iş birliğinin taşınmak istediği boyutları göstermesi açısından önemliydi.¹⁷⁵ KİK'in yürütmekte olduğu tüm serbest ticaret anlaşması müzakerelerini durdurduğu bir süreçte gerçekleşen bu ziyaret esnasında iki ülke arasında kapsamlı bir Ticaret ve Ekonomik Ortaklık Anlaşması imzalanması kararlaştırıldı (T.C. Ticaret Bakanlığı, t.y.).¹⁷⁶ Türkiye'nin KİK ülkeleriyle ekonomik etkileşimlerini artırmaya yönelik adımlar attığı ve Cumhurbaşkanı Gül'ün bu doğrultuda Kuveyt'e gittiği yine Nisan'da aralarında Katar'ın da olduğu bölge ülkelerine yönelik bir ziyaret

¹⁷⁴ Mısır'daki askeri darbe sonrası kapsayan bu süreç, diğer KİK ülkelerinin aksine Katar'la ilişkilerin gelişim içerisinde sürdürüldüğü bir süreç oldu.

¹⁷⁵ Türk müteahhitlik firmalarının Katar'da üstlendiği projelerin değeri 2012'deki 8,3 milyar \$'dan 2013'te 12,3 milyar \$'a, 2014'teyse 16,5 milyar \$'a erişti (Davutoğlu, 2012a: 63; Çavuşoğlu, 2014: 66). Buna karşın artırmaya dair tüm niyet beyanlarına ve yakalanan artış seyrine rağmen ticaret hacmi 2008'deki 1 milyar \$ seviyesinin sürekli gerisinde kaldı. Üstelik bir önceki dönemin aksine bu dönemde Türkiye Katar'la ticaretinde açık veren taraf haline geldi.

¹⁷⁶ 2016-2018 arasında altı turda gerçekleştirilen müzakerelerin ardından söz konusu anlaşma Eylül 2018'de imzalandı.

de Maliye Bakanı Şimşek tarafından gerçekleştirildi. Şimşek, Türkiye'ye yatırım çekmek amacıyla karar alıcılarla ve fon temsilcileriyle görüşmek üzere sırasıyla Katar, Kuveyt ve BAE'ye giderek görüşmeler gerçekleştirdi ("Özelleştirmede Hedef," 2014; "Maliye Bakanı," 2014; Kuwait Finance House, 2014). Bahreyn'e gelince, bu ülke Türkiye'nin KİK ülkeleriyle etkileşimlerinde Arap Baharından doğrudan bir şekilde etkilenmesi itibarıyla öne çıktı.

KİK ülkeleri arasında, Şii nüfusun yönetime karşı protesto gösterileri düzenlemesi ve bastırma girişimlerine sahne olması dolayısıyla Arap Baharından etkilenen bir KİK üyesi olarak Bahreyn'le ilişkiler, bu ülkenin bölgesel bir istikrarsızlık kaynağına dönüşmemesi açısından Türkiye için bu dönemde önemini artırdı. Zira her ne kadar küçük bir ülke olsa da Bahreyn'de Şii çoğunluktaki demografik yapısına karşın ülke yönetiminin Sünnilerin hakimiyetinde olması, muhtemel bir siyasi istikrarsızlık durumunda bu sürecin İran ile Suudi Arabistan arasında mezhebi farklılıklara dayalı bir çatışmaya dönüşmesine yol açabilirdi. Dolayısıyla Türkiye bu ülkeyle temasa önem verdi. Böylece ülkesinde ortaya çıkan gösterilerin hemen öncesinde Başbakan Erdoğan'ın daveti üzerine kalabalık bir heyetle Türkiye'ye gelen Bahreyn Veliiaht Prensi Salman bin Hamad el-Halife, iki ülke arasındaki ilişkilerin yanı sıra uluslararası ve bölgesel gelişmelerin değerlendirildiği görüşmeler gerçekleştirdi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011e).

Türkiye bu dönemde Bahreyn'le de ticaret hacmini var olan potansiyellere kıyasla yetersiz bulmakta ve ekonomik ve ticari ilişkilerinde artış sağlamak istemekteydi. Bu amaçla ziyaret esnasında Karşılıklı Yatırımların Geliştirilmesine Dair Mutabakat Zaptı imzalandı. 2009'da küresel krizin etkisiyle gerileyen ticaret hacminin 2010'da yeniden artış trendi yakaladığı bu süreçte Türk müteahhitlik firmalarının bu ülkede projeler üstlenmesi ve özel sektörün üçüncü ülkeleri de kapsayan bir şekilde yatırım ortaklıkları kurması beklentisi hakimdi. Bahreyn tarafı da Türkiye'nin müteahhitlik ve finans alanlarında tecrübe sahibi olduğunu, iş birliği yaparak bundan istifade etmek istediklerini, özellikle finans alanında iki ülkenin birbirleri için buldukları coğrafyalara açılan birer kapı haline gelebileceğini, bölge ülkeleri ve kendileri için ekonomik açıdan önem arz eden bir ülke olarak Türkiye'yle hizmet sektöründe bütünleşme sağlamak istediklerini ifade etti. İş dünyasıyla yapılan görüşmelerdeyse mevcut kalkınma planları doğrultusunda komşu ülkelerle iş birliğine önem verdiklerini, gelişmiş bir sanayiye sahip Türkiye'yle ticaret hacminin artırılmasını bu açıdan istediklerini ve Türk yatırımcıların destekleneceğini söyledi. Bu süreçte gelirlerinde düşüş yaşarken artan işsizlik sorunuyla karşı karşıya olan Bahreyn, dış ticaretin artırılmasına ağırlık vermekteydi ("Bahreyn Veliiaht," 2011; N. Ayhan, 2011).

Bölgesel düzeyde Mısır ve Tunus'taki gelişmelere dairse ortak bir şekilde; silahlı şiddetin sebep olduğu can kayıpları ve yaralanmalardan kaygı ve üzüntü duyulduğu, hak ve özgürlük taleplerinin hiçbir şekilde şiddet ve kaos üretmemesi gerektiği, demokratik reformların önemine vurgu yapıldığı belirtildi. Bahreyn'deki reform sürecininse takdirle karşılandığı ve desteklendiği ifade edildi. Bu da aslında gösteriler yaşanmadan önce bu ülkede bir reform sürecinin başladığını göstermekte ve halkın taleplerinin farkında olunarak gerekli tedbirlerin hayata geçirileceğini düşündürmekteydi. Bahreynli yetkililerin Türkiye'ye ve halk hareketlerine dair kanaatleri de bu düşünceyi desteklemekteydi. Nitekim Velihaht Prens, Türkiye'yi kalkınıp gelişerek halkının taleplerini karşılayan bir ülke olarak gördüklerini, bu sayede Türkiye'nin içinde bulunulan dönem itibarıyla İslam ve dünya ülkeleri arasında önemli bir örnek haline geldiğini, bu doğrultuda Türkiye ile ilişkileri her alanda derinleştirerek geliştirmek istediklerini belirtti.

Velihaht Prens ayrıca Mısır örneğinden yola çıkarak halkların saygı, özgürlük, adalet ve siyasi katılım taleplerinin uzun süredir karşılanmıyor olması dolayısıyla yönetimlerden rahatsızlık duyduklarını ve bu durumu değiştirecek etkiler ortaya çıkarabildiklerini, dolayısıyla yöneticilerin üzerine düşenin bu talepleri karşılamak olduğunu, özellikle küresel ekonomik krizle birlikte bunu yapmanın aciliyet kazandığını ancak daha da zorlaştığını, yine de her ülkenin kendine has şartlarının olduğunu ve bu sürecin domino etkisine yol açmayacağını ifade etti. Arap Baharını yıllarca sürececek bir değişim dönemi olarak nitelendirmekle birlikte Ortadoğu'da kimisi yavaş kimisi hızlı seyreden değişimler dolayısıyla daha önce çeşitli hukuki reformlarla yapısal dönüşümler gerçekleştirerek halkın katılımına açık bir siyasi yapı ortaya çıkardıklarını, dolayısıyla bu değişim dönemine de hazır olduklarını söyledi. Ayrıca Türkiye'den de bu süreçte destek olmasını da talep etti. Nitekim Velihaht Prens'in, yapılan davete olumlu yanıt vererek Türkiye'ye gelmesi, ziyareti esnasında Türkiye'nin son dönemlerdeki bölgeye yöneliminden memnuniyet duyduklarını ve dünyanın önemli ekonomileri arasında yer aldığını belirterek ekonomik ve ticari etkileşimleri geliştirmeye kararlı olduklarını söylemesi, halk hareketleriyle birlikte düşünüldüğünde, Türkiye'yle siyasi etkileşimleri geliştirmeye dair istekliliği de göstermekteydi. Zira Bahreyn yönetimi, ülkelerinde de gösterilerin ortaya çıkıp uluslararası destek görmesi ve reform çağrılarını beraberinde getirmesi ihtimali dolayısıyla halk hareketlerini endişeyle takip etmekteydi. Türkiye'nin buna yanıtıysa kalıcı istikrarın temel hak ve özgürlüklere saygı göstererek "halkın huzur, refah, güvenlik ve mutluluğunun güvence altına alınmasıyla" mümkün olabileceği düşüncesini tekrar ederek demokratik reform telkininde bulunmak oldu ("Bahreyn Velihaht," 2011; "Türkiye'nin Doğuya," 2011; N. Ayhan, 2011). Nitekim ziyaretin

ardından çok kısa bir süre sonra muhalif Şii nüfus tarafından düzenlenen protesto gösteriyle Arap Baharı Bahreyn'de de etkisini gösterdi. Türkiye ise süreci yakından takip etti.

Türkiye ilk olarak Bahreyn yönetiminin muhaliflere yönelik ulusal diyalog çağrısını ve barışçıl gösterilere izin vermesini memnuniyetle karşıladığını, diyalog çağrısının Bahreyn'i daha güçlü ve müreffeh bir ülke haline getirecek reformlarla sürdürülmesini dilediğini, şiddetten uzak durulması gerektiğini ve reform çabalarına katkı sağlamaya hazır olduğunu duyurdu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011o). İlerleyen süreçte ekonomik ve siyasi reform vaatlerine rağmen gerginliklerin devam ettiği Bahreyn'deki gelişmeleri endişe verici olarak nitelendiren Türkiye, Bahreyn'in çağrısıyla KİK ülkelerinin asker göndermesini bu ülkedeki ve Körfez bölgesindeki durumun hassasiyetini artıran bir gelişme olarak nitelendirdi. Güvenlik güçleriyle göstericiler arasında yaşanan şiddet olaylarınınsa diyalog imkanını zayıflattığı kanaatini dile getirdi. Nitekim bu açıklama da can kayıpları ve yaralanmaların devam etmesi dolayısıyla yapılmış, yönetimlere halkların meşru demokrasi ve reform taleplerine karşılık verme çağrısı yinelenirken halklara da şiddetten uzak durmaları uyarısında bulunulmuştu.¹⁷⁷ Bu doğrultuda da Bahreyn yönetiminden insan haklarına saygı göstermesi ve can kaybını önlemeye dönük tedbirler alması beklentisi dile getirilirken muhalif gruplarınsa yönetimden gelen reform ve diyalog çağrılarına karşılık verip gösterilerin meşruiyetini kaybetmemesine özen göstermeleri talep edildi. Diğer yandan Bahreyn'deki gösterilerin bölgesel bir krize yol açma ihtimalini de göz önünde bulunduran Türkiye, bu amaçla gerginliğin yatışması için Bahreynli yetkililerin yanı sıra İran ve BAE dışişleri bakanlarıyla istişarelerde bulundu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011i). Bu sırada yılın ikinci Türkiye ziyaretini yapan Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Faysal'la görüşmelerdeyse Türkiye'nin, Suudi askerlerin Bahreyn'de kısa süreli kalması ve Suudi yönetiminin gerginliği düşürecek adımlara destek olması talebi iletilirken Suudi tarafıysa Türkiye'nin bölgeye yönelik yaklaşımından art niyet taşımadığı konusunda emin olduklarını ifade etti ("Bahreyn'deki Krize," 2011).¹⁷⁸

¹⁷⁷ Her ne kadar KİK düzeyinde kararlaştırılıp KİK bünyesindeki Yarımada Kalkanı Gücü tarafından yapılmış olsa da Suudi Arabistan müdahalesi olarak anıldı ("Saudi Arabian," 2011; "Arab League," 2011b). Ayoob'a (2011) göre KİK'in varlık sebebi üye ülkelerin yönetimlerine karşı içeriden gelebilecek tehditleri önlemek üzere iş birliği yapmaktır. Tarihi süreç içerisinde dışarıdaki düşmanlara karşı ABD'nin katkısı olmadan kendilerini savunamayacakları ortaya çıkmıştı. Bahreyn'deki demokrasi taleplerini bastırmaya yönelik askeri girişimleriyle de gerçek yüzlerini ortaya çıkarmışlardı. Zira demokratik hareketler karşısında yıkılmaktan veya taviz vermekten oldukça endişeliydiler.

¹⁷⁸ Bu süreçte Suudi Arabistan, Bahreyn'deki Şii gösterilerinin kendi ülkesindeki Şii'leri de harekete geçirmesinden ve Bahreynli Şii'lerin elde edeceği siyasi tavizlerin onlar tarafından da talep edilmesinden endişeliydi. Nitekim Suudi Dışişleri Bakanı Faysal, din adamları İslam dinine aykırı buldukları için halk gösterilerine karşı olduğunu, ülkesinde değişimin dünyanın her yerinde olduğu gibi vatandaşlarla kurulan diyalogla mümkün olacağını, yabancı müdahalesineyse karşı çıktıklarını açıkladı. Bu aynı zamanda Mısır'da Mübarek'i gözden çıkardığı bir süreçte kendileri

Mart'ta, Suudi Arabistan ve BAE silahlı güçlerinin ülkesinde konuşlanmasından kısa bir süre sonra Türkiye'ye gelen Bahreyn Dışişleri Bakanı Halid bin Ahmed'le görüşmelerin ardından Davutoğlu, iki ülke arasındaki ilişkilerin kapsamlı bir iş birliği içinde gelişmekte olduğunu, bu çerçevede ikili ilişkilerin, KİK bünyesindeki iş birliğinin ve bölgesel gelişmelerin sürekli olarak istişare edildiğini, dolayısıyla Bahreyn'de ortaya çıkan, kaygı verici son gelişmeleri de istişare etme ihtiyacı hissettiklerini belirtti. Davutoğlu, bu sürecin istikrar, egemenlik, toprak bütünlüğü ve ekonomik güç bakımından Bahreyn'in bölgesel konumuna katkıda bulunarak ilerlemesi gerektiğini ifade etti. Nitekim Bahreynli mevkidaşıyla da bu doğrultuda bilgi ve fikir alışverişinde bulunduğunu, Türkiye'nin yaklaşımını aktardığını ve birlikte yapılabilecek çalışmalarını değerlendirdiklerini söyleyerek Türkiye'nin bu süreçte takip edeceği dört prensibi ortaya koydu. Buna göre Türkiye, ilk olarak Bahreyn'de geçmişten bu yana kararlı bir biçimde sürdürülmekte olan siyasi reformların derinleştirilmesi ve kapsamlı bir şekilde uygulanarak toplumsal mutabakatın sağlanmasını beklemekteydi. İkinci olarak siyasi ve mezhebi ayrım olmaksızın toplumsal istikrar için sivil halk ile güvenlik güçlerinin karşı karşıya getirilmemesi, dönüşüm sürecine sivil halkın aktif katılımının sağlanarak bu sürecin barışçıl bir şekilde yürütülmesini tavsiye etmekteydi. Üçüncü olarak yaşananların, tüm bölgeyi kapsayan dönüşüm sürecine tamiri olmayan zararlar verecek şekilde Bahreyn'de ve bölgede mezhep çatışmasına yol açmasına izin verilmemesini istemekteydi. Dördüncü olarak ise Bahreyn yönetimi ile halk arasındaki reform görüşmelerinin, Türkiye için hayati bir ilke olarak nitelendirilen Bahreyn'in toprak bütünlüğü ile egemenliğine ve yanı sıra bölgesel ve küresel güvenlik açısından önem arz eden Körfez bölgesinin istikrarına zarar vermeden tamamlanmasını, bu sırada da ülkedeki güvenlik durumu iyileştirilip, KİK'ten talep edilen güvenlik tedbirlerine ihtiyaç geçici hale getirilerek bu iş

söz konusu olduğunda ABD'nin benzer şekilde davranmasından endişe ettiklerini göstermekteydi. Aynı zamanda İran'ın güçlendirecek biçimde Şiiilerin etkilerini artırmaları ihtimalinden de rahatsızdılar. ABD ise Bahreyn'de demokrasi uygulamasını yetersiz bularak geniş siyasi reformların yanı sıra anayasal bir monarşinin tesisine desteğini açıkladı, siyasi diyalogu telkin ederek Bahreyn yönetiminden askerlerini sokaklardan çekmesini, Suudi Arabistan'dan da bu diyalogu teşvik etmesini istedi. Dolayısıyla ABD'nin Ortadoğu'da artık istikrardan ziyade demokrasiyi desteklemeye başladığı düşünölmekteydi (Henderson, 2011; "Suudi Arabistan," 2011; "Saudi Minister," 2011; "Bahreyn'de Bir Sivil," 2011; "Saudi Arabian," 2011; diğer KİK ülkelerindeki gösteriler için bkz. "Saudi Police," 2011). Bahreyn'de halk ayaklanmaları başladığında Türkiye arabuluculuk teklifiyle sürece müdahil olmak isterken Suudi Arabistan'sa İran'dan ve bölge ülkelerinde yaşayan Şiiilerden rejim güvenliğine yönelik algıladığı tehdit ve dolayısıyla mezhepçi yaklaşımı sebebiyle KİK bünyesinde Bahreyn'e asker göndererek gösterilerin bastırılmasını tercih etti (Ennis ve Momani, 2013: 1135); Bahreyn'e müdahalenin Körfez bölgesinde Sünni-Şii çatışmasına yol açarak bölgesel istikrarsızlık ihtimalini artırması ve ayaklanmaları dindirecek siyasi reformlara direnmesi sebebiyle de eleştirildi ("Saudi Troops," 2011a; "Saudi Intervention," 2011; Bronson, 2011). Nitekim Bahreyn'deki halk hareketlerinin KİK ülkeleri tarafından İran'ın güvenliklerine yönelik bir komplosu olarak nitelendirilmesine dair bkz. Pinto (2014) ve Al-Rawi (2015).

birliğinin kendi olağan seyri içerisinde nihayete erdirilmesini savunmaktaydı (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2011k).¹⁷⁹

Halid bin Ahmed ise Türkiye'nin bölgesel gelişmeler karşısında ilkesel bir tavırla bölge ülkelerinin yanında yer aldığı, sorunların çözümü konusunda aktif bir çaba ortaya koyduğunu ifade etti. Bu sebeple Veliht Prens'in ziyaretinde kararlaştırıldığı doğrultuda ekonomik ve siyasi iş birliğini artırarak ilişkileri güçlendirmek istediklerini belirtti. Bahreyn'de güvenlik ve istikrara dair çabaların olumlu sonuçlar vermeye başladığını, tüm toplum kesimlerine açık siyasi diyalog ve reform sürecinin kararlılıkla süreceğini, nitekim Veliht Prens'in diyalog çağrısının da her konunun ele alınmasını sağlayacak nitelikte olduğunu,¹⁸⁰ son yaşananların bir daha tekrar etmesine mani olacak biçimde ekonomik kalkınma ve siyasi istikrara dayalı bir gelecek hedeflediklerini, ülkedeki mezhebi çeşitliliğin bugüne dek bir sorun oluşturmadığını ve bundan sonra da oluşturmasına izin verilmeyeceğini, KİK müdahalesiyle kurumlar korunarak güvenlik ve istikrarın hedeflendiğini, kısa süreli olacağını, dört ilkenin paylaşıldığını ve bu doğrultuda siyasi diyaloglar kurulup, reformlar gerçekleştirilerek bu ilkelerin hayata geçirileceğini dile getirdi. Ayrıca Türkiye'nin bölgesel meselelere dair üstlendiği rollerin yapıcı niteliğinin farkında olduklarını, “modern bir Müslüman” ülkenin gelişmiş ve öncü olarak öne çıkmasından memnuniyet duyduklarını ve sürece katkı yapmasını beklediklerini tekrar etti (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2011k).

Nisan'da mevkidaşının davetiyle Bahreyn'e giden Davutoğlu, Bahreyn Kralı ve Başbakanı dahil üst düzey yetkililerin yanı sıra Bahreynli Sünnileri temsil eden Tecemmü ve Şiileri temsil eden Vifak gruplarıyla görüşmeler gerçekleştirdi. Davutoğlu, ziyarete dair açıklamasında, Bahreyn'in istikrarına önem verdiklerini, dolayısıyla reform çabalarının sürmesi gerektiğine inandıklarını ve bunu hem Bahreyn hem de Körfez bölgesindeki Şii-Sünni dengeleri açısından önemli gördüklerini ortaya koyarken yaptığı görüşmelerde ülkenin istikrarı olumsuz etkilenmeden toplumsal taleplerin karşılanmasına dair Türkiye'nin kanaatlerini paylaştığını dile getirdi (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2011f). Nitekim Türkiye, reformların Bahreyn'i daha güçlü kılacağına inanmaktaydı. Bu yaklaşımı da Bahreynli yetkililer tarafından, “Bahreyn'le kardeşçe ilgilenen” ve “bölgenin istikrarı için çalışan” bir ülke olduğuna ve dış politikada “başarılı” bulunduğuna dair

¹⁷⁹ Bahreynli yöneticiler, krizin hangi yöntemlerle çözülmesi gerektiği konusunda fikir ayrılığı içindeydiler (Altunışık, 2013b: 76). Ayaklanmaların bastırılması gerektiğini savunanlar Suudi Arabistan'ın askeri müdahalesini meşrulaştırırken reformu savunanlarsa Türkiye'nin demokratik dönüşüm tavsiyesini mümkün kıldılar.

¹⁸⁰ Muhaliflerle yönetim arasındaki reform müzakerelerine Veliht Prens başkanlık yaptı (“Davutoğlu Bahreyn'de,” 2011).

memnuiyet içeren ifadelerle karşılandı ("Davutoğlu Bahreyn'de," 2011). Eylül'deyse Bahreyn Kralı Hamad bin İsa, Türkiye'ye gelerek ülkesindeki ve bölgedeki son durumu değerlendirdiği görüşmeler gerçekleştirdi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011b; "Bahreyn Kralı," 2011).

Davutoğlu'nun son ziyaretinde yaptığı görüşmelerin Türkiye'nin çözüme yönelik arabuluculuk girişiminin bir ürünü olduğu göz önüne alındığında, bunun kimlik atfının kabulü bakımından bir anlam taşıdığını söylemek mümkün hale gelmekteydi. Yine de Türkiye bu zaman zarfında hükümet ile Şii muhalefet arasında 2011'den bu yana sürmekte olan ve kalıcı bir çözüme ulaşmayan sorunların ulusal uzlaşısı içerisinde çözülmesi tavsiyesinde bulundu ve reform çabalarını da destekledi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013b: 65).¹⁸¹

Bu dönemde Umman'la ilişkilerin sahip olduğu zengin doğalgaz rezervleri dolayısıyla ekonomik açıdan önemsendiğinin ve enerji güvenliğini artırmak için bir imkan olarak değerlendirildiğinin belirtilmesine, 500 milyon \$ civarında seyreden ticaret hacminin de artırılmak istenmesine rağmen 2013'ün ikinci yarısına dek önemli herhangi bir üst düzey temas söz konusu olmadı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013b: 64).

5.5.2. Stratejik Diyalog

Türkiye, ikili ve KİK düzeyindeki ilişkileri önemseydiği KİK ülkeleriyle iş birliğini, Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalogu başta siyaset, ekonomi, ticaret, savunma, güvenlik ve kültür alanlarında olmak üzere yapısal bir niteliğe büründürüp, düzenli ve kalıcı bir istişare mekanizması haline getirme ve bu sayede refah, barış ve istikrara bölgesel ve uluslararası düzeyde katkıda bulunacak biçimde daha da geliştirme arzusunu bu dönemde de sürdürdü. Ekim 2010'da Kuveyt'te yapılan üçüncü toplantının ardından Stratejik Diyalog dördüncü toplantısı, mevcut iş birliğini ve yeni imkanları gözden geçirip "ortak ilgi alanına giren" uluslararası ve bölgesel gelişmeleri değerlendirmek üzere Ocak 2012'de Türkiye'de gerçekleştirildi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012k).

¹⁸¹ Bu süreçte Türkiye, Bahreyn'de reformların gerçekleştirilmesine Körfez bölgesi ve Ortadoğu'nun tümü için önem verdi. Demokratik reformlar konusundaki diyalogun da vaat edildiği şekilde gerçekleştirilmesi durumunda askeri desteğe ihtiyaç kalmayacağı yaklaşımında oldu. Buna karşın askerlerin Bahreyn'de ne kadar kalacağı konusunda belirlenmiş bir takvim yoktu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011k). Haziran'da Suudi Arabistan güçlerinin Bahreyn'i terk edeceği haberlerine rağmen ("Saudi Forces," 2011; "Saudi Troops," 2011b) Temmuz'da asker sayısının artırılması kararlaştırılırken bu ülkede bulunan daimi karargahın da Bahreyn'e taşınması gündeme geldi ("The GCC is Expanding," 2011). Nisan 2013'teyse Bahreyn'de yeni bir karargahın tesis edileceği duyuruldu ("Peninsula Shield," 2011). Askeri güçlerin varlığı 2014'te de devam etti ("The Military Intervention," 2011).

Toplantının ardından Davutoğlu, başarılı geçtiğini belirterek Türkiye’yi ve KİK ülkelerini doğrudan etkileyen iki önemli gelişmenin etkilerinin değerlendirildiğini, bunlardan ilkinin Avrupa gibi yakın bölgelere kadar ulaşarak etkileri yoğun bir şekilde hissedilen küresel ekonomik kriz, ikincisinin ise Aralık 2010’dan itibaren Ortadoğu’yu etkisi altına alan Arap Baharıyla birlikte ortaya çıkan siyasi ve toplumsal hareketlilik olduğunu ifade etti. Bu gelişmeler doğrultusunda, stratejik diyalog mekanizmasının tesisini de zamanında alınmış stratejik bir karar olarak nitelendirdi zira hem küresel ekonomik krizde her iki taraf da ekonomik istikrarlarını korumuş hem de Ortadoğu’yu istikrara kavuşturmak için bölgesel gelişmeler karşısında son bir yıllık süre zarfında ortak bir bakış açısıyla yoğun bir çaba ortaya koyabilmişlerdi. Nitekim Tunus, Mısır, Libya ve Fas’ta yapılan seçimlerin sonuçlarından memnuniyet duyulmakta, KİK’in Yemen’e ve Arap Birliğinin de Suriye’ye dair çabaları desteklenmekte, bu çabaların başarıyla sonuçlanıp bölgede barış ve huzurun sağlanması için bazı girişimler planlanmakta, bu doğrultuda Suriye yönetiminin Arap Birliği planı çerçevesinde ortaya konan teklif ve çalışmaları ciddiyeyle değerlendirip, baskıcı uygulamaları sonlandırarak reform sürecini başlatması beklenmekteydi (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2012).

İkili ilişkiler bağlamındaysa 2011-2012 Ortak Eylem Planı çerçevesinde kurulan alt komitelerin bu döneme kadarki çalışmalarında alınan kararlar hayata geirilmış, bu sayede rneğin KİK lkeleriyle ticaret hacmi %36’lık bir artış kaydetmişti. 2002’den bu yana bu ülkelerden Türkiye’ye gelen 30 milyar \$’lık yatırım da gelişen ticari ilişkilerin bir göstergesiydi. İki tarafı birbirine bağlayacak tren hattı projesinin yer aldığı ulaşım başta olmak çeşitli sektörlerde yürütülen proje çalışmalarıyla bölgeyi bir yatırım ve ticaret merkezine dönüştürecek iş birliğinin daha da geliştirilmesi hedeflenmekteydi. 2013-2015 Ortak Eylem Planı hazırlık çalışmaları da bu doğrultuda başlatılmaktaydı (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2012).

Suudi Dışışleri Bakanı Faysal da toplantının küresel ve bölgesel gelişmeler çerçevesinde gerçekleştirildiğini belirterek Türkiye’nin bu süreçteki rolüne değindi. Zira Türkiye’nin etkin bir iş birliği çabası sergilediğini ve kurduğu koordinasyon sayesinde bölgesel meseleleri Arap lkelerinin bakış açısından değerlendirebildiğini, böylece bölge ülkelerinin örnek alması gereken bir tavırla, ülkelerin iç işlerine karışmaktan uzak durduğunu söyledi. Faysal söz konusu stratejik diyalogu ise hiçbir tarafın karşısında olmayan bir barış forumu ve Türkiye ile KİK lkeleri arasındaki dostluk ve komşuluk ilişkilerini gclendiren, bunu da her iki tarafın yararına olan tüm alanlarda iş birliğini geliştirip bölgesel güvenlik ve istikrara katkıda bulunarak gerçekleştiren bir

mekanizma olarak nitelendirdi. Bu sırada halkların taleplerinin karşılanması ve onlara daha iyi bir gelecek sunulması için de çaba harcadığını ifade etti (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012).

Yayınlanan ortak bildirideyse iş birliği içinde ve güçlü dostluk ilişkileri ışığında, Stratejik Diyalogun amacına uygun bir toplantı gerçekleştirildiği ve tarafların aralarındaki güçlü ilişkileri zenginleştirme konusunda ortak bir iradeye sahip oldukları ifade edildi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012f). Ortak Eylem Planına dair de hızlı bir şekilde uygulanmasından memnuniyet duyulduğu, buradan hareketle ilişkileri geliştirmek amacıyla; 1- Haziran 2011’de ikinci toplantısını yapan Ekonomik İşbirliği Ortak Komitesinin (EİOK), alt komitelerin kendi alanlarındaki toplantılarının sonuçlarını değerlendirerek aldığı kararların onaylandığı, ekonomik, finansal ve mali meselelerle ilgili yeni bir alt komite önerisinin dikkate alınacağı,¹⁸² 2- Ulaştırma ve İletişim Alt Komitesinin kararları uyarınca KİK ülkeleri ile Türkiye’yi birbirine bağlayacak tren hattı projesi dahil, iki taraf arasında kara, hava ve deniz yolu ulaşımına dair iş birliğinin kararlılıkla sürdürüleceği, 3- ticaret hacmindeki ve karşılıklı özel sektör yatırımlarındaki artışın sevindirici olduğu, Ticaret ve Yatırım Alt Komitesinin tavsiyelerinin gözden geçirildiği ve engeller kaldırılarak ticaret ve yatırımın artırılmasına yönelik yasal düzenlemelerin kararlılıkla ve çabucak sonuçlandırılacağı, 4- ilgili alt komitenin tavsiyelerince iş dünyasının ticaret ve yatırım seviyelerini yükseltecek biçimde ortak faaliyetlerde bulunmalarının desteklenip cesaretlendirileceği, bunun da bilgi paylaşımı ve özel sektör ortaklıklarının teşvik edilmesiyle yapılacağı, ayrıca KİK Odalar Federasyonu ile TOBB’un, Şubat’ta İstanbul’da düzenlenecek olan ilk Türkiye–KİK İş Forumuna¹⁸³ dair ortak çabalarının takdirle karşılandığı, 5- enerji ile su ve elektrik alt komitelerinin çalışmalarının ele

¹⁸² Ekim 2010’daki toplantıda alınan kararla çeşitli alanlarda iş birliğini daha da geliştirmek üzere kurulan ortak çalışma grupları (Davutoğlu, 2010a: 50), alt komiteler şeklinde ve yine bu toplantıda kararlaştırılan Ortak Eylem Planı doğrultusunda 2011’in ilk yarısında kendi alanlarında toplantılar gerçekleştirdiler. Haziran’da ise EİOK toplanarak, söz konusu alt komitelerin tavsiye ve kararlarını ele aldı ("GCC-Turkey Panel," 2011).

¹⁸³ 6-7 Şubat’ta gerçekleştirilen söz konusu forumla ilgili açıklamalarda Türkiye ve KİK ülkelerinden katılımı teyit edilenlerle birlikte iki yüz civarında firmanın forumda yer alacağı, inşaat, enerji, tarım ve finans gibi sektörlerde iş birliğine dair özel oturumlar düzenleneceği, iki taraf arasındaki yatırım potansiyelleri ile bölgesel ticareti geliştirme konularının değerlendirileceği bildirildi (TOBB, 2012b; "Körfez Türkiye’ye," 2012). TOBB ile KİK Odalar Federasyonu arasındaki söz konusu organizasyon ortaklığı ise imzaladıkları Nisan 2010 tarihli iş birliği anlaşması ile Mayıs 2011 tarihli eylem planının bir sonucuydu. Böylece her iki iş dünyası temsilcisi kuruluş, ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirip yeni iş birliği potansiyellerini açığa çıkarmayı hedefleyen siyasi irade doğrultusunda hareket etmekteydi. Forumun ikincisinin ise Türkiye–KİK İkinci İş ve Yatırım Forumu ismiyle ilk önce, Haziran 2014’te Bahreyn’de gerçekleştirileceği duyurulurken (İstanbul İhracatçı Birlikleri, 2014) ardından KİK Odalar Federasyonu tarafından yapılan tanıtımda Aralık 2015’te İstanbul’da düzenleneceği açıklanmıştı. Yine bu tanıtımda, ikinci forumun aslında 2013’te KİK ülkelerinden birinde yapılmasının ve ayrıca Türkiye’deki yatırım imkanlarını tespit edip değerlendirmek üzere 20 milyon \$ sermayeli bir şirketin kurulmasının kararlaştırılması, Türkiye ve KİK ülkelerinden iş insanlarının serbest ticaret anlaşmasıyla ilgili müzakerelerin sonuçlandırılmasını talep ettikleri ve iki taraf arasındaki ticaret hacminin 2011’de ulaşılan 12,5 milyar \$’ın üzerine çıkarmayı arzuladıkları gibi ilk toplantıda alınan karar ve tavsiyelere de yer verilmekteydi (diğer karar ve sonuçlar için bkz. FGCCC, t.y.: 1). Ancak 2015’te de gerçekleşmeyen forumun son olarak Kasım 2016’da yapılacağı duyurulmuştu (CCT Investments, 2016).

alındığı ve bu sektörlere yatırımın her iki tarafa da büyük bir iş birliği imkanı tanıdığına dair inançlarının paylaşıldığı, bu doğrultuda EİOK ile ilgili alt komitelere, mineral kaynaklardan su ve elektriğe dek geleneksel ve yenilenebilir enerji dahil bu alanlarda karşılık faydaya dayalı ve uzun vadeli iş birliği imkanlarına yönelik çalışmalarını devam ettirme talimatı verildiği, 6- Eğitim Ortak Çalışma Grubunun tavsiyelerince öğrenci değişimi programları başlatılıp akademik ve bilimsel iş birliği teşvik edilerek, ayrıca KİK ülkelerinde Türkiye çalışmaları bölümleriyle Türkçe dil merkezlerinin, Türkiye’deyse KİK çalışmaları bölümleri ile Arapça dil merkezlerinin açılması desteklenerek bu alanda ikili ilişkilerin geliştirilmesine karar verildiği, 7- kültürel etkileşime dair çeşitli faaliyet önerilerinin kabul edildiği, 8- 2011-2012 Ortak Eylem Planının başarısına istinaden ilgili üst düzey bürokratlara, 2013-2015 Ortak Eylem Planının hazırlıklarına başlanması ve bir sonraki Stratejik Diyalog toplantısında takdim edilmesi talimatının verildiği açıklandı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012f).

Bölgesel ve uluslararası meselelere dairse bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin iyi komşuluk, içişlerine karışmama, sorunların barışçıl çözümü, ülkelerin egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüklerine saygı ve güç kullanımı veya tehdidinden kaçınma ilkelerine dayanması gerektiği ifade edildi. Ayrıca dışişleri bakanlarının Ortadoğu’da yaşanan son gelişmelerle birlikte ortak kaygılar arasında yer alan bölgesel ve uluslararası meseleleri değerlendirdikleri ve reform, kalkınma, hukukun hakimiyeti, iyi yönetim ve adalete dair halkların meşru taleplerinin karşılanmasının önemini vurguladıkları belirtildi. Suriye’de giderek artan şiddet ve sivil ölümlerinden duyulan kaygıya binaen uluslararası çabaların akan kanı durdurmaya ve Suriye halkının meşru talepleriyle uyumlu bir siyasi geçiş sürecini başlatmaya odaklanması gerektiği konusunda uzlaşılrken Arap Birliğinin krizin sonlandırmaya dönük çabaları takdir edildi. Suriye yönetiminin Birliğin barış planını ertelemeksizin uygulamasına ve Suriye halkının arzularını yansıtan siyasi geçişe dair yol haritası dahil Suriye’yle ilgili kararlarına verilen destek ortaya kondu. Uzlaşmaz tutumu dolayısıyla barış girişiminde önemli bir ilerlemenin olmamasının yola açtığı hayal kırıklıkları karşısında Suriye yönetimi, Arap Birliği barış girişimine dair yükümlülüklerini yerine getirmeye ve yol haritasını uygulamak konusunda samimi bir şekilde iş birliği yapmaya çağırıldı. Ayrıca Suriyeli göçmenlere ülkesinde barınma imkanı sağladığı için Türkiye de takdir edildi.

Toprak bütünlüğü, bağımsızlığı ve egemenliğine bağlılık ifade edilerek Irak’ın birlik, istikrar ve refahını artırmaya ve komşularıyla birbirlerinin içişlerine müdahale etmeden iyi komşuluk ilişkileri temelinde güven inşasına dair sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiği vurgulandı.

Tüm Irak halkının eğilimlerini karşılayacak, uzun soluklu ve kapsayıcı bir siyasi uzlaşının sağlanabilmesi için tüm tarafların çaba sergilemesi ihtiyacı vurgulandı. Irak'ın Arap meselelerine dair destekleyici rolüne geri dönebilmesi için tüm terörist örgütlenmeleri topraklarından çıkarmasının, güvenliği ve kamu düzenini artırmasının, ayrıca hukukun hakimiyetine ve insan haklarına saygılı, istikrarlı ve demokratik bir ülke olmasının önemine değinildi. Bahreyn'e gelince, Bağımsız Araştırma Komisyonunun hazırladığı raporda ortaya konan sonuç ve tavsiyelerin, toplumun tüm kesimlerini kuşatan ulusal uzlaşma çabalarına itici güç kazandırması temennisinde bulunuldu. Ayrıca Kral Hamad bin İsa öncülüğünde yürütülen reform süreciyle hukuk ve insan haklarını sağlam temeller üzerine kurmanın yanı sıra demokrasiyi teşvik etmeye matuf anayasa değişiklikleri girişimi için destek verildiği açıklandı. Mısır'da meclis seçimlerinin gerçekleşmesinden memnuniyet duyulduğu ve siyasi geçiş süreci başarılı bir şekilde tamamlanana dek Mısır'ın yanında kararlılıkla durulacağı belirtildi. Terörizmin her türlü kınanarak iş birliği çabalarına destek verildiği, terörist faaliyetlerin hiçbir din veya toplulukla ilişkilendirilemeyeceği ifade edildi. Radikalleşmenin yol açtığı, her yerde tezahür eden bir olgu olarak aşırılıktan duyulan kaygı ortaya kondu. Türkiye'yi hedef alan PKK terörizmi kınandı ve bu tarz terörist faaliyetlere karşı alınan önlemlere destek verildiği dile getirildi. Kùltürler arası diyaloga dair küresel düzeyde olumlu etkileri bakımından tarihi bir proje olarak nitelendirilen, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecine güçlü bir biçimde destek olunduğu, AB'nin de mevcut engelleri kaldırarak katılım müzakerelerine yeni bir ivme kazandırmaya çağrıldığı belirtildi. Bir sonraki toplantının Bahreyn'de yapılması kararlaştırıldı (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2012f).

5.5.3. Arap Baharı ve Bölgesel İş Birliği

AK Partili karar alıcılar, Arap Baharını ortaya çıkaran halk hareketlerini “tarihin doğal akışı içinde gecikmiş ve kaçınılmaz bir değişim süreci” olarak gördüler. Körfez bölgesinde de halk hareketleri yaşanmaya başladığında Türkiye gelişmeleri yakından takip etti ve ilgili tüm taraflara sorunların ülke halkının “meşru” taleplerini karşılayacak biçimde ve o ülkenin egemenliği, bağımsızlığı, birlik ve bütünlüğü zedelenmeden ulaşılacak bir ulusal mutabakat doğrultusunda çözülmesi tavsiyesinde bulundu (T.C. Dışışleri Bakanlığı, t.y.-a: 49). KİK ülkelerinin Yemen'deki sürece müdahil olup iki yıl sürmesi öngörülen geçiş sürecine dair anlaşma sağlamalarını da başarı olarak nitelendirdi ve siyasi dönüşüme katkısı açısından destekledi (T.C.

Dışişleri Bakanlığı, 2013b: 65).¹⁸⁴ Karşılıklı ziyaretlerle etkileşimlerdeki gelişim sürerken Türkiye, KİK ülkeleriyle Arap Baharı sürecinde bölgesel iş birliği bağlamında halk hareketlerinin yaşanmakta olduğu ülkelerdeki durumu da birlikte değerlendirdi. Türkiye'nin Ağustos 2011'de Esad yönetimiyle yaptığı son görüşmenin hemen ardından Cumhurbaşkanı Gül'ün Suudi Arabistan'a yaptığı ve içinde bulunulan sürece dair gelişmelerin somut bir biçimde ele alındığı ziyaretiyse bunun ilk örneğini teşkil etti.

Gül'ün Kral Abdullah ve İçişleri Bakanı Prens Naif'le yaptığı görüşmelerde sivillere yönelik askeri müdahalelerden duyulan ortak kaygılar dile getirildi ve Suriye başta olmak üzere Mısır, Bahreyn ve Yemen'de yaşanan gelişmeler değerlendirilerek Mısır'daki dönüşüm sürecinin ekonomik olarak desteklenmesi görüşü paylaşıldı. Ayrıca iki ülke arasındaki güvenlik iş birliği açısından da önem arz eden bölgesel meselelere dair istişarelerin sıklaştırılması kararlaştırıldı ("Çok Ciddi Bir," 2011). Nisan 2012'de Türkiye'de düzenlenen Suriye'nin Dostları ikinci toplantısında Suriye Ulusal Konseyinin tüm Suriye halkının meşru temsilcisi olarak tanınması kararını Kral Abdullah başkanlığındaki bakanlar kurulu toplantısında değerlendiren Suudi Arabistan, Suriye'deki krizin çözümü için ortaya konan uluslararası çabaları takdirle karşıladığını belirtirken Türkiye'nin de Suriye halkına karşı gerçek bir dostluk sergilediğini ifade etti ("S. Arabistan'da Türkiye'ye," 2012; "Friends' of Syria," 2012).

Sonrasında Başbakan Erdoğan'ı ülkesine davet eden Kral, yüz yüze ve heyetler arası görüşmelerde Suriye başta olmak üzere bölgesel meseleler ve uluslararası gelişmeleri ele aldı. Oldukça samimi bir karşılamanın gerçekleştiği bu ziyarette iş birliğinin hem ikili ilişkiler hem de bölgesel örgütler düzeyinde güçlendirilerek ilerletilmesi kararlaştırıldı. Suriye konusunda ise ülkenin birlik ve bütünlüğünün korunması gerektiği ve Annan Planı çerçevesinde gözlemci heyetin gönderilmesine önem verilmekle birlikte oyalama taktiği olarak istismar edilmesine mani olmanın elzem olduğu belirtildi. İki ülkenin Suriye'ye dair görüş birliği içinde olduklarını ortaya koydukları bu ziyarette Erdoğan, Suriye'de demokratik dönüşümün desteklenerek kolaylaştırılması gerektiğini ifade etti ("Riyad'da Gündem," 2012; "Syria's Transition," 2012).¹⁸⁵ Yine iki ülke arasında Arap Baharına yönelik iş birliği bağlamında, İslam dünyasını ilgilendiren

¹⁸⁴ Eylül 2012'de ABD'de yapılan Yemen'in Dostları toplantısında Davutoğlu; KİK'in Suudi Arabistan öncülüğünde Yemen'de geçiş sürecinde dair Kasım 2011'de başlattığı girişim sayesinde Aralık'ta ulusal uzlaşma hükümetinin kurulduğunu, Şubat 2012'de devlet başkanlığı seçimlerinin yapıldığını ve bu ilerlemenin uluslararası toplum tarafından uzlaşmaya dayalı çözümler getirmesi dolayısıyla takdir edildiğini ifade etmekteydi. Nitekim Yemen'in benzer sorunlarla yüzleşen diğer ülkeler için başarılarıyla bir esin kaynağı olacağına inanılmaktaydı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012h).

¹⁸⁵ Suudi Arabistan bu süreçte Kızılay ve benzeri yardım kuruluşları üzerinden Suriyeli mültecilerin barınma ve benzeri ihtiyaçları konusunda Türkiye'ye destek verdi ("Türkiye ve S. Arabistan," 2012; "Suudi Arabistan, Kilis'e," 2012).

konulara dair politikaların belirlendiği Ağustos'taki İİT 4. İslam Zirvesindeyse Cumhurbaşkanı Gül, Suriye'de bölgesel bir istikrarsızlık kaynağına dönüşen durumun uluslararası toplumun etkili ve hızlı bir tavır almasını gerektirdiğini, seyrini ve sonucunu Suriye halkının belirleyeceği geçiş sürecine dair Müslüman ülkelerin üzerine düşenirse gerekli şartların oluşturulmasına katkıda bulunarak onları desteklemek olduğunu söyledi ("Cumhurbaşkanı Abdullah," 2012; "Gül, İslam," 2012).

Nitekim zirve bildirisinde Suriye'deki durumdan yönetim sorumlu tutulup can kaybı ve yıkımlardan kaygı duyulduğu belirtilirken BM Genel Kurulunun 3 Ağustos tarihli, insan hak ve özgürlüklerinin ihlalini kınayan kararının memnuniyetle karşılandığı ifade edildi. Ayrıca yönetim, acil bir ateşkes uygulamaya, insan haklarını ihlal etmekten kaçınmaya ve insani yardımların ulaştırılmasına izin vermeye çağrıldı. Uluslararası ve bölgesel örgütlerin ülkedeki krizi sonlandırmaya dair aldığı kararlardan kaynaklanan sorumluluklarını yerine getirmediği için de Suriye'nin İİT üyeliği askıya alındı (OIC, 2012a). İnsan haklarını, temel özgürlükleri, hukukun hakimiyetini, demokrasiyi ve hesap verilebilirliği savunan İİT Şartına atıf yapılarak Suriye yönetimi, halka karşı güç kullanımını sonlandırmaya, siyasi katılım ve iyi yönetim konusundaki meşru talepleri karşılamaya çağrılırken uyguladığı şiddet (ve Türk uçağının düşürülmesi) sebebiyle kınandı. Şiddeti durdurmaya ve barışçıl bir çözüm bulmaya yönelik çabalar dolayısıyla Arap Birliği girişimi de desteklendi. Ayrıca Suriye halkının yanı sıra bölgesel ve uluslararası güvenlik üzerindeki tehlikeli olabilecek neticelerine istinaden Suriye yönetimi, ülkeyi topyekûn bir iç savaştan korumaya, İslami değerler ile insan hak ve özgürlüklerine saygı duymaya ve güç kullanımından vazgeçmeye davet edildi (OIC, 2012c). Yine bu zirvede ortaya çıkan Mekke Paktında ise Suriye halkı örnek verilerek tiranlık baskısı altında kalan ve savunmasız sivilleri hedefleyen silahlarla karşı karşıya gelen Müslüman halkların yanında bütün bir şekilde yer almak gerektiği ifade edildi (OIC, 2012b). Türkiye'nin halk hareketleri bağlamında iş birliği ve istişare içerisinde olduğu bir diğer KİK ülkesi de Katar'dı.

İlk olarak Ocak 2011'de Suriye'deki üçlü zirvede Lübnan'daki hükümet krizini ele alan ve ardından dışişleri bakanlarını arabuluculuk faaliyetleri kapsamında bu ülkeye gönderen iki ülke, Davutoğlu'nun Şubat'taki Katar ziyaretiyle bu defa Arap Baharı kapsamında Mısır'daki gelişmeleri değerlendirmek için bir araya geldi. Zira çatışmaların yaşandığı bu süreçte Türkiye, Mısır halkının taleplerinin karşılanması için alınacak tedbirler konusunda bölgesel nüfuzuyla önemli katkılar yapabilecek Katar'la istişare ve iş birliğine önem vermekteydi ("Soğuk Savaş," 2011; "Ahmet Davutoğlu," 2011). Mart'ta Al Jazeera Forumun "Bölgede Değişim Rüzgarları"

oturumuna katılmak üzere tekrar Katar'a gidişinde de Davutoğlu, Katar Emiri ve Başbakanı ile buluşarak ikili ilişkilerin yanı sıra bölgesel gelişmeleri görüştü (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011c).¹⁸⁶ Nisan'da Bahreyn ve Suriye'yi kapsayan ziyareti esnasında Bahreyn'den sonra Katar'a geçen Davutoğlu, Veliht Prens Temim bin Hamad ve Libya Ulusal Geçiş Konseyi üyesi Mahmud Cibril ile Libya'daki son gelişmeleri değerlendirerek siyasi değişim sürecine dair yol haritasını ve güvenlik sorunlarını ele aldı ("Bakan Davutoğlu," 2011; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011f). Davutoğlu kısa bir süre sonra bu defa Libya'da sivil can kayıplarını önlemek ve Kaddafi üzerinde görevi bırakması yönündeki baskıyı artırarak siyasi geçiş sürecine destek vermek üzere toplanan Libya Temas Grubunun ilk toplantısına katılmak üzere bu ülkeye gitti ("Libya'da Sivilleri," 2011).¹⁸⁷

Katar Başbakanı Hamad bin Casim başkanlığındaki Arap Birliği heyetinin barış planını yönetimde görüşmek üzere Suriye'ye gidişi öncesinde Katar'ı yeniden ziyaret eden Davutoğlu; Kaddafi sonrası Libya'nın geleceği,¹⁸⁸ Tunus seçimleri, Suriye'deki gelişmeler ve Mısır'daki son durumu ele almak için Katarlı yetkililerin yanı sıra Arap Birliği Genel Sekreteri Nebi'l Arabi ve Libya Ulusal Konseyi Başkanı Mustafa Abdulcelil ile görüştü. Arap Baharının etkisiyle yönetimlerin değiştiği bu süreçte bölgesel istikrara odaklanan Türkiye'nin Katar'la yakaladığı bölgesel uyumun bir sonucu olarak iki ülke dışişleri bakanları, yapılan görüşmeleri birlikte değerlendirmek üzere heyetin Suriye'den dönüşünde kararlaştırıldığı üzere tekrar bir araya geldi ("Katar'la Bakışımız," 2011; "Davutoğlu Doha'da," 2011). BAE de Arap Baharı sürecindeki bölgesel iş birliğinde öne çıkmaktaydı.

Şubat 2011'de BAE'ye giden Davutoğlu, Veliht Prens Muhammed ve Dışişleri Bakanı Abdullah ile görüşmesinde Libya'daki gelişmeleri değerlendirirken ortak çalışma kararı alınarak Türkiye'nin Libya'ya yönelik kurduğu, askeri ve sivil uçaklardan oluşan hava köprülerine BAE de iki uçakla dahil oldu. Böylece iki ülke vatandaşlarının tahliyesi gerçekleştirildi ve hava köprüsü

¹⁸⁶ Davutoğlu'nun söz konusu forumdaki konuşması için bkz. ("Al Jazeera Forum," 2011).

¹⁸⁷ Mart 2011'deki Londra Konferansında BM, AB ve Afrika Birliği'nin yanı sıra Arap Birliği ile İKÖ'nün desteğiyle, Libya krizine yönelik çözüm çabalarını koordine edip siyasi yönlendirme sağlamak için kurulan Libya Temas Grubunun üyeleri; Kaddafi yönetiminin meşruiyetini tamamen kaybettiği, eylemlerinden sorumlu tutulup yargılanacağı, BM Güvenlik Konseyinin 1973 sayılı kararı uyarınca ateşkes sağlanıp sivillere yönelik saldırılar durduruluncaya ve ihtiyaç sahipleri için insani yardımlara tam erişim sağlanuncaya dek askeri, lojistik, finansal ve insani yardımların sürdürüleceği hususlarında anlaşılabilirler ("New Libya Contact," 2011; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011h). Grubun Katar'da düzenlenen ilk toplantısının ardından, ikincisine Mayıs'ta İtalya, üçüncüsüne Haziran'da BAE ve dördüncüsüne Temmuzda BAE'nin eş başkanlığında Türkiye ev sahipliği yaptı ("Libya Temas Grubu'nda," 2011; "Libya Temas Grubu," 2011c). BAE Dışişleri Bakanı Abdullah hem ev sahipliğinde hem de Türkiye'deki toplantılarda, Temas Grubunun yeni ve demokratik bir Libya görmek istediğini belirtti ("Libya Temas Grubu," 2011b).

¹⁸⁸ Kaddafi, kısa süre önce, isyancılar tarafından yakalandığı sırada hayatını kaybetmişti ("Sağ Yakalandı," 2011).

tüm şehirlere ulaştırılarak ilaç ve gıda benzeri temel ihtiyaçlar havadan dağıtıldı ("Davutoğlu: Türkiye," 2011). Libya'da ateşkes çabalarının ve bu çerçevede NATO müdahalesinin tartışıldığı bir süreçte, Dışişleri Bakanı Abdullah'ın Mart'taki Türkiye ziyaretinde son gelişmeler değerlendirildi. BAE'nin Katar ve Kuveyt'le birlikte NATO önderliğindeki askeri koalisyona destek verdiği bu süreçte Türkiye de sivillerin korunup insani yardımın ulaştırılmasına ve Kaddafi yönetimine karşı silah ambargosunun uygulanmasına katkı sağlayacak biçimde operasyona dahil oldu ("Davutoğlu'ndan 'Libya,'" 2011; Yaşar, 2011).¹⁸⁹ İki ülkenin Libya'da siyasi geçişe dair bölgesel iş birlikleri Libya Temas Grubu toplantılarıyla bölgeyi aşan bir boyut da kazandı.

Ulusal Konseye mali kaynak tahsisi için yapılması gerekenlerin ele alındığı Haziran 2011'deki Temas Grubu üçüncü toplantısına katılmak üzere BAE'ye giden Davutoğlu, toplantı sonrasında BAE Dışişleri Bakanıyla birlikte yaptığı basın açıklamasında insani yardım, sağlık hizmetleri ve altyapı için kullanılmak üzere Türkiye'nin 100 milyon \$ yardımda bulunacağını açıkladı. BAE'li Bakan ise demokratik ve özgür Libya için gerekenlerin yapılacağını ve Libya halkının petrol gelirlerinden yararlanma hakkı olduğunu belirtti ("Türkiye'den Kaddafi'yi," 2011; "Libya Temas Grubu," 2011a; "Libya Contact," 2011). Temmuz'da Türkiye'de düzenlenen dördüncü toplantıdaysa üçüncü toplantıdan bu yana yaşanan süreç ile Türkiye'nin hazırladığı yol haritası doğrultusunda krizin sona erdirilmesine yönelik çözüm çabalarının değerlendirilmesi ve Libya halkının meşru taleplerine uygun bir siyasi dönüşüm için uluslararası toplumun faaliyetlerinin koordinasyonun görüşülmesi planlanmaktaydı.¹⁹⁰ Ayrıca Temas Grubunun insani ve yeniden yapılanma yardımlarına dair çalışmalarına katılan ülke ve kuruluşlar tarafından atılacak adımlara ilişkin istişareler yapılması öngörülmekteydi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011h).¹⁹¹

Toplantının hazırlık çalışmaları için eş başkan olarak Türkiye'ye gelen BAE'li mevkidaşı Abdullah ile basın açıklaması yapan Davutoğlu, BAE'yi Türkiye'nin her alanda iş birliği yaptığı bir dost olarak nitelendirdi ve Libya için birlikte çalışmayı sürdüreceklerini belirtti. Ayrıca hazırlık toplantısında yapılan değerlendirmeler doğrultusunda Libya'da sivil kayıpların önlenmesi için NATO tarafından uygulanan askeri tedbirlerin yanı sıra siyasal çözümün de önem

¹⁸⁹ Türkiye, Suriye'de Esad yönetiminden daha önce Libya'da Kaddafi yönetimini, halkına karşı silah kullanmaması yönünde uyarılmış, istikrarlı bir geçiş telkininde bulunarak Tunus ve Mısır'ı örnek göstermişti ("Erdogan: 'We Want,'" 2011). Üstelik Arap ülkeleriyle yoğun bir iş birliği içerisinde olduğu bir süreçte onlar tarafından ilk başta desteklenmeyen bir NATO müdahalesine Türkiye de bu ülkelerle birlikte hareket ederek destek vermemiştir.

¹⁹⁰ Türkiye bu süreçte, Suriye'dekine benzer bir biçimde, Kaddafi yönetimi ve Libya Ulusal Konseyi tarafından temsil edilen muhaliflerle barışçıl bir geçiş için görüşmeler gerçekleştirdi ve bu doğrultuda uluslararası toplumla paylaştığı bir yol haritası hazırladı ("Turkey's PM Erdogan," 2011; "Türkiye'nin Libya," 2011; "Libya Konusunda," 2011).

¹⁹¹ Toplantı sonrası yayınlanan Başkanlık Açıklaması için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı (2011g).

arz ettiğini, Türkiye'nin bu konuda bir yol haritası ortaya koyduğunu ve Temas Grubu üyeleri arasında bu konuda bir mutabakatın sağlanması gerektiğini, insani yardımların ve Libya Ulusal Konseyinin finansal sorunlarının koordinasyonu için atılacak adımların gözden geçirildiğini ifade etti. BAE'li Bakan ise Libya halkının huzuru için iki ülkenin üzerine düşenin birlikte öncü bir rol oynamak olduğunu, Kaddafi'yi çözümsüzlüğün tek sorumlusu olarak gördüklerini, Temas Grubu toplantısında halka talepleri konusunda destek olunduğuna ve Kaddafi'nin de olanlardan sorumlu tutulduğuna dair açık bir mesaj verilmesi gerektiğini belirtti (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011j).

İki ülke Suriye'ye dair de birlikte hareket etmekteydi ve bu açıdan Cumhurbaşkanı Gül'ün Ocak 2012'deki ziyareti, Arap Birliğinin Suriye meselesini BM Güvenlik Konseyine taşıdığı bir sırada gerçekleşmesi itibarıyla önemliydi. Nitekim Gül, Birliğin bölgesel bir meselede başka ülkelerin hareket etmesini beklemeden aktif bir tavırla müdahil olmasından Türkiye'nin memnuniyet duyduğunu ve bunu desteklediğini belirtmişti ("President Gül," 2012). Türkiye'nin KİK üyeleriyle Suriye'de siyasi geçiş destek mahiyetindeki bölgesel iş birliğini, uluslararası düzeyde en yoğunlaşmış haliyle Suriye'nin Dostları Çekirdek Grubu toplantıları oluşturdu.

Şubat 2013'te İtalya'nın ev sahipliğindeki ilk Çekirdek Grup toplantısına Muaz el-Hatip başkanlığındaki SMDK heyeti, Suriyeli muhalifleri temsilen toplantıda yer aldı. Davutoğlu bu toplantıda, bölge ülkeleriyle birlikte, Suriye'deki durumun bölgesel istikrar üzerindeki olumsuz etkilerini ve stratejik riskleri önlemeye dönük tedbirler alınması ihtiyacını gündeme getirdi. Bunun için de aşırılıkçı hareketlere mani olunması, kimyasal silahların denetlenmesi ve Suriye'nin yeniden yapılandırılması meselesine tüm tarafları tatmin edecek bir çözümün bulunması için kararlı bir tavrın sergilenmesini savunduklarını ifade etti. Nitekim BM Güvenlik Konseyinden o güne dek karar alınamamasının da gösterdiği üzere uluslararası toplum daha önce kararlı bir tutum ortaya koymamış, ancak bunun sebep olduğu belirsizlikler çözüme dair istişare ihtiyacını beraberinde getirerek söz konusu toplantıyla birlikte bir mutabakata varılmıştı. Bu sayede Suriye muhalefetinin desteklenmesi ve halkın kendini savunma kapasitesinin artırılması gibi hususlara dair ana çerçeve de belirlenmekteydi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013c; "Davutoğlu: "Suriye," 2013). Nitekim toplantı sonucunda Esad yönetimi insanlığa karşı suç olarak nitelendirilen ve cezasız kalmayacağı belirtilen sivil yerleşim yerlerine yönelik bombalı saldırılarını durdurmaya çağrılırken SMDK'ya da Suriye halkının tek meşru temsilcisi olarak daha fazla siyasi ve maddi destek vaadinde bulunuldu.¹⁹² Ayrıca ülkede güç dengesinin

¹⁹² Ayrıca SMDK'nın kısa bir süre sonra Türkiye'de gerçekleştireceği, muhaliflerin kontrolündeki bölgeleri yönetmek üzere bir başbakan seçip hükümeti kurmaya yönelik çabaları da övgüyle karşılandı ("Friends of Syria," 2013).

değişmesi gerektiği, bu amaçla mevcut ve gelecekteki yardımların gözden geçirildiği, ÖSO'nun savunmaya ve SMDK'nın da etnik, dini veya siyasi kimliği fark etmeksizin tüm Suriyelilerin kanun önünde eşit olacağı demokratik bir sistemi tesis etmeye dair gayretlerinin koordinasyon içinde destekleneceği ifade edildi. Yine bu doğrultuda uluslararası toplumun sorumluluk bilinciyle hareket edip Cenevre hedefleriyle uyumlu, müzakereye dayanan bir çözüme ulaşmak üzere uygun koşulları oluşturmak üzere bu fırsattan yararlanmaları gerektiği vurgulandı (OCHA, 2013; "Rome Summit," 2013; "'Friends of Syria'," 2013).

Bu süreçte ABD de Esad'ın meşruiyetini kaybettiği ve muhaliflere desteğini artıracak mesajlarını verirken Suriyelilerin "beklediği ve hak ettiği" siyasi geçişin de hızlandırılacağını duyurdu ("Kerry Meeting," 2013). Avrupa ülkeleri de benzer açıklamalarla yaptıkları insani yardımın miktarını artırarak Suriye halkıyla ve mültecilerle dayanışma sergilediler ("Friends of Syria," 2013). Bölge ülkeleri ise Mart'taki Arap Birliği toplantısında Muaz Hatip liderliğindeki SMDK'ya Arap Birliği nezdinde Suriye'yi temsil hakkı verdiler. Nisan'da Türkiye'deki toplantıda Esad ve yönetiminin Suriye'nin geleceğinde yerinin olmadığını, aksine yetkilerini bir geçiş yönetimine devretmesi gerektiğini ifade ettiler. Ayrıca Arap Birliğinin Suriye'yi temsil hakkını SMDK'ya vermesinden duydukları memnuniyeti dile getirdiler ve SMDK'ya bağlı Yüksek Askeri Konseye desteği daha da artırma ve askeri yardımların özellikle bu konsey üzerinden sağlanması vaadinde bulundular. Kimyasal silah kullanıldığına dair iddiaların BM komisyonunca araştırılması gerektiğini ve doğrulanması durumunda Esad yönetiminin şiddetli bir şekilde cezalandırılacağını açıkladılar. Kendi halkına yönelik terör eylemleri dolayısıyla yönetime askeri destek veren ülkeleri de desteklerini sonlandırmaya davet ettiler (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013s).

Mayısta düzenlenen iki toplantıdan BAE'nin ev sahipliğinde gerçekleşen ilkinde Türkiye'nin yanı sıra Çekirdek Grubun Arap üyeleri yer aldı ve böylece Suriye meselesini bölge ülkelerinin kendi aralarında ele aldığı bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda özellikle bölgesel istikrara dair kaygılar dile getirildi ve kısa bir süre önce Türkiye'de, Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde gerçekleşen bombalı saldırı kınanarak Suriye'deki çatışmaların bu tür saldırılarla bölgeye yayılması tehlikesine dikkat çekildi. Ayrıca Cenevre Bildirgesinin gereklilikleri yerine getirilerek icra yetkisine tümüyle sahip bir geçiş hükümetinin tesisine yönelik Rusya ve ABD tarafından yapılan toplantı çağrısının not edildiği belirtildi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013p). Ürdün'ün ev sahipliğindeki ikinci toplantıdaysa Cenevre Bildirgesi çerçevesinde siyasi bir çözüm için ikinci Cenevre toplantısına katılımın desteklendiği belirtildi ve çözüm çabaları konusunda BM

Güvenlik Konseyinin merkezi bir role sahip olduğu vurgulandı. Tam yetkiye sahip bir yürütme organının tesis edilmesi konusundaki kararlılığın yanı sıra muhtemel bir geçiş sürecinin son aşamasının, tüm vatandaşlara eşit haklar tanıyan yeni bir anayasa hazırlığı olması gerektiği vurgulandı. Suriye'deki çatışmanın her iki tarafında da varlığı artarak devam eden radikal ve terörist unsurların ülkenin geleceğine dair kaygıları derinleştirmesinin ve komşu ülkelerin güvenliğini tehdit etmesinin yanı sıra bölgesel ve küresel istikrarı tehlikeye attığına dikkat çekildi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013q).

Haziranda Katar'daki toplantısında ilk olarak Esad yönetiminin İran ve Hizbullah'la birlikte Suriye halkına karşı başlattığı askeri operasyonların Rusya ve ABD tarafından ilan edilen barış girişimini akamete uğratmayı hedeflediği ifade edildi. Ayrıca radikalizmin yanı sıra ülkedeki çatışmaların mezhebi niteliğinin de büyümeye başladığı, bu durumun bölgesel istikrarı tehdit ettiği, bu nedenle Esad yönetimine savaşı desteği sağlayan söz konusu aktörlerin kınandığı ve Suriye'yi terk ederek mezhebi gerilimi durduracak adımlar atmaya davet edildikleri belirtildi. Kimyasal silah kullanımının araştırılmasına dair Suriye yönetimine yapılan çağrı yenilenirken sahadaki güç dengesini değiştirmek üzere yönetime ve müttefiklerine karşı muhaliflere her türlü desteğin sağlanması, yabancı savaşçıların sınır geçişlerinin engellenmesi ve Suriye halkını korumak üzere BM nezdinde tüm adımların atılması hususlarında anlaşmaya varıldı (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013r). 2013'ün son toplantısı ise Ekim'de İngiltere'de yapıldı ve hazırlıkları süren Cenevre-2 konferansı, sonuç bildirgesinde öne çıkarılarak burada benimsenecek hedeflere, yönetime ve güven artırıcı tedbir önerilerine yer verildi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013n).

5.5.4. Mısır'daki Askeri Müdahalenin KİK Ülkeleriyle İlişkilere Yansımaları

Mısır'da 3 Temmuz 2013'te gerçekleşen askeri darbeyle birlikte, Türkiye'nin ilk demokratik yollarla seçilmiş cumhurbaşkanı olarak nitelendirdiği Müslüman Kardeşler mensubu Muhammed Mursi'nin görevden uzaklaştırılıp yerine Anayasa Mahkemesi Başkanı Adli Mansur'un getirilmesinin hemen ardından Suudi Arabistan Kralı Abdullah tarafından Mansur'a, "tarihinin kritik bir anında Mısır'ın liderliğini üstlendiği" ifadelerini içeren bir tebrik mesajı gönderildi ("King Abdullah," 2013). Darbenin lideri General Abdul Fettah el-Sisi de Mısır ordusuyla birlikte, ülkeyi "karanlık bir tünel girmekten" kurtardığı ve tüm kesimlerin haklarını koruduğu için tebrik edildi ("Saudi King," 2013). Üstelik Suudi Arabistan, BAE'yle birlikte, tebrik mesajlarını anayasayı askıya alan askeri müdahalenin ardından ilk birkaç saat içerisinde yayınladı ("Saudis, UAE Pledge," 2013). Kısa bir süre sonra ise 3 milyar \$ yardım vaadinde

bulunan BAE'nin ardından Suudi Arabistan da 5 milyar \$'lık bir destek açıkladı.¹⁹³ Mısır Merkez Bankasının rezervlerin kritik bir seviyede olduğu ve nakit ihtiyacının arttığı bir süreçte gelen yardımlar, KİK ülkelerinin Mısır ve Arap Baharı politikalarındaki değişimin bir göstergesiydi ("Saudi Arabia," 2013a; "Saudi Arabia," 2013b; "Saudi Pledges," 2013; Stuster, 2013).¹⁹⁴

Kuveyt'in de 4 milyar \$'lık nakit ve petrol yardımında bulunacağını açıklamasıyla birlikte üç KİK üyesinden gelen yardım vaadinin miktarı 12 milyar \$'a ulaştı. Böylece ABD'nin Mısır'a her yıl yaptığı 1,5 milyar \$'lık yardımın oldukça üzerine çıkan bu destekle, Mısır ekonomisinin karşı karşıya olduğu krizlerden kurtarılması hedeflendi. Zira söz konusu ülkelerin, Müslüman Kardeşler iktidarından duydukları rahatsızlıkları dile getirmeye başladıkları bir süreçte Mursi ve hükümetine yönelik protestoların bir nedeni de ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumdu. Aslında söz konusu KİK ülkeleri bu yardımlarla demokrasiyi savunmaya ve geçiş sürecine verdikleri desteği sürdürmeye devam ettikleri iddiasındaydılar ("Friends Again?," 2013; "Saudis, UAE Pledge," 2013; "UAE Transferred," 2013). Dolayısıyla Mısır'daki yüksek bütçe açığı ve artan işsizlik gibi ekonomik ve finansal sorunlar, yardım paketleri açıklayan KİK ülkelerine, Mısır'a söz konusu ekonomik mücadelesinde istikrar için katkıda bulduklarını söyleme imkanı vermektedir. Öyle ki, BAE'nin desteğinin daha geniş bir finansal paketin bir parçası olduğu belirtilmekteydi ("UAE Offers," 2013).

Aslında Suudi Arabistan, Mursi cumhurbaşkanı seçilmeden önceki süreçte Mısır'a 4 milyar \$ destek vaadinde bulunmuş ve bu miktarın sadece yarısını vermişti. BAE de yine bu dönemde 3 milyar \$ yardım sözü vermekle birlikte Mısır makamlarınca bu paranın hiçbir zaman verilmediği ifade edilmekteydi. Kuveyt ise 2012'de Arap Ekonomik Kalkınma Fonu aracılığıyla altyapı projeleri için kredi ve teknik destek vereceğini açıklamıştı ("Saudis, UAE Pledge," 2013; Khan ve LeBaron, 2013). Oysaki söz konusu desteklerin vaat edildiği Yüksek Askeri Konsey yönetimi

¹⁹³ Suudi Arabistan, yardımın 2 milyar \$'lık petrol ve gaz tedarikinin yanı sıra 1 milyar \$'lık hibeyle birlikte 2 milyar \$'lık faizsiz krediyi içerdiğini ve zorluklarla karşı karşıya olan Mısır ekonomisinin destekleneceğini açıkladı. BAE'nin yardımını ise 1 milyar \$'lık hibe ve 2 milyar \$'lık faizsiz krediyi içermekteydi.

¹⁹⁴ El-Labbad'a (2014) göre Suudi Arabistan'ın Mursi ve Müslüman Kardeşler iktidarının sona ermesine verdiği destek bölgesel rekabetten kaynaklanmaktaydı zira Suudi Arabistan, Mübarek döneminde Mısır'a verdiği ekonomik destekle aslında bölgesel siyasette bir rakip haline gelmesini önlemekteydi. Ancak Mursi'nin Türkiye, Katar ve İran siyaseti, Mısır'ın bölgesel liderlik rolüne yeniden ve güçlü bir şekilde soyunduğunun habercisiydi. Richter'e (2014) göre ise Suudi Arabistan, bölgesel liderlik rolünü üstlenecek potansiyele sahip olmakla birlikte bu yönde proaktif bir dış politika yürütebilecek imkanlara sahip değildi. Daha ziyade tehditlere yanıt verebilmekteydi ve elde ettiği yüksek petrol geliri sayesinde silah kapasitesini artırmasına rağmen liderlik rolünü onaylatacak askeri kapasiteye sahip değildi. Üstelik Vahhabilik de bu onayın önünde ideolojik bir engel teşkil etmekteydi. Ayrıca söz konusu olan hegemonik bir liderlik arayışı olduğundan tehdit algısı sürekli bir biçimde öne çıkmakta, Ortadoğu'nun tüm farklı unsurlarıyla bir arada ve bölge için kalkınma dayalı bir vizyonla hareket etme yeteneği sergileyememekteydi. Dolayısıyla Arap Baharı sürecinde de sadece bölgesel liderlik iddiasını sürdürmenin bedelini ödemekle yetinmekteydi.

döneminde de Mısır, ekonomik ve finansal açıdan zor bir durumdaydı ve yeteri kadar destek bulamamaktaydı.¹⁹⁵ Üstelik Deauville Ortaklığı kapsamında Dünya Bankasıyla 2,2 milyar \$'lık ve IMF ile de 3 milyar \$'lık kredi paketleri için anlaşma sağlayan dönemin Mısır yönetimi, yine de Arap ülkelerinden gelecek desteği tercih etmişti ("UAE Offers," 2011; "Living on Borrowed," 2011; "Egyptian Banks," 2011; "UAE Pledges," 2011; IMF, 2011a).

BAE, ekonomik desteğin yanı sıra Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zayid başkanlığındaki bir heyetin geçici Cumhurbaşkanı Mansur'u ziyaret edeceğini açıklayarak darbe sürecine diplomatik destek de verdi ("UAE Agrees," 2013). Nitekim askeri müdahalenin ardından BAE'li bakan tarafından, ülkesinin Mısır'daki gelişmelerden memnuniyet duyduğu, zengin tarihinin halkın istikrar ve kalkınmaya dair beklentilerini karşılayacak biçimde müreffeh bir gelecek inşa etmeye imkan verdiği ve ordusunun da halkın tüm kesimlerini kapsayan kurumların ve kanunların koruyucusu olduğu ifade edildi. Ayrıca Mısır hükümeti ve halkıyla her alanda güçlü bir iş birliği kurarak ilişkilerin geliştirilmek istendiği de belirtildi ("UAE Satisfied," 2013). Mursi hükümeti ve Müslüman Kardeşler aleyhindeki gösterilerse askeri müdahaleyi destekleyen KİK ülkelerine Mısır halkının görüşlerine saygı duyduklarını söyleme imkanı sağladı. Nitekim bu süreçte BAE tarafından yapılan açıklamalarda Mısır halkının yanında oldukları, tercihlerine güvendikleri ve Mısır'ın güvenlik ve istikrarını tüm Arapların güvenliği olarak gördükleri ifade edildi ("UAE Offers," 2013). Askeri darbe sonrası sağladıkları finansal desteği Deauville Ortaklığı kapsamında verdikleri göz önüne alındığında bu durum, demokratik geçiş destek olmak iddiasıyla yer aldıkları girişimlerdeki konumlarını sürdürmelerini de sağladı. Bu sayede Türkiye de bir süre daha sağlıklı siyasi geçişlere dayalı bölgesel bir istikrar için bu ülkelerle olan etkileşimlerini devam ettirdi.

Türkiye ilk olarak Mısır'da darbeyi protesto eden göstericilere uygulanan ve kabul edilemez bulduğu silahlı şiddetin yol açtığı can kayıplarının artarak devam etmesi dolayısıyla aralarında Katar'ın yanı sıra Suudi Arabistan ve BAE'nin de olduğu ülkelerle ve BM Genel Sekreteriyle temasa geçti. Zira Türkiye bu süreçte Mısır'da tüm grupların dahil olduğu bir siyasi süreç ortaya çıkarılmadıkça bölgeyi de etkisi altına alacak bir istikrarsızlıktan endişe etmekteydi. Dolayısıyla söz konusu ülkelerle görüşmelerinde, can kayıplarını sona erdirip "meşru bir siyasi yönetimin" iktidara gelmesini sağlayacak uluslararası bir baskı ortamı oluşturmaya çalıştı, ancak darbe yönetimi ikna edilemedi ("Davutoğlu: 'Mısır'daki," 2013). Aslında Türkiye Mısır konusunda en

¹⁹⁵ Katar tarafından Mısır'a Mursi döneminde verilen desteğin miktarı 8 milyar \$ idi.

yakın iş birliğini, halkın meşru taleplerinin siyasete yansıdığı “demokratik bir istikrarın sağlanması” için birlikte hareket ettikleri Katar’la gerçekleştirdi.

Nitekim Katar Dışişleri Bakanı Halid bin Muhammed’in Ağustos 2013’teki Türkiye ziyaretinde iki ülkenin darbe öncesinde ve sonrasında “tansiyon düşürücü” ve “güven artırıcı” olarak nitelendirdiği teklifler geliştirdikleri, askeri müdahale öncesi 48 saatlik ultiatom sürecindeki telkinlerini ve müdahalenin ardından 6 ve 7 maddelik iki planı ABD ve AB’yle paylaştıkları, ancak uluslararası toplumun net ve kararlı bir tavır almaması dolayısıyla diplomatik kanalların tıkanıp birçok can kaybının söz konusu olduğu bir sürece girildiği, Suriye’de yaşananlar da dikkate alınarak Mısır’da demokrasinin yeniden tesis edilerek halkın iradesinin gerçekleşeceği şartların oluşturulması gerektiği ifade edilmekteydi. Davutoğlu ise AB ülkeleriyle kurduğu temaslarda otoriter yönetimlerle bölgesel barışın mümkün olmadığına dair Türkiye’nin kanaatini ve Mısır’da Mursi dahil siyasi tutukluların salınarak onların da içinde olduğu bir yol haritasıyla siyasi meşruiyetin sağlanmasını Mısır ve bölge açısından oldukça elzem gördüklerini aktardığını belirtmekteydi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013t; "Davutoğlu, 'Suriye,' 2013; "U.S. Allies," 2013). Öte yandan Türkiye, Suriye yönetiminin halkına karşı kimyasal silah kullanması dolayısıyla uluslararası askeri bir operasyon ihtimalinin konuşulduğu bu süreçte Suudi Arabistan’la da bölgesel meselelere dair etkileşimlerini korumaya çalıştı. Nitekim bu amaçla Davutoğlu, Katarlı mevkidaşıyla görüşmesinin hemen ardından bu defa Suudi mevkidaşı Faysal’la Suriye ve Mısır başta olmak üzere çeşitli bölgesel meseleleri ele almak üzere Suudi Arabistan’a gitti.

Davutoğlu’nun ziyarete dair açıklamaları, Türkiye’nin Suudi Arabistan’la bölgesel meselelerin çözümüne dair iş birliğini sürdürmek istediğini göstermekteydi. Suriye konusunda uluslararası toplumu da kapsayan iş birliğinin sürdürüleceği, bazı görüş farklılıkları olmakla birlikte kapsamlı bir şekilde ele alındığı belirtilen Mısır’daki siyasi krizin üstesinden gelmenin önünde herhangi bir engelin olmadığı belirtildi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013o; "Saudi, Turkey," 2013). Zira Türkiye, Mısır ve Suriye’deki durumun yanı sıra Irak, İran ve Lübnan’la ilgili gelişmeler dolayısıyla Arap Baharıyla birlikte önemli değişimlerin yaşandığını bu süreçte ekonomik istikrara sahip iki ülke olarak önemli roller üstlenme kapasitesine sahip olduklarına ve bunun da birbirleriyle istişare etmeyi gerektirdiğine inanmaktaydı. Dolayısıyla meşruiyetini halktan alan güçlü yapılara dayalı bölgesel bir düzenin tesisi için Suudi Arabistan’la iş birliğini devam ettirmek istemekteydi. Suudi tarafının da bu konuda ortak kanaatlere sahip olduğunu düşünmekteydi (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013l). Davutoğlu’nun ardından bu ülkeyi Ekim’de Cumhurbaşkanı Gül ziyaret etti. Türkiye’nin Suudi Arabistan’ı stratejik ortak olarak gördüğünü ifade etmesine ve yapılan üst düzey

görüşmelerde ekonomiden savunmaya dek farklı alanlardaki iş birliği ele alınmasına rağmen bölgesel konular arasında iki ülkenin fikir ayrılığı yaşadığı Mısır'dan ziyade Suriye'deki durum ve kimyasal silah kullanımı dolayısıyla BM Güvenlik Konseyinin rolü ele alındı. Görüşmenin ardından Suudi Arabistan'ın Suriye örneğinden hareketle barış ve güvenliği sağlamada yetersiz kalması sebebiyle Konseyin geçici üyeliğini kabul etmeyeceğine yönelik açıklaması da Türkiye tarafından desteklendi ("Gül, Dönmeden," 2013; "Suudi Restinde," 2013; Ataman ve Akdoğan, 2015: 215-16). Ancak Suudi Arabistan'ın desteklediği Suriyeli muhalifler konusunda da Türkiye'den farklılaşmakta olduğu bu süreçte (Richter, 2014: 177) aslında iki ülke arasındaki bölgesel uyum daha da bozuldu.

Nitekim Suudi Arabistan, Suriye'de savaşıyan iki grupla birlikte Mısır Müslüman Kardeşlerini Mart 2014'te terör örgütü ilan etti. Zira Suudi Arabistan, Esad yönetimine karşı desteklediği Sünni grupların varlığına rağmen aralarında kendi vatandaşlarının da yer aldığı aşırılık yanlısı bu gruplarla birlikte Müslüman Kardeşleri seçime dayalı siyaset anlayışı dolayısıyla rejimine ve Körfezin güvenliğine karşı tehdit olarak görmekteydi. Suudi Arabistan'ın bu kararı, Müslüman Kardeşleri Aralık 2013'te terörist ilan eden askeri yönetim idaresindeki Mısır, BAE ve Bahreyn'le, Müslüman Kardeşlere verdiği desteğe tepki olarak Katar'dan büyükelçilerini çekmelerinin hemen ardından geldi. Ancak Müslüman Kardeşlerin terör örgütü ilan edilmesi kararında Suudi Arabistan'a KİK ülkeleri içinde sadece BAE eşlik etti ("Saudi Arabia," 2014; "Saudi Listing," 2014). Suudi Arabistan'ın BAE'yle birlikte Mısır'daki darbe yönetimini ve Haziran 2014'teki seçimlerin ardından yeni cumhurbaşkanı seçilen Sisi'yi desteklediği bu süreçte, Eylül'deki BM Genel Kurulu konuşmasında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mısır'ın tepkisine yol açan bir biçimde, BM üyesi ülkeleri Mısır'da halk oyuyla gelen bir iktidarın askeri müdahaleyle devrilmesine ve sivil can kayıpları yaşanmasına seyirci kalmakla ve demokrasiye sahip çıkmak yerine darbecileri meşrulaştırmakla itham etti ("Erdoğan BM'de de," 2014). Erdoğan'ın bu konuşması, Sisi cumhurbaşkanlığındaki Mısır kadar BAE'nin de tepkisi çekti.

Türkiye, Erdoğan'ın BM Genel Kurulundaki konuşması sebebiyle Mısır tarafından halkın 30 Haziran seçimlerinde ortaya çıkan iradesini küçümsemekle itham edilirken bu konuşma BAE tarafından Mısır'ın iç işlerine "açık bir müdahale" olarak nitelendirildi. Mısır yönetimince teröristleri destekleyerek Ortadoğu'da ayrılık tohumları ekmek ve kaosu tırmandırmak istemekle suçlanan Erdoğan'ın "yalanlar içeren" bu konuşmasının "şaşkınlığa yol açmadığı" ifade edildi. BAE ayrıca konuşmayı sorumsuzca bir eleştiri olarak değerlendirdi ve Erdoğan'ı Mısır'a saldırmak için BM kürsüsünü istismarla itham edip Mısır devlet başkanı ve hükümetine yaptığı

“hakaretlere” son vermeye çağırıldı. Öyle ki Dışişleri Bakanı Abdullah’ın aynı Genel Kuruldaki konuşmasında Mısır, iyi yönetim anlayışı dolayısıyla bölgesel güvenlik ve istikrara katkıda bulunan bir ülke olarak öne çıkarılırken Mısır hükümetinin meşruiyetinin sorgulanması kabul edilemez bulunurken böylece Türkiye de Mısır halkının özgür iradesiyle temsilcilerini seçme hak ve tercihlerini sorgulayarak Mısır’ın iç işlerine müdahale etmekle ve istikrarına zarar vermeye suçlandı. Ayrıca Mısır’ın bölgesel güvenlik için önemine dikkat çekilerek uluslararası toplum, ekonomik refah ve kalınlığa dönük çabalarında hükümete gerekli desteği sağlamaya davet edildi. Üstelik Körfez medyasında “iğneleyici” olarak nitelendirilen bu konuşma Arap Birliği Genel Sekreteri Nebi’l Arabi tarafından da kınandı ve “Arap iç meselelerine müdahale” olarak tanımlandı ("BAE de Erdoğan'ı," 2014; "UAE Denounces," 2014; "Regional Stability," 2014). Böylece aslında darbe sonrası süreç Arap Baharıyla birlikte Mısır üzerinde yoğunlaşan bölgesel bir rekabeti de açığa çıkarmaktaydı.

Zira seçimlerle iktidara gelen Mursi yönetimini Türkiye bölge ülkeleriyle birlikte desteklerken darbenin ardından Katar’la birlikte darbeye karşı demokrasiyi savunmada yalnız kaldı. Suudi Arabistan ve BAE’nin darbeyi meşru görüp desteklemeleri, buna karşın Türkiye ve Katar’ın hem darbeye hem de Sisi’nin cumhurbaşkanlığına meşruiyet atfetmemeleri, rekabetin iki taraf arasındaki ilişkileri oldukça olumsuz bir şekilde etkilemesine yol açtı. Öyle ki Suudi Arabistan, Katar’ı Müslüman Kardeşleri bölgede ayaklanmalar başlatmak için koruma sağlayıp kullanmakla itham etti. Arap Baharı sürecinde İran ve Suriye’den uzaklaşıp Türkiye ve Katar’a yakınlaşan Hamas’ı da bölgesel etkisini genişletmek istediğini düşündüğü Müslüman Kardeşlerin bir uzantısı olarak gördü (Aras ve Falk, 2015: 325-26). Böylece Türkiye’nin Suudi Arabistan’la ilişkileri, Türkiye ve İran Arap Baharı sürecinde Suriye ve Irak’ta zıt konumlar benimseyip birbirlerine muhalif aktörleri desteklemelerine, ayrıca İran’la arasındaki bu farklılığın Türkiye’nin KİK üyeleriyle iş birliğinin sürmesinde bu dönemde de etkili olmasına rağmen kötüleşti. Arap Baharının başlarında bir yandan meşruiyet tehdidi oluştursa da öbür yandan iş birliği yapma ihtiyacı duydukları İslami hareketlerle temaslar da Türkiye’yle uyum içerisinde hareket etmeleriyle mümkün olurken (Ataman ve Demir, 2012b: 206) bu süreçte Türkiye’nin söz konusu hareketlerle ilişkileri birer tehdit kaynağına dönüştü. Dolayısıyla Türkiye’nin Mursi’ye diplomatik destek verirken bir darbeye iktidara gelen darbe yönetimini ve Müslüman Kardeşler üzerindeki baskı uygulanmasını eleştirmesi rahatsızlığa yol açtı. Nitekim Suudi Arabistan, Türkiye’nin Suriye’de muhaliflere destek vermesini de Müslüman Kardeşlere verilen bir destek olarak görmeye başlamıştı (Aras ve Falk, 2015: 326). İran’ın terörist örgütlere ve dış

müdahalelere karşı müttefikleri Suriye'ye yardım ettiğini savunduğu bir bağlamda Suudi Arabistan da Mısır'da zararlı bir İslami akımla mücadele ettiğini savundu (331). Zira demokratikleşmeye dayalı uluslararası değerler ve yanı sıra demokratikleşme iddiasındaki İslami hareketler, Arap Baharının yönetimleri deviren etkisini KİK ülkelerine de taşıma potansiyelleri nedeniyle tehdit olarak görülmekteydi. Böylece Suudi Arabistan ve BAE'nin Türkiye'nin Müslüman Kardeşlere verdiği destekten duydukları rahatsızlık, darbenin ardından yatırım projelerini de iptal edip Türkiye'yi bölgesel diplomasiye dışına çıkarmak istedikleri bir süreçle neticelendi. Öyle ki, Arap Baharından algıladıkları tehdidin de etkisiyle Türkiye'nin Osmanlı ve İslam geçmişiyle kurduğu bağlantıyı artık hegemonik bir hakimiyet arayışının ideolojisi olarak yorumlamaya başladılar (Cook ve Ibish, 2017: 4-5).

Elbette bu son süreç, Türkiye'nin tüm KİK ülkeleriyle ilişkilerini aynı derecede olumsuz etkilemedi. Katar'la etkileşimlerdeki gelişim, ikili düzeyde normatif bütünleşmeyi mümkün kılacak şekilde ilerledi. Karşılıklı üst düzey ziyaretlerin sıklığı ve bu sayede ekonomik, ticari ve siyasi etkileşimleri kurumsallaştırmaya dönük adımların sürdürülmesi bunun en açık göstergesiydi. Bunda elbette Katar'ın rejimine rağmen Arap Baharından ve Türkiye'nin bu süreçteki yaklaşımından tehdit hiçbir zaman algılamaması ve sürekli bir biçimde iş birliğini tercih etmesi oldukça etkiliydi. Kuveyt ise iki taraf arasında dengeli ve bağımsız bir yaklaşım sergileyerek Türkiye'yle münasebetlere kapısını kapatmasa da özellikle Mısır'da cumhurbaşkanlığı seçimlerine karşı yaklaşımlardaki farklılık, onu temkinli davranmaya itti. Bunun nedeni ise Mısır politikalarındaki farklılığın münasebetlerin sürdürülmesine mani olmasına müsaade etmese de Kuveyt'in bölgesel düzen ve istikrar konusundaki düşünce farklılığını tolere edememesiydi. Bu da Türkiye'nin ortak bir bölgesel düzen tasavvuru etrafında normatif bütünleşmeye dönük kimlik atfının kabul görmesini artık engellemekteydi. Bahreyn de rejim güvenliğini sürdürebilmek için Suudi Arabistan ve BAE'nin desteğine ihtiyaç duyduğu andan itibaren Türkiye'yle etkileşimlerini ancak onların seviyesinde sürdürebilir bir duruma gelmişti. Mısır'daki süreç bu açıdan Bahreyn'in de Türkiye'yle etkileşimlerini sınırlandırmış ve normatif bütünleşme imkanını ortadan kaldırmıştı.

Böylece Türkiye, aniden gerçekleşen bölgesel bir dönüşümün sonrasında, kendi güvenliğini herkes için güvenliğin tesisine mümkün gören bütüncül bir güvenlik düşüncesine sahip olmasına ve bölgesel düzeyde ekonomik entegrasyon ve arabuluculuk girişimlerinin de bunun birer parçasını teşkil etmesine rağmen herkes için güvenlik üreten bölgesel bir düzen tesisinde başarısız oldu. Zira daha etkili zorlayıcı araçlara ve bölgesel ve küresel aktörlerle daha iyi bir

koordinasyona ihtiyacı varken bunlardan yoksundu. Osmanlı ve İslam geçmişini kuşatan bölgesel düzen anlayışı¹⁹⁶ ve bölgesel sorunların bu doğrultudaki teşhisi Suudi Arabistan veya ABD gibi önemli bölgesel ya da küresel aktörler tarafından artık paylaşılmaz hale gelmişti. Zira takip ettiği bölge siyaseti sadece normatif bir yöne sahip değildi; aynı zamanda bölgesel arzu ve çıkarlarını da hedeflemekteydi. Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve toplumsal parçalanmışlıkları gidermeye dönük bölgesel çabaları, Arap Baharı sonrasında bölgesel aktörler tarafından şüpheyle karşılandı. Üstelik güçlü statükocu aktörlerin olduğu bir yerde zorlayıcı tekniklere başvurmadan böyle bir dönüşümü yönlendirmek de kolay değildi. Suriye'de Esad yönetimiyle ve Irak'ta Maliki hükümetiyle ters düşülmesi de arabulucu roller üstlenme imkanını sınırlandırmıştı (Köse, 2013: 188-189). Tüm bunlar, Türkiye'nin düzen kurucu bir aktör olarak sorunların barışçıl yöntemlerle giderilip herkes için güvenlik üreten bölgesel bir düzen tesis etmeye dönük, normatif bütünleşmeyi hedefleyen aktif bölge siyasetinin, kimlik atfının kabul görüp onaylanmasıyla istenilen sonucu verebileceğini ortaya koymaktaydı. Ancak Türkiye, Irak işgali sırasında sergilemeye başladığı bölgesel siyaset sayesinde kazandığı bölgesel aktörleri Arap Baharı sonrasında kaybederek kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarını harekete geçiren ve kimliğini inşa eden etkileşimleri artık sürdürmez hale geldi.

5.6. Değerlendirme

Türkiye, AK Parti hükümetleri döneminde kendine atfettiği yeni kimlikle bölgesel muhataplarını kendisinin kim olduğuna dair düşüncelerini önemseydiği mühim ötekiler olarak görmeye başladı. Bunun anlamı, Türkiye'nin kendisini onların nazarından görerek kimliğini yeniden tanımlaması demektir. Ayrıca taraflar arasında birbirlerinden beklentileri konusunda bilinçlendirme veya ikna etme gibi diyalog yöntemlerini içeren münasebetler de kurulabilmekteydi. Bu da etkileşimlerin kimliklerin dönüşmesine ve ardından da içselleştirilmesine imkan tanıyacak biçimde stratejik bir nitelik kazandığını göstermekteydi. Bu aynı zamanda Türkiye'yle bölgesel muhataplarının yeni kimlik atıfları çerçevesinde kim olduklarını öğrenmelerini de içeren bir sosyalleşme sürecini de beraberinde getirmekteydi ve bu sayede uygun bulunan davranış normları da tespit edilmekteydi. Üstelik bölge ülkeleri çeşitli krizlerle karşı karşıya oldukları durumlarda Türkiye'nin kimliğinin çeşitli özellikleri itibarıyla taklit edilecek başarılarının öne çıkmasını da bu durum sağlamaktaydı. Örneğin ekonomik kalkınması, demokratik niteliği, AB üyelik sürecindeki ilerleme, Batıyla kurumsal ilişkileri ve en nihayetinde bölgeyle tarihi ve kültürel yakınlığı, Türkiye'nin başarısının

¹⁹⁶ Köse (2013) bunu Pax Ottomana olarak isimlendirmektedir.

unsurları olarak görülmekteydi. Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası bölgede dönüşüm ve reform ihtiyacının oldukça arttığı bir sırada bu dönüşümün bölgesel ve küresel güvenliğe katkıda bulunacak ve yanı sıra istikrar ve refaha dayalı bölgesel bir düzen tesis edecek şekilde gerçekleşebilmesi için Türkiye, “model” veya “esin kaynağı” olabilecek nitelikleri itibariyle örnek alınması gereken bir ülke olarak hem Batılı aktörler tarafından desteklenmiş hem de bölge ülkeleri tarafından kabul görerek etkileşimler oldukça artırılmıştı. Böylece kendine çok bölgesel bir kimlik atfında bulunan Türkiye, kimliğinin Batılı ve Doğulu yönlerini aynı anda istihdam edebilmişti. Bu sayede de bölge ülkeleriyle arasında tür kimlikleri bakımından yakınlaşmanın söz konusu olduğu bir süreç başlamıştı ki böylelikle nedensel mekanizmalardan homojenleşme de mümkün olabilmisti.

Türkiye'nin bölge ülkeleriyle yakınlaşması aynı zamanda benimsediği yöntemlerle de alakalıydı. Bölge ülkeleriyle anlaşmazlıklarının çözümünde müzakereye dayalı yöntemleri tercih etmesinin yanında onların kendi içlerindeki ve birbirleriyle aralarındaki sorunlarda da çözüm odaklı müdahalelerde bulunarak aktif bir bölge politikası ortaya koyabilmekteydi. Bu sayede de yumuşak güç rolü atfedilmekteydi. Bu aynı zamanda Türkiye'nin bölge ülkelerinin egemenlik haklarına saygılı olmanın da ötesinde onlarla iş birliği içinde güvenlik ve istikrar üreten, sorunların barışçıl çözümünü öngören bölgesel bir düzen tesis etmek istediğini göstermekteydi. Bu sayede de normatif bütünleşmenin zorunlu mekanizması kendi kendini sınırlandırma mümkün olmaktadır. Krizlerle ve dış müdahalelerle anılan Ortadoğu, Türkiye'nin Osmanlı ve İslam geçmişiyle bağını yeniden ortaya koymasıyla aidiyet kurduğu bir bölge haline gelirken, merkez ülke kimlik atfının da odağına yerleşmekteydi. Geçmiş tecrübelerin ışığında yapılan bu kimlik atfının bir sonucu olarak kendisini bölgesel gelişmelerin etkilerinden kaçınamayacak bir konumda görüp sorunların çözümüne herkes için güvenlik üretecek biçimde katkıda bulunması ve bunun için de bölge ülkeleriyle etkileşimlerini artırması gerektiğine inanmaktaydı. Bu da bölge ülkeleriyle iş birliğini ve bu sayede kararlarının önem kazanmasını beraberinde getirmekteydi. Zira kararların sonuçları her iki taraf için de etkiler doğuracak nitelikteydi ve kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarından karşılıklı bağımlılığı da bu durum devreye sokmaktaydı. Ekonomik ve ticari etkileşimlerin ikili düzeyin ötesinde bölgesel bir entegrasyon niteliği kazandırılarak artırılıp geliştirilmesiyle, hedeflenen bölgesel düzenin bölgesel refaha da katkı yapması amaçlanmaktaydı. Bu sayede tüm bölge ülkelerinin refah seviyesini artırma imkanı oluşturulurken bölgesel sorunların barışçıl çözümüyle de her birinin istifade ettiği kolektif bir

istikrar ve güvenlik ortamı elde edilecekti. Bu yönde çabalar içeren etkileşimlerin söz konusu olmasıyla da müşterek kader mekanizması harekete geçirilmekteydi.

Kolektif kimliğin tüm mekanizmalarının devrede olduğu etkileşimlerin kurulması, elbette normatif bütünleşmenin tam manasıyla gerçekleştiği anlamına gelmemekteydi zira henüz “biz” diye nitelendirilen bir kolektivitinin olmayışının da gösterdiği üzere aktörler birbirlerinin “dostuymuş gibi” davranmakta ve kolektif güvenliği vaat eden bölgesel düzene yönelik etkileşimlere stratejik çıkar hesabıyla girmektedirler. Diğer bir ifadeyle, Kantçı kültürün üçüncü derecede içselleştirilmiş halini mümkün kılacak derecede istikrarlı kimlik ve davranışlar ile yeteri kadar güçlü normlar henüz inşa edilmiş değildi. Buna doğru ilerlenmesini sağlayacak olansa egemenliklerine yönelik tehditlere birlikte karşı koymaya devam edebilmeleri idi. Ancak Arap Baharı süreci, davranışlar konusunda beklentilerin farklılaşmasına yol açarak normatif bütünleşmenin imkanlarını ortadan kaldırdı.

Arap Baharını karşı konulmaz bir süreç olarak nitelendiren Türkiye'nin, özellikle Batılı aktörlerle birlikte, halkların demokratik reform taleplerini meşruiyet atfedip desteklemesi ve halk hareketlerinin de yönetimleri deviren güçlü bir etki göstermesi, bu dönemde Türkiye ile bölge ülkeleri arasında bölgesel düzene dair beklentilerin farklılaşmasına yol açtı. AK Parti iktidarının en başından itibaren ortaya konan yeni kimlik atfıyla bölgesel sorunların müşterek güvenliği sağlayıp bölgeyi dış müdahalelerin etkisine açık hale getiren istikrarsızlıklardan kurtaracak biçimde çözümünü hedefleyen Türkiye, aslında bu dönemde de bu doğrultuda hareket etmeyi sürdürdü. Nitekim halk hareketlerini desteklemesinin bir nedeni de meşru görülmesinin yanı sıra demokratik siyasi birimlere dayalı istikrarlı bir bölgesel düzen tesisi sürecini hızlandırabilecek olmasıydı. Bölgesel muhataplarla beklentiler de bu noktada farklılaşmaya başladı. İlk olarak Irak'ta Maliki yönetimi, ülkesi Arap Baharından sınırlı ölçüde etkilense de mezhepçi ve gücü diğer toplumsal kesimlerle paylaşmaktan çekinen yönetim anlayışıyla, tüm toplumsal kesimlere eşit mesafedeki konumunu sürdürmek isteyen Türkiye'nin tepkisine yol açtı. Zira Türkiye, ülkenin ve bölgenin istikrarını olumsuz bir şekilde etkilediğini düşündüğü Maliki yönetimi üzerinde tüm toplumsal kesimlerle münasebetlerini sürdürerek baskı oluşturmak istedi. Irak'taki etkinliğini mümkün kılan unsurlardan bir tanesi de herkese eşit mesafedeki konumuydu. Bunu baskıya dönüştürmesini sağlayansa eleştirilerinin demokratik bir niteliğe sahip olmasıydı. Böylece gücü paylaşmaya zorlayabilmiş ve iktidar değişimiyle tehdit edebilmişti. Ancak her ikisinde de başarılı olamadığı gibi iktidarın değişmesi de bölgesel sorunların şiddetlenip diğer

ülkelerle farklılıkların belirginleşmesi dolayısıyla normatif bütünleşmeyi devam ettirecek biçimde etkileşimleri sürdürmeye yetmedi.

Suriye’de halk hareketleri ortaya çıktığında bölgesel ve ikili düzeyde iş birliğini geliştirmekle birlikte ve mevcut sorunların müzakereye dayalı bir biçimde çözülebildiğine dair tecrübeler söz konusuysa Türkiye ilk önce Esad yönetimini halkın taleplerini karşılamaya teşvik etti. Bunda başarılı olamayınca Batılı ve bölgesel aktörlerle birlikte taleplerine meşruiyet ettikleri muhaliflerin, temsil düzeyi yüksek bir biçimde örgütlenmesine ve bir geçiş süreci sağlanarak Esad yönetiminin yerini almasına destek vermeye odaklandı. Dolayısıyla muhaliflerin küresel ve bölgesel aktörlerle birlikte desteklenmesi ve en nihayetinde demokratik bir geçişin hedeflenmesi, Türkiye’nin Arap Baharı sürecindeki Suriye politikasının meşruiyetini oluşturdu. Ancak bu geçişin sağlanıp yeni bir meşru otoritenin tesis edilemeyeceği, her ne kadar fiilen meşruiyetini kaybettiği savunulsa da Esad yönetiminin hukuki olarak egemenliği elinde bulundurmaya devam etmesi dolayısıyla normatif bütünleşmeye dönük etkileşimleri sürdüreceği yeni bir zeminin inşa edilmesine mani oldu. Türkiye’nin Lübnan’la normatif bütünleşmeye dönük etkileşimleri ise daha ziyade bölgesel bağlamdan olumsuz etkilenerek kayboldu zira Türkiye her ne kadar tüm etnik, dini ve mezhebi kimliklere eşit mesafede olduğunu savunsa da Hizbullah liderliğindeki Şiiilerin etkili olduğu yeni hükümet yapısı, Arap Baharından etkilenen bölgesel bağlam içerisinde Türkiye’nin kimlik atfının kabul görmeye devam etmesine engel oldu.

Arap Baharından doğrudan etkilenen ve Mübarek yönetiminin devrilip yeni iktidarın demokratik seçimlerle belirlenmesinin kısa bir süre için de olsa mümkün hale geldiği Mısır’da ise Türkiye’nin müdahalelerini meşrulaştıran, dolayısıyla normatif bütünleşme imkanını sürdüren husus, kimlik atfının hem Yüksek Askeri Konsey yetkilileri tarafından hem de Muhammed Mursi hükümeti tarafından kabul görmesiydi. Üstelik Batılı ülkeler ve bölgesel aktörlerle demokratik bir siyasi yapının tesisine birlikte destek verilmekteydi. Bu da Türkiye’nin demokrasiye geçişin gerçekleşmesine ve sağlamlaşmasına yönelik müdahalelerini meşru hale getirmekteydi. Ancak askeri darbenin ardından, darbecilerin yanı sıra Batılı ve bölgesel aktörleri de kapsayan fikir ayrılıkları, kimlik atfının kabul görmediği yeni bir etkileşim zemini ortaya çıkararak Türkiye’nin demokrasi savunuculuğu konusunda yalnız kalmasına ve normatif bütünleşme imkanının ortadan kaybolmasına yol açtı. Öyle ki Türkiye konumunun meşruiyeti konusunda diğer aktörlerden destek göremez ve bu sebeple sadece değerlerin normatif gücüne yaslanır bir hale gelmişti. Bu da aslında Türkiye’nin aktif bölge politikasını Arap Baharı sürecinde sürdürebilmek açısından hem Batılı aktörlerden hem de KİK ülkelerinden kabul görmeye oldukça ihtiyaç duyar bir duruma

geldiğini açığa çıkarmaktaydı ve Mısır'daki darbe sonrasında bölgede demokratik dönüşümün imkanı açısından her ikisini de kaybettiğini göstermekteydi.

Türkiye'nin KİK ülkeleriyle etkileşimleri aslında bu dönemin önemli bir kısmında kimlik atfının gördüğü kabulü koruyabildiği ve bu nedenle normatif bütünleşme imkanının sürdürüldüğü bir tarzda ilerledi. Böylece Arap Baharına dair sağlanan uyum dolayısıyla hem ikili ilişkilerdeki gelişim ekonomik, siyasi ve askeri alandaki iş birliğine dair etkileşimlerle sürdürüldü hem de büyük ölçüde Arap Baharını destekleyecek biçimde bölgesel iş birliğini geliştirmek mümkün oldu. Bu sayede iki taraf arasında KİK çatısı altında tesis edilen stratejik diyalog mekanizması çerçevesinde de ikili ve bölgesel meselelere dair etkileşimler iş birliği doğrultusunda ilerledi ve karşılıklı olarak bunun sürdürülmesi hedefi söz konusu olabildi. Buna bir de halkın taleplerine meşruiyet atfedildiğine ve demokratik geçişin desteklendiğine yönelik söylem ve çabaların oldukça yoğun bir şekilde görüldüğü, Arap Baharı ülkelerinde muhalif hareketleri desteklemeye dönük, küresel aktörlerin de yer aldığı veya destek verdiği bölgesel ya da küresel girişim ve çabalar eşlik etti. Dolayısıyla Türkiye'nin komşularla sıfır sorun ilkesini Arap Baharını kapsayan bu dönemde komşu halklarla sıfır soruna dönüştürmesini de aslında KİK ülkeleriyle etkileşimlerindeki süreklilik mümkün kıldı. Böylece yeni kimlik atfının bölgesel ve dış politikaya dair diğer ilkelerini de bu zeminde gerçekleştirebildi. Örneğin Arap Baharı ülkelerinde demokratik geçiş süreci tamamlandığında demokrasi ile güvenlik arasında denge kurabilen yönetimlerden mevcut bir bölgesel düzen söz konusu olabilecekti. Yine bu zeminde bölge ülkelerinin yanı sıra Batılı aktörlerle ve muhalif oluşumlarla buluşarak hem çok boyutlu bir dış politika takip edebildi hem de ritmik diplomasi uygulayabildi. Demokrasinin hakim olduğu siyasi geçişlerin tamamlanması ayrıca farklı kültürlerin bir arada var olabildiği çeşitliliğe müsait zeminleri de daha fazla garanti edebilecekti. Genelde Soğuk Savaş, özeldeyse 11 Eylül sonrası süreçte Batılı aktörlerin bölgeye yaklaşımı göz önüne alındığında, demokratikleşmeyi gündeme almadan bölge ülkeleriyle ilişkiler kurmanın mümkün olmadığı bir ortamda Türkiye de bu doğrultuda hareket edip, bölgeyi evrensel değerlerle buluşturarak yumuşak güç sahibi normatif bir model kimliğini bu dönemde de yeniden üretti.

Tüm bu sürecin iş birliği içinde ilerliyor olması aynı zamanda müşterek güvenliğe birlikte katkıda bulunacak aktörlerin varlığına da işaret etmekteydi. Ekonomik karşılıklı bağımlılıksa hem KİK ülkeleriyle artırılmaktaydı hem de siyasi geçiş süreçlerine vaat edilen finansal destek sebebiyle Arap Baharı ülkeleriyle ekonomik etkileşimlerin önemli bir unsurunu teşkil edebilecekti. Ancak Mısır'daki darbenin ardından Katar haricindeki KİK ülkeleriyle bölgesel düzen ve istikrara dair

fikir ayrılıklarının ortaya çıkması tüm bu zemini, dolayısıyla Türkiye'nin normatif bütünleşmeyi ve kolektif güvenliği sağlamayı hedefleyen aktif bölge siyasetinin imkanını ortadan kaldırdı. Darbenin ardından özellikle Suriye'yle ilgili girişimler bağlamında devam eden etkileşimlerse uluslararası bir boyut da içermeleri itibarıyla KİK ülkeleri açısından bu girişimlerde yer alarak demokrasiyi desteklemeye devam ettiklerini gösterme imkanı sağlaması sebebiyle mümkün oldu. Türkiye içinse ikili ve bölgesel iş birliğine dair etkileşimleri aralarındaki kimi anlaşmazlık konularına rağmen sürdürme niyetinin bir göstergesiydi. Ancak stratejik diyalog toplantılarının ve ikili ilişkilerdeki gelişimin devam ettirilememesinin yanı sıra Mısır'la belirginleşen fikir ayrılıklarının Suriye'de daha da derinleşip demokratik geçişe dair iş birliği imkanını tamamen ortadan kaldırmasının da gösterdiği üzere normatif bütünleşmeyi sürdürmeye yetecek bir etkileşim söz konusu olmadı. Tüm bunlar AK Parti hükümetlerinin ilk dönemlerinde bölge ülkelerinden biriyle ilişkilerdeki gelişimin diğerleriyle ilişkilere olumlu yansımaya dair sürecin de bu dönemde tersine döndüğünü göstermekteydi. Zira bu ülkelerle ilişkilerdeki kötüleşme teker teker her biriyle etkileşimlere olumsuz bir biçimde yansıtılarak Türkiye'nin kimlik atfının gördüğü kabulü kaybetmesine ve normatif bütünleşmeyi hedefleyen aktif bölge siyasetine dair imkanı tamamen yitirmesine yol açtı.

SONUÇ

AK Parti hükümetleriyle birlikte Ortadoğu'yla aidiyet kuran yeni bir kimlik atfında bulunan Türkiye, kendi güvenlik ve istikrarını bölge ülkelerinin güvenlik ve istikrarının bir koşulu olarak görmeye başladı. Bu yeni kimlik atfı, geçmiş dönemlerden farklı olarak bölgesel meselelere müdahil olmayı Türkiye için mümkün hale getirdi. Bunda Ahmet Davutoğlu'nun öne çıktığı AK Partili karar alıcıların Türkiye'yi İslam medeniyeti içerisinde konumlandırıp, Osmanlı ve İslam geçmişiyle olan bağımlı yeniden canlandırmaları ve bu doğrultuda bölgeyle aidiyet kurmaları oldukça etkiliydi. Söz konusu kimlik atfının bölge ülkeleri tarafından kabul görmesi sayesinde Türkiye, normatif bütünleşmeyi hedefleyen aktif bir bölge politikası ortaya koydu. Türkiye'nin müdahil olduğu bölgesel meselelerden ilki, ABD işgali sonrası siyasi ve toplumsal istikrarı yeniden sağlama ihtiyacının öne çıktığı Irak'ta Sünnilerin seçimlere katılmasını sağlamaya dönük çabaları içerdi. Bu amaçla Iraklı Sünnilerle ABD yetkililerini bir araya getiren Türkiye, öte yandan Iraklı tüm kesimlere eşit mesafede bir yaklaşım benimseyerek Iraklı Şii ve Kürtlerle de münasebetlerini geliştirdi. İşgal sonrası hem hissettiği güvenlik kaygılarını gidermek hem de bu ülkenin güvenliğine katkıda bulunmak amacıyla Irak'a asker gönderme kararı, bu kesimler tarafından gösterilen direnç dolayısıyla ilk başta mümkün olmazken ilişkilerin gelişmesiyle Türkiye tüm Iraklılar nezdinde meşruiyet elde etti. Irak'a Komşu Ülkeler toplantılarıyla da bölge ülkeleri nazarında bölge siyasetini meşru hale getirdi. Böylece herhangi bir meselenin çözümünde müdahil olması beklenen ve bundan memnuniyet duyulan bir aktör haline geldi. Yeni kimlik atfının kabul edildiğini gösteren ve aktif bölge siyasetini mümkün kılan bu durum, Arap Baharını ortaya çıkaran demokrasi talebindeki halk hareketlerine meşruiyet atfettiği süreç sonrasında tersine döndü. Böylece ilk olarak aralarındaki sorunların çözümü için arabuluculuk rolü üstlendiği ve bunun kendileri tarafından meşru görüldüğü Irak ve Suriye, Türkiye'yi iç işlerine karışmakla ve düşmanca davranmakla itham ettiler. Osmanlı ve İslam geçmişiyle yeniden kurduğu bağımlı bölge ülkeleri nazarında meşrulaştırdığı bölge siyaseti, zamanla daha çok bölge ülkesi tarafından iç işlerine karışmak olarak algılandı. Bu da Türkiye'nin bölgesel meselelere müdahalesinden artık rahatsızlık duyulmasını beraberinde getirdi.

Nitekim bu tez, karşılıklı tehdit algısının oldukça yüksek, buna karşın iş birliğinin oldukça düşük bir seviyede olduğu bir sürecin ardından 2002-2014 yıllarını kapsayan AK Parti hükümetleri döneminde, Türkiye'nin Ortadoğu'nun Arap ülkeleriyle normatif bütünleşme arayışının yükselişini ve düşüşünü ele aldı. Bunun için de AK Partili karar alıcılar tarafından ortaya konan

yeni kimlik atfı çerçevesinde Irak, Suriye, Lübnan, Mısır ve KİK ülkeleriyle aktif bir bölge siyaseti yürütmesini mümkün kılan ve daha sonra bu imkanı ortadan kaldıran etkileşimlerini inceledi. Teorik çerçeve olarak Alexander Wendt'e ait, devletlerin güvenlik ikilemini aşmak üzere kolektif kimlik inşasına odaklanan, bilimsel realist Sosyal İnşacılık kuramından istifade etti. Bu doğrultuda normatif bütünleşme arayışının yükselişini, Ortadoğu'yla aidiyet kuran yeni kimlik atfının ve bu atfın bölge ülkeleri tarafından kabul görmesinin mümkün kıldığı, kimlik atfının gördüğü kabulü yitirmesiyle de normatif bütünleşme imkanının kaybolduğu savunuldu.

Bu doğrultuda yöntem olarak, belirli sonuçların gerçekleşmesini sağlayan mekanizmaları içeren süreçleri açığa çıkarmak üzere süreç analizinden yararlandı. Türkiye'nin yeni kimlik atfının gördüğü kabule ve kolektif kimliğin inşasına yönelik Lockeçu ve Kantçı kültür olarak adlandırılan dönemlendirmeler yapmak da bu sayede mümkün oldu. Ayrıca bölge ülkeleriyle ilişkilerinin farklı zaman dilimlerinde aldığı niteliğin sadece Türkiye'nin kendisinin düşünce, tutum ve davranışlarıyla ilgili olmadığı, bu açıdan diğer ülkelerin Türkiye'ye yönelik yaklaşımlarının da bu tezde ele alınan tüm süreç boyunca önem arz ettiği ortaya çıkarıldı. Üstelik Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki tüm bu etkileşim sürecinin sadece davranışlar üzerinde değil, aynı zamanda kimlik üzerinde üstelik sadece nedensel değil aynı zamanda kurucu etkilerde bulunduğu da gösterildi.

Etkileşimlerin seyrine dair verilerse doküman analizi tekniğiyle kitap, makale, yıllık, resmi anlaşmalar ve açıklamalar, bilimsel, ticari vb. amaçlarla hazırlanmış raporlar, analizler, değerlendirme yazıları ve yanı sıra online ya da basılı gazete vb. haber kaynaklarından elde edildi. Bu teknikle elde edilen veriler, etkileşimlere dair dönemlendirme ve dolayısıyla süreç analizi yapabilmek açısından oldukça önemliydi. Zira yeni kimlik atfının ardından kurulan etkileşimlerin seyrine ve davranışlar ile kimlikler (dolayısıyla çıkarlar) üzerindeki nedensel ve kurucu etkilerine dair veriler, bu teknikle elde edildi.

Araştırma stratejisi olarak örnek olay çalışmasından yararlandı ve bu sayede Türkiye'nin Irak, Suriye, Lübnan, Mısır ve KİK ülkeleriyle etkileşimleri incelenerek elde edilen örüntülerden yeni kimlik atfının kapsamının genişliği ortaya çıkarıldı. Böylece Türkiye'nin bölge ülkeleriyle aidiyet kuran söz konusu kimlik atfının ve bu kimliğin bölge ülkeleri tarafından kabul görmesi durumunun aktif bir bölge siyaseti yürütebilmesi üzerindeki nedensel ve kurucu etkileri tespit edildi. İncelenen örnek olaylar sayıları itibarıyla de Türkiye'nin güvenlik ve refah üreten bölgesel bir düzen tesisini içeren aktif bölge politikasının kolektif kimlik inşası bakımından bölge

ülkeleriyle yoğun ve sürekli gelişen bir etkileşim seyri yakalayıp ardından bunu kaybettiğini ortaya koymayı mümkün kıldı.

Bu doğrultuda tezin konusunun ve yönteminin belirlendiği Giriş bölümünün ardından I. Bölümde Türkiye'nin kimlik atfını ve bu atf çerçevesinde kurulan etkileşimleri normatif bütünleşme arayışının kurucu unsurları olarak değerlendirmeyi mümkün kılan Sosyal İnşacılığa dair teorik çerçeve ortaya kondu. II. Bölümde Türkiye'nin bölge ülkelerini kendine dair düşünceleri bakımından "mühim ötekiler" olarak gören ve bölgeyle aidiyet kuran kimlik atfı, bölgesel muhatapları tarafından kabul görmesini sağlayan tüm unsurları itibarıyla ele alındı. Elde edilen veriler ışığında Türkiye'nin AK Partili karar alıcılar tarafından yapılan kimlik atfının dış politika ve bölge politikasına dair çeşitli ilkeleri içerdiği, bir medeniyet perspektifine sahip olduğu ve bu açıdan Türkiye'yi geçmiş dönemlerden oldukça farklı bir biçimde daha geniş bir coğrafi ve kültürel kuşatıcılığa sahip bir konuma yerleştirdiği; bu kimlik atfının kabul görmesini ve bunun da ötesinde kabul görmesi için teşvik edilmesini sağlayacak biçimde Türkiye'ye normatif model ve yumuşak güç rollerinin atfedilmesini mümkün kılan nitelikler barındırdığı; bölgenin ve bölge ülkelerinin esenliğini kendi esenliğinin kaynağı olarak görmesini sağlayacak biçimde Ortadoğu'yu kuşatan bir çıkar tanımını içerdiği; düzen kurucu bir etkileşim biçiminin bir tezahürü olarak da bölgesel istikrar ve refaha dair sahip olduğu düşüncelerle birlikte ekonomik ilişkilere dair yaklaşımının da bu kimlik atfının bir parçasını teşkil ettiği sonucuna ulaşıldı.

Bu tezin III. Bölümündeysen Türkiye'nin yeni kimlik atfı doğrultusunda Irak, Suriye, Lübnan, Mısır ve KİK ülkeleriyle birbirlerine dair egemenlikleri ve şiddet kullanımıyla ilgili düşüncelerinin değiştiği, Lockeçu kültür olarak nitelendirdiğimiz 2002-2007 arasındaki etkileşimleri ele alındı. Bu dönemde Türkiye'nin söz konusu ülkelerle ilişkilerinin niteliğini Lockeçu kültür olarak nitelendirmemizin gerekçesi egemenliklerin karşılıklı olarak tanınmasıydı. Şiddet kullanımının meşruiyeti ve gerektiğinde başvurulması veya başvurulmasına göz yumulan bir yöntem olmasıysa bunun ötesine geçen bir kültüre mani olduğundan, aktörlerin şiddet kullanımına çıkar hesaplarına göre karar verebildikleri, ikinci derecede içselleştirilmiş bir Lockeçu kültürün mevcudiyetine işaret etmekteydi. Nitekim bu bölümde elde edilen veriler ışığında Türkiye'nin bölgesel meselelere güvenlik üreten istikrarlı bir bölgesel düzenin tesisine imkan sağlayacak biçimde bölge ülkeleriyle müşterek çözümler önermesinin bölgeyle aidiyet kuran yeni kimlik atfının kabul görmesini de beraberinde getirdiği tespit edildi.

Böylece aktif bir bölge siyaseti ortaya koyan Türkiye, bölge ülkeleriyle karşılıklı olarak egemenlikleri ve şiddet kullanımına dair düşüncelerinin dönüşmesini sağladı. Bu sayede bu bölümde egemenlikler bakımından statükoyu muhafaza etmeye odaklanan aktörler olarak Türkiye ve bölge ülkelerinin ilk başta çıkarları itibariyle statüko yanlısı iken kimlikleri itibariyle statükocu olduklarını savunmak mümkün hale geldi. Bunun anlamı ise bölgesel istikrarsızlık ve tehditler karşısında söz konusu aktörlerin birbirlerine şiddete dayanmayan bir var olma hakkı tanımaya başladığıydı ve bu sayede aralarındaki anlaşmazlıkların çözümü de şiddet içermeyen yöntemlerle mümkün olabilecekti. Bu da artık üçüncü derecede içselleştirilmiş bir Lockeçu kültürün hakim olduğunun işaretiydi. Bu çerçevede bu bölümde Türkiye'nin Irak ve Suriye'yle karşılıklı tehdit algılarından ziyade iş birliği alanlarına odaklanmayı tercih eden ilişkilerinin, Lübnan'la hem bu ülkenin hem de bölgenin istikrarına katkıda bulunmayı hedefleyen münasebetlerinin, Mısır'la ve KİK ülkeleriyle bölgesel güvenlik ve istikrara katkıda bulunan iş birliğinin ikili ilişkilere de olumlu yansımalarının kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarını harekete geçiren etkileşimleri mümkün kılarak bu dönüşümü sağladığı ortaya çıkarıldı.

Türkiye'nin söz konusu bölge ülkeleriyle bu dönemde başlattığı ilişkilerindeki gelişim sonraki süreçte de devam etti. Nitekim IV. Bölümde ikili ilişkilerde şiddet kullanımını sınırlandırmanın ötesine geçilip bölgesel istikrarsızlıklardan kaynaklanan ortak tehditler dolayısıyla kolektif güvenlik ilkesi çerçevesinde iş birliği yapılmasına binaen Kantçı kültür olarak nitelendirdiğimiz 2008-2010 arası dönem ele alındı. Kantçı kültürü mümkün kılan iki husustan ilki olan çoğulcu güvenlik toplumu ilkesi, bir önceki dönemde kimlikleri itibariyle statükocu hale gelen aktörlerin birbirlerine şiddete dayanmayan bir var olma hakkı tanıyarak aralarındaki sorunları müzakereyle çözebilir duruma gelmeleriyle karşılanmaktaydı. İkinci husus olan kolektif güvenlik ilkesiyse Türkiye'nin müşterek güvenlik ilkesi çerçevesinde gerçekleşen iş birlikleri sayesinde bölgesel istikrarsızlıkların doğurduğu tehditlere karşı, küresel ve bölgesel güvenliğe katkı sağlayacak şekilde istikrar ve refah üreten bölgesel bir düzenin kurulmasına yönelik çabalarla sağlanmaktaydı.

Bu bölümde Kantçı kültürün ikinci derecede içselleştirilmiş haliyle söz konusu döneme hakim olduğu savunuldu zira aktörlerin bölgesel sorunlara aralarındaki ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel ilişkileri geliştirerek müzakereye dayalı barışçıl yöntemlerle çözümler üretmesi ve bu etkileşimlere süreklilik kazandırarak istikrarlı bir bölgesel düzene dair çabalar sergilemeleri, bu sırada kimlik atıfları konusunda da davranış ve beklentilerine istikrar kazandıracak biçimde bir kararlılık sergilemeleri durumu söz konusuydu. Türkiye tüm yönleriyle yeni kimlik atfını ve

bölgesel muhataplarını mühim ötekiler olarak görmeyi bu dönemde de sürdürdü. Bunun en önemli tezahürü de düzen kurucu bir aktör olarak bölgesel düzen konusundaki gayretleriydi ki bu dönemde stratejik diyalog ve bölgesel entegrasyon mekanizmalarının tesisine sonuçlandı. Bu sayede bölgeyle aidiyet kuran ve bölgesel sorunların çözümüne katkıda bulunmayı tarihi sorumluluğu olarak addeden kimlik atfı da gördüğü kabulü sürdürerek Türkiye'nin aktif bölge siyasetinin ve bölgesel meselelere müdahil olmasının imkanını oluşturmaya devam etti. Ayrıca kolektif kimliğin nedensel mekanizmaları da kurulan etkileşimlerle dönem boyunca devrede tutuldu. Bu doğrultuda bu bölümde Türkiye'nin Suriye ve Irak'la ikili ilişkilerde güven sorununu ortadan kaldıran ve bölgesel güvenlik ve istikrara dair iş birliği içine giren, Lübnan'ı da buna dahil eden, Mısır ve KİK ülkeleriyle sahip olunan imkanlar sayesinde istikrar ve kolektif güvenliğe dayalı bölgesel düzen tesisine yönelik çabaları zirvesine çıkaran, tüm bu aktörlerle ilişkileri farklı kurumsal seviyelerde olmakla beraber stratejik ortaklık seviyesine çıkaran etkileşimlerle nedensel mekanizmaların devrede tutularak Kantçı kültürün mümkün olduğu sonucu elde edildi.

Bu tezin “Bölge ülkeleriyle gelişen ilişkiler, neden yine AK Parti iktidarı döneminde canlılığını yitirdi ve normatif bütünleşme imkanını kaybetti?” sorusuna cevap aranan V. Bölümünde Türkiye'nin söz konusu ülkelerle etkileşimlerinde yeni kimlik atfının gördüğü kabulü yitirmesi dolayısıyla normatif bütünleşme imkanını kaybettiği, şiddet kullanımının meşru görüldüğü bir düzeye geri dönülmesi nedeniyle Kantçı kültürden Lockeçu kültüre dönüş olarak tanımlanan 2010-2014 arası dönem değerlendirildi.

Bu bölümde Arap Baharını ortaya çıkaran halk hareketlerinin demokratik reform taleplerinin karşılanması ve bölgesel düzenin halklarının rızasına dayanan demokratik yapılardan oluşması konusunda yaşanan görüş ayrılığının, Türkiye ile bölge ülkelerinin birbirilerinin egemenliklerine ve şiddet kullanımına dair düşüncelerini kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarını akamete uğratan biçimde değiştiren etkiler doğurduğu savunuldu. Bunun da aslında Türkiye'nin kimlik atfının artık kabul görmemesinin bir sonucu olduğu ve bölge ülkelerince demokratikleşmeye gösterilen dirençle iki taraf arasındaki tür ve rol kimliklerinden kaynaklanan bir krizi açığa çıkardığı savunuldu. Böylece Türkiye'nin kimlik atfını sürdürmesine rağmen sıfır sorun gibi kimi ilkeleri uygulamakta zorlandığı, davranışlar konusundaki beklentiler farklılaştığı için kimlik atflarının istikrarlı bir şekilde sürdürülemediği bir durumla karşılaştığı ve bunun sonucunda normatif bütünleşmeye dönük aktif bölge siyasetini sürdürme imkanını kaybettiği tespit edildi. Bu çerçevede bu bölümde Türkiye'nin kimlik atfını sürdürmesine rağmen Arap Baharını ortaya çıkaran demokratik reform talebindeki halk hareketlerinin de etkisiyle demokratik siyasi yapılara

dayalı bölgesel bir düzen tesisi konusundaki düşüncelerinin öncelikle Irak'la ve Suriye'yle ilişkilere olumsuz yansıdığı ortaya çıkarıldı. Irak'la ve Suriye'yle kötüleşen ilişkilerin, bölgesel istikrar açısından istikrarına önem verilen Lübnan'la ilişkileri de etkisi altına alarak Türkiye'nin bu ülkeyle ilişkilerinin kopmasına yol açtığı tespit edildi. Mısır ve KİK ülkeleriyle ilişkilerinde demokratik yapılara dayalı bölgesel bir düzenin tesisine yönelik iş birliği sayesinde bu bölümde değerlendirilen dönemin önemli bir kısmında normatif bütünleşmeyi hedefleyen aktif bölge siyasetini mümkün kılan etkileşimleri içerdiği, ancak Mısır'daki askeri darbenin ardından bu ülkelerle bu yöndeki etkileşimlerin sona erdiği sonucuna ulaşıldı.

Türkiye ile bölge ülkelerinin birbirlerine bakışlarındaki değişim, sahip oldukları imkan ve kapasitelere bakıştaki değişimi de aslında beraberinde getirdi. Nitekim sadece askeri kapasiteler değil sahip olunan tüm imkanlar, tehdit veya rekabet unsuru olarak görülmekten ziyade iş birliğinin temeli haline getirildi. 2002-2007 arası dönemi Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde Lockeçu kültürün ikinci derece içselleştirilmiş halinden üçüncü dereceye çıkışı temsil ettiğini savunmayı da bu durum mümkün kılmaktaydı. Bu da Türkiye'nin bölgesel iş birliğini bölgesel sorunların çözümünden ibaret görmeyen, ikili ilişkilere de bölgesel bir boyut atfedip ekonomik, ticari, siyasi, kültürel ve güvenlikle ilgili tüm etkileşimleri istikrar, refah ve güvenlik üreten bölgesel bir düzenin tesisi hedefiyle gerçekleştiren yaklaşımının, dolayısıyla kimlik atfının kabul gördüğünü ortaya koymaktaydı. Türkiye'nin normatif bütünleşmeye dönük aktif bir bölge politikası yürütmesi de bu sayede mümkün oldu. Kolektif kimliğin nedensel mekanizmaları da bu sırada harekete geçirildi zira Türkiye bölgesel sorunlarla nasıl baş edilmesi gerektiğini söyleyebildi. Böylece bir yandan stratejik etkileşim devreye girerken bir yandan bölgesel dönüşüm ihtiyacının da etkisiyle homojenleşme mekanizması harekete geçirildi. Bu aynı zamanda ekonomik kalkınması, gelişmişlik seviyesi ve Batı'yla kurumsal ilişkileri itibarıyla da Türkiye'nin yeni kimlik atfının kabul gördüğünü göstermekteydi. Bölgede istikrar, refah, barış ve güvenliğin artırılması tüm bölge ülkelerini etkileyeceği için müşterek kader mekanizmasının da devreye sokulduğunu söylemek mümkündür. Bir girişim veya politikanın sonucu, örneğin Türkiye'nin bir ülkeyle ekonomik ilişkilerini geliştirmek istemesi ya da bir soruna bölgesel düzeyde çözüm bulma çabası diğer aktörün de kararını gerektirdiğinden, ayrıca ekonomik etkileşimler yoğunlaşmaya başladığından, karşılıklı bağımlılık mekanizması da bu dönemde devreye girmişti. Bu mekanizmaların bu dönemde ilişkilerin kültürü üzerindeki etkisiyse aktörlerin kim olduklarına ve sahip oldukları imkanlara dair düşüncelerini değiştirerek egemenlikler bakımından kimlikleri itibarıyla statükocu aktörlerden oluşan Lockeçu kültürün

üçüncü derecede içselleştirilmiş halini mümkün kılması oldu. Bunu bir sonraki aşamaya taşıyansa Türkiye'nin kimlik atfının ve etkileşimlerin süreklilik arz etmesiydi.

Lockeçu kültür, ortak tehditler karşısında güç birliği yapmayı ve bu tehditler var olduğu sürece de ötekine karşı şiddet kullanımını sınırlandırmayı gerektirdiğinden, tehdidin ortadan kalktığı durumda şiddetin meşruiyeti de geri gelebilirdi. Diğer bir ifadeyle Lockeçu kültürde güçlü normlar yoktu. Normları güçlendirecek olansa etkileşimlerdeki süreklilikti. Aynı zamanda bölgesel bir düzeni mümkün kılacak olan da bu süreklilikti. Nitekim 2008-2010 arası, Kantçı kültür olarak nitelendirilen dönemde etkileşimlerin süreklilik kazandığı görülmekteydi. İkili sorunların iş birliği imkanına dönüştürülmesi, sorunların müzakere yoluyla çözülebildiğini ortaya koymaktaydı ki bu da Kantçı kültürün çoğulcu güvenlik topluluğu ilkesini karşılamaktaydı. Ayrıca sadece Türkiye ile ilişkilerdeki sorun kaynakları değil bölge ülkelerinin kendi aralarındaki sorunların da barışçıl çözümü söz konusu olabilmekteydi. İkili ve bölgesel düzeydeki tüm iş birliği çabaları da bölgesel istikrarı hedeflemeyi sürdürmekteydi. Bu da Kantçı kültürü mümkün kılacak kolektif güvenlik ilkesinin de karşılandığını göstermekteydi. Ancak henüz ortada güçlü normlar ve kolektif bir bütünü temsil eden "biz" olma durumu yoktu. Yine de aktörlerin bölgesel istikrarsızlıkları önleyip güvenliği sağlamak için iş birliğini kendiliklerinden devam ettirmeleri dolayısıyla Kantçı kültürün ikinci derecede içselleştirilmiş halinden bahsetmek mümkündür. Yani Türkiye ve bölge ülkeleri çıkarlarını gerçekleştirmek için stratejik bir hesapla hem anlaşmazlıkların barışçıl müzakereye dayalı çözümünü tercih etmekte hem de diğerinin de öyle davranacağını düşünerek kolektif güvenlik için iş birliğine dayalı etkileşimlerini geliştirmekteydi. Böylece güçlü normlar olmasa da aktörler birbirlerinin dostuymuş gibi davranmaktaydılar. Zira bölgesel istikrar, refah ve güvenlik hep birlikte yararlanmaktaydılar. Bu da Türkiye'nin kimlik atfının müşterek güvenlik ilkesi etrafında kabul görmeyi sürdürdüğünü göstermekteydi.

Nitekim bu sayede Türkiye, Irak'la artık karşılıklı güvenlik tehdidi oluşturmamanın ötesine geçip güvenlik iş birliği yapabilir hale geldi. Bu sayede aralarındaki etkileşim bir mekanizmayla kurumsallaşmaya başlayarak stratejik bir nitelik kazanırken ekonomik ilişkilerinde de bölgesel ve küresel entegrasyon doğrultusunda ilerlemeler kaydettiler. Bu sırada ülkenin istikrarına katkıda bulunmak üzere Türkiye, meşru görülen müdahalelerde bulunmaya da devam etti. Suriye de artık karşılıklı güvenlik tehditlerinin ele alındığı bir ülke olmaktan çıkmış, bu ülkenin başkalarıyla sorunlarına çözüm üretmek amacıyla Türkiye'nin arabuluculuğunda bölgesel istikrara birlikte katkıda bulunulan bir ülke haline gelmişti. Etkileşimlerin ticaretten askeri iş birliğine dek geldiği seviye, Suriye'yi bölgesel entegrasyon girişimlerinin bir ortağına dönüştürmüş ve ikili ve bölgesel

iş birliği çabalarıysa stratejik diyalog mekanizmasıyla taçlandırılmıştı. Lübnan hala bölgesel istikrar için iç istikrarı korunması gereken bir ülkeydi ve bu yöndeki müdahaleleri meşru görülmeyle devam etti. Bu sebeple Lübnan da ekonomik entegrasyona yönelik politikalarda yerini aldı. Mısır ile de kolektif güvenliği sağlamaya dönük bölgesel düzen tesisi çabaları ilişkilerin stratejik ortaklık seviyesine yükseltilmesiyle sürdürüldü. Üstelik bölgesel ekonomik entegrasyon hedefleri doğrultusunda Mısır önemli imkanlara sahipti ve bu dönemde ekonomik etkileşimler bu imkanlardan yararlanılarak ilerletildi. Bölgesel iş birliğiyse Türkiye'yle birlikte Mısır'ın da bölgesel konumunu güçlendirecek biçimde sürdürüldü. KİK ülkelerine gelince, Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkileri de istikrarlı ve güvenlik üreten bölgesel bir düzen vizyonu ile gelişmeye devam etti. Nitekim aktif bölge siyasetini mümkün kılacak biçimde kimlik atfının kabul görmeye devam ettiğinin en önemli göstergesi de KİK çatısı altında stratejik diyalog mekanizmasının tesisi oldu. Türkiye'nin bu dönemde de bölge ülkeleriyle etkileşimleri ikili düzeyde dahi bölgesel düzene yapılan katkı göz önünde bulundurularak gerçekleştirildi. Bu doğrultuda ekonomik ve ticari ilişkiler, ulusal çıkarları gerçekleştirmek kadar refaha dayalı bir bölgesel düzen hedefiyle de yürütüldü. Üstelik içeride ekonomik istikrar sağlanırken dünya ekonomisiyle bütünleşerek bölgesel dönüşüm ihtiyacının da tedricen karşılanacağı düşünüldü.

Türkiye bu dönemde de bölgesel muhataplarına ne yapmaları gerektiğini söyleme imkanını elinde bulundurdu ki arabuluculuk girişimlerinin bir kısmı bunun bir tezahürüydü. Bölge ülkelerinin Türkiye'nin telkinlerine kulak vermelerinin sebebi ise bölgesel düzen konusundaki düşüncelerini paylaşıyor olmaları ve kimlik atfını kabul etmeleriydi. Böylece Türkiye'nin herkesin çıkarı ve güvenliği doğrultusunda hareket ettiğine inandılar ve bu yönde hareket etmeyi çıkarları olarak gördüler. İlişkilerin çeşitli mekanizmalarla kurumsallaşarak stratejik ortaklık seviyesine çıkarılmasıysa yine paylaşılan bölgesel düzen hedefi doğrultusunda ikili ve bölgesel iş birliğinin kolektif güvenliğe katkıda bulunacak biçimde geliştirilmek istendiğinin en önemli göstergesiydi. Böylece kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarının da devrede kalmaya devam ettiğini savunmak mümkün hale gelmekteydi. Kolektif güvenlik herkes için güvenlik demektir ve bu yönde bir bölgesel düzenin tesisi herkesin katılımını gerektirmekteydi. Bu da hem müşterek kader hem de karşılıklı bağımlılık mekanizmasının canlılığını göstermekteydi. Homojenlik mekanizmasıysa bölgesel dönüşüm ihtiyacının devam ettiği bu dönemde bölgesel istikrara her türlü etkileşim ve iş birliği düzeylerinde katkıda bulunularak devrede tutulmuştu. Türkiye'nin bölge ülkelerine yönelik reform telkinlerinin azaldığı bu dönemde onlardan bu yöndeki beklentisini rol atfına tabi kıldığını söylemeyi bu durum mümkün kılmaktaydı zira bölgesel

istikrara katkıda bulunan bir aktörün bunu ileride de devam ettirmek üzere ihtiyaç duyulan reformları dünyanın geri kalanıyla bütünleştikçe tedricen hayata geçireceğine inanılmıştı. Kolektif kimliğin zorunlu mekanizması olan kendi kendini sınırlandırma ise önceki döneme hakim, kimlikleri itibariyle statükocu aktörlere dayanan Lockeçu kültürün adeta doğal bir sonucu olarak devam etmekteydi zira artık şiddeti meşru görmemenin yanı sıra diğerlerinin güvenliğini kendi güvenliği olarak kabul etme durumu söz konusuydu. Kantçı kültürün bu seviyede devamı, etkileşimlerdeki ve kimlik atıflarındaki süreklilik dolayısıyla aktörlerin hiçbir şekilde birbirlerinden tehdit algılamamalarını, bir sonraki dereceye yükselmesiyle etkileşimlerin ve kimlik atıflarının istikrar kazanıp güçlü normlar ortaya çıkarmalarını gerektirmekteydi. Ancak Türkiye'nin ilerleyen süreçte bölge ülkeleriyle etkileşimlerinde, kimlik atfının gördüğü kabulü yitirmesi dolayısıyla kopuşlar söz konusu oldu.

Etkileşimlerdeki kopuşun nedeni, Arap Baharının sistemik bir süreç olarak Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkileri üzerinde olumsuz bir etki göstermesiydi. Zira Türkiye'nin Arap Baharını ortaya çıkaran demokratik reform taleplerine atfettiği meşruiyet ve demokratik yönetimlere dayalı bölgesel düzen düşüncesi, bölge ülkeleri tarafından tehdit olarak algılandı ve şiddet kullanımının meşruiyeti geri döndü. Arap Baharının bölge ülkeleri tarafından tehdit olarak algılanması kaçınılmaz bir durum değildi. Nitekim KİK ülkelerinin sonradan vazgeçseler de bu taleplere uzunca bir süre verdikleri destek, bunu göstermekteydi. Diğer bir ifadeyle bölge ülkelerinin ve Türkiye'nin bu sürece gösterdikleri tepkiler, kendi tercihlerinin bir ürünüydü ve farklı bir tercihte bulunmaları da mümkündü. Ancak tehdit olarak algılamaları, 2011-2014 arası dönemi Kantçı kültürden Lockeçu kültüre düşüş dönemi olarak belirledi. Bu durum düşüncelerin dağılımını da etkiledi ve bir önceki dönemde Türkiye iş birliğinin güçlendirilmesi gereken bir aktör olarak görülürken ve sahip olduğu imkanları aktif bölgesel politikası doğrultusunda kullanması meşruiyet arz ederken, bu dönemde artık “bölge ülkelerinin iç işlerine karışan,” “hegemonya arayışında olan” ve “düşmanca davranan” bir aktör olarak görülmeye başladı. Demokratik nitelikleri ve Batı'yla ilişkileri de yumuşak gücünün kaynakları olmaktan çıktı. Üstelik bölge ülkelerinin Arap Baharına ve demokratik reformlara direnç göstermeleri, Türkiye'yi artık bir model olarak görmelerini de engelledi. Önceki dönemlerde kolektif güvenliğe dönük bölgesel bir düzen tesisi hedefiyle geliştirilen iş birlikleriyse kendisinden tehdit algılanan bir aktörle yürütülmesi imkansız bir duruma dönüştü.

Ancak Türkiye'nin demokrasi taleplerine birlikte meşruiyet atfettiği küresel ve bölgesel aktörleri bu dönemin uzunca bir kısmında bulmaya devam etmesi, normatif bütünleşme çabalarını bir süre

daha sürdürmesini sağladı. Zira bu sayede kimlik atfını kabul etmeyi bırakan aktörlerin yerlerine kendisiyle etkileşimlere önem veren yeni aktörlerin geleceğine inanmıştı. Ancak bu dönüşümü sağlamanın aksine demokrasi taleplerine birlikte destek verdiği aktörleri de kaybetti. Böylece Türkiye'nin AK Parti hükümetleri döneminde normatif bütünleşme arayışında olduğu ve kolektif güvenliği sağlayacak biçimde bölgesel bir düzen tesis etmek üzere etkileşimler kurmak istediği tüm aktörlerle kolektif kimlik inşa etme imkanı ortadan kalktı.

Bölgesel aktörlerin her biri, her ne kadar Türkiye kimlik atfını değiştirmese de eskiden güven algılayıp kabul ederken artık tehdit algılayıp bu kimlik atfını reddettiler. Öyle ki tam da bu reddetme durumu Türkiye'nin dış politika ilkeleri doğrultusunda normatif bütünleşmeye dönük aktif bir bölge politikası yürütme imkanını yok etti. Böylece kolektif kimliğin mekanizmaları da devreden çıktı zira örneğin Türkiye, bu ülkeler üzerinden ikna kabiliyetini kaybederek stratejik etkileşimler kuramaz ve ne yapılması gerektiğini müzakere edemez hale geldi. Bölgesel istikrar konusundaki görüş farklılıklarıysa artık davranışlar ve kararlar konusundaki iş birliği ve uyumu sona erdirdiği için müşterek kader ve karşılıklı bağımlılık mekanizmasını da devreden çıkardı. Ekonomik ve ticari ilişkiler, ilişkilerdeki gelişim sürecinin nedensel etkileri olarak varlıklarını devam ettirseler de normatif bütünleşmeyi sağlayacak bir etkileşim olmaktan, kimlik atflarının reddi sebebiyle çıktılar. Bu ortamda güvenlik üreten bölgesel bir düzene yönelik etkileşimlerin sona ermesi, ilişkilerin kültürel seviyesinin yeniden Lockeçu kültürün ikinci düzeyine düşmesini beraberinde getirdi. Öyle ki Türkiye'nin Suriye'de rejim değişikliği için şiddet kullanımını desteklemesi ama ABD ve Rusya'nın varlığı dolayısıyla bunu tek başına yapamaması dolayısıyla sadece Suriye örneğinde birinci dereceden bahsetmek de mümkündü. Şiddetin tüm aktörler nazarında meşru görüldüğünün göstergesiye Türkiye'nin özellikle Suriye ve Irak'ın durumundan algıladığı tehdide rağmen bölge ülkeleriyle bu tehdide karşı sonuç odaklı herhangi bir güvenlik iş birliği yapamamasıydı. Ortada birlikte çaba gösterilecek bir düzen hedefi kalmayınca homojenleşme mekanizmasından bahsetmek de imkansızlaşmaktaydı. Nitekim artık düşüncelerin dağılımı, Türkiye ile bölge ülkelerinin birbirlerinin sahip oldukları imkan ve kapasitelerden istifade ederek iş birliği yapmalarına mani bir durum ortaya çıkarmıştı. Türkiye'nin normatif bütünleşmeye dönük aktif bölge politikasını mümkün kılan, egemen devletlerden müteşekkil bölgesel bir yapıydı. Ancak Arap Baharı sonrasında eylemlerinin kısıtlayan da yine aynı yapı oldu.

Böylece Lockeçu ve Kantçı kültürlerin hakim olduğu savunulan bölümlerle "AK Parti hükümetleri döneminde Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerindeki gelişim nasıl mümkün oldu

ve normatif bütünleşme imkanı doğurdu?” sorusuna şu cevabı vermek mümkün hale geldi: Türkiye, kendisine yeni bir kimlik atfında bulunduğu sürecin en başında olumlu karşılanarak kimlik atfının tüm boyutları itibariyle kabul gördü. Bunda muhataplarına güvenlik ve istikrar vaat etmesi oldukça etkiliydi. Nitekim kurulan etkileşimler de bu hedefi birlikte gerçekleştirme imkanı sağladı. Bölgesel istikrarsızlıklardan algılanan tehdidin zayıfladığı, güvenliğin gelişen iş birlikleri sayesinde güçlendiği süreçte de normatif bütünleşmenin imkanı gelişerek arttı. Kimlikler ve davranışlar konusundaki beklentiler belirli oranda istikrar kazandı. Zira Türkiye’nin AK Parti hükümetleriyle birlikte ortaya koyduğu yeni kimlik atfı, egemen eşit devletlerin birbirleriyle egemenliklerini yeniden üretmek üzere etkileşimlere girdiklerine dair kolektif bilginin bunun kiminle ve ne şekilde olacağına dair kararı kendilerinin verdiğine dair müşterek bilgiyle kesiştiği noktada, bölge ülkelerine kendisiyle egemen devletlere dayalı bölgesel bir düzen tesisi yönünde etkileşimler kurabilecekleri mesajını vererek egemenlikleri bakımından istikrar ve güvenlik endişelerini giderdi.

Kantçı kültürden Lockeçu kültüre düşüşün söz konusu olduğu son bölümde ise “Bölge ülkeleriyle gelişen ilişkiler, neden yine AK Parti iktidarı döneminde canlılığını yitirdi ve normatif bütünleşme imkanını kaybetti?” sorusuna şu cevap verildi: Kolektif kimliğin imkanı aktörlerin birbirlerinden tehdit algılamamasına bağlıydı. Ancak Arap Baharı süreci, Türkiye’nin daha önce bölgeye müdahalelerini meşrulaştıran sahip olduğu tüm özelliklerini birer tehdit kaynağına dönüştürdü ve normatif bütünleşmeye dönük etkileşimlerin imkanını ortadan kaldırdı. Sahip olduğu özellikleri değerli bulunurken iş birliğinin önemsendiği Türkiye, muhataplarının bu özelliklerine dair düşüncelerin değişmesiyle aktif bir bölge politikası yürütme imkanını da kaybetti. Böylece Türkiye’nin normatif bütünleşmeye dönük aktif bölge politikası üzerinde yeni kimlik atfıyla beraber bölge ülkeleriyle etkileşimlerinin de kurucu bir etkisi olduğu ortaya çıkmaktaydı.

Ayrıca cevabı aranan spesifik sorular ise şöyleydi:

- Türkiye, bölge ülkeleriyle neden iş birliği yapmak istedi? Ortadoğu söz konusu olduğunda iş birliği Türkiye için bir zorunluluk mu yoksa sadece bir seçenek midir?
- Türkiye bu dönemde bölge ülkeleriyle iyi ilişkilerini sürekli hale getirmek için ne gibi enstrümanlara başvurdu? Bu ilişkilerin kimlikler üzerinde nasıl bir etkisi oldu?
- Türkiye’nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde norm önerme kapasitesi nedir?

- Ulusal çıkarlar bu ilişkileri ne şekilde ve ne kadar etkiledi? Türkiye'nin ulusal çıkarları ile bölge ülkelerinin çıkarları arasında nasıl bir etkileşim oluşturuldu?
- Bölgesel düzeyde materyal yapıların dağılımı, bu ilişkileri ne şekilde etkiledi?

Türkiye bölge ülkeleriyle iş birliğini geliştirmek istedi zira bu hem güvenlik ve ekonomik çıkarlarını karşılayacaktı hem de Türkiye'nin bölgesel ve küresel konumunu güçlendirecekti. Ayrıca kendisini ait hissettiği bir bölgeyle etkileşim kurmuş ve bölgenin istikrar ve refahına katkıda bulunarak bu konudaki samimiyetini göstermiş olacaktı. Bu da kendisine daha fazla güvenlik, istikrar ve refah olarak geri dönecekti. Bu açıdan Ortadoğu söz konusu olduğunda iş birliğinin Türkiye için hem bir zaruret hem de bir tercih olduğunu söylemek mümkün hale gelmekteydi. Zira ticaret hacmini artırmak açısından bir tercihken güvenlik kaygılarını gidermek açısından bir zaruretti. Elbette bölge ülkeleriyle ilişkilerin özellikle AB üyelik süreci itibarıyla Batılı aktörlerle ilişkilerinden etkilendiği ve bu durumun, örneğin ikili ilişkilerdeki sorunların iş birliği içinde barışçıl çözümünü bir zaruret haline getirebildiği tespitini yapmak da mümkündü.

Türkiye bu dönemde bölge ülkeleriyle iyi ilişkilerini sürekli hale getirmek için sahip olduğu tüm imkanlarını istihdam etti ve meşru görülebilecek tüm adımları attı. Örneğin bir yandan stratejik diyalog mekanizmaları kurarken bir yandan da toplantı ve girişimlere öncülük etti. Ekonomik ve ticari kapasitesini muhataplarıyla bu alanlardaki etkileşimlerini geliştirmek için öne çıkardı. İnşaat firmaları başta olmak üzere özel sektör aktörlerini dış politikanın önemli bir aracı haline getirdi. AB üyelik sürecini, Doğulu ve Batılı kimliklerini ve Batılı örgütlerle kurumsal üyeliklerini, bölgesel istikrar ve güvenliğe katkıda bulunmak amacıyla mümkün olduğunca kullandı. İyi ilişkiler devam ettiği sürece de kimlikler üzerinde istikrar kazandırıcı bir etki gösterdi ve eylemlerinin tahmin edilebilirliğini güçlendirdi.

Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde norm önerme kapasitesiyse kimlik atfının kabul edilmesiyle sınırlıydı. Diğer bir ifadeyle kimlik atfının kabul görmesini sağlayan koşullar, norm önerme kapasitesini de belirlemekteydi. Ancak Türkiye bunu kimi zaman ne yapılması gerektiğine dair ikna ve bilinçlendirme benzeri stratejik pratikleri kullanarak kimi zaman da bölgesel düzen tesisine yönelik etkileşimler sırasında rol atfında bulunarak yapabildi. Lakin kimlik atfının gördüğü kabulü yitirmesiyle bu yeteneğini de kaybetti.

Türkiye uluslar çıkarlarını da karşılamak üzere bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye önem verdi ancak bu çıkarları karşılamamanın yolu sadece ilişkileri geliştirmekten geçmemekteydi. Örneğin geçmişte olduğu üzere Suriye'den algıladığı tehdidi askeri kapasitesini artırarak ve

güvenlik ittifakları kurarak da gerçekleştirebilirdi. Ekonomik çıkarlarını bölge ülkelerine yönelmek yerine zengin Batılı ülkelerle ticaret hacmini artırarak karşılamayı tercih edebilirdi. Ancak bu ülkelerin çıkarlarını kendi çıkarı olarak görmeyi tercih ederek kalıcı iş birlikleri kurmak istedi ve bu sayede çıkarlarını daha kalıcı bir biçimde gerçekleştirebileceğini düşündü. Kimlik atfının kabul gördüğü süreçte de bu konuda mesafe kat etti.

İnşacılıkta yapının düşüncelerin ve materyal unsurların dağılımı olduğu göz önüne alındığında materyal yapıların dağılımının da Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerini etkileyen bir husus olduğu, ancak bunun düşüncelerin dağılımıyla birlikte mümkün olduğu tespiti yapılabilir. Zira materyal bir kapasitenin varlığı kadar onun kime ait olduğu da önemlidir. Örneğin bölge ülkelerinin İran'dan tehdit algıladıkları bir durumda Türkiye'nin askeri kapasitesi etkileşimlerin gelişiminde önemli bir etken oldu. Güvenlik ve savunma iş birliği de kimi zaman savunma sanayi kapasitesinden etkilendi. KİK ülkelerinin finansal kapasiteleri ise Türkiye'nin bu ülkelerle ekonomik ve ticari ilişkilere önem vermesini sağladı. Türkiye'nin ekonomik kalkınmışlığı ise tüm ülkelerin kendisiyle ekonomik ilişkileri geliştirmek istemesini beraberinde getirdi. Dolayısıyla Türkiye'nin kimlik atfının kabul gördüğü süreçte materyal yapıların dağılımının kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarını harekete geçiren bir etki gösterdiğini söylemek mümkündür. Aynı şekilde kimlik atıflarını kabul etmeme imkanı da egemenlik haklarının yanı sıra sahip olunan materyal kapasiteyle oldukça alakalıydı.

Böylece Türkiye'nin kimlik atfının kabul görmesi, kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarını harekete geçirecek biçimde aktif bir bölge politikası yürütmesine imkan sağlayıp normatif bütünleşme arayışının yükselişini temsil ederken, kimlik atfının gördüğü kabulü yitirmesi ise bu mekanizmaların sonunu getirerek normatif bütünleşme arayışının düşüşünü temsil etti. Bu da Sosyal İnşacılıkla uyumlu bir biçimde, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinin aktörlerin kendi tercihlerinin ve bu tercihleri doğrultusundaki eylemlerinin bir sonucu olduğunu söylemeyi mümkün hale getirmektedir ki bu tezin literatürdeki yerini de Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinin seyrine dair nedenselliği etkileşim süreçlerinde araması belirler. Bu sayede Arap Baharı öncesinde ve/veya sonrasında bu ilişkileri sadece Türkiye'nin onlara yönelik davranışlarıyla açıklayan literatürdeki diğer yaklaşımlardan farklılaşır.

Bu tezin kısıtlılıklarını ise ilk olarak normatif bütünleşme çabalarının örneği olarak Türkiye'nin aidiyet hissettiği Avrupa veya Orta Asya gibi başka coğrafyalara bakmaması oluşturur. Egemenliklerine karşılıklı olarak saygı gösteren aktörlerin aralarındaki örneğin sadece ekonomik

etkileşimleri dolayısıyla dahi karşılıklı bağımlılık mekanizmasının devreye girmesiyle kolektif kimlik inşasına dair bir süreçten bahsetmek oldukça muhtemeldir. İkinci kısıtlılığı ise Türkiye'nin sadece Ortadoğu ülkeleriyle etkileşimlerine odaklanması oluşturur. Oysa ABD ve AB ülkeleriyle ilişkiler, daha uzun vadeli ve kimlikler ve davranış beklentileri bakımından daha istikrarlı bir süreci kapsamaktadır. Üstelik ilişkilerin hem ekonomik ve ticari münasebetler açısından yoğunluğu hem de NATO vb. örgütlerdeki üyelikler dolayısıyla kurumsal niteliği itibarıyla kolektif kimliğin nedensel mekanizmalarını harekete geçirecek etkileşimler tespit etmek bakımından araştırılmayı gerektirmektedir. Bu tezin bir diğer kısıtlılığını ise Türkiye'nin söz konusu ülkelerle etkileşimlerinde sadece 2002-2014 arası döneme bakması oluşturur. Bu dönemin yeni bir kimlik atfıyla başlaması dolayısıyla bunu yapmak her ne kadar meşru olsa da aktörlerin kimliklerini öğrenmeye başladıkları önceki süreçte normatif bütünleşmeye dönük etkileşimlerin söz konusu olmadığını iddia etmek kolay değildir. Sonraki süreçteyse egemenlikler şiddet kullanımının büyük ölçüde sınırı olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla imparatorluktan ulus devletlere geçişin söz konusu olması ve kurumsal ve tür kimliklerinde dönüşümü içermesi bakımından önceki dönemlerin Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerindeki etkilerini tespit etmek önem arz etmektedir.

Bu tezin son kısıtlılığını ise teorik çerçevesi oluşturur; zira sunduğu kavram setiyle bir güvenlik sağlama biçimi olarak normatif bütünleşmeye ve kolektif kimlik inşasına odaklandığı ve bir gelişim seyri varsaydığı için bunun dışındaki etkileşim biçimlerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Üstelik bu, anlaşmazlıkların da paylaşılan düşünceler tarafından belirlendiğini söylemesine rağmen böyle olmaktadır. Bunun bir nedeni, Sosyal İnşacılığın, aktörlerin bir üst kültüre yükseldikten sonra tekrar geldikleri alt kültüre düşmelerinin pek de olası olmadığını, yine de söz konusu olsa bile üst kültürün sağladığı imkanları gördükten sonra alt kültürü terk etmek isteyeceklerini varsayması olabilir (Wendt, 2003). Bir diğer nedeni ise iş birliği yapmanın maliyeti olabilir (Wendt, 1999). Türkiye ile bölge ülkelerinin ilişkilerinde de bunun böyle olup olmayacağını zaman gösterecektir. Kimliklerin öğrenilen olgular olması bakımından Türkiye ile bu ülkelerin sonraki süreçte egemenlikleri açısından istikrarlı ve güvenlik üreten bölgesel bir düzen tesis edecek biçimde birbirleriyle iş birliği yapmayı öğrenip öğrenmediklerinin tespitine yönelik bir araştırma, bu çalışmanın tamamlayıcı nitelikte bir devamı olacaktır. Teorik açıdan kısıtlılık oluşturan bir diğer husus ise Wendt'in bir devletin içine, diğer bir ifadeyle karar altı elitler arasındaki etkileşimlere (anlaşmazlıklara, rekabete ve pazarlıklara) bakmamasıdır. Oysaki bir devletin diğer devletlere yönelik bir biçimde kimliğini yansıtan davranışları, devletler

arasındaki etkileşimlerin yanı sıra içerideki etkileşimlerin de bir sonucudur. Bu açıdan örneğin 1 Mart tezkere krizinde veya Arap Baharı sürecinde olduğu üzere AK Partili karar alıcıların hem kendi aralarındaki hem de diğer devlet yetkilileriyle (sivil ve askeri bürokrasi, öteki partiler ya da ekonomi ve iş dünyası) olan etkileşimleri o sıradaki davranışın belirlenmesinde oldukça etkiliydi. Dolayısıyla devlet-aktörler arasındaki etkileşimlerle birlikte içerideki etkileşimlere bakan bir araştırma da bu çalışmayı tamamlayıcı bir nitelik taşıyacaktır.

KAYNAKÇA

- 3 Saat Görüştüler. (2011, 20 Ocak). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/dunya/3-saat-gorustuler-16806280
- 6 Müslüman Ülkenin Sözcüsü Olacağız. (2003, 15 Ocak). *Milliyet*.
- 6 Saatlik Kritik Görüşmeden İlk Detaylar. (2011, 9 Ağustos). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/6-saatlik-kritik-gorusmeden-ilk-detaylar-18446872
- 8 Milyar Metreküp Doğalgaz Akışı Olur. (2009, 16 Ekim). *Sabah*. www.sabah.com.tr/ekonomi/2009/10/16/8_milyar_metrekup_dogalgaz_akisi_olur
- 18 Saatte Trenle Musul'a. (2010, 17 Şubat). *Radikal*. www.radikal.com.tr/turkiye/18-saatte-trenle-musula-980835/
- 43 Şirketimize İdam. (2014, 2 Mayıs). *Sabah*. www.sabah.com.tr/ekonomi/2014/05/02/43-sirketimize-idam
- 45 Milyon Liralık Temel Atıldı Ası Barajı 'Dostluk'la Dolacak. (2011, 7 Şubat). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/ekonomi/45-milyon-liralik-temel-atildi-asi-baraji-dostluk-la-dolacak-16953457
47. Münih Güvenlik Konferansı Başladı. (2011, 4 Şubat). *Cumhuriyet*. www.cumhuriyet.com.tr/haber/47-munih-guvenlik-konferansi-basladi-219132
- 54 Yıl Sonra Türkiye'den İlk Mesajlar. (2009, 21 Nisan). *CNN Türk*. www.cnntrk.com/2009/turkiye/04/21/54.yil.sonra.turkiyeden.ilk.mesajlar/523311.0/index.html
- 500'e Yakın İşadamı Kuveyt'e Gidiyor. (2011, 8 Ocak). *Cumhuriyet*. www.cumhuriyet.com.tr/haber/500e-yakin-isadami-kuveyte-gidiyor-211488
- 2010'da Yüzde 8 Büyüdük. (2011, 10 Şubat). *Gazete Vatan*. www.gazetevatan.com/2010-da-yuzde-8-buyuduk-358553-ekonomi/?f=mobil
- 2014 İhracatta Rekor Yılı Oldu. (2015, 1 Ocak). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/2014-ihracatta-rekor-yili-oldu-10551146
- A New Era for Egyptian–Turkish Relations. (2012, 18 Kasım). *Daily News Egypt*. dailynewsegypt.com/2012/11/18/egyptian-turkish-relations-to-begin-a-new-era/
- AB Türkiye Delegasyonu. (2011a, 23 Kasım). *AB Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton'ın Sözcüsü Tarafından Suriye Ulusal Konseyi ile Yapılan Toplantı Sonrası Açıklama*. www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/ab-yuksek-temsilcisi-catherine-ashtonin-sozcusu-terafindan-suriye-ulusal-konseyi-ile
- AB Türkiye Delegasyonu. (2011b, 24 Mayıs). *Konsey'in Suriye Hakkındaki Kararları 3091. Dışişleri Konsey Toplantısı [Basın Açıklaması]*. www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/konseyin-suriye-hakkindaki-kararlari-3091-disisleri-konsey-toplantisi-6671

- AB Türkiye Delegasyonu. (2011c, 9 Mayıs). *Suriye'ye Yönelik Kısıtlayıcı Tedbirlerle İlgili Olarak Yüksek Temsilci Tarafından Avrupa Birliği Adına Yapılan Açıklama*. www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/suriyeye-yonelik-kisitlayici-tedbirlerle-iligili-olarak-yuksek-temsilci-terafindan-avrupa
- AB Türkiye Delegasyonu. (2011d, 19 Ağustos). *Suriye'deki Olayların Artan Şiddet Yoluyla Bastırılması Konusunda AB Tarafından Atılacak Adımlarla İlgili Açıklama*. www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/suriyedeki-olaylarin-artan-siddet-yoluyla-bastirilmasi-konusunda-ab-terafindan-atilacak
- AB Türkiye Delegasyonu. (2011e, 13 Nisan). *Suriye'ye İlişkin Konsey Kararları*. www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/disisleri-konseyi-12-nisan-2011-tarihli-toplantisinde-suriyeye-ilgili-olarak-asagida
- AB Türkiye Delegasyonu. (2011f, 11 Ekim). *Suriye'ye İlişkin Konsey Kararları 3117. Dış İşleri Konseyi Toplantısı [Basın Açıklaması]*. www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/suriyeye-iliskin-konsey-kararlari-3117-dis-isleri-konseyi-toplantisi-6502
- AB Türkiye Delegasyonu. (2011g, 28 Mart). *Yüksek Temsilci Catherine Ashton'un Suriye'deki Gösterilerin Şiddet Kullanılarak Bastırılmasına İlişkin Açıklaması*. www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/yuksek-temsilci-catherine-ashtonun-suriyedeki-gosterilerin-siddet-kullanilarak
- AB Türkiye Delegasyonu. (2012, 24 Ocak). *Suriye'ye İlişkin Konsey Kararları 3142. Dış İşleri Konseyi Toplantısı*. www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/suriyeye-iliskin-konsey-kararlari-3142-dis-isleri-konseyi-toplantisi-6415
- ABD ve İngiltere Irak'tan Çıksın. (2003, 19 Nisan). VOA. www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-2003-04-19-14-1-87911242/813325.html
- Abdel Salam, M. (2006). Between the Street and the Regimes. *bitterlemons-international*, 4(29). www.bitterlemons-international.org/previous.php?opt=1&id=143#588
- Abdel-Latif, O. (2010, 1-7 Nisan). New Bottles, Old Wine? *Al-Ahram Weekly*. weekly.ahram.org.eg/Archive/2010/992/re6.htm
- Abdullah Gül Suudi Arabistan'dan İran'a Geçti. (2003, 12 Ocak). *Amerika'nın Sesi*. www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-2003-01-12-10-1-87911197/813301.html
- Abdullah, A. S. (2013, 11 Kasım). Cenevre 2... Fırsatlar ve Korkular. *Al Jazeera Türk*. www.aljazeera.com.tr/gorus/cenevre-2-firsatlar-ve-korkular
- Abdullah, Assad Urge Sustained Stability. (2010, 31 Temmuz). *The Daily Star*. www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2010/Jul-31/59567-abdullah-assad-urge-sustained-stability.ashx
- Abdulmecid, V. (2010, 16 Mart). 'Türkiye'nin Hayali 'Ortadoğu Birliği'. www.milliyet.com.tr/-turkiye-nin-hayali-ortadogu-birligi-/dunya/dunyadetay/16.03.2010/1212184/default.htm

- Abou-El-Fadl, R. (2012). Arab Perceptions of Contemporary Turkish Foreign Policy: Cautious Engagement and the Question of Independence. K. Öktem, A. Kadioğlu, & M. Karlı (Ed.), *Another Empire? A Decade of Turkey's Foreign Policy Under the Justice and Development Party* içinde (231-57 ss.). İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.
- Abou-el-Haj, R. A. (1982). The Social Uses of the Past: Recent Arab Historiography of Ottoman Rule. *International Journal of Middle East Studies*, 14(2), 185-201.
- Abu Dabi Veliyaht Prensi Şeyh El Nahyan Çankaya Köşkü'nde. (2012, 28 Şubat). www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/82183/abu-dabi-veliaht-prensi-seyh-el-nahyan-cankaya-koskünde.html
- Acun, C. (2016). Türkiye'nin Suriye Politikası. B. Duran, K. İnat, & A. Balcı (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014* içinde (2 bs., 189-205 ss.).
- Açıkel, A. E. (2011, Ocak). Katar-Irak-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Mümkün mü? *Ortadoğu Analiz*, 3(28), 57-67.
- African Development Bank. (t.y.). *Deauville Partnership*. www.afdb.org/en/topics-and-sectors/initiatives-partnerships/deauville-partnership
- Afşin Elbistan için 12 Milyarlık Dolarlık İmza. (2012, 27 Aralık). *NTV*. www.ntv.com.tr/ekonomi/afsin-elbistan-icin-12-milyar-dolarlik-imza,sLYv2gBNukC0_UCEaTlanQ
- Afşin-Elbistan için İmzalar Atıldı. (2013, 3 Ocak). *Dünya*. www.dunya.com/ekonomi/afsin-elbistan-icin-imzalar-atildi-haberi-196414
- Ahmet Davutoğlu Katar'a Gitti. (2011, 3 Şubat). *CNN Türk*. www.cnnturk.com/2011/turkiye/02/03/ahmet.davutoglu.katara.gitti/605517.0/index.html
- Akçapar, B., Akgün, M., Altunışık, M. ve Kadioğlu, A. (2004). Geniş Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Demokratikleşme Tartışması (İstanbul Çalışması # 3). TESEV.
- Akder, H. (1987). Turkey's Export Expansion in the Middle East, 1980-1985. *Middle East Journal*, 41(4), 553-567.
- Akdevelioğlu, A. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2004). Orta Doğu'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde (10 bs., C. 1, 357-369 ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akdoğan, A. (2006). Katar 2005. K. İnat & A. Balcı (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2005* içinde (292-300 ss.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Akdoğan, İ. (2016). Türkiye'nin Körfez Ülkeleri ve Yemen Politikası 2014. B. Duran, K. İnat, & A. Balcı (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014* içinde (2 bs., 231-262 ss.). İstanbul: SETA Yayınları.
- Akgün, M. ve Gündoğar, S. S. (2012a). *Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2011*.

- Akgün, M. ve Gündoğar, S. S. (2012b). *Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2012*.
- Akgün, M. ve Gündoğar, S. S. (2013). *Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2013*.
- Akgün, M., Gündoğar, S. S., Levack, J. ve Perçinoğlu, G. (2011). *Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2010*.
- Akgün, M., Perçinoğlu, G. ve Gündoğar, S. S. (2010). *Orta Doğu'da Türkiye Algısı*.
- Akkaya, G. N. (2013). Körfez İşbirliği Konseyi: Krallar Kulübü ve Değişen Bölgesel Düzen. 70. SETA.
- Aktürk, A. S. (2010, 2010/09/01). Arabs in Kemalist Turkish Historiography. *Middle Eastern Studies*, 46(5), 633-653.
- Aktürk, Ş. (2017). Turkey's Role in the Arab Spring and the Syrian Conflict. *Turkish Policy Quarterly*, 15(4), 87-96.
- Al Jazeera Forum: Ahmet Davutoglu. (2011, 13 Mart). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com/opinions/2011/3/13/al-jazeera-forum-ahmet-davutoglu-2
- Al-Khouri, R. (2013, 31 Mayıs). *Economic Dimensions of The Arab Spring*. Foreign Policy Research Institute. www.fpri.org/article/2013/05/economic-dimensions-of-the-arab-spring/
- Al-Rashed, A. (2010, 1 Kasım). The Iraqis and King Abdullah's Surprise. *Asharq Al-Awsat*. eng-archive.aawsat.com/abdul-rahman-al-rashed/opinion/the-iraqis-and-king-abdullahs-surprise
- Al-Rawi, A. K. (2015). Sectarianism and the Arab Spring: Framing The Popular Protests in Bahrain. *Global Media and Communication*, 11(1), 25-42.
- Albayrak, H. (2011, 26 Nisan). Der'a, Tahran, Ankara. *Yeni Şafak*. www.yenisafak.com/yazarlar/hakanalbayrak/dera-tahran-ankara-27110
- Alessandri, E. ve Altunışık, M. B. (2013, Ocak). Unfinished Transitions: Challenges and Opportunities of the EU's and Turkey's Responses to the "Arab Spring". *Global Turkey in Europe: Working Paper 04*. Istanbul Policy Center Sabanci University.
- Alhomayed, T. (2009a, 8 Ekim). King Abdullah in Syria. *Asharq al-Awsat*. eng-archive.aawsat.com/tariq-alhomayed/opinion/king-abdullah-in-syria
- Alhomayed, T. (2009b, 31 Ağustos). No Beards between Iraq and Syria. *Asharq al-Awsat*. eng-archive.aawsat.com/tariq-alhomayed/opinion/no-beards-between-iraq-and-syria
- Aliboni, R. ve Guazzone, L. (2004). Democracy in the Arab countries and the West. *Mediterranean Politics*, 9(1), 82-93.
- Allaf, R. (2009, 4 Temmuz). New Names, Same Games for Lebanon. *Aljazeera*. www.aljazeera.com/focus/2009/06/2009637254323751.html

- Allaf, R. (2013, 27 Ekim). Give Syria Peace, not a Process. *The Guardian*. www.theguardian.com/commentisfree/2013/oct/27/syrian-peace-process-geneva-conference
- Allavi'nin Ankara Turu. (2012, 5 Mart). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com.tr/haber/allavinin-ankara-turu
- Alodet Allah, M. (2016). An account of the 2008 Syrian–Israeli negotiations in Turkey. *Contemporary Arab Affairs*, 9(1), 100-114.
- Altunışık, E. (2005). The Iran–Iraq War and Its Effects on Turkey. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 1(4), 137-144.
- Altunışık, M. B. (2005). The Turkish Model and Democratization in the Middle East. *Arab Studies Quarterly*, 27(1/2), 45-63.
- Altunışık, M. B. (2006). Turkey's Iraq Policy: The War and Beyond. *Journal of Contemporary European Studies*, 14(2), 183-196.
- Altunışık, M. B. (2007a, Nisan). Lübnan Krizi: Nedenleri ve Sonuçları. *Dış Politika Analiz Serisi-5*. TESEV Yayınları.
- Altunışık, M. B. (2007b). Turkey's Security Culture and Policy Towards Iraq. *Perceptions*, 12(Spring), 69-88.
- Altunışık, M. B. (2008). The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East. *Insight Turkey*, 10(2), 41-54.
- Altunışık, M. B. (2009a). Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken. *Ortadoğu Etütleri*, 1(1), 69-81.
- Altunışık, M. B. (2009b). Turkey–EU Relations: Creating New Synergies in the Middle East. M. Comelli, A. Eralp, & Ç. Üstün (Ed.), *The European Neighbourhood Policy and The Southern Mediterranean: Drawing from the Lessons of Enlargement* içinde (141-156 ss.). Ankara: Midde East Technical University Press.
- Altunışık, M. B. (2009c). Worldviews and Turkish Foreign Policy in the Middle East. *New Perspectives on Turkey*, 40, 169-192.
- Altunışık, M. B. (2010a). *Turkey: Arab Perspectives*. TESEV.
- Altunışık, M. B. (2010b). Turkey's Changing Middle East Policy. *UNISCI Discussion Papers*, No: 23, 149-162.
- Altunışık, M. B. (2011). Arap Ayaklanmaları: Dönüşümü Etkileyen Faktörler. *Mülkiye*, 35(272), 93-103.
- Altunışık, M. B. (2013a). The Middle East in Turkey–USA Relations: Managing the Alliance. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 15(2), 157-173.

- Altunışık, M. B. (2013b, Mayıs). Ortadoğu'da Bölgesel Düzen ve "Arap Baharı". *Ortadoğu Analiz*, 5(53), 71-78.
- Altunışık, M. B. (2014a). Turkey as an 'Emerging Donor' and the Arab Uprisings. *Mediterranean Politics*, 19(3), 333-350.
- Altunışık, M. B. (2014b). Turkey's "Return" to the Middle East. H. Fürtig (Ed.), *Regional Powers in the Middle East: new constellations after the Arab revolts* içinde (123-142 ss.). New York: Palgrave Macmillan.
- Altunışık, M. B. (2014c). Turkey's "Return" to the Middle East. H. Fürtig (Ed.), *Regional Powers in the Middle East: New Constellations After the Arab Revolts* içinde (123-142 ss.). New York: Palgrave Macmillan.
- Altunışık, M. B. ve Çuhadar, E. (2010, 2010/11/01). Turkey's Search for a Third Party Role in Arab-Israeli Conflicts: A Neutral Facilitator or a Principal Power Mediator? *Mediterranean Politics*, 15(3), 371-392.
- Altunışık, M. B. ve Martin, L. G. (2011). Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP. *Turkish Studies*, 12(4), 569-587.
- Altunışık, M. B. ve Tür, Ö. (2006). From Distant Neighbors to Partners? Changing Syrian—Turkish Relations. *Security Dialogue*, 37(2), 229-248.
- Amerika, Türkiye'deki Demokrasi'den Rahatsız. (2003, 26 Mart). *Milliyet*.
- Anka ve Altay'a Sürpriz Talip! (2013, 22 Nisan). *Gazete Vatan*. www.gazetevatan.com/anka-ve-altay-a-surpriz-talip--532031-gundem/?f=mobil
- Ankara Tüvakkî'u 48 İttifakiyye ma'a Bağdad ve Tedhulü el-Mıntaka 'abre Bevvabeti'l-'İrak. (2009, 16 Ekim). *KUNA*. www.kuna.net.kw/ArticleDetails.aspx?id=2032530&language=ar#
- Ankara-Bağdat Hattında Çifte Kerkük Notası. (2012, 4 Ağustos). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/ankara-bagdat-hattinda-cifte-kerkuk-notasi-21145486
- Ankara, Suriyeli muhalifleri 'resmen' kabul etti. (2011, 18 Ekim). *BBC Türkçe*. www.bbc.com/turkce/haberler/2011/10/111018_turkey_syria_opposition
- Ankara'da Kritik Zirve. (2009, 28 Temmuz). *Haber Türk*. www.haberturk.com/gundem/haber/161360-ankarada-kritik-zirve
- Ankara'yı Bir Kere Daha Aramayacağız. (2003, 15 Mart). *Milliyet*.
- Anlaşmalar Askıya Alınmaya Başladı. (2013, 30 Temmuz). *Sabah*. www.sabah.com.tr/dunya/2013/07/30/anlasmalar-askiya-alinmaya-basladi
- Antalya'da Değişim İçin Suriye Konferansı. (2011, 31 Mayıs). *Cumhuriyet*. www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/253806/Antalya_da_Degisim_icin_Suriye_Konferansi_.html

- Anti-Syrian Coalition Wins Lebanon Parliamentary Elections. (2009, 8 Haziran). *Deutsche Welle*. www.dw.com/en/anti-syrian-coalition-wins-lebanon-parliamentary-elections/a-4310140
- Arab League Approves Syria Sanctions. (2011a, 28 Kasım). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/11/20111127143750187116.html
- Arab League Endorses 'Peninsula Shield Force' Intervention in Bahrain. (2011b, 22 Mart). *Egypt Independent*. www.egyptindependent.com/arab-league-endorses-peninsula-shield-force-intervention-bahrain/
- Arab League Proposes New Plan for Syrian Transition. (2012a, 22 Ocak). *Reuters*. www.reuters.com/article/us-syria-idUSTRE8041A820120122
- Arab League Recognizes Syrias New Opposition Bloc. (2012b, 12 Kasım). *Al Arabiya*. english.alarabiya.net/en/News/2012/11/12/Arab-League-recognizes-Syrias-new-opposition-bloc.html#
- Arab League Says No Quorum for Gaza Summit in Qatar. (2009, 14). *Reuters*. uk.reuters.com/article/idUKLE494480
- Arab League Split on Support for Hezbollah. (2006, 15 Temmuz). *Washington Post*. www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/07/15/AR2006071500196.html
- Arab League Summit Aims to Showcase 'the New Iraq'. (2012c, 27 Mart). *CNN*. edition.cnn.com/2012/03/26/world/meast/iraq-arab-summit/index.html
- Arab League Suspends Syria Mission – Nabil el-Arabi. (2011c, 28 Ocak). *BBC*. www.bbc.com/news/world-middle-east-16774171
- Arab League Votes to Suspend Syria Over Crackdown. (2011d, 12 Kasım). *The New York Times*. www.nytimes.com/2011/11/13/world/middleeast/arab-league-votes-to-suspend-syria-over-its-crackdown-on-protesters.html
- Arab Mediators Reach Deal to End Lebanon Violence. (2008a, 16 Mayıs). *The Star*. www.thestar.com.my/news/world/2008/05/16/arab-mediators-reach-deal-to-end-lebanon-violence/
- Arab Mediators Seek to Defuse Lebanon Conflict. (2008b, 14 Mayıs). *The Star*. www.thestar.com.my/news/world/2008/05/14/arab-mediators-seek-to-defuse-lebanon-conflict/
- Arab Rifts Challenge Doha Summit. (2010, 30 Mart). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com/news/europe/2009/03/2009329161236586760.html
- Arab Summit Debates Gaza Response. (2009, 20 Ocak). *Aljazeera*. www.aljazeera.com/news/middleeast/2009/01/200911951538123422.html

- Arabistan'da Yüzbinlerce Kişiyi İş Fırsatı. (2008, 14 Mayıs). *Haber Türk*.
www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/74144-arabistanda-yuzbinlerce-kisiye-is-firsati#
- Arabs Undecided over Gaza Summit. (2009, 15 Ocak). *Al Jazeera*.
www.aljazeera.com/news/middleeast/2009/01/2009114184837480784.html
- Aramızı Kardeşler Bozdu. (2012, 28 Şubat). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/aramizi-kardesler-bozdu-20014040
- Arango, T. (2012, 18 Kasım). Turkey and Egypt Seek Alliance Amid Region's Upheaval. *The New York Times*. www.nytimes.com/2012/10/19/world/middleeast/turkey-and-egypt-look-to-team-up-amid-tumult.html
- Arap Baharı'nın Uyumu İçin Toplandılar. (2011, 10 Eylül). *CNN Türk*.
www.cnnturk.com/2011/ekonomi/09/10/arap.baharinin.uyumu.icin.toplandilar/628812.0/index.html
- Arap Birliği Lübnan için Devrede. (2008, 11 Mayıs). *CNN Türk*.
www.cnnturk.com/2008/dunya/05/11/arap.birligi.lubnan.icin.devrede/457932.0/index.html
- Arap Birliği Suriye Konusunda Uzlaştı. (2012, 22 Ocak). *TRT Haber*.
www.trthaber.com/haber/dunya/suudi-arabistan-gozlemcilerini-cekiyor-25299.html
- Arap Doğalgaz Boru Hattı Projesi Devam Edecek. (2011, 6 Aralık). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/ekonomi/arap-dogalgaz-boru-hatti-projesi-devam-edecek-19403171
- Arap Kardeşlerimiz, Artık Engel Yok, Yatırımlarınıza Kapımız Ardına Kadar Açık. (2011, 21 Mart). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/ekonomi/arap-kardeslerimiz-artik-engel-yok-yatirimlariniza-kapimiz-ardina-kadar-acik-17327834
- Arap Kralın Gözü 3'ncü Köprüde! (2010, 26 Aralık). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/arap-kralin-gozu-3-ncu-koprude--ekonomi-1216635/
- Arap Ortak Parası El Halici Olacak. (2008, 29 Aralık). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/ekonomi/arap-ortak-parasi-el-halici-olacak-10666839
- Aras, B. (2005). Turkey and the GCC: An Emerging Relationship. *Middle East Policy*, 12(4), 89-97.
- Aras, B. (2007). Turkey's War on Terror. *Policy Brief*. (pp. 1-6). SETA.
- Aras, B. (2009a). Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy. *Brief No: 32*. SETA.
- Aras, B. (2009b, 16 Eylül). Mısır-Ürdün-İran. www.setav.org/misir-urdun-iran/
- Aras, B. (2009c, 2009/03/01). Turkey's Rise in the Greater Middle East: Peace-Building in the Periphery. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 11(1), 29-41.

- Aras, B. (2010, 6 Ocak). Davutoğlu ile Suudi Arabistan. *Sabah*. www.setav.org/davutoglu-ile-suudi-arabistan/
- Aras, B. (2012). Turkey's Mediation and Friends of Mediation Initiative. *Turkey Policy Brief Series*. (6). TEPAV.
- Aras, B. (2014). Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy Revisited. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(4), 404-418.
- Aras, B. ve Akarçeşme, S. (2011). Turkey and the Arab spring. *International Journal*, 67(1), 39-51.
- Aras, B. ve Falk, R. (2015). Authoritarian 'Geopolitics' of Survival in the Arab Spring. *Third World Quarterly*, 36(2), 322-336.
- Aras, B. ve Görener, A. (2010). National Role Conceptions and Foreign Policy Orientation: The Ideational Bases of the Justice and Development Party's Foreign Policy Activism in the Middle East. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12(1), 73-92.
- Aras, B. ve Köni, H. (2002). Turkish–Syrian Relations Revisited. *Arab Studies Quarterly*, 24(4), 47-60.
- Aras, B. ve Polat, R. K. (2007). Turkey and the Middle East: Frontiers of the New Geographic Imagination. *Australian Journal of International Affairs*, 61(4), 471-488.
- Aras, B. ve Polat, R. K. (2008). From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran. *Security Dialogue*, 39(5), 495-515.
- Ardıç, N. (2012). Understanding the 'Arab Spring': Justice, Dignity, Religion and International Politics. *Afro Eurasian Studies*, 1(1), 8-52.
- Ardıç, N. (2014). Civilizational Discourse, the 'Alliance of Civilizations' and Turkish Foreign Policy. *Insight Turkey*, 16(3), 101-122.
- Arı, T. ve Pirinççi, F. (2010a). Turkey's New Foreign Policy towards the Middle East and the Perceptions in Syria and Lebanon. *Akademik Bakış*, 4(7), 1-16.
- Arı, T. ve Pirinççi, F. (2010b). Turkish–American Relations in the Context of Iraq War: From Crisis to Recovery? *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 34(1), 17-27.
- Armaoğlu, F. (2000). Arap Milliyetçiliğinin Gelişmesi Sırasında Türk-Arap İlişkileri (1945-1970) *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Minasebetleri* içinde (151-197 ss.). İstanbul: IRCICA.
- Armaoğlu, F. 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi* (14 ed.). Alkım Yayınevi.
- Asıl Bahar Şimdi Geldi! (2011, 10 Eylül). *Haber Türk*. www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/668244-asil-bahar-simdi-geldi

- Assad Confirms Turkish Mediation with Israel. (2008, 24 Nisan). *The Guardian*.
www.theguardian.com/world/2008/apr/24/syria.israelandthepalestinians
- Assad Says “Crucial” Talks with Israel Postponed. (2008, 4 Eylül). *Asharq al-Awsat*. eng-
archive.aawsat.com/theaawsat/news-middle-east/assad-says-crucial-talks-with-israel-
postponed
- Assad: Turkey Vital to Israel–Syria Peace Talks. (2010, 13 Eylül). *Haaretz*.
www.haaretz.com/1.5112561
- Assad's Call for Talks Dismissed as 'a Waste of Time' by Syrian Opposition. (2013, 7 Ocak). *The Guardian*.
www.theguardian.com/world/2013/jan/06/syrian-opposition-bashar-al-assad
- Atalay, Erbil'de Mesud Barzani ile Görüştü. (2009, 21 Aralık). *Dünya Bülteni*.
www.dunyabulteni.net/arsiv/atalay-erbilde-mesud-barzani-ile-gorustu-h99511.html
- Ataman, M. (2006). Suudi Arabistan 2005. K. İnat & A. Balcı (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2005* içinde
(182-199 ss.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ataman, M. (2008). Suudi Arabistan 2006. K. İnat & M. Ataman (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2006*
içinde (217-246 ss.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ataman, M. (2009a). Suudi Arabistan 2007. K. İnat, M. Ataman, & M. Yeşiltaş (Ed.), *Ortadoğu*
Yıllığı 2007 içinde (187-221 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Ataman, M. (2009b). Suudi Arabistan 2008. K. İnat, M. Ataman, & B. Duran (Ed.), *Ortadoğu*
Yıllığı 2008 içinde (179-206 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Ataman, M. (2009c). Türkiye–Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok-Tarafli
Birlikteliğe. *Ortadoğu Analiz*, 1(9), 72-81.
- Ataman, M. A., Gülşah Neslihan. (2013). Türkiye'nin Körfez Ülkeleri ve Ürdün Politikası 2012
Türk Dış Politikası Yıllığı 2012 içinde (137-158 ss.). Ankara: SETA.
- Ataman, M. ve Akdoğan, İ. (2015). Türkiye'nin Körfez Ülkeleri ve Ürdün Politikası. B. İ. Duran,
Kemal & A. Balcı (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2013* içinde (209-235 ss.). İstanbul:
SETA Yayınları.
- Ataman, M. ve Demir, G. N. (2012a). Körfez Ülkelerinin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına
Bakışları. 52. SETA.
- Ataman, M. ve Demir, G. N. (2012b). Suudi Arabistan 2011. *Ortadoğu Yıllığı*, 7(7), 183-212.
- Ataman, M. ve Demir, G. N. (2012c). Türkiye'nin Körfez Ülkeleri ve Ürdün Politikası 2011. B.
Duran, K. İnat, & A. R. Usul (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011* içinde (283-309 ss.).
Ankara: SETA.
- Ataman, M. ve Kalaycı, R. (2011). Suudi Arabistan 2009. K. İnat, M. Ataman, & C. Çakmak
(Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2009* içinde (159-181 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.

- Ataman, M. ve Uçgan, N. (2010). Suudi Arabistan 2010. *Ortadoğu Yıllığı*, 6(6), 193-221.
- Ataman, M. ve Uçgan, N. (2011a). Türkiye'nin Körfez Ülkeleri, Yemen, Mısır, Ürdün ve Lübnan Politikası 2009. B. Duran, K. İnat, & M. Ataman (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009* içinde (189-222 ss.). Ankara: SETA Yayınları.
- Ataman, M. ve Uçgan, N. (2011b). Türkiye'nin Körfez Ülkeleri, Yemen, Ürdün, Mısır Ve Lübnan Politikası 2010. B. Duran, K. İnat, & M. Özcan (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010* içinde (161-200 ss.). Ankara: SETA Yayınları.
- Atasoy, S. (2011). The Turkish Example: A Model for Change in the Middle East? *Middle East Policy*, 18(3), 86-100.
- Atlıoğlu, Y. (2005, 24 Haziran). *Lübnan'da Seçimler ve Siyasal Bölünmüşlük* TASAM. www.tasam.org/tr-TR/Icerik/261/lubnanda_secimler_ve_siyasal_bolunmusluk
- Atlıoğlu, Y. (2007, 19 Ekim). *Beşşar Esad'ın Türkiye Ziyareti ve Bölgesel Güvenlik*. yasinatlioglu.wordpress.com/2007/10/19/bessar-esadin-turkiye-ziyareti-ve-bolgesel-guvenlik/
- Atlıoğlu, Y. (2008, 31 Mart). *Arap Birliği Ne İşe Yarar?* yasinatlioglu.wordpress.com/2008/03/31/arap-birligi-ne-ise-yarar/
- Atlıoğlu, Y. (2009). *Türkiye'nin Lübnan Politikası*. BİLGESAM. Retrieved 21 Kasım www.bilgesam.org/incele/1323/-turkiye'nin-lubnan-politikasi/#.WhQG2B81zIV
- Atwan, A. (2008, 1 Mayıs). *Şam'la Barışa Değil Savaşa Hazırlanın*. www.radikal.com.tr/yorum/samla-barisa-degil-savasa-hazirlanin-848473/
- Avrupa'nın Bugünkü Hali 1453 Öncesi Gibi. (2011, 7 Şubat). *Gazete Vatan*. www.gazetevatan.com/-avrupa-nin-bugunku-hali-1453-oncesi-gibi--357700-gundem/?f=mobil
- Aydın, M. (1999, 1999). Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs. *Middle Eastern Studies*, 35(4), 152-186.
- Aydın, M. ve Aras, D. (2005). Political Conditionality of Economic Relations between Paternalist States: Turkey's Interaction with Iran, Iraq, and Syria. *Arab Studies Quarterly*, 27(1/2), 21-43.
- Aydıntaşbaş, A. (2010, 17 Kasım). *Türkiye Irak'ta Başarısız Oldu*. *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/yazarlar/asli-aydintasbas/turkiye-irak-ta-basarisiz-oldu-1315431/
- Aydın, M. (2000). Determinants of Turkish foreign policy: changing patterns and conjunctures during the Cold War. *Middle Eastern Studies*, 36(1), 103-139.
- Aydın, M. ve Acikmese, S. A. (2007). Europeanization through EU conditionality: understanding the new era in Turkish foreign policy. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 9(3), 263-274.

- Ayhan, N. (2011, 9 Şubat). *Bahreyn Veliht Prensi'nin Türkiye Ziyareti: Mısır'daki Değişim Rüzgârının Körfez'e Etkisi*. ORSAM. www.orsam.org.tr/tr/bahreyn-veliaht-prensi-nin-turkiye-ziyareti-misir-daki-degisim-ruzg-rinin-korfez-e-etkisi/
- Ayhan, V. (2009a, 31 Temmuz). *Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Lübnan Ziyareti ve Türkiye-Lübnan İlişkileri* ORSAM. orsam.org.tr/orsam/DPAnaliz/12127?dil=tr
- Ayhan, V. (2009b, Eylül). Türkiye-İrak İlişkileri: Bölge Ülkelerinin Irak Politikası Bağlamında Bir Analiz. *Ortadoğu Analiz*, 1(9), 22-31.
- Ayhan, V. (2009c, 10 Temmuz). *Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog Toplantısının Önemi*. orsam.org.tr/turkiye-korfez-ismirligi-konseyi-kik-yuksekduseyli-stratejik-diyalog-toplantisinin-onemi/
- Ayhan, V. (2009d). *Türkiye-Lübnan İlişkileri: Lübnanlı Dinsel ve Mezhepsel Grupların Türkiye Algılaması* (Rapor no: 5).
- Ayhan, V. (2009e, Kasım). Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi. *Ortadoğu Analiz*, 1(11), 26-34.
- Ayhan, V. (2010, 20 Ocak). *Başbakan Erdoğan'ın Suudi Arabistan Ziyareti Kapsamında Ankara-Riyad İlişkilerinin Analizi*. orsam.org.tr/basbakan-erdogan-in-suudi-arabistan-ziyareti-kapsaminda-ankara-riyad-iliskilerinin-analizi/
- Ayhan, V. (2011a, 7 Ocak). *Başbakan Erdoğan'ın Kuveyt ve Katar Ziyaretleri*. ORSAM. www.orsam.org.tr/tr/basbakan-erdogan-in-kuveyt-ve-katar-ziyaretleri/
- Ayhan, V. (2011b). *Seçim Sonrası Erdoğan-Esad Görüşmesi: İlişkilerde Çatışmacı Dönem*. ORSAM. Retrieved 15 Haziran www.orsam.org.tr/tr/secim-sonrasi-erdogan-esad-gorusmesi-iliskilerde-catismaci-donem/
- Ayhan, V. ve Orhan, O. (2009). *2009 Lübnan Seçimleri: Kazananlar, Kaybedenler ve Türkiye*. ORSAM.
- Ayhan, V. ve Orhan, O. (2011). Suriye Muhalefeti'nin Antalya Toplantısı: Sonuçlar, Temel Sorunlara Bakış ve Türkiye'den Beklentiler. *Ortadoğu Analiz*, 31-32(3), 8-16.
- Ayhan, V. ve Tür, Ö. (2009). *Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye ile İlişkiler*. Dora.
- Ayın Tarihi. (2004a). *5 Mayıs*. BYEGM. ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/2004-05-01
- Ayın Tarihi. (2004b). *6 Ocak*. BYEGM. ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/2004-01-17
- Ayın Tarihi. (2004c). *11 Şubat*. BYEGM. ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/2004-02-11
- Ayın Tarihi. (2006). *2 Mayıs*. BYEGM. ayintarihi.byegm.gov.tr/m/date/2006-05-02
- Ayın Tarihi. (2007a). *3 Nisan*. BYEGM. ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/2007-04-03
- Ayın Tarihi. (2007b). *10 Ocak*. BYEGM. ayintarihi.byegm.gov.tr/KbShZ/date/2007-01-10

- Ayn Tarihi. (2007c). *11 Ocak*. BYEGM. ayintarihi.byegm.gov.tr/KbShZ/date/2007-01-11
- Ayn Tarihi. (2007d). *23 Mart*. BYEGM. ayintarihi.byegm.gov.tr/KbShZ/date/2007-3-23
- Aykan, M. B. (1996). Turkey's Policy in Northern Iraq, 1991-95. *Middle Eastern Studies*, 32(4), 343-366.
- Aykan, M. B. (1999). The Turkish-Syrian Crisis of October 1998: A Turkish View. *Middle East Policy*, 6(4), 174-191.
- Ayoob, M. (2011, 16 Mart). *The GCC shows its true colors*. Foreign Policy. foreignpolicy.com/2011/03/16/the-gcc-shows-its-true-colors/
- Ayoob, M. (2012). The Arab Spring: Its Geostrategic Significance. *Middle East Policy*, 19(3), 84-97.
- Babacan Körfez İşbirliği Konseyi Toplantısı için Cidde'ye Gidiyor. (2008, 1 Eylül). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/babacan-korfez-isbirligi-konseyi-toplantisi-icin-cidde-ye-gidiyor/dunya/haberdetay/01.09.2008/985396/default.htm
- Babacan, Suudi Arabistan Kralı ile Görüştü. (2008, 2 Şubat). *İHA*. www.iha.com.tr/haber-babacan-suudi-arabistan-krali-ile-gorustu-11757/
- Babacan: ABD'den 2013'te Somut Adım Bekliyoruz. (2012, 21 Nisan). *Bloomberg HT*. www.bloomberght.com/haberler/haber/1128139-babacan-abdden-2013te-somut-adim-bekliyoruz
- Babacan: Körfez Türkiye'yi Doğrudan Etkiler. (2008, 3 Eylül). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/babacan-korfez-turkiyeyi-dogrudan-etkiler-9807212
- Babacan: Randevu İsteyen Çok Bakan Var. (2012, 19 Nisan). *Bloomberg HT*. www.bloomberght.com/haberler/haber/1126777-babacan-randevu-isteyen-cok-bakan-var
- Babacan'ın Bahreyn Temasları Başladı. (2009, 19 Şubat). *Dünya*. www.dunya.com/gundem/babacan039in-bahreyn-temaslari-basladi-haberi-69374
- BAE de Erdoğan'ı Kınadı. (2014, 26 Eylül). *Al Jazeera Türk*. www.aljazeera.com.tr/haber/bae-de-erdogani-kinadi
- BAE: Türkiye'ye 4 Milyar Dolar Yatırdık. (2008, 16 Şubat). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bae-turkiye-ye-4-milyar-dolar-yatirdik-8243948
- Bağcı, H. (2004). Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası. F. Sönmezoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (3 bs., Vol. 1, 171-205 ss.). İstanbul: Der Yayınları.
- Bağdat Türkiye'den Ne Talep Etti. (2012, 2 Ekim). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/bagdat-turkiyeden-ne-talep-etti-21607395

- Bağdat'la Yeni Dönem 48 İmza ile Perçinlendi. (2009, 16 Ekim). *Sabah*.
www.sabah.com.tr/ekonomi/2009/10/16/bagdatla_yeni_donem_48_imza_ile_percinlendi
- Bağdat'tan Ankara'ya Uyarı: Kürdistan'la Anlaşma İmzalamayın. (2013, 28 Kasım). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/dunya/bagdattan-ankaraya-uyari-kurdistanla-anlasma-imzalamayin-25226827
- Bağdat'a Kavuşacağım. (2013, 26 Ekim). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/bagdat-a-kavusacagim-24984568
- Bahar, H. i. (2013). *Çözüm Süreci* (Rapor No: 2013-2). Ankara Strateji Enstitüsü.
- Bahreyn Kralı ile Görüştü. (2011, 3 Eylül). *Cumhuriyet*. www.cumhuriyet.com.tr/haber/bahreyn-krali-ile-gorustu-279296
- Bahreyn Veliyaht Prensi Ankara'da... (2011, 8 Şubat). *Beyaz Gazete*.
beyazgazete.com/haber/2011/2/8/basbakan-erdogan-konusu-876165.html
- Bahreyn'de Bir Sivil ve Bir Polis Öldü. (2011, 16 Mart). *Amerika'nın Sesi*.
www.amerikaninsesi.com/a/bahreynde-bir-sivil-ve-bir-polis-oldu-118061879/893998.html
- Bahreyn'deki Krize 'Davutoğlu' Formülü. (2011, 18 Mart). *Sabah*.
www.sabah.com.tr/gundem/2011/03/18/bahreyndeki_krize_davutoglu_formulu
- Bakan Çağlayan Kuzey Irak'a Gidecek. (2010, 28 Haziran). *Sabah*.
www.sabah.com.tr/ekonomi/2010/06/28/bakan_caglayan_kuzey_iraka_gidecek
- Bakan Davutoğlu Katar'a Gitti. (2011, 6 Nisan). www.haberler.com/bakan-davutoglu-katar-agitti-2635959-haberi/
- Bakan Davutoğlu Yeniden Mısır'da. (2009, 9 Eylül). *İHA*. www.iha.com.tr/haber-bakan-davutoglu-yeniden-misirda-87759/
- Bakan Davutoğlu: Mursi için Gizli Diploması. (2013, 21 Ağustos). *Akşam*.
www.aksam.com.tr/siyaset/bakan-davutoglu-mursi-icin-gizli-diplomasi/haber-237564
- Bakan Davutoğlu'nun Mısır Ziyareti. (2010, 2 Mart). *İHA*. www.iha.com.tr/haber-bakan-davutoglunun-misir-ziyareti-111045/
- Balcı, A. (2013a). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. Etkileşim Yayınları.
- Balcı, A. (2013b). Türkiye'nin Irak Politikası 2012: İki Irak Hikayesi. B. Duran, K. İnat, & U. Ulutaş (Ed.), *Türk Dış Politikası Yılığ* içinde (117-135 ss.). Ankara: SETA.
- Balcı, A. (2015). Türkiye'nin Irak Politikası. B. Duran, K. İnat, & A. Balcı (Ed.), *Türk Dış Politikası Yılığ* içinde (143-159 ss.). İstanbul: SETA.

- Balcı, A. (2016). Türkiye'nin Irak Politikası 2014. B. Duran, K. İnat, & A. Balcı (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014* içinde (171-187 ss.). İstanbul: SETA.
- Balcı, A. ve Miş, N. (2008, 2008/09/01). Turkey's Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy? *Turkish Studies*, 9(3), 387-406.
- Balcı, A. ve Yeşiltaş, M. (2006). Turkey's New Middle East Policy: The Case of the Meeting of the Foreign Ministers of Iraq's Neighboring Countries. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 24(2), 18-37.
- Balcı, A., Gürler, R. T. ve Baykal, Z. (2016). Türkiye'nin Irak Politikası 2015. B. Duran & K. İnat (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015* içinde (159-179 ss.). İstanbul: SETA Yayınları.
- Bank, A. ve Karadağ, R. (2013, 2013/03/01). The 'Ankara Moment': the politics of Turkey's regional power in the Middle East, 2007–11. *Third World Quarterly*, 34(2), 287-304.
- Barış Görüşmelerine Tepkiler Olumlu. (2008, 21 Mayıs). *Radikal*.
- Barış Masasına Türkiye de Davetli. (2006, 24 Temmuz). *Milliyet*.
- Barış Mutabakatı. (2005, 28 Aralık). *Milliyet*.
- Barış Operasyonu. (2003, 4 Ocak). *Yeni Şafak*. www.yenisafak.com/gundem/baris-operasyonu-2705875
- Barkey, H. J. (2010). *Turkey's New Engagement in Iraq: Embracing Iraqi Kurdistan* (USIP Special Report). The United States Institutes of Peace.
- Barkey, H. J. (2011a, 2011/12/01). Turkey and Iraq: The Making of a Partnership. *Turkish Studies*, 12(4), 663-674.
- Barkey, H. J. (2011b). *Turkish Foreign Policy and the Middle East* (CERI Strategy Papers). CERI Sciences Po.
- Barnett, M. N. (1995). Sovereignty, Nationalism, and Regional Order in the Arab States System. *International Organization*, 49(3), 479-510.
- Barnett, M. N. (1996). Regional Security after the Gulf War. *Political Science Quarterly*, 111(4), 597-618.
- Barnett, M. N. (1998). *Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order*. Columbia University Press.
- Baroudi, S. E. (2007). Arab Intellectuals and the Bush Administration's Campaign for Democracy: The Case of the Greater Middle East Initiative. *Middle East Journal*, 61(3), 390-418.
- Barysch, K. (2010, Haziran). Can Turkey Combine EU Accession and Regional Leadership? *Policy Brief*. Centre for European Reform.

- Barzani Yeniden Ankara'da. (2013, 27 Kasım). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/barzani-yeniden-ankara-da-25216283
- Barzani: Erdoğan'ı Sıcak Karşılız. (2008, 28 Haziran). *Radikal*. www.radikal.com.tr/dunya/barzani-erdogan-sicak-karsilariz-885679/
- Barzani: PKK Beni Dinlerse İyi Eder. (2012, 20 Nisan). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/barzani-pkk-beni-dinlerse-iyi-eder-20387562
- Barzani'den PKK'ya Önemli Çağrı. (2012, 20 Şubat). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/barzaniden-pkkya-onemli-cagri-19959825
- Barzani'yle Temas Tamam, Gül Yolcu. (2008, 15 Ekim). *Radikal*. www.radikal.com.tr/politika/barzaniyle-temas-tamam-gul-yolcu-903414/
- Başbakan 'Barış' için Suriye'yi Ziyaret Etti. (2003, 4 Ocak). *Amerika'nın Sesi*. www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-2003-01-04-5-1-87922072/815646.html
- Başbakan Erdoğan Erbil'de Konuştu. (2011a, 29 Mart). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogan-erbilde-konustu-17404700
- Başbakan Erdoğan Lübnan'a Gitti. (2008, 25 Mayıs). *Gazete Vatan*. www.ihha.com.tr/haber-basbakan-erdogan-lubnana-gitti-22898/
- Başbakan Erdoğan Mübarek'e Seslendi! (2011b, 1 Şubat). *Habertürk*. www.haberturk.com/dunya/haber/597069-basbakan-erdogan-mubareke-seslendi
- Başbakan Erdoğan Şam'da. (2010, 11 Ekim). *Takvim*. www.takvim.com.tr/siyaset/2010/10/11/basbakan_erdogan_samda_727370895853
- Başbakan Erdoğan, Katar'a Gidecek. (2013, 27 Ocak). *Dünya*. www.dunya.com/gundem/basbakan-erdogan-katar039a-gidecek-haberi-199140
- Başbakan Erdoğan'dan Libya Açıklaması. (2011, 20 Mart). *Sabah*. www.sabah.com.tr/gundem/2011/03/20/erdogan_konusuyor?paging=2
- Başbakan Erdoğan'ın Obama Görüşmesi Sonrası Açıklamaları. (2011, 21 Eylül). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdoganin-obama-gorusmesi-sonrasi-aciklamalari-18786674
- Başbakan Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin Erbil Havalimanı ile Vakıfbank Erbil Şubesi'nin Açılışını Yaptı. (2011, 31 Mart). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/ekonomi/basbakan-tayyip-erdogan-turkiyenin-erbil-havalimani-ile-vakifbank-erbil-subesinin-acilisini-yapti-17408818
- Başbakan, Barzani ile Görüştü. (2011, 5 Kasım). *TRT Haber*. www.trthaber.com/haber/gundem/basbakan-barzani-ile-gorustu-15388.html
- Başbakan, Nuceyfi ile Görüştü. (2012, 12 Ocak). *İHA*. www.ihha.com.tr/haber-basbakan-nuceyfi-ile-gorustu-210285/

- Başbakan: Esad Hedef Saptırıyor. (2013, 7 Ocak). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-esad-hedef-saptiriyor-22309566
- Başbakan'dan Esad'a Reform Fırçası. (2012, 15 Mart). *T24*. t24.com.tr/haber/basbakandan-esada-reform-fircasi,199352
- Başbuğ, Mübarek ve Tantavi ile Görüştü. (2010, 29 Mayıs). *İHA*. www.ih.com.tr/haber-basbug-mubarek-ve-tantavi-ile-gorustu-123285/
- Başer, E. T. (2015). Shift-of-Axis in Turkish Foreign Policy: Turkish National Role Conceptions Before and During AKP Rule. *Turkish Studies*, 16(3), 291-309.
- Başkan, B. (2011). Turkey-GCC Relations: Is There a Future? *Insight Turkey*, 13(1), 159-173.
- Batı, Suriye'ye Müdahale Konusunda İsteksiz. (2012, 4 Ekim). *BBC Türkçe*.
www.bbc.com/turkce/haberler/2012/10/121004_turkey_syria.shtml
- Bender, E. (2008, 26 Mayıs). Anub fi Nihayat al-Nafaq. *Maariv*.
alasar.ps/ar//index.php?act=post&id=3875
- Bennett, A. ve Checkel, J. T. (2015). Process Tracing: From Philosophical Roots to Best Practices. A. Bennett & J. T. Checkel (Ed.), *Process Tracing: From Metaphor to Analytic Tool* içinde (3-37 ss.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Berger, T. U. (2014). Almanya ve Japonya'da Normlar, Kimlikler ve Milli Güvenlik (İ. Efe). P. J. Katzenstein (Ed.), *Milli Güvenlik Kültürü* içinde (307-356 ss.). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Biberovic, N. (2008). Turkey and the GCC States: A New Era of Bilateral Economic Relations. *Gulf Monitor*, 2(5), 15-21.
- Biden Arrives in Beirut Ahead of Vote. (2009, 22 Mayıs). *The New York Times*.
www.nytimes.com/2009/05/23/world/middleeast/23biden.html
- Bila, F. (2004, 7 Ocak). Ankara Şam İlişkileri. *Milliyet*.
www.milliyet.com.tr/2004/01/07/yazar/bila.html
- Bila, F. (2006a, 15 Ağustos). Ankara'yı Beklemeye İten Üç Neden. *Milliyet*.
- Bila, F. (2006b, 30 Ağustos). Cemil Çiçek: Lübnan'da Milli Menfaatlerimiz Var. *Milliyet*.
- Bila, F. (2010, 21 Kasım). Gül: Talabani'ye Hayret Eттіm. *Milliyet*.
www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/gul--talabani-ye-hayret-ettim-1316675/
- Bila, F. (2012a, 3 Şubat). Gül'ün de, İşadamlarının da Yüzü Gülüyordu. *Milliyet*.
www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/gul-un-de-isadamlarinin-da-yuzu-guluyordu-1497291
- Bila, F. (2012b, 1 Şubat). Her Şey Var, ama 'Demokrasi' Yok. *Milliyet*.
www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/her-sey-var-ama-demokrasi-yok-1496348

- Bilgin, P. (2009). Securing Turkey through Western-Oriented Foreign Policy. *New Perspectives on Turkey*, 40, 105-125.
- Bilgin, P. ve Bilgiç, A. (2011). Turkey's "New" Foreign Policy toward Eurasia. *Eurasian Geography and Economics*, 52(2), 173-195.
- Bir Kişinin 25 Yıl Yönettiği Ülkede Kırılma Yaşanır. (2011, 18 Ocak). *Sabah*. www.sabah.com.tr/gundem/2011/01/18/bir_kisinin_25_yil_yonettigi_ulkede_kirilma_yasanir
- Birand, M. A. (2009, 8 Kasım). İsrail'e ve Avrupa'ya Sırtını Dönmüş Bir Türkiye Cazip Değil. *Posta*.
- Bishku, M. B. (2012). Turkish–Syrian Relations: A Checkered History. *Middle East Policy*, 19(3), 36-53.
- Bitter Feud Between Top Iraqi Leaders Stalls Government. (2011, 25 Haziran). *The New York Times*. www.nytimes.com/2011/06/26/world/middleeast/26iraq.html
- Biz İstedik, Suriye Lübnan'dan Çekildi. (2005, 16 Haziran). *Milliyet*, 18.
- Bizden Habersiz Giden Petrole El Koyarız. (2013, 11 Ocak). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bizden-habersiz-giden-petrole-el-koyariz-22343376
- BM Suriye'yi Kınama Karar Tasarısını Kabul Etti. (2012, 17 Şubat). *BBC Türkçe*. www.bbc.com/turkce/haberler/2012/02/120217_un_syria
- BM'deki Konuşma Mısır'ı Kızdırdı! (2014, 25 Eylül). *Habertürk*. www.haberturk.com/dunya/haber/993700-bmdeki-konusma-misiri-kizdirdi
- BM'den Türkiye'ye Teşekkür. (2008, 21 Mayıs). *Yeni Şafak*.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2003). *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*. Routledge.
- Bronson, R. (2011, Mart). Saudi Arabia's Intervention in Bahrain: A Necessary Evil or a Strategic Blunder? *E-Notes*. Foreign Policy Research Institute.
- Brotherhood Challenges Court's Dissolution of Parliament. (2012, 16 Haziran). *Egypt Independent*. egyptindependent.com/brotherhood-challenges-courts-dissolution-parliament/
- Brown, C. S. (2007). Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003. *Turkish Studies*, 8(1), 85–119.
- Brown, N. J. (2013, 23 Nisan). *Islam and Politics in the New Egypt*. Carnegie Endowment for International Peace. carnegieendowment.org/2013/04/23/islam-and-politics-in-new-egypt/g0se
- Bruni, J. (2008, 30 Ocak). *NATO: The Gulf's Last, Best Hope for Peace and Stability?* ECSSR. www.ecssr.ae/en/reports_analysis/nato-the-gulfs-last-best-hope-for-peace-and-stability/

- Bush Warns Syria and Iran Over Terror. (2005, 3 Şubat). *The Guardian*.
www.theguardian.com/world/2005/feb/03/syria.usa
- Bush: PKK Ortak Düşmanımız. (2007, 5 Kasım). *Deutsche Welle*. www.dw.com/tr/bush-pkk-ortak-d%C3%BC%C5%9Fman%C4%B1m%C4%B1z/a-2871540
- Butters, A. L. (2009, 8 Ekim). A Rapprochement Between Syria and Saudi Arabia?
- Butters, A. L. (2010, 31 Temmuz). Saudi Arabia and Syria Try to Douse Lebanon's Next Fire.
- Büyükanıt: Muhtıra Büyük İvme Kazandıracak. (2008, 19 Nisan). *Haber 7*.
www.haber7.com/guncel/haber/314149-buyukanit-muhtira-buyuk-ivme-kazandiracak
- C-D ve E Santralleri için Fizibilite Çalışmaları Başladı. (2013, 27 Şubat). *Elbistanın Sesi*.
www.elbistaninsesi.com/ekonomi/cd-ve-e-santralleri-icin-fizibilite-calismalari-basladi-h20889.html
- Canbulat: Mevkıfu Erdoğan Ahrece Lübnan mine't-Takavku'. (2010, 30 Kasım). *el-Sefir*.
assafir.com/Article/220810
- Carlsnaes, W. (1992). The Agency–Structure Problem in Foreign Policy Analysis. *International Studies Quarterly*, 36(3), 245-270.
- CarnegieEndowment. (2013, 25 Eylül). The Syrian National Council.
- Cassel, M. (2011, 18 Ocak). Lebanon's Ticking Timebomb. *Al Jazeera*.
www.aljazeera.com/opinions/2011/1/18/lebanons-ticking-timebomb/
- CCT Investments. (2016, 15 Temmuz). *Turkey Forum with the Gulf Cooperation Council (GCC)*. www.cctinvestments.com/turkey-forum-with-the-gulf-cooperation-council-gcc/
- Cemal, H. (2005, 3 Nisan). Öncelikli Sorun Seçim. *Milliyet*.
- Cenevre-2 için Şartlı 'Evet'. (2013, 11 Kasım). *Al Jazeera Türk*.
www.aljazeera.com.tr/haber/cenevre-2-icin-sartli-evet
- Cenevre'nin Başarılı Olmasının Şartı. (2014, 19 Ocak). *Sabah*.
www.sabah.com.tr/gundem/2014/01/19/cenevrenin-basarili-olmasinin-sarti
- Charbel, G. (2008, 11 Temmuz). The Turkish Dictionary. *Al-Hayat*.
www.turkishnews.com/en/content/page/2709/?p=gxupfiaeqkdfd
- Chauffour, J.-P. (2013). *From Political to Economic Awakening in the Arab World: The Path of Economic Integration* (MENA Development Report). The World Bank.
- Checkel, J. T. (1998). The Constructivist Turn in International Relations Theory. *World Politics*, 50(2), 324-348.
- Cicioğlu, F. (2006). Lübnan 2005. K. İnat & A. Balcı (Ed.), *Ortadoğu Yılığ 2005* içinde (135-153 ss.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Cicioğlu, F. (2008). Lübnan 2006. K. İnat & M. Ataman (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2006* içinde (151-182 ss.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Cicioğlu, F. (2011). Lübnan 2010. *Ortadoğu Yıllığı*, 6(6), 145-164.
- Cook, S. A. (2011). The USA, Turkey, and the Middle East: Continuities, Challenges, and Opportunities. *Turkish Studies*, 12(4), 717-726.
- Cook, S. A. ve Ibish, H. (2017, Şubat). Turkey and the GCC: Cooperation Amid Diverging Interests. *The AGSIW Gulf Rising Series: Issue Paper #1*. Arab Gulf States Institute in Washington.
- Costi, A. (2007). The Hariri Tribunal. *Victoria University of Wellington Legal Research Paper*. (pp. 169-191). 13 *Revue Juridique Polynésienne*.
- Coşkun, G. (2011, 2 Ocak). Model Partnership in the Middle East: Turkish–Syrian Relations. *Turkish Daily News*. newsturkish.com/model-partnership-in-the-middle-east-turkish-syrian-relations-2010-12-31.html
- Creswell, J. W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (4 ed.). SAGE Publications.
- Crown Prince Meets Turkish President Abdullah Gul. (2012a, 29 Şubat). *The National News*. www.thenationalnews.com/uae/crown-prince-meets-turkish-president-abdullah-gul-1.384189
- Crown Prince Receives Two Messages from Turkish President. (2012b, 20 Kasım). *Arab News*. www.arabnews.com/crown-prince-receives-two-messages-turkish-president
- Crown Prince Salman bin Abdul-Aziz Arrives in Turkey. (2013, 22 Mayıs). *Arab News*. www.arabnews.com/news/452392
- Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Açıklaması. (2012, 13 Ağustos). *SonDakika.com*. www.sondakika.com/haber/haber-cumhurbaskani-abdullah-gul-aciklamasi-3862261/
- Cumhurbaşkanı Gül Birleşik Arap Emirlikleri'ne Gidecek. (2012, 27 Ocak). *TRT Haber*. www.trthaber.com/haber/turkiye/cumhurbaskani-gul-birlesik-arap-emirliklerine-gidecek-25976.html
- Cumhurbaşkanı Gül Kuveyt'te*. (2009, 21 Aralık). abdullahgul.gen.tr. www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/48562/cumhurbaskani-gul-kuveytte.html
- Cumhurbaşkanı Gül Mısır'a Gidiyor. (2009a, 13 Temmuz). *İHA*. www.iha.com.tr/haber-cumhurbaskani-gul-misira-gidiyor-80057/
- Cumhurbaşkanı Gül Mısır'a Gitti. (2009b, 18 Ocak). *Dünya Bülteni*. www.dunyabulteni.net/arsiv/cumhurbaskani-gul-misira-gitti-h63794.html
- Cumhurbaşkanı Gül Mısır'a Gitti. (2010a, 20 Temmuz). www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/69012/cumhurbaskani-gul-misira-gitti.html

- Cumhurbaşkanı Gül Şam'da. (2009c, 15 Mayıs). *İHA*. www.ihacom.tr/haber-cumhurbaskani-gul-samda-71032/
- Cumhurbaşkanı Gül, Ban ve Huzai ile Görüştü. (2013a, 24 Eylül). *Hürriyet*. www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-gul-ban-ve-huzai-ile-gorustu-102008.html
- Cumhurbaşkanı Gül, Mısır Dışişleri Bakanı Ebul Geyt'i Kabul Etti. (2010b, 22 Kasım). *Time Türk*. www.timeturk.com/tr/2010/11/22/cumhurbaskani-gul-misir-disisleri-bakani-ebul-geyt-i-kabul-etti.html
- Cumhurbaşkanı Gül, Yarın Katar'a Gidecek. (2008a, 4 Şubat). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-gul-yarin-katara-gidecek-8162459
- Cumhurbaşkanı Gül: 301'in Türkiye'ye Faydası Yok. (2008b, 15 Ocak). *Haber Aktüel*. www.haberaktuel.com/cumhurbaskani-gul-301in-turkiyeye-faydasi-yok-haberi-106034.html
- Cumhurbaşkanı Gül: Mısır'da Tekrar Seçim Ortamı Lazım. (2013b, 20 Ağustos). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-gul-misirda-tekrar-secim-ortami-lazim-2455513
- Cumhurbaşkanı Kahire'de. (2010, 20 Temmuz). *İHA*. www.ihacom.tr/haber-cumhurbaskani-kahirede-130047/
- Çağlayan İhracat Hedeflerini Anlattı. (2013, 4 Mart). *TRT Haber*. www.trthaber.com/haber/ekonomi/caglayan-ihracat-hedeflerini-anlatti-76976.html
- Çavuşoğlu, M. (2014). *2015 Yılına Girerken Dış Politikamız*. T.C. Dışişleri Bakanlığı.
- Çekirge, F. (2009, 3 Eylül). Ada'dayım Gelin Bir Çay İçelim. *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/ada-dayim-gelin-bir-cay-icelim-12403464
- Çetinsaya, G. (2005, 30 Ocak). 30 Ocak 2005 Irak Seçimleri Sonrası Irak. *SETA*. www.setav.org/30-ocak-2005-irak-secimleri-sonrasi-irak/
- Çetinsaya, G. (2006a). *SETA Irak Dosyası: Irak'ta Yeni Dönem, Ortadoğu ve Türkiye*. SETA.
- Çetinsaya, G. (2006b). Turkey and the New Iraq. *Insight Turkey*, 8(2), 105-116.
- Çetinsaya, G. (2008a). The New Middle East, Turkey, and the Search for Regional Stability. F. G. Burwell (Ed.), *The Evolution of US-Turkish Relations in a Transatlantic Context* içinde (85-96 ss.). US Army War College & Strategic Studies Institute.
- Çetinsaya, G. (2008b). Ortadoğu ile İlişkiler. H. Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008* içinde (927-935 ss.). Ankara: Barış Platin Kitap.
- Çetinsaya, G. ve Özhan, T. (2009). *İşgalin 6. Yılında Irak*.

- Çiçek, M. T. (2014). *War and State Formation in Syria: Cemal Pasha's Governorate during World War I, 1914-17*. Routledge.
- Çok Ciddi Bir Dönem Yaşanıyor. (2011, 15 Ağustos). *TRT Haber*. www.trthaber.com/haber/gundem/cok-ciddi-bir-donem-yasaniyor-5779.html
- Çubukçu, M. (2010, 29 Mart). Sünniler, ABD ve Türkiye Kazandı. *NTV*. www.ntv.com.tr/dunya/sunniler-abd-ve-turkiye-kazandi,ZPfVcLNZjk-KETv1-yQ8ZA
- Dal, E. P. (2012). The Transformation of Turkey's Relations with the Middle East: Illusion or Awakening? *Turkish Studies*, 13(2), 245-267.
- Dal, E. P. (2013). Assessing Turkey's "Normative" Power in the Middle East and North Africa Region: New Dynamics and their Limitations. *Turkish Studies*, 14(4), 709-734.
- Davos'ta Kriz. (2009, 29 Ocak). *CNN Türk*. www.cnnturk.com/2009/dunya/01/29/davosta.kriz/511241.0/index.html
- Davutoglu: Lebanon Home of First Arab Spring. (2012, 14 Ocak). *The Daily Star*. www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2012/Jan-14/159880-davutoglu-lebanon-home-of-first-arab-spring.ashx
- Davutoğlu Bahreyn'de. (2011, 5 Nisan). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/dunya/davutoglu-bahreynde-1373815
- Davutoğlu Devrede. (2009, 1 Eylül). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/davutoglu-devrede/dunya/dunyadetay/01.09.2009/1134175/default.htm
- Davutoğlu Doha'da. (2011, 26 Ekim). *TRT Haber*. www.trthaber.com/haber/dunya/davutoglu-dohada-14136.html
- Davutoğlu Esad Görüşmesi Sona Erdi. (2011, 9 Ağustos). *BBC Türkçe*.
- Davutoğlu Irak'ta Hükümet Turunda. (2010, 8 Kasım). *Haber Vaktim*. www.habervaktim.com/haber/152847/davutoglu-irakta-hukümet-turunda.html
- Davutoğlu Katar Emiri ile Görüştü. (2013, 24 Kasım). *TRT Haber*. www.trthaber.com/haber/dunya/davutoglu-katar-emiri-ile-gorustu-109758.html
- Davutoğlu Maliki ile Bir Araya Geldi. (2013, 11 Kasım). *Dünya*. www.dunya.com/gundem/davutoglu-maliki-ile-bir-araya-geldi-haberi-226903
- Davutoğlu Suriye'ye Uygulanacak Yaptırımları Açıkladı. (2011, 29 Kasım). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/siyaset/davutoglu-suriyeye-uygulanacak-yaptirimlari-acikladi-1468973
- Davutoğlu-Çağlayan-Zebari Basın Toplantısı Düzenledi. (2009, 11 Ağustos). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/dunya/davutoglu-caglayan-zebari-basin-toplantisi-duzenledi-12256726

- Davutoğlu, 'Suriye İzin Vermiyor Çünkü Birşeyler Saklıyor'. (2013, 24 Ağustos). *Türkiye*. www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/67155.aspx
- Davutoğlu, A. (1997). Medeniyetlerin Ben-İdraki. *Divan*, 2(3), 1-53.
- Davutoğlu, A. (2004). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (17 ed.). Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assesment of 2007. *Insight Turkey*, 10(1), 77-96.
- Davutoğlu, A. (2009a, 2 Eylül). İnnehu Kıdrüna. *el-Ahram*. pw.ahram.org.eg/News/628387.aspx
- Davutoğlu, A. (2009b, 31 Temmuz). Turkey Strives for a Better Common Future in the Middle East. *The Daily Star*. www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2009/Jul-31/54080-turkey-strives-for-a-better-common-future-in-the-middle-east.ashx
- Davutoğlu, A. (2009c). Turkish Foreign Policy and The EU in 2010. *Turkish Policy Quarterly*, 8(3), 11-17.
- Davutoğlu, A. (2010a). *2011 Yılına Girenken Dış Politikamız*. T.C. Dışışleri Bakanlığı.
- Davutoğlu, A. (2010b, 2 Ocak). Saudi–Turkish Ties: A Strengthened Partnership. *Asharq Alawsat*. eng-archive.aawsat.com/ahmet-davutoglu/opinion/saudi-turkish-ties-a-strengthened-partnership/amp
- Davutoğlu, A. (2010c, 20 Mayıs). Turkey's Zero-Problems Foreign Policy. *Foreign Policy*.
- Davutoğlu, A. (2010d). Turkish Vision of Regional and Global Order: Theoretical Background and Practical Implementation. *Political Reflection Quarterly*, 1(2), 36-50.
- Davutoğlu, A. (2011). *2012 Yılına Girenken Dış Politikamız*. T.C. Dışışleri Bakanlığı.
- Davutoğlu, A. (2012a). *2013 Yılına Girenken Dış Politikamız*. T.C. Dışışleri Bakanlığı.
- Davutoğlu, A. (2012b). Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring. *Tukey Policy Brief Series*. (3). TEPAV Internationa Policy and Leadership Institute.
- Davutoğlu, A. (2012c). Transformation of NATO and Turkey's Position. *Perceptions*, 17(1), 7-17.
- Davutoğlu, A. (2012d, Ağustos). Türk Dış Politikasının İlkeleri ve Bölgesel Siyasal Yapılanma. *Vision Papers*, No:3. Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM).
- Davutoğlu, A. (2013a). *2014 Yılına Girenken Dış Politikamız*. T.C. Dışışleri Bakanlığı.
- Davutoğlu, A. (2013b). *Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*. Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2013c). Turkey's Mediation: Critical Reflections from the Field. *Middle East Policy*, 20(1), 83-90.

- Davutoğlu, A. (2013d, 21 Mart). Zero Problems in a New Era. *Foreign Policy*. foreignpolicy.com/2013/03/21/zero-problems-in-a-new-era/
- Davutoğlu, Amr Musa ile Görüştü. (2009, 2 Eylül). *İHA*. www.iha.com.tr/haber-davutoglu-amr-musa-ile-gorustu-86906/
- Davutoğlu, Lübnan'da Türkmen Köyünü Ziyaret Etti. (2009, 31 Temmuz). *Turkish Journal*. www.turkishjournal.com/i.php?newsid=5522
- Davutoğlu, Mısır'da Mübarek'le Görüştü. (2009, 2 Eylül). *Haberler.Com*. www.haberler.com/davutoglu-misir-da-mubarek-le-gorustu-haberi/
- Davutoğlu, Münih'teki Zirvede Clinton'la Görüştü. (2011, 5 Şubat). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/dunya/davutoglu-munihteki-zirvede-clintonla-gorustu-16943475
- Davutoğlu, Üçlü İstişare Toplantısını Değerlendirdi. (2010, 9 Mayıs). *İHA*. www.iha.com.tr/haber-davutoglu-uclu-istisare-toplantisini-degerlendirdi-120717/
- Davutoğlu: 'Mısır'daki Huzursuzluğun Bölgeye Misliyle Yansımasından Kaygılıyız'. (2013, 15 Ağustos). *Beyaz Gazete*. beyazgazete.com/haber/2013/8/15/davutoglu-misir-daki-huzursuzlugun-bolgeye-misliyle-yansimasindan-kaygiliyiz-1911853.html
- Davutoğlu: 'Suriye Krizinin Çözümü Konusunda BM Güvenlik Konseyi, Hiçbir Karar Alamamıştır'. (2013, 28 Şubat). *Beyaz Gazete*. beyazgazete.com/haber/2013/2/28/davutoglu-suriye-krizinin-cozumu-konusunda-bm-guvenlik-konseyi-hicbir-karar-alamamistir-1687383.html
- Davutoğlu: Bağdat'a Yine Kavuşacağım. (2013, 26 Ekim). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/gundem/davutoglu-bagdat-a-yine-kavusacagim-1782469
- Davutoğlu: Hiçbir Zaman Mezhep Temelli Bir Politika Takip Etmedik. (2012, 22 Nisan). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/siyaset/davutoglu-hic-bir-zaman-mezhep-temelli-bir-politika-takip-etmedik-1531453
- Davutoğlu: Irak'la Su Meselesine, Ortak Kader Olarak Bakıyoruz. (2009, 11 Ağustos). *Turkish Journal*. www.turkishjournal.com/i.php?newsid=5571
- Davutoğlu: Kaddafi'nin Sivillere Saldırısını Durdurmak için NATO Kullanılmalı. (2011, 29 Mart). *Bloomberg*. www.bloomberght.com/haberler/haber/869686-davutoglu-kaddafinin-sivillere-saldirisini-durdurmak-icin-nato-kullanilmali
- Davutoğlu: Sınırımızda IŞİD'i, PKK'yı, Esad'ı İstemiyoruz. (2014, 28 Ekim). *BBC Türkçe*. www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141027_davutoglu_doucet
- Davutoğlu: Suriye'de Esad Öncülüğünde Reform Görmek İstiyoruz. (2011, 27 Mayıs). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglu-suriyede-esad-onculugunde-reform-gormek-istiyoruz-17896662

- Davutoğlu: Suriye'ye Uluslararası Müdahale Masada. (2012, 26 Şubat). *Dünya Bülteni*.
www.dunyabulteni.net/dis-politika/davutoglusuriyeye-uluslararasi-mudahale-masada-h199121.html
- Davutoğlu: Türk Pilotların Kaçırılması Terör Faaliyetidir. (2013, 15 Ağustos). *Haberler.com*.
www.haberler.com/davutoglu-turk-pilotlarin-kacirilmesi-acik-bir-4942640-haberi/
- Davutoğlu: Türkiye ile Birleşik Arap Emirlikleri, Libya'ya Yardım Köprüsü Kuracak. (2011, 26 Şubat). *Beyaz Gazete*. beyazgazete.com/haber/2011/2/26/davutoglu-turkiye-ile-birlesik-arap-emirlikleri-libya-ya-yardim-koprusu-kuracak-873905.html
- Davutoğlu'ndan 'Libya Operasyonu' Açıklaması. (2011, 23 Mart). *İhlas Haber Ajansı*.
www.ihha.com.tr/haber-davutoglundan-libya-aciklamasi-161487/
- Davutoğlu'ndan Dost Meclisinde Takvim Çağrısı. (2012, 12 Aralık). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglundan-dost-meclisinde-takvim-cagrisi-22138423
- Davutoğlu'nun Son Durağı Mısır. (2009, 1 Eylül). *Dünya Bülteni*.
www.dunyabulteni.net/arsiv/davutoglundan-son-duragi-misir-h87996.html
- Davutoğlu'nun Sürpriz Kerkük Ziyareti Tepki Çekti. (2012, 2 Ağustos). *Amerika'nın Sesi*.
www.amerikaninsesi.com/a/davutoglundan-surpriz-kerkuk-ziyareti-tepki-cekti/1453903.html
- Deal for Lebanese Factions Leaves Hezbollah Stronger. (2008, 22 Mayıs). *The New York Times*.
www.nytimes.com/2008/05/22/world/middleeast/22lebanon.html
- Deaths Reported as Protests Erupt Across Syria. (2011, 25 Mart). *Al Arabiya*.
www.alarabiya.net/articles/2011/03/25/142927.html
- Deauville Partnership. (2011). *Deauville Partnership Finance Ministers' Meeting Communiqué*.
www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Generic-Documents/DP%20Marseille%20communiqué%20version%20ENG.pdf
- Deauville Partnership. (2012). *Deauville Partnership Finance Ministers' Meeting Communiqué*.
www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Generic-Documents/Deauville%20Partnership%20Communiqué%20FINAL.pdf
- Defense Minister, Turkish Aide Discuss Regional Crises. (2012, 14 Mayıs). *Arab News*.
www.arabnews.com/saudiarabia/defense-minister-turkish-aide-discuss-regional-crises
- Defense World. (2013, 19 Eylül). *Turkey, Saudi Arabia Formalize Defense Industry Cooperation Agreement*.
www.defenseworld.net/news/9089/Turkey__Saudi_Arabia_Formalize_Defense_Industry_Cooperation_Agreement#.YGLYzrBxeM8
- Değişimci Olun. (2006, 27 Kasım). *Milliyet*.
- DEİK. (2009). *Türkiye-Mısır Ticari ve Ekonomik İlişkileri*. DEİK / Türk-Mısır İş Konseyi.

- DEİK. (2013). *T.C. Ekonomi Bakanı Sayın Zafer Çağlayan Başkanlığında Suudi Arabistan ve BAE'ye Ticaret ve Müteahhitlik Heyeti Ziyareti*. www.deik.org.tr/duyurular-t-c-ekonomi-bakani-sayin-zafer-caglayan-baskanliginda-suudi-arabistan-ve-bae-ye-ticaret-ve-muteahhitlik-heyeti-ziyareti
- Demirtaş, B. (2013). Turkish–Syrian Relations: From Friend “Esad” to Enemy “Esed”. *Middle East Policy*, 20(1), 111-120.
- Democracy Yet to Dawn. (2005, 22 Haziran). *The Guardian*. www.theguardian.com/world/2005/jun/22/israel.usa
- Demokrasi Uymaz. (2004, 26 Şubat). *Milliyet*.
- Dessler, D. (1989). What's at Stake in the Agent–Structure Debate? *International Organization*, 43(3), 441-473.
- Devletü Reisi Vüzerai Türkiye Yasılı Cidde. (2011, 19 Mart). Saudi Press Agency. www.spa.gov.sa/viewstory.php?newsid=875262
- Devlet Bakanı Zafer Çağlayan'dan Kuveyt ve Katar Ziyaretleri ile İlgili Duyurusu. (2011, 8 Ocak). *Demirören Haber Ajansı*. www.dha.com.tr/basin/devlet-bakani-zafer-caglayandan-kuveyt-ve-katar-ziyaretleri-ile-ilgili-duyurusu/haber-134545
- Dışişleri Bakanı Babacan Suudi Arabistan'a Gitti. (2008, 2 Eylül). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/disisleri-bakani-babacan-suudi-arabistana-gitti-9805786
- Dışişleri Bakanı Davutoğlu Irak'ta. (2011, 17 Ocak). *Dünya Bülteni*. www.dunyabulteni.net/dispolitika/disisleri-bakani-davutoglu-irakta-h143305.html
- Dışişleri Bakanı Davutoğlu Irak'ta. (2014, 4 Mart). *Son Dakika*. www.sondakika.com/haber/haber-disisleri-bakani-davutoglu-irak-ta-5743694/
- Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Kahire'de... (2009, 2 Eylül). *Posta*. www.posta.com.tr/disisleri-bakani-davutoglu-kahirede-854
- Dinç, C. (2011a). Birleşik Arap Emirlikleri 2009. K. İnat, M. Ataman, & C. Çakmak (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2009* içinde (303-325 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Dinç, C. (2011b). Turkey as a New Security Actor in the Middle East: Beyond the Slogans. *Perceptions*, 16(2), 61-80.
- Diplomats Seek Ways to End Syria Bloodshed. (2012, 24 Şubat). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/02/201222415140240588.html
- Diriöz, A. O. (2009a, Haziran). Nabucco Ortadoğu'ya Genişleyebilir mi? *Ortadoğu Analiz*, 1(9), 101-106.
- Diriöz, A. O. (2009b). Türkiye–Körfez İşbirliği Konseyi İlişkileri. *Ortadoğu Analiz*, 1(6), 77-81.
- Doğrusözlü, C. (2014). Lübnan 2013. *Ortadoğu Yıllığı 2013*, 9(9), 93-112.

- Doğrusözölü, C. ve Üçağaç, A. (2012). Lübnan 2011. *Ortadoğu Yılığı*, 7(7), 117-144.
- Doğu Akdeniz 'Nafta' Modeline Gececek, 1.5 Trilyon Dolarlık Olacak. (2010, 4 Aralık). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/ekonomi/dogu-akdeniz-nafta-modeline-gecek-1-5-trilyon-dolarlik-olacak-16445106
- Doha Agrees to Propose Solution on Arms Issue. (2008, 19 Mayıs). *The Daily Star*. www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2008/May-19/51749-doha-agrees-to-propose-solution-on-arms-issue.ashx
- Dörtlü Zirve Sona Erdi. (2008, 4 Eylül). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/dortlu-zirve-sona-erdi-9819600
- DPT. (2010). Türkiye–Suriye Bölgelerarası İşbirliği Programı
- Duman, B. (2011, Aralık). Arap Baharı'nın Irak'a Yansıması ve Irak'ın Olaylara Yaklaşımı. *Ortadoğu Analiz*, 3(36), 23-33.
- Duman, B. (2012a, 26 Ocak). *El Hekim'in Türkiye Ziyaretinden Satır Arası Algılamalar*. ORSAM. www.orsam.org.tr/tr/el-hekim-in-turkiye-ziyaretinden-satir-arasi-algilamalar/
- Duman, B. (2012b, 7 Mart). *İyad Allavi'nin Türkiye Ziyareti*. ORSAM. www.orsam.org.tr/tr/iyad-allavi-nin-turkiye-ziyareti/
- Duman, B. (2012c, 10 Ocak). *Türk Dış Politikasında Yeniden Irak: Usame El-Nuceyfi Türkiye'ye Geliyor*. ORSAM. www.orsam.org.tr/tr/turk-dis-politikasinda-yeniden-irak-usame-el-nuceyfi-turkiye-ye-geliyor/
- Duman, B. (2013a). *2012 Irak Değerlendirmesi ve Irak Kronolojisi* (Rapor No: 143). ORSAM.
- Duman, B. (2013b, 13 Eylül). *İran Dışişleri Bakanı'nın Irak Ziyaretinden Irak Parlamento Başkanı'nın Türkiye Ziyaretine*. ORSAM. www.orsam.org.tr/tr/iran-disisleri-bakani-nin-irak-ziyaretinden-irak-parlamento-baskani-nin-turkiye-ziyaretine/
- Duman, B. (2015, 31 Temmuz). *Türkiye-Irak İlişkileri ve Türkiye'nin Sınır Ötesi Terör Operasyonları*. www.orsam.org.tr/tr/turkiye-irak-iliskileri-ve-turkiye-nin-sinir-otesi-teror-operasyonlari/
- Dunne, M. ve Radwan, T. (2013). Egypt: Why Liberalism Still Matters. *Journal of Democracy*, 24(1), 86-100.
- Durac, V. ve Cavatorta, F. (2009). Strengthening Authoritarian Rule through Democracy Promotion? Examining the Paradox of the US and EU Security Strategies: The Case of Bin Ali's Tunisia. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 36(1), 3-19.
- Duran, B. (2006). JDP and Foreign Policy as an Agent of Transformation. M. H. Yavuz (Ed.), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and AK Parti* içinde (281-305 ss.). Utah: The Universtiy of Utah Press.

- Duran, B. (2008, Ekim). "Türk Dış Politikasında 'Medeniyet Derinliği' Arayışı Var". *Anlayış*, 65.
- Duran, B. (2009). Türk Dış Politikası Ortadoğululaşılıyor mu? K. İnat, M. Ataman, & B. Duran (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2008* içinde (385-402 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Dünyanın Gözü NATO Toplantısında. (2012, 26 Haziran). *Yeni Şafak*.
www.yenisafak.com/dunya/gozu-nato-toplantisinda-391167
- Ebu Talib, H. (2008, 10 Aralık). Nahve Şirake İstraticiyye Mısıriyye Türkiyye. *el-Ahram*.
www.ahram.org/Archive/2008/12/10/OPIN1.HTM
- Ebu Talib, H. (2009, 1 Temmuz). Türkiya fi Müvaceheti'd-Devleti'l-'Amika. *el-Ahram*.
www.ahram.org/Archive/2009/7/1/OPIN1.HTM
- ECSSR. (2012a, 1 Şubat). *Developed UAE-Turkey Relations*.
www.ecssr.ae/en/reports_analysis/developed-uae-turkey-relations/
- ECSSR. (2012b, 1 Mart). *Strategic Relations between UAE and Turkey*.
www.ecssr.ae/en/reports_analysis/strategic-relations-between-uae-and-turkey/
- ECSSR. (2012c, 29 Ocak). *Turkish Appreciation of the UAE Leadership's Wisdom*.
www.ecssr.ae/en/reports_analysis/turkish-appreciation-of-the-uae-leaderships-wisdom/
- Efegil, E. (2009a). Katar 2008. K. İnat, M. Ataman, & B. Duran (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2008* içinde (357-368 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Efegil, E. (2009b). Türkiye'nin Yeni Terörle Mücadele Anlayışı ve Türk Karar Vericilerinin Kürt Sorununa Yaklaşımları. K. İnat, M. Ataman, & B. Duran (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2008* içinde (445-493 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Efegil, E. (2011). Katar 2009. K. İnat, M. Ataman, & C. Çakmak (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2009* içinde (337-354 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Efegil, E. ve Musaoğlu, N. (2008). Demokratikleştirme Bağlamında Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası. *Akademik Orta Doğu*, 3(1), 165-174.
- Egypt Says Bush Backs Poll Reforms. (2005, 19 Mayıs). *The Guardian*.
www.theguardian.com/world/2005/may/19/usa.brianwhitaker
- Egypt, Iraq to Cooperate on Oil. (2008, 5 Ekim). *Fox News*.
www.foxnews.com/story/2008/10/05/egypt-iraq-to-cooperate-on-oil.html
- Egypt, Saudi Arabia Criticize Syria over Lebanon. (2008, 30 Mart). *Lebanese Forces*.
www.lebanese-forces.com/2008/03/30/7606/
- Egypt, Turkey can Bring Mideast Stability without Foreign Brokers: Erdogan. (2012, 17 Kasım). *Ahram Online*. english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/58423/Egypt/Politics-/Egypt-and-Turkey-can-bring-MidEast-stability-witho.aspx

- Egypt's Morsi in Turkey: 'Arab Spring Needs Your Support'. (2012, 30 Kasım). *Ahram Online*. english.ahram.org.eg/NewsContent/1/140/54324/Egypt/First--days/Egypt-Morsi-in-Turkey-Arab-Spring-needs-your-supp.aspx
- Egypt's Supreme Court Dissolves Parliament and Outrages Islamists. (2012, 14 Haziran). *The Guardian*. www.theguardian.com/world/2012/jun/14/egypt-parliament-dissolved-supreme-court
- Egyptian Banks Hesitant to Lend to Government. (2011, 3 Temmuz). *Ahram Online*. english.ahram.org.eg/NewsContent/3/0/15557/Business/0/Egyptian-banks-hesitant-to-lend-to-government.aspx
- Ehteshami, A. ve Elik, S. (2011, 2011/12/01). Turkey's Growing Relations with Iran and Arab Middle East. *Turkish Studies*, 12(4), 643-662.
- Ehud Olmert Ankara'da. (2008, 22 Aralık). *BBC Türkçe*. www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/12/081222_olmertturkey.shtml
- Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan, Suudi Arabistan Ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne Ziyaret Gerçekleştirecek. (2013, 27 Şubat). *Maras Gündem*. www.marasgundem.com.tr/ekonomi/ekonomi-bakani-zafer-caglayan-suudi-arabistan-ve-birlesik-arap-emirliklerine-397306h
- Ekonomi Bakanı Zeybekci Katar'da. (2014, 19 Nisan). *SonDakika.com*. www.sondakika.com/amp/haber-ekonomi-bakani-zeybekci-katar-da-5928978/
- Ekonomik Partner Olduk. (2004, 23 Aralık). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/ekonomik-partner-olduk-38678093
- Eksen Kayması Değil, Dere Yatağında Akar. (2009, 24 Aralık). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/ksen-kaymasi-degil-dere-yataginda-akar-13292074
- El Car, Kablil Dar. (2011, 20 Mart). *Haber Türk*. www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/612180-el-car-kablil-dar
- El Hekim Türkiye'de. (2009, 17 Kasım). *CNN Türk*. www.cnnturk.com/2009/turkiye/11/17/el.hekim.turkiyede/552060.0/index.html
- el-Beyanü'l-Müşterek li Meclisi't-Te'avüni'l-İstraticî es-Suri et-Türki: Tahkiku'l-Emn ve'l-İstikrar bi'l-Mıntaka Yeşkilü Bu'den Esasiyyen li't-Te'avün beyne'l-Beledeyn. (2009, 24 Aralık). *Syrian Days*. www.syriandays.com/index.php?page=show_det&id=17480
- El-Labbad, M. (2009). Understanding the New Turkey: An Egyptian Perspective. *Insight Turkey*, 11(1), 53-61.
- El-Labbad, M. (2014). Egypt: A "Regional Reference" in the Middle East. H. Fürtig (Ed.), *Regional Powers in the Middle East: New Constellations After the Arab Revolts* içinde (81-99 ss.). New York: Palgrave Macmillan.

- el-Maliki Yutalibü Erdoğan bi ‘İhtirami’ Siyadeti’l-‘Irak. (2009, 16 Ekim). *el-İttihad*.
www.alittihad.ae/Article/33299/2009/
- el-Mu‘allim Yeltaki Rice fi New York: el-Lika’ Kane İcabıyyen ve Bidayeten li Hivar Mukbil.
(2009, 28 Eylül). *el-Eyyam*. www.al-ayyam.ps/ar_page.php?id=55de5b1y90039729Y55de5b1
- el-Mu‘allim Yu‘linü enne’l-Canibe’l-İsra’ili Talebe Te’cile’l-Cevleti’l-Hamise mine’l-Mufavadat gayri’l-Mübaşire. (2008, 18 Eylül). *eş-Şarku’l-Evsat*.
hwww.asharqalawsat.com/details.asp?section=4&issueno=10887&article=487374&feature=#.WOR16rh9jIU
- el-Mübaderatü’l-Matruha li Vakfi’l-‘Udvan ‘ala Gazze. (2009, 7 Ocak). *Al Jazeera*.
www.aljazeera.net/news/arabic/2009/1/7/المبادرات-المطروحة-لوقف-العنوان-على
- el-Vizari el-‘Arabi bi’l-Kuveyt Yetebenna el-Mübaderete’l-Mısriyye Aliyeten Hüdneten bi Gazze. (2009, 16 Ocak). *Al Jazeera*. www.aljazeera.net/news/arabic/2009/1/16/الوزاري-العربي-بالكويت-يتبنى
- Elmenschawy, M. (2013, 28 Nisan). Debunking Five Myths of Washington’s Leverage in Egypt. *Al-Monitor*. www.al-monitor.com/originals/2013/04/us-egypt-influence-morsi-hagel-leverage.html
- Emerson, M. ve Tocci, N. (2004). *Turkey as a Bridgehead and Spearhead: Integrating EU and Turkish Foreign Policy* (EU-Turkey Working Papers). Center for European Studies.
- Emir’e İlginin Nedeni Belli Oldu: 4 Milyar Dolar. (2008, 1 Nisan). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gundem/emire-ilginin-nedeni-belli-oldu-4-milyar-dolar-8594239
- Ending the Gaza Conflict: Egypt Gets Israel and Palestinians to Negotiating Table (2009, 8 Ocak). *Spiegel*. www.spiegel.de/international/world/ending-the-gaza-conflict-egypt-gets-israel-and-palestinians-to-negotiating-table-a-600132.html
- Enerji Bakanı Yıldız, Suudi Arabistan Ziyaretini Değerlendirdi. (2011, 11 Şubat). *Beyaz Gazete*.
beyazgazete.com/haber/2012/2/11/enerji-bakani-yildiz-suudi-arabistan-ziyaretini-degerlendirdi-1049252.html
- Ennis, C. A. ve Momani, B. (2013, 2013/07/01). Shaping the Middle East in the Midst of the Arab Uprisings: Turkish and Saudi foreign policy strategies. *Third World Quarterly*, 34(6), 1127-1144.
- Erbil Başkonsolosluğu Açıldı. (2010, 12 Ekim). *Radikal*. www.radikal.com.tr/turkiye/erbil-baskonsoloslugu-acildi-1023355/
- Erbil Havalimanı’nın Anahtarı Teslim Edildi. (2010, 6 Mart). *Sabah*.
www.sabah.com.tr/ekonomi/2010/03/06/erbil_havalimaninin_anahtari_teslim_edildi
- Erbil ile Tarihe Gececek Anlaşma. (2013, 26 Mart). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/ekonomi/erbil-ile-tarihe-gececek-anlasma-22897225

- Erdağ, R. ve Kardeş, T. (2014). Türk Dış Politikasında Stratejik Kültür. T. Köse, A. Okumuş, & B. Duran (Ed.), *Stratejik Zihniyet: Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik* içinde (275-306 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Erdoğan Addresses Israel, Shows off Turkish Projects. (2010, 25 Kasım). *Los Angeles Times*. latimesblogs.latimes.com/babylonbeyond/2010/11/lebanonturkey-israel-erdogan-saad-hariri-rhetoric-visit-hezbollah-islam-.html
- Erdoğan to Visit Beirut to Forge Peace, Make Deals. (2010, 23 Kasım). *Los Angeles Times*. latimesblogs.latimes.com/babylonbeyond/2010/11/lebanonturkey-erdogan-visit-tribunal-hezbollah-hariri-murder-business-.html
- Erdoğan Urges Rival Factions to Support Saudi-Syrian Initiative. (2010, 26 Kasım). *The Middle East Reporter*, 2-3.
- Erdoğan: 'We Want Libya to Return to Stability as soon as Possible'. (2011, 21 Mart). *Dünya*. www.dunya.com/gundem/erdogan-quotwe-want-libya-to-return-to-stability-as-soon-as-haberi-140973
- Erdoğan BM'de de İlan Etti: Darbeci Sisi. (2014, 25 Eylül). *Yeni Şafak*. www.yenisafak.com/politika/erdogan-bmde-de-ilan-etti-darbeci-sisi-687729
- Erdoğan Mısır'da Sevinç Gösterileriyle Karşılandı. (2011, 13 Eylül). *BBC Türkçe*. www.bbc.com/turkce/haberler/2011/09/110913_egypt_turkey
- Erdoğan, Lübnan'da Temaslara Başladı. (2005, 15 Haziran). *CNN Türk*. www.cnnturk.com/2005/dunya/06/15/erdogan.lubnanda.temaslara.basladi/104179.0/ind ex.html
- Erdoğan, Mısır'la İlgili Bu Bilgiyi İlk Kez Paylaştı. (2013, 5 Temmuz). *Haber 7*. www.haber7.com/ic-politika/haber/1046053-erdogan-misirla-iligili-bu-bilgiyi-ilk-kez-paylasti
- Erdoğan, Mikati Görüşmesinde Suriye'de Rehin Alınan 11 Lübnan Vatandaşın Durumu Görüldü. (2012, 31 Mayıs). *Avrupa Postası*. www.avrupa-postasi.com/turkiye/erdogan-mikati-gorusmesinde-suriye-de-rehin-alinan-11-lubnan-vatandasin-durumu-gorusuldu--h35298.html
- Erdoğan, R. T. (2006). Conservative Democracy and the Globalization of Freedom. M. H. Yavuz (Ed.), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and AK Parti* içinde (333-340 ss.). Utah: The University of Utah Press.
- Erdoğan, R. T. (2012). *Küresel Barış Vizyonu*. Medeniyetler İttifakı Enstitüsü.
- Erdoğan: AB Ne ise S. Arabistan da O. (2010, 19 Ocak). *İHA*. www.iha.com.tr/haber-erdogan-ab-ne-ise-sarabistan-da-o-105535/
- Erdoğan: Biz Bize Yeteriz! (2011, 12 Ocak). *Vatan*. www.gazetevatan.com/erdogan--biz-bize-yeteriz--352350-gundem/

- Erdoğan: Irak'la İşbirliği İstikrar İçin Önemli. (2011, 28 Mart). *Bloomberg*.
www.bloomberght.com/haberler/haber/869542-erdogan-irakla-isbirligi-istikrar-icin-onemli
- Erdoğan: Lübnan'da İç Savaşa İzin Vermeyiz. (2010, 24 Kasım). *Dünya Bülteni*.
www.dunyabulteni.net/dis-politika/erdogan-lubnanda-ic-savasa-izin-vermeyiz-h137054.html
- Erdoğan: Mübarek'ten Çok Daha Farklı Bir Adım Gerekir. (2011, 2 Şubat). *BBC Türkçe*.
www.bbc.com/turkce/haberler/2011/02/110202_erdogan_egypt
- Erdoğan: Sınırdaki Mayınlar Temizlenecek. (2008, 26 Nisan). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-sinirdaki-mayinlar-temizlenecek-8793700
- Erdoğan: Suriye Bizim İç Meselemiz. (2011, 8 Ağustos). *Birgün*.
www.birgun.net/haber/erdogan-suriye-bizim-ic-meselemiz-59465
- Erdoğan: TSK'nın Angajman Kuralları Değişmiştir. (2012, 26 Haziran). *Euronews*.
tr.euronews.com/2012/06/26/erdogan-tsknin-angajman-kurallari-degismistir
- Erdoğan: Türkiye Tüm Körfez Ülkeleriyle İlişkilerini İlerletme Çabasında. (2011, 10 Ocak).
Bloomberg HT. www.bloomberght.com/haberler/haber/546247-erdogan-turkiye-tum-korfez-ulkeleriyle-iliskilerini-ilerletme-cabasinda
- Erdoğan: Uğra Çekil Olmaz. (2013, 31 Ağustos). *Al Jazeera Türk*.
www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-ugra-cekil-olmaz
- Erdoğan'a Kral Faysal Ödülü'nü Veren Vakfın Başkanı: Ödül Sadece Filistin'den Dolayı Verilmedi. (2010a, 9 Mart). *Haberler.Com*. www.haberler.com/erdogan-a-kral-faysal-odulu-nu-veren-vakfin-haberi/
- Erdoğan'a Kral Faysal Uluslararası Ödülü. (2010b, 9 Mart). *CNN Türk*.
www.cnnturk.com/2010/dunya/03/09/erdogana.kral.faysal.uluslararası.odulu/566990.0/index.html
- Erdoğan'dan 'Arap' Şartı. (2002, 18 Aralık). *Milliyet*.
- Erdoğan'dan Kahire'de Tarihi Konuşma. (2011, 13 Eylül). *Sabah*.
www.sabah.com.tr/gundem/2011/09/13/erdogan-kahirede-konusuyor
- Erdoğan'dan Irak'a Teşekkür. (2008, 11 Temmuz). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/sasirtmacali-ziyaret-siyaset-892184/
- Erdoğan'dan Lübnan Atağı. (2011, 18 Ocak). *Vatan*. www.gazetevatan.com/erdogan-dan-lubnan-atagi-353386-dunya/
- Ergan, U. (2002, 17 Temmuz). Saddam'a Karşı Dört Şart. *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/dunya/saddama-karsi-dort-sart-85182

- Ergin, S. (2002a, 18 Temmuz). Ecevit Bu Kez ABD'ye Esnek. *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/ecevit-bu-kez-abdye-esnek-85367
- Ergin, S. (2002b, 19 Temmuz). İşte Kritik Pazarlığın Dökümü. *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/iste-kritik-pazarligin-dokumu-85624
- Ergin, S. (2002c, 24 Aralık). Türk-ABD Pazarlığında Kritik Sorular. *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/turk-abd-pazarliginda-kritik-sorular-117581
- Ergin, S. (2003a, 10 Ocak). Keşif Anlaşmasında İki Taraf da Geri Adım Attı. *Hürriyet*.
- Ergin, S. (2003b, 17 Eylül). Merak Etme Türkler Zorluk Çıkarmayacak. *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gundem/merak-etme-turkler-zorluk-cikarmayacak-171686
- Ergin, S. (2005, 22 Şubat). Türk–Amerikan İlişkileri 1 Mart’ın Bile Gerisine Düştü. *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/turk-amerikan-iliskileri-1-mart-in-bile-gerisine-dustu-38699466
- Ergin, S. (2012, 1 Mayıs). Ortadoğu’nun Yeni Sahibi Biz miyiz? *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/ortadogu-nun-yeni-sahibi-biz-miyiz-20456963
- Ergin, S. (2013, 17 Temmuz). Mısır Darbesi ve Erdoğan (1): Erdoğan Bölgedeki En Önemli Kazanımından Oldu. *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/misir-darbesi-ve-erdogan-1-erdogan-bolgedeki-en-onemli-kazanimindan-oldu-23742192
- Ergün: Türkiye ile Mısır Arasındaki Vize Kalksın. (2010, 19 Ocak). *Haber 7*.
ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/473592-ergun-turkiye-ile-misir-arasindaki-vize-kalksin
- Erkmen, S. (2009a, 25 Mart). Cumhurbaşkanı Gül’ün Irak Ziyareti ve Sonuçları. *Dış Politika Analizleri*. ORSAM.
- Erkmen, S. (2009b, Eylül). Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun Bağdat Ziyareti Işığında Türkiye–Irak İlişkileri. *Ortadoğu Analiz*, 1(9), 16-21.
- Erkmen, S. (2009c, Kasım). Yeni Dönemde Türkiye–Irak İlişkileri ve Ortadoğu Açılımı. *Ortadoğu Analiz*, 1(11), 8-17.
- Erkmen, S. (2013a). 2013’te Türkiye Irak İlişkileri için Beklentiler ve Olasılıklar. *Ortadoğu Analiz*, 5(49), 90-97.
- Erkmen, S. (2013b, 25 Kasım). *Zebari’nin Türkiye Ziyareti Türkiye Irak İlişkilerinde Yeni Bir Sayfa mı Açılıyor?* ORSAM. www.orsam.org.tr/tr/zebari-nin-turkiye-ziyareti-turkiye-irak-iliskilerinde-yeni-bir-sayfa-mi-aciliyor/
- Erteleme Sebebi Umarım Siyasi Değildir. (2013, 27 Ağustos). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/ekonomi/erteleme-sebebi-umarim-siyasi-degildir-24597151
- Esad Yardım İstedi Erdoğan, AB ile Diploması Yaptı (2006, 20 Temmuz). *Yenişafak*.
www.yenisafak.com/arsiv/2006/temmuz/20/p10.html

- Esad, Erdoğan'dan Destek İstedi. (2006, 19 Temmuz). *CNN Türk*. www.cnnturk.com/2006/dunya/07/19/esad.erdogandan.destek.istedi/203889.0/index.html
- Esad: "Erdoğan İsrail'den mesaj iletti". (2008, 24 Nisan). *CNN Türk*. www.cnnturk.com/2008/dunya/04/24/esad.erdogan.israilden.mesaj.ilette/452218.0/index.html
- Esad: Türkiye'nin Aldığı Kararı Destekliyoruz. (2007, 17 Ekim). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/dunya/esad-turkiyenin-aldigi-karari-destekliyoruz-7503202
- Esad: Türkiye'siz Masaya Oturmayız. (2009, 18 Mayıs). *Sabah*. www.sabah.com.tr/dunya/2009/05/18/esad_turkiyesiz_masaya_oturmayiz
- Esad'a 'Barışa Destek Ol' Mesajı. (2006, 22 Ağustos). *Milliyet*.
- Esad'dan Ailece Beyaz Sayfa. (2004, 7 Ocak). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/2004/01/07/siyaset/asiy.html
- Esad'dan Sınır Ötesine Destek (2007, 17 Ekim). *Sabah*. imgg.sabah.com.tr/2007/10/17/haber,BAC06A0B446E4C18AFC01432BCEF7D63.html
- Esed'den Türkiye'ye Uyarı. (2011, 8 Ekim). *Haberler.com*. www.haberler.com/esed-den-turkiye-ye-sorunlarimizi-istismar-eden-3045327-haberi/
- EU Leaders Promote 'Lasting Peace' for Gaza. (2009, 19 Ocak). *EURACTIV*. www.euractiv.com/section/global-europe/news/eu-leaders-promote-lasting-peace-for-gaza/
- EU Reaction to Egypt coup: 'Awkward. Disturbing'. (2013, 4 Temmuz). *EUobserver*. euobserver.com/foreign/120766
- EU. (2007). European Neighbourhood Policy: EU–Lebanon Action Plan,
- EU. (2008, 3 Nisan). European Neighbourhood Policy – LEBANON. (MEMO/08/210).
- EU. (2009, 23 Nisan). European Neighbourhood Policy – LEBANON. (MEMO/09/187).
- EU's Catherine Ashton: Ousted Egypt President Mohammed Morsi 'well'. (2013, 30 Temmuz). *Deutsche Welle*. www.dw.com/en/eus-catherine-ashton-ousted-egypt-president-mohammed-morsi-well/a-16986403
- Ezzat, D. (2010, 25-31 Mart). Cooperation, not Competition. *Al-Ahram Weekly*. weekly.ahram.org.eg/archive/2010/991/eg2.htm
- Fadlallah: Türk Askeri için Risk Yok. (2006, 15 Eylül). *Milliyet*.
- Falk, R. (2013). Turkey's New Multilateralism: A Positive Diplomacy for the Twenty-First Century. *Global Governance*, 19(3), 353-376.

- Feltman: Lebanon Should Reassess Policies Given Regional Developments. (2011, 23 Aralık). *The Daily Star*. www.dailystar.com.lb/News/Politics/2011/Dec-23/157749-feltman-lebanon-should-drop-neutral-policy-toward-syria.ashx
- Feltman: Mideast Peace Should Include Lebanon, Syria. (2010, 4 Kasım). *The Middle East Reporter Weekly*, 137(1217).
- FGCCC. (t.y.). *The 2nd GCC - Turkey Business and Investment Forum & Exhibition* fgccc.org/wp-content/uploads/2015/08/Brochure-TURKEY-GCC-2ND-BUSINESS-AND-INVESTMENT-FORUM-.pdf
- Fırat, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2004). Arap Ülkeleriyle İlişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde (10 bs., Vol. 1, 197-204 ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M., Kürkçüoğlu, Ö., Erhan, Ç. ve Akdevelioğlu, A. (2004a). Orta Doğu'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde (10 bs., Vol. 1, 784-807 ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M., Kürkçüoğlu, Ö., Erhan, Ç. ve Akdevelioğlu, A. (2004b). Orta Doğu'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde (10 bs., Vol. 1, 615-652 ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M., Kürkçüoğlu, Ö., Erhan, Ç. ve Akdevelioğlu, A. (2012a). Orta Doğu'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde (13 bs., Vol. 2, 124-157 ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M., Kürkçüoğlu, Ö., Erhan, Ç. ve Akdevelioğlu, A. (2012b). Orta Doğu'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde (12 bs., Vol. 2, 551-586 ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Final Communiqué of the Action Group for Syria. (2012, 30 Haziran). *United Nations*. peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SY_120630_Final%20Communique%20of%20the%20Action%20Group%20for%20Syria.pdf
- Finnegan, R. (2006). Using Document. R. Sapsford & V. Jupp (Ed.), *Data Collection And Analysis* içinde (138-152 ss.). London: SAGE Publications.
- Finnemore, M. (2009). Legitimacy, Hypocrisy, and the Social Structure of Unipolarity. *World Politics*, 61(01), 58-85.
- Finnemore, M. ve Sikkink, K. (2001, June 2001). Taking Stock: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics. *Annual Review of Political Science*, 4, 391-416.
- Foley, S. (2010). Turkey and the Gulf States in the Twenty-First Century. *Middle East Review of International Affairs*, 14(3), 29-37.
- Fragile Lebanon Must Stay Neutral on Syria, Analyst Says. (2011, 27 Ağustos). *The Middle East Reporter*.

- Friends Again? Saudi Arabia, UAE Jump in to Aid Egypt. (2013, 10 Temmuz). *The Christian Science Monitor*. www.csmonitor.com/World/Global-Issues/2013/0710/Friends-again-Saudi-Arabia-UAE-jump-in-to-aid-Egypt
- Friends of Syria Meet in Rome. (2013, 28 Şubat). *Deutsche Welle*. www.dw.com/en/friends-of-syria-meet-in-rome/a-16635012
- Friends of Syria Pledge More Concrete Aide to Syrian Opposition. (2013, 28 Şubat). *Al Arabiya*. english.alarabiya.net/articles/2013%2F02%2F28%2F268866
- Friends of Syria Recognise Opposition. (2012, 12 Aralık). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/12/201212124541767116.html
- Friends of Syria Recognise SNC. (2012, 1 Nisan). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com/news/2012/4/1/friends-of-syria-recognise-snc
- Fuad Sinyora Sözüünü Tutmamış. (2007, 31 Ocak). *Milliyet*.
- Fuller, G. E. (2004). Turkey's Strategic Model: Myths and Realities. *The Washington Quarterly*, 27(3), 51-64.
- Gaza Split Prompts Arab Countries to Boycott Emergency Summit. (2009, 15 Ocak). *The Guardian*. www.theguardian.com/world/2009/jan/15/gaza-egypt-saudi-qatar-summit
- Gaziantep-Halep Yolcu Tren Seferleri Başladı. (2010, 8 Ocak). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/halep-gaziantep-yolcu-tren-seferleri-basladi-13421418
- GCC Common Market Becomes a Reality. (2008, 1 Ocak). *Arab News*. www.arabnews.com/node/307252
- GCC Countries Agree to Discuss Gaza Crisis at Kuwait's Summit. (2009, 16 Ocak). *KUNA*. www.kuna.net.kw/ArticleDetails.aspx?id=1968684&language=en#
- GCC Names Turkey First Strategic Partner Outside the Gulf. (2008, 3 Eylül). *Gulf News*. gulfnews.com/uae/gcc-names-turkey-first-strategic-partner-outside-the-gulf-1.129631
- GCC Summit in Riyadh to be Devoted to Gaza. (2009, 15 Ocak). *KUNA*. www.kuna.net.kw/ArticlePrintPage.aspx?id=1968366&language=en
- GCC-Turkey Panel to Hold Meeting in Ankara Tomorrow. (2011, 30 June). *Khaleej Times*. www.khaleejtimes.com/business/gcc-turkey-panel-to-hold-meeting-in-ankara-tomorrow
- GCC, Turkey to Sign Pact Aimed at Boosting Ties. (2008, 1 Eylül). *The Daily Star*. www.dailystar.com.lb/ArticlePrint.aspx?id=79426&mode=print
- Geleceği Birlikte Şekillendireceğiz. (2009, 11 Ağustos). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/dunya/gelecegi-birlikte-sekillendirecegiz-12256542

- Genelkurmay Başkanı'ndan 20 Yıl Sonra Bir İlk. (2012, 19 Kasım). *Haber 7*.
www.haber7.com/guncel/haber/953639-genelkurmay-baskanindan-20-yil-sonra-bir-ilk
- Geneva Conference on Syria: A Diplomatic Victory for Moscow? (2012, 3 Temmuz). *Ahram Online*.
english.ahram.org.eg/NewsContent/2/8/46781/World/Region/Geneva-conference-on-Syria-A-diplomatic-victory-fo.aspx
- George, A. L. ve Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. MIT Press.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. Polity Press.
- Gieler, W. (2006). Bahreyn 2005 (K. İnat). K. İnat & A. Balcı (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2005* içinde (301-308 ss.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gordon, M. R. ve Schmitt, E. (2002a, 4 Aralık). Threats and Responses: Diplomacy; Turkey Saying No to Accepting G.I.'s in Large Numbers. *The New York Times*.
www.nytimes.com/2002/12/04/world/threats-responses-diplomacy-turkey-saying-no-accepting-gi-s-large-numbers.html?smid=url-share
- Gordon, M. R. ve Schmitt, E. (2002b, 3 Aralık). Turkey Offers Limited Aid to U.S. for Possible Strike on Iraq. *The New York Times*.
www.nytimes.com/2002/12/03/international/middleeast/turkey-offers-limited-aid-to-us-for-possible-strike.html?smid=url-share
- Gönlübol, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (1996a). 1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası. M. Gönlübol (Ed.), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* içinde (9 bs., 489-540 ss.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gönlübol, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (1996b). 1973-1983. M. Gönlübol (Ed.), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* içinde (9 bs., 541-608 ss.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (1996). 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası. M. Gönlübol (Ed.), *Olaylarla Türk Dış Politikası* içinde (9 bs., 3-137 ss.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Görener, A. Ş. (2008, Temmuz). Turkey and Northern Iraq on the Course of Raprochement. *Policy Brief*. SETA.
- Görener, A. Ş. ve Ucal, M. Ş. (2011). The Personality and Leadership Style of Recep Tayyip Erdoğan: Implications for Turkish Foreign Policy. *Turkish Studies*, 12(3), 357-381.
- Gözen, R. (2004). Türkiye ve I. Körfez Savaşı: Kriz Ortamında Dış Politika. F. Sönmezoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (3 bs., Vol. 1, 271-309 ss.). İstanbul: Der Yayınları.
- Gözen, R. (2006). Türkiye'nin II. Kröfez Savaşı Politikası: Aktif Politika ve Sonuçları. İ. Bal (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası* içinde (3 bs., 753-778 ss.). Ankara: AGAM.
- Gözen, R. (2009). *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*. Palme Yayınları.

- Gresh, A. (1998). Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East. *Middle East Journal*, 52(2), 188-203.
- Grigoriadis, I. N. (2010, Nisan). The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy. *Working Paper Nr 8/2010*. Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP).
- Gulf Monarchies Sign Accord with Turkey. (2008, 3 Eylül). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/gulf-monarchies-sign-accord-with-turkey-9810156
- Gulf States Snub Iraq at Arab Summit. (2012, 4 Nisan). *IWPR*. iwpr.net/ec5ts1n2
- Guzzini, S. ve Leander, A. (Eds.). (2006). *Constructivism and International Relations: Alexander Wendt and His Critics*. Routledge.
- Gül ile Kral Abdullah Gazze'yi Konuştu. (2009, 16 Ocak). *Cumhuriyet*. www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/35262/Gul_ile_Kral_Abdullah_Gazze_yi_konustu.html#
- Gül Mısır'dan Tatmin Oldu: Tantavi Halkın Beklentilerini Görmüş. (2011, 3 Mart). *T25*. t24.com.tr/haber/gul-misirdan-tatmin-oldu-tantavi-halkin-beklentilerini-gormus,130741
- Gül, 100 İşadamiyla Birleşik Arap Emirlikleri'ne Gitti. (2012, 29 Ocak). *Patronlar Dünyası*. www.patronlardunyasi.com/haber/Gul-100-isadamiyla-Birlesik-Arap-Emirlikleri-ne-gitti/119063
- Gül, A. (2004). Turkey's Role in a Changing Middle East Environment. *Mediterranean Quarterly*, 15(1), 1-7.
- Gül, A. (2006). The Need for Reform in the Islamic World and the Role of Civil Society. M. H. Yavuz (Ed.), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and AK Parti* içinde (341-345 ss.). Utah: The University of Utah Press.
- Gül, Dönmeden Önce Kral Abdullah'la Görüştü. (2013, 18 Ekim). *Dünya Bülteni*. www.dunyabulteni.net/dis-politika/gul-donmeden-once-kral-abdullahla-gorustu-h277553.html
- Gül, İslam Zirvesi'ne Katılacak. (2012, 9 Ağustos). *Anadolu Ajansı*. www.aa.com.tr/tr/turkiye/gul-islam-zirvesine-katilacak/345196
- Gül, Kahire'den Memnun Döndü. (2004, 8 Haziran). *Milliyet*.
- Gül, Lübnan'da BOP'u Anlattı. (2004, 4 Temmuz). *Milliyet*.
- Gül, Mısır Harp Akademisi'nin Mezuniyetinde. (2010, 21 Temmuz). *İHA*. www.iha.com.tr/haber-gul-misir-harp-akademesinin-mezuniyetinde-130167/
- Gül, Suudi Arabistan'a Gitti. (2009, 3 Şubat). *BBC Türkçe*. www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/02/printable/090203_gul_saudi.shtml

- Gül: 100 Milyar Dolar Zararımız Olur. (2003, 26 Ocak). *Yeni Şafak*.
www.yenisafak.com/arsiv/2003/ocak/26/politika.html
- Gül: Bölgeye Dışarıdan Müdahale Fayda Etmez. (2006, 22 Temmuz). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gul-bolgeye-disaridan-mudahale-fayda-etmez-4962138
- Gül: Irak'ta Tüm Unsurlar Yer Almalı. (2005, 12 Nisan). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gundem/gul-irakta-tum-unsurlar-yer-almali-3599321
- Gül: Lübnan'la Aynı Çizgideyiz. (2004, 4 Temmuz). *Radikal*. www.radikal.com.tr/yorum/gul-lubnanla-ayni-cizgideyiz-715727/
- Gül: Tüm Demokratik Yollar Denenmeli. (2003, 5 Ocak). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gundem/gul-tum-demokratik-yollar-denenmeli-119835
- Gül'den Rum Uyarısı. (2007, 26 Şubat). *Milliyet*.
- Gül'den Sistani'ye Kritik Mektup. (2008, 20 Kasım). *İHA*. www.iha.com.tr/haber-gulden-sistaniye-kritik-mektup-43240/
- Gül'den Suudi Arabistan'a 4 Çağrı. (2009, 3 Şubat). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gundem/gulden-suudi-arabistana-4-cagri-10916809
- Gül'e Mısır'dan Destek Var. (2003, 6 Ocak). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/siyaset/gul-e-misirdan-destek-var-5193261
- Gül'ün Kahire Gündeminde 'Stratejik Ortaklık' Var. (2008, 13 Ocak). *Dünya Bülteni*.
www.dunyabulteni.net/arsiv/gulun-kahire-gundeminde-stratejik-ortaklik-var-h31803.html
- Gülener, S. (2009a). Kuveyt 2008. K. İnat, M. Ataman, & B. Duran (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2008* içinde (337-343 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Gülener, S. (2009b). Umman 2007. K. İnat, M. Ataman, & M. Yeşiltaş (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2007* içinde (345-351 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Gülener, S. (2011). Kuveyt 2009. K. İnat, M. Ataman, & C. Çakmak (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2009* içinde (327-335 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Günay, D. (2014, 2014/05/04). Europeanization of State Capacity and Foreign Policy: Turkey in the Middle East. *Mediterranean Politics*, 19(2), 220-237.
- Günay, D. ve Renda, K. (2014, 2014/01/02). Usages of Europe in Turkish Foreign Policy towards the Middle East. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(1), 47-67.
- Gündem Ortadoğu. (2005, 27 Aralık). *Milliyet*.
- Güney, A. ve Mandacı, N. (2013, October 1, 2013). The Meta-Geography of the Middle East and North Africa in Turkey's New Geopolitical Imagination. *Security Dialogue*, 44(5-6), 431-448.

- Gürler, R. T. ve Özdemir, Ö. B. (2014). El-Kaide'den Post-Kaide'ye Dönüşüm: IŞİD. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 113-155.
- Haass, R. N. (2003). Toward Greater Democracy in the Muslim World. *The Washington Quarterly*, 26(3), 137-148.
- Habibi, N. ve Walker, J. W. (2011). What is Driving Turkey's Reengagement with the Arab World? : 49. Brandeis University Crown Center for Middle East Studies.
- Haidar, D. ve Claire, D. (2010, Aralık). In the Middle of the Middle East. www.carsten-wieland.de/mediapool/74/746018/data/Middle_East/In_the_Middle_of_the_Middle_East_in_Syria_Today_December_2010.pdf
- Hale, W. (1992). Turkey, the Middle East and the Gulf Crisis. *International Affairs*, 68(4), 679-692.
- Hale, W. (2009). Turkey and the Middle East in the 'New Era'. *Insight Turkey*, 11(3), 143-159.
- Hale, W. (2012). *Turkish Foreign Policy since 1774* (3 ed.). Routledge.
- Halepte Erdoğan'a Sevgi Seli. (2009, 22 Temmuz). *İHA*. www.iha.com.tr/haber-halepte-erdogana-sevgi-seli-81529/
- Hamad, Q. K. (2010, 19 Mayıs). Turkey Wants to Integrate Iraqi Kurdistan Region Through Economy. *Ekurd Daily*. www.iraq-businessnews.com/2010/05/19/turkey-wants-to-integrate-iraqi-kurdistan-region-through-economy/
- Hamas Announces Ceasefire in Gaza (2009, 18 Ocak). *BBC*. news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7836205.stm
- Hamidi, İ. (2009, 24 Kasım). ثلاثة أسباب لرفض نتانياهو دور تركيا على المسار السوري. *Paltoday*. paltoday.ps/ar/post/63940
- Hammerstad, A. (2005). Domestic Threats, Regional Solutions? The Challenge of Security Integration in Southern Africa. *Review of International Studies*, 31(1), 69-87.
- Han, A. K. (2011). Turkey's Energy Strategy and the Middle East: Between a Rock and a Hard Place. *Turkish Studies*, 12(4), 603-617.
- Handy, N. (2011). Turkey's Shifting Relations with its Middle East Neighbors during the Davutoğlu Era: History, Power and Policy. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*(2), 61-85.
- Hariri Meets Erdogan in Bid to Muster Global Support. (2011, 14 Ocak). *Naharnet*. www.naharnet.com/stories/en/2085
- Hariri Sees New Page in Lebanon Ties with Syria. (2009, 20 Aralık). *Reuters*. www.reuters.com/article/us-syria-lebanon/hariri-sees-new-page-in-lebanon-ties-with-syria-idUSTRE5BJ0MZ20091220?feedType=RSS&feedName=topNews

- Hariri: Lebanon will soon Sign Free-Trade Deal with Turkey. (2010, 13 Ocak). *The Daily Star*.
www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2010/Jan-13/55500-hariri-lebanon-will-
soon-sign-free-trade-deal-with-turkey.ashx
- Hariri: STA Konusunda Söz Veriyorum. (2010, 12 Ocak). *Dünya*.
www.dunya.com/gundem/hariri-sta-konusunda-soz-veriyorum-haberi-102432
- Hariri'den Sürpriz Ankara Ziyareti. (2011, 14 Ocak). *Sabah*.
www.sabah.com.tr/dunya/2011/01/14/haririden_surpriz_ankara_ziyareti
- Harris, G. S. (2004). Turkey's Foreign Policy: Independent or Reactive? L. C. Brown (Ed.),
*Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside
Powers* içinde (2. basım bs., 259-278 ss.). New York: I.B.Tauris.
- Hedef Olmert–Esad Zirvesi. (2008, 27 Nisan). *Radikal*.
- Helfont, S. (2011, 3 Temmuz). *The Arab Summit That Wasn't and the Deterioration of Iraqi
Politics*. Foreign Policy Research Institute. www.fpri.org/article/2011/07/the-arab-
summit-that-wasnt-and-the-deterioration-of-iraqi-politics/
- Henderson, S. (2011, 15 Mart). *Bahrain's Crisis: Saudi Forces Intervene*. The Washington
Institute for Near East Policy. www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/bahrains-
crisis-saudi-forces-intervene
- Hinnebusch, R. (2002). The Foreign Policy of Syria. R. Hinnebusch & A. Ehteshami (Ed.), *The
Foreign Policies of the Middle East States* içinde (141-165 ss.). London: Lynne Rienner
Publishers.
- Hitti, N. (2012, 22 Mart). Lebanon Must Isolate Itself From Syria Crisis. *Al Monitor*. www.al-
monitor.com/pulse/originals/2013/03/self-distancing-lebanon-isolates.html
- Hizbullah Deal Ends Lebanon Deadlock. (2008, 21 Mayıs). *The Guardian*.
www.theguardian.com/world/2008/may/22/lebanon.syria
- Hizbullah Genel Sekreteri Nasrallah'tan Türkiye'ye Övgü. (2010, 5 Haziran). *Milliyet*.
www.milliyet.com.tr/dunya/hizbullah-genel-sekreteri-nasrallahtan-turkiyeye-ovgu-
1247057
- Hizbullah Lübnan'da Hükümetin Parçasıdır. (2006). *Milliyet*.
- Hizbullah'la Görüştü. (2007, 4 Ocak). *Milliyet*.
- Hobson, C. (2005). A Forward Strategy of Freedom in the Middle East: US Democracy
Promotion and the 'War on Terror'. *Australian Journal of International Affairs*, 59(1),
39-53.
- Hopf, T. (1998). The Promise of Constructivism in International Relations Theory. *International
Security*, 23(1), 171-200.
- Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.

- Hussein, S. A. (2010, 6 Mart). Iraq's Neighbors All Seem to Have a Piece of Its Future. *The Daily Starr*. www.dailystar.com.lb/Opinion/Commentary/2010/Mar-06/118860-iraqs-neighbors-all-seem-to-have-a-piece-of-its-future.ashx
- Hürsoy, S. (2011). Changing Dimensions of Turkey's Foreign Policy. *International Studies*, 48(2), 139-164.
- Hürsoy, S. (2013). Turkey's Foreign Policy and Economic Interests in the Gulf. *Turkish Studies*, 14(3), 503-519.
- Hüsnü Mübarek ve Abdullah Gül Filistin'i görüştü. (2009, 11 Şubat). *Dünya Bülteni*. www.dunyabulteni.net/arsiv/husnu-mubarek-ve-abdullah-gul-filistini-gorustu-h66331.html
- ICG. (2010). *Türkiye ve Ortadoğu: Yüksek Hedefler ve Kısıtlayıcı Unsurlar* (Avrupa Raporu). International Crisis Group.
- ICG. (2012). *Deja Vu All Over Again? Iraq's Escalating Political Crisis* (Middle East Report N°126).
- Ignatius, D. (2009, 13 Eylül). Security From Iraq's Neighbors. *Washington Post*.
- IMF. (2011a, 5 Haziran). *IMF Survey: IMF Outlines \$3 Billion Support Plan for Egypt*. www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sonew060511a
- IMF. (2011b, 10 Eylül). *International Financial Institutions (IFIs) Statement*. www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/29/18/04/dm091011
- International Donors Pledge \$5.2 Billion for Gaza Reconstruction. (2009, 2 Mart). *Haaretz*. www.haaretz.com/1.5082427
- Interview with Syrian President Bashar Al-Assad. (2011, 31 Ocak). *The Wall Street Journal*. www.wsj.com/articles/SB10001424052748703833204576114712441122894
- Irak Anayasası Onaylandı. (2005, 25 Ekim). *BBC Türkçe*. www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/10/051025_iraq_referandum.shtml
- Irak Bölünmesin Mutabakatı. (2013, 25 Ocak). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/irak-bolunmesin-mutabakati-22438036
- Irak Bülteni. (2008). Türkiye–Irak Arasında İmzalanan “Yüksek Düzeyli Türkiye–Irak Stratejik İşbirliği Konseyi” Belgesi (pp. 1-3). Boğaziçi Üniversitesi - TÜSİAD Dış Politika Forumu.
- Irak Bütçesinde Petrol Krizi. (2014, 15 Ocak). *Al Jazeera Türk*. www.aljazeera.com.tr/haber/irak-butcesinde-petrol-krizi
- Irak Dışişleri Bakanı Ankara'ya Geliyor. (2011, 19 Ocak). *Yeni Şafak*. www.yenisafak.com/gundem/irak-disisleri-bakani-ankaraya-geliyor-163838

- Irak için İstanbul Operasyonu. (2005, 5 Aralık). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/dunya/irak-icin-istanbul-operasyonu-3600095
- Irak ile Suriye'ye Barışın Baskısı. (2009, 18 Eylül). *Radikal*. www.radikal.com.tr/yorum/irak-ile-suriyeye-barisin-baskisi-954956/
- Irak ile Uçak Krizi. (2011, 21 Kasım). *Sabah*. www.sabah.com.tr/dunya/2011/11/21/irak-ile-ucak-krizi
- Irak Komşuları Nüfuz Elde Etmek için Rekabet İçinde. (2010, 9 Aralık). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/irak-komsulari-nufuz-elde-etmek-icin-rekabet-icinde-16455949
- Irak Tezkeresi AKP'yi Çatlattı. (2003). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/2003/02/07/guncel/agun.html
- Irak Ulusal Meclis Başkanı Nuceyfi Çankaya Köşkü'nde. (2012, 13 Ocak). *Haberler.com*. www.haberler.com/irak-ulusal-meclis-baskani-nuceyfi-cankaya-kosku-3264544-haberi/
- Irak: Suriye ile Yapılan Görüşmelerde İlerleme Sağlanamadı. (2009, 19 Eylül). *Dünya*. www.dunya.com/dunya/irak-suriye-ile-yapilan-gorusmelerde-ilerleme-saglanamadi-haberi-90498
- Irak'a Komşu Ülkeler Toplantısı İstanbul'da. (2005, 28 Nisan). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/dunya/iraka-komsu-ulkeler-toplantisi-istanbulda-315302
- Irak'a Komşu Ülkeler Toplantısına Aydın Katılıyor. (2007, 1 Mayıs). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/iraka-komsu-ulkeler-toplantisina-aydin-katiliyor-6441192
- Irak'ın Birliğine Katkımız Sürecek. (2012, 26 Ocak). *Dünya*. www.dunya.com/gundem/irak039in-birligine-katkimiz-surecek-haberi-164719
- Irak'ın Komşuları Güvenlik için Toplanıyor. (2008a, 23 Kasım). *İHA*. www.ihacom.tr/haber-irakin-komsulari-guvenlik-icin-toplaniyor-43606/
- Irak'ın Komşuları Kuveyt'te Toplandı. (2008b, 22 Nisan). *Deutsche Welle*. www.dw.com/tr/irak%C4%B1n-kom%C5%9Fular%C4%B1-kuveytte-topland%C4%B1/a-3283847
- Irak'la 48 Anlaşma İmzalandı. (2009, 15 Ekim). *Sabah*. www.sabah.com.tr/gundem/2009/10/15/irakla_48_anlasma_imzalandi
- Irak'la Kucaklaşma. (2009, 16 Ekim). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/irak-la-kucaklasma-siyaset-1150877/
- Irak'ta PKK'yı Konuşacağız. (2011, 28 Mart). *İHA*.
- Irak'ta Siyasi Kriz Tırmanıyor. (2011, 20 Aralık). *BBC Türkçe*. www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/111220_iraq_hashesmi_reaction

- Irak'taki Gelişmeler Pek Hayra Alamet Değil. (2012, 20 Nisan). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gundem/iraktaki-gelismeler-pek-hayra-alamet-degil-20383881
- Irak'tan Türkiye'ye Nota. (2011a, 25 Ağustos). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/iraktan-turkiyeye-nota-18572920
- Irak'tan Türkiye'ye Su Resti! (2011b, 25 Mayıs). *T24*. t24.com.tr/haber/iraktan-turkiyeye-su-resti,147181
- Irak'la Askeri İşbirliği Anlaşması Meclis'te. (2009, 29 Kasım). *Milliyet*.
www.milliyet.com.tr/irak-la-askeri-isbirligi-anlasmasi-meclis-te-siyaset-1167630/
- Iraklı Şii ve Sünni Liderler İstanbul'da Mutabakata Vardı. (2011, 26 Şubat). *Haberler.com*.
www.haberler.com/irakli-sii-ve-sunni-liderler-istanbul-da-2560797-haberi/
- Iraq Decries US–Sunni Group Talks. (2009, 25 Temmuz). *Al Jazeera*.
www.aljazeera.com/news/americas/2009/07/20097242347796704.html
- Iraq Government Reaches Deal with Kurds on Oil Exports. (2014, 2 Aralık). *BBC*.
www.bbc.com/news/world-middle-east-30289955
- Iraq Sends Delegation to Turkey. (2009, 15 Eylül). *The Daily Star*.
- Iraqi Government Reaches Deal with Kurds on Oil, Budget. (2014, 2 Aralık). *Reuters*.
www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-iraq-kurds-idUSKCN0JGORE20141202
- Iraqi Kurdistan President Massoud Barzani in Turkey for Landmark Visit. (2010, 2 Haziran).
Ekurd Daily. ekurd.net/mismas/articles/misc2010/6/state3912.htm
- Iraqi PM to Visit Syria for Security, Water Talks. (2009, 16 Ağustos). *Turkish Daily News*.
newsturkish.com/iraqi-pm-to-visit-syria-for-security-water-talks-2009-08-16.html
- Iraqi Prime Minister Accused of Plot to Frame Opposition Leader as Terrorist. (2011, 16 Haziran). *The Atlantic*. www.theatlantic.com/international/archive/2011/06/iraqi-prime-minister-accused-of-plot-to-frame-opposition-leader-as-terrorist/240543/
- Iraqis Demand Syria Turn Over Suspects. (2009, 25 Ağustos). *The New York Times*.
www.nytimes.com/2009/08/26/world/middleeast/26iraq.html
- IRCICA. (2000). *İki Tarafın Bakış Açısından Türk–Arap Münasebetleri*. İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları.
- Isolating Syria, Arab League Imposes Broad Sanctions. (2011, 27 Kasım). *The New York Times*.
www.nytimes.com/2011/11/28/world/middleeast/arab-league-prepares-to-vote-on-syrian-sanctions.html
- Israel–Syria Dialogue 'to Continue'. (2008, 23 Mayıs). *Al Jazeera*.
www.aljazeera.com/news/middleeast/2008/05/2008614233140264306.html

- Israel, Syria to Resume Indirect Peace Talks: Public Radio. (2008a, 2 Eylül). *Asharq al-Awsat*. eng-archive.aawsat.com/theaawsat/news-middle-east/israel-syria-to-resume-indirect-peace-talks-public-radio
- Israel, Syria to Resume Talks Shortly in Turkey. (2008b, 23 May). *Asharq al-Awsat*. eng-archive.aawsat.com/theaawsat/news-middle-east/israel-syria-to-resume-talks-shortly-in-turkey
- Israeli Minister Visits Qatar. (2008, 20 Nisan). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com/news/middleeast/2008/04/200861502415833792.html
- Israeli–Syrian Peace Talks Postponed. (2008, 1 Eylül). *The Jerusalem Post*. www.jpost.com/Israel/Israeli-Syrian-peace-talks-postponed
- It's been a Good Day for Iraq. (2005, 16 Aralık). *CNN International*. edition.cnn.com/2005/WORLD/meast/12/15/iraq.elections/index.html
- İdiz, S. (2005, 15 Nisan). Suriye, AB ile Özel İlişki İstiyor. *Milliyet*.
- İhtitamü'l-İctima'î'l-Vizari li Meclisi't-Te'avüni'l-İstratıcı beyne Türkiye ve'l-'Irak. (2009, 19 Eylül). *KUNA*. www.kuna.net.kw/ArticleDetails.aspx?id=2026597&language=ar#
- İki THY Pilotu Beyrut'ta Kaçırıldı. (2013, 9 Ağustos). *BBC Türkçe*. www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130809_thy_kacirma
- İnat, K. (2006). Irak 2005. K. İnat & A. Balcı (Ed.), *Ortadoğu Yılığ 2005* içinde (53-78 ss.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- İnat, K. (2013). Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 2012. *Ortadoğu Yılığ 2012*, 8(8), 9-30.
- İnat, K. (Ed.). (2004). *ABD'nin Haydut Devletleri*. Değişim Yayınları.
- İnat, K. ve Duran, B. (2005). AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama. *Demokrasi Platformu*, 1(4), 1-39.
- İnat, K. ve Telci, İ. N. (2012). Türkiye'nin İran, Suriye, İsrail ve Lübnan Politikası 2011. B. Duran, K. İnat, & A. R. Usul (Ed.), *Türk Dış Politikası Yılığ 2011* içinde (205-264 ss.). Ankara: SETA.
- İnsanlık Tarihinin En Ağır İdam Cezası. (2014, 25 Mart). *Gazete Vatan*. www.gazetevatan.com/insanlik-tarihinin-en-agir-idam-cezasi-620493-dunya/
- İran Yerine Suudi Arabistan Petrolü. (2012a, 5 Kasım). *CNN Türk*. www.cnnturk.com/turkiye/bakan-koca-illere-gore-vaka-sayilarini-acikladi-iste-durumu-kotu-ve-iyi-olan-sehirler
- İran Yerine Yeni Petrol Anlaşmaları. (2012b, 12 Haziran). *Anadolu Ajansı*. www.aa.com.tr/tr/ekonomi/iran-yerine-yeni-petrol-anlasmalari/362396

- İran'ın Nükleer Programı Konusunda Diplomatik Çözüm Çabalarına Vurgulandı. (2010, 10 Mayıs). *MEHR*. tr.mehrnews.com/news/1080100/%C4%B0ran-%C4%B1n-n%C3%BCkleer-program%C4%B1-konusunda-diplomatik-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCm-%C3%A7abalara
- İslam Dünyası Geriyse Sebebi Müslümanlar. (2004, 19 Ocak). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/islam-dunyasi-geriyse-sebebumslumanlar/siyaset/haberdetayarsiv/19.01.2004/24243/default.htm
- İsrail'den Türkiye Resti. (2009, 16 Kasım). *Haber Türk*. www.haberturk.com/dunya/haber/186629-israilden-turkiye-resti
- İstanbul İhracatçı Birlikleri. (2014, 22 Mayıs). *Türkiye- KİK 2. İş ve Yatırım Forumu*. www.iib.org.tr/tr/diger-duyurular-turkiye-kik-2-is-ve-yatirim-forumu.html
- İstanbul'da Irak Buluşması. (2007, 3 Kasım). *Deutsche Welle*. www.dw.com/tr/istanbulda-irak-bulusmasi/a-2862407
- İşte Türkiye'nin İsrail'den Talepleri... (2010, 16 Haziran). *CNN Türk*. www.cnnturk.com/2010/turkiye/06/16/iste.turkiyenin.israilden.talepleri/580322.0/index.html
- İşte Türkiye'nin Kuzey Irak'taki Petrol Sahası! (2013, 21 Kasım). *Haber Türk*. www.haberturk.com/ekonomi/enerji/haber/896331-iste-turkiyenin-kuzey-iraktaki-petrol-sahasi
- İşte Yeni Boru Hattı. (2013, 25 Mayıs). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/ekonomi/iste-yeni-boru-hatti-23363719
- Jepperson, R. L., Wendt, A. ve Katzenstein, P. J. (1996). Norms, Identity, and Culture in National Security. P. J. Katzenstein (Ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics* içinde (33-75 ss.). New York: Columbia University Press.
- John Kerry Statement on US Intervention in Syria. (2013, 30 Ağustos). *The Guardian*. www.theguardian.com/world/2013/aug/30/john-kerry-statement-us-intervention-syria
- Jordan's King Takes Arab Lead in Visiting Iraq. (2008, 12 Ağustos). *SFGate*. www.sfgate.com/news/article/Jordan-s-king-takes-Arab-lead-in-visiting-Iraq-3200953.php
- Jung, D. (2005). Turkey and the Arab World: Historical Narratives and New Political Realities. *Mediterranean Politics*, 10(1), 1-17.
- K. Irak'ı Dışarıda Bırakarak Irak'a Transit Ticaret. (2008, 3 Ocak). *CNN Türk*. www.cnnturk.com/2008/turkiye/01/03/k.iraki.disarida.birakarak.iraka.transit.ticaret/416297.0/index.html
- Kabbani: Ziyaretü Erdoğan barikatü Emel. (2010, 25 Kasım). *el-Sefir*. assafir.com/article/220391

- Kabe'nin Revakları Türk Firmaya Emanet. (2013, 4 Mart). *Arkitera*.
www.arkitera.com/haber/kabenin-revاكلari-turk-firmaya-emanet/
- Kaçırılan THY Pilotlarında Son Durum. (2013, 10 Ağustos). *TRT Haber*.
www.trthaber.com/haber/gundem/kacirilan-thy-pilotlarinda-son-durum-96922.html
- Kahire Yunus Emre Türk Kültür Merkezi Açıldı. (2010, Nisan). *Yunus Emre Bülteni*.
- Kahraman, S. (2011, 2011/12/01). Turkey and the European Union in the Middle East: Reconciling or Competing with Each Other? *Turkish Studies*, 12(4), 699-716.
- Kahramanmaraş'a 12 Milyar Dolarlık Dev Yatırım. (2013, 27 Mart). *Milliyet*.
www.milliyet.com.tr/ekonomi/kahramanmaraş-12-milyar-dolarlık-dev-yatirim-1685924
- Kalabalık, A. A. (2010, 22 Kasım). Türk–Mısır Stratejik Ortaklığına Doğru. *Dünya Bülteni*.
www.dunyabulteni.net/haber-analiz/turk-misir-stratejik-ortakligina-dogru-h136721.html
- Kalaycı, R. (2011a). Umman 2009. K. İnat, M. Ataman, & C. Çakmak (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2009 içinde* (357-371 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Kalaycı, R. (2011b). Umman 2010. *Ortadoğu Yıllığı*, 6(6), 385-405.
- Kalaycı, R. (2012). Irak 2011. *Ortadoğu Yıllığı*, 7(7), 33-67.
- Kalaycı, R. ve Gürler, R. T. (2015). Irak 2014. *Ortadoğun Yıllığı*, 10(10), 11-36.
- Kalemdaroğlu, S. (2011, 13 Aralık). *Türkiye-Suriye Ticareti Durma Noktasında*. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü.
- Kalın, İ. (2009). Debating Turkey in the Middle East: The Dawn of a New Geo-Political Imagination? *Insight Turkey*, 11(1), 83-96.
- Kalın, İ. (2011-12). Turkish Foreign Policy: Framework, Values, and Mechanisms. *International Journal*, 67(1), 7-21.
- Kalın, İ. (2012, 24 Kasım). Türkiye, Mısır ve Yeni Ortadoğu. *Star*. www.star.com.tr/acik-gorus/turkiye-misir-ve-yeni-ortadogu-haber-706731/
- Kanat, K. B. (2010). AK Party's Foreign Policy: Is Turkey Turning Away from the West? *Insight Turkey*, 12(1), 205-225.
- Kanbolat, H. (2009, 12 Ağustos). Türkiye–Irak İlişkileri: Dostluktan Akrabalığa. *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-irak-iliskileri-dostluktan-akrabaliga-12262888
- Kara, M. S., Ahmet. (2016). Change and Continuity in Turkish Foreign Policy: Evaluating Pre-AKP and AKP Periods' National Role Conceptions. *Uluslararası İlişkiler*, 13(52), 47-66.

- Karam, R. E. (2012, 24 Ocak). Decision Time for Lebanon. *Foreign Policy Journal*.
www.foreignpolicyjournal.com/2012/02/24/decision-time-for-lebanon/
- Karaosmanoğlu, A. (1986). Turkey's Policy in the Middle East. *Studies on Turkish-Arab Relations, 1*, 159-164.
- Karaosmanoğlu, A. L. (1983). Turkey's Security and the Middle East. *Foreign Affairs, 62*(1), 157-175.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 62-80.
- Kardaş, Ş. (2006). Turkey and the Iraqi Crisis: JDP Between Identity and Interest. M. H. Yavuz (Ed.), *The Emergence of a New Turkey : Democracy and the AK Parti* içinde (306-332 ss.). Salt Lake City: University of Utah Press.
- Kardaş, Ş. (2011a). 2000'li yıllarda Türk–Amerikan İlişkileri. İ. Kalm (Ed.), *Türkiye'de Dış Politika* içinde (17-52 ss.). İstanbul: Meydan Yayıncılık.
- Kardaş, Ş. (2011b). Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı? *Akademik Orta Doğu, 5*(2), 19-42.
- Kardaş, Ş. (2013). Turkey: A Regional Power Facing a Changing International System. *Turkish Studies, 14*(4), 637-660.
- Kardaş, Ş. (2014, 25 Aralık). Türkiye–Mısır Normalleşmesinin Formülü, Çıkar-Değer Dengesi. *Al Jazeera Türk*. www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-misir-normallesmesinin-formulu-cikar-deger-dengesi
- Kardaş, T. (2009). Turkey — Secularism, Islam and the EU. S. J. Hansen, A. Mesoy, & T. Kardas (Ed.), *The Bordes of Islam: Exploring Samuel Huntington's Faultlines, From Al-Andalus to the Virtual Ummah* içinde (191-210 ss.). New York: Columbia University Press.
- Kardaş, T. ve Balcı, A. (2016). Inter-Societal Security Trilemma in Turkey: Understanding the Failure of The 2009 Kurdish Opening. *Turkish Studies, 17*(1), 155-180.
- Kardaş, T. ve Yeşiltaş, M. (2011). The New Turkish Foreign Policy: Towards an Understanding. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 2*, 1-7.
- Kardeş Kani Akmasın İstiyoruz. (2011, 6 Kasım). *Sabah*.
www.sabah.com.tr/gundem/2011/11/06/barzani-kard-es-kani-akmasin-istiyoruz
- Karpat, K. H. (1987). Images of Turks and Arabs in School Textbooks. *Studies on Turkish-Arab Relations, 2*, 17-19.
- Karpat, K. H. (2012). *Türk Dış Politikası Tarihi* (G. Ayas, Trans.). Timaş Yayınları.
- Kasım, C. Z. (2000). Araplar'ın Osmanlı Devleti'nden Ayrılması (M. Erdoğan) *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Minasebetleri* içinde (413-474 ss.). İstanbul: IRCICA.

- Katar Emiri Türkiye'de. (2014, 14 Şubat). *Al Jazeera Türk*. www.aljazeera.com.tr/haber/katar-emiri-turkiyede
- Katar Ziyareti. (2008, 2 Şubat). *abdullahgul.gen.tr*. www.abdullahgul.gen.tr/aciklamalar/252/61029/katar-ziyareti.html
- Katar-Türkiye Ticaret Hacminde Hedef 1 Milyon Doların Üzeri. (2008, 5 Şubat). *Dünya*. www.dunya.com/ekonomi/katar-turkiye-ticaret-hacminde-hedef-1-milyon-dolarin-uzeri-haberi-39990
- Katar'la Bakışımız Paralel. (2011, 26 Ekim). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com.tr/haber/katarla-bakisimiz-paralel
- Katarlılara Güzel Haber! (2014, 20 Nisan). *Haber Türk*. www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/940755-katarlilara-guzel-haber
- Kaysi, D. A. (2010, 30 Nisan). The Saudis Go to Baghdad. *The National Interest*.
- Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton University Press.
- Keohane, R. O. (2002). Governance in a Partially Globalized World. R. O. Keohane (Ed.), *Power and Governance in a Partially Globalized World* içinde (245-271 ss.). New York: Routledge.
- Kerry Meeting With Syrian Opposition Leaders. (2013, 27 Şubat). *Voice of America*. www.voanews.com/world-news/middle-east-dont-use/kerry-meeting-syrian-opposition-leaders
- Kerry Says Doubling U.S. Non-Lethal Aid to Syrian Opposition. (2013, 21 Nisan). *Reuters*. www.reuters.com/article/us-syria-crisis-conference-kerry/kerry-says-doubling-u-s-non-lethal-aid-to-syrian-opposition-idUSBRE93K00220130421
- Keyman, E. F. (2009). Globalization, Modernity and Democracy: In Search of a Viable Domestic Policy for a Sustainable Turkish Foreign Policy. *New Perspectives on Turkey*, 40.
- Keyman, E. F. (2010). Globalization, Modernity and Democracy – Turkish Foreign Policy 2009 and Beyond. *Perceptions*, 15(3-4), 1-20.
- Keyman, E. F. (2012). Proactivism in Turkish Foreign Policy: The Global-Local Nexus. K. Öktem, A. Kadioğlu, & M. Karlı (Ed.), *Another Empire? A Decade of Turkey's Foreign Policy under The Justice and Development Party* içinde (19-32 ss.). İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.
- Khalidi, R., Anderson, L., Muslih, M. ve S. Simon, R. (Eds.). (1991). *The Origins of Arab Nationalism*. Columbia University Press.
- Khan, M. (2014, Şubat). The Economic Consequences of the Arab Spring. *Issue Brief*. Atlantic Council Rafik Hariri Center for the Middle East.

- Khan, M. (2014). Islam, Democracy and Islamism after the Counterrevolution in Egypt. *Middle East Policy*, 21(1), 75-86.
- Khan, M. ve LeBaron, R. (2013, 11 Temmuz). *What Will the Gulf's \$12 Billion Buy in Egypt?* Atlantic Council. www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/what-will-the-gulfs-12-billion-buy-in-egypt/
- Kımetü Gazze bi'd-Devha Ted'u li Vakfi't-Tatbi' ve İ'mari'l-Kıta'. (2009, 16 Ocak). *Al Jazeera*. www.aljazeera.net/news/arabic/2009/1/16/قمةغزةبالدوحةتدعو-لوقفالتطبيع
- Kıvanç, T. (2009, 5 Eylül). İki Olayla Türk-Mısır İlişkileri. *Yeni Şafak*. www.yenisafak.com/yazarlar/tahakivanc/iki-olayla-turk-misir-ilikileri-18440
- Kibaroglu, A. ve Scheumann, W. (2011). Euphrates-Tigris Rivers System: Political Rapprochement and Transboundary Water Cooperation. A. Kibaroglu, A. Kramer, & W. Scheumann (Ed.), *Turkey's Water Policy: National Frameworks and International Cooperation* içinde (277-299 ss.). Berlin: Springer.
- Kibaroglu, M. (2012). What Went Wrong with the "Zero Problem with Neighbors" Doctrine? *Turkish Policy Quarterly*, 11(3), 85-93.
- King Abdullah Congratulates New Egyptian Leader. (2013, 4 Temmuz). *Arab News*. www.arabnews.com/news/456958
- King Abdullah, Assad Declare United Support for Lebanon's Stability. (2010, 30 Temmuz). *The Daily Star*. www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2010/Jul-30/59555-king-abdullah-assad-declare-united-support-for-lebanons-stability.ashx
- Kingdom, Turkey Decide to Restore Historic Hejaz Railway. (2009, 5 Şubat). *Arab News*. www.arabnews.com/node/320685
- Kirişçi, K. (2012). Turkey's Engagement with Its Neighborhood: A "Synthetic" and Multidimensional Look at Turkey's Foreign Policy Transformation. *Turkish Studies*, 13(3), 319-341.
- Kirişçi, K. (2013). Arab Uprisings and Completing Turkey's Regional Integration: Challenges and Opportunities for US-Turkish Relations. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 15(2), 189-205.
- Kirişçi, K. (2004). Between Europe and the Middle East: The Transformation of Turkish Policy. *MERIA*, 8(1), 39-51.
- Kirişçi, K. (2006, Eylül). Turkey's Foreign Policy in Turbulent Times. *Chaillot Paper no 92*. European Union Institute for Security Studies.
- Kirişçi, K. (2009). The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State. *New Perspectives on Turkey*, 40, 29-56.
- Kirişçi, K. (2011). Turkey's "Demonstrative Effect" and the Transformation of the Middle East. *Insight Turkey*, 13(2), 33-55.

- Kirişçi, K. ve Kaptanoğlu, N. (2011, 2011/09/01). The Politics of Trade and Turkish Foreign Policy. *Middle Eastern Studies*, 47(5), 705-724.
- Kirişçi, K., Tocci, N. ve Walker, J. (2010, March). A Neighborhood Rediscovered: Turkey's Transatlantic Value in the Middle East. *Brussels Forum Paper Series*. The German Marshall Fund of the United States.
- Kofi Annan as Syria Envoy. (2012, 2 Ağustos). *The Guardian*. www.theguardian.com/world/2012/aug/02/kofi-annan-resigns-syria-envoy
- Kofi Annan's Six-Point Plan for Syria. (2012, 27 Mart). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/03/2012327153111767387.html
- Kohen, S. (2005, 3 Aralık). İslamcıların Yükselişi. *Milliyet*.
- Kohen, S. (2006, 28 Ocak). Yeni Ortadoğu Gerçeği. *Milliyet*.
- Kohen, S. (2012, 26 Haziran). Türkiye'nin Suriye Seçenekleri. *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/turkiye-nin-suriye-secenekleri-1558869
- Komşu Ülkelerle İstisare Edilecek. (2002, 28 Aralık). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/komsu-ulkelerle-istisare-edilecek-118380
- Kor, Z. T. (2006, Ocak). Lübnan Üzerinden Orta Doğu Hesaplaşması. *Anlayış*, 32, 70-71.
- Kor, Z. T. (2009a). *Ortadoğu'nun Aynası Lübnan*. İHH İnsani Yardım Vakfı.
- Kor, Z. T. (2009b, Eylül). Türkiye-Körfez İlişkileri Umut Vadediyor. *Anlayış*, 76, 66-67.
- Korkmadan Değişin. (2006, 26 Şubat). *Milliyet*.
- Koru, F. (2009, 4 Eylül). El-Ahram Konferansı Notları. *Habername*. www.habername.com/yazi-fehmi-koru-el-ahram-konferansi-notlari-2815.htm
- Körfez Türkiye'ye Akacak! (2012, 2 Şubat). *Haber Türk*. www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/712089-korfez-turkiyeye-akacak
- Körfez Ülkeleri Türkiye'de Arazi Avında. (2011, 18 Mart). *Dünya Bülteni*. www.dunyabulteni.net/genel/korfez-ulkeleri-turkiyede-arazi-avinda-h151862.html
- Köse, T. (2007). Değişen Ortadoğu Denklemine İsrail Lübnan Krizi ve Türkiye'nin Rolü. *Akademik Ortadoğu*, 1(2), 55-89.
- Köse, T. (2009). The Alliance of Civilizations: Possibilities of Conflict Resolution at the Civilizational Level. *Insight Turkey*, 11(3), 77-94.
- Köse, T. (2011). Türk Dış Politikasının Ortadoğu'daki Yeni Kimliği ve Çatışma Çözümlerini Keşfi. B. Duran, K. İnat, & M. Özcan (Ed.), *Türk Dış Politikası Yılığ 2010* içinde (621-662 ss.). Ankara: SETA Yayınları.

- Köse, T. (2013). Transformative Conflict Resolution in an Unstable Neighbourhood: Turkey's Conflict Resolution Efforts in the Middle East. *Perceptions*, 8(4), 171-194.
- Köse, T. (2017). Çözüm Sürecinin Yükseliş ve Düşüşü. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 13-40.
- Köse, T. ve Bölme, S. (2006). *SETA Lübnan Raporu: Lübnan'da İstikrar Arayışları*. SETA.
- Kösebalaban, H. (2011). *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization*. Palgrave Macmillan.
- Köşk'ten Kritik Açıklama. (2012, 29 Ocak). *Takvim*.
www.takvim.com.tr/guncel/2012/01/29/koskten-kritik-aciklama
- Kral Faysal Hz. Dün Ankara'yı Teşrif Buyurdular. (1931, 7 Temmuz). *Cumhuriyet*, 1-2.
- Kral Hazretleri Dün Akşam Ankaradan Ayrıldı. (1931, 9 Temmuz). *Vakit*, 1, 7.
www.gastearsivi.com/gazete/vakit/1931-07-09/1
- Kuru, A. T. (2006). Reinterpretation of Secularism in Turkey: The Case of the Justice and Development Party. M. H. Yavuz (Ed.), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and AK Parti* içinde (136-159 ss.). Utah: The University of Utah Press.
- Kusursuz Fırtına. (2011, 5 Şubat). *Hürriyet*. avrupa.hurriyet.com.tr/haberler/dunya/819088/nci-munih-guvenlik-konferansi
- Kutlay, M. (2011). Economy as the 'Practical Hand' of 'New Turkish Foreign Policy': A Political Economy Explanation. *Insight Turkey*, 13(1), 67-88.
- Kuveyt Emiri Şeyh Sabah Çankaya Köşkü'nde. (2013, 29 Nisan). *Haberler.com*.
www.haberler.com/kuveyt-emiri-seyh-sabah-cankaya-kosku-nde-4573431-haberi/
- Kuveyt ve Katar'la Ticari Açıdan Yeni Bir Dönem Başlıyor. (2011, 10 Ocak). *Milliyet*.
www.milliyet.com.tr/ekonomi/kuveyt-ve-katarla-ticari-acidan-yeni-bir-donem-basliyor-1337463
- Kuveyt'le de Vizeler Kalkıyor. (2011, 12 Ocak). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kuveyt-le-de-vizeler-kalkiyor-16739295
- Kuwait Finance House. (2014). *Simsek: KFH-Turkey Key Partner in Economic Development*.
www.kfh.com/en/home/Personal/news/2014/4/news-1285.html
- Kuwait FM Meets Turkish Pres. (2013, 12 Şubat). *KUNA*.
www.kuna.net.kw/ArticleDetails.aspx?id=2292731&Language=en
- Kuzey Irak'ta Artık Tek Yönetim Var. (2009, 7 Nisan). *Radikal*.
www.radikal.com.tr/dunya/kuzey-irakta-artik-tek-yonetim-var-930015/
- Kuzey Irak'ta Kritik Ziyaret. (2010, 26 Eylül). *Sabah*.
www.sabah.com.tr/gundem/2010/09/26/icisleri_bakani_kuzey_irakta

- Kuzey Irak'tan Ceyhan'a 1 Haziran'da Petrol Geliyor. (2009, 11 Mayıs). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/kuzey-irak-tan-ceyhan-a---haziran-da-petrol-geliyor-ekonomi-1093267/
- Küçük, M. (2009). Uluslararası İlişkiler Kuramında 'Konstrüktivist Dönüşü' Anlamak. *Ege Akademik Bakış*, 9(2), 771-795.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1981). An Analysis of Atatürk's Foreign Policy 1919 - 1938. *Milletlerarası Münasebetler Türk Yılığ*, 20, 134-187.
- Kürkçüoğlu, Ö. (2010). *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)* (Yeni Baskı ed.). Barış Kitap.
- Kürkçüoğlu, Ö. ve Koraş, F. (2011). 2000 Yılı Sonrası Türkiye'nin Orta Doğu Siyaseti. Y. Demirağ & Ö. Çelebi (Ed.), *Türk Dış Politikası: Son On Yıl içinde (177-222 ss.)*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Kürşad Tüzmen, Başbakan'dan Önce Irak'ta. (2008, 29 Haziran). *CNN Türk*. www.cnnturk.com/2008/turkiye/06/29/kursad.tuzmen.basbakan.8217.dan.once.irakta/475197.0/index.html
- Kürşat Tüzmen, Beşşar Esad ile Görüştü. (2009, 18 Şubat). *Haberler.Com*. www.haberler.com/kursat-tuzmen-bessar-esad-ile-gorustu-haberi/
- Kürt Petrolü Depoları Doldurdu. (2014a, 14 Mayıs). *Borsa Gündem*. www.borsagundem.com/haber/kurt-petrolu-depolari-doldurdu/181978
- Kürt Petrolü Uluslararası Piyasalarda. (2014b, 22 Mayıs). *Al Jazeera Türk*. www.aljazeera.com.tr/haber/kurt-petrolu-uluslararasi-piyasalarda
- Kürt Petrolüne Bağdat Hamlesi. (2013, 27 Aralık). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kurt-petrolune-bagdat-hamlesi-25449796
- Larrabee, F. S. (2011, 2011/12/01). Turkey and the Gulf Cooperation Council. *Turkish Studies*, 12(4), 689-698.
- LCPS. (2011, Ağustos). Entering a Grey Area: Lebanon's Economic Challenges in the Arab Spring. *Roundtable Reports Series*. (pp. 1-10). The Lebanese Center for Policy Studies.
- Leaders of Qatar, Gaza and Turkey to meet with Morsi in Cairo on Gaza Crisis. (2012, 17 Kasım). *Ahram Online*. english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/58389/Egypt/Politics-/Leaders-of-Qatar,-Gaza-and-Turkey-to-meet-with-Mor.aspx
- Lebanese Elections not Expected to Disrupt EU Ties, Experts Say. (2009, 6 Haziran). *Deutsche Welle*. www.dw.com/en/lebanese-elections-not-expected-to-disrupt-eu-ties-experts-say/a-4303442
- Lebanese Hope Talks in Qatar can End Long-Running Crisis. (2008, 19 Mayıs). *The Daily Star*. www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2008/May-19/51746-lebanese-hope-talks-in-qatar-can-end-long-running-crisis.ashx

- Lebanese Reach Agreement to Resolve 18-Month Political Crisis. (2008, 21 Mayıs). *The New York Times*. www.nytimes.com/2008/05/21/world/africa/21iht-lebanon.4.13105564.html
- Lebanon 'Hostage' to Syria, Hezbollah: Opposition. (2011, 14 Haziran). *The Daily Star*. www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2011/Jun-14/141208-lebanon-hostage-to-syria-hezbollah-opposition.ashx
- Lebanon Criticizes Arab League Move on Syria. (2012, 23 Ocak). *Reuters*. www.reuters.com/article/us-syria-lebanon/lebanon-criticizes-arab-league-move-on-syria-idUSTRE80M13Z20120123
- Lebanon Opens Embassy in Syria. (2009, 16 Mart). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com/news/middleeast/2009/03/2009316152222411592.html
- Lebanon PM Hariri to Make Landmark Syria Visit. (2009, 19 Aralık). *BBC*. news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8422099.stm
- Lebanon PM: It was Wrong to Accuse Syria of Assassinating Rafiq al-Hariri. (2010, 6 Eylül). *The Guardian*. www.theguardian.com/world/2010/sep/06/lebanon-syria-hariri-assassination
- Lebanon Rivals Reach a Deal, Ending Months of Political Conflict. (2008, 21 Mayıs). *The New York Times*. www.nytimes.com/2008/05/21/world/middleeast/21lebanon.html
- Lebanon–Syria Tension Eases. (2009, 6 Mayıs). *The Washington Times*. www.washingtontimes.com/news/2009/may/06/tension-with-syria-eases/
- Lebanon's Hariri Forms Unity Government with Hezbollah. (2009, 9 Kasım). *Reuters*. www.reuters.com/article/us-lebanon-government-list-idUSTRE5A84B620091109
- Lebanon's Saad Hariri heads to Syria. (2009, 19 Aralık). *Gulf News*. gulfnews.com/news/mena/lebanon/lebanon-s-saad-hariri-heads-to-syria-1.555493
- Lebanon's Stance on U.N. Syria Vote Creates Controversy. (2011, 6 Ekim). *Naharnet*. www.naharnet.com/stories/en/16734
- Lecha, E. S. I. (2012, Haziran). The Conceptual Architecture of Turkish Foreign Policy: An Update in Light of Regional Turbulence. *Mediterráneo y Oriente Medio: Documentos 18*. CIDOB Barcelona Centre for International Affairs.
- Leffler, M. P. (1985). Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952. *The Journal of American History*, 71(4), 807-825.
- Libya Contact Group Meets in Abu Dhabi. (2011, 9 Haziran). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com/news/2011/6/9/libya-contact-group-meets-in-abu-dhabi
- Libya Konusunda Gözler Türkiye'de. (2011, 14 Temmuz). *Deutsche Welle*. www.dw.com/tr/libya-konusunda-g%C3%B6zler-t%C3%BCrkiyede/a-15234800

- Libya Temas Grubu 3. Kez Toplanıyor. (2011a, 9 Haziran). *Beyaz Gazete*. beyazgazete.com/haber/2011/6/9/libya-temas-grubu-3-kez-toplaniyor-835297.html
- Libya Temas Grubu Çalışmalarını Sürdürüyor. (2011b). *Amerika'nın Sesi*. www.amerikaninsesi.com/a/libya-temas-grubu-calmalarn-surduruyor-125626123/898068.html
- Libya Temas Grubu İstanbul'da Toplandı. (2011c, 15 Temmuz). *BBC Türkçe*. www.bbc.com/turkce/haberler/2011/07/110715_libya_diplomacy
- Libya Temas Grubu'nda 'Savaş Bitmedi' Mesajı. (2011, 5 Mayıs). www.cumhuriyet.com.tr/haber/libya-temas-grubunda-savas-bitmedi-mesaji-245506
- Libya'da Sivilleri Korumak için Zamana Karşı Yarış. (2011, 13 Nisan). *BBC Türkçe*. www.bbc.com/turkce/haberler/2011/04/110413_qatar_libya_latest
- Living on Borrowed Time: Mixed Reactions as Egypt Eyes Foreign Loans. (2011, 23 Nisan). *Ahram Online*. english.ahram.org.eg/NewsContent/3/0/15557/Business/0/Egyptian-banks-hesitant-to-lend-to-government.aspx
- Logan, D. (2009). Turkey and Its Middle Eastern Neighbours: Threat or Opportunity for the European Union? *Asian Affairs*, 40(1), 34-43.
- Lomas, P. (2005). Anthropomorphism, Personification and Ethics: A Reply to Alexander Wendt. *Review of International Studies*, 31(2), 349-355.
- Lübnan Arabuluculuk İstedi. (2006, 8 Haziran). *Milliyet*.
- Lübnan Başbakanı Sinyora, Erdoğan'dan Yardım İstedi. (2006, 16 Temmuz). *Milliyet*.
- Lübnan Diken Üstünde. (2012, 21 Ekim). *Sabah*. www.sabah.com.tr/dunya/2012/10/21/lubnan-diken-ustunde
- Lübnan Krizi için Liderlerden Ortak Açıklama. (2011, 17 Ocak). *CNN Türk*. www.cnnturk.com/2011/dunya/01/17/lubnan.krizi.icin.liderlerden.ortak.aciklama/603415.0/index.html
- Lübnan Liderleri Katar'da. (2008, 16 Mayıs). *BBC Türkçe*. www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/05/080516_lebanon_update.shtml
- Lübnan Suriye'deki Çatışmanın Aynası. (2012, 23 Mart). *BBC Türkçe*. www.bbc.com/turkce/haberler/2012/03/120323_lebanon_reflectssyria
- Lübnan Yeniden 'Oyun Tahtası' mı? (2012, 22 Mayıs). *BBC Türkçe*. www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2012/05/120522_lebanon_cagil
- Lübnan'a Türkiye Liderliğinde Barış Gücü. (2006, 23 Temmuz). *Milliyet*.
- Lübnan'a Vize Kalktı. (2010, 11 Ocak). *CNN Türk*. www.cnnturk.com/2010/turkiye/01/11/lubnana.vize.kalkti/558899.0/index.html

- Lübnan'da BM Barış Gücüne Bombalı Saldırı. (2011, 9 Aralık). *BBC Türkçe*.
www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/111209_lebanon_unifil_attack
- Lübnan'da Kaçırılan İki Pilot İstanbul'da. (2013, 20 Ekim). *Sabah*.
www.sabah.com.tr/gundem/2013/10/20/lubnanda-kacirilan-iki-pilot-istanbulda
- Lübnan'da Kapişma. (2006, 2 Aralık). *Milliyet*.
- Lübnan'da Olağanüstü Hal Karmaşası. (2007, 24 Kasım). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/dunya/lubnan-da-olaganustu-hal-karmasasi-7751109
- Lübnan'da Olağanüstü Hal. (2007a, 24 Kasım). *Türkiye*.
www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a355631.aspx
- Lübnan'da Olağanüstü Hal. (2007b, 24 Kasım). *Milliyet*.
- Lynch, M. (2009, 16 Ocak). *Dueling Arab Summits*. Foreign Policy.
foreignpolicy.com/2009/01/16/dueling-arab-summits/
- Macid, Z. (2009, 10 Mayıs). Türkiye Komşuluğa Özel Bir Önem Veriyor. *Radikal*.
- Maç Zirvesinde Gündem: Ortadoğu. (2007, 4 Nisan). *Milliyet*.
- Maden, T. E. (2012). Kriz Dönemlerinde Su Politikaları: Türkiye–Suriye. *Ortadoğu Analiz*, 4(44), 87-94.
- Majeste Yatırım Buyurdu. (2006, 11 Ağustos). *Vatan*. www.gazetevatan.com/majeste-yatirim-buyurdu-84059-ekonomi/
- Maliki En Önemli Destekçilerini Kaybediyor. (2014, 23 Temmuz). *The Wall Street Journal*.
www.wsj.com/articles/maliki-en-onemli-destekcilerini-kaybediyor-1406119930
- Maliki ile Bu İş Olmuyor. (2014, 15 Temmuz). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/maliki-ile-bu-is-olmuyor-26809924
- Maliki'den Erbil'e Tehdit. (2014, 12 Ocak). *Al Jazeera Türk*.
www.aljazeera.com.tr/haber/malikiden-erbile-tehdit-0
- Maliki'den Türkiye'ye Sert Eleştiri. (2012, 20 Nisan). *Radikal*.
www.radikal.com.tr/dunya/malikiden-turkiyeye-sert-elestiri-1085566/
- Maliki'nin Erbil'e Tehdidi İşe Yaramadı, Kürtler Yüzde 17'den Vazgeçmeye Hazır. (2014, 16 Ocak). *CNN Türk*. www.cnnturk.com/ekonomi/dunya/malikin-in-erbile-tehdidi-ise-yaramadi-kurtler-yuzde-17den-vazgecmeye-hazir
- Maliki'yi Uyarın. (2012, 15 Ocak). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/maliki-yi-uyarin-19688257
- Maliye Bakanı Şimşek Katar'da. (2011a, 14 Mart). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/ekonomi/maliye-bakani-simsek-katarda-17266473

- Maliye Bakanı Şimşek Riyad'da. (2011b, 25 Ocak). *Milliyet*.
www.milliyet.com.tr/ekonomi/maliye-bakani-simsek-riyad-da-1343926
- Maliye Bakanı Şimşek, Katar'da. (2014, 29 Nisan). *Haberler.com*. www.haberler.com/maliye-bakani-simsek-katar-da-5963209-haberi/
- Manicas, P. T. (2006). *A Realist Philosophy of Social Scienc: Explanation and Understanding*. Cambridge University Press.
- March 8 Criticizes Timing of Erdogan's Visit. (2010, 24 Kasım). *Ya Libnan*.
yalibnan.com/2010/11/24/march-8-criticizes-timing-of-erdogans-visit/
- Martin, L. (2000, 2000/03/01). Turkey's National Security in the Middle East. *Turkish Studies*, 1(1), 83-106.
- Martin, L. G. (2004). Turkey's Middle East Foreign Policy. L. G. Martin & D. Keridis (Ed.), *The Future of Turkish Foreign Policy* içinde (157-189 ss.). Cambridge: The MIT Press.
- Martin, L. G. (2009, 2009/03/01). Turkey and Gulf Cooperation Council Security. *Turkish Studies*, 10(1), 75-93.
- Masadan Kalkma. (2007, 19 Ekim). *Milliyet*.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. W. W. Norton & Company.
- Media Reflect Arab Rifts over Gaza. (2009, 16 Ocak). *BBC*.
news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7833510.stm
- MENA Transition Fund. (t.y.). *About Us*. www.menatransitionfund.org/overview
- Mencütek, Z. Ş. (2014). The "Rebirth" of a Dead Organization?: Questioning the Role of the Arab League in the "Arab Uprisings" Process. *Perceptions*, 19(2), 83-112.
- Mısır Büyükelçisi Elhadidi: "Türkiye ve Mısır Rakip Değil, Birbirinin Tamamlayıcısıdır". (2009, Haziran). *Ortadoğu Analiz*, 1(6), 72-76.
- Mısır Büyükelçisi Hadidi: "Türkiye'nin AB Üyeliğini Yüzde Bin Destekliyoruz". (2008, 15 Şubat). *Haberler.Com*. www.haberler.com/misir-buyukelcisi-hadidi-turkiye-nin-ab-uyeligini-haberi/
- Mısır Devlet Başkanı Mübarek Ankara'da. (2004, 11 Şubat). *Deutsche Welle*.
www.dw.com/tr/misir-devlet-baskani-mubarek-ankarada/a-2527060
- Mısır Dışişleri Bakanı Geyt, Türkiye'yi Ziyaret Edecek. (2010, 18 Kasım). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/dunya/misir-disisleri-bakani-geyt-turkiyeyi-ziyaret-edecek-16322570
- Mısır Doğalgazı 2008'de Türkiye'de. (2006, 20 Mart). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/ekonomi/misir-dogalgazi-2008de-turkiyede-4112871

- Mısır Gazı 2007'de Türkiye'de. (2006, 17 Şubat). *Milliyet*.
- Mısır Gazı Türkiye'den Geçecek. (2005, 31 Mart). *Milliyet*.
- Mısır ile Askeri Alanda İşbirliği Anlaşması. (2009, 18 Kasım). *Dünya*.
www.dunya.com/gundem/misir-ile-askeri-alanda-isbirligi-anlasmasi-haberi-97018
- Mısır ile Askeri İşbirliği. (2005, 22 Şubat). *Türkiye*.
www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a237133.aspx
- Mısır ile Siyasi İşbirliği Anlaşması İmzalandı. (2007, 3 Kasım). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gundem/misir-ile-siyasi-isbirligi-anlasmasi-imzalandi-7618363
- Mısır Liderine Rum Yönetimi Uyarısı. (2007, 23 Mart). *Milliyet*.
- Mısır, Rumlarla Petrol Arıyor. (2006, 8 Mayıs). *Milliyet*.
- Mısır*. (2009, 15 Aralık). abdullahgul.gen.tr. www.abdullahgul.gen.tr/konuk-devlet-baskanlari/255/49222/misir.html
- Mısır'da 683 Yeni İdam Cezası Daha. (2014, 28 Nisan). *BBC Türkçe*.
www.bbc.com/turkce/haberler/2014/04/140428_egypt
- Mısır'da Amerikan Baskısıyla Reform. (2005, 27 Şubat). *Milliyet*.
- Mısır'da Darbe Karşıtlarına Yönelik Katliam. (2013, 15 Ağustos). *Haberler.com*.
www.haberler.com/misir-da-darbe-karsitlarina-yonelik-katliam-4943501-haberi/
- Mısır'da Davutoğlu Fırtınası Esti. (2009, 4 Eylül). *Yeni Şafak*.
www.yenisafak.com/dunya/misirda-davutoglu-firtinasi-esti-209212
- Mısır'da Demokrasi Tırmanıyor. (2005, 2 Aralık). *Milliyet*.
- Mısır'da Ders Kitapları Artık Osmanlı'yı 'İşgalci' Olarak Tanıtacak. (2010, 22 Eylül). *Milliyet*.
www.milliyet.com.tr/misir-da-ders-kitaplari-artik-osmanliyi-iskalci-olarak-tanitacak/dunya/haberdetay/22.09.2010/1292117/default.htm
- Mısır'da İlk Çok Adaylı Seçim Bugün. (2005, 7 Eylül). *Milliyet*.
- Mısır'dan Doğalgaz Müjdesi. (2008, 23 Şubat). *Patronlar Dünyası*.
www.patronlardunyasi.com/haber/Misir-dan-dogalgaz-mujdesi/41009
- Mısır'dan Türkiye'ye Büyük Rest. (2014, 28 Ekim). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/ekonomi/misirdan-turkiyeye-buyuk-rest-27472466
- Mısır'la Görüş Birliği. (2004, 12 Şubat). *Milliyet*.
- Mısır'la İlişkilerimizi Geliştirmek İsteyeceğiz. (2014, 1 Ekim). *Anadolu Ajansı*.
www.aa.com.tr/tr/ekonomi/misirla-iliskilerimizi-gelistirmek-isteyecegiz/114855

- Mısır'la Karşılıklı Vize Kalksın Ticaretimiz 10 Milyar Doları Bulur. (2010, 20 Ocak). *Haberler.Com.* www.haberler.com/misir-la-karsilikli-vize-kalksin-ticaretimiz-10-haberi/
- Mısır'da Üretimi Durdurdu. (2013, 15 Ağustos). *Milliyet.* www.milliyet.com.tr/ekonomi/misir-da-uretimi-durdurdu-1750373
- Mısır'dan Petrol Çarkı. (2007, 5 Mart). *Hürriyet.* www.hurriyet.com.tr/dunya/misir-dan-petrol-carki-6060439
- Mısırlılar Çok Adaya 'Evet' Dedi. (2005, 27 Mayıs). *Milliyet.*
- Michou, H. (2016). *EU–Egypt Bilateral Relations: What Scope for Human Rights Advocacy?* EuroMed Rights.
- Ministry of Foreign Affairs of Japan. (2012a, 12 Aralık). *The Fourth Ministerial Meeting of The Group of Friends of the Syrian People: Chairman's Conclusions* www.mofa.go.jp/mofaj/area/syria/friends_kaigo/2012_12/pdfs/2012_12_01.pdf
- Ministry of Foreign Affairs of Japan. (2012b, 6 Temmuz). *Meeting of the Group of Friends of the Syrian People – Statement of Chairman's Conclusions* www.mofa.go.jp/region/middle_e/syria/pdfs/chairmans_conclusions_1207.pdf
- Miş, N. (2006). Suriye 2005. K. İnat & A. Balcı (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2005* içinde (220-243 ss.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Miş, N. (2008a). Suriye 2006. K. İnat & M. Ataman (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2006* içinde (281-317 ss.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Miş, N. (2008b, Haziran). Suriye–İsrail Barışı Mümkün mü. *Anlayış*, (61), 70-71.
- Miş, N. (2009a). Suriye 2007. K. İnat, M. Ataman, & M. Yeşiltaş (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2007* içinde (249-277 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Miş, N. (2009b). Suriye 2008. K. İnat, M. Ataman, & B. Duran (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2008* içinde (237-277 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Miş, N. (2011). Suriye 2009. K. İnat, M. Ataman, & C. Çakmak (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2009* içinde (211-255 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Miş, N. (2012). Suriye 2011. *Ortadoğu Yıllığı*, 7(7), 257-300.
- Miş, N. (2013). Türkiye'nin Suriye ve Lübnan Politikası 2012: Bölgesel Sahiplenme *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012* içinde (229-258 ss.). Ankara: SETA.
- Miş, N. ve Özdemir, Ö. B. (2014). Suriye 2013. *Ortadoğu Yıllığı*, 9(9).
- Miş, N. ve Özdemir, Ö. B. (2015). Suriye 2014. *Ortadoğu Yıllığı*, 10(10), 167-194.

- Mohamed Morsi ousted in Egypt's Second Revolution in Two Years. (2013, 4 Temmuz). *The Guardian*. www.theguardian.com/world/2013/jul/03/mohamed-morsi-egypt-second-revolution
- Mohamed Morsi Signs Egypt's New Constitution into Law. (2012, 26 Aralık). *The Guardian*. www.theguardian.com/world/2012/dec/26/mohamed-morsi-egypt-constitution-law
- Mohamed Morsi, First Freely Elected Egyptian President. (2012, 24 Haziran). *Voice of America*. www.voanews.com/middle-east/mohamed-morsi-first-freely-elected-egyptian-president
- Monier, E. ve Ranko, A. (2014). The Failure of the Muslim Brotherhood: Implications for Egypt's Regional Status. H. Fürtig (Ed.), *Regional Powers in the Middle East: New Constellations After the Arab Revolts* içinde (61-79 ss.). New York: Palgrave Macmillan.
- Moody's. (2013, 14 Mayıs). *Rating Action: Moody's changes outlook on Lebanon's government bond rating to negative from stable*. www.moody's.com/research/Moodys-changes-outlook-on-Lebanons-government-bond-rating-to-negative--PR_270064
- Morsi Calls Referendum on New Constitution. (2012, 2 Aralık). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com/news/2012/12/2/morsi-calls-referendum-on-new-constitution
- Morsi Campaign Press Conference at Fairmont Hotel to Discuss Latest Developments. (2012, 22 Haziran). *İkhwanWeb*. www.ikhwanweb.com/article.php?id=30125
- Moubayed, S. (2008a, 8 Nisan). Mixed Messages and Open Friction: The Arab League Summit in Damascus, 2008. (pp. 1-5). Heinrich Böll Foundation.
- Moubayed, S. (2008b). Turkish–Syrian Relations: The Erdoğan Legacy. 25. SETA.
- Muallim: Türkiye, Yaşadığımız Sorunun Bir Parçası. (2012, 10 Nisan). *Radikal*. www.radikal.com.tr/politika/muallim-turkiye-yasadigimiz-sorunun-bir-parcasi-1084498/
- Mufti, M. (1998). Daring and Caution in Turkish Foreign Policy. *Middle East Journal*, 52(1), 32-50.
- Mufti, M. (2014). Arab Reactions to Turkey's Regional Reengagement. *Insight Turkey*, 16(3), 15-23.
- Munyar, V. (2009a, 31 Aralık). BAE 300, Çağlayan 130 Milyar Dolarlık Yatırım Daveti Yaptı, Araya Cimbom–Fener de Girdi. *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/bae-300-caglayan-130-milyar-dolarlik-yatirim-daveti-yapti-araya-cimbom-fener-de-girdi-13351485
- Munyar, V. (2009b, 22 Aralık). Kuveyt, 400 Milyar Dolar Yatıracak, Çin Türkiye ve Hindistan Öncelikli Olacak. www.hurriyet.com.tr/kuveyt-400-milyar-dolar-yatiracak-cin-turkiye-ve-hindistan-ocelikli-olacak-13270768
- Murinson, A. (2006). The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy. *Middle Eastern Studies*, 42(6), 945-964.

- Mursi ile İlk Yüz Yüze Görüşme. (2012, 15 Ağustos). *Anadolu Ajansı*.
www.aa.com.tr/tr/dunya/mursi-ile-ilk-yuz-yuze-gorusme/343764
- Muslu, E. (2011). Katar 2010. *Ortadoğu Yıllığı*, 6(6), 407-432.
- Mübarek, Davutoğlu'nu Kabul Etti. (2009, 16 Aralık). *İHA*. www.iha.com.tr/haber-mubarek-davutoglunu-kabul-etti-101064/
- Mübarek, Hamas'la Görüşmedi. (2006, 22 Şubat). *Milliyet*.
- Mübarek: Irak'ta İç Savaş Var. (2006, 10 Nisan). *Milliyet*.
- Mübarek'ten "İran'ı Vurmayın" Çağrısı. (2006, 20 Temmuz). *Milliyet*.
- Mübarek'ten İstanbul Sözü. (2007, 23 Mart). *Radikal*. www.radikal.com.tr/yorum/mubarekten-istanbul-sozu-809350/
- Müftüler-Baç, M. (2005). Turkey and the United States: The Impact of the War in Iraq. *International Journal*, 61(1), 61-81.
- Müftüler-Baç, M. (2011, 2011/06/01). Turkish Foreign Policy, its Domestic Determinants and the Role of the European Union. *South European Society and Politics*, 16(2), 279-291.
- Müftüler-Baç, M. (2014, 2014/07/03). Changing Turkish foreign policy towards Iraq: new tools of engagement. *Cambridge Review of International Affairs*, 27(3), 538-552.
- Müftüler-Baç, M. ve Gürsoy, Y. (2010). Is There a Europeanization of Turkish Foreign Policy? An Addendum to the Literature on EU Candidates. *Turkish Studies*, 11(3), 405-427.
- Münih Güvenlik Konferansı'nda Gündem Mısır Krizi. (2011, 5 Şubat). *Euronews*.
tr.euronews.com/2011/02/05/munih-guvenlik-konferansi-nda-gundem-misir-krizi
- Müşterek Çalışma İçerisindeyiz. (2009, 11 Şubat). *Cumhuriyet*.
www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/41266/_Musterek_calisma_icerisindeyiz_.html#
- Nabucco'da İmzalar Atıldı. (2009, 13 Temmuz). *CNN Türk*.
www.cnnturk.com/2009/ekonomi/genel/07/13/nabuccoda.imzalar.atildi/534424.0/index.html
- Nafaa, H. (2010, Şubat). Egypt's Foreign Policy: Challenges and Prospects for Correction. Al Jazeera Centre for Studies.
- Nafi, B. M. (2009). The Arabs and Modern Turkey: A Century of Changing Perceptions. *Insight Turkey*, 11(1), 63-82.
- Nasrallah Makes Rare Public Appearance, Says Group Better Armed. (2011, 6 Aralık). *The Daily Star*. www.dailystar.com.lb/News/Politics/2011/Dec-06/156166-nasrallah-makes-rare-appearance-at-beirut-ashura-procession.ashx

- Nasrallah: Bize savaş açıldı. (2008, 8 Mayıs). *BBC Türkçe*.
www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/05/080508_lebanon_nasrallah.shtml
- NATO Türkiye'ye Destek İfade Etti. (2012, 26 Haziran). *BBC Türkçe*.
www.bbc.com/turkce/haberler/2012/06/120626_erdogan_syria_update
- NATO, Türkiye-Suriye Sınırına Patriot Kararını Onayladı. (2012, 4 Aralık). *BBC Türkçe*.
www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121204_nato_patriot_update2.shtml
- NATO. (2011). *Istanbul Cooperation Initiative (ICI): Reaching out to the broader Middle East*.
www.nato.int/cps/en/natolive/topics_58787.htm?
- Nevvar, A. S. (2000). Arap Milliyetçiliğinin Yayılması Döneminde Arap-Türk Münasebetleri (M. Erdoğan) *İki Dünya Savaşı Arasında Arap-Türk Münasebetleri* içinde (521-557 ss.). İstanbul: IRCICA.
- New Libya Contact Group to Provide 'Political Direction'. (2011, 29 Mart). *France 24*.
www.france24.com/en/20110329-london-creation-libyan-contact-group-post-gaddafi-un-african-union-arab-league
- New Names, Same Games for Lebanon. (2009, 4 Haziran). *Al Jazeera*.
www.aljazeera.com/focus/2009/06/2009637254323751.html
- North Korea 'Helped Syria Build Nuclear Reactor'. (2008, 25 Nisan). *The Telegraph*.
www.telegraph.co.uk/news/1903391/North-Korea-helped-Syria-build-nuclear-reactor.html
- Noureddine, M. (2009). Arab—Turkish Cooperation in the New Era. *Insight Turkey*, 11(1), 43-51.
- Nureddin, M. (2008, 24 Mayıs). Türkiye'nin Arabuluculuğu: Sınırlar, Gerçekler ve Tuzaklar. *Yeni Şafak*.
- Nuri El Maliki Ankara'ya Geldi. (2008, 24 Aralık). *Dünya Bülteni*.
www.dunyabulteni.net/arsiv/nuri-el-maliki-ankaraya-geldi-h61448.html
- Nuri El Maliki Yolun Sonunda mı? (2014, 12 Ağustos). *Deutsche Welle*. www.dw.com/tr/nuri-el-maliki-yolun-sonunda-m%C4%B1/a-17847994
- Nuri el-Maliki Görevini Bıraktı. (2014, 14 Ağustos). *Anadolu Ajansı*.
www.aa.com.tr/tr/dunya/nuri-el-maliki-gorevini-birakti/131403
- Nusaybin'e 31 Milyon Lira Yatıracak 'Ortak Sınır Kapısı' Modeli Gelecek. (2011, 27 Şubat). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/ekonomi/nusaybin-e-31-milyon-lira-yatiracak-ortak-sinir-kapisi-modeli-gelecek-17131459
- OCHA. (2013, 28 Şubat). *Closed Ministerial Meeting on Syria: Increased Political and Material Support to the Syrian National Coalition [Basın Açıklaması]* reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/closed-ministerial-meeting-syria-increased-political-and-material

- Official: Nasrallah Follows Path of Iranian Leader. (2009, 16 Ağustos). *Fars News*.
english.farsnews.net/newstext.php?nn=8805251447
- Oger TT ile Dünyaya Açılacak. (2005, 3 Temmuz). *Milliyet*.
- Oğuz, Ş. (2009, 5 Şubat). Türkiye'nin Suudi Arabistan Vizyonu.
www.sabah.com.tr/yazarlar/oguz/2009/02/05/turkiye_nin_suudi_arabistan_vizyonu
- Oğuzlu, H. T. ve Güngör, U. (2006). Peace Operations and the Transformation of Turkey's Security Policy. *Contemporary Security Policy*, 27(3), 472-488.
- Oğuzlu, H. T. ve Özpek, B. B. (2008). Turkey's Europeanization. *International Journal*, 63(4), 991-1009.
- Oğuzlu, T. (2004). Changing Dynamics of Turkey's U.S. and EU Relations. *Middle East Policy*, 11(1), 98-105.
- Oğuzlu, T. (2007, 2007/03/01). Soft Power in Turkish Foreign Policy. *Australian Journal of International Affairs*, 61(1), 81-97.
- Oğuzlu, T. (2008a, 2008/03/01). Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West? *Turkish Studies*, 9(1), 3-20.
- Oğuzlu, T. (2008b). Turkey's Northern Iraq Policy: Competing Perspectives. *Insight Turkey*, 10(3), 5-22.
- Oğuzlu, T. (2010). Turkey and Europeanization of Foreign Policy? *Political Science Quarterly*, 125(4), 657-683.
- Oğuzlu, T. (2011a, Haziran). Arap Baharı ve Değişen Bölgesel Dinamikler. *Ortadoğu Analiz*, 3(30), 33-40.
- Oğuzlu, T. (2011b, Aralık). Arap Baharı ve Yansımaları. *Ortadoğu Analiz*, 3(36), 8-16.
- Oğuzlu, T. (2012). *The 'Arab Spring' and the Rise of the 2.0 Version of Turkey's 'zero problems with neighbors' Policy* (SAM Papers). Center for Strategic Research (SAM).
- Oğuzlu, T. (2013). *NATO Ortaklıkları ve Türkiye: Barış için Ortaklık, Akdeniz Diyalogu, İstanbul İşbirliği Girişimi* (M. Aydın, Ed. Vol. 434). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Oğuzlu, T. ve Kibaroglu, M. (2009, 2009/12/01). Is the Westernization Process Losing Pace in Turkey: Who's to Blame? *Turkish Studies*, 10(4), 577-593.
- OIC. (2012a, 14-15 Ağustos). *Final Communiqué Adopted by the Fourth Extraordinary Session of the Islamic Summit Conference OIC/EX-SUM-4/2012/FC/FINAL* www.oic-oci.org/docdown/?docID=29&refID=8
- OIC. (2012b, 14-15 Ağustos). *Makkah-Mukarramah Pact on the Promotion of Islamic Solidarity [OIC/EX-SUM-4/2012/MAKKAH PACT]*. 4th Extraordinary Islamic

Summit Conference, Makkah al-Mukarramah. www.oic-oci.org/docdown/?docID=29&refID=8

- OIC. (2012c, 14-15 Ağustos). Resolutions Adopted by The Fourth Extraordinary Islamic Summit Conference, Resolution 2/4-EX (IS) on the Situation in Syria. www.oic-oci.org/docdown/?docID=26&refID=8
- Oktav, Ö. Z. (2009). Transition from Enmity to 'Common Fate' Rhetoric: Water Issue in Turkish–Iraqi-Syrian Relations *The Turkish Yearbook of International Relations*, 40, 71-90.
- Oktav, Ö. Z. (2015). Opportunities and Challenges in GCC–Turkey Relations. Ö. Z. Oktav & H. S. Ertem (Ed.), *GCC-Turkey Relations: Dawn of a New Era* içinde (29-46 ss.). Cambridge: Gulf Research Center.
- Okur, M. (2010, 14 Ocak). Hariri Devlet Kasasına El Atmıyor. *Sabah*. www.sabah.com.tr/yazarlar/okur/2010/01/14/hariri_devlet_kasasına_el_atmiyor
- Olson, R. (1997). Turkey-Syria Relations since the Gulf War. *Middle East Policy*, 5(2), 167-193.
- Olson, R. (2006). Relations among Turkey, Iraq, Kurdistan-Iraq, the Wider Middle East, and Iran. *Mediterranean Quarterly*, 17(4), 13-45.
- Olson, R. (2008). Turkey's Relations with the Gulf Cooperation Council from 2003 to 2007: New Paradigms? *Mediterranean Quarterly*, 19(3), 68-87.
- Oran, B. (2004a). Dönemin Bilançosu. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde (10 bs., Vol. 1, 97-109 ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (Ed.). (2004b). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (10 ed., Vol. 1). İletişim Yayınları.
- Orgeneral Başbuğ 'Mutabakat Muhtırası' İmzaladı. (2009, 18 Kasım). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/orgeneral-basbug-mutabakat-muhtirasi-imzaladi-12982051
- Orhan, O. (2009a, Haziran). Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Şam Ziyareti Işığında Türkiye–Suriye İlişkileri. *Ortadoğu Analiz*, 1(6), 39-47.
- Orhan, O. (2009b, 28 Nisan). *Türkiye–Suriye Askeri Tatbikatı ve İsrail'in "Rahatsızlığı"*. ORSAM. www.orsam.org.tr/tr/turkiye-suriye-askeri-tatbikati-ve-israil-in-rahatsizligi/
- Orhan, O. (2010a). Başbakan Erdoğan'ın Beyrut Ziyareti Işığında Türkiye–Lübnan İlişkileri. *Ortadoğu Analiz*, 2(24), 8-17.
- Orhan, O. (2010b, Eylül). Suriye'nin Bölgesel Pozisyonu Güçleniyor: Kral Abdullah ve Beşar Esad'ın Beyrut Ziyareti. *Ortadoğu Analiz*, 2(21), 19-28.
- Orhan, O. (2011). *Suriye'de Muhalefetin Anatomisi*. ORSAM.

- Orhan, O. ve Ayhan, V. (2010). Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Maskat Ziyareti Işığında Türkiye-Oman İlişkileri. *Ortadoğu Analiz*, 2(17), 67-75.
- ORSAM. (2009, 10 Ağustos). Doç. Dr. Özlem Tür'ün Prof. Raymond Hinnebusch ile Suriye Dış Politikası Üzerine Yaptığı Mülakat www.orsam.org.tr/tr/doc-dr-ozlem-tur-un-prof-raymond-hinnebusch-ile-suriye-dis-politikasi-uzerine-yaptigi-mulakat/
- Ortadoğu Birliği kuruluyor. (2009, 17 Eylül). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/ortadogu-birligi-kuruluyor-12497842
- Ortadoğu Nereye, Türk Dış Politikası Ne Yöne? (2). (2011, 9 Nisan). *Radikal*. www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/ortadogu-nereye-turk-dis-politikasi-ne-yone-2-1045569/
- Ortadoğu'da Değişimi Yöneteceğiz. (2012, 27 Nisan). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/siyaset/ortadogu-da-degisimi-yonetecegiz-1533209
- Ortak Siyasi Bildirge İmzaladılar. (2011, 13 Eylül). *Dünya*. www.dunya.com/gundem/039ortak-siyasi-bildirge039-imzaladilar-haberi-154077
- Ottaway, M. ve Kaysi, D. (2011, 10 Ocak). *Winners and Losers in the Iraqi Election Battle*. Carnegie Endowment for International Peace. carnegieendowment.org/2011/01/10/winners-and-losers-in-iraqi-election-battle-pub-42260
- Ottaway, M. ve Kaysi, D. (2012, Şubat). The State of Iraq. Carnegie Endowment for International Peace.
- Oudat, B. (2010a, 21-27 Ocak). Testing the Waters. *Al-Ahram Weekly*. weekly.ahram.org.eg/Archive/2010/982/re2.htm
- Oudat, B. (2010b, 5-11 Ağustos). Visits under the Microscope. *Al-Ahram Weekly*. weekly.ahram.org.eg/Archive/2010/1010/re6.htm
- Öniş, Z. (1995). Turkey in the Post-Cold War Era: In Search of Identity. *Middle East Journal*, 49(1), 48-68.
- Öniş, Z. (2003). Turkey and the Middle East after September 11: The Importance of the EU Dimension. *Turkish Policy Quarterly*, 2(4), 1-9.
- Öniş, Z. (2006). The Political Economy of Turkey's Justice and Development Party. M. H. Yavuz (Ed.), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and AK Parti* içinde (207-234 ss.). Utah: The University of Utah Press.
- Öniş, Z. (2008). Turkey-EU Relations: Beyond the Current Stalemate. *Insight Turkey*, 10(4), 35-50.
- Öniş, Z. (2011). Multiple Faces of the "New" Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique. *Insight Turkey*, 13(1), 47-65.

- Öniş, Z. (2012). Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest. *Insight Turkey*, 14(3), 45-63.
- Öniş, Z. (2014). Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Turbulent Middle East. *Mediterranean Politics*, 19(2), 203-219.
- Öniş, Z. ve Yılmaz, Ş. (2009). Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era. *Turkish Studies*, 10(1), 7-24.
- Özcan, G. (2004). Türkiye-İsrail İlişkileri. F. Sönmezoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (3 bs., Vol. 1, 329-358 ss.). İstanbul: Der Yayınları.
- Özcan, M. (2008). Irak 2006. K. İnat & M. Ataman (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2006* içinde (57-77 ss.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özcan, M. (2009a). Irak 2007. K. İnat, M. Ataman, & M. Yeşiltaş (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2007* içinde (33-59 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Özcan, M. (2009b). Irak 2008. K. İnat, M. Ataman, & B. Duran (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2008* içinde (51-69 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Özcan, M. (2010). Turkish Foreign Policy Towards Iraq in 2009. *Perceptions*, 15(3-4), 113-132.
- Özcan, M. (2011a). From Distance to Engagement: Turkish Policy towards the Middle East, Iraq and Iraqi Kurds. *Insight Turkey*, 13(2), 71-92.
- Özcan, M. (2011b). Irak 2009. K. İnat, M. Ataman, & C. Çakmak (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2009* içinde (41-59 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Özcan, M. (2011c). Irak 2010. *Ortadoğu Yıllığı*, 6(6), 45-67.
- Özcan, M. (2011d). Türkiye'nin Irak Politikası 2009. B. Duran, K. İnat, & M. Ataman (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009* içinde (159-187 ss.). Ankara: SETA.
- Özcan, M. (2011e). Türkiye'nin Irak Politikası 2010. B. Duran, K. İnat, & M. Özcan (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010* içinde (137-160 ss.). Ankara: SETA.
- Özcan, M. (2012). Türkiye'nin Irak Politikası 2011. B. Duran, K. İnat, & A. R. Usul (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011* içinde (265-281 ss.). Ankara: SETA.
- Özdemirci, A. S. (2015). Lübnan 2014. *Ortadoğu Yıllığı 2014*, 10(10), 77-95.
- Özel, S. (2010, 17 Temmuz). 'Türkiye'den Daha İyi Arabulucu Olmaz'. *HaberTürk*.
www.haberturk.com/yazarlar/soli-ozel/533286-turkiyeden-daha-iyi-arabulucu-olmaz
- Özelleştirmede Hedef Yakalanacak. (2014, 27 Nisan). *Dünya*.
www.dunya.com/ekonomi/quotezellestirmede-hedef-yakalanacakquot-haberi-245066
- Özgür Şii Hareketi Zugeybi Suçladı. (2013, 10 Ağustos). *Anadolu Ajansı*.
www.aa.com.tr/tr/dunya/ozgur-sii-hareketi-zugeybi-sucladi/226514

- Özgür, B. (2020, 2020/05/26). Atatürk's Middle East: representations in the construction of state identity. *Turkish Studies*, 21(3), 414-435.
- Özkan, M. (2013, Mart). Egypt's Foreign Policy under Mohamed Morsi. *Ortadoğu Analiz*, 5(51), 10-18.
- Özkan, M. (2014, 29 Eylül). Türkiye-Mısır İlişkilerinde 'Soğuk Barış' ve Ötesi. *Al Jazeera Türk*. www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-misir-iliskilerinde-soguk-baris-ve-otesi
- Özkök, E. ve Birand, M. A. (2009, 8 Kasım). Batı'dan Daha Laik Olmamız Gerek. *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/bati-dan-daha-laik-olmamiz-gerek-12888407
- Özpek, B. B. ve Demirağ, Y. (2014). Turkish foreign policy after the 'Arab Spring': from agenda-setter state to agenda-entrepreneur state. *Israel Affairs*, 20(3), 328-346.
- Öztürk, A. (2011). Bahreyn 2010. *Ortadoğu Yılığ*, 6(6), 433-460.
- Pamukçu, K. (2004). Su Sorunu Çerçevesinde Türkiye, Suriye ve Irak İlişkileri. F. Sönmezoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (3 bs., Vol. 1, 253-270 ss.). İstanbul: Der Yayınları.
- Panorama: 14 Eylül. (2009, Ekim). *Anlayış*, 77, 6-9.
- Park, B. (2004, 2004/09/01). Between Europe, the United States and the Middle East: Turkey and European security in the wake of the Iraq crisis. *Perspectives on European Politics and Society*, 5(3), 493-516.
- Park, B. (2007). US—Turkish Relations: Can the Future Resemble the Past? *Defense & Security Analysis*, 23(1), 41-54.
- Peninsula Shield Bahrain Headquarters Hailed. (2011, 18 Nisan). *Gulf News*. gulfnews.com/world/gulf/bahrain/peninsula-shield-bahrain-headquarters-hailed-1.1172079
- Perthes, V. (2010). Turkey's Role in the Middle East: An Outsider's Perspective [Article]. *Insight Turkey*, 12(4), 1-8.
- Petrol Zengini Suudilerin Petrokimya Kenti. (2008, 21 Ocak). *Radikal*. www.radikal.com.tr/yorum/petrol-zengini-suudilerin-petrokimya-kenti-837940/
- Phillips, C. (2009, 14 Temmuz). Can Syria End the Arab Cold War? *The Guardian*. www.theguardian.com/commentisfree/2009/jul/14/syria-saudia-arabia-cold-war
- Pinto, V. C. (2014). Exploring The Interplay Between Framing and Securitization Theory: The Case of The Arab Spring Protests in Bahrain. *Revista Brasileira de Política Internacional*, 57(1), 162-176.
- PKK ile İlgili Her Şey Kapatılacak. (2009, 12 Nisan). *Sabah*. arsiv.sabah.com.tr/2009/04/12/haber,2C7B0B7418194839BE0084A4D2CAA7F2.html

- PKK'ya Karşı Bir Yıl Sınır Ötesi Yetkisi. (2007, 16 Ekim). *Radikal*.
www.radikal.com.tr/turkiye/pkky-karsi-bir-yil-sinir-otesi-yetkisi-828790/
- Poor Turnout for Arab League Summit in Baghdad. (2012, 29 Mart). *The Times of Israel*.
www.timesofisrael.com/53286/
- Pope, N. ve Pope, H. (2011). *Turkey Unveiled: A History of Modern Turkey*. Overlook Duckworth.
- Powel, B. T. (2009). The Stability Syndrome: US and EU Democracy Promotion in Tunisia. *The Journal of North African Studies*, 14(1), 57-73.
- President Gül: Regional Countries Should Solve Middle East Issues. (2012, 31 Ocak). *Daily Sabah*.
www.dailysabah.com/turkey/2012/01/31/president-gul-regional-countries-should-be-the-ones-to-solve-the-issues-in-the-middle-east
- President Khalifa Welcomes Turkish President. (2012, 31 Ocak). *The Diplomat Magazine*.
www.thediplomatmagazine.com/main/president-khalifa-welcomes-turkish-president/
- Q & A with Iraqi Foreign Minister Hoshyar Zebari. (2009, 12 Eylül). *Asharq al-Awsat*. eng-
archive.aawsat.com/theaawsat/news-middle-east/q-a-with-iraqi-foreign-minister-hoshyar-zebari
- Qandil Travels to Turkey as Al-Sisi Returns. (2013, 10 Mayıs). *Daily News Egypt*.
dailynewsegypt.com/2013/05/10/qandil-travels-to-turkey-as-al-sisi-returns/
- Qatar Offers Lebanon Proposal. (2008, 20 Mayıs). *Al Jazeera*.
www.aljazeera.com/news/middleeast/2008/05/200861503721683104.html
- Raptopoulos, N. (2004). Rediscovering its Arab Neighbours? The AKP Imprint on Turkish Foreign Policy in the Middle East. *Les Cahiers du RMES*, 1(1), 1-13.
- Rasheed, A. (2011, 23 Ocak). Critics Alarmed as Iraq's Maliki Centralizes Power. *Reuters*.
www.reuters.com/article/us-iraq-politics-cabinet-idUSTRE70M1MV20110123
- Reactions to Hariri's Visit to Damascus. (2009, 19 Aralık). *Ya Libnan*.
yalibnan.com/2009/12/19/reactions-to-hariris-visit-to-damascus/
- Rebel Kurds in Northern Iraq Slam Talabani over Weapons Ultimatum. (2009, 30 Mart). *The Daily Star*.
www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2009/Mar-30/78338-rebel-kurds-in-northern-iraq-slam-talabani-over-weapons-ultimatum.ashx
- Reformlar için Af Gerekliydi. (2011, 1 Haziran). *Haber Türk*.
www.haberturk.com/dunya/haber/635916-reformlar-icin-af-gerekliydi
- Regional Stability Dependant on Egypt: UAE. (2014, 28 Eylül). *Daily News Egypt*.
dailynewsegypt.com/2014/09/28/regional-stability-dependant-egypt-uae/
- Report Links Hezbollah, Deputy to Hariri's Assassination. (2010, 23 Kasım 2010). *Los Angeles Times*.
articles.latimes.com/2010/nov/23/world/la-fg-lebanon-hariri-20101123

- Reus-Smit, C. (2012). Konstrüktivizm (A. Aslan). A. L. Scott Burchill, Richard Devetak, Jack Donnelly, Terry Nardin, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacqui True (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde (279-310 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Rızk, Y. L. (2000). İki Dünya Savaşı Arasında Arap-Türk Münasebetleri (H. İ. Kaçar) *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri* içinde (475-520 ss.). İstanbul: IRCICA.
- Rice Urges Egyptians and Saudis to Democratize. (2005, 21 Haziran). *The New York Times*. www.nytimes.com/2005/06/21/world/middleeast/rice-urges-egyptians-and-saudis-to-democratize.html
- Richter, T. (2014). Saudi Arabia: A Conservative P(1)ayer on the Retreat? H. Fürtig (Ed.), *Regional Powers in the Middle East: New Constellations After the Arab Revolts* içinde (177-190 ss.). New York: Palgrave Macmillan.
- Risse-Kappen, T. (2014). Demokratik Bir Toplulukta Kolektif Kimlik: NATO Vakası (İ. Efe). P. J. Katzenstein (Ed.), *Milli Güvenlik Kültürü; Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik* içinde (399-443 ss.). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Riyad'da Gündem Suriye. (2012, 13 Nisan). *Anadolu Ajansı*. www.aa.com.tr/tr/turkiye/riyadda-gundem-suriye/373365
- Robins, P. (1991). *Turkey and the Middle East*. The Royal Institute of International Affairs.
- Robins, P. (2007a). *Between the EU and the Middle East: Turkish Foreign Policy under the AKP Government, 2002-2007* (ISPI Working Papers). Istituto per gli Studi di Politica Internazionale.
- Robins, P. (2007b). Turkish Foreign Policy since 2002: Between a 'Post-Islamist' Government and a Kemalist State. *International Affairs*, 83(2), 289-304.
- Rome Summit Pledges Help to Syrian Opposition. (2013, 28 Şubat). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com/news/2013/2/28/rome-summit-pledges-help-to-syrian-opposition
- Rumelili, B. (2004). Constructing Identity and Relating to Difference: Understanding the EU's Mode of Differentiation. *Review of International Studies*, 30(1), 27-47.
- Rumelili, B. (2011). Turkey: Identity, Foreign Policy, and Socialization in a Post-Enlargement Europe. *Journal of European Integration*, 33(2), 235-249.
- Russia, China Veto Third Security Council Syria Resolution. (2012, 19 Temmuz). *Foreign Policy*. foreignpolicy.com/2012/07/19/russia-china-veto-third-security-council-syria-resolution/
- S. Arabistan'a ANKA Sattık. (2013, 22 Mayıs). *Yeni Şafak*. www.yenisafak.com/politika/s-arabistana-anka-sattik-523704
- S. Arabistan'da Türkiye'ye 'Suriye' Övgüsü. (2012, 3 Nisan). *Dünya Bülteni*. www.dunyabulteni.net/ortadogu/s-arabistanda-turkiyeye-suriye-ovgusu-h204440.html

- Saddam'a İkinci Mesaj. (2003, 26 Ocak). *Yeni Şafak*.
www.yenisafak.com/arsiv/2003/ocak/26/p2.html
- Saddam'dan Mesaj Var. (2003, 14 Ocak). *Radikal*. www.radikal.com.tr/yorum/saddamdan-mesaj-var-657589/+&cd=6&hl=tr&ct=clnk&gl=tr
- Sağ Yakalandı Linç Edildi. (2011, 21 Ekim). *Sabah*. www.sabah.com.tr/dunya/2011/10/21/sag-yakalandi-linc-edildi
- Salamey, I. (2014). *The Government and Politics of Lebanon*. Routledge.
- Salem, P. (2010, 5 Ağustos). Turkey–Egypt Relations. Carnegie Middle East Center.
- Samaan, J.-L. (2013). The Rise and Fall of the “Turkish Model” in the Arab World. *Turkish Policy Quarterly*, 12(3), 61-69.
- Sander, O. (2013). *Türkiye'nin Dış Politikası* (4 ed.). İmge Kitabevi.
- Sands, P. (2009, 10 Temmuz). New Chapter for Syria–Saudi Relations. *TheNational*.
www.thenational.ae/world/mena/new-chapter-for-syria-saudi-relations-1.525032
- Sanjian, A. (1997). The Formulation of the Baghdad Pact. *Middle Eastern Studies*, 33(2), 226-266.
- Sarkozy, Erdoğan ve Davutoğlu'na Teşekkür Etti. (2009, 6 Ocak). *Milliyet*.
www.milliyet.com.tr/sarkozy--erdogan-ve-davutoglu-na-tesekkur-etti/dunya/dunyadetay/06.01.2009/1043624/default.htm
- Saudi Arabia Approves \$5 Billion Aid Package to Egypt. (2013a, 9 Temmuz). *Al Arabiya*.
english.alarabiya.net/business/economy/2013/07/09/Saudi-Arabia-approves-5-billion-aid-package-to-Egypt
- Saudi Arabia Declares Muslim Brotherhood ‘Terrorist Group’. (2014, 7 Mart). *BBC*.
www.bbc.com/news/world-middle-east-26487092
- Saudi Arabia Pledges \$5 Billion in Aid to Egypt. (2013b, 9 Temmuz). *CBS News*.
www.cbsnews.com/news/saudi-arabia-pledges-5-billion-in-aid-to-egypt/
- Saudi Arabian Troops Enter Bahrain as Regime Asks for Help to Quell Uprising. (2011, 14 Mart). *The Guardian*. www.theguardian.com/world/2011/mar/14/saudi-arabian-troops-enter-bahrain
- Saudi Ends Lebanon Mediation, Says Country at Risk. (2011, 19 Ocak). *Reuters*.
www.reuters.com/article/us-lebanon-idUSTRE70I37Y20110119
- Saudi Firm to Invest \$3bn in Turkey Farms. (2009, 11 Temmuz). *Trade Arabia*.
www.tradearabia.com/news/LAW_164173.html
- Saudi Forces Withdrawing From Bahrain. (2011, 28 Haziran). *The New York Times*.
www.nytimes.com/2011/06/29/world/middleeast/29bahrain.html

- Saudi German Sağlık, Dallah Gayrimenkul Yatırımı Yapacak. (2006, 11 Ağustos). *Hürriyet*. bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/saudi-german-saglik-dallah-gayrimenkul-yatirimi-yapacak_ID573268/
- Saudi Intervention in Bahrain Increases Gulf Instability. (2011, 16 Mart). *Deutsche Welle*. www.dw.com/en/saudi-intervention-in-bahrain-increases-gulf-instability/a-14912216
- Saudi King Congratulates Egypt's New Interim President. (2013, 4 Temmuz). *Al Arabiya*. english.alarabiya.net/News/middle-east/2013/07/04/Saudi-king-congratulates-Egypt-new-interim-president
- Saudi Listing of Brotherhood as Terrorist Group Complicates Gulf Ties. (2014, 12 Mart). *Reuters*.
- Saudi Minister Says Dialogue Needed, not Protest. (2011, 9 Mart). *Reuters*. www.reuters.com/article/uk-saudi-faisal/saudi-minister-says-dialogue-needed-not-protest-idUKTRE7281ZX20110309
- Saudi Pledges \$5 Billion in Aid to Egypt. (2013, 10 Temmuz). *NDTV*. www.ndtv.com/world-news/saudi-pledges-5-billion-in-aid-to-egypt-527925
- Saudi Police Braced for Protests. (2011, 11 Mart). *The Irish Times*. www.irishtimes.com/news/saudi-police-braced-for-protests-1.873113
- Saudi Troops Enter Bahrain to Help Put Down Unrest. (2011a, 14 Mart). *The New York Times*. www.nytimes.com/2011/03/15/world/middleeast/15bahrain.html
- Saudi Troops to Start Leaving Bahrain. (2011b, 28 Haziran). *Reuters*. www.reuters.com/article/uk-saudi-bahrain-troops/saudi-troops-to-start-leaving-bahrain-idUKTRE75R3J520110628?edition-redirect=uk
- Saudi-Syria Seek Hariri Trial Calm. (2010, 6 Aralık). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com/news/middleeast/2010/12/201012614937383455.html
- Saudi, Syria Cut Number of Fighters into Iraq: US. (2008, 20 Ocak). *ABC*. www.abc.net.au/news/2008-01-21/saudi-syria-cut-number-of-fighters-into-iraq-us/1017878?pfm=sm
- Saudi, Turkey Foreign Ministers Discuss Syria. (2013, 28 Ağustos). *Al Arabiya*. english.alarabiya.net/News/middle-east/2013/08/28/Saudi-Turkey-foreign-ministers-discuss-Syria
- Saudis Plan to Develop Agriculture Projects in Turkey. (2008a, 13 Haziran). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/saudis-plan-to-develop-agriculture-projects-in-turkey-9173969
- Saudis Plan to Grow Crops Overseas. (2008b, 13 Haziran). *KUNA*. www.kuna.net.kw/ArticleDetails.aspx?language=en&id=1916424

- Saudis, UAE Pledge \$8.7b in Aid for Egypt. (2013, 10 Temmuz). *The Sydney Morning Herald*.
www.smh.com.au/world/saudis-uae-pledge-87b-in-aid-for-egypt-20130710-2pp6o.html
- Sayarı, S. (1997). Turkey and the Middle East in the 1990s. *Journal of Palestine Studies*, 26(3), 44-55.
- Sayarı, S. (1992). The Changing European Security Environment and the Gulf Crisis. *Middle East Journal*, 46(1), 9-21.
- Saygısızlığı Yüzüne Karşı Söyleyeceğim. (2009, 1 Ocak). *Yeni Şafak*.
www.yenisafak.com/politika/saygisizligi-yuzune-karsi-soyleyecegim-159792
- Sayyid, S. (2012). Mukhabarat Winter. *MnM Commentary: No 11*. University of South Australia.
- SCAF Expands Its Power with Constitutional Amendments. (2012, 17 Haziran). *Egypt Independent*.
egyptindependent.com/scaf-expands-its-power-constitutional-amendments/
- Schenker, D. (2008, 27 Mart). The Damascus Arab Summit: Arab Divisions Ensure Modest Achievements. *Policy Watch*. (1260).
- Seale, P. (2009, 6 Haziran). Emergence of a New Middle East Alliance. *Dar al-Hayat*.
www.turkishforum.com.tr/en/content/2009/06/08/emergence-of-a-new-middle-east-alliance/
- Sertlik Bitti. (2013, 11 Kasım). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/dunya/sertlik-bitti-25087491
- Shadid, A. (2011, 18 Ocak). Lebanon Shows Shift of Influence in Mideast. *The New York Times*.
www.nytimes.com/2011/01/19/world/middleeast/19lebanon.html?smid=url-share
- Shannon, V. P. (2005). Wendt's Violation of the Constructivist Project: Agency and Why a World State is Not Inevitable. *European Journal of International Relations*, 11(4), 581-587.
- Sheikh Mohammed bin Zayed Holds Talks with PM of Turkey. (2012, 29 Şubat). *The Diplomat Magazine*. www.thediplomatmagazine.com/main/sheikh-mohammed-bin-zayed-holds-talks-with-pm-of-turkey/
- Shi'ite Win in Iraqi Elections Confirmed. (2005, 17 Şubat). *Radio Free Europe/Radio Liberty*.
www.rferl.org/a/1057533.html
- Sınır Kapısı'nın Temeli Atıldı. (2011, 26 Şubat). *Haberler.Com*. www.haberler.com/sinir-kapisinin-temeli-atildi-2561241-haberi/
- Sınır Ötesi Tezkere Meclis'ten Geçti. (2012, 11 Ekim). *CNN Türk*.
www.cnnturk.com/2012/turkiye/10/11/sinir.otesi.tezkere.meclisten.gecti/680255.0/index.html

- Simpson, D. (2002, 22 Temmuz). Turkey Warns U.S. of Difficulties in an Assault on Baghdad. *The New York Times*. www.nytimes.com/2002/07/22/world/turkey-warns-us-of-difficulties-in-an-assault-on-baghdad.html?smid=url-share
- Sisi'yi Tebrik Etmenin Anlamı Yoktur. (2014, 24 Haziran). *Habertürk*. www.haberturk.com/gundem/haber/961663-sisiyi-tebrik-etmenin-anlami-yoktur
- Soğuk Savaş Ortadoğu'da Devam Ediyor. (2011, 4 Şubat). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/soguk-savas-ortadogu-da-devam-ediyor-16932457
- Sonunuz Irak gibi Olmasın. (2005, 17 Kasım). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/-sonunuz-irak-gibi-olmasin-/siyaset/haberdetayarsiv/17.11.2005/135174/default.htm
- Soysal, İ. (1986). Turkish–Arab Diplomatic Relations after the Second World War. *Studies on Turkish-Arab Relations, 1*, 249-266.
- Soysal, İ. (1987). Political Relations between Turkey and Egypt in the Last Sixty Two Years. *Studies on Turkish-Arab Relations, 2*, 49-56.
- Soysal, İ. (2000a). İki Dünya Savaşı Arasında Türk-Arap İlişkileri (1919-1939) *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Minasebetleri* içinde (117-149 ss.). İstanbul: IRCICA.
- Soysal, İ. (2000b). Yakın Tarihin Işığında Türk-Arap İlişkileri (1970-1990) *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Minasebetleri* içinde (233-253 ss.). İstanbul: IRCICA.
- Stone, L. A. (2001). Turkish Foreign Policy: Four Pillars of Tradition. *Perceptions, 6*(2).
- Stormy Iraq–Syria Talks on Militants Issue. (2009, 10 Eylül). *Asharq al-Awsat*. eng-archive.aawsat.com/theaawsat/news-middle-east/stormy-iraq-syria-talks-on-militants-issue
- Stuster, D. J. (2013, 4 Temmuz). Saudi Arabia, United Arab Emirates Rush to Congratulate Egyptian Military on Transition. *Foreign Policy*.
- Subervie, J. (2014). Turkey/GCC Economic Relations. *Franco-Turkish Papers*. Institut Français des Relations Internationales (ifri)
- Suriye İki Sınır Kapısını Birden Kapattı. (2011, 8 Aralık). *Radikal*. www.radikal.com.tr/turkiye/suriye-iki-sinir-kapisini-birden-kapatti-1071919/
- Suriye ile Türkiye Arasında Adli Konularda İşbirliği Anlaşması İmzalandı. (2009, 9 Nisan). *Haberler.Com*. www.haberler.com/suriye-ile-turkiye-arasinda-adli-konularda-haberi/
- Suriye ile Vize Kalktı İşbirliği Konseyi Kuruldu. (2009, 17 Eylül). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/suriye-ile-vize-kalkti-isbirligi-konseyi-kuruldu-12498596
- Suriye Muhalefeti Ankara'yla Temasta. (2011a, 14 Ağustos). *Sabah*. www.sabah.com.tr/gundem/2011/08/14/suriye-muhalefeti-ankarayla-temasta-857452748013

- Suriye Muhalefeti İstanbul'da Konsey Seçti. (2011b, 16 Eylül). *BBC Türkçe*.
www.bbc.com/turkce/haberler/2011/09/110915_syria_opposition
- Suriye Muhalefetiyle Resmi Temas. (2011, 18 Ekim). *CNN Türk*.
www.cnnturk.com/2011/turkiye/10/18/suriye.muhalefetiyle.resmi.temas/633530.0/index.html
- Suriye Tezkeresi TBMM'den Geçti! (2012, 4 Ekim). *Milliyet*.
www.milliyet.com.tr/siyaset/suriye-tezkeresi-tbmm-den-gecti-1606673
- Suriye Ulusal Meclisi İstanbul'da Kuruldu. (2011, 15 Eylül). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gundem/suriye-ulusal-meclisi-istanbulda-kuruldu-18739295
- Suriye-AB Ortaklık Anlaşması İmzalandı. (2008, 14 Aralık). *Cumhuriyet*.
www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/28268/Suriye-AB_ortaklik_anlasmasi_imzalandi.html
- Suriye, Suudi Arabistan'dan Yardım İstedi. (2008, 27 Mart). *Dünya Bülteni*.
www.dunyabulteni.net/arsiv/suriye-suudi-arabistandan-yardim-istedi-h37995.html
- Suriye'de Değişimin Olması Zaman Meselesi. (2012, 21 Nisan). *Cumhuriyet*.
www.cumhuriyet.com.tr/haber/suriyede-degisimin-olmasi-zaman-meselesi-336640
- Suriye'de Durum Hala Sallantıda. (2012, 19 Nisan). *Anadolu Ajansı*.
www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-durum-hala-sallantida/372391
- Suriye'de Esad'dan Reform Vaatleri. (2011, 24 Mart). *BBC Türkçe*.
www.bbc.com/turkce/haberler/2011/03/110324_syria_reform
- Suriye'deki Demokrasi Mücadelesi. (2012, 6 Ocak). *Son Devir*.
sondevir.gaste24.com/arsiv/suriyedeki-demokrasi-mucadelesi-h45691.html
- Suriye'den Arap Birliği Gözlemcilerine İzin. (2011, 19 Aralık). *BBC Türkçe*.
www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/111219_syria_protocol.shtml
- Suriye'den Türkiye'ye Yeni Yapıtlar. (2011, 6 Aralık). *Haber Türk*.
www.haberturk.com/dunya/haber/694060-suriyeden-turkiyeye-yeni-yapitirmalar
- Suriye'nin Arap Birliği Üyeliği Askıya Alındı. (2011, 16 Kasım). *TRT Haber*.
www.trthaber.com/haber/dunya/suriyenin-arap-birligi-uyeligi-askiya-alindi-16491.html
- Suriye'nin Dostları Çekirdek Grubu Anlaştı: Geçici Hükümet Oluşturulduğunda Esad Herhangi Bir Rol Üstlenmesin! (2013, 23 Ekim). *TürkTime*. www.turktime.com/haber/suriye-nin-dostlari-cekirdek-grubu-anlasti-/255112
- Suriye'nin Dostları Çekirdek Grubu Toplantısı Sona Erdi. (2014, 15 Mayıs). *Anadolu Ajansı*.
www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyenin-dostlari-cekirdek-grubu-toplantisi-sona-erdi/159280
- Suriye'nin Dostları İstanbul'da Buluştu. (2012a, 1 Nisan). *Aljazeera Türk*.
www.aljazeera.com.tr/haber/suriyenin-dostlari-istanbulda-bulustu

- Suriye'nin Dostları İstanbul'da Toplandı. (2012b, 1 Nisan). *Dünya*.
www.dunya.com/dunya/quotsuriye039nin-dostlariquot-istanbul039da-toplandi-haberi-169851
- Suriye'nin Dostları Tunus'ta Toplandı. (2012c, 24 Şubat). *CNN Türk*.
www.cnnturk.com/2012/dunya/02/24/suriyenin.dostlari.tunusta.toplandi/650540.0/index.html
- Suriye'ye Askeri Müdahaleye Karşyız. (2011, 22 Aralık). *NTV*.
www.ntv.com.tr/dunya/suriyeye-askeri-mudahaleye-karsiyiz,4usptoBQ7UyRPXjXy42Y2Q
- Suriye'ye BM Baskısını Artırma Girişimi Veto Edildi. (2011, 5 Ekim). *BBC Türkçe*.
www.bbc.com/turkce/haberler/2011/10/111005_syria_un
- Suriye'ye Türk Sanayi Bölgesi. (2008, 2 Ocak). *Haber7*.
ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/290503-suriyeye-turk-sanayi-bolgesi
- Suriye'yi Görüştüler. (2013, 29 Ocak). *Anadolu Ajansı*. www.aa.com.tr/tr/politika/suriyeyi-gorustuler/280357
- Suriye'yle 'Büyük Ortak' Anlaşması. (2004, 22 Aralık). *Hürriyet*.
bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/suriye-yle-buyuk-ortak-anlasmasi_ID506659/
- Suriye'ye Askeri Müdahale mi Var? (2011, 8 Ekim). *Milliyet*. www.hurriyet.com.tr/suriye-ye-askeri-mudahale-mi-var-18931102
- Suriye'ye Tam Teşekküllü Çıkarma. (2009). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/suriye-ye-tam-tesekkullu-cikarma/siyaset/haberdetayarsiv/19.06.2010/1149969/default.htm
- Suriye'ye Yük Taşıyan Türk Araçlarına Vergi Müjdesi. (2009, 18 Şubat). *Milliyet*.
www.milliyet.com.tr/suriye-ye-yuk-tasiyan-turk-araclarina-vergi-mujdesi/ekonomi/sondakikaarsiv/18.02.2009/1061180/default.htm
- Suriyeli Muhalifler Sonunda Birleşti. (2012, 12 Kasım). *Sabah*.
www.sabah.com.tr/dunya/2012/11/12/suriyeli-muhalifler-sonunda-birlesti
- Suriyeli Muhaliflerin Kurduğu Koalisyon Destek Topluyor. (2012, 13 Kasım). *BBC Türkçe*.
www.bbc.com/turkce/haberler/2012/11/121113_syrian_opposition_update
- Suriyeli Muhaliflerin Toplantısı Antalya'yı Karıştırdı. (2011, 1 Haziran). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gundem/suriyeli-muhaliflerin-toplantisi-antalyayi-karistirdi-17927657
- Suriyelilerden Özür Diliyorum, Üzgünüm. (2014, 16 Şubat). *Milliyet*.
www.milliyet.com.tr/dunya/suriyelilerden-ozur-diliyorum-uzgunum-1837402

- Suudi Arabistan Dışışleri Bakanı Faysal: Ülkedeki Sorunları Çözmenin Yolu Diyalogtur. (2011, 9 Mart). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/dunya/suudi-arabistan-disisleri-bakani-faysal-ulkedeki-sorunlari-cozmenin-yolu-diyalogtur-17224674
- Suudi Arabistan Kralı Abdullah, Babacan'ı Kabul Etti. (2008, 2 Şubat). *Haberler.Com*. www.haberler.com/suudi-arabistan-krali-abdullah-babacan-i-kabul-haberi/
- Suudi Arabistan Ziyareti. (2010, 10 Ocak). *Milli Gazete*. www.milligazete.com.tr/haber/1165225/suudi-arabistan-ziyareti
- Suudi Arabistan, '1 Trilyon Dolarlık Yatırım Planından Pay Alın' Turuna Geliyor. (2010, 24 Aralık). *Sabah*. www.hurriyet.com.tr/ekonomi/suudi-arabistan-1-trilyon-dolarlik-yatirim-planindan-pay-alin-turuna-geliyor-14198069
- Suudi Arabistan, Gül'ün Ziyaretine Hazır; Riyad'da Karnaval Havası Yaşanıyor. (2009, 3 Şubat). *Haberler.Com*. www.haberler.com/suudi-arabistan-gul-un-ziyaretine-hazir-riyad-da-haberi/
- Suudi Arabistan, Kilis'e Konteyner Kent Kuracak. (2012, 29 Eylül). *Cumhuriyet*. www.cumhuriyet.com.tr/haber/suudi-arabistan-kilise-konteyner-kent-kuracak-373212
- Suudi Arabistan'dan Stratejik Ortaklık Daveti. (2011, 2 Mart). *Yeni Şafak*. www.yenisafak.com/dunya/suudi-arabistandan-stratejik-ortaklik-daveti-306160
- Suudi Arabistan'dan Tarım Sektörüne Yatırım İlgisi. (2008, 26 Ağustos). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/ekonomi/suudi-arabistandan-tarim-sektorune-yatirim-ilgisi-9751042
- Suudi Arabistan'a 2 Milyar Dolarlık Silah Satışına Komisyondan Jet Onay Çıktı. (2011, 6 Nisan). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/ekonomi/suudi-arabistan-a-2-milyar-dolarlik-silah-satisina-komisyondan-jet-onay-cikti-17471845
- Suudi Kralı, Bush'u Çiftliğinde Ağırıyor. (2008, 15 Ocak). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/dunya/suudi-krali-bush-u-ciftliginde-agirliyor-8027684
- Suudi Kültür Festivali'nde 'Türk Damgası'. (2008, 9 Mart). *Haber 7*. ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/305069-suudi-kultur-festivalinde-turk-damgasi
- Suudi Restinde İlginç Zamanlama. (2013, 20 Ekim). *Star*. www.star.com.tr/guncel/suudi-restinde-ilginc-zamanlama-haber-798737/
- Suudi Veliht Prensi Ankara'da. (2013, 21 Mayıs). *TRT Haber*. www.trthaber.com/haber/gundem/suudi-veliaht-prensi-ankarada-86804.html
- Suudiler 2010'da GAP'a Gelecek Beş Yılda 20 Bin Çiftlik Kuracak. (2009, 11 Haziran). *Sabah*. www.sabah.com.tr/ekonomi/2009/06/11/suudiler_2010da_gapa_gelecek_bes_yilda_20_bin_ciftlik_kuracak
- Syria Crisis: France And Britain Move a Step Closer to Arming Rebels. (2013, 14 Mart). *The Guardian*. www.theguardian.com/world/2013/mar/14/syria-crisis-france-britain-rebels

- Syria Resolution Vetoed by Russia and China at United Nations. (2012, 4 Şubat). *The Guardian*.
www.theguardian.com/world/2012/feb/04/assad-obama-resign-un-resolution
- Syria Suspended from Arab League. (2011, 12 Kasım). *The Guardian*.
www.theguardian.com/world/2011/nov/12/syria-suspended-arab-league
- Syria to Open 1st Ever Embassy in Lebanon. (2008, 14 Ekim). *CBS News*.
www.cbsnews.com/news/syria-to-open-1st-ever-embassy-in-lebanon/
- Syria Top Priority as Saudi Crown Prince Visits Turkey. (2013, 21 Mayıs). *Al Arabiya*.
english.alarabiya.net/News/middle-east/2013/05/20/Syria-top-priority-as-Saudi-crown-prince-visits-Turkey
- Syria Wants Turkey to Mediate Talks with Israel. (2010, 3 Ekim). *Asharq al-Awsat*. eng-
archive.aawsat.com/theaawsat/news-middle-east/syria-wants-turkey-to-mediate-talks-with-israel
- Syria, EU Initial Cooperation Agreement. (2008, 14 Aralık). *The Financial*.
www.finchannel.com/world/22988
- Syria, Lebanon Agree to Border Negotiation. (2008, 14 Ağustos). *CBS News*.
www.cbsnews.com/news/syria-lebanon-agree-to-border-negotiation/
- Syria: Direct Peace Talks with Israel Possible. (2008, 22 Aralık). *Asharq al-Awsat*. eng-
archive.aawsat.com/theaawsat/news-middle-east/syria-direct-peace-talks-with-israel-possible
- Syria's Assad in Saudi Arabia for Talks on Mideast Peace, Iran. (2010, 14 Ocak). *France 24*.
www.france24.com/en/20100114-syrias-assad-saudi-arabia-talks-mideast-peace-iran
- Syria's Bashar al-Assad Calls on Foreign Countries to End Support for Rebels. (2013, 6 Ocak).
The Guardian. www.theguardian.com/world/2013/jan/06/syria-president-assad-public-speech
- Syria's Transition Period Must Be Completed as soon as Possible. (2012, 14 Nisan). *Daily Sabah*.
www.dailysabah.com/turkey/2012/04/14/syrias-transition-period-must-be-completed-as-soon-as-possible
- Syrian Arms Embargo Divides EU. (2013, 16 Mart). *Deutsche Welle*. www.dw.com/en/syrian-arms-embargo-divides-eu/a-16678339
- Syrian Opposition Rejects Assad's Peace Plan. (2013, 7 Ocak). *Al Jazeera*.
www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/01/2013161004953919.html
- Syrian President in Turkey for Talks on Israel. (2010, 8 Mayıs). *Asharq al-Awsat*. eng-
archive.aawsat.com/theaawsat/news-middle-east/syrian-president-in-turkey-for-talks-on-israel

- Syrian Regime Document Trove Shows Evidence of 'Industrial Scale' Killing of Detainees. (2014, 21 Haziran). *The Guardian*. www.theguardian.com/world/2014/jan/20/evidence-industrial-scale-killing-syria-war-crimes
- Şafak, E. (2011, 22 Ocak). Gölgelelerin Yönettiği Bir Trajedi. *Sabah*. www.sabah.com.tr/yazarlar/safak/2011/01/22/golgelerin_yonettigi_bir_trajedi
- Şalit Süreci Olumsuz Etkiliyor. (2009, 20 Şubat). *İHA*. www.ih.com.tr/haber-salit-sureci-olumsuz-etkiliyor-57701/
- Şam ile Sınırlar Fora, Hedef AB Modeli. (2009, 14 Ekim). *Radikal*. www.radikal.com.tr/politika/sam-ile-sinirlar-fora-hedef-ab-modeli-959150/
- Şam-Riyad İlişkileri Gerginleşiyor. (2008, 3 Ekim). *Dünya Bülteni*. www.dunyabulteni.net/arsiv/sam-riyad-iliskileri-gerginlesiyor-h54424.html
- Şam'da Kritik Görüşme. (2011, 9 Ağustos). *NTV*. www.ntv.com.tr/turkiye/samda-kritik-gorusme,3qyA2GzM-kKb5xhBl50cnQ
- Şam'da Sezer Aşk. (2005, 14 Nisan). *Radikal*. www.radikal.com.tr/yorum/samda-sezer-aski-743942/
- Şam'daki Diyalog Zirvesinde Suriye ve Fransa'dan Türkiye'nin Çabalarına Övgü. (2008, 4 Eylül). *Haberler.Com*. www.haberler.com/sam-daki-diyalog-zirvesinde-suriye-ve-fransa-dan-haberi/
- Şam'da Golan Pazarlığı. (2008, 27 Nisan). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/dunya/sam-da-golan-pazarligi-8796864
- Şiilerde Tereddüt Sünnilerde Destek. (2006, 5 Eylül). *Milliyet*.
- Şuur Kaybedildi! (2013, 17 Ağustos). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/siyaset/suur-kaybedildi-1750975
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2004, 1 Temmuz). *Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Abdullah Gül'ün 2-4 Temmuz 2004 Tarihlerinde Lübnan'a Gerçekleştireceği Resmi Ziyaret hk.* www.mfa.gov.tr/no_100--_1-temmuz-2004_-disisleri-bakani-ve-basbakan-yardimcisi-sayin-abdullah-gul_un-2-4-temmuz-2004-tarihlerinde-lubnan_a-gerceklestirecegi-resmi-ziyaret-hk_.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2005a, 7 Mart). *Eski Lübnan Başbakanı Hariri'ye Düzenlenen Suikastten Bu Yana Orta Doğu'da; Meydana Gelen Gelişmeler hk.* www.mfa.gov.tr/no_35---7-mart-2005_-eski-lubnan-basbakani-hariri_je-duzenlenen-suikastten-bu-yana-orta-dogu_da_-meydana-gelen-gelismeler-hk_.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2005b, 27 Nisan). *Suriye'nin Lübnan'daki Askeri ve Güvenlik Unsurlarını Çekmesi hk.* www.mfa.gov.tr/no_68---27-nisan-2005_-suriye_nin-lubnan_daki-askeri-ve-guvenlik-unsurlarini-cekmesi-hk_.tr.mfa

- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2007, 31 Ekim). *Türk-Arap İşbirliği Forumu Çerçeve Anlaşması İmza Töreni Hk. [Basın Açıklaması]*
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2008a, 21 Mayıs). *İsrail ile Suriye Arasında Aracılı Barış Görüşmeleri Hakkında* www.mfa.gov.tr/no-81---21-mayis-2008_-israil-ile-suriye-arasinda-aracili-baris-gorusrmeleri-hk_.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2008b, 17 Eylül). *İsrail-Suriye Arasındaki Aracılı Barış Görüşmeleri Hk.* www.mfa.gov.tr/no_174----17-eylul-2008_-israil-suriye-arasindaki-aracili-baris-gorusrmeleri-hk_.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2008c, Ekim). *Joint Statement Issued At the Conclusion of the Inaugural Meeting of the Turkish-Arab Forum [Basın Açıklaması]* www.mfa.gov.tr/joint-statement-issued-at-the-conclusion-of-the-inaugural-meeting-of-the-turkish-arab-forum.en.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2008d, 21 Mayıs). *Lübnan'da Sağlanan Uzlaşma hk.* www.mfa.gov.tr/no_83---21-mayis-2008_-lubnan_da-saglanan-uzlasi-hk_.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2008e, 9 Mayıs). *Lübnan'daki Olaylar hk* www.mfa.gov.tr/no71--9-mayis-2008_-lubnan_daki-olaylar-hk.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2008f, 13 Eylül). *Sayın Bakanımız ve Mısır Arap Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Ahmed Aboul Gheit Ortak Basın Toplantısı* www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimiz-ve-misir-arap-cumhuriyeti-disisleri-bakani-ahmed-aboul-gheit-ortak-basin-toplantisi_-ankara_-13-eylul-2008.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2008g, 2 Eylül). *Sayın Bakanımızın Türkiye-KİK Stratejik Diyalogu 1. Dışişleri Bakanları Toplantısında Yaptıkları Konuşma* www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-turkiye-kik-stratejik-diyalogu.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2008h, 27 Kasım). *SOFA Anlaşması Hk.* www.mfa.gov.tr/no_207--27-kasim-2008_-sofa-anlasmasi-hk_.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2008i, 16 Haziran). *Suriye ve İsrail'in Türkiye'nin Nezaretinde Sürdürdükleri Aracılı Barış Görüşmelerinin İkinci Turu Hk.* www.mfa.gov.tr/no_106---16-juin-2008_-communique-de-presse-concernant-la-deuxi_me-serie-des-pourparlers-de-paix-indirects-entre-la-syrie-et-l_isra_1-sous-les-auspices-de-la-turquie_-_traduction-officieuse_.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2008j, 3 Temmuz). *Suriye-İsrail Aracılı Barış Görüşmeleri Hk.* www.mfa.gov.tr/no_119---3-temmuz-2008_-suriye-israil-aracili-baris-gorusrmeleri-hk_.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2008k, 10 Temmuz). *Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümetleri Arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına İlişkin Ortak Siyasi Bildirge* www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/ortadogu/irak/Ortak%20Siyasi%20Bildirge.pdf

- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2009a, 31 Temmuz). *Article by H.E. Ahmet Davutoğlu published in Daily Star Newspaper (Lebanon) on 31 July 2009* www.mfa.gov.tr/article-by-h_e_-ahmet-davutoglu-published-in-daily-star-newspaper-_lebanon_-on-31-july-2009.en.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2009b, 11 Ağustos). *Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Irak Ziyareti Öncesi Esenboğa Havalimanında Yaptıkları Basın Toplantısı* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-irak-ziyareti-oncesi-esenboga-havalimaninda-yaptiklari-basin-toplantisi.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2009c, 1 Mart). *Dışişleri Bakanı Sayın Ali Babacan'ın Şarm El Şeyh'te Düzenlenen "Gazze'nin Yeniden İmarı İçin Filistin Ekonomisine Destek Uluslararası Konferansı"na Katılmak Üzere Mısır Arap Cumhuriyeti'ne Hareketinden Önce Düzenledikleri Basın Toplantısı* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ali-babacan_in-sarm-el-seyh_te-duzenlenen-_gazze_nin-yeniden-imari-icin-filistin-ekonomisine-destek.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2009d, 9 Eylül). *Sayın Bakanımızın 132. Arap Ligi Olağan Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısının Açılış Oturumunda Yaptığı Konuşma* www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-132_-arap-ligi-olagan-disisleri-bakanlari-konseyi-toplantisinin-acilis-oturumunda-yaptigi-konusma.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2009e, 30 Temmuz). *Sayın Bakanımızın Lübnan Ziyareti Öncesinde İstanbul Atatürk Havalimanında Yaptıkları Basın Toplantısı* www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-lubnan-ziyareti-oncesinde-istanbul-ataturk-havalimaninda-yaptiklari-basin-toplantisi_-30-temmuz-2009.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2009f, 5 Ocak). *Sayın Bakanımızın Suriye Dışişleri Bakanı Velid Mualllem ile Ortak Basın Toplantısı* www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-suriye-disisleri-bakanivelid-mualllem-ile-ortak-basin-toplantisi_-5-ocak-2009.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2009g). *Türkiye–Irak Stratejik İşbirliği Konseyi 1. Bakanlar Toplantısı Çerçevesindeki Dörtlü Görüşmeye İlişkin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa'nın Ortak Basın Toplantısı 17 Eylül* www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-stratejik-isbirligi-konseyi-1_-bakanlar-toplantisi-ercevesindeki-dortlu-gorusmeye-iliskin-disisleri-bakani-ahmet.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2009h, 6 Temmuz). *Türkiye–KİK Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalogu 1. Dışişleri Bakanları Toplantısı Hk.* www.mfa.gov.tr/no_114_-06-temmuz-2009_-turkiye-kik-yuksek-duzeyli-stratejik-diyalogu-1_-disisleri-bakanlari-toplantisi-hk_.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2009i, 8 Temmuz). *Türkiye–Körfez İşbirliği Konseyi Ekonomik Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog 1. Dışişleri Bakanları Toplantısı Sonrasında Yapılan Ortak Basın Toplantısı* www.mfa.gov.tr/turkiye-korfez-isbirligi-konseyi-ekonomik-yuksek-duzeyli-stratejik-diyalog-i_-disisleri-bakanlari-toplantisi-sonrasinda-yapilan.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2009j, 22-23 Aralık). *Türkiye–Suriye YDSİK 1. Toplantısı Ortak Bildirisi* www.mfa.gov.tr/turkiye---suriye-ydsik-1_-toplantisi-ortak-bildirisi_-22-23-aralik_-sam.tr.mfa

- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2010a, 17 Ekim). *Dışışleri Bakanı Davutoğlu'nun Türkiye–Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog İkinci Dışışleri Bakanları Toplantısında Yaptığı Konuşma* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu_nun-turkiye-kik-yuksek-duzeyli-stratejik-diyalog-ikinci-disisleri-bakanlari-toplantisinde.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2010b, 1 Ekim). *Türkiye–Suriye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Bakanlar İkinci Toplantısı Hk.* www.mfa.gov.tr/no_-211_-1-ekim-2010_-turkiye-suriye-yuksek-duzeyli-stratejik-isbirligi-konseyi-bakanlar-ikinci-toplantisi-hk_.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2010c, 10 Haziran). *Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan Arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi Tesis Edilmesi Hakkında Ortak Siyasi Bildirge* www.mfa.gov.tr/turkiye_-suriye_-urdun-ve-lubnan-arasinda-yuksek-duzeyli-isbirligi-konseyi-tesis-edilmesi-hakkinda-ortak-siyasi-bildirge.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2011a, 13 Kasım). *Arap Ligi'nin 12 Kasım Tarihinde Suriye Hakkında Almış Olduğu Karar Hk.* www.mfa.gov.tr/no_-255_-13-kasim-2011_-arap-ligi_nin-12-kasim-tarihinde-suriye-hakkinda-almis-oldugu-karar-hk_.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2011b). *Dış Politika Kronolojisi - Eylül 2011* www.mfa.gov.tr/eylul_.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2011c). *Dış Politika Kronolojisi - Mart 2011* www.mfa.gov.tr/mart_.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2011d). *Dış Politika Kronolojisi - Ocak 2011* www.mfa.gov.tr/ocak_.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2011e). *Dış Politika Kronolojisi - Şubat 2011* www.mfa.gov.tr/subat_.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2011f, 6 Nisan). *Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Bahreyn, Katar ve Suriye'deki Temaslarına İlişkin Yaptığı Basın Toplantısı [Basın Açıklaması]* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-bahreyn_-katar-ve-suriye_deki-temaslarina-iliskin-yaptigi-basin-toplantisi_-6-nisan-2.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2011g, 15 Temmuz). *Fourth Meeting of the Libya Contact Group Chair's Statement* www.mfa.gov.tr/fourth-meeting-of-the-libya-contact-group-chair_s-statement_-15-july-2011_-istanbul.en.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2011h, 13 Temmuz). *No:166, Libya Temas Grubu'nun 4. Toplantısı Hk. [Basın Açıklaması]* www.mfa.gov.tr/no_166_-11-temmuz-2011_-libya-temas-grubu_nun-4_-toplantisi-hk_.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2011i, 17 Mart). *No: 72, Bahreyn'de Meydana Gelen Olaylar Hk. [Basın Açıklaması]* www.mfa.gov.tr/no_-72_-17-mart-2011_-bahreyn_de-meydana-gelen-olaylar-hk_.tr.mfa

- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011j, 5 Temmuz). *Sayın Bakanımızın BAE Dışişleri Bakanı Şeyh Abdullah Bin Zayed Al Nahyan ile Ortak Basın Toplantısı* www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-bae-disisleri-bakani-seyh-abdullah-bin-zayed-al-nahyan-ile-ortak-basin-toplantisi_-5-temmuz-2011_-ankara.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011k, 22 Mart). *Sayın Bakanımızın Bahreyn Dışişleri Bakanı Şeyh Halit bin Ahmet bin Muhammet El-Halife ile Yaptığı Ortak Basın Toplantısının Metni [Basın Açıklaması]* www.mfa.gov.tr/bahreyn-aciklama.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011l, 30 Kasım). *Sayın Bakanımızın Suriye Yönetimine Yönelik Olarak Kararlaştırılan Önlemler Hakkındaki Basın Açıklaması* www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-suriye-yonetimine-yonelik-olarak-kararlastirilan-onlemler-hakkındaki-basin-aciklamasi.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011m, 12 Ocak). *Sayın Bakanımızın Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Saud Al-Faysal ile Gerçekleştirdiği Ortak Basın Toplantısı [Basın Açıklaması]* www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-suudi-arabistan-disisleri-bakani-prens-saud-al-faysal--ile-gerceklestirdigi-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011n, 16 Kasım). *Sayın Bakanımızın Türk-Arap İşbirliği Forumu Dışişleri Bakanları Dördüncü Toplantısı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma* www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-turk-arap-isbirligi-forumu-disisleri-bakanlari-dorduncu-toplantisi_nin-acilisinda.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011o, 23 Şubat). *SC: 8, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü'nün Bir Soruya Cevabı [Basın Açıklaması]* www.mfa.gov.tr/sc_-8_-23-subat-2011_-disisleri-bakanligi-sozcusu_nun-bir-soruya-cevabi.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2012a, 24 Ocak). *Arap Ligi Dışişleri Bakanları Konseyi'nin 22 Ocak 2012 Tarihinde Suriye Konusunda Aldığı Karar Hk.* www.mfa.gov.tr/no_26_-24-ocak-2012_-arap-ligi-disisleri-bakanlari-konseyi_nin-22-ocak-2012-tarihinde-suriye-konusunda-aldigi-karar-hk_.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2012b, 1 Nisan). *Chairman's Conclusions Second Conference of The Group of Friends of the Syrian People* www.mfa.gov.tr/chairman_s-conclusions-second-conference-of-the-group-of-friends-of-the-syrian-people_-1-april-2012_-istanbul.en.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2012c). *Dışişleri Bakanı Davutoğlu Suriye Muhalifleri Konferansı Vesilesiyle Mısır'a Bir Ziyaret Gerçekleştirdi [Basın Açıklaması]* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-suriye-muhalifleri-konferansi-vesilesiyle-misira-bir-ziyaret-gerceklestirdi.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2012d, 23 Şubat). *Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Londra'da Türk Basın Mensuplarına Hitabı* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-londra_da-turk-basin-mensuplarina-hitabi_-23-subat-2012_-londra.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2012e, 26 Ocak). *Dışişleri Bakanı Sn. Ahmet Davutoğlu'nun Irak İslami Yüksek Konseyi Başkanı Ammar El Hekim ile Ortak Basın Toplantısı*

www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sn_-ahmet-davutoglu_nun-irak-islami-yuksekkonseyi-baskani-ammar-el-hekim-ile-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2012f, 28 Ocak). *Joint Statement on Turkey-GCC High Level Strategic Dialogue 4th Joint Ministerial Meeting* www.mfa.gov.tr/joint-statement-turkey-gcc-high-level-strategic-dialogue-4th-joint-ministerial-meeting_-28january-2012_-istanbul_-turkey.en.mfa

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2012g, 2 Temmuz). *Speech Delivered by Mr. Ahmet Davutoğlu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey at the Syrian Opposition Conference* www.mfa.gov.tr/speech-delivered-by-mr_-ahmet-davuto%C4%9Flu_-minister-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-turkey-at-the-syrian-opposition-conference_-2-july-2012_-cairo.en.mfa

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2012h, 27 Eylül). *Speech Delivered by Mr. Ahmet Davutoğlu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, at the Friends of Yemen Ministerial Meeting* www.mfa.gov.tr/speech-delivered-by-mr_-ahmet-davuto%C4%9Flu_-minister-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-turkey_-at-the-friends-of-yemen-ministerial-meeting_-27-september-2012_-new-york.en.mfa

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2012i, 12 Aralık). *Statement by H.E. Mr. Ahmet Davutoğlu at the Fourth Ministerial Meeting of the Group of Friends of the Syrian People* www.mfa.gov.tr/statement-by-h_e_-mr_-ahmet-davuto%C4%9Flu-at-the-fourth-ministerial-meeting-of-the-group-of-friends-of-the-syrian-people_-marrakech_-12-december-2012.en.mfa

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2012j, 1 Şubat). *Suriye’de Artan Şiddet Hk.* www.mfa.gov.tr/no_-33_-1-subat-2012_-suriye_de-artan-siddet-hk_.tr.mfa

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2012k). *Türkiye-KİK Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog Dışişleri Bakanları Toplantısı İstanbul’da Düzenleniyor* www.mfa.gov.tr/turkiye-kik-yuksekdüzeyli-stratejik-diyalog-disisleri-bakanlari-toplantisi-istanbulda-duzenleniyor.tr.mfa

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2012l, 28 Ocak). *Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Dışişleri Bakanları Toplantısı Çerçevesinde Düzenlenen Ortak Basın Toplantısı* www.mfa.gov.tr/turkiye-korfez-ismirligi-konseyi_-kik_-disisleri-bakanlari-toplantisi-ercevesinde-duzenlenen-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2013a, 23 Ekim). *11 Ülke Dışişleri Bakanları Londra’da Suriye’deki Gelişmeleri Değerlendirdi*

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2013b). *2012 Yılı Faaliyet Raporu.*

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2013c). *Dışişleri Bakanı Davutoğlu “Bütün Ülkeler Suriye’deki İnsani Trajediye Son Verme Noktasında Ortak Perspektife Sahipler.”* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu--butun-ulkeler-suriye-deki-insani-trajediye-son-verme-noktasinda-ortak-perspektife-sahipler.tr.mfa

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2013d). *Dışişleri Bakanı Davutoğlu Irak Meclis Başkanı’yla Görüştü* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-irak-meclis-baskani_yla-gorustu.tr.mfa

- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013e, Kasım). *Dışışleri Bakanı Davutoğlu Katar'da [Basın Açıklaması]* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-katar_da.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013f). *Dışışleri Bakanı Davutoğlu Mısır'da Yaşanan Son Gelişmeleri Değerlendirdi [Basın Açıklaması]* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-misirda-yasanan-son-gelismeleri-degerlendirdi.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013g, 4 Temmuz). *Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Mısır'daki Son Gelişmelere İlişkin Basın Toplantısı* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-misirda_ki-son-gelismelere-iliskin-basina-yaptigi-aciklama_-4-temmuz-2013_-_istanbul.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013h, 25 Ekim). *Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Irak Dışışleri Bakanı Hoşyar Zebari ile Yaptığı Ortak Basın Toplantısı* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-irak-disisleri-bakani-hosyar-zebari-ile-ortak-basin-toplantisi_-25-ekim-2013_-ankara.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013i, 18 Ekim). *Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Kanal 7 Televizyonuna Verdikleri Mülakat* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-kanal-7-televizyonuna-verdikleri-mulakat_-18-ekim-2013.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013j, 8 Kasım). *Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun KANAL 24 Televizyonunda Yayınlanan '24 ÖZEL' Programında Verdikleri Özel Mülakat* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-kanal-24-televizyonunda-yayimlanan_-24-ozel_-_programinda-verdikleri-ozel-mulakat_-8.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013k, 12 Şubat). *Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Kuveyt Başbakan Yardımcısı ve Dışışleri Bakanı ile Ortak Basın Toplantısı [Basın Açıklaması]* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-kuveyt-basbakan-yardimcisi-ve-disisleri-bakani-ile-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013l, 28 Ağustos). *Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Suudi Arabistan'a Gerçekleştirdiği Çalışma Ziyareti Dönüşünde Esenboğa Havalimanında Yaptığı Basın Toplantısı [Basın Açıklaması]* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-suudi-arabistan_a-gerceklestirdigi-calisma-ziyareti-donusunde-esenboga-havalimanind.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013m, 27 Ekim). *Dışışleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun TRT-1 Televizyonunda Yayınlanan Enine Boyuna Programında Yaptığı Açıklamalar* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-trt-1-televizyonunda-yayimlanan-enine-boyuna-programinda-yaptigi-aciklamalar_-27-ekim.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013n, 22 Ekim). *Final Communique of the London Ministerial Meeting on Syria* www.mfa.gov.tr/final-communique-of-the-london-ministerial-meeting-on-syria_-22-october-2013.en.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013o). *Foreign Minister Davutoğlu Discusses the Developments in Egypt and Syria with Foreign Minister of Saudi Arabia [Basın Açıklaması]*

www.mfa.gov.tr/foreign-minister-davutoglu-discusses-the-developments-in-egypt-and-syria-with-foreign-minister-of-saudi-arabia.en.mfa

- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013p, 13 Mayıs). *Joint Statement of the Abu Dhabi Meeting on Syria* www.mfa.gov.tr/joint-statement-of-the-abu-dhabi-meeting-on-syria_-13-may-2013_-abu-dhabi.en.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013q, 22 Mayıs). *Joint Statement of the Participating Countries in the Amman Ministerial Meeting on Syria* www.mfa.gov.tr/joint-statement-of-the-participating-countries-in-the-amman-ministerial-meeting-on-syria_-22-may-2013.en.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013r, 22 Haziran). *Joint Statement of the Participating Countries in the Doha Ministerial Meeting on Syria* www.mfa.gov.tr/joint-statement-of-the-participating-countries-in-the-doha-ministerial-meeting-on-syria_-22--june-2013.en.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013s, 20 Nisan). *Joint Statement of the Participating Countries in the Istanbul Meeting on Syria* www.mfa.gov.tr/joint-statement-of-the-participating-countries-in-the-%C4%B0stanbul-meeting-on-syria_-20-april-2013.en.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013t, 24 Ağustos). *Katar Dışışleri Bakanı El Atiyye Ülkemize Bir Çalışma Ziyaretinde Bulundu [Basın Açıklaması]* www.mfa.gov.tr/katar-disisleri-bakani-el-atiyye-ulkemize-bir-calisma-ziyaretinde-bulundu.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013u). *Türkiye–Kuveyt İşbirliği için Ortak Komitesi'nin İlk Toplantısı Kuveyt'te Gerçekleştirildi [Basın Açıklaması]* www.mfa.gov.tr/turkiye_kuweyt-isbirligi-icin-ortak-komitesi_nin-ilk-toplantisi-kuveyt_te-gerceklestirildi.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013v, 21 Mayıs). *Türkiye–Suudi Arabistan Savunma Sanayii Alanında İşbirliği Anlaşması İki Ülke Dışışleri Bakanları Tarafından İmzalandı [Basın Açıklaması]* www.mfa.gov.tr/turkiye_suudi-arabistan-savunma-sanayii-alaninda-isbirligi-anlasmasi-iki-ulke-disisleri-bakanlari-tarafından-imzalandi.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2014a). *2013 Yılı Faaliyet Raporu*.
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2014b, 2 Ocak). *Dışışleri Bakanı Davutoğlu Suriye Ulusal Koalisyonu Heyetiyle Görüştü* www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-suriye-ulusal-koalisyonu-heyetiyle-gorustu.tr.mfa
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2014c, 2 Aralık). *Mısır Dışışleri Bakanlığı'nca 2 Aralık 2014 Tarihinde Yapılan Açıklama Hk. [Basın Açıklaması]* bordo.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowAnnouncement/223761
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2014d, 28 Nisan). *Mısır'da Minya Ceza Mahkemesi'nin Aldığı Kararlar Hk. [Basın Açıklaması]* saopaulo.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowAnnouncement/208813
- T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2014e, 12 Ocak). *Paris Declaration of the Core Group* www.mfa.gov.tr/data/ENFORMASYON/paris-declaration-of-friends-of-syrian-people-core-group-january-2014.pdf

- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2014f, 22 Ocak). *Remarks by Mr. Ahmet Davutoğlu, Minister of Foreign Affairs of Turkey at the Geneva II Conference* www.mfa.gov.tr/remarks-by-mr_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-affairs-of-turkey-at-the-geneva-ii-conference_-montreux_-22-january-2014.en.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-a). *2011 Yılı Faaliyet Raporu*.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-b). *2014 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.
- T.C. Resmi Gazete. (2009, 13 Nisan). Türkiye Cumhuriyeti ve Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi Üyesi Ülkeler Arasında Ekonomik İşbirliğine İlişkin Çerçeve Anlaşma, Karar Sayısı: 2009/14883. www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/04/20090413M1-1.htm
- T.C. Resmi Gazete. (2011a, 12 Nisan). Türk-Arap İşbirliği Forumu Çerçeve Anlaşması, Karar Sayısı : 2011/1507. www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110412-9.htm
- T.C. Resmi Gazete. (2011b, 25 Ağustos). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Kuveyt Devleti Hükümeti Arasında Sanayi İşbirliği Alanında Mutabakat Zaptı, Karar Sayısı : 2011/2078. www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/08/20110825-1.htm
- T.C. Resmi Gazete. (2012a, 7 Kasım). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Katar Devleti Hükümeti Arasında Askeri Eğitim İş Birliği Anlaşması, Karar Sayısı : 2012/3849. www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/11/20121107-2.htm
- T.C. Resmi Gazete. (2012b, 10 Ekim 2012). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Suudi Arabistan Krallığı Hükümeti Arasında Askeri Eğitim İş Birliği Anlaşması, Karar Sayısı : 2012/3634. www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121010-1.htm
- T.C. Resmi Gazete. (2013a, 26 Ocak). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Katar Devleti Hükümeti Arasında Savunma Sanayisi İşbirliği Mutabakat Muhtırası, Karar Sayısı : 2013/4172. www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130126-1.htm
- T.C. Resmi Gazete. (2013b, 11 Eylül). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Suudi Arabistan Krallığı Hükümeti Arasında Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması, Karar Sayısı : 2013/5084. www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/09/20130911-1.htm
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (t.y.). *Türkiye Cumhuriyeti ile Katar Devleti Arasında İmzalanan Ticaret ve Ekonomik Ortaklık Anlaşması Bilgi Notu* ticaret.gov.tr/data/5c3c4b4813b87620f0628cc4/KATARBilg%20Notu.pdf
- Talbot, V. (2013). Turkey–GCC Relations in a Transforming Middle East. 178. Italian Institute for International Political Studies (ISPI).
- Taqa Delays Plans for Big Turkish Power Project. (2013, 27 Ağustos). *The National News*. www.thenationalnews.com/business/taqa-delays-plans-for-big-turkish-power-project-1.308498
- TAQA. (2013, 3 Ocak). *TAQA Enters Exclusive Talks for Major Turkish Power Development [Basın Açıklaması]* www.taqa.com/press-releases/2561/

- Taqa's Investment in Turkey Deferred. (2013, 27 Ağustos). *Khaleej Times*.
www.khaleejtimes.com/business/local/taqa-s-investment-in-turkey-deferred
- Tarik Haşimi Hakkında Tutuklama Emri. (2011, 19 Aralık). *TRT Haber*.
www.trthaber.com/haber/dunya/tarik-hasimi-hakkinda-tutuklama-emri-20754.html
- Taşhan, S. (1985). Contemporary Turkish Policies in the Middle East: Prospects and Constraints. *Dış Politika*, 12(1-2), 186-200.
- TBMM. (2005, 27 Ekim). Ekonomik İşbirliğine İlişkin Çerçeve Anlaşma,
www.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0322.pdf
- TBMM. (2011, 6 Nisan). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Suudi Arabistan Krallığı Hükümeti Arasında Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İş Birliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, Kanun No. 6226.
www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_gd.durumu?kanun_no=6226
- Telci, İ. N. (2009). Mısır 2008. K. İnat, M. Ataman, & B. Duran (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2008* içinde (209-234 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Telci, İ. N. (2011a). Mısır 2009. K. İnat, M. Ataman, & C. Çakmak (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2009* içinde (183-209 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Telci, İ. N. (2011b). Mısır 2010. *Ortadoğu Yıllığı*, 6(6), 223-251.
- Telci, İ. N. (2012). Mısır 2011. *Ortadoğu Yıllığı*, 7(7), 213-255.
- Telci, İ. N. (2013a). Mısır 2012. *Ortadoğu Yıllığı 2012*, 8(8).
- Telci, İ. N. (2013b). Türkiye'nin Mısır Politikası 2012. B. Duran, K. İnat, & U. Ulutaş (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012* içinde (159-181 ss.). Ankara: SETA.
- Telci, İ. N. (2015). Türkiye'nin Mısır Politikası. B. Duran, K. İnat, & A. Balcı (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2013* içinde (187-207 ss.). İstanbul: SETA.
- Telci, İ. N. (2016). Türkiye'nin Mısır Politikası 2014. B. Duran, K. İnat, & A. Balcı (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014* içinde (2 bs.). İstanbul: SETA.
- Telci, İ. N. ve Kalaycı, R. (2011). Lübnan 2009. K. İnat, M. Ataman, & C. Çakmak (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2009* içinde (125-143 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Telefonda Suriye'yi Konuştular. (2012, 8 Şubat). *Anadolu Ajansı*.
www.aa.com.tr/tr/turkiye/telefonda-suriyeyi-konustular/381930
- Telhami, S. ve Barnett, M. (Eds.). (2002). *Identity and Foreign Policy in the Middle East*. Cornell University Press.
- Terör Konusunda Mutabakat İçindeyiz. (2010, 3 Ekim). *İHA*. www.iha.com.tr/haber-teror-konusunda-mutabakat-icindegiz-140117/

- Teröre 'Ortak' Çözüm Arıyoruz. (2010, 12 Ekim). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/terore-ortak-cozum-ariyoruz-siyaset-1300353/
- Terörün Dönüşü! (2005, 15 Şubat). *Milliyet*.
- Tevetoğlu, F. (1986). Bugünkü Türk-Suudi Dostluğuna İlk Adım: Gazi Mustafa Kemal-Faysal bin Abdülaziz Görüşmesi (1932). *Studies on Turkish-Arab Relations*, 1, 291-309.
- Tezcür, G. M. ve Grigorescu, A. (2014). Activism in Turkish Foreign Policy: Balancing European and Regional Interests. *International Studies Perspectives*, 15(3), 257-276.
- Tezkerenin Üç Hedefi. (2007, 11 Ekim). *Akşam*.
- The Curious Syrian Nuclear Affair. (2008, 25 Nisan). *Financial Times*. www.ft.com/content/731b1f0e-1307-11dd-8d91-0000779fd2ac
- The GCC is Expanding Its Army, But for What? (2011, 2 Temmuz). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com/features/2011/7/2/the-gcc-is-expanding-its-army-but-for-what
- The Military Intervention That the World Forgot. (2011, 29 Mart). *Al Jazeera*. america.aljazeera.com/opinions/2014/3/bahrain-uprisinginterventionsaudiarabiaemirates.html
- The White House. (2003, 6 Kasım). *President Bush Discusses Freedom in Iraq and Middle East* georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/11/20031106-2.html
- Ticaret Gelişiyor, PKK Konusunda Değişim Yok. (2011, 29 Mart). *BBC Türkçe*. www.bbc.com/turkce/haberler/2011/03/110329_othman_erdogan
- TOBB. (2012a, 31 Ocak). *Türk-BAE İş Forumu Dubai'de Gerçekleştirildi*. www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=842&lst=Haberler
- TOBB. (2012b, 8 Şubat). Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) 1. İş Forumu İstanbul'da Yapıldı. www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=1268&lst=MansetListesi
- TOBB. (2014, 21 Nisan). *Necdet Özer: "Katar'la İşbirliğini Artırmak İstiyoruz"* tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=5825&lst=Haberler
- Tocci, N. (2011a). *Filling the Vacuum: A Transatlantic View of Turkey in the Middle East* (Mediterranean Paper Series). The German Marshall Fund of the United States.
- Tocci, N. (2011b). Turkey's Neighbourhood Policy and EU Membership: Squaring the Circle of Turkish Foreign Policy. *International Journal*, 67(1), 65-80.
- TOKİ ile Kuveyt Yatırım İdaresi 'Stratejik Ortak' Oluyor. (2008, 3 Nisan). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/ekonomi/toki-ile-kuveyt-yatirim-idaresi-stratejik-ortak-oluyor-8609605
- TPAO Suriye'de Petrol Arayacak. (2010, 4 Ekim). *NTV*. www.ntv.com.tr/ekonomi/tpao-suriyede-petrol-arayacak,SBU0LI9jyEGePxFeGSpZBg

- Trade with Turkey Triples. (2010, 17 Kasım). *AKNews*. www.iraq-businessnews.com/2010/11/17/trade-with-turkey-triples/
- Trager, E. (2015, 20 Mayıs). *Egypt Two Years After Morsi*. The Washington Institute for Near East Policy. www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/egypt-two-years-after-morsi
- TSK'dan Açıklama. (2009, 23 Kasım). *Sabah*. www.sabah.com.tr/gundem/2009/10/23/tskdan_aciklama
- TSK'nın Sınır Ötesi Operasyonları. (2011, 19 Ekim). *Al Jazeera Türk*. www.aljazeera.com.tr/haber/tsknin-sinir-otesi-operasyonlari
- Turan, İ. ve Barlas, D. (2004). Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri. F. Sönmezoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (3 bs., Vol. 1, 151-167 ss.). İstanbul: Der Yayınları.
- Turan, K. (2012). Changes in Turkish Foreign Policy: A Shift or a Passing Interest? *Gazi Akademik Bakış*, 6(11), 65-84.
- Turan, Y. (2006). Kuveyt 2005. K. İnat & A. Balcı (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2005* içinde (274-283 ss.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Turan, Y. (2008). Kuveyt 2006. K. İnat & M. Ataman (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2006* içinde (355-365 ss.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Turkey and Kingdom Call on Israel to Halt Settlements. (2010, 20 Ocak). *Arab News*. cjpgp5.overblog.com/article-arabnews-com-arabie-saoudite-turkey-and-kingdom-call-on-israel-to-halt-settlements-par-ghazanfar-ali-khan-43284225.html
- Turkey Attacks Kurdish Targets in Northern Iraq After Ambush. (2011, 18 Ağustos). *The New York Times*. www.nytimes.com/2011/08/19/world/europe/19turkey.html
- Turkey Imposes Sanctions on Syria. (2011, 30 Kasım). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/11/2011113083714894547.html
- Turkey Inks 12 Billion Energy Project with UAE. (2013, 3 Ocak). *Al Arabiya*. ara.tv/rvdgx
- Turkey Offers to Raise UAE Isles' Issue with Iran. (2009, 27 Nisan). *TheSeoulTimes*. theseoultimes.com/ST/?url=/ST/db/read.php?id=8310&PHPSESSID=0bb138f0a0f3f75babc7f85243fb112a
- Turkey Offers to Resume Mediation in Israel-Syria Talks. (2010, 29 Ocak). *Haaretz*. www.haaretz.com/1.5093194
- Turkey Promises to Boost both Military and Civilian Ties with Lebanon. (2009, 22 Nisan). *The Daily Star*. www.dailystar.com.lb/ArticlePrint.aspx?id=59072&mode=print
- Turkey Requests Nato Patriot Missiles. (2012, 21 Kasım). *The Guardian*. www.theguardian.com/world/2012/nov/21/turkey-nato-patriot-missiles

- Turkey Says Lebanese Must Tackle Crisis Themselves. (2011, 20 Ocak). *Reuters*.
www.reuters.com/article/us-lebanon/turkey-says-lebanese-must-tackle-crisis-themselves-idUSTRE70I37Y20110120
- Turkey Signs \$ 12 bn Deal with UAE to Invest in Coal Fields. (2013, 4 Ocak). *Arab News*.
www.arabnews.com/turkey-signs-12-bn-deal-uae-invest-coal-fields
- Turkey to Open Free Trade Zone with Arab States as Erdogan Denies Axis Shift. (2010, 11 Haziran). *Los Angeles Times*.
latimesblogs.latimes.com/babylonbeyond/2010/06/middle-east-turkey-jordan-syria-lebanon-to-open-free-trade-zone.html
- Turkey Urges Bosses to Invest in Saudi Arabia. (2013, 4 Mart). *Hürriyet Daily*.
www.hurriyetdailynews.com/turkey-urges-bosses-to-invest-in-saudi-arabia-42257
- Turkey, Iraq Discuss Security, Economic Agreements. (2009a, 12 Ağustos). *The Daily Star*.
www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2009/Aug-12/81870-turkey-iraq-discuss-security-economic-agreements.ashx
- Turkey, Iraq Eye Closer Ties with Deals on Gas, PKK. (2009b, 15 Ekim). *Reuters*.
www.reuters.com/article/idUSLF558436
- Turkey, Qatar Halt Mediation of Lebanon Political Crisis. (2011a, 20 Ocak). *Haaretz*.
www.haaretz.com/1.5110541
- Turkey, Qatar Mediate Lebanon Crisis after Saudis Gave up. (2011b, 19 Ocak). *Ya Libnan*.
yalibnan.com/2011/01/19/turkey-qatar-mediate-lebanon-crisis-after-saudis-gave-up/
- Turkey, Qatar Pull out of Lebanon Talks. (2011c, 20 Ocak). *UPI*.
www.upi.com/Top_News/World-News/2011/01/20/Turkey-Qatar-pull-out-of-Lebanon-talks/35611295528599/?ur3=1
- Turkey, Syria Renew Diplomatic Pledges. (2010, 21 Aralık). *Turkish Daily News*.
newsturkish.com/turkey-and-syria-gathered-8220intergovernmental-cabinet8221-in-ankara-2010-12-21.html
- Turkey's Border with Syria Falls to Trade Invasion. (2010, 29 Aralık). *Turkish Daily News*.
newsturkish.com/turkeys-bordering-cities-set-sights-on-trade-with-syria-2010-12-29.html
- Turkey's Gul Makes Landmark Visit to Iraq. (2009, 24 Mart). *The Daily Star*.
www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2009/Mar-24/77687-turkeys-gul-makes-landmark-visit-to-iraq.ashx
- Turkey's PM Erdogan Urges Col Muammar Gaddafi to Quit. (2011, 3 Mayıs). *BBC*.
www.bbc.com/news/world-europe-13265825
- Turkey's FM Says "Syrians Not Opposed to Revealing Truth of Hariri's Murder". (2010, 28 Eylül). *The Middle East Reporter*, 3.

Turkish Minister Highlights Need for Regional Peace and Stability. (2009, 1 Ağustos). *The Daily Star*. www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2009/Aug-01/54770-turkish-minister-highlights-need-for-regional-peace-and-stability.ashx

Turkish Premier, in Iraq, Highlights a Warming Trend. (2008, 11 Temmuz). *The New York Times*. www.nytimes.com/2008/07/11/world/middleeast/11iraq.html

Turnout in the Iraqi Election Is Reported at 70 Percent. (2005, 22 Aralık). *The New York Times*. www.nytimes.com/2005/12/22/world/middleeast/turnout-in-the-iraqi-election-is-reported-at-70-percent.html

TÜİK. *Dış Ticaret İstatistikleri*

Tür, Ö. (2010, Mayıs). Turkish-Syrian Relations – Where Are We Going? *UNISCI Discussion Papers*, 23, 163-175.

Tür, Ö. (2011). Economic Relations with the Middle East Under the AKP – Trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones. *Turkish Studies*, 12(4), 589-602.

Tür, Ö. (2012). Türkiye'nin Irak ve Suriye ile İlişkileri. F. Sönmezoğlu, N. Ö. Baklacioğlu, & Ö. Terzi (Ed.), *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (593-615 ss.). İstanbul: Der Yayınları.

Türk Askeri Gazze'ye Gidecek mi? (2009, 18 Ocak). *Gazete Vatan*. www.gazetevatan.com/turk-askeri-gazze-ye-gidecek-mi--218866-siyaset/

Türk Askerinin Peşmergeyi Eğittiği Kamptan İlk Görüntüler. (2014, 22 Kasım). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/dunya/turk-askerinin-pesmergeyi-egittigi-kamptan-ilk-goruntuler-1973300

Türk Bankalarına Güvenebilirsiniz. (2009, 4 Şubat). *Cumhuriyet*. www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/39412/_Turk_bankalarina_guvenebilirsiniz_.html#

Türk Büyükelçiyi Çağırıp Uyardılar. (2013, 10 Temmuz). *Akşam*. www.aksam.com.tr/dunya/turk-buyukelciyi-cagirip-uyardilar/haber-224170

Türk Dış Politikasında 2009 Yılı (Eylül–Ekim). (2009, 19 Aralık). *Cumhuriyet*. www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/106912/Turk_dis_politikasinda_2009_yili__Eylul-Ekim_.html#

Türk Ordusunu Bölgeye Gönderin. (2006, 21 Ağustos). *Milliyet*.

Türk Yardımını Beyrut'ta Hizbullahçı Bakan Karşıladi. (2006, 27 Ağustos). *Milliyet*.

Türk–Mısır İş Forumu...(1). (2012a, 1 Ekim). *İHA*. www.iha.com.tr/ankara-haberleri/turk-misir-is-forumu-1-237007/

Türk–Mısır İş Forumu...(2). (2012b, 1 Ekim). *İHA*. www.iha.com.tr/ankara-haberleri/turk-misir-is-forumu-2-237008/

- Türkiye 5 Kıtaya Silah Sattı. (2012, 4 Mart). *NTV*. www.ntv.com.tr/ekonomi/turkiye-5-kitaya-silah-satti,K3XvwqP620GKFI2tRPd5PA
- Türkiye Ağzımızı Sulandırıyor. (2006, 4 Mayıs). *Milliyet*.
- Türkiye Arabuluculuk Faaliyetlerini Askıya Aldı. (2011, 20 Ocak). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-arabuluculuk-faaliyetlerini-askiya-aldi-16807843
- Türkiye Askerini Lübnan'dan Neden Çekti? (2013, 12 Ağustos). *Zeynebiye.com*. zeynebiye.com/turkiye-askerini-lubnan-dan-neden-cekti-_h81455.html
- Türkiye Askerlerini Lübnan'dan Çekiyor. (2013, 11 Ağustos). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-askerlerini-lubnandan-cekiyor-24494088
- Türkiye Barzani'yle Yeni Sayfa Açıyor. (2010, 3 Haizran). *Deutsche Welle*. www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-barzaniyle-yeni-sayfa-a%C3%A7%C4%B1yor/a-5648524
- Türkiye Çevresine Kayıtsız Kalamaz. (2009, 3 Eylül). *Haber 7*. www.haber7.com/dunya/haber/433344-turkiye-cevresine-kayitsiz-kalamaz
- Türkiye Devreye Girdi Lübnanlı Rehine Salıverildi. (2012, 26 Ağustos). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/dunya/turkiye-devreye-girdi-lubnanli-rehine-saliverildi-1586457
- Türkiye Devreye Girdi Sünniler Seçime Katılacak. (2005, 5 Aralık). *Yeni Şafak*. www.yenisafak.com/arsiv/2005/aramlik/05/p01.html
- Türkiye Düşmanca Bir Tavır Sergiledi. (2013, 18 Ağustos). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/dunya/turkiye-dusmanca-bir-tavir-sergiledi-1751404
- Türkiye Felaket Getirebilir. (2012, 15 Ocak). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/
- Türkiye Irak İlişkilerinde Yeni Dönem. (2013, 13 Eylül). *Haberler.com*. www.haberler.com/turkiye-irak-iliskilerinde-yeni-donem-5055867-haberi/
- Türkiye ile BAE Arasında Enerji İşbirliği Anlaşması. (2013, 3 Ocak). *Cumhuriyet*. www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye-ile-bae-arasinda-enerji-isbirligi-anlasmasi-395038
- Türkiye ile Katar Arasına Doğalgaz Boru Hattı Döşenecek. (2009, 18 Ağustos). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/turkiye-ile-katar-arasina-dogalgaz-boru-hatti-dosenecek-siyaset-1129618/
- Türkiye ile Kuveyt Arasında Askeri İşbirliği Anlaşması İmzalanacak. (2009, 26 Nisan). *Haberler.Com*. www.haberler.com/turkiye-ile-kuveyt-arasinda-askeri-isbirligi-haberi/
- Türkiye ile Lübnan Arasında Vize Kalktı. (2010, 11 Ocak). *BBC Türkçe*. www.bbc.com/turkce/haberler/2010/01/100111_lebanon_turkey

- Türkiye ile Mısır Arasında 27 Anlaşma İmzalandı. (2012, 18 Kasım). *İHA*.
www.ihacom.tr/haber-turkiye-ile-misir-arasinda-27-anlasma-imzalandi-251051/
- Türkiye ile Mısır Arasında Ortak Tatbikat. (2010, 27 Eylül). *Haber 7*.
www.haber7.com/guncel/haber/611345-turkiye-ile-misir-arasinda-ortak-tatbikat
- Türkiye ile Mısır'ın Sorunlara Bakışı Aynı. (2013, 8 Şubat). *Yeni Şafak*.
www.yenisafak.com/politika/turkiye-ile-misirin-sorunlara-bakisi-ayni-482756
- Türkiye ile Suriye 6 Önemli Adım Atacak. (2011, 6 Şubat). *Radikal*.
www.radikal.com.tr/politika/turkiye-ile-suriye-6-onemli-adim-atacak-1039156/
- Türkiye ile Suriye Arasında İşbirliği. (2008, 4 Ocak). *CNN Türk*.
www.cnnturk.com/2008/turkiye/01/04/turkiye.ile.suriye.arasinda.isbirligi/416931.0/index.html
- Türkiye ile Suriye Arasında Vize Kalktı. (2009, 16 Eylül). *CNN Türk*.
www.cnnturk.com/2009/turkiye/09/16/turkiye.ile.suriye.arasinda.vize.kalkti/543804.0/index.html
- Türkiye ile Suudi Arabistan Arasında Askeri İşbirliği Anlaşması İmzalandı. (2012, 31 Mayıs). *TimeTürk*.
www.timeturk.com/tr/2012/05/31/turkiye-ile-suudi-arabistan-arasinda-askeri-isbirligi-anlasmasi-imzalandi.html
- Türkiye Mısır İkili Tatbikatı Yarın Başlıyor. (2009, 15 Kasım). *Milliyet*.
www.milliyet.com.tr/turkiye-misir-ikili-tatbikati-yarin-basliyor/dunya/haberdetay/15.11.2009/1162226/default.htm
- Türkiye Mısır'dan Doğalgaz Alacak. (2006, 16 Şubat). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turkiye-misirdan-dogalgaz-alacak-3943903
- Türkiye Silah Verdi, Açıklamadık. (2014, 13 Ekim). *Al Jazeera Türk*.
www.aljazeera.com.tr/haber/turkiye-silah-verdi-aciklamadik
- Türkiye Suudi Arabistan Kek Protokolü İmza Töreni. (2013, 6 Kasım). *Haberler.com*.
www.haberler.com/turkiye-suudi-arabistan-kek-protokolu-imza-toreni-5269494-haberi/
- Türkiye ve Irak Arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği. (2009, 18 Eylül). *Amerika'nın Sesi*.
www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2009-09-18-voa1-88183357/878835.html
- Türkiye ve Irak Yeni Bir Sayfa mı Açıyor? (2013, 12 Kasım). *BBC Türkçe*.
www.bbc.com/turkce/haberler/2013/11/131112_turkiye_irak_demirtas
- Türkiye ve Kuveyt Arasında 8 Anlaşma İmzalandı. (2013, 29 Nisan). *Beyaz Gazete*.
beyazgazete.com/haber/2013/4/29/turkiye-ve-kuveyt-arasinda-8-anlasma-imzalandi-1777039.html
- Türkiye ve Mısır Her Alanda İşbirliği İçindedir. (2009, 11 Şubat). *İHA*. www.ihacom.tr/haber-turkiye-ve-misir-her-alanda-isbirligi-icindedir-55993/

- Türkiye ve S. Arabistan Kızılayı Arasında İşbirliği. (2012, 14 Mart). *Dünya Bülteni*. www.dunyabulteni.net/genel/turkiye-ve-s-arabistan-kizilayi-arasinda-isbirligi-h201757.html
- Türkiye ve Suriye Arasında 50 Anlaşma. (2009a, 24 Aralık). *BBC Türkçe*. www.bbc.com/turkce/haberler/2009/12/091223_erdogan_syria
- Türkiye ve Suriye, "Ortak Kader, Ortak Tarih ve Ortak Gelecek" Anlayışını Hayata Geçiriyor. (2009b, 13 Ekim). *Haberler.Com*. www.haberler.com/turkiye-ve-suriye-ortak-kader-ortak-tarih-ve-ortak-haberi/
- Türkiye-ABD Arasında Mısır Diplomasisi. (2011, 5 Şubat). *NTV*. www.ntv.com.tr/turkiye/turkiye-abd-arasinda-misir-diplomasisi,6LYOwkfwRk6-gnupnZ6TRA
- Türkiye-İrak Stratejik İşbirliği Konseyi Toplandı. (2009, 17 Eylül). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-irak-stratejik-isbirligi-konseyi-toplandi-12501546
- Türkiye-İrak Tren Seferleri Başladı. (2010, 16 Şubat). *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/turkiye-irak-tren-seferleri-basladi-gundem-1199783/
- Türkiye-İrak-ABD Arasında Üçlü Mekanizma. (2008, 19 Kasım). *Amerika'nın Sesi*. www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2008-11-19-voa12-88135077/870769.html
- Türkiye-Katar İş Forumu. (2011, 12 Ocak). *Beyaz Gazete*. beyazgazete.com/haber/2011/1/12/turkiye-katar-is-forumu-434803.html
- Türkiye-Mısır Arasında Konsey (2010, 22 Kasım). *Cumhuriyet*. www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/197980/Turkiye_-_Misir_arasinda_konsey_.html#
- Türkiye-Mısır İlişkileri 'İstenmeyen' Noktada! (2013, 23 Kasım). *Radikal*. www.radikal.com.tr/politika/turkiye-misir-iliskileri-istenmeyen-noktada-1162489/
- Türkiye-Mısır İlişkileri Çok İyi. (2010, 18 Ocak). *Amerika'nın Sesi*. www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2010-01-18-voa31-88190757/879914.html
- Türkiye-Suriye Arasında Üçlü Mekanizma Kurulacak. (2009, 17 Eylül). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-suriye-arasinda-uclu-mekanizma-kurulacak-12498595
- Türkiye-Suriye Tatbikatı İsrail'de Endişe Yarattı. (2009, 28 Nisan). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiye-suriye-tatbikati-israil-de-endise-yaratti-11524330
- Türkiye-Suriye-İrak Demiryolu Yeniden. (2003, 7 Ağustos). *Yeni Şafak*. www.yenisafak.com/gundem/turkiye-suriye-irak-demiryolu-yeniden-2675957
- Türkiye-Suudi Arabistan KEK Protokolü İmzalandı. (2011, 25 Ocak). *Dünya*. www.dunya.com/gundem/turkiye-suudi-arabistan-kek-protokolu-imzalandi-haberi-136538

- Türkiye, Irak'la Yeniden Yakınlaşıyor mu? (2013, 26 Ekim). *Amerika'nın Sesi*.
www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-irak-la-yeniden-yakinlasiyor-mu/1777401.html
- Türkiye, Katar'dan Yatırım Bekliyor. (2008, 5 Şubat). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turkiye-katardan-yatirim-bekliyor-8171697
- Türkiye, Suriye ve Irak Arasında Su Anlaşması İmzalandı. (2011, 3 Eylül). *Haberler.com*.
www.haberler.com/turkiye-suriye-ve-irak-arasinda-su-anlasmasi-haberi/
- Türkiye, Ürdün, Lübnan ve Suriye'den Deklarasyon. (2010, 10 Haziran). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-urdun-lubnan-ve-suriyeden-deklarasyon-14986479
- Türkiye'de BAE'ye Sıcak Mesajlar. (2008, 5 Mayıs). *Haber 7*.
www.haber7.com/siyaset/haber/317264-turkiyede-baeye-sicak-mesajlar
- Türkiye'den Esad'a 5 Uyarı. (2011, 25 Nisan). *Sabah*.
www.sabah.com.tr/dunya/2011/04/25/turkiyeden-esada-5-uyari
- Türkiye'den Kaddafi'yi Kızdıracak Karar. (2011, 9 Haziran). *CNN Türk*.
www.cnnturk.com/2011/dunya/06/09/turkiyeden.kaddafiyi.kizdiracak.karar/619568.0/index.html
- Türkiye'den Suriye'ye Yeni Yaptırımlar. (2011, 30 Kasım). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiyeden-suriyeye-yeni-yaptirimlar-19358356
- Türkiye'nin Doğuya Yönelmesine Bahreyn Prensinden Destek. (2011, 9 Şubat). *Haberler.com*.
www.haberler.com/turkiye-nin-doguya-yonelmesine-bahreyn-prensinden-2525805-haberi/
- Türkiye'nin Libya Yol Haritasına Destek. (2011, 5 Mayıs). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiyenin-libya-yol-haritasina-destek-17716107
- Türkiye'nin Lübnan Krizi için Sunduğu 4 Teklif. (2011, 23 Ocak). *Haber 7*.
www.haber7.com/siyaset/haber/692851-turkiyenin-lubnan-krizi-icin-sundugu-4-teklif
- Türkiye'ye Karşı En Sert ve Açık Tehdit. (2007, 8 Nisan). *Milliyet*.
- Türkiye'de Meydana Çıktı. (2009, 3 Mayıs). *Hürriyet*. www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-de-meydana-cikti-11566076
- Türkiye'den Çok Yönlü Irak Politikası. (2013, 26 Ekim). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-den-cok-yonlu-irak-politikasi-24978995
- Türkiye'den Darbe Tepkisi. (2013, 4 Temmuz). *Deutsche Welle*. www.dw.com/tr/turkiyeden-darbe-tepkisi/a-16929127
- Türkiye'den Irak'a Boru Hattı Garantisi. (2013, 26 Şubat). *Hürriyet*.
www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-den-irak-a-boru-hatti-garantisi-22684409

- Türkmen, İ. (2014). Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu Politikası. A. Sandıklı & E. Kaya (Ed.), *Orta Doğu'da Değişim ve Türkiye içinde* (1-37 ss.). İstanbul: BİLGESAM.
- Tüzmen: Türkiye ile Suriye Arasında Sınırları Kaldırılım. (2008, 27 Nisan). *Haber Vitrini*. www.habervitrini.com/ekonomi/tuzmen-turkiye-ile-suriye-arasinda-sinirlari-kaldiralim-586118
- U.S. Allies were Near a Deal for Peaceful End to Egypt Crisis. (2013, 16 Ağustos). *The Washington Post*. www.washingtonpost.com/world/national-security/us-allies-were-near-a-deal-for-peaceful-end-to-egypt-crisis/2013/08/16/6e2ab46e-0686-11e3-88d6-d5795fab4637_story.html
- U.S. Department of State. (2011, 24 Ekim). *Lebanon/Syria: Syrian Incursions into Lebanese Territory* 2009-2017.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/10/176070.htm
- U.S. Department of State. (2012a, 24 Şubat). *Chairman's Conclusions of the International Conference of the Group of Friends of the Syrian People* 2009-2017.state.gov/r/pa/prs/ps/2012/02/184642.htm
- U.S. Department of State. (2012b). *Deauville Partnership with Arab Countries in Transition*. 2009-2017.state.gov/e/eb/ecosum/2012g8/deauville/index.htm
- U.S. Department of The Treasury. (2012). *Deauville Partnership with Arab Countries in Transition [Basın Açıklaması]* www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/tg1543.aspx
- U.S. Officials Find "Common Ground" in Syria. (2009, 7 Mart). *Reuters*. www.reuters.com/article/us-syria-usa-sb-idUSTRE5261OL20090307
- U.S., Russia Agree on Syria Weapons, Obama Says Force Still Option. (2013, 14 Eylül). *Reuters*. www.reuters.com/article/us-syria-crisis-idUSBRE98A15720130914
- UAE Agrees to Give Egypt \$3 Billion in Loans and Grant, Source Says. (2013, 9 Temmuz). *Al Arabiya*. english.alarabiya.net/News/middle-east/2013/07/09/UAE-delegation-to-arrive-in-Egypt-soon-source-says
- UAE Denounces Erdogan's U.N. Attack on Egypt. (2014, 24 Eylül). *Al Arabiya*. ara.tv/juasd
- UAE Offers \$3 Billion Aid Package to Egypt. (2011, 5 Temmuz). *Ahram Online*. english.ahram.org.eg/NewsContent/3/12/15644/Business/Economy/UAE-offers--billion-aid-package-to-Egypt.aspx
- UAE Offers Egypt \$3 Billion Support, Saudis \$5 Billion. (2013, 9 Temmuz). *Reuters*. www.reuters.com/article/us-egypt-protests-loan-idUSBRE9680H020130709
- UAE Pledges \$3 Billion in Assistance to Egypt. (2011, 6 Temmuz). *The Daily Star*. www.dailystar.com.lb/Business/Middle-East/2011/Jul-06/142932-uae-pledges-3-billion-in-assistance-to-egypt.ashx

- UAE Satisfied with Developments in Egypt. (2013, 3 Temmuz). *Khaleej Times*.
www.khaleejtimes.com/region/mena/uae-is-following-with-satisfaction-developments-in-egypt
- UAE Transferred \$3 Billion in Aid to Egypt, Saudi to Follow Shortly. (2013, 18 Temmuz).
Reuters. www.reuters.com/article/us-egypt-gulf-aid-idUSBRE96H0ZE20130718
- UAE, Turkey Trade Up 197% In H1 2012. (2013, 28 Ocak). *Gulf Business*.
gulfbusiness.com/uae-turkey-trade-up-197-in-h1-2012/
- Ulrichsen, K. C. (2010). The GCC States and the Shifting Balance of Global Power. 6. Georgetown University School of Foreign Service in Qatar: Center for International and Regional Studies.
- Ulrichsen, K. C. (2011, 2011/12/01). Repositioning the GCC States in the Changing Global Order. *Journal of Arabian Studies*, 1(2), 231-247.
- Uluslararası Camiaya Katılm. (2005, 15 Mart). *Milliyet*.
- United Nations. (2012a, 4 Şubat). *Security Council Fails to Adopt Draft Resolution on Syria as Russian Federation, China Veto Text Supporting Arab League's Proposed Peace Plan*
www.un.org/press/en/2012/sc10536.doc.htm
- United Nations. (2012b, 30 Kasım). *UN Human Rights Chief Calls on Egypt's President to Roll back Powers of Recent Decree*. news.un.org/en/story/2012/11/427152-un-human-rights-chief-calls-egypts-president-roll-back-powers-recent-decree
- United Nations. (2012c, 14 Nisan). United Nations Security Council Resolution 2042 - S/RES/2042. [undocs.org/en/S/RES/2042\(2012\)](http://undocs.org/en/S/RES/2042(2012))
- United Nations. (2012d, 21 Nisan). United Nations Security Council Resolution 2043 - S/RES/2043. [undocs.org/en/S/RES/2043\(2012\)](http://undocs.org/en/S/RES/2043(2012))
- US and Russia Agree Syria Chemical Weapons Deal. (2013, 14 Eylül). *BBC*.
www.bbc.com/news/world-middle-east-24091633
- US Claims North Korea Helped Build Syria Reactor Plant. (2008, 25 Nisan). *The Guardian*.
www.theguardian.com/world/2008/apr/25/usa.nuclear
- US Considers New Syria Sanctions. (2005, 6 Ocak). *Al Jazeera*.
english.aljazeera.net/NR/exeres/2F4392C0-DE55-474F-A15C-B15409D2B48B.htm
- Uslu, N. (2009). 1965-1970 Dönemi Dış Politika. A. Çaylak, C. Göktepe, M. Dikkaya, & H. Kapu (Ed.), *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika* içinde. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Uzer, U. (2009). Turkey as a Catalyst for the Alliance of Civilizations. *Journal of Global Initiatives*, 4(2), 131-147.

- Uzer, U. ve Uzer, A. (2005). Diverging Perceptions of the Cold War: Baghdad Pact as a Source of Conflict Between Turkey and Nationalist Arab Countries. *The Turkish Yearbook*, 36, 101-118.
- Üçlü Zirveden İstikrar Mesajı. (2010, 10 Mayıs). *Sabah*. www.sabah.com.tr/gundem/2010/05/10/uclu_zirveden_istikrar_mesaji
- Üçlü Zirvenin Yeni Adresi Erbil Odu. (2009, 23 Ocak). *Sabah*. arsiv.sabah.com.tr/2009/01/24/haber,0FE0515590834AE78664AAEBCCF071F8.html
- Ülgen, S. (2011a, Aralık). From Inspiration to Aspiration: Turkey in the New Middle East. *The Carnegie Papers*. Carnegie Endowment for International Peace.
- Ülgen, S. (2011b). *Güneşte Bir Yer veya Onbeş Dakikalık Şöhret: Türkiye'nin Yeni Dış Politikasını Anlamak* (The Carnegie Papers). Carnegie Endowment for International Peace.
- Ünay, S. (2010). Economic Diplomacy for Competitiveness: Globalization and Turkey's New Foreign Policy. *Perceptions*, 15(3-4), 21-47.
- Ve Tezkere Meclis'te. (2006, 2 Eylül). *Milliyet*.
- Vizeyi Kaldırılma Önerisi. (2009, 16 Aralık). *Sabah*. www.sabah.com.tr/siyaset/2009/12/16/vizeyi_kaldirilm_onerisi
- Volk, T. (2013). *Turkey's Historical Involvement in Middle Eastern Alliances: Saadabad Pact, Baghdad Pact, and Phantom Pact* (L'Europe en Formation). Centre International de Formation Européenne.
- Walker, J. (2011, 3 Şubat). Return of the Turks as Middle East Kingmaker. *Foreign Policy*. foreignpolicy.com/2011/02/03/return-of-the-turks-as-middle-east-kingmaker/
- Walker, J. W. (2007). Learning Strategic Depth: Implications of Turkey's New Foreign Policy Doctrine. *Insight Turkey*, 9(3), 32-47.
- Walker, J. W. (2012). Turkey's Re-Imagined Neighborhood after the "Arab Spring". *Actuelles de l'Ifri*. I'FRI.
- Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances*. Cornell University Press.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. McGraw-Hill.
- Waltz, K. N. (1986). Political Structures. R. O. Keohane (Ed.), *Neorealism and Its Critics* içinde (70-97 ss.). New York: Columbia University Press.
- Waltz, K. N. (1991). Realist Thought and Neo-Realist Theory. R. L. Rothstein (Ed.), *The Evolution of Theory in International Relations: Essays in Honor of William T. R. Fox* içinde. Columbia: University of South Carolina Press.
- Waltz, K. N. (1996). International Politics is not Foreign Policy. *Security Studies*, 6(1), 54-57.

- Warning, M. ve Kardaş, T. (2011). The Impact of Changing Islamic Identity on Turkey's New Foreign Policy. *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, 10(2-3), 123-140.
- Water Resources Minister to Accompany al-Maliki in Syria's Visit. (2009, 17 Ağustos). *Iraqi News*. www.iraqinews.com/baghdad-politics/water-resources-minister-to-accompany-al-maliki-in-syrias-visit/
- Wendt, A. (1987). The Agent-Structure Problem in International Relations Theory. *International Organization*, 41(3), 335-370.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is What States Make of It: the Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.
- Wendt, A. (1994). Collective Identity Formation and the International State. *The American Political Science Review*, 88(2), 384-396.
- Wendt, A. (1995). Constructing International Politics. *International Security*, 20(1), 71-81.
- Wendt, A. (1996). Identity and Structural Change in International Politics. Y. Lapid & F. Kratochwil (Ed.), *The Return of Culture and Identity in IR Theory* içinde (47-66 ss.). Lynne Rienner Publishers.
- Wendt, A. (1998). On Constitution and Causation in International Relations. *Review of International Studies*, 24(5), 101-118.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press.
- Wendt, A. (2003). Why a World State is Inevitable. *European Journal of International Relations*, 9(4), 491-542.
- Wendt, A. (2005a). Agency, Teleology and the World State: A Reply to Shannon. *European Journal of International Relations*, 11(4), 589-598.
- Wendt, A. (2005b). How not to Argue against State Personhood: a Reply to Lomas. *Review of International Studies*, 31(2), 357-360.
- Wendt, A. ve Duvall, R. (1989). Institutions and International Order. J. Rosenau & E.-O. Czempiel (Ed.), *Global Changes and Theoretical Challenges: Approaches to World Politics for the 1990's* içinde (51-74 ss.). Lexington: Lexington Books.
- West Condemns Russia and China Veto on Syria. (2012, 21 Temmuz). *Al Jazeera*. www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/07/2012719144626794335.html
- West Hints to Syrian Opposition Assad may Stay. (2013, 17 Aralık). *Al Arabiya*. english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2013/12/18/West-hints-to-Syrian-opposition-Assad-may-stay.html
- Why Russia Sells Syria Arms. (2012, 29 Haziran). *BBC*. www.bbc.com/news/world-europe-18642032

- Why Syria and Saudi Arabia are Talking Again. (2009, 12 Mart). *The CS Monitor*.
www.csmonitor.com/World/Middle-East/2009/0312/p07s04-wome.html
- Wimmen, H. (2014, Mart). Divisive Rule: Sectarianism and Power Maintenance in the Arab Spring: Bahrain, Iraq, Lebanon and Syria. *SWP Research Paper*. German Institute for International and Security Affairs.
- Winslow, C. (1996). *Lebanon: War and Politics in a Fragmented Society*. Routledge.
- With Summit of Arab Leaders, Iraq Seeks to Shift Image. (2012, 25 Mart). *The New York Times*.
www.nytimes.com/2012/03/26/world/middleeast/iraq-seeks-to-shift-image-with-summit-of-arab-leaders.html
- Wolf, M. (2008, 29 Nisan). Food Crisis is a Chance to Reform Global Agriculture. *Financial Times*. www.ft.com/content/2e5b2f36-1608-11dd-880a-0000779fd2ac
- World Leaders Voice Concern, Optimism over Egyptian Coup. (2013, 4 Temmuz). *Deutsche Welle*. www.dw.com/en/world-leaders-voice-concern-optimism-over-egyptian-coup/a-16928311
- Yacoubian, M. (2004). *Promoting Middle East Democracy: European Initiatives* (Special Report 127).
- Yacoubian, M. (2005). *Promoting Middle East Democracy II: Arab Initiatives* (Special Report 136).
- Yacoubian, M. (2011a, 13 Ekim). Regional Dynamics of the Syrian Uprising: The Impact on Lebanon and Hezbollah. *Peace Brief*. (107, pp. 1-4). United States Institute of Peace.
- Yacoubian, M. (2011b, 9 Mayıs). *The Syrian Uprising's Impact on Lebanon*. The United States Institute of Peace. www.usip.org/publications/2011/05/syrian-uprisings-impact-lebanon
- Yalçın, H. B. (2008). Mısır 2006. K. İnat & M. Ataman (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2006* içinde (247-279 ss.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yalçın, H. B. (2009). Mısır 2007. K. İnat, M. Ataman, & M. Yeşiltaş (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2007* içinde (223-247 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Yalçın, N. (1986). Economic Relations between Turkey and Islamic Countries. *Studies on Turkish-Arab Relations*, 1, 317-326.
- Yaşar, N. T. (2011, 24 Mart). *Libya: NATO ve Brüksel'deki Yankılar*. ORSAM. www.orsam.org.tr/tr/libya-nato-ve-bruksel-deki-yankilar/
- Yavuz, M. H. (2004). İkicilik (Daulity): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994). F. Sönmezoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (3 bs., Vol. 1, 235-251 ss.). İstanbul: Der Yayınları.
- Yavuz, M. H. ve Khan, M. R. (1992). Turkish Foreign Policy toward the Arab-Israeli Conflict: Duality and the Development (1950-1991). *Arab Studies Quarterly*, 14(4), 69-94.

- Yaylacı, İ. (2007). *A "Democratic Realist" Foreign Policy: U.S. Democracy Promotion in the Middle East and the Case of Egypt* [Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi].
- Yegin, M. ve Özertem, H. S. (2013, 7 Ocak). Turkey-Iraq Relations: From Close Partners to Adversaries. The German Marshall Fund of the United States.
- Yeğen Barzani'den Sonra Amca Barzani Gelecek. (2010, 1 Nisan). *Sabah*. www.sabah.com.tr/gundem/2010/04/01/yegen_barzaniden_sonra_amca_barzani_gelecek
- Yehoshua, Y. (2009, 16 Nisan). The Doha Summit – A Defeat for the Saudi-Egyptian Camp. *Inquiry & Analysis Series No. 510*.
- Yeni Bir Dönem Başladı. (2013, 10 Kasım). *Dünya*. www.dunya.com/gundem/quotyeni-bir-donem-basladiquot-haberi-226868
- Yeni Ortadoğu'nun Sahibi Biziz. (2012, 27 Nisan). *Gazete Vatan*. www.gazetevatan.com/-yeni-ortadogu-nun-sahibi-biziz--446394-gundem/
- Yeni Projeler,15 Bin Kişilik İstihdam Sağlayacak. (2013, 27 Mart). *Beyaz Gazete*. beyazgazete.com/haber/2013/3/27/yeni-projeler-15-bin-kisilik-istihdam-saglayacak-1721473.html
- Yeşiltaş, M. (2006). Birleşik Arap Emirlikleri 2005. K. İnat & A. Balcı (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2005* içinde (265-273 ss.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yeşiltaş, M. (2008). Birleşik Arap Emirlikleri 2006. K. İnat & M. Ataman (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2006* içinde (341-353 ss.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yeşiltaş, M. (2013, 2013/12/01). The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy. *Turkish Studies*, 14(4), 661-687.
- Yeşiltaş, M. ve Balcı, A. (2011). AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita. *Bilgi*(2), 9-35.
- Yeşilyurt, N. (2013). Ortadoğu'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde (Vol. III (2001-2012), 401-462 ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeşilyurt, N. ve Akdevelioğlu, A. (2009). Turkey's Middle East Policy under the JDP Rule. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 40, 39-69.
- Yetim, M. (2011). Suriye 2010. *Ortadoğu Yıllığı*, 6(6), 253-286.
- Yetkin, M. (2009, 31 Ekim). Irak Kürtleriyle Yeni Bir Sayfa. *Radikal*. www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/irak-kurtleriyle-yeni-bir-sayfa-961937/
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

- Yıldırım, B. (2009). Birleşik Arap Emirlikleri 2008. K. İnat, M. Ataman, & B. Duran (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2008* içinde (315-335 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Yıldırım, B. (2011). Kuveyt 2010. M. A. Kemal İnat, İsmail Numan Telci (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2010* içinde (x-x ss.). İstanbul: Açılım Yayınları.
- Yılmaz, C. (2010, Kasım). Mısır'da İktidar Değişiminin Ortadoğu Politikası ve Mısır-Türkiye İlişkilerine Etkisi. *Ortadoğu Analiz*, 2(23), 85-90.
- Yılmaz, Ö. (2008). Bahreyn 2006. K. İnat & M. Ataman (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2006* içinde (389-396 ss.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yılmaz, Ö. (2009a). Bahreyn 2007. K. İnat, M. Ataman, & M. Yeşiltaş (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2007* içinde (365-374 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Yılmaz, Ö. (2009b). Bahreyn 2008. K. İnat, M. Ataman, & B. Duran (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2008* içinde (371-381 ss.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Yılmaz, S. (2004a, 9 Eylül). "Ortadoğu'nun Paris'i" Nargile Sefasında. *Milliyet*.
- Yılmaz, S. (2004b, 7 Ocak). Suriye ile Yeni Bir Dönem. *Milliyet*.
www.milliyet.com.tr/2004/01/07/yazar/yilmaz.html
- Yılmaz, Z. (2006). Mısır 2005. K. İnat & A. Balcı (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2005* içinde (200-219 ss.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yurdusev, A. N. (2006). The Greater Middle East Initiative and Democracy in Muslim States: A Turkish Perspective. *The Korean Journal of Defense Analysis*, 18(2), 73-94.
- Zafar, S. S. (2012). Turkey's 'Zero Problems with Neighbours' Foreign Policy; Relations with Syria. *Journal of European Studies*, 143-158.
- Zeaitire, Y. (2010, 23 Eylül). Mısır, Türkiye'yi Anlamıyor. *Dünya Bülteni*.
www.dunyabulteni.net/misir-turkiyeyi-anlamiyor-makale,14624.html
- Zebari: İstanbul Toplantısı Çok Önemli. (2007, 1 Ekim). *Milliyet*.
- Zeyn, M. (2009, 24 Mayıs). Suriye Kendini Yeniliyor. *Radikal*.
www.radikal.com.tr/yorum/suriye-kendini-yeniliyor-937314/
- Zirveden Irak'a Uyarı. (2003, 24 Ocak). *Milliyet*.
www.milliyet.com.tr/2003/01/24/guncel/gun00a.html

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Bilal YILDIRIM	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Kadir Has Üniversitesi
Fakülte	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bölümü	Uluslararası İlişkiler
Yüksek Lisans	
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkileri
Programı	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkileri
Makale ve Bildiriler	
1. Bilal Yıldırım (2014). Ürdün 2013. Ortadoğu Yıllığı, 9(9), 221-249.	
2. Bilal Yıldırım (2015). Libya 2014. Ortadoğu Yıllığı, 10(10), 379-402.	